

Ermeni Soykırımı ve İslam (1870-1923)

TÜRKLER, KÜRTLER VE ÇERKESLER

DENIS DREISBUSCH

DÖNÜŞÜM YAYINLARI

DENIS DREISBUSCH

Ermeni Soykırımı ve İslam (1870-1923)

TÜRKLER, KÜRTLER VE ÇERKESLER

DÖNÜŞÜM YAYINLARI

ERMENİ SOYKIRIMI VE İSLAM (1870-1923)

TÜRKLER, KÜRTLER VE ÇERKESLER

ERMENİ SOYKIRIMI
VE İSLAM (1870-1923)
TÜRKLER, KÜRTLER VE ÇERKESLER

DENIS DREISBUSCH

Bu çalışmanın bütün telif hakları
Emre Akar'a aittir. ©Emre Akar

Tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekilde çoğaltılamaz,
kaynak belirtilmeksizin alıntı yapılamaz.

Birinci Basım Nisan 2019
ISBN: 978-975-8286-33-1

Yazım Editörü: Emre Akar
Dizgi: Dönüşüm Yayınları

Dönüşüm Yayınları
Sultaniye Mah, 625. Sok., No: 7/1
Esenyurt /İstanbul

Tel. & Faks: 0212/620 67 57
İnternet: www.interyayinları.org
e-posta: donusumyayinları@gmail.com

Baskı: Ezgi Matbaası
Çobançeşme Mahallesi, Altay Sokak, No: 10
Yenibosna İstanbul
Sertifika No: 12142

ERMENİ SOYKIRIMI VE İSLAM (1870-1923)

TÜRKLER, KÜRTLER VE ÇERKESLER

DENIS DREISBUSCH

DÖNÜŞÜM
YAYINLARI

Yayınevinden

Üzerinden yüz yılı aşkın bir süre de geçse Ermenilere yönelik soykırımının etkileri günümüze dek uzanmaktadır. Geçen yüz yılda Soykırım çeşitli yönleriyle araştırıldı, belgeleriyle ortaya konuldu. Araştırmacı Yazar Denis Dreisbusch bu ilk kitabında Soykırıma değişik bir bakış açısıyla yaklaşıyor ve Soykırımda İslam'ın oynadığı rolü irdeliyor.

Özenli bir araştırmanın sonucu ortaya çıkan ve yüz yıl öncesine ışık tutan kitabı okurlarımıza sunduğumuz için memnuniyet duyuyoruz. Kitabın Ermenilere yönelik soykırımla ilgili yapılan araştırmalara ve tartışmalara katkı sunacağını düşünüyoruz.

Kitabın amacına ulaşması dileğiyle...

Dönüşüm Yayınları

İçindekiler

Önsöz 9
Giriş 11
Katliam, Mezalim, Tehcir, Soykırım Kavramları Üzerine 59
Katliam 70
Mezalim 75
Tehcir 86
Soykırım 117
Katliamlar Sürecinde Valilik Sistemi ve Machiavelli 139
Osmanlı ve İslam Adaletinde Gayrimüslimler ve Aleviler 161
Kürt Ebussuud Efendi Fetvalarında Aleviler ve Ermeniler 175
Aleviler, Tavşan Eti Yemedikleri İçin İslam Değillerdir 197
Bektaşiler ve Masonluk 203
Timur 211
Soykırımın Müslüman Mimarı Sultan Bedros Üzerine 222
Halife V. Murad Hakkında Gizlenen ve Çarpıtılan Gerçekler 246
Çekiç Konuşuyor, 1908 Devrimi Yalanları 265
Osmanlı Sarayında Çerkes Kadınlar Gölgesindeki Erkeksi Gerçekler 274
Kürt Hamidiye Alayları Üzerine Sonuç Tezler 289
Dersim Bölgesinde Okşanmakla Kazanılmayan
Başıbozuklar, Ermeniler ve Hamidiye Alayları 344
Andronik Yeritsyan Seyahatnamesi'nde Ermeniler ve Zazalar 378
Dersim'de Mirakyanlar ve Günümüzde Ermeniler 393
Hamidiyeli ve İttihatçı Baytar Nuri Gerçeği 403
İbe Haç'ın Hikâyesi 446
İslami Halklarla Kıyaslamalı Ermeni Tarihinden Kısa Notlar 456
Daşnaklar, Hınçaklar ve Ermeni Ulusal Kurtuluş Hareketi 473
Ağırnaslı Mimar Başı Ermeni Sinan Hakkında 496
Sonuç 503

Hayastanlı bir devrimci, yurtsever
Sarkis Hatspanian anısına

Önsöz

Bu çalışma uzun süreli bir araştırmanın ürünü olup, sevgili Sarkis'le hazırlanmıştır.

Ölüm, birçok insanın hayat kapısını artık tedavisi olmayan hastalıklarla çalmaktadır. Ermeni soykırımı tarihçesini yıllarca amansızca anlatan Sarkis'in mücadelesinin birkaç yıl sonra belleklerden silinmesini engellemek amacıyla, bu çalışmayı onun adına yayınlama düşüncesine de sahiptim. Ne yazık ki hukuksal nedenlerden dolayı bu düşüncemden vazgeçerek, birilerinin bu çalışmada ortaya çıkan İslami sisteme bağlı soykırım gerçeklerini savunması gerekir. Son yıllarda barış dini olarak yansıtılan İslam'la Ermeni Soykırımı arasında et ve kemik gibi bütünleşmiş bir bağ bulunmaktadır. Bu gerçeği anlatma görevini, ben üstleniyorum. Bunu yaparken, bazı insanların şimdiyi düşünerek *"Bunlar bizi haksız yere iftira atarak eleştiriyorlar!"* dediklerini düşünüyorum.

Geçmişle şimdi arasında tarih isimli bir süreklilik akmaktadır. Bu süreklilik nasıl yansıtılırsa ve gerekçelendirilirse gerekçelendirilsin, geçmişte de şimdi olduğu gibi bütün ilişkiler, toplumsal realite üzerine kurulmak zorundadır. Dolayısıyla bu çalışma şimdiyi değil, bir buçuk asır önce başlayan ve geçmişi de sorunlu olan yakın İslami kitle psikolojisiyle gerekçelendirilmiştir. Özellikle Panislamizm etkisinde bir araya gelen Çerkesler, Kürtler ve daha uluslaşmamış Osmanlı Türki bilinçli hakları bir araya getiren etkenler açıklanmıştır. Bu etkenlerin başında, Hamidiye alaylarıyla başlayan ve bir asır öncesinde sona gelinen Ermenilerin kitlesel soykırımına aktif katılmış

halkların sosyal, kültürel bilinçleri esas alınmak zorundadır. Bahsedilen etkenlerin hepsi, İslam kutsalı Kur'an aracılığı ile örneklendirilmiştir. Bu soykırımın aktif ulusal kimlikleri arasında fark gözetmeksizin Ermeni soykırımını analiz etmek, elbette sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Soykırım, önce etik bir insanlık suçudur. Bu bağlamda mesele, sadece soruna hangi açıdan bakıldığıdır.

Bu çalışmada özellikle Türki ve Kürdi kaynaklar esas alınarak katliam, mezalim, tehcir ve hâlâ kabul edilmeyen soykırım kavramları, yaşandığı sürece önderlik eden geçmiş bilinciyle incelenmiştir.

Tarih bilinci, aydınların kısır bilgiyle yazdıkları saplantı masallarını savunarak değil, bu saplantıları yıkmaya ve değiştirmeye hizmet etmelidir. Ermenile-

rin tarihini Osmanlı'da inceleyenler, günümüz gerçekleriyle tarihi şimdileştirme yöntemini kullanarak, yanlış geçmişten çıkar sağlama amacındadırlar. Halifeye ümmet olan toplumda, Kürtler veya Türklerin ulus olduğunu söylemek, sosyoloji tarihine ayıp olmazsa da yalan olarak geçecektir. İlişkilendirme örnekleriyle çalışma okuyucuya, ulus ve soykırım kavramlarını yaşanmış gerçeklerle somutlaştırma seçeneği sunacaktır.

Bu şekilde de toplumların kültürel hafızasında devletlerin tarihsel gerçek adı altında yarattığı toplumsal saplantıların değişmesi mümkünleşecektir.

Amacını bu şekilde anlattığım çalışmaya dair belirtme istediğim bir başka sorumluluğum daha var. Çalışma sürecinde konuştuğum ve Türk veya Kürt milliyetçisi olan birçoklarının, sevgili Sarkis hakkında söyledikleri Ermeni milliyetçisi önyargılarına değinmek istiyorum.

Sizin halkınız, yaşadıkları topraklardan sürülmedi. Sizin halkınızdan milyonlar katledilmedi, mülklerine el koyulmadı, kilise, manastır gibi tarihsel yapıları cami veya eve dönüştürülme, kadın ve çocukları cariyeleştirilmedi. Ermeni halkı, bu gerçeklerin tümünü fazlasıyla yaşadı. Bu gerçekleri haykıran Adıyamanlı Sarkis'in başkaldırısına saygı göstermek gerekir. Soykırım tartışılırken, birçokları öldürülen veya Ermenistan'dan sürülen insanların sayısını tartışmaktadır. Bir insanın ölmediği düşüyle bu geçmiş günümüze indirgendiğinde, yaşananların a'dan z'ye soykırım

olduğu görülecektir. Sarkis, vatanı olan bu topraklarda yaşamış ve Ermeni ulusunun kültürel hafızasında kalan bir insanıdır. Bu gerçeklerin her insanda yaratacağı sorumlulukla, Sarkis'e sadece bir görev kalmıştır. Bu da gerçeklere dayanarak, yaşananların soykırım olduğu, Selçukludan, son olarak Hamidiye istilalarına kadar, Ermenilerin ülkesinin Ermenistan olduğunu söylemektir. Sarkis, bu görevi yaşantısının son anına kadar onurla sürdürmüştür.

Çalışmada vurgulanması gereken daha birçok ayrıntı ve eksiklikler olmasına rağmen ileri baskılardan bu eksiklikler giderilecektir. Sevgisi içinde olan bazı isimleri anma seçeneğim olmamasına karşın, bana eleştirileriyle yardımcı olan arkadaşlarım Mirakyanlı Mehmet Ali Orgun'a, Zaza dili konusunda Munzur'a, Siyasal ayrıntılarda Semih'e, nezaketiyle Eskigül'e, Uta'ya ve üniversite kütüphanesinden Uwe'ye, sevgiyle teşekkür ederim.

Ermeni Soykırımı'nın İslam'i ideolojik dinamiklerle yapıldığını inceleyen bu çalışmayı yayınlayan Dönüşüm Yayınları'na, soykırım aydınlanmasında üstlendikleri ağır politik yükü, cesaretle taşıma ihtiraslarını selamlıyorum ve onlara da içten teşekkür ederim.

Denis Dreisbusch

Giriş

Bu çalışma 19. Yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren Ermenilerin yaşadığı barbar soykırım ve tarihsel suçlularını somutlaştırma amaçlamaktadır. Katliam veya soykırım, insanlığın tarihinin en eski suçlarından biridir. Bu şekilde tarihte bir dizi iktidarların varlığının, bu barbar miras üzerinde kurulmuş ve süreklilik kazandığı anlaşılacaktır. Bu yüzden soykırım suçu ardındaki iktidarı, önce ideolojikleştirmek, sonra da ideolojikleştirilen dinamiklerde düşmanlık, ötekileştirme, nefret, psikolojik yabancılaşma, katilliğin ritüelleşmesi gibi etkenlerle kitleselleştirenlerle uyumlu bütünleşmesi gerecektir. Bu çalışma aracılığıyla tarihle hesaplaşırken, soykırımın öyle üstün körü teorilerle değil, aksine basit insanın ilkel mekanizmalarıyla şekillendiğini göstermek gerekir. Ki bu şekilde de insanlık tarihinin kesinlikle olağanüstü sosyolojik aşamalardan geçmediğini, soykırım inkârı gerekçelerinde gözlenecektir. Tarih sayfasında insan, her zaman bireydir. Geçmişte ve günümüzde birey olmak, benlikte kültürleştirilmiş etik değerlere ve ulus ötesinde eşitlikçi politik istem ve değerlere sahip olmak demektir. Bütün toplumlarda bireyden kitleye veya sürüye geçiş, kültürleştirme nüanslarıyla gerçekleşmektedir. Ortadoğu tarihindeki en eski kültürel miras, monoteizmdir. Monoteizmin yaşanması ise, insana, ya otonom ve değişen kültür sunacaktır veya gerçek yaşamdaki ilahi mutluluk arayışının monoton mono kültürel şekillendirilerek, pozitif ötekileştirilmiş sonsuzlukta aranacaktır. Bu döngüye inanan bütün insanlarda psikolojik değil, patolojik sorunlar gelişecektir. Ermeni soykırımı ve nedenlerinde, bu dinamikler yaygındır. Soykırım hakkında bugüne kadar yazan bütün araştırmacılar, soykırımı sadece ulus paradigmasına bağlı incelediklerinden, bu soykırımın sürekli enerjisini taşıyan İslami dinamikleri, insan, toplum, düşmanlık ve kitlesel katilliğin, nasıl bu kadar canlı kaldığına neden yaratamamışlardır. Bu gerekçeler, bugün bile aynı şekilde ve aynı dinamiklerle soykırım inkârında korunurken, yer yer öne çıkan tehditlerde aynı şeyleri başkalarına da yapacakları tekrarlanmaktadır.[1]

---

1 Sakkallı Nurettin paşa veya diğer adıyla Nurettin Konyar'ın Koçgiri katliamı hakkında söylediği "Zo diyenleri (Ermeniler) temizledik, şimdi sıra lo diyenlerde (Kürtler)" tehdidi kültürleştiren deyim. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/baskin-oran/mecburen-lo-artik-yine-zo-diyen-yigitler-1317263/

Soykırım kavramı, politik yabancılaşma yaşayan birçok solcu kafada, geçmişte ölüme hedef yapılmışların, duvara dizerek infazı resimleriyle anlatılan mekanikleşmiş ulu orta tanımlanırken, sağcı kafalarda da Ermeniler bizi katletti yalanlarıyla inkâr edilir. Bu resimlerin genelinde, ulus kökenli politik mitler öne çıkarken, insanların acı hisseden, vatan, memleket, yaşam duygularına sahip psikolojik varlıklar oldukları gerçeği fazla dikkate alınmamıştır. Osmanlı toplumunu, Ermeni soykırımına aktif katılmış halklarla incelendiğinde, çalışmaya alt başlık olan Çerkesler, Kürtler ve Türklerin, politik veya kültürel sadece bir bileşkesi olduğunun farkına varılmamıştır. Zira bütün kitle hareketlerinde, farklı toplumlar arasında bağlaç görevine sahip bileşke kuvvetin, Ermeni soykırımında ulus değin, inanç olduğunu kanıksayacaktır. Ne yazık ki tarihsel temelleri sağlam olmayan bir ideoloji gizlenecek, ulus kültürünün gelişmediği halklara da ulus şablonları takılacaktır. Bu düşüncenin adı, köre kaş yaparken göz takmadır. Ayrıca bu şekilde açıklanan soykırım döngüsünde, aynı İslami bileşenlerle katledilen insanların, tarihleri, kültür ve gelenekleri hakkında, katledenlerin soylarındaki katilliğin ana motifleri hakkında bir kelime dahi sarf etmeyeceklerdir. Burada insanda daha açığa acıkmamış olan dini motiflerin, bilinçaltında veya içinde hala korunduğu gözlenecektir. Dolayısıyla bu türden soyutlaşmış söylemlerin yazılı veya sözlü bazı örneklerinde, *bizi kullandılar, kandırdılar* kifayetsiz inkârcılığı hâkim olacaktır. Yine bu yüzden günümüzde yapılan farklı katliam denemelerine karşı, *din kardeşiyiz, Çanakkale'de, Malazgirt'te beraberdik* şeklinde politik sefil nidalar öne çıkacaktır. Bu örneklerle yapılan soykırım eleştirileri veya itiraflarının asıl adı, tarih geveleyen post modern tiyatro olacaktır. Eğer tarihte aynı gerekçelerle aynı olaylar, iki defa tekrarlanıyor, bu artık bir trajedi değil, aksine bilinçsizlik komedisidir. Bu trajedinin oynandığı tiyatroyu E. Lessing yazmadı, ama Lessing, yabancılaşmış insanın politik ve etik duyarsızlığının günümüzde de geçerli nitelikte davranışları olacağını açıklamaktadır.[2] İnsanların hala değiştirmedikleri bu geri seviyeli genel kural, elbette değişecek ve Ermeni soykırımı hakkında objektif ayrıntılar söylenecektir. Bu süreç, ancak mücadeleyle gelişecek ve saplantılı bilinç değişecektir. Bunu başarmak için de düşünsel yetenekleri hala gelişmemiş insanın, sadece çoğalma güdüsüyle yaşamaktan vazgeçip, gelişmemişliğin yaşama çok boyutlu zararlar verdiğini görmesi ve öğrenmesi gerekir. Bir bütün olarak Ermeni soykırımla hesaplaşmak, ulus ötesi hümanist değerlerin gelişmesini gerektirecektir. Yaşadığı topraklardan jenositle yok edilen bir halkı, hala *affedersiniz* özürüyle küfürleştiren bir toplumda, insanlaşma bilincinin gelişmediği öngörülebilir.[3] Bu tür *küfürleri*

---

2 E. Lessing, bir tiyatro oyunundaki şiddet sahnelerini seyredenlerde, benzer gerçek içeriklerin sokakta veya bir başka yerde gördüğünde, tiyatro oyunuyla ayrılaştırılarak yatsıyacağı tehlikesinden bahsedir.

3 7 Ağustos 2014 Tarihli Agos Gazetesi'inde Allah Affetsin Başlıklı Makale;
https://t24.com.tr/haber/agostan-afedersiniz-ermeni-dediler-sozu-icin-erdogana-allah-affetsin,266834
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/102461/_Basbakan_Ermenilerden_ozur_dilemelidir__.html

cömertçe ve Türk olduğu vurgusuyla söyleyen birinin, günümüzde sonuçları güvenli olan etnolojik köken testiyle en azından genetik Türklüğünü ispatlaması da istenebilir. Bu beklentilere karşı İslam'da sürekli *haremin haramlığı* öne çıkarılırken, küfür edilenlerin de *mahremleri* ayaklar altına alınır. Böyle bir geçmişin kültürleştirildiği günümüz dünyasında, diğerini talileştirmeyene politik iki temel sorun vardır. Bunlar da şüphesiz, yabancılaşma etkisinde emek ve sermaye arasında nasırlaşmış sıradan sorunla bilinçsiz insan ve doğa arasındaki sistemleşmiş doğayı katletme sorunudur. Sorunun ikincisi ise soyut düşünme yeteneğinin dinlerle gelişmediği toplumlarda, ötekileştirmenin insan psikolojisinde kısır düşmanlıklar yaratarak, geçmiş ve gelecekle barışmaktan ziyade, geleceği savaşla ele geçirme saplantısıdır. Sorunları derinleştirmeden önce bu çalışmada okuyucunun sık sık karşılaşacağı kavramlardan biri olan obsesyon hakkında kısa açıklamalar yapmak gerekir. Obsesyon, birey veya toplumun mutlak doğruluğuna inandığı doktrinler dışına çıkamaksızın, dünyayı ve yaşamı sadece kendi istemlerine köle veya alet etme dinamiklerinin tümüdür. Bir başka deyimle obsesyon, bilinci gelişmemiş insanların içine kolay düşerek sürekli aynı yörüngede şartlanmayla dönecekleri bir girdap gibidir. Bu şartlanmanın nedenleri ve türevleri çok olduğundan, obsesyonun yarattığı davranışların, hastalık gerekçeli af edilmeyecek saplantılar olduğu da anlaşılacaktır. İnsan, a-kıllı veya akıllı bir hayvandır. Bu yüzden de insan, kapitalizmle birleşmiş ve iki sorunlu tek boyutlu bütün sistemlerin, sadece aracı veya tüketicisidir. Dolayısıyla hiçbir sınıfsal sorunun çözümüne, ne katliamlar, ne de etnik ve sınıfsal ötekileştirmeler veya kapitalist sınıf atlama umutları çözüm sunacaktır. Bu evreler, Ermeni soykırımında neden olarak sürekli barınmaktadır. Birey ve toplum, bütünlük idealizmiyle parçalanmışlıktan kurtulmak için, psikolojik boyutlarıyla yeni insan tartışmasını yeniden başlatmak gerekir. Yeni insan, tarihin barbarlığına karşı gelen ve şimdiyi yaşayarak değiştiren insandır. Yeni insan, gelenekleri ret eden, geçmişin kiri ve karartısını, bilinçte nihilist devrimle yıkan insandır. Bunu yapan birey veya toplumda bir taraftan patolojik yaratma girişimleri engellenirken, insanla bilgi arasında kültürel uyum da denge kazanacaktır. Bu sağlanmadığı sürece, insanlık tarihinin miraslarından arkaik faşist karakterin, post faşist karaktere dönüşümü engellenemez. Bu gerçeklik insanda aranmadığı sürece, yaratılan bütün algı veya kurgular, ilericilik adına havanda su dövmekten başka bir şey olmayacaktır. Her toplumsal örgütlenmenin, o toplumun tarihinde kökleşmiş bazı değer veya değersizlikleri vardır. Değerler, göreli ürünler olmalarına rağmen, onu kutsayan bütün türevlerde psikolojik yabancılaşmayı sağlayan kapitalist kökenli olduğu görülecektir. Bu yüzden bir işçinin emek değerini kutsamak ne kadar değerliyse, aynı şekilde Dali'nin resimlerini kutsamanın daha değerli olduğu doğrulanacaktır. Bu iki seçenek geniş zaman dilimlerinde karşılaştırıldığında, işçi emeğinin bir yabancılaşma türevi olduğu, Dali emeğinin de sanatlaşmış nevrozlar olduğu anlaşılacaktır. Elbette zaman boyu-

tunda Dali, daha çekici kalacaktır. Çünkü işçi emeği, bugüne kadar bilimsel olmayanların asırlardır göremedikleri romantik benliksiz, makinalaşmış yaban edebiyatıyla kutsanmaktadır. Bu döngüdeki herkes, beş yıl önce herhangi bir firmadaki işinden emekli olmuş insanların, Alzheimer'le emek geçmişlerini unuttuklarından habersizdir. Görülüyor ki kapitalizmle birlikte insanda da kendi nevrozlarını tedavi eden unutkanlık hastalıkları, kültürel hafızayı yok etmektedir. Bu sorun, gelişmemiş devrimciliğe göre devrimci bir doğal sonuçtur. Demek ki yaşamda sınıfsan veya kültürel süreklilik için, kültürel hafızanın da sürekli dinamik kalması gereklidir. Bireysel veya toplumsal kültür adıyla benlikte soyut bağlarda barınan kökenler, onun tarihi değiştirme yeteneğini açığa çıkaracaktır. İnsan adı verilen bu türü insanlaştıran en belirgin organlardan biri, onun eli; diğeri ise bu elin soyut yaratıcılığını somutlaştıran organik beynidir. İnsan beyni, önce dünya sonra da evrendeki tüm varlıklar hakkında depoladıkları bilgiyle bilgi ve değişimini somutlaştıran potansiyeldir. İnsan adıyla politikleşen bu türün yarattığı en önemli bilinçli evre, Fransız Devrimiyle sembolleşen eşitlik, özgürlük ve bağımsızlık istemleriyle sembolleştirilmiş, Paris Komünüyle de devrimci dinamik kazanmıştır. Paris Komünü veya Fransız Devrimi, sosyal hareketler tarihinin kutsalları değildir. Fakat bu kervanı kaçıran toplumların da büyük adımlar atması, aydınlanma diyalektiğindeki yabancılaşma sorunlarını bertaraf etmesi, değişerek gelişen insan bilinci açısından imkânsızlaşmaktadır. Bu yüzden elinizdeki çalışmada soykırım tarihinden elli yıllık kısa bir kesit, onu çevreleyen reel etkenler altında incelenmiştir.

Emek, sınıf ve burjuvalaşmayla ilişkili yakın tarihte Ermeniler hakkında tartışılacak temel sorun, onların uluslaşmasına dair yeni ötelemeler değildir. Dahası Ermenilerin uluslaşmamış ve uluslaşmayacaklar tarafından kitlesel soykırıma uğradıklarını düşündüğümüzde, soykırımın yapıldığı ortak paydanın adın Ermenistan, Anadolu veya kültürel hak edilmemiş bir isim olan Kürdistan olsa da, 21. Yüzyılda bölgenin vahim gericileştiği ve İslami ideolojinin faşizan cirit attığı mekânlara dönüştüğü görülecektir.

Türkler, ulus girdabına İslam'la çok kaynaktan yükselme amacında görünseler de, aslında bu katliamın yarattığı gericilikle karanlıklaşmışlardır. Bu soykırıma katılanlardan Çerkesler, uluslaşmamış ve uluslaşamayacak bir halktır. Volga boylarında yaşadıkları ser-kesiciliklerine her hangi soyut hiçbir değer kazandırmamışlardır. İrani bir halk olan Kürtler, geç uluslaşmayı başarmak için Medlerle Sümerler arasında şpagat yapmayı bırakıp, köprüsü temellerindeki Şafiilik doğmalarından ve dini nevrozları terk edemedikleri sürece, Arap kültürü etkisinde İrani dahi olamayacaklardır.

Ulus, Fransız Devrimi'nden günümüze kadar gelişerek gelen kültürel karakterli kitlesel romantik örgütlenmedir. Ulusu, daha farklı tanımlayan birçok eser vardır. Ortaya çıktığı dönem itibarıyla ulusu, psikolojik ve romantik bir kurgu olarak kabul etmek gerekir. Bu amaca ulaşmak için uluslaşma çabasındaki halk-

lar, temelleri reel olan bilinçli aydınlanmayı başarmak zorundadır. Bu amaca ulaşırken, ne bir başka ulusa veya topluma karşı, ne de kendi halkına karşı şiddeti esas almak zorundadır. Bu karmaşık tarihte Ermenileri katlettiren, gizli, fakat somut gerçek, İsa'nın gerildiği çarmıhta söylediği Mesihi devrimci feryat gibidir.

Eli, eli, lama sapaktani ![4]

Ermeniler, her tarafı arkaik ideolojiyle sarılmış ve 1870'den 1923'e kadar dinler arası ayrışmadan, kapitalist farklılaşmanın yarattığı haset kitle kültürlü dini ideolojik düşmanlıkla katledilmişlerdir. Bu bağlamda günümüzde İsa'nın asırlar önce çarmıhta öğrendiğini, katliamların başladığı dönemde, Nietzsche tarafından vurgulanan somut gerçeği kavrayarak değişmek zorundadır.

Gott ist tod, es lebe der Übermensch.[5]

Ermenilik, yeni Hamidiyelilerden İttihatçılara kadar kendilerini yok etme uğraşını verenlere karşı, yeni bir evreye girmek zorundadır. Bunun için öncelikle soykırım sonrasında kökeni Ermenilikten devşirilmiş olanların, Ermeni kimliklerine sahip çıkılmalıdır. Zira bu soykırım sadece fiziksel katliam değildir. Soykırım, aynı zamanda geri kalan çocukların kültürel katliamı olduğundan, *ben Ermeni'yim* diyen insanların, kültürel köken evlerine geri dönüşü sağlanmalıdır. Onların çocukları da gelecekte geleneksel devrimci Ermeniliğe geçiş yapacaktır. Bu şekilde hem geçmişte İsa'nın Romalılara başkaldıran asaletine vurgu yapılırken, hem de bu dünyada büyüyerek İslam dogmalarına karşı ses çıkaracak yeni diyalog kitlesi oluşacaktır. Batı dünyasında 1915'de Ermeni, Keldani, Süryanilerin, din kardeşleri tarafından satılarak Ortadoğu'da çoklu kültürel ölümle, yeni mono kültürel dirilişin temellerinin atıldığı artık bilinmektedir. Günümüzde Ortadoğu'da yaşanan bütün barbarlıkların ardında, bu temel üzerinde yükselerek şekillenen animistik inanç ve iktidarlar cirit atmaktadır.

Şimdiye kadar ilk kez kullanılan barbarlık kavramı hakkında, bu kavramı kültürel, ideolojik ve pratikleriyle inceleyen Michel Henry'den bazı açıklamalar yaparak, çalışmadaki içeriğini yer yer doldurmak gerekir.

Barbarlık bir başlangıç değildir, ister istemez önce gelen bir kültür durumuna göre her zaman ikincildir ve sadece onunla kıyaslandığında bir yoksullaşma ve bir yozlaşmışlık olarak ortaya çıkabilir. Barbarlık, demektedir Joseph de Maistre, bir harabedir, yoksa başlangıçtaki bir durum değil. Demek ki kültür her zaman birincildir. Toplumsal faaliyetin ve örgütlenmenin en kaba biçimleri bile, örneğin göçebe ilkel sürüye yüklenebilecek biçimler bile kültür kipleridir ve bunlar da zımni yasaların ve tümü grubun varlığını ve hayatta kalmasını mümkün kılmaya yönelik davranış türlerinin örgütlenmesini gösterirler.[6]

Barbarlık, bir başlangıç değildir. Bu açıklamalarla, insanlık tarihini barbarlıkla başlatma veya tanımlama seçeneği, mantıksal ve tarihsel gerekçelerle or-

---

4 Tanrı Tanrım, neden beni terk eyledin!

5 Tanrı ölmüştür, yaşasın insanüstü! Buradaki insanüstü kavramı, üst insan şeklinde çevrilmesine rağmen, Nietzsche tarafından tanımlanan, eskiyi yıkmış yeni nihilist veya nihilizm ötesi insandır.

6 Michel Henry, Barbarlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1996, S.15

tadan kalkmıştır. Barbarlık kavramı Marx ve Engels'te sıkça ve geniş anlamlarıyla kullanılır. Bütünlük sunması amacıyla, hayvandan insana geçiş sürecindeki ilk evrenin barbarlık adlandırılmasına rağmen, dinlerin yarattığı insan ve toplumsal modelin barbarlık tanımlanmasından,[7] üretim ilişkilerinin gelişmediği sınıflı toplumların varlığına kadar,[8] insanın, insana yaptığı şiddet ve sömürü gibi sistemleşmiş davranışlar yanında feodalizmin yaşanmasını barbarlık tanımlar.[9] Bu temelde barbarlığın sınıflar veya burjuvaziyle ortaya çıkmış bir sorun olduğu veya insanlığın geri düşeceği seviye olarak adlandırılma örnekleri de vardır.[10] Bu sorunun ortadan kaldırılması için sınıflı toplumları var kılan iktidar veya burjuvaziye karşı mücadele önkoşuldur. Başka bir deyimle hayvanlar arasındaki davranışlar, barbarlık olarak nitelikleştirme seçeneği olmadığı gibi barbarlığın, aslında bir yabancılaşmış bir seviye olduğu sonucu doğacaktır. Dolayısıyla gelişmemiş ilkel insanın davranışlarındaki doğal hal, barbarlık olmayıp, bu gelişmemişliğin sistemleşmesi halinde barbarlık öne çıkacaktır. Bu durumda barbarlık, gelişmiş bir evreye karşı insanın, kendi türü veya canlıya karşı özellikle şiddetle ortaya çıkardığı davranışa dönüşecektir. Kontrollü bir sistemde, ki insanlar devletle kontrol edilen bu ortamlarında sürekli yaşamaktadırlar, değişerek ilerleyenlere karşı barbarların devletle aktifleştirdiği köhne diyalektik mantığın hâkim olduğu gözlenecektir. Bu döngüde dikkat önemli ayrıntının, özgürlük mücadelesinin farklı evrelerinde devletin arkaik veya modern faşistleşmenin yegâne aracığı olduğudur. Bu ayrıntılar, Ermenilerin yaşadıkları Osmanlı kontrol hacminde, sürekli gözlenmektedir. Henry'e göre barbarlığın değiştiği ve günümüze uyarlandığı yeni anlamıyla, insanın yabancılaşması veya kapitalist amaçlı doğaya tahakkümle her şeyi kendine köle etmesi, *yeni barbarlık* olarak tanımlamaktadır.[11] Bu kavramı, iyimser bir şekilde özellikle panteistleşmemiş animistik monoteist dinlere indirgediğimizde, tanrının yeryüzündeki her şeyi insan için yarattığı inancının, sistematik bir ilkeye dönüşümü sürecindeki yabancılaşma türevleri, katliam veya soykırım örnekleriyle karşımızda çıkmaktadır.[12] Bu sosyal yaşam içinde, *kadın* olur, *aybaşı olmamış çocuk* olur, *zeytin* olur şeklindedir. İnsan tarafından kutsanan bu gibi dizelerde, sadece sorunlu erkeklik, erk amaçlı kişileştirilmiştir. Bilinç seviyesi ve nicelikleriyle böyle bir kişilik, barbarın doğasında gelişmemiştir.

Barbarlık konusunda özellikle insanın psikolojik obsesyon tutsaklığını öne çıkardığımızda, bilginin organik bilinçteki hazımsızlığı da açığa çıkaracaktır. Bu da

---

7 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1977, C.4, S.232, 346, 391, 466; Raoul Vaneigem, Dinin İnsanlıkdışılığına Dair, İstanbul: Versus Kitap Yayınları 2009, S.7

8 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1977, C.4, Age, S.367,397

9 Age, S.501-502, 505

10 Age, S.466, 468

11 Michel Henry, Barbarlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1996, S.13

12 Kur'an, 2 Bakara Suresi 29, 45 Casiye Suresi 13

uzun süreli biyolojik evrimden, kültürel evrime kadar uzanan büyük bir sorundur.

İnsan kendini barbarlığı incelemeye ne kadar adarsa adasın, garip olan barbarlığın kendisi değildir. Garip olan şey, barbarlığın olabilirliğidir, kendinin gelişimi olarak içsel bir şekilde inşa edilmiş ve tam da kültürü içeren bir özden yola çıkan menşeidir.[13]

Bu vurguyla insanda soyut düşünme yeteneğinin gelişmediği, dolayısıyla uzun süreli ve karmaşık düşünemediği, barbarlığın aslında günümüz insanının zorunlu yeteneği olduğu anlaşılacaktır. Elbette bu zorunluluğun doğallığı, kesinlikle söz konusu değildir.

Bu obsesif döngü gelecekte güçlenerek doğurganlık oranının düştüğü Avrupa veya dünyanın gelişmiş birçok ülkesinde sahneye çıkma sevdasındadır. Bu sevda aynı zamanda klasik barbarlıkta Al-Kaide veya DAİŞ gibi örgütlerin, metafizik ihtirasla artık çok kolay kurulacağını göstermiştir. Kes, doğra, öldür ve bir gün şehit olup, Müslümanlıktan emekli olmuşlar tarafından 70 veya 72 sayısıyla hatalı nicelik kazandırılan cennet isimli bir mekânda, sonsuz huriyle aslen yaşam niteliksizleştirilmiştir. Bu temelde İslam, diğerleri gibi bir tanrı dini olmadığı ve Kur'an da, her şeyi bilen bir tanrının emir ve istemlerini dile getiren kitap olmadığı anlaşılacaktır. İnsan öldürme, katletme ve daha birçok metafizik veya fiziksel konuyla Kur'an, Arapların iktidar hırsıyla insanlığa bulaştırdığı tanrı inancına hakaret kitabıdır. Değişen veya gelişen ölümlülerin yaşadığı evrende, tanrının herhangi bir kitaba ihtiyacı yoktur. Bu görüşlerin tümü, gerekçeleriyle birlikte alışagelmiş eleştirileri de eleştiren temel ve gerekçelendirmeyle yapıldığından, metafizik, tanrı, soyut düşünme, yazı gibi ana faktörlerin, yarımada Arap tarihine indirgenerek yeniden incelenmesinden ortaya çıkan sonuçlarla söylenmektedir. Dolayısıyla Ermeni soykırımı, İslami bir soykırımdır. Olayların yaşandığı süreci teorik ve ideolojik olarak yaşayan ve Osmanlı toplumunu dolaylı gözleyebilecek Malta tutuklularından Yalman, yüz yıl öncesinde Ermeni soykırımında İslam'ın rolünü, farkında olmadan şu tümceyi söyler.

İslam, Malta macerasının sonuna kadar "Siyasi Harp Esiri" muamelesi gördü.[14]

Bu gerçeği çerçeveleriyle açıklamak ve anlamak için aklı berrak tutmanın zamanı gelmiştir. Bu yüzden şu Karacaoğlan dizeleriyle birkaç soruya yanıt vermek gerekir.

Karacoğlan der ki, bakın geline
Ömrümün yarısı gitti talana
Sual eylen bizden evvel gelene
Kim var imiş, biz burada yoğ iken...

Karacaoğlan dizelerindeki sorunun Türk kaynaklarındaki yanıtı, Alparslan önderliğindeki Malazgirt savaşından sonra güneyden kuzeye doğru Süryaniler,

---

13 Michel Henry, Barbarlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1996, S.35

14 Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret 1997, C.1, S.514

Ermeniler, Rumlar ve Edessa (Urfa: Aramice Urhoi) dolaylarında Yahudilerin yaşadığı yanıtıdır.[15] Bu gerçeklik Kürtler ve Türklerin, Malazgirt savaşından önce bu bölgede yaşamadığını, Malazgirt sonrasında ise Kürtler yaşıyor muydu sorusunun yanıtını, mantıksal gerekçelerden ve dönemin politik gerçeklerinden dolayı, gelecek bir kaç asır için sürekli hayır kılacaktır.

İslam tarihçisi seyyahlardan Farsi kökenli Bağdatlı İbn Hurdazbih'nin verdiği bilgilere göre, 9. Yüzyılda Ermenistan'ın güney sınırını oluşturan Diyar-ı Rabia adı verilen şehirler, Ermenistan'ın güney sınırını oluştururlar. Bunlar Nasibin (Nusaybin), Erzen (Batman ve Siirt arası), Amid (Süryanice Tigranakert), Ra's-ü Ayn, Meyyafarikin, Mardin, Baarbaya, Beled, Sincar, Kardey, Bazendey ve Tur-i Abidin (Midyat) şehirleridir ve bu şehirlerde de yaşayan Asuriler ve Ermenilerin, Müslümanlara 7.700.000 dirhem haraç verdiklerini anlatır.[16] Kitabında Kürtler ve yaşadıkları yerler hakkında bilgiler veren İbn Hurdazbih, bu bölgelerde *aslen tanıdığı Kürtler ve Müslümanların* değil, Müslümanlara haraç veren monoteist diğer halkların yaşadığını kastetmektedir. Bu karşılaştırmalarla, şimdilik 9. Yüzyılda tarihsel Ermenistan'ın sınırlarında Türkler ve Kürtlerin yaşamadığı özetle ve kısaca gösterilmiştir. İbn Hurdazbih, Ermenistan'ı tanır ve bölgeyi Arminya, Ermeniyye olarak günümüzdeki tituler ulus ismiyle adlandırırken, Kürtlerin yaşadıkları bölgeleri de İran'da fersahlık uzaklıklarla *Zümum* adlandırır.[17]

Bu çalışmanın isimlendirilmesinde gerekçe olan iki önemli tarih vardır. Bunlardan biri Ermeni ulusal kurtuluş mücadelesinin 1862 yılında Zaytun, Van, Erzurum gibi bölgelerde başlaması ve daha sonra tahta çıkan II. Abdülhamid iktidarıyla Ermenilere karşı Panislamizm'le ideolojikleşmiş sistematik katliamların başlandığıdır.[18] Özgürlüğü ilke edinmiş insanların bakış açılarında bu düşüncenin genel adı, bağımsızlık ve özgürlük mücadelesidir.

Bu da Osmanlı şartlarında hâkim olan İslami düşünceyle, Ermeni soykırımına siyasal kimlik ve nedenler sunmayı veya bulmayı zorunlu kılmaktadır.

20. Yüzyılın başında Alman-Osmanlı politik ittifakıyla yapılan Bağdat demiryolu hattını dolaşan bir tarihçi, Mardin'de en az 35 bin Hristiyan'ın yaşadığını ve bu nüfusun önemli bir bölümünü Ermenilerin oluşturduğunu anlatır.[19] Bu sayıları, günümüz nüfus oranlarıyla değil, geçmiş sürecin nüfus oranıyla dikkate aldığımızda, bu şehirde önemli bir Ermeni nüfusun yaşadığı görülecektir. Tarihi incelerken, olayları ve bütün nicelikleri, yaşadığı sürece indirgeyerek incelemek ve sonuçlar çıkarmak zorunludur. Bugünkü resimlerle geçmiş toplumları

---

15 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971, S.18, 73; Ali Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar), Ankara: Türk Tarih Kurumu 1988, S.57

16 İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2008, S.84

17 İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2008, S.21, 49-50

18 Louise Nalbandian, Armenien Revolotinery Movement, Los Angeles: University of California Press 1963, S.67.

19 Ewald Banse, Auf den Spuren der Bagdadbahn, Weimer: Alexander Dunker Verlag 1903, S.79

incelemek ve bu resimleri geçmiş insanına doğal bir özellikmiş gibi atfetmek, tarihsel aldatmaların ve saptırmaların temelini oluşturur.

Sonuçlardan biri de, Mardin bölgesinin yerlisi olmayan bir halkın bu bölgeye yerleşmesindeki sorunlardır.

Selçuklu Türklerin batıya geldiği dönem savaşlarındaki temel amaç, bölge halkından cizye (kelle vergisi) ve ganimet almak olduğundan, Selçuklu ve Osmanlı'da bu iş, sultan veya padişaha bağlı kişiler tarafından yapılacaktır. Bu süreç şehirlerindeki yapılanmalar, malzeme ve ustalık gibi etkenlerle Mardin'deki Ermeni ve Süryani halklara karşı Kürt, Arap gibi İslami halkların yerleşmesindeki sorunlar, kesinlikle sürgün ve katliamlara indirgenecektir. Bu şekilde de yine dışarıdan kitlesel göçlerin bu bölgeler hızlı yayılması zorlaşacaktır. Demek ki kültürel miraslarıyla bölgenin kadim halkları hakkında söylenecek tespitlerde, tarihi gecekondu mantığıyla hızlı şekillendiren yöntemlerden kaçınmayı gerektirecektir. Aynı etkenler, Kürt sosyolojisi ve tarihiyle bütünleştirildiğinde, 1960 yılına kadar çoğunluğu göçebe ve aşiret sisteminde yaşayan bir halkın, 11. Yüzyılda Malazgirt savaşından sonra Ermenistan'ı Kürdistan adlandırarak yaşadığını düşünmek veya kabullenmek, tarihsel veya bilimsel ahlaksızlık olacaktır.

Toplumları, avcı, toplar gezer, hayvancılıkla uğraşan göçebe ve son olarak tarım, manifatura gibi üretim yöntemleriyle uğraşan yerleşik toplumlarla tanımlayacak olursak, son evrenin kültür ve bilinç açısından toplumların en ileri evresi olduğunu göreceğiz. Bu dizelerdeki bir başka gerçek de, şimdi Kürtlerin yaşadıkları bu yerlerde yüz yıl öncesinde bir halkın, bir ulusun yaşadığı gerçeği inkârına karşı, katliamlarla değiştirilmiş ve kökeni yeni gerçeklerin değerini gösterecektir.

Bu anlatılanlardan günümüze indirgenmesi gereken bazı temel ve tartışmasız sonuçlar vardır. Ermeniler, tarihsel Ermenistan'ın kadim halkıdır. Bu ülkede birçok şehir Ermeniler tarafından kurulurken, soykırım sonrasında bir dergi yazısıyla bu bölgeyi Kürdistan'a dönüştürme girişimleri, sadece tarihsel haksızlık değil, aynı zamanda tarihsel yağmalama olacaktır.

Elinizdeki bu çalışma, günümüz dünyasından bir asır öncesi yaşanmış ve sürekli inkâr edilen olaylardan birine, Ermenilerin büyük felaket dediği soykırım ve çevreleyen kitlesel ve kültürel soykırımın anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Soykırım kavramı, sadece katle indirgenmiş, malzemesi kan ve insan olan tek boyutlu bir kavramdır. Ermenilerin büyük felaketle adlandırması, sadece insan katliamını değil, yok ya da asimile edilmiş kültürü, yapısal değerleri, oyun ve halayları, mutfak kültürü gibi birçok değerlerin tarumar edildiğini dile getirmektedir.

Büyük felaket, insanla birlikte insanın yarattığı bütün değerlerin yok edilmesidir.

Tarihin ne olduğuna dair, Ariel, Braudel, Bloch, Carr, Durant ve Voltaire gibi daha birçok tarihçi ve düşünür, değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bu tezlerin tümünde, geçmişin günümüzde geçmiş şartlarıyla yorumlanması düşüncesi hâkimdir. Bir bilim dalı olarak tarih, sadece geçmişin yorumu ve geçmiş şartlar-

da analitik ve birbirinden etkileşimli incelenmesi değildir. Tarih, günümüz insanı bilincindeki eski ve gerçekle ilişkisi olmayan kurguları değiştiren bilim dalıdır. Bu yüzden tarihi, geçmişi, geçmiş şartlara ve dönemin insan gerçekliğine göre değiştirmek zorunda olan, gerçekçi nihilist bir bilim dalı kabul edecektir. Bu tanımı yaparken, hiç kimsenin değişmeyen gerçekleri ve ille de tarihin değiştireceğim diye masalları tarihleştirmemesi gerekir. Günümüze değin Ermeni soykırımı üzerine yazılmış birçok eserde bu karakter korunmaktadır. İktidar Türkleri, soykırımı genelde inkâr ederken, tehcir oldu, insanlar öldü ve öldürüldü şeklinde bu gerçekleri inkârdan yumuşatmaya dönüştürme uğraşındadır. Bu soykırımın aktif katılımcılarından Kürtler soykırımı kabul ederken, kendilerinin kandırıldıklarını ve masum olduklarını söylerler. Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı'ya sürülen ve günümüze kadar uluslaşmamış bir halk olan Çerkeslerin, Ermeni soykırımında Kürtlerden sonra ikinci veya üçüncü aktif rol oynayan bir halk olduklarını kimse konuşmaz.[20] Türki halklar ise bu geçmişin ana mimarıdır. Osmanlı sarayından II. Abdülhamid'le başlayan Arnavut, Çerkes, Kürt, Tatar, Türk gibi birçok İslami halkın aktif katılımıyla 1915 sonrasında Türkler ve Türkleşmişler önderliğinde yapılan soykırımın siyasal ve tarihsel sorumluluğu da paylaşılmak zorundadır. Bu çalışma, kitlesel kurbanların olduğu katliam, tehcir veya soykırım adıyla anılan barbarlık sürecinde, katillerin de kitlesel olduğu gerçeğini öne çıkartmaktadır. Ermeni soykırımı, Nazilerin endüstrileştirdiği Yahudi soykırımını örnek alındığı Stefan Ihrig'in master ve doktora tezlerinde detaylarla incelenmiştir.[21] Bütün bilimsel çalışmalar, tarihi ve geleceği değiştirmek amacıyla yazılırlar. İnsan olan herkesin bu çalışmalarla yaşanmış gerçekleri, yaşandığı etkenler altında gün ışığına çıkmasına hizmet etmesi gerekir. İnsan adı verilen canlı, eğer güdük bir varlıksa, *biz geçmişte kandırıldık* deme hakkına sahip olmadığı gibi, günümüzde yapılan katliamlara herkesin ortak ses çıkarmasını doğuracaktır. Bu geçmiş ve şimdi arasında insani duyarlılığın temellerinde, etnik faydacılık değil de, insan olmanın birinci şartı olan *"öldürmeyeceksin"* emriyle bütünleştirildiğinde, tarihin akışı değişecektir.

Tarihteki bütün büyük felaketlerin ardında, tarihsel geleneği felaketler kadar eski olan kurgular vardır. İnsanlar arasındaki düalist ayrışmanın başında dinsel mi yoksa ulusal veya sınıfsal ayrışma mı var sorusunu, Osmanlının dinsel ve ulusal kültür tarihçesinin incelemesi gerektiğini öne çıkaracaktır. Bütün tarihsel geçmişlerde dinsellik ve sınıfsallık türevleri, aynı toplumlarda ulustan önce ayrışmalar yaratmıştır. Ermeni soykırımını dinsel dinamikler altında incelemek, şimdiye kadar yazılanlarda öne çıkan bulanık ulusal ve Pantürkizm tezlerine indirgeyenlere karşı yeni ufuklar sunacaktır. Bu soykırıma

---

20 İsmet İnönü, Hatıralar, Ankara: Bilgi Yayınevi 2009, S.188

21 Stefan Ihrig, Atatürk in The Nazi İmagination, Cambridge: Harvard University Press 2014; Naziler ve Atatürk İstanbul: Alfa Yayınları 2015; Justifying Genocide Germany and The Armenians From Bismark To Hitler, Cambridge: Harvard Universty Press 2016

aktif suçla katılan halkların tümünü birleştiren en eski kültürel paydanın İslam ideolojisi olduğu düşünülerek, soykırımı İslami etken ve inançlara indirgenerek incelemek ve objektif sonuçlar doğurmuştur. Bu tespitlere günümüzde yaşanan olaylardan mutlak benzer motifler ve örnekler çıkarmak için, sadece DAİŞ, Kürtler ve Ezidilerin yaşanmış kaderlerinden çıkarmak mümkün olacaktır. Bu gerçekleri konuşurken, sorun sadece yaşanan olayların adını koymak ve objektif kalabilmektedir.

Bu araştırmada soykırım dinamikleri İslami temellere indirgenirken, Osmanlı iktidarındaki dinler arası etkileşim ve ilişkiler de öne çıkarılmıştır. Bahsedilen etkileşimin en eski sonuç örneğini elbette Tanzimat fermanı ve tepkiler oluşturmaktadır. Bu fermanla öne çıkarılan temel siyasal işaret, İslam toplumunda ötekileştirilmiş Gayrimüslimlerin yaşadıkları haksızlıkları açığa çıkmaktadır. Yine Tanzimat'ın peşini bırakmayan V. Murat'ın tahttan indirilmesi ve veliaht II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması, Osmanlı'da İslami iktidar kavgalarını belirginleştirmiştir. Dahası gerçekte Hristiyanlaşmış veya kripto bir sultanın hasta yalanlarıyla tarihe gömülmesi, padişah olan II. Abdülhamid'in de hangi psikogen etkenler altında tahta çıktığı konulu zorunlu incelenmeleri yaratmıştır. Annesi Ermeni olan ve mahlası Bedros olan bu sultanın çevresindeki Çerkes analıkların yetiştirdikleri bu psikolojik facianın ayrıntıları da açık ve seçik ortaya çıkarılmıştır. Bu süreci incelerken sorun sadece yazmak değildir. Sorun, yazılan içeriklerin bir bütün olarak sorulara tutarlı yanıtlar sunması ve geçmişten günümüze kadar yanıt sisteminin geçerliliğini korumasını gerekir. Dahası yalan ve yanlış üzerine kurulan ve tekrarlardan oluşan tarihsel bilgileri değiştirmek de oldukça zordur. Dolayısıyla bir buçuk asırlık ve birçoklarının söylediği bu yalanların bir kitapla değişmesini beklemek, gerçek tarihe göre anlamsız olacaktır. Tüm bu sorunlara rağmen, tarihsel şartları tutarlı anlatan tezlerle, bu değişimin başarılacağına emin olmak gerekir.

Yaşandığından ve yaşayanlar tarafından söylenen Büyük Felaket kavramı, on veya on beş yıl sonra Almanya'da faşizme başlayan ve II. Dünya Savaşıyla son bulan yeni fenomende, Yahudi, komünist, sosyal demokrat, Roman gibi birçok halkı hedef alan Alman faşizmi tecrübelerinden sonra soykırım -jenosit- adıyla sosyolojikleşmiştir. Soykırım, sadece etnik bir soyun katliamlarla kırılması değil, değer veya inançları ötekileştirilen bir halkın sistemli bir şekilde zamana yayılarak tarihsel vatanlarından uzaklaştırılmasıdır. Başlangıçta birkaç aşiret alaylarıyla başlayan bu katliam eylemlerinin, Müslüman Osmanlı cephesinde bir amacı vardır. Bu da dağılan Osmanlı'da vilayet-i sitte adıyla anılan Ermenistan'daki bağımsızlık mücadelesine karşı, Hamidiye alaylarıyla verilen bedevi gerilla savaşından yeni umutlar beklemektir. Dağılan Osmanlı'dan onlarca ulus veya İslami devlet oluşur. Fakat Osmanlı takipçileri tarafından, düşmanlığın odak noktasına hala Ermeniler yerleştirilir. Bu şekilde Kürdistanlaş-

tırılan bölgede da, aynı döngüyle nedenleri ve temelleri bilinmeyen kısa süreli isyanlar başlar. Bu isyanların genel adı günümüzde Kürt isyanlarıdır. Pantürkizm sürecinde ulus paradigmasıyla, ikinci bir düşman yaratılır. Bunlar da geçmişin hatalı veya suçlusu olan Kürtlerdir. Bu ilişkilendirmeyle Kürt isyanlarını, katledilen Ermenilerin vatanında kendilerine vatan arayanların soykırımdan mükâfat almak için başlattıkları başkaldırılar olarak da adlandırabiliriz. Bugüne kadar Ermeni soykırımı konulu yazılan çalışmaların tümünde bu ilişki gözlenmediğinden, bu sürece göre post modern ulus odaklı ideolojik kurgular öne çıkarılmıştır. Bahsedilen süreçte ve Yunanlılardan sonra kalan Osmanlı'da yaşayan halklarda, iktisadi ve tüm sınıfsal katmalarıyla sadece Ermenilerde ulusal karekter mevcuttur. Özellikle Kürt aydınları tarafından yapılan değerlendirmelerde bu sorun, daha çocuk olan Türk milliyetçiliğine odaklaştırılıp Hamidiye alaylarıyla başlayan İslami karakterli Kürtlerin sorumluluğu arka plana itilerek, soykırımın İttihat ve Terakki önderliğinde yapılan barbarlık olduğu tezleri öne çıkarılır. Psikolojik özellikleri olan insanla oluşan halk, ulus veya kitle gibi büyüklüklerinde kitle psikolojisi olmak zorundadır. Bilinçli veya bilinçsiz farkına dikkat etmeksizin, Hamidiye katliamlarının, tecavüz, kadın ve kız kaçırma, köy yakma, talan gibi örnekleriyle, Ermeni halkına uzun süreli darbeler vurulduğunu 1915 öncesindeki sistemleşmesiyle incelemek gerekir. Geçmişteki reel etkenlere hiçbir analitik katkı eklemeden incelendiğinde, bu psikolojik etkenlerin Ermeniler üzerindeki travmaları daha kolay anlaşılacaktır. Bir başka deyimle tecavüz, şiddet, ötekileştirme gibi hasta ve faşizan davranışlara karşı insanların binlerce yıllık reaksiyonları arasında kesinlikle önemli farklılıklar olmayacaktır.

Bu soykırımın katliam evreleri incelenirken, bireyden kitleye kadar zaten kâfir veya gâvur ithamlarıyla travmatikleşen yaralı bilinç ve insan da dikkate alınmak zorundadır.

Bu çalışma, iki yanlış tarihsel çarpıtmaya karşı yazılmıştır. Çarpıtma tezlerden birincisi, kültürel geviş niteliğindeki Türk tarih tezleridir ve Ermeni soykırımın *dış mihrakların bir çarpıtması olduğu* yalanlarıdır.[22] Bu tezlerde ise, ulusal sorun bilincine karşı kitlesel obsesyon sorunu açığa çıkmaktadır.

Osmanlı'nın son elli yılında Ermeni ulusunun yaşadıkları, ister soykırım, tehcir veya mezalim olarak tanımlansın, yaşanmış gerçeklerin hiçbirini tutarlı ve bütünlük sunmadığı görülecektir. Aksine bahsedilen görüşlerin tümünde, Ermenilerin kendilerinin kölesi olduğu faşist düşüncesinin hâkimiyeti gözlenecektir. Bu şekildeki tarihsel tezlerin çoğunda, birazcık hümaniteyle öne çıkan *vah yazık* anlayışı amaçlanır ve katliamların reel boyutları sadece karşı geldikleri soykırım sözcüğüne indirgenir. Sorunun siyasal yansımaları,

22 Mehmet Saray, Atatürk'ün Konuşma ve Yazışmalarında Ermeni Sorunu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2010, S.4

tarihsel sorumlu halklar ve soykırım tazminatı gibi ötelemelere yanaşılmamaktadır. Bu ötelemelerin Ermeniler açısından tek bir anlamı olacaktır. Bu da, Ermenistan'dır.

Bu tezlerden ikincisi ise özellikle çok sayıda Kürtler ve Çerkeslerden oluşan katliam birliklerinin, aradan bir asır geçtikten sonra bizi kandırdılar çifte standartlı söylemleriyle hem Ermenistan'ın Kürdistanlaştırılmasını kolaylaştırmakta, hem de bu soykırımda Kürtler ve Çerkeslerin oynadığı aşırı rol ve ayrıntıların sadece Türk kimliğine itildiği görülecektir. Yazar, hâkim veya hâkimiyet mantığıyla hareket etmeden, soykırımın gizli kalmış dinamiklerinin açığa çıkmasını amaçlamaktadır. Ayrıca katliamdan jenosite geçiş sürecinde de, Osmanlı'da bugünkü anlamıyla Türklük veya Kürtlük bilinci yoktur. Dolayısıyla bu katliamları ve soykırımı hazırlayan ana kitle ideolojisinin, Pantürkizm'in gölge veya afacan bir çocuk olduğu, Panislamizm ideolojisidir. Zaten ulus dinamikleriyle, bu üç halkı bir arada tutma seçeneği de olmayacaktır.

Türk tarih mantığını öteleyenler, bir halkı hiçleştirme eğilimlerinin, nereye kadar uzandığını görmeleri gerekir. Bu da Asya'dan Ermenistan'ı geçerek bir kısrak başına benzettikleri bölgelere at sırtında geldikleri ve buralarda eski medeniyetlerin onlarsızda yaşadıkları anımsatmak gerekir. İktidarla şekillenmiş bir tarihte, tarih kavramına aykırı hiçleştirme imkânsızdır. Bu bütünlükle bölgenin kuzey tarihindeki iki kadim halkı hakkında söylenen faşist tezlere dikkat çekmek gerekir.

Dış mihrakların baskısı ile önce Rumlara, yani Yunanlılara istiklâl kazandırılmış, bununla da hızını alamayan Rusya, Türkiye ve İran'a karşı giriştiği harpler sonunda bugünkü Ermenistan Devletinin nüvesini oluşturacak olan özerk bir Ermeni Bölgesini kurmuştur.[23]

Tarihsel gerçekleri açıklarken, ortaya atılan tezlerde dış mihrak kavramı, anlamsız ve hiçbir mantıksal bütünlük barındırmayan saçmalıktır. Bütün iktidarların dış mihrak adını verdikleri öteki iktidarlarla büyük aşk ilişkileri olmuştur. Zaten dış mihrak kavramının olduğu kokuşmuş bir tarihte, düalist iç mihrak parçası da kısa zamanda oluşacaktır. Burada dış, iç isimleriyle somutlaştırılmak istenen mihrak kavramındaki belirsizlik süreklilik kazanacaktır. Bu sürekliliğin yaşı, aslında kısadır. Örnek alından tarihçinin mihrak kavramı, faşist ideolojinin cuntalaştığı süreçlerde ortaya çıkmıştır ve sanki bir asır öncesinde varmışçasına kullanılmaktadır. Bu gibi tezlerle Türk halkının psikolojik dünyasında Ermeni soykırımı, reel tarihsel utanç niteliğine dönüşürken, şimdiye kadar atılan yalanlardan bir diğerindeki mantıksal tutarsızlığı irdelemek gerekir. Bu örnekte Türk tarih tezlerinde, değişimin nasıl dogmalaştığı da somutlaşacaktır.

---

23 Mehmet Saray, Atatürk'ün Konuşma ve Yazışmalarında Ermeni Sorunu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2010, S.4

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920) isimli çalışmanın Ahmet Altıntaş,[24] Mehmet Canatar,[25] Oğuz Çakıl,[26] Recep Karacakaya,[27] Ali Kaya[28] ve Bülent Kulüp[29] isimli yazarlar, Kamuran Gürün'ün *Ermeni Dosyası* isimli kitabından şu alıntıyı verirler.[30]

1880'de Rusya yönetimindeki Ermenistan'da kurulan dernekler Anadolu Ermenilerine silah göndermeye başlamışlardı.[31]

Kamuran Gürün'ün kitabında biraz önce sunulan tümceler yoktur. Kamuran Gürün'ün kitabında olduğu söylenen tümceler, şu şekildedir.

Van Konsolosu Yüzbaşı Clayton 12 Ekim 1880 tarihli raporunda, Rusya Ermenistan'ın da Türkiye Ermenilerine silah göndermek için cemiyetler kurulduğu ve silahların dağıtılması için de ajanlar angaje edildiği yolunda bilgiler edindiğini yazıyordu.[32]

Bu açıklamalardan sonra tarihin nasıl obsesif şekillendiği açığa çıkarken, yazarların inatla kendi düşünlerini tarihsel gerçekmişçesine yansıttıkları belirginleşmektedir. Dolayısıyla çarpıtılan birinci içerikte *1880'de Rusya yönetimindeki Ermenistan'da kurulan dernekler Anadolu Ermenilerine silah göndermeye başlamışlar* kesinliği vardır. Kamuran Gürün kitabında bu şekilde bir beyan veya kayıt olmaması, bu önyargıları değiştirmeyeceği gibi Osmanlı iktidarında Ermenilerin sosyal ve siyasal tarihlerinin Fatih'ten başlayarak halife I. Selim ve sonrasında Ebusuud saplantılarıyla yeni bir evreye girdiği doğuracaktır. Fransız devrimi, Müslüman olmayanlar üzerindeki dini ötekileştirme (millet-i Ermeni) ve aydınlanma etkisinde bağımsızlık bilinci gelişen Ermenilerin katli planları, ilk kez II. Abdülhamid döneminde Hamidiye alaylarıyla yoğunlaşır. Bu süreçte Panislamizm düşüncesi, Ermenilerin katlini hedefleyen obsesif ideolojiye dönüşür. Osmanlı'da iktisadi açıdan diğer önemli bir sorun ise, Müslüman olmayanlardan alınan haksız cizye ve ganimet sistemidir. Bu etkenler, Müslümanlara göre daha ileride olan yazı, kitap ve eğitimli Gayrimüslimlerin yaşadıkları çağa ayak uydurmalarını hızlandırmıştır. Bahsedilen süreçte, özgürlük ve bağımsızlık düşünceleri bütün dünyada bir hayalet gibi dolaşmaktadır. Osmanlı İslam sistemi,

---

24 Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yardımcı Doçent; https://www.artvin.edu.tr/ahmet-altintas

25 İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Arşivcilik Anabilim Dalı Profesörü; http://aves.istanbul.edu.tr/canatar/

26 İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, http://acikerisim.istanbul.edu.tr/handle/123456789/12462?show=full

27 İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Profesörü; http://aves.medeniyet.edu.tr/recep.karacakaya/

28 https://independent.academia.edu/AliKaya30

29 Hakkında herhangi bir akademik kayıt bulunmamaktadır.

30 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 1995, S.4

31 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 1995, S.4, Bu kitapta Kamuran Gürün'e söylettirilen içerikler ve alıntı kayıtları: Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1985, S.66

32 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1985, S.126-127

bu hayaleti aynı cin suresindeki mitlerde olduğu gibi halka düşman resimlerle anlatmıştır.

Ermeni soykırımı kendilerince haklı çıkarma tezlerinden ilkinde Gürün, *Amerikan Van Konsolosluğu kayıtlarında aldığı ve Rusya Ermenistan'ından Osmanlı Ermenistan'ına silah göndermek amacıyla cemiyetler kurulduğu ve silahların dağıtılması için de ajanlar yollandığı yönünde bilgiler edinildiğini* yazmaktadır. Bu bilgilerin doğru değil yalan olduğu, hiç kimse bilinmemektedir. Bu içeriklerdeki asılsız çarpıtmanın seviyesizliğini ve hangi önyargıların topluma yazıyla aktarıldığını görmek için, sadece üç ve dört numaralı alıntıları okuyup karşılaştırmak yeterli olacaktır.

Bahsedilen süreçte Rus imparatorluğunda merkezi Tulski'de olan bir silah fabrikası vardır. Dolayısıyla genel olarak Rusya'ya Avrupa'dan gelen tehlikeler ve Rusya'da başlayan Çarlık karşıtı nihilist anarşistlerin eylemlerinden dolayı, öyle bahsedildiği gibi Rusya'dan, ne Ermenilere silah yardımı gelecektir, ne de herkesin belinde günümüzdeki gibi Rusya'da üretilen Belçika Nagant tabancası veya M1871 Berdan II tüfeği olacaktır. Rus silah endüstrisi, tarihinin en yoğun üretimine kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Osmanlı-Rus harbinde girmiştir. Bu silahlardan birkaç tanesi Ermenilerden önce Osmanlı askerlerine veya Rusya'dan gelen İslami çetelerin ellerinde olduğu kabullenildiğinde, Ermenilerin silahlandığı tezlerinde, iç ve dış mihraklar yerine kesinlikle tutarsızlık vardır. Bahsedilen süreçte silah ve özellikle mermileri çok pahalı savaş aracıdır. İkinci bir gerçek de, silahın Ömer yasalarına göre, Ermeniler genellemesiyle kendileri için zaten silahın yasak olduğu ve Ermenilerin ateşli silahları temin ederek silahlandıklarını söylemenin, yine cunta döneminde duyulan propagandalardan esinlenmiş kuyruklu yalanların bir parçası olduğu düşünülmelidir. Bu tezlerde, günümüz toplumlarında yaygın erkeksi kişiliğin bir parçası olan silah satına alma, güvenlik amaçlı kullanımdaki gibi söylemlerin, önyargı yaratma amacıyla geçmişe indirgenmesi yapılmaktadır. Osmanlıdaki alım gücü kavramına göre bütün Ermenilerin burjuva veya zengin olduğunu düşündüğümüzde de, karşımıza bu insanların hangi cesaret ve nedenlerle bu silahları aldıkları veya kullanacakları yanında, silah eğitimi ve talimi gibi ihtiyaçlarını nerede yaptıkları soruları çıkacaktır. Kamuran Gürün'ün kullandığı ikinci deformasyonda, yine her ayrıntısı tutarsız olan şu söylemler dile getirilmektedir.

1881'de Erzurum'da Anavatan Müdafileri (Pashtpan Haireniats) Derneği kuruldu. Amacı, Ermenileri sözde saldırılardan korumak üzere silah ve cephane ile donatmaktı.[33]

Gayrimüslimlerin dernek veya örgütleri, bahsedilen süreçte II. Abdülhamid'in çeteleri tarafından sürekli gözlenmektedir. Bu tespit, imparatorlukta yoğun çete ağı kurmuş II. Abdülhamid'e, onun hafiye teşkilatının sunacağı en somut ihbarlar olacaktır. Görüleceği gibi günümüzde bu kadar silah, mermi gibi

33 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1985, S.129; Nejat Göyünç, Osmanlı İdaresinde Ermeniler, İstanbul: Gültepe Yayınları 1983, S.42

somut araçlar yoktur. Olmadığı için de, aradan yüz yıl sonra kemiği olmayan dillin söylediği yalanla okyanuslarda peynir gemileri yürütülmektedir. Ayrıca Osmanlı Ermenistan'ında Ermenilere karşı yapılan saldırılar Berlin veya Ayastefanos anlaşmalarında anılmaktadır. Buna rağmen 20. Yüzyılın sonlarında yazılan bir kitapta, hâlâ *sözde saldırı* kavramının kullanılması, mantıksal acizlik ve obsesif bunaklıktan başka bir şey olmayacaktır. Osmanlı'da sözde saldırılar vurgularıyla yapılan bu inkârlar, Ermenilerin başta Kürtler olmak üzere cizye ve ganimet toplayan gruplara karşı silahlanmasını meşru kılmaktadır. Zira devlet, zaten cizye ve ganimet toplamakla bu halklara karşı adil devletliğini yerine getirememektedir.

Bu sübjektifliğin çürük söylemleri, bir de objektif şartlar ve politik ilişkilere bağlı somutlaştırmak zorundadır.

Rusya'nın Ermenileri desteklediği konulu tarihsel gerçeklerden kopuk tezleri sonlandırmak için, Rusya'nın Ermenilerle olan ilişkilerine göz atmak gerekir. Bu süreçte ortak dini inançların, sosyal hareketler tarihindeki önemi büyüktür. Bu ayrıntı, Kafkasyalı Çerkesle Zagroslu Kürdün, Ermenilere karşı İslami birlikteliğinde görülmektedir. Bu yüzden ilk bakışta Ortodoks Rusların, Gregoryen Ermenileri destekledikleri kolay ve hemen düşünülecektir. Ayrıca dinler tarihi açısından birinci gerçek öne çıkarıldığında, Ermenilere karşı teolojik sempatinin nedenleri kolaylaşacaktır. Arapların, politeist veya pagan tanrılara inandıkları veya daha monoteistleşmedikleri iki asır öncesinde, Ermeniler tek tanrıya inanan bir halktır. Ermeniler, devlet veya krallık inancının tek tanrılı olduğu ilk toplumdur. Bu nedenle Ermeniler, Hristiyan dünyasında önemli bir değere sahiptirler. Bu düşünceler, Rus halkında da mevcuttur. Sorunun politik çerçevesini anlamak için özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'daki Çarlık karşıtı sosyal hareketler tarihini bilmek ve bu ilişkilere dâhil etmek gerekir. Avrupa'da eğitim gören Ermeni gençler, Rusya'yı çalkalayan nihilist Narodnik hareketinde aktif faaliyettedir. Aynı düşüncenin etkisiyle Osmanlının kuzey doğusundaki Batı Ermenistan parçasında da Daşnak hareketi etkilidir. Rusya'daki Çarlık karşıtı ikinci önemli hareket ise, gelişmekte olan Marxist örgütlenmedir. Ermeniler, Marxist hareket içinde de örgütlüdürler. Aynı sorun, Osmanlı batısında Bulgaristan için de geçerlidir. Ermenilerin Osmanlı'daki bağımsızlık istekleri, pasif bir şekilde Ruslar tarafından desteklenir ama Rusya tahakkümündeki doğu Ermenistan'ın bağımsızlığı veya Rusya'da Çarlık karşıtı mücadelenin olası sonuçları, Rusların Ermeni politikasını değiştirir.[34] Yani Ermeniler, Rus devrimci hareketinde oynadıkları politik rolden dolayı, Ruslar için de tehlike kabul edilir. Bu yüzden Rusların Ermeni politikası değişir ve Kürtlerle benzer paralel ilişkiler geliştirilir. Rusların Ermeni devrimci hareketlerinden çekinceleri, siyasal te-

34 Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi, İstanbul: İletişim Yayınları 2009, S.238-241

mellidir. Ermeni devrimci hareketi, bu süreçte hiçbir politik erkin tekelinde değildir. Dolaysıyla eşitlik, özgürlük gibi temel politik idealist faktörleri güçlü olan Ermenilerin, başkalarının politik tahakkümüne girmesi de söz konusu değildir. Birincisi bu etken, politik idealizmin en doğal türevi olduğundan, Rusların Ermenistan politikalarının değişmesine neden olur. Bu amaçla 1903'de çıkarılan bir kanunla, Ermeni okulları kapatılır, Ermeni kiliselerine ait topraklara el koyulur.[35] Benzer süreç, Osmanlı'da Hamidiye alayları katliamlarıyla zaten çoktan sonuç vermeye başlamıştır.

Gürün'ün yapay yarattığı ve Ermenilere karşı kullandığı düşmanlık motiflerinin tümü, aslında 20. Yüzyılın son çeyreğinde Türk veya Kürt toplumunda politik ve sosyal amaçlı kurulan derneklere karşı dile getirilen önyargıların ta kendisidir. Bu konuda dikkate alınması gereken aynı gerçekliğin, bırakalım dernekleri; düşmanlaştırılmış birey, grup veya toplum tarafından yasal olarak kurulan partiler dahi, yasa dışı örgüt yakıştırmalarıyla bugün de karalanmaktadır.[36] Gürün'ün kullandığı tarihsel gerçeklerden uzak gerekçelerle gerekçelendirme yöntemi, Anarşi veya Marxizm'le aydınlanan öğrencileri, geleneksel faşist mantıkla Ermeni olduklarından dolayı düşmanlaştırmadır. Onun tarihselleştirmek istediği şartların, aslında Gürün'ün bu eserin yazıldığı 1980 sonrasında hortlayan faşist ideoloji etkileri gözlenmektedir. Yani 1980 sonrasında da bütün sol görüşlü öğrenciler, aynı mantıkla işkencelerden geçirilmiş, öldürülmüş veya idam edilmişlerdir. Devletin görevi, öldürmek olmadığı gibi bu karanlık tarih, çarpıtma yalanlarla aklanamaz. Bu içeriklerde kullanılan mantığın adı, geçmişin şimdileştirilmesidir. Osmanlı'da Ermeniler, bilinçlidirler, sorumludurlar. Bu gerçeği bir toplumun sorun olarak görebilmesi için, Osmanlı toplumunun diğer halklarındaki bilincinde bunu algılayacak seviyede olması şartı öne çıkacaktır.

Türk tarihinde sürekli kullanılan bu saçmalıklarla tarihin ayrıntılaştırılmasını bir tarafa bırakarak, Osmanlı'da ilk uluslaşmayı yaşayan Grek ve Ermeni halklarının etnik varlığının, 20. Yüzyılın son dönemlerinde atlı Bedeviler tarafından nasıl temelsiz ve acımasız sorgulandığını göstermektedir. Bu tarzla savunma yapan bütün yazarlar, bu satırlardan sonra Tanzimat'la bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan ve Ermenilere *otonom statü tanıyan Ermeni Milleti Nizamnamesinden* bahsedilirken, Osmanlı'da ulus kavramının tarihsel evrelerini bilinmediklerini göstermektedir.[37] Osmanlı'dan cumhuriyete bu evreler arkaik faşist karakterli geliştiğinden, başkalarının ulus ve bağımsızlık hakkı kesinlikle kabul görmemektedir. Tarihi bu mantıkla yorumlayan mantık, aslında tarihin barbarlaşmasını sağlayan dinamikler barındırmaktadır. Bu mantıkta insanın kültürel varlığı ve evrimi

35 Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi, İstanbul: İletişim Yayınları 2009, S.241

36 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1985, S.128-134

37 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.159-171

hiçbir şekilde dikkate alınmadığından, bahsedilen döngü içinde tarih yaratanların da aynı sürece bugün de aynı mantıkla baktığını göstermektedir.

Bu temelde Ermeni soykırımının kara gölgeli tarihine objektif ve somut karakter kazandırmadan, günümüzde Kürtlerin Türk sömürgeciliğine karşı verdiği militarist savaşın etik hiçbir değeri olmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Zira bu soruna ve tarihe, özgürlük mücadelesinin bütün bileşenleriyle bakan herkes, 1789 Fransız Devrimi ile 1848 Alman Devrimine kadar erken kapitalizm ve romantizm arasındaki ilişkiyi düşünerek, sadece ulus romantizmin geri seviyeli olumlu etkisinden beslenecektir.[38]

Kürtlerin daha yeni yaşadığı ulus romantizmi, Ermenilerin bir asır öncesinde bitirdiği bir evredir. Tezlerinde doğruluk payı olduğundan Adorno tarafından vurgulanan bu tür natüralist romantik ulus tezlerinde pre faşist ayrıntılar barındığı tespitini hemen belirtmek gerekir. Ulus romantizmini bu sürece dâhil edilerek 1880 sonrası amaçlı gelişen ve politikleşen Ermeni ulusal kurtuluş mücadelesinin siyasal karakteri, 21. Yüzyıldaki Kürt ulusal mücadelesinde hâlâ mevcut olmadığını belirtmek gerekir. Bu gerçekliğin ardında elbette bahsedilen halklarda yaşadıkları sürece ait okuryazar oranı ve yazılı kültürle ulaşılan politik değerlerdir. Osmanlı'da *millet-i Ermeni* adıyla anılan halk, Fatih Sultan Mehmet'le birlikte kendi kültürleriyle otonom örgütlenmelerine başlatmıştır.[39] Tanzimat fermanıyla birlikte vilayet-i sitte veya Osmanlı tarafından kabul edilen tarihsel Ermenistan'da sosyolojik her söylem veya tespitin abecesi, tarihsel veya bilimsel ayrıntılarda barınmaktadır. II. Abdülhamid'in kızı Şadiye, anılarında vilayet-i sitte veya şarki Anadolu'nun Ermenistan olduğunu söyler.[40] Her halk, birileri öyle dedi diye ulus oluşturmaz ve uluslaşmamıştır. Ulus ve devlet kavramları, sosyoloji tarihinde bir- birini tamamlayan, ülke veya anavatan kavramıyla somutlaşan iki önemli büyüklüktür. Bu büyüklükler, uluslaşan her bir toplumda eğitimli orta sınıf, o toplumun eski geleneklerden kurtulmasında ara ve önemli rol oynayacaktır.[41] Kültürel kimlik, aydınlar ve ulus-devlet konusunda önemli çalışmalar yapan Alman sosyolog Giesen, ulus ve kimlik konulu tezlerinde bilimsel ve zaman boyutunda evrimci değişerek gelişen temeli zorunlu kılmaktadır. Ulus oluşumu ve kültürel kimlik sorunu, gelenek ve inançlarla şekillendirilecek bir şablona sahip değildir. Bu yüzden uluslaşma ve devlet ilişkisini sadece kültürel orta sınıf (*Bildungsbürgertum, leveled middle class*) açısın-

---

38 Rüdriger Safranski, Romantik, München: Carl Hanser Verlag 2007

39 Bir toplumun uluslaşmasında dil ve ananevi altında tanımlanan ayrıntılardan önce yerleşik, göçebe gibi asal sosyolojik kategoriler yanında yazı, matbaa, kitap ve okullaşmayla ulaşılan karşılaştırmalı kültürel seviyeler, Ermeniler ve Kürtler arasındaki uluslaşma sürecinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken temel kıstasları yaratacaktır.

40 Şadiye Osmanoğlu, Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları, İstanbul: Leyla İle Mecnun Yayıncılık 2007, S135

41 Bernard Giesen, Die Intellektuellen und die Nation, Frankfurt: Suhrkamp Verlag 1993, S.104

dan Ermeniler ve Kürtler arasında karşılaştırdığımızda, burjuvazi türevi bir sınıf olan orta sınıfın, Kürtlerde hiç oluşmadığını göreceğiz. Burada Ermeni ulusal kurtuluş mücadelesinin tarihsel ve kültürel nicelikleri veya gerçekliği, 20. Yüzyılın son çeyreğinde *akademik* sıfatıyla yazan ve Ermenilere karşı Kürt ulusal mücadelesi saflarında olan Beşikçi'de, Osmanlıcı gericiliğin hat safhalarda olduğu gözlenecektir.[42] Bu katliamın özellikle İsmail Beşikçi gölgesinde kalmış tarihsel suçlularından olan Kürtler, Beşikçi tarafından ortaya atılan gerici teze göre, Ermeniler Fransız Devriminin olumsuz etkilerine kapılmış milliyetçiler şeklinde suçlu kabul edilir. Sorun bu kadarla kalmayarak, bu katliama Türklerin aldatmasıyla alet oldukları ayrıntısıyla tarihsel sorumluluklarını inkâr ederler. Bu ikilem Türk devlet ideolojisinin soykırım inkârını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla soykırımda Kürtlerin oynadıkları rol hakkında iki veya olabilecek üçüncü savunma yönteminde politik açıdan arkaik faşist karakter bulunmaktadır. Burada olabilecek üçünce savunma yöntemini de kısaca açıklamak gerekir. Kürtler, Ermenistan'a Manzikert savaşından çok sonraları batı İran'dan özellikle Hristiyan halklara karşı ganimetçilik amaçlı göçmeye başlamışlardır.[43] Farklı kültürel ve sosyolojik kökenlere sahip olduklarından, Ermenilerle eş zamanlı uluslaşma sürecini yaşamamışlardır. Bütün halkların uluslaşma süreçlerinde, ulus-devlet ilişkisi doğrultusunda homojen etnik kökene indirgenerek eşitlik veya özgürlük amaçlı kitle hareketleri yaratma amacı ön plandadır. 18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar gelişen bütün ulus hareketlerinde farklı romantik özellikler vardır. Bu süreçlerdeki ulusal kurtuluş mücadelelerini romantik kökenden kurtarmak imkânsız olmasına rağmen, ulusal mücadelenin uzun süreli amaçlarından biri, bu tarihsel romantizmden de kurtulmaktır. Günümüzde özellikle Kürtlerin ulus mücadelesinde bu romantik etkiyle özellikle sınıf gerçekliğinden kopuş ve gericileştirilmiş ve hatta belirgin oradan faşistleşme eğilimleri gözlenmektedir. Dolayısıyla burada bahsedilen süreci ulusal burjuvaziyle ittifaklar konulu teorilerde, sömürücü bir sınıfın bu şekilde kutsanması gerçekliğinde görmekteyiz. Kürtlerin tarihsel kökenlerini batı Ermenistan'da incelediğimizde, Kürt göçünün Ermenistan'a aslında Bizans sonrasında başladığını göreceğiz. Kürtler, Şafii ekollü Müslüman bir halktır. Ulus, peygamber Âdem'den veya Babil kulesinden itibaren var olan bir toplumsal birliktelik veya örgütlenme değildir. Aksine Fransız burjuva devrimi önderliğinde Fransa, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde kapitalizmin burjuva sınıf önderliğinde önce iç, sonra da dış pazarları kontrol amaçlı yaratılmış bir örgütlenmedir. Bu yüzden çok kolay ve somut bir şekilde *ulusların kapitalizmin şafağında ortaya çıkmış* olduğu somutlaş-

42 Bu sorun daha sonra Soykırım Gerçekliğini Karartan İttihatçı Kürdistan Tezleri ve Beşikçi ve İslami M. Emin Bozarslan Yalanları başlıkları altında Ermeni Soykırımı ve Sol isimli 2. ciltte incelenmiştir.

43 Bakınız, Abu'l-Faraç (Bar Hebreus) Tarih, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999

maktadır.[44] Bu yüzden burjuvazinin halka Pazar piyasasında ulus bilincini öğrendiği veya ulusu yarattığı somutlaşmaktadır.[45] Bu yüzden *ez, em kurdum kurmanc'ım* veya *soran'ım* demek, sadece diyenlerin bir birinden farklı olduğunu gösterirken ulus olduğunu göstermemektedir. Oluştuğu şartlarda ulusu mobilize eden ve örgütleyen birinci temel güç, ülke ulusal pazarlarını dışa karşı korumak isteyen ulusal burjuvazinin varlığı şartıdır. Bu konuda bir adım daha ileri gittiğimizde, herhangi bir halkı uluslaştırmak için, bu halkın aydınları tarafından yazı ile kültürleştirilmiş otantik tarihsel verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu verileri veya süreci kısır bir şekilde Ahmede Xani'yle anlatmak, bir çiçekle yaz gelmez mantığının bir anlam taşımadığını göstermektedir. Eğer bir halk üzerinde kapitalizmin güneşi doğmadıysa, o zaman o halkın kapitalizmin şafağında uyanması ve uluslaşması da imkânsızlaşacaktır.[46] Bu açıklamalara gerek duyulmadan Türki ve İslami Osmanlı kaynakları incelendiğinde birçoğunda sürekli *Ermeni meselesi* adında bir kavramdan bahsedilmektedir.[47] Bu kavram, Osmanlı'da Ermenilerin uluslaştıklarını ve bağımsızlık istemleri olduğunu açıklamaktadır. Sorunu karşılaştırmalı baktığımızda Osmanlı'da Kürt meselesi yoktur. Osmanlı'da olması imkânsız Çerkes meselesi yoktur. Osmanlı'da Arap sorunu, Rum, Bulgar, Arnavut sorunu gibi onlarca ulusal sorun vardır.

Bu yüzden Osmanlı tahakkümünde uluslaşma sürecini incelediğimizde, Yunan ve Ermeni halklarının ön saflarda olduğunu göreceğiz. Bu olgunluğun temel nedenleri, özellikle yazılı kültür ve eğitimle bir toplumun özgürlük, eşitlik gibi daha romantik olan istemlerle toplumdaki bütün sosyolojik katmanların birleşerek değişmeyi sağlamasıdır. Yunanlılar, doğal olarak Antik çağın yazılı kültürel mirasını üstlenirken, Ermeniler de 4. Yüzyıldan itibaren kendi alfabeleriyle kültürel tarihlerini konserve etmeye başlarlar. Bu durumda sadece dil veya yazı açısından farklı etnik kökenli kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya kadar göçebe birçok toplumda Arap adı altındaki kaba ve basit uluslaşma sürecinin Türk ve Kürtlere göre daha ön saflarda olduğunu göreceğiz. Burada da uzun süreçlerde yazılmasına rağmen Ku'ran'la öne çıkan yazılı eserin kısır rolü gözlenmektedir. Aynı şekilde Balkanlarda yaşayan halklarda uluslaşma sürecinin kültürel Avrupa'nın bir parçası olmasından dolayı, daha hızlı ve aktif geliştiğini göreceğiz.

---

44 Josef Stalin'in Marksizm ve Ulusal Sorun isimli çalışmasında, ulusun kapitalizmin şafağında ortaya çıkan bir varlık olduğu tezi, bu eseri ilk kez türkçeleştiren Sol Yayınlarının yaptığı ve dillerden düşmeyen çeviri hatasıdır. Kapitalizmin şafağı veya tanı vakti yoktur. İnsanların siyasal bilincinde edebi abartılar, halkların sosyolojik evrelerinden daha önemli olduğu için, ulusun siyasal kökenleri veya uluslaşmanın tarihsel ve sosyolojik evreleri yerine, ulusu romantikleştirme edebiyatı yapıldığını belirtmekte fayda vardır. Bkz. Muzaffer İlhan Erdost, Ulus, Uluslaşma İçin Üç Kolaj, S.6 http://www.msydergi.com/uploads/dergi/83.pdf

45 Der Markt ist die erste Schule, in der die Bourgeoisie den Nationalismus erlernt. Pazar, burjuvazinin milliyetçiliği içinde öğrendiği ilk okuldur.

46 Bu sorun çalışmanın ikinci cildinde sosyalist Kürt örgütleri örneklerinde incelenecektir.

47 Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2010, S.110; Talat, Enver, Cemal gibi isimlerin anılarında defalarca anılmaktadır.

Teorik açıdan uluslaşmanın yazılı kültürün bir ürünü olduğunu vurgulamak için, Sümerlerin kültürel kimlikle yaşaması hâlinde yeryüzünün en eski ulus kültürünü oluşturma seçeneklerinin olduğunu belirtmeliyiz. Bu konunun günümüzdeki en tipik örneğini, Yahudilerin kolay veya dinsel temelde gelişen uluslaşmalarında görülmektedir.[48] Elbette bu tezlere toplumların üretim ilişkileri ve romantik karakterli sosyolojik birlikteliğe olan etkisini unutmamak gerekir.

Ulus ve uluslaşma, İslam toplumlarının bir meziyeti değildir. Bu toplumlardan genel olarak tanrı ve peygambere ümmetçilik, kulluk öne çıktığından, romantik veya politik uluslaşma dinamikleri gelişmemiştir. Bunun temel nedeni, birey veya toplumda özgürleşme bilincinin gelişmemesidir. İslam toplumlarında geç ve mekanik olmasına rağmen uluslaşma konusunda öne çıkan iki toplum vardır. Türkler ve İranlılar. Şii köken gerekçesiyle İranlılarda uluslaşma Arap veya Sünni İslam'daki yöntemlere sahip olmayacaktır. Bunun diğer yegâne bir nedeni ise, İran'ın bu bölgedeki eski yazı kültürlü halklardan biri olduğudur. Bu açıklamaların nedeni, Kürtlerde uluslaşma sürecinin esasen 1915 sonrasında başladığı, fakat kültürleşmediğini göstermektir. Geçen yüzyılın son çeyreğine kadar Kürtlerin çoğunluğu, göçebedirler. Temel bir ilkeyle kısa yoldan göçebelerin uluslaşamayacağını, sorunun bilimsel nedenleriyle daha sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Geç uluslaşmış veya uluslaşma sürecindeki bütün halklarda ulus romantizmi, ulus kadimliği, ulus tahakkümü gibi temelsiz faşizan tezler yaygındır. Bu bağlamda ulusun yerleşik topluma ve mekâna ihtiyaç duyulduğundan, batı Ermenistan'ın Kürdistan olarak adlandırılmasından sonra Ermenilerin Kürtleri katlettikleri şeklinde faşist inkâr ve çarpıtmalar yapılacaktır.[49] Bu mantıkta bedevi benlikte artık taşınır mal mülk ganimet edinmeden yerleşik hayatın şartı olan gayrimenkul elde etme süreci başlamıştır.

Türk tarih araştırmaları veya soykırımı inkâr amaçlı yeni motifler kazandırmada genel olarak farklı üç temel inkâr yöntemi geliştirilmiştir. Bunlardan birinci en eski ve statik olanı da Ermeni soykırımı gerekçesiz bir şekilde inkâr edilmekte ve bazılarından bir adım daha ileri gidilerek Ermenilerin katlinin vacip olduğu kabul edilmektedir. İkinci görüşte yoğunlaşmalar Ermenilerin Osmanlı-Rus savaşları sürecinde Rusların etkisinde kalarak bağımsızlık aradıkları ve savaş sürecinde güvenlik amaçlı tehcir ve kış şartlarında insanların öldüğü şeklinde katliamı ağır savaş ve doğal şartların ürünü gösterme eğilimidir.

Aklı başında düşünen insanların sahip olması gereken gerçeklik bilincinin anlam ve önemini unutmamak gerekir. Etnik veya dini kökene dayanarak 1870'den 1925'e kadar Ermenilere yapılan katliamlarda, aktif rol oynayan taraflardan birinin diğerini aldatması, kandırma gibi gerçek dışı uydurma yalanlar

---

48 Bu konuya ilişkin Shlomo Sand'ın The Invention of the Jewish People başlıklı kitabındaki düşüncelerle antitez yaratmak, din sosyolojinin tarihsel ve kültürel kökenlerini veya bir halkın postmodern inkârcılığını doğuracaktır.

49 http://www.rudaw.net/turkish/opinion/240420151

kesinlikle söz konusu değildir. Bu eylemlerde sonuç olarak insanlar öldürülmektedir. Birincisinin öldürülmesini aldatma, ikinciyi kandırma olarak kabul etmemize karşın, milyonlarca insanın yerinden yurdundan sürülmesini, yollardaki saldırılarla öldürülmesini, çocukların ganimet edilmesini, kandırma şeklinde kabullenerek, kendi suçunu örtbas etmekten başka bir sonuç doğurmayacaktır. Bir halkın asırlardır yaşadığı topraklardan zorbalık ve barbarlıkla sürülmesi, katledilmesi, aldatmaca veya kandırılma meselesi olmadığı gibi, katılımın nedenleri kültürleştirilmiştir.[50] Ermeniler, yerleşik ve üretken bir toplum oluştururlar. Osmanlı toplumunun yaşadığı salgın hastalık, açlık gibi diğer felaketlere bilinç ve kültür açısından hazırlıklı bir toplumdur. Kürtler, göçebe ve hayvancılık veya yağmacılıkla yaşayan bir toplumdur.[51] Bu iki toplum arasındaki kültürel uçurumlar vardır. geri kalmışlık tutsaklığındaki Kürtlerin, bir taraftan Ermenilere karşı İslami düşmanlığı koruyan ve yaşayan bir toplum olduğu, diğer taraftan değişme olasılığının kitlesel obsesyon altında imkânsızlaştığı gözlenecektir. Kökenlerini kâh Medlere veya Sümerlere dayandıran Kürtler, günümüze kadar bu geçmişten kültürleştirdikleri tek bir sonuç vardır, bu onların bin yıl önceki tarihsel kaynaklarda açık bir dille anlatıldığı gibi göçebe savaşçı bir toplum oldukları gerçekliğidir. Savaşçılık, bir halkın kültürel tarihinde övünülecek insani davranış değildir. Aksine her insanın kendi türü adına, özellikle eleştirmesi gereken davranıştır. 1870-1925 katliam süreci yaşayan bütün Ermenilerin feryatları, günümüzde Kürtlerin kulaklarına daha ulaşmamıştır. Bu konuyu ayrıntılaştırmadan önce insanın ne olduğuna dair birkaç tümce söylemek gereklidir. İnsan, yetişme ve olgunlaşma sürecinde dış dünyayı gözleyen ve bilgiyle değişen varlıktır. Bilgiden önce yetiştiği şartlarda adı vicdan adlandırılan hisler ve sevgi gibi algının yarattığı hislerle yaşamda acıma, üzüntü, sorumluluk gibi değerlere sahip olmaya başlar. Bu değerler, hayvanlar dünyasında vahşi diye adlandırdığımız hayvanlarda da vardır. O halde tarihin bütün evrelerinde insan adı verilen varlık üzerine ötelemeler yapıldığında, onun bilinci dışında doğal şartlarda öğreneceği ve değer yaratacağı aşikârdır. Bilinçle değişim sürecindeki insanda şartlanma, yaş, tarihsel seviye gibi bir dizi kültürel ve sosyolojik etkenlere bağlı, yani farklı davranışlar sergileyebilir. Bütün insanlar, dinsiz doğarlar. Onları inanç sürüsüne katan temel etkenlerden biri kültürel gelenekler, diğeri ise arkaik iktidardır. Adı arkaik iktidar verilen ve esas olarak inanç tahakkümünde oluşturulan sosyolojik sistemde her şey iyi kötü sistemine göre durağan gelişir. Bu bağlamda gelişme adı verilen süreçlerin tümünde, neden sonuç ilişkisi ve bilinçle yapılan sorgulamalar vardır. Bahsedilen süreci etkileyen önemli faktörlerden biri, soyut düşünme yeteneğidir. Soyut düşünme yeteneğinin kısır kaldığı toplumlarda düalist kısır bir döngü vardır. Buna rağmen

50 Michel Henry, Barbarlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1996, S.34

51 David McDowall, Modern Kürt Tarihi, İstanbul: Doruk Yayımcılık 2004, S.72

insanın doğal benliğinde adı vicdan adlandırılan karar etkenleriyle bilinçli verdiği kararlar arasında uzun ve geniş paralel süreçler vardır. Bu açıklamaların ana nedeni, insanı insan yapan davranışlardan biri, akılla karar veremediği hal ve şartlarda, bilince yardımcı olan *vicdan* isimli davranışların önemini de öne çıkarmaktır. Kürt aydını Ermeni soykırımı hakkında sorumluluk dile getirirken, sık sık Türklerin kendilerini kandırdıkları şeklinde savunma yaparken, yüzünü veya bilincini tarihsel gerçeklere dönmekten ziyade pasif inkâra yönelmektedir.[52] Bu geçmişte Türklerin suçu bir kenara bırakılmadan, Türklere göre Kürtlerin suçunu daha ağırlaştıran bazı etkenler vardır. Osmanlı Ermenistan'ında Ermenilerle birlikte yaşayan Kürtlerin büyük sorumluluk taşımalarının ana nedeni, II. Abdülhamid ve Yıldız sarayına Hamidiye alaylarıyla gönüllü ve amaçlı, katletmek için gitmişlerdir. İnsan öldürme konusunda milyonlarca arasında tek tek örnekler vardır. Bu bağlamda insanın doğası mükemmel değildir. Fakat bu halkı katletmek amacıyla Hamidiye katliamlarına aktif katılanların, sistemli tehcir sürecinde de aynı halkın yok edilmesine katılmasının yanıtları sorunludur. Sorunu bilgisizliğe, okulsuzluğa indirgeyemeyiz. Zira sorunun kökenlerinde bir yayladan diğerine göçerken, zengin veya Müslüman değiller diye kılıç sallayarak katliam planları yapma eğilimleri dikkate alınmak zorundadır. Bu sorunu anlamak ve yaşanılmış tarihe indirgemek için, aynı olmamakla beraber Pir Sultan'ın *elin attığı taş değil, dostun gülü yaralar beni* dizelerindeki, gül ve taş ayrışmasına gerek kalmayacaktır. Dost olmayanların, vahşetle düşman olmalarına da gerek yoktur.

İnsan, soyut düşünme yeteneği sahip, yaşadığı dünyada önce kendi toplumunda barış, eşitlik gibi düşünceler aracılığıyla kültürleşen varlıktır. Bu kültürleşmeyi başaramamış toplumlarda, insanlaşma sürecinin gelişmediği veya gericileştiği görülecektir. İçerik itibarıyla bu çalışma bir mahkeme olmamasına rağmen, 1925'e kadar süren katliamlarda rol oynayan halkların eylemleri, kültürel karakteri, Ermenilere karşı ilişkilerini incelemektedir. Kürtlerin, Çerkeslerin, Zazaların, Arapların Türkler önderliğinde aktif rolleri incelenirken, önderlerin yeri ve önemi unutulmadığı gibi tali plana da itilmemiştir. Soykırım suçuyla, şu en altta, bu ortada, bu üstte şeklinde hukuksal piramit yaratılamaz. Osmanlı sarayında Abdülhamid, Kürt Said paşa, Müşir Zeki paşa önderliğinde Kürt aşiretleriyle yaratılan Hamidiye aşiret alaylarının herhangi bir açıdan masumiyetini düşünmek, soruna post modern açılardan bakmayı ve suçu inkâr etmekten başka soykırımcıların masumiyetini amaçlamaktadır. Bu masumiyet günümüze değin Türk tarihinde nedensiz ve temelsiz tekrarlanmaktadır. Devran döner ve Ermenistan'ı Kürdistan yapan eski müttefikler şimdi yeni hedef olurlar. Bu katliama katılanların tümünde, örgütlenme, planlama amaçlarına göre eşit pay ve ortaklık vardır. Ermenilere ait köy ve şehirlere yerleştirilen Türk, Kürt, Çer-

52 http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5/aslinda-turkler-1915in-soykirim-oldugunu-biliyor

kes, Arap, Zaza halkları, ganimet adıyla bu mülkleri nasıl paylaştıysalar, kolektif soykırım veya katliam suçunu da gerekçesiz paylaşmak zorundadırlar. Bu konuda Kürtler açısından özellikle vurgulanması gereken İslami gerçeklerden biri de, Türki önderliğe gerek kalmaksızın halife Ömer yasalarına göre Kürtlerin bu suça sürekli yakın olduğu gerçeğidir. Aynı nedenleri Alevi Zazalar için söylemek anlamsızdır. Bu dinamiklerle 1870 sonrasında sistemleşen katliamlarda, Türklerde uluslaşma adı altında Pantürkizm ideolojisinin varlığı söz konusu olmadığından, sorunun temellerine Panislamizm'i yerleştirmek ve I. Dünya Savaşı arifesinde Pantürkizm ideolojisi önderliğinde artık Ermenileri katletme olağan davranış hâline gelmiştir. Osmanlıdaki uzun katliam sürecini, bu dönem insanının somut arkaik ve primitif kültürel bilincine indirgenmelidir. Bu bilincin oluşması için, öncelikle özgürlükçü siyasal kavramların, tarihsel ve sosyolojik temelleriyle o toplumda kültürleşmesi gerekir.

II. Abdülhamid döneminde başlayan yasak ve sansür uygulamaları, İttihat ve Terakki iktidarı döneminde bu kez kendi eleştirmenlerine yönelmiş, savaş, soykırım sürecinde sadece İttihat ve Terakki yanlısı dergi ve gazeteler serbest kalır.[53] Bahsedilen resim, 1920 yılında kurulan Ankara hükümetince kendi politik çıkarları doğrultusunda değiştirilmesine rağmen, gazeteci Ali Kemal'in 10 Eylül 1922 tarihinde kaçırılması da, basın özgürlüğünün bu tarafta da gelişmediğini göstermektedir. Gazeteci Ali Kemal, İzmit'te zo diyeni kestik, lo diyeni de keseriz şuurlu Sakallı Nurettin paşa tarafından yargılanırken, *bütün medeni memleketlerde basın hürdür, yazar görüşlerini söyler* tümcesiyle kendini savunur. 15 Eylül 1922 tarihinde Sakallı Nurettin tarafından sokakta bekleyen galeyana gelmişler arasına bırakılan gazeteci Ali Kemal, çekiş, taş gibi cisimlerin darbeleriyle recm edilir. Daha sonra çıplak bedeni ayaklarına bağlanmış bir iple İzmit sokaklarında çekilir. İzmit istasyonuna geldiği söylenen İsmet İnönü'nün tepkisiyle cesedin kaldırıldığı anlatılır. Bu içeriklerin doğru veya yalan olduğunu tespit etmek için sadece 15 Eylül 1922 tarihli İnönü günlüklerindeki kayıtları okumak yeterli olacaktır.

Bornova'dan sonra Falih Bey'le Karşıyaka'ya hareket. Yangın hafif devam ediyor. Yolda 18-45 yaşında 4 Hıristiyan kafilesi, kısa süren müzakereler. Hükümet. Yangın, çapul müzakeratı. Kemalettin, Ali Hikmet paşalarla mülakat. Çapul mübalağaları. Fırka 8'den şikâyet. Akşam Sadık Bey'in köşkünde Paşa ile Amiral De Brock yangına dair ve ahval-i siyasiyeye dair.

Gece çok içtim, bozuldum. Sadık Bey gittikten sonra.[54]

Tarih ve olay itibarıyla İsmet İnönü'yle uzaktan yakından ilgisi olmayan hikâyelerde, biraz önceki barbarlığa, İnönü'yü kutsama amacıyla acıma hissi ve insa-

---

53 Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918), İstanbul: İletişim Yayınları 2002, S.30; Nevin Ünal Özkorkut, Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü, S.75-79; http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/285/2604.pdf

54 İsmet İnönü, Defterler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2008, C.1, S.40-41

ni motifler eklenmiştir. Aynı tarihte İnönü, yollarında dört Hristiyan kafilesini gördüğünü anlatırken, İzmir'de hala etnik kökeni tespit edilemeyen bir tehcirin sürdüğü görülmektedir.

Ali Kemal örneğiyle basın ve düşünce özgürlüğünün Osmanlı'dan günümüze kadar hala önemli bir toplumsal sorun olduğu görülmektedir.

Yeni Osmanlıcılık düşüncesindeki *vatan-ı umumi* kavramını oluşturan halkların, I. Dünya savaşındaki aktif soykırımla yok edilmesi ve Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi Tanöver, Köprülüzade M. Fuat, Ahmet Agayef (Ağaoğlu) Hüseyinzade Ali Turan[55] gibi isimler önderliğindeki kültürel cılız milliyetçiliğin, ırkçı Turancılığa dönüşümü başlamıştır.[56] İnsanlar için faydalı bilimsel-fiziksel mühendisliğin gelişmediği toplumların genelinde, faşist toplum mühendisliği denemeleri meşru olmasına karşın, etnisite mühendisliğinin hiçbir zaman ve hiçbir toplumunda geliştiğini düşünmek söz konusu olamaz. Çünkü etnisite mühendisliğinin kökenlerinde sorunlu insanların faşizan erkiyle yaratılan çekirdek faşist sistem bulunmaktadır.[57]

Bu bağlamda özgürlükler dikkate alınarak toplumsallaşmış Panislamizm'le gelişen bir başka meselenin, aynı süreçte kaybedilen topraklarla Türki nüfusun yoğunlaşmasıyla, ırkçı düşüncelerin çok hızlı gelişimi ve bunun türevleriyle toplumda yaratılan nörotik şiddet sorunudur. Birinci Dünya savaşı yıllarında Ermeniler ve diğer Gayri Müslümlere karşı gelişen ırkçılık ve katliamlar, biraz önce bahsedilen dini motiflerle yaratılan ötekileştirme ve etnisite mühendisliğinin tipik sonuçlarındandır. Heterojen bir toplumda homojen yoğunlaşma, heterojenlik oluşturduğu gerekçesiyle ötekilerin katliamlarla toplumdan seyreltilmesiyle gerçekleştirilen mühendislik ürünü bir eylemdir. Toplum, artık ırksal saflığa bürünerek, *yıkarız, dağıtırız* hastalığına kapılmış ruhsal dinamiklerden oluşmaktadır. Almanya'nın desteğiyle karşısına İngiltere, Rusya ve Fransa gibi ağır topları alan Osmanlı iktidarı, Almanya'dan gelen iki savaş gemisinin yarattığı romantik öforiyle eski dönemlerini anımsayarak, gizlice Karadeniz'deki Rus gemileri ve limanlarına saldırarak birinci paylaşım savaşına katılır. Bu savaşın sonucu, aslında o zamandan itibaren bellidir. Almanya yenilirken, Osmanlı dağılır. Bu savaşın yarattığı ağır ekonomik yaptırımlar, her iki ülkede kültürel boyunduruk yaratır. Almanya, Osmanlı, İngiltere, Rus-

---

55 Azeri isimlendirme geleneğine göre Ali Hüseyinzade olup, Turancılık ideolojisiyle Mahmut Esat örneğinde Bozkurt soyadıyla sergilendiği gibi Turancılığa atıfla Turan soyadını alır. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Seçme Eserleri, Millet Tarihi ve Şuuru, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2008, C.2, S.162 Yine çok ilgi çekicidir ki, Turancı faşist sembollerin sembolleştiği bu süreç hala sürerken, bu sistemin amaçları ve saplantısını anlayıp kendi kültürüne sahip çıkanların isim örnekli kültürel hakları, asimilasyon amaçlı Türki ve Arabi isimlerle karşı gelinerek aşağılanır.

56 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1988, C.1, S.11; Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918), İstanbul: İletişim Yayınları 2002, S.31

57 Fuat Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, İstanbul: İletişim Yayınları 2008, S.452

ya, Fransa gibi toprak işgalcisi sömürgeci devletler, erkek egemenlik güdüsüyle geliştirdikleri paylaşım amaçlı birinci dünya savaşını başlatırlar. Soruna dışardan bakıldığında, bu döngüye katılan halklara acıma duygusu gelişmesine rağmen, bu halkların da devletlerinden sosyal veya psikolojik ilham aldıkları ve bir birlerine karşı tarihsel agresörlüklerini yansıtırlar. Yine aynı süreçte bu devletlerin tümünde heroik temelde kendi küllerinden yeniden doğma romantizmi yaşanır. Bahsedilen bu model, savaşı kaybeden Almanya ve Osmanlı'da, aslında teorik köklerini savaş galibi İtalya'dan aldıkları ideolojik faşizm ve Türkiye'de hala kültürleşmemiş arkaik faşizmle gerçekleştirilir. Bu temel de faşizm, aslında toplumların var olan kültürel temeller üzerine oturtulan yeni bir iktidar modeli olduğu sanılmasına rağmen, katı siyasal erk, alt üst sınıf, toplumu ırklara göre tanımlayarak yani milliyetçilik tezleriyle temiz ve saf toplum olduklarını sergileme düşüncelerini kullanır. Bahsedilen bu model Türkiye'de Ermenilere karşı dinsel ve toplumsal ittifaklardan olan Kürtlere karşı, aynı dinamiklerle ve şiddetle yavaş yavaş sergilenir. Bu modele göre obsesif milliyetçileşen Almanya'da Mustafa Kemal örneğinde olduğu gibi Hitler'le romantik heroizm ve Almanca nasyonal sosyalizm adlandırılan faşizm gelişir. Birinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan ve faşizm adlandırılan modelin kökleri, İtalya, Türkiye ve Almanya iktidarlarında mevcuttur.

Osmanlı örneğinde olduğu gibi kültürel ögeleri gelişmemiş ülkelerde bu model, din ideolojisiyle sistemleşir. Kültürel dinamikleri gelişmiş Almanya, İtalya örneğinde ise esas olarak romantizm ve saf ırk, temiz toplum ve hatta alt sınıf için geçerli ulusal sosyalizm *(nasyonal sosyalizm)* bileşenleriyle gerçekleşir.

Erken dönemdeki faşizm teorilerini yazan E. Nolte ve E. Gentile'ye faşizan dinamikler üç prensiple harmanlanıp bu ülkelerin sosyal ve tarihsel yapılarına indirgendiğinde, faşist devlet modelinin ana prensipleri somutlaşacaktır. Birinci grupta Almanya örneğinde gözlenen romantik önderlik prensibi (büyük ulu önder, duce del fascismo, Führer), totaliterlik istemi ve militarizmle bütünleşmiş parti örgütlenmesi vektörleri öne çıkmaktadır.[58] Emile Gentile'nin Faşizm tezlerini ise İtalya örnekleriyle somutlaştırmak gerekir. İtalya'daki faşizmin romantik elementlerle kültürleşerek öne çıkmasında, elbette Hitler ve Mustafa Kemal'e göre daha ileri kültürel bilince sahip olan Mussolini'nin İtalyan Sosyalist Partisi'ndeki (Partito Socialista Italiano) geçmişiyle ve bu partinin yayın organı *İleri* gazetesinin (Avanti) sorumluluğunu yapmasıyla idealleştiren bir bağ vardır. Böyle bir kültürleşme etkisinde İtalya'da faşizm, özellikle sanatın İtalyan toplumundaki akıcı tarihsel örneklerine dayanarak kendine özgü semboller, yapılar ve mitleri kullanarak, totaliter kurumsal ekonomik örgütlenme modelleri yaratma ve geleneksel dinlerden gelen gerçeküstü-

58 Ernst Nolte, Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen, München: Piper Verlag 1968, S.385

cülük aracılığıyla post modern totaliter ve tituler ulus toplumu yaratma ayrıntıları karşımıza çıkmaktadır.[59] Türkiye'de de çok kullanılan *halkçı milliyetçilik* kavramı, aslında tek partili dönemde siyasi iktidar kadrolarının, İtalya ve Almanya'daki faşizm modellerine odaklanarak şekillendirilmiştir. Bu konu çalışmanın ikinci cildinde incelendiğinden, şimdilik faşizmin Osmanlı'daki arkaik kökenlerini açığa çıkarmak yeterli olacaktır.

Arkaik faşizmi, modern faşizmden ayıran temel faktörler, gericilik, eğitimsizlik, bilimsel düşünce yöntemlerinden kopuk bir şekilde sadece romantik amaçları tatmin etmek amacıyla diğer toplumlara göre yoğunlaşan hoşnutsuzluğun, dini motiflerle devletten topluma yoğunlaştıran şiddet yaptırımları üretmektedir. Bu döngünün tipik örneklerinden birini, biraz önce gazeteci Ali Kemal'in kendilerini eleştirdiği için taşlarla sopalarla recm edilmesi olayında açığa çıkmaktadır.

II. Abdülhamid döneminden İttihat Terakki iktidarı ve I. Dünya savaşı sürecinde Osmanlı toplumu objektif gözlendiğinde, okuryazar oranının çok düşük, olanların da Gayrimüslim kökenli olmaları, Panislamizm ve Pantürkizm isimli kardeşlerin her ikisinin *"faşistleşerek gelişmesine"* neden olacaktır.[60] Bu ikili arasında analitik sonuçlu yapay psikolojik konstrüksiyonları gösteren Abil ve Kâin düşmanlığı da görülecektir.

Bu sorunu, psikolojik ve kültürel etkenlerle özellikle incelemek gerekir. Sorun kısaca sorgulandığında, bahsedilen süreçte kaç insan okuma yazma biliyordu da Pantürkizm güçlü ve soyut ötesi ideolojik bir kurgu hâline geldi sorusu öne çıkacaktır. Bu sorunun yanıtlarından biri, Osmanlı ve Türkiye'de eğitimsizliği fırsat bilen mühendislerin yaratmak istedikleri insan hamurunu, eğitimsiz şükürlü malzemesiyle yoğurduklarıdır. İnsanlaşma öncesi süreçte iki ayaklı homo erektus, davranışlarıyla ve kültürleşmemiş psikolojisiyle tartışmasız obsesiftir. Obsesiflik, aslında hayvana özgü olağan bir davranıştır. Yaşantısındaki dünkü davranışlar, yaşadığı sürecin yarının da hep aynıdır. Otlanır, avlanır, doğurur ama yaşamdan kültürel değişim, yoktur. Olursa, dış dünyada bu sınırlı değişimi belirleyen zorunluluk vardır. İnsanlaşma sürecinde bu davranışların kısmi değiştiğini görüyoruz. Doğaya uyum, yaşam veya varoluş korkusu yanında özellikle dinlerle patolojikleşen korku etkisiyle insanlaşma sürecinde, yani günümüzde de bu davranışların sürekliliği gözlenmektedir. Dahası sınıflar, sömürü, baskı, özgürleşme sorunu gibi yapay engellerle obsesiflik artık kendine özgü bir sisteme veya doğaya sahiptir. Yaşantısını sürekli aynı yüklerin hamallığıyla sür-

---

59 Emilio Gentile, 10 Elemente einer Faschismus Definiton, https://faschistensindimmerdieanderen.wordpress.com/2012/07/16/emilio-gentile-10-elemente-einer-definition-des-faschismus; Heiko Kauffmann, Helmut Kellershohn und Jobst Paul, Völkische Bande, Roger Griffin, Völkischer Nationalismus als Wegbereiter und Fortsetzer des Faschismus, S.26-28

60 Panislamizm ideolojisindeki arkaik faşist karekter, Hamidiye alaylarının kuruluşundan tehcir sonrasına kadar oynadığı rolde bu çalışmada incelenmiştir. Pantürkizm ideolojisinin Panislamizm'den aldığı birincil faşizan sistem, cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği ve Turancılıkla modern faşist sisteme dönüşür. Bu konu Ermeni Soykırımı ve Sol isimli çalışmada incelenmiştir.

dürür. İşe giderken sürekli aynı yollardan gider gelir. Bu davranışlara bir de sınıfsal konumundan doğan zorunluluklar eklendiğinde, insanda özgün istem ve dinamiklerin gelişemeyeceğinden, toplum mühendislerinin sloganlarına uyumlu insan tiplerin doğumu ve yoğunlaşması gerçekleşir. Bu insan modeline uyumlu örnekler, devrimci sıfatlı solda, kitleler halinde bulmak sorun değildir. Solun ortaya çıktığı dönemde, gençliğin okuma yazma sorunu olmamasına rağmen, okumayıp da silah ve şiddetle devrim teorileri nakışlayan insanların sayısı hızla çoğalır. Bahsedilen sorunlara verilecek acı örneklerde, bu örgütlerin 68 öğrenci hareketinden sonraki ideolojikleşmesiyle aralarında öldürdükleri insanların dramı, yine ideolojik obsesyonun yarattığı katilliğin tipik örnekleridir. Aynı doğa ve sosyolojik diyalektiğin üç değil iki boyutlu gerçekleri dahi bilinmediğinden, emperyalist sistemlerde demokratikleşen çok önderlerin yaşadığını göreceğiz. Bir bütün olarak sorunu insan türü davranışlarına indirgediğimizde, kitlesel varoluş güdüsünün yaygın olduğu anlaşılacaktır. Bu bağlamda devrimcilik, kesinlikle öldürme seçeneği olan insanların sıfatı olmayacaktır. Bir toplumda iktidarı hedefleyen amaçların gelişebilmesi, bahsedilen düşünceleri otonom oluşturan eğitim veya kültürleşmenin gelişmesi gerekir. Bu gelişim, Ortadoğu İslami toplumlarda yaşanmamıştır. Yaşayan ve yaşatmayı amaçlayan tek tek bireylerin çabalarıyla oluşan düşünceleri, sürüye benlik kazandırma sömürüsüne alet edilmemelidir. Einstein veya Hawking'le dünya halklarını teorik fizikçi veya Euler ya da Stock'un teorileriyle halkı zeki matematikçi kılamayız. Bu ilişkileri felsefe, sosyoloji psikoloji alanlarında yaratıcı niteliğindeki insanları, kitle realitesine indirme seçeneğimiz yoktur. Demek ki insan adı verilen türün, kültürleşmesi süreci daha başlamamıştır. Devrimciliğin bireyin içindeki kültürel sürekli ve bilimsel kültürel devrim olduğunu, önder-kitle-sürü ilişkisinin burada da geçerli olduğu görülecek, bilinçsizin benliğindeki dönemlere ait faşizan karakterin açığa çıkması gerekir.

Bu bağlamda jenosit adıyla inanç veya etnolojik kökene indirgenen bir toplumun yok edilmesi veya bir insanın bile ölmediğini düşünsek de yaşadıkları tarihsel mekânlardan sürülmelerine karşı duyarsızlık sürekliliği, insanın kültürel seviyesini somutlaştırmaktadır. Dahası Kürtlerin önemli bir kısmının, soykırımla birlikte göçebe yaşamdan yerleşik topluma geçtiğini gördüğümüzde, onların ekseninde soykırımın iyi bir şey olduğu sonucu doğacaktır. Fakat bugün aynılaştırılamayacak sorunlarla yaşadıklarını görmek, soykırıma karşı aktif bilincin onlarda da gelişmediği gerçeğini göstermektedir. Kürtler konusunda söylenmesi gereken ikinci somut gerçek ise, uluslaşmanın doğal karakterli kültürel bir dinamik olduğu ve uzun evrelerde otantik tarihle toplum arasındaki bağlarla oluştuğu görülecektir. Eğer bir yolcu, uçakta bu uğraş peşinde olan bir politikaya küfürlü söylemlerle sen benim vekilim olmazsın, ben Kürt değilim Müslüman'ım diyorsa, o zaman Kürt sosyolojisinde birçok şeyin gelişmediğini kabul etmek gerekir.

Pantürkizm, pan ve türkizm kavramlarıyla Türklerin yayıldığı alanlardaki

birliğini amaçlar. Bazıları ise Farsi kökenli Turan kavramıyla aynı bölgelerin İslam'la sahiplenmesini ideolojikleştirir. Pantürkizm adını başta İsmail Gasprinsky, Hüseyinzade Ali, Ahmet Agayev, Mehmet Emin Resulzade, Zeki Velidi Togan ve Yusuf Akçura gibi hiçbiri Osmanlı olmayanların Rus imparatorluğundan getirdikleri türev bir fenomendir. Diğer bir deyimle biraz önceki isimlerin temsil ettiği uluslaşmamışların, Macar Arminius (Herman) Vambery'den alıp getirdikleri bir kavramdır.[61] Sonraki yıllarda A. Vambery, Osmanlı sultanını bizzat ziyaret etmiş ve Pantürkizm kavramını siyasal amaç ve içerikleriyle II. Abdülhamid'e satmıştır.[62] Vambery'in Pantürkizm kavramıyla, Türklerin Birliği modelini yaratma düşüncesinin kökeninde, elbette onun daha yakından tanıdığı Panslavizm düşüncesi vardır.[63] Panslavizm dinamiklerinden, çok kolay bir şekilde Panislamizm ve Pantürkizm yaratılır ve yaratılmıştır.[64] Bu amaçların tümünde, birilerinin mühendisliği mühendisliği vardır. Aslında halk, bu kavramları tanımadıkları, hatta ve hatta telaffuz edememelerine rağmen, Türklerin yeni insan modelinde hızlı faşistleşme vektörleri görülecektir. İhraç edilen Panislamizm, *İttihad-ı İslam* şeklinde, ikincisi ise değişmeden Pantürkizm şeklinde kalır.[65] Kavramların bu şekilde algılanması veya kültürleşmesi, özellikle sözcüklerden birini adında barındıran İttihat ve Terakki'de semantik İslamlaşmayı açıklamaktadır. Aynı süreçte Rus imparatorluğunda yaşayan Ermenilerde de ulusal bilinç, doğal olarak bağımsızlık amaçlı milliyetçiliğe dönüşür.[66] Ermenilerle pancı Türkler arasındaki faşist ve ırkçı ütopya farkını biraz somutlaştırmak amacıyla, bu halklardaki kültürel bilinç ve seviye farkını göstermek için yanıtı bilinen şu soruyu sormak gerekir. Aynı süreçte Rusya, İran ve Osmanlı'da yaşayan Ermeniler, Ermenistan'ın bütün parçalarını birleştirmek amacıyla neden *Panermenizm* isimli bir düşünceyi geliştirmemiş veya kültürleştirmemişlerdir? Ki Ermeniler, tarihsel Ermenistan'ın bazı bölgelerini terk etmişlerdir. Ulus dinamiklerine sahip halkların yaşadıkları tarihsel topraklarda, plancılıkla yapılan yayılmacılığa ihtiyaç duymadıklarıdır. Bu gerçeklik özellikle Türk veya Kürt pancıları tarafından, eğer Ermeniler bağımsız devlet kursalardı, bize ne yaparlardı sorusuyla, aslında yaptıklarını açığa vurmaktadırlar. Bu gün küçük Ermenistan'da Ezidiler yaşarlar. Devlet, Ermenilerindir. Ezidilerin Ermenistan'daki

---

61 Jacob M. Landau, Pantürkizm, İstanbul: Gündüz Basım Yayın 1999, S.10; Yusuf Ziya İnan, Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine, İstanbul: Bayramaşık Yayınevi 1978, S.148-149; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1988, C.1, S.11; Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1969, S.230

62 Nizam Önen, Turancı Harekter: Macaristan ve Türkiye (1910-1940), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003, S.399-400, Doktora Tezi
Bkz.http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1629/2267.pdf

63 Jacob M. Landau, Pantürkizm, İstanbul: Gündüz Basım Yayın 1999, S.19

64 Josef W. Stalin, Werke, Berlin: Dietz Verlag 1952, C.2, S.162

65 Parvus, Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır, Türk Yurdu Dergisi, Ankara: Tutibay Yayınları 1998, S.17, S.289; Bu makale Parvus tarafından daha sonraki yıllarda kitaplaştırılır.

66 Josef W. Stalin, Werke, Berlin: Dietz Verlag 1952, C.2, S.162

durumu, soykırımı yaşamış bir halktaki tolerans bilincini göstermektedir. Ayrıca sorunu pan'la yapılan yayılmacılık açısından değerlendirdiğimizde, ulus bilincinin pancı halklarda gelişmediği anlaşılacaktır. Gelelim Pantürkizm'in Farsi söylemine ki bu da Turancılık 'tır. Turancılığı biraz önceki ayrıntılara benzer tanımlayanlardan André Malraux, Edirne'den Çin'e kadar Orta Asya'da vurgusuyla Türklerin birleşmesi adlandırsa da, aslında Turancılık, Müslümanların Osmanlı (Türklerin) önderliğinde birleştirilmesi düşüncesidir.[67] Bu düşüncenin ilk uygulayıcılarından Enver paşa, aynı semantik kökenle Orta Asya'da *Türk, Kürt, Buhara* ve *Afgan* beyleri ve *Türkistan* hanlarını birleştirmeyi amaçlar.[68] Benzer şekilde Enver paşanın isteğiyle ve 1914 yılında çıkarılan yasayla kurulan Gürbüz ve Genç isimli derneklerde paramiliter milliyetçilik ve görevlerin tespitiyle, ötekileri aşağılama sürecinin ideolojikleştiğini göstermektedir.[69] Biraz önceki sıralamada, Kürtlerin listeye nereden girdiğini soranlara, çalışmanın ikinci bölümünde yeteri kadar ayrıntı sunulacaktır.

Tarih bilgisinden yoksun Turancılar, pancı faşistleşmenin etkisiyle *"Dünya Türklüğünün Tek Lideri"* sloganı altında, yer yer Mustafa Kemal'i son önder olarak da Alparslan Türkeş'i seçerler.[70]

Rus imparatorluğunda yaşayan uluslaşmamış önderlerin geliştirdiği ve Müslüman halkların yaşadıkları bütün toprakları Türk yurdu kabul etmek, Panislamizm'den Pantürkizm'e geçişin başlangıcıdır. Rusya'dan göçe zorlanan Çerkeslerin, Kürt-Türk birlikteliğinin ana paramiliter örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'daki yoğunluğu, Batı ve Doğu Ermenistan'daki soykırıma farklı açıdan daha dikkat ve ayrıntıyı açıklamaktadır. Osmanlının Rusya kökenli ve çoğunluğu Tatar ve Çerkes kökenli Pantürkistleri, Rus imparatorluğunda Çarlık güdümünde sosyalist mücadeleye önderlik eden Ermenilere düşmanlığının kaynağında, eşitlik ve özgürlüğün sadece kendileri için geçerliliği düşüncesi vardır.[71] Ayrıca kendi toplumlarında kapalı iç kölelik, bu toplumlarda yaygındır. Göçle Osmanlı'ya gelen bu halklar, II. Abdülhamid ve Hamidiye alaylarıyla cumhuriyete kadar bu katliamlara aktif katılmışlardır. Ermeni soykırımı tek tek psikolojik veya hümanist etkenler altında incelendiğinde, bu veya benzer davranışların hiçbir halkın siyasal motifleri olamayacağı beklenmesine rağmen, dini obsesif düşmanlıkla kitlesel tahakkümün kolay yaygınlaştığı görülecektir. Bu dinamikler, günümüzde de korunmaktadır. Farklı dil ve etno kültürel kökene sahip olan Kürt halkın tarihçesi, daha sonra incelenecektir.

---

67 André Malraux, Turan Yolu, İstanbul: Çay Yayınları 1965, S.30

68 André Malraux, Turan Yolu, İstanbul: Çay Yayınları 1965, S.34

69 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1988, C.1, S.467-472

70 Baran Dural, Milliyetçiliğe Farklı Bir Bakış ve Turan İdeolojisinin Doğuşu, İstanbul: Kamer Yayınları 1992, S.114

71 Wladimir Iljitsch Lenin Werke, Berlin: Dietz Verlag 1959, C.8, S.193, 345

Pantürkist kabul edilen biraz önceki isimlerin çoğunluğu, yeni milliyetçiliğe rağmen eski Panislamcı'dır.[72] Osmanlı'nın dil, din yazı gibi kültürel motiflerini, Rus imparatorluğunda yaşayan bütün Müslüman halkların dili yapma istemleri mevcuttur.[73] Burada da İslami asimilasyonla kendi öz kültürlerini Osmanlılaştırma istemi ardında da, aslında psikolojik karekteri güçlü olan pre faşist Osmanlıcılık barınmaktadır. Güç, tarih ve her ikisini barındıran kutsal şiddet, Osmanlı tarihinde barınmaktadır. Daha sonraki zamanlarda *iç Türkler* ve *dış Türkler* ayrışmasının yapılmasıyla birlikte bu geri faşizan düşüncenin merkezine, birden "Anadolu" isimli bir ülke yerleştirilir. Anadolu, kültürel kimlik açısından antik Ege, Bizans ve doğusunda Ermenistan ve güneyinde A-Suriye 1071'den sonra Türklerin tahakkümüne geçer. Türklerden sonra Anadolu'yu anlatan İslami kaynaklardan birinde, burada konuşulan diller üzerinden yaşayan halkları tespit etmeyi mümkün kılacaktır.

İbn Bibi, Türklerin Ermenistan ve Rum (Anadolu) diyarını ele geçirdikleri dönemde bölgede beş dil konuşulduğunu söyler.[74] Bu dillerden ikisinin *Ermenice*, *Rumca* olduğu yine İbn Bibi'ye göre aşikârdır. Zira Bu bölümün anlatıldığı bölgeler, kendisi tarafından Ermenistan ve Rum ülkesi adlarıyla anılmaktadır.[75] Bu tanıma Hristiyanlık faktörü dâhil edildiğinde, üçüncü dilin *Süryanice* olduğu kesinleşecektir. Bölge halklarının yazı kültürü tarihleri ve Türklerin Fars diyarından geldikleri dikkate alındığında, Farsçanın dördüncü dil olma zorunluğu doğacaktır. Son olarak Türklerin Farsça dışında kullandıkları dilin Türkçe olduğunu kabul edildiğinde, İbn Bibi'deki beş dilin hangisi olduğu belirsizliği ortadan kalkacaktır.

Bu sonucu, Türkçü Osman Turan'da dile getirmektedir.[76] Görüleceği gibi bir halkın yerleşik mi yoksa göçebe olduğu sosyolojik gerçekliği dikkate alındığında, Kürtçe ve Arapçanın bu coğrafyada kültürel bir köken veya karakter taşımadığı da kendiliğinden kesinleşecektir. İbn Bibi'nin Selçukname isimli eserinde İslam'ın yayıldığı coğrafyadaki Arap, Ermeni, Frenk, Germen, Hint, Magripli, Moğol, Pers, Süryani, Türk gibi birçok halktan bahsedilmektedir. Bu eserde Kürtleri aradığımızda, emiri meclisin özel ordusunda *yüz yiğit cesur* Kürt savaşçının olduğundan bahsedilir.[77] Bu açıklamaları, kültürel tarihe yerleştirdiğimiz-

---

72 Mehmet Saray, Türk Dünyasından Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1987, S.21-22
Necip Hablemitoğlu, Gaspıralı İsmail, İstanbul: Birharf Yayıncılık 2006, S.57

73 Nadir Devlet, İsmail Bey (Gaspıralı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988, S.47

74 İbn Bibi, El-Evcimirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1996, C.1, S.97; Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları 2014, S.404

75 İbn Bibi, El-Evcimirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1996, C.1, S.58, 97, 103, 184-188

76 Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları 2014, S.404

77 İbn Bibi, El-Evcimirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1996, C.1, S.186

de, içeriklerin Kürtlerin değil, İranlıların eposları olduğu anlaşılmalıdır. Ayrıca Osmanlı ve Arap kaynaklarında Akrad adlandırılan Kürtlerin, İdris-i Bitlisi öncesinde yedi yüz asır öncesinde yazılan Tabari Tarihi veya Abu'-l Farac Tarihi'nde, İrani bedevi halk olduğu anlatır.

Kültürel köklerinde birkaç kadim halkı barındıran Anadolu, görüleceği gibi etnik açıdan Rum ve Ermeni ve Asuri diyardır. Şimdi kültürel özgün bir asırlık kökleri olmayanların, Anadolu'da Pantürkizm ideolojisini yaratırken getirdikleri etnik kökenin sosyolojik evrelerini değerlendirmek gerekir. Bu ayrıntılarda Rusya'daki Müslüman Tatar bedevilerin Osmanlı'ya geldiklerinde gördükleri farklılıklar karşısında, İslami pre faşist rüyayı neden gördükleri somutlaşacaktır.[78] Kültürel temelleri bu derece zayıf ve eğitimsiz halktan kopuk Pantürkizm ideolojisindeki pre faşist karakteri dikkat dışı bırakmaksızın, İttihat ve Terakki'de bir başına Ermeni soykırımında öne çıkan ideolojilerin gelişmesi söz konusu olmayacaktır. Bu tespit, İttihat ve Terakki'yi güzelleştirme denemesi değildir. Zira İttihat terakki veya Yeni Osmanlılar, Jöntürkler isimli düşüncelerin odağında farklı transfer mekânı olduğu görülecektir. Yani Rus bozkırlarındaki bedevi yaşamla Avrupa'daki yaşam arasındaki kültürleşen farkları belirginleşecektir. Bu etkenler altında Pantürkizm uzmanı Landau'nun vurguladığı şekliyle, Türkleri ortak bir ideoloji altında Balkanlardan Pasifik okyanusuna kadar Asya'yı ulus düşüncesi ve diyalektik evreleri yaşanmadan Türk yurdu ilan etmek, düşüncenin ilkel faşist karakterini göstermektedir. Buradaki pre faşistleşmenin odağında ise, doğu toplumları barınmaktadır. Bu yüzden de Ermeni soykırımında çocuk Pantürkizm düşüncesinin, hiçbir zaman büyük abi Panislamizm'den kopuk bir şekilde başrol oynayacağını düşünmek, anlamsızlaşacaktır. Panislamizm'in Osmanlı'daki kökenlerini, general von Moltke'nin verdiği güzel bir örnekle göstermek gerekir. Anlatılanlar, Osmanlı-Mısır savaşında yaşananlardan, yani Moltke önderliğinde Kavalalı Mehmet Ali paşaya karşı verilen savunma savaşındandır.

Bu savaşta Osmanlı cephesinde, generaller kadar Şeyhülislam'ın vekâletini almış imamlar vardır. Moltke, bu imamların hadislere göre savaş bütün stratejilerine karıştıklarını, bu gün Cuma, saldırı olmaz, yarın rüzgâr şuradan eserse, şunu bunu yaparız gibi hurafelerle her şeye müdahale ettiklerini anlatır.[79] Osmanlı'nın modernleşme sürecindeki Panislamizm deryasının derinlikleri, bu örnekle belirgin anlatılır. Bahsedilen gelenek, İslamlaşma potasındaki Türkiye'de hala korunmaktadır.[80]

Düşünsel açıdan bu iki panist düşüncede İslam ideolojisi, daha eski bir örgüt-

---

78 Jacob M. Landau, Pantürkizm, İstanbul: Gündüz Basım Yayın 1999, S.19

79 Helmuth von Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, Berlin: Verlag E. S. Mittler & Sohn 1893, S.401-404

80 https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hatipoglu/2012/03/16/peygamberimizin-ortadogu-hakkindaki-

lenme modelidir. Bu şekilde de Rusya'dan gelen Tatar veya Çerkeslerle Kürtlerin, bu katliamlarda birlikte hareket etmeleri, ulustan ziyade pan İslam dini birlikteliği öne çıkaracaktır. İttihat ve Terakki cemiyetinde Panislamizm, Pantürkizm kadar güçlü bir akım olduğunu dikkate aldığımızda da, Osmanlı toplumunda bu süreçteki siyasal akımların sarayda II. Abdülhamid gölgesinde şekillendiği belirginleştirecektir. Osmanli veya İttihat Terakki içindeki üçüncü sıradaki zayıf karakterli batılılaşma yanlıları, dördüncü sırada ise Osmanlıcılar, beşinci sırada âdemi merkeziyetçiler gibi akımlar da bulunmaktadır.[81] Bu ayrıntılarla ilişkilendirilmesi gereken bir başka konu da Panislamizm temelli boykot hareketleridir.

Osmanlı'da boykot hareketi adı altında aslen Rum ve Ermenileri, genelde Gayrimüslimlerin tasfiyesine hizmet etmektedir.[82] Siyasal karakterli görülen bu boykotlar, 1914 sonrasında sadece Ermenileri hedef aldığı görülmektedir.[83]

Osmanlı İmparatorluğu, İslami Osmanlı halkının iktidar piramididir. Bu piramidin en üstünde sultanlar, altında ise Osmanlı askeri sisteminde görev yapan paşalar hiyerarşisi dizilir. Tanzimat'a kadar halkın kültürel hafızasında Türklük adı altında bir bilinç kırıntısı yoktur. Fransız devrimi sonrasında ilk kez Jöntürk adı altında sayıları çok az olan kesitte, Türklük kavramı doğmuştur. Bu düşüncelerin Osmanlı İslam toplumunda doğuşu 1889 yılında kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'yle başlar.[84] Daha önce Panislamizm anlatılırken, Arminius Vambery'den alındıktan sonra İttihat-ı Osmani, Osmaniye ismiyle anıldığı anlatılmıştı.[85]

Bir kültürün oluştuğu ortamlardaki kültürel doğadan etkileniş, kaçınılmazdır. Dolaysıyla yaşanmış bir tarihi, yalanlarla post modernleştirmenin anlamı da olmayacaktır. Osmanlı toplumundaki *İttihat-ı Osmaniye* isminin Fransızca Jöntürk kavramıyla değişimi, bu kültürel etkileşimi göstermektedir. Sorun, yazı, kitap ve matbaanın Osmanlıya geç girmesiyle özgün kültürel bilincin gelişmemesindedir. Abdullah Cevdet, bu gelişmemişliğin Osmanlı'daki tipik örneği olacaktır.

Avrupa'da gelişen ulus hareketlerini Osmanlı toplumuna indirgediğimizde, dalganın neden Balkanlardan geldiği ve Yunanlılardan başlayarak Avrupa'ya yakınlık derecesine göre uluslaşmanın geliştiğini gösterecektir. Bu kopuşların tümünde İslami Osmanlı'dan kültürel farklılık öne çıkmakta ve kalan bölgeler-

---

81 Yusuf Ziya İnan, Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine, İstanbul: Bayramaşık Yayınevi 1978, S.149-152

82 Y. Doğan Çetinkaya, Osmanlıyı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914), İstanbul: İletişim Yayınları 2015, S.29

83 Y. Doğan Çetinkaya, Osmanlıyı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Soplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914), İstanbul: İletişim Yayınları 2015, S.29

84 Kâzım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2011, S.281

85 Jacob M. Landau, Pantürkizm, İstanbul: Gündüz Basım Yayın 1999, S.10; Yusuf Ziya İnan, Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine, İstanbul: Bayramaşık Yayınevi 1978, S.148-149; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1988, C.1, S.11; Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı 1969, S.230; Türk Yurdu Dergisi, Ankara: Tutibay Yayınları 1998, S.17, S.289

de dini ötekileştirmeleri doğuracaktır. Bu eylemlerin kaynağında yine İslam olacaktır, çünkü kopanların geneli veya kopmak isteyenlerin tümü, Müslüman olmayan toplumlardır.

Panislamizm düşüncesi, işte bu şartlar ve dinamikler altında II. Abdülhamid döneminde ideolojikleşir. Ulus bilincinin gelişme sürecinde ise Panislamizm'e türetilen Pantürkizm kardeş daha cılızdır. Yani birincisi dev, ikincisi ise masum görünen bir çocuktur. Birinci dünya savaşı yıllarında iyice küçülen Osmanlı'da imparatorluğun küçülmesi sonucu Pantürkizm'in İslami kaynaklarındaki yoğunlaşmayı sağlar. Bu yoğunlaşma, fizikseldir. Yoğunlaşmanın temelinde ulus ve milliyetçilik düşüncelerinin, okuryazar kültürleşmeyle geliştiğini kesinlikle söyleyemeyiz. Bu bağlamda Pantürkizm, büyük dev Panislamizm yanında emekleme sürecindeki küçük çocuk gibidir. İttihat ve Terakki devrinde de bu döngü veya dinamik fazla değişime uğramamıştır. Ancak cumhuriyet döneminde büyük dev Panislamizm, yeni iktidar tarafından kontrol altına alınarak, küçük kardeşin devleşmesi sağlanır.

Ulus ile birey arasında tarihsel kökeni eski olan güdüsel ilişkili bir nikâh vardır. Bu nikâh, daha çok erkekler ve politik iktidarla sürdürülmekte, kadınlar ise bu nikâhın sadece biyolojik ürünlerini taşımaktadır. İnsanlar arasındaki medeni ilişkiler, artık primitif sözleşmelerden kopmaktadır. Ayrıca nikâh kavramının Arapça kökenini gittiğimizde, kültürel evresiz uluslaşmanın yaratacağı aidat veya nikâh arasında düzenleyici olan arkaik erkek egemenliğin rolü kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Ermeniler, Kürtler ve Türkler bir araya getirilirken, tarihsel geçmişten hareket ederek, yaşanmış gerçeklere nicelik kazandıracak ve sosyolojik isimler verilecektir. Ermeniler kendi değerlerine, Kürtler ve Türkler de kendi değerlerine, birinin diğerini aşağılamadan ötekileştirmeden yakınlaşmaları gerekecektir.

Gerçekler acı olacağından, onları çarpıtmanın herhangi bir anlamı olmayacaktır. Bundan kırk elli yıl önce ve ulusu kurtarmak isteyen sol açısından olaylara bakıldığında, kültürel dağarcığın ne kadar sığ ve gelişmemiş nörotik kararlarla şekillendirildiğini göreceğiz. Bazı konularda benzetmeler, sorunu iyice aptallaştıracaktır. Bu çalışmanın sonraki bölümlerinde yazan insanların Mesih psikolojisiyle yazdıklarının, aradan geçen birkaç on yıllık süreçte hiçleştiği gözlenecektir. Benzer ilişkileri teorik fizik konulu yapıtlarda da görmemize rağmen, bir teori diğeri tarafından geçersizleştirilirken, tartışılan içeriklerin kalitesi, belki de matematiksel doğadan dolayı düşünce sistemini değişmeye zorlamaktadır. Tarih gibi ölmüş erkek egemenliği diriltmekten ziyade, potens yükseltmeyi amaçlayan çalışmalarda, düşünlerin saçmalıkları, geçersizlikleri yazanlar için önemli değildir. Bu açıdan sorun, nörotiktir. Bu kişiler sadece kendilerini tatmin etmenin yol ve yordamını politikleştirmişlerdir. İçlerinden bazıları, Kürtlük ve Kürdistan konulu yalanlarla kandırdıkları insan sayısının azlığına rağmen, hayatın psikolojik nihilistliği onların kendilerini inkârına ölümde gelecektir. Bu insanlardan yaşa-

dıkları günümüzde, otuz, yirmi veya on yıl önce yazdıkları içeriklerin tümü geçersizleştiklerinden, sosyolojik ve tarihsel kültürleşmenin temellerindeki mutlak gelişmemişlik önem kazanacaktır. Burada tartışılan gelişmemişlik sorunu, sömürgecilik adı altında sadece kapitalist evreyle ilişkilendirilecek bir sorun veya tanım değildir. Ayrıca kapitalist süreçte ortaya çıkan sömürgecilik örnekleriyle bu sorunu değerlendirdiğimizde, karşımıza içinde sınıfsal sorunların barındığı yeni ve ileri bir evre daha çıkacaktır. Bu açıdan Kürt toplumundaki gelişmemişliğin temellerinde, sınıfsal sorunsallığın dikkate alınmadığı gerçeği somutlaşacaktır. Burada bir kavramın sunduğu resimlerle doğru kabul edilmesini sağlamak amacıyla kültürleşmenin ne olduğunu kısaca açıklamak gerekir.

Kültür, insan tarafından kutsanmaması gereken, yaşayan insanı değiştirerek toplumu basit sonuçlardan karmaşık nitelikli aydınlanmaya götüren soyut ilişkilendirme yumağıdır. Kültür, bir toplumda tek tek insanlara aidattan başlayarak yayılan yeni gelenekselleştirmedir. Dolayısıyla kültür adı altında ortaya çıkan sonuçların tümünde, soyut, sürekli ve tutarlı dinamikler aramak zorundayız. Bu resme sayılarla baktığımızda, binlerce yıllık tarihsel geçmişte insanların sadece çok az kısmının sayılarla ilişkileri olduğu ve bu ilişkiden de sömürü ürünü parasal zenginliğin veya marjinal kar gibi ayrıntıların belirleştiğini göreceğiz. Demek ki kapitalizmin doğasında, matematiksel ilerilik mevcuttur. Bu ileriliği, ne yazık ki işçi sınıfına indirgeme seçeneğimiz yoktur. Onlar, aylık maaşlarında toplam çıkarma gibi iki işlemi yaparak, aylıkla nasıl para biriktireceklerini düşünürler. Zaten matematiksel seviyenin geliştiği toplumsal katmalardan politik amacın, sınıf haksızlığındaki matematiksel kökenle eşitlik arayışı gelişecektir. Bu döngüde, insanların minimal düzeyin sahip olduğu soyut sayılarla kullanılan matematiksel yöntemler, onların sömürerek sahip oldukları zenginlik ve kaynakların etik nitelikli olmadığını anlama sürecini de başlatmak zorundadır. Bu da insanın, efektif çalışma hayatı, ekonomik ilişkiler, Pazar, sömürü, soyut hızlı düşünmeye indirgenerek, sübjektif bir belirteç olan zekâ seviyesi gibi yeteneklere sahip olup olmadığını belirlenecektir. Bu yaklaşımları bir toplumda yaşayan tüm insanlara uygulayarak mantıklı sonuçlar almak mümkündür. Bu süreçte soyut düşünmenin yarattığı ara bir basamak vardır. Bu da bir toplumda kültürleşmeyle birlikte yaşamda sorumluluk, koruma, temel ihtiyaçlara göre üretim, tüketim gibi ortak paydaların belirlenmesini geliştirecektir. Bu konuda birçok örneği, özellikle yıkılan sosyalist geleneklerden sonra özlemli kapitalizmin yarattığı uçurum toplumlarında barbarlaşma eğilimlerinde görmekteyiz. Bahsedilen sorunlar artık gezegende varlığın hangi şartlarda yaşayacağı sorununu yaratarak, üreme hızına rağmen yapay seleksiyonu hızlandırmıştır. Kapitalist seleksiyonun ortaya çıkmasındaki ana nedenlerden biri de, özellikle İslam toplumlarında gözlenen ve dini inançlarla kültürleşme yaşanmadan nüfus artışıdır. Al-Lah'ın verdiğine inanılan bir türle, insan enflasyonu yaratılmıştır. Bir şeyin enflasyonu, o şeyin çokluğundan dolayı değersizleşmeyi doğuracaktır. Çocuğun aile içinde alacağı sevgiden

başlayarak somut birçok etken yetersizleşerek, çok olan şeylerin enflasyonunu doğuracaktır. Anne ve babanın bir çocuğa vereceği sevgi veya göstereceği ilgi, çocuk sayısı arttıkça azalacaktır.

Türk tarih kültüründe kenger sakızı gibi sürekli çiğnenen ve hiç bozulmayan temel prensipler vardır. Kenger, adı eski Ahit'te geçen ve cennetten kovulduktan sonra dünyada Âdem'e yiyecek olarak verilen ya da yer yer İsrail düşmanlarının benzetildiği bir dikendir.[86] Bu dikenli bitki, Âdem örneğinden esinlenerek yetiştiği Ortadoğu ve Arap yarımadasında, zamanla yoksulların karın doyurmak için tükettiği besin maddesine dönüşür. Türkiye'de tarih, kültürel yoksulluk ve aydınlanma sorunlarına indirgendiğinde, hiç bozulmayan bu sakız gibi sürekli aynı motiflerle çiğnenir. Eğer bir halk bu ortamlarda yaşıyorsa, o halkın bu kenger yalanlarını inkâr etme şansı ve seçeneğinin olmadığını bilmek gerekir. Bir araştırmacının düzenlediği kenger hikâyesinde şunlar anlatılır.

Osmanlı İmparatorluğunun, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleriyle yakından ilgilenen İngiltere kadar Rusya, Fransa ve Amerika da kendi tarihi emelleri doğrultusunda bölge halkını kendi yanlarına çekmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu devletler Ermeniler başta olmak üzere Rum, Nasturi, Süryani, Keldani, Yezidi gibi gruplar ile bazı Kürt aşiretlerini kullanmışlardır.[87]

Bu masalları hem semantik, hem de mantıksal tutarlılık açısından incelediğimizde, bu şekilde yazılmış tarihin baştan sona kadar düzmece animistik yalanlardan oluştuğunu göstermek gerekecektir. Zira tümcelerde kullanılan kavramların temsiliyeti, reel kökleri ve ilişkileri, yazar tarafından bilinmemektedir.

Soruna birinci Türk teziyle başlamak gerekir. Bu teze göre İngiltere, Rusya, Fransa, Amerika gibi devletler, başta Ermeniler olmak üzere Rum, Nasturi, Süryani, Keldani, Ezidi ve günümüzdeki Kürt sorunundan dolayı bazı Kürt aşiretleri de sisteme dâhil edilerek, Osmanlıya karşı kullanmış imajını yaratılmaktadır. Kürtlerin, bahsedilen süreçte Osmanlıya karşı sistemleşmiş herhangi politik düşmanlıkları olmadığını, Kürtler ve Türklerin bu Musul bölgesine, karşılaştırmalı tarihsel kaynaklara göre çok sonraları geldiği bilinmektedir. Ermeni, Süryani, Keldani ve Ezidiler ve Kürtler, bu bölgenin yerli halklarıdır. Bu örneklerden yazarın kullandığı tarihsel mantık hakkında öğrenilmesi gereken önemli bir sonuç çıkmaktadır. Geçmişi inceleyen günümüz insanı, daha gelişmiş soyut düşünme yeteneği ve farklı kaynaklardan aynı süreci değerlendirme şansından ziyade yeteneğe sahiptir. Bu yüzden geçmişi inceleyen günümüz insanı, tarihsel şartlara ve geçmişteki insanların düşünme yeteneklerine göre geçmişi değerlendirmek zorundadır. Dolaysıyla bir asır öncesi geçmişte Kürtlerin ne ayrı devlet kurma düşüncesi ve seçenekleri, ne de sosyolojik örgütlenmeleri vardır. Bahsedilen bölgeye göçebe yaşayan Milanlı İbrahim paşa örneğindeki gibi birçok

86 Tora, Yaradılış, 3. Bölüm 18; Yeşaya, 17. Bölüm 13; Psalm PG XIV

87 Suat Akgün, Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı, Ankara: Berikan Elektronik Basım Yayım 2001, S.IX-X

Kürt aşireti, Osmanlı sultanını Kürtlerin babası olarak kutsar. İkinci ayrıntı ise, kendine ait bir devlet kurmak isteyen halklarda, politik örgütlenmenin geliştiği toplum aranmak zorundadır, ki bu halklara daha uluslaşmış halklar adı verilir. Bir ulusun varlığı için, sadece toprak, din ve dil gibi arkaik kurgulardan ziyade, aşiretsiz birliktelikle bir araya gelmiş insanlara, yeni ve devrimci olan romantik birliktelik idealleri gereklidir. Bu aşamanın aynı toplumda gerçekleşmesi için de, burjuvalaşmanın kültürel motiflerle yaşanması gerekir. Burjuvalaşma yaşanmadan bahsedilen evrenin tamamlanması için, sosyalist veya sınıfsız toplum ideallerine ihtiyaç duyulacaktır. Sosyalist veya sınıfsızlık ilkesine göre bu toplumda bilimsel aydınlanma şartı ve hatta toplum ya da tek tek bireyler için ağır bir zehir olan dini inançların zayıflaması ve gerçeklik bilincinin de gelişmesi gerekir. Görüleceği gibi var olan toplumsal evrim modellerine göre, bu soruna nereden ve hangi açıdan bakarsak bakalım, ne Kürtler ne de Türklerin bahsedilen evrelerde, özgür düşüncelerin yaşanmadığı toplumlar olduğu gözlenecektir. İçinde yaşadığı sürecin kültürel veya bilimsel özelliklerini geçmişe indirgeyerek tarih yazanlar, araştırmacı olmadıkları gibi geçmişi şiirleştiremeyen insanlardır. Bu insanlar araştırma değil, kendi arzu ve istemlerini tebrikleştirme mücadelesi vermektedirler. Sorun bu motiflerle değerlendirildiğinde, araştırma kültürünün de obsesifleştiği görülecektir. Günümüz insanının geçmişi romantikleştirme gerçekleriyle birilerini fazla veya az gösterme seçeneği olduğundan, tarihsel yalan tezlerin yazılması kolaylaşacaktır. Böyle bir mantığın tipik örneğine, okuma yazma bilmeyen bir insanın evinde binlerce kitap barındırmasına benzetebiliriz. Bu resim mantıksal değerlere göre samimi kabul ediliyorsa, o zaman sevgili tanrının okuma yazma bilmeyen birine kitap yollama seçeneğinin olmadığını da kabul etmek zorunda kalacağız. Tarihi, mitlerle anlatıldığında, içeriklerin yazanın psikolojideki yansımaları olduğunu söylemek gerekir. Toplumların tarihsel evrelerini objektif analiz etmeden ve gerçek yaşamda bıraktığı izleri dikkate almadan yazılan tarih tezlerinde, yazanın kendi obsesif döngüsü açığa çıkacaktır. Okuyucu, bu masalları anlatanları adım adım, onların mitleriyle birlikte düşünmek ve insanın, toplumun kültürel gerçekliğine indirgeyerek değerlendirmek zorundadır. Tarihsel gerçeklerden kopuk bir şekilde animistik abartılarla anlatılan bütün kurgular, tarihsel yalan kalacaklardır. Türkiye'deki üniversiteler, bu işe yükseköğrenim kurumu genelge ve emirlerle dâhil edilmişlerdir ve işe öncelikle Ermenistan'daki Ermeni nüfusunun Müslüman nüfustan az olduğu anlamsız tezlerin yazılması direktiflerle sağlamıştır.[88] Yazarın eleştirdiği bu tezlerin temel amacı, soykırım kitle sayısını azaltarak fazla insan katledilmediği reklamlarını yapmaktır. Bu temelle, soykırım suçlamalarının reddi de kolaylaşacaktır. Bu düşüncelerle yaşanmış tarihi değiştirmeye çalışanların ellerindeki kan kurumayacaktır. Çünkü günümüzdeki soy-

88 Oktay Özel, Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri, İstanbul: İletişim Yayınları 2013, S.79

kırım teorilerinde, bir halktan bir, beş, on veya iki milyon insan öldürülmesi sorunu çoktan çözüme başlanmış ve bu halkın yaşadığı topraklardan kayıp vermeden sürülmesi, su, yemek gibi doğal ihtiyaçlardan uzaklaştırılması, soykırım kavramında barınmaktadır.

Araştırmacı, herhangi bir ulusun kültürel kölesi olmadan, okuyucuya, objektif yöntem ve mantıksal sistem kazandırmak zorundadır. Aksi takdirde birileri bu saçmalıkları, zorunlu örnekler ve ilişkilendirmeyle birilerinin mutlaka anlayacağı şekilde açıklayacaktır. Bunu engellemek için de, yasaklama, tehlikeli görüş suçlamaları yapılır. Soykırım konulu içeriklerin nicelik ayrıntıları, perspektiflere bağlı sürekli değişecek ve gelişecektir. Biraz önceki alıntıda düzeltilmesi gereken ikinci hatada, inanç grubu olarak Nasturilerin Süryanilere dâhil edilmesi ve Türk dışındaki etnik isimlerin Türklere karşı oldukları saplantısı, araştırmacıda patolojik obsesyonun geliştiğini göstermektedir. Nasturilik, Asya'daki Türki halkların uzun dönemler monoteist inançlarındandır. Nasturi adlandırılan Süryaniler, Maraşlı Nestorius tarafından Hristiyanlık içi gerekçeli ayrışmadan sonra Nasara adıyla Kur'an'da geçen bir halktır.[89] Bu ayetlerde Nasara, yer yer İsa'nın yardımcıları veya takipçileri, al-Lah yolunda olanlara yardım eden, barındıran anlamında da kullanılmaktadır. Keldaniler, adı eski Ahit'te geçen ve göğü gözleyen Asuri bir halktır.[90] Kur'an ayetlerindeki Nasara veya Nasaru sözcüklerinin sosyo kültürel kökenleri, Arap-İslam toplumlarında Hristiyanların kültürleşmiş değerini açığa çıkarırken, günümüze kadar bu sözcüğün hermönötik değişimini de açığa çıkarmaktadır. Bu değişimde de ötekileştirme hâkimdir.

19 ve 20. Yüzyılda gelişen uluslaşma hareketine bağlı kalarak, halkların kendi topraklarında devletleşme veya kendi öz yönetimlerin kurma hakkı doğallaşmıştır. Bu istem, son yüzyılda sürekli barbar metotlarla yok edilmiş, ulusal bilinci gelişen halklar özellikle uluslaşmayı yaşamamış olan inanç birliği örgütleriyle yok etme başarısı gösterilmiştir. Ermeniler, Ezidiler, Zerdüştler, İrlandalılar, Sikhler bu konuya örnek oluşturmaktadırlar. Bu döngüde anılan Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi devletler, tarihin son aktif dönemlerinde sürekli Osmanlı'nın yanında olmuşlardır. Bu politik gelenek günümüzde çok daha belirgin bir şekilde askeri, ekonomik detaylarla devam ederken, kültürel gelişmemişlik de öne çıkmaktadır. Demek oluyor ki devletlerarası ilişkilerden başlayarak, halkların kültürel kaynaşması ve herkesin eski geleneklerinden kurtularak yeni kültürel sentezler yaratmasından ziyade, gericilikle konserve edilmiş eski değerlerin korunması amaçlanmaktadır. Bu gericilik etkisinde bölgenin yerleşik kadim halklarından Asuriler, sadece Hristiyan Suriye kiliselerine dâhil olmalarından dolayı politik dünyada sahipsizdirler. Ayrıca bu

89 Kur'an, 2 Bakara Suresi 62, 111, 113, 120, 135, 140,; 3 Al-i İmran Suresi 67, 123; 5 Maide Suresi 14, 18, 51, 69, 82; 7 A'raf Suresi 157; 8 Enfal Suresi 72, 74,9 Tevbe Suresi 40; 22 Hac Suresi 17; 37 Saffat Suresi 25; 46 Ahkaf Suresi 28; 59 Haşr Suresi 12

90 Tora, Yaradılış, 11. Bölüm 28-31, 15. Bölüm 7

vurgudaki temel sorun, dini inançlarıyla Nasturi, Yakubi, Keldani, gibi isimlerle öne çıkan kimlikleri değil, aksine dini inançlarına kurban edilen insan isimli fiziksel varlıklardan bahsedilmektedir. Bu bilgilerle ve arkaik dinamiklerle Kürt toplumunun, özellikle günümüzde Hakkâri, Siirt'ten Antakya'ya kadar uzanan bölgedeki tarihsel varlıklarının nasıl geliştiğini ve neler olduğunu sorgulamak gerekir.[91] Yazı kültürlü toplumlar kültürel hafızlarını yazıyla konserve ettiklerinden, bu değerlerin asimilasyonla yok edilmesi kolay gerçekleşmeyecektir.[92] İslam dünyasında bu toplumlar cımbızla tutulacak kadar seyreltilmelerine rağmen, yazılı tarihle konserve edilen içerikler, geçmişteki tüm barbarlıkların açığa çıkarılmasına hala yardımcı olmaktadır. Bu yüzden hangi inanç ve kültürden gelirse gelsin, insanın, dolayısıyla toplumun kültürel asimilasyonu veya değişimi uzun süreçli olacaktır.

Türk tarihinde ucubeleşmiş anlayışla Dersim bölgesindeki aşiretlerin şu kadarı Ermeni'dir, şu kadarı Türk'tür veya Kürt'tür demekle, Hakkâri veya Siirt'teki aşiretlerin şu kadarı Asuri'dir demek arasında hiçbir fark olmadığı gibi, bir asrı aşan süreçte yok edilen Ermenilerle güneydeki Asuriler nereye gittiklerini, bu mekânlara yerleşenlere sormak gerekir.[93]

İslam toplumlarında gerçeküstü animistik mucize mantığı hâkim olduğundan, yanıtlar arasında sorulara bilmezlikten başlayarak, ne bilelim gittiler şeklinde inkârcı söylemlerde yaygındır. Görülüyor ki eski gerçeklerle, yeni yalanlar, aynı amaç ve dinamiklerle şekillendirilmiştir. Yani onlar da Ermenilerle aynı süreçte katledilmişlerdir.[94] Bu katliamların bir asır sonraki sonuçlarını gören insanlardan bazıları, ata ve dedelerinin yaptığı bu katliamlarla elde ettikleri ganimetlerin bir kısmının kendi mülkiyetlerine dönüştüğü örneklerde, cesaretle gerçek sahiplerine geri verilmesini istemi, bireysel anlamda onurlu bir davranış olduğu gibi, katliamların kimler tarafından yapıldığı sorusuna, gerçekçi yanıtlar sunmaktadır.[95]

Bir toplumdaki kültürel seviyeyi, yazı ile kültürleşmeye eşleştirebiliriz. Osmanlı'da aşağılanan Hristiyanlık ve Yahudilikte kültürel kurumlaşma geliştiğinden ve etkin olmasa da iktidar dinine karşı ahlu'l-kitap kabul edilmelerine rağmen, kâfir veya gâvur sıfatlarıyla ötekileştirilirler. Bu toplumlar, teolojik açıdan kendilerini kültürel savunma şanslarına sahiptirler. Bu örnekle Osmanlı toplumundaki *millet-i hâkim* ve *millet-i hüküm* gruplandırmasına, aynı mekânlarda yaşayan iki veya daha fazla topluma örnek sunulmaktadır.

---

91 Aziz S. Atiya, Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, İstanbul: Doz Yayınları 2005, S.214-215, 236-237, 313

92 "verba volant, scripta manent" şeklinde Latince klasikleşen "konuşulan sözler uçup giderler, yazılanlar kalırlar" deyimi, yazı kültürlü toplumların yarattığı önemli bir vurgudur. Carl Faulmann: Das Buch der Schrift, Wien 1880

93 https://www.youtube.com/watch?v=ji0TJgIBPq4
https://www.youtube.com/watch?v=k_Uh4Vsoojo

94 https://m.bianet.org/bianet/toplum/163769-1915-soykiriminda-suryanilerin-ucte-ikisi-yok-oldu

95 http://www.nasname.com/a/asur-soykirimi-tarih-ile-yuzlesmek

Millet-i sadıka ve kölelik döngüsü, semantik başlangıçtan tarihsel kökenlere kadar birbiriyle doğrudan ilişkili kavramlardır.

Geleneksel iktidarın temellerinde arkaik köken bulunmaktadır. Osmanlı'daki inanç farklılıklarını biraz daha iyimser göstermek için, millet-i hüküm adlandırılanlar arasında da kategorik alt tanımlarda yaratılmıştır. Buna göre *millet-i hüküm*'e dâhil Ermeniler, yer yer *millet-i sadıka* olarak da adlandırılmaktadır.[96] Millet-i sadıka kavramında, Osmanlı'nın Ermenistan'ı ele geçirdiği asırlık süreçler, aslında dolaylı efendi köle ilişkisiyle dile getirilmektedir. Bu gerçeği anlatan politik kavramları tarihsel örneklerle irdelediğimizde, hüküm ile sadıka arasındaki semantik bağın, sadıka halkları asimilasyondan iktisadi kontrolü yansıtmaktadır. Bu tanımların kesinlikle politik bir iftira olmadığını gösteren örnekler birazdan sunulacaktır. Yaşandığı dönemlerin politik mantığıyla, sadıkla amaçlanan kitleselleşmenin yayıldığı gözlenirken, Osmanlı'da millet-i hâkim tanımındaki erk yanlısı olanlarla sadıkayla ötekileştirilenler arasındaki hiyerarşiye de dikkat etmek gerekir. Bu şekilde örnek olarak Rusya'dan gelen Çerkesler veya Zagros'un doğusundan gelen Kürtler, herhangi tarihsel emek sarf etmeden sadık halka boyunduruk vurma amacına gireceklerdir. Bahsedilen davranışların tipik örneklerinden birini, Antranik Seyahatnamesinde Dersim'e gelen Arnavut, Çerkes, Faslı, Kürt, Türk gibi Müslüman kimliklerin, Dersim'e yaptıkları cizye veya eziyet amaçlı yolculuklarda görmekteyiz.[97] Bu gerçekliğin temellerinde, elbette bu davranışları sistemleştiren Ömer yasaları bulunmaktadır.[98] Reel örneklerinden görüleceği üzere millet-i sadıka vurgusuyla Osmanlı paralel toplumlardaki sosyolojik tutsaklık ve erk sembolleştirilmektedir. Köleliği veya ihtidası amaçlanan toplum, *millet-i sadıka* vurgusuyla köleleştirilecektir. Soruna sadık isimliler tarafından değerlendirildiğinde, istisnai örneklere rağmen yaşadıkları zulümden dolayı hiç kimsenin sadık olma isteği olmayacaktır. Bu iki büyüklüğe bir de tarih, mekân ve monoteist seviye açısından bakıldığında, bir insan veya toplumun kendini ezen veya sömürenlere karşı psikolojik nefretten başlayarak politikleşen tanımlarla yaklaşması gelişecektir. Ermenilerin içinde yaşadıkları toplum, ütopik demokrasinin yaşandığı bir yer değildir. Aksine din ideolojisiyle tanrı adına sapkınlıkların metafizikleştirildiği bir dünyadır. Bu dünyada Ermeniler, Çerkes, Kürt, Türk, Arnavut, Faslı gibi bütün gruplardan önce tek tanrıya inanmış toplumdurlar. Bu toplumu, köleleştirmek isteyenlerin adil, köle olmak istemeyenlerin de adaletsiz olduklarını düşünmek veya söylemek, terbiyesizliği tarihselleştirecektir. Bu sorunları bir Osmanlı'da köleliğin kaldırılması babında

---

96 Nuri Adıyeke, Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2000, S.183

97 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.43

98 İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları 1988, C.7, S.3451

irdelemek gerekir. İrdelendiğinde de imparatorluğun özellikle kuzey Afrika bölgelerinde 20. Yüzyıla kadar, ağa ve beylerin sadıklarıyla kölecilik sistemi yürüttükleri yazılıdır.[99]

İslami kökenle millet-i hâkim'e dâhil olan Kürtler, millet-i hüküm'e dahi layık görülmeyen Aleviler ve Ezidiler üzerinde iktidar araçlarıyla nasıl hüküm sürdüklerini gösteren somut örneklerden birini göreceğiz. Zaten bu açıklamalardan sonra, Osmanlı sistemindeki bu ilkel döngüyü Hristiyanlar, Yahudiler, Aleviler, Ezidiler örnekleriyle ayrıntılaştırma imkânları doğacaktır. Bu durum, istisnai bir hal olmadığı gibi, doğası gereği göçebelerin kültürel bilinçleri, içinde yaşadıkları kalıplara uyum yaratacakları ve sistemin asal uygulayıcıları olacaklardır.

Hiçbir halkın, bir başka halk üzerinde din ve etnik nedenlerden dolayı üstünlük veya tahakküm yaratma hakkı yoktur. Bu sistemi anlatan köleleştirme girişimleri, elbette Osmanlı'da yaşanmıştır.

1815 yılında Ermeni Patriği Boğos, Diyarbakır vilayetindeki Ermeni reayanın kanuna aykırı olarak köleleştirilmesinden yakınarak hükümete dilekçe verdi. Bu belgeye göre, yerel yetkililer tarafından Yezidilerin üstüne sürülen Kürt başıbozuklar ve askerler, karşılarına çıkan reayadan kadın ve çocukları köleleştirmeyi, Diyarbakır ve başka yerlerde Yezidi esir olarak satmayı adet edinmişlerdi. Köleleştirilenlerin yakınları yetkililere başvurarak şöyle demişlerdi:

Bizler falan karyede sakin sahih Ermeni taifesinden Devlet-i aliye reayasından olup bizim ıyal ve evladlarımızı esirimizdir deyü füht etmek hilaf-ı şer-i şerif ve mugayir-i rızay-ı padişahidir...[100]

Bu örnekle millet-i sadıka kavramı ardındaki, sadık vurgusuyla köleleştirme eğilimi veya eylemleri somutlaşmaktadır. Bu sistem, tarihsel kökleri, kültürel bilinç ve dini iktidar amaçlarıyla incelendiğinde, millet-i sadıka ve cizye, ganimet döngüsünün iç içe olduğu somutlaşacaktır. Cizyelerini ödeyenler, *cizye güzar* adıyla aktif köleleştirilememektedir.[101] Ermenileri millet-i sadıka sıfatıyla yüceltenler, sadıka mantığının altında köleleştirme baskısının olduğunu ve bu döngünün Osmanlı'da bütün Müslüman olmayanlar için uygulandığını düşünmeleri gerekir. Osmanlı bilincinde yaratılan obsesif tutsaklıktan kurtulma eğilimine girecek halka karşı, obsesifleşen düşmanlığın dinamikleri bilinçte psikolojik yansımayla günümüze kadar sürekli korunacaktır. Bu yüzden bir toplumun değişimi ve gelişimi, tarihe yöneltilen analitik eleştiriden doğan aydınlanmayla mümkündür. Bu gerekçeler, ancak günümüzde bir halkın sosyolojik tarihinde dikkate alınan ayrıntılar olması, bahsedilen halkın sağlıklı kültürel gelişimi olmadığını göstermektedir. Sosyolojik geriliğe ve evresizliğe rağmen, Bitli-

---

99 Ehud R. Toledano, Suskun ve Yokmuşcasına İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010, S.180-181

100 Y. Hakan Erdem, Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909, İstanbul: Kitap Yayınevi 2004, S.41

101 Y. Hakan Erdem, Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909, İstanbul: Kitap Yayınevi 2004, S.41-42

si'nin Şerefname örneğinde olduğu gibi Kürtleri ulus olmadan iktidarla tanıştıran ayrıntılarla, şimdi daha somut bir şekilde otantik uluslaşma sürecindeki birlikteliğe sahip olmadıklarını analiz etme şansı doğmaktadır. Bu yüzden bir halkın yaşadığı tarihsel evrelerden biri veya diğeri atlanarak ulus toplumunun yaratılamayacağını belirtmek gerekir. Türk tarihinde sürekli millet ve milliyetçilikten dem vurmasına rağmen, ulus kavramını bilmeyenlerden biri de nasyonal faşist ideolojinin Türkiye'deki önderlerinden Alparslan Türkeş'tir. Onun ulus veya millet kavramı, animistik nitelikle dondurulmuş bir ceset gibi, hiç değişmeyen romantizmle şekillendirilmiştir. Bu akımın 1939 yılında sahip olduğu animistik seviyeye göre, *Türksüz Tuna nehrinin öksüz olduğu* ve *Tuna nehrine sahip olamayan Türk'ün yaslı olduğundan* dem vurulur.[102] Bu nidalar, aynı mantıkla Fırat ve Dicle'yi romantikleştiren diğerleri tarafından da yapılmaktadır. Tuna nehriyle yapılan bu faşizan romantizmin, memleketlerindeki ırmaklarda akan zehirle kirlenmiş suların yarattığı çevre sorunları ve sağlığından habersizdir. Tuna nehrine yakılan nameleri bir tarafa bırakarak Almanya'nın güneyi Schwarzwald bölgesinden doğan ve Avusturya, Macaristan, Slovakya, Sırbistan, Bosna Hersek, Romanya, Bulgaristan gibi on ülkeden geçen 3.000 km uzunluğundaki Avrupa'nın ikinci büyük nehrini sahiplenme mitleri, ulus kültüründeki tehlikeli eğilimlerini göstermektedir. Asyalı ve Oğuz Türklerinden geldiklerini sürekli söyleyen bu insanların hiçbiri, Selenge, Orhun veya Tamir ırmaklarına özlemle ağıtlar yakmamaktadırlar. Bunun nedenini derli toplu şu şeklinde açıklayabiliriz. İnsan hafızası, zaman boyutundaki tarihsel yakınlıklara göre geçmişe iki türlü yolculuk yapar. Birincisi aynı zaman boyutundan yüzyıllık yakın tarihe, dolayısıyla kısa dönem hafızasında romantikleştirir. Hafızanın anatomik işleyişinde, bu açıklamaların yeri ve önemi yoktur. Birçok ülke eğitim sisteminde bu döngülerin yarattığı insanlar, yakın tarih adı altında obsesifleştirmeyle kısır bilinçlenmektedir. Dünyanın hiçbir toplumunda insanlar, atalarının iki yüz bin yıl öncesinde birbirlerine çok yakın kültürel seviyelere sahip insanlar olduğunu düşünmezler. Bu yüzden ata kavramı, garip bir faşist sentezle toplumda canlı tutulur. Buradaki faşistlik vurgusu, ideolojik faşizanlıkla akraba olmasına rağmen İtalyancadaki anlamıyla bağ ve demet oluşturma temellidir. İkincisinde ise yine aynı mantık ve kurguyla, uzun dönem hafızasındaki daha eski olaylar romantikleştirilir. Modern insanın bilincinde, uzun geçmişteki olayların kültürel değeri romantikleştirme fazla değildir. Bu sorunu somutlaştırmak için Fatih ile II. Abdülhamid karşılaştırıldığında, II. Abdülhamid kutsamasının Fatih kutsamasına göre daha güçlü olduğu görülecektir. Reel yaşam şartlarında her iki seçeneğin tarihsel şartlanmaya göre insan bilincinde sürekli canlı kalması mümkün olmayacaktır. Canlı kalanlarda ise bu geri kalmış bilinç seviyesi, animistik romantizmle süslenerek canlı tutulacaktır. Bu yüzden de ulus, aynı ruhlara sa-

102 Alparslan Türkeş, Kahramanlık Ruhu, İstanbul: Hamle Basın Yayın 1996, S.5-7

hip olan insanların oluşturduğunu arkaik dogmalarla şekillenmiş bir insan sürüsü olduğu kabul görmektedir. Bu kitle içinde insanların neyi ne kadar farklı düşündükleri, sürü içinde hiçbir anlam taşımamaktadır.

Cumhuriyet döneminde Osmanlı'ya dair liberal ve sol anlayışla yazılan birçok eserde, sürekli ulu orta göç yolculuklardaki ölümler gibi anlatılan tehcir masalları saptırma amaçlı sürekli tekrar edilmesine rağmen, faşist inkârcıların ideolojik amaçlı içeriklerde soykırım gerçeği, yeniden isyan etmek isteyenlere karşı etkili bir tehdit olarak kullanılmaktadır. Bu tavrın basit örneklerinden birinde, aslında Ermeni soykırım gerçekliği çok açık bir şekilde masallaştırılmıştır.

Eskiden Rum ve Ermeniler de vardı. Fakat Kurtuluş savaşından sonra bunlardan hiç kimse kalmamıştır.[103]

Türkeş gibi bir faşist, adı kurtuluş olan savaş ve sonuçlarını şöyle anlatır. Sonuç olarak kendileri gibi düşünmeyen ve inanmayan insanlardan hiç kimsenin kalmadığını, katliam ve soykırıma değinmeden çok kolay bir şekilde bunlardan hiç kimse kalmamıştır şeklinde söylerken, insanların katledilerek yok edilmelerini, kolay çarpıtmaktadır. Bir toplumda tarih bilincinin yerleşmesi bu şekilde yerleşmesi, tarihçiden aydına veya okura kadar bütün kesitlerin tarihi sorgulamadıklarını göstermektedir. Bu davranış modelleri ise ancak, faşist ideolojik kültürün etkin olduğu toplumlarda gözlenmektedir. Biraz önceki Türkeş tümcelerini duyan veya okuyan hiç kimse, bu toprakların kültürel kadimleri olan Rum ve Ermenilerin nasıl ve neden kalmadıklarını sorgulamayacakları gibi, bu soruları düşünmeleri de gelişmeyecektir. İşte sorunun bu yanında faşistlerin söyledikleri tarihsel gerçeklerin toplum içinde sorgulanmasını ve yanıtlar bulunmasını sağlamak gereklidir. Bu süreç, özellikle katliam gerçekliğinin, katillerin saflarında da kitlesel gerçekleştiği düşüncesi doğrulanacaktır. Eğer bir ülkenin topraklarında etnik birkaç kesitin var olduğu, ama artık olmadığından bahsediliyorsa, o zaman adını tehcir, mezalim, katliam olasılıklarından hangisiyle adlandırırsak adlandıralım, bahsedilen toplumların yaşadıkları topraklarda yok edildikleri kesinleşecektir.

Türk tarihinde Ermeni soykırımını, inkârdan tehcirin olası doğal sonuçları şeklinde normal karşılayan birçok görüş vardır. Bu görüşlerinden bazılarında, yüzünü Kürtlere çevirerek, *"Ermenilere yaptığımız sizin başına gelir"* tehditli türü mevcuttur. Bu tehdit, değiştirilmesi gereken tarihteki en ironik olanıdır. Çünkü Ermenilerin başına gelenleri Kürtler, Türkler gibi iyi bilmektedir. Bu görüşlerinde tümünde, kapitalist dünya ile bütünleşmemiş Osmanlıcılık düşleri yatarken, imparatorluğun hasta adamlı son yüzyılındaki kapitalizm ve ulus hareketlerinden bihaberlik mevuttur. İsmail Beşikçi'nin de dâhil olduğu bu saflarda, ulus bilinci tarihçesinin ütilitarist yoksulları tarafından geliştirilen bu düşünlerde, aslında Osmanlıyı aktif veya pasif nörotik kurtarma ideolojileri güdülmektedir.

---

103 Alparslan Türkeş, Kahramanlık Ruhu, İstanbul: Hamle Basın Yayın 1996, S.60

Ermenilerin ulusal kurtuluş mücadelesi, 19. Yüzyıla özgün politik motiflerle şekillenmiştir. Ermenilerin Osmanlı'daki tarihi, klasik sömürgelerden farklı ve ağır şartlarda şekillenmiştir. Bu tarihin sosyoloji bilgisine yarı buçuk sahip olan herkesin, halife Ömer yasalarının Osmanlı'daki uygulamalarını düşünmeleri ve Müslüman olmayanların asırlar boyu yaşadıkları hayat şartlarını, sosyal psikolojik ve iktisadi açıdan ötelemeleri gerekir. Kendini materyalist dünya görüşlü etiketlendirenlerin, *Daşnaklar şunları yaptılar, Ermeniler de katliam yaptılar* şeklinde devlet ağızlı faşizan yalan ve çarpıtmaları tekrarlamadan ve Mustafa Suphi ittihatçısıyla Teşkilat-ı Mahsusa çetecisi Çerkes Ethem'e Marxistlik apoletleri nakışlamadan önce, Ermeni özgürlük mücadelesinin siyasal karakterini ve aynı coğrafyada yaşayan diğer halklar için attıkları aydınlanma adımlarını incelemeleri gerekir.[104] Büyük ve küçük Osmanlı'da hiçbir halk, Ermeniler kadar özgürlük ve eşitlik ütopyalarına sarılmamışlardır. Ayrıca bu sürece hiç kimsenin günümüz ideolojik gözlükleriyle, revizyonist, oportünist, nihilist, Bolşevik, Menşevik gibi sıfatlarla bakma seçeneği de yoktur. Rus devrimi sürecince Menşevik veya Bolşevikler, ya da Troçkistler, Rus Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nde devrim amaçlı birliktelikle hareket etmişlerdir. Ne yazık ki bu birliktelik, iktidarlaşmanın nevrozlarıyla önce içten, sonra da dıştan dağılmıştır.

Ankara hükümetinin Batı Ermenistan'a yaptığı doğu seferi babında İnönü, Kara Kazım ve Çerkes Ethem örneklerinden oluşan dörtlü çete arasında herkesin rolünü gösteren bir dizi olayları vardır. Bu kavgaların aktif çetecilerinden Çerkes Ethem, Ermenilerine karşı kazanılan zaferlerin kendi ürünü olduğunu, İsmet İnönü ise Kazım Karabekir'in hakkı olduğunu söyler.[105] Olaylar hakkında yazılan anı diyaloglarından ortaya şu sonuç çıkmaktadır. Çerkes Ethem, katliamlarda bizzat kendi eylemlerinden dolayı Karabekir'den daha aktif olduğu iddiasındadır. Kazım Karabekir'i savunan İnönü ise olaya biraz daha analitik bakar. Karabekir veya kara Kazım, general rütbeli bir Osmanlı subayıdır. Çerkes Ethem ise, Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinde bayağılık eylemleri sergileyen çetecidir. Onu öven Türk kaynakları, Ethem gibi birçok çeteciyi bu isimle övgüyle adlandırır.[106] Her ikisinin de askeri hiyerarşideki rolleri farklı olmasına rağmen, alaylı çetecinin subaya karşı aktif katilliğini öne çıkarma zorunluluğu doğmaktadır. Marxist olduğunu düşünenlerin, savaşın doğasında ilkelleşmiş kapitalist doğanın olduğunu bilmeleri gerekir. Bir asker, sadece bir neferdir. Satranç tahtasındaki piyondur. Bir vezir, önce piyon değildir, sonra da piyonun hareket ve yeteneklerinin tümüne fazlasıyla sahiptir. Bu gerçekte savaşın mantıksal yoğunlaşmasının, piyonda değil vezirde olacağını göstermektedir. Bir başka örnekte anlatılanlar, çetecinin klasik savaş primitif ligini somut örneklerle göstermektedir. Aşağıdaki ayrıntıları, İnönü anlatır.

---

104 Mustafa Suphi'nin İslami ve İttihatçı kökenden ne kadar kurtulduğu ve komünistleştiği bilimsel sosyalist olduğu gerçeği, Ermeni soykırımı ve Sol isimli çalışmada incelenmiştir.

105 İsmet İnönü, Hatıralar, Ankara: Bilgi Yayınevi 2009, S.210

106 Rahmi Apak, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1990, S.105, 132

Bir gün Reşit Bey ile (Çerkez Ethemi'in ağabeyi) konuştum.[107] *Ona sordum: Siz gittiğiniz yerde vuruyorsunuz, kırıyorsunuz, yağma ediyorsunuz, adam öldürüyorsunuz, sonra da bu halkın içinden bu halkın çocuklarını alıyorsunuz ve bunlar sizin sadık adamlarınız oluyor. Nasıl yapabiliyorsunuz bunu?*

Güldü: Usulü vardır onun, dedi. "Nedir? Nasıl bir usuldür" dedim.

Reşit Bey anlatmaya başladı: Gidersin dedi. İşin icabını yaparsın, sonra da orada gözüne kestirdiğin adamları alırsın, onları suç ortağı edersin. Kendilerine talan yaptırırsın, düşmanı olanlara düşmanlarını vurdurursun. Suça bulaşmış olurlar. Artık bunlar köylerine gidip de vatandaşları ile tabii münasebete giremez hale gelirler. Bütün hayatları boyunca selametleri size sadakattedir.[108]

Anlatıldığı ortamda objektif tanılardan oluşan bu içeriklerin, şiddeti kutsayan ilkellerce kültürleştirmesi manidir. Bu döngüye bir de Ermenilere karşı atılan silahlı mücadele çığırtkanlığı eklendiğinde, Daşnak hareketinin silahlı mücadeleyi nasıl ve hangi şartlarda başlattığı ve silahlı saldırganlığın kimler tarafından başlatıldığı görülmektedir. O dönemin Daşnakları, ülkelerinin bağımsızlık mücadelesini veren ve günümüz şartlarına göre hala devrimci nitelikte kitle hareketidir. Bu ayrıntıları bilmeden ortalama Daşnak düşmanlığını yapanların, ne sömürgecilik, ne de faşist ideolojiler karşıtlığından dem vurmaları kendi gericilikleridir.

Kitle veya birey psikolojisindeki nörotik davranışlar, genelde aile içindeki sorunlara indirgenerek çıkan sonuçlardan hareket ederek ötelenir. Birey, toplum tarafından yaratılmış şartlara uyumla reaksiyonlar geliştireceğinden, eğitimle tarihi kültürleştiren insanların keşfettikleri hatalı bilgilerle toplum sürekli yeniden şekillendirilmektedir. Bunun adı, hep aynının sonsuz döngüsüdür. Bu sorun, özellikle İsmail Beşikçi odaklı incelenmesi zorunludur. Soykırım sürecinde Kürtler arasında dolaşan bütün içeriklerde, Ermenilerin sessiz sedasız nasıl katledildikleri anlatılır. Anlatılır ama bu insanların kimler tarafından nasıl katledildikleri de bilinç ve bilinçaltında sansürlenir. Ermeniler, katledilmişlerdir, ama kimler tarafından sorusunun yanıtında, sürekli ve sadece Talat, Enver, Cemal üçlüsünün adları anılır. Bir katliam, bir soykırım, basit bir döngü değildir. Talat, Enver ve Cemal'ler, bu soykırımı Selanik'te bir gecede düşünmediler. Düşündüklerinde de yanlarında Said-i Kurdi'nin olduğu bilinmektedir. Demek ki, nasıl organik veya anorganik doğada bazı şeylerin değişmesi evreler hâlinde gelişiyorsa, soykırım adlı büyük felaket de, önce adım adım uzaktaki saray odalarında gizli konuşulur. Sonra Hamidiye alaylarının atlı katilleriyle Ermenistan'daki köy ve şehirlere evre ve dalgalar hâlinde ölüm ve katliam yayılır. Bu gerçekleri dışarıdan gözleyen her aydının, bu gerçekleri yorumlanmasında göstermesi gereken tavır, post modern ittihatçılık değil, hümanist ve tarihsel evreleri bilen insan ana-

---

107 Çerkes Reşit, bu süreçte Ankara meclisinde mebustur.

108 İsmet İnönü, Hatıralar, Ankara: Bilgi Yayınevi 2009, S.204

lizleriyle gelişmelidir. Bu pozitif eğilim, İsmail Beşikçi'de yoktur.[109] Ermeni halkının, yaşadığı topraklardan Der Zor çöllerine sürülmesi ve sürgün sırasında meydana gelen bütün dolaylı ölümler, doğal olmayacağından katliama veya soykırıma dâhildir. Bu olayların akışına göre birilerinin kılıç, hançer, balta veya ateşli silahlarla bu insanları kesip doğradığı gerçeği, artık tarihsel belirsizlik değildir. Bu belirsizliğin belirli hale getirilmesi, kılıç ve hançerlerin kınlarından akan kanın yarattığı kalanların kanlı göçünden anlaşılmalıdır. Büyük felaket, Ermeniler evlerini terk etsinler, yanlarına da taşıyacakları kadar eşyalarını alsınlar motifleriyle geliştiğini düşünürsek, günümüzde hâlâ mezar ve eski kiliselerde *Ermeni altınları* arayanlardaki bedevi enerjisini bir asır geriye götürdüğümüzde, Ermenilerin tehcir yolculuğu valizleriyle, at ve eşek heybelerinin altınla dolu olduğu saplantısı görülecektir. Bu gerçek, özellikle 1915 sonrası yapılan tüm katliamlarda korunmaktadır. İşte bu şartlarda sahneye örgütlü bedeviler çıkarlar ve yollarda acımasızca katliamlar başlar. Bu geleneğin en kutsal örnekleri, aynı değil ama benzer motiflerle Bedir savaşı hakkında anlatılan hikâyelerden bilinmektedir.[110]

Bu şartlardaki hele hele göçmen bir insanın kendi türüne karşı giriştiği barbarlığı haklı çıkarma uğraşından ziyade, ne yeni bir devlet kutsallığını inanç kutsallığıyla haklı çıkarma eğilimlerinden kopmasını doğuracaktır. Eğer aydında bu nezaket yoksa onun mumu dünyayı karartacaktır.

Türk tarihinde yazar olan birçok insanın politikleştirdikleri örneklerle inceleneceğinde, bir halkın yaşadığı topraklarda soykırıma uğramasının, devletin sürekliliği veya korunması ilkeleriyle insan adlı varlık için anlam taşımadığını açığa çıkarmaktadır. İbn Haldun, devletlerin de insanlar gibi olduğunu, doğup, büyüyen ve yaşlanıp öldüklerini vurgulamasında, devleti insana benzeterek, ölümü doğallaştırma mantığı vardır. Ölüm, insan için de devlet için de doğal bir sonuçtur. Fakat sistemli ve kitlesel insan katletmek doğal bir davranış değildir. Bu yaklaşımlarda, insanların, halkın, ulus veya devlete kurban edileceği normalleştirilmektedir. Bu ikilemi kabul eden aydın veya karanlık olan herkesin bilincinde, affı olmayan gafletler yaratan nörotik sorunlar olduğunu söylemek, şimdilik yeterlidir.

Ermeni soykırımı gerçeğini evrimleştiren anlayışlardan birinde, Osmanlı küllerinden hayalet föniks gibi yaratılmış yeni cumhuriyeti masum gösteren anlayışlar vardır. Biraz önceki devlet-insan eşleştirilmesi sürekliliğine aykırı bir şekilde, suçu sadece İttihat ve Terakkicilerin üzerine atan ilkesiz romantik anlayışa değinmek gerekir.[111] Buradaki ilkesiz romantikliğin, radikal siyasal nedeni vardır. Bunlar da, İttihat Terakki mirası üzerine kurulan yeni cumhuriyetin, arkaik faşist kökenden modern faşist ideolojiye geçişi kotarılmıştır. Elbette bu dönüşümün kültürel köklerinde İttihat ve Terakki ideolojisi olduğu gibi, göçebe

---

109 İsmail Beşikçi ve Ermeniler konusu, çalışmanın Ermeni Soykırımı ve Sol isimli ikinci cildinde incelenmiştir.

110 Ibn Ishaq, Das Leben des Propheten, Kandern: Spohr Verlag 1999, S.137-138

111 Tamer Timur: 1915 Sonrası Türkler ve Ermeniler, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları 2007, S.12

kökenlilerin ulus ve devlet olma hakları meşrulaştırılken, uluslaşma sürecini Türk ve Kürtlerden çok daha önce tamamlamış bir halkın uluslaşmasını suç gösterme çarpıtmaları yapılmaktadır.[112] Bu örneklerde fiziksel körlerin masumluğuna karışmadan, akli görme özürlülüğü olanların tarihe sadece kendi istemleriyle bakma tembelliği hâkimdir.

Türk tarihinin Ermeni soykırımına gerekçe yaratma örneklerinden biri de, Birinci Dünya Savaşında Ermenistan'ı işgal eden Çarlık Rus birlikleriyle Ermenilerin ittifak yaptığı dallı budaklı anlatılır. Kimisi Ermenilerin Rusların desteğinde Kilikya bölgesinden bağımsız Ermeni devleti kurmayı amaçladıklarını, kimileri ise doğu Anadolu'nun bir bölümünde bağımsız Ermenistan devleti kurmayı amaçladıklarını yazarlar.[113] Kilikya adı, günümüz dil bilincinde yok edilmesine karşın, dâhiliye nazırı Talat'ın veya bayındırlık nazırı Ali Münif'in anılarında *Kelkiya* şeklinde anılırken, Ermeni vatanı olduğu belirtilir.[114] Ermeni soykırımını inkârla kendilerini savunma konumundaki Türkiye tarihçileri, bu örneklerde tarihsel gerçeklere dayalı strateji geliştirmedikleri gibi, Ermeni soykırımına gerekçe yaratırken tarihsel Ermenistan veya Ermenilerin nerelerde yaşadıklarını kendileri itiraf etmektedirler. Bu bölgeler, Batı Ermenistan ve eski adıyla Küçük Ermenistan adlandırılan Kilikya'dır.

Senelerden beri Rusya, Hıristiyanları korumak vesile ve hilesi ile meydana çıkmıştır. Giriştiği desiseler malumdur. Fakat biz Hıristiyanlar, hâlimizden memnun olup, asla himayeye ihtiyacımız yoktur. Şu kadarını beyan edeyim ki Ermeni milleti, 500 seneden beri Osmanlı devletinde, tam bir himaye ve asayiş görmüştür. Ben, Erzurum mebusu bir Ermeni'yim. Bundan 48 yıl önce (1828-1829 Osmanlı Rus harbi sırasında) bin türlü hile ile kandırılıp Rusya'ya göçertilen 100.000 Ermeni, orada hakikati gördükten sonra tekrar anavatana dönmek mecburiyetinde kaldılar. Ve burada yeniden, şefkat ve himaye görmüşlerdir. Ben Osmanlı devleti denilen bir babanın evladıyım ki, şimdi bu mecliste millet mebusluğu sıfatı ile şereflenmiş bulunuyorum. Şimdi Erzurum'da Ermeniler, her türlü mal fedakârlığında bulundukları gibi Ermeni gençleri de Müslüman kardeşleri ile birlikte silah elde taburlar teşkil etmekte ve müşterek düşmana karşı koşmaktadırlar.[115]

Bu konuşmayı 1876 yılındaki Birinci Meclis'te konuşan Erzurumlu Ermeni mebus Hamazap Efendi mecliste yapar.

Bir Ermeni'nin vatanı, Hayastan'dır ve bu isim Herodot Tarihi'nde defalarca

---

112 Tamer Timur: 1915 Sonrası Türkler ve Ermeniler, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları 2007, S.15

113 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.551-570; Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789- 1994), İstanbul: Filiz Kitapevi 1995, S.416-418; Salâhi R. Sonyel: İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909), Belleten Dergisi, C.55, Sayı 201, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1988, S.1266; Mehmet Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1982, S.4; Tamer Timur, 1915 Sonrası Türkler ve Ermeniler, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları 2007, S.51

114 Enver Bolayır, Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul: Güven Yayınevi 1946, S.16; Taha Toros, Ali Münif Bey'in Hatıraları, İstanbul: İsis Yayıncılık 1996, S.48

115 Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İstanbul: Remzi Kitapevi 1970, C.1, S.78-79

ve ayrıntılarla anılmaktadır.[116] Herodot Tarihi'nde Asuristan vardır, Kürtler yoktur, Persler vardır. Bu bilgilerle Perslerin Kürt olduğunu söyleme seçeneği de yoktur. Bu sorun Kürtlerin olmasına rağmen, Perslerle aralarında tituler isim farklılığı olacaktır. Herodot Tarihi'nde anlatılan Ermenistan'da Kürtler yaşaydı, Malazgirt savaşında Alparslan'ın saflarında olduklarını ispat çabasında olmazlardı. Demek ki Kürtlerin tarihte doğudan batıya hareketleri vardır. Türkler hiç yoktur. Ermenistan adı ise iki bin yıl sonra da hâlâ Ermenistan olarak adlandırılır. Türkün vatanın, Türkistan, Kürd'ün vatanı ise Kürdistan olduğu kabul edilmektedir.

Harita 1: *Herodot Tarihi'nde Büyük ve Küçük Ermenistan*

Çalışmanın giriş bölümünde, kitaptaki içeriğe dair kısa ve vurgulu özetler yapılmıştır. Şimdi bu özetleri tutarlı ilişkilerle derinleştirmek gerekir.

116 Herodot Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi 1973, 1. Kitap §72, §180, §194; 2. Kitap §93, §134; 5. Kitap §49, §52; 7. Kitap §73

Katliam, Mezalim, Tehcir, Soykırım Kavramları Üzerine

Bu çalışmanın tartışmalı ana konu ve sorunlarına başlamadan önce, eleştiri diyalektiği üzerine bazı mantıksal gerçekleri açıklamak gerekir. Eleştiri, ne eleştirenle eleştirilen arasında, ne de bu diyalektik paydaların düşünceleri arasında herhangi kategorik üstünlük yaratmak amacıyla yapılmamaktadır. Eleştiriyle insan tarafından anlatılan düşüncelerin, tarihsel veya somut gerçekliğe yakınlığı tartışılmaktadır.

Eleştiride kullanılan objektif araçların sürekliliği, insanın tarih üzerine çok boyutlu düşünmesini sağlayacak ve tarihi değiştirecek yöntemleri geliştirecektir. Bazıları eleştiriyi, düşünsel silah olarak kullanarak, egemenlik yaratma amacında olabilir. Ermeni soykırımı tarihi ve bütün bileşenleri, silah olarak kullanılmaktan ziyade, bu soykırımın aktif paydalarını tek tek inceleyerek, kimsenin suçunu başkalarının üzerine atmasını engellemek ve tarih hakkında objektif sorumluluğun yaratılmasını amaçlamaktadır. Tarihsel aydınlanma, insan ve toplumu eski veya geleneksel ilkelliğinden koparırken, geçmişe dair temel değerler ve bilinç yaratır. Bunlar da, insan bilincini değiştiren temel vektör olmak zorundadır. Eleştiride bu amaç ve yöntem kullanılmadığı sürece, tarihsel gerçekler hakkında insandaki eskinin yarattığı akıl tutulması elbette devam edecektir. Tarihsel araştırmalarda akıl tutulmasının mantıksal hiçbir nedeni olmadığından veya bu şartlarda akıl tutulmasında ayak diretildiğinde, geriye sadece psiko nörotik inat kalacaktır. İnsanın geri toplumlarda yarattığı aydınlanma ve geçmişe nicelik kazandırma ihtirası, insanda bilinç değişimi yaratmadığı sürece, bu eleştiriyi sürekli kılmak gerekecektir.

İnsanlar, kimlik ve aidat açısından taraflı olabilirler. Fakat objektif açığa çıkarılan gerçeklerin de, yaşandığı gibi yazılıyla konserve edilip uzun vadeli etik sorumluluk ve karakter sunması sağlanmalıdır. Bu karakter, yazarın objektif yansıması olup, düşünen bütün insanların kültürel benliğine yansıması gerekir. Bunu sağlamak için de önce ve sadece anatomik olarak değil, ulus ve etnik değerlerin ötesinde evrensel değerlere sahip insan olmak gerekir.

Katliamların yapıldığı coğrafyaya sahip çıkanlar arasında, sürekli bu tarihsel suçu birinin diğeri üzerine attığı aşikârdır. Bu suçun ortak paydasında, ilk önce ve peşinen İslami halkların olduğunu söylemek gerekir. Bu tespit yapılmak zo-

rundadır, çünkü kurbanlığın ortak paydasında ön sırada Ermeniler olmasına karşın, Asuriler, Nestoryanlar, Rumlar, Pontiler gibi geneli Hristiyan halklar bulunmaktadır.

Katliam, mezalim, tehcir kavramları İslami açıdan incelenerek, içeriklerin sürekli ve tepkiyle kaçınılan jenosit veya soykırım kavramıyla eşdeğer sonuçlar taşıdığını göstermek gerekir. Bu sonuçlarla Lemkin'in tanımladığı soykırım kavramının, aslında sadece bir tanım olduğu ve nihayet Alman faşizmi tarafından altı milyon Yahudi başta olmak üzere din, dil ve siyasal görüşlerinden dolayı düşmanlaştırılan milyonlarca insanın sistematik katliamından sonra tanımlanmıştır. Bu şekilde nihayet toplumların kültürel hafızasında jenosit kavramı eklenmiş ve bunun bir insanlık suçu olduğu kabul edilmiştir. Bu kavramın tarihteki nesnel örnekleri incelendiğinde, jenositle bir halkı diğerinden ayıran ırk, din, dil farklılığıyla, bir toplumu ötekileştiren önyargılarla sistemli katledildiği, mezalime uğradığını veya tehcir edildiği görülecektir. Kavram tanımlandıktan sonra, Ermeni soykırımının son yüzyıldaki önemli büyük katliamlardan biri olduğu kesinleşecektir. Adını nasıl tanımlarsak tanımlayalım, Ermenilerin maruz kaldığı katliam, yaşadıkları mezalim veya tehcir seçeneklerinin tümü, jenosit olduğu gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Bu yüzden Osmanlı toplumunda İslami bir ittifakla Ermenilere karşı gerçekleştirilen kitleselleşmiş katliamları, sadece Kur'an ve İslam sistemine indirgeyerek değerlendirmek, bu tarihe dair objektif sonuçları da açığa çıkaracaktır.

Katliam, mezalim, tehcir ve soykırım kavramlarını incelemeden önce, nasıl Ermeni olduğunu öğrendiğini anlatan birinin ailesinde sergilediği davranışa değinmek istiyorum.

Bu örnekte Ermeni katliamı, tehciri veya soykırımı gibi kavramların aslında bilgisiz ve ilişkisiz bir edayla dogmatik kullanıldığı yanında, kabul edenlerin tarihsel sorumluluktan kaçındığını göreceğiz.

Bahsedilen kişinin hikâyesi, Dersimli babasına yönelttiği ve aşiretinin kaç Ermeni'yi katlettiği, ganimet olarak ne aldıklarını sorusuyla başlar. Oğlunun sorusu karşısında dili tutulan baba, bir yandan kekeleyerek kızar, gözlerinden akan yaşı gizleyerek konuşmaya başlar. *"Oğlum, sen bana neden öyle diyorsun. Ben de Ermeni'yim"* der. Akrabalarının büyük felakette, Dersim'den doğuya göçünü anlatır. Bu olayları duyan oğul, şaşırır. Üniversite öğrencisi olan bu kişinin soykırıma yaklaşımda teorik söylemlerin ötesinde bildiği somut gerçeklikler vardır. Bu da taraflaşma etkisiyle aktif veya pasif katılımlarla Ermeniler katledilirken, birçok insanın bu katliamlardan pay aldığı gerçeğidir. Soykırım, bir yağmalama hareketidir ve herkesin bu katliamlardan ev, köy, tarla gibi mekânlardan pay almayı amaçladığını unutmamak gerekir.

Dede, 1896'da Kızılkilise'ye kurulan Hamidiye sonrasında doğuya dağlara göçer. Burada yeni hayat başlar. Bu göçte sahip olduğu hayvanların büyün bölümü beraberinde Pülomori'nin dağ köylerine getirir. 1915 tehcir sürecinde ise,

burada bir taraftan ikinci göç, diğer taraftan Balaban aşiretinin Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri iş başındadır. Bu aileden sadece küçük çocuklar kalır. Bu çocuklarda yaşlarına göre tarihsel hafız şekillenmeye başlar, kimisi bölgeye yöresel iktidarla hâkim olan Alevilik inancına entegre olurken, torunun gözlemlerinde ise tek tek şahıslardaki travma nedenleri somutlaşır. Akrabaların bir kısmı, gerçekten de doğuya geçerler. Bir kısmının izleri yıllar sonra Lübnan'da çıkar. Baba, babasının hâli vakti yerinde ve zengin olduğunu söylerken, çocuk yaşta yetim kaldıklarını ve bölgedeki Dersim aşiretlerinin kendilerinde olduğu gibi diğer Ermenilerin ev ve hayvanlarına el koyduklarını anlatır. Dersim'de yaşanan olayların benzeri, Erzurum, Urfa, Sivas, Bitlis, Adıyaman, Maraş gibi özellikle vilayet-i sitte'nin bütün şehir, kasaba ve köylerinde yaşanır. Bu tarihin soy köklerindeki barbarlığın dizginlerini, birçok western filmlerine konu olan ve beyazların Kızılderili yerlilerin topraklarını nasıl ele geçirdiklerini dolaylı işleyen Hollywood filmleriyle düşlemek yeterli olacaktır. Hamidiye alayları, bu filmlerdeki western çeteleridir. Amerika kıtasındaki Kızılderili katliamları, uzun sürelidir. Hamidiye alaylarının Ermenistan'daki katliamları da at sırtında yapılır fakat Amerika'ya göre yoğunlaşmıştır.

Ermeni olduğunu bu sorgulamayla öğrenen kişi, anneannesinin küçük çocukken Gerede'den at ve eşeksırtına yerleştirilmiş heybe içindeki Maraş'a doğru yaptığı yolculuğun, tehcir veya ölüm yolculuğunu olduğunu nihayet anlamıştır. Fakat bunları duyan bir çocuğun, Osmanlı tarihine lise bilgileriyle hâkim olması imkânsızdır. Anneannenin romantik motiflerle çocukluğundan anlattığı tehcir yolculuğu anılarında paralel olarak tipik psikolojik baskı mekanizmaları dolaşmaktadır. Bu romantik motifler sorgulandığında tehcir yolculuğunun ilerleyen evrelerinde travmanın derinliklerine inilecektir. Başlangıçta at, eşeksırtındaki heybe ceplerinde dört beş altı çocuk varken, ilerleyen haftalarındaki çocuk ölümleriyle kalanlar arasında denge sağlamak için heybelere taş doldurulduğu anlatır. Ölen çocuklarını yollarda gömen diğer annelerin feryatlarını unutmamıştır. Kendi kardeşleri hakkında hiç bir şey anlatmamıştır. Anlatılanların yaşanmış otantikliği çok açıktır. Demek ki, heybelerdeki çocuklar yollarda ölüyorlar ve ölü çocuklar acılı gözyaşlarıyla gömülüyorlar. Çocuğunu ölümle kaybeden anne, feryatlarla saçlarını yoluyor, yüzünü tırmalıyor. Çoğunluğu sadece annelerin hayatta kaldığı bu süreçte, hiç kimsenin bilinmeyene giden yoldan geri dönüp, çocuklarının mezarlarını ziyaret seçeneği olmayacaktır. Çünkü yakın bir gelecekte onların da mezarları olmayacak ve yüz binlercesi katledilirken, vahşi doğada hayvanlara yem olacaktır.

1860'da Zaytun'da, 1890'da Sasun'da yüzbinlerce insanın, 1915 sonrasında ise milyonlarca Ermeni'nin bu gerçekleri yaşadığını düşünmek gerekir. Mesele sadece soykırım oldu, bitti değildir.

Şimdiki örnekte Adıyaman'dan Suriye'ye kaçan bir başka ailenin dramı biraz daha başkadır. Tehcir gerekçesiyle tanıdıkları bir Kürt aileye mallarını bırakan

ikinci Ermeni aileden baba, aradan birkaç yıl sonra bir gece vakti evine geri döner. Ben geri geldim demek için evini barkını güven emanetiyle bıraktığı Kürt ailenin kapısını çalar. Karşında birkaç yıl önce, sen hiç merak etme, bu kötü günler geçsin gelip burada yine yaşarsın diyen Kürt, gecenin karanlığında karşındaki Ermeni'ye "*sen hâlâ gebermedin mi*" diyerek bağırır. Mesele tehcir, katliam veya mezalimse, o zaman tarihe sadece kavramlar üzerinde değil, kavramların somut veya fiziksel sonuçları üzerinden yaklaşmak gerekir.

Sağ veya solun düşünemeyenleri, katliam, mezalim, tehcir ve soykırım kavramlarını kategorik imperatif yöntemlerle barbar bir döngünün ideolojik değirmenlerinde döndürmeye devam ederler. Gogol'un *Ölü Canlar* romanında canlandırdığı Çiçikov mantalitesi, psikolojik yabancılaşmanın yarattığı bir insan modelidir ve bu döngü saf bir dervişmişçesine saflığını ve habersizliğini ima ederek günümüze kadar gelmiştir.

Atlara ve eşeklere bu yolculuk sırasında gerçekten neler yaşadığını sormaya gerek yoktur. Animistik insan bilincinde mantıksal süreksizlikten dolayı bu arayış hâlâ vardır. Veya evlerin, tarlaların dili olsaydı da, yüz yıl önce sahiplerinin kim olduğunu sormanın da bir anlamı olmayacaktır. Benim nenem de Ermeni'ydi diyen kaç kişi, nenesinin neler yaşadığını, dedesinin, babasının kaç Ermeni'yi öldürerek ev, köy, tarla sahibi oldukları sorusunu, yeni tarih yaratmak için bu insanlara sormak gerekir. Okumuş insanları sevmediğini söyleyen mesleği profesörlük olan biri, onların varlığından kendisine afakanların bastığını söyler. Afakanların ilk kez, nörotik devrimciler olacağı bu ruh halini yaygınlaştırmak için, tarihe afakan soruları yöneltmek gerekir.

Aile etnik soy kütüğünü etik gerekçelerle hiçleştirerek Ermeni soykırımını kaç kişi sorguladı ki, yaşananların soykırım mı, tehcir mi, katliam mı olduğuna dair erkeksi tartışmaları yıkılarak, yaşananların hepsinin, gevelenerek söylenen aynı şeyler olduğunu anlatabilelim?

Tarihsel olayları incelerken karadelikleri andıran bir kuyu etrafından dönüp dolaşarak teori yaratmanın anlamı yoktur. Bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde ekonomik ve politik göçlerle karmaşık toplumlar yaratılmıştır. Bu toplumlarda inanç kökenli sorunlar, gelecek yüzyılı önemli oranda etkileyecektir. Bu durum, gelecekte geleceği yaşayacakların sorunu olduğundan ve geçmişle gelecek arasında kültürel açıdan benzer resimler olduğundan, biraz geçmişte kalmak yerinde olacaktır. Osmanlı'da Ermeni, Rum, Nasturi, Asuri, Keldani, Yahudi, Türk ve Türkmen, Arap ve Kürt gibi isimler altında insanlar karmaşık ve sorunlu ama bir arada yaşamaktadırlar. Dokuzuncu yüzyılda batıya yönelen Türki kavimler, Maveraün nehrini geçtikten sonra Araplar tarafından boyunları vurulma tehlikesiyle uzun yıllar yaşamıştır. Bu gerçekliğin ardından bir asır geçtikten sonra ve Moğollar tarafından Arap-İslam imparatorluğu yıkılır. Bu şekilde Araplar üzerinde Türki hâkimiyet kurulmaya başlar. Bu örneklerde tarihin, etme bulma şeklinde tekerrürden ibaret olduğu gözlenmektedir. Osmanlı'da

Araplar, günümüzdeki sömürge konumunda değillerdir. Osmanlı saltanatının Araplardan aldığı tek bir soyut kavram vardır, o da halifeliktir. Osmanlı sultanlarının hiçbiri ömürleri boyunca hacca gitmedikleri gibi; Kâbe'nin bakımı, onarımı ve hac dönemlerindeki şehrin durumu hakkında Mekke şerifinin Konstantinapol'e gelmesini şart koşmuşlardır.

Bu karmaşık tarihten gerçekleri çıkarmak için, Ermenistan'ın veya Ermenilerin yaşadığı toprakların, kalıcı olarak ilk kez Manzikert savaşıyla işkâl edilir. Birileri, halife Osman dönemindeki işgali anımsatmasına elbette gerek yoktur. Bu işgal sürecinde Arapların tarihi, İslam olarak yansıtılan dini inançları, aslında hiç de anlatıldığı gibi değildir. Araplar, Ermeniyye ülkesini ele geçirirken, birçok yerde kiliseler yakılmış yıkılmış, rahipler asılmış kesilmişlerdir. Bu gerçekler, bu dönemin savaşlarındaki ana dinamiklerdir.[117] İşgal sonrasında ise ana politika ganimet ve cizye zenginliği olduğundan, bu kez Bizans'a karşı Ermenileri koruma anlaşması yaparlar.[118] Ermeniler, Arap yarımadasına ve İslam İmparatorluğun ticari koloniler kurarlar. Hatta ve hatta Arapçadaki *Verd-i Muhammed*, yani *Gül Kokulu Muhammed* vurgusına neden olan gül yağını Ermenilerden alırlar.[119] Gül, Arap yarımadasında yaşayan bir bitki olmadığı gibi, kuzey yarım kürede İtalya'dan Hindistan'a kadar her yerde yetişmektedir. Bitki olarak gülü, yağı ve kokusuyla kültürleştiren eski halklarından biri, Ermenilerdir.

Halife Osman dönemindeki Arap inancını, ne kitabı vardır, ne de sonradan Kur'an adı verilen Mushaf'ta, günümüzdeki 6.236 ayet vardır. Bu süreçte yine diğer monoteist inançlara karşı, kâfir, gâvur gibi sıfatlarla ötekileştirmeler başlamıştır. Nedeni ise bedevi iktidarıdır. Kelimenin saf anlamıyla Muhammed dönemindeki *ahlu'l-kitab* insanları vardır. Bu ayrıntılar, Arapların Hristiyanlara veya Ermenilere karşı pirüpak şiddetsiz oldukları anlamına gelmez. Şiddet, bu süreçteki bütün bedevi toplumların ana kültürüdür. Bu yüzden Arapların bütün yayılmalarında ganimet veya cizye toplama geleneği belirginleşecektir. Bu yaptırımlar zaten şiddetle kutsanmaktadır. Bu iki vurguya Kur'an'dan ayet ve tefsirlerdeki anlamıyla gösterilen örneklerde, Arapların ganimet hırsıyla yayıldıklarını göstermektedir.

Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.[120]

Allah, size, elde edeceğiniz birçok ganimetler vaad etmiştir. Şimdilik bunu size hemen

---

117 Reinhold Glei, Adel Theodor Khoury, Johannes Damaskenos und Theodor Abu Qurra, Schriften zum İslam, Würzburg: Oros Verlag 1995, S.26-27

118 Ahmed İbn Cabir al-Balazuri, The Origin Of İslamic States, Kitab Futuh al Buldan, New York: The Fakulty Od Political Sceince Of Columbia University 1916, C.1, S.305-332

119 Bu ayrıntılar, Bir başka çalışmanın konusu olduğundan, şimdilik kısa açıklamalar yeterlidir.

120 Kur'an, 48 Fetih Süresi 18-19

vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir. (Allah, böyle yaptı) ki, bunlar mü'minler için bir delil olsun, sizi de doğru bir yola iletsin.

Henüz elde edemediğiniz, fakat Allah'ın, ilmiyle kuşattığı başka (kazançlar) da vardır. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.[121]

Bu ayetler hakkında yorum yazan Tabari,[122] Ar-Razi,[123] Kurtubi,[124] İbn Kesir[125] veya Suyuti tefsirinde,[126] Arapların yaşadıkları çöl doğasında dinsel şiddetle sahip oldukları ve ganimet yabancılaşmasını yaşadıklarını açıklayan örnekler verilmektedir. Dahası kutsallaştırılan bu ayetlerin açıklamaları incelendiğinde, ganimet hırsının İslam tarihinde çok güçlü psikolojik eşyalaşma motiflerini gösterdiği anlaşılacaktır. Bu yabancılaşma ayetle kutsallaştırdığımızda, yaşlılık, hastalık, güçsüzlük gibi birçok gerekçeye dayandırarak savaşa katılmayacaklarını söyleyenlerin, ganimet peşinde koşacakları veya ganimet alanları kıskanacakları anlatılır.[127] Marx, *Paris Manuskritpleri*'nde (Ekonomik-Felsefi Yazılar) Hegel'den aldığı insanın yabancılaşması kavramını, dört aşamayla emek-sermaye sisteminde iş'te yoğunlaştırır.[128] Düşünen varlık adlandırılan insanın akılılaşma sürecinde geçirdiği evrelerde, psikolojik davranış bozukluğu, sömürüyle doğaya, yalanla dile veya dilbilince, sömürü ve sistemleşmiş kapitalist üretimle işe ve kendine, bir bütün olarak yaşama yabancılaşma evrelerini oluşturmaktadır. Kendine yabancılaşma (*Selbstentfremdung*) kavramı tanımlanırken, bir tarafta kapitalist sistemin en az iki asırlık ömründe kültürleştirilmiş davranış bozuklukları ve sistemleşmesi, insanın türüne karşı gösterdiği aykırı örneklerde de kendine yabancılaşması sergilenirken, bilinçte bu etkenleri engelleyen beklentiler de oluşmaktadır. Bu beklentilerin tümü, politik karakterli eşitlik, özgürlük, sınıfsızlık veya doğal kaynakların sömürülmesi başlıkları altında değişim veya umut ışığı yaratmasına karşın, değişmekte ayak direten ve barbarlık seviyesine geri düşmüş veya düşen insanın, kendine özgü doğallaşmış haliyle, *doğa-doğaya karşı* dönüşümünün gerçekleştiği gözlenmektedir. Bir tarafta savaş, değer tarafta barış istemi gibi olasılıklar, hızla artan dünya nüfusunda eğitimle mantıklı ve sürekli düşünme yeteneğini imkânsızlaştırmaktadır. Bu ikili ilişkilerin tümüne, elbette insanın aptallaşmasını veya düşünme yabancılaşmasını bekleyen politik erk hâkimdir. İnsan veya toplumun bu ögelerle bölünmesi, gerçekte ağır bir meseledir. Bu tartışmaları, katliam veya soykırım konusunda, insan veya kitlenin davranış bozukluklarına indirgeyerek tartıştığımızda, devletin görüş ve düşün-

---

121 Kur'an, 48 Fetih Süresi 20-21

122 Muhammed Bin Cerir At-Tabari, Tabari Tefsiri, İstanbul: Hisar Yayınevi 1996, C.7, S.483-485

123 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.20, S.160-165

124 İmam Kurtubi, el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an, İstanbul: Buruc Yayınları 20023, C.16 S.192-193

125 İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları 1988, C.13, S.7350-7353

126 Celaleddin es-Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensûr, İstanbul: Ocak Yayıncılık 2012, C.13, S.456-461

127 Kur'an, 48 Fetih Suresi 15

128 Karl Marx, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1968, Cilt.40, S.514-515

ce özgülüğünü engellenme yasasıyla, ulusal kimliği dikkate alınmaksızın insanların temel bir konuda sığ bir tünelde hapsedildiği gerçeği görülecektir. Bunlar yapılırken de sürekli, yanlış biliyorlar, çarpıtıyorlar, yalan söylüyorlar şeklinde hatta küfürlü hedef fetvaları da dile getirilecektir. Bu temelde devlet ve iktidarın genelde, arkaik şiddet motifleriyle korunduğu anlaşılacaktır. Bunu yaparken devletler, din ile arkaik şiddeti kendi varlığını kutsallaştıran dinamikler yaratır veya dönüştür.

Dolayısıyla bu süreç toplumlarında işgal veya imparatorluk yayılmaları, ganimet ve zenginlik kazanmak amacıyla ve hep savaşlarla gerçekleştirilir. Savaşlarla iktidarı belirleyen veya sürekli kılan ana amaç, ganimet, cizye ve haraç gibi kapital yoğunlaşması sağlamaktır. Bu toplumların ikincil asıl amacı, savaşlarla yerleşik konuma geçmek değildir. Bedeviliğin en eski kültürleşmiş toplumlarından olan Araplar, bu yüzden günümüzde de hâlâ bedevilik romantizmini modern olanaklarla sürdürmektedirler. Bir halkı mülksüzleştirmek, ev, köy, tarla gibi mülklerine sahip olmak, birincil etken değildir. Soykırımdaki asıl amaç, kesin çözümdür. Kesin çözüm ise, bir yere yollanan insanların geri dönmesini kati engellemektir. Bu politikanın sonunda, zaten önemli bir bölümünde yerleşik yaşamın sürdüğü tarihsel Ermenistan'da, İslami sömürgeleştirmeyle, göçebeler şehirlere yerleşirler ve cizye ve haraç iktidar sisteminin parçası olur.

Bu gerçeklerin hiçbiri abartı değildir. Olmadığı için de Osmanlı'da her tarafı İslam ideolojisi ve katli vacip emirleriyle sarılmış olan vilayet-i sitte'deki Ermenilerin, İslam'a göre şekillendiği dünyalarında uluslaşma sürecinde katliamdan başka seçenekleri var mıydı diye düşünmek gerekir. Bu yüzden de katliam, tehcir, mezalim ve soykırım kavramlarının İslam tahakkümündeki semantik ve politik anlamlarını incelemek zorunludur.

Osmanlı toplumunda Müslüman olmayanların yaşadıklarını anlamak için, bu sürecin kültürüyle olayları değerlendirmek gerekir. Osmanlı'da Türk kavramı yoktur. Osmanlı veya oğulları vardır. Osmanlı sultaniyet ailesinin hemen bütün dişileri Müslüman olmayan halklardan gelmesine rağmen, bu toplumun aydın kadınları, kökenlerinin kendi hemcinslerinin devşirilmesine veya kültürel barbarlığına karşı hâlâ bir şey söylememektedir. Erkekler, ise dissosiyatif karakterli bir bölünme yaşayarak, her şeyi düşman ideolojisinin pençelerinden değerlendirmektedir.

Öncelikle bu kavramların kullanıldıkları dönemlerde yaşandıklarını kabul etmek zorundayız. Yaşanılmış her kavram, yaşandığı sürecin aklıyla soyut süreklilik veya sistem kazanacaktır. Yazılı sürecin insanları, yaşantılarında sistem yaratan varlıklardır. Araştırmacı bu temel prensibin farkında olmak zorundadır. İşte bu yüzden, çalışmada kullanılan katliam, tehcir, mezalim veya soykırım kavramlarının sistematik bütünlük taşıdığını, bu kavramları kategorik imperatifle kullananlara göstermek gerekir. Aynı sorunu hukuksal sorumluluk açısında değerlendirdiğimizde, soykırım adlandırılan bir katliamın, sanki hu-

kuksal bir sorumluluk taşımayacağı gibi, sol veya devlet kültüründe, saçma ideolojikleştirilmiş alt bilinç yansıması sorunları göreceğiz.

Bu ayrışmanın sonuç bölümünde Lepsius belgelerindeki ayrıntılara göre bahsedilen mezalim ve katliamdan tehcire kadar kavramların tümünde aynı fiziksel gerçeklerin anlattığını göreceğiz. Bu kavramların reel politik ve semantik açıklamaları, insan bilincinin sözlü kavramların resimleriyle şekillendiğini ve değiştiğini göstermektedir. Bu sonuçlarla Ermeni soykırımı, farklı ulus çelişkilerinden ziyade, İslami inançların psikolojik obsesyonları altında derinleştirerek incelenmek zorunlu olacaktır.

8. Yüzyıldan itibaren Ortadoğu 19. yüzyılın bu süreçteki kitleler arasındaki dini motiflerin, ulus ve kültürü kavramlarından daha eski ve köklü olduğu gerçeğiyle, katliam, tehcir, mezalim kavramları incelendiğinde, aslında soykırımla tanımlanan bütün ayrıntıların bu kavramlarda barındığını göreceğiz. Tek boyutlu dost-düşman ayrışmasıyla psikolojisiyle şekillenmiş bütün eylemlerde artifizyel kurgulara yer ve gerek yoktur. Çoğunluk önyargılarıyla hedefte düşmanlaştırılmış insanlar vardır. Bu resimlerde klasik bir sürüden ziyade *Le Bon* tarafından tanımlanmış dindarlık, geleneksel düşmanlık ve amaçlarında da dindar obsesif kişiliği göreceğiz.[129] Bu süreç kitle psikolojilerini şekillendiren en önemli etkenin, din olduğunu yinelemek gerekir.[130] Bu şartlar ve vizyonlarla yaşayan kitle, öldürdüğünde veya katlettiğinde, sevinir, mutluluk veya haz duyar.[131] Bu haz, etnik köken ayrımı yapmaksızın bahsedilen kitlelerin kutsalıdır. Cinsel haz ne ise, katliamdan duyulan haz da aynısıdır. Olduğu için de özellikle Hamidiye katliamları kayıtlarında kadın ve çocuklara karşı tecavüzlerin uygulandığı kayıtlıdır. Tehcir döneminde ise bu tecavüzler, yasallaştırılarak din değiştirme evlilikleriyle gizlenir. Ötesinde ise mülkiyet veya emeksiz zenginlikler sıralanır.

Ermeni katliamının nedenleri üzerine çok yazılıp çizilmiştir. Bu çalışmaların birçoğunda sosyolojik, psikolojik ve tarihsel etkenleri bir araya getiren bağlaçlara dikkat edilmemiştir.

Katliam kavramının kökleri biraz sonra din ideolojisinde aranacağına rağmen, kavramı indirgeyeceğimiz tek temel kaynağın da Kur'an'daki şiddet ayetleri olduğuna dikkat çekmek gerekir. Ermeni arşivinden düzenlelen *Kadername* isimli kitapta anlatılan birçok yöredeki katliamlarda İslami imam ve şeylerin de iş başında olduğu aşikârdır.[132]

Konunun bu bölümünde 19. Yüzyılın sonlarından itibaren Hamidiye alaylarıyla başlayan katliamlarda Kürtlere öncülük eden ideolojinin, Ku'ran'dan geldiği incelenecektir. Öyle ki açık bir tartışma şeklinde sürdürülecek bu içeriklerde,

---

129 Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, İstanbul: Hayat Yayıncılık 1987, S.66-67

130 Age, S.68

131 Age, S.147

132 Ermeni Ulusal Arşivi, Kadername, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915, İstanbul: Belge Yayınları 2014, S. 38, 197, 217, 236-238, 242, 286, S.394-395, 584

kitle psikolojisi ve dönemi bilinç seviyesine göre düşmanlık ve katliam amaçlı kitle hareketleri yarattığına dair tutarlık sunuyorsa, o zaman gerekçeleri ulusal ve etnik düşmanlıklara indirilen tezlerin geçerliliği söz konusu olmayacaktır. Özellikle günümüzde geçmişe bakarak ulus kavramını kitle psikolojisi açısından incelendiğinde, aslında içeriğinde platonik romantik ögelerin yoğun olduğu görülecektir. Bu süreçte sadece Türk, Kürt veya diğer uluslaşmamış halkların böyle bir romantizme sahip olmaları imkânsız olduğundan, olanlara da kati düşmanlıklar besleyeceklerdir. Dolayısıyla Osmanlı'da Ermeni nizamnamesiyle bir Rönesans yaşayan Ermeni toplumunda eğitim, öğretim, meslek gibi konulardan başlayarak Osmanlı İslam toplumuna göre mutlak ilerilik başlayacaktır. Bu sürece paralel olarak Müslüman olmayanlara tanınan veya verilen ya da kazanılan haklara karşı, Osmanlı İslam toplumunda gelişerek büyüyen İslami tepkiler de artacaktır. Bir Hristiyan veya Yahudi ya da cemaat sahibi diğer dinlerden olan insanların, Müslümanlara eşdeğer olması, günümüzde kabul edilmediği için, geçmişte de kabul görmeyecektir. İşte bu temelde dini erkân, şeyh, imam, şeyhülislam gibi kişiler de işe başlayacaklardır. Osmanlı veya Arap İslam veya Şii İrani devletlerin tümünde, Müslüman olmayanlar, cizye ve haraç vermek zorunda olanladır. Cizye ve haraç, aynı zamanda hem yerel dini grupları toplama eylemi sırasında tatmin edecektir, hem de bu şekilde aşağında yukarı tatminle ilerleyen döngü yaratacaktır.

Bu yüzden soruna İslam toplumlarının tümünün dünyanın her yerinde sürekli ve sanki çok değerli bir kupa kazanmışçasına Kur'an'dan daha yukarı kaldırdıkları bir ayetini öne çıkarırlar.

Bu hukuksal temel şarta bir Talmut'tan alınmış bu Ku'ran ayeti biraz önce anlatılan Osmanlı sistemine eklendiğinde, başta Ermeniler olmak üzere İslam toplumunda yüzyıllar boyu yaşanan din değiştirme zorlamasının, metafizik bir anlam taşımadığı anlaşılacaktır.

Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp al-Lah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Al-Lah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.[133]

Bu ayetle biraz sonra açıklanacak Bakara suresi 190 ve 193 ayetleri arasında karşılaştırma yapmadan evvel, ayetler hakkında bazı açıklamalar yapmak gerekir. Açıklamaya dinde zorlama yok ayeti ile başlamak gerekir. Bu ayet, gerçekte bir Kur'an yasası değil ve Talmut'tan alınmış bir sözdür. Bu temelde ayette, Arapların *Tağut* adını verdikleri ve Yahudilerin tapındıklarını ima ettikleri şeytan, kâhin, sihirbaz ve put anlamlarındaki çarpıtmalarla yapılan ötekileştirilmiş metafizik varlıkla, ki bu tanrıya eşdeğer bir varlıktır, Arap tanrısı al-Lah arasındaki karşılaştırma ve insani diyaloglar öne çıkmaktadır.[134] Tagut'un ben-

133 Kur'an, 2 Bakara Suresi 256

134 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.5, S.426-428; Muhammed İbn Cerir et-Taberi, Taberi Tefsiri, İstanbul: Hisar Yayınevi 1996, C.2, S.112

zetildiği şeytan, kâhin, sihirbaz ve put gibi motifler de, Kur'an ayetlerine göre Musa ve Firavun dönemindeki motiflerdir.[135] Asıl olarak Yahudiler hedef gösterilmektedir. Tüm bu açıklamalara rağmen Ar-Razi, büyük tefsir isimli eserinde *tagut* sözcüğünün Arapların bir çarpıtması veya değiştirmesi olduğunu söyler.[136] Burada bahsedilen belirsizliği ve metafizik çelişkileri gidermek için de Muhammed peygamber sonrası düzenlenmiş bir süre olan Bakara'ya *Kâfirlerin velileri ise tâğûttur* eklemesiyle tanrı al-Lah ile *Tagut* eşleşmesi yapılmıştır.[137]

Bu bağlamda yine ikinci bir Kur'an ayetiyle Osmanlı İslam toplumunda şiddet ve Gayrimüslim düşmanlığının nasıl Ermeni katliamı özelinde, sürü ideolojisiyle nasıl çığ gibi büyüdüğünü göstermektedir.

Ve fitne kalmayıncaya ve din, al-Lah için oluncaya kadar onları katledin.[138]

Bu ayet ile aynı nitelikteki ikinci bir ayet karşılaştırıldığında, Müslümanlar açısından seç beğen al mantığına göre kitlesel tavır seçeneği doğacaktır düşüncesi, günümüzdeki karşılaştırmalara göre ortaya çıkan bir seçenektir.

Ve sizi öldürenlerle, al-Lah'ın yolunda siz de öldürün ve aşırı gitmeyin.[139]

Bakara suresi 190. ayetinde mantıksız bir belirsizlik vardır. Bu da *sizi öldürenlerle, al-Lah'ın yolunda siz de öldürün ve aşırı gitmeyin* şeklinde yapılmıştır. Öldürme, Arapça, Osmanlıca veya Türkçe katl veya katliam, insan hayatını sonlandırma veya can alma eylemidir. İnsan veya tüm canlıları için ölüm, adı katl veya katliam olan eylemlerde *aşırıya gitmeyin* demek, ölüyü gıdıklama eylemi veya barbarlığı gizleme eylemidir. Bu tür söylemlerde tarihsel gerçekler açısından en kötü olan şey, evren, varlık, canlılık ve insanın kültürel tarihi gibi faktörlerle bütünün metafizikleştirilmesidir. Bakara süresi 190. ayetindeki bu belirsizlikleri gidermek için, bu ayetten daha sonraki sıraya bir ayet daha eklenir. Bakara süresinin 193. sırasındaki bu ayet, katl ve katliam eylemleri konusunda, 190. ayete göre daha mantıklı ve kararlıdır. Yani, *fitne, kâfir, kötü* sıfatlarıyla insan yok oluncaya kadar onların katledin emri yazılır. Bu karşılaştırmalardan ayet içeriklerinin Arapların tarihsel tecrübelerine göre farklı zamanlarda kitaba eklendiğini göstermektedir. İçeriklerin, üst ve metafizik bir aklın ürünü olamayacağı, zaten aşikârdır. Sonuç itibarıyla Ermeni katliamı, bu modele göre gerçekleştirilmiştir. Yine bu modele göre, Türk, Kürt, Çerkes, Tatar, Azeri, Arap, Arnavut gibi İslami halklarla son olarak bu devşirmeye ayak uyduran İslamlaşmış molla ünvanlı azınlık Alevi Zazalar katılırlar. Musa'nın on emir isimli yasalarını kapsayacak şekilde ve levh'-i-mahfuz adıyla, yani muhafaza edilmiş levhalar şeklinde atıflar yapılır.[140] İşte bu yasalar da on emi-

---

135 Kur'an, 2 Bakara Suresi 111-120; 10 Yunus Suresi 79-81; 20 Ta-Ha Suresi 60-72; Şuara Suresi 29-52

136 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.5, S.427

137 Kur'an, 2 Bakara Suresi 257

138 Kur'an, 2 Bakara Suresi 193; Benzer içerikler, 48 Fetih Suresi 16. ayetinde mevcuttur.

139 Kur'an, 2 Bakara Suresi 190

140 Kur'an, 56 Vakia Suresi 78; 85 Buruc Suresi 22

rin altıncısı olan *öldürmeyin* emrine aykırı olan bir şekilde öldürün emrine dönüştürülmüştür.

Bu üç örnek ayette doğrudan hedef gösterilenler, *kâfir* adı altında Yahudiler ve Hristiyanlardır.[141]

Ama diğer kâfirlerin Yahudi veya Hristiyan olmaları hâlindeki hükme gelince, fukahâ bu hususta ihtilâf ederek, bazlar, "Onlardan cizye vermeleri istenir. Cizyeyi kabul etmeleri hâlinde onları öldürmek caiz olmaz" demişlerdir.

Fakîhlerden, "Diğer kâfirler Yahudi veya Hristiyan olduklarında onlara, cizyeyi kabul etmeleri teklif olunmaz" diyenler de vardır.[142]

Bu açıklamalardan sonra şimdi Ermeni soykırımı konusunda kullanılan, katliam, mezalim, tehcir kavramlarının dini kökenlerini irdeleyerek, çalışmada vurgulanan İslami kökenleri derinleştirerek tartışmak gerekir.

Bu soruna Ortadoğu'da hâlen süren Irak ve Suriye savaşları, hemen karşı görüş olarak ortaya atılabilir ve atılmak zorundadır. Her iki ülkedeki bu savaşlarda, dinsel ayrışmalara göre dini maskeler altında Hristiyan dünyasının İslam dünyasına karşı savaşı adıyla yansıtılması veya katiller sürüsü açısından değerlendirilerek bahsedilen savaşların bütün boyutları incelendiğinde, dinin obsesyon ötesi bir afyon olduğunu somutlaşacaktır. Cihat turistleriyle yapılan Irak ve Suriye iç savaşlarında Müslümanlar gibi bölgenin tüm kadim Hristiyan halklarının aynı zulmü yaşadıkları unutulmamalıdır. Ayrıca bu açıklamalardan sonra bu savaşın paydası olan ve el-Kaide'den başlayarak DAİŞ, al-Nusra gibi irili ufaklı onlarca İslami bedevi teröristlerin suçlu olduğunu, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkelerdeki halklar ve bütün Müslümanlar haykırmak zorundadır.

141 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.5, S.425

142 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.5, S.425

Katliam

Arapça *katl* kökeninden gelen katliam sözcüğü, esasen kişi veya kişilerin, geçmişteki öldürme seçeneklerine göre acı çekerek öldürülmesini resimler. Bu resmi tekil katl'dan çoğula götürdüğümüzde katl'dan katliam'a geçiş süreci belirginleşecektir. İnsan öldürmeye herhangi bir neden aramak, öldürmeyi haklı çıkarma, gelenekleştirme veya kültürleştirme yöntemlerinden biridir. Bu seçeneklerden birinin varlığı, insanın kültürel karakterine negatif eylemler kazandıracaktır. Bu temel prensibe göre katl veya kıtal kavramlarını Kur'an'da aradığımızda, birçoklarının farkında olmadıkları bir katliam gerekçelendirmesiyle yaratılan sistemi göstermek gerekir. Bahsedilen içerikler, yeni adıyla Muhammed Suresi, eski adıyla *el-Kıtal* Suresi'nde bulacaklardır.[143] Bu surenin daha ilk ayetlerinde sonradan Muhammed peygambere hakaret yapay gerekçelerine indirgenmiş kâfirlerin katledilmesi emirleri, çok cömert ve kolay kolay kullanılmaktadır.

(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.[144]

Kur'an meallerindeki yazım teknikleriyle, Katl suresi 4. ayetinde yapıldığı gibi anlamlar değiştirilerek, vurgulanan ***inkâr edenler*** yerine *savaşta inkâr edenler* anlamı yerleştirilir. Her şeye rağmen inkâr edenler kavramıyla, inanmayan veya farklı inananları zaten kapsayan yeni bir düşmanlık daha yaratılmaktadır. Bu şekildeki yumuşatma girişimleri, Ar-Razi tefsirinde ikinci ve üçüncü mesele başlığı altında anlatılan fiziksel eylem resimleri yardımıyla, acımasız çarpıtmalar olduğu anlaşılacaktır.

Onların boyunlarını adamakıllı vurun.[145]

Bu içeriklere inanan, yaşayan veya haklı çıkarmak isteyen insan kişiliği, sü-

---

143 İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları 1988, Tevbe Suresi, C.13, S.7289; İmam Kurtubi, el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an, İstanbul: Buruc Yayınları 2003, C.17, S.35

144 Kur'an, 47 Kıtal Suresi 4

145 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.20, S.73

rüngeni kötüleştirmeden, adeta bir yılanın akıcılığı gibi belirsiz ve muğlaktır. Yazan ve çeviren, düşünce veya inancını haklı çıkarmak için dilediği gibi açıklamalar yapar. Bu davranışların adı, şartlı obsesyondur. Kur'an'da *Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir; gözlerinin üzerinde perdeler vardır,*[146] şeklinde onlarca ayette, tanrı adına *hatalı* metafizik mühürcülük yapılır. İnsan, bütün hal ve davranışlarıyla bu büyük yaratıcının esiri veya varlık yansıması kabul edilir. Fakat bu içerikler, makul bir mantıksal sistemle açıklandığında da *Kâfir, amelini, Allah rızası için işlememiştir* çarpıtması yapılır.[147]

Bu kısa ve öz açıklamalardan, katl, katliam, erken çağdan günümüze kadar Arap dininin karakteristik özelliği olduğu görülecektir. Tarihselleşmiş bu özelliği, son birkaç yıllık DAİŞ eylemlerindeki yoğun tecavüz,[148] pedofili,[149] kadın kesmek,[150] insan yakmak[151] gibi eylem örneklerinden bilinmektedir. Pedofilinin sadece bu gruba indirgenmesi hata olacağı gibi, sorunun metafizik bir iktidar anlayışından kaynaklandığıdır.

Bir çalışma, bilimsel gerekçelendirme yöntemleriyle incelense de, araştırmacının duygu sahibi olduğu kabul edilmelidir. Bu yüzden de hastaya hasta, şerefsize şerefiz adının verilmesi normalleşecektir. Biraz önce sunulan farklı şiddet örneklerinin bir rastlantı olmadığı, şiddetin cinsellikten katliam veya soykırıma kadar farklı eylemlerle kendini gösterdiğinin bilmesi gerekir. Bu ilişkiye Hamidiye alayları bölümünde artan kadın ve çocuklara yapılan tecavüzlerle somut örnekler verilecektir.

Katl eylemini duygusal amaçla iki, üç, beş, on, otuz, yüz veya bin gibi sayılarla çarparak yapılan çoklaştırmalarda, katledilenleri bilenlerin hissedeceği acının isyana dönüşmesi amaçlanır. Aynı soruna katl edenler açısından baktığımızda, onların ise katlettikleri düşmanlarının azaldığı düşüncesiyle sevindikleri görülecektir. Bu tür nicelikleştirme örnekleriyle günümüz insanın kesinlikle

---

146 Kur'an, 2 Bakara Suresi 7; 6 En'am Suresi, 46, 110, 113; 9 Tevbe suresi 87; 10 Yunus Suresi 74; 16 Nahl Suresi 180; 30 Rum Suresi 59; 40 Mü'min Suresi 35; 42 Şura Suresi 24; 45 Casiye Suresi 23; 47 Kıtal Suresi 16; 63 Münafikun Suresi 3

147 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.20, S.120

148 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45009151

149 https://tr.sputniknews.com/columnists/201807201034380766-vahset-iz-silinmedi-7-yas-sagir-dilsiz-surekli-tecavuz/

150 https://www.cnnturk.com/dunya/isid-ilk-kez-kadinlarin-kafasini-kesti
https://www.haberler.com/isid-ilk-kez-bir-kadin-gazetecinin-basini-kesti-8034291-haberi/
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150630_isid_kadinlar

151 http://www.kurdistan24.net/tr/news/d237face-2d6e-449d-a26c-56071a4c932a/bakan-elvan--da%C4%B0%C5%9E%E2%80%99in-iki-t%C3%BCrk-askerini-yakt%C4%B1%C4%9F%C4%B1-g%C3%B6r%C3%BCnt%C3%BClerin-ger%C3%A7ekli%C4%9Fini-bilmiyoruz
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/649954/_ISiD_2_askeri_yakti__iddiasini_savcilik_MiT_ve_TSK_ye_sordu.html
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/649639/_ISiD_Turk_askerlerini_yakti__iddialarina_hukumetin_yaniti_interneti_yavaslatmak_oldu.html
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/649809/ISiD_tarafindan_yakildigi_iddia_edilen_askerin_babasi_konustu.html

ve hâlâ ilkel seviyeli varlıklar olduğu anlaşılmalıdır. Katl'dan katliama geçişte, her haliyle insani yoğunlaşma gözlenmektedir. Bu yoğunlaşmanın kökenlerinde hümaniteden uzaklaşmış bütün dini inançlar önemli rol oynamaktadır. Tanrı'nın ölüm sonrası vereceği azap veya sevinçler, bu tarihle tanrılaşmış insan psikolojisinin iki boyutlu azap veya sevincini yansıtmaktadır.

Katliam sözcüğü üzerine yapılan absürt açıklamalardan biri de, kendini savunamayan insan veya insanların öldürülmesi tanımıdır. İki ayaklı hayvandan soyut veya matematiksel düşünmenin gelişen bu tür, yeni insan olarak adlandırılıyorsa, o vakit etnik, ırki, dini gerekçelerde farklı olanların, insanlaşmışlar tarafından katledilme veya katliama uğrama olasılığı veya seçeneği hiçbir zaman söz konusu olmayacaktır. İnsanlar için ölüm, doğal bir sondur. Bu sonun, animistik veya metafizik ötelemeleri, fiziksel temelleri olmayan inanç kabul edileceğinden, katledilenler şehit oldular, cennete gittiler veya cehenneme gittiler şeklinde hiçbir seçenek gerçekmişçesine kabul görmeyecektir. Bu tür kararların tümünde ve kararı verenlerde, uygulayanlarda nörotik sorunlar binaları kurulmuştur. Aslında bu resimler yerine, insanlar tarafından katledilen hayvan, ağaç, orman gibi tüm canlı varlıklara indirgeme seçeneğinin dikkate alınması gerekir. Burada aykırı olmak için, bir aslan veya kurdun geyik veya ceylanı yemesini, katliam olarak yansıtmanın anlamı olmayacağı gibi, bu doğal döngünün bütün aktörleri, beslenmeden popülasyon kontrolüne ve türünü mükemmelleştirmeye kadar, insan bilinciyle sistemleştirilir. Doğada fiziksel olarak var olan bütün ayrıntılar, sadece insan bilincinde nicelik kazanır. Bu ayrıntılara rağmen kendimize aldığımız insan sıfatıyla, hiçbir zaman doğal döngüdeki eylemleri sergileme seçeneğimiz olmayacaktır. Olması ise bilinçli ve uzun bir sürecin ürünüdür.

Eleştirisel bir insanlaşma kavramı olan katliamdan çıkan yalın bir sonuç vardır. Bu kavram, tek tek insanların öldürülmesinde kullanıldığı gibi, farklı inanç, dil ve etnik kimliğe sahip insanların kitlesel öldürülmesinde de kullanılmaktadır. Katl, kıtal kavramlarının kullanıldığı bütün dönemlerde, iktidarın etnik veya inanç guruba dâhil olmayan insanların sistematik bir şekilde öldürüldüğü veya ölümden daha kötü olan zulüm ve baskı altında tutulduklarını görmeliyiz.[152] Bu döngüde taraf ölen veya öldürülenlere, öldürmeyi mükâfatlandıran vaatler verilmektedir.[153] İnsan öldürmenin kötü bir şey olduğu bilincini, aynı kitabın başka ayetlerinde *çocukları öldürmeyin* örnekleriyle kesinleştirebiliriz.[154]

Fakat cinsel tacizi metafizikleştirme ayetlerini kutsama kültürü de, 14 asırdır devam etmektedir. Monoteizm, daha doğru bir deyimle animistik monoteizm,

---

152 Kur'an, 2 Bakara Suresi 191, 217; 4 Nisa Suresi 89; 9 Tevbe Suresi 5

153 Kur'an, 3 Al-i İmran Suresi 157-158, 169-170, 195; 4 Nisa Suresi 74;

154 Kur'an, 6 En'am Suresi 151

arkaik faşist sistemin temelinde olan düşünsel dalgalardır. Kur'an gibi metafizikleşmemiş monoteizmin diğer gruplarında insanı ve toplumu barbarlaştıran öldürme örneklerini bulmak sorun değildir.[155]

Bu örneklerde, katl kavramının monoteist dinlerdeki ilkel ve sistematik örnekleri sergilenmektedir. Gerek Kur'an, gerekse yeni Ahit'in dâhil olduğu Tora örneklerinde, gerçek olmamasına rağmen, bir an tek tanrı inancının mutlaklığını kabul edelim. Bu tanrının her şeyi bilmesinden hareket ederek, insanların geleceğini bilme veya bilgisi dâhilinde onların kaderlerini şekillendirme seçeneği de olacaktır.[156] Kur'an'daki kalpleri mühürleme ayetlerinin soruna tipik örnekler sunduğu, bu konunun başında açıklanmıştır. Her şeyi yaratan bir tanrı mühürcü değildir, ayrıca bu ayetlere mühürlemek kavramını reel tarihsel kökenleriyle değerlendirdiğimizde, ayetlerin Muhammed peygamber döneminden değil, *mühürlemenin* Araplar tarafından kullanılmasından sonra yazıldığını doğrulayacaktır. Bu açıklamalara birilerinin, edebi semantik kaçamaklar yapma seçeneği yoktur. Mühür varsa, edebi anlamda mühürlemeden bahsedilebilir. Mühür olması için de kâğıt veya yazının zorunluğunu ve iktidarda kültürleşmesi beklenecektir. Bu açıklamalara rağmen, ayetlerin tümünde tanrı la-Lah veya algısına karşı metafizik hakaretler vardır. Yaratan bir tanrı mühürcü olmadığı için, katil de olmaması gerekir. Tanrının, böyle bir ihtiyacı olmadığı için, obsesif ruhla tanrıya bu özellikleri atfetmenin de bir anlamı olmayacaktır. Bu ve farklı açılardan Kur'an'ı değerlendirdiğimizde, sözlü veya akli olarak Arap dinine inanmayanlara çaresiz kalan bir toplum veya tanrılaşmışların basit ve metafizik değeri olmayan düşüncelerini göreceğiz. Bu insanlar, ayetlerin metafizik doğasından anlaşılacağı üzere sorunlu insanlardır. Kendileri gibi düşünmeyen insanları katletmeyi kültürleştirmiş insanlardır. Soykırım meselesini sürekli basit politik söylemlerle değil, dinlerin yarattığı düşmanlığın patolojik boyutlarıyla değerlendirmek gerekir. Eski ahidin on emrinden biri, öldürme şeklinde başlar. Öldürme diyen bir tanrıdan öldür diyen tanrıya kadar iktidar ve dinlerin yarattığı düşmanlıklar kültürleşmiştir. Bu sonuçların yegâne ve mutlak sonuç gösterilmesinin temel nedeni, insanın ömürlü ve ölümlü bir canlı olması yanında, yaratıcı tanrının yarattığı şeyleri öldürme seçeneğinin olmamasıdır. Bu temelde tanrı adına öldürmenin kültürleştiği bütün inançlarda, sistematik düşmanlık, arkaik faşizan insani karakter oluşmuştur.

19. ve 20 yüzyıl Osmanlı toplumunda yabancılaşma veya psikolojik yabancılaşma hakkında hiçbir şey bilmediğini biliyoruz. Bu sorunun, bilinmesi veya sosyal karekteri olabilmesi için, öncelikle dilbilincin gelişme şartı aranmalıdır. Bu şartın olmadığı bilindiği gibi, Osmanlı toplumunda iktidar dini ve tarihsel

---

155 Tora, 2. Exodus,19. Bölüm, 10-23; Exodus, 32. Bölüm, 21-28; 5. Yasa Kitabı, 17,3-6

156 Kur'an, 2 Bakara Suresi 7; 4 Nisa Suresi 155-156; 6 En'am Suresi 46; 7 A'raf Suresi 100-101; 9 Tevbe Suresi 87, 93; 10 Yunus Suresi 74; 16 Nahl Suresi 107-108; 30 Rum Suresi 59-60; 36 Yasin Suresi 64-65; 40 Mu'min Suresi 35; 42 Şura Suresi 24; 45 Cas,ye Suresi 23; 47 Muhammed Suresi 16; 63 Münafikun Suresi 3

ötekileştirme örnekleriyle, zaten kitlesel yabancılaştıklarını söyleme zorunluluğu doğacaktır. *Bir toplumda bilgi veya soyut değer yaratma süreci örnekleriyle gelişmemişse, o vakit bahsedilen toplumda barbarlık yabancılaşması yaşanmaktadır.*

Şimdiye değin katl, katletme, öldürme sözcükleriyle tarihsel uzun bir evre incelendiğinde, farklı inanca sahip olanların yaşadıkları baskı ve zulüm, hat safhada olacaktır. Bu gerçeğin sonuçlarını Antranik Dersim Seyahatnamesi'nde muhtar Giro'nun anlattıklarında bulacağız.[157] Sorunu genelleştirdiğimizde ise, bir toplum düşünce özgürlüğü babında 20. yüzyılın son çeyreğinde farklı gelişmediyse ve değişmediyse, o zaman gerek II. Abdülhamid döneminde veya 1915 sonrasındaki katliamların, düşünülenden çok daha ağır olacağı iteratif sonucunu doğrulayacaktır.

Ermeni soykırımında katliam kavramını inanç kökenleriyle incelediğimizde, İslami katl kavramının bu soykırıma katılan Türk, Kürt, Çerkes, Arap, Zaza gibi etnik kesitleri, nasıl ve hangi primitif emirlerle şekillendirdiğini göreceğiz. Aynı genel sistemde Alevilerin bu soykırımda, Kürtlere göre neden daha azınlıkta katıldığı da açıklanacaktır. Soykırıma katılanlardan Baytar Nuri örneğinde ise dini inanç dönmeciliğiyle ortaya çıkan yeni kişilikteki molla geleneğinin izlerini göreceğiz.

157 Bu konu, çalışmanın Atranik Seyahatnamesi bölümünde incelenmiştir.

Mezalim

Katl veya katliama göre dilbilinçte biraz daha romantikleştirilmiş sözcüklerden biri, mezalimdir. Arapçada zalim olanın yaptığı haksızlıklardan başlayarak uzayıp giden yaptırım örneklerinin tümüne, mezalim denir. Zulüm kavramı, Aramice yazı geleneğiyle *zlm* (Za Le Me) sesleriyle ve edebi nida karakterli bilince yerleşmiştir.

Katl'dan katliama geçişte olduğu gibi, mezalim kavramında da zulmü yaratanın, düşmanı ve kötüleştirilenler için arzuladığı acı, eziyet, cefa, acımasızlık gibi birçok sıfat semantik anlama dâhil edilerek düalist bir sistem yaratılmıştır. Bu döngüde zülm edenlerin mezalimi, kendileri için zevk ve sevinç yaratırken, zulmü hissedenlerin de psikolojik veya fizyolojik acı çekmesi amaçlanır. Bu yüzden zülm-mezalim döngüsünde, katl-katliam döngüsüne göre ileri psikolojikleşme görülmektedir. Bu kavram zulm kökünden geldiğinden ve çoğunluk önünde, zalim sadece bir kişi veya azınlık olacağından, kitlesel çoğunluğun zalim azınlık tarafından uğradığı yaptırımların edebileştirilmesi öne çıkmaktadır. Katl veya katliamla mezalim arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, mezalim kavramında katl veya katliamla vurgulanan yaşamsal son öne çıkarılmamıştır. Yani, katliamla bir hayat biterken, mezalimle acı ve eziyet süreklilik kazanmaktadır. Bu kavramın hem semantik hem de yaşamla ilgili sonu yaratmadığını, Arapların en eski yazılı eserlerinden biri olan Kur'an'da bulabiliriz.

Onlar, bize zulmetmediler, lakin kendi nefislerine zulmediyorlardı.[158]

Bunun üzerine o zulme devam edenler sözü değiştirdiler, onu kendilerine söylenildiğinden başka bir şekle soktular. Biz de kötülük yaptıkları için o zalimlere murdar bir azap indirdik.[159]

Onların bu dünya hayatında harcadıklarının durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup da mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın hâli gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat kendileri, kendilerine zulmediyorlar.[160]

---

158 Kur'an, 2 Bakara Suresi 57

159 Kur'an, 2 Bakara Suresi 59

160 Kur'an, 3 Al-i İmran Suresi 117

Al-Lah, zulme uğrayanların dışında, çirkin sözün açıkça söylenmesinden hoşlanmaz. Al-Lah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.[161]

Osmanlı tarihinde mezalim kavramı, Kürtlerin Müslüman olmayanlara karşı giriştikleri 1877 yılında *Yahniler savaşı* olarak bilinen 93 Harbi sırasında Sasun bölgesinde dile getirilir. Şimdi bu içerikleri okuyarak hem Kürtlerin bu tarihlerdeki sosyo kültürel yapıları hakkında bilgiler edinebiliriz, hem de mezalim kavramında siyasal motiflerle şekillenmiş baskı, yağma, öldürme gibi birçok eylemin aynı anda yaşandığını gösterebiliriz. Bu içerikleri anlatan bir Ermeni tarihçi değildir.

Bu dehşet verici vaziyet sırasında Bâbıâli'nin telâş ve ıstırabına eklenen mühim bir husus da yukarıda anlattığımız gibi gazâ niyetiyle yerlerinden hareket eden Kürtlerin doğu sınırında bulunan ordularda yaptıkları eşkıyalıklardı.

Şöyle ki: Bunlar göçebe hâlinde yaşamış ve medenî terbiye görmemiş adamlar olduğu için, daha harp meydanına ayak basmadan, Siird, Muş ve Hakkâri taraflarında köylere saldırarak yağmacılığa koyuldular. Kürd beylerinden Mir Mehmed, Siird'de başına topladığı ayak takımı ile eşkıyalık yapmaya başlayıp, önlerine gelen mamur yerleri harabeye çevirdiler, halkın mallarını gasp ve yağma ettiler. Bilhassa böyle karışık bir zamanda itaat yolundan ayrılmayan Ermeni köylerini de yıkıp yaktılar. Bu ***mezâlimin*** *tesiri altında ezilen halktan feryâdnâmeler ve Ermeni Patrikhanesi'nden şiddetli şikâyetler gelip, devleti sıkıntı içinde sıkıntıya düşürdü. Bundan dolayı Vükelâ Meclisi'nde uzun uzun müzakereler cereyan edip nihâyet Kürdistan'da bu gibi eşkıyalık hareketlerinin bastırılması, savaştan sonraya bırakıldı.*[162]

Buradaki Kürdistan kavramından hareket ederek *aha Kürdistan'ın ispatı* diye düşünüp reaksiyon gösterenler için kısa bir açıklama yapmak gerekir. Öncelikle Kürdistan isimli bir bölgenin varlığı, hiç kimse tarafından inkâr edilmemektedir. İkincisi ise Kürdistan olarak anılan bölge, Sasun'un güneyinde ve günümüzdeki Irak-İran sınırlarının güneyindeki bölgedir. Mahmud Celalettin paşanın anlattığı bu olaylar, Bedirhan beyin Sasun'u ele geçirme savaşıdır. Osmanlı tarihçilerinden Mahmud Celaleddin, Hristiyan Ermenistan isimlendirmesine karşı, İslami Kürdistan isimlendirmesini yeğleyen biridir. Bu vurgu, kaynak olarak kullanılan çalışmada da dolaylı bir şekilde Musul ve Bağdat'tan bu bölgeye askeri birlikler yollandığı şeklindeki açıklamalardan biraz tarih bilgisiyle anlaşılabilir.[163] Yapılması gereken bir başka açıklama ise, Osmanlı sisteminde yoğunluğunu Müslüman olmayan halkın yaşadığı bölgelerdeki Kürt emirleri, idari sisteme adapte edilmiş otoritelerdir. Bu seçenek, Kürtleri bahsedilen bölgelerde çoğunluk halk yapmadığı gibi, Kürt halkının göçebe yapısına ve bu sürece dair yapılan vurguyla, Kürtlerin yerleşik olmadıkları, halkın çoğunluğunu

---

161 Kur'an, 4 Nisa Suresi 148

162 Mahmud Celalettin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası, İstanbul: Bereket Yayınları 1983, S.358-359

163 Mahmud Celalettin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası, İstanbul: Bereket Yayınları 1983, S.359

Kürtler oluşturuyordu şeklinde anlamlar da barınmamaktadır. Zaten bedevi milislerin askeri hareketlerinin tümünde, sürekli öteki çoğunluğun yaşadığı bölgelere ganimet saldırıları yaptıkları bilinmektedir.

Bu bölümün başında, İslam kaynaklarında mezalim kavramının edebi nida olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Mezalim kavramının artifizyel edebileştirildiği eğilimi Türkçede, Ermeni mezalimi şeklindeki masallarla anlatılmaktadır. Bu artifizyel tanımı incelediğimizde, katliama uğrayan Ermenilerle, Ermeniler tarafından mezalime uğrayan Türkleri, kavramın varoluş doğasıyla ve iktidar ilişkisine bağlı karşılaştırılması zorunludur. Bu şekilde de katliama uğrayanlarla mezalime uğrayanlar arasında, varoluş açısından farklı sonuçların çıktığını göreceğiz. Aslında bilinçli sunulan bu hatalı tanımda, sadece kavramın semantik boyutlarını göstermek amacıyla aynı resimler kullanılmasına rağmen, katliama uğrayan Ermenilerin, gerçekte aynı yıllarda mezalime uğrayan kesit olduğunu da biraz sonra açığa çıkarmak sorun olmayacaktır. Katliam ve mezalim kavramlarını, uygulayıcı olarak atfettiklerimizin, bahsedilen içerikleri sergileyebilmeleri için, mutlaka iktidar olması gereklidir. Ermenilerin bu bölgelerde ne katliam ne de mezalim yapma iktidarları olmuştur. Ermenilere atılan katliam, mezalim ya da soykırım yaptıkları iftiraları, 1. Dünya savaşında Rus ordusunun Batı Ermenistan'daki ilerleme sürecindedir. 1915'deki tehcirle birlikte bu bölgeler hızlı bir şekilde boşaltılmıştır. Ermeniler, kitlesel olarak katledilmiştir, onların varlıkları, savaşa katılacakları için mükâfat olarak dağıtılmıştır.

Robot savaşlarının başladığı günümüz dünyasında savaşlar, türü insan olan askeri birliklerle yapılır, fakat ve aslında sivil halka karşı yönelir. Bütün savaşlardaki temel amaç, tahakküm, işgal, ganimet ve yayılma düşüncesi hâkimdir. Kapitalist dünyadaki bu savaşlarda ganimet kavramı, klasik ganimetten pazar ganimetine kadar geniş anlamlıdır.

Bütün savaşlarda, devletler güdümündeki kahraman veya şehit unvanı alacak askerlerin, savaş şartlarındaki ihtiyaçları sivil halktan karşılanır. Bu kural, Kadeş savaşından, üçüncü dünya savaşına kadar değişmemiştir. Bilmeyen veya düşünemeyenlerin, üçüncü dünya savaşı adlandırmasını yadırgamaları olağandır.1990'lı yılların başında yapılan *SIPRI* belirlemelerine göre üçüncü dünya savaşı, ikincisinden sonra dünyanın birçok bölgesinde açlık, iç savaş, komşu ülkeler arasındaki sorunlar gibi gerekçelerle, birinci ve ikincisinden birkaç kat fazla insan ölümüne neden olmuştur.[164] İnsanlar arasındaki savaşı, farklı örneklerle açıklamanın bir başka seçeneği yoktur. Bu bağlamda, toplumların veya sınıfların, özgürleşme mücadelesini, savaş olarak adlandırma mantığından kaçınmak ve kurtulmak gerekir. Bütün savaşların mutlak doğasında, kesinlikle barbarlık vardır. Savaşı yaratan faktörleri tek tek saymanın anlamı yoktur. Buna rağmen savaş, kapitalist veya sınıflı herhangi iktidar sistemi güdümünde, aktif askerler

164 Stockholm International Peace Research Institute, İsveç

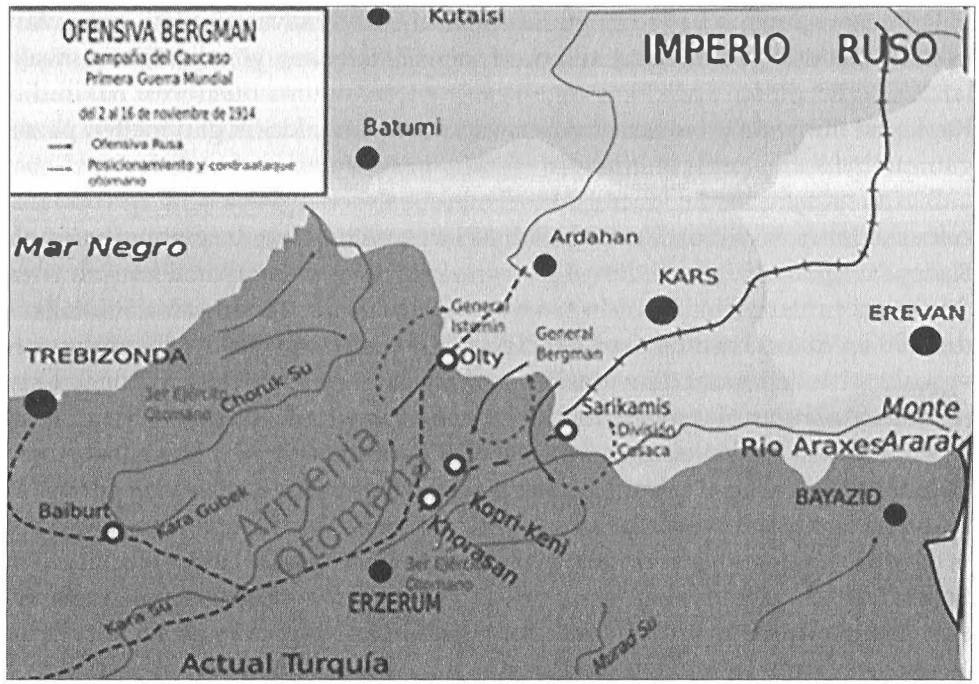
ve pasif destekli sivillerin şiddetle katıldığı barbarlık şenlikleridir. İçeriğinde de, her türlü vahşet vardır. Bu tekrarlarla, hem savaşa karşı, hem de farklı bir gerçeğe dikkat çekmek gerekir.

Özgürlük ve eşitlik uğraşlı insanların verdiği ve vereceği mücadeleyi, halk savaşı, özgürlük savaşı veya sınıf savaşı gibi eski toplumdan kalan anlamsız ya da savaşçı dilbilinçle adlandırarak, özgürlüğü de bu vahşetin bir parçası yapmanın anlamı yoktur. Her mücadelenin bir başlangıcı, olgunlaşması, gelişmesi ve sonuç evreleri vardır. Hiç kimse, olmamış bir meyveyi gübreyle olgunlaştıramaz. Bu çabaların ardında da tanrılaşma bilinci vardır. Mesele bilinçle mücadele ederek, insanın değişimini sağlamaktır. Olgunlaşmanın gerçekleştiği toplumlarda eşitlik ve özgürlük gibi sonuçlar, kendiliğinden gibi görülse de süreç ve mücadeleyle gelişmiştir. Köylü bilinçte iki veya daha fazla evre birlikte gözleme yeteneği gelişmediğinden, eski toplumda gelenekleşmiş şiddeti, bilincinde modernize ederek devrimcileştiğini düşünür. Bu döngülerin bir tarafından barbarlık, diğer tarafından *şehit yoldaş* vurgulu sol metafizik sapmalarla, kapitalist sığıntı vardır.

Bu düşünceler, 20. Yüzyılın başında çok az insan tarafından savunulmasına karşın, ancak 21. Yüzyıl başında sınırlı yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu çerçevede I. Dünya savaşında Osmanlı-Rus cephesinde olanları, adım adım incelemek gerekir.

Birinci haritadan görüleceği gibi adı 1. olan bu savaşta Osmanlı'yı Sarıkamış

***Harita 2:** Birinci Dünya Savaşının Başından Tehcire Kadar Osmanlı Rus Cephesi*

beklerken, Ermenileri de 1915 tehciri ve kitle katliamları beklemektedir. Bu savaşın sorumluluğu, hem Osmanlı savaş militanları, hem de Çarlık ve sonrasındaki Bolşeviklere aittir. Özellikle tehcirin yarattığı sonuçlarla Ermeni aydınlarının ezici çoğunluğu Faşist çeteler tarafından katledilirler. Siyasal bilinci öldürülmüş olan halk yollarda insan avcılarının tecavüzlerine uğrar.

Osmanlı imparatorluğu bu savaşı kaybedeceği düşüncesiyle değil, Ermeni sorununu kökten çözmek amacıyla girer. Çözüm seçeneği de sadece tehcirdir ve planlar da dâhiliye nazırı Talat, savaş bakanı Enver, güney orduları ve bahriye komutanı Cemal, Teşkilat-ı Mahsusa katillerinden Bahattin Şakir gibi isimler önderliğinde hemen hayata geçirilir.

Harita 2 değerlendirildiğinde bir kısım Ermeni ve Rus birlikleri Oltu, Sarıkamış Beyazıt'ın doğusunda, Osmanlı birlikleri ise batısındadır. Rus ve Ermeni birlikleri saflarında ne olduğumu sormadan, Osmanlı cephesinde büyük bir tehcir, katliam hareketinin başladığı aşikârdır. Tehcir, Ege, Trakya, Akdeniz, İç Anadolu, bütün Karadeniz gibi bölgelerden yapılırken, azınlıktaki gruplar, doğuya Rusların saflarına geçmişlerdir. İşte bu şartlarda doğuya yavaş ilerleyen Rus birliklerinin ele geçirdiği bölgelerde Ermeni milisler tarafından Müslüman halka karşı gerekçeli şiddet uygulanmıştır. 1916 yılındaki Rus ordusunun askeri harekâtında Rusya'da gelişen devrim mücadelesine paralel bir yavaşlama görülür. Rus ordusunun askeri harekâtını Ermeniler için umut olarak düşündüğümüzde, 1917 devrimiyle bu olasılığın bittiğini göreceğiz. Rus devrimi sürecinde devrimcilerin ele geçirdiği bölgelerdeki askerler, çoktan serbesttirler ve bunların önemli bir bölümü, Çarlığa karşı mücadeleye katılarak Kafkasya'da Ermenilere karşı yani bir cephenin açılmasını sağlarlar. Bahsedilen etkenler, Harita 3 ve 4'de belirtilmiştir.

Tarihsel geçmiş anlatılırken, mübalağa sanatına gerek yoktur. Biraz sonra Türk askeri yetkilerinin çarpıtarak Ermenilerin yaptıklarını iddia ettikleri katliam veya mezalim kurbanı insan sayılarını iki binden 1,5 milyona çıkarılması, sayıların karşı propaganda amaçlı abartıldığı gösterilecektir. Bu sayıların doğası gereği bir çarpıtma olduğunu ulu orta söylenen 1,5 milyondan anlamak gerekir. I. Dünya savaşı yıllarında varsayalım ki Rus işgali altında Ermeniler katliam yaptılar. Askeri haritalarda görülen yıllara göre işgal edilen bölgelerde 1,5 milyon Türk nüfus yaşamadığı gibi aynı bölgede diğer halklarla birlikte 1,5 milyon Müslüman nüfus da yaşamamıştır. Bu sayıların Osmanlı veya Türk adı altındaki askeri ve paramiliter örgütlerin yaptıkları katliam ve soykırımdaki suçluluğu gizlemek amacıyla karşı propagandan amaçlı düzenlendiği somutlaşacaktır.

Bu savaş hakkında anılarını yazan General Korganoff, kitabının önsözünde, I. Dünya savaşının, tüm farklılıklara rağmen halkların bağımsız varlık sürdürme haklarının ayaklar altına alındığını ve bu gerçeği Ermeni halkının çok ağır ödediğini anlatır. Korganoff'un anlattığı ikinci bir gerçekte, yaşadığı coğrafyada yüzyıllar boyu ırkçı baskılara rağmen ulusal ve etnik kültürünü korumayı başardığını, I. Dünya savaşıyla birlikte Rus, Türk ve diğer savaş devletleri arasında

varoluş mücadelesi verdiğidir. Rusya'daki devrimle birlikte Kafkasya cephesinin kısa sürede dağılmasıyla birlikte Ermenilere karşı farklı cephelerden savaş açılır. Bu sorunun sovyetik yanı, çalışmanın ikinci cildinde incelenecektir. Bu yüzden sadece Ermeni ulusal ordusunun bu savaşta Türklerin anlattığı tahribatları yaratmasının imansızlığına değinilecektir.

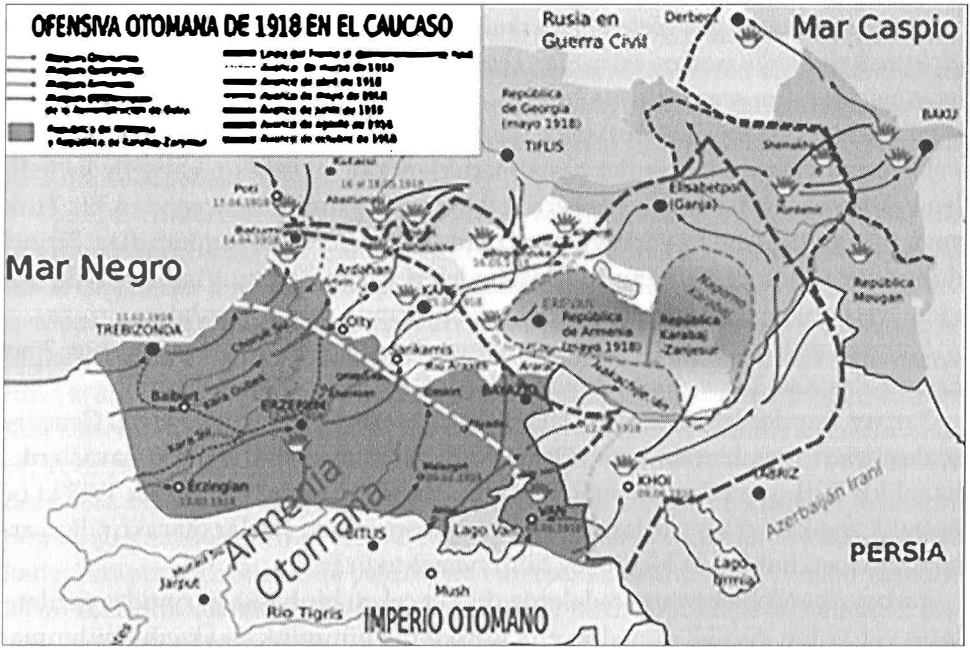
Harita 3: 1915-16 Yılları Arasında Osmanlı Rus Cephesi

1914 yılında Erzurum'da yapılan kongrede tarafsızlık kararı alan Ermeni Devrimci Federasyonu'nun kalan güçleri, 1915 tehcirinin barbarlığından sonra Rusların saflarında savaşa katılır. Bu savaşa katılan Ermeni güçlerinin sayısı General Korganoff tarafından, her birinde 2.500 gönüllü ve 600 yedek güçten oluşan dört lejyon olarak verir.[165] Eserin kendisinde Türkçe'de anlatıldığı gibi toplama çıkarma yapılarak 3100 asker olduğu belirtilememiştir.[166]

Askeri açıdan anlaşılacağı üzere her birinde yeni eğitilmiş 2500 gönül gücün olduğu dört birlik ve bu birliklerin her birine 600 kişilik rezerve verildiğini anlatır. Bu güçlerin Kafkas cephesindeki dağılımını Korganoff yedi bölgeye ayırır. Bunlar, 1. Batum bölgesi, 2. Oltu bölgesi, 3. Sarıkamış bölgesi, 4. Kağızman bölgesi, 5. Erivan-Tif-

165 Gabriel Korganoff, La Participation Des Arméniens à la Guerre Mondiale sur le Front du Caucase (1918-1918), Paris: Imprimerie Massis Editions 1927, S.10

166 Hikmet Özdemir, Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri, İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları 2010, S.16

Harita 4: *1916-1918 Yılları Arasında Osmanlı-Rus Cephesi*

lis bölgesi, 6. Makau (Makü)-Bayazid-Van bölgesi ve 7. Azarbaycan bölgesidir.[167]

Sayıları ve potansiyeli belli olan Ermenilerin 1,5 Müslümanı öldürdüğünü söylemek çok garip bir şeydir. Fakat bunun nasıl garip bir şey olduğunu kurtuluş savaşı adıyla övünen Türk askeri tarihi açıklamalıdır.

General Korganoff'un yazdıklarıyla Türkçe çevirileri arasındaki farklardan, Türk tarihinin Ermeni soykırımında oynadığı bilinçli çarpıtmaları göstermektedir.[168] Korganaff'a atfedilen içeriklerden dolayı bu kitabın gönüllü bir yayınevi tarafından doğru dürüst çevrilerek yayınlaması daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır.

I. Dünya savaşında Ermenileri suçlu gösteren en önemli kaynaklardan biri Rus ordusunda yarbay olan Tverdohlebov'un ifadeleridir. Bu ifadelerden bir bölümü dikkat çekicidir.

İstisnasız bütün Ermeni aydınlarının suçlu olduğunu söylemek istemiyorum ve yapamam da. Hayır. Böyle bir politika uygulamanın yanlış olduğuna, bunların alçaklık olduğuna inanan bilinçli insanlar da gördüm. Bu kişiler, kendi halkının hayvanca içgüdülerine isyan etmiş hatta karşı koymuşlardı, fakat Ermeniler arasında bu tür insanların sayısı nispeten azdı. Onlar da neredeyse hain ilan ediliyorlar ve Ermeni davasına ihanet etmiş sayılıyorlardı. Geriye kalanlar ise ya kendilerini insanların huzurunda doğrunun ve

167 Age, S.11-13,

168 Hikmet Özdemir, Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri, İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları 2010, S.7-8

iyiliğin savaşçısıymış gibi gösterilip içlerindeki kurt melezliğini ne pahasına olursa olsun gizleyerek riyakârlık maskesi takıyorlar, kendilerini bu konuyla alakalı sayıyorlar, en nihayetinde Rusların serzenişlerine karşılık, açıkça; "Siz Rus'sunuz ve hiçbir zaman Ermeni halkının ruhunu anlayamazsınız." diyorlardı.[169]

I. Dünya savaşını Ermeniler başlatmadıkları gibi bu savaşın vahşetle katledilen en büyük kurbanlardır. Askeri ve bireysel sorumluluk açısından bir Türk veya Rus ya da Alman yarbayı, aynı derecede suçlu ve sorumludurlar. Birinci dünya savaşında Ermenilere çelişkili ifadeleri yazan Yarbay Vladimir Nikolaevich Tverdohlebov'un imzaladığı belgelerin altında şunlar yazılıdır.

Erzurum ve Deve Boynu müstahkem Mevzii Topçu Başkan Vekili ve Erzurum 2 nci Ermeni-Rus Kale Topçu Alayı Komutanı, Harp Esiri Yarbay Tverdohlebov.[170]

Yarbay Tverdohlebov, savaş esiridir. Savaş esirleri haklarını koruyan Cenevre sözleşmeleri imzalanmamıştır. Osmanlı ile Rusya arasındaki eski savaşlarda, karşılıklı Türk veya Rus düşmanlığı bilindiği gibi Aralık 1914 - Ocak 1915'ki üç haftalık Sarıkamış kış şartlarında ölenlerin sorumlusu Ruslar olacaktır. Bu yarbayın akıbeti hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.[171]

Yarbay Tverdohlebov'un ifadelerde dikkat çeken bir başka ayrıntıda, yazılanların gerçekten günlük olmadığı gibi içeriklerde bütünlük ve akıcılık bulunmamasıdır. Bir başka sorun ise, yine bu içeriklerde Antranik Ozanyan'ın kişiliğine odaklanma görülmektedir.

Antranik, herkesin, milliyet ayrımı gözetmeksizin, işlenen her cinayet için, katil ister Ermeni, ister Müslüman olsun, aynı şekilde cezaya çarptırılacağı konusunda bir emir yayınladı. Şehrin her tarafına, halkı korkmamaya, dükkânlarını açmaya, kendi işleriyle uğraşmaya çağıran Türkçe bildiriler asıldı. Çalışmak üzere toplanıp götürülen, her Türk'ün katlinden konvoya eşlik eden tüm personelin sorumlu tutulacağı vb. ilan ediliyordu.

Bu olaydan bir gün sonra, Belediye civarındaki bir sokaktan atla geçiyordum. Benimle birlikte Tabur Komutanlarımdan Ermeni Kıdemli Üsteğmen Canbolatyan da vardı. İlanı okuyan birkaç Türk'ü görünce durduk. Kıdemli Üsteğmen Canbolatyan, orada toplananlara, Türkçe olarak; sivil Türk halk üzerinde Ermeni askerleri tarafından şiddet uygulanmasına müsaade etmemek için Komutanlığın tüm tedbirleri aldığını, eğer, şehir sakinleri bir isyan çıkarmazlarsa onlara hiçbir kötülük yapılmayacağını açıkladı.

Orada bulunanlar geçen iki yıllık sürenin, hiçbir isyanda bulunmadıklarına ve bulunmak istemediklerine, isyan etmeyeceklerine bizzat şahit olduğunu, yalnızca savunmasız kişilerin tahkir edilmemesini istediklerini söylediler.

Kıdemli Üsteğmen Canbolatyan'dan, oradakilere benim Topçu Alayının Rus Komutanı olarak ve bütün Rus subaylarının daima silahsız ve sivil Türklerin koruyucusu olduğumuzu ve olacağımızı, elimizden geldiğince şiddete izin vermemek için tüm tedbirleri aldığımı-

---

169 Yarbay (Lt.Col.) Tverdohlebofs, Gördüklerim Yaşadıklarım, (Erzurum 1917-1918), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları 2007, S.11

170 Age, S.12

171 http://id.loc.gov/authorities/names/no2009131982.html 17 Şubat 2019

zı, bu hususta yetkililere bir kez daha müracaatta bulunacağımızı izah etmesini rica ettim.

Kalabalıktan pek çok kişi, bunu bildiklerini söyleyerek sözlerimi doğruladılar. Aynı anda iki üç kişi orada bulunan kalabalığa, benim kendilerini 7 Şubatta ölümden kurtardığıma dair şahitlik etti. Kıdemli Üsteğmen Canpolatyan, Ermeni Komitesinin çalışmalarına iştirak ediyordu.[172]

Türkleri elinde esir olan Rus yarbayının Antranik Ozanyan hakkında özellikle vuguladığı, Üsteğmen Canbolatyan hakkında anlattıklarıyla ellerindeki esirinde çarpıtacak birşeyinin olmadığını göstermektedir.

Mezalim kavramını tamamen Türk ideolojinden etkilenerek ve enflasyonist kullananlardan biri de Dersimli Baytar Nuri'dir. Ermenilerin, Kürtlere mezalim yaşattıklarını her iki eserinde tepe tepe anlatırken, kendisi gibiler tarafından katledilen Ermenilerden hiçbir yerde söz etmez.[173] Mezalim kavramı fiziksel ve semantik anlamlarıyla baytar Nuri'nin yazılı dil bilincinde incelendiğinde, âdeta bir Türk subayı gibi konuştuğu ve bu kavramın tarihsel anlamını bilmediği gözlenecektir.[174] Nuri Dersimi, bu eserleri yazmadan ortalama 15 yıl kadar Arapça dilli Suriye'de yaşadığını eklersek, Dersimlilerin 1938'de yaşadıklarını mezalim olarak adlandıran bu adamın, tarihsel bilinçle zerre kadar ilişkisi olmadığı görülecektir. Bu tarihin garip cilvesi ise, baytar Nuri'nin kitabı Suriye'de bir Ermeni'ye ait Ani Matbaası'nda basılıp yayınlanmasıdır.

Katliam, mezalim ve tehcir kavramları keyfi değillerdir. Bu kavramları iktidara göre değerlendirmek gerekir. Sağ ve sol şeklinde tüm iktidarlar, yönettikleri toplumlardaki sosyal hareketlerin sorumlularıdır. İktidar kavramında dikkate alınması gereken kimin Sadrazam veya dâhiliye nazırı olduğu meselesi değildir. Sorun bu iktidarın azınlık veya çoğunluk arasındaki siyasal ilişkileri nasıl şekillendirdiği ayrıntılarındadır. Osmanlının doğu cephesinde Rusların İstanbul'a kadar ilerlemesi ve tüm Osmanlı imparatorluğunu haritadan silme amaçları vardır. Çarlığa ait bu amaçların Bolşevikler tarafından doğru bulunmadığı da bilinen bir gerçektir. Bu yüzden I. Dünya Savaşında Osmanlının doğu cephesinde Ermeniler ve Rusları aynılaştırma, bu temelde de Ermenistan'ın Çarlık kuvvetleri tarafından kontrol sürecindeki tüm olayların Türkler veya Türk tarihçileri tarafından Ermeni ve Gürcülere yüklenmesi kolaylığıyla, hem Bolşevik Devrimiyle İttihat ve Terakki'nin müttefiki olan Rusları yardımcı ve masum gösterme düşünceleri yaratılmıştır.[175] Hem de inançlarıyla soyut ve yapay düşman olan Ermeniler üzerinde ki ötekileştirme yoğunlaşmaktadır. Bu sorunla birlikte İttihat ve Terakkicilerden Cemal paşa sempatizanlarının daha sol eğilimli ve Bolşeviklere yakın, Enver paşa ve yanlıları ise Pantürkizm ve

---

172 Age, S.27-28

173 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.37, 39, 44, 45, 47, 49

174 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, Önsöz, S.187, 207, 288, 295-296, 320-321, 333

175 Hüseyin Cahit Yalçın, Talat Paşanın Hatıraları, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı 1998, S.77-78, 114-115

Panislam ideolojisiyle başlangıçta Bolşeviklere yakın ve onlardan umut bekleyen fakat sonraki süreçlerde Pantürkizm akımıyla birlikte anti Rus ve sovyetiktir. Bu bilinç ve şartlarda olan Enver paşa Marxistler tarafından taktik şeklinde yorumlanmasına rağmen, sıkça Lenin'le yoldaşça görüşen biridir. Talat paşa ve ona bağlı kesit ise imparatorluğu kurtarmak adı altında savaşa girmiş kumarbaz mantığına hâkimdir. Kişi ve ideolojileri, Osmanlı mantığındaki güçlü olan Panislamizm, zayıf ama güçlenmekte olan Pantürkizm akımlarına göre değerlendirdiğimizde, gizli saklı Panislamizm-Pantürkizm aynılaşmasıyla Osmanlı'daki en büyük toprak kayıplarının yaşandığı Arap dünyasındaki halklara karşı hiç kimse Arap mezalimi veya Rumeli'de Arnavut mezalimi isimleriyle anmadığını görmemekteyiz. Bu örneklerde savaşın doğasındaki barbarlığın sürekli yaşanmasına ve feodal sömürgeci Osmanlı kavramının politik açıdan hiçbir şey ifade etmemesine rağmen, Ermenilere karşı geliştirilen düşmanlık örnekleri görülmemektedir. Bu açıdan mezalim kavramının kullanılma şeklinde, katledilen Ermenilerin sırtından kendilerini haklı çıkarma trajedisi barınmaktadır. Bu mantık, kendi içinde basit ve tutarsız bir komedidir. Bu sorunlara bir de II. Abdülhamid'in ailesi adına tapulaştırdığı Musul Kerkük petrol bölgelerinden başlayarak Osmanlı kontrolündeki petrol alanları üzerine kurulan rüyalar, Osmanlı'da iç ve dış işlerinden başlayarak bölge haklarıyla çağdaş ilişkilerin gelişmediğini göstermektedir. II. Abdülhamid'in anılarında endüstrileşme ve bu dönemde özellikle Almanların tarihi eser arama adı altında petrol arayışı konusunda takındığı tavır da oldukça gericidir.[176] Bir imparatorluk 3 milyon km^2 üzerindeki toprak büyüklüğünün 2/3'den fazlasını yaklaşık birkaç yıllık süreçteki savaşlarda kaybederken, Fransız Devrimi etkisinde kendi topraklarında gelişen tüm ulus hareketlerinden bütünüyle habersiz kalmış ve çözüm yaratmamışsa, bu ülkede politik bilincin gelişmediğini görmek gerekir. Politik bilincin solcu geçinenlerde dahi gelişmediği, Fransız Devrimi etkisinde Ermenilerin milliyetçilik yaptığını söyleyenlerde ve Kürtlerde sanki ulus ötesi bilinç seviyesindeymişçesine Hamidiye katliamlarını haklı çıkarma anlayışını göreceğiz. Bu gerçeği ise faşist ideolojinin yurtsever mutasyonu olarak kabul etmek gerekir.

Mezalim kavramını bitirmeden önce yalan ve imkânsızlıkla basitleştirilmiş bir mezalim tanımını da örnek vermek gerekir.

Ermenilerin bazı İslâm köylerini yaktıkları, Müslümanların karınlarına barut doldurup havaya attıkları, boyunlarına haç takıp gezdirdikleri ve bunlara benzeyen birçok mezalim yaptıkları anlaşılmıştır.[177]

Bu yalan hikâyeyi anlatan yazar, kendi gerçeküstü animistik bilincine göre içindeki nefreti veya yapacaklarını gösteren bir resim sunmaktadır. Diyelim ki

176 İsmet Bozdağ, Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul: Pınar Yayınları 1985, S.72-75

177 Mehmet Hocaoğlu, Abdülhamit Han'ın Muhtıraları, İstanbul: Oymak Yayınları 1976, S.53

Ermeniler tehcir sırasında bir Müslüman köyüne girdiler ve bu köydeki insanları öldürdüler. Bundan sonra Müslümanın karnını açıp içine barut doldurmanın, nefret veya mantıklı herhangi bir amacı kalmamıştır. Aynı şekilde bir Müslümanın boynuna haç takmak hem bir Hristiyan için anlamsızdır, hem de haçın İsa *salallahu aleyhi vesselam*'ın Romalılar tarafından çarmıhta işkencede öldürülmesini sembolünü, Müslümanlara yansıtma seçenekleri yoktur. Bu içerikler, obsesif inançlı bir Müslüman tarafından nörotik katkılarla anlatılırken, yaşandıkları süreçlerle uzaktan yakından gerçekle ilişkisi olmadığını göstermektedir. Demek ki bu tarihte mezalim kavramı ulu orta bir şekilde kullanılarak hem Ermenilerin, hem de Müslümanların yaşadıklarını gerçekçi motiflerle anlatmamaktadır.

Tehcir

İslam'ı ideolojik yaşayan tüm toplumlarda bilinen tehcir sözcüğünde kesinlikle İslami anlam yoğunlaşması yaşamıştır. Bu çerçevede 1870 sonrası yaşanan katliamlara katılanların uyguladıkları şiddetle tehcir ettirme, bu toplumların İslam'a yakınlığı ile doğrudan ilişkilidir. Burada bahsedilen ayrıntıları Alevilerle Kürtler arasında farklarda gözlemek mümkündür. Sonuç olarak Alevilerde bu katliamlara katılmışlardır fakat Kürtler de gözlendiği gibi İslami nedenlere sahip değillerdir. Bu soykırıma katılan aşiretleri İslami ideolojiyle şekillendirme, doğuda aşiretin ağası aracılığıyla yapılmaktadır. Kürt aşiretlerinde ise bu örgütlenme Hamidiye alaylarıyla ileri düzeydedir. Bu konuya dair Alevilerde Balaban aşireti ve Gül ağa örneğinde incelenmiştir. Bu dinamiklerle Alevi Zazaları katliamlara sokan Hasan Hayri, Nuri Dersimi gibileri, Hamidiye alaylarından aldıkları İslami Kürt ideolojisiyle, Kürt İttihat ve Terakki'nin Zazalarla Kürtleri romantik kardeş yapma amacı barınmaktadır. Kafkasya kökenli Tatar, Çerkes gibi Ortodoks İslami halkların Rusya'dan zorunlu göçleri, Ermenilerin tehcirinde kendilerine özgü meşruluk kazanmıştır. Bu süreçte adı geçen halkları birleştiren ana ideoloji, Nakşibendiliktir. Kürtleri sembolize eden Nakşiliği bağlaç olarak kullanan molla Said-i Kurdi'nin Hamidiye alayları ve Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinde rolü, tehcir katliamlarında da öne çıkmaktadır.[178]

Tehcir kavramını yine İslami ayrıntılarla düşündüğümüzde; tehcir, *"falanca insan, kalk ve sadece yanında taşıyabileceğin eşyalarını al ve yarın saat 12'de garda bekle!"* tümcesindeki gibi steril ve romantik sürgün kurgularından oluşmamaktadır. Tehcir, bir halkın bir yerden bir başka yere göç ettirilmesi de değildir. Bu yüzden şimdi İslami tehcir kavramını irdelenecektir.

İslami tehcir ilkesini anlamak için, soruna sözcüğü yumuşatan ve hicretten devşirilen resimlerle sorunun başına gitmek gerekir. Bu konuda elimizde iki tarihsel örnek vardır. Bunlardan birincisi, Mekke'de Muhammed'in peygamber olduğuna inanların, Habeşistan'a yaptıkları tehciri göçtür.[179] İkincisi ise birinci göçten yıllar sonra Mekkeli Muhammed peygamberin pagan Mekkeliler tarafın-

178 Denis Dreisbusch, Molla Said-i Kurdi Gerçeği, Gizli Mehdinin Yalan Hayatı isimli çalışmada, Said-i Kurdi gerçeğinin bilinenelerden çok farklı olduğu gündeme getirelecektir.

179 Muhammed Ibn Ishaq, Das Leben des Propheten, Kandern: Spohr Verlag 2008, S.65-67

dan Mekke'den Medine'ye göçüdür.[180] Her iki tehcirde yaşananlarla Ermenilerin 1915'de yaşadıklarını aynılaştırmak vicdani suçtur. Gerek Habeşistan tehciri, gerekse Yatrib (Medina) tehcirinde Hristiyanlar ve Yahudiler, kendilerine gelenlerle her şeylerini paylaşırlar. Birinci tehcirde Mekke'den Habeşistan'a giden Muhammed yanlılarını bizzat karşılayan, kendilerine yardımcı olan Habeşistan kralı Necaşi'dir (Negus).[181] Aynı şartları ikinci tehcirde de görmekteyiz. Aslında bu verilerle İslam tarihinin yeniden yazılması gereklidir. Fakat şimdilik bu bilgiler eşliğinde Ermenilerin tehcirinin, tarihin hem vahim bir cilvesi, hem de barbarlık örneği olduğunu kabul etmek gerekir. Arapların tek tanrıya inanmadıkları 610 yılında Ermeniler, tek tanrıya inanırlar. Aradan geçen 13 asır sonra İslam ideolojisiyle Araplar da Ermenilerin tehcirine bu kez katliamcı olarak katılırlar.[182]

Mekke tehcirinde, Muhammed peygamberin taşınmaz eşya ve mülkü, amcası Abbas İbn Muttalib tarafından cüz'i miktarda para karşılığında satın alınır. Diğer mallarına pagan Mekkelilerin el koyulduğuna dair, İbn İshak'ın aktardığı en eski anlatımlarda aykırı ve farklı açıklamalar yoktur. Zaten zengin Hatica ile evlenen Muhammed peygamberin, hicret yıllarında eski zenginliğinden geriye hiçbir şey kalmamıştır. Hicret rivayetlerinde Muhammed peygamberin Abu Bakr'la birlikte Mekke'den Medine'ye kaçtığı anlatılır.[183] Muhammed'in ölümünden 140 yıl sonra yazılan İbn İshak'ın siyer kitabında hicret hikâyesi, sadece yaşam tehlikesi gibi nedenlerine indirgenerek anlatılır. Bu kurguyu bir bütün olarak incelediğimizde, hicret adı verilen göçün ardında, aslında birini kovma veya sürgün anlamı önce çıkmaktadır. Muhammed peygamberin Mekke'den kovulmasında, şiddetin var olduğu anlatılır. Fakat bu şiddetin yoğunluğu ayrı bir tartışma meselesidir. Çünkü Mekkeliler, onun yatağında Muhammed olarak yatan Ali İbn abi Talib'i uyurken yakaladıklarında öldürmezler.[184] İslam tarihinde anlatılan bu hikâyede, Mekkelilerin kendisini takip ettiği, Abu Bakr ile bir mağaraya saklandığı, Abu Bakr'ı bu mağarada İsa'dan beri kendilerini bekleyen bir yılanın ısırdığı, örümceğin mağaranın girişine ağ ördüğü ve güvercinin yuva yaptığı gibi artifizyel yalanlarla süslenmiştir. Arap yarımadasında Mekke ile Medine arasındaki çöl doğada ne bir örümceğin, ne de her hangi güvercin türünün yaşamadığını kesinlikle belirtmek gerekir. Örümceklerin doğal yaşam alanlarındaki en önemli etkenin nem ve sinek ve haşereler gibi canlıların varlığını bildiğimizde, bu hikâyelerin İslam'ın Suriye sürecinden sonra eklendiğini gösterecektir. Karşılaştırma açısından Muhammed peygambere ilk inanan insan olan kuzeni Ali İbn Abi Talib'in, ışıksız, mumsuz, kandilsiz bir gecede Mu-

---

180 Age, S.103

181 Age, S.74

182 Hamidiye Alaylarındaki Arap Birlikleri;
http://www.bitlisname.com/2016/04/23/hamidiye-alaylarini-olusturan-asiretler/

183 Age, S.106-107

184 Age, S.105-106

hammed peygamberin yerine amca Abbas İbn Muttalib tarafından satın alınmış evde yatırılması ve paganların Ali İbn Talib'i öldürmemeleri, tehcirin artifizyel hikâyelerle süslendiğini gösteren bir başka kanıttır.

Ermenilerin Osmanlı topraklarından hicretleri, 13 asırda ötekileştirmenin ideolojikleşmesi tecrübeleriyle yoğunlaşan şiddet ve barbarlığa sahiptir. Arapların anlattıkları hikâyelerle Ermenilerin yaşadıkları gerçekleri bir araya getirdiğimizde, bir taraftan pagan Arapların monoteist Araplara göre daha nazik oldukları ve monoteizmin Müslümanları yabancılaştırdığı görülecektir.

İslami tehcir meselesini bir de Kur'an'a göre incelemek gerekir. Çünkü Kur'an'ın yazılımıyla İbn İshak Sireti'nin yazılımı arasında, hem zaman farklılığı önemlidir, hem de yazanların sayıları farklıdır. Dolayısıyla bu iki eser arasındaki mantıksal dinamikler de bütünüyle farklı olacaktır. Bu bağlamda Kur'an hakkında sadece şu temel gerçeği söylemek yeterlidir. Kur'an, bu inançtan istifa etmiş eski imamların söylediği gibi Muhammed peygamberin eseri değildir. Hatta ve hatta biraz daha açık söylemek gerekirse, Muhammed peygambere indirgenecek otantik birkaç tümce vardır. Hal durum böyleyse, bu kitapta yaratıcı al-Lah'a ait bir tümce dahi olmayacaktır.

Kur'an'da anlatılan tehcir resimleri, Muhammed peygamberin Mekke'den Medine'ye tehcirinden çok farklıdır. Bu farkın nedenlerini şöyle sıralayabiliriz. Birincisinde Muhammed dönemindeki monoteistlerde ideolojikleşmeyle yaratılmış psikolojik intikama indirgenecek davranışları birinci tehcir veya hicrette bulunmazken, Kur'an ile ideolojikleşme sürecinde edinilen tecrübelerden sonra tehcir tanımının kutsal şiddetle bütünleşerek değiştiği görülecektir. Gelelim sorunun ikinci ve tecrübelerle gelişmiş evresine, ki bu tehcir örneği Kur'an'da bir ayette şöyle anlatılır.

O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini al-Lah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama al-Lah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri, ibret alın.

Eğer al-Lah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak kendilerine dünyada azap edecekti. Ahirette ise, onlar için cehennem azabı vardır.

Bu, onların al-Lah'a ve Resulüne karşı gelmeleri sebebiyledir. Kim al-Lah'a karşı gelirse bilsin ki, al-Lah'ın azabı şiddetlidir.[185]

Bu örneklerden görüleceği üzere *hicret* ve *tehcir* hakkında anlatılan ayet ve olayları tarihsel ortak paydaya indirgediğimizde, ehli kitap halkının tehcirle hedefleştirildiğini göreceğiz. Muhammed peygamberin Mekke'den Medine'ye göçü, evet bir tehcirdir. Bu tehcirde Muhammed'e kucak açanlar, ehli kitap insanlarıdır. Bahsedilen olaylarda Muhammed'i Mekke'den kovanlar ise pagan-

185 Kur'an, 59 Haşr Suresi 2-4

lardır. Bu gerçekler ışığında şimdiki Müslümanlara sormak gerekir, ki nasıl olurda cennete gideceği vaat edilen kitap ehli insanların katli vacip görülmüştür.[186] Kur'an'da tehcir babında Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarına indirgendiğinde, tehcir veya zorunlu olmayan bu göçün, tanrı Yahve tarafından istendiği anlaşılacaktır. Bir başka deyimle bu göç, Yahudilerin Filistin'e veya Kenan ülkesine yerleşmelerinin hikâyesidir.[187]

Ermenilerin katliamına temel oluşturan ayetlerdeki tehcir veya hicret kavramını incelediğimizde ise, dünyada hicretle azap görmeyenlerin, öte dünyada cehennemde azap göreceklerini anlatan resimler vardır. Bu ayetlerde dikkat edilmesi gereken başka önemli bir sorunda, al-Lah ve resulü aynılaştırılarak reel ceza ve azap nedenleri yaratılır, Bu içeriklerin tümünün Muhammed peygamber adını al-Lah aynılaştırması yaratılarak dünyevi azapların *resule karşı gelmeleri sebebiyle* gerçekleştiği, dolayısıyla ayetin bu vesileyle sonradan düzenlendiğini doğrulayacaktır. İslam tarihinde tehcirin sonradan şekillenmiş bir kurgu olduğunu gösteren en önemli ayrıntının, Mekke'nin ele geçirilmesinden sonra dost düşman herkesin yerinde kaldığı ve Mekkelilerin tehcir edilmediğidir. Bu içeriklere devam ettiğimizde, *Kim al-Lah'a karşı gelirse bilsin ki, al-Lah'ın azabı şiddetlidir* vurgusunda, bu kez al-Lah'a karşı gelmenin, onun azabını hak ettiği şeklinde tanrılaşmış insanların algılarıyla taratılmış ceza sisteminin artık iş başından olduğunu göstermektedir. Kur'an'daki diğer hicret ayetlerine bu al-Lah'a karşı gelme vurgusuyla devam ettiğimizde, onlarca ayette Ermenilerin tehcirle katlinin meşru olamayacağı da gözlenmektedir. Bu yüzden Ermenilerin tehcirinin Kur'an'da var olduğunu söyleyen bedevi kafalıların, dinlerinin gerçek tarihlerini iyi öğrenmeleri gerekir. Muhammed peygamberin hicreti veya tehciri hakkında Kur'an'da herhangi bir ayet bulunmamaktadır. İkinci bir gerçek ise Kur'an'da defalarca dile getirilen ve genelinde olumlu tartışmalar sunan *ahlu'l-kitab* veya al-Lah'a inananların cennete gideceği ayetlere rağmen, insanların katledilmesini bilmedikleri kitaplarına göre kitlesel meşrutiyet yaratanların, obsesif arkaik faşist yorumlarıdır.[188] Bu faşist teorilerin peşinden gidenlere, Kur'an'dan bir ayet önererek, insanların kafalarını bulandırmalarına engel koymak gerekir.[189]

Şüphesiz iman edenler, hicret edenler, al-Lah yolunda cihat yapanlar, işte onlar al-Lah'ın rahmetini umarlar. Al-Lah bağışlayandır, esirgeyendir.[190]

Ermenilerin İslam'ın vurgusuna ihtiyacı olmamasına rağmen, Kur'an'a göre Ermenilerin Ehl'i-kitap olduklarını belirtmek gerekir. Bu yüzden de Ehl'i-kitap

---

186 Kur'an, 2 Bakara Suresi 62, 135-136; 5 Maide Suresi 96; 22 Hacc Suresi 17; 4 Nisa Suresi 116,

187 Tora, Mısırdan Çıkış

188 Kur'an, 2 Bakara Suresi 62; 3 Al-i İmran Suresi 64, 65, 70, 71, 98, 99; 4 Nisa suresi 171; 5 Maide Suresi 15, 16, 59, 65, 68, 69, 77; 29 Ankebut suresi 46; 22 Hacc Suresi 17

189 http://t24.com.tr/haber/cubbeli-ahmet-hoca-ermeniler-zulum-yapti-ecdadimiz-tehcirle-allahin-emrini-uyguladi

190 Kur'an, 2 Bakara Suresi 218; 3 Al-i İmran Suresi 195; 8 Enfal Suresi 72; 9 Tevbe Suresi 20; 29 Ankebut Suresi 26

adlandırılan bir halkı öldürmek veya katletmek, metafizik sisteme göre barbarlıktır.[191] Bu ayetlere karşı Mümtehine suresi 7-8 veya Al-i İmran suresi 186. ayetlerini göstererek *ehli kitap olmayanların öldürülmesi meşrudur* şeklinde saçma düşünceleri dile getirmemelidir. Özellikle Al-i İmran suresi 186. ayetindeki *"bir de sizden önce kitap verilenlerden ve müşriklerden çok üzücü sözler işiteceksiniz; bunlardan kaçış olmaz"* tümcelerinde ise ehli kitapla müşrikler arasında ayrım yapıldığına dikkat etmek gerekir. Olayların tümünden insan faktörünü çıkararak, bütün meseleyi tanrıya bırakmak gerekir. Kur'an ve İslam tarihinde bu süreç, Muhammed peygamber ve sonrasındaki erken İslam döneminde yaşandığı için, *yıldızlara inanan Sabiilere, monoteist Yahudi* ve *Hristiyanlara* ve *Mecusi* adıyla *İrani Zerdüştlere* tartışmasız cennet vaat edilir.[192] Tüm bu açıklamalar dâhilinde katliamlardan çıkan etik olmayacak sonuçları anlamak için, elbette insan olan her bireyin Kur'an ayetlerine zaten ihtiyacı olmayacaktır. Bu ayetleri tartışmaya açmaktaki ana amaç, İslam ve Kur'an tarihinin uzun yüzyıllarda Arapların kendi tecrübelerine göre şekillendiğini göstermektir. Karl Korsch'un Nietzsche eserleri hakkında söylediği, *"Bana Nietzsche'den bir alıntı söyle, ben de sana karşı alıntı söyleyeyim"* sistemi somutlaşacaktır.

Bu açıklamalarda Müslüman, Hristiyan, Yahudi veya dinsizlere göre herhangi bir farklılık taşımamaktadır. İkinci bir gerçek ise, bu katliamların yaşandığı süreçlerde insanların kitap bilgisi ve teorik ufukları hem geridir hem de barbardır. Bu yüzden bu insanların kitleselleştirdikleri inançları ile bu katliamları gerçekleştirdikleri, elbette doğru bir tespittir. Şiddet sorunu İslam dünyasında ve inancında hâlâ çözüme ulaşmamıştır. Bu yüzden 1870'den 1923'e kadar bütün zaman dilimlerinde, öncelikle kitleselleşmiş şiddetle şekillenmiş tehcir ve katliamları yaşanmıştır.

Katl sözcüğünü fiziksel anlamıyla yaşanmış gerçeklere göre yorumlayanlardan biri, Halide Edip Adıvar'dır. Türk milliyetçisi Halide Edip, bu sözcüğü *kıtal* ve tehcir şeklinde birlikte kullanırken, *Ermenilere karşı daha önceden (II. Abdülhamit zamanından beri) yapmış olduğumuz kıtal ve tehcirden dolayı* tanımıyla katliam ve tehciri açık bir dille aynı motiflerle dile getirmekte ve kınamaktadır.[193] Halide Edip'in milliyetçi çevreden uzaklaştırılması, daha sonraları şu şekilde gerekçelendirilir.

Ne var ki Halide Edip, Türk Ocağı'nda Ermeni meselesi hakkında İttihat ve Terakki erkânını ve Türkçüleri rahatsız edecek görüşler ileri sürmüş, Ermeni bestekâr Kütahyalı Gomidas Vartaped'le yakından ilgilenmişti.[194]

Asıl adı Soğomon Kevork Soğomonyan olan rahip sanatçı, klasik Ermeni müziğinin kurucularındandır. Bebek yaşta annesini kaybeden Soğomon 11 yaşında

191 Kur'an, 9 Tevbe Suresi 18

192 Kur'an, 2 Bakara Suresi 62; 22 Hacc Suresi 17;

193 Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, İstanbul: Atlas Kitabevi 1967, 2. Bölüm

194 Beşir Ayvazoğlu, Edebiyatın Çanakkale'yle İmtihanı, İstanbul: Kapı Yayınları 2015, S. 121-122

babasının ölümünden sonra Kütahya'dan doğu Ermenistan'da Eçmiyazin'e gider ve burada Ermeni Apotolik kilisesinde rahiplik eğitimine başlar. Aynı süreçte kilise korosuna katılarak müzik eğitimi de almaya başlayan rahip Soğomon, Ermeni halk ozanı Gomitas'ın adını alır ve bu isimle tanınır. 1899 yılında Berlin'de Friedrich-Wilhelms-Üniversitesi'nden Estetik ve Müzik Teorisi dalında doktora unvanı alarak Eçmiyazin'e geri döner. Etnomüzik alanında Ermenice eserler yanında, Türkçe, Kürtçe ezgileri toplar. 1915'de tehcir amaçlı tutuklanır ve Çankırı'daki bir toplama kampında işkencelere maruz kalır. İstanbul'da kendisiyle birlikte tutuklananların tümü, öldürülmüştür. Hayatı konusunda yapılan uluslararası baskılar sonrası Talat'ın emriyle serbest bırakılır ve psikolojik tedavi görür. Daha sonra Fransa'ya götürülen Gomitas, Paris'te kaldığı hastanede vefat eder. Gomitas'ın yaşantısı, inancı ve müzisyen kişiliğiyle, Türklerin masumlaştırarak anlattıkları tehcir barbarlığının travmatik örneklerinden biridir.

Katl, kıtal gibi sözcüklerini fiziksel anlam açısından bütünleştiren Halide Edip, Ermenilerin katledildiğini anlatırken, *"bu katliamların lekesini de milletimin üstünden hiçbir şey temizleyemez"* diyerek, milliyetçiliğin farklı bir boyutunu öne çıkarır. Burada ilk akla gelen ayrıntının, milliyetçi olmasına rağmen kadının, bu katliamlara erkek cinsiyetten farklı baktığı görülecektir. Soykırım sürecinde Osmanlı toplumunda Halide Edip gibi Ermeni soykırımına karşı çıkan ikinci bir isim olmaması dikkat çekicidir. Aradan geçen kırk yıllık zamana ve Türk milliyetçiliğindeki ideolojik değişime ve sertleşmeye rağmen, 1955 yılında Yeni İstanbul Gazetesi'nde yazmaya başladığı ve 1963 yılında kitap olarak yayınlanan anılarında, yarım asır önce Ermeni katliamı yapıldığı gerçeğini inkâr etmemiştir.

Osmanlı tarafının bu konudaki savunma yöntem ve örneklerinin tümü, aynı kısır döngüye sahiptir. Bu nitelikte katliamlar konusunda çarpıtmalar geliştiren Amerikalı Justin McCarthy tarafından yapılan *soykırım değil, kim başlattı* içeriklerine mantıksal açıdan yaklaşmak gerekir. Bir taraftan kim başlattı, diğer taraftan soykırım değil demek, mantıksal tutarsızlıktır. Bu iki önerideki mantıksal tutarsızlıkta, soykırım gerçeğinin kabul edildiğini ve kimlerin soykırıma uğradığı şeklinde öteleme yapılmaktadır. Hukuksal veya tarihsel gerçeklere göre Türkler, tarihin hiçbir döneminde hiçbir halk tarafından soykırıma uğramamıştır. Süreç itibarıyla bir nebze olsun soykırımla ilişkilendirebileceğimiz İslami katliamlar, batıya yolculuklarında Transoxania bölgesini geçme sürecinde *Mavaraun*'da yaşamışlardır.[195] Arapların Halife Muaviye döneminde 7-8. Yüzyıllarda doğuya başlattıkları yayılma Ziyad bin Ebih bin Sufyan, Rebi İbn Ziyâd, Ubaydullah İbn Ziyad gibi valiler döneminde katliamlar açısından oldukça etkilidir.

---

195 Arapların Mavarannar, Maveraün adını verdikleri nehrin öte tarafı adı, Seyhun ve Ceyhun ırmaklarını öte veya batı tarafına Horasanı kapsayan Transoxania bölgesinin adıdır. Bkz. Gavin Hambly, Fischer Weltgeschichte, Zentralasien Frankfurt am Main: Fischer Verlag 1966, C.16 , S.7, 59; Peter B. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, Çorum: KaraM Yayınları 2007, S.241

Tarihsel kültürel kimlik, özgünlük gibi insan özgü bilinçle gelişen etkenler altında değerlendirildiğinde, Türki kavimlerde Arabi İslamlaşmanın bu süreçte başladığı kesinleşecektir. Doğasında da inanç değil, aksine sadece şiddet vardır. Bu süreci aynı şartlar altında Ermenilere indirgediğimizde, bir toplumda yazılı kültürle sosyo kültürel bilincin paralel geliştiği görülecektir. Ayrıca 19. Yüzyılda bahsedilen bilincin artık ulusallığa dönüştüğü dikkate alınarak incelendiğinde, bu soykırımın Ermenilerin ulusal bilinçle bağımsızlaşma amaçlı olduğu anlaşılacaktır. Aynı soruna Osmanlı çerçevesinden baktığımızda, sadece dini motiflerle Ermenileri kâfir, gâvur veya üçüncü, beşinci sınıf cehennemlik olduklarını dile getirmişlerdir. Bu küfür ve hakaretleri Kur'an'a indirgeyip incelendiğimizde, ya önce Kur'an ayetlerini değiştirerek daha fazla küfür yazmaları ya da sorunlu olmasına rağmen bu kitaptaki içerikleri tarihsel evreleriyle öğrenerek konuşmaları gerektiği seçenekleri doğacaktır.[196] Kur'an'daki bir dizi ayet örnekleri, kısasa kısas açısından incelendiğinde,[197] öldürmenin Araplar veya Müslümanlar dışında kalanlar için kitle sürüsü motifleriyle yazılmış *katliam emirlerinin* yoğunlaştığı görülecektir.[198] Kur'an'daki öldürme emirlerini karşılaştırdığımızda, ki bu emirleri hukuksal doğası veya tanrısal yaptırım açısından karşılaştırılmak zorunludur, emirlerin bir kısmında, daha doğrusu erken döneminde yazılmış metafizik cezaların olduğu görülecektir.[199] Diğer grupta ise güçsüz tanrıyı ispatlayan bu yüzden de iktidar amaçlı tanrısallaşmışların yazdıkları dünyevi fiziki emirler bulunmaktadır. Bu karşılaştırmanın somutlaştırdığı patolojik sonuçlar, hem ilginç, hem de tehlikelidir. Psikolojisi düalist bilinç veya obsesyonla şekillenmiş insanlar az değildir. Bu insanlardan birileri veya çokları, bahsedilen emirler etkisinde eline alacağı silahla düşman tanımlananları öldürerek kitlesel katliamlar yapmasını, Suriye ve Irak örneklerinde olduğu gibi hiç kimsenin kontrol etme seçeneği de yoktur. Aynı şekilde bu döngünün diğer inançlardaki benzer motiflerle gelişmesini de hiç kimsenin engelleme şansı olmayacaktır.

Hamidiye'den tehcire kadar bu katliamlarda Kur'an'daki öldürme emirleriyle gerçekleştiğini, günümüzde sıkça yapılan çarpıtma seçeneklerine sahip değildirler. Burada insan ve toplumla iç içe girmiş sığ obsesif dinamik vardır. Öldürme veya katletmenin temelinin bir tarafında zenginlik ve göçerlikten kurtulma, diğer tarafında ise metafizik mükâfatın vatana hizmetle bütünleştirilmesi gözlenmiştir. Şehitleşmeye işaret eden aynı gerici mantık günümüzde de yaygın kullanılmaktadır.

---

196 Kur'an, 5 Maide Suresi 51; 9 Tevbe Suresi 30-32; 19 Meryem Suresi 37; 22 Hac Suresi 17; 2 Bakara Suresi 191; 4 Nisa Suresi 89, 91; 9 Tevbe Suresi 5

197 Kur'an 2 Bakara Suresi 178

198 Kur'an 2 Bakara Suresi 191, 217, 251, 253; 3 Al-i İmran Suresi 154; 6 Maide Suresi 33-34; 7 A'ras Suresi 183; 17 İsra Suresi 33; 33 Ahzap Suresi 16; 4 Nisa Suresi 74, 84, 89; 9 Tevbe Suresi 5, 60-61, 111;....

199 Kur'an, 2 Bakara Suresi 10. 86, 90, 96, 104, 114, 165, 174, ; 3 Al-i İmran Suresi 181; 4 Nisa Süresi 155; 13 Ra'd Sures 34; 17 İsra Suresi 33; 33 Ahzap Suresi 8, 16, 24;....

Osmanlı'daki ulusal bilinç dinamikleri, yeryüzündeki tüm ulusal bilinç dinamiklerinden farklı değildir. Osmanlı'da İslami kökenle farklılaştırılan toplumların geneli, bu farklılaştırmanın yarattığı şartlarda ulusal bilince doğrudan katkı sağlayacaktır. Zaten Yahudilerin Filistin'i satın alma istemleri, Yunanlıların bağımsızlık ilan etmeleri, Ermenilerin aynı amaçla bağımsızlık mücadelesine girmeleri, ulusu yaratan burjuvalaşma, yazılı kültür, politik idealler gibi etkenlerin gelişmesini sağlayacaktır.

Ermeniler, 7. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap İslam tahakkümünde yaşamalarına rağmen hem Araplaştırılamamış hem de İslamlaştırılamamış bir halktır. 11. Yüzyılda Türklerin batıya gelerek Manzikert savaşıyla Ermenistan'ı işgal etmeleri, bölgenin kültürel ve siyasal karakterini değiştirememiştir. Ermenistan'daki yaşanan asıl değişimler, Yavuz Selim döneminden sonra başlar. Halifelikle ezici çoğunluğu İslami göçer Kürtlerden eliter azınlıklar, Osmanlı idaresine vergi ve haraç toplayan seviyeye yükselirler. Bu ayrıntıların tümünde İslami dinamik bulunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerindeki Hamidiye alaylarıyla ortaya çıkan askeri örgütlenme, tipik bir Panislamist birlik örneğidir. Bu süreçteki din kardeşliği veya ümmet olma şiarları, günümüzde de söylenmeye devam etmektedir. Kürtlerin aracı olduğu bu döngünün iki dinamiği vardır. Birincisi, efendiye kölelik yaparak yükselme, sınıf atlama niyetinde olan yeni bir aracı zümre oluşurken, ikincisinde ise sadece İslami düşmanlığa göre sünnet kabul edilen gâvura karşı mücadeleden çok daha yeni faydalar çıkarılacaktır. Bu döngüye karşı gelmek istense de sosyal anlamda dini baskı altında yaşayan Ermenilerin, Osmanlı meşrutiyetinde ulusal bilinçle bağımsızlığa gitme, parlamenterleri aracılığıyla politik seslerini duyurma ve uluslararası destek arayışları çaresiz kalacaktır. Bu temel İslami şartlara bir de Osmanlı'nın akıl hocalığını yapan Almanların tehcir konusunda etkisini eklemek gerekir. Zira dâhiliye nazırı ve tehcir kanununun mimarı Talat, anılarında Almanların Belçikalıları tehcir ettiklerine değinir.[200] Burada bahsedilen tehcir, Almanlarla Belçikalılar arasındaki dinsel farklılara indirgenerek, din sosyolojisi veya dinlerin yarattığı düşmanlık açısından değerlendirildiğinde, her taraftan sarılmış olan Ermenilerin Müslüman halklar denizinde açık hedef oldukları gözlenecektir. Dahası Avrupa'da da din düşmanlığının varlığını inkâr etmeden, Belçikalıların tehciriyle Almanları savaş suçlusu olduğu görülecektir. I. Dünya savaşında Almanya-Belçika sınırında Alman işgaline geçen birçok şehir, kasaba ve köylerden göçler olduğu gibi, bu süreçte Alman ordusu tarafında birçok insan katledilmiş, tecavüz, fahişelik gibi cinsel suçların haddi ve örnekleri sayısızdır.[201] Almanya'yı örnek alarak, aynı örneklerin Ermeni

200 Enver Bolayır, Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul: Güven Yayınevi 1946, S.76

201 John Horne, Alan R. Kramer: Deutsche Kriegsgreuel 1914 Die umstrittene Wahrheit, Hamburg: Hamburger Edition 2004, S.120-123; Alan Kramer, Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War, New York Oxford University Press 2007, S.

tehcirinde hangi boyutlarda olacağını, Almanların Belçikalılara yaptıklarının barbarlık olduğu kabulünü, Ermeni soykırımına karışan halkların da göstermesi gerekir. Alman işgalinden sonra topraklarından tehcir edilen Belçikalılar savaş sonrasında kalanlarla topraklarına geri dönmüşlerdir. Sovyetler, Mısır, Lübnan gibi ülkelerde kalan az sayıdaki Ermenilerin memleketlerine geri dönüş için Ankara hükümetine yaptıkları başvurular vardır. [202] Bu başvurular meclis gizli celselerinde tartışılmaktadır ve Ermenilerin bu istekleri, bir Kütahya vekili Ragıp'ın (Soysal), *Ermeniler, bizim asri ve ananevi düşmanımızdır* vurgusuyla ret edilir.[203] Buna karşın Rusya'dan *ticaretle uğraşan* Müslümanların Türkiye'ye transferi kabul edilir.[204] I. Dünya Savaşı'nda Almanlar Osmanlı'yı aktif müttefik olarak kullanabilmek için, Bulgaristan örneğinde olduğu gibi Ermenilerin bağımsızlaşacaklarını Berlin konferansına bağlı kalarak öne çıkarırlar. Tehcir planlarında Kürtlerin oynayacağı kontrolsüz rol, daha önce Hamidiye alaylarıyla defalarca denenmiştir. Bu şekilde gerek geçmişte, gerekse günümüzde Türk ideolojisinin darda kaldığında, bizim bu katliamlarla bir ilişkimiz yoktur ve bu münferit olaylar yöresel Kürt ve Çerkes güçleri tarafından yapıldı yanıtları hazırlanmıştır.

Bu gerçeklerden bazı temel sonuçlar çıkmaktadır. Ermeniler, Osmanlı dünyasında birçok açıdan abluka altındadır. Bu yüzden ne Türklere, ne de İslami halklara karşı katliam veya soykırım yapma seçenekleri yoktur. Osmanlının Ermenileri tehcirinde Hamidiye alayları tecrübesi ve Kürtler öncelikli kullanılmıştır. Bahsedilen süreçte İslami halkların başta Ermeniler olmak üzere diğer tüm gayri Müslimlere karşı Ömer yasalarıyla kesinleşmiş üstünlükleri vardır. Bu sorunu somutlaştırmak için birçok insanda var olan kültürel kabalığı gösteren gâvur isimlendirmesinin Osmanlı'daki boyutlarını göstermek gerekir. Bu olayı anlatan tarihçi Abdurrahman Şeref, Tanzimat ilanından sonra İstanbul'da gâvur adlandırmasından dolayı yaşanan sorunlara şu örneği verir.

Galata'da Voyvoda karakolunda eski bir tabur ağası varmış.[205] *Hıristiyan halk ara sıra bir Müslümanı yakalayıp karakola getirir ve "bana gâvur" dedi diye cezalandırılmasına isterlermiş. Tabur ağası "ey oğul anlatamadık mı?* ***Şimdi Tanzimat var, gâvura gâvur denmeyecek, söyleye söyleye dilimizde tüy bitti*** *diye suçluyu azarlarmış.*[206]

Görüleceği gibi Tanzimat'la birlikte sadece gâvur adlandırılmış insanlara alenen gâvur demek suç sayılmadığı gibi yasal kurumların dilbilincinde de, aynı küfürlerin kullanıldığıdır. Bu sıfat, Tanzimat'ın ilanından yaklaşık iki asır son-

---

202 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1985, C.1, S.179-182; Age, C.2, S.339; Age, C.3, S.179, 1174

203 Age, C.1, S.183

204 Age, C.1, S.165

205 Voyvoda Karakolu, bugün Karaköy'de Bankalar Caddesi ile Perşembe Pazarı arasındaki ara yollardan birinin içinde idi. Yakın zamanlara kadar polis karakolu olarak kullanılıyordu.

206 Abdurrahman Şeref Efendi: Tarih Musahabeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1985, S.59

raki Türk veya İslam toplumlarında aynı heybetle söylenmektedir. Buradaki heybet, hiçbir şekilde bilinç ve kültürle kazanılmış insanı bir davranış olmadığı gibi, dini mengeneler arasında ezilmiş insanların bilinçaltı komplekslerini göstermektedir. Şeref, biraz önceki gâvur sıfatının Müslüman olmayanlara yansımasını, çok sonraki cumhuriyet döneminden bir örnekle şöyle anlatır.

Bu olay bana bir dolmuş arabasında geçen şu konuşmayı hatırlattı. Şoförün yanında oturan bir İstanbul Ermeni'si, şoförün bir Rum vatandaştan bahsettiği sırada "bırak şu pis gâvuru" demesi üzerine şoför "ya sen nesin" demesine "ben gayri Müslim'im" cevabını vermişti.[207]

Bu olay, Osmanlı'dan Türkiye'ye geçişte Müslüman olmayanlar arasındaki farklı çelişkileri, aynı safların veya dünyanın baskı altında kalmış insanları olduğunu gösterirken, Rumlarla Ermeniler arasındaki anlaşmazlık yanında birbirlerini tanıdıklarını ve her şeye rağmen açık olduklarını göstermektedir.[208] Bu tür olayların olması ve yaşanması, *Yanlış Tarafta Doğru Yaşam olmaz* mantığına göre, elbette normaldir.[209]

Bu açıklamalar, özellikle politik İslam çevrelerince çarpıtılacaktır. Ermenileri bir tarafa bırakarak günümüz Türk toplumdaki dinsizlerin inananlar tarafından nasıl hedef yapıldıklarına dair binler veya milyonlarca örnek sıralanabilir. Demek ki dini inançlarla yaratılan düşmanlık, ulusal düşmanlığı hem kapsamakta hem de düşmanlık ideolojisini dini inanç özgürlüğü maskesiyle sürekli kılmaktadır.

Bu açıklamalar, araştırmacıyı Müslüman olan halktan Müslüman olmayan halklara karşı sergilenen sözlü aşağılamadan başlayarak Osmanlı iktidarının bütün yönetim kademelerine yansıyan bir başka ötekileştirmenin toplumda hâkim olduğunu göstermektedir. Bu temelde de özellikle Osmanlı'da Tanzimat ilanı konusunu biraz etraflıca değerlendirmek gereklidir.

Bu açıklamalar eşliğinde önce McCarthy tezlerinden konuyla ilgili birkaç örnek aktarmak ve bunların doğruluğunu kontrol etmeyi zorunlu olacaktır.

Justin McCarthy, Amerikan'ın politik işgal ilişkilerini yürüten *Barış Gönüllüleri* adlandırılan ve J. F. Kennedy tarafından pasif militarist bir örgüt olan *Peace Corps* üyesidir. Bu tür örgütlere Amerikan tarihi açısından baktığımızda, Osmanlının son yüzyılında dini örgütlenme amaçlı *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM) misyonerlik amaçlı örgütlenme, artık politik bir karakter kazanmıştır. Ermeni soykırımı hakkında objektif görüş bildirmek, McCarthy'nin politik bilinç seviyesiyle bu kişinin sorunu ne kavranabileceği ne de objektif kalacağını göstermektedir. Ermeni soykırımı konusunda etnokültürel temelle indirilecek kaba bir prensip vardır.

---

207 Abdurrahman Şeref Efendi: Tarih Musahabeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1985, S.60

208 Abdurrahman Şeref Efendi: Tarih Musahabeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1985, S.60

209 Adorno'nun Minima Moralia'da kullandığı ve Amerika'da yaşadığı dönemdeki vatansızlık, Nazi faşizmi, toplumsal önyargılarla dolu zorlu yaşamdan çıkardığı mantıksal sonuçtur. Es gibt kein richtiges Leben im alschen. Yanlış tarafta veya mekanda, doğru yaşam olmaz, yoktur.

Ermeniler 700 yıl boyunca Güney Kafkasya bölgesinde Türklerle beraber yaşadılar. Yaşamları mükemmel değildi, ama Türklerinki de değildi. Hoşgörüyle yaklaşıldıklarına dair kanıt, Türklerin gelişinden 700 yıl sonra da Ermenilerin orada var olmasıdır. Dağlarda saklanmıyor, dişleriyle ve tırnaklarıyla özgürlüklerini korumaya çalışmıyorlardı. Bölgenin her yerinde yaşıyor, köklerinin kolayca kazınabileceği şehirlerde çalışıyorlardı. Ermeniler tüm bölgede dağınık olarak yaşayan bir topluluktu. Kafkasya'nın hiçbir eyaletinde çoğunluk değillerdi. Ruslar geldiğinde, birçok Ermeni kendi hükûmetlerinin karşısında tavır alıp işgalcilere katıldılar. Ruslara katılanlar azınlığın çoğunluğu yönetmesini istiyorlardı, yani 700 yıl boyunca birlikte yaşadıkları Müslüman çoğunluğu Ermeniler ve Ruslar yöneteceklerdi. Demokrasi istemiyorlardı, insan haklarını istemiyorlardı. Yönetmek istiyorlardı. Ve Ermeni milliyetçilerinin yoluna çıkan Müslümanlar da saf dışı bırakılacaktı.[210]

Bu örnekteki mantıksal hatalarla soruna başlamak gerekir. Ermeniler, Türklerle 700 yıl boyunca yaşadılar açıklamasına Türklerin ve hatta Kürtlerin İslam yayılmacılığıyla Ermenistan'ı işgal ettikten sonra yaşadıklarını belirtirken, McCarthy'nin kraldan daha kralcı nitelikte tarih çarpıtıcılığı ve Ermenistan'ı sadece güney Kafkasya'yla sınırladığı görülmektedir. Sorunun giriş bölümünde Mehmet Saray'ın bırakalım soykırımı kabullenmeyi devlet olarak Ermenistan'ı hiç kabul etmediği ve Kafkasya'daki sovyetik Ermenistan'ın da Rusların oyunuyla kurulduğu şeklinde saçmalıklar dile getirir.[211] Bu tezler McCarthy'de de mevcuttur.[212] Osmanlı kaynaklarında Ermenistan isminin özellikle ve özellikle Vilayet-i Sitte bölgesine verilmesi gerçekliğini bilmediği gibi, bu vilayetlerdeki Ermeni kültür tarihinden habersizdir. McCarthy'nin Ermenistan'ı güney Kafkasya'ya hapsetme düşüncesinde, çok açık bir şekilde politik bilincinin antisovyetik Peace Corps içinde şekillendiğini göstermektedir. Bu yüzden de barış gönüllüsü olarak çalıştığı dönemlerdeki Türkiye topraklarının bir kısmının Ermenistan isimli olduğunu düşünmemiştir. Akademisyen açısından bu çarpıtma bir bilinç suçudur. McCarthy, yerleşik toplumlar ve göçebeler hakkında da sosyolojik bilince sahip olmadığından, 700 yıl sonraki süreçte Ermenilerin Osmanlı topraklarında yaşamasını, alt-üst kültür evresi veya toplumların kültürel evrimi açısından değil, sadece güçlü olanın güçsüzü silindir gibi ezeceği şartlanmasına göre tanımlamaktadır. Onun Ermeniler hakkındaki terbiyesizliğini, Ermenilerin bölge toplumları arasında ilk demokratik ve sosyalist parti örgütlenmesini kurmuş toplum olduğundan bihaber oluşuna indirgemek gerekir. Bu Yankee mantığı, beyazların işgaline uğramış kıtadaki kadim yerlilerin yaşam hakkını kabullenmez. McCarthy hakkında, sadece bilmiyor, anlamıyor gibi kurusı-

---

210 Justin McCarthy, Kim Başlattı? İzmir: Ege Üniversitesi TERİG 2003, S.11; Mustafa Çalık, Ermeni Soykırımı İddiaları -Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce-, Ankara: Cedit Yayınevi 2006, S.21

211 Mehmet Saray, Atatürk'ün Konuşma ve Yazışmalarında Ermeni Sorunu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2010, S.4

212 Justin McCarthy, Kim Başlattı? İzmir: Ege Üniversitesi TERİG 2003, S.10

kı laflara indirgemekten ziyade, onun bir Amerikalı olarak Ermeni soykırımı inkâr eden ve bu inkârdan nemalanan kişiler kervanına katıldığını belirtmek, ki, bilincindeki etiksizliğin hangi şartlarda yabancılaştığı anlaşılacaktır. McCarthy, Ermeni soykırımını reddetmek için, ilkel bir antitezle Türklerin, soykırıma uğradığı içerikli vasat çalışmayla, akademik bilincini sergilemektedir.[213] Burada değerlendirilen bir konferansa sunduğu bildirinin *"The First Shot"* şeklinde başlaması, yazarın akademik olmayan bilincini yansıtmaktadır. Onun gerici fakat hümanistleşme arayışındaki beklentisinde, soykırım kavramı araştırılırken ölen Müslümanların anılması beklentisi, kendisinin ilkel düalist mantıklı biri olduğunu göstermektedir.[214] Ermeni soykırımı üzerine yazılmış binlerce akademik bilimsel çalışma veya tarihsel belge vardır. Bu sorunu dışardan inceleyen tüm üçüncü kişiler, soruna objektif bakmak zorunda olan kişilerdir. Ermenilerin soykırım yaşadıklarını dile getirmeleri, soyağaçlarının tarihsel gerçekleridir. Türklerin bu soykırımı inkâr etmeleri, onların da ata ve dedelerinin milyonlarca insanları katlettiğinin inkârıdır. Kurban ve katil arasındaki düalist bağımlılığın dikkate alınmayacağı üçüncü bir grup vardır. Bu da bu iki grup dışındaki üçüncü, dördüncü halklardan, toplum veya enstitülerin yapacağı analizlerin doğasında doğallaşan objektifliktir. Bu en çarpıcı Ermeni soykırımına dair sergilenen objektiflik örneklerinde, tarihte o ana kadar gözlenen veya dile getirilen katliam tanımlarını anlamsızlaştıran ve buna benzer örneklerin insanlık tarihinde daha görülmediği anlatılır.[215] Bir katliamın veya soykırımın doğasını incelerken, katledilenlerin tarihte kalmış varoluş onurunu zedelememek amacıyla, yaşadıklarını başka katliamlarla ve yaşamlarla karşılaştırılmak etik değildir. Bu yüzden Nazilerin Yahudilere karşı gaz odaları ve toplama kampı örnekleriyle yaptıkları katliamlarda, ölümün endüstrileştirilmesi görülmesine karşın, Ermenilerin yaşadıkları katliamlarda ölüm ve öldürmenin kitlesel barbarlığı halen özgünlüğünü korumaktadır.

Yine kendi itiraflarına göre bilgi veya soykırım tarihini bilmediği için, "Ermeni Soykırımının" varlığından şüphe duyan konuşmacılara hiç yer verilmedi şeklindeki feryatlarla Amerika'daki tartışmalara davet edilmediğinden yakınması, bilinçteki geriliği ve bilinçteki entrumentalleşme, yabancılaşma kompleksini göstermektedir.[216]

McCarthy tezleri 1890'lardaki Ayaklanmalar alt başlığı altındaki değerlendirilmede, bir taraftan Türkleri masumlaştırma ve Kürtlerin soykırımdaki rollerini çelişkilerle kabul etmektedir. Eğer bu ayrışma veya ötekileştirme akademi adına üçüncü kişi tarafından yapılırsa, araştırma artık tarihsel aydınlanma

213 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), Ankara: Türk Tarih Kurumu 2014

214 Justin McCarthy, Kim Başlattı? İzmir: Ege Üniversitesi TERİG 2003, S.1

215 Boris Barth, Genozid, München: C.H. Beck Verlag 2006, S.7

216 Justin McCarthy, Kim Başlattı? İzmir: Ege Üniversitesi TERİG 2003, S.5

amaçlı değil, aksine suçlular arasında masumluk piramidinin yaratılmasına hizmet etmektedir. Bu piramidin üstünde az suçlu Türkler, altında ise çok suçlu Kürtler vardır. Ermeni soykırımı, bütün bileşenleriyle evrensel bir suçtur. Bu suçun azı çoğu yoktur.

Osmanlı toplumunda Ermeniler azınlıklardı gibi vasat düşüncelere de örnek vermek gerekir. Bu çerçevede er veya geç herhangi bir etnik grup içinde dini kökenli eş sayısı ve çocuk doğruma oranına çakılacağız. Bu yüzden bir ülke veya toprakların bir halka atfedilmesinde kontrolsüz çoğalmayla toprak ele geçirmenin, önümüzdeki süreçlerde Avrupa'da yaşanarak, artan İslam nüfusundan sonra İslami iktidar arayışını doğurabileceğini belirtmek gerekir. Bu gibi absürt düşüncelere rağmen soykırım karşıtları tarafından söylenen Osmanlı'da Ermeniler az veya çoktu kısır döngüsüne girmeden, soykırıma farklı bölgelerden farklı örneklerle göstermek gerekir.

Önce ilişkilendirme açısından bir tehcir kahramanı olan Talat paşanın neler söylediğini okuyalım.

Tehcire evvela Erzurum'da başlandı. Erzurum Valisi Tahsin Bey Dâhiliye Nezareti'ne sevkiyat sırasında Ermenilerin, Kürtlerin taarruzlarına uğramış olduklarını bildirdi. Valiyi telgraf başına çağırarak yardım için orduya müracaat etmesini ve faillerin de şiddetle cezalandırılmasını emrettim. Filhakika ordu kumandanlığı bir tabur asker gönderdi ve ele geçirilebilenler kurşuna dizilmek suretiyle cezalandırıldılar.[217]

Bir de bu şartlara, tehcire zorlanmış insanların kar, kış ve sıcak, susuzluk gibi doğal şartlarla ilişkilendirdiğimizde, yaşanan olayların soykırım olarak adlandırılması için, sadece insanların yaşadıkları doğal ve tarihsel ortamlardan ihtiyaçlarını karşılamayacak bir şekilde göçe zorlanmaları da neden ve sonuç ilişkileriyle soykırımdır. Bu süreci yaşayan ve yaratanlardan bir subay, biraz önce bahsedilen resimlerdeki birçok ayrıntıyı Dersim, Kürt ve hatta Çerkes katkılarıyla şu şekilde anlatmaktadır.

Rusların işgal ettikleri araziyi Gürcü ve Ermeni kıtalarına bırakacaklarını ve şimdiden bu kıtaların teşkil edilmekte olduğunun tahakkuk ettiğini, binaenaleyh Ruslar ile sulh akd olunsa bile her kıtanın bilahare istila edilmiş olan yerleri işgal ederken Ermeni ve Gürcülerin mukavemetine duçar olmalarının pek muhtemel olduğunu, kıtalarımızın bu noktai nazardan hazırlanmalarını daha 6 Ocak 1918'de Üçüncü Ordu Kumandanı tebliğ etmiş idi. 11 Ocak 1918 de Diyarbekir'e gelerek İkinci Ordunun kumandasını deruhde eden Nihat Paşa'ya vaziyeti ve elde edilmiş olan malumatı bildirdim. Nihat Paşa Üçüncü Ordu Kumandanı ile muhabere ettikten sonra bana verdiği cevapta: Buna mâni olmak, ahaliyi himaye etmek ve Ermeni teşkilatının ikmaline meydan vermemek için bazı Dersimlilerin aralarına Kürd kıyafetinde asker de sokarak Erzincan ovasına sevkini tebliğ eyledi. Bunun üzerine evvela yalnız kendi milis Kürtleriyle Bakır Bako Ağa'yı gönderdim. Bunlar Cibice taraflarında Ermenilerle müsademe ederek ganimetler elde ettiler ve o taraflarda yerleşti-

217 Hüseyin Cahit Yalçın, Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul: Yeni Haber Ajansı 1998, S.67

ler. Kürtlerin yağmakerliği malum olduğundan buna mâni olmak ve Kürtleri maksat dâhilinde iyi idare ederek Müslüman halkın zulme uğramalarına meydan vermemek için Şarki Dersim mıntıkası kumandanı Kaymakam Hasan Lütfü Beyi hemen bu milislerin başına gönderdim. Erzincan Ovasından peşin para ile iaşe edilmeleri için de bir miktar para verdim. Garbi Dersim mıntıkası kumandanı Kaymakam Halit Beye de Şarki Dersim'de olduğu gibi Erzincan Ovasına milislerin sevkini tebliğ ettim.[218]

Bu ayrıntılardan Dersim birliklerinin kontrolünün askeri kontrolünün Türkler tarafından yapıldığı ve öyle söylendiği gibi devlete karşı gelen birliklerden oluşmadıkları söz konusudur. İkinci konu ise Türk veya Osmanlı siyasetinde kendilerinden olmayanlar, ya Ermeni ve katli vacip veya Bakır Bako Ağa örneğinde olduğu gibi üstün körü bir şekilde Kürt adlandırılmaktadır. Burada Dersim aşiretlerini soykırıma yönlendiren gerçeklerin başında, yakından tanıdıkları ve komşu oldukları Ermenilerin çalışkanlıkları veya *kinist* bir tarzla zengin olduklarını düşündüklerinden, ne alırsan kârdır mantığı öne çıkmaktadır. Dersim aşiretlerinin bu durumu, cumhuriyet döneminde kendi katliamlarını basit nedenler sunmuştur. Aynı yazarın ikinci gözlemlerinde aktardığı bilgilerde katl, mezalim ve tehcir tanımlarının doğal şartlar etkisinde iç içe ölümcül yaşandığını göstermektedir.

12 Mart'ta (1918) Birinci Kafkas kolordusunun zayiatı 14 şehit ve 116 yaralıdan ibaret kalmıştır. Şu hâle göre 4. Kolordu için Van şehrini ve vilayeti topraklarını düşmandan temizlemek vazifesi kalmıştı. Muş Ovasında, Rahova düzünde, Van Gölü'nün garp ve şimal sahillerinde iki metreye yakın kar bulunduğunu ve karın yumuşak olması hasebiyle efradın ve hayvanların göğüslerine kadar kara battıklarını 5. Fırka bildirmekte idi. Bu sebeple daha iki hafta kadar beklemek ve Mart nihayetinde ileri harekete başlamak zaruri idi. Erzurum'dan çekilen Ermeniler Hasankale vesair mahallerde de durmayarak Sarıkamış'a kader ricat etmişlerdir. Bizim mıntıkamızdaki Ermenilerin 13 Mart'ta Gümgüm'ü terketmiş olduklarını bir Çerkez köylüsü haber verdi. Erzurum'un 12 Mart'ta terki dolayısıyla bu hareket vaziyete uygun idi. Bunu vaktiyle haber alıp bize bildirmeyen Muş mıntıkası kumandanının hiçbir keşif hizmeti yaptırmadığım Muş'ta uyuduğunu anladım.[219]

Mart ayında Ermenistan'ın soğuğu malumdur ve mevsim değişikliğini dikkate alarak kış aylarında bu bölgeye yağan karın, çok rahat iki metreye ulaştığını 1960 ve hatta 70 yılına kadar yapılan tüm meteorolojik kayıtlardan ortalama -30°C dolayında olduğu söylenebilir. Bu şartlarda tehcir edilen insanların Türklerin emrindeki Kürtler, Çerkesler, Abhazalar ve Zazaların saldırılarını düşünmeksizin uzun yaşama şanslarını düşünmeye gerek kalmayacaktır. Bu konuya ilgi duyanların, en uzun Ermeni direnişinin yaşandığı Yozgat yöresindeki Boğazlıyan katliamı ayrıntılarını bir kez daha okumaları gerekir.

---

218 Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım, İstanbul: Nehir Yayınları 1991, C.4, S.167-168

219 Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım, İstanbul: Nehir Yayınları 1991, S.4, S.197-198

Muş'un Varto ilçesinden bir köylüyle konuştum. 1966'da deprem olduğunda ve toprak kayması sonucu bir tepenin altından toplu kemiklerin ortaya çıktığını söyledi. Muhtar yetkililere haber veriyor. Jandarmalar gelip binlerce kemiğin olduğu yeri mühürlüyorlar. Kemikleri bir daha gören olmuyor. Yetkililer köylüleri Ermeni meselesinden bahsetmemeleri için uyarıyorlar. Ancak köylüler bu toplu mezarın kime ait olduğunu çok iyi biliyorlar.[220]

1980 yılına kadar (*Hayasdani Azadakrut'yan Hay Kaghtni Panag*)[221] örgütünün silahlı eylemlerle Ermeni soykırımını dünyaya duyurma amacına karşı, Türkiye'de özellikle Kars, Erzurum, Van gibi şehirlerde tehcirde katledilen Ermenilere ait toplu mezarlar, Türk toplu mezarları olarak yansıtılması yaygınlaşır. İnançlarını İslami monoteist tanımlayan hiçbir toplumda, toplu mezar gerçeği bu denli çarpıtılmamıştır. Bahsedilen mezarların tümünü, derinlikleriyle dikkate almak gerekir. O dönem şartlarında Ermeni militanların kazma kürek yardımıyla en az bir metrelik derinliklerde toplu mezar kazılmaları, hem imkânsızdır, hem de gereksizidir.[222] Bu örneklerinde genelinde Ermeni komitacıları, şurada şunu yaptılar, burada bunu yaptılar şeklinde, sanki iş makinalarıyla kazılmış toplu mezarlardan bahsedilmektedir. Bahsedilen dönemde Ermeni militanların, bu kadar büyük insan işgücü ve zamanı yoktur. Fakat katliamcı birliklerin, birçok yerde toplu mezarları gizlemek amacıyla yeteri kadar insan işgücü ve araçları vardır.

Bu konuda verilecek örnekler, sayısızdır. Örneklerden biri dikkat çekicidir. Sorunu herkesin anlayacağı analizlerle açıklamak hem kolaydır, hem de bu sonuçlar birçok insanı kalıcı ikna edecektir.

Ömer yasalarının 13. maddesine göre Hristiyanların atlara veya abine hayvanlarına eyerle binmeleri, kılıç veya silah taşımaları yasaktır.[223] Bu yasalar Osmanlı'da da geçerli olduğundan, Müslüman olmayanların Osmanlı ordusunda askerlik yapmaları yasaklıdır. Zorunlu ihtiyaç hâllerinde Müslüman olmayanlar askerlik süresinde Müslüman kabul edilir. Bu şekilde zorla askere alma örnekleri, özellikle Tanzimat sonrasında yoğunlaşmıştır. Meslek gruplarına göre doktorlar, mühendisler, taş ve duvar ustaları, yazıcı gibi mesleklerde askeri personel olarak askere alınanlar ön sıradadır.

İnsan, yaşadığı sürede canlı ve düşünen varlık olarak aile adındaki kültürel değer beşiğine doğar ve burada önce ailede konuşulan dil üzerinden, sonra bu dil üzerinden de diğer kültürel değerlere açılır ve aidat kazanır. Ölü insan, bu değer-

---

220 http://www.yenihayatnews.com/news/?p=22787

221 Türkçeye İngilizce Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) adının, Türkçede sürekli kısaltılmış ASALA şeklinde kullanılması, Ermenistan'ın Kurtuşu için silahlı propaganda yapan bir örgüt olduğu gizli kalırken, kolay ve klasik Ermeni düşmanlığını canlı tutmaktadır.

222 http://www.iha.com.tr/haber-vanda-toplu-mezar-bulundu-142640/
http://ahsenokyar.com/?p=90215
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ardahan-da-insaat-kazisinda-toplu-mezar-cikti-15924580
https://www.pinterest.ca/pin/447897125422711891/

223 İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları 1988, Tevbe Suresi, C.7, S.3451-3452

ler açısından yaşadığı sürece etik değer ifade eder. Bu vurgu, bir ölünün değersizliğini söylememektedir. Ölüm, insanların hayattan koptuğu tek mutlak ve değişmeyen gerçekliktir. Bu gerçeklik, insanların bilinçsiz doğasına, özellikle monoteist dinlerin yarattığı patolojik korku veya acıyla kodlanmıştır.[224] Bu tezler, yazıldığı yıllarda (1920) psikanalizde ölüm korkusu üzerine temel oluştururken, Freud sonrasında Jacques Lacans tarafından geliştirilmiş modeller bulunmaktadır.[225]

Özellikle patolojik obsesyonla şekillenmiş verilerle Ermenilerin soykırım yaptıklarını savunmalar, aslında kolay yöntemlerle tarih çarpıtması yaparlar. Şöyle ki:

27 Mayıs 2003'de Iğdır'ın Tuzluca ilçesi Gedikli köyünde yapılan toplu mezar kazılarında 1919 yılında Ermeniler tarafından öldürülen Türklere ait iskeletlerdeki kılıç kesikleri görülüyor.[226]

Başlığı sunulan bu haber örneğinde, aşağıda resmi görülen kafatası örneğinde olduğu gibi, elindeki kılıç, balta gibi silahlarla bu insanın da aralarında olduğu guruba dalmış barbarların, rast gele sağa sola savurdukları nefretli darbelerle öldürüldüğünü düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Kadername isimli, çok az kurtulanların anlattıkları kayıtlarda ve çekilen resimlerde, barbarlığın sınırsız olduğu görülecektir. Aradan geçen asırlık yıllar sonra bu kemikleri Türk yansıtmak hiç sorun olmadığı, çarpıtılmış tarihle kandırılan düşmanlık kültüründe gözlenecektir. Zaten tehcir sürecinde Ermenilerin sınırlı silahlı direnişleri kırıldığı gibi, Iğdır'dan Doğu Ermenistan'a veya Rusya himayesine sığınma seçeneği yerine, geri dönüp Türklerin kafasını kesme seçeneği de hiç olmayacaktır. Ulusal bilinci veya etnik kökeni ne ve nasıl olursa olsun, bütün insanlarda, doğadan gelen bir yaşam güdüsünü etkindir. Bu gerçeklik, varoluşun ve türün sürekliliğinin temel prensibidir. Bu gerçeği, eleştirisel anlamda kültürleştirme seçeneği yoktur. Bu açıdan Ermeni soykırımı, dönemin insan bilinci ve katliamlarda daha görülmemiş boyutlarda büyük bir hunharlığı yansıttığı için, Adorno deyimiyle, üzerine şiir yazılacak bir durum değildir. Bu süreci anlatan bir başka benzer kayıtta, şunlar anlatılır.

Küçük kızlara bakan kadınlardan birinin çektiği azabın öyküsünü soğukkanlılıkla dinlemenin olanağı yoktu. Şu kadarını söyleyeceğim; kadın, birçok kadınla birlikte, bir mağarada üzerlerine gazyağı dökülüp ateşe verildikten sonra kaçmış. Bir gübre yığını içine saklanmış ve orada bağlı bulunan bir eşeğin arpasını çalıp yiyerek hayatta kalmış. Söylenmeyecek kadar kötü koşullardan, iyi bir Kürt tarafından kurtarılmış ve bana gelinceye kadar bu kişi kendisiyle ilgilenmiş.[227]

---

224 Sigmund Freud, Psychologie des Unbewussten, Jenseits des Lustprinzips, Frankfurt am Main: Studienausgabe Fischer Verlag 1975; C.3; Sigmund Freud, Das Unbehagen in der Kultur Frankfurt am Main: Studienausgabe Fischer Verlag 1975; C.9

225 Jacques Lacan, Subversion des Subjekts und Dialektik des Begehrens im Freudschen Unbewussten

226 https://www.pinterest.ca/pin/447897125422711891/

227 Mary Caroline Holmes: Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921), İstanbul: Yaba Yayınları 2005, S.26

Bu kadının, yaşamak için hayvan gübre yığınında saklanması ve ardından iyi bir Kürt vurgusuyla anlattığı kişi tarafından kurtarılması, Kürtlerin Ermeni soykırımında genel olarak kötü sıfatlı olduğunu göstermektedir. Osmanlı İslam toplumda, düşünülen ve günümüzde de hâlâ kullanılan, *Ermenilerin kökünü kazıma* amacı vardır. Biraz önceki resimle çarpıtılan öldürme girişimlerinde, Kafkasya kökenli çeteler ve Hamidiyeliler oldukça deneyimlidirler. Bu süreçteki Ermeni direniş örgütlerinin, yine Ömer yasaları etkisindeki Osmanlı ve İslam tarihi boyunca, kılıç veya benzeri silahları kullanma teknikleri veya ustalıkları olmadığından, direnişi seçmiş az sayıdaki insanların ellerinde sadece ateşli silahlar olacağı seçeneğiyle, bu tür kitlesel katliam resimlerinin oluşması imkânsızdır.

Resim 1: *Kılıç darbesiyle öldürülmüş bir insanın kafatasındaki darbe izi.*[228]
Benzeri darbe izlerini Ermeni mezalimi adıyla çıkarılan mezarların tümünde görmek mümkündür.

Ermeniler tarafından katledildiği iddia edilen Türk veya Kürtlere ait cesetlerin, 1915-23 yılları arasında kazma kürekle yerin birkaç metre derinliklerine gömülmesi seçeneği yoktur. Ayrıca Ermenilerin üzerine atılan bu eylemlerde, Ermenilerin Müslümanları derinlere gömme zamanı ve seçenekleri de olmayacak-

228 https://www.pinterest.ca/pin/447897125422711891/

tır. Toplu katliamların ardında primitif bir gerçek vardır. Barbarca katledilen insanların öldürülme şekilleri ve ortada bırakılan resimlerin bir amacı vardır. Bu da geride kalan düşmanların psikolojik ürpertmesi amaçlanacaktır. Bahsedilen ürpertme ideolojisinin Türkçe ve İslami motifleri, memurlar.net adlı sitede ***kardi_sigen*** isimli yasaklı bir üye tarafından yüz yıl öncesi motifleriyle şu şekilde dile getirilir.

Cesetleri toplamaya gerek yok, meraklı olan ailesi gitsin alsın istediği yerden cesedini... Türk askerinin görevi midir pkk leşlerini toplamak, geberdiği yerde bırakın kalsın, toprağa bile girmesin, kokuşsun kalsın orada... Bu askeriyeyi anlayamıyorum, o kadar uğraş gebertcem diye, sonra onları toplayıp ailesine vereceğim diye uğraş ardından...[229]

Bu söylemler, PKK savaşçılarına karşı İslami vatandaşlık görevini yapmak isteyen bozuk bir kişiliğe aittir. Bu ekolü yaratanlar ve savunucuları, aktif politikanın kutsallarındandır. Hâlâ devam eden ve edecek olan bu savaşta, kurbanların kulak, burun, parmak veya cinsel organlarından başlayarak kesilip takı yapıldığı veya kafaları kesilip, askerlerin top oynadığı resimler de mevcuttur. Bir anlamda post modern Kerbela resimlerdir. Yüz yıl öncesinde dedeleriyle aynı saflarda mücadele etmiş Kürtlere 21. Yüzyılda bu amaçlarla yaklaşanların, 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında yapılan tehcir veya katliamlarda nasıl davranacağını düşünmek kolaydır. Yani toplu mezarlarda buldukları Ermenilerin akıbeti gibidir.

Şimdiye kadar ortaya çıkarılan ve gerçekte Ermenilere ait olan toplu mezarların tümü, iş makinalarıyla en az bir metrelik derinliklerden çıkarılmıştır. Ayrıca bu yalan haber ve bilgilerle Ermeniler tarafından katledildiği iddia edilen insanların kayıp oldukları çoktan bilinmesi gerektiğinden, o dönemdeki yakınları tarafından dini vecibeleri yerine getirilerek yine çoktan anıt mezarlara gömülmeleri gereklidir. Bu mantığı, edebi olarak daha hafif motiflerle Gogol, Ölü Canlar isimli romanında işlemiştir. Cesetlerden tarih yaratma, tarihi susturma, tarihi saptıran insanların seçeneğidir.

Tarihin yalan gerçekleri hiç bu şekilde gelişmediğinden, bulunan her Ermeni toplu mezarı, Kürt de değil Türk Müslüman olarak tanımlanmaktadır. Bu saptırmaları geri çevirmek için, arşivlerde kalmış toplu katliamlarla öldürülen Ermenilerin, dönemin şartlarında nasıl gömüldüklerini gösteren bir başka resim, Türk tarihindeki yalanları gösterecektir. Bu resimlerdeki toplu mezarlar özellikle 20. Yüzyılın son 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde açılarak, Ermeniler tarafından katledilen Türk mezarları yalanlarıyla ölü pazarına çıkarılacaktır. Şimdi gördüğünüz resimdeki gibi yüzlerce toplu mezarlarda Ermenilerin nasıl gömüldükleri gösterilmektedir. Bu mezarlar hakkında söylenmesi ve incelenmesi gereken birçok ayrıntı vardır.

---

229 https://forum.memurlar.net/konu/967368/3.sayfa

Resim 2: *Hamidiye alayları tarafından Erzurum'da yapılan bir katliamdan sonra 30 Ekim 1895 tarihli toplu mezar.*[230]

Tehcir barbarlığı gerçeklerini açığa çıkaran İttihat ve Terakki'nin bu amaçlı kadrolarının anılarındaki ayrıntılar, 1915'de katliam olmadığı düşüncelerine destek sunması için tehcire dair bütün söylemler, içeriklerden çıkarılmıştır. Ali Münif, esasen Panislamist, CHP iktidarında zamanla pantürkistleşen bir katliamcıdır. Adana katliamlarında suçlu görülerek idam cezasına çarptırılan biri Dörtyol müftüsü dâhil 36 kişinin idam edilmesi, onun bilincindeki Ermeni düşmanlığını ideolojikleştirir.[231] Ermeni sorununu kökten çözmek için İttihat ve Terakki iktidarında doğrudan dâhiliye nazırı olmayı ister.[232] Talat'ın Dâhiliye na-

230 http://www.genocide-museum.am/eng/hamidian.php

231 Taha Toros, Ali Münif Bey'in Hatıraları, İstanbul: İsis Yayıncılık 1996, S.53

232 Akşam Gazetesi, 30.11.1955

zırlığına emin olan savaş bakanı Enver, Ali Münif'e bayındırlık bakanlığı güvencesi verir.[233] İttihatçı kabinede bayındırlık bakanı Ali Münif, Adana tehcirinden sorumlu tutularak Malta'ya sürülür. Ali Münif gibi Bekir Ağa da tutuklu ve sonradan Malta adasına sürülen yüz dolayındaki soykırım suçlusu, Mustafa Kemal'le İngilizler arasında yapılan anlaşmalar sonrasında İngiliz tutuklularla değiş-tokuş prensibiyle serbest kalırlar.[234]

Ali Münif hakkında şu gerçeği özellikle vurgulamak gerekir. Bayındırlık bakanlığı yapması ve Kilikya bölgesindeki Ermeni gayrimenkullerinden haberdar olması, onun tehcirin ganimet zengini olduğunu açıklayacaktır. Şimdi anılarında tehcir ayrıntılarının sansürlenmesini açıklayalım.

Osmanlı İttihat ve Terakki hareketinin ve Meşrutiyet döneminin ünlü simalarından olan merhum Ali Münif (Yeğena) ile hayatı hakkındaki sohbetlerimiz 1930 yılının sonlarında başladı. Yengemle kardeş çocuklarıydı. Aralıklarla, Adana'da ve Ankara'da sürdürdüğümüz anılarını tesbit çalışmalarımız ölüm yılı olan 1951' de noktalandı. Bir aralık bu anıların Vatan gazetesinde yayınlanması için Malta'daki sürgün arkadaşlarından olan Ahmet Emin Yalman'dan teklif almıştım. Benim uzun süren iç ve dış seyahatlerim nedeniyle, bunu o yıllarda gerçekleştiremedik. Daha sonra Akşam gazetesi sahibi Kâzım Şinasi Dersan'ın ilgilenmesiyle, Ali Münif Bey'in anıları 1955 yılında bu gazetede yayınlandı.[235]

Ne var ki, Ermeni tehciri olayına Ali Münif'in de adı karıştığı için -o günlerin Sıkıyönetiminde görevli bir hukukçu yüzbaşının önerisiyle- hatıratın bu kısmından bazı pasajlar çıkartılmıştı.[236]

Ali Münif'in anılarının sansürlenip törpülendiği, bu anıları okuyanların anlaması sorun olmamasına rağmen, ilk kez Akşam Gazetesi'nde 5-7 Eylül olayları sonrasında yayınlanırken, yazar Taha Toros tarafından içeriklere dönemin şartlarıyla şu bilgiler eklenir.

Bu hatıratın Akşam gazetesinde neşri sırasında 6-7 Eylül hadiseleri sebebile İstanbul'da sıkıyönetim mevcut idi. Gazetenin sahibi Kâzım Şinasi Dersan, bu yazı serisini her ihtimale karşı sıkıyönetim ilgililerine önceden tevdi etmiş ve adı geçen yönetim hatıratta ittihatçıların yaptığı (tehcir) hareketine ait kısımların neşrini yasaklamıştır. Bu itibarla hatırattaki (tehcir) bahsi yayımlanmamıştır.[237]

5-7 Eylül olaylarında, Osmanlı'da Ermenilerin yaşadıklarına benzer amaç ve motiflerle Rum, Yahudi ve kalan Ermenilere karşı yağmalamalar yaşandığından, yarım asır önce yaşanan soykırım suçlamasının yinelenmemesi için devlet-

---

233 Akşam Gazetesi, 30.11.1955

234 https://www.anerkennung-jetzt.de/faq;
http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2015/554172/EPRS_ATA%282015%29554172_DE.pdf
http://www.independent.com.mt/articles/2012-04-19/news/turkeys-eu-minister-judge-giovanni-bonello-and-the-armenian-genocide-claim-about-malta-trials-is-nonsense-308828/

235 Akşam Gazetesi, 26.10.1955-21.12.1955

236 Taha Toros, Ali Münif Bey'in Hatıraları, İstanbul: İsis Yayıncılık 1996, S.VI

237 Akşam Gazetesi: 24.10.1955

çe yapılan sansürün devreye girdiği görülmektedir.

Türk tarih anlayışında, tek boyutlu düalist basit bir sistem vardır. Ermeniler yok edilmişlerdir. Osmanlı imparatorluğunun devlet karakteri yoktur. Hanedanlık sistemi üzerine işgallerle büyümüş bir imparatorluk, uluslaşma sürecinde Greklerden başlayarak öncelikle Avrupa kıtasındaki halklar bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Ermeniler, Hayastan adını verdikleri ülkelerinde yaşamıştır. Süryanice veya Arapçadaki milta, milla sözcükleriyle ötekileştirilmiş ve Fatih II. Mehmet'ten sonra millet-i Ermeni adıyla Osmanlı sisteminde yerleşik yaşamın halklara kazandırdığı ve göçebelere göre bütün ileri evreleri yaşayarak kültürleştirmiş bir toplumdur. Eğitim, yazı, okul, okul yazarlık, ticaret, burjuvalaşma, sosyal ve siyasal örgütlenme gibi bütün sosyolojik kategorilere sahip olan Ermeniler, Osmanlı'da erken uluslaşmış bir halktır. Bu ulus, Osmanlı sisteminde daha uluslaşmamış halkların Hamidiye alaylarıyla başlayan katliamlar, 1915 sonrasında aynı güçler tarafından sistemli jenosite dönüşür. Bu soykırım, I. Dünya Savaşı sonrasında yeni Sovyetler Birliği ve Bolşeviklerin hatalarıyla, Hitler'e ilham kaynağı olur. Bu soykırım, yeni kurulan devletin İttihatçı ve İslamcı Türk, Kürt ve Çerkes kadroları tarafından insani etik değerlere aykırı bir şekilde, sadece dediğim dedik, çaldığım düdük mantığıyla yapılır. Soykırımdan sonra büyük felaket hakkında birkaç duyarlı gözlemci ve misyonerin yazdıkları raporlar dışında jenosite dair sistemli bir çalışma yapılmamıştır. Tarihleri yok edilen Ermeniler arasında Daşnaklar zor şartlarda yerine getirirler. Dolayısıyla aradan geçen onlarca yıllar sonra ortaya çıkan toplu mezarlar, çok kolay bir şekilde Ermenilerin yaptığı iftirasıyla çarpıtılır. Bu mezarların yerleri, mutlaka ve mutlaka Türklerin özel arşivlerinde kayıtlıdır. Aradan geçen yıllar sonra, iç ve dış politik konjonktüre göre bildikleri toplu mezarları açıp, *Ermenilerin katlettiği Türkler* şeklinde yansıtmaları sorun değildir.

Tehcirin, aslında soykırım olduğunu ve İttihat Terakki önderliğinde Türk, Kürt ve Çerkeslerin katliamlarıyla gerçekleştiğini görebilmek için, olayları sadece 1915'deki göç ettirme örnekleriyle irdelemeyi zorunlu kılacaktır. Osmanlının özellikle batı vilayetlerindeki Ermeniler, Maraş vilayetinde odaklaşarak Suriye'ye tehcire zorlanırlar. Batıdaki Ermenilerin, Maraş üzeri tehcire zorlanmasında sadece tek bir amaç vardır. Bu da eski Hamidiyeli ölüm tacirleri ve katillerine insan yollamak, onların da bu insanları katletmelerini sağlamaktır. Aksi takdirde Tekfurdağı'da (Tekirdağ) yaşayan Ermenilerin İslam'i tehcirle Bulgaristan'a veya Yunanistan'a sürülmeleri, günümüzde tehcirin soykırım anlamında yorumlanmasını engellemeyecektir. Buna rağmen Osmanlı'da yaşanan tehcir, Ermenilerin göç ettirilerek, yollarda ganimet veya düşman hedefi yapılırlar. Bu yolculukta beslenme, sağlık, hijyen gibi ihtiyaçların karşılanmaması sonucu oluşan hastalıklarla, sistemli yok edilmeye yollandıkları somutlaştırmaktadır.

Ortadoğu ve Ermenistan'da İslam yayılmacılığı tarihinde İslam olmayanlara karşı uygulanan ihtida hareketlerinin, güneyde Asuri, Keldani, Nasara ve Ya-

hudileri hedef aldığı ve Ömer yasalarıyla asırlardır uygulandığı bilinmektedir. Bu uygulamalarda Ermeniler ve Rumlar, yaklaşık 12 asır gibi uzun bir zaman aralığında hedeftir.[238] Uluslaşma sürecinde Ermenilere karşı erkek egemen motiflerle özellikle kadınlara ve kız çocuklarına karşı yapılan ihtida yaptırımları dikkat çekicidir. İhtida ile İslamlaştırılan Ermeniler, yaşadıkları beldelerden koparılarak tutucu İslam toplumlarına yerleştirilirken, Hristiyan veya millet-i Ermeni kalanlar üzerinde da azaltma ve dini baskılarda arttırılır.[239] Tehcir sürecindeki ihtida girişimlerinin Ermeniler üzerindeki özellikle Hamidiye alayları deneyimiyle tartışmasız psikolojik baskılar belirgin sonuçlar verecektir. Hamidiye alaylarında özellikle Ermeni çocuk ve kadınlarda kitlesel tecavüz iştahını artırırken, diğer taraftan İslamlaşmamışlar üzerine yaratılan tecavüz korkularıyla İslamlaşma sürecini hızlandıracaktır. Bu süreçteki tecavüz vakaları, günümüzdeki motiflerinden farklı değildir. Sonuç olarak tecavüz olaylarındaki yoğunluğun, tecavüze başvuran erkeklerin, kurbanlarını insanı cinsel meta görmesi, psikopatolojik olduğu kadar planlanmış yapıldıklarını oldukları da aşikârdır. Bu sonucu belirleyen temek gerçek, çocukların ve kadınların yaşadığı tecavüzün kitleselliğidir.[240] Bu mekanizmalarında geçmişten ve günümüze veya bilinmeyen bir geleceğe kadar her hangi bir değişim olmayacaktır, çünkü tecavüz, kadına karşı intikam, şiddet, nefret, tahakküm ve haset gibi adına şimdilik insanlaşmamış diyebileceğimiz faktörler, Ermenilerle Kürtler arasında bir arada barındırmaktadır.[241] Burada tarih boyunca yaşanan etki-tepki prensibi olmasına rağmen, nitelik ve nicelikleri çok farklıdır. Bu durum, Ermenilerle Türkler arasında da farklı değildir. Bir halk, tarihsel vatanını kaybeder, milyonlar katledilir. Birey veya toplum psikolojisini her birinin tarihine indirgendiğinde, gerçeğin açığa çıkmasına hizmet eden nefret, intikam süreci yaşanacaktır. Bu ikili arasındaki ilişkinin bilimsel temelleri mevcuttur.[242] 1914 yılında Erzurum'da yapılan kongrede Daşnaklar Partisi, I. Dünya savaşında tarafsız kalacaklarını açıklar. Bu kongreyi gözleyen Bahattin Şakir, İttihat ve Terakki merkezine Daşnakların kararına güvenmediği raporunu bildirir. I. Dünya savaşında Osmanlının birçok cephesinde eli silah tutan çok sayıda Ermeni katıldığı gibi Sarıkamış'ta donarak ölenler arasında, yine çok sayıda Ermeni vardır. Doğu cephesin-

238 Fuat Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, İstanbul: İletişim Yayınları 2008, S.74

239 Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918), İstanbul: İletişim Yayınları 2002, S.158-159

240 Ermenilerin Harput ve çevresindeki 73 köyde yaşadıkları tecavüz kayıtları ve Urfa Yetimehanesi'ndeki tecavüz örnekleri, sayılarıyla Kürt Hamidiye Alayları Üzerine Sonuç Tezler başlığı altında incelenecektir.

241 Diana Scully, Cinsel Şiddeti Anlamak, İstanbul Metis Yayınları 2014, S.45, 50

242 David Becker, Ohne Hass keine Versöhnung. Freiburg: Kore Verlag 1992; Gerhard Werle, Ohne Wahrheit keine Versöhnung, Humboldt-Universität zu Berlin, Juristische Fakultät, Institut für Kriminalwissenschaften 1996; Gerhard Werle, Moritz Vormbaum, The African Criminal Court, Berlin: Springer Verlag 2017

de Osmanlı ordularında başlangıçtaki kısmı kopuşun ana nedeni, elbette tehcirdir. İnsanlar, devletlerinden evvel aile, çocuk, eş, anne, baba, akraba gibi birinci veya onuncu dereceden yakınlarına bağlıdır. Erkekleri cephede olan Ermenilerin kalanları, çok kolay bir şekilde tehcirle yollarda katledilir. Bu olayların yayılmasında sonra Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler, amele birliklerinde köle olarak çalıştırılır ve çokları hastalık, açlık gibi nedenler ölür. Bu grupta da katledilme örnekleri yaygındır. Bu olayların tümünü Çanakkale savaşındaki başarılarından dolayı *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Harp Madalyası* alan topçu subayı Yüzbaşı Sarkis Torosyan'ın anılarından okumak gerekir. Kendisi subay olarak bir orduya hizmet ederken, ailesi Kayseri Develi'den Der Zor çöllerine sürülür.[243] Osmanlı-Türk tarihinde ihanet kavramı yeniden ayrıntılaştırılmak zorundadır. Bu yapılmadığı, bütün enerji inkârcılık inadına yansır.[244]

Üzerine düşünülmemiş bu ayrıntıları iki toplum arasında karşılaştırmalı özellik ve farklılıklardan somutlaştırmak gerekir. Ermeniler, yerleşiktir, Kürtler göçebedir. Bu durum, göçebeliği nostaljikleştirmeden toplumsal geri bir seviye olduğunu ve düşünsel tüm davranışlar ve önyargıları bu temelde gelişmesini sağlayacaktır. Ermenilerin, her şeyi var, bizim yok. Onlar kâfir, biz Müslüman, onlar cehennemlik biz cennetlik, onların katli vacip, biz sürünüyoruz gibi gerekçelerin tümü, o süreçte geçerlidirler. Bu davranışların *aynı* örnekleri, DAİŞ iktidarı sürecinde Müslüman olmayan bütün çocuk ve kadınlara yaşatmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Hamidiye alayları tarafından gerçekleştirilen yoğun tecavüz, uygulamaları, geçmişten günümüze kadar erkek egemenliğe verilmiş mükâfat olarak kabul edilmek zorundadır.[245]

Biraz önce anlatılanlar, tecavüze indirgenerek İslamlaşmayı açıklayan ayrıntılardan biridir. Tehcir incelenirken karşımıza Osmanlı göçebeleriyle din üzeri gelenekselleşmiş zorunlu nikâh ve ihtida (din değiştirme) mecburiyetiyle Ermeniler üzerindeki kitlesel baskılara değinmek gerekir. Bu uygulamalar, valilikler ve mutasarrıflıklara konuyla ilgili genelgeler yollanarak, Ermeni kızların Müslümanlarla mecburi evlendirilmeleri yasallaştırılır.[246] Dâhiliye nazırı Talat tarafından valilere yollanan 20 Temmuz 1915 tarihli şifreli bir telgrafla, daha önceki ihtida kararları durdurulur.[247] Durdurulma nedenleri arasında, kadın ve çocukların tecavüzle çetecilere sunma ve onları hoşnut kılma anlayışı yanında, Ermeniler arasında Erzincan'da ihtidalar arasında tekrar eski dinlerine geri dönmeler gerekçe gösterilir. Trajedinin bu boyutunda, ötekileştirilmiş çocukların, geldik-

243 Sarkis Torosyan, Çanakkale'den Filistin Cephesine, İstanbul: İletişim Yayınları 1912

244 Y. Hakan Erdem, Torosyan'ın Acayip Hikayesi, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık 2012

245 Diana Scully, Cinsel Şiddeti Anlamak, İstanbul Metis Yayınları 2014, S.150-151

246 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA) Dahiliye Şifre Kalemi DH-ŞFR Nr.54-A/382; DH-ŞFR, Nr.55/18; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 1995, S.77, 85; Fuat Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, İstanbul: İletişim Yayınları 2008, S.145, 156

247 BOA, DH ŞFR, Nr: 1338

leri ailelerdeki iç tecavüz ve şiddetle başlayan hak ihlalleri üzerine kimse bir şey söylemez. Tehcir adı altındaki bu yaptırımlar, bir taraftan Ermeni halkını onursuzlaştırmayı ve kültürel asimilasyonu doğururken, bu travmalarla yaşanan zorunlu çocuk evliliklerindeki daha vahim facialarını gündeme getirmektedir. Bu genel durumu sadece Urfa Yetimhanesinde görevli Bayan Holmes şöyle anlatır.

Yetimhanede herhangi bir Müslümana karılık yapmamış on iki yaşının üzerinde kız pek yoktu. Birkaçı da on yaşından itibaren karılık yapmıştı. Bütün hepsi hastaydı ve cinsel hastalıkları en son yöntemlere göre tedavi ettiğimiz halde yine de ölen az olmadı.[248]

Bu örneklerdeki hasta faşistlerin yarattığı felaket hakkında insan olan her bireyin, fazla bir şey söyleme seçeneği olmayacaktır. Susmak ise bu suçun gizli kalmasını sağlayacaktır.

Türkçede aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık resimli bir deyim vardır. Bu resim, tükürüklü iğrentinin, tükürende kaldığını gösterirken, özellikle çocuk tecavüzünün bu bağlamda bir kez daha dile getirilmesi gerekir. Bir insanı veya toplumu, inançları gerekçesiyle asimile etmek, hele hele tek tanrı inançlarından birini diğerine zorla ihtida girişimlerini, patolojik hastalıktan öte başka bir tanıyla açıklamayı imkânsızlaştırmaktadır. İhtida denemelerin tümünde, ya soyut tanrıyı aldatmak veya ihtidayı çıkarının ve uygulayanların tümünün tanrılaştığı görülecektir. Bu döngüde gerek ihtida da gerekse ihtida kararının kaldırılmasında sistematik cezai yaptırımlar insani merhametsizlik örnekleriyle tanrı-şeytan kapalı sistemi gözlenmektedir. Psikopatolojik nedenleri kısa ve öz olarak ancak bu şekilde açıklanacak olan ihtida denemelerin tümünde, dinin sorunlaşması görülmektedir. Bu temelde ihtida kararının kaldırılmasından sonra yaşanılan gerçeklerin boyutları kitlesel sapıklık resimlerini anımsatmayacak şekilde değişir. Sansürlenmiş Osmanlı arşivlerinde ***BOA, DH ŞFR*** (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezaret Şifre Kalemi) kısaltmalarıyla valilik ve kaymakamlıklara konulara göre yollanmış yüzlerce belge bulunmaktadır. Bunları tek tek incelemek kadar, bu içeriklerdeki yöntem mantığı açığa çıkarmak önemlidir. Şimdi tehciri, biraz daha Türk kaynaklarına göre yöresel somutlaştırmak gerekir.

Türk kaynakları, I. Dünya savaşında Almanların Belçikalıları göç ettirmesinden bahsederken, *Osmanlı Devleti, savaşın içinde bulunduğu bir ortamda Ermeni sevkıyatı için bütçesinin dar imkânları içinde 1915 yılında 52 milyon, 1916 Ekim sonuna kadar 86 milyon, 1916 sonuna kadar da 150 milyon kuruş sarf edilmesi gerektiğini* öne çıkarır.[249]

Dikkat edileceği gibi, göç için ihtiyaç duyulan miktarlar kuruşla anlatılarak, büyük rakamlar yaratılır ve sevkiyatın büyük harcamalarla çok pahalı olduğuna dikkat çekilir. İkicisi ise, 52 milyon kuruşun 520 bin lira, verilen diğer büyük

---

248 Mary Caroline Holmes: Urfa'da Ermeni Yetimhanesi, (1919-1921) İstanbul: Yaba Yayınları 2005, S.24

249 Recep Karacakaya, Ermeni Tehciri, Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2001, Sayı: 37, S.384

sayılı miktarların da sırasıyla 860 bin ve 1,5 milyon lira olduğu abartısı amaçlanır. Bu rakamları bir de harcandıkları yıl ve aylara göre dikkate aldığımızda, tehcirin yoğun olarak başladığı 1915 yılının sekiz ayında (24 Nisan- 31 Aralık) 520 bin lira harcadığını iddia eden devlet veya tarihçi, tehcirin ikinci yılının ilk on ayında 860 bin lira harcarken, yılın kalan son iki ayında 1,5 milyon lira harcandığı örneklerinden görüleceği gibi, zaman ve kitle sayısıyla ilişkisiz ve orantısız rakamlar peydahlanır. Tehcir sürecinde Ermenilerin ezici çoğunluğu barındıkları kuzey bölgesinden, çocuklar at veya eşek sırtındaki heybelere doldurularak, yetişkinler de onlarla birlikte yürüyerek Maraş yollarına çıkarlar. Bu kafilelerin çoğu, yollarda pusu kurmuş Teşkilat-ı Mahsusa ya da atlı süvari çeteleri tarafından öldürülür veya tecavüze uğrar. Kalanlar ise hastalıklarla ölüme giderler. Tehcirin yaşanmış bu iki reel ayrıntısındaki barbarlığı, 1918 yılında açılan Osmanlı mahkemelerindeki ayrıntılar ve şiddet yoğunluğu açıklamaktadır.

1915'de İttihat ve Terakki iktidarında sürgün veya göç ettirme adı altında yolculuk şartlarında planlı soykırımın ne kadar yaygın olduğunu görebilmek için, tehcir kavramını Osmanlı mahkemelerine göre somutlaştırmak gerekir. Bunun için Damat Ferit iktidarı döneminde açılan bir kısım tehcir davalarının hangi şehirleri kapsadığını göstermek gerekir. Osmanlı sultanı Vahideddin 16 Şubat 1919'da İngilizlerin isteği üzerine Fevkalade *Dar-us Saadet Divan-i Harb-i Örfi*'ni (Olağanüstü Sıkıyönetim Mahkemesi) kurdurarak, Ermeni ve Rumların tehciri sırasında kırıma girişen Osmanlı sivil ve askerin yargılanmasına başlar.[250]

Birinci sırada Şubat 1919'da başlayan Yozgat tehciri davası vardır. Bu davada Boğazlıyan kaymakamı, Yozgat *mutasarrıf vekili* [251] Mehmed Kemal, Yozgat evkaf memuru Feyyaz Ali ve Yozgat komutanı Binbaşı Tevfik isimli şahıslar yargılanır.[252] Bu davanın ardından Trabzon'dan yapılan tehcir davası başlar. Trabzon tehcir davasında yargılananlar arasında bir gümrük müdürü, tüccarlar, otelci, emekli binbaşı, vali, İttihat ve Terakki üyeleri bulunmaktadır.[253] Trabzon, Osmanlı'da bir gümrük ve ihracat limanıdır. Şehirde çok sayıda Ermeni yaşar. Trabzon tehciri, kısa sürede askeri ve İttihatçı güdümden çıkarak tehcir yoluyla yapılacak katliamı fırsat görenler arasında Ermeni ve Rumların mülkleriyle burjuvalaşma fırsatı yaratır. Trabzon davası, Vali Cemal Azmi Bey ile İttihat ve Terakki murahhası Nail gıyaben bu nedenlerden dolayı idam cezasına çarptırılır.

Nazi katliamları tarihinde Doktor Mengele'nin ünü bilinmektedir. Dr. Saib

---

250 Salahi R. Sonyel, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2010, S.13

251 Mülki idarede vali ile kaymakam arasında bulunan sancakların mülki amiri.

252 Ferudun Ata, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, Ankara 2005, S.143-144; Ali Fuat Türkgeldi: Görüp İşittiklerim, S.220; Nejdet Bilgi: Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, Ankara 1919, s.93-94

253 Zeynep Tüfekçi, Trabzon ve Çevresinden Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamalar (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, S.100

isimli hekimin, tehcir sürecinde Ermenileri iğneleyerek öldürdüğü iddiaları, aylarca süren mahkemelerden sonra beraatla sonuçlanır.[254] Bu davadaki suçlama motifleri, Ermeni düşmanlığıyla yaşayan bir doktorun ruhundaki insan düşmanlığı hastalığının psikolojisinde ne kadar derinde olduğunu göstermektedir.

1905'de başlayan tehcirin, esasen bir soykırım harekâtı olduğunu dikkate almak için şimdi kısaca diğer şehir ve bölgeler açılan davaları belirtmek faydalı olacaktır.

Adapazarı tehciri, Amasya tehciri, Bayburt tehciri, Edirne tehciri, Mamüratülaziz (Elazığ) tehciri, Harput tehciri, Dolapdere (Beyoğlu) tehciri, Büyük Dere tehciri (Rumları hedef alır) Erzincan tehciri, Karamürsel tehciri, Sivas tehciri, Koçhisar tehciri, Zor tehciri ve mutasarrıfı, Urfa tehciri ve mutasarrıfı Nusret'in davası şeklinde onlarca sembolik dava görülür. Davalara yansımayan tehcirler ise Aydın, Tekfurdag, Çanakkale, Eskişehir, Adapazarı, Bolu, Hüdavendigar (Bursa), Ankara, İzmit, İzmir, Konya, Niğde, Karahisar, Balıkesir (Karesi), Antalya, Kastamonu, Samsun, Ordu, Giresun,[255] Kütahya, Kayseri, Kırşehir, Maraş, gibi şehirlerden yapılanlar hukuksal kovuşturmalara tabii tutulmazlar.[256] Topal Osman hakkında yazılanlar dikkate alındığında Giresun'daki Ermenilerin tehciri, 1914'de başlar. Topal Osman'ın Osmanlı'daki tehcir icraatlarına verilmesi gereken ilk örnekte yaptıkları, Giresun'da yaşayan Ermenilerin bu sürecin nasıl barbarca yaşadığını açığa çıkaracaktır.

İşte bu sıralarda idi ki Ermeniler de ayaklanmış, onlar da hükûmet kurmak üzere bir beylik istiyorlardı ve içimizdeki Giresun Ermenileri de hazırlıklarını gizliden yapıyorlardı. Fakat tez duyuldu. Ermeniler tehcire tâbi tutuldu. Giresun'daki Ermeniler de sürgün edildiler.

Bu Ermenilerden Yağcı Şerik isminde bir Ermeni kızı ile Kuğara'da arkadaşı olan bir Rum'un evine saklanıp kalmıştı. Bu Ermeni'yi Osman Ağa'ya bir Rum gelip haber verdi. Ağa yanına şu arkadaşlarını alıp gece doğru bu Rum'un evine gitti. Arkadaşları şunlardı: Bulamoğlu Mehmet Ağa, Bekir çavuşun Bekir Ağa, Yusuf Ağa Zade Mehmet ağa idi.

Ermeni'yi evinden aldılar kızını aynı Rum'un evinde bırakıp Ermeni'yi bir kayığa koyup Büyük Ada istikametine götürüp Ermeni'nin ayağına bir taş bağlayıp denize attılar.

Şerik denizin dibine inerken, Osman Ağa arkadaşlarına yakamoza bakın diye denizin dibinden yukarı çıkan köpükleri gösteriyordu.

Osman Ağa sonra bu Ermeni'nin kızını sorgu hâkiminin kâtibi ile nikâh ettirip evlendirdi. Artık 94'üncü alay da askerini tamamlıyor ve askere de devamlı olarak talim yaptırılıyordu. Bu alayın bütün erleri Giresun uşakları idi.[257]

Bu ayrıntılarda Topal Osman'ın Ermeni Yağcı Şerik'i nasıl öldürüldüğü açık bir

---

254 Vakit Gazetesi, 22 Kanûn-ı Evet 1335 (22 Aralık 1919), Nr. 764; Alemdar Gazetesi, 22 Kanûn Evvel 1335 (22 Aralık 1919), Nr. 371

255 Mehmet Şakir Sarıbayraktaroğlu, Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor, İstanbul: Kardeş Matbaası 1975, S.21-22

256 BOA. DH. ŞFR, 52/249; BOA .DH. ŞFR, 52/255; BOA. DH. ŞFR, 52/266

257 Mehmet Şakir Sarıbayraktaroğlu, Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor, İstanbul: Kardeş Matbaası 1975 S.22; Süleyman Beyoğlu, Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, İstanbul: Bengi Yayınları 2009, S.72

dille geçmişteki yaptığı gibi anlatılmasına rağmen, çıkarılmadığı mahkemede sonradan beraat eder.[258] Askeri birliği, kurulduğundan itibaren Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak çalışır.[259] Bu şekilde Kuşçubaşı Eşref, Çerkes Ethem, Said-i Kurdi, Topal Osman gibilerin eylemlerinden, bu örgütün neden *Teşkilat-ı Mahsusa* adını aldığı ve radikal bir katliam birliği olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Topal Osman'ın Giresun bölgesinde yaşayan Rumlara, Mustafa Kemal'e *"Siz hiç merak etmeyin Paşam, bu Pontus Rumlarına öyle bir tütsü vereceğim ki hepsi mağaralarda eşek arıları gibi boğulup gidecek"* söylemi, içindeki şiddetin hastalık düzeyde olduğunu göstermektedir.[260] Hatta ve hatta katliamcı yakın arkadaşı Ali Şükrü'yü bir tartışma sonucu öldürüp çuvalla kaybetme girişimi, bu şahsın kişiliğini açığa çıkarmaktadır.[261] Bu olaylar, tehcirin yapıldığı bütün şehirlerdeki sonuçların farklı olmadığını gösterdiği gibi Topal Osman hakkında verilecek idam kararını geçersizleştirecek olan 29 Mayıs 1919'da Samsun'da tanıştığı Mustafa Kemal adında yakın bir dostu vardır.[262] Ayrıca hakkında yakalanma kararı veren mahkemenin başında kendisinin kaçmasına fırsat tanıyan Nemrut Mustafa paşa adında bir Kürt hâkim vardır.[263]

Topal Osman'ın çarşaf giyerek kaçması ve saklanması, onu Osman ağa yapanların kabullenemedikleri bir gerçek olmasına rağmen, bu kaçışın ayrıntılarında kendileri de çarşaf giyerek kaçtıklarını kabul ederler.

Koca Yusuf ağa, Osman ağayı aramaya koyuldu. Osman ağa da bu sıra Lale sinemasının yanında Hacı Hüseyin mahallesinin ilk başlangıcı olan yerde kendilerine ait binanın köşesindeki çeşmeyi yaptırıyordu. Koca Yusuf ağa nefes nefese koşarak Osman ağayı burada buldu. Ağaya, Mehmet Hulusi efendinin söylediklerini söyledi, şimdi İstanbul hükümetinden bir yazı almış, senin ölü veya diri olarak teslim alınmanı istiyorlarmış, hemen şehirden uzaklaşsın dedi. Ağanın yanında Bulamoğlu Mehmet ağa vardı. Ağa, Mehmet ağaya "Sizin eve gidelim" dedi. Fakat orası şehir içi olduğu için Sütlaçzade Mustafa efendinin evi şehrin dışarısı olduğundan doğru Sütlaç'ın evine gitti. Osman ağa derhal Sütlaçzade Mustafa efendinin kardeşi Vahit'i Keşab'a Tomoğlu İsmail ağaya gönderdi.[264] "İsmail ağaya benden selam söyle, yanına adamlarını alıp beni gelsin alsın" diye. Vahit'i oradan doğru Keşab'a yollandı, vakit akşama yakındı. Osman ağa akşam karanlığı olduktan sonra Sütlaç'ın evinden kalkıp doğru Hacı Hüseyin mahallesindeki Yuna yalısında Alidayıoğlu Mustafa efendiye ait olan ve o sıra Bilal kaptanın oturduğu eve gitti. Bu ev Osman ağanın baba evine de yakındı. Bilal kaptan da ayrıca Osman ağayı arıyordu. Bu kısma şu kadar temas edeceğim. Osman ağayı bazı yazarlar Sütlaç'ın

---

258 Mehmet Şakir Sarıbayraktaroğlu, Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor, İstanbul: Kardeş Matbaası 1975, S.37

259 Cemal Şener, Topal Osman Olayı, İstanbul: Cumhuriyet Yayınevi 2001, C.1, S.58-59

260 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, İstanbul: May Yayınları 1977, C.2, S.345

261 Cemal Şener, Topal Osman Olayı, İstanbul: Cumhuriyet Yayınevi 2001, C.2, S.36

262 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, İstanbul: May Yayınları 1977, C.2, S.348

263 Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyan, İstanbul: May Yayınları 1977, S.348-349

264 Buradaki isimde Tomoğlu, Tomas oğlu kökenli olup, İsmail'le İslamlaşma garanti altına alınmıştır.

evinden kadın çarşafı giyip Bilal kaptanın evine geldiğini söylerler. Kati olarak yalandır. Hakikatle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü o zaman kadınlar çarşaf giyerlerdi.

Bir erkek ise hiçbir suretle çarşaf giyemezdi. O erkeklik şanına yakışmazdı, hele ki Osman ağa böyle şeye hiçbir suretle yanaşmaz, kendi erkeklik şerefine yediremez ve kendisi bu işte ölümü tercih ederdi. Sütlaç'ın evinde ise kaldığı müddet ancak beş saat kadardı.[265]

Damat Ferit mahkemelerinde Yozgat ve Boğazlıyan katliamlarıyla ilgili ilk tehcir davası görülür. Bu mahkemelerde zamanla açığa çıkan ilk bilgiler, Ermenilerin tehcirde soykırıma uğradıkları sonucu açığa çıkacağı gerekçesiyle, örnek olarak Abdullah Cevdet (Karlıdağ) isimli hâkim örneğinde görüleceği gibi, Kürdi Türk milliyetçilerinin tepkileriyle suskunlaştırılır. Burada terminolojik açıdan tarihsel bir kavramı, yaşanmış gerçeklerden çıkan sonuçlarıyla gündeme getirmek gerekir. Bu da ikinci dünya savaşı sonrasında Lemkin tarafından hukuksal çerçevesi tanımlanan jenosit kavramının, tehcirle Osmanlıca adının kıtal olduğudur. Sonuç itibariyle Lemkin'in hukuksal boyut kazandırdığı jenosidin, Osmanlı'daki adı genelde *kıtal*, özelde ise *Ermeni kıtalı*'dır. Bu davalar sonunda sadece şahsi ve gıyabi 13 idam cezası verilir. Ermeni nüfusun yoğun olduğu Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum gibi vilayetlerde Said-i Kurdi örneğinde olduğu gibi aktif Hamidiye katliamlarında, yollarda yapılan katliamlarda tehcirin bir yerden bir yere yapılan göç, zorunlu göç gibi anlamların yaratılmasına neden bırakmaz.

Topal Osman hakkında 7 Temmuz 1919 tarihinde meclis-i vükela tarafından verilen af kararı ve bu konudaki gelişmelerin tarihçesi, soykırım suçluları açısından ilgi çekicidir. Zira bu kararda sadece Topal Osman adının anılması, beraberindeki çetecilerini huzursuz kılması, Osman ağa adına çıkarılan suçlamalarda, katliamlarda komutasındaki çetecilerin hukuksal şüphelerini yaratmıştır. Bu çerçevede 29 Ekim 1919 tarihli bir kararla yüz altmış dokuz şahıs hakkında afv-ı şahane adında bir kararla ödüllendirilirler.[266] Ödüllendirmenin sıfatı, biraz önceki tümcedeki *afv-ı şahane* sözcüğündedir.

Damat Ferit şahsı ve hükümeti üzerine Türk tarihinde söylenmeyecek hakaretlerin hiçbiri geri bırakılmaz. Bu süreç Osmanlı iktidarı ve tarihsel gerçekleri radikal hukuksal istemlerle dikkate aldığımızda, soykırım suçlusu kabul edilen toplam 13 kişi hakkında verilen kararların hukuksal açıdan komik olduğunu göreceğiz. Soykırım, yaşayan tüm insanların ulus ve etnik farklıları faşizan karakterli nefret eylemleriyle şekillendiren bir insanlık suçudur. Ermeniler başta olmak üzere inançları farklı olduğundan dolayı bir halkın kendi siyasal sistemini katliamlarla sonlandırmak, Türki mantıkla yurtseverlik kabul edilirken, Ermeniler başta olmak üzere diğer halkların günümüzde manevi adı altında tanımlayacağımız

---

265 Mehmet Şakir Sarıbayraktaroğlu, Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor, İstanbul: Kardeş Matbaası 1975, S.39

266 Ferudun Ata, İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, S.196; Süleyman Beyoğlu: Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, İstanbul: Bengi Yayınları 2009, S.82

tüm maddi kayıplarının hesabı, tarihsel bir hesaplaşmaya bırakılmamalıdır.[267]

Tehcir davaları ile gerçek yaşanan tehcir arasındaki uçurumları gidermek için Türk tarihinde Meclis-i Vükela'nın 17 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli Zabıtnamesindeki kararlar, günümüz tarihçileri tarafından Christie's, Sotheby's, Phillips gibi açık arttırma evlerinde yapılmamış müzayedelere benzer Ermeni mülklerinin açık artırma yoluyla satıldığı anlatılır.[268] Bir asır önceki geçmişe dair bu tür post modern yorumlardan, meclis-i vükela'nın 10 Haziran tarihli kayıtlarını savaş şartlarında inceleyen her araştırmacı için göz boyama niteliğine sahip olmayan basit yalanların kurgulandığı anlaşılacaktır.

Gerek birinci dünya savaşı yıllarında, gerekse tehcir sürecinde Osmanlı Ermenistan'ında büyük bir kitle hareketi vardır. Bu süreci anlatanlardan biri, Alman Türkolog tarihçi Prof. Dr. Klaus Kreiser'dir. Kreiser, tehcir sürecinde Ermeniler ve Kürtlerin yaşadıklarını şöyle anlatır.

1915-16 yıllarında hükümetin tehcir emriyle vuku bulan büyük bir katliama sahne olduğu belli olmaz. Açlık, halsizlik, hastalık yüzünden sayısız Ermeni hayatını kaybetti; diğerleri özellikle Sünni Kürt aşiretlerin üyeleri tarafından işlenen soygun amaçlı saldırılarda öldüler. Muş'taki Surp Karabet gibi çok sayıda kilise ve manastır yağmalanıp talan edildi. Günlüğünün sadece tek bir yerinde "sefil vaziyetteki mülteciler"den söz edilmektedir ki büyük olasılıkla Rus işgalinin veya Ermeni şiddet eylemlerinin kurbanı olan Müslümanları kasteder.[269]

Bahsedilen süreçte elbette Kürtlerde de kitlesel bir hareketlilik gözlenecektir. Baytar Nuri'nin soykırım ganimeti olan manastırı sattırdığı Elbistan kökenli Koço ağanın, Hatay'a yerleşmesi, zenginleşmesi, yayla ve malikâneye sahip olması, kökleri soykırıma uzanan bir başka göçün nereden nereye uzandığını göstermektedir.[270] Tehcirde bir taraftan köyler, kasabalar, şehirler Ermenilerden arındırılırken, bu katliamları yapan süvari alaylarındaki Çerkes, Kürt ve Türklerden özellikle göçebe kökenli olanlar, hemen köy, yayla ve ev kapma yarışına gireceklerdir. Bu söylemler, birer abartı olmadığı gibi üzerine düşünülerek tehcirin nasıl yaşandığını göstermektedir. Benzer resimlerin beyaz adamın Amerika'nın yerlilerden arındırılması sürecinde yaşandığını, western filmlerindeki göçlerde gözlenmektedir. Bir taraftan yerliler dağlara çekilirken, eş zamanlı olarak insan avı yapılır. Bir taraftan yeni gelenlerin seç beğen al resimleri yaşanırken, diğer tarafta açlık, hastalık ve ölüm kol gezer. Günümüz insanı, önce iki milyon Ermeni'nin, sonra da Asuri ve Rumların tehcirini biraz somutlaştırma yeteneğine sahip olmalıdır. Osmanlı komutanlarından ve tehcirin akli mimarları ve ittihatçıların öğretmeni Alman General von

---

267 Tehcirin yarattığı reel sorun ve Ermenisizleştirilen Ermenistan'ın ilanında sonra Kemalistler, Bolşevikler ve İngilizler arasındaki politik ilişkiler, çalışmanın ikinci cildinde incelenecektir.

268 Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü 1990, S.117-121; Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918), Ankara: Türk Tarih Kurumu 2001, S.52-53

269 Klaus Kreiser, Atatürk, İstanbul: İletişim Yayınları 2010, S.125

270 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.192-196

der Goltz paşa, 19 Nisan 1916 yılında Bağdat'ta tifodan ölür. Beslenme, hijyen ve sağlık açısından daha iyi imkân ve şartlara sahip olan Osmanlı paşası tifodan ölüyorsa, yollara düşürülen Ermenilerin sonu ne olacaktır diye düşünmek gerekir.

Tehcir uygulamalarını bilen ve Ziya Gökalp gölgesinde propaganda yapan biri üzerinden, tehcirin, dolayısıyla soykırımın ne olduğunu okuyalım.

Tehcir işi yürürlüğe geçince, askeri icapların ölçüleri bir tarafa bırakılmış, türlü his, ihtiras ve menfaatler ortalığa hâkim olmuştur.

Resmi bakımdan da tehcir çok sert yürütülmüştür. Evlerini ve mallarını terk etmeye davet edilen Ermenilere yanlarına en lüzumlu eşyayı almaları için bir, nihayet iki gün mühlet verilmiştir. Tehcir edilenlerin çoğu, soğuk dağlık araziden sıcak çöllere doğru, beraberlerinde pek az su ve yiyecek olduğu halde sevk edilmişlerdir. Bu haller bile yok edici tesirler yaratmaya yeterdi. Kafileler şehirlerden uzaklaşınca, bunların mal, can ve ırzının korunması için hiçbir tedbir alınmamış; Ermeni ihtilalcilerinden ve yaptıkları kıtallerden canı yananların intikam gayretine düşmeleri, takım takım yağmacıların bu fırsatı kaçırmak istememeleri yüzünden feci taşkınlıklar olmuştur. Harp yıllarında yolları, vasıtaları olmayan bir memlekette kadın ve çocuklarıyla beraber felakete uğrayan kafileleri bekleyen tabii akıbet bir intikam gayreti ve yağma hırsı yüzünden kat kat kötüleşmekle beraber Teşkilat-ı Mahsusa adını taşıyan çeteler, doğrudan doğruya bir imha hedefinin arkasından koşmuşlardır. İttihad ve Terakki umumi merkezi azasından bulunan, kendi ölçüleriyle çok hararetli bir vatansever olan ve Teşkilat-ı Mahsusa'ya liderlik eden Dr. Bahaettin Şakir şöyle düşünmüştür: Ermenilerin kesif bir halde Rus hududu civarında yaşamalarının memleketimin bekası bakımından büyük bir tehlike olduğu anlaşılmıştır. Tehlikeyi ortadan kaldırmak için ne mümkünse yapmak, milli selametin icabıdır.[271]

Tehcir başlığını sonlarken, geçmişten günümüze verilen örneklerde son olarak şu gerçeği vurgulamak gerekir. İnsan bilinci, politik, felsefi veya bilimsel dilbilinci geliştirerek gelişir. Bu şekilde insanın, ulus, din gibi sübjektif değer veya kurgularının değişmesi sağlanır.

Ermeni soykırımı hakkında 19 ve 20. Yüzyılda yaşanan katliamların, bir başına soykırımı içerdiği Katliam ve Mezalima başlıkları altında incelenmiştir. Aynı şekilde soykırımın inkârı amacıyla sık kullanılan tehcir kavramının da geçmişteki fiziksel sonuçlarıyla soykırım olduğunu, günümüze indirgeyerek veya geleceğe öteleyerek, bir başına ağır bir soykırım olduğu anlaşılacaktır. Bilincin gelişmediği bir yerde, ne etik değerler, ne metafizik adalet ne de reel hukuksal adalet gelişecektir. Bu yüzden insan katlinin politikleşmiş son kavramı olan jenosit sözcüğünü 1870-1923 sürecine indirgeyerek inceleyelim.

Bu kavramı politik bilince kazandıran Raphael Lemkin'in çıkış noktasında hukuk eğitimi sırasında hocasıyla girdiği tartışmada, bir çiftçinin tavuklarını istediği gibi öldürmesini, bağımsız devletlerin ülkelerindeki insanları da öldü-

---

271 Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret 1997, C.1, S.401-402

rebileceği tartışmasından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Bilincin, dolaysıyla dilbilincin geliştiği dönemlerde yaşamamıza rağmen, hukuksal sonuçları tek tek kişilere indirgenerek tanımlanan jenosidin, ne yazık ki çok azların tarafından sorgulanan ve tepki gösterilen hayvanların katlinden insan katline etik sorunluluğun kitleselleşmediği ve her iki büyüklüğün enflasyonlaştığı bir süreçte yaşadığımızı unutmamak gerekir.

Soykırım

Şimdi Amerikan yerlileri ve Ermeniler ve Yahudilerden sonra politik sistemleşmeyle etkisindeki kitlesel katletme örneklerini aşan bir tanımı açıklamak gerekir. Bu da soykırım kavramıdır. Bu kavramı Anglo Sakson dillerinde ortaklaşa kullanılan jenosit kavramıyla aynılaştırmadan önce, Osmanlı'da yaşanan katliamlara halk dilinde verilen Ermeni kırımı isminden de jenosit kavramını kültürleştirmek sorun olmayacaktır. Ermenilik, ulusal karakterli etnik bir toplumsal kesitin Türkçe, Arapça gibi İslami dillerdeki adıdır. Kırım kavramı ise, insanların sanki viral bir hastalığa karşı bağışıksızlık örneğinde dolduğu gibi savunmasız bir şekilde nerede görülürse katledildiği veya Türkçedeki gelenekselleşmiş şekliyle katli vacip bir durum gözlenmektedir. Bu şekilde bir toplumu ulus, din, dil ve hatta inanç gibi birçok insanı bir araya getiren temel kıstaslara göre gruplandırarak yok edilmelerine sistemleşmiş bir şekilde katkı sağlama veya izin vermenin diğer adı, soykırımdır. İnsan toplulukları genel olarak az nicelikli bir şekilde burada sadece soy kavramına göre tanımlandıklarından, bu soydan olanların kırılması eylemi burada öne çıkmaktadır. Aslında Ermeni kırımından sonra Türkiye'de sosyal bilimlerden dilbilime kadar bütün akademisyenlerin kendi söylemlerinden jenoside eş değer bir kavram bulmaları, sadece kendi tarihleriyle olan ilişkilerini açığa çıkarmaktadırlar. Osmanlı veya Birinci Dünya Savaşını anlatan birçok tarih veya anı kitaplarında *Ermeni Kırımı* kavramı cömertçe kullanılmaktadır.[272] Etnik bir soy ve halk olan Ermenilerin kırımı yerine soykırım kavramının dilbilince yerleşmesi engelleme girişimleri, aslında bilinçteki psikolojik obsesyonla şu ya da bu şekilde Ermeni soykırımının inkârını amaçlamaktadır.

1923 yılında Karabekir'in dolaştığı şehirlerde kalan Müslüman olmayan insan sayıları vahimdir.

1 Aralık, Tekirdağ'ındaki kıtaları teftiş ettim ve tatbikat yaptırdım. Kışlaları ve hastaneyi de teftiş ettim. Öğleden sonra resmi ziyaretler ile beraber, Türk Ocağı ve mektepleri ziyaret ettim. Kasabada 12.300 nüfus kalmış. Evvelce 21.000 Rum ve 12.000 Ermeni

272 Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Stanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi 1931, S.34, 43; Cemal Paşa: Hatıralar, S.89

vardı. Kaçmışlar, 2.000 Yahudi ve 300 kadar Ermeni kalmış. 2 Aralık, otomobillerle Çorlu'ya, ertesi gün de Hadımköy'e geldik. Aynı tezahürler ve aynı hasbihaller. Buralarda da askeri teftişlerimi ve mektepleri ve ziyaretlerini yaptım. Çorlu'da 3.000 nüfus kalmış. 600 kadar Yahudi, 33 Ermeni, 9 Rum. Bu azınlıklar her kasabada olduğu gibi ticaret ve sanayi ile yaşıyorlar.[273]

Birçok insanın Osmanlı verilerine göre objektif karşılaştırma yapabilmeleri için, adı Tekfurdağı'dan Tekirdağ'a dönüşen bu şehirden Ermeniler meclis-i mebusana 1915 yılında Agop Boyacıyan adında bir vekil yollarlar. Bu süreçte bir vekilin seçilebilmesi için o şehirde çoğunluk prensibine göre 25 bin'den 74.999 kişinin yaşaması gerekir.[274] Son Osmanlı seçimlerinde 25 yaşını doldurmuş suç işlememiş, ikametgâhı olan ve Türkçe bilen kişilerin oy kullanma hakkı olduğuna göre, Tekfurdağı'dan anne baba, torun kategorilerine dâhil edeceğimiz, on binlerce Ermeni'den sadece üç yüz otuz tane Ermeni, bu topraklarda Ermeni katliamı veya soykırım yapılmamıştır demek için bırakılmış veya kalmışlardır.

İroniden ziyade bir başka gerçeği daha vurgulamak gerekir. Soy kavramını kutsayarak Ermeni katliamını yadsıyan bütün insanlarda bu konuda bir de şöyle masalsı bir savunma gelişmektedir. Eğer biz Ermenileri soyunu kırıma uğratmak isteseydik, o zaman bu ülkede bir tane Ermeni yaşamaması gerekiyordu. Oysa bizim ülkemizde birçok Ermeni yaşamaktadır şeklinde soykırım inkârı veya yapılmadığı savunması sergilenmektedir.

Dünya tarihinde soykırımı kitlesellikle ilk yaşanmış halk olan Amerikan yerlilerinden sonra Ermeni ve Yahudi katliamı örnekleri, insanların insanlar tarafından politik amaçlı ve sistemli yok edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu iki soykırım örneğinde, ki biri diğerine kati örnektir, *(category of ethnic cleansing, ethnische Säuberung)* etnik temizlik sapıklığı öne çıkmaktadır.[275] Etnik temizlik kavramı sonraki yıllarda jenosit tanımına aktarılmasına karşın, toplumların tarihsel tecrübelerinde kültürel bilince yansımasıyla ve *kökünü kazıdık* nefret vurgusuyla dile getirilir. Bu kavram, Sakallı Nurettin paşa tarafından *zo diyeni kestik, lo diyeni de keseriz* söylemiyle deyimleşmiştir. Türkçede etnik temizlik kavramının dilbilince yansıması çıban kesmek, tümörlerin temizlenmesi örnekleriyle *askeri, siyasi ve idari* tedbirler olarak tanımlanmıştır.[276] Bu örneklerdeki kavram veya deyimlerle dışa vurulan politik söylemlerin tümünde, sosyal, politik ve vicdani değerler dikkate alınarak, insanlığa karşı işlenmiş kitlesel suç tanımlanmıştır. Dolaysıyla Amerikan yerlilerinin soykırımı, Kristof Kolomb sonrasında İspanyol, İngiliz, Fransız, Alman gibi Avrupa kökenli beyazların Amerika kıta-

---

273 Kazım Karabekir: Paşaların Kavgası, İstanbul 2005, S.212

274 Bu konuda daha fazla ayrıntı için Said-i Kurdi hakkında yazılmış üçüncü cilt çalışmadaki bilgiler dikkate alınmalıdır.

275 Taner Akçam, The Young Turks' Crime Agaist Humanity, The Armenian Genosid And Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire, Princeton: Princeton University Press 2012,

276 Celal Bayar, Ben de Yazdım, İstanbul: Sabah Kitapçılık 1997, S.108

sına akın akın göçleriyle gerçekleştirdikleri ilk sistematik soykırımdır. Burada kaba bir şekilde kendilerini beyaz, dolayısıyla renksiz kabul eden verdiği ırkçı köken öne çıkmaktadır. Buradaki ırkçılık, basit ve kaba bir resimlerle belirlenmiştir. Kendilerini beyaz adlandıran katliamcılarda dilbilincin, dolaysıyla bilincin gelişmediğini, ırki sembolleri indirgedikleri üç renk örneğinde görmeliyiz. Beyaz ve siyah renk değillerdir. Bu gerçeğe rağmen, beyaz adlandırılanların beyaz olmadıkları, siyah (negro) adlandırılanların da siyah olmadıkları, aynı şekilde kızıl, kırmızıları sıfatlıları kırmız olmadıkları, eski kıtadaki sarı adlandırılanların sarı olmadıkları örneklerinden bilmekteyiz. Bu sürecin en alttakileri, yeni kıtanın kadimleriyle, Afrika kıtasından köle olarak getirilen diğer ötekileştirilmişlerdir. Bu soykırımda, kabaca ve renklerle tanımlanarak bir etnik bir grubun, diğer etnik gruplara karşı ortaklaşa ve sistematik gerçekleştirdikleri katliamlarda, soy kavramı öne çıkmaktadır. Renklerle kategorik ırkların tanımlanması, 19 ve 20. Yüzyılın başında yaygınlaşmıştır.

Yeni kıtada yapılan karşılaştırmalarda, Afrika'dan sağlanan kölelere karşı, hukuksal soykırım gerçekleştirildiği somutlaşmaktadır. Soykırım tarihindeki ikinci büyük örnekte, Osmanlı toplumunda hem Hristiyan olduklarından dolayı Anadolu'nun Kürtler ve Türklerden önceki yerli halkı olan Ermenilere karşı dini motiflerle gruplaştırılmış katliamlar öne çıkmaktadır. Aynı süreçte Anadolu isimli bölgenin güneyine Suriye'ye doğru ilerlediğimizde bu bölgenin de yerlilerinden olan Asuri adı altından Nestoryan, Süryani, Keldani gibi Hristiyan grupların da katliamı yaşanmıştır. Bu örneklerdeki yoğunlaşmanın aynılaşmasından iki temel neden vardır. Birincisi Nestoryan, Süryani, Keldani gibi Hristiyan kiliseleri, Osmanlı millet sisteminde Millet-i Ermeni grubuna dâhil edilmiş, etno kültürel kökeni Ermeni olmayan halklardır.[277] Etnolojik köken olarak bu halklar Samiler grubuna dâhildir. İkincisi ise bu katliamların kazaen değil, sistematik bir şekilde gerçekleştiğini ortaya çıkaran ortak payda ise, bu halklarında millet-i Ermeni adı altındaki tanımlandıklarıdır. Sonuç itibarıyla Ermeni katliamında bu şekilde hem etnik bir grubun hem de aynı kategori altındaki inanç gruplarının ortaklaşa yok edilmesi amaçlanmıştır.

İttihatçılardan Ali Münif, Cemal, Enver ve Talat gibi paşaların anıları okunduğunda Ermenilerin, katliam yanında mezalime uğramış bir toplum olduğu anlaşılmaktadır.

Katliam veya mezalim üzerine söylenmesi gerekenlerin tümünde, bu katliamın aktif parçalarından olan Rauf Orbay'ın, artık vezir olan Talat paşa ile yaptığı ayrılık konuşmasında ondan şunları aktarır.

Konuşmamızın başından beri sakin görünen Talât Paşa'nın çehresinde, birdenbire üzüntü alâmetleri belirdi. Şahsen sevdiğim ve saydığım bu zatı, belki ilk defa olarak meyus görüyordum. Teselli makamında birkaç söz söylemek istedim.

277 Levon Penos Dabağyan, Fatif ve Fetih Olayı, İstanbul: Güryay Matbaacılık 1976, S.116

-Rauf Bey, olan olmuştur, artık ne dense faydasızdır. Biz harbe, ancak vatanı düştüğümüz inkıraz uçurumundan kurtarabiliriz kanaatile girdik. Bu kanaatimiz leh ve aleyhinde ileri sürülmüş mütalâalar çoktur. Bu arada düşmanlarımızın ve hatta dostlarımızın bizi şiddetle tenkid ve itham eyledikleri Ermeni tehciri meselesi de vardır. Fakat bizim yerimizde kim olsa idi, memleketin selâmeti namına bunu yapmağa mecburdu...[278]

Bu açıklamaları yapan Talat'ın, sosyal kumarbaz kişiliği yetmiyormuş gibi, memleketin selameti için Ermenilerin katledildiğini kabullenmesi, sorunun psikolojik sapıklığını açığa çıkarmaktadır. Ermenilerin memleketinde Ermenilerin katledilmesi, katliamların izlerini silme gayretinde olduğu gibi, Osmanlı'da gelenekleşmiş olan işgalcilik romantizmini göstermektedir.

Bize tecrübesizlik, beceriksizlik ve hatta cehalet isnat edilebilir. Fakat kimse hırsız diyememeli idi. Tekrar edeyim, isyan bölgesi dışında ve isyan ile fiilen alâkaları olmayan bazılarına yapılan mezalime mâni olamadığım için derin bir elem ve ıstırap duymaktayım.[279]

Bunun üzerine umumi karargâhta "Ermenilerin tehciri" hakkında bir kanun hazırlanarak heyeti vükelâya arz edildi. Ben bu kanunun tamamıyla tatbiki aleyhinde idim. Jandarmalar tamamen, polisler ise kısmen ordu hizmetine alınmış ve yerlerine milisler konmuştu. Tehcirin bu vasıtalarla yapılması hâlinde çok çirkin neticeler elde edileceğini biliyordum. Binaenaleyh istikbali düşünerek, bu kanunun tatbik edilmemesinde ısrar ettim ve meriyete (yürürlüğe) girmesini de geciktirmeye muvaffak oldum.[280]

Osmanlı iktidarının padişahtan da güçlü adamı Talat'ın 1915'de yapılan sistematik tehciri düzenleyenlerin başında olması, bu sistemi tamamlayan Hamidiye ve Çerkes milislere güvenerek veya soykırımın nasıl yapılacağını bildiğini zorunlu kılmaktadır. Günümüzde insanlarında da bu yönlü açıklamalar, anımsamıyorum, hatırlamıyorum, mesele benim kontrolümden çıktı gibi ifadelerle dile getirilmektedir. İnsan, düşünen bir hayvandır. Bu yeteneğin odak noktasında sistem yaratma, düzenleme, hafızaya kayıtlama, kültürleştirme gibi ana ayrıntılar bulunmaktadır. Bu bağlamda dile getirilmesi gereken bir başka temel gerçeğin, bütün sistemlerde olduğu gibi bir toplumu yok edecek adımların atılması, kesinlikle şahsi olmayacaktır. Soruna aktif katiller açısından baktığımızda, bu katillerin düalist doğasında Hamidiye'den kalan vahşilikleri mükâfatlarla aktifleştirilmiştir. Aktifleştirme ise sadece ve sadece tecavüz, taşınır veya taşınmaz ganimetler edinmeyle sağlanmıştır. Bu yüzden devlet sisteminde bilgi ve planlamayla gerçekleşen katliamların sorumluluğunu, bazen belirsizleşerek sadece *katliam veya soykırım yapıldı* tanımlarıyla sınırlı kaldığında da inkârcılık hali açığa çıkmaktadır. Şöyle ki, İttihat ve Terakki tehcir kararını aldı, 24 Nisan 1915'den sonra sayıları 2 milyona varan insan, yüzlerce, binlerce yerleşkeden Maraş üzeri Der Zor'a sürülecekler. Ermenile-

278 Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Emre Yayınları 1993, C.1, S.44
279 Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Emre Yayınları 1993, C.1, S.45
280 Hüseyin Cahit Yalçın, Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul: Yeni Haber Ajansı 1998, S.65

rin sürüldüğü Der Zor'un anlamı hakkında Gezgin Çelebi şunları anlatır.

Doğru söylenişi Deyrebun'dur. Kürt dilinde deyr Hristiyanların kilisesine derler. Bûnân adlı bir patriğin bu şehirde kilisesi olduğundan Deyr-i Bun'dan bozma Derebûn derler.[281]

Tarihçesi bu şekilde anlatılan çöllerde, Ermenilerin soykırım amaçlı ve hukuksal açıdan ganimet türevli öldürüldükleri, kadın ve çocukların, insanlık tarihinin en büyük kitlesel tecavüzünü yaşamışlardır. Tüm bunları kim yaptı yerine, kimler yaptı? Badr savaşında gökten indiğine inanılan meleklerin yaptığını düşünmek, dilbilinçteki metafizik melek kavramına hakaret olacaktır. Şeytan yaptı yanıtı ise, inançlarıyla şeytanlaştırılan insanları, olmayan şeytanların katlettiğini söylemek anlamsızlaşacaktır. Bir veya birkaç insan mı yaptı sorusunu sormadan, Türk'üyle, Kürd'iyle, Çerkes'iyle, Arab'ıyla, Zaza'sıyla hepsinin kitlesel katılımıyla yapılmış bir soykırım olduğunu artık kabul etmek gerekir. Sorumlu halkların aydınları bu ayrıntılarla tarihsel hesaplaşmayı başlattıklarında, bir taraftan soykırımın ne olduğu ve kimler tarafından yapıldığı somutlaşırken, bu suça karşı duyarlı insan ve toplumun yaratılması başlayacaktır. Soykırıma dair ayrıntıların somutlaşmadığı bütün zamanlarda inkârcılık, hem bilince hâkim olacaktır, hem de bilinçte kadir kalacaktır.

Ermenilerin tehcir kararıyla sürülmesi, bu sorunun yasal veya hukuksal ya da teorik yanıdır. Bu halkın baltayla, bıçakla katledilmesi, yetişkin çocuk ayırımı yapılmaksızın dişilerin sistematik tecavüze uğraması, sorunun reel yanıdır. Demek ki Ermeni soykırımı yapıldı diyenlerinde, özellikle ve özellikle katliamın ayrıntılarına girerek katillik faktörlerini nicelikleştirme ve adlandırma zorunlulukları vardır. Aydınlar, bu sorumluluğu objektif tanımlama yeteneğine sahiptir. Bu yüzden de *bizi kandırdılar, kullandılar* söylemlerinin suçluları halk olarak masumlaştıran, dolayısıyla suçun inkârını yarattığını görmek gerekir.

Soykırım tanımından sonra, bu tanıma uyumlu ikinci soykırım veya 20. Yüzyılın ilk soykırımı, Osmanlı'da sistematik bir şekilde Ermenilere karşı İslami halklar tarafından gerçekleştirilmiştir.[282] Bu süreci anlatan gözlemcilerden biri, gördüğü örneklerde insan bilincindeki geleneksel katliam sözcüğünün anlamını değiştiren bir katliam olduğunu anlatır (*a massacre that changed the meaning of massacre*).[283] Bahsedilen katliam dinamikleriyle aynı süreçte Ermenilere eşdeğer kabul edildiklerinden Asurilerin katli de gerçekleşmiştir. Jenosit araştırmacılarından Robert Melson, Osmanlı'da Ermenilerin, Almanya'da ise Yahudilerin katliamı, *total genosid* adıyla tanımlar. Aynı şekilde Ermeni katliamı, özellikle aktif dini karakter ve katil ve kurbanlar açısında kitlesellik taşıdığından, dini jenosit adı altında tanımlanır.[284] Amerikan Protestan misyonunda öğretmenlik yapan Corinna Shattuck, 1895'te Urfa'da bizzat yaşayarak gözlediği Hamidiye

281 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2010, C.4-2, S.718

282 Dan Stone, The Historiography of Genocide, New York: Palgrave Macmillan 2017, S.345

283 Boris Barth, Genozid, München: C.H. Beck Verlag 2006, S.7

284 Gunnar Heinsohn, Lexikon der Völkermorde, Rowohlt Verlag 1999, S.331

Kürt alaylarının gerçekleştirdiği katliamları, sistemli holokaust olarak adlandırır.[285] Sistematik katliamların başlangıcında diğer Hristiyan halklarda Ermenilerden sonra kendilerine bir şey yapılmayacağı düşüncesi yanında, yer yer Ermenileri hedef gösterme eğilimi olsa da, yaşanmış gerçeklikteki kitle psikolojisiyle kısa sürelerde diğerleri de katli vacipler kervanına dâhil olurlar. Soykırım sürecinde doğu Hristiyanları arasındaki mezhep farklılıkları, Müslüman Osmanlı toplumunda bilinen bir gerçektir ve Hristiyanlar arasında düşmanlık yaratma, birbirlerini ihbar ettirme gibi eğilimler de sıkça yaşanmıştır.

Katliam sistematiği incelenirken, Kuzey Amerika Yerlileri, Ermeniler ve Alman faşistlerinin Yahudi halkına odaklı yaptığı üçüncü büyük soykırım tecrübelerinden yararlanarak, katliam ve soykırımların politik önderlikler ve sürü hâlindeki aktif veya pasif katil kitle, eline geçirdiğini öldürmeyi sağlayacak silahlarla hedef toplumun yok edilmesi amaçlandığı görülecektir. Birinci ve ikinci büyük soykırımlarda, yerli halka karşı göçerlerin silahlı ve kitlesel katılımı vardır. Bu süreçteki katliam eylemleri, katiller ve kurbanlar arasında âdeta bir çan eğrisi modeliyle başlangıç, yayılma ve sonuç evreleri gözlenecektir. Bu yüzden Almanların Nazi iktidarında yaptığı Yahudi soykırımında, katliamlar veya soykırım, endüstrileştirilmiştir. Bu karşılaştırmalara rağmen, endüstrileşmiş soykırım da, bir gecede başlamamıştır. Soykırım veya katliamda düşman resimleriyle insanları yok etme ve kurbanların mülklerini sahiplenme ritüeliyle normalleştiğinden, üniversal ahlaksızlığı barındıran ve sadece kendileri için geçerli etik kuralların yaratılmasını amaçlamaktadır. Ermeni soykırımında bu kuralın temel yalanı, *Ruslarla birlikte oldular, bizi arkadan vurdular* şeklindedir. Bu gibi olasılıkları Kur'an'da veya halife Ömer adına düzenlenmiş tarihselleşmiş yasalardaki yaptırım ve haksızlıklarla karşılaştırdığımızda, özelde Ermenilerin veya genelde Müslüman olmayanların İslam toplumlarında yaşadıkları evrensel haksızlıklar, kutsallık gerekçeli inkâr edilecektir. [286] Ayrıca soykırımı, ötekileştirilmişlere karşı uygulanan kitlesel şiddet yumağı olarak kabullendiğimizde, bu ideolojinin bireylerden topluma yerleşmesi ve katillerdeki psikolojik yabancılaşma hızı önemlidir. Osmanlı'da bu süreç önce İslam ideolojisiyle, ardından Türkçülük düşünceleriyle başarılmıştır. Hiçbir insan katillik genleriyle doğmadığından, şiddetle insan öldürmenin bir toplumda önce kültürleşmesi gereklidir. Kültürleşmeyi sağlayan içerikler ise, dini ideolojilerle kutsanır ve vatan, millet, düşman resimleriyle çocuk, yaşlı demeden, büyük bir toplumun katliamla yok edilmesinde başlangıç impulsları yaratır. Bu döngüde ilk kez insan öldüren katil, akıttığı kanı gördüğünde, belki veya elbette midesi bulanacak ve psikolojisin-

---

285 Frederick Davis Greene, Armenian Massacres or The Sword of Mohammed. 1896, Philadelphia: International Publishing Co. 1896, S.341-344

286 Evrensel haksızlık kavramı, dini inançlardan dolayı bir toplumun farklı olanı ötekileştirmesinde olduğu gibi sınıf kavramında barınmaktadır. Bu kurguların hiç birinde evrensel bilinç yoktur, aksine arkaik faşist nitelikli kişi ve sürü karekteri vardır.

de alışık olmadığı karşı reaksiyonlar gözlenecektir. Bu psikozları, kahramanlık mitleri ve kitlesel destekle kısa sürede içselleştiren katil, içinde bulunduğu şartlarda bir insanı da katletse, diğerine göre artık tecrübeli katil konumdadır. Çevresindekiler onu, düşmanı yok etmiş bir kahraman kabul ederken, kendileri de bu sisteme girmeye hazırdırlar. Çok kısa süre sonra bahsedilen kitle içinde, çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek farkı gözetmeksizin insan katli kolaylaşacak, kurbanlarını öldürürken fizyolojik şakalaşma reaksiyonları da göstereceklerdir. Tehcir sürecinde bu örnekler erkeklerin öldürüldükleri sırada kadınlara tecavüz örnekleriyle doludur. Kültürel hasta insanların yaptıklarının soyut ötelemelerinden bu sonuçlar, Mavi Kitap veya Kadername gibi eserlerde sayısız örneklerle somutlaşmaktadır.

Alman toplumunda Yahudi düşmanlığının kökenleri, Avrupa'da var olan pasif Yahudi düşmanlığının mirası üzerinden I. Dünya Savaşı sonrasındaki kapitülasyonlara dayandırılır. Osmanlı gibi savaşı kaybeden İttifak devletlerinden Almanya, savaşın yenilgisiyle oluşan ağır borçlar ve toprak kayıplarının sorumluluğunu, kolayca bankacılık veya finans sektöründe etkin olan Yahudilere yükler. Bu şekilde çok kısa bir sürede toplumda zaten var olan antisemittik kültürle birlikte Yahudilerin savaş suçlusu kabulü kolaylaşır.

Almanya gerçekliğinden çıkıp Osmanlı'ya gittiğimizde, Ermeni soykırımının 1915'de başlamadığını kabul etmek, Hamidiye alaylarının kurulduğundan itibaren yaptığı katliamların da Kürtlerin anlayacakları bir dille nicelikleştirmek, bir bütün olarak soykırımın aktif parçası sonucu doğuracaktır.

Osmanlı'da Ermeni nüfusunu iki milyon kabul ederek[287] ve örnek olarak sadece 1895-1897 yılları arasında Adana, Zeytun, Diyarbakır, Sasun gibi bölgelerde katledilen Ermeni sayısını 300 bin kabul edildiğinde, nüfusun %15'inin yok edildiği görülecektir.[288] Bu süreç hakkında somut anlaşılacak ayrıntılardan biri de Müslüman olmayan nüfustan alınan İslami aşırı vergilere karşı gösterilen tepkilerdir. Bu eylemler, günümüz diliyle demokratik hak arayışıdır ve Gülhane hatt-ı hümayunundan sonra alınması haksızlaşmıştır.

Hınçak örgütünün de desteklediği bu çifte vergilendirmeye karşı direniş, Osmanlı ordusunun Kürt milis güçleriyle birlikte yaptığı saldırı sonucu bastırılmıştı. Sömürü ve zulme karşı direnen birkaç dağ köyündeki Ermeni köylülerine karşı binlerce piyade ve süvari askeri, Hamidiye süvarileri ve topçu bataryaları sevk edilmiş, 18 Ağustos-10 Eylül 1894 tarihleri arasında gerçekleştirilen operasyonda 25 köyün nüfusunun çoğu yok edilmişti.[289]

---

287 Diran Kelekyan ve Mahmut Şevket paşa'ya göre Osmanlı'da yaşayan Ermeni nüfusu 2 milyon dolaylarındadır. Bkz. Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul: Arba Yayınları 1988, S.183, 190; Ahmed Emin Yalman, bu sayıyı farklı kaynaklarla 2,3-3 milyon aralığında vermektedir. Bkz, Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret 1997, C.1, S.395

288 Esther - Thomas Mugerditchian, Ermenilerin Kaleminden Kürtleşen Ermeniler, İstanbul: Tarih Kuram Yayınevi 2016, S.36

289 Garbis Altınoğlu, Osmanlı ve Türkiye Tarihine Bakışlar, İstanbul: Peri Yayınları 2016, S.108

G. Altınoğlu, Ermeni soykırımının tarihçesini anlatırken, realist umutsuz sonuçlarla suçluların bu barbarlığı telafi edemeyeceğini savunur. Bu birinci tespitten hareket ederek asıl sorunun sınıf sorunu olduğunu öne çıkarır.[290] Altınoğlu'nun soykırımın 90. yılında ve aktif tutuklamaların ilk gününe atfen yazdığı aynı makaledeki tezlerde, Osmanlı'dan Türkiye'ye ulusal sorun, Ermeni soykırımı ve Batı Ermenistan'ın Kuzey Kürdistan'a dönüşmesinde düşündüğü fakat yazıyla somutlaştırmadığı çaresizlik vardır. Umutsuzluk veya çaresizlik gibi tespitler, niyet okuma olmadığı gibi Altınoğlu'nun uzun yıllar içinde yaşadığı Türki ve Kürdi ortamlarda Ermeni soykırımının gelişimi ve tarihçesi hakkında İslami kökenden kurtulmuş ve bu geçmişi ayrıntıyla eleştiren düşünceler üretilmemiştir. Üretilmediği için de hep aynının değişmeyecekmiş kalıpları arasındaki bütün siyasal örgütlerin kitlesel bilincinde, bilgi kısırlığı ve bilgisizlik yenilgisi hâkim olacaktır. Garbis Altınoğlu, Kürtlerin Ermeni soykırımında aktif rol oynadıklarını bilmektedir. Altınoğlu, Ermenistan'ın Kürdistan'a dönüştüğünü bildiği için, tarihsel gerçeklerin açıklanmasına bilincinde sansür koymaktadır. Bunu kendi tümceleriyle tekrarlamak gerekir.

Önce bir eleştiri: Bu konunun ele alınması, çoğunluğu öncelikle Ermeni sorunu konusunda kendiliğindenci ve dolayısıyla objektif olarak sosyal-şoven bir konumda bulunan Türk ulusundan sosyalistlere ve devrimcilere düşerdi...

Türkiye devrimci hareketi, bazı istisnalar bir yana bırakılırsa Türk ulusal bilincinin ve devletinin oluşumunda kritik bir rol oynamış bulunan Ermeni soykırımı ve Ermeni sorunu konusunda, bir çeşit sessizliğe gömülmüş durumdadır. Egemen sınıfların gündeme getirdiği -gerekli ya da gereksiz- hemen hemen tüm sorunlara tepki vermekte gecikmediği ya da dikkatini çok daha az önemli konulara yoğunlaştırdığı dikkate alındığında Türkiye devrimci hareketinin bu tavrı daha da dikkat çekicidir.[291]

Sevgili ahparik Garbis, babasına kökenlerini soran arkadaşımın sergilediği tavır, her devrimcinin aile veya etnik kökenin bu soykırımda oynadığı rolü açığa çıkarmak için sergileyeceği vicdani gayrete temel örnek teşkil etmektedir. Katliam, tehcir ve soykırım gerçeklerinde, günümüz insanlarının *tarihsel haksızlık* saçmalığını dile getirmeden, sadece *tarihsel sorumluğu* vardır. Yaşanmış gerçeklerde günümüz insanlarının elbette suçu yoktur. Günümüzdeki siyasal terazi hangi yönde ağırlaşırsa ağırlaşsın, bu geçmiş gerçeklerini *siyasal taktiğe* dönüştürmeye hiç kimsenin hakkı yoktur. Aydınlanma amaçlı insanların tarihle barbut oynamalarını düşünemeyiz. Hele hele bir Ermeni'nin bu seçeneği kesinlikle yoktur. Günümüz insanın, bu geçmişi bilinçli sorgulama ve suskunluğa terk edilmiş Ermeni soykırımına karşı tavır alma sorumluluğu vardır. Bireyden topluma kadar bütün insani davranışlarda, bilincin arkasındaki bilinçaltı, bu

290 Kızıl Bayrak Dergisi, Sayı.19, 14 Mayıs 2005; http://www.kizilbayrak.de/2005/sikb.05.19/sayfa_18.html

291 Kızıl Bayrak Dergisi, Sayı.19, 14 Mayıs 2005; http://www.kizilbayrak.de/2005/sikb.05.19/sayfa_18.html

soruna karşı farklı psikolojik davranışlar sergilemektedir. Suskunluk, bireysel olmayan tarihsel suçluluğun ilk reaksiyonudur ve her zaman inkâra hizmet edecektir. Zaten bu gerçeklerin suskunluğundan günümüzde de aynı coğrafyada yeni katliamlar devam etmektedir. Ne yazık ki tarihte, pragmatik antagonist süreklilik yaşanmaktadır. Geçmiş, ayrıntılarıyla bilinçsizlere sunularak, geleceğin yeni bilinçle şekillenmesine hizmet etmelidir. Ayrıca bu soykırıma bulaşmışların sorumluğunu, gelecek nesillerin bertaraf etmeleri, tarihsel aydınlanmayla mümkün olacaktır. Bu yüzden aydınlar, devrimciler, antifaşistler, dinsizler, ulus karşıtları, anarşistler, nihilistler, devrimci Müslümanlar veya hümanist Müslümanlar hep bir ağızdan, Ermeni soykırımını sorgulamaları gerekir. Sartre, tarihi değiştirmekten bahseder. Ermeni soykırımına aktif katılan halkların duyarlı ve bilinci torunları, dedelerinin suçunu kabul ederek adım atarsalar, o vakit karanlıklaştırılan geçmişin gün ışığına tartışılması çıkması mümkün olacaktır.

Türk işçi ve sömürülen emekçilerinin kendi tarihleriyle yüzleşmeleri, Osmanlı-Türk egemen sınıflarının ideolojik-siyasal boyunduruğundan kurtulmaları ve devrimci ve anti-kapitalist bir siyasal bilinç edinmeleri için gereklidir. Türk ve Kürt halklarının da jenosid suçuna bir biçimde ve bir ölçüde bulaştırıldığı dikkate alındığında, bu uzun ve karmaşık sürecin, işçi sınıfının ve Kürt halkının öncü ve ileri güçleri tarafından başlatılmasını beklemek ve talep etmek hiç de yersiz olmayacaktır...

Öte yandan, "Batı Ermenistan" denen bölgede, bugün esas olarak Kürt halkının yerleşik bulunduğu ve Kuzey Kürdistan'da bir ulusal kurtuluş savaşının sürdüğü göz önüne alındığında, böyle bir çağrının bir başka açıdan da Türk gericiliğinin değirmenine su taşıyacağı bellidir. Böyle bir çağrı, egemen sınıflara, Kürt ve Ermeni halkları arasında bir gerilim yaratma fırsatı sunacak, Kürt halkının siyasal bakımdan daha geri kesimlerini Türk gericiliğinin demagojik propagandasının etkisine daha açık hale getirecek ve Kürt ulusal kurtuluş davasının tutarsız ve kararsız destekçilerini, daha geri bir noktaya çekilmeye özendirecektir. Türk Genelkurmayı'nın ve istihbarat servislerinin, Kürt ulusal hareketiyle Ermeniler'in sözüm ona Türkiye-karşıtı planları arasındaki bağlar üzerinde yıllardır psikolojik savaş yürütmekte olmaları bizlere bir şeyler anlatmalıdır. İşçilerin ve diğer sömürülen yığınların dikkatlerini toplumsal sorundan uzaklaştırmak ve ulusal soruna çekmek, hemen hemen her zaman bizim değil, burjuvazinin ve gericiliğin işine yarar. Tartıştığımız sorunda, bunun tam da böyle bir sonuç vereceğini kestirmek için herhalde, ilkokul diplomasına sahip olmak yeterli olmalıdır.[292]

Aydın insanın görevi, bu tarihi zamansız ve vakitsiz araştırmaktır. Özellikle Ermeni soykırımı babında düşünen hiçbir insanın, Türk ve Kürt halkının sınıf sorumluluğunda bilinçlenmesini bekleyerek çözüme ulaştıralım gibi zamanla ön anlaşmalı araştırma zorunluğu veya istemi yoktur. Aydınlanma, bilincin objektif gerçeklere göre yaşanmış tarihi değerlendirmesiyle gerçekleşir. Araştır-

292 Kızıl Bayrak Dergisi, Sayı.19, 14 Mayıs 2005; http://www.kizilbayrak.de/2005/sikb.05.19/sayfa_18.html

macı yazdıklarını kapalı bir dolaba kitleyip elli yıl sonra yayınlatma şansına sahip değildir. Bu açıdan da araştırma ve objektif sonuçları, toplumların tarih kültürünün tartışmalı söylevlere değişmesine katkı sağlama amacında olmalıdır. Araştırmacının, herhangi bir devlet ve gizli servisin provokasyonları tehlikesine suskun kalma olasılığını düşünmemesi gerekir. Zira üzerinde tartışılan içerikler, suyun atomik parçalarına ayrıştırılması ve dünya enerji sorununa kökten sonuç sunan içerikler değildir. Tarihin değişmesi, ancak tarihsel bilinci konserve eden insan ve toplumdaki bilincin değişmesiyle mümkündür. Bu vesileyle çağımızda ve gelecekte insandaki varoluş güdüsü türevlerini dikkate alarak, genelde veya özelde Ermeni veya bir başka soykırımda yaşananların, sınıf sorunun ötesinde insani sorunları yarattığını belirtmek gerekir. Bir toplumda bu tür vahşete duyarlılık yaratılamıyorsa, sınıfsal soruna karşı da zerre kadar bilinç yaratılamaz. Burada bahsedilen mesele, imkânsızlık sorunu değildir. Olmadığı için de önce bilinçte Ermeni soykırımı üzerine klasikleşmiş gereksizlik örneği olan tarihsel haksızlık kavramının, tarihsel inkârcılığın türevi olduğunu söylemek gerekir. Eğer insan, soykırım kavramını *tarihsel haksızlık* adlandırmasıyla bilinçte ötekileştiriyorsa, aynı tavırla bilinçte sınıf sorunu, savaş gibi başka birçok konuda iki ayaklıdaki insanlaşmayı engelleyecek bilinçte yabancılaşma örnekleri sergileyecektir. Bu yüzden tarihteki büyük soykırım örneklerinin tümü bir araya getirildiğinde, tarihsel haksızlık kavramıyla tarihi açıklama girişimlerinin tarihsel suça ortaklık yarattığı somutlaşacaktır.[293]

1894 yılında Sasun bölgesinde kısa zaman aralığında 25 köyü yok eden mantık, Hamidiye ile başlayan katliamların, soykırımla sonlandıracağı haberini vermektedir. Bu yöntemler birer rekonkista[294] hareketleri örnekleriyle İspanyollarca Güney Amerika yerlilerine, beyazlarca Kuzey Amerika yerlilerine, şiddet ve ötekileştirme bütünleştirmesiyle yaşatılmıştır. Bu açıdan ötekileştirme, yolun diğer tarafındakilere veya hâkim düşünce karşıtlarına verilen isim değildir. Ötekileştirme, geçmişte arkaik faşist, günümüzde ise modern faşist bir dinamiktir. Doğasında ise her zaman şiddet barınmaktadır. Arkaik adlandırılan bir kavramın nedenleri ve türevleri, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde oluşmamıştır. Bu sorun, köleci toplumlardan günümüze kadar vardır. Görüleceği gibi basit bir örnekle köleci topluma geri gittiğimizde, ötekileştirmenin arkaik faşist karakterin ana bileşeni olduğu görülecektir. Burada insanın, nedenleri geçersiz bir şekilde yöresel veya bölgesel erkin tutsağı olduğu görülecektir. Nicelik açısından Ermenileri ötekileştiren veya şimdi ötekileştirilenler arasında, nitelikle öne çıkan faşist dinamikler farkı vardır. Bu ilişkiler şimdiye taşındığında, Kürtlerle devlet arasında 1984'den günümüze kadar süren savaşta öldürülen insan sayısı-

---

293 Tarihsel Haksızlık tanımı, kesinlikle İbrahim Kaypakkaya'ya ait bir kavram değildir. Bu kavramın edebi artifizyel yaratıcıları ve mantısal sistemleri, çalışmanın ikinci cildinde incelenmiştir.

294 İspanyolcada yeniden fetih anlamına gelen reconquista, İber yarımadasındaki Endülüslere karşı Hristiyanların başlattıkları savaşın adıdır.

nı cömertçe 100 bin insan kabul edip 15 veya 20 milyon Kürt nüfusuna oranladığımızda, Ermenilere göre oranın binde altı olduğunu göreceğiz. Ahmaklar için verilen bu örnekler, soykırımı ikna olmayanlara nicelikleştirme amacı taşımadığından, ikna olacakların Hamidiye alaylarıyla korkunç sayıda Ermenilerin katledilğini göstermek amaçlı kalacaktır.[295] Bir kez daha söylemek gerekirse, Hamidiye alayları, Osmanlı kontrolünde veya yer yer kontrolden çıkmış Kürt süvari birlikleridir. Bu birlikler, Osmanlı'daki bağımsız Ermenistan mücadelesini engelleme amacıyla kurulur. Katlettikleri Ermenilerin köyleri, toprakları ve mal varlıklarıyla zenginleşme amacı taşır ve Kürtlere göçebelikten yerleşik hayata geçiş olanağı sağlamaktadır. Demek oluyor ki Hamidiye katliamları, göçebe Kürtlerde ganimetle hem zenginleşme, hem de emeksiz ve tarihsiz bir şekilde Ermenilerin mekânlarına yerleşme imkânı yaratmıştır. Bu aktif döngü içindeki ve dışındaki Kürtleri, mülkiyet yabancılaşması veya enstrumentalleşme açısından değerlendirdiğimizde, günümüzün ezilen Kürt halkının tarihsel geçmişinin hiç temiz olmadığını açığa çıkacaktır.[296]

Baltıklı Alman Baron Eduard Nolde, 1892 yılında Ermenistan ve Kürdistan'a yaptığı yolculuklarda Kürtlerin Ermenilerden düzenli vergi ve ganimet aldıklarını anlatır. Ermenilerin yeteri kadar veremedikleri durumlarda, kadınların kaçırıldığını, hayvanların çalındığını veya Ermenilere ait tarlaların işgal edildiğini, bu yolla elde edilen gelirlerin az bir kısmını, bağlı oldukları üst sınıf Osmanlı idaresine verdiklerini anlatır.[297] Daha bu süreçte Hamidiyeli Kürt aşiretleri, Osmanlı vali ve kaymakamlarına *Ermenilerin katline* dair inşallah sözü verirler.[298]

Osmanlı veya İslam tarihinin uzun dönemlerinde yaşanan bu resimleri bireyleştirdiğimizde, devletin eline silah tutuşturarak *git şu insanı veya toplumu yok et* emrini alan birey veya aşiretin, bu emri yerine getirmesi, o bireyin veya toplumun insanlaşmasıyla ilişkili temel bir sorundur. Bu sorunu somutlaştırmak amacıyla soykırıma aktif katılanların eylemlerini somutlaştırmak yerinde olacaktır. Katliamlardaki rolleri itibariyle eleştiri ve sorumluluk yaratma amaçlı örneklerinden biri Çerkeslerden; diğeri ise Kürtlerden seçilmiştir.

Ermeni soykırımını kabul eden Çerkes aydınlarının atması gereken ilk adım, 20. Yüzyılda kendi halkının Ermeni soykırımında oynadığı rol ve nicel ayrıntılarla açıklaması gerekliliğidir. Aksi takdirde Cem Özdemir örneğinde olduğu gibi *ahparik Hrant*'a yazılmış herhangi bir atıfla geçmiş aydınlatılmadığı sürece ve bu

---

295 Nietzsche, örneklerin aptal insanların anlaması için gerekli olduğunu söyler. Bu yüzden katliam veya soykırım hakkında örnekler, mantıksal nedenlere karşı anlam ifade etmemektedirler.

296 Soykırım tarihinde Hamidiye alayları, Osmanlı sisteminde İslami dinamiklerle incelendiğinde, aşiret alayları algısı veya kurgusuyla açıklanandan çok daha farklı sonuçları yaratmaktadır.

297 Baron Eduard von Nolde, Reise Nach Innerarabien, Kurdistan und Armenien 1892, Braunschweig: Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn 1895, S.224-225

298 Baron Eduard von Nolde, Reise Nach Innerarabien, Kurdistan und Armenien 1892, Braunschweig: Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn 1895, S.226

katliamlardaki etnik roller kabul edilmediği sürece aynı yerde durulacaktır.[299] Bu süreçte Osmanlı iktidarının politik ve askeri sorumluluğunu tartışmaksızın veya göz ardı edilmeksizin, araştırmacının ortaya çıkarmak zorunda olduğu bazı dinamikler vardır. Bunlardan ilki, soykırımın Türk veya Osmanlı kimliğini sorumlu kılan gerçeklikten çıkarak, nicel ayrıntılar kazanması gereklidir. Bunu da ben Çerkes'im, ben Kürd'üm, ben Türk'üm diyenlerin yapması gerekir.

Osmanlı Rus savaşı sırasında Rus imparatorluğu sınırları içinde İslami halklara sürgünler dayatılmış, katliamlar yapılmıştır. Ermenilerin bu katliamlarla ve Çerkeslerle tarih sahnesinde uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Ayrıca Ermenilerin devrimci bilinçle Çarlığa karşı mücadele eden temel güçlerden biri olduğunu eklemek gerekir. Rus devrimi tarihinde *1905 Devrimi* olarak adlandırılan Petersburg İşçi Konseyi'nin kuruluşundan sonra Duma'da İslami halklara verilen temsilcilik haklarının yaratıcılarından biri, ayrışmadan sonra siyasal amaçları kötüleştirilen Menşeviklerdir.[300] Gerici Çarlık sürgünlerinden Osmanlıya sığınan Çerkeslerin, neden Ermeni katliamında aktif rol oynadıkları sorusuna, ancak bir taraftan İslami göçebe halklarda yerleşik hayata, Müslüman olmayanların mülkiyetine el koyarak geçtikleri gerçeğini esas almak gerekir. Osmanlı'da özellikle Anadolu adlandırılan bölgedeki nüfus yoğunluğuyla, Rus imparatorluğundaki nüfus yoğunluğu aynı veya eşdeğer değildir. Bu temelde Osmanlı Ermenistan'ındaki nüfus yoğunluğu yüksektir. Diğer taraftan her halkın tarihsel evrimlerini yaşarken geçirdikleri kültürel evreleri dikkate alarak sonuca gitmek gerekir. Bu süreçte Rusya'daki Çerkesler, Osmanlı'daki Kürtler gibi göçebe bir halktır.[301] Türkiye'de yaşayan Çerkeslerde ise Türk milliyetçiliği etkisinde devlet kademelerinde İslami ve faşizan kaynaşma yaşadıkları, açık olan bir başka gerçektir.

Ermeniler, Kürtler ve Türkler konusu, Osmanlı tarihinin zaten önemli bir parçasıdır. Şimdi bu parçaya Osmanlı politik amaçlarıyla Çerkesleri ekleyelim. Bu ilişkilendirmeyle bir taraftan Çerkeslerin Ermeni soykırımında oynadıkları rolün, yaşadıkları göçebe kültürüyle doğru orantılı olduğu somutlaşacaktır. Sorunuma günümüzün resimleriyle bakma seçeneğimiz yoktur. Bir halkın Rusya'dan Osmanlı'ya sürgünü, o halkın sosyolojik karakteriyle doğru orantılıdır. Soykırım sonrasın meclis gizli celselerinde Ermenilerin geri dönüşüne dair yapılan oturumlarda, Türk devletiyle Ermeniler arasında kesinlikle doğrudan bir sınırın olmaması istemleri tartışılır.[302]

Anadolu, batıda tarihsel vatanları olan Rum ve Yunanlara, İspanya engizisyonundan sonra II. Mehmet'le birlikte birçok Yahudi'ye vatan olmuş bir mekân-

---

299 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, İstanbul: Belge Yayınları 2004

300 Arthur Rosenberg, Bolşevizm Tarihi, İstanbul: E Yayınları 1969, S.64-65

301 Johannes Schilltberger, Çerkeslerin Kafkasya ile Sibirya arasında göçebelik yaptığını anlatır.

302 Çalışmanın II. cildinde incelenmiştir.

dır. Bu coğrafyanın en eski üç halkı, Asuriler, Ermeniler ve Rumlardır. Çerkesler, Osmanlıya 1864 sonrasında zorunlu göçle gelirler. Kafkasya'da Çerkesler üzerine alan araştırması yapan *von Déchy*, Rusya'dan Osmanlıya göçen Çerkes ve Abhaza sayısının 255 bin dolayında insanla başladığını ve 400 bin'e ulaştığını söyler.[303] Bu nüfusun gerçekte ne kadarının Osmanlıya yerleştiği konusunda herhangi bir sayı mevcut değildir. Bu ayrıntılar, tarihsel gerçeklerin çarpıtılarak ne kadar şerefsizleştirildiği ve etik açıdan değersizleştirildiği bağlamında önemlidir. Ermenistan ve diğer Osmanlı şehirlerinde Hamidiye alaylarının yaptığı katliamlarla öldürülen Ermeniler, Çerkes nüfusun çok çok üzerindedir. Çerkesler, misafir veya Osmanlı toplumun bir parçası olarak değerlendirmeden, bu insanların dini inançları ve etnik kökenlerine göre bir değere sahip olduğunu göreceğiz. Buna rağmen Çerkesler, Osmanlı'nın yıkılışından faydalanarak kendi çıkarları doğrultusunda bölücü ve ayrı devlet kurmak isteyen halk olduğu kabul edilir.[304] Bahsedilen devletin *Şark-i Karib Çerkezleri Temini Hukuk Cemiyeti* çatısı faaliyetleriyle kurulacağı, bu amaçla derneğin Manisa-Saruhan delegesi Reşit beyin bağımsızlık genelgesinden sonra İngilizlerden parasal yardım teklifi aldığı anlatılır.[305] Bu şekilde Kafkasya'dan Osmanlı'ya sığının Çerkeslerde de, dağılan Osmanlının mirasından yaralanarak bağımsız devlet kurma düşünceleri normalleşmektedir.

Ermeniler, Çerkeslerin canlarını kaybetmeden Rus İmparatorluğundan Osmanlı'ya göçlerini, elbette soykırım olarak adlandırmaktadırlar. Bu açıdan soykırım, toplumların tarihsel vatanlarından zorla ve doğal yaşam alanlarından koparılıp, sistemli bir şekilde başka yerlere sürülmesidir. Bu örnekler dâhilinde soykırımın, göç anlamındaki tehcir olamayacağı kavranmalıdır. Ermeni soykırımı kabul eden her birey veya toplum, bir başka toplum ve bireye bu suçu yöneltmeden evvel, kendi toplumunun tarihsel suçunu ve sorumluluğunu kabul etmek zorundadır. Bireyden başlayarak bu sorumluluğu sergilemeyen insan, tarihsel çarpıtmalardan başlayarak soykırım gerçeğini politik çıkarlara alet ettiğini doğuracaktır. Günümüz dünyasında her birey, ulus, devlet, sürü ideolojisi gibi etkenleri ret etme seçeneğinde, kendi etno kültürel soyağacındaki soykırıma bulaşmışlığı açığa çıkarma sorumluluğunu taşımalıdır.

Katliam, mezalim, tehcir ve soykırım kavramları açıkladıktan sonra tehcir ile zorunlu göç kavramları arasında kurulan nörotik saplantılara dikkat çekmek gerekir. Bunun için göç adı altında Osmanlı'ya gelen insanların, kalıcı veya geçici misafir adı altında yerleşmelerine dair bir dizi örnekler sunulmaktadır.[306]

---

303 Moriz von Déchy, Kaukasus, Reise und Forschungen, Berlin: Verlag Dietrich Reimer 1906, C.2, S.5, 329

304 Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları 1964, C.6, S.4

305 http://www.cerkesfed.org/2016/09/05/bir-vatan-askina-ve-guner-kuban-uzerine/

306 Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918), İstanbul: İletişim Yayınları 2002, S.47-48, 130-132; M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2015

Herhangi bir göçün, toplumların hayatlarını daha iyi şartlarda idame ettirme amacıyla bir yerden başka yerlere yaptıkları kitlesel hareket olduğunu kabullendiğimizde, soykırım gerçekliğini çarpıtmak isteyenlerin benzer şartların neden Ermenilerin için geçerli olmadığına verecek herhangi yanıtları olmayacaktır. Osmanlının İslamlaştırılması veya Türkleştirilmesi amacıyla gerçekleşen bu kitlesel hareketlilik, doğası gereği göç yapan toplumların özellikle korundukları gözlenirken, Ermenilerin sistematik yok edilmelerinin ardında, dinsel farklılıklar ve düşmanlıklarla vatanlarından yok edildikleri görülecektir. Burada da her iki döngüdeki ana ve özgün alt kültürlerin, birinde uyum, tanıma ve kaynaşmanın, diğerinde ise ilkel şiddetin yasallığı gözlenecektir. Tarihte bu fark yerleşiklerle bedeviler asında sürekli korunmuştur. Kendi tarihsel toprakları veya vatanları Ermenistan'da uluslaşma ve kendi öz yönetimlerini kurma veya bağımsızlık istemleri, bu halkın katliamını veya soykırımı doğurmak zorunda değildir. Bu yaklaşımı bir adım daha ilerlettiğimizde, Fransız devrimiyle gelişen vatandaşlık haklarından mahrum olmaları, ulusal sorun ve ulusların politik geleceklerini tayin hakkı gibi düşüncelerle bağımsızlık düşünceleri politik bilincin bir parçası olmuştur. Bu süreçte kuzey Afrika'daki İslami sömürgelerinden başlayarak, Irak, Suriye, gibi Ortadoğu'daki enerji merkezi ülkelerin Osmanlı'dan kopuşu başlamıştır. Türkiye, ulus veya birey bazından bu politik değişimin doğal bir hak olduğu bilincinse hâlâ sahip bir ülke ve toplum değildir. Bu yüzden de Osmanlı'dan kopan ve kopmak isteyen ülkelerin tümüne karşı, *bizi arkadan vurdular* önyargılı düşmanlık beslemektedir. Bu ana dinamiğin İslamlaşmayla beraber değişmesinden sonra gelişen yeni Osmanlıcılık akımında ise, ırkçı Kemalist mirasın üstünlük fırsatçılığıyla, halifelik esas alınarak önce Araplara İslami önderliğe soyunulmakta veya giyinilmektedir. İslami temele indirgenecek bu gelişmelerin tümü, Araplar tarafından hoş geldiniz nezaketiyle kabul görmeyecektir. Çünkü bu dünyanın içinde de İslami yabancılaşma her gün yeni örnekler sergilemektedir. Bir asırlık petrol gelirleriyle zenginlik sınırını aşmış krallar, prensler, şeyhlerin ülkelerinde kategorik vatandaşlıklar yanında aktif kölelik uygulamaları yaşanmaktadır.[307] Siyasal iktidarın bu türden sorunlu örneklerle geliştiği ülkelerdeki farklılıklara rağmen, Türklerin eski Osmanlı sınırlarındaki ülkeler arasında ırkçılık takındıkları tek halk, Ermenilerdir. Bu davranışın ana nedeni, tarihsel gerçeklerin inkârıyla doğru orantılıdır. 20. Yüzyılın ilk yarısında sosyo politik tanım ve yaptırımlarda önemli değişiklikler yaşanmış, birçok ülke, tarihlerindeki köle ticareti, sömürge politikaları, katliam ve soykırım gibi tarihsel suç tanımlanan konularda geçmişlerindeki kirli tarihsel gerçekleri kabul etmişlerdir. İktidar geleneği açısından bu değişime ayak uydurmayan tek ülke, Osmanlı mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Osman-

307 Suudi Arabistan yasalarından kölelik, birleşmiş milletler dayatmasıyla 1963 yılında anayasadan kaldırılmasına rağmen, toplumsal yaşamdaki sınıflar arasında korunmaktadır. Aynı şekilde Kuveyt krallığında dört vatandaşlık kategorisinin olduğu bilinmektedir.

lı tarihindeki sömürge amaçlı yayılmaların tarihi artık değişmiştir. Bu gerçeklere rağmen Avrupa'ya yönelen Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal tarihinde, birey, toplum ve türevi olan devlet kültüründe, Ermeni soykırımı inkârcılığı, bir asırlık kara leke olarak durmaktadır. Bu gerçeği sosyolojik evreleriyle Almanya ile İsrail arasında irdelediğimizde, soykırımı etnik temizlik amacıyla yaşayan Yahudiler ve yaşatan Almanlar arasında yakınlaşma örnekleri yaşanmaktadır.

Bu bölümde katliam, mezalim, tehcir ve soykırım kavramları, İslam toplumlarındaki dilbilince göre değerlendirilmiştir. Bu kavramlarla Ermeni soykırımını 1870-1925 aralığında incelediğimizde, katliam okunun ulus teorileriyle değil, dini düşmanlıkların yarattığı kitle psikolojisiyle arkaik dinamik kazandığını göreceğiz. Bu tanım, hiçbir zaman politik iktidarın sorumluluğunu göz ardı etmediği gibi, Abdülhamid ve Hamidiye alaylarıyla başlayan katliamların İttihat ve Terakki tarafından sistemleştirilmesi, Ermenilerin İslam ideolojisiyle kitlesel katledildiğini göstermektedir. Bu ok, gerilimi sağlayan yaydan çoktan çıkmıştır. Bu gerçekler altında soykırımı incelediğimizde, abartısız bir şekilde Ermenilerin yaşadıkları birçok vilayet, şehir, köy gibi mekânlarda, ev, toprak, mali mülk sahibi olmak isteyenlerin şehvetle yapıldığını göreceğiz. Aksi takdirde hiçbir insan, düşman tanımladığı bir başka insanı veya toplumu bu niceliklerle sistemsizlikten sistem yaratarak katletmesi düşünülemez. Buradaki kitle psikolojisini ve gönüllü eğilimleri görebilmek için, âmini olmayan bir rüyada Talat veya Enver gibilerinin, *yeter artık katletmeyin* dediği düşünüldüğünde, sonuçlarını gördüğümüz düşmanlığı bağrında taşıyanların, bu katliamlardan vaz geçmeyeceklerini bilmek gerekir. Bu katliamlar, barbar bir dinamiktir. İnsanlar, aslında insan olmadıklarını, insan öldürerek çoktan göstermişlerdir.

Bu açıklamalardan sonra şimdi biraz önce bahsedilen düşmanlık motiflerinin hangi ayrıntılarla yaşandığını tek tek, adım adım göstermek gerekir.

Tarih, yaşanmış gerçeklerin başıboş tartışma mekânı değildir. Ermeni soykırımı, bu çerçevenin sağından soluna kadar farklı renklerle sürekli tartışılmıştır. Tartışmaktan ziyade tarihsel ön ve son yargılarını sürdürmek isteyenlere, Osmanlı toplumunun son tarihçisi Abdurrahman Şeref'in Ermenileri hakkında söylediklerini aktarmak yeterli olacaktır.

Ermeniler ehl-i silah ve kavgacı değil idiler. Kendi işleriyle, sanatla, ticaretle uğraşmışlardır. Devlete karşı vazifelerini tamamıyla ifa ettiklerinden hükümete hiçbir güçlük çıkarmamışlardır. Vilâyât-ı Sitte'yi terk ederek Anadolu'nun her tarafına ve Rumeli'nin bazı yerlerine yerleşmişlerdir. Türklerle et-kemik misali hem halk hem menfaat hem nasip oldular. Bu itibarla devletle-Ermeniler arasında ciddi bir güven duygusu mevcut idi.[308]

Soykırım kavramı, 20. Yüzyıldaki katliam imkânlarını, öldürmenin endüstrileştirilmesine dönüştüğünü göstermektedir. Bu kavramı Osmanlı'da araştıran,

---

308 Bayram Kodaman, Üç Ermeni Şarkısı ve Ermenilerin Türklere Bakışı (1891-1990) Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını No:8, S.107

dile getiren insanlardan biri, Johannes Lepsius'tur. Osmanlı-Alman ekonomik ilişkilerinden Osmanlı'ya kendini halı tüccarı tanıtarak Ermeniler arasına girer. Osmanlı Ermenilerinin yaşadıklarını gözlemek, misyonerlik amaçlarından vazgeçmesini ve Ermeni halkının katliamlarda yaşadıklarını Almanya ve Avrupa'ya taşıyan insan olur. Burada sesi olmayanın sesi olmak vurgusu, Kur'an'da Alak suresinden başlayarak birçok ayette Arap peygamberi için de kullanılmaktadır.

Johannes Lepsius'un gözlemlerini gözlemlerinin günümüz bilinciyle dikkate aldığımızda, Tanzimat fermanından sonra *"kâfirler Müslümanlara eşit oluyor"* çığırtkanlığı yapan ilkel Panislamcılarla başlayan ve Osmanlı Ermenilerinde yoğunlaşan katliamları anlatan raporlardan oluştuğunu göreceğiz. Dr. Lepsius'un Almanya'yı soykırım suçu ortağı yaptığı, katliamlarda öldürülen, evsiz barksız bırakılan veya İslamlaştırmak için kaçırılan Ermenilerin yaşadıklarını duyurma faaliyetleri, Osmanlı-Alman ittifakı gerekçesiyle Almanya'da sansüre uğratılarak dolaylı yasaklanır.[309] Bu çelişkiler, bir taraftan Dr. Lepsius'un politik çaresizliğini ve saflığını göstermektesine rağmen, kendisi gibi bu uğurda mücadele verenlerden biri de Erich Kurt Mühsam'ın onurlu insanlar olduğu görülecektir. Mühsam, bu konulu uğraşları da 23. Aralık 1915 tarihli *Osmanlı'da Ermeniler hakkında susulması gerekir* basın sansürüyle yasaklanır.[310] Rahip Johannes Lepsius'un Ermenilerin Osmanlı'daki durumlarına ilişkin yazdığı bütün raporlar, Alman-Türk ilişkilerine zarar vereceği gerekçesiyle 1916'da tamamen yasaklanır.[311]

Matematik, felsefe ve teoloji eğitimi almış ve doktora yapmış olan Lepsius'un düşünceleri, sadece geçmişte değil günümüzde de onu eleştirmek isteyen Cem Özgönül isimli araştırmacıdan çok asırlar boyu ileride olduğunu görülmektedir.[312]

Bu çalışmada tez adı altında dile getirilen gereksiz söylemlerde, öncelikle insanlığın barbar gerçekliğini ortaya çıkarıp eleştiren *soykırım kavramı* sorgulanmaktadır.[313] Bu yetmediği gibi ölü insan sayısıyla soykırım kavramını kabul veya ret etmenin akademik bilinç açısından vahimliğini bilmediği veya kavramadığı için, 1,5 milyon sayısının mitoz olduğu tartışmalarını yapar. Soykırım kavramı, öldürme diyen tanrı buyruğunu eleştirerek insanlaşmayı amaçlayan ve bu kavramı kültürleştiren toplum örnekleriyle insanlık suçunu açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Lepsius belgeleri, batı Anadolu, Ermenistan, Suriye ve Mezopotamya'daki (Trabzon, Erzurum, Samsun, Adana, İskenderun, Halep, Şam, Musul) konsoloslukları bölgelerindeki aktüel gözlemlerin değerlendirilmesinden çıkan sonuçlardır.[314] Bu

309 Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien 1914-1918, Potsdam: Der Tempel Verlag 1919, S.V

310 Kurt Mühsam, Wie Wir Belogen Wurden, Die amtliche Irreführung des deutschen Volkes, München: Verlag A. Langen 1918, S.76, 79

311 Hermann Goltz, Axel Meissner, Deutschland, Armenien und die Türkei 1895 – 1925, München: Verlag De Gruyter Saur 1998, C.3, S.72

312 Cem Özgönül, Der Mythos eines Völkermordes, eine kritische Betrachtung der Lepsiusdokumente sowie der deutschen Rolle in Geschichte und Gegenwart der „Armenischen Frage", Köln: Önel Verlag 2006

313 Age, S.89-102

314 Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien 1914-1918, Potsdam: Der Tempel Verlag 1919, S.VII

sonuçlara rağmen Dr. Lepsius'un Ermeni soykırımını engellemek için yaptığı tüm girişimler, Alman devleti tarafından zamana bırakılmakta ve Osmanlı devletiyle askeri müttefikliğe yoğunlaşılmaktadır. Demek oluyor ki Alman konsoloslarının bahsedilen bölgelerde bizzat yaptıkları gözlemlerde Ermenilerin sistematik katliam ve sürgünlere maruz kaldıkları bilinmesine rağmen, Almanların Osmanlı İttihat Terakki hükümetinin politik bilinci ve aktif parçası olduğundan, soykırım suçuna açık ortaklık yapmaktadır. Bu politikanın merkezinde elbette Berlin hükümeti adına Osmanlı'da askeri faaliyet gösteren Alman askeri komuta konseyi vardır. Bu konuda verilecek örneklerden biri, Halep konsolosu Rössler'in Zeytun, Dörtyol, Suadiye, Maraş Antep'te yaşanan katliamlarda, Ermenileri yakan ateşe sadece birkaç damla su serpmiştir.[315] Berlin hükûmetinin soykırım politikasının bir parçası olduğu, Lepsius belgelerinde geniş örneklerle anlatılmaktadır.

1915 yılında Erzurum konsolosu von Scheubner-Richter, Ermeni erkeklerin askere alındıklarını, kadın ve çocukların, açlık ve sefalet içinde öldüklerini anlatır.[316] Erzurum valisi Tahsin, 3. Ordu komutanı Kamil paşa aynı saflarda olan Alman askeri misyonundan general rütbeli Posselt paşa ise, Ermenilerin güvenli bir şekilde deporte edildikleri yalanlarını anlatır.[317] Bu bölgedeki katliam örneklerinde Çerkes Ethem, Said-i Kurdi gibi Jön Türkçü veya Hamidiyeli Türk-Kürt çeteler ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Urumiye bölgesinde katliam operasyonları yaptıkları,[318] yine aynı isimlerin Van,[319] Bitlis, Muş[320] Diyarbakır[321] Erzincan'da[322] yapılan katliamlarında ön saflarda oldukları bilinmektedir. Çocuklar ve genç kızlar, Türk ve Kürt haremlerine kaçırılır veya satılır.[323] General feldmareşal von Goltz paşa'nın bilgisine veya karşı gelmesine rağmen, askeri yetkililerin kontrolünde Ras'l-Ain'de kurulan bir toplama kampına ulaşan 14 bin dolayındaki kadın ve çocuk, Ermeni olduklarından Çerkesler tarafından barbarca katledilir.[324]

Her halkın alt bilincinde, tarihsel özellik ve karakterini yansıtan davranışlar konserve edilir. Bu özellik ve karakterin değişmesi, ancak aydınlanma ve tarihsel gerçeklerin objektif tanımlanmasıyla uzun süreçlerde gerçekleşir. Tek tek bireyler, özel çabalarıyla kolay değişirler, fakat kitle psikolojisi ve gelenek şart-

---

315 Johannes Lepsius, Deutschland und Armenien 1914-1918, Potsdam: Der Tempel Verlag 1919, S.XI

316 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XI

317 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XII

318 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.14, 18; Necmeddin Şahiner: Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi, İstanbul: Nesil Yayınları S.165-166; Çerkes Ethem'in Ele Geçen Hatıraları, İstanbul: Dünya Yayınları 1962, S.11-12

319 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XV

320 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XXII

321 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XVIII

322 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XXIV

323 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XXVI, XXXV

324 Johannes Lepsius: Deutschland und Armenien 1914-1918, S.XXIV, 109

lanmasıyla yaşayan halkların değişmesi çok uzun süreçli evrimlerle belki olasıdır. Soykırım sürecinde Çerkesler, *çer-kes* adına yakışır kafa kesenler resmini tanımlayan örnekleri birçok bölgede sergiler.[325] Bu katliamlara Ras'l-Ain kampına toplanan binlerce Ermeni'nin katli, Osmanlı askeri yetkilileri, Çerkeslerin yaptıklarından ve gördüklerinden ürperdiklerini anlatırlar. Çerkeslerin bu soykırımdaki çer-kesliği, verilen örnekte özgün bir şekilde öne çıkarken, onlara bu görevi verenler, çocuk, yaşlı, kadın, erkek ayrımı yapılmaksızın akıtılan kanın ellerine bulaşmadığını düşünmelerine karşın, ruhlarına bulaştığını göstermektedir. Çok gariptir ki bu soykırımdan yarım asıl ile 30 yıl önce katliama uğradıkları için Ruslardan kaçan bir halkın, soykırıma bu denli aktif katılmasını açıklayacak makul tezler daha yazılmamıştır. Burada insanın arkaik doğasının, din ve politik motiflerle faşistleşmesi görülmektedir.

Şimdi Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen soykırım tanımını okumak yerinde olacaktır.

Soykırım, öyle bir davranıştır ki, amaçlı bir şekilde bir ulusu, etnik bir grubu, dini veya ırki grupları bütün veya kısmi olarak yok etmek ya da psikolojik zarar vermek, çoğalmasını engellemek, çocukların bir başka grup tarafından aile, kültür değiştirmesi girişimlerinin tümüdür.[326]

Bu çerçevede kollektif olarak bir halk veya grup tarafından düşmanlaştırılan tüm etnik, dinsel, ırki guruplara karşı girişilen yok etme denemelerinin tümü, tarihsel yaşam alanlarından zorla göç ettirme de soykırım kapsamına girmektedir. Bu çerçevede Ermeni soykırımı tarihsel mekânlarla incelendiğinde, bugün Kürt sorunu adıyla anılan sorun başta olmak üzere benzer diğer etnik sorunların kökeninde, Ermeni soykırımıyla başlanan toplum mühendisliğinin devam ettiğini görülecektir. Mızraklar bu kez, karanlık ve soykırım gölgesinde kendilerine ülke arayanların hedefinde olacaktır. Bu sorun, 1915'e göre ittifaklar arası bir sorunun sonuçlarıdır demek, yerinde olacaktır. Osmanlı'dan Türkiye'ye devlet kültüründe bilinen bir gerçek vardır. Ermeniler, Türki ideoloji eşliğinde Kürt, Çerkes, Laz, Arap, Zazalar gibi diğer etnik grupların katılımıyla gerçekleşmiştir ve bahsedilen bütün gruplar bu soykırımdan pay almışlardır.

Burada gözlenen ilkel ve katliam faşistleşmesi, günümüzdeki milliyetçi ve faşizan Türkleşme örneklerine karşı gelenlerin mücadelesini, geçmişe göre devrimcileştirmeyecektir. Nihayetinde bugün Kürdistan, Dersim veya Lazistan isimli bölgelerde, kadim bir halk vardı ve bu halk, biraz önce sayılan grupların ortak çabasıyla yok edildi.

Lepsius belgelerinin soykırım açısından dikkat çeken ve değerli kılan en önemli yanı ise, er ya da geç zamanda Ermeni soykırımının etnik ve ulusal suçlularının bağımsız mahkemelerce yargılanmasına tarafsız deliller sunmasıdır.

---

325 Theophil Lapinski, Die Bergvölker der Kaukasus und Ihr Freiheitskampf gegen die Russen, Hamburg: Verlag Hoffmann und Campe 1863, S.61-62

326 https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crimeofgenocide.aspx

Kur'an'a göre katliam, mezalim ve tehcir kelimeleri incelendiğinde bu kavramların tümünde sistematik bir döngünün olduğunu göreceğiz. Kur'an ayetlerinin Muhammed peygamber döneminde yazıldığı görüşü ister kabul edilsin veya edilmesin, içeriğindeki tanrı adına yazılmış insani barbarlık örnekleriyle kadim bir toplumun diğeri tarafından sistematik emirlerle katliam, tehcir, mezalim gibi yaptırımların sistematik şekillendiğini göreceğiz. Bu gerçek, Jean-Paul Sartre'nin Russell Tribünallerinin Danimarka-Roskilde oturumunda jenosit hakkında söylediği, *soykırımın, insanlık tarihi kadar eski, adalet ve hukuksal bilincin ise de çok genç olduğu* sözünü doğrulayacaktır.[327]

İnsan, sanıldığı gibi geniş ve etraflı düşünen bir varlık değildir. Aslında beynindeki miktar ve nicelikler konusundaki bilinç veya ayrıntılar, gerçekte bir maymun kadardır. Bu tür, primitif animistik inançları sürecinde göğe ulaşmak için yaptığı piramitleri kutsamak için yüzlerce insanı kurban vermiş bir varlıktır. Eşitlik ve özgürleşme bilinci gelişmediği için, simbiyotik yaşamı kendine köle kabul etmiştir. Sonuç ve sosyolojik evrimi itibariyle insan, ütopya düşlerine birimi ramak olan boyut kadar yakınlaşmamıştır. Elbette bu türün kültürel evrimi üzerinden insan olarak tanımlandığı iki yüz bin yıllık ikinci bir evrenin geçmesinden sonra, kitlesel olarak monoteist animizmden kopma şansını yakalayacaktır.

Ermeni soykırımını anlatmak amacıyla katliam, mezalim, tehcir gibi kavramları somutlaştırmak için tek bir ulusu suçlu yapmadan önce, katliamın sorumluluğunu, bu kavramların ortaklaştırdığı halklar üzerine indirgemek, daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Bu yüzden katliamların İslami dinamiğinde aslen Hamidiye alaylarını aramak, katliamların soykırıma dönüşümünün anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Ermeni soykırımını sadece 1915 yılına ve tehcir kanununa indirgeyerek açıklamak, soykırımın ön evresi olan Hamidiye alayları katliamlarının karanlıkta kalmasına neden olacaktır. II. Abdülhamid'in Panislamizm ideolojisiyle Kürtleri yerleşik hayata geçirme düşünceleri, elbette Ermenilerin katlini vacip kılacaktır. Bir halkın kitlesel olarak yok edilmesi, ustalığı bu süreçte başlayan önemli bir mühendisliğidir. Katil aracıların milyonlarca kurbanlarını yok edebilmek için, katletmeyi uygulamalı olarak öğrenmeleri gerekir. Bu davranışlar, başlı başına birer yabancılaşma örnekleri olması, 1915 sonrasında Osmanlının birçok vilayetinden Der Zor çöllerine yaşlı, genç, çocuk, kadın sıfatlarında insan yollamak demek, Hamidiye alaylarının yeni isimler altında katliam başında olduğunu gösterecektir. Bahsedilen uygulamalarda sayıları yüze yaklaşan Kürt aşiretlerin tecrübeleri burada öne çıkacaktır. Bu çalışmanın üçüncü cildinde Said-i Kurdi veya kör Hüseyin'in uzun süreli Hamidiye faaliyetleriyle Kürtler arasındaki İslami kökenli Ermeni düşmanlığı incelenecektir.

---

327 John Duffett, Against the Crime of Silence: Proceedings of the Russell International War Crimes Tribunal, Jean-Paul Sartre, On genocide: And a summary of the evidence and the judgments of the International War Crimes Tribunal, Boston: Beacon Press 1968, S.612-626

Türk ve Kürt tarihinde Ermeni soykırımı konulu yapılan çarpıtmalardan biri de bazı Kürt veya Zaza aşiretlerinin Ermenileri korudukları şeklindedir.

Bu tezlerin imkânsızlığını özellikle Kürtlere indirgeyerek incelemek için Canetti'nin Kitle ve İktidar isimli çalışmasına başvurmak gerekir.

Canetti, Antik insandan günümüze kadar av (*beute*) amaç ve çıkarları için oluşan sayıları sınırlı topluluğu, sürü (*meute*) adlandırır.[328] Bu yüzden Hamidiye'den tehcire kadar Kürt ve Çerkes aşiretlerini, avcı sürüsü adlandırmak yerinde olacaktır. Tehcir sürecinde ise bu sürü artık kitleselleşmiştir. Sürüyü hareket ettiren dinamikler, cihat, kutsaltır. Kutsallık aracısı ise şeyh'ul-İslam'dır. Onun altında ise şeyh, imam önderliğindeki kitlenin hedefindeki kurbanlar Ermenilerdir.[329] Almanların isteği doğrultusuna yapılan cihat çağrılarında da Ermeniler, kan emici parazitler adlandırılır ve Osmanlı'yı müttefik olarak bütünüyle destekler.[330]

Savaş öncesinde başlayan bu ayrıntıların tümü, savaş sürecindeki barbarlıkları aklamak amacıyla bu güne kadar sürekli ve hep aynı tümcelerle, *"savaş bölgesinde tekrar düzenin sağlanması"* amacıyla Ermenilerin göçü planlandı şeklindeki tümceler, bir asır sonra da dillerden düşmez.[331] Türk dünyası dışında son bir asırda dünyada farklı dillerde farklı tarihler hakkında, araştırmalarla tarihte yaşanmış olayları dönemin yaşanmış gerçekliğine indirgeyen milyonlarca kitap yazılır. Bu eserlerin çoğunda, geleneksel tarihin sunduğu sonuçların değiştiği görülecektir. Benzer ayrıntı ve süreçlerin ise Türki tarih bilincinde yaşanmadığı ve değişmediği görülecektir.

Harry Stürmer, Alman ordusunda bir subaydır. Subaylıktan istifa eder ve gazeteci olarak İstanbul'a gelir. I. Dünya savaşını, Jön Türkleri İstanbul'dan yakından gözler. Onun ilk vurguladığı ayrıntılarda, tehlikeli düşman edilen ve sayılarını bir kaç olarak adlandırdığı Ermeniler ve savaş şartları gerekçe gösterilerek, çocuk, kadın, yaşlı, genç ayrımı yapılmaksızın bir halkın, toplumun zorunlu göçe yolladığı yalanlarıdır. Bu uygulamalara yönelttiği neden sorusuna, Stürmer, hemen yanıt verir. İttihat Samimiyetsizlik ve soykırım amacıdır.[332]

O süreçten günümüze değin kullanılan askeri mitler ve tehlikeleri anlatan bir başka ayrıntıda, Ermenilerin tehlikeli oldukları, İngilizlerin desteğini aldıkları, İngilizlerin yakında Çanakkale boğazını geçmeleri halinde eski günlerin olmayacağı, iste bu yüzden de Ermenilerin suçlu oldukları yalanlar propagandası yapılır.[333]

---

328 Elias Canetti, Masse und Macht, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag 2001, S.62-63

329 Y. Doğan Çetinkaya, Osmanlıyı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Soplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914), İstanbul: İletişim Yayınları 2015, S.167-168

330 Y. Doğan Çetinkaya, Osmanlıyı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Soplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914), İstanbul: İletişim Yayınları 2015, S.40

331 Harry Stuermer, Zwei Kriegsjahre in Konstantinople, Skizzen deutsch-jungtürkischer Moral und Politik, Lausanne: Verlag Payot & Co 1917, S.39

332 Age, S.42

333 Age, S.42-43

Bu döngüde, propaganda olacak artifizyel süreklilik vardır.

Stürmer, Kürtleri soykırımda oynadıkları role dair kesin bir ayrıntı daha verir. Bu da Türklerin belki bağışlanabileceğini ama Ermenilere karşı yapılan gerçek barbarlığın Kürtler tarafından yapıldığını söylemeyi ihmal etmez.[334] Bu görüşleri ne kadar subjektifleştirsek de, soykırımın yaşanmış doğasına göre mutlak objektiflik barındırmaktadır.

Daha yeni gazeteciliğe başlamış olan Harry Stürmer, Almanya'ya geri döner. Yazdıklarının Almanya'da yasaklanacağını bildiği için, anlattığı acı içeriklerde hiçbir şeyin abartı veya bir halkı kötülemek amacıyla yazılmadığını ve sadece gördüklerinin bir özeti olduğuna dair şeref sözü vererek Lozan'da yayınlar.

Ermeni soykırımına katılan ve gözleyenlerden biri de, Venezüella yerlisi ve kökeni İspanyol rekonkistasına uzanan melez bir paralı askerin, 1915-1919 yılları arasında Osmanlı Ermenistan'ında kendi suçunu gizleyerek anlattığı anılardır. Kürtler ve Hamidiye alaylarının özellikle Diyarbakır vilayetinde yaptığı katliamlar hakkında, dönemin reel şartları ve kitle psikolojisiyle Ermeni toplumunu çevreleyen olumsuz ilişkileri şu şekilde açıklar.

Müslümanlar'ın haklı kızgınlıklarıyla, Kürtler'in vahşi eşkıyalıkları, önceden de görüleceği gibi 1894-1896 toplu kıyımları sonucunu verdi.[335]

Ermeniler hakkında Nogales'in anlattıkları, aslında Hamidiye katliamlarının ürettiği sonuçtur. Soykırım sürecinde yine bu sonucu yaratan bir başka gerçek de, yine Hamidiye alaylarından oluşturulan atlı süvari birlikleri ve Türk, Kürt, Çerkeslerden oluşan Teşkilat-ı Mahsusa kıyımlarıdır. Almanya'dan Osmanlı'ya gelen askerlere Osmanlı'nın sosyolojik ve kültürel yapısı hakkında birçok önbilgiler verilir. Bu bilgilere, Ermeniler ve onları politik ve ulusal istemleri eklenir. Nogales'in yaşayarak verdiği bir sonuç, dikkat çekicidir.

Dünya Savaşı çıkınca toplu kıyımlar yeniden başladı. 1914 yılından önce Türkiye'de yaşayan 2,5 milyon Ermeni'den, 500.000'inin bile yaşadığından kuşkuluyum.[336]

Hamidiye alayları sürecinde bu alaylara katılmayan Kürt aşiretleri, bizzat alaylı aşiretlerin saldırılarına uğrarlar. Öyle ki Hamidiye alaylarının ortaya çıkışında aleni Ermeni düşmanlığı olmasına karşın, Kürtler arasındaki düşmanlıklar da Hamidiye alaylarının hedefleri arasındadır. Bu gibi sorunları gidermek için, Said-i Kurdi gibi dini aracılar, hedef belirlemesi yaparak, okların Ermenilere çevrilmesini sağlarlar. İktidarın başına sonuna kadar bu düşmanlıkla şekillenen Kürt aşiretlerinden artık bir tanesinin Ermenileri koruma gibi bir seçenekleri yoktur. Bu seçeneksizlik, bahsedilen kitleyi suçsuz veya masum kılmadığı gibi ganimetlerden alacakları payların da azalmasına neden olacaktır. Elias Canetti, bu gerçeklerden dolayı 1834 yılında Kudüs'de yapılan bir Paskalya Yortu-

---

334 Age, S.38-42

335 Rafael de Nogales: Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919), İstanbul: Yaba Yayınları 2008, S.26

336 Rafael de Nogales, Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919), İstanbul: Yaba Yayınları 2008, S.27

su'nda, tehcir yolculuğundaki bir Ermeni kızın hâlsiz ve susuz ölmesine dönüştürerek anlatır.[337] Ermeni soykırımını bilen Canetti, Ermeni halkının tarihçesini, ipek yolundaki ticari varlıklarına indirgeyerek bahseder.[338]

Bu tespitleri anlayabilmek için sürü ile savaş dini arasındaki ilişkiyi görebilmek, ibadet sürüsü ile imansızlara karşı savaş birlikteliğine dikkat çekmek gerekir.[339] Sürü, her zaman çıkar ve ganimet prensibine göre kendini şekillendirir. Daha sonra Hamidiye alayları ve Dersim bölgesinde Ermeniler başlıkları altında kitle ve sürü çıkarları dikkate alınarak çıkan sonuçlardan, Kürtlerin Ermenileri korumaları diye hiçbir şeyin yaşanmadığını göreceğiz. Soykırıma aktif katılmamışların da bu katliamlardan aldıkları kız çocukları, sürünün mutluluğuna hizmet etmektedir. Bu sorun Dersim bölgesinde incelendiğinde, Müslüman olmayan Dersimlilerin çok hızlı bir şekilde pay amaçlı İslamlaştığı görülecektir.

Bu şekilde günümüzde yayılan söylemlerin ardında sadece günümüz insanın kendi sübjektif algıları vardır. Zira aynı insani kültür atmosferini soluyan insanların bir kısmı katli vaciptir kararıyla yaşarken, çok küçük bir azınlığın geçmişi şimdileştirerek Kürtlerin Ermenileri korudukları tezi, sosyolojik açıdan boş bir abartıdır. Bu kesitinde de öncelikli olarak Canetti ile sorunu tartışmaları gerekir.

Hamidiye ile başlayan katliamlardan tehcir adı verilen sistematik soykırım sürecinin nasıl yaşandığını anlattıktan sonra şimdi Osmanlı tarihinde mülki idarenin sorumluluğunu, Panislamizm etkisinde, dolayısıyla katliamdan soykırıma kitlesel dinamiklerin valilik sisteminde nasıl şekillendiğini incelemek gerekir.

Bu süreç, zorunlu olarak Machiyevelli'nin Hükümdar'ıyla incelenecektir. Osmanlı iktidarı, Niccolò Machiavelli'yi Hükümdar'la tanır.

337 Elias Canetti, Masse und Macht, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag 2001, S.110-112

338 Age. S.1

339 Age, S.95-96

Katliamlar Sürecinde Valilik Sistemi ve Machiavelli

Hamidiye alaylarının oluşumu, Kürtlerin bu sürece katılmalarına dair sağlıklı değerlendirme yapabilmek için II. Abdülhamid döneminde vilayet adlandırılan, günümüzde birkaç sancak veya şehirden meydana gelen yönetim birimlerindeki siyasi ilişkileri incelenmelidir. Bu yapılanmayı yönetim kültürü veya yönetim kültürleştirilmesi açısından değerlendirdiğimizde, karşımıza Tanzimat adı altındaki monarşik demokratikleşme sürecini, temel hak ve özgürlüklerle şekillendirmek gerekir. 1864 yılında yürürlüğe giren *Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi* ve 1871 yılındaki düzenlenen *İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi* ile idareler, tek merkezli sultanlık sisteminde çıkarak, adı ve içerikleri belirsiz olan yeni bir evreye girmiştir. Aynı süreçte Avrupa'da derebeylik sisteminin kültürleşerek yerel veya ulusal meclisler kurulmuştur. Büyüme dönemindeki Osmanlı'da beylerbeyliği (*mir'i-miran*) sistemini, bu sözcüğün semantik karakterinden açığa çıkarmak sorun olmayacaktır. Soruna avam açısından baktığımızda, bir beye (mir) bağlı diğer beylerle (miran), mirlik sistemi oluşturulmuştur. Mir'liğin iktidar odağı olarak tanımlanmasında Mir, emir Timur'un yerini unutmamak gerekir. Demek oluyor ki Osmanlı idari kademelerinde çok basit ve hatta arkaik bir beylik, mirlik sistemi hâkimdir. Bu sistemde incelenmesi gereken ara bir evre daha vardır. Bu da yerel eşraftan valinin ayak işlerini yapan mütesellim isimli gruptur. Mütesellimler, yerel idarelerde eğitimli, bilgili insanlardan değil, bölgede İslam'ı ideolojikleştiren ilk ara sınıftır. Nizamnamelerle politikleşmeyi yaşayamayan Osmanlı'da, Tanzimat'la birlikte yeni Arabi vilayet sistemine geçilirken, eski mütesellimler de görev başında kalmışlardır. Bu sisteme göre eskiden beylerbeyi olanlar, artık vali olarak adlandırılmaktadır. Bu süreci fazla derinleştirmeden Abdülmecid tarafından 1839 yılında kabul edilen *Gülhane Hattı* düzenlemeleri hakkında, Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatleri, ortaklaşa olarak aşağıdaki beyanatı okurlar. Bu açıklamalarda azınlık isimli bazı çoğunlukların bölgesel sorunları da şifrelenmiştir.

Sultanımız efendimiz ve pederimiz, mutluluğunu kendi mutluluğu bildiği ve acılarına açındığı öz ailesiymişizcesine aramıza karışmış bulunmaktadır. Yüce Tanrı'nın kendisine yükümlediği ödevlerini, halkına karşı, ataları adına ve kendi adına neler borçlu olduğunu hakkıyla takdir etmektedir. Bu nedenledir ki, sadık tebaalar olarak görevlerinizi yerine

getirirken onun adaletinden bir an olsun kuşku duymamanız gerektiğini yüce efendimiz adına sizlere burada iletmekten mutluluk duymaktayım. Müslümanlar, Hıristiyanlar, Musevîler, hepiniz aynı hükümdarın tebaaları, aynı babanın çocuklarısınız. Aranızda baskıya, haksızlığa uğrayanlar varsa çıksın, söylesin; zira bütün tebaalarının can, mal, ırz ve namusunun korunması konusunda haşmetli Efendimizin kararlılığı içten ve kesindir... İster Müslüman ister Hıristiyan, ister zengin, ister yoksul, ister memur, ister asker, ister ruhanî veya sivil olsun, tüm Osmanlı tebaalarının herkes için eşitlik ve adalet emreden hükümdarımıza güveni sonsuz olmalı, tüm suçlular titremeli, tüm iyiler ve sadık bendeler mükâfatlandırılacağına güvenmelidirler.[340]

Aynı açıklamayı anlatan bir başka tarihçi, Enver Ziya Karal biraz daha farklı anlatır. Bu ikiliyi karşılaştırmak, Osmanlı'da Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında yaşanan temel sorun ve farkları otantik bir şekilde gösterecektir.

Müslüman, Hristiyan, Musevi hepiniz bir hükümdarın tebaası, bir pederin evladısınız. Padişah efendimiz bilcümle, tebaasının, ırz, namus, can ve malını taht-ı temine alan kavaninine memalik-i şahanelerinin her tarafında harfiyyen riayet edilmesi azm-i kat'isinde bulundukları için, içinizden duçar-ı zulm ve gadr olan kimseler varsa hemen meydana çıksunlar; lazime-i adaletin icrasını talep etsünler, Müslüman ve Hristiyan, zengin veya fakir, memurin-i askeriye, mülkiye veya ruhaniye, elhasıl bütün tebaa-i Osmaniye mir'at-ı adaleti herkes için suret-i mütesaviyede istimal eden padişahın amal-i hayriyesinden tamamen emin olmalıdırlar.[341]

Gülhane Hattı Hümayun'un asıl amacının İslam sisteminde Müslüman olmayanlara yapılan baskıları hafifletmek amaçlı düzenlendiğini görmek için, bu hümayunu bir bütün olarak okuma gereklidir. Bu seçenek daha sonra okuyucuya sunulacaktır.

Osmanlı'da Müslüman olmayanlar, Müslümanlarla eşit haklara sahip değillerdir. Bu eşitsizliğin temelinde bedevi geleneği vardır. Bedevi geleneği, halife Ömer yasalarıyla iktidarlaşmıştır. Bu şartlarda efendi-köle ilişkisini yaratarak şekillenen bütün toplumlardaki hüküm sahiplerinin birinci hedefi, hükmedilenlerin, primitif düzgülerle mal, mülk, can ve namuslarının korunacağı ilkesini öne çıkarırlar. Eğer iktidar, primitif insanların erk aracı olursa, ganimet ve haraç hırsıyla emek vermeden gasp etme, dolayısıyla eşyalaşma yabancılaşması yaşanacaktır. Böyle bir dünyada yaşayan insanların temsilcileri şu açıklamaları yapıyorlarsa, o vakit bahsedilen toplumda adalet olmadığını açıklamaktadırlar.

Aranızda baskıya, haksızlığa uğrayanlar varsa çıksın, söylesin; zira bütün tebaalarının can, mal, ırz ve namusunun korunması konusunda haşmetli Efendimizin kararlılığı içten ve kesindir...

Bu söylemlerde, açık açık Osmanlı'da Müslüman olmayanların, farklı olanla-

---

340 Ed Engelhardt, Tanzimat, Türkiye ve Tanzimat Hareketleri, İstanbul: Milliyet Yayınları 1976, S.52

341 Enver Ziya Karal, Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856), İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık 1999, S.8; Ed Engelhardt, Tanzimat, Türkiye ve Tanzimat Hareketleri, İstanbul: Milliyet Yayınları 1976, S.52

rın, ***can, mal, ırz ve namuslarının*** sistemli bir şekilde tehlike altında olduğu anlatılmaktadır. Osmanlı tarihinde günümüze uyarlanan post modern kutsal yalanlar vardır. *Osmanlı, adildir, hiçbir halkın malına, mülküne, haklarına taciz etmemiştir, aslında bugün Avrupa'da olmayan bazı etnik haklar, Osmanlı'da vardı* şeklinde dizeli abartılılarla anlatılır.

Osmanlı'da Tanzimat süreci, oldukça sorunludur ve iktidarın üst kademelerinde bu süreçte bir dizi darbeler yaşanmıştır. Bu süreci ayrıntılaştırdığımızda, 1826-1853 zaman aralığında, Osmanlı'da doğrudan İslamlaşma ile Avrupalılaşma adlı iki akım arasında yaşanan politik savaşları açığa çıkarmak gerekir. Bu savaşların ilki, ordunun modernizasyonu altında Alevilikle uzaktan yakından ilişkisi olmayan Abdal Musa, Balım Sultan, Bektaşi ekolü Yeniçeri ocağının bir katliamla kaldırılmasıdır. Bir ordunun modernizasyonu demek, ordunun yeni silahlarla donatılması, eski askeri geleneklerin, eğitimle değişmesi demektir. Bu açıdan II. Mahmut tarafından *Vaka-i Hayriye* adıyla bilinen Yeniçeri ocaklarının topa tutularak kaldırılması, Osmanlı'da doğal olarak askeri Sunnileşme sürecinin başlaması demektir. Esasen bu süreç örneklerinden Alevilerin yeniçeriye ihtirasla bakmalarına dair hiçbir olumlu neden yoktur. Devletin adı Osmanı aliye, inancı Sunni İslam'dır. Bilinmeyen bir tarihte Bektaşi Veli veya Abdal Musa adındaki insanların bu birlikleri kurduklarını romantikleştirmek, tarihsel gericiliktir. Bu sürece ilişkin bir gerçek daha dile getirildiğinde, tarihçi Oğulukyan, Yeniçeri'nin son isyan sürecini nedenleriyle birlikte adil olmadıkları ve her tarafı yakıp yıktıkları örnekleriyle anlatır.[342] Oğulukyan'ın anlattıklarında, yeniçeri askerlerinin anlatıldığı gibi dini toleransa sahip olmadıkları ve Hristiyanları düşman gördükleri örnekleri vardır.[343] Şimdi bu askerlerin esir alınan devşirmelerden bilenerek üretilmiş askerler olduğunu düşündüğümüzde, insanların davranışlarını, şimdilik onların genetik kökenleri değil, içinde yaşadıkları şartların şekillendirdiği açıklaması kabul edilecektir. Bu kişilik modeline uyumlu isim olan Bedros II. Abdülhamid'in de benzer sistemin ürünü olduğu anlaşılacaktır. Hatt-ı Şerifle bu birliklere imam, kadı gibi İslami otoriteler atanır.[344] Yeniçeriyi sunnileşirme girişimi, bir anlamda Osmanlı'da Panislamizm'in ilk aşamadır. Bahsedilen bu süreç insan bilincinde semantikleşeceğinden, Yeniçeri yerine kurulan ordunun adı da *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye* olur. Yeniçerinin insan kaynakları, Müslüman olmayan halktan alınan çocukların devşirmeleriyle yaratılır. Bu tür askeri örgütlenmede, 14. Yüzyıldaki insan bilincinden farklı bir kültürel bilinç ve hafızanın insanlarını düşünmek gerekir. Avrupa'daki aydınlanma, Osmanlı'da ideolojikleşmiş yeni bir İslami sınıfın yaratılmasına neden olur.

---

342 Georg Oğulukyan, Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyanları, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1972, S.36-55

343 Age, S.23

344 Ed Engelhardt, Tanzimat, Türkiye ve Tanzimat Hareketleri, İstanbul: Milliyet Yayınları 1976, S.15-17

Aslında Tanzimat adıyla anılan bu sürecin adını Bu Gülhane ve okuyucunu gerek Gülhane Osmanlı'da farklı kültürel niteliklere sahip olan Arap, Arnavut, Boşnak, Ermeni, Marunî, Katolik, Keldani, Rum, Süryani, Türk, Yahudi etnik veya dini tebaalar arasında saf, romantik ve reel temelleri olmayan bir sözleşme olduğu gözlenecektir. Bu sorunun baş nedenlerinden biri Osmanlı'nın Araplardan aldığı Ömer yasalarıdır; diğeri ise bu süreçte Avrupa'nın bir parçası durumunda olan Osmanlı'da yaşayan halkların farklı ve artık normalleştiği için kültürel adıyla tanımlanan kültürsüz dinamiklere sahip olmasıdır. Bu dinamiğin bir tarafında devlet-i Osmaniye'nin Müslüman olmayanlardan daha ağırlaştırılarak alınan haraç ve cizye isimli vergileri vardır. Osmanlı'da toplanan vergilerin belirsizliği ve ağırlığından 1870'li yıllarda birçok insanın ödeyemediği vergilerden dolayı cezaevine atıldığı veya köleleştirildiği anlatır.[345] Diğer tarafında ise Avrupa'da esen endüstrileşme kasırgalarından küçük değişim rüzgârlarını getiren gayri Müslimlere karşı dipten gelen dalgayla beslenen kültürel düşmanlıklar bulunmaktadır. Yaşanan gerçeklere sorunun bu tarafından Osmanlı-İslam tezleriyle bakmak imkânsızdır. Aynı süreçte gelişen ve hatta kesinleşen Ulus-Devlet paradigmasına karşı tanrı dâhil olmak üzere hiçbir kuvvet, üç kıtaya yayılmış Osmanlı'yı artık bir arada tutma gücüne sahip değildir. Osmanlının bu dönemini günümüz Avrupa Birliği modelini andıran eyalet, halklar ve uluslar birliğini düşünerek yorumlamak imkânsızdır. Bu yorum, Osmanlı tarihi açısından sadece *post mortem* yorumdur ve Osmanlıda yaşanmayan kültürel evrim prensibine aykırıdır. Osmanlı toplumunda dünyevi ve insani nitelikli değişimleri beklemek amacıyla öncelikle monoteist inançlarda evrensel değerlerin gelişmesi şartı aranmak zorundadır. Reel yansımaları ne olduğu bilinmeyen inançların yarattığı insan modellerinden bir grup, diğerlerine her gün beş kez, *gazaba uğrayanlar ve sapıklar* şeklinde küfür ediyorsa, o toplumda nicelikler sadece düşmanlık amaçlı gelişecek ve derinleşecektir.[346]

Bu davranış modeline metafizik mantıkla baktığımızda, kendisi dışındakileri *gazaba uğramış, sapıklar* diye tanımlayanların, *bizi doğru yola ilet* emir veya ricasına rağmen kendilerinin doğru yolda olmadıklarını aşikârlaşmaktadır.[347] Bu söylemleri semantik açıdan değerlendirdiğimizde, geçmişten bugüne kadar sapık kavramının önemli değişiklikler yaşadığını inkâr edemeyiz. Bu ayette gazaba uğrayanlar küfrüyle sıfatlandırılanlar, Yahudilerdir. Hak yoldan sapanlar ise Hristiyanlardır. Bu ayeti tanrı al-Lah ile metafizikleştirdiğimizde, tanrı gazabının Yahudiler üzerinde kara bir bulut gibi dolanması, Hristiyanların da sapık oldukları önyargıları, zamanda değişerek sürekli küfürleşecektir.[348] İnsanın inanç özgürlü-

345 Yuriy Aşatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, İstanbul: Bilgi Yayınevi 1974, S.19-22; Andreas David Mordtmann, Stanbul und das moderne Türkentum, Leipzig: Verlag von Dunker & Humbolt 1878, C.2, S.40-46

346 Kur'an, 1 Fatiha Suresi, 7

347 Kur'an, 1 Fatiha Suresi, 6

348 Ahmet Tekin ve Harun Yıldırım tarafından düzenlenmiş meallerde bir taraftan İslam inancında diğer inançlara edilen küfürler çok açık bir şekilde göstermektedir, diğer taraftan bir inancın yaydığı insan

ğü açısında bu sistemi değerlendirdiğimizde, monoteizm öncesi Arapların taşlarla sembolleştirdikleri pagan tanrılara tapındıkları bilinmektedir.

De ki: Ey Kâfirler!
Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem.
Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz.
Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim.
Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz.
Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.[349]

Arap şiirinin Muhammed peygamber dönemine indirgenerek 9. Yüzyılda düzenlenmiş bu suredeki mantıksal sistemde bir taraftan post modern demokrasi, diğer taraftan klasik Arap şiiriyle düşünce ve görüşleri anlatma örnekleri barınmaktadır. Muhammed döneminde Araplarda kâfirler kavramı yoktur. Toplumsal hiyerarşiye göre monoteistlerin aşırı azınlıkta olduğunu surenin 18 numaralı nüzul sırası itiraf ederken, Mekke'de Muhammed'in birilerine kâfir diye küfür etmesi imkânsızdır. Ayrıca soruna yine 18 numarayla odaklaştığımızda, Cibril'in Muhammed'e peygamberliği getirdiği umudunun üç yıl gizli kaldığı bilinmektedir. Bir taraftan gizli bir peygamber, diğer taraftan açıklık ve *Arap demokrasisinin ilk nüvelerinin* saklandığı görülecektir. Bu gibi sorunları Kur'an'da Kuraiş suresi başta olmak üzere, daha birçok surede görebiliriz.

Bu açıklamalardan koparak 1871 yılında düzenlenen İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi geri döndüğümüzde, düzenlemelerin Berlin antlaşmasından sonra Osmanlı'da yaratılan ilk doğal Makyevelist gelişme olduğu belirtilmelidir. Machiavelli'yi herhangi bir önyargıyla kötüleştirmeden ve Osmanlı idaresinde gelişen değişimi anlamak için, siyasal erk, bölünme parçalanma korkularına dikkat etmek gerekir. Machiavelli'nin Hükümdar'ı yazdığı dönemde İtalya'da şehir devletleri arasında acımasız bir ve sık sık savaş vardır. Machiavelli, bu eserle etik, hukuksal sınırları dikkate almaksızın, insan psikolojisi reaksiyonlarına bağlı kalarak iktidarı sahiplenme öğretilerini yazar. Yazdıklarındaki asıl amacın İtalya'yı birleştirmek olduğunu söyler. Hükümdarda anlatılan erk, politik ve amaç resimlerine göre Makyevelist kişiliğe dair şu ayrıntılar sıralanır.

Bir, insanlar arası ilişki ve iletişime düşük seviyeli katılım. İki, Geleneksel ahlaki değerlerin gelişmemesi veya varsa kullanılmaması. Üç, var olan gerçeklik algılarını kabullenmeyen kişilik ve dört, düşük seviyeli ideolojik bağlılık.[350]

20. yüzyılda bu kişilik modeli, ayrıntılı bir şekilde Mustafa Kemal'de incelenecektir.

Ölümünden beş yıl sonra Machiavelli'nin Prens'i otoriter tiran politikanın el

---

aşağılamanın takiyye ile nasıl gizlendiği gözlenmektedir.

349 Kur'an, 109 Kafirun Suresi 1-6

350 Richard Christie, Florence L. Geis, Studies in Machiavellianism, New York: Academic Press 1970, S.3-4

kitabı olurken, günümüzde ise siyasetle uğraşanın yastık altında bulundurması gereken kitaplardan biridir. Machiavelli, Platon'dan bilinen romantik ve ütopik devlet kavramını ulus öncesi ön iktidar dinamikleriyle bütünleştirerek, insanın belirleyeceği soyut ve katı kategorileri yaratır. Diğer bir deyimle hükmetmenin realist tarihini yeniden yazar. Beş büyük prenslik dışında birçok derebeyi prens tarafından yönetilen İtalya yarımadasında şehir prensleri arasındaki savaşlarda halk yoksul düşer. Bu süreçte İtalya'da feodal cumhuriyet tarzı iktidarlar hâkimdir. Fiziksel işkenceleri bizzat yaşayan Machiavelli, dost veya düşman olacak düalist karakterli iktidarları çok yakından tanır. Dolayısıyla krallık veya cumhuriyet adlı politik sistemlerindeki tek asıl amacın, insanın insana veya topluma hükmetmesini gerçek egemenlik olarak kabul eder.[351] Osmanlı sultanlarından IV. Murat, bu eseri Osmanlıca'ya çevirtir ve okur. Bu eserin kültür tarihindeki yeri ve önemini iki farklı açıdan incelemek gerekir. Birincisi, arkaik kökenden gelerek gelenekselleşen siyasette ve iktidar döngüsünde önemli rol oynadığı gerçeğidir. İkincisi ise bu döngüde korunan geleneksel süreklilikle gerçekleşmeyenlerin başında, politik ütopyalar gerçeğidir. Machiavelli'yi olumlu veya olumsuz yargılayan düşüncelerin tümünde, basit bir diyalektik ilişki vardır. Bu gerçeklik günümüzde daha yeni değişme eğilimi göstermektedir. Eskiye olan yakınlığını otantikleştirmek amacıyla, bilinçli olarak eski bir çeviri kullanılmıştır. Bu yüzden Machiavelli açısından değişmeyen fakat bugün değişmesi gereken konu şudur.

Fakat bir ülkeden dilce, âdetçe ve nizamca birbirinden farklı devletler zapt olunduğu zaman güçlük buradadır. Bunları muhafaza için de büyük talihe ve büyük maharete ihtiyaç vardır. En büyük ve tesirli çarelerden biri de fetheden kimsenin gidip orada oturmasıdır. Bu şekil, fethi daha güvenli ve sürekli kılar. Türk'ün Yunanistan[352] *için yaptığı gibi; bu devleti elde tutmak için, uyguladığı bütün düzenlerle birlikte, orada oturmağa gitmemiş olsaydı onu muhafaza etmesi mümkün olamazdı. Çünkü orada oturunca düzensizliklerin doğuşu görülür ve çabuk çare bulunabilir. Orada oturulmazsa, ancak büyüdükleri ve artık çare olmadığı zaman haberdar olunur.*[353]

Osmanlı'nın işgal ettiği topraklarda Machiavelli'nin anlattığı sorunları gidermek için geliştirilen öneriler, devşirme, İslamlaştırma ve vergilerden muaf tutma gibi basit ve çözüm olmayan yöntemlerle sorun gidermek istenmiştir. Bu yöntem, ilk olarak kültürel hafıza ile çelişmektedir. Bir hükümdarın fethettiği yerlerin, hükümdarlık alanlarında sorunsuz kalması için, hükümdarlığını işgallerle ve şiddetle büyütmemesi gerekir. Bu tür iktidarlar Machiavelli'ye göre aşırı büyüme gerekçeli yıkılma zorunluğu oluşacaktır.

Osmanlı yönetimleri tarafından imparatorluğun bütün bölgelerinde 19. yüz-

351 Niccoló Machiavelli, Hükümdar, Ankara: Yıldız Matbaası 1955, S.1

352 Yunanistan sözü ile Balkan Yarımadası kastedilmektedir.

353 Niccoló Machiavelli, Hükümdar, Ankara: Yıldız Matbaası 1955, S.5

yılın sonlarında tarihte gelişen sosyolojik evrelere aykırı doğu toplumlarının hâlâ içinde yaşadıkları yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemler, 15. yüzyılın ikinci yarısında etki gösteren yöntemler kabul edilmesine rağmen, 19. yüzyılda Hamidiye alaylarıyla aracılığıyla Müslüman halkları, olmayanlara karşı kullanma girişimini doğurmuştur. Machiavelli düşünceleri ilk kez IV. Murat'la Osmanlı'nın çözüm dağarcığına girmesi, 72 günlük padişahlık süresinde her hangi bir anlam taşımamıştır. Burada dikkate alınması gereken yeni bir seçenek gelmiştir. Bu da Panislamcı sultan II. Abdülhamid'in politik erkinde Makyevelist sistemin Osmanlı'ya uyarlanması seçeneğini yaratacaktır. Makyevelist insan karakterlerini tekrar II. Abdülhamid'e indirgediğimizde, saha sonraki bölümlerde onun hayat hikâyesiyle eşdeğer paralelliğin olduğu görülecektir. Gelişmemiş insan ilişkileri, düşük seviyeli iletişim, sosyal katılım, geleneksel değerlerin azlığı veya kullanılmaması, içinde bulunduğu şartlarda hâkim olan gerçekleri kabullenmemek ve düşük ideolojik bağlılık adı altında kendine göre geçerli sistemler yaratmak şeklinde sayabiliriz.

II. Abdülhamid'in makyevelist sistemini, bu sistemin yaratıcısı Machiavelli'den okumak gerekir.

Daha iyi başka bir çare de ülkenin bir veya iki yerine devletin o ülkedeki bağlantısını teşkil edecek olan göçmenler yollamaktır. Çünkü ya bunu yapmak yahut orada, çokça silahlı kuvvetler bulundurmak lâzımdır. Göçmenlerle fazla masraf olmaz. Oraya az bir masrafla veya masrafsız gönderilir ve yerleştirilir. Yeni sakinlere vermek üzere kimlerin ev ve tarlaları alınmış ise, yalnız onlar zarar görürler. Bunlar da o ülkenin az bir kısmını teşkil ederler. Zarar görenlere gelince, dağıldıkları ve fakir kaldıkları için, hiçbir zaman kötülük yapamazlar. Ötekiler ise, bir yandan zarar görmedikleri için uslu dururlar, öte yandan da soyulmuş olanların başına gelen hâl kendi başlarına da gelir korkusu ile kusur işlememek kaygusuna düşerler. Netice olarak diyorum ki, bu göçmenler masraflı olmazlar, daha sadıktırlar ve halk için daha az zararlıdırlar, zarar görenler ise, denildiği gibi, öteye beriye dağılmış ve fakir düşmüş oldukları için, kötülük edemezler.[354]

Toplumsal bütünlük altında bir olayın trajedileşmesi, aynı olayın başkaları için komedileşeceğini gösterecektir. Soykırım trajedinin bir tarafında başta Ermeniler ve diğer tarafında Asuriler, Rumlar vardır. Komedinin bir tarafında Türkler, diğer tarafında ise başta Kürtler olmak üzere bütün İslam halklar vardır. Birilerine trajedi yaratan halk veya halklar, tarihi değiştirmek için insani vicdana sahip olmak zorundadır. İnsani vicdan, devlet, toprak, mal, mülk gibi insan ve toplumu eşylaştıran kapitalist değerler dışındadır. Bu yüzden vicdan, makyevelist bir sistemin hiçbir zaman ihtiyaç duymayacağı gereksiz ayrıntı olarak kabul edilecektir. Bu gerçekler dâhilinde soruna bilinçli insanın kültürel hafızasıyla ve 1915'e yaşanmışlarla değerlendirildiğinde, soykırımın iktidar paydasında olan bütün halkların yeni dönem vicdanlarında bu süreci yargıla-

354 Niccoló Machiavelli, Hükümdar, Ankara: Yıldız Matbaası 1955, S.6

ma seçeneklerini yaratmak gerekir. Aksi takdirde bütün olası toplumsal ütopyaların gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Bu şartları anlatan Heinrich von Kleist: *Ne yapalım, eğer burada yaşama seçeneğim yoksa, o zaman ben de başka yıldızlara giderim* der. Gerçekçi insanın, ne içinde ve üzerinde yaşam olmayan bir yıldıza gitme seçeneği vardır, ne de bu gezegeni terk etme seçeneği vardır. Ayrıca uzun vadeli bir gelecekte de içinde bulunduğumuz güneş sistemini terk etme seçeneği yoktur. Astrofiziksel kökene rağmen yaşam, dünya isimli bu gezegende evrimle değişerek şekillenen evrensel gerçekliktir. Kölelik, feodalizm, kapitalizm gibi tarihsel geçmişi binlerce yıllık gerici sistemler gerekçesiyle bu gezegende önemli evrensel sorunlar vardır. Bu sorunların çözümü, ancak bilinçli insan ve bilinçli toplumla mümkündür. Bu gerçeklik, gelişmenin doğasında vardır. Bu bağlamda Ermeni soykırımı üzerine yapılan önemli hatalardan biri, sayısal olarak kaç tane insanın öldüğü veya öldürüldüğü araçlarıdır. Geçmişte etnik bir toplumun, amaçlı ve örgütlenmiş yaptırımlarla öldürülmesi, en basit soykırım tanımı kabul edilirken, gelişen bilinç etkisinde günümüzde jenosit, esas olarak mortalite, artık çok veya az sayıda insan ölümüyle tanımlanmamaktadır. Soykırım, herhangi bir şiddet uygulanmaksızın bir toplumun yaşadığı kültürel mekânlarından koparılarak, doğal ihtiyaçlarını karşılamayacak şekilde başka yerlere sürülmesi eylemlerinin tümüdür. Bu süreçte aç, susuz, uykusuz kalmak gibi seçeneklerin tümü, insanların mecburi bırakıldığı şartlardır. Bu şartlarda yaşayan insanların, hastalık, susuzluk, besinsizlik gibi nedenlerle ölmesi, kontrollü gelişen soykırımdır. Tehcir adı verilen süreçte öldürme, tecavüz ve değişik şiddet uygulamalarını 1915 sürecine dâhil etmeden, Ermenilerin yaşadıklarının adı da sonuç itibarıyla soykırımdır. Van, Tekirdağ, İstanbul, Trabzon, Sivas, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Dersim, Halep gibi birçok şehirde yaşayanlar, yaşadıkları mekânların binlerce yıllık kurucusu ve sahipleri insanlarıdır. Bu insanların iktidar ve köleleri tarafından özellikle inanç gerekçeleriyle düşman ilan edilmeleri, objektif düşünme yeteneğinin gelişmediğini, aksine psikolojik obsesif davranışların geliştiğini göstermektedir. Bu katliamın reel sorumluları, öldürmeyi araç edinen ve yağmalayanların tümü olduğundan, bu mirastan gelen hiçbir etnik sosyal grup kendini suçsuz tanımlayamayacaktır. Bu vurguyla bahsedilen şey, genetik sorumluluk gibi ucube tezler değildir. Her halk veya ulusun zaman boyutundaki süreklilikle miraslaşması vardır. Bu miras, kültürel soyağacının gövdesini oluşturur. Miraslaşma veya kültürel miras açısında Ermenistan'ın Kürdistan'a dönüşmesine şimdilik kısaca değinelim.

Ermenistan'dan çıkan iki nehir veya iki akım arasındaki ülke olan Mezopotamya'da Kürtlerin tarihi kesinlikle belirsizdir. Bu yüzden çok kolay ve temelsiz olarak 20. yüzyılın ikinci evresinde yazılmış birçok eserde, Kürtlerin tarihi uçarı tezlerle Mezopotamya ve Sümer'den başlatılarak sağlamlaştırılmaktadır. Ermenistan'ın güneyindeki topraklar, tarihte birçok topluma vatan olmasına rağ-

men, Ermenilerin Mezopotamya ile ticari ilişkileri eskidir. Bu bölgede Kürtler öncesinde Asuriler, Nestoryanlar, Keldaniler gibi birçok halk yaşamıştır. Yaşamıştır vurgusunda biraz önce adları geçen Mezopotamya'nın kadimlerinin tarihten silinip gittikleri söylenmemektedir. Söylenmediği için de bu halklar da Ermeniler gibi İslam iktidarı veya Ömer yasaları altında asimilasyon, baskı, İslamlaşma gibi uzun evreler yaşamışlardır. Bu baskılardan dolayı da bahsedilen halkların bu bölgede titular ulus olma seçeneği doğmamıştır. Kürtler, bu uzun sürecin İslami askerleridir. Dahası Kürtler, İranidirler. Sümer ülkesi, İrani olmadığı gibi Kürtlerle herhangi bir kültürel bağları veya izleri bulunmamaktadır. Bölgenin kadim halkları arasında arayabileceğimiz iki önemli aracı vardır. Bunlar ise yazı ve iktidardır. Yazı tarihi, bu bölge halklarının kültürel ve iktidar tarihini sergileyecektir. Persler, Sümer kültürünü yazıyla kültürleştiren ilk İrani halktır. Aynı gruptaki Kürtlerin, mıh veya çivi adıyla anılan yazıyı kültürleştirme örnekleri mevcut değildir. Ermeniler ve Persler, çivi yazısından sonra Asuri alfabesini kullanırlar. Bahsedilen ilişkiler 20. Yüzyılın ortasında yoğun olarak B. Nikitin ve W. F. Minorski tarafından masallarla Kürtlerin, Medleştirmesi, Karduklaştırması ve Sümerleştirilmesi gözlenmektedir.[355] Buna rağmen iki akım ülkesinin kuzeyinde 1915'e kadar Ermenilerin sürekli yaşadığını biliyoruz. Uluslaşma, Osmanlı iktidarında göçebe toplumların yarattığı ve yaşadığı bir evrim değildir. Uluslaşma, kapitalist ilişkiler ve aydınlanma romantizmiyle ortaya çıkmış kültürel bir prosestir. Bu konu, çalışmanın ikinci cildinde Ulus Üzerine Yeni Tezler başlığı altında incelenecektir.

Ulus, yazı ve iktidar, Machiavelli ile doğrudan ilişkili gerçeklerdir.

Machiavelli modeline göre Ermeniler, Hamidiye ve Kürtlerde uluslaşmanın 1915 öncesi ve sonrasında nasıl şekillendiğini şöyle açıklamak gerekir.

Şu hâlde diyorum ki, bir hükümdarın kendi devletini savunmak için kullandığı silahlı kuvvetler ya kendi öz malıdır ya para ve tutulmuştur (ücretli), ya yardımcı ya katışıktırlar. Para ile tutulmuş olanlar ve yardımcılar faydasız ve tehlikelidirler. Bir kimse devletini para ile tutulmuş kuvvetlere istinat ettirirse, hiçbir zaman istikrarlı ve güven içinde olamaz. Çünkü bu kuvvetlerde birlik yoktur. Bunlar, haris, inzibatsız ve sadakatsizdirler. Dostlar arasında kahraman, düşman karşısında korkaktırlar. Al-Lah'tan korkuları ve insanlara inanları yoktur. Kat'i neticeli hücum ne kadar geciktirilirse, yenilgi de o nisbette geciktirilmiş olur. Barışta onlar tarafından, savaşta da düşman tarafından soyulursun. Bunun da sebebi, aldıkları biraz ücretten başka, onları savaş meydanında tutacak bir bağ ve sebep olmayışıdır ki, bu ücret de senin uğruna ölmek istemeleri için yeter bir şey değildir. Sen harp etmedikçe, senin askerin olmayı pekâlâ isterler. Fakat harp çatıp geldi mi ya kaçmak veya ayrılmak isterler.[356]

Bu ayrıntıların politik iftira olmadığını anlamak için biraz sonraki başlıkta

---

355 Bazil Nikitin, Kürtler, İstanbul: Deng Yayınları 1991, S.18-24

356 Niccoló Machiavelli, Hükümdar, Ankara: Yıldız Matbaası 1955, S.47

Miranlı Mustafa paşa veya Nuri Dersimi örneklerini okuyan her insan yeterince ikna olacaktır.

Buraya kadar yazılan açıklamalarda politikleştirilmiş kitle hareketlerinin bir merkeze indirgenerek nasıl geliştiği öne çıkarılmıştır. İncelenmesi gereken asıl konu ise, Osmanlı valilerinin Machiavelli'yi vilayet-i sitte'de, dolayısıyla 1870 sonrasında Ermenilere karşı nasıl uyguladıklarıdır. Machiavelli yasalarıyla karşılaştırılması gereken ve Machiavelli'yi anımsatan yaptırımları, Ömer yasalarında aramak mümkündür. Bu vesileyle Machiavelli'nin Osmanlı'nın kuruluşundan Memluk devletini yıkmalarında değin, Osmanlı'nın iç ve dış politikasını gözlediğini belirtmek gerekir.[357]

Bir hükümdar ile kulları tarafından idare olunan devletlerde işe hükümdarın otoritesi daha büyüktür. Çünkü bütün ülkesinde, baş olarak tanınan kendisinden gayri kimse yoktur. Başkasına itaat edilse bile vezir ve memur olarak kabul edilir ve ona karşı hususî bir bağlılık duyulmaz.

Bu iki ayrı hükûmete misal, zamanımızda Türk ile Fransa kralıdır. Türk'ün bütün monarşisi bir Efendi tarafından idare edilmektedir. Ötekiler onun kullarıdır ve ülkesini sancaklara ayırarak oraya muhtelif valiler gönderir, isteğine göre bunları değiştirir ve yerlerinden oynatır. Fransa kralı ise ülkesi içinde uyrukları tarafından tanınan ve onlar tarafından sevilen birçok eski beylerin ortasındadır. Bu beylerin kendilerine mahsus imtiyazları vardır.[358]

Bu açıklamalara bir de Machiavelli'nin devletin veya bir dinin uzun süre yaşaması için, devlet ve dinin ilk şekli veya formuyla yaşanması gerektiği vurgulanır.[359] Bu düşüncelerin, IV. Murad'a karşı II. Abdülhamid iktidarıyla sağlandığı veya yaşandığını göreceğiz. Bahsedilen arkaik sistemin tipik örneklerinden biri, Hamidiye alayları imamı Said-i Kurdi'dir.

Molla Said-i Kurdi'nin ergen gençlik yıllarında Bitlis, Van valilerinin evlerinde kaldığı, çocuklarına nükleer fizik dersleri verdiği gibi masallar abartıyla anlatılmasına rağmen, Said ile bu valiler arasına girip, ilişkilerin gerçek adını koymak gerekir.[360]

Osmanlı'da eğitim faaliyetlerinin kalitesini değerlendirmek için öğretmen ve vali maaşlarını karşılaştırmak gerekir. Bu karşılaştırmanın maddi değeri günümüzde bir şey ifade etmemesine rağmen, parayla kazanılan psikolojik yabancılaşmanın boyutlarına katkı sağlayacaktır. İnsanların temel ihtiyaçları, binlerce yıllık geçmişte ve günümüzde de aynıdır. Bir insan veya toplum ihtiyacı olan üretimi kendi yapamıyorsa, ihtiyaç duyduğu besin maddelerini satın almak zo-

---

357 Niccolo Machiavelli, Politische Betrachtungen über die alte und die italienische Geschichte, Wiesbaden: Springer Fachmedien 1965, S.7

358 Niccoló Machiavelli, Hükümdar, Ankara: Yıldız Matbaası 1955, S.13-14

359 Niccolo Machiavelli, Politische Betrachtungen über die alte und die italienische Geschichte, Wiesbaden: Springer Fachmedien 1965, S.230

360 Said Okur, Tarihçe-i Hayat, İstanbul: Envar Neşriyat 1996, S.46-47; Abdülkadir Badıllı: Mufassal Tarihçe-i Hayat, İstanbul: Yayınevi Belirsiz 1998, C.1, S.124

rundadır. Bu şart ve zorunluluklar vali bey için geçerli olacağı zannedilmemesine rağmen, eğitimle değil de kısa süreli kurslarda yetiştirilen muallimlere göre değerlendirmek gerekir.[361] Büyüklüğü tartışılmadan söylenen Abdülhamid devrinde muallimler 3.00-5.00 Kuruş arasında değişen aylık maaş alır.[362] Bu şekilde yıllık öğretmen maaşlarının 36 kuruşla 50 kuruş arasında değiştiğini göreceğiz. Vali maaşları ise, üç dereceyle ücretlere yansımıştır. Birinci derece *Derece-i Ula* valilikleri, Suriye, Hicaz, Bağdat, Yemen, Halep, Aydın (Menteşe, Denizli, Aydın, Manisa ve İzmir şehirleridir), Trablusgarp (Libya) ve Erzurum gibi vilayetlerdir. Erzurum vilayeti, Erzurum, Erzincan, Ardahan, Beyazıt, Muş ve Dersim şehirlerinden oluşur. Maaşları ise 20.000 kuruş'tur.[363] İkinci sınıf valilik bölgelerine, *Derece-i Saniye* Valilikler denir. Hüdavendigar (Bursa, Çanakkale, Afyon, Kütahya, Balıkesir, Sakarya ve Bilecik şehirleri), Edirne, Cezayir-i Bahr-i Sefid (Rodos, Biga, Sakız, İstanköy, Midilli ve Kıbrıs adaları), Selanik, Manastır, Kosova, Yarıya, Konya, Sivas, Diyarbekir, Adana, Basra, Van, Ankara gibi vilayetleri kapsar. Bu vilayetlerde görev yapan valiler 17.000 Kuruş maaş alır.[364] Üçüncü sınıf vilayet bölgeleri, *Derece-i Salise* Valilikleridir, Bitlis, Kastamonu, İşkodra (Üsküp, Prizren ve Debre şehirleri), Bingazi, Trabzon, Musul ve Mamuretülaziz veya Harput vilayetlerinden oluşur. Bu bölgelerde valilik yapanlar, 15.000 Kuruş maaş alırlar.

Bu miktarları anlamak için biraz da Osmanlı'daki para birimlerini hakkında bilgi gerekir.

İlk bilinen para birimi, beyaz metal renkli gümüşten yapıldığından beyaz para anlamındaki akça veya Akçe'dir. Erken Osmanlı dönemi paralarındandır. Bazı kaynaklar 3 Akçe, 1 Para, 120 Akçe 1 Kuruş eşitliğini öne çıkarırlar. İkinci para birimi ise küçük alışverişlerde kullanılan ve bakırdan imal edilmiş mangır'dır. 1692 yılında II. Ahmet tarafından piyasada dolaşan sahte mangırlardan dolayı, kullanımı sona ermiştir. Mangırdan sonra kuruş adı verilen gümüş paralar kullanılmaya başlanmıştır. Altın kullanılarak basılan Osmanlı paralarından biri, Venedik Duka Altını; diğeri ise 3,45 gr ağırlığındaki Sultani'dir. Sultaniler III. Mustafa dönemi 1773'e kadar kullanılır. İran'dan Osmanlıya giren para birimlerinden biri de Şahi'dir. 16. Yüzyıl sonlarından 1 Şahi 8 Akçe değerindedir.

Osmanlı'da 1687 yılından itibaren en uzun dönem kullanılan para birimlerinden biri kuruş'tur. Guruş, Piastre olarak da adlandırılır ve 40 Para eşdeğerindedir. Sultan Abdülmecid tarafından 1843'de basılan paralardan biri altından imal edilen Osmanlı Lira'sı veya Sarı Lira'dır. Osmanlı'da kullanılan parasal miktar isimlerinden biri de Kese'dir. Örnek olarak 50 bin Akçe, bir Kese'dir. Kese birimleri ise yine üçe ayrılır. Bunlar 500 Kuruş, 1 Kise-i Rum, 416 Kuruş Divani Kese

361 Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991, S.69

362 Age, S.71

363 Abdülhamit Kırmızı, Abdülhamid'in Valileri, İstanbul: Klasik Yayınları 2008, S.209

364 Age, S.209

ve sadece Mısır'da kullanılan ve 600 kuruş eşdeğeri olan Mısır Kesesi'dir.[365]

Bu birimlere göre Osmanlı'yı üç evreye, Akçe, Kuruş ve Lira iktisadi döneme ayırmak yerinde olacaktır.[366]

Machiavelli ve Hükümdar ve diğer politik yazıları, II. Abdülhamid dönemi üzerindeki etkileriyle başlı başına bir araştırma konusudur. Şimdiye kadar Machiavelli'nin Hükümdar isimli eserinin, II. Abdülhamid dönemindeki izleler, Valiler, Hamidiye ve saltanat arasındaki ilişkilerle anlatılmıştır. Şimdi bu ilişkileri somutlaştıran tipik örneklerden Adana katliamlarında valilerden başlayan idari erkânın rolünü incelemek gerekir. Bu katliamlarda Ermeni yerleşkeleri valilik depolarındaki kerozinler aracılığıyla ateşe verilir.[367]

Halep vilayetine bağlı olan Adana, 1869 yılında Adana, Payas, Kozan ve İçil Sancaklarıyla birlikte Osmanlı'da yeni bir vilayet olur. 1877 ve 1888 yıllarından Cebel-i Bereket ve Mersin Sancakları da bu vilayete dâhil edilerek büyütülür. Ahmed Cevdet paşa'nın Ma'ruzat isimli eseri, II. Abdülhamid'e 1839-1876 yılları arasındaki tarihi ve siyasi olaylar hakkındaki görüş ve önerilerinden oluşan bir kitaptır. Bu eserde paşa, Kozan ve Maraş gibi ahalisi Ermeni olan Zeytun'u örnek göstererek, Kozan'da yapılan katliamlara benzer şekilde Zeytun'da aynı yöntemlerin uygulanmasını arzu eder.[368] Aziziyye sancağı, Uzunyayla ve Maraş-İslahiye arasındaki bölgelere yerleştirilen Çerkeslerle Zeytun'a dört beş bin kadar bölgedeki Çerkes muhacirler askeri birlik statüsünde yollanır ve Çerkes birlikler burada ağır yenilgi alırlar.[369] Çerkeslerin bu yenilgisinden sonra Çukurova'daki Çerkes, Çeçen ve Kürt kuvvetleriyle birlikte Gâvur dağında yönetime karşı gelenlere düzenli saldırılar düzenlenir. Burada kullanılan Gâvur dağı isimlendirmesi, otonom yerleşke olarak dikkat çekicidir.[370]

(Kürt) Said paşa örneğiyle Osmanlı valileri üzerinde yoğunlaştığımızda, tek tek örneklerle tümünün, çetelerle iş birliği yaparak zenginleştiğini göreceğiz.[371] Bu yoğunlaşmanın özellikle Müslüman olmayan halklar üzerinde olacağını düşünmemek, artık ahmaklık olacaktır. Kendileri gibi olmayanlar veya ötekileştirilenler üzerinden zenginleşme, Hamidiye alaylarıyla başlayan diğer etnik zenginleşmenin temelini oluşturur. Bu şekilde de yağmalananlar, fakirleşir veya hiçleşirler.

Daha önce belirtiği üzere II. Abdülhamid döneminde Osmanlı sarayında Çerkes, Çeçen kısaca Kafkasya kökenli cariyelerin artışı gözlenmiştir. Bu artışın temel nedenlerinden biri, Ruslar tarafından Kafkasya ve Dağıstan bölgesinden

---

365 http://www.definesohbeti.com/antik-sikke-sorulari/10621-osmanli-para-birimleri.html

366 https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382323

367 Aykut Kansu, İttihatçıların Rejimi ve İktidar Mücadelesi 1908-1913 İstanbul: İletişim Yayınları 2016, S.122-123

368 Ahmed Cevdet Paşa, Ma'ruzat, İstanbul: Çağrı Yayınları 1980, S.116

369 Age, S.123, 179

370 Age, S.146

371 Aykut Kansu, İttihatçıların Rejimi ve İktidar Mücadelesi 1908-1913 İstanbul: İletişim Yayınları 2016, S.43

sürülen Müslüman nüfusun Osmanlıya yerleşmesi neden olmuştur.[372] Bir başka neden ise bu bölgelerden Lazların önderliğinde gelişen ve saraya kız kaçırma ve satışının artmasıdır. Osmanlı sarayındaki cariyelerin sayı ve kültürel kökenlerine dikkat ettiğimizde, özellikle savaş ve şiddet gerekçeleriyle Osmanlıyla hareket halindeki göçler süreci öne çıkacaktır. 19. Yüzyılda Ruslarla yaşanan savaşlar sonucu, Rusya'da yaşama hakkın bulamayanlar, kendilerine yandaş veya yakın buldukları Osmanlıya göçerler. Bahsedilen zaman diliminde elbette kız çocuklarının saraya cariye seçimleri veya köleleştirilmesi, çok normal sonuçtur. Bu gerçeklik sorunun etno kültürel tarafını oluştururken, göçenlerin Osmanlı'da yerleştirilmesi, su, besin, yerleşik veya göçebe hayata entegrasyonlarının sağlanması amacıyla bir dizi düzenlemeler yapılmak zorundadır. Bu insanların nereye yerleştirilecekleri konusunda Osmanlı'da abartmasız dönemin düşünce sistemine göre değerlendirmek gerekir. Rusya'dan Osmanlı'ya göç, hafif yoğunlukta ilk kez Katerina döneminde (1770) başlar.[373] Osmanlı ile Rusya arasında uzun süreli Kırım ve 93 harbiyle birlikte, bu iki toplumda inanç kökenli etnik düşmanlıklar yaygınlaşacaktır. Rus imparatorluğunda bu sorunun kurbanları, Çeçen, Çerkes, Tatar gibi çoğunluğu Müslüman halklar olurlarken, Osmanlı'da gelişen Hristiyan düşmanlığı hedefine Ermeniler yerleştirilecektir. Rusya İmparatorluğunda yaşayan Çerkes, Çeçen ve Tatarlar, çarlık tarafından geliştirilen devrimci veya halka gidenler karşıtı politikalarından dolayı bu halklarda Ermeni düşmanlığı mevcuttur. Bu süreç göçlerini incelediğimizde, Çeçen, Çerkes, Tatar gibi etnik gruplar, kesinlikle bir rastlantı olmayacak şekilde Ermenilerin memleketlerine veya yoğun yaşadıkları yerlere yerleştirilirler.[374] Sorunun bahsedilen kökenlerini görebilmek için Berlin konferansında Osmanlı Ermenilerine saldırılarda Çeçen ve Kürtlerin ön saflarda oldukları görülmektedir.[375] Rusya'dan Osmanlı'ya göçen Çerkesler ve Çeçenler, daha ana vatanlarında henüz yerleşik hayata geçmediklerinden, güneyden kuzeye doğru göçen Kürtler gibi, Ermenilere karşı ön saflarda katliam müttefik olurlar.[376] Burada bariz ve diyalektik bedevi müttefiki görülmektedir. Soykırımdan yerleşik hayat ganimetleri elde etmek için katliam ittifakına katılan diğer halklarda da bedevilik ikinci ve etken ortak karakterdir. Ayastefanos antlaşmasının 16. Maddesi, Berlin antlaşmasının 61 ve 62. Maddeleri, Panislamist İslami birliktelikle bir araya getirilen Kürtler ve

372 Serge A. Zenkovsky, Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık, Ankara: İpek Matbaası 1971, S.27-28; Hilmi Bayraktar, Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskanlar (1869–1907), Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl 2007, Sayı.22, S.430-434

373 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), Ankara: Türk Tarih Kurumu 2014, S.17

374 Ferhat Berber, 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadoluya Yapılan Göçler, Karadeniz Araştırmaları, Yıl. 2011, Sayı:31, S.17-49; İhsan Satış, Kırım Savaşı'ndan Sonra Kafkasya'dan Anadoluya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskanlar, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Yıl.2012, Sayı.12/1, S.517-531

375 Mahmud Celalettin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası, İstanbul: Bereket Yayınları 1983, S.578-579

376 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.200-202

Çerkes saldırılarına karşı Ermenilerin korumaya alınmasını şart koşmaktadır.[377]

Bu döneme ait iskân planları incelendiğinde, Adana, Urfa gibi Ermenilerin yoğun olduğu vilayetlere Rusya'dan göç eden Çeçenlerin Adana'ya yönlendirilmesi ve zaten bu bölgelerde göçebe azınlık yaşayan Kürtlerle Çeçenler arasında Ermenilere karşı İslami ittifakın rastlantı olmadığı ortaya çıkacaktır.[378]

Osmanlı valilerinden Muammer Paşa'nın bilgisi dâhilinde ülkeye yeni yerleştirilen Çerkesler, Çeçenler ve katliamlarla yerleşik hayata geçme fırsatı bulan Kürtleri bir araya getiren eylemlerden biri de Ocak 1915 sonlarına doğru Sivas'ın Ermeni rahibi Vartabed Odabaşyan'ın öldürülmesi eylemidir.[379] Çerkeslerin giriştikleri kitlesel katliamlara verilmesi gereken tipik başka bir örnek, Amasya Merzifon'da yaşanır ve şu ayrıntıları içerir.

Sürülen Ermenilere eşlik etmesi emredilen kolejin Çerkez kavası bir-iki gün sonra döndü ve bu 1.200 adamın nasıl beşerli sıralar hâlinde iplerle bağlanıp Amasya'ya kadar yürütüldüklerini anlattı. İki taraflarında süngü takmış atlı zaptiye gidiyormuş. Yürüyemeyenler kırbaçlanıyor ve nihayet beşli gruptan biri artık ilerleyemez hâle gelince beşlinin tümü kafileden çıkarılıp birkaç zaptiye eşliğinde kenarda bırakılıyormuş. On ya da yirmi dakika kadar sonra da bu zaptiyeler gözlerinde canice parıltılarla tekrar konvoya katılıyorlarmış. Nasılsa tutsakların yarıdan fazlası Amasya'ya ulaşabilmiş. Şehre vardıklarında Ermeni mahallesinde bir yangın patlak vermiş, Türkler yağmaya ve Amasya'nın kadınlarını katl etmeye başlamışlar. Bu arada yeni gelen tutsaklar kundakçılıkla suçlanmış ve hepsi şehir dışında önceden hazırlanmış bir yere götürülmüş. Burada beşerli gruplar birer birer çadırlara sokuluyorlarmış. İçeriden duyulan iniltiler üzerine neler olduğunu anlayan dışarıda sıralarını bekleyen tutsaklar çemberi kırıp kaçmaya çalışıyorlarmış. Ama bileklerinden birbirlerine bağlıymışlar ve gruptakilerden biri ya da ikisi vurulduğu zaman sağ kalanlar onların cesetlerini sürükleyerek hareket etmek zorunda kalıyor ve sonunda bitkin düşüp çabalamayı bırakıyorlarmış. Hepsi alınıp katledilmek üzere götürülmüşler. Baltalarla parçalanarak öldürülmüşler.[380]

Çerkeslerin özel olarak Ermeni katliamında, genel olarak Hristiyan katliamındaki rollerini anlamak atılması gereken adım, toplumların kültürel ve inançlarına göre davranışlarının nasıl olacağını düşünmek yeterli olacaktır. Bu yöntem, soykırımda aktif payı olan tüm halklar için geçerlidir. Aradan geçen bir asır sonrasında Kürtler gibi Çerkeslerden birçok insan, *benim yengem, nenem Ermeni'ydi* lafını çok kullananlar. Kürtler de olduğu gibi Çerkeslerin bilmeleri gereken bir gerçek vardır. Hristiyanlık, İslam'dan daha eski bir monoteist inanç olmasına rağmen, geçirdiği kültürel süreç ve özellikle

---

377 Age, S.259-260, 404; Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musahabeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1985, S.234-235

378 Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2010, C.1, S.35-36

379 James Bryce, Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele, 1915-1916, London: Gomidas Institute 2009, S.317

380 Age, S.334

Avrupa'daki aydınlanma etkisinde önemli değişimler yaşamıştır. Şimdi okunacak *Ras-al-Ayn*'da yaşanan olaylarda Müslüman olması istenen Ermenileri bekleyen yeni gelecek ve Müslümanlaşmaya eğilimleri açığa çıkmaktadır.[381]

Harputlu Karacıyan ailesi O günlerde sürgüne zorlanan, öldürülünceye kadar dövülen ya da işkence edilenlerin sayısını göz önüne alırsak, içlerinden Müslümanlığa dönenlerin sayısının görece azlığı, bu insanların Hristiyanlıkla olan bağlarının ne kadar güçlü olduğunu gösteriyor. Dönenler de Müslümanların kendilerine dokunulmayacağı konusunda verdikleri sözlerin doğru olmadığını sonradan anladılar. Zira birçok yerde Müslüman sayıldıkları hâlde daha sonraları onlar da sürgüne zorlandılar. Kentin birinde Müslüman olan yaklaşık 1.000 ailenin hepsi, bu kadar büyük bir sayının bir tehdit oluşturabileceği düşünülerek, sürgüne gönderildi.[382]

Bu anlatılanlardan Ermenilerin İslamlaşma sorunu üzerine daha fazla bir şey söylemenin bir anlamı olmayacaktır. Osmanlıya yerleşen Çerkeslerdeki İslami kökenden gelen ganimet kültüründe sahiplenen çocuklar, günümüzde anlatılan katliam ve tecavüz gerçeklerini anlatmaktadır.

Şimdiye kadar anlatılan ve Osmanlı valilerinin soykırımdaki rollerini sonuçlarla pekiştirmek için bir de İstanbul'da yapılan mahkemelerdeki valilerin, kaymakam, mebus ve askeri erkân gibi idarenin aktif parçaları olanların durumu ve görev yaptıkları yerler hakkındaki bilgileri soykırım sistemine dâhil etmek gerekir. Bu açıdan suçlular ve Malta sürgünleri arasında toplam 19 Osmanlı valisinin bulunduğunu, bu valilerin ise farklı 16 vilayette görev yaptıklarını göreceğiz. Bu konuya somut örnekler verdiğimizde idarenin aktif olarak soykırıma katıldığını göreceğiz. Uluslararası hukuk açısından bir sorunu daha açığa kavuşturmak gerekir. Dünya genelinde insanlar hâkim ideolojilerin hukuk cenderesinde sürekli haksız yere yargılanmışlardır. Malta sürgünleri meselesi suçsuz insanların İngiliz sömürge valiliği tarafından haksız yargılandıklarını söyleyen B. Şimşir gibi birçok tarihçi, öncelikle İstanbul mahkemelerinde Ermeni, Hristiyan soykırımına katılmış ***gaddarların*** (Bekirağa Bölüğü adıyla Harbiye Cezaevinde kalan tutuklular) sembolik yargılandıklarını görebilmesi gerekir. Burada elindeki silahı çekerek bir insandan başlayarak kitlesel katliam yapan insanlar, gaddar olmalarına rağmen, gaddar sınıfına dahi sokulmamaktadır. Gaddar, deri yüzen, diri diri insan yakan, çocuk veya yetişkin ayrımı yapmaksızın cinsel haz kaynakları arayan ve tecavüzle kitlesel katliamlar yapandır. Bu bakış açısına sahip olmak için, insanda bilgiden ziyade, ötekileştirilen insanın yaşam haklarına saygı duyma prensibinin biraz gelişmesi gereklidir.[383] Bu dönem mebuslarını, yerel idarenin aktifleri ve halka ön-

---

381 Ras'al-Ayn, Su kaynağı anlamında Süryaniler tarafından kurulmuş ve günümüzde Suriye Türkiye sınırında bulunan bir şehirdir.

382 James Bryce, Arnold Toynbee: Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele, 1915-1916, London: Gomidas Institute 2009, S.394

383 Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, İstanbul: Bilgi Yayınevi 1985, S.43

derlik yapan kişiler olduğunu da kabullendiğimizde, toplam 26 mebusun bizzat gaddar sınıfında aktif olarak soykırıma karıştığı görülmektedir. Osmanlı mahkemelerinde tutuklanan Osmanlı valileri yer ve isimleriyle şunlardır:

Adana valisi İsmail Hakkı,
Ankara valisi Atıf,
Bitlis valisi Mustafa Abdülhalik Bey Renda,
Bursa valisi Ali Osman ve Rıza Hamit,
Diyarbakır valisi Dr. Mehmet Reşit ve İbrahim Bedrettin,
Diyarbakır, Basra, Musul, Sivas ve Ankara'da Çerkes Mehmet Reşit Şahingiray[384]
Edirne valisi Zekeriya Zihni,
Erzurum ve Şam valisi Hasan Tahsin ve Reşit,
Harput valisi Sabit,
İstanbul valisi ve Dâhiliye nazırı İsmail Canbulat (İttihatçı Sosyalist delege) [385]
İzmir valisi Rahmi,
Kars valisi Mehmet Alibeyzade .
Kayseri valisi Mustafa Zeki,
Konya valisi Ahmet Muammer,
Lübnan valisi Ali Münif (Yeğenağa) Nafia (bayındırlık) bakanı, Maarif nazırı vekili[386]
Muş: Süleyman Bahri paşa
Musul valisi Mehmet Memduh,
Samsun askeri valisi Rafet veya Rıfat,
Sivas valisi Mehmet Sabit,
Trabzon valisi Cemal Azmi,[387]
Van, Adana, Ankara valisi Cevdet Bey,
Bağdat valisi Süleyman Nazif (Kürt Arap)

Bu listede bulunan kültürel melez Süleyman Nazif hakkında, milliyetçilik mi, İslamcılık mı motiflerini karşılaştırma şansımız bulunmaktadır. 1869 yılında Amid'de doğduğunu söyler.[388] Babası Said paşa, Amid ilinin ilk mektupçusuy-

---

384 Hans-Lukas Kieser, From "Patriotism" to Mass Murder: Dr Mehmed Reşid (1873-1919) Zurich Open Repository and Archive https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/61403/1/Kieser-Resid.pdf

385 İsmail Canbulat, ailesinden birçok kişi İstanbul mahkemelerinden yargılanarak suçlu bulunur. Canbulat'lar, günümüzde Lübnan'da yaşayan Dürzilerdendir. Ferudun Ata: İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları, S.196

386 Ali Münif Yeğenağa anılarını yayınlayan Taha Toros, onun Ermeni soykırımında oynadığı rol ve yansıttığı ayrıntılı içeriklerin, 1955 yılında yayınlandığı sırada sıkıyönetimde görevli bir hukukçu önerileriyle sansürlendiğini anlatır. Taha Toros, Ali Münif Bey'in Hatıraları, İstanbul: İsis Yayıncılık 1996, S.VI;

387 Gıyaben idam cezasına çarpıtılır.

388 Süleyman Nazif, Malta Geceleri Fırak-ı Irak ve Galiçya, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser 1979, S.11
Hans-Lukas Kieser, From "Patriotism" to Mass Murder: Dr Mehmed Reşid (1873-1919) Zurich Open Repository and Archive https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/61403/1/Kieser-Resid.pdf

muş. Demek ki Osmanlı'da herkes için geçerli olmasa da mektupçuluktan paşalığa yükselme şansı, özel şartlar altında mümkünmüş.[389] Süleyman Nazif, dört yaşındayken babası Mamuretü'l-aziz sancağına Mutasarrıf yani sancak yöneticisi, mülki amiri olarak tayin edilir. Burada okula gider. İki yıl 1873 yılında sonra baba Maraş'ın mutasarrıflığına tayin edilir. Kendi tümceleriyle, *Maraş'a varışımızdan sonra Beyazıd camiinin alt katındaki havasız ve ışıksız hücrelerden birinde ilkokul öğretmenliği yapan bir hocadan alfabe öğrenmeğe başladım. Ve dört ayda Kur'an-ı hatmettiğini* anlatır.[390] Bir buçuk yıl sonra baba Said, tekrar Diyarbakır'a geri döner ve Süleyman Nazif burada Rüştiye'ye devam eder. Görev gereği 1880 yılında Merdin'e giden baba, burada oğluna *Alksan Gregoryan* isimli Katolik bir Ermeni'den Fransızca dersleri almasını Lafonten'den okumasını sağlar.[391] Ailede Arapça konuşulmasına rağmen ek olarak 1890 yılında Muş müftüsünden Arapça dersleri alır. Üçüncü kez Mardin mutasarrıflığına atanan baba 1892 yılında ölür. 1893 yılında Diyarbakır valisi Sırrı paşa aracılığıyla Resmi gazetenin başyazarlığına getirilir. 1896 yılında Diyarbakır'a atanan kurmay Tümgeneral Abdullah paşa ile birlikte Samsun'dan Diyarbakır'a çekilen bir hattın doğusundaki bölgede Ermeniler ve faaliyetleri hakkında rapor yazar ve 1914-15 yılları arasında Bağdat valiliği yapar.[392]

Bu vali, İngilizlerin İstanbul'a girmesini, *dinim kinimdir* sözüyle tanımlar.[393] Hayat hikâyesi, aile kültürü, babasının görev yaptığı yerler dikkate alındığında, valinin vaktiyle *İstanbul'da Hıristiyanların kökünün kazınmamış olduğuna üzüldüğünü* söylemesinde psikolojik saplantı motiflerini ve bunu hazırlayan şartların dinsel kökenli olduğunu anlamak sorun olmayacaktır.[394]

Malta sürgünleri kitabından bu liste hazırlanırken, dikkat çeken birkaç ayrıntıyı belirtmek gerekir. Bazı valiler, soykırımdaki aktif rollerinden dolayı rotasyon prensibine göre çalışmışlardır. İkincisi ise Vilayet-i sitte ile Osmanlı Ermenistan'ının aynı tanımlar olduğunu görebilmek için, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Harput, Sivas ve Van vilayetleri valilerinin değişen isimlerle bu listede olduğunu görüyoruz. Bir başka ayrıntı ise Kilikya bölgesindeki Ermenileri Adana ile temsil ettirecek olursak, Adana valisinin neden suçlular arasında olduğunu göreceğiz. Bir başka ayrıntı ise soykırımın Ermenileri aşıp genel olarak diğer Hristiyan halklara yansıdığını Lübnan, Diyarbakır, Musul vilayetleri örneklerinde görmekteyiz. Bu listede adı geçen Salâh Cimcoz (Türk Sosyalist Partisi lideri), Ebüziyazade Velit, Hasan Tahsin ve Yunus Nadi (gazeteci ve İzmir mebusu), Hüseyin Cahit (Yalçın), Enis Avni (Aka Gündüz), Musullu Mehmet Kâmil, Celâl Nuri (İleri), Ahmet Emin

---

389 Süleyman Nazif, Malta Geceleri Fırak-ı Irak ve Galiçya, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser 1979, S.11

390 Age, S.12

391 Age, S.13

392 Age, S.14-15

393 Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, İstanbul: Bilgi Yayınevi 1985, S.180

394 Age, S.180

(Yalman) gibi gazetecilerle, Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp gibi yüksekokul öğretmenleri örnekleri, soykırımın Osmanlı kültürel elitleri, yerel gazetecilerin güdümünde ve ideolojik propagandalarıyla geliştiğini göstermektedir.

21. yüzyılda otonom düşünme yeteneği olmayan milyonlarca insanın ülkelerindeki dini kurumların internet sayfalarını veya al-Azhar üniversitesi sayfasında yayınlanan fetvalara göre yaşantılarını şekillendirdiğini bilmek gerekir. Bu gerçeklik, 19. Yüzyılda aynı motiflerle genel olarak Şeyhülislamlık kurumuna aittir. Daha önceki bölümlerde Osmanlı'da İslam olmayanların gâvur ve kâfir küfürleriyle sürekli hedef gösterildiğine değişik örnekler verilmiştir. Şimdi Birinci Dünya Savaşı şartlarında Şeyhülislamların soykırımla doğrudan aktif ilişkilerini açığa çıkarak bir fetva hakkındaki açıklamayı okumak gerekir.

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi, Padişah ve Halife kuvvetlerinin dışındaki milli kuvvetleri kâfir ilan eden ve katlinin vacip olacağını bildiren mahut hiyanet fetvasını çıkarır.[395]

14 Kasım 1914 günü Fatih Camii avlusunda Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından Osmanlı imparatorluğunu I. Dünya savaşına katıldığı ilan edilir. Bu cihat fetvası, görevde olan ve yaşayan eski şeyhülislamlarla birlikte Fetva Emini Ali Haydar efendinin de dâhil olduğu toplam 29 kişinin imzasıyla kabul edilir. Soru-cevap şeklinde hazırlanan fetvada beş soru tasarlanmış, cevapları da Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi vermiştir.[396] Eski Şeyhülislam, Fetva Emini ve ulemadan 29 kişi tarafından da imzalanan metin, 23 Kasım 1914'te Padişah imzasıyla yayınlanır. Şeyhülislam Ürgüplü Hayri, bu fetvayla yeryüzündeki bütün Müslümanlara farz kılınan cihatla, herhangi bir Hıristiyan devlete değil (Alman Müttefiklerden dolayı), sadece Hilafet-i İslâmiye'ye düşman olanlara karşı yapılan cihat olduğu açıklanır. Bu içerikler, aslında günümüzde yapılan ek yorumlardır ve tarihsel gerçeklikle uzaktan yakından bir bağı yoktur. Ayrıca bu cihat kararının İslam dünyasının Osmanlı desteğine ve savaş cephelerinin kuzey Afrika, subkontinent Hindistan, Arap yarımadası ve Ortadoğu'ya İngilizler ve Fransızlara karşı yeni cepheler oluşturacağı beklentisi, Almanların istediğidir. I. Dünya savaşının başındaki bu fetvayla Müslümanları savaşa veya katliamlara mobilize etmek için Tevbe suresi 41. ayeti, kutsal emir aracı yapılır. Ayet içeriğinden de görüleceği gibi, çağrıyı yapanların kitlesel katılım istemi öne çıkmaktadır. Şimdi Kur'an mealleri arasındaki farkları görebilmek ve bu ayeti farklı çevirilerle okuyarak, ayetin günümüzde anlaşılan yorum keyfiyetinin ne kadar geniş olduğunu okuyucuya bırakmak gerekir.

İsteyen, istemeyen, hepiniz savaşa çıkın. Al-Lah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihat edin. Bilirseniz bu sizin için hayırlıdır.[397]

---

395 Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, İstanbul: Bilgi Yayınevi 1985, S.183

396 Fetvalardaki soru-cevap mantığına dair örnekler, daha sonra Ebussuud fetvalarında görülecektir.

397 Diyanet İşleri Eski çeviri, 9 Tevbe Suresi 41

Hafif ve ağır (süvari ve piyade) olarak sefere çıkın ve mallarınızla ve canlarınızla (nefslerinizle) al-Lah yolunda cihad edin (savaşın). İşte bu, eğer bilmiş olsanız, sizin için daha hayırlıdır.[398]

Sizin için kolay da olsa, zor da olsa gerek hafif, gerek ağır olarak yani genç, ihtiyar, atlı, yaya, küçük birlikler ve ordularla, bekâr, evli, cesur korkak hangi halde bulunursanız bulunun, mutlaka savaşa çıkın ve mallarınızla, canlarınızla al-Lah yolunda yürekten çaba gösterin. Çünkü eğer bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğiniz içindir.[399]

Şartlar ne olursa olsun, hafif ve ağır silahlarınızı, teçhizatınızı alarak, sahip olduğunuz araçlarla ve yaya olarak evlerinizden fırlayarak seferber olun, savaşa çıkın. Mallarınızla, canlarınızla al-Lah yolunda, İslâm uğrunda cihad edin. Eğer siz, hayrın ne olduğunu bilen kişilerseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır.[400]

Ey müminler! İster hafif techizatla, ister ağırlıklı olarak seferber olun ve mallarınızla, canlarınızla al-Lah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz böylesi sizin için daha hayırlıdır.[401]

Bu ayet, hangi meal yorumuyla okunursa okunsun, bıçak, kılıç, balta gibi hafif ya da tabanca, tüfek, mitralyöz, top gibi ağır silah alan herkes, Ermeni katletmeye çıkacaktır. Bu dinamiklerle hareket edenlerin bilincine bir hadis daha eklenir. Bu da *ganimet, düşmanla çarpışmada hazır bulunanlarıdır* ilahi güvencesidir.[402]

Arapça'da *G N M* seslerinden türetilmiş olan ganimet sözcüğü, mal, mülk veya değeri olan bir şeye zahmetsiz ve meşakkatsiz sahip olmak anlamındadır.[403] Bu kavram savaşlarda, kâfirlerden zor kullanarak elde edilen malların tümüdür. Badr savaşına dair anlatılan hadis rivayetlerinde, savaşta ele geçirilenlerin 4/5'i savaşa katılanlar arasında paylaşılırken, 1/5'i ise al-Lah'ın payı adı altında peygambere, peygamberden sonraki zamanlarda ise halifelere kalır.[404] Cihadın meşrulaştırılması veya kutsanması, Müslümanların savaşta ele geçirdikleri insanlar, araziler (*el-ganâimü gayrü'l-me'lûfe*) ve menkul mallar (*el-ganâimü'l-me'lûfe*) ganimet adıyla üçe ayrılır.[405] Esirlere karşı İslami hukuksal sorumluluğun oluşmaması için, din değiştirme engellenerek esirlerin köleleştirilmesi, dolayısıyla insanın metalaştırılması sağlanmıştır.[406] İnsanın metalaştırılması veya kö-

---

398 İskender Ali Mihr, 9 Tevbe Suresi 41

399 Abdullah Parlayan, Tevbe Suresi 41

400 Ahmet Tekin, 9 Tevbe Suresi 41

401 Elmalılı Hamdi Yazır, 9 Tevbe Suresi 41

402 Sahih Buhari, Kitabu'l-Humus 9. Bab

403 Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensari İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, Bayrut 2009, C.VII, S.445

404 Kur'an, 8 Enfal Suresi 1, 41; Ganimet, M. E. B. İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1978, C.4, S.716; Sahih Buhari, Kitabu'l-Humus 1, 2; Kitabu'l-Mağazi 11

405 Mehmet Erkal, Ganimet, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1996, C.13, S.351

406 Kur'an, 60 Mümtahine Suresi 11

leleştirilmesi, İslam toplumlarına inanç aracılığıyla Araplardan bulaşmıştır.[407] İnancın ideolojikleştirdiği sorunlu insanlar tarafından yapılan ganimet propagandaları sonucu çocuklardan kadınlara kadar birçok insanın cinsel köle haline getirilmesi örnekleri, Irak ve Suriye iç savaşlarında uygulanmıştır.[408] Araplarda ganimetin önemi ve değerini kültürleştiren ifadeler Kur'an'da Enfal, Anfal adı altında gruplandırılmış ayetlerdedir. Bu isim, Arapça nefl'in sözcüğünün kutsanmış çoğulundan en-nefl-enfal türetilmiştir.[409]

14 Kasım 1914 tarihli fetvanın duyulmasından hemen sonra ellerine yeşil bayraklar alan bir grup, önce Babıali'deki yabancı konsolosluklar önünde gösteriler yapar, aradan geçen birkaç gün içinde cihat fetvasına eklenen propagandalarla Rus vatandaşı Tokatlıyan ailesine ait otele saldırlar ve otelde tahribat yaratırlar.[410] Bu örnekle Osmanlı'da var olan veya yaşayan Ermeni düşmanlığının nasıl kitlesel eylemlere dönüştüğünü gösterirken, Tevbe suresi 41. ayetiyle Ermenilerin doğrudan hedef yapıldığı somutlaşmıştır. Bir fetva ile inancın bu şekilde değişmesinin yarattığı vahim sonuçların, tehcir sürecinde neleri yaratacağını düşünmek, vicdan sahibi insanlar için sorun olmayacaktır.

Bahsedilen fetvadaki rolleri gereği Musa Kâzım, Mehmet Esad, Şeyhülislam Hayri ve Dürrizade Abdullah isimli dört Şeyhülislam'ın, daha sonra insanlık suçuyla yargılanması, katliamlardaki İslami motiflerin ne kadar güçlü olduğunu, aynı şekilde Osmanlı büyük vezirinin (Talat Paşa), hükûmetin katliamlarda aktif rol oynadığını göstermektedir. Osmanlı iktidarının bütün süreçlerinde Şeyhülislam'ın sürekli savaş kabinesinin bir parçası olduğunu belirtmek, savaşlarda İslami motiflerin etkin olduğunu göstermektedir.[411] İttihat ve Terakki'nin Osmanlının bu sorununu nasıl daha da barbarlaştırıldığını, gâvur ve kâfir küfürleriyle İslami kitle hareketi oluşturulduğunu şu örneklerle ispatlamak mümkündür.

Müslüman çalışır, kâfir yer. Müslüman açtır ve acı çeker, kâfir bollukta lüks içinde yaşar. İslam dünyası batar ve geriye gider, Hıristiyan dünyası ise ileriye gider, daha çok ve daha çok yükselir. Müslümanlar köledirler, kâfirler ise hükümdardırlar.[412]

Osmanlıcada olmadığından bu tümcelerin ardına birkaç ünlem yerleştirildiğini düşündüğümüzde, aslında inançla birlikte insan psikolojisinde nefretin ne kadar derine indiğini göreceğiz. Bu nefretle şekillendirilen tarihin, günümüz yansıması ise harabe mezar taşlarına ulu orta küfürler yazılmasına neden olacaktır.

---

407 Kur'an, 33 Ahzab Suresi 33

408 https://www.artigercek.com/haberler/3-agustos-binlerce-ezidi-katledildi-kadinlar-esir-alindi-dunya-izledi ;
Şeyh'ten cariye hesabı: Cariye caizdir nikah şart değil 100 tane al
https://www.youtube.com/watch?v=wuw24zIfZ9Q

409 Mehmet Erkal, Ganimet, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1996, C.13, S.351-354

410 Philip H. Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, İstanbul: Arba Yayınları 1993, S.29

411 Age, S.270

412 Age, S.270

Resim 3: *Eskişehir-Sivrihisar'da 1881 Yılında Yapılan Surp Yerortutyun Kilisesinde 1841-1901 Yılları Arasında Yaşamış M. İstepan Tosunyan'ın Mezar Taşına 2015 Yılında Yazılmış Küfür.*[413]

Fetva sonrasında İstanbul'da hangi politik havanın estiğini, Alman subayı Nogales şu resimlerle anlatır.

Evet, sonunda Cihat başlamıştı. Allah, İslam'ın ayrıcalıklı halkına nimetlerini dağıtmaya başlamıştı. Ayasofya'nın ve diğer camilerin kemerlerinin altında insanlar tekbir getiriyordu: La ilahheille Allah![414]

Birinci Dünya savaşı başladığında cihat bu şekilde gelişiyorsa, bu savaştan önce Babıali veya Hamallar katliamında aktif olan İttihat Terakkicilerin ihtilalci adıyla yazdıkları bildirilerdeki bilinç seviyesinin, bu resimlerden farklı olmadığı anlaşılacaktır. Bu örneklerde inançla insan psikolojisinin derinliklerine tek boyutlu giren ve toplumsal karakterli kapalı obsesif düşün sistemi yaratıldığı görülmektedir. Bu içeriklere karşı söylenecek veya onlardan doğan pragmatik sonuçlardan biri, herkesin Hristiyan olması seçeneğine rağmen, bu düşüncelerle sinik toplum mühendisliği yapılmakta ve İslam toplumu Ermenilere karşı nefretle bilenmektedir. Dahası ve fark edilmeyen bir başka sorun da, İslam dünyasının sürekli geri, Hristiyan dünyasının ise sürekli ileri gittiği görüşüdür. Bu sürecin ihtilalcileri farkında olmadan, geriye gittiklerini veya battıklarını söylerken, bilinçaltındaki gericiliklerini de açığa vurmaktadırlar. Birbirine düşmanlaştırılmış iki dinin karşılaştırılmasından, İslam toplumlarının geriliğinin sorumluğu İslam'a, Hristiyan toplumlarının ileriliği ise Hristiyanlığın yarattığı sonuçmuşçasına bir düşünce gözlenmektedir. Bu görüşün mantıksal makullüğünü, tartışmanın hiçbir anlamı yoktur. Çünkü bir tarafta *aç, acı çeken, batan ve geriye giden* kitle yaratılırken, diğer tarafta *bolluk, lüks içinde yaşayan ve ileri gidenlerin* ötekileştirildiği dissosiyatif bölünme yaratılır. Bu şartlardaki kitlelerde, soykırımda gerçekleştirilen bütün düşmani ve nefretli marifetler, insanları diri diri yakmaktan yok etmeye kadar ayrıntılarla, dini öforiler yaratarak gerçekleşecektir.

Ermeni soykırımının Müslüman nüfusun kitlesel katılımıyla gerçekleşmiş olduğunu açıklayan bir tespitte, şu gerçekler dile getirilmektedir.

---

413 https://team-aow.discuforum.info/t5729-Haydi-haydi-yine-EYIYIZ-EYYI.htm; Resim hakkında ek açıklama katkıları için Ira Tzourou'ya teşekkür ederim.

414 Rafael de Nogales, Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919), İstanbul: Yaba Yayınları2008, S.29

II. Abdülhamid dönemindeki valilik sisteminden II. Meşrutiyet sonrası valilik sistemini, İttihat ve Terakki programıyla karşılaştıralım. Bilindiği üzere Osmanlı seçim yasası gereği Müslüman olmayanların kendi partileriyle seçimlere girme hakkı bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ermeni, Rum, Süryani ve Yahudilerin seçilme hakları, zorunlu olarak İttihat ve Terakki tekeline geçecektir. Adana katliamlarından sonra Balkan savaşlarında Avrupa'daki topraklarının %75'ini kaybeden Osmanlı hükümetinin iç politikasında, ittihat ve terakki düşüncesi artık yerini II. Abdülhamid dönemindeki Panislamizm yaptırımlarına dönüşür. Bu dönüşümde de Jön Türklerin çocuğu olan Pantürkizm'e sosyolojik temel yaratılır. Mahmut Şevket paşanın öldürülmesinden sonra Talat, Enver ve Cemal paşalar İttihat Terakki iktidarını ile geçirerek, Türkçülük ideolojisiyle İslamcılığı bütünleştirdiler. Bu süreç sonrasında Osmanlı'da artık Panislamizm ve Pantürkizm kardeşlerin iktidarı yaratılır. Bu iktidarın önemli temel bileşenlerinden biri ve hatta en önemli kurumu valiler olur. Bölümün başında II. Abdülhamid dönemindeki valilik sistemi kısaca anlatılmıştı. İttihat ve Terakki'nin Balkan savaşı sonrasında aynı amaçlar tekrar aktif iktidarın omurgasıdır.

Osmanlı ve İslam Adaletinde Gayrimüslimler ve Aleviler

Osmanlı adaletinde gayrimüslimler ve Aleviler konusu, bu konumdaki birçok halk için farklı açılardan önem taşımaktadır. Hristiyanlar, yazı ile kültür ve inançlarını kayıtlama konusunda gelişmişlerdir. Bu yüzden sorunu sistematik olmasa da Hristiyanlardan daha ağır şartlar altında yaşayan Alevi veya Kızılbaş isimleriyle anılan halka indirgeyerek incelemek gerekir. Bu bağlamda hemen bir başka sorunu daha dile getirmek gerekir. Alevi, Kızılbaş adıyla anılan bu halka Alevi veya Kızılbaş isimleriyle bu halka inanç kimliği vermek imkânsızdır. Zira Alevilik veya Kızılbaşlık konulu anlatılan, yazılan içeriklerin tümü, ya uçarıdır veya Şii İslam'ın türevidir. Alevilik, Ali hikâyeleriyle yakılan ihtiras ateşine dönüşmesine rağmen, kesinlikle inançları itibariyle İslam veya Şii olmayan bu halkın inanç kimliğinin de şekillenmesi gereklidir. Bu temel soruna rağmen, şimdiki başlık altında anlatılan halka, ne yazık ki Alevi veya Kızılbaş isimleriyle hitap zorunluluğu doğmaktadır. Konuştukları dil gereği Zaza oldukları kesin olarak bilinmesine rağmen, Alevi inançlı Kürtçe (Kırmaç) konuşanlar üzerinden Kürtleştirme yaşamaktadırlar. Aynı şekilde Şafii veya Hanefi mezhebine asimile edilmiş Zazalar üzerinden de Aleviler tarafından bir ayrışma söz konusudur. Görüleceği gibi bu sorun uçları bulunmamış karmaşık bir yumak gibidir.

Bu zorunlu açıklamalardan sonra devam edildiğinde Alevilerde tarihsel bilgiler, esas olarak yazısızlık gerekçesiyle değişmeye mahkûm olan sözlü tarih, dolayısıyla kültürel hafıza üzerinden muhafaza edilmektedir. Bu denemeler, kesinlikle yazı ile konserve edilen tarihte olduğu gibi sağlam sonuçlar vermemektedir. Zira bu denemelerin tümü, bir iki kuşaklık ömre sahip olacaktır, sonraki anlatımlarda da değişecektir. Bu şartlar altında Alevilerin Osmanlı İslam adaletindeki yeri ve geçirdikleri evreleri sorgulamak, bu toplumun Osmanlı tarihindeki gerçek yerini açığa çıkarmaya yardımcı olacaktır. Bu mesele, tarihsel bir kazı gibidir. Bunu yaparken klasik tarihsel şartlardan kopuk, post modern Alevilik tezlerini savunmanın bir anlamı olmayacaktır. Bazı yazarlar bu uçarı tezleri tarih öncesi on bin yıllık döneme indirgeyerek obsesif tarih yaratma cesareti sergilemektedirler.[415] Nihayetiyle bu gibi tezleri kabul edenlerin sa-

415 Erdoğan Çınar, Aleviliğin Kökleri, İstanbul: Kalkedon Yayınları 2012, S.18, 22

yıları arttıkça, toplumun tarih bilinci diğer halklarınkinden koparak obsesif ve iddiacı bir üst kültür yaratmaya gidecektir. Bu girişim, tezlerin sahibi yazarda açık bir şekilde görülmektedir. Diğer bazıları ise dayatmacı geleneklerinde kalarak, Aleviliği İslami bir inanç olarak kabul etmeye devam ederler.[416] Bu ikinci akım hakkında halk arasında yaygın olan, *"gamsız öküz, kasabın bıçağını yalarmış"* deyimi kullanmak gerekir. Tarihsel geçmişleri gereği Aleviler, gamsız olmadıklarından, cem evlerinde asılı resimlerle, bu tanımdaki gamsızlık başka bir akli soruna dönüşecektir. Kısa lafın uzunuyla görülüyor ki, Alevilik konusunda çalışan araştırmacıların çoğu, politik geçmişlerinden istifa edip, kültürel derinliği olmayan zor bir şpagat yapmaktadırlar.

Osmanlı gibi diğer İslam toplumlarında Müslüman olmayanlar için yirmi beş maddelik halife Ömer yasalarıyla başlayan, sistemli ve ağırlaşarak süren arkaik faşizan uygulamalar serisi vardır. Bu içerler, Ömer yasalarını yüceltmek isteyenler tarafından öne çıkarılan *zimmi* adıyla *korunanlar* şeklindeki düzmeceleri de hiçleştirmektedir. Bahsedilen yasalarda Müslüman olmayanlardan ne alırsan, helaldir ve al-Lah bu soygunları yapanlara izin vermiş döngüsü mevcuttur. Ömer yasaları, tarihsel Suriye, Mısır'ın ele geçirilmesinden Hristiyan ve Yahudi monoteistlere karşı ağır yaptırımlarla Osmanlı sisteminde de sürekli uygulanmıştır. Bu yaptırımların tipik olanı, devlet veya vergi toplayanların ekonomik şartlarına ve psikolojik yabancılaşma seviyelerine göre, cizye (baş vergisi) ve haraç toplamakta yoğunlaşmıştır. Hamidiye alayları, bahsedilen uygulamaları bütünüyle uygulayan niteliklere sahiptir. Alaylardaki askerler çoğunluğu Kürt aşiret askerlerinden oluştuğunda, homojen bir yapı sunmaktadılar ve yayıldığı bölgelerde yaşayan Ermeni, Süryani, Keldaniler ve Ezidileri, kısmı olarak da Kızılbaşları hedef almışlardır. Osmanlı'nın son elli yılında bu yaptırımları uygulayan Hamidiye alaylarıyla hedef halklar arasındaki kontrolsüz ilişkiyi görebilmek için, önce *al-ahd al-Umariyya* adıyla tarihe geçen Ömer yasalarını okumak ve incelemek gerekir.

Osmanlı ve İslam dünyasındaki Müslüman olmayan bütün halkların bu yasalarla yönetildiklerini bilmek gerekir. Bu yasalarla yönetilen Ortadoğu'da 14 asırlık İslam tarihi incelendiğinde, günümüz insanının sadece, *"bunlar eski yasalardı ve bu yasaların hükmü kalmadı"* şeklinde açıklama yapma seçeneği bulunmamaktadır. Bu yasaların yarattığı tarihsel etkileri, zorunlu göçler ve toprakları alınan halklardan başlayarak, inançları farklı olan herkesin psikolojik açıdan aşağılandığı obsesif bir toplumu yaratacağını unutmamak gerekir. Ömer yasalarının otantikliği konusunda önemli bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekir. Bu yasaların tümünün, halife Ömer zamanında yazılması ve düzenlenmesi imkânsızdır. Fakat yazılışı ve içerikler itibarıyla halife Ömer'e indirgenen bu şartları, ana hatlarıyla halife Ömer'e indirgeme zorunluğu doğmaktadır. Bu sorun ve

---

416 Ali Yaman, Alevilik Nedir, İstanbul: Şahkulu Sultan Dergahı 1998, S.17-18

sonuç, özellikle 9. Yüzyıl sonrasında imparatorluk psikozlarıyla yaşayan Arap tarihinin ana sorunudur. Şimdi yazıldığı ve anlaşıldığı şekliyle Ömer yasalarını okumak gerekir.

Müminlerin emiri Ömer İbn Hattab onların zelil kılmaması, küçültülmesi ve tahkiri için bilinen şartları koşmuştur. Abdarrahman İbn Ganem al-Aş'ari'den rivayetlere göre, o şöyle demiştir: Şam halkı Hristiyanlar ile barış andlaşması (musalaha) yaptığımda Ömer İbn Hattab'a şöyle yazılmıştı:

§1 Rahman ve Rahim olan al-Lah'ın adıyla, bu, filan ve filan şehir Hristiyanlarından müminlerin emiri al-Lah'ın kulu Ömer için yazılmıştır. Muhakkak siz bize geldiğinizde biz nefislerimiz, zürriyetlerimiz, mallarımız ve dinimiz halkı için sizden eman istedik. Sizin için kendimize şu şartları koştuk:

§2 Şehrimizde ve çevresinde yeniden manastır, kilise, özel ibadet yerleri ve rahib manastırları ihdas etmeyeceğiz.

§3 Onlardan harab olanı yenilemeyeceğiz.

§4 Onlardan Müslümanlara ait yerleri ihya etmeyeceğiz.[417]

§5 Gece ve gündüz Müslümanlardan birinin, kiliselerimize inmesini engellemeyeceğiz.[418]

§6 Geçenler ve yolcular için kapılarını genişleteceğiz.

§7 Müslümanlardan bize uğrayanları üç gün ağırlayıp onları yedireceğiz.

§8 Kiliselerimizde ve evlerimizde casus barındırıp saklamayacağız.

§9 Müslümanlara karşı hainlik hisleri beslemeyeceğiz.

§10 Çocuklarımıza Kur'an'ı öğretmeyeceğiyiz. Şirkimizi açığa vurmayacak ve kimseyi buna davet etmeyeceğiz. İstedikleri takdirde yakınlarımızdan hiç kimseyi İslam'a girmekten men etmeyeceğiz.

§11 Müslümanlara tazimde bulunacağız. Oturmak istediklerinde, onlar için oturduğumuz yerden kalkacağız. Onların elbiselerinde, başlıklarında, sarıklarında, nalinlerinde ve saç ayırmalarında onlara hiçbir şekilde benzemeyeceğiz.

§12 Onların sözü ile konuşmayacak, onların künyelerini kendimize künye edinmeyeceğiz.

§13 Eyerli hayvana binmeyecek, kılıç kuşanmayacak, hiçbir silah edinmeyecek ve yanımızda taşımayacağız.[419]

§14 Yüzüklerimize Arapça nakış yapmayacağız. İçki satmayacağız.

§15 Başlarımızın ön kısmındaki saçları kısaltacağız.

§16 Nerede olursak olalım elbiselerimize bürünecek, bellerimize zinnar bağlayacağız.

§17 Kiliselerimizin üzerine açıkça haç dikmeyeceğiz. Müslümanların yol ve çarşıla-

---

417 Bu maddede gerek geniş anlamda, gerekse İslam iktidarı şartlarıyla mantıksal tutarsızlık barınmaktadır. Hiçbir Hristiyan, bir Müslümana ait olan arazi üzerinde kilise manastır gibi ibadet yerleri yapma seçeneği zaten ve kendiliğinden mevcut değildir.

418 Müslümanlar, Hristiyanların kadın erkek birlikteliğinde kiliselerde ibadet etmelerine, kendi bilinç ve psikolojilerindeki cinsel motifleri yüklediklerinden, gece ayinlerini aynı gerekçelerle kontrol ederler.

419 Eyerli ata binmeyeceğiz vurgusu, özellikle Suriye bölgesinde ata binme şeklinde mecburiyete dönüşmüştür.

rında hiçbir yerde haçlarımızı ve kitaplarımızı göstermeyeceğiz.

§18 Kiliselerimizde çanlarımızı ancak hafifçe vuracağız. Müslümanların hazır bulunması hâlinde kiliselerimizde yüksek sesle okumayacağız.

§19 Bayram ve yağmur duasına çıkmayacağız.[420]

§20 Ölülerimiz yanında seslerimizi yükseltmeyeceğiz.

§21 Müslümanların yol ve çarşılarında hiçbir yerde onlarla birlikte açıkça ateş kullanmayacağız.

§22 Ölülerimizi onlarla komşu etmeyeceğiz. Müslümanları irşada yeltenmeyeceğiz.

§23 Onların evlerindeki hâllerine muttali olmaya çalışmayacağız.

Ravi der ki: Bu mektup Ömer'e geldiğinde şöyle ilave etti:

§24 Müslümanlardan hiç kimseyi dövmeyeceğiz.

§25 İşte bunları kendimiz, dinimiz hakkı üzerine bizim için şart olarak kabul ettik. Ve bunun üzerine emanı kabullendik. Eğer biz kendimiz aleyhine sizin lehinize şart koşup, kendimize yüklediğimiz bu şartlardan herhangi birine muhalefette bulunursak, bizim için artık zimmet yoktur. İsyan eden ve karşı gelenler hakkında helal olan, bizden size helal olur.[421]

Yirmi beş maddeden oluşan bu emir yasalar İslam tarihçileri tarafından Suriyeli Hristiyanlarla yapılmış adil bir sözleşme örneği gösterilmesine rağmen, geçmişten günümüze kadar bu yasalar Arap inancındaki arkaik faşist karakterlerin kutsanarak nasıl ideolojikleştiğini göstermektedir. Bu maddelerde monoteist bir inancın, monoteist diğer bir inanç üzerindeki kültürel tahakkümü değil, yağmacı ve psikolojik veya fizyolojik teslim alma ayrıntılarını göstermektedir. Bu yasaları okuyanlar, İslam'ın barış dini olduğunu unutarak, Müslüman olmayanlara karşı tarihsel olarak Hitler'i gölgede bırakan yaptırımları görecektir. Bu yüzden de Müslüman dünyasında, bu yasaların İslam'la ilişkisi olmadığını iddia ederek post modern İslam yaratmaya devam edeceklerdir. İçeriğinde herhangi bir saptırmanın veya çarpıtmanın yapılamayacağı *al-ahd al-Umariyye* isimli bu yasaların, genelde monoteist diğer dinlere karşı özelde ise Suriye Hristiyanlarından başlayarak İslam'ın yayıldığı bütün bölgelerdeki Hristiyanlarına karşı uygulandığını, Osmanlı'daki uygulamalarıyla incelemek gerekir. Herhangi bir yorum yapılmaksızın okunan bu yasalarla günümüzde barış dini yansıtılan İslam'ın, barışla ilgisi olmadığı ve Arap sömürgeciliğinin radikal izleri Osmanlı iktidarında korunmuştur. Fatih döneminde bu yasalar uygulanmamıştır, çünkü Osmanlı iktidarında dini tahakküm Sünni İslam'ın herhangi bir rolü olmadığı gibi, Osmanlı iktidarının da bu yasalar hakkında bilgileri olmadığını düşünmek gerekir. Sorun halife Ömer'in hukuksal mirasına sahip çıkılan hali-

---

420 Animistik inançlarda yağmur duaları, suyun yapması için yapılır. Bu dualar birçok inançta yaşanırken, Araplar tarafından inanç mutlaklaştırılmasıyla yağmur yağdırma hakkı sadece kendilerine özgü bir hakka dönüşür. Bu örnekte Arap inancında ilkel soykırım örneği gözlenirken, Hristiyanları doğal kaynaklardan mahrum bırakma anlayışı açığa çıkmaktadır.

421 İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları 1988, Tevbe Suresi, C.7, S.3451-3452

felik kurumunun Osmanlı'ya geçmesiyle başlar ve Araplarla halifelik iktidarı konusunda bilgi alışverişiyle bu yasalar Osmanlılaşır.

İslam terminolojisinde millet kavramı, günümüzde anlaşıldığı gibi ulus anlamında değil, dini inançları ayrı olanlar hakkında millet-i Ermeni, millet-i Rum ve millet-i Yahudi şeklindeki basit ve ilkel gruplandırmalardır. Millet kavramına rağmen Araplarda uluslaşmanın hâlâ kültürleşmemesi, bu kavramın *bir grubun sözcüsü* anlamındaki Aramice *milta* sözcüğünden Arapça'ya benzer anlamda geçtiğini göstermektedir.[422] Bu yüzden Arap kaynaklarında kullanılan millet kavramının, günümüzde ulusa eşdeğer anlamda kullanılan kültürel ve etnik birlikteliği tanımlamadığını göreceğiz. Osmanlı ve Arap idari sisteminde millet tanımlanan halklar, İslami iktidarlara haraç ve cizye veren monoteist inançlı ehli kitap halklardır. Araplar veya İslam tarafından monoteist veya kitap dini kabul edilmeyen Zerdüştlük ve Ezidilik gibi Ortadoğu inançların millet grubuna alınmaması, bu kavramın semantik anlamına açıklık kazandırmaktadır. Bu yüzden de İslami idareye karşı kendilerini bir sözcü aracılığıyla ifade haklarına sahip olmalarına rağmen, bahsedilen inançlar genelde Müslüman halk tarafından aşağılanarak kâfir veya gâvur şeklinde aşağılayıcı sıfatlarla adlandırılırlar. Fatih'ten 8 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na kadar gâvur veya kâfir küfürleriyle hakaretlere herhangi yasal engel olmadığından, Müslüman halk tarafından Müslüman olmayanların aşağılanması kültürleşecektir.[423] Bu gerçeklik tamamıyla obsesif ve yazı kültürsüz oluşan kültürleşme örneğidir. Bu soruna daha sonraki bölümlerde yer yer değinilecektir.

Halifeliğin Yavuz Selim'le Osmanlı'ya gelmesinden sonra, milleti Ermeni, Rum ve Yahudi adıyla adlandırılan halklarla Osmanlı arasındaki ilişkiler doğrudan dini karakter öne çıkarak Fatih dönemindeki anlaşma içerikleri sertleşerek değişecektir. Osmanlı hükümdarının halife olması demek, halk arasında İslami ideolojikleşemenin Araplardan Türklere geçmesi anlamına gelmesine rağmen, imparatorluk içindeki İslam halkı *Millet-i Hâkime*, Müslüman olmayanlar da *Millet-i Mahkûme* şeklinde adlandırılır.[424] Hüküm altında olmak, ulus veya milletleşme önünde hiçbir zaman engel değildir. Osmanlı'daki bu tanımların semantik kökenlerinde ilk kez millet adı altında kendine özgü otantik değerlerle yaşayan ve diğerlerinden farklı olan grup veya halklara işaret edildiği görülürken, bu şartlarda yaşayan toplumların Osmanlı iktidarı ve Avrupa'da burjuva devrimleri ve kapitalizmle birlikte oluşan ulus kavramına kendiliğinden yakınlıkları doğacaktır. Aynı şekilde Osmanlı'da özellikle Müslüman hakların, neden uluslaşmadıkları anlaşılacaktır. Burada kültürel evrim açısından önemli olan ve kendisinden bahsedilen süreç, Fatih'ten (Nişan-ı Hümayun 1478) Sultan

422 Aynı kavram İbranice'ye ***Milt*** olarak geçmiştir.

423 Ed Engelhardt, Tanzimat, Türkiye ve Tanzimat Hareketleri, İstanbul: Milliyet Yayınları 1976, S.32

424 Orhan Koloğlu, Osmanlı Dönemi Basının İçeriği, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi 2010, S.71

Abdülmecid'e (Tanzimat Fermanı 1839) kadar geçen üç buçuk asırlık bir süreçtir. Bu toprakların Ermeni, Rum, Süryani gibi kadim halkları, 360 yıl boyunca sürekli negatifleştiren yasalar ve günümüze *adil* sıfatlı tarihsel yalanlarla yönetilir. Fatih döneminde İslam olmayanların millet adı altında kültürel ve sosyolojik birliktelik haklarının kabul edilmesi, millet kavramının Arami-Sami dillerindeki semantik kökeniyle ilgilidir. Bu konuda Oxford'lu Dr. Julian Raby'nin Fatih'in Müslüman olmadığı tezleriyle uyumlu bir sonuç olduğuna dikkat etmek gerekir.[425] Osmanlıda yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudileri millet hakkıyla kabul eden II. Mehmed'i ille de farklı bir inanca ait etmenin bir anlamı olmayacaktır. Buna rağmen İslam olmayan ve İslam'ın düşman ilan ettiği Hristiyanlık ve Yahudilik inançlarına millet hakları veren bir hükümdarında, Kur'an hükümlerini bilmeyen bir Müslüman olduğu kesinleşecektir. Gerçekten de Arap inancının ganimet ve cizye gibi toplumları bir bütün olarak köleleştiren davranışları, halifeliğin Osmanlıya gelmesinden sonra sistemleşir.

Ayrıca bu tanıma uyan hakları, Arap halifeleri İslam iktidarlarıyla karşılaştırdığımızda, İran Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır gibi bölgelerde yer yer çoğunlukta yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin benzer hakları olmadığını göreceğiz.[426] Bu hakların ardında İslami tolerans olduğu açıklamaları açık bir saptırma olduğundan, Fatih'in döneminin ilerisinde farklı iki kültür inancıyla (Mara Hatun) yaşamışlığı veya oğlu Cem Sultan soyunun neden Hristiyanlaştığı somutlaşacaktır. Burada sadece 5. Sure, 51 ayetteki dost olma, dost edinme emirlerini aynı sisteme dâhil ettiğimizde, II. Mehmet'in İslam'a aykırı davrandığını göreceğiz.[427]

Burada okuyucu dikkatini yoğunlaştıracak önemli bir gerçeği daha anmak gerekir. I. Selim'in Mısır seferinde 1517 yılındaki Ridaniye savaşını kaybeden Memluk sultanı III. Mütevekkil'den İslami halifelik kurumunu alır ve sanki bir atın veya at arabasının üzerine koyarak Mısır'dan İstanbul'a getirdiği anlatılır. Bu savaşa giderken, I. Selim beraberinde Araplarla ilişki kurmak amacıyla Arap dili ve dinini bilen adamlarını da beraberinde götürmek zorundadır. Diğer Osmanlı sultanları gibi I. Selim'in de öyle dini kural ve yasaları ve Kur'an'ı bilen bir insan olduğunu düşünmek veya kabullenmek, gereksiz bir lükstür. Bu sonuçların mutlak doğru olduğunu açığa çıkaracak ilişkili tezler şu şekilde sıralanabilir.

İslam'da halife, al-Lah'ın yeryüzündeki peygamber yerinde olan yedek elçileridir. Bu kavramın yanında Osmanlı ve İslam tarihinde ek bir tanım daha biliyoruz, bu da şeyhülislamlıktır. Şeyhülislam, basit bir tanımdır. İslam'ın şeyhi veya mollasıdır. Aslında Bediüzzamanülislam kavramı, semantik ve metafizik açıdan halife ve şeyhülislam kavramlarından daha ileri sözcüktür. İslam'da şeyh, mezhep veya tarikat gibi daha küçük grupların önderidir. Konuyu fazla

425 Julian Raby, El Gran Turca, Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts of Christendom, Oxford: Oxford University Faculty of Oriental Studies 1980

426 Bakınız Ömer Yasaları

427 Kur'an, 5 Maide Suresi 51

uzatmadan, artık şu gerçeği söylemek gerekir. Halifenin veya halifelik makamının olduğu bir iktidarda şeyhülislamlar dini hükümler üzerine karar veren insanlar da o zaman halife dinini bilmiyor sonucu, şeyhülislamlığın varlığını haklı çıkaracaktır. Aksi takdirde örnek olarak dört reşit halife gibi Umayya veya Abbasi dönemlerinde halifenin yanında âlimler olmasına rağmen dini otoritede halifenin üzerinden herhangi bir yapı yoktur. Osmanlı'da gizli saklı bir şekilde bu yapı vardır. İşte bu yüzden Osmanlı halifelerinin gerçek anlamda dini hükümlere muktedir ve bilen halifeler olmadıklarından, yanlarında şeyhülislamlık şeklinde dini iktidar aracı ek bir kurum oluşturmuşlardır. Bu gerçekler, bir taraftan iktidar sahibi sultan ile toplum arasında inançla uçurumların varlığını gösterirken, kendisinin yapmadığı ibadet örnekleriyle, obsesif kişilik yaratmak amacıyla başkalarına dayatıldığını göstermektedir. Karl Marx, *Alman-Fransız Yıllığı* isimli derginin 1844 yılı ilk sayısında *Hegel'in Hukuk Felsefesi Eleştirileri*nde yazdığı ve günümüze kadar hâlâ mutlak doğru olan *din, halkın afyonudur* şeklinde yerinde ve doğrudan din eleştirisi yapmaktadır.[428] Bir dinin afyon olup olmadığı sorununu, elbette dinlerin patolojik korku yaratma karakterine indirgenerek biraz daha iyimser sonuçlar alınabilir. Bu durumda ise dinin afyonluğu, onun saçtığı zehrin dozuna veya etkisine bağlı olacaktır. Bu eleştirinin ikinci sürümü Lenin tarafından *din, halk için bir afyondur* şeklinde değişmiştir.[429] Bu iki söylemde Marx ile Lenin arasındaki temel farklılığı şu şekilde tanımlayabiliriz. Marx döneminde dini inançların insanların özel meselesi olduğu düşüncesi korunarak, dini yaratan ve koruyan etkenlerin halk içinde politik erk etkisinde kendiliğinden oluştuğu veya geliştiği düşüncesi vardır. Elbette dini iktidar, kilise ve krallığın emrinde kullanılmaktadır. Ortaçağ'da Avrupa'da Hristiyanların İncil okuması yasaktır. Onların sadece kiliseye giderek, rahiplerin anlattıklarına inanmaları kâfidir. Lenin tarafından yapılan değişimdeki halk için vurgusunda ise, dinin özel olduğu görüşleri yerine, dinin iktidarın gericileştirme aracı olduğu gerçeği vardır. Yani iktidarla din arasında, uzun süreli erk ilişkilerinden çıkan sonuçlara göre, dini inançların halkı kandırmak için kullanılan afyon olduğu somutlaşmıştır. Her iki söylem arasındaki mantıksal farkları, Almanca, Rusça veya Türkçe arasındaki gelişmişliğe indirgemek yerinde olmasına rağmen, herkesin öğrenmesi gereken somut gerçeği tekrarlamak gerekir. Bu da dinin insanlık için uyuşturucu olduğudur.

Özellikle monoteist dinlerin, tanrıya atfedilen soyut iktidarın siyasal ve somut iktidara dönüşmesi, insan bilincinde özellikle otoriter iktidarı eleştirme yeteneğini kaldırmakta ve şeyh veya şeyhülislamlardan oluşan azınlık bir kesintin gerici iktidarına dönüştürmektedir. Arkaik faşist sistem adlandırılan bu şartlardaki insan veya toplum, modern faşist sistemlere göre daha sığ ve özgürlük aşkın-

428 Arnold Ruge, Deutsch-Französische Jahresbücher, Paris 1844, S.72

429 Wladimir Iljitsch Lenin, Werke, Sozialismus und Religion, Berlin: Dietz Verlag 1972, C.10, S.71

dan uzak yaşamaktadır. Bu şekilde gerçek yaşam, artık bütünüyle yalan adlandırılırken, böyle bir patolojik obsesif düşünce sisteminde algılanan gerçeklik, bütünüyle ölüm sonrasına indirgenir. Sorunun patolojik yanı da buradadır. Ölmemek veya acı çekmemek için hemen doktora giden bu insanlar, ölüm sonrasını mutlak gerçek şartlanmasıyla tanımlamalarının ardında, amygdala fonksiyonlarında dini patolojik korkuların yarattığı bozukluklar bulunmaktadır. Dinin, artık opium olarak adlandırılması süreci bitmiş, kısır döngülü insanların kutsal ilacı hâline gelmiştir. Bu seviyelerle birlikte I. Selim döneminde dini, halk içi afyon olmasa da kesin olarak esrar özelliğinde tanımlama seçeneği varken, günümüzde bağımlılık yapan ilaç seviyesindedir. Genel olarak bütün dinler, özel olarak monoteist dinler, yarattıkları gerçeküstü obessiflik nedeniyle, tüm dünyada önemli sorunlar yaratmıştır. Bu eğilimler gelecekte daha da artacak ve dinlerin yarattığı patolojik sorunsallık psikiyatrinin temel sorunu olacaktır. Bu eğilim ve gerçeklere rağmen, dinler özellikle korunarak afyonun özgünleşmesi sağlanmıştır.

Siyaset ve iktidar tarihinde semantik evreler ve kökenler, düşünen insan için önemlidir. Kavramlar, gökten inmedikleri için, insanın reel yaşantısından ortaya çıkan fiziksel, maddi köken ve nedenleri vardır. Biraz önce vurgulanan hüküm veya hükm etmek kavramı, sadece bir zümre veya sınıfın, diğer sınıf veya insanların ekonomik mahkûmiyetini amaçlamasıyla ve iktidarın postmodernleşmesiyle, aynı topraklarda yaşayan insanlara hükmetmeyi enstrümantallaştırarak günümüzde anlaşılan şekilde hükûmet kavramına dönüşür.

Osmanlı'da Ermeniler ve diğer üç millet grubu halklara, eskiye göre kısmı özgürleşmesini sağlayan Tanzimat fermanındaki Ermeni Milleti Nizamnamesini incelemek gerekir.

Bu nizamnamenin Ömer yasalarına göre düzenlendiğini anlamak için, her ikisini de karşılıklı okuyarak aralarındaki bağımlılığı görebilmek gerekir.[430] Şimdi 28 maddelik bu nizamname ile 25 maddelik Ömer yasaları arasında karşılaştırma yapmak gerekir.

Ömer yasalarıyla İslam iktidarı altında yaşayan Müslüman olmayan monoteistlerin can, mal ve namus güvenliklerinin sağlanamadığından ziyade sağlanmak istenmediği, bu nizamnamenin 1. maddesinden anlaşılmaktadır.

Gülhane hattı hümayunu ve Tanzimat kanunları ile kayıtsız şartsız bütün tebaaya can, mal, namus emniyeti için verilmiş olan güven bir kere daha tekrarlandı ve doğrulandı.[431]

Ömer yasalarının Osmanlı'daki sürekliliğini gösteren bir başka ayrıntı, Müslüman olmayan monoteistlerin ibadet yerlerinin bakımı, onarımı, yapımı konulu Ömer yasalarının ikinci ve üçüncü maddelerinden yasaklanmış haklara, Ermeni Milleti nizamnamesinin 11. ve 13. maddesindeki değişikliklerle tekrar kavuşmuşlardır.

---

430 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.156-158

431 Age, S.156

Ahalisinin hepsi bir inançta bulunan şehir, kasaba, köylerde âyin yapılabilen binaların, okul, hastahane, mezarlık gibi diğer yerlerin vasıl şekilleri üzre tamir ve onarımlarına engel olunmayacaktı.[432]

Ömer yasalarına karşı yapılan bir başka önemli değişiklik, nizamnamenin 17. maddesinde zorla din değiştirme konusunda alınır.

Din ve mezhep değişimi için kimseye zor kullanılmayacaktır.[433]

Görüleceği gibi Tanzimat fermanındaki Ermeni nizamnamesi, İslami Ömer yasalarını rafa kaldıran bazı ayrıntılar taşımasına rağmen, bu değişimlerin dönemin çağdaş dinamiklerine göre değil Osmanlı sistemindeki basit değişimleri esas alarak yapıldığı gözlenecektir. İçeriklerdeki değişiklikler, aslında Osmanlı iktidarında Tanzimat fermanına karşı gelenlerle, Ömer yasalarıyla belirlenmiş İslam hukuku arasındaki sürtüşmeler, dolayısıyla gerek I. Abdülmecid'in öldürülmesi sonrasında aynı reform değişiklikleri sürdürmek isteyen oğlu V. Murad'ın tahttan indirilmesi arasındaki ilişki somutlaşacaktır.[434]

Bu açıklamalar dâhilinde millet-i Ermeni nizamnamesi incelendiğinde, Osmanlı'da uygulanan Ömer yasaları ve değişim yanlısı iki padişaha karşı yapılan darbeler hem somutlaşacaktır hem de ardı sıra gelen II. Abdülhamid iktidarındaki Ermeni düşmanlığının nedenleri daha kolay anlaşılacaktır.

II. Abdülhamid, kendisinden önceki iki Osmanlı sultanına aykırı bir şekilde gelişen çağa ters yönde hareket ederek, Panislamizm'in geri dönmesini sağlayacaktır.

Bu amaçla Ömer yasalarına geri dönüş amaçlı Panislamizm'le ideolojikleştirilen Hamidiye alayları kurulduktan çok kısa süre sonra, başlangıçta Amida, Adana, Bitlis gibi Hristiyan nüfusun yaşadığı bölgelerde önceden hedef gösterilen Ermenilere karşı katliamlar başlar. Bu katliamların temel motifleri, Ömer yasalarında belirlenmiştir. Toplumun bu kesitindeki tüm insanlar, yaydan çıkmış bir ok gibidir. Adana veya Tarsus ne geçmişte ne de günümüzde Kürdistan değildir. Bu katliamı anlatan objektif eserlerden birinde, Hamidiye tecrübeli Kürtlerin bu bölgeye katliam amaçlı yığılmaları ve katliamdaki aktif rolleri anlatılmaktadır.[435]

Gün, bir mülteciler geçit resmine dönüşmüştü. İlkin küçük gruplar hâlinde toplanmak zorunda gibiydiler, çünkü nabız atışı gibi her defasında birkaç yüz kişi geliyordu. Öğleden sonra hep geldiler. Anne! Yığınlarca ayak sesi. Zavallıların bazıları yaralıydı, bazıları kocalarını ve çocuklarını arıyordu. Yanlarında hiçbir şey getirmemişlerdi. Hasta kadınlar kocalarının sırtlarındaydı. Küçük çocuklar dehşet içindeki büyüklerinden kopma-

---

432 Age, S.157

433 Age, S.157

434 Bu konu, Halife V. Murat Hakkında Gizlenen ve Çarpıtılan Gerçekler başlığı altında derinleştirilecektir.

435 Helen Davenport Gibbons, Tarsus'un Kırmızı Kilimleri, Bir Kadının 1909 Ermeni Katliamı Tanıklığı, İstanbul: Pencere Yayınları 2009, S.95-96. Amerikan kolejinde öğretmenlik yapan Herbert Adams Gibbons'le evlenen Helen Davenport Gibbons'un annesine yazdığı mektuplardan oluşan bu kitapta, 1909 yılı Osmanlı tarihinden gözlemlerde Kilikya bölgesinde, Adana ve Tarsus'ta yapılan katliamlar anlatılır.

maya çalışıyorlardı Çocuklar, dermansız ihtiyarlar, sakatlar, naçar hastalar olağanüstü dirençliydiler...

Her şey belli bir düzenle yürüyordu; cinayet, yağma, yakma. Ermeni mahallesi kentin en muhkem bölümüdür. İnsanların çoğu giriş katında pamuk depolar ve bu, işin işine gaz da girince, bir holokost oluşmasına yardımcı oldu.[436]

Adana katliamı resimlerini yorumlamadan evvel, Türklerin Osmanlı döneminde Yemen'e yaktıkları ağıtları anımsatmak gerekir. Ağıtların tümünde, nidasız kelimelere özlem ve arayış duyguları kaydedilerek, katledilen insanlar aranır, acılar paylaşılır. Bu kadar insanını kaybeden Ermeni toplumunun özlem ve acıları da yasaklıdır. Bakın, Ermenilerin Adana katliamı üzerine yaktıkları ağıtlarda, katliam sürecinin bütün gerçekleri ayrı ayrı dile getirilmiştir.

Sabah gün doğarken, dört yanımızı sardılar,
Binlerce mermi, dolu gibi yağdılar.
Kızıl kan rengine boyadılar zavallı Adana'yı
Ve Ermeni cesetlerini oraya buraya attılar.
Balta darbeleriyle kapı pencere kırdılar,
Güzel bir ev bırakmadılar, hepsini yaktılar.[437]

Resim 4: *Adana Katliamında Bir Cami Minaresinden Ateş Altına Alınan Ermeni Yerleşkesi*[438]

436 Helen Davenport Gibbons, Tarsus'un Kırmızı Kilimleri, Bir Kadının 1909 Ermeni Katliamı Tanıklığı, İstanbul: Pencere Yayınları 2009, S.81

437 Verjine Svazlian, Ermeni Soykırımı, İstanbul: Belge Yayınları 2013, S.27

438 http://hdl.loc.gov/loc.pnp/ggbain.50066; George Grantham Bain tarafından çekilen ve Amerikan Kongre Kütüphanesinde yayınlanan 1909 yılı Adana katliamını gösteren bir resim

İttihat Terakki'nin merkez komitesi üyelerinden Ali Münif, Hamallar katliamından sonra Nisan 1909'da Adana'da yapılan Ermeni kıtallerinde biri imam toplam 37 kişinin idam cezasına çarptırılmasından ihtirasla bahsederken, Osmanlı'da bir imamın asılmasından olumsuz etkilendiği dile getiren Ali Münif Yeğenağa'nın 1915'de çıkan tehcir yasasından sonra bağımsızlaşmayı seçen Ermenilerden intikam aldığı gözlenecektir. Bu örnek, bu bilince sahip insanların tümüne indirgenecek temel özellikler taşımaktadır.

Okuyucunun önce bu yasalarla Osmanlı'da şiddet, haraç ve cizye soygunlarıyla Müslüman olmayan halkları hedef alan sistematik din veya mezhep değişimi düşünmesi gerekir.

Bektaşilik, 13 yüzyılda Selçuklularda başlayan ve birinci Moğol işgalinde Anadolu'da İslam'ın yasaklanmasıyla kültürleşen bir inançtır. Bu süreçte Alevilikle yakınlaşmaları başlamasına rağmen, Bektaşilik ve Aleviliğin birbirinden farklı iki inanç olduğunu belirtmek gerekir. Erken Osmanlı'da Bektaşilik, Aleviliği İslamlaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Burada inançlarda ender görülen bir ilkeyi bu ikiliğe uyguladığımızda, iki inancın birbirleriyle ilgisi olmadığını göreceğiz. Alevilik, Yahudilikte olduğu gibi doğum üzerine geçen veya kazanılan bir kimliktir. Sonradan Alevi olma seçeneği yoktur. Bektaşilikte ise böyle bir gelenek olmadığı gibi inancın sonradan değişmesi gibi değişik seçenekler vardır. Bektaşi Veli'ye atfedilen *Velayetname*'deki görüşleri kabul eden her insanın Bektaşi olma hakkı vardır. Soruna Bektaş'a verilmiş animistik Arabi hacı unvanıyla baktığımızda, Bektaşiliğin köklerinde de seyreltilmiş Arabi motifleri bula-

cağız. Doğal animistik motiflere sahip olan Alevilikte hac veya hacı gibi kavramlar, sadece Mekke'ye gitmemiş Türki Bektaş'a atf edilmiştir. Bektaşi geleneğinde İranlı Bayezid-i Bistami tarafından getirilen kutsal bir hırka giydirilerek Şiiliğe aidatı gerekçelendirilir. Geçmişe yapılacak kültürel bir yolculukla sorgulanması gereken gerçeklerden biri de Alevi, Alavi kavramıyla, İslami Ahlu'l-Sunna ekollerine karşı yaratılan birlikteliğe Zazaların dâhil edilmesidir. Bu konu Alevi-Kızılbaş ve Zaza kimliklerinin bir araya getirildiği özellikle Dersim bölgesindeki Osmanlı ve Türkler tarafından Kürtleştirilen Zazalar için araştırılması gereken çok önemli bir sorundur.

Bu basit açıklamalarda, Kızılbaş Alevilerin Şiiliğin etkisinde kaldığını görmekteyiz. Bu etki altında Aleviler tarafından da lanetlenen Bayezid adı dikkat çekmektedir. Bu isim, Abu Yazid, Aba Yazid devşirmesinden Yazid'in babası şeklinde Yazid kutsaması içermektedir. Bütün inançlarda, gelenek sürekliliği önemli bir temel motiftir. Bu temelde Aleviliği İslami motiflerle değerlendirdiğimizde, adı Aba, Abu Yazid olan bir insanın, doğum ile Alevi olma seçeneğinden dolayı geleneğinde ya nasıl Alevi olduğunu veya nasıl Yazid adını aldığını tartışmak gereklidir. Benzer motifler, Osmanlı hanedanlarında da görülmüştür. Bilineceği gibi bu isim Osmanlıda ilk kez Umayya halifesi I. Yazid'i teoforlaştırma amacıyla I. Murad'ın oğluna yıldırım unvanıyla verilir. Araplardan Osmanlı'ya geçiş sürecinde Yazid adı üzerine bir başka gerçeği daha söylemek gerekir. Bilineceği gibi Muhammed peygamberin Yağfur isimli eşeğinin diğer adı da Yazid'dir. Bu şekilde Muhammed peygambere yakınlaştırılan Umayya ailesinde I. Muaviya, oğluna Yazid adını verir.[439]

Konuyu İslam'a kadar getirmişken Arapçada fatva (tekil) ve fatava (çoğul) kararları, Sunni Şii İslam'da Hristiyanlıktaki ruhbanlık sınıfına benzer nitelikte âlim sıfatlı erkeklerden oluşan ve sanki *al-Lah adına Muhammed peygamberin* verdiği kararmışçasına gerekçelendirdikleri kalıcı hukuksal emirlerdir. Fatva'nın semantik kökeninde güç, kuvvet ve gençlik ögelerini barındıran fata'dan geldiği söylenir.[440] Bu sıfatlar, İslam hukukunda özellikle erkekte soyutlaştırılan motiflerde cinselliğin sorunsuz bir şey olduğunu tartışmasız öne çıkarmayı amaçlamaktadır. Günümüzde fetva iki boyutlu iyi veya kötü şeklinde ideolojikleşmesi sonucu, özellikle İslam'a düşman olduğu kabul edilenlerin katledilmesi konusunda hukuksal derinlik ve nedenler aranmaksızın, öldürme fetvalarının verilmesi çok daha kolaylaştırılmıştır. Bu tür fetvalar, İslam'a inanan herkes tarafından dikkate alma ve uygulama zorunluluğu, Salman Ruşti hakkında verilen ölüm fetvasının arkaik karakterini çıkarmaktadır. Bu tür fetvalar, içerik, amaç, karar ve yöntem gibi birçok faktörlere göre primitif olduğu için arkaik niteliklidir. Burada her şeyi bilen tanrının tüm insanlara hayatı tecrübe yoluyla öğren-

---

439 İbn Kesir, El Bıdaye Ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağrı Yayınları 1994, C.8, S.369, 382

440 Esad Kilinger, Kemalpaşzade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvaları, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/748/9560.pdf

me seçenekleri söz konusu olduğundan, karşımıza metafizik açıdan iki önemli sorun çıkmaktadır. Birincisi, Salman Ruşti yazdığı Şeytan Ayetleri isimli kitapta yaptığı resimler, Müslümanlar tarafından hakaret kabul edilerek, yazar hakkında yaratıcı ve her şeyi bilen, tayin eden al-Lah'ın reaksiyon seçeneği ortadan kaldırmaktadır. Bu örneklerde insan, tanrısallaşmıştır. Bu tür sorunların temel nedeni, hakaret değil aksine psikiyatriktir. Fetva, dini makamdakilerin, tanrı al-Lah adına verdiği karardır. Bu şekilde verilen kararların tümünde, bu kararı veren insan psikolojisinde gizli kalmış al-Lahlaşma belirtileri somutlaşmaktadır. Bir fetva ile insan öldürenler, aslında fetvayı veren insanın tanrılaşmasını meşrulaştırmaktadırlar. Aksi takdirde ölümle birlikte cesetleşen insan, inanılan veya inanılmayan kabir azabından hiçliğe veya doğal döngünün bir parçası olma yolundadır. Bu gerçeklik, inanan insanların az veya çok olarak bilmelerine rağmen, kendi inançlarında tutsak kaldıklarını ve tutarlı ya da samimi olmadıklarını göstermektedir.

Bir fetvanın iki boyutlu olması demek, bu fetvayla sadece iyi-kötü şeklinde primitif ayrışmalar yapmak değildir. Verilen fetvalarda politik, obsesif yaptırımlar veya iktidar amaçlı içerikler dile getirildiğinden, fetvaların soru ve yanıt kurgusuyla basit şekillendiğini gösterir. Kullanılan düşünce veya mantık sistemi açısından fetvalar, söylemesi caizse ilkel yaptırımların evrensel olmayacak sözlü veya yazılı yasalarıdır. Bu şekilde basit sorunlara verilen basit yanıtlar, bu içerikleri benimseyen insanları fetvaya bağımlı kılarak, dini veya inancığı içerikleri sorgulamayı da engelleyecektir. Kısaca fetva doğasında fetva kurbanlarının ihlal edilen hakları, hiçbir şekilde gündeme veya tarihe geçmemektedir. Burada sadece alan memnun, veren memnun kuralıyla, ilkel yabancılaşmış düşünce ve duygular tatmin edilmektedir. Sorunun mantıksal çirkefliğini anlamak için İslam'da üzerine konuşulmayan örneklerinden birinde, kadının sünneti üzerine verilmiş fetvaları dikkate almak gerekir. Bu içeriklerde uygulanan ülkelerde üzerine konuşulmayan cinsel sorun ve nefret öne çıkarken, varlığın veya tanrının yarattığına inanılan insanın doğasına müdahale edilir. Psikolojik sorunsallığı açığa çıkaran sonuçlar, hayattaki fiziksel uygulamalarıyla somutlaşacaktır.

Bu insanların al-Lah adına fetva adıyla karar vermeden önce ki hâlâ böyle bir cesaretleri varsa, önce başka şeyler vermesi gerekir. Para, ekmek, sevgi, merhamet gibi sürekli tanrıya atfedilen şeyler, insanlaşmayı somutlaştırmasına rağmen, özellikle fetva ülkelerindeki insanların ihtiyaçlarını karşılamayan aldatma, kandırma yöntemleridir. Birçok ülkede kullanılan bu tür yöntemlerin tümünde, bedevilerin kapitalist ilişkileri saklıdır. Şimdiye kadar ortaya çıkan sonuçları saptırmak için, birçok insan bu kararların geçerlilik süresini kısaltma veya hiçleştirme örnekleri sergileyeceklerdir. Bu denemelerin mahiyeti olmadığını anlamak için, fetva'nın Muhammed peygamber gibi düşünerek al-Lah adına verilmiş kararlar olduğunu unutmamak gerekir. Eğer bir insan, al-Lah adına karar verme teveccühünü kendine alıyorsa, o vakit bu kararların geçerli olacağı

şeklinde, saptırma amaçlı gerçek dışı masallar anlatma hakkı yoktur. Varsa, önce İslam dünyasında fetva verme geleneğinin şirk olduğunu kabullenmeleri gerekir. Bu konu üzerine ne kadar yazılırsa, çizilirse yazılsın, reaksiyon örneği davranışların ardında psişik nörotik davranışlar gözlenmektedir. Bu kalıpta kalıcı ve sürekli karar olarak verilen fetvalar, ikinci bir fetvaya kadar kaldırılmadığı sürece, bin yıllık fetvaların da geçerliliği söz konusudur. Ebussuud'un Aleviler hakkında söylediği fetvalara başlamadan önce, yaşadığında yaptığı diğer barbarlıklara farklı birkaç örnek vermek gerekir.

İsmail Mâşûkî (Oğlan Şeyh) genç yaşta ve delikanlılık çağında ilim ve irfan sahibi tanınıp şeyhlik makamına geçmiş olmasından dolayı halk arasında (Oğlan Şeyh) lakabıyla tanınmıştır. Kanunî zamanında İstanbul'da Melâmi Şeyhi olmuş ve tarikatını kuvvetlendirmiştir.

Bu zatın tasavvufa ait fikirleri şeriata aykırı görülmüş, Şeyhülislâm Kemal Paşazadenin verdiği fetva üzerine, on iki müridi ile beraber 1529 yılında Sultanahmet meydanında idam edilmiştir.

Melami Şeyhlerinden Haşimî Seyid Osman da devletin takibine uğramış ve uzun zaman gizlenmiştir.

Melamilerin meşhur şeyhlerinden Ankaralı Şeyh Hüsameddin de hükümet tarafından takip edilerek tevkif olunmuş, Ankara kalesine hapsedilmiştir. Fakat ertesi günü kendisini ölü bulmuşlardır.

Melami şeyhlerinden birisi de Bosnalı Şeyh Bali'dir. "Hamza" lakabıyla meşhur olmuştur. Gençliğinde vezirlerin hizmetinde bulunmuştur. Bosna'ya giderek yerleşmiştir. Kısa bir zamanda birkaç bin müride sahip oldu. Bosna uleması bu Melami şeyhinin aleyhinde bulundular. Nihayet İstanbul'a davet olundu. Sonunda Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla Deveoğlu çeşmesi önünde idam olundu. Müritleri cellatlara bahşiş vererek na'şını alıp Silivrikapı dışına defnettiler.....

Bir Melami Şeyhi de Sütçü Beşir Ağadır. Beşir Ağa idam olunup cesedini de denize atmışlardır. Bu hâdise üzerine Melamiler kendilerini gizlemişlerdir. Çünkü Köprülü Fazıl Ahmet Paşa daha birçok Melamileri katlettirmiştir.[441]

Osmanlı imparatorluğunda Melamilerin tarihi dikkat çekicidir. Ebu'ssuud döneminde başlayarak hızlı büyüyen ve taraftar toplayan bir ekol olması, geleneksel İslam mezhep için tehlike arz etmiştir. Bu gibi nedenlerden dolayı, Ebussuud'un sıkça verdiği fetvalarda Melamilerin asılıp kesildiği yazılmıştır. Tüm bunlara rağmen 20. Yüzyıl başında bir Osmanlı padişahı da Melami'dir.

441 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, İstanbul: Meral Yayınevi 1975, C.1, S.67-68

Kürt Ebussuud Efendi Fetvalarında Aleviler ve Ermeniler

Osmanlının büyük İslam hukukçularından Ebussuud isimli Şeyhülislam'ın Aleviler hakkında verdiği fetvalardan örnekler sunmadan önce, Ebussuud'un hasta ve katil fetvalarındaki İslami içeriklerin aşırı geri olduğunu belirtmekte fayda olacaktır. Günümüzde İslami önyargıları tazelemek amaçlı bu fetvalar, Müslüman olmayanlara karşı önyargı, küfür veya diğer kitlesel önyargıları tetikleme amacıyla hâlâ kullanılırken, Ebussuud fetvalarını kutsayan veya zorunlu kabul eden kesitleri sayısının arttığını belirtmek gerekir. Bahsedilen sorunun özellikle Aleviler için nedenleri bellidir. Kızılbaş aydınlar ve tarihsel bilinçten yoksun Alevi dedelerin bilinçsizliği, Kızılbaşlığın sürekli ve özellikle Şiilik etkisi altında kalmasına neden olmuştur.

Bu fetvaların psikogen doğasında insanın tanrılaşması gibi bir sorundan korunurken, kültürel şaraplaşma kabul edilmesi gereken bu içeriklerin son elli yıldaki değerleri üzerine birkaç tümce sarf etmek gerekir.

Konuya başlamadan evvel, Arabi gelenekle adı *Ebussuud İbn Muhammed İbn Mustafa el-İmad* veya *Hoca Çelebi* olarak da anılan bu kötümserin Osmanlı'daki yükseliş evrelerine dikkat çekmek gerekir. Ebussuud adıyla erkeksi soyağacı adlandırılmasına dikkat ettiğimizde, Kürtler'de Arabi kültürel motiflerin çok güçlü olduğunu göreceğiz. Zaten köken olarak geldiği İmadiye bölgesinde az sayıda olmayan Hristiyan, Yahudi ve Ezidilere karşı en büyük nüfusu oluşturan Kürtlerin, İslam iktidarındaki rollerini de göstermektedir. Bu ayrıntıların tümü, kendisinden bahsedilen Kürt halkının inkârına karşı geliştirilen ve tarihsel temelleri olmayan Sümer, Med gibi abartılı tarihsel köken yaratma tezlerinin, tarihsel bilincin gelişmediği toplumsal dinamikleri gösterecektir. Bu sorunlar, daha sonra ulus üzerine tezler ve Kürtler bağıntısında tartışılacaktır.

Müderris, kadı, kazasker rütbelerini aldıktan sonra Osmanlı'daki son İslami rütbe olan Şeyhülislam unvanını alır. Alevilerin katlini vacip kılan Ebussuud, etnik köken olarak Kürt'tür.[442] Onun Kürt olduğunu söyleyen Peçevi, Ebussuud'un kendisini ve Arapzâde Molla Muhiddin'i görevden aldığını, bu kişilere karşı ceza olarak verilen dayak attırmayı, sert ve kaba yaradılışlı mü-

442 Peçevi İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevi, Ankara: Kültür Bakanlığı 1984, C.1, S.44

samahasız bir insan olduğunu onun Kürt soyuna indirgeyerek anlatır.[443]

Şimdi bu ayrıntılarla Osmanlı geleneğinde kadılık ve askerlik kavramlarından türetilen askeri hâkim anlamındaki kazaskerlik görevini yapmış birinin İslam'ın şeyhi olmasını Osmanlı'da ezici çoğunluğu Şafii olan Kürtlerle bütünleştirdiğimizde, günümüzde Kürtleştirilen Zazaların (genel anlamda) Kürt olmadıklarını gösterecektir. Buradaki nicel ayrıntılarla Ebussuud Kürt'tür diyerek, Osmanlı İslam sistemindeki Kürdi etkenleri öne çıkaranlar da olacaktır. Bu şekilde Osmanlının mirasçısı olan günümüzdeki devlete, *"Malazgirt'te birlikteydik, bu vatanı birlikte kurtardık" "Çanakkale de birlikte öldük"* şeklindeki nameler çok yakılmaktadır.[444] Ama hiç kimse, Hamideye'den Teşkilat-ı Mahsusa'ya kadar Ermenileri birlikte katlettik dememektedir. Bu bağlamda ulus modasıyla Kızılbaş Zazaları Kürtlük potasında eritmek için Ebussuud ile Kürtlüğün bir ilişkisi olmadığı yadsımaları da yapılacaktır. Bu ayrıntılarla tarihsel bir gerçeğe dikkat çekmek gerekir. Bir halkın ilk sosyolojik örgütlenme modelinin temellerinde din ve dini motifler barınmaktadır. Dini inançları farklı ve hatta tamamen zıt olan toplumları aynı kimliklerle bütünleştirmek, çağımızın faşizan etnisite mühendisliği örneklerindendir. Kültürel köken ve türevleri farklı olan Zazalarla Kürtleri aynı etnik kimlikle bir araya getirme denemeleri, Zazaların Kürtlük asimilasyonunu doğuracaktır. Ebussuud'dan sonra Osmanlı'ya Fransız elçisi sıfatıyla atanan D'Aramon'ın seyahatnamesi incelendiğinde, Kanuni Devrinde Kürtlerin Osmanlıda varlığı ve yerleşik hayattaki etkilerini açığa çıkarma seçeneği doğacaktır. Bahsedilen eserde Kürtlerin yerleşik hayatta olmadıklarını anlamak sorun olmayacaktır.[445] Bir toplumun tarihsel evrelerini belirleyen en önemli özellik, kültürel veya bölgesel tarihin hangi evresinde göçebe oldukları, hangi evresinde ve hangi özelliklerle yerleşik hayata geçtikleri sıfatsız ve ulus takısız incelendiğinde, hem ön veya son yargılar oluşmayacaktır, hem de sosyolojik bir kategori olan yerleşikler ve göçerlik sorunu, uluslaşmaya alet edilmeden, göçebelerden ulus oluşmayacağı anlaşılacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde sıkça kullanılacak olan ve etnokültürel temelleri sorunlu olan Kızılbaş kavramı üzerine öncelikli açıklamalar yapmak gerekir. Kızıl ve baş kelimeleri hem Türki hem de Farsi dillerde kullanılan kırmızı kafalı anlamında bir sözcüktür. Bu sözcükle İslami asimilasyon sürecinde esas Zazaları sıfatlandırma ve İrani kökeniyle baskı altına alma amaçlanmıştır. Kavramın kültürel temelleri zayıftır. Bu kavramı bilinçli ve hatta övgüyle kullanan

---

443 Age, S.43-44

444 Mustafa Alican, Malazgirt 1071 Kıyametin İlk Günü, İstanbul: Kronik Kitap 2015; https://www.risalehaber.com/malazgirtte-10-bin-kurt-askeri-alparslan-komutasinda-bizansa-karsi-savasti-335594h.htm
https://www.timeturk.com/malazgirt-te-kurtlerin-rolu-neydi/haber-51049

445 Jean Chesneau, D'Aramon'ın Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya, İstanbul: Dergah Yayınları 2012

Aleviler bir taraftan kökenlerini daha kolay ama hatalı bir mantıkla Horasan'a indirgerken, farkında olmadan inançlarını Şiileştirmektedirler. Alevilik, Şiilik ile kapı komşu veya akraba bir inanç değildir. Şiilik inancında, İslam veya devşirilmiş Muhammed inancı hâkimdir. Bu etkenlerin Alevilikte herhangi bir hâkimiyeti söz konusu değildir. Kısa ve kestirme bir açıklamayla sorunu hemen bertaraf etmek daha kolay olacaktır. Animizmin Alevilikteki izleri çok etkin olmasına rağmen, herhangi bir peygamber adını öne çıkarmaksızın sadece tek tanrıya inanırlar. Bu inancın ritüellerindeki özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık izleri, İslam'a göre daha güçlüdür. Böyle uzun detaylı incelenmesi gereken bu konuda şimdilik Kızılbaş Aleviliğin Şiilerle akrabalığı olmadığını, dolayısıyla İslam'la da uzaktan veya yakından bir bağı olmayacağını söylemek yeterli olacaktır.

Ebussuud'un dinini ve hatta inancı bilmediğini gösteren yüzlerce fetvadan bir tanesi, Aleviler üzerindedir. Bu fetva ile bir taraftan Zazaların Kürt olmadıkları somutlaşırken, Kızılbaşlara düşmanlık gerekçesiyle kökenlerinin nerelere indirgendiğini göreceğiz. Bu ayrışmada Aleviliğin din, Zazalığın etnik kimlikler olduğu bilinmesine rağmen, ötekileştirilmiş bütün toplumlarda din ve etnik kimliğin iç içe eridiği gözlenecektir. Aynı sonuçlar, Osmanlı sisteminde Ermeniler için de geçerlidir ve bu örnekle ötekileştirme sonucu dini veya etnik nedenlerin birleştiği gözlenecektir.

Medine-i Münevvere etrafında kefere çok iken ve Bilâd-ı Şam feth olunmamışken anlara gaza eylemekden Hazret-i Ebibekr-i Sıddık hilafetinde zuhur eden Müseylime-i Kezzâb'a tabi olan tâife-i mürtedde üzerine gaza eylemeğe ashâb-ı kiram icmâ'ları ile tercih ve takdim buyurmuşlardır.[446]

Ebussuud'un fetvaları cumhuriyet sonrasında 1972 yılında Mehmet Ertuğrul Düzdağ isimli İslamcı araştırmacı tarafından ideolojik amaçlarla latinceleştirilmiş transkripsiyonu basılır. Özellikle Alevilere karşı yazılmış fetvalarda katletme ve tecavüz emirleri barındırdığından, 20. yüzyılda barış ve eşitlik dini olarak yansıtılan İslami Osmanlı düzgülerini yalanladığından, içeriklerde değişim yapılır ve sansürlenir.

Bu yıllarda İslamcılar, baskı altındadırlar. Kızılbaş Aleviler 68 Öğrenci hareketinden etkilenerek hızlı bir şekilde Marxist örgütlerde komünist sıfatıyla aktifleşirler. Osmanlı mirasını sahiplenen Türki benlikte eksik olan ideolojik köken, Panislamizm'dir. Bu bunu sağlamak için Osmanlıda Aleviler hakkında verilmiş fetvaların, fetva kutsallığında devreye girmesi gerekir.

Ebussuud fetvalarında Kızılbaş kadınlar hakkında *avreti tezevvüce kâdiredir* emrine göre Alevi kadınlara tecavüz daveti çıkaran psikolojiyi öne çıkarmak gerekir.[447] Bu önyargı veya şerefsiz davet, Dersim üzerine yazılan raporlarda,

---

446 Veli bin Yusuf (Veli Yegan Efendi) (998/1589), Mecmûatü'l-fetâvâ, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, S.187; http://alevikulturmerkezi.blogspot.com/p/bolum-2-ebu-suudun-fetvalari.html

447 Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972. S.112

Zaza kadınların sekse düşkünlüğü ibaresiyle dolaylı tekrarlanmaktadır.[448] Ona göre Kızılbaşlarla savaşmak, hem *gazâ-yı ekber*'dir, hem de *bagilerdir ve hem vücûh-i kesireden kâfirlerdir.*[449]

Zaman boyutunda Ebussuud fetvaları Osmanlı'dan cumhuriyete kadar Kızılbaşların yaşadıkları haksızlıkların sorgulanmasına katkı sağlayacaktır. Bu olumsuz akımın kültürel etkisini unutturmak veya gereksizleştirmek için *Osmanlı Arşivlerinde Şeyhülislam Fetvaları* adıyla, Ebussuud'dan farklı fetva örnekleri barındıran yeni bir eser çıkarılır.[450] Bu derlemede Alevi Kızılbaşlar hakkında herhangi bir fetva yayınlanmaz. Osmanlı geleneğinde sorunlu İslam'la zamanla ortaya çıkan sorunlar, bu şekilde otosansür edilirken, hâlâ İslam'a dâhil edilmek istenen Kızılbaş Alevilerin yumuşak dini asimilasyonu da sürmektedir. Bütün asimilatif girişimlerde, bir insandan başlayarak bir toplumun ömründe gözlenecek sonuçlar gözlenmesine rağmen, genel sonuçları birkaç kuşak süreceğini bu fetvalardaki örneklere açıklamak mümkündür. Bu yöntemde öncelikle birey veya toplumun kültürel kökenleriyle olan bütün bağları kesilir ve yeni inancın motifleri gözlenir. Alevilerin asimilasyonu, bir taraftan Sünni İslam tarafından, diğer taraftan Şii İslam ve Timur istilalarına indirgenecek izler bulunmaktadır. Sünni İslam'ın en basit örneğini Hacı Bektaş örneğinde göreceğiz. Genel anlamıyla Aramice kökenli hac sözcüğüyle, insanların yuvarlak bir halka oluşturarak dans etmesi anlatılır. Hac, İslam'la birlikte Arap dininin temel direklerinden biri hâline gelir. Şii veya Sünni İslam'ın bütün ekolleri, Mekke'ye giderek hacı olurlar. Namaz kılmayan, Mekke'ye gitmeyen veya Ramazan orucu tutmayan Kızılbaşlara hac ve hacı kavramını yakınlaştırma, Nevşehirli Bektaş'la yapılır. Animistik bir taş kutsaması ritüeli olan hac ve hacılık, Aleviliğe benzer şekilde Bektaş kültü ile girer. Sonuç olarak bu şekilde Alevilere Bektaş üzerinden animistik Arabi taş kutsaması yerleşir. Şiilik ve Hurufilik etkilerini bir arada göstereceğimiz ikinci kültürel asimilasyon örneğine Timur ve Nesimi'yi örnek göstermek gerekir.

Buradaki politik amaç, yani devlet sanatıyla dolaylı sergilenen amaç, dinler arası yumuşama veya biraz farklı olmalarına rağmen Aleviler hakkında var olan olumsuz ön veya son yargıların değiştirilmesi değildir. İnsani amaçlara biraz gerçekçi bakmak gerekir. Birincisi kültürel açıdan bilgisiz ve bilinçsiz insanlara bildiklerini sandıkları konularda uğraş terapisi ve helal maaş yaratılmaktadır. İkincisi ise monoteistleşmiş bir dinin kendini uzun vadeli diğer monoteistlere karşı liberalleşme örnekleriyle sergilemeyi amaçladığından, Kızılbaşlar bu döngünün insani malzemeleridir. Sert anlaşılacağı şeklinde bir soruna kapılmadan,

---

448 İzzettin Çalışlar, Dersim Raporu, İstanbul: İletişim Yayınları 2010, S.49

449 Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972, S.109

450 Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca, Osmanlı Arşivlerinde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 2015

aynı asimilasyon ulusal kökenli dini motifli bir şekilde Kürtlerle aynılaştırma eğilimin de gözlenmektedir. Kuzeydeki İslam toplumlarında gözlenen Şafiilik ekolü, kuzeyi Arabistan'a çevirmek isteyen ve gericiliğin konserve edildiği bir ekoldür. Animistik köken ve kültürlerinden dolayı insanlar, toplumsal ritüellerinde de dini ritüelleri kullanarak, toplumda etkili olma prensibini açığa çıkarırlar. Bu sorun veya davranışın köklerinde, gerçekte kitlesel eğitimsizlik ve aydının toplum seviyesine düşerek gerileşmesi vardır. Bu gerçeklik ise, bir taraftan aydın kafasındaki psikolojik sorunun kültürleştiğini göstermektedir. Bahsedilen seviye, avam içinde zaten eğitimsizlik ve dinler ile korunmaktadır.

Animistik mantık ve inanç üzerine İslam'la ilişki içinde incelenmiş tek bir çalışma vardır. Bu çalışmada inancın temel obsesif motifleri, monoteistleşme sürecinde psikolojik ve tarihsel evreleriyle birlikte incelenmiştir.[451] Animistik bilincin insanlık tarihindeki yaşamı yüz bin yılı aşmıştır. Yani İslam'ı Hristiyanlık ve Yahudiliğe götürmeden önce, bu inançların tümünü en az yüz bin yıl geriye götürerek, reel yaşam şartlarının inançlar üzerindeki etkileriyle incelemek gerekir. Bu tespitler Kızılbaşlar için de geçerlidir. Ebussuud ile Osmanlı, Kürt ve Arap kültüründe Kızılbaşlık üzerine dört yüzyıl önce yazılmış fetvalarla somutlaştırabiliriz. Bu kitabın başlığı okuyucuya bir başka gerçeği daha somutlaştırmaktadır. Bu da 16. Yüzyıldaki Türk ve İslam toplumsal yaşamının hangi motiflerle şekillendiği gerçeğidir. Bunun anlamı şudur. Bugün bir fetva ile *A* kişisi veya toplumu üzerinde yaratılmış ön ve son yargılar, bu inançtaki insanların bilincinde yüzlerce yıl kalacaktır. Şii olmalarına rağmen 14 Şubat 1989 tarihinde İranlı Şii Humeyni'nin verdiği ölüm fetvası hâlâ geçerlidir. Bu döngüde koruma, günümüz insanlarının bilinç seviyesi veya medyatik etkiler altında değişeceği düşünceleri geçersiz kalmıştır. Aynı motifler, bir asır veya bir gün öncesinde yeni söylemlerde biraz değil, hiç değişmemiştir. Bu motifler, Kızılbaşlar için de değişmemiştir. Maraş'ı unutmaya gerek duymaksızın Sivas Madımak otelinde yaşanan motiflerin günümüzdeki karşılıklı değerleri de değişmemiştir. Bu çalışmada Ebussuud hazretlerinin vakti zamanında söylediği on binden fazla fetvadan tez amaçlı olduğundan, içeriklerde hem radikal yoğunlaşma ve hem de denge oluşturma amaçlı olacaktır. Her şeye rağmen bu örneklerde Kızılbaşlar, hem Osmanlı toplumunda yaşanmış tarihsel köklerine inme şansını bulacaklar, hem de az boz oranda Kürt olmadıklarını ve Osmanlı'da kimlerle kültürel dost olduklarını göreceklerdir.

Ebussuud, önce Kürtlerle uzaktan yakından ilişkisi olmayan Kızılbaşları ve hatta Türki Bektaşileri mürtet yapar. İslam toplumlarındaki Paganlar, Yahudiler, Hristiyanlar, Ezidiler, Zerdüştler, mürtet değillerdir. Bu temelde mürtedlik, İslam içi bir sorundur. Namaz kılmayan, oruç tutmayan hacla uzaktan yakından ilişkisi olmayan Kızılbaşların İslam olmadıkları düşüncesi, yayılma ve tahak-

451 Denis Dreisbusch: Animizm ve İslam (Yayınlanmamış) kitap.

küm amaçlı İslam inancı için kabul görecek bir düşünce değildir. Bu tarihsel geçmişte Kızılbaşların, kabul ile İslamlaştırılması ve ardından mürtedleştirilmesi, inancın arkaik faşist karakteriyle ilgili bir sorundur. İrani Şiilik etkisinde kalmış Kızılbaşlar, bu zayıf etkenler altında Sünniler tarafından obsesif İslamlaştırılır. İraniler, günde üç kez namaz kılarlar. Oruç tutarlar, hacca giderler, biraz daha şahşahalı ve uzun olsa da Arabi şahadet sözleşmesini yerine getirirler. Demek oluyor ki günümüzde olduğu gibi 16. yüzyılda Kızılbaşlar arasında İran kökenli dini inanç mevcut olmamasına rağmen, Sünniler tarafından kendilerine İrani bir aidat atfedilir. Bu konuda ikinci ve daha etkili bir etken Bektaşiliktir. Bektaşilik ile Kızılbaşlar arasındaki etkileşim, yüz yıl kadar etkileri süren Moğol istilası döneminde çoktan başlamıştır. Bektaşilik, Moğollar tarafından İslam'ın devlet dini olarak yasaklanmasından sonra ortaya çıkan ayrışmaların ürünü bir inançtır.

Ebussuud tarafından Kızılbaşlar hakkındaki fetvaları sözlü söylemler olarak düşünmemek gerekir. Bir fetva, tanrı al-Lah adına verilmiş karardır. Metafizik hukuk açsından kanun hükmündeki kararnamelerdir. Sorunun nerede başladığı ve nerede bittiğini görmek ve Kızılbaşlar hakkındaki fetvalarda aracı malzeme yapılan zimmi Ermenilerin de dâhil olduğu grupta erkek ve kadın üzerine söylenen fetvalardan kısa bir örnek sunmak yeterlidir.

370. ***Mese'ele:*** *Müslüman olduktan sonra yine kâfir olan Zeyd-i Zimmiye şer'an ne lâzım olur?*

Elcevab: *İslâm'a cebr olunur, gelmezse katl olunur.*

371. ***Mese'ele:*** *Hind-i Zimmiye, İslâm'a geldikten sonra mürted olup, irtidâdı üzerine musir olsa katil lâzım olur mu?*

Elcevab: *Olmaz, amma zindandan asla çıkarılmaz, dünya yüzünü gösterilmez, ölüp gidinceye değin.*

Zeyd-i Zımmiye, İslam dışı Hristiyanlık veya Yahudiliğe dâhil olan erkek kişidir. Bu kişinin İslami anlamda kâfir olması demek, tek tanrı inancından pagan inancına geri dönmesi demektir. İslam inancında günümüzde de hâlâ bilinmeyen, bilinmediği için de cömertçe kullanılan kâfir kavramı, Hristiyan veya Yahudiler için geçerli değildir.[452] Bu yüzden Ebussuud'un saplantılı bir şekilde kendi inancından olmayanları kâfir adlandırması, kendi inancının dini kavramları bilmediğini göstermektedir. Bu şartlardaki bir insanın, Zeyd-i Zımmi adıyla tanımladığı İslam olmayan monoteist birine cebr uygulaması, bilgisizlik ile obsesyon arasındaki bağı göstermektedir. Bu şartlardaki bir şeyhülislam, elbette psikolojik sorunsallıktan dolayı kafayı sıyırdığı için kendi gibi düşünmeyenlerin katl etme eğiliminde olacaktır. Bu örneklerde, tartışmasız bir şekilde kişinin al-Lahlaşması görülmektedir.

Aynı sorun altındaki kadına karşı davranışlar ise *Hind-i Zimmiye, İslâm'a geldik-*

452 Kur'an, 16 Nahl Suresi 91; 60 Mümtehine Suresi 8

ten sonra mürted olup, irtidâdı üzerine musir olsa katil lâzım olur mu sorusunda cariye adayı yapılmaktadır. İslam'da veya Kur'an'da kesin bir kural vardır. Bu kurala göre mürtet olan kişilerin katli vaciptir.[453] Hind-i Zimmiye kurgusundaki kadın önce İslam, sonra mürtet oluyor ve bu davranışlarını inatla sürdürmesine rağmen, zindana atılır ve zindandan asla çıkarılmayacağı şeklinde anlamsız masallar anlatılmaktadır. Bu basit örneklerde, hukuksuz hukukçu Osmanlı Şeyhülislamı Ebussuud'un dinini bilmediğini gösterdikten sonra, şimdi bu saçmalıkların hâlâ kurbanı olan Kızılbaşlar hakkında söylediği iğrenç fetvaları okuyalım.

479.

Mes'ele: Kızılbaş tâifesinin şer'an kıtâli helâl olup, kat eden gazi ve kızılbaş tâifesinin ellerinde maktul olanlar şehîd olurlar mı?

***Elcevâb**: Olur, gazâ-i ekber ve şehâdet-i azîmedir.*

Su'al-i âhar: kıtalleri helâl olduğu takdirce, mahzâ sultan-ı ehl-i İslâm hazretlerine bağy ve adâvet üzere olup, asker-i İslâm'a kılıç çektiği için mi olur, yâhud gayri sebebi var mıdır?

Elcevâb: hem bâgîlerdir, hem vücûh-i kesîreden kâfirlerdir.[454]

Soru: Kızılbaş topluluğunun, dine göre topluca öldürülmesi helal midir? Bunları öldürenler gazi, bu öldürme sırasında ölenler de şehit olur mu?

Yanıt: Kızılbaşların topluca öldürülmeleri elbette dinimize göre helaldir. Bu, en büyük, en kutsal savaştır. Bu yolda ölmek de şehitliğin en ulusudur. Kızılbaşların topluca öldürülmeleri elbette dinimize göre helaldir. Bu yolda ölmek de şehitliğin en ulusudur.

Ek Soru: Kızılbaşların öldürülmesi, İslam Sultanına düşmanlık besledikleri için mi şarttır, yoksa başka nedenleri de var mıdır?

Yanıt: Bunlar hem sultana isyan ederler hem de dinsizdirler.

480.

Mes'ele: Re'isleri, resûlullah âlindendir derler, öyle olucak nev'â şüphe olur mu?

Elcevâb: Hâşâ yoktur. efâl-i şenî'aları, neseb-i tâhire 'alâkaları olmamağa şehâdet ettiğinden gayri, sikâttan menkuldür ki, babası İsmail ibtidâ-i hurucunda, imam Ali er-Rızâ ibn Mûsâ el-Kâzım meşhedinde ve şâir emâkinâe olan sâdât-i 'izamı, kendinin nesebini bahr-i ensâba dere eylemeğe ikrah edip, iftiraya cür'et edemeyenleri katliâm edincek, ba'zı sâdât katilden halâs için imtisal suretin gösterip dediğin eylemişler. Amma bu miktar tedârik eylemişler ki, bunun nesebini, ulemâ-i ensâb-i şerife mabeynlerinde akîm olup, asla nesli kalmamağıyla marûf bir seyyide müntehi kılmışlardır, ki nazar edenler hakîkat-i hâle vâkıf olalar. Faraza sıhhat-i nesebi mukarrer olsa dahi, bîdin olucak, şâir kefereden farkı olmaz.

Resûlullâh'ın âli, şe'âir-i şer'-i mübîni ri'âyet ve ahkâm-i metini himâyet edenlerdir. Nûh'un, Ken'an sulbü oğlu iken dîni üzerine olmadığı için "ehlimdendir" deyu, necatı için rabb-i izzete du'â ettikte deyu buyurulup, şâir kefere ile bile ta'zîb ve iğrâk duyurul-

---

453 Kur'an, 4 Nisa Suresi 89

454 Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972, S.109

muştur. enbiyâ-i izam neslinden olmak, dünyevî ve uhrevî azabdan necata sebeb olsaydı, Âdem nebi neslinden olmak ile esnaf-i kefereden bir kâfir asla dünyâda ve âhirette mu'azzeb olmazdı. Vallâhu te'alâ dem ve ahkem.[455]

Soru: Kızılbaşların önderinin Peygamberinin soyundan olduğu söyleniyor. Bu durumda, Kızılbaşların öldürülmelerinin helal olduğundan biraz kuşku duyulamaz mı?

Yanıt: Hâşâ, en küçük kuşku duyulmaz. Kızılbaşların yaptıkları kötü işler, o temiz peygamber soyuyla bir ilgilerinin olmadığını göstermeye yeter. Ayrıca babası İsmail ortaya çıktığında, İmam Ali er-Rıza İbn Musa el-Kâzım'ın mezarının bulunduğu ve diğer yerlerdeki büyük seyitleri zorlayarak kendi soyunu da onlarınkinden göstermek istedi. Direnenleri öldürttü. Bazı seyitleri kıyımdan kurtulmak için bu isteğe boyun eğmişler, fakat dikkat edenlerin anlayabilmesi için de onun soyunu kısır bir seyide bağlamışlardır. Ayrıca, soyunun peygambere dayandığı doğru olsa bile, dinsiz olunca diğer kâfilerden ayrımı kalmaz. Ancak ve ancak doğruluğu tartışılmayacak olan kutsal şeriat töresine uyanlar ve onun sağlam kurallarını koruyanlar peygamber soyundan olabilir.

Örneğin, Kenan, Nuh Peygamberin oğluydu ama onun yolundan çıkmıştı. Nuh Peygamber, Kenan'ın kurtulması için yalvardığında, Tanrı, "O senin soyundan sayılmaz" demiş, Kenan da öbür kâfirlerle birlikte boğulup cezalandırılmıştı. Eğer büyük peygamber soyundan gelmek azaptan kurtulmaya yetseydi, Âdem Peygamber soyundan geldikleri için, bütün kâfirler bu dünyada ve öbür dünyada asla azaba düşmezlerdi.

481.

Mes'ele: *Tâife-i mezbûre giadan olmak davâ ederler, "lâ ilahe illallah" derler iken, bu mertebeyi îcâb eden halleri nedir, mufassal ve meşrûh beyan buyurula?*

Elcevâb: *Şi'adan değil, "yetmiş üç fırka ki, içinde ehl-i sünnet fırkasından gayrı nârdadır" deyu resul tasrih buyurmuşlardır, bu taife ol yetmiş üç fırkanın hâlis birinden değildir. Her birinden bir miktar şer ve fesad alıp, kendiler hevâlarınca ihtiyar ettikleri küfr ü bid'atlere ilhak edip, bir mezhebi küfrü dalâlet ihtira eylemişlerdir. Dahi durup gün günden artırmak üzerinedirler. Şimdiye değin üzerine müstemir oldukları kabâyih-i marûfelerinin, müceb-i şeriat-i şerife üzerine mufassaları hükmü budur ki: Ol zâlimler Kur'an-ı azîmi ve şeriat-i şerifeyi ve din-i İslâm'ı istihfaf eylemekle ve kütüb-i şer'iyyeyi tahkir edip oda yakmak ile ve ulemâ-i dîni ilimleri için ihanet edip kırmak ile ve re'isleri olan fâcir me'lûnu mabud yerine koyup ana secde eylemekle ve dahi hürmeti nusûs-i kafiye ile sabit olan envâ'-i hurumât-i dîniyeyi istihlâl eylemekle ve Ebî Bekr ile Ömer'e la'n eylemekle kâfir olduklarından sonra, Aişe-i sıddıka'nın berâati hakkında bunca âyet-i azîme nazile olmuş iken, anlara itâle-i lisan eylemekle Kur'an-i Kerîm'i*

---

455 Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972, S.109-111

tekzîb edip kâfir olduklarından maadâ, risâlet-penâhın cenâb-ı azizlerine şeyn getirdikleri ile sebb-i nebî eylemiş olup, cumhûr-i ulemâ-i a'sâr ve ernsâr icmâı ile katilleri mubah olup, küfürlerinde şek edenler kâfir olurlar. İmâm-ı Azam ve imam Süfyân-i sevrî ve imam Evzâgî katlarında tamam sıhhat üzere tevbe edip islama gelicek, eğerçi bu küfürler dahi şâir kefere küfürleri gibi afv olunup katilden necat bulurlar, amma imam Mâlik ve imam Şâfiî ve imam Ahmed bin Hanbel ve imam Leys bin Sa'd ve imam İshak bin Râhûye ve şâir uzemâ-i ulemâ-i dinden cem-i kesîr katlarında asla tevbeleri makbul ve İslâmları muteber değildir, elbette hadden katl olunurlar. İmam-i din-penah zikr olunan eimme-i dinden, hangi canibin kavli ile amel ederler ise meşrû'dur. Ol kabâyih ile ittisafları cem-i ehl-i İslâm içinde tevatür ile muayyenen malûm olmuştur. Hallerinde tereddüd ve iştibah yoktur. Askerlerinden olup kıtale mübaşeret edenler ve binip inip etbâ'ından olanların sânında asla tevakkuf olunur değildir. Amma şehirlerde ve köylerde kendi hâlinde salâh üzerine olup, bunların sıfatlarından ve ef'allerinden tenezzühü olup, zahir halleri dahi sıdklarına delâlet eyleyen kimselerin kizbleri zahir olmayınca, üzerlerine bunların ahkâmı ve ukûbâtı icra olunmaz. Bu taifenin kıtali şâir kefere kıtalinden ehemdir. Anınçün Medîne-i münevvere etrafında kefere çok iken ve bilâd-i Şâm feth olunmamış iken anlara gaza eylemekten, Ebî Bekr-i sıddık hilâfetinde zuhur eden müseyleme-i kezzaba tâbi' olan tâife-i mürtedde üzerine gaza eylemeğe, eshâb-î kiram icmaları ile tercih ve takdim buyurmuşlardır. Ali hilâfetinde havârîc kıtali dahi böyle olmuştur. Bu taifenin fesadları dahi azimdir, yeryüzünden fesadların ref eylemek için mücâhede eylemek dahi ehemdir.[456]

***Mesele:* Kızılbaşlar, Şii olduklarını söylüyorlar, "lailahe illallah" diyorlar. Kendilerine karşı uygulanan bu ölçüde sıkılığın nedeni nedir? Ayrıntılı ve geniş geniş açıklar mısınız?**

Elcevap: Onlar Şii de değildir. Zaten, "Yetmiş üç yoldan ehlisünnet dışındakiler yanacaktır" diyen peygamberimiz durumu aydınlatmıştır. Kızılbaşlar, yetmiş üç yolun tam olarak birinden değildirler. Her birinden bir parça kötülük ve bozgunculuk alıp kendi isteklerine göre yarattıkları sapıklık ve küfürlerine katarak bir sapıklık ve dinsizlik mezhebi kurmuşlardır. Bu kötü durumlarını gün gün artırmaktadırlar. Bunların sürüp giden, bilinen suçlarına bakarak kutsal şeriata göre şu yargılara varırız: O zalimler, ulu Kur'an'ı, kutsal şeriatı ve İslam dinini hafife almakta, dinsel kitaplara söverek ateşe atmaktalar. Gerçek şeriat âlimlerini bu bilgileri yüzünden kırmakta, önderleri olan sapık haini Tanrı yerine koyarak ona secde etmekteler. Ayrıca haram olduğu sağlam ayetlerle saptanmış olan bütün yasakları da helal sayıyorlar. Ayrıca Abu Bakr ile Omar'a lanet ettiklerinden dolayı da kâfirdirler. Ayrıca, doğruluğu tartışılamayacak olan Peygamberin ailesi Ayşe'nin erdemine ilişkin birçok kutsal ayet inmişken, bunlar Ayşe anamıza dil uzatarak Kur'an'ı yalanlamakta ve böylece de

456 Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972, S.111

kâfir olmaktalar. Ve yine Ayşe'ye yönelik suçlamaları ile peygamberimizin kutsal büyüklüğüne leke sürerek bu yolla peygambere sövmüş sayılırlar. Bu yüzden bütün Kızılbaşların, büyüğü küçüğü ile kentleri ve eserleriyle yok edilmeleri şarttır. Bunların kâfir olduğundan kuşku duyanlar da kâfir olur. Kızılbaşlar, İmam-ı Âzam ve İmam Süfyan-ı Servi'ye göre, eğer tam anlamıyla tevbe eder de İslamiyet'e dönerlerse ölümden kurtulurlar. Fakat İmam Malik, İmam Şafii, İmam Ahmed bin Hambel, İmam Leys bin Sad, İmam İshak bin Rahuya ve öteki din bilginlerine göre bunların tevbeleri de kabul edilmez. Elbette boyunlarının kesilmesi gerekir. İmam Ebu Hanife onların hangi yanın inancını benimserlerse o yandan olacaklarını söylemiştir. Bu karar bilinir. Kızılbaş askerleri için ne yapılması gerektiği konusunda bir ikilik yoktur. (Öldürülmeleri gerekir.) Fakat köylerde ve kentlerde kendi hâllerinde doğrulukla oturup Kızılbaşların nitelik ve davranışlarından arınmış, dışları da buna uygun kimselerin, yalanları ortaya çıkmadığı sürece, diğerlerine uygulanan katliamdan kurtulmaları gerekir. Kızılbaşların öldürülmeleri, diğer kâfirlerin yok edilmelerinden daha önemlidir. Örneğin Medine çevresinde kâfir çokken ve Şam henüz ele geçirilmemişken Abu Bakr, kâfirlere saldırmayı değil, yalancı Müseyleme'ye bağlı bu döneklere saldırmayı yeğlemiştir. Hazreti Ali zamanında Haricilerin kırılması da böyle olmuştur. Bu kesimin kötülükleri çok büyüktür. Bunların kötülüklerini yeryüzünden silmek için çok çaba harcamak, ne gerekirse yapmak lazımdır.

Bu konuda Alevilerinde dilbilincinde olan bir anlamsızlığa, somut ve objektif anlam kazandırmak gerekir. Bu da 73 fırka, 72 millet, 70 veya 72 huri gibi büyüklükleri nicelikleştirmek için kullanılan sayısal büyüktür. Günümüz insanı, 70 sayısını sayma sayılarında olduğu gibi genel bir anlam kazandırmak ister. Fakat bu denemelerin hepsi, mantıksal açıdan saçma sapan düşünlerdir. Yeryüzünde uluslaşmayla birlikte çoktan 73 millet kavramı saçmalaşmıştır. Eğer insanlık ulus psikozlarıyla özgürlüğe veya eşitliğe ulaşacağını düşünüyorsa, hem yanılır hem de gelecekte ulus sayının üç veya beş yüz olması da olasılaşmaktadır. Araplarda 70 temelindeki sayıları anlamak için, Türkçede kullanılan *yediden yetmişine* kadarla başlayan aykırı küfrün yardımına ihtiyaç duyulmaktadır. Burada yedi, sayılabilen niceliktir. Fakat Arapçada yetmiş, sayılamayacak kadar çok olan şeylerin sıfatıdır. Sayı bilinci, Araplarda gelişmemiştir. Bu bağlamda Romen rakamlarına karşı, İbn Harazmi tarafından geliştirilen Farsi veya Süryani sayı sistemi, İran üzeri Hindistan'dan getirilen bir sistemdir. Bu sisteme es-sıfır'ı, yani hiçi de dâhil etmek gerekir. Cennette 70, 72 huri var dediklerinde, bunun anlatılan, günümüzdeki sayı bilinciyle 10, 20, 30, 60 veya 72 huri değil, aksine sayılamayacak kadar çok olan, diğer bir anlamda sonsuz olan miktarlardır. Bu bağlamda, ne kadar çok huri varsa, ne kadar çok millet veya fırka varsa, yetmiş tabanlı sayılarla onların sayılamayacak çokluğunu anlatmaktadır. Bu açıklamaları kabul etmek istemeyen biri varsa, ar-Razi'nin Tefsir-i Kendir'den,

benzer şeyleri okuyabilir.[457] Yetmiş sayısı hakkındaki bu ayrıntıları İslam şeyhi Ebussuud bilmemektedir. Bilmeyenlerin sayısı belki de milyarlarca olduğu için, hâlâ ölünce 72 huri için insan katletmeyi amaçlamışların ne halde olduklarına gülmek gerekir.

482.

Mes'ele: *Nahcivan seferinde tutulan Kızılbaş evlâdı kul olur mu?*

Elcevâb: *Olmaz.*[458]

Soru: Nahçıvan seferinde esir alınan Kızılbaş çocuğuna devşirme usulü uygulanır mı?

Yanıt: uygulanmaz.

483.

Mes'ele: *Padişah emriyle Kızılbaş taifesi vurulup, sagîr ve kebîri esir olanlardan bazı Ermeni olduklarında, ol takdirce halâs olurlar mı?*

Elcevâb: *Olurlar. Ermeniler, Kızılbaş askeri ile asker-i İslâm üzerine gelip muharebe etmiş olmayıcak, şer'an esir olmak yoktur.*[459]

Soru: Padişah emriyle vurulan Kızılbaşlar arasında esir olanlardan bazıları Ermeni olsa kurtuluşa erer mi?

Yanıt: Kurtulurlar, bu takdir de Ermeniler, Kızılbaş askeriyle İslam askeri üzerine gelip savaşmış olmayacak şeraite göre esir almak yoktur.

484.

Mes'ele: *Mürtedde darül-harbe lahika olmadan alıp esir eylemek caiz idüğüne imam-ı A'zam'dan nakl olunan rivayete binâen, Kızılbaş avretlerin esir eylemekle asker-i İslam'a kemâl-i kuvvet ve şevket, a'dâ-i dîn-i metine nihayet za'f ü zillet gelir olsa, ol rivayet ile amel olunmak şer'an caiz olur mu?*

Elcevâb: *Caizdir.*[460]

Soru: Dinden döneni savaş olmadan da esir etmek İmam-ı Azam'ın rivayetine göre caiz olduğuna göre Kızılbaş kadınlarını esir etmekle İslam askerine kuvvet ve ululuk, din düşmanlarına da zayıflık ve alçaklık gelirse bu rivayete göre davranmak caiz midir

Yanıt: Caizdir.

485.

Mes'ele: *Bu rivayet ile ol esir olunan avretin hizmetleri, vat olunmaları şeran helâl olur mu?*

Elcevâb: *Cümle hizmetleri helâldir. Amma mürteddelerdir, İslâm'a gelmeden vatları helâl değildir.*[461]

---

457 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.12, S.112

458 Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972, S.111

459 Age, S.111

460 Age, S.112

461 Age, S.112

Soru: Bu rivayetle esir alınan kadının hizmetleri ve evlenilmesi caiz mi?

Yanıt: Hizmetleri helaldir ancak dinden çıkmıştır, evlenilmesi için İslam'a gelmesi gerekir.

486.

Mes'ele: *Çâryâre sebb eden, Kızılbaş idüğü sicil olunan Zeyd'i, Amr oğlu Bekr katl eylese, şer'an nesne lâzım olur mu?*

Elcevâb: *Sebb ettiği vakit katl ettiği muhakkak ise taarruz olunmaz.*[462]

Soru: Ashaba söven Kızılbaş Zeyd'i Amr oğlu Bekr öldürse ceza verilir mi?

Yanıt: Küfür ettiği belli ise bir şey lazım gelmez.

487.

Mes'ele: *Yezid'e lânet ve ana lânet etmeyene dahi lânet diyen Zeyd'e ne lâzım gelir?*

Elcevâb: *Lânet etmeyene lânet nâmeşrûdur. Lânet etmemek onun efâlin kabul değildir.*[463]

Ebussuud zırvalıklarını değerlendirmeden önce İslam toplumları yazı bilincinde psikolojik sorun kökenli ve bir şekilde bilinçli kullanılan bir hataya dikkat etmek gerekir. Bu da Kızılbaş veya Ermeni şeklinde küçük harflerle yazılmış İslam olmayan halkların isim örnekleriyle kültürel açıdan bu toplumları küçültme, alçaltma amaçlanmaktadır. Bu sorunu editörler tarafından okunmuş, düzeltilmiş bütün İslam klasiklerinde küçük harflerle Yahudi, Hristiyan yazılması, geri kalmış bir kültürel tatmin yöntemi kabul etmek gerekir. Bir halkın etnik adı veya kimliği, sadece Türkler ve Araplar için büyük harflerle yazılıyor ve Ermeniler veya Yahudi isimleri küçük harflerle yazılıyorsa, o vakit bilincin gerçekten de tahribatlı olduğunu göstermektedir.

Burada Osmanlı hukuk geleneğinde inkâr edilenin inkârı prensibiyle, Yezid'e lanet etmeyeni de lanetleyen Zeyd'e karşı, Yezid'in meşruluğu sağlamlaştırılır. Burada Ebussuud'un Kızılbaşlar hakkındaki fetvalarına devam etmeden Osmanlı'da Timur üzerinden aldığı izleri silinmeyen Yezid nefreti ve laneti kültürü üzerine tarihsel bir ilişkilendirme yapmak gerekir. Ki Timur'un nefret ettiği hem de yıldırımlı Abu Yazid isimli Osmanlı sultanını da bu döngüye ilave etmek gerekir. Aynı Timur'un Ermenistan'a altı sefer düzenlendiğini, her defasında Sivas, Erzincan, Van bölgelerinde on binlerce Ermeni'yi katlederken dünyanın sonu geldiğini anlatırlar.[464] Önce aksak Timur'un, mitolojik büyüklüğüne güvendiği ve yasalarını uyguladığı Cengiz Kaan ve Moğol kökenli değil, Türkistanlı veya Türk olduğunu söylemek gerekir.[465] Aksak Timur okuryazar veya

---

462 Sebb etmek kavramı genel olarak iki anlamlıdır. Birincisi küfür ve hakaretli sözler söylemek, ikincisi ise bir inancın temel ilkelerinden tanrı ve peygamberlerinin varlığını inkar etmek amaç ve içeriklerin tümüdür.; Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972, S.112

463 Age, S.112

464 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.113, 164; Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul: Ses Yayınları 1993, S.87, 182

465 Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul: Ötüken Yayınları 1980, S.386; Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.23

Arapça okuryazar değildir. Adındaki *lan*, *lenk* eki, aslında kendisine karşı bir hakarettir.[466] Sünni ekolden Müslüman olmasına rağmen, şeriata karşı Cengiz han yasalarını üstün tutar. [467] Müslüman olan biri için Cengiz han yasalarının şeriat yasalarından üstün tutulmasının Timur tarihine göre açıklanması gerekir. Sorunun katliamlarla ilişkisini anlamak için, farklı bir konuya Timur başlığı altında değinmek gerekir.

488.

Mes'ele: *Muâviye hayırlı kişi değildir dese, şer'an Zeyd'e ne lâzım olur?*

Elcevâb: *Ta'zîr olunur.*[468]

Soru: "Muâviye hayırlı kişi değildir" dese, şer'an Zeyde ne ceza verilir.

Yanıt: Ta'zir olunur.[469]

489.

Mes'ele: *Sahâbe-i kiramdan Muaviye'ye lâ'net eden Zeyd'e şer'an ne lâzım olur?*

Elcevâb: *Ta'zîr-i beliğ ve hapis lâzımdır.* [470]

Soru: Sahâbe-i kiramdan Muaviyeye lâ'net eden Zeyde şer'an ne lâzım olur?

Yanıt: Dövülür ve hapsedilir.

Yukarıda mesele ve kutsandığı için el-cevap şeklinde tartışılan içeriklerin tümü, birilerinin Ebussuud'a yönelttiği sorulardan değil, kendi kafasında ve dini otorite olarak Osmanlıda yaşayan insanların beyinlerini yıkamak veya Kızılbaş, Ermeni ve kâfir adlandırdıkları insan ve toplumlara obsesyon hastalıklı düşman yetiştirmek için düşünülmüş fetvalardır. Elbette bu soruların tetiklenme temelinden hareket ederek, süreç içinde çevresindeki insanların da bu döngüye dâhil olacağını kabul etmek gerekir. Şimdi böyle sığ düşünen bir insanın yaratmak istediği düşmanlığın anlaşılması ve tepki gösterilmesi için biraz daha anlamlılaştırılması gerekir.

Bu monolog diyaloglarda kullanılan figürler, günümüzdeki X, Y ve Z gibidirler. Buna rağmen Zeyd, Amr ve Hind isimleriyle yaratılan tüm resimlerde İslam içindeki soyut düşünmenin gelişmediğini gösteren binlerce motif gözlenecektir. Bu isimler klasik Arap isimleri olarak kabul etmek yersizdir. Bilineceği üzere

---

466 Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul: Ses Yayınları 1993, S.86

467 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.111, 117

468 İslam hukukunda cezalar, genel olarak üç kategoriye ayrılırlar. Bunlar had, kısas ve tazir cezalarıdır. Had cezalarındaki ölçekler kesinlikle tanrı tarafından belirlenmiş cezalardır. Buna örnek olarak zina konusundaki cezaları örnek gösterebiliriz. Kısas cezalarında ise kısasa kısas ilkesinde olduğu gibi, kısas kabul edilecek davranış sonucu birinin kolunu kaybetmesi, kazaya neden olanın da kısas yoluyla kolunu kaybetmesi şeklinde tanımlanır. Örnek olarak Bakara suresi 178, 179, Maide Suresi 45, İsra Suresi 33, Nahl Suresi 126, Şura Suresi 40. ayetlerinde belirlendiği gibi kısas vurgusuyla belirlenmiştir. Bazı yorumcular burada kısası birkaç kat şeklinde hatalı tanımlamaktadırlar. Son olarak Tazir cesasında ise ceza ayrıntıları konusundaki hükümler, cezayı verek kişiye göre suçluyu, suçtan men etmek, engellemek amacıyla belirlenmiş keyfi cezalardır.

469 Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları ışığından 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul: Enderun Kitabevi 1972, S.112

470 Age, S.112

Zeyd, Hatica'nın Muhammed peygambere hediye ettiği ve evlatlık yerine geçen kölesidir. İkincisi, Zeyd ve Zeyneb hakkında anlatılan evlenme boşanma gibi hikâyeleri, bir Arap masalı olarak kabul ederek, Amr ve Hind isimlerinin de psikolojik yansımalar taşıdığını göstermek gerekir.

İslam'da herhangi bir kadının objektifleştirilmesi, normal de haram kabul edilmektedir. Zira buradaki Hind adını ister Abu Sufyan'ın Hamza İbn Muttalib'in Vahşi'ye öldürten Hind bint Utba olarak kabul edelim, ister Muhammed peygamberin eşlerinden Ümm Seleme Hind bint Ebî Ümeyye kabul edelim, her iki örnekte de ashab-ı kiram olarak kutsanan birinci dönem sahabenin eşyalaştırılmadığını göreceğiz. Bu şartlar bir dönem Muhammed peygamber tarafından İslam ordusunun başına getirilen Zeyd İbn Harita veya Amr İbn Al-As veya Muhammed öncesi Arap şairlerinden Amr İbn Gülsüm adında da aynı sonuçlar yaratmaktadır. Bu diyaloglarda Zeyd, Kızılbaş'tır. Amr Müslümandır. Hind ise adı olmayan kadındır. Kâh cariyedir, kâh erkeklerden birinin eşidir. Bu diyaloglar Fetva-yı Minkarizade adıyla Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi fetvalarında birçok örnekte mevcuttur.

Beş asır önce Osmanlı'da hâkim olan dini önyargılar dinamiğine ilgisiz olarak bakılmamalıdır. Kızılbaşlar üzerindeki bu önyargılar, Hanefilikten başlayarak Şafiilikten Şiiliğe kadar İslam içi bütün inanç okullarında mevcuttur. İkinci bir ayrıntı Ermenilerle Kızılbaşların yakınlaştırılmasındadır. İslam hukukuna göre Ermeniler, Zımmi'dir, kesinlikle mürtet değillerdir.

Abusuud fetvalarında halife Ömer yasalarınki Müslüman olmayanlara getirilen Kur'an okuma yasağının korunmasına amaçlı bir şekilde özen gösterilmiştir. Bu yüzden bir Zımmi'nin sadece Müslüman olma şartıyla Kur'an okumaları mümkündür.[471]

Osmanlı'da şeyhülislam fetvaları konusunu bitirmeden önce, 19. Yüzyılın başında verilmiş fetva örneklerinden birkaçındaki asıl amacın, ya insanları mülk kabul etme mantığı vardır veya insanların mülkiyet haklarının bir anlam taşımadığı gerçeği vardır. Bu konudaki ilk örnek fetvanın günümüz şartlarına uyumlu hâle getirilerek mantık açısından çarptırıldığını söylemek gerekir.

İslam dininden çıkıp kâfirlerin egemenliğinde olan bir ülkeye giden kimsenin İslam ülkesindeki mallarına hâkim izniyle beytülmal emini el koyar.[472]

Kısa bir tekrar vurgusuyla bu fetvayı veren Sıdkızade Ahmed Reşid'in Osmanlı şeyhülislamı olduğunu bildiğimizde içeriklerin günümüze uyumlu çarptıldığını göreceğiz. Ömer yasalarına bağlı verilen bu tür fetvaların hukuksal hiçbir dayanağı olmadığından ve bir hâkimin olduğu mahkeme veya modern hukukun ilkel izleri dahi olmadığından, şeyhülislamın kararını onaylayacak bir hâkimi düşünmek demek, Şeyhülislam'ın İslamülşeyh'e dönüştüğünü göstere-

471 Age, S.89

472 Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca, Osmanlı Arşivlerinde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 2015, S.29

cektir. Dönüştüğünü gösteren bu ikinci fetvada özellikle Osmanlıcaya hâkim ve Müslüman olmayan insanlar üzerinde özellikle uygulandığı gözlenecektir. Bu içeriklere göre insanlar arasında şakalaşmanın yasak, obsesif şartlanmanın da esas olduğu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

*Müslüman olmayan birisine bazı kimseler "bugün sende İslam alameti var" dedikleri*nde o kimse de *"ben bugün Müslüman oldum" dese o kimse Müslüman sayılır.*

Cizye toplamakla görevli olan kimse Müslüman olmayan birisinden cizye istese o kimse de "ben Müslüman'ım, Müslüman'dan cizye alınır mı" dese o kimsenin Müslüman olduğuna karar verilir.[473]

Birinci fetva, sürekli adil olduğu söylenen Osmanlı toplumunda yaşanan İslamlaştırma yöntemlerine çok basit bir örnek sunmaktadır.

A köyünde veya B şehrinde yaşayan bir insan Müslüman değildir. Olmadıkları için de İslam'a göre düşük seviyeli insanlardır. Müslüman olmayan birine,"-*bugün sende İslam alameti var*" demenin hangi anlama geldiğini düşünmek gerekir. Zaten bu ilişkileri yaşayan insanların çok iyi ve anlaşılır Osmanlıca bildiğini söylemenin anlamı olmadığını veya art amaçlı olduğunu, bu insanlara yöneltilen *bugün sende İslam alameti var* şeklindeki gereksiz övgüsünden anlamak gerekir. İslam sayılan kişi, geri dönerse mürtet kabul edilecek, mürtet erkek ölüme, mürtet kadın da zindana veya tecavüze mahkûm edilecektir.

Bu fetvaların yarattığı sonuçlar, günümüzde şakalaştırılmış fıkralarda olduğu gibidir. Bu fetvaları veren Trabzonlu Ketebehû el-fakîr Yahya Efendi bir taraftan adı Kanuni olan sultan Süleyman'ın sütkardeşidir, diğer taraftan da müderristir. Böyle bir şeyhülislamı olan sultan Süleyman'a neden kanuni adı verildiğinin ardında, aslında döneminde çok kanunsuz fetvaları veren bir şeyhülislama sahip olduğu gerçeği vardır.

Cizye toplarken ben Müslüman'ım diyen birinin amacı, elbette ağır parasal boyutları olan cizyeden kaçmadır. Bu şekilde cizyeden kaçanın hemen İslam'a mahkûm edilmesi, inancın hangi motiflerle yaşandığını göstermektedir. Bu fetvayı okuyan herkes ilk önce Osmanlıda adalet olduğunu savunacaktır. Unutulmaması gereken bir başka hukuksal gerçek ise, cizye, İslam olmayan kesitlerce toplandığı için, cizye memurları bu işi yaparken karşısındaki insanın Müslüman olmadığını zaten bilmektedir. Bu şekilde de fetvanın Müslüman olmayanları ya ekonomik veya dini olarak cezalandırmayı amaçladığı ortaya çıkacaktır.

Adaletin, ne kadar adaletli olduğunu görebilmek için bir başka fetva örneğinde kızları tecavüzle evliliğe sürükleme örneklerine de bir fetva göstermek gerekir. Öyle ki birçok İslam ülkesinde de medeni hukuka adapte edilmiş primitif bir hukuksal örnek olduğunu, geçmişten günümüze kadar gelen uygulamalarında ortaya çıkarabiliriz. Bu fetvaların ruhani yaratıcısı Şemseddin Ahmed bin Süleyman veya Şeyhülislam İbn Kemal, Kemalpaşazade isimleriyle bilinen bir

---

473 Age, S.205

âlimdir. Hakkında anlatılan en düzmece masal şu şekildedir. Bir gün Şeyhülislam İbn Kemal ve sultan I. Selim atlarıyla dolaşırlarken Şeyhülislam'ın atının toynağından padişahın kaftanına sıçrayan çamurun bilgelik getireceğine inanan Kızılbaşları doğrayan I. Selim, öldüğünde bu kaftanın mezarının üzerine örtülmesini istediği şeklindedir.[474] Birilerinin bu olaya mutlaka şahit olduğunu, bu sefer dönüşünde bu ikili dışında birçok insanın çamurlu ortamlarda ve atları üzerinde hareket ettikleri normalleşecektir. Şimdi bu şartlara sakin bir şekilde şu soruları yöneltmek gerekir. Ata binenler bilirler ki, binicilerin gözleri atların toynaklarında değil, gidecekleri yönde olmak zorundadır. Bu sırada binlerce çamur parçacığı her yere sıçrayacağından, bu yolculuk veya gezinti sırasında toynaktan 0,5-0,7 m/s'lik hızla sıçrayan çamur parçacığını nasıl gördü diye sormak gerekir. Fiziksel açıdan bu hikâyelerin tümü, animistik kutsama amacı taşımaktadır ve artifizyel kurgulardır, yani gerçek değildir. Bu hikâye, yazılı olarak ilk kez 1848 yılında nişancı Feridun Ahmed tarafından *Münşeâtü's-Selâtin* isimli edebi eserinde anlatılır.[475] Aynı hikâyeye bir de tarihsel bütünlük içinde biraz daha gerçekçi açıklamak gerekir. I. Selim, Mısır seferinden dönerken, yanında at başı giden ve o vakit Edirne kadısı olan kazasker Kemalpaşazade'in atının ağzından çıkan köpüklü salyaların kaftanına değmesine kızar ve onu kadılık görevinden aldığı anlatılır.[476] Daha sonra yine I. Selim'e yazdığı mersiyeyle araları düzelir ve görevi iade edilir.[477]

Bu hikâye, gerçekle ilgisi olmayan basit bir artifizyel kurgudur ve gerçek olarak kabul etmenin bir anlamı olmayacaktır. Şimdi Ebusuud fetvalarına devam etmek gerekir.

Mesele: *Mücerred (bekâr) olan Zeyd, falan fiili işlersem, alıp alacağım boş olsun, dedikten sonra, ol fiili işleyip badehu Hind'i tezevvüc murad eylese, boş olmamağa mahlas-ı şer'i (dini kurtuluş yolu) nedir?*

Elcevap: *Fuzfıli nikâh olunup (o şahıs başkası tarafından bahri olmadan evlendirilip) Zeyd fiili ile kabul etmek gerektir.*[478]

Bu fetva örnekleriyle Ebussuud bilincindeki niceliklerden, bir düşünme ve kontrol merkezi olan beynin nasıl çalıştığını ve niteliğini anlamak sorun olmayacaktır.

Ebussuud dönemindeki Osmanlı'dan çıkarak 20. Yüzyılın ilk yıllarında Kızılbaşlığın konserve edildiği Dersim bölgesindeki inançlarla birlikte, bu inancın tarihsel değişimini veya kökenlerini açığa çıkarmak gerekir.

---

474 M. A. Yekta Saraç, Şeyhülislam Kemal Paşazade, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri, İstanbul: Risale Basın Yayın 1995, S.44

475 Nişancı Feridun Bey, Münşeatü's-Selûtin, İstanbul 1858, C.1, S.467

476 M. A. Yekta Saraç, Şeyhülislam Kemal Paşazade, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri, İstanbul: Risale Basın Yayın 1995, S.44

477 Age, S.44

478 Esad Kilinger, Kemalpaşzade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvaları, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/748/9560.pdf

Abussud sonrasında Osmanlı İslam toplumunda Alevi algısı değişti mi sorusuna, değişti diyenlerin doğru söylemediklerini göstermek için, Çelebi sayfalarından şunları aktaralım.

Erzurum Eyaletini bağışlayıp suçundan geçerim. Amcam Sultan Murad Han'ın fethettiği Revanı başı tıraşlı, geçimi kötü Kızılbaş'dan alırsan suç defterine afv kalemi çekerim" diye sizi Acem diyarına Ferhad Paşa gibi ve Özdemiroğlu Osman Paşa gibi sizi Acem seferlerine serdar-ı muazzam etmeleri kesindir.[479]

Yazılı kültürel hafıza üzerinde tarihi yorumlamak ve karşılaştırmak, hem tarihi eleştirmek, hem de tarihi romantikleştirenlere gerçeği göstermek için önemli malzemedir. Seyyah Çelebi'nin anlattığı bu içeriklerde Alevi düşmanlığı alenidir.

Fakat resim ayrıntıların katliam ve savaş emirleriyle bir suçluyu bağışlamak örneğindeki mantıkla, suçlunun savaşacağı toplum aşağılamaktadır. Bu aşağılamayı yenmek ve aşağılayana, aşağılanma malzemesi olmamak için, Elevilerin aşağılayanın bilgi ve gerekçeleriyle tarihten dersler çıkarmaları gerekir. Ebussuud fetvalarında bariz örnekleri sunular, Alevi Ermeni yakınlaştırmaları veya aynılaştırmaları, yüzyıllar sonra yazılan Çelebi seyahatinde örneklerle belirgindir.[480]

Çelebi'den sonra Alevilerin Osmanlı'daki tarihsel durumunu belirleyen son yüzyıla geçelim.

1911 yılında Dersim bölgesini dolaşan ve bölge halkından olan rahip Riggs'in konuştuğu seyit Mustafa isimli şahsın anlatımlarından bu bölge halkının eski ve yeni Yahudilik inanç önderlerinden Musa ve İsa'ya bağlılıklarının Muhammed'e göre daha yüksek olduğunu anlatır.[481] Rahip Rigss'in sübjektif ve keyfi olmayan bu ayrıntıları, Dersimli Kızılbaşlarla Fırat nehri üzerinden geçerken birlikte söyledikleri *ya Rab İsa, bizi koru, rab İsa* dua örneğinde dikkat çekicidir.[482] Şimdi bu içerikleri kimsenin dini inançlarına karışmadan dini inançları karşılaştırarak değerlendirmek gerekir. Fırat nehri kış aylarında debisi yüksek olan hırçın bir nehirdir. Bu ırmak üzerinde hareket eden eski bir feribotta yaşananları, Hristiyanlıkta su üzerinde yürüyen İsa inancıyla bir araya getirdiğimizde, günümüzde inanç asimilasyonu ile sınırları daralmış ve deforme olmuş bir inancın eski motiflerini göreceğiz.[483] Bu süreçte Dersimliler, Fırat'ı geçerken su üzerinde kalmaları için İsa'ya yalvarmalarının ardında, elbette buraya misafir olarak gelmiş misyoner rahiplerden önce bu bölgede birlikte yaşadıkları Ermenilerle kültürel kaynaşmalarının etkisini görmekteyiz. Ermenilerin katlinden sonra Dersim inançlarında kısırlaşma yanında Şii İslam motifleri güçlenmiştir. Bu gerçeğin köklerinde şüphesiz Timur bulunmaktadır.

---

479 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2010, C.5-1, S.332-333

480 Age, C.2-2, S.330-331; C.4-2, S.447

481 Henry H. Riggs, The Religion of the Dersim Kurds, New York: The Missionary Review of the World January 1911, S.741-743

482 Age,S.734

483 Age, S.739

Kızılbaşlar, İslami iktidarların baskılarına karşı kendi inançlarıyla İslam arasında dört kitabı aynı derecede kutsal kabul ettikleri inanca sahiptirler. Bu söylemler sayesinde bir taraftan Kur'an kitaplı Müslümanlar tarafından bir bakıma rahat bırakılırlarken, diğer taraftan inançlarını değiştirmeye çalışan İrani Şia ve Arabi Sünni ekollerine karşı direnişi amaçlarlar.

Henry H. Riggs, Osmanlıda Kızılbaş Alevi adlandırılan Dersimliler hakkındaki gözlemlerinde, Zazaların asimilatif İrani Şiilik, Sünni İslam ile Hristiyanlık ve Ezidilik gibi inançları nasıl sentezlediğini göreceğiz. Bir başka örnekte rahip Riggs, Zazaların inançlarında tanrının insanın kalbinde olduğunu veya Muhammed'i en büyük peygamber kabul etmediklerini söylerken, bu halkın inançlarında haksız bir şekilde öldürülmüş olan Muhammed peygamberin kızı Fatima ile kuzeni Ali'den gelen Hasan ve Hüseyin isimli torunlarını, peygamberden daha çok kutsadıklarını, onların kitapsız olarak adlandırıldıklarını anlatır.[484] Bu etkileşim, din sosyolojisi açısından önemli bir ayrıntıdır. Şayet Zazalar gerçekten de İrani veya Arabi kökenli İslam mezheplerinden birine ait bir toplum olsalardı, o vakit inanç piramidinde Muhammed peygamberin torunları Hüseyin ve Hasan'dan daha geri seviyede kabulü kesinlikle söz konusu olmayacaktır. Bu bölge halkının İslam'a yakınlığından ziyade, uzaklığının adını koymak için, namaz kılmadıkları, oruç tutmadıkları, İslami şahadet yerine, sadece Yahudi ve Hristiyanlığın şahadetini *la'i-lahe il'lal-lah* aslı Aramice'den gelen şahadeti Arapça söylediklerini göreceğiz. Bu kabul, Kızılbaşları Şii yapamayacağı gibi, İslam da yapmayacaktır. İslam toplumlarında la ilahe illallah'ın Arapça'ya Hristiyan Süryanilerden geçtiğini söylemek, bu kavramın Araplar ve İslam'ın değil, İslam öncesi Yahudi ve Yeni Yahudilerin Aramice yeminlerinin aynısı olduğunu kabul etmek gerekir.[485] Şiilerde şahada aynı Sünnilerde olduğu gibi *aşhadu an la ilaha illal-lah va aşhadu anna muhammadan rasulullah* şekline dönüştürülmüştür. Bu değişim örneği, biraz sonra Timur başlığı altında somutlaştırılacaktır. Şahadet içeriklerine Şiiler tarafından *Aliy valiyu'llah* şeklinde Ali'nin al-Lah'ın dostu olduğu ibaresi eklenir. Zaza Kızılbaşlarda Hasan ve Hüseyin kutsamalarında bir taraftan İrani etki gözlenirken diğer taraftan adı kitapsıza çıkmış bu halkta güçsüzlüğü ile Emeviler tarafından katledilen Hüseyin İbn Fatima veya Ali'nin kutsanması, bu insanların inançlarında güçsüzü, yoksulu kutsadıklarını gözlemekteyiz. Kitapsızlık konusunda söylenecek mantıklı tek bir yanıt vardır. Bu da Kızılbaşların hiçbir zaman İslam olmadıkları, Kafkasya bölgesindeki Yahudilik ile Ermenistan'daki Hristiyanlık etkisinde kalmış doğal animistik inançlı bir halk olduğu gerçekliğinde yoğunlaşmayı zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde Kızılbaşlık inancı, monoteist etkileşim dikkat edilmeksizin devşirme solcular tarafından İrani ekollere dâhil edilmesi gibi, Şialık gölgesinde

---

484 Henry H. Riggs, The Religion of the Dersim Kurds, New York: The Missionary Review of the World January 1911, S.737-738

485 Bakınız, Aramice Tora'da yani Peşitta'da Musa'nın on emirinden birincisi.

yeni bir din yaratmayı amaçlarken, bilgisizlikten bu inançtaki Yahudilik ve Hristiyanlık etkilerine dikkat edilmemiştir. Öyle ki birinci kuşak Emevi karşıtı Muhammed peygamber yanlılarının, Hristiyan inançlı oldukları gerçeği, Kızılbaşlar ile Araplar arasında kültürel yakınlaşmayı yaratmayacaktır. Bunun temel nedenlerinden biri, güneyde Asuristan dağlarında göçebe yaşayan Kürtlerin İslamlaşma sürecinde Şafii inançlarına dâhil olmaları ve Kızılbaşların Kürt olmadıklarını hem de İslam'la her hangi bağlarının olmadığını doğrulayacaktır.

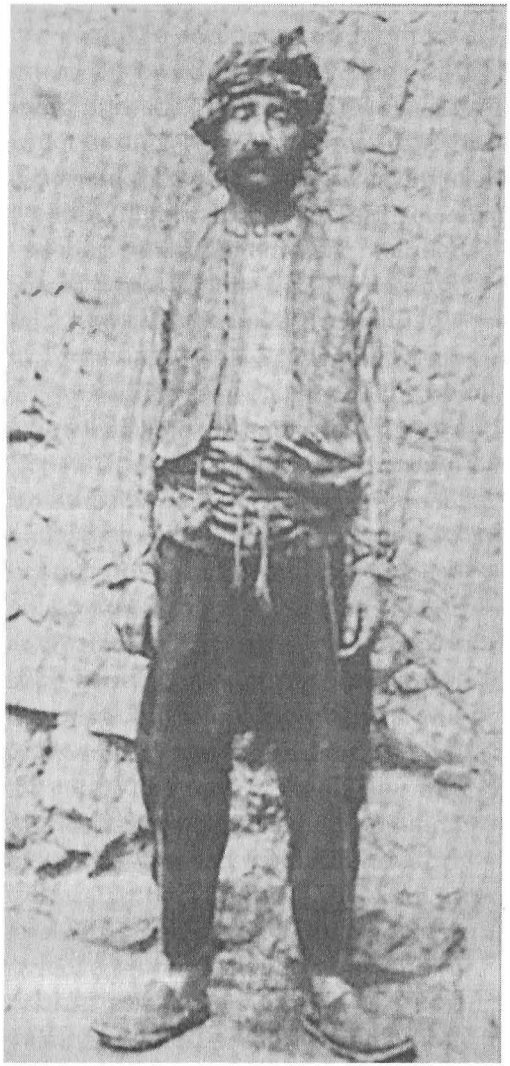
Rahip Henry Harrison Riggs'in Dersim bölgesinde yaşayan Kızılbaşlar konusunda açıklanması gereken tek bir sorun vardır. Bu da yazdığı makalede Zazalar veya Kızılbaşların *Kurd* adlandırılmasıyla, dolaysıyla Osmanlı'da bu halkın Kürtleştirilmesi bir başka temel göstermektedir. Bu gibi söylemler, özellikle günümüzde çok hızlı bir şekilde Zazaları ahım şahım bir şekilde Kürtleştirilmesinde kullanılmasına rağmen, hâlâ geçerli olan birinci evre ulus tanımında din, dil ve ananevi birliğin, kültürel açıdan Zazalar ile Kürtler arasında dil, din ve gelenekler açısından hiçbir birlik olmadığını göstermektedir. Bu açıklamalardan yararlanmak isteyen faşizan amaçlıların, Kürt olmayan Zazaları Türk kabullendirme seçenekleri de olmayacaktır. Zazalar, Zaza oldukları için ne Türk, ne de Kürtlerdir.

İki boyutlu siyah gri tonlardan oluşan eski resimlerde insani bir başka merak vardır. Bu merakla birlikte resmi gören gelecektekiler, geçmişin izlerinde soylarını arayacaklardır. Alevi ve Ermenilerin birlikte yaşadığı Dersim'de günümüzde Dersimli olmayan Şii ekollerin izleri yoğunlaşmıştır. Bu resimlerdeki insanlardan gelen nesiller, ya 15 sürecinden veya 1938 katliamlarında yok edilmişlerdir. Travmanın gelenek olduğu bütün toplumlarda sürekli soyağacı arayışı vardır.

Resim 5: *Misyonerlerden Hristiyanlık Dersleri Alan Bir Grup Dersimli Riggs ile Birlikte* [486]

486 Henry H. Riggs, The Religion of the Dersim Kurds, New York: The Missionary Review of the World January 1911, S.741

Resim 6: *Dersimli Bir Hristiyan* [487]

Her Dersimli bu resimleri gördüğünde, bir dönem dedelerinin yaşadıkları şartlarda ne kadar cesaretli adımlar attıklarını göreceklerdir.

Bu gerçeği elbette çarpıtanlara söz ve meydan bırakmadan, biraz önce Ebussuud fetvalarındaki açık hedef örneklerinde Dersimlilerin nerede olduklarını hangi barbarlıklara direnç gösterdiklerini unutmamak gerekir.

Günümüz insanlarına gelecekten bakıldığı gibi, bu insanlarda şimdi gördüklerimizi gizlememek gerekir. Ayağındaki çorapsız çarık ve üzerindeki yoksulluğun bariz izlerine rağmen, asırlardır Osmanlı'nın İslam'ına boyun eğmeyen bu insanları, bilmeden görmeden İrani Şiiliğe veya Timur barbarlığına kurban etmemek gerekir.

Bu sonuçlardaki amaç, Kızılbaşları herhangi bir dinin biyolojik parçası yapmak değildir. Kızılbaşlar, özellikle Dersim bölgesinde animistik bilincin pozitif değerlendirilmesi sonucu sürekli doğal devrimci, doğal bilinçli gibi gerici tezlerle yoğrulmaktadırlar. İslam tarafından ise bu toplum asırlar boyu ötekileştirilmiş ve düşmanlaştırılmışlardır. Bunun basit bir örneği biraz önce Kürt Ebussuud fetvalarından biliyoruz. Kızılbaşlar, İslam sistemine ve İslamlaşmaya karşı başkaldırmışlardır. Bu tarihte Kızılbaş veya Alevilerin kültürlerinde atacakları en önemli adım, İslam'la flört etmek değil, ayrışma veya kendi inançlarını çağa uyarlamalarıdır. Alevilerin kültürlerinde veya yaşamlarında geçmişten gelen bir özellik vardır. Bu da başkaldırıdır. Elbette bu başkaldırının kültürel kolu 1915'de, parmakları ise 38'de kırılmıştır. İnsanlar, katledilmiştir. Ama unutulmaması gereken bir

487 Age, S.743

gerçek vardır ki, bu da insanları ve toplumu, dinlerle başlayan toplumsal örgütlenmelerinin sadece dini aidiyetlerle süremeyeceği gerçeğidir.

Alevilik, Horasan'dan mı geldi sorusuna hayır diyerek kati ve kesin bir yanıt vermek gerekir. Bu inanç İslam değildir ama Cengiz'li ve Timur'lu Moğolların gölgesinde değişmeye başlamış bir inançtır. Alevilikteki değişimlerin başında İran Şiiliği, Ali kültü, Kerbela olayı etkenleri, Nesimi kutsamasından açığa çıkarmak sorun olmayacaktır.

Şii İslam, Timur'un Sünni Araplar üzerinde yarattığı tahribatlara sevinebilir. Fakat bu tahribatları barındıran ve yaşatan insanlığın sahip olduğu potansiyellerin ne kadar tehlikeli olduğunu görebilmek için bu barbarın geçmişine göz atmak gerekir.

Ebussuud fetvalarını Kızılbaşlar ve Ermeniler açısından incelediğimizde, Osmanlı tarihinde İslam ideolojisinde Hristiyan ve Yahudiler hakkında sistemleşmiş düşmanlıkların, toplumların ulusal bilinç evresinde hangi motifleri barındırdığını görmemiz mümkün olacaktır. Ekrad kökenli Ebussuud hem Kızılbaş düşmanıdır hem de Ermeni düşmanıdır. Bu gerçekler altında II. Abdülhamid'e gelinceye kadar gerek Kürtler arasında gerekse Müslümanlar arasında Ermeni ve Kızılbaş Zaza düşmanlığının nasıl geliştiğini inkâr etmemek gerekir.

Osmanlı İslam sistemindeki Kızılbaşlara karşı önyargılar 1938'de katliam veya soykırım kavramları arasında bir fark gözetmeksizin daha önce diğer tarihsel barbarlıklarda olduğu gibi Dersim'in kan dökülerek ehlileştirme adı altında insanlar kitlesel öldürülmüş, doğal yaşam alanlarından sürgünlerle uzaklaştırılmıştır. Bu katliamlar, katliam uzmanı eski bir ittihatçı tarafından yeni ittihatçının General Alpdoğan'dan takdirle bahsedilme gerekçesi olur.[488] Hüseyin Abdullah Alpdoğan, Koçgiri katliamında Kızılbaşları katletme tecrübesi ve kini olan biridir.[489]

Şimdiye kadar din sosyolojisine bağlı anlatılan Aleviler ve Kürtlere dair farklılıklar, Alevilerin Kürtlüğe indirgenmesini engelleyen içeriklerdir. Bilgiden ziyade kalıplaşmış siyasal demagojilere sahip insanlar, din ve ulus kavramlarının farklı olduğunu söyleyerek Alevileri Kürtleştirmeyi sürdüreceklerdir. Bu saplantıyı engellemek için aydınlanma ile yaratılan ulus kavramının önemli bileşenlerinden olan ve bir toplumu bir araya getiren inanç ve kültürel motiflerinin farklı oluşunun, bahsedilen toplumları aynılaştıramayacağını görmek gerekir. Bir başka deyimle aynı dili konuşan insanlar ve toplumların, aynı etnik kökene indirgenemeyeceği ve aynı ulusa dâhil edilemeyeceği sonucunu doğuracaktır. Yazı kültürünün olmadığı bütün toplumlarda bir dili farklı etnik kökenlerde yaygınlaştırmak, en fazla üç kuşak kadar süren bir sorun veya asimilasyondur. Üç kuşak sonra bir Kürd'ü Türkleştirmek, Türkü Kürtleştirmek veya Kızılbaş'ı

488 Celal Bayar, Şark Raporu, İstanbul: Kaynak Yayınları 2006, S.66

489 İbrahim Bahadır, Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler, Ankara: Kalan Yayınları 2002, S.81

Kürtleştirmek veya Ermeni'yi Kürt veya Türkleştirmek de sorun olmayacaktır. Bu dönüşümün temellerinde, siyasal ve din erkle yaratılan yaptırımlar vardır. Burada sorun elbette politik erkle yaratılan şartlar olmadığı için, toplumların inanç ve diğer kültürel değerlerle kendi sosyal dünyalarında ortak değer oluşturmaları ve sosyolojik ve homojen birliktelikler yaratmalarıdır. Dini inançlarla ulus yaratmanın tipik sosyoloji örneği, Yahudilik, Ezidilik gibi örnekler verilebilir. İslami baskıyı özellikle Kürtler üzerinden yaşayan Ezidiler, günümüzde artık kendilerini Kürt kabullenmeyen etnik yapılanmaya yönelmiştir. Kürt toplumunun farklı inançlara sahip olan bu halkları Kürtlük potasında eritmesi için, dini inançlardan kopma zorunluluğunu öne çıkaracaktır. Bu gruplar arasında aynı halk veya ulus adı altında ötekini Kürtleştirme eğilimleri daha yeni başlamış ama İslami Kürtler için de imkânsız bir süreçtir.

Alevilik, bu inanç etrafında homojen toplum yaratmak için kullanılan bir araç inançtır. Aynı şekil de Ezidilik, Ezidiler arasında homojen bir toplum yaratmak amacıyla kullanılan eski bir araçtır. Ezdiler ve Kürtler arasındaki kültürel farklılık temelli tarihsel ayrışmalar, çalışmanın ikinci bölümde incelenmiştir.

Bu bölümü sonlarken, Aleviliği, İslam veya Kürt görenlere, Aleviğin başka bir şey olduğunu gösteren Alevilik araştırmalarımdan kısa açıklamalar eklemek istiyorum. Bu konuda da şimdiye değin yanıtlanmamış soruya, okuyucunun takdirine bırakılacak yanıtlar sunulacaktır. Konu, Alevilerin İslam ve Kürtlerle olan ilişkilerindeki temel bir ayıraç olan tavşan eti meselesidir.

Aleviler, Tavşan Eti Yemedikleri İçin İslam Değillerdir

Aleviler, neden tavşan eti yemezler sorusuna uzun yıllardır yanıt arayanlardan biri de benim. Bu konuyu bildiğini söyleyen Alevi dedelerinden, Bir şeyler bilen aydınlarına kadar konuştuğum insanlardan aldığım yanıtlar, mantıksız ve tutarsız içeriklerden oluşmaktadır. Demek ki ortada kaybolmuş bilgiler vardır. Bir toplumun yeme alışkanlıkları, tarih boyunca korunan tabulardan başlayarak inançlara kadar ortak değerlerle şekillenmiştir. Bu sonuçlar, bilinç veya bilinçaltı yanıtlarına odaklandığında, sorunu bilinçle kabul edilecek sonuçlar ve içeriklerde barınan sistemi de anlamak gerekir.

Tavşanın neden yenilmediği konusunda verilen birinci grup yanıtta, tavşanın mensturasyona uğradığı söylenir.[490] Elbette böyle tutarsız bir yanıt verenlerin, inek, koyun, keçi gibi bütün memeli hayvanları da yememeleri gereklidir. Gerçekte ama herkes, koyun, keçi, dana gibi hayvanları, erkek dişi ayrımı yapmadan, löp löp midiye indirmektedir. İkinci grupta, tavşanın, saf bir hayvan olmadığı ve kulağını eşekten, bıyığını kedinden, gözünü şundan, kuyruğunu bundan aldı şeklindeki masallardan oluşan yanıtlar vardır. Bu yanıtların hepsi, Türkçede düz mantık seviyesiyle tanımlanacak nitelikte dahi değillerdir. Her hayvandaki organlar, onların yaşadıkları doğal şartlara ve anatomilerine uyumlu gelişir. Dolayısıyla eşekten tavşana kulak transferi diye bir olasılık, doğada mümkün değildir. Bu yanıt gurubunun da, animistik bilinçle şekillendiği görülmektedir. Son olarak dile getirilen yanıtta, tavşanın, gerçek ete sahip olmadığı ve kesilmiş soyulmuş bir hayvanın akarsuya bırakıldığında ne kadar süreçte olduğu belirsiz bir zaman diliminde, geriye sadece iskeletin kalacağı anlatılır. Bu tez de biraz absürt ve gereksiz ayrıntılardan oluşmaktadır.

Alevilerin, neden tavşan eti yemediği sorusunun gerçek yanıtını, Platon'dan başlayarak verelim.

Platon, Zooloji'de hayvanlar dünyasındaki doğurganlığı, üç örnekle tanımlar. Bunlar, aslan, ayı ve tavşan'dır. Ona göre aslan güçlü bir hayvan olduğu için, erkek enik doğurunca, anne aslanın üremesi son bulur. Platon'a göre er-

490 İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte, Hayvanlardan Mübah ve Mekruh Olanlar, İstanbul: Akçağ Yayınevi, C.10, S.445

kek yavrunun tırnakları, doğum sırasında ana rahmini de dışarı alır. Bu resimlerde aslanlardaki krallık kavramı, sadece erkek aslana indirgenir. Ayının doğurganlığını ve gücünü, her şeyi yemesine bağlayarak gerekçelendirir. Platon, seleksiyon kavramını hayvanların fiziksel güçlerine bağlayarak belirler. Platon'da doğumu veya üremesi sınırlandırılmayan tek hayvan, tavşandır. Tavşan, doğadaki bütün etçil hayvanlara kurbandır. Bu yüzden de tavşanın hızlı bir üreme yeteneğine sahip olması gerekir. Platon, bu döngüyü tavşanda şöyle gerekçelendirir. Bilindiği gibi bütün memelilerde anne hayvan hamile olduğunda, cinsel ilişkiyle hamile olma seçeneği yoktur. Bütün etçillere yem olan tavşan, doğum sonrasında da ilişkiye girdiğinde, bir zigot oluşur ve doğum sonrasında bu zigot hemen rahime geçerek, ikinci hamileliği başlatır. Bu gözlem veya tanımların tavşan için geçerli olmadığı günümüzde bilinmektedir. Biraz önce Platon'un tavşanlar üzerine anlattığı üreme döngüsü, mantıksal açıdan fiziksel bir sistemle düşünülmüştür. Bizzat tavşanları gözleyerek ve kontrollü çiftleştirerek elde edilmiş bilgiler değildir. Bu anlatımların garip yanı ise, Platon'un tavşanlara dair anlattığı üreme sistemine sahip türlerin gerçekte de var olduğudur. Avusturalya'nın doğusunda yaşayan bu fare türünün adı, Brown Antechinus veya Stuart's antechinus'tur. Bu türün adını Türkçeye *Torbalı kahverengi Stuart Faresi* olarak çevirmek yerinde olacaktır.

Yılda sadece Avusturalya kışında Ağustos ayında iki haftalık süreçte, bu farelerin çiftleşme zamanıdır. Bu süreçte erkekler, gece gündüz içinde yaşadıkları ormanda işi gücü bırakırlar ve dişi ararlar ve buldukları dişilerle anında ilişkiye girerler. Yine bu süreçte yemek yemeyi unuttuklarından, bağışıklık sistemleri zayıflar ve cinsel ilişkilerin sürdüğü iki haftada içinde veya hemen sonra bütün erkekler ölürler. Türkçede atın ölümü arpadan olsun deyiminin gerçekliği böyle bir şey olmalıdır. Çiftleşme zamanı yaklaştığında cinsel hormonların etkisiyle erkeklerde testisler, vücutlarının ¼ büyüklüğünde şişer. Dişiler, aynı anda farklı erkeklerden aldıkları spermlerle farklı yavrular doğurabilir. Bu dişiler, cinsel ilişkiyle aldıkları spermleri, saklayarak ve bitişine kadar doğurma yeteneğine sahiptir.[491] Geçmişten günümüze kadar modern erkekte, şu ya da bu oranda bu türe benzeyen davranışlar yoğundur. Başlangıçta bu davranışlar insan türünün garantisi için dişi-erkek döngüsünde zorunludur. Tarihsel geçmişe geri baktığımızda, ikincinin geriye etik veya hümanist kültür adına kültürleştirdiği şeylerin, kölelik, savaş, silah, şiddet örnekleriyle fazla kalıcı değer bulamayacağız. Birileri aykırı örnek vermek için, Newton, Einstein gibi isimleri örnek verebilir. Bu insanlar da yazdıkları bilimsel teorileri, bilgisiz ve şiddet yanlısı erkeklerin örnek vermeleri için araştırmamışlardır.

---

491 https://www.youtube.com/watch?v=zv7b-KPg9hY
Dagmar Lorch: Sex-specific Variation in Infestation and Diversity of Ectoparasites on the Brown Antechinus, Master Tezi 2004

Şimdi Torbalı kahverengi Stuart faresindeki cinsel güdüyle seleksiyonu arasındaki ilişkiye, resimli bir örnek sunmaktadır.

Tavşana atfedilen hızlı üreyenliği, aşan bir başka türün olduğunu anlattıktan sonra, antik çağda tavşana yapılan bu atıfla, etinin erojen olduğu kabulünü doğurur. Uzun bir sürece bağlı olmasına rağmen, insanla yediği hayvan etleri arasında genetik bağların doğduğu, artık ispatlanmıştır. Bu bilgiler dâhilinde insanın genetik yakın akrabasının, neden domuz olduğu, daha kolay anlaşılacaktır. Bu gerçeklik, domuz yiyenler ve yemeyenleri için mutlak geçerlidir.

Bilineceği üzere, cinsel devrimin önemli dergilerinden Playboy'un sembolü, biraz önce anlatılan cinsellik ve tavşan ilişkisinden dolayıdır. Bu düşünce, yani tavşan eti yiyenlerin, bu hayvana benzer cinsel arzulara sahip olacağı tezi, eski kültürlerin çoğunda vardır. Yine aynı gerekçeyle, Gürcistan veya Hindistan'da fare eti tüketimi, eski bir gelenektir. Cinsellik gerekçesiyle tavşan etinin ilk yasaklayan inanç, Yahudiliktir. Yahudilikte tavşan eti yasağı varken, daha monoteistleşmemiş Araplar, yarımadalarında yaşayan bütün hayvanları yemişler ve bu geleneklerinden günümüze kadar vaz geçmemişlerdir. Yedikleri türlere sadece sırtlanı veya yılanı örnek vermek yeterlidir.[492] Bu hayvanların yenildiği bir toplumda, ki Arap yarımadası toplumudur, tavşan eti, özel ve lüks bir delikates olacaktır. Yalan veya gerçek ama Kütib-i Sitte hadislerinde Muhammed peygamberin tavşan eti yediği yazılıdır.[493]

Görüleceği gibi, Yahudilikte domuz etinde geçerli olan yasak, herkes için tavşan eti yemede de geçerlidir. Bu yasak Hristiyanlık'ta sadece bir sınıf için geçerlidir. Bunlar da Katolik, Cizvit veya Ortodoks kiliselerinde evlenmeme ve cinsel ilişkiye girmeme sözü vermiş olan (*cinsel ilişkisiz bekârlık sözleşmesi, celibacy*) rahiplerdir. Protestan kiliselerinde bu kurul yoktur.

Bir toplumdaki yemek kültürü, o toplumdaki doğal şartlarla bütünleşerek yaşayan en eski inançları barındırır.

Şimdi bu içeriklerde o yana bu yana çekmeden kabul edilmesi gereken temel bir sonuç vardır. Bu da Alevilik'teki tavşan eti yasağının, cinsel ahlak vurgusuyla Yahudilik, Hristiyanlık üzerinden geldiği gerçeğidir.

Şimdiye kadar tavşan eti konusunda anlatılan ayrıntılar, ne dedelerin anlattıkları gibi masal niteliğindedir, ne de Arap kültürüne herhangi bir yakınlık göstermektedir. Bu yakınlığı bir adım daha ötelemek için, kısaca domuz eti ayetlerine de değinmek gerekir. Kur'an'daki domuz eti ayetleri, kesinlikle ve kesinlikle Arap yarımadası yemek kültürüne ait içeriklerdir. Kur'an'da ikisi aynı top-

---

492 İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte, Hayvanlardan Mübah ve Mekruh Olanlar, İstanbul: Akçağ Yayınevi, C.10, S.446; Tirmizi, Et'ime 4; Ebu Davud, Et'ime 32; Nesai, Sayd 27; İbn Mâce, Sayd 15; İmam Gazali: İhya'u Ulum'id-din, İstanbul: Bedir Yayınları 2002, C.2, S. 802-803; İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte, Hayvanlardan Mübah ve Mekruh Olanlar, İstanbul: Akçağ Yayınevi, C.10, S.435, 446-447

493 Sahih Buhari, Sayd 32, 10, Hibe 5; Sahih Muslim, Sayd 53; Ebu Davud, Et'ime 27; Tirmizi, Et'ime 2; Nesai, Sayd 25; İbrahim Canan, İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte, Hayvanlardan Mübah ve Mekruh Olanlar, İstanbul: Akçağ Yayınevi, C.10, S.444-445

lam dört ayette domuz eti değil, leş yemek ve kan içmek yasaklıdır.[494] Bu ayetlerin tümünde, mecbur kaldığınızda sizi öldürmeyecek miktarda yiyebilirsiniz vurgusu vardır. Demek ki mecbur kalındığında yenilen bir şey, haram değildir. Arapça haram, Süryanice haram (hrm), İbranice herem (hrm) sözcüklerinden alınmış *lanetlenmiş* anlamında kullanılan bir sıfattır, dolayısıyla bu ayetler tanrısal emir olarak kabul edildiğinde, *sizi öldürmeyecek kadar yiyebilirsiniz* tümcesinin de et sevicilik oportünizmini barındırmaması gerekir.[495] Zira İslam sisteminde tanrı emirlerine uyarak yaşayan herkes, ölüm sonrasında cennette gidecektir sözü vardır. Hal ve durum böyleyken, açlık, kıtlık gibi sorunlu hallerde domuz yemeyerek ölümü seçenler, İslami anlamda şehit kabul edileceklerinden, hemen gidecekleri yer de cennet olacaktır. Fakat sizi *öldürmeyecek miktarda yiyebilirsiniz* denildiğinde, bu içeriklerin tanrısal değil, aksine ete düşkün olan bir toplumda, et iştahlılar tarafından caydırıcı basit kodeksler yaratmak amacıyla yazıldığı soncu doğacaktır. "Sonsuz ve gerçek yaşamın" sunulduğu tanrısal metafizik açısından bu ayetler değerlendirildiğinde, bu ayetlerin aslında tanrıya hakaret ayetleri olduğu görülecektir.

Domuz eti konusunda bu ayetler ve ayrıntılara girmeden önce bilinmesi gereken başka bir mesele de, domuz veya hınzırın, Arap yarımadasında hiç yaşamadığıdır. Araplar, Muhammed peygamberin yaşadığı dönemlerde, kesinlikle Arap yarımadasını terk etmiş bir halk değildir. Kur'an, Arapların okuması, anlaması ve uygulaması gereken bir inanç kitabıdır.[496] Bu ayetlerdeki Arapça vurgusu da, içeriklerin sadece Araplara özgün olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla bu ayetlerin Araplara özgün olabilmesi için, aynı coğrafyada domuzun yaşaması zorunludur.

İslam kaynaklarında Muhammed peygamberin en çok sevdiği şeyin, et olduğu ve *"et, dünya ve ahirette yiyeceklerin efendisi"* olduğu, al-Lah'ın inanan kullara eti bol verdiği söylemleri, Arap yarımadası insanlarının neden etobur oldukları anlaşılmaktadır.[497] Et, insanlığın avcı ve toplar göçer dönemlerinden günümüze kadar yoğunlaşarak tükettiği en önemli ve gereksiz besin kaynağıdır.

Bu açıklamaları derinleştirmek elbette mümkündür, fakat Alevilik ve et bağlamında sadece bir şey açığa çıkmaktadır. Nasıl ki Araplar anlamsız bir şekilde Yahudilikten sözde domuz eti haramlığını almışsa, Aleviler de Yahudilik veya Hristiyanlıktan özde domuz eti yasaklarını almışlardır. Bir başka ayrıntı, Alevilerin tavşan eti yememe gerekçelerine destek yaratacaktır. Aleviler ve tavşan eti

---

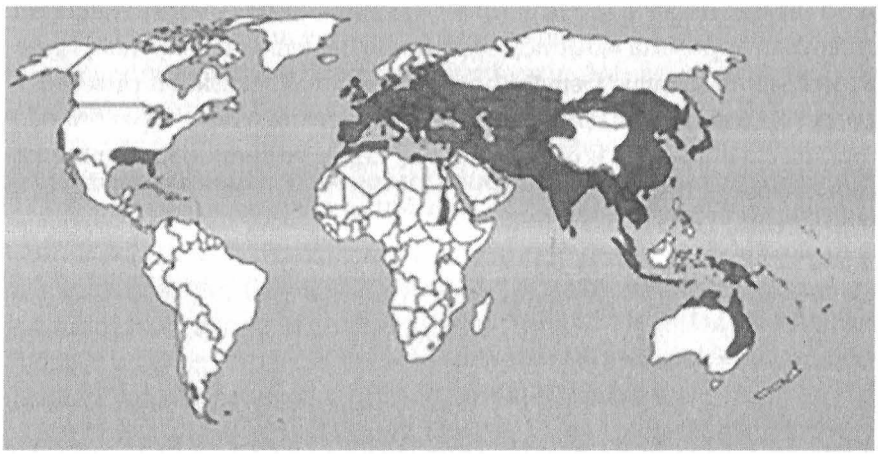
494 Kur'an, 2 Bakara Suresi, 173; 5 Maide Suresi, 3, 62; 6 En'am Suresi 145; 16 Nahl Suresi 115

495 Kur'an, 2 Bakara Suresi, 173, 5 Maide Suresi, 3

496 Kur'an, 12 Yusuf 2, 16 Nahl Suresi 103, 13 Ra'd Suresi 37, 20 Ta-Ha Suresi 113, 39 Zümer Suresi 28, 41 Fussilet Suresi 3, 26 Şuara Suresi 198, 199, 42 Şura Suresi 7, 43 Zuhruf Suresi 2-3

497 Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi, Kitabu-l'Etime, Bab.14, İstanbul: Kahraman Yayınları 2012, C.9, S.37-38; Kur'an, 16 Nahl Suresi 5

konusunu araştırdığımda Katolik kilisesinde rahip olan bir tanıdığıma, tavşan eti yiyip yemediğini sordum.[498] Bana gülerek, neden bu soruyu sorduğumu ve hiç kimsenin kendisine böyle bir soru yöneltmediğini anlattı. Dr. Kaefer'in yanıtı, bu konuyu bütünleştirmek için önemliydi. *Katolik kilisesi gibi bazı Hristiyanlık ekollerinde evlenmeyeceği ve cinsel ilişkiye girmeyeceği sözü veren rahiplerin tavşan eti yemesi, haramdır ve bu temelde kendisinin de tavşan eti yemediğini* vurguladı. Aynı soruyu yönelttiğim yeni kuşak rahipler, Tavşan eti yasağının yazılı bir kural olmadığını ve afrodizyak et olduğu inancının eski olduğunu, bu yüzden de günümüzde bu seçeneğin rahiplere bırakıldığı anlatılmıştır.[499] Tavşan eti konuşu, inançlarda var olan kuralların somut köken ve nedenleri, Aleviler ve tavşan eti konusunda bu şekilde özetledikten sonra, sırtlan, tavşan, kertenle gibi hayvanları yiyen bir toplumla Alevilerin kültürel akrabalıkları olduğunu kabul etmek imkânsızlaşacaktır. Yemek kültürü, bir toplumu uzun zaman dilimlerinde belirleyen önemli bir ayrıntıdır. Domuz eti yasağının, aslında Yahudilik değil, Yahudiliğe eski Mısır üzerinde geldiğini belirtmek, her kafadan farklı ses çıkmasını da engelleyecektir. Seth, eski Mısır'ın güçlü tanrılarından biridir ve Horus'la savaş halindedir. Bu temelde de yeraltı tanrılarından birini sembolize eden, domuzu yemek veya kültürleştirmek kolay olmayacaktır.

Resim 7: *Domuz türlerinin doğal yaşam alanları* [500]

---

498 Dr. Herbert Kaefer, Almanya'da teolojik açıdan "yabancı" kavramını kavramını ret eden ve bu amaçla resmi kurumlara karşı, ırkçılık, yabancı düşmanlığı gibi sorunlarda uzun yıllar aktif mücadele etmiş bir rahiptir.
https://www.aachener-zeitung.de/lokales/aachen/pfarrer-dr-herbert-kaefer-ein-mutiger-mann-der-auch-aneckt_aid-32565889 ;
https://www.rundschau-online.de/region/kreis-euskirchen/dr--herbert-kaefer--fuer-jesus-gibt-es-keine-auslaender--3222840

499 Doktora öğrencisi, Keldani Katolik rahip Maneesh Olamkannel.

500 http://de.wikipedia.org/wiki/Wildschwein

Tarih boyuna Alevilik içi özellikle hüküm mahkemeleri, İslami yasalara göre değil, kendi toplumlarında yarattıkları dedelik kurumuna göre işlemiştir. Günümüze özellikle son yüzyılda yaygınlaşan Ali, ahlul beyt, on iki imam masallarıyla İrani Şiilik etkisinde İslam'a Şii İslam'a yakınlaşırken, Sünni İslam tarafından da İslam'sanız camiye gelip namaz kılın, oruç tutun başlıklı asimilasyon tehlikesi korunmaktadır. Çünkü İrani Şiilerde namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek gibi Arabi ibadetleri yerine getirmektedirler. Bu bağlamda Alevilere anımsatılması gereken bir başka gerçek de, inançlarının, aynı Yahudilik ekollerinde olduğu gibi öte dünya inancına, yani cennet, cehennem, huri, nuri aldatmalarına sahip olmamasıdır. Bu klasik döngülere karşı Alevilikte yaygınlaşan cem evi kurumsallaşmasını da tarihsel Aleviliğe dâhil etmemek gerekir.

Yaradılış mitolojileri açısından Alevilik, monoteistleşme sürecindeki inançların Âdem-Eva masallarını gerçekte kabul etmeyerek, güruh-u Naci veya Naciye'den geldiklerine inanırlar.[501] Gürühu Naci veya Naciye hikâyeleri incelendiğinde, Aleviler için dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, inancın soy kütüğünde patrilineer (babalık) bir soyağacının aksine matrilineer (analık) soy ağacına dikkat etmek gerekir. Bu gelenek, Yahudilikte de etkin ve mevcuttur. Dahası vahdeti vücut yerine *vahdeti mevcut* kavramıyla birlikte incelendiğinde, yaracı ve yaratılıştan ziyade, var olanların birliği öne çıkarılır.

Ebussuud fetvalarından daha fazla uzaklaşmadan, anlatılanların Aleviliğin, İrani Şii İslam'dan kopuşuna yardımcı olacaktır. Bu bağlamda da Alevileri, Ermeni ve Ezidileri İslamlaştırmak, Osmanlının Araplardan aldığı eski bir projedir.

Bu projenin bir ucu da Bektaşilik üzerinden Türklere ve Araplara uzanmakta, diğer ucunda ise metafizik özü belirsiz olan ve İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanan masonluk hikâyeleri vardır.

501 Caner Işık, Gürühu Naciye'den Aleviliğe, Alevilik Araştırmaları Dergisi, Ankara 2015, Yıl.2015, Sayı.10, S.23-52

Bektaşiler ve Masonluk

Türkçede Masonluk, genelde kötümser anlamlar içermektedir. Bu anlamda masonluk tanımı, kötümserlerin din ideolojiyle yaşama dair obsesif tehlike çanları çaldırdıkları geri bir sorundur. Çalışmanın bu bölümünde Bektaşilerle Masonluk arasındaki ilişkilerine açıklık kazandırılacaktır.

İttihat ve Terakki içindeki Bektaşilik ve Mason ideolojisinin birbiriyle kucaklaşmış olmalarına karşın, Aleviliğin Bektaşilik olmadığını, Bektaşiliğin de Türklerin inancı olduğuna ve Aleviliğin masonlarla tarihsel veya kültürel ilişkisi olamayacağını doğurmaktadır. Buradaki ilişkiler veya ilişkisizlik, bu inançların tarihsel doğasında barınmaktadır. Aleviler, Osmanlı coğrafyasının en alttakileridir. Günümüze kadar değişerek gelen Bektaşi anekdotlarına dikkat çekerek, Bektaşiliğin Osmanlı'da korunan İslami göçebe derviş burjuvaları oldukları tanısı da yerinde olacaktır. Dolaysıyla katli vacip Alevilerle Osmanlı Türki İslamları aynılaştırmanın bir anlamı, kendiliğinden olmayacaktır. Bu karşılaştırmaları yaparken, Yunus Emre hikâyesine dikkat etmek gerekir. Moğollar, Anadolu'yu tarumar ederler. Halk yoksullaşmıştır. İslam yasaklanmış bir dindir. Yunus'un hikâyesinin başında bu gerçekler otantik bir şekilde hikâyede barınmaktadır. Hikâyenin değişimi, Yunus'un Bektaş'ın dergâhına gidişiyle değişir. Yunus yoksul biridir, Bektaş ise bir tekkeyi yöneten ve Moğol işgalinin yarattığı yoksulluğa ve çekirge sorununa rağmen Yunus'a bol miktarda buğday verecek kadar hali vakti yerindedir. Bu farklılıklardan görüleceği üzere Yunus ve Bektaş ilişkileri daha başlangıçta artifizyel özellikler kazanmıştır.

Biri inanç, diğeri ulusal kimlik olan ve inatla iki farklı şey olduğu şeklinde tanımlanan aynı soyut gerçeklik, toplumların din sosyolojisiyle yaratılmıştır. Dinlerin yarattıkları toplumlarda değişim, her zaman içe dönüktür. Kapalı ve içe dönük bu toplumlarda kendilerine özgü konserve edilmiş dinamikler olmasına karşın, değişen ve gelişen dünyada kültürel kimliği sadece dinsel köklerle tanımlama seçeneği yoktur. Bu kimlik, değişen toplumsal şartlara göre aile veya eş seçiminden başlayarak değişerek hümanist karakter kazanmak zorundadır. Bu açıdan Yahudilik, Ezidilik gibi doğum üzerinden kan bağı ile geçen Alevilik, Bektaşilik sömürüsü veya asimilasyonunda çıktığında hem İslami kökenden kurtulmuş olacaktır, hem de panteistleşme sürecine hızlı girecektir.

Aleviliği Bektaşilikle devşirenlerin yazdıkları içeriklerde, Pir adıyla onurlandırılan Bektaş'ın soyağacı, Şiilik üzerinden İrani 12 imamlı sisteme, bu şekilde de Musa Kazım'a indirgenir.[502] Muhammed peygamberin öldürülmesinden sonra erken İslam'da ortaya çıkan iktidar kavgalarından Ali yanlıları arasında, beş, yedi ve on iki imam akımları çıkmıştır. Bu konuda öncelikle şu temel gerçeği vurgulamak gerekir. Fatima, Muhammed peygamberin kızı, Ali İbn Abi Talib ise, kuzenidir. İmamet, diğer adıyla imamlık, erkek evlat çocuk üzeri kan bağıyla yürütülür. Fakat şekilde başlayan imamet geleneğin sorunları da burada başlar. İmamet ve ahlu'l-bayt, yani Muhammed ailesi veya soyağacı insanlarının kutsaması, önce kızı Fatima üzerinden başlar. Bu süreçte Arap toplumunda analık hukuku geçerlidir. Bu çözüm ise basit ve acildir, çünkü Muhammed peygamberin erkek çocuğu yoktur. Analık hukuku ve geleneğinin İslami erkek egemenlikle yıkılmasından sonra imamet geleneği erkekler üzerinden yürütülür. Bu karşılaştırmayla Muhammed'in kızı olan Fatima'nın kutsal hiyerarşide kullanıldığı görülmektedir. Zira babalığı Muhammed peygambere atfedilen Hatica'nın diğer kızları üzerinden ahlu'l-bayt geleneğinin yürütülmemesi, kendiliğinden onun tek çocuğu olduğunu açıklamaktadır. Bu çözümü Abbasi geleneğine ve Muhammed peygamberin amcası Abbas İbn Muttalib soyağacına indirgediğimizde, Abbas İbn Abi Muttalib ile Ali İbn Talib İbn Muttalib soyağaçlarının, Abbasi iktidarından sonra bir birlerini boğazladıklarını göreceğiz. Çünkü sekizinci imam Ali Riza (Reza), 880 yılında Abbasi halifesi Mamun tarafından bir zehirli greyfurtla öldürülür. Altıncı imam Cafar as-Sadık çocukları arasındaki alkolik Musa mı, İsmail mi çekişmesi, İsmaili mezhebi veya akımının doğmasına neden olur. Bu sorunlar, erken imamet dönemindeki ağır sorunlardır. 12. İmam sisteminde ise, aynı yedi imam sisteminde olduğu gibi imam ölmedi ve ahir zamanda Mehdi İsa ile birlikte yere inecek inancı vardır. Bu basit karşılaştırmalar, imamlık düşüncesinde de iktidarı sahiplenme amaçlı sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu açıklamalardan sonra bir de Bektaş soyunun kutsallaştırılmasında yapılan ve daha ağır olan ekol hatasına dikkat çekmek gerekir.

Ali İbn Abi Talib, Hüseyin İbn Ali, Zeyn-el-abidin, Muhammed Bakr, Cafer-as-Sadık, Musa Kazım, Seyyid İbrahim Mükerrem-ül-Mücab, Seyyid Mehmed, Sultan Seyyid Hüseyin, Seyyid Mehmet Sani, Sultan Seyyid Mehdi, Seyyid Hasan-ı Sani, Seyyid İbrahim-i Sani, Sultan Mehmed Salis, Sultan Seyyid İshak, Sultan Seyyid İbrahim-el-Kazımi zincirinden Hacı Bektaşi Veli'ye gelir.[503]

Arabilikle başlayan bu sıralamada öncelikle pasif Musa Kazım ile son bulan yedi imam etkisi görülmesine rağmen, özel isimlerin Arabi gelenekten çıkarak birden kuzey toplum geleneklerine göre şekillendiği dikkat çekicidir. Bu süreçte biyolojik ve kan bağı ilişkileriyle düzenlenmiş soyağacı yapılmamaktadır. Bah-

502 Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ankara: Ardıç Yayınları 1998, C.1, S.28

503 Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ankara: Ardıç Yayınları 1998, C.1, S.29

sedilen farklılaşma, özel bir soydan gelen insanlarda özel isimlerin değişmesi babında geçerli olmayan değişimdir. Bu konuda yapılan bir başka soy zincirinde, Bektaş'ın soyağacı Horasan ve Nişabur üzerinden Araplaştırılır.[504] Mavaraün'ün batısı, Ubaydullah İbn Ziyad döneminde bütünüyle İslami iktidara geçer. Bektaş Hacı'nın bu bölgeden gelmesi doğal olmasına rağmen, Araplaştırılması mekânı yanlıştır. Bu eserde soy zincirinden sonra bir de yol zinciri tanımlanır ki, yol zinciri ile soy zincirinin birbirinden farklı olması, her iki zincirinde uydurma olduğunu göstermektedir.

Zira Ali İbn Abi Talib, Hasan Basri arasında İslam tarihinde her hangi bir yol zinciri olmadığı gibi, olanın da yol düşmanlığı olduğunu vurgulamak gerekir. Hasan al-Basri, Halife Abdal Malik ve Haccac İbn Yusuf as-Sakafi dönemindeki Masahif projesinin önemli isimlerindendir ve Umayya ailesi tekelinde Mushaf veya Kur'an'a ayet yazan biridir. Muhammed peygamber sonrası Arap dünyasında dönen iktidar dolaplarındaki gizemleri anlatan Sulaym İbn Kays al-Hilali'nin tarihinde, Hasan al-Basri'ye ahl'ul-bayt'ı neden korumadığı ve Haccac yanlısı olduğu sorulur. Al-Basri bu soruya yanıtı, baskı altında olduğundan başka bir seçeneği olmadığı şeklindedir.[505] Diğer anlatımlardan anlaşılacağı üzere, normal olmasına rağmen doğal korkaktır.[506] Bu insanların inancında, peygamber yanlısı olanlara, o dönemin inançlarına göre ölüm sonrasında hemen cennete gidiş vardır. Aynı Hasan al-Basri, İslam tarihinin ilk ve metafizikleşmiş figürü olan Said İbn Cubair'in Haccac tarafından öldürülmesinden sonra sadece *Ey zorbaları helak eden al-Lah'ım, Haccac'ı helak et*" dediği anlatılmasına rağmen, gerçek yaşantısında Haccac'a bağlılığı devam eder.[507] Arap tarihinde Hasan al-Basri ile Yusuf al-Haccac arasında gerçeklerle anlatılacak hiçbir sorun ve olumsuzluk yoktur. Günümüz insanlarına dair söylenecekler Hasan al-Basri anlatıldığında, çıkarcı, iktidar yanlısı ve tarihi iktidar amaçlı çarpıtan biri olduğu söylenmelidir. Kardeşi olduğu rivayet edilen Ala bin Ziyad al-Basri'nin tarihte anlatılan davranışlarıyla Hasan arasında metafizik uçurumlar vardır.[508] Hasan al-Basri hakkında söylenecek kesin ve keskin en kısa sonuç şudur. Muaviye ailesi tarafından Küfe kadılığına atanır.[509] Bu dönemde Araplar arasındaki ilişkilerde kesinlikle maddi veya politik çıkar hâkimdir. Bu da tarihte bireylerin her zaman iktidara yakın olmasını veya dostluk kurmasını yaratır.[510] Katade, onu görüşleri itibariyle Ömer'e benze-

---

504 Age, C.1, S.30

505 Sulaym İbn Qays Al-Hilali, Kitab-e-Sulaym İbn Qays Al-Hilali, Rafidhah Publications, Zehra Akman, Ferdaus Nayyer Almanca Çevirisi 2015, Hadis No:6

506 İbn Sa'd, Tabakat, İstanbul Siyer Yayınları 2015, C.9, S.174; İbn Kesir, El Bıdaye Ve'n-Nihaye, İstanbul: Çağrı Yayınları, C. 9, S.224-225

507 İbn Sa'd, Tabakat, İstanbul Siyer Yayınları 2015, C.9, S.171; İbn Kesir, El Bıdaye Ve'n-Nihaye, İstanbul: Çağrı Yayınları, C. 9, S.166,

508 İbn Kesir, El Bıdaye Ve'n-Nihaye, İstanbul: Çağrı Yayınları, C. 9, S.47-48

509 İbn Sa'd, Tabakat, İstanbul Siyer Yayınları 2015, C.9, S.165

510 Age, C.9, S.176

tir.[511] Dedesi ve babası köle edilmiş birinin, köleliği karşı tavrı önemlidir. İbn Sa'd'ın Hasan el-Basri hakkında yazdıklarının düzmece mersiyeler olduğunu birkaç örnekle gösterdikten sonra aslında sorunun mantıksal karekteri önem kazanacaktır. Muhammed peygambere atfen bir hadiste, *kölerini azat edenlerin kesin cennete gidecekleri* anlatılır. Bu durum inancın metafizik garanti nedeni ve imkânı olmamasına rağmen, sayıları bilinmeyen köle sahibi olan birinin hiçbir şeyine inanmamak gerekir. Hasan el-Basri'nin çok kölesi vardır.[512] Haccac döneminde kurulan *Vasit* şehrinde (H.84, M.706) ölünceye (H.110) kadar Haccac emrinde yaşar ve Masahif, yani Kur'an'a ayet ekleme projesini gerçekleştirir.[513]

Bilineceği üzere Araplarda kişi tarihini Tabakat isimli eseriyle yazanlardan biri İbn Sa'd'dır. Basrilerdendir. Buna rağmen kitabında Hasan el-Basri hakkında şunlar yazıdır.

İkrime ile ilk defa ilim meclisinde oturduğumuz zaman, bir şeyi cevaplandırdığında şöyle derdi: Sizin Hasan'ınız da böyle güzel cevap veriyor mu?[514]

Basri'nin Bektaşilikle ilişkilendirilmesinin bir nedeni vardır. Kendisi Horasan valisi Rebi İbn Ziyâd'ın kâtipliğini yapmasındandır.[515] Kendisinden sonra Horasan valiliği Ubaydullah İbn Ziyad'a verilir. Ziyadların İslam tarihindeki rolü dikkat çekicidir. Kerbala'da Hüseyin İbn Ali'nin kafasını kesendir. Cavit Sunar'ın aktarılan ikinci yol zincirinde Bektaşi inancın temelleri, Ali İbn Talib, Salman-ı Farsi, Kasım İbn Muhammed üzerinden Cafar'as-Sadık'a indirgenir.[516] Bu yolda da aşırı ve birincisinden çok farklı sorunlar vardır.[517] Demek ki Hasan al-Basri ile her hangi bir inanç yolu belirlemek, bir taraftan Alevilerin İslamlaştırılmasına hizmet etmekte, diğer taraftan da Alevilik İslam tarihindeki en çürük ve yalan halkaya bağlanmaktadır.[518] Bu sorunun köklerinde veya nedenlerinden biri, Alevi aydınlarının ezberciliği bozacak adımlar atmadıkları ve kendi inançlarını bilmedikleri gerçeği vardır. Aydınlanma amacıyla geleneksel inanç tarihçeleri somutlaşmamış bütün toplumlar, inancı iktidar olanlar tarafından sürekli dejenerasyonla veya büyük balık modeliyle yutulmuşlardır. Bahsedilen bilgisizlik, bu içerikleri yazanlarda da vardır. Nasıl olurda bir araştırmacı İslam tarihinde Muhammed peygamberin öldürülmesinden sonraki klasik çelişkileri bilmeden, Abu Bakr ile Salman-ı Farsi'yi *yol zincirinde* bir araya getirir diye sor-

---

511 Age, C.9, S.167-168

512 Age, C.9, S.179

513 Omar Hamdan, Studien zur Kanonisierung des Korantextes, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2006, S. 141; İbn Sa'd, Tabakat, İstanbul: Siyer Yayınları 2015, C.9, S.186

514 Age, C.7, S.297

515 Age, C.8, S.266; Zekeriya Güler, Rebi b. Ziyâd, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 2007, C.34, S.498 İslam kaynaklarında Rebi bin Ziyad ile Ubaydullah bin Ziyâd'ın, Ziyad bin Ebih'in farklı kadınlardan çocukları oldukları yazılmamaktadır. Her ikisinin de Ziyad bin Ebih tarafından sırasıyla Horasan'a vali atanmakarı bu gerçeği güçlendirmektedir.

516 Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ankara: Ardıç Yayınları 1998, C.1, S.33

517 Denis Dreisbusch, Muhammed Peygamber ve Hristiyanlık isimli yayınlanmamış çalışma.

518 Haccac İbn Yusuf ve Kur'an hakkındaki ayrıntılar, Denis Dreisbusch, Kur'an Tarihi isimli çalışma

mak gerekir.[519] Abu Bakr'ın hayatı ve iktidara nasıl geldiği tezlerini şimdi anlatmaya gerek olmamasına rağmen, Muhammed peygamberin mirasına halife sıfatıyla oturması hikâyelerinin, İslam tarihinin önemli kitlesel yalanlarından biri olduğunu belirtmek yeterlidir.[520] Çünkü bu konudaki yazıların tümünün, hayatı peygamber Muhammed'den 140 yıl sonra ilk kez İbn İshak tarafından Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde yazıldığından, Abu Bakr hakkında yazılacak kültürel hafıza kalmayacaktır ve Arap masallarıyla yazılanlar öne çıkacaktır. Fakat yazı kültürlü ve Medine'ye kuzeyden gelen Hristiyan Salman-i Farsi hakkında yazılanlardan güneye doğru mantıklı sonuçlar çıkarma seçeneği ve sorunun araştırılacağı kaynakları vardır. Sayın Noyan bunları bilmeden yazdığı kitapta sayfa kabartması yapmıştır.

Saf olmazsa da Bektaşiliğin İttihat ve Terakki'de aslen Talatçı kanadın ideolojisi olduğu bilinmektedir. Hem moda hem de Ermeniler dışında İslami popülizmle, her ne pahasına olursa olsun Osmanlının kayıp topraklarını geri alma, bu olmazsa merkeze yakın kopacak Ermenistan'da soykırımı amaçlamaktadır. Bu yüzden İslami olan her şeye açıktır. Birinci Dünya savaşı öncesinde İstanbul'daki Bektaşi tekkelerini, istihbaratçıların buluşma mekânları olduğunu kabullendiğimizde, Bektaşilerin İTC'ne bağlılığı önem kazanacaktır.

Bu gerçekler İttihat ve Terakki'nin yaptığı toplum mühendisliğinin bir parçası olacaktır.

Yaşlı bir eski bürokrat olduğu izlenimi veren ses, kendisinin MİT'de yıllarca Alevilerden sorumlu masada çalıştığını, "Aleviler nasıl altıya sekize böler, birbirine düşürürde öyle yönetiriz" diye politikalar yazdıklarını ve hayata geçirdiklerini dile getirdi. Çalıştığım Zaman Gazetesi Sünnileri temsil ettiği için Alevilere düşman olmalıydı, haklarını asla savunmamalı, hep ayrımcılık kokan haberler üretmeliydi. Hep böyle gideceğini öngörmüşlerdi.[521]

Bir istihbaratçının kendini ihbar ettiği bu söylemlerinden hangi dersler çıkarılmalıdır sorusuna yanıt vermeden önce, aynı yazarın Bektaşiliğin tarihsel geçmişi hakkında anlattıklarını özenle okumak gerekir.

Cumhuriyet öncesi ve tarikatlar kapatılıncaya kadar, Hacı Bektaş Veli tarikatına girmiş köylüye Kızılbaş veya Alevi, şehirliye ise Bektaşi denilirdi. Mason Bektaşiler elit Bektaşiliği savundu, Anadolu Aleviliğinden kendilerini ayrı gördüler. Osmanlı ve Türkiye'de dış istihbaratlara çalışan casus ve ajanların pek çoğunun Bektaşi kimliği kullanması ve mason olması tesadüf değildir. Masonik Bektaşi yapının geçmişte kullandığı İttihat ve Terakki geleneği çetelerle, Ergenekon ile bugünde yaşıyor, bu gerçek yadsınamaz. Bu bakış açımız bir komplo değil, tersine bir komplonun deşifrasyonunu sağlayacaktır.

Osmanlı ve Türkiye'yi neredeyse 170 yıldır Mason Bektaşilik, gizli kurdukları derin örgütler veya açıktan iktidarları ele geçirerek, satın alarak yönetiyor. Türkiye'nin adı bir

---

519 Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, Ankara: Ardıç Yayınları 1998, C.1, S.33

520 Denis Dreisbusch, Muhammed Peygamberin Öldürülmesi, İslam Tarihinin Katil Yalanı isimli çalışma.

521 Faruk Arslan, Mason Bektaşiler, İstanbul: Karakutu Yayınları 2009, S.13

türlü konamayan derin kimlik sorunu, tabusu budur. Mason Bektaşiler, Bektaşiliği ve Aleviliği amaçlarına uygun defalarca dönüştürdü, evirip çevirip kullandılar, yine kullanmaya hazırlanıyorlar.[522]

Bu içerikleri yazan birinin, her şeyi yalan yazdığı ve uydurduğu söylenemez. İttihat ve Terakki'de masonların olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle Talat'ın Bektaşi olduğu söylenmekte ve bilinen bir başka gerçek olduğuna göre, gerek İttihat ve Terakki'de gerekse Teşkilat-ı Mahsusa'da Bektaşilerin aktif faal olduklarıdır.[523] Her örgütlenmede, doğal bir amaç varken bu yapılarda farklı kişi ve grupların özel amaçları vardır. Bu durum, çağımızdaki insan, politika, sistem ve çıkarlara bağlı doğallaşmıştır. Bu konuda bir Osmanlı tarihçisi şunları yazar.

Osmanlı İmparatorluğuna en yakın mason karargâhı olan İtalyan "Maşrıkî âzami" bu birleştirme ve kaynaştırma vazifesini üzerine aldı. "Macedonia Risorta" ve "Lahor ot Lux" İtalyan localarının, bilhassa Selanik'teki Risorta'nın oynadığı roller çok dikkate değer. Paris'te ve Cenevre'de dolaşan hürriyetçileri Fransız maşrıkı âzami "himaye"si altına alırken İtalya'ya (Floransa) bağlı localar, Osmanlı memleketinde öteden beri hilâfet düşmanlığı ile şöhret salmış ve müsamaha, eşitlik, hürriyet aramış bazı eski kurulların ileri gelenleri ile temasa girdiler: Yani Bektaşiler, Melamiler, Mevlevilerle kaynaştılar. Kısa bir zamanda Mevlevi, Melâmî ve Bektaşî olan birçok vezirler, bir iki müşir (mareşal), elçilerden üç beşi, sayısız hâkim, avukat, muharrir, şair ve muallim masonluğu da kabul ettiler. Meselâ Selanik'teki "Vatan ve Hürriyet" Cemiyetinin ilk üyelerinden olan meşhur Bursalı Tahir Melâmi idi. Şeyhülislâm Hayri Efendi (Ürgüplü), Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, filozof Rıza Tevfik, Kâzım Nami Beyler hem mason, hem Bektaşi idiler. Talât Paşa masondu ve bal gibi Bektaşi idi. Süleyman Askerî, Vehip Paşa, Mülâzım Atıf (Şemsi Paşayı vuran), Resneli Kolağası Niyazi, Binbaşı Eyüp Sabri (Ohri), Üsküp'te Albay Galip (sonradan paşa), Köprülü'nün meşhur Süleyman Ağası ve daha diğerleri, Avni Bey (paşa), Gevgili'de Ömer Fevzi Mardin, hem Bektaşi, hem masondular. Drama ve Kavala teşkilâtını kuranlardan Hüseyin Paşazade Nazif Süleyman, Agâh, Rıza, Tahir Paşazade Mahmut Beyler masondular.

Talât Bey'i (paşa) Bektaşiliğe ve masonluğa sokan Nazif Süleyman Bey'dir. Edirne teşkilâtını kuranlar da İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir (Paşa), Seyfi Bey (Paşa) ve Hüseyin Kadri oldular. Seyfi Paşa ile Kâzım Karabekir hem mason, hem Bektaşi idiler. Garibtir ki sonradan İttihat ve Terakki tarafından önemli mevkilere yükseltilecek olanlardan biri meselâ şu meşhur eski Polis Umum Müdürü Azmi Bey 22-23 temmuz 1908 gecesine kadar Abdülhamid'in baş curnalcısı olarak Drama'da müstantik muavini (sorgu yargıç yardımcısı) idi. Gene sonradan müthiş İttihatçı(!) diye şöhret salan Tahsin Üzer (vali ve mebus) de o sırada Drama'ya bağlı Pursisan nahiyesi müdürü ve buz gibi saraycı idi.[524]

Biri kendi dünyasına göre kendi sisteminde sorunları yazarken, sorunun da

---

522 Age, S.18-19

523 Samih Hafiz Tansu, Taşkilatı Mahsusa İki Devrim Perde Arkası, İstanbul: Nokta Kitap 2012, S.26, 196, 507

524 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, İstanbul: Meral Yayınevi, 1975, C.1, S.14

sistem kurgusunda olduğunun farkında değildir.

Demek ki bilinmeyen geçmişten günümüze değin çıkar amacıyla yapılanmış olan bütün iktidar sistemlerinde özün ve politik amaçların açıklığı sorunu vardır. Bu sorunlar kapitalist sistemde mükemmelleşirken, eğitim ve bilinç geriliği ve artan nüfus oranıyla doğallaşan insan enflasyonu gerçekliği, politik veya özün açıklığı prensibine aykırı davranışlar gösterecektir. Bektaşiler de bu ilişkiler ve döngü içindedirler.

Türk tarihinde Bektaşilik, her konuda abartılı fıkralarla ve içeriklerde sürekli dönemin post modern analizleri dile getirilir. Bektaşi mantığı adı altında bu içeriklerin kültürleşmesi, tartışmasız olarak artifizyel kurgular kabul edilmektedir. Bu güne kadar dikkat edilememiş bu yöntemle, tutucu veya muhafazakâr sıfatlı aynı kapıyı çalan Türk toplumunda dile getirilmesi gereklidir. Bu metotlarla yaratılan anonim Bektaşi kültürünün, tarihsel veya geleneksel Bektaşilikle ilgisi olmadığı gibi Bektaşiliğe atfedilen ilericiliği özümseme seçeneğini de yaratmayacaktır.

Bektaşiliği tarihsel evrelerine indirgeyerek somutlaştırmak amacıyla Bursalı Mehmet Tahir'in Bektaşilik tezleri hakkında bazı açıklamalar yapmak gerekir.

Bektaşilik, İslami bir düşüncedir. Bu düşünceyi Masonlukla bütünleştirenlerden biri, adı ve yasal olarak kullanamayacağı unvanlarıyla ne idüğü belirsiz olan Rudolf von Sebottendorf'tur. Asıl adı *Adam Alfred Rudolf Glaue*'dur. Kullandığı Baron soyluluk unvanına gerçekte sahip değildir.[525] İttihat ve Terakki çevresinde büyük adam imajıyla ortaya çıkan bu küçük adam, Almanya'da Thule Gesellschaft adıyla 20. Yüzyılın ilk ırkçı ve faşist cemiyetlerinden birinin kurucusudur.[526] Thule Gesellschaft veya Thule Hareketi'nin kökeni, 24 Mayıs 1912 yılında Theodor Fritsch tarafından halkçılık (völkisch) ideolojisiyle Almanya'daki bütün toplumsal veya sınıfsal tabakalarda faaliyet gösteren ırkçı ve antisemittik grupların birliğini sağlama amacıyla kurulan Reichs Hammer Bund örgütüne dayanmaktadır.[527] 1916 yılında bölünen bu örgütün Bavyera eyaleti üyeleri, Rudolf Glaue önderliğinde 1918 yılında Thule isimli gizli ve paramiliter yeni bir örgüt kurarlar. Amaçları, Almanya'da özellikle sonrasında gelişen devrimci mücadeleye karşı radikal paramiliter savaş vermektedir. Kendi ağzıyla Münih veya Bavyera Sovyet Cumhuriyeti isimli girişime karşı aktif savaşmışlardır.[528] Nazilerin iktidara geleceğine kesin gözle bakan yalancı baron Sebottendorf, *Hitler Gelmeden Önce* adıyla, *Rudolf von Sebottendorf'un Belgelerle Nasyonal Sosyalist Hareketteki Geçmişi* alt başlıklı isimli bir kitap yayınlar. Bu kitapta anlattıklarından Sebottendorf'un ileri derecede akli bakiliğinden şüphelenmek gerekir. Şüphe yaratan vurgulardan biri *Antik Yunan kültürünün, antik Alman kültürünün bir dalı olduğu veya Hitit ve Sümerlerin*

525 Wolfgang Benz, Handbuch des Antisemitismus, Berlin: Verlag De Gruyter Saur 2012, C.5, S. 597

526 Age, S.597

527 Age, S.597

528 Rudolf von Sebottendorf, Bevor Hitler Kam, München: Deutula Verlag Graffinger & Co. 1933, S.Widmug, S.105-134; Dietrich Bronder, Bevor Hitler Kam, Genf: Marva Verlag 1975, S.186

Ari ırkından olduğu, Fransızlar, İspanyollar ve İtalyanların gurur duydukları kültürlerinin yaratıcısının Alman kanı olduğunu unutmamaları gerektiğini vurgular.[529] Alman faşizminin Yahudi düşmanlığını intikam amaçlı katliamlara dönüştürmek için Thule önderliğinde eski Ari hikâyeleri ideolojikleştirilir.[530] Romantik vurguyla Hitler'in ilk olarak Thule hareketi geldiğini ve Thule'nin Hitler'e kucak açtığı anlatımlarında, dilin konuşmaktan başka nelere yapabileceğini göstermektedir. Sebottendorf örneği, faşist ideolojilerle gerçeküstü nörotik kişilik arasındaki bağı göstermektedir. 1875 yılında doğan ve gemi elektrikçisi veya kazancısı olarak çalıştığı gemiyle Amerika'ya ve Avusturalya'ya altın aramaya giden Rudolf Glaue, zenginlik hayallerinde başarılı olamayınca tekrar geri döner.[531] 1901-1914 yılları arasında aralarla İstanbul'da yaşar ve Osmanlı-Türk vatandaşlığına sahiptir. 1923-1928 yılları arasında Türkiye adına fahri büyükelçilik yapar.[532] Hayatı hakkında verdiği bilgilerin önemli bir bölümü yalan ve dolan olan bir insanla, Osmanlı veya Türk devleti ya da İstanbul yaşantısında tanıdığı Bektaşiler arasındaki ilişkilerin ne kadar temiz olacağına, artık okuyucu karar vermelidir.

Tarihte Bektaşilik farklı evreler yaşamıştır. Cumhuriyet dönemine kadar bu evrelerin tümünde Bektaşilik, Alevilik inancıyla çelişki halinde olan militarist geçmişe sahiptir. Bu gerçeği göremeyen evet ama şeklinde farklılaştırmak isteyenlere, kısa ve öz bir şekilde Bektaşilik ve Yeniçeri ocakları arasındaki kültürel bağı dikkate almaları gerekir. Osmanlı yayılmacılığında Yeniçerinin oynadığı rol ve şiddet, devşirmeciliğin yarattığı yeni psikolojik kişilikle incelendiğinde, sonuçlarıyla Bektaşiliğe atfedilen tolerans ve barış kültürü arasında uçurumlar gerekçeleriyle somutlaşacaktır.

Bu konu uzun ve geniş bir konudur. Şimdiye kadar anlatılanlardan çıkarılması gereken sonuç şudur. Alevilik, Bektaşilik değildir. Bektaşilik, Moğollar sonrasında ortaya çıkan İslami bir ideolojidir. Geleneksel İslam'dan koparak sufilik etkisiyle kendilerine taraftan arayan bir ekoldür. Bu şartlarda değişen Bektaşilik, doğal olarak Alevileri kendi ekollerine bağlama amacını taşıyacaklardır. Yüzlerce yıllık geçmişte bu etkileşimi yadsımak imkânsızdır. Tüm bunlara rağmen Alevilik ile Bektaşiliğin aynı olmadığına katkı sağlandığını düşünüyorum.

Aleviler, Ermeniler ve Ezidiler için önemli olan başka bir kişilik hakkında yazmak gereklidir. İnanç obsesyonuyla yaşadığı dönemde birçoklarına zulüm yaşatan emir Timur hakkında şimdi okuyacağınız gerçekleri, dönemin şartlarına indirgeyerek düşünmek gerekir. Günümüzde Timur hakkında yazılanlar İslam'ın teorik gerçekliğinden kopuk yazılmışlardır. Yazılanlar arasında elbette birçok şey gerçektir.

---

529 Rudolf von Sebottendorf, Bevor Hitler Kam, München: Deutula Verlag Graffinger & Co. 1933, S.48

530 Age, S.221

531 Dietrich Bronder, Bevor Hitler Kam, Genf: Marva Verlag 1975, S.240

532 Wolfgang Benz, Handbuch des Antisemitismus, Berlin: Verlag De Gruyter Saur 2012, C.5, S. 597

Timur

Aydınlatılmamış tarih, genel de karanlık nefretle şekillendiğinden, Osmanlı'da aksak Timur nefretinin nedenlerini açıklamak ve Timur konusunda bazı yanlış bilgilerle Ermeniler, Kızılbaşlar, Kürtler ve özellikle Ermenistan hakkındaki bilgileri düzeltmek gerekir. Bu nefretin temelinde bahsedilen üç veya dört farklı halk arasında temelde dini gerekçeler fark yaratmamaktadır.

Farsların *Temur'e-lenk* adını verdikleri *topal Timur*'un hayatındaki ayrıntılar, bu çalışmadan çıkan tarihsel sonuçlar açısından önemlidir. Timur'u kutsayan halklardan biri Özbeklerdir ve adı sürekli *Emir Timur* olarak anılır.[533] Özbek halkı Timur hakkında onlarca olağanüstü mitle onun dâhi olduğunu anlatır. Bunlardan en önemlisi, Timur'un mezarının bulunduğu Gör-i Mir mozolesinin açılmamasını ve açıldığında büyük bir savaşın çıkacağına inandıkları gibi, Timur'un kalıtlarının uçakla dolaştırılması, savaşın bitireceğine inanırlar.

Timur'un doğduğundaki inancı, Sünni İslam'dır. İnançlarla sürekli farklı şekillenmiş bir insanın siyasal erki sürecinde geçirdiği psikolojik evreleri, neden ve sonuç ilişkileri altında dikkate almak zorunludur. Dolayısıyla işgal ettiği topraklarda yaşayan halklara vereceği zararlar da farklı olacaktır. Bu açıdan ayrışmanın temeline din faktörünü koyarak özellikle günümüzde Sünni Müslümanların kültürleştirdikleri Timur nefretiyle Müslüman olmayanların yaşadıkları zararlar arasında nitelik farklılıkları olacaktır. Ankara savaşı döneminde Ermenistan'ın durumu ve Timur zararlarını Kürtlere anlatmak gerekir. Alevilere ise Timur etkisini, Timur öğretmenlerinden Nesimi'ye Şiilik ve Hurufilik etkisinde kalarak yakınlık duyduklarını açıklamak gerekir. Kürtler, özellikle Ankara savaşı sürecinde bu tarihin bölgesel aktörleri ve kadimlerin değillerdir.

Timur döneminin tarihsel bilgileri, bu süreçte önce Haçlı ordularında, sonra I. Beyazıt ordusunda Ankara savaşına kadar savaşçı olan Bavyeralı Johannes Schiltberger'in anılarından derlenecektir.

Schiltberger, Papa IX. Bonifacius emriyle çoğunluğu Fransız, Macar ve Burgonyalı savaşçılardan oluşan ve 1396 yılında Osmanlı'ya esir olduğu Niğbolu (Nikopolis) savaşına kadar Haçlı ordusunda askerdir. 1402 yılındaki Ankara sa-

533 Bu hitaptaki emir kavramı, Arapçada emir'ul-mu'minun'da olduğu gibi grupsal değil bütünsel anlamdadır.

vaşında Schiltberger, bu kez Timur'a tutsak olur. İslam toplumlarında yaşadığı süreç ve farklı bölgeleri dikkate alarak ve verdiği bilgiler yer yer eleştirisel değerlendirildiğinde, Alman Marco Polo'su olarak bilinen Hans Schiltberger'in 1427'de Bavyera'ya döndükten sonra yazdığı anılarından önemli sonuçlar çıkacaktır.

Bu anıların yazıldığı süreçte Johannes Schiltberger'in dolaştığı bölgelerde titular ulus veya halk özelliği açısından Kürdistan adının geçmemesine karşın, Büyük Ermenistan ve Küçük Ermenistan isimlerini sıkça anlatılmaktadır. İsimlendirmelere dikkat edildiğinde özellikle Anlara savaşından sonra Osmanlı iktidarı altında çok sayıda bölgesel derebeylerin varlığı dikkat çekicidir. Aynı şartlarda yaşayan diğer halklar arasında derebeylik oluşturamamış halklara *Churtten* adıyla,[534] Kürtleri örnek gösterirken, ülke olarak Kürdistan isimli bölgenin merkezini *al-Bostan (Botan)* adlandırır.[535] Ne yazık ki Türkçe çeviride bu isim Bestan olarak yazılmış ve al-Botan ile ilişkilendirilememiştir.[536] Bu durumda Osmanlı'da Kürtlerin, yaşadıkları bölgede, yerli halk değil, göçle gelmiş bir halk olduğu belirginleşmektedir. Bu yazılarda Ersinggan, Küçük Ermenistan'ın başkenti olarak anılır.[537] Eufırates (Fırat) ve Tigris'i (Dicle), cennetin dört ırmağından ikisine örnek verilirken, birincisi Küçük Ermenistan ve Persiya'dan, ikincisi Tigris'in (Dicle) de Büyük Ermenistan'dan aktığını anlatır.[538] Beyazıt ve Timur elinde uzun süre esir kalan Schiltberger'in verdiği bu tanımlar, 15. Yüzyılda Kürtçe değil Ermenice isimlerle adlandırıldığını somutlaştırmaktadır. Bu isimlendirmeler, daha sonra *Yerleşikler ve Göçerler* başlığı altında İran, Ermeni ve Arap İslam kaynaklarına göre somutlaştırıldığında aynı sonuçları doğrulayacaktır.

Hans Schiltberger'in bu tanımlarda yaptığı çok basit bir hata vardır, bu da Küçük Ermenistan ve Büyük Ermenistan isimlerinin indirgendiği bölgelerin karışmasıdır. Bu açıdan Küçük Ermenistan, Adana, Hatay, Kilikya bölgesi, büyük Ermenistan ise Van, Erzurum, Erzincan, Sivas gibi bölgeleri içine alır. Osmanlı öncesinde Bizans imparatorluğu kaynaklarında, son olarak dört bölüme ayrılmış Ermenistan'ın hangi bölgelerden oluştuğu haritaları, bu soruna kati yanıt oluşturmaktadır.[539] Çok ilginçtir, Dersimlilerin topal Timur'a korkuyla *Lenki Demir* adlandırdığı anlatılır.[540] Bu isimin herhaliyle bir çeviri olmasına rağmen, topal Demir sıfatıyla anılması, Dersimlinin Timur'u ironik aşağıladığını göstermektedir.

---

534 Schiltberger anılarının Almancasında Churtten adı belirsizdir. Fakat Türkçe çeviriyi yapan Turgut Akpınar, gerekçesiz bir şekilde Kürt ve Kürdistan olarak çevirmiştir. Ki, Schiltberger, Kürdistan adını, başşehri al-Bostan, al-Botan olarak kendisi anmaktadır.

535 Hans Schiltberger, Hans Schiltbergers Reisebuch Nach Der Nürnberger Handschrift von Dr. Valentin Langmantel, Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart 1885, S.35

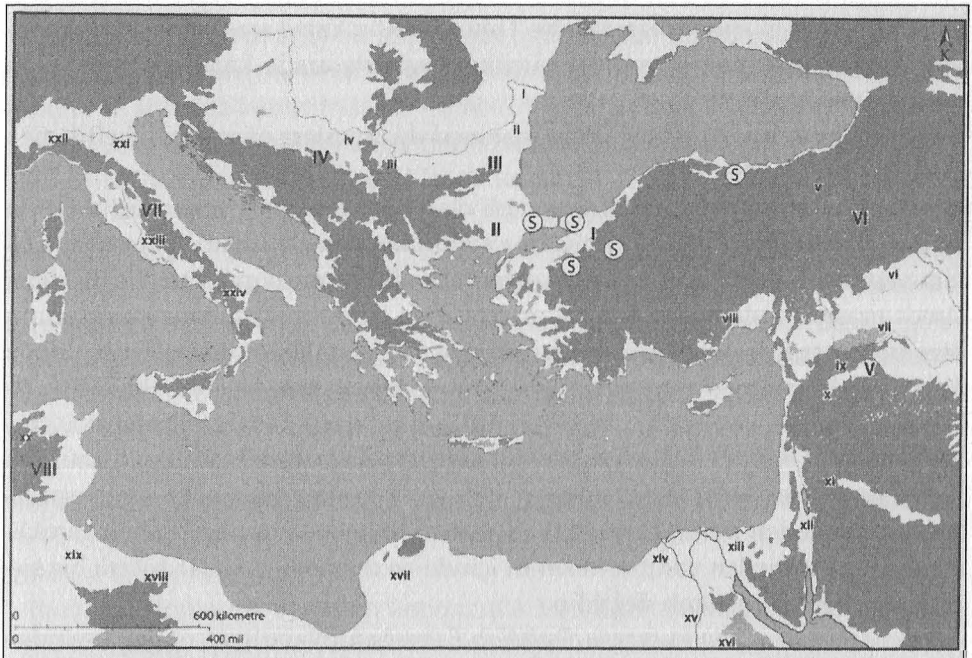
536 Johannes Schitberger, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), 34. Bölüm, İstanbul: İletişim Yayınları 1995, S107

537 Hans Schiltberger, Hans Schiltbergers Reisebuch Nach Der Nürnberger Handschrift von Dr. Valentin Langmantel, Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart 1885, S.56

538 Age, S.79

539 John Haldon, Bizans Tarih Atlası, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2007, S.55

540 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.61

Magistri militum [Askeri Komutanlıklar]

I *Magister militum presentalis I* [İmparatora Bağlı I. Komutanlık/Ordu]
II *Magister militum presentalis II* [İmparatora Bağlı II. Komutanlık/Ordu]
III *Magister militum per Thracias* [Trakya Komutanlığı/Ordusu]
IV *Magister militum per Illyricum* [İllirya Komutanlığı/Ordusu]
V *Magister militum per Orientem* [Doğu Komutanlığı/Ordusu]
VI *Magister militum per Armeniam* [Ermenistan Komutanlığı/Ordusu]
VII *Magister militum per Italiam (Exarchus Italiae)* [İtalya Komutanlığı/Ordusu] (İtalya Ask. Val.)
VIII *Magister militum per Africam (Exarchus Africae)* [Afrika Komutanlığı/Ordusu]

(Haritada gösterilmeyenler (Batı'da): xxv Mauretania
xxvi Hispania

Dukalıklar

i	*Scythia*	ix	*Syria*	xvii	*Libya*
ii	*Moesia II*	x	*Phoenice*	xviii	*Tripolitania*
iii	*Dacia*	xi	*Arabia*	xix	*Byzacena*
iv	*Moesia I*	xii	*Palaestina*	xx	*Numidia*
v	*Armenia*	xiii	*Augustamnica*	xxi	*Ravenna*
vi	*Mesopotamia*	xiv	*Aegyptus*	xxii	*Liguria*
vii	*Osrhoene*	xv	*Arcadia*	xxiii	*Roma*
viii	*Isauria*	xvi	*Thebais*	xxiv	*Neapolis*

S *Scholae palatinae* [Hassa Muhafız] birimleri

Harita 5: *Bizans İmparatorluğundaki Etnik Bölgeler, Dukalıklar ve Askeri Komutanlıklar* [541]

541 John Haldon, Bizans Tarih Atlası, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2007, S.49

Schiltberger'in anlatımlarına göre Timur ile Abu Yazid arasındaki Ankara savaşı dâhil olmak üzere ve diğer küçük savaşlarda arada kalan ve hedef olan halk, Ermenilerdir.[542]

Şimdi Timur'un 14. Yüzyıl İslam inancındaki akımlara göre yerini belirlemek gerekir.

İslam'da Batini ve Fatımilerde geçerli olan bir kural veya yasa vardır. Bu da sadece peygamber, yani Ali ve Fatima soyundan gelen 7 imam, şeriatı veya İslam yasalarını değiştirme hakkına sahiptirler. Bu vurgunun Timur ile ilişkisini şimdi sırasıyla açıklayalım. Batı seferi sırasında Timur'un Ummaya halifelerinin mezarların arayarak Yezid'in mezarına dışkıladığı anlatılır. Bu nefretin altında Yazid'in Muhammed peygamberin torunu Hüseyin bin Ali İbn Abi Talib'i öldürmesi gerçeği vardır. Bu gerçek, Sünni İslam tarafından da bilinmesine rağmen, bütün Umayya halifeleri özellikle ve aşırı kutsanmaktadırlar. Timur, bu geleneğe tarihte derin izler bırakarak son verir. Bu konuda neden niçin açıklamaları yapmadan evvel, Timur'daki değişimi ve nedenlerini açıklamak gereklidir. Burada aktarılan yanıtların kendi içinde ve dışında ne kadar tutarlı bir sistem yarattığı bir rastlantı değildir.

Ebced *Hurufiliğinin kurucusu Fazlullah Esterabadi* (Naimi) ve öğrencilerinden seyid sıfatlı *Ali İmadeddin Nesimi* veya *Seyyid Ömer İmadud-Din Nesimi* ile Timurlenk arasındaki ilişkilerin nasıl başladığını bu döngüye eklemek gerekir.[543] Bu isimlendirme örneklerden, onun Arap olmadığından seyid olamayacağını, Ömer adı üzerinden Ali'ci kökenden gelmediği veya Şii olmayacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla buradaki seyid ve imadud gibi isimlerin aslında sıfat oldukları kesinleşmektedir. Bu basit açıklamalardan sonra Nesimi konusundan bir ayrıntıyı daha belirtmekte fayda olacaktır. Hurufilik, Hazar denizin güneyinde İrani Mazandaran ve Astarabad bölgesinde güçlü olup, yazı ile yaratılan şifrecilik ve mistik bir inanç olduğudur. Fazullah Esterabadi tarafından kurulan bu ekol, aşamalı bir şekilde önce ben odaklı Fazullah'ın, sonrasında ise Timur'un kutsanmasını geliştirmiştir. Bazıları onun gelişini ve kendini Mehdi yansıttığını, dikkatlice yorumlamak gerekir.[544] İslam ekollerinde karşılaştırmalı ayrıntılarla İsa veya İsa soyundan birinin Mehdi olarak geleceği inancı yanında Araplar tarafından günümüz İslam'ında kabul edilen İslami Mehdi inancında zayıf etkenlerle mevcuttur. Bu yüzden öğrencisi ve yakın arkadaşı Ali İmadeddin Nesimi'nin Arap kültürüyle yoğrulmasına rağmen seyid sıfatını seçmesinde, kendisini Ali soyağacına dayandırma anlayışını göreceğiz. Fazullah Estarabadi'nin Hurufilikte yoğunlaşmış bir başka yanını öne çıkarmak gerekir. Bu da Muhammed

---

542 Hans Schiltberger, Hans Schiltbergers Reisebuch Nach Der Nürnberger Handschrift von Dr. Valentin Langmantel, Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart 1885, S.23, 54

543 İlyas Üzüm, Nesimi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 2007, C.33, S.3-6

544 Shahzad Bashir, Fazlullah Astarabadî and Hurufis, Oxford: Oneworld Publications 2005, S.30

peygambere Kur'an'ın vahy edildiği, fakat onun sadece 1/3'ini anladığını, Ali'nin kalan 2/3'sini anladığını, kendisinin ise bütününü anladığını savunarak, Kur'an'ı anlama ve anlatma konusunda peygamberden daha ileri olduğu görüşüdür.

Miranşah, Cengiz han torunlarından Hanzade adında Moğol bir kadınla evlidir. Miranşah'ın zülm ettiği eşi Hanzade, çareyi Timur'a sığınmakta bulur ve oğlunun tahta göz diktiği suçlamalarından başlayarak, Miranşah'ın kişiliği ve davranış bozukluklarını anlatır.[545] Bu bağlamda Cengizhan hakkında kısa belirleyici bilgiler vermek yerinde olacaktır. Cengiz veya Temuçin, *Alan Kua* isimli anneden doğmuş, dolayısıyla analık soyundan bir hükümdardır.[546] Bu aile geleneğinde çocuklar, analık hukukuna göre toplumsal itibarlarını anneden alırlar.[547] Cengiz, animistik monoteisttir.[548] Oğullarından Hristiyan ve Yahudilerin olması, Cengiz'de de bu inançların yani yeni Yahudiliğin diğer adıyla Hristiyanlığın etkin bir inanç olduğunu göstermektedir.[549] Bu yüzden Selçukluların birinci Moğol işgaliyle yıkılmasından sonra Anadolu'da Arabi İslam'ın yasaklanarak Mevleviğin, Beştaşilik ve diğer inançların ortaya çıkışından bu etkene dikkat edilmesi önemlidir.

Barbarlık, katletme ve yıkım konusunda Miranşah, babasından birkaç adım daha ileridedir. Irak seferi sırasında Miranşah'ın Fazlullah Esterabadi'yi idam etmesi, Timur'un diğer gerekçelerle birlikte Miranşah'ı şehzadelikten azledilmesine neden olur.[550]

Fazullah'ın idamından sonra Ali İmadeddin Nesimi ve Ali Muayyed gibi öğrencileri Timur'a hizmet edeceği ve Osmanlı, Arap diyarını tanımaları gerekçeleriyle ölümden kurtulup bu sırada Musul'u ele geçiren Timurlenk'in yanına esir olarak getirilir.[551] Nesimi ile Timur karşılaşması, sorunlu bir hükümdar olan ve Çağatay Türk soyundan gelen Farsça Timurlenk anılan topal Timur'un derdine derman olur.[552]

Timur, batıya gelmeden önce 1395 yılında Türkmenistan ve Dağıstan seferlerinde Çeçen, Çerkes halklarına karşı savaşır ve bölge halklarından ganimetler alır.[553] Bu tecrübeler sonrasında Ankara savaşında özellikle Türkmenlerin Timur saflarına geçmelerinin ana nedenleri de burada barınmaktadır.

Timur'a hürmet ederek Anadolu'yu sosyolojik yapısıyla yakından tanıyan ve

---

545 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.298-300; Ruy Gonzales de Clavijo: Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul: Ses Yayınları 1993, S.104

546 Şihabeddin bin Fazlullah el-Ömeri, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, İstanbul: Selenge Yayınları 2014, S.58

547 Age, S.65

548 Age, S.61

549 Age, S.61

550 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.302-303

551 René Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul 1980, S.402

552 Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul: Ses Yayınları 1993, S.76, 133-135

553 Şamil Mansur, Çeçenler, Ankara: Sam Yayınları 1995, S.32

ileri seviyede bilgi sahibi olan *seyit Ali İmadeddin Nesimi*, Timurlenk'i etkiler. Bu süreçte Türki olmasına rağmen Moğol soylu veya Cengiz Kaan'ın takipçiliği meramında olan Timur'un görüş ve inançları değişir. Ona sunulan yeni modele göre Timur, doğrudan Ali'nin soyundan gelen mehdi niteliğinde bir insandır. Sünni İslam kökenli Nakşibendi hamisi Timurlenk,[554] Nesimi aracılığıyla önce Şii İslam'a geçer. Cengiz Han gibi bir savaşçı olma idealinden koparak Ali gibi savaşçı olma idealine kavuşur. Çocukluğunda Sistan'da inek, koyun gibi hayvan hırsızlığı yaparken, hayvan sahipleri tarafından okla sağ bacağından yaralanır. Bu olayda yakalanan Timur'un hırsızlık yaptığı için sağ elindeki serçe ve yüzük parmakları eksilir.[555] Bacağındaki ok yarası ve kesik parmaklardan kaybettiği kanla ağır yaralı ve ölümden yakın bir köye gelerek kurtulur ve topal kalır. Bu verilerden rahatça şu sonucu çıkarmak sorun olmayacaktır. Bu yaralanma yanında diğer savaş ve yağmalamalarda bulaşan cinsel hastalıklar, Şam seferinde de etkisini gösterir (vücudundaki kabarcıklar ve yardımla yürümesi).

Timur'un barbarlığı üzerine birkaç tümce anımsatmak gerekir. Sistan'ı ele geçirdikten sonra hükümdar olan Timur, burada daha önceki parmağının kesilmesi ve topal kalmasının intikamı almak için burada taş üzerinde taş, vücut üzerinde baş bırakmaz.[556] Timur, iki boyutlu ve acımasız bir adamdır. Asya'nın zor şartlarında Semerkant hükümdarını kolayca alt ederek bu bölgede iktidarı ele geçirir.[557] Hindu Kuş dağlarından akan suların toplandığı barajın yıkılması, tarım yapılan bu beldenin terk edilmesine ve çölleşmesine neden olur.[558] İsfahan'da yetmiş bin insan öldürür. Hintlerin derilerini yüzer. Taş ve kerpice sarılmış insanlardan piramit yaptırır.[559] Bu yıkımı yapan Timur hakkında düşünülmesi gereken gerçeklerden biri, onun nasıl bir insan olduğuna dair ötelemelerdir. İktidara bu kadar saplanmış bir insanın, sağlıklı bir kişiliğe ve psikolojiye sahip olduğu düşünülemez. Savaşlarda emirleriyle çoluk çocuk demeden insanların atların toynakları altında öldürülmesi, ordusunda ve komutanları arasında barbarlık prensiplerinin sorunsuz işlediğini göstermektedir. Buradaki insani davranışlarda soyut düşünme veya bilgiyle gelişmiş kültürel davranışlar aksine, kan veya güdüsel isteklerle davranışların kültürleştirilmesi gözlenmektedir.[560] Bu gerçekliğin tipik örneklerinden biri oğlu Timur oğlu Miranşah'tır. Bu eksiklikler, elbette onun psikolojisine olumsuz yansıyacaktır. Asıl sorun bu eksiklikleri giderecek yeni bir kişilik yaratmaktadır. Bu kişilikte, kendisinin yaşa-

---

554 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.113

555 Ruy Gonzales de Clavijo: Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul: Ses Yayınları 1993, S.87, 135; Justin Marozzi: Timurlenk, İstanbul 2005, S.54

556 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.150

557 Ruy Gonzales de Clavijo: Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul: Ses Yayınları 1993, S.135-136;

558 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.150

559 Age, S.30-31

560 Michel Henry, Barbarlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1996, S.19

yan Ali veya Ali'nin reenkarnasyonu inancı etkindir. Astarabad'lı Fazullah ve özellikle daha uzun süreli Nesimi etkisinde kaldığı süreçte giriştiği hiçbir savaşı kaybetmeyen Timur, klasik anlamda dünya imparatoru unvanını alırken, döneminde kendisine yakıştırılacak metafizik unvan hakkında da öteleme yapmak gereklidir. Bu sonuçlar, 1394 yılından sonra Hurufilerin Timur üzerinde başardığı bir değişimdir. Ergenlik yıllarında inek çalarken Çin seferine hazırlanan Timur, bu süreçte zaman kaybı kabul ettiği için, beş vakit namazı kaldırır. İslam inancına göre beş vakit namazı değiştirme, sadece Muhammed veya Ali soyundan gelenlerin hakkı olduğunu, Timur'un Çin seferi sırasında, uykusuzluk gerekçesiyle önce yatsı namazının kaldırılması,[561] sonradaki süreçlerde ise namazın tümden kaldırılması kararını verdiğini göreceğiz.[562] Bu tarihteki namazın kaldırmaya götüren sebepler anlatılırken, ezanda *al-Lah'u akbar, al-Lah'u akbar,* (tanrı al-Lah en uludur, tanrı en uludur) söylemlerinde Muhammed'in resulluğu anlatılmamaktadır.[563] 14. Yüzyılda Asya'ya yayılan İslam'da namaz, ezan gibi günümüzde herkesin doğal kabul ettiği ayrıntılarda değişiklikler olduğunu görmekteyiz. Demek oluyor ki, hiç kimsenin günümüzde yaşanan veya bilinen İslami ayrıntıların, geçmişte de aynı niteliklerle kültürleştiğini savunma seçeneği yoktur. Bunu düşünmek, kültür diyalektiğine aykırıdır. Namaz kılmayanların iki düalist diyalektikten bir şey anlamadığını düşünerek, namaz kılanların diyalektik kavramından bir şey anlamalarını beklemek doğru olmaz. Tarih, insanların şartlanmalarla kabullendikleri içeriklerin öne çıkarılmasından meydana getirilir. Timur'un namazları kaldırması demek, Timur'un Müslümanlığında Arapların dilini kesen, Türki halkları ise nefrete boğan ve konuşulmayan farklı inceliklerin olduğunu göstermektedir. Bu süreçteki işgalden işgale, ganimetten ganimete koşan Timur'u ve imparatorluğunu, imparator mu yoksa metafizik bir büyüklük mü olduğu sorusunu, yeniden düşünmek gerekir.

İranlı şair Hafız, Şiraz'ı ele geçiren Timur'a tanışanlardan biridir. Aracılardan birinin Nesimi olması zorunludur. Hafız'ın Timur'a *"işte o bol keseden yaptığım ihsanlar yüzünden iflâs ettim Sultanım"* övgüleri ve dizeleri, Şiraz'ın katliamdan kurtulmasını sağlar.[564]

Eger an Türk-i Şîrâzî bedest âred dil-i mârâ,
Behâl-i hinduyeş bahşem Semerkand ü Buhârârâ.[565]

Dünyayı yöneten insan unvanını alan Timur'un mezarı 22 Haziran 1941'de Sovyet arkeolog Mikhail Gerasimov tarafından açılır ve kafatası incelenir. El

561 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.112, 211

562 Age, S.381

563 Age, S.143, 212

564 Age, S.171-172

565 Eğer o Şîrazlı Türk gönlümüzü tutsak ederse, yanağındaki siyah ben için Semerkant'ı ve Buhara'yı bahşederdim.

parmaklarının kesik olduğu ve aksak Timur sıfatını yaratan bacağındaki sakatlık tespit edilir.

Gelelim Timur hakkında bilinmediği veya dikkat edilmediği için gizlenen veya ötelenmeyen mehdilik gerçeğinin mezarına yazdırdığı izlerine, ki bu söylemler mehdiliğin ehli beyt soyundan gelmesi şartını desteklemektedir.

Timur'un gömüldüğü Gur-i Mir [566]mozolesinde yazılı, "Benim adım Timur, Ali ışık olarak annemin rahmine girerek benim doğmamı sağladı" ifadesinde Timur'un Ali'nin reenkarnasyonu olarak yeniden yere indiği inancı hâkimdir.[567]

Biraz önce anılan değişikleri, kendini Muhammed soyundan Ali İbn Abi Talib'in epifanisi Mehdi kabullendirdiğini göreceğiz. Bir başka bütünlük ayrıntısı ise, modern devlet ve askeri örgütlenmelere sahip olmayan Timur'un kısa sürede *"Yıldızlara Hükmeden Hükümdar"* veya cihan fatihi olarak anılması, onu yıldızlara hükmeden cihan fatihi yapan gerçeğin, nörotik kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu etkenler altında cihan hükümdarı Timur, elbette kendini Mehdi kabul ettirecektir.

Dünyada artık ahir zamanın geldiği inancı, bu sürecin Nesimi dizelerinde de görülmektedir. Bu ayrıntıları daha derli toplu görebilmek için, şimdi Nesimi dizelerine başvurma zamanı gelmiştir.

Ariftir, Mushaftan dersler okuyan
Tevrat'ı, İncil'ı ezber okuyan
Cemal-i Mashaf'ı bir bir okuyan
Almıştır Fermanı, Kur'an istemez.

Bu dizelerde kendinden önceki dönemin kültürel mirasıyla şekillenmiş Nesimi bilincindeki Mushaf ile Kur'an arasındaki farklar açık bir şekilde dile getirilmiştir. İslam tarihinde bu ayrışma Abdullah İbn Mesud ile halife Osman İbn Affan döneminden itibaren sürekli korunmuştur. Daha sonra halife olan Ali İbn Talib, dönemi itibarıyla Umayya ailesi arasındaki çelişki ve savaşlardan dolayı, Muhammed'in Mushaf'ını düzenleme zamanı olmayacaktır. Arap tarihi, kitap ve kültür tarihi değildir. Bu şekilde Osman geleneği tekrar Emevilerle devam ettirilir.

Bu bağlamda söylenmesi gereken tek bir ana fikir var. Osman döneminde birkaç sahifeden oluşan ve *fasikül* anlamıyla yazılan *Mushaf*, daha sonra Emeviler döneminde Haccac İbn Yusuf önderliğindeki Masahif'ten Kur'an'a geçiş sürecini başlatmış ve çoğunluğu şairlerden meydana gelen komisyonlar tarafından yeniden yazılmıştır. Bu vesileyle elimizdeki Kur'an isimli tarihsel toplama olan kitapta, Muhammed peygambere ait olabilecek ayet sayısını, maksimum 70 ile sınırlamak yerinde olacaktır.

İslam toplumlarında bu tartışmaların sonuçları, 15. Yüzyılda gizli bilgi şek-

---

566 Özbekçe gör, mezar Gör-i Mir ise Mir veya Emir'in mezarı anlamındadır.

567 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.114

linde Nesimi bilincinde aktif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Nesimi gözünde Mushaf kutsal, Kur'an ise değersizdir. Bu içeriklerden dolayı kimsenin Nesimi'ye kızmaması gerekir. Yazdığı dizeleri, hiç kimsenin farklı yorumlama seçeneği yoktur. Burada kısaca dile getirilen Kur'an-Mushaf tartışmaları, İslam'dan emekli olmuş eleştirmenlerin yazdığı eserlerle yarattıkları, düalist saplantılarda da dikkate alınmamıştır.[568] Nesimi dizelerinde dikkat çeken ve yeniden düzenlenmesi gereken Mushaf, Kur'an ve İslam tarihinde unutulmuş bir monoteist tartışmayı dile getirmektedir. Bu da Mushaf, Tevrat ve İncil'in bir bir veya ezbere okuyanların, bir ferman aldığı ve artık Kur'an'a ihtiyaç duyulmadığı vurgusudur. Şiirsel veya metafizik anlamdan ferman, güçlü olana verilir. Bu dizelerdeki metafizik fermanı alan kişi, elbette Timur'dur. Nesimi'nin Timur'a yazdığı bu ayrıntılı övgüleri bırakarak, eleştirisel gerçeğe geri gelmek gerekir.

Şayet Timur imparatorluğunda teorik devlet idealinin (Platon) en ufak bir nüvesi bulunmuş olsaydı, ölümünden sonra Asya'dan Afrika'ya uzanan büyük bir alanı kişisel bedevi sömürgeye dönüşmesi ve kısa sürede parçalanması imkânsızlaşacaktır. Dolayısıyla ölümünden sonra devletin bölünerek kısa sürede yok olması, bu imparatorluğun Timur'un barbarlığı üzerine kurulduğunu göstermektedir.

Timur gibi kendini seyit sıfatıyla asilleştirenlerden biri de, eleştirilmesi zorunlu olan Nesimi'dir. Nesimi, gerçekte Fatima ve Ali soyundan değildir. Hurufilik üzerinden düzmece bir şekilde bu soydan geldiğine kendini ve başkalarını inandırdığı gibi, Timur'a da bu inancı aşılamıştır. Nesimi ile inanç dostluğuna giren topal Timur, artık girdiği hiçbir savaşı kaybetmemiştir. Nesimi ile Timurlenk dostluğu, Timur'un ölümünden sonra kendisi için çok acı sonuçlar yaratır. Timurlenk, Sünni İslam'a ve Arap imparatorluğuna, aynı sebeplerden Osmanlılara çok ağır darbeler vurur. Timur'un ölümünden sonra Nesimi, Türkistan'da Herat ve Semerkant'ta yaşar. Belki ölümü aradığından Timur tarafından Araplara vurulan ağır darbenin asıl sorumlularından bir kabul edilerek, 1417 veya 18 yılında yakalanır ve Halep'te derisi yüzülerek öldürülür. Daha sonra vücudu parçalanır ve Diyarbakır (Akkoyunlu), Malatya'ya (Dulkadir) beyliklerine uyarı olarak yollanır. Bu örnekte 15. Yüzyılda Nesimi'yi öldürenlerin bilincinde İslami barış veya insan cesedine karşı sergilenen bir başka barbarlık örneği görülmektedir.

Ölümünden sonra Nesimi, romantikleştirilerek kültürleştirilir. Günümüzde bu ölümü o yana bu yana çarpıtmadan, barbar bir intikam olarak kabul etmek gerekir. Şamlı İbn Arabşah ve Şerefeddin Ali Yezdi tarafından yazılan Zafername, Timur hakkında eleştirisel veya övgülü ayrışma örnekleri taşımaktadır.

Onun askeri mentoru Cengiz Han'ın, savaşa, düşmana ve hükmetmeye dair söylediklerini bir kez daha anımsayarak, bu benliklerdeki dünyevi resimlerin ne kadar hasta olduğu anlaşılacaktır. Bu sonuçları daha iyi anlamak için, onun askerlerine verdiği şu öğüdü iyi bellemek gerekir.

---

568 Bu tartışma, Denis Dreisbusch: Kur'an Tarihçesi isimli eserde somutlaştırılmıştır.

İnsanoğluna bahşedilen en büyük nimet, düşmanını kovalamak ve onu alt ederek, sahip olduğu her şeyi ele geçirmek, karılarını ağlatıp inletmek, atına binmek, kadınlarının bedenlerini gecelik entarisi ve örtüsü niyetine sarmak, gül goncası memelerini seyretmek, öpmek; en az meme başlarındaki kirazlar kadar leziz ve sulu dudaklarını emmektir.[569]

Sevginin cinsel motiflerini bu şekilde alenileştiren bir insanın megaloman psikolojisinden şüphelenmeden, affedilmeyecek hasta bir insan olduğunu söylemek gerekir. Bu tespitle birlikte tarihteki benzer olay ve motiflerin, insanlık adına anılmayacak suçları işlemiş varlıklar olduğunu eklemek gerekir.

Ankara savaşında yenilgiyi anlayan Beyazıt, kaçar ve Timur savaşçıları tarafından Akşehir'de yakalanarak bir kafese kapatılır. Timur amacına ulaşmış ve Beyazıt'ı her açıdan alt etmiştir. Bu savaşta Beyazıt'a bağlı kalan sadece iki grup vardır. Bunlar Yeniçerililer ve Sırplardır. Anadolu yükseklerinde yaşayan Karamanlılar, Menteş, Saruhanoğulları gibi Türkmenler de ya kaçarlar veya Timur tarafına geçerler. Burada Timur'un Nesimi üzerinden sahip olduğu Ali kültüne Türkmenler açısından bakıldığında, Anadolu'ya sonradan gelen bu halkın inançlarındaki Ali etkisine tarihsel karakter kazandırma seçeneği doğmaktadır. Ankara savaşında Beyazıt'ın en büyük ikinci hatası, eşlerinden oluşan haremini savaşa birlikte götürmesidir. Bu durum, Osmanlı sultanının eli işte gözü oynaşta prensibi doğrulayacaktır. Buna karşılık Timur ve komutanlarında, özellikle vahşilerin savaşta öne çıkardığı sahip olma güdüsünü aktifleştirecektir. Timur, Abu Yazid Beyazıt'ın bütün harem kadınlarına sahip olur ve bu kadınların bir kısmını İspanya'ya hediye yollar.[570]

Bu savaş sonrası Türk tarihinde düzeltilmesi gereken önemli bir gerçek daha vardır, bu da savaş sonrası Bizans imparatorluğunun Timur'a karşı teslim olmasıdır. Dolayısıyla İstanbul'u düşüren ilk Türk Fatih II. Mehmet değil, aksine Timur'dur. Ayrıca Şii İslam ve Timur bağıntısında da bazı gerçekleri söylemek gerekir. Nesimi aracılığıyla Timur'un batıya seferi olmasaydı, günümüzde Şii İslam'ın kesinlikle yaşam hakkı olmayacağıdır.

Timur üzerine yazılan bu kadar ayrıntıdan sonra, Alevilerin kılıçlı İslam'la tanışmalarının aslında Timur döneminde gerçekleştiği konusundan fazla sorun kalmayacaktır.

Bu konuda söylenmesi gereken kısa ve öz birkaç temel tümce vardır. Günümüzdeki Alevi dualarını incelendiğinde, bu içeriklerde ne İslami ne Şii ne de bir başka metafizik ayrıntı bulacağız.[571] Bir tarafta İsa, Meryem kutsaması, diğer tarafta Arap Muhammed ve Ali kutsamasının da Alevilikte monoteist karakterli olmadığı görülmektedir. Bu dualarda Ali, tanrı al-Lah eşdeğeri biridir. Bahsedilen döngü Şiilikte mevcut değildir. Zira Şiilerdeki Ali kutsaması, Ali'nin hali-

569 Justin Marozzi, Timurlenk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005, S.36

570 Ruy Gonzales de Clavijo: Anadolu Orta Asya ve Timur, İstanbul: Ses Yayınları 1993, S.21

571 https://www.frmtr.com/alevi-kulturu/4743397-alevi-dualari-gulbenkler-cemlerde-okunan-dualar.html

feliğine odaklanmıştır. Alevilerdeki odaklanmada ise Ali, peygamber Muhammed'den üstün ve al-Lah'a eşdeğer görülmektedir.

Sözcük anlamı itibarıyla Alevilik, kavramını semantik ilgisizlikle Ali'ye indirgeme geleneği hem yanlıştır hem de hatalıdır. Bu temelde, Aleviliği, *Levilik*'e indirmek hem semantik hem de inanç ayrıntıları açısından daha sağlıklı ve tutarlı sonuçlar doğurmaktadır.

Şimdi Aleviliğe yapıştırılmış Ali kutsamaları dualara, bir de psikolojik açıdan baktığımızda, ardında önemli bir reel korkunun olduğu gözlenecektir. Araştırmacı, patolojik karakterli olmayan bu korkunun kökenlerini tarihte aramak zorundadır. Bu bağlamda Alevilerde patolojikleşmeye başlamış korkunun temelinde İslam ve Timur kılıçlarını bulmak sorun olmayacaktır.

Soykırımın Müslüman Mimarı Sultan Bedros Üzerine

1876 yılında ve 34 yaşında 34. Osmanlı sultanı olan II. Abdülhamid'in yaşantısını biraz daha farklı açılardan inceleyerek, Osmanlı tarihi kökenlerinin hiç te düşünüldüğü gibi sağlam olmadığını, aksine sorunlu ve yalanlarla doldurulduğunu göstermek gerekir.

Osmanlı sultanlarının haremleri ve evlilikleri malumdur. Bütün haremlerde olduğu gibi saray hareminde de sosyal darwinist güdüsel bir yasa hâkim olacaktır. Veliaht şehzadelerden biri, padişah olarak iktidarı ele geçirdikten sonra, kardeşlik duygularını hemen kaybeder. Osmanlıdan önce Oğuz destanında birinci derece baba, amca gibi öldürmenin mitleşmesi, iktidarın nörotik ve katletme hükümlerinden *kut* kültürünün yerleşmesine neden olmuştur.[572] Fakat Asya'dan batıya yolculuklarında birçok Slav, Pers, Ermeni gibi halklarla karışan Selçuklu sonrasında bu geleneğin Osmanlı'da tekrar canlanmasından söz edemeyiz. Çünkü bu tür geleneklerin kültürel hafızada kayıtlı kalmasının imkânsızlığı, Osmanlıdaki kardeş katli üzerine Abil-Kabil nevrozları ve iktidarın psikolojik yarattığı psikolojik sorunların yansıması olduğu, daha mantıklı sonuçlar doğuracaktır. Bu sorunu insan ve sorunlu psikolojine indirgeyerek tarihi psikanaliz yöntemle incelemek, geleneksel açıklamalara göre daha tutarlı sonuçlar doğuracaktır. Bunun için insanların tarihlerine eleştirisel bakmaları ve geçmişin hiçbir zaman romantikleştirilmemesi gerektiğini kabul etmek gerekir.

Osmanlı'da I. Murat'la başlayan kardeş veya evlat katli geleneğinin ilk kurbanı, tahta göz diken oğludur.[573] Saltanat ve sultanlık için kardeşi, oğul veya birinci dereceden akrabalarını öldürme geleneği I. Ahmet döneminde başlatılsa da gerçekte 19. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı sarayında gözlenir ve sonuç olarak yüzlerce çocuk, kardeş katledilir. Bu konuda göze çarpan en barbar örnek 17. Yüzyıl sultanlarından III. Mehmet'tir. Bu katil sultan, tahta çıktığı ilk gece, bazıları kundakta olan 19 kardeşini boğdurtur.[574] Baba adındaki bu adamın ölümünden sonra tahta çıkan oğlu I. Ahmet, *"taht sahibi olmak için 19 kardeşini ve bir*

572 Mehmet Akman, Osmanlı Devletinde Kardeş Katli, İstanbul: Eren Y ayıncılık 1997, S.32-34
573 Age, S.47-48
574 Age, S.100

oğlunu öldüren adam, babam da olsa, katildir. Ben bir katil adamın cenaze namazını kılmam. Varın siz kılın ve defnedin" diyerek, kardeş katline karşı ilk ihtiraslı tavrı koyan kişidir. Değişen dünyada kardeşlik duyguları ensest ilişkiler ve gizemli yaptırımlardan çıkarak insani kültürleşme evresine geçtikten sonra büyük kardeşe hanedanlık hakkını tanıyan ekberiyat *(Ekber ve Erşed)* uygulamasından sonra, öldürülmeyen kardeşlere ve tahta göz dikenlere saray hapsi dönemi başlar.[575] Bu ekberin erşed olduğu şartlarda bir sultan adayını bulmak kolay olmayacağından, bir gecelik katliamların bu kararla son bulmasını beklemek anlamsızdır. Osmanlıda bu karar sonrasında sarayda bu kez intihar süsü verilmiş ölümler başlar. Bu örnekler Abdülmecit ailesinde gözlenmeye başlar ve Abdülaziz'in ölümü bu konudaki tipik bir örnektir.[576]

Osmanlı sarayının kadın ihtiyacı ise genel olarak köle pazarlarında göz batan güzel kızlarla karşılanır. Sultana sunulan haremlik genç ve güzel genç kızlar İslami kökenli değilse, şahadet adında bir tümceyle hemen oracıkta Müslüman yapılır.

Osmanlı sarayında bu açıdan dişi enflasyonu yaşanır. Harem üzerine yazılmış çalışmalardan çıkan ortak sonuçlardan biri, ilerleyen yaşlarda aşırı kilo, tütün ile birlikte ağız bakımı, çürük diş gibi birçok sorun sahibi kadınların tek umudu, sultanla ilişkisinden çocuk doğması ve doğuran kadının, valide sultan unvanına sahip olmasıdır. Ev işçisi olan kadın Osmanlı sarayındaki bazı valide sultan örnekleriyle saray yönetiminde ekonomik işlerden sorumlu haznedarlardan önde gelir.

Bebek veya çocuk yaşta annesini kaybeden Abdülhamid'in psikolojisi, çocukluktan ergenliğe kadar bu kadınlar arasında mutlaka sorunlu gelişecektir. Ölümünden sonra öz annesi üzerine yapılan Çerkesi dedikodular veya çekiştirmeler, haremdeki günlük yaşamın birinci sırasında yer alacaktır. Bu şartlarda yetişen çocukta, elbette dini inançlarında katkısıyla Ermeni düşmanlığı doğacaktır. Bu konuda ikinci kaçınılmaz gerçeklik ise Muhammed peygamberde de gözlenen anne nefreti olacaktır.[577]

Doğası gereği çocuk, anneye özellikle hem fiziksel hem de duygusal olarak bağımlı bir varlıktır. Bu gerçeklik tüm memeli hayvanlarda dâhil olmak üzere insan yaşantısının önemli bir parçasıdır. Bu bağımlılık çocuktan başlayarak tüm insanlarda psikoloji adı altındaki davranışları şekillendirmektedir. Bu açıdan çocuk, aile ve toplum arasındaki bağımlılık ilişkileri, insanın içinde yetiştiği şartlardaki kültürleşmiş geleneklere göre şekillenmektedir.

Doğum sonrasında bebeğin açlığını gidermek için emdiği anne göğsü, karın

---

575 Ezandan bilinen Ekber sözcüğü, en büyük anlamında, erşed ise akli açıdan en gelişmiş olan anlamındadır.

576 Alan Palmer: Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi, İstanbul: Bilgin Yayıncılık 1995, S.224

577 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, Bakara Suresi, C.4, S.41-42; Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, Tevbe Suresi, C.12, S.202; İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları 1988, İsra Suresi C.9, S.4809-4810

doyuran süt kaynağıyken, yetişkin yaşlarda ise göğüs cinsel algıların bir parçasına dönüşmektedir. İnsan bedenini doğal fonksiyon ve ihtiyaçlar açısından fonksiyonlarıyla yaşam sürekliliği sağlayan görevlere sahip olduğunu kabullendiğimizde, ilerleyen yaşlarda kültürel algılarla birlikte anneden koparak başka dişilerde üreme ve cinsel haz odaklı yeni fonksiyonlaşma gözlenmektedir. Çocuk, bu geçiş sürecini bilinçle yaşamadığı için, güdüsel nitelikli, sevgi, nefret, kıskançlık gibi temel davranışları, içinde yaşadığı topluma göre kültürleştirmektedir. Kabaca Abdülhamid açısından erken yaşlarda kaybettiği anne görevi üstlenen sütanne, dadı gibi fonksiyonel anneler üzerinden, anne özleminin nefrete dönüştüğü bir değişim yaşamıştır. Bu gerçeklik, sadece Abdülhamid için değil, kültürel bilincin kör ve topal geliştiği tüm toplumlarda gözlenen bir sorundur. Bu davranışları Abdülhamid biyografisini yazanı okuduğumuzda, babası Abdülmecid tarafından çirkin sıfatlandırılarak sevilmemiş bir çocuk olduğunu öne çıkmaktadır. Öz annesinin ölümünden sonra kendisine sütanne olan Çerkes Tirimüjgân Kadınefendi ve Perestû Valide Sultan'la sorunlar daha da büyüyerek *kardeşleri tarafından kapı dinleyen ve her oyunda mızıkçılık çıkaran, oyunbozan biri kabul edilmektedir.*[578] Bu şartlardaki çocuğun harem ortamında yaşadığı bir başka sorun ise yalnızlıktır. Her zaman ayıplanarak ve eleştirilerek büyüyen ve yetişkinliğe girerken kişiliğinde cinsel eğilimlerinde ürekliğin oluşmasına neden olacaktır. Bu şartlarda büyüyen bir çocuğun ikinci ve kalıcı dostlarından biri de onun yalnızlığıdır.

Yeri gelmişken erkeğin sorunlu kişiliğine Osmanlı sarayı sultanlarının cinselliğinden kısa bazı örnekler vermek, yerinde olacaktır.

Sorunlu cinselliğin psikolojik göstergesi olan küçük yaştaki çocukları cariye olarak yatağa almanın gelenekleşmesini, bilgilerin doğruluğu açısında son yüzyılda yaygınlaştığını kesinleştirecektir. Bu süreçte Osmanlı'daki adı gerile dönemi denilen dönem başlar. Psikolojik yabancılaşmaya birlikte kapalı ve eliter bir dünyada yaşayan padişahlarda cinsel sapkınlıkların artması normalleşecektir. Sapkınlık, bir hastalıktır. Sapkınlığın normalleşmesi ise, onların çevresindeki tüm insanların bu döngüyü kabullendiklerini göstermektedir. Bu bağlamda Abdülmecid ve Abdülhamid gibi sultanların her Ramazan ayında Kadir gecesinde 9-10 yaşındaki çocuklarla yattığı ve birinin de öldüğü anlatılır.[579] Padişahlar arasında cariyeleri döverek şiddet uygulama yaygındır.[580] Kızıl sultanın haremine hiçbir kadın ve cariyenin kendisinden izinsiz haremin bahçesine çıkamadığı anlatılır.[581] Tarihsel geçmiş incelenirken insanların gerçek yaşantılarındaki tüm davranışlarını dikkate almak zorunludur. Oysa tarih araştırmalarında karşımıza sürekli romantikleştirilmiş figürler çıkarılarak, gerçek tarihin sorun-

578 Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi, İstanbul: Bilgin Yayıncılık 1995, S.230

579 Süleyman Kâni İrtem, Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü, İstanbul: Temel Yayınları 1999, S.41, 170

580 Age, S.169-170

581 Age, S.163

lu ve barbar olduğu kararlarının verilmesi engellenmektedir. Cinsellik, insanın en doğal parçasıdır, Fakat bu parçanın nörotikleşmesi, kişiliğin çoktan patolojikleştiğini göstermektedir. Tarihe kötü nam salmış birinin özlük haklarına karışmak veya hakaret diye bir şey söz konusu olamaz. İnsan, tarihin her döneminde veya şimdi gibi gelecekte de çocuğun cinsel tacizine karşı gelmez zorundadır. Bu başkaldırı, bizi tarihe karşı insanlaştıran bir tavırdır.

II. Abdülhamid'in sansürlü ve hâlâ sansürlenecek davranışlarından birinde kendini yakarak intihara kalkışan cariyesi ile *cici bebek* adıyla çağırdığı Nazlıyar isimli Çerkes çocuktur.[582]

Kişilik ve benliğinde karakterleşmiş sorunlu özellikleri olan bir insanın, siyasal ve iktidar yaşantısında da sorunların olacağını peşinen düşünmek gerekir.

II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına padişah olarak geçtiği 1876 yılında, İstanbul'da Uluslararası Balkan Konferansı (Haliç Tersanesinde) düzenlenir. Bu konferansta Balkan eyaleti ve Osmanlı'da reformlar konusu tartışılır. 1877 yılında Rus harbi adıyla ağır yenilgiyle sonuçlanan savaş başlar ve faturası II. Abdülhamid'e kesilmesi gereken ağır sonuçlar doğurur.

Bu çerçevede sultan değil insan Abdülhamid'in psikolojisinden başlayarak İngiliz, Ruslar, Balkanlar ve Avrupalı diğer koalisyon güçlerine karşı başarısız bir insanın, kendi halkına nasıl davranacağını 33 yıllık iktidarının psikolojik olağan sonuçları kabul etmek gerekir.

Burada altı asırlık Osmanlı hanedanlığında kökeni Müslüman olmayan kadınlardan yüzlerce şehzade doğmasına rağmen, yaşayan ve padişah olanların hiçbiri, annelerinin etnik kökenlerine sahip çıktığı gözlenmediği gibi, kraldan daha çok kralcı kişilik örnekleriyle doludur. Bu süreçte genetik bilimleri, genler ve kültürleşme gibi etno genetik kökene dair hiçbir şey bilinmediğinden, iktidara bağlı insanların olabilmesi için Müslüman olmayan sultanların bir tümceyle İslamlaştırıldığını ve saray lüks içinde yaşadıklarını unutmamak gerekir. Bu sorunun nedeni belirlidir. Bölünmüş kişilik, inanç ve iktidar üzerinde İslam ve Osmanlılık dışındaki tüm halkların ret edilişi, bu şehzadelerde zorunlu bir şekilde şiddet eğilimini arttıracaktır. Dolayısıyla bu şartlarda sadece onu doğuran annenin Ermeni olması, aynı insandan Osmanlı'da Ermeni sorununu çözmesini beklemek anlamsız olacaktır. Bu konuda vurgulanması gereken ikinci bir ayrıntı ise, Abdülhamid bağıntısında tartışılan sorun genetik kodlar olmadığından, inançla şartlandırılmış kültürel bilinç tartışılmaktadır.

Adı istibdatçılığa çıkan II. Abdülhamid dönemi hakkında bazı radikal gerçekleri de karşılaştırmalı söylemek gerekir. Arapça kökenli istibdat *(istibdad)* sözcüğü, semantik anlamıyla bir şeyin *"müstakil"* olması, yani müstakil olan şeyinde bağımsızlığı vurgulayan bir sözcüktür. Bu kavram, bağımsız veya müstakillik açısından birçok Osmanlı padişahını tanımlamak amacıyla kullanılan eski

582 Age, S.178-179

bir sözcüktür. Dolayısıyla istibdat, keyfi idare, keyfi baskıcı idare şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. II. Abdülhamid döneminde müstakil kelimesi, keyfi baskıcı yaptırım ve uygulamalar şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. Bu kavramın semantik kökünden hareket ederek, Osmanlı'da Arapça anlamına aykırı yeni bir anlama dönüşmesi kültürel bilincinde gelişmediğini göstermektedir. İstibdat sözcüğünün İttihat ve Terakki hareketince siyasallaştırılmış bir sözcük olduğunu göstermek için, Arapçayı çok iyi bildiği söylenen Said-i Kurdi'nin kullandığı örneklerden yola çıkarak, bu sözcüğü İstanbul sürecinde yanlış öğrendiğini ve kullandığını belirtmek gerekir.[583] Kurdi'nin söylemlerine göre bu kavramı yazan hayalet yazarlar, *keyfi istibdat*,[584] *tahakküm ve istibdat*,[585] *eşedd-i zulüm* ile *bir eşedd-i istibdat*,[586] *İslâm deccalının üç devre-i istibdatları* (Kendi Mehdilik Dönemi),[587] örnekleriyle Kurdi modeline göre kullanırlar.[588] İstibdat kavramın Said-i Kurdi tarafından en çok kullanıldığı eser, yine Said-i Kurdi adına yazılan *Beyanat ve Tenvirler* isimli eserdir. Çok ilginçtir ki, II. Abdülhamid tarafından Bimarhane'ye atılan Kurdi, bu metinlerin yazıldığı cumhuriyet döneminde ise İslam deccalı adlandırdığı padişahı, o veliydi, duaların onunladır nostaljisiyle yüceltir.[589]

II. Abdülhamid iktidarının başı ve sonunda, özellikle eğitim, hafiye teşkilatı ve askeri harcamalara ait bütçe karşılaştırması, bu dönemin Devleti Osmaniye'nin siyasal eğilimini açığa çıkaracaktır.

Daire	1880-1881 Bütçesi	1907-1908 Bütçesi
Donanma	98.9	60.8
Polis	185.1	130.6
Hazine-i Hassa	105.9	57.7
Yasama Kurumları	11.3	1.32
Maliye	107.2	99.3
Rüsumat Dairesi	43.1	40.1
Ordu	547.4	898.1
Sadrazam	56.9	114.09
Şehzadeler	22.2	35.7
Adalet	42.6	51.9
İlmiye	18.6	27.4

583 Said Okur, Mektubat, On Üçüncü Mektup, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007; Lemalar, Yirmi İkinci Lema; İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007; Şualar, Ondördüncü Şua, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.351, 373; Divan-ı Harb-i Örfi

584 Said Okur, Mektubat, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.483; Şualar, Ondördüncü Şua, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.429

585 Said Okur, Mektubat, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.490; Lemalar, Yirmi İkinci Lema, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.214;

586 Said Okur, Şualar, Ondördüncü Şua, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.383, 420

587 Said Okur, Şualar, Beşinci Şua İkinci Makam, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.573

588 Said Okur, Mektubat, Yirmi Sekizinci Mektup, Dördüncü Risale olan Dördüncü Mektup, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.409

589 Abdülkadir Badıllı: Mufassal Tarihçe-i Hayat, İstanbul: Yayınevi Belirsiz 1998, C.1, S.226

Bütçe tabelalarından (milyon kuruş) boyutunda görüleceği gibi, II. Abdülhamid döneminin neden istibdat devri adlandırıldığı veya II. Abdülhamid'in eğitim alanında büyük bir seferberlik başlattığı şeklindeki çelişkili abartıların gerçek sayıları ve açıklarıyla somutlaşmaktadır.[590] Ordu ve eğitim harcamaları, Hamidiye alayları ve aşiret mektepleri ekseninde değerlendirildiğinde, aynı süreçte çok parayla Hamidiye alaylarına kaynak yaratma ve az parayla eğitim sunmanın siyasal amaç ve hedeflerini somutlaştırmaktadır. Bu sistem, katliamdan soykırıma geçiş dinamikleriyle özellikle kırsal kesitte Ermenilerin önderliğindeki üretim ve ticaret burjuvazisinin, sessiz bir şekilde Müslüman burjuvaziye dönüşümünü açıklamaktadır.[591] Bu tezlerin yazarı Karpat, Osmanlı'da veya Avrupa ya da Amerika'da burjuvalaşmanın ne anlama geldiğini, kapitalist üretim ilişkilerinden burjuvalaşmanın gerçekleştiğini bilmektedir. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı'daki ticaret burjuvasının Müslüman olmayanlardan meydana geldiğini söyleyen yazar, burjuvaziye geçişte feodal toplumun sosyal ve iktisadi ileri sınıfının, Osmanlı'da aynı katmanlara dayanmak zorunda olduğunu öne çıkarması gerekir. Bu sorunu Avrupa'da antisemittik köken gereği Yahudilerin toprak sahibi olmamama etkenlerinin Osmanlı'da Ermeniler ve Rumlar için geçerli olmadığını ve bu halkların Osmanlı'nın en eski kadim halkları olduğu bilinmektedir. Tarihsel araştırmalar, tarihsel sansürleri açığa çıkaran ve tarihi değiştiren içerikler olmalıdır. Vilayet-i sitte'de Ermeni'yi veya Ege veya Yunanistan'da Yunanlıyı toprak sahibi görememek, altı asırlık Osmanlı iktidarını sosyal ve siyasal tarihsel açıdan kör bir at üzerine oturtmaktan başka bir şey değildir. Karpat'ın söyleyemediği ve II. Abdülhamid döneminde başlayan Müslüman burjuvalaşma dönüşümün köklerinde, aslında Hamidiye katliamlarıyla başlayan yeni bir evre vardır. Bu tezleri, bir de II. Abdülhamid'in annesi olarak yansıtılan Tirimüjgan kadın efendinin annelik hikâyeleriyle Müslüman Bedros'a indirgendiğinde, bu tarzdaki tarihçiliğin tarihi değiştirmeyi amaçlamadığı ve değiştirmeye çözüm olamayacağı anlaşılacaktır.[592]

II. Abdülhamid, Müslüman siyasal karşıtlarını fetva emriyle öldürme, yok etme örneklerini sergilememiştir. Bu konuda önde gelen karşıtlarından İbrahim Temo'nun kısa bir dönem Yıldız'da tutukluluğu sürecinde, arkadaşları onun öldürülerek denize atıldığına inanırlar. Serbest bırakıldığında alacağı ceza bellidir. Bu da Abdülhamid döneminde yaygın kullanılan cezanın sadece sürgün veya kontrollü memurluktur. Hâl ve durum böyleyken halk arasında yaşanan durum farklıdır. Osmanlı'da II. Abdülhamid dönemindeki istibdadı yaşayan halklar, genelde gayrimüslimler, Müslüman olmayanlardan ise Ermeniler üzerinde yoğunlaşma görülmektedir. Bu gerçeklik, genel olarak Ermenilerin istib-

590 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, New York: Cambridge University Press 1977, C.2, S.225-226

591 Kemal Karpat, İslam'ın Siyasallaşması, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004, S.23

592 Age, S.290

data karşı politik bilinçli olduklarını ve bağımsızlık amaçlı olduklarını göstermektedir. Karşılaştırma yapmak için özellikle Panislamizm temelinde ve Kürtlerin önderliğinde Araplar, Azeriler, Türkler tarafından imparatorluğun birçok vilayetinde Ermeniler katledilirler. Bu katliamların buluştukları ortak paydalar, Müslüman-Müslüman olmayanlar ve zengin Ermeniler-fakir Müslümanlar, savaşı getiren cihat dönemlerinde İslam geleneğidir.

II. Abdülhamid döneminde başlayan bu dinamik, onu iktidardan indirenler tarafından daha sistemli bir şekilde sürdürülür.

Her şeye rağmen, tarih kitapların halife Abdülmecid ve ailesi hakkında, İslam'a aykırı şu kısır bilgiler kalır.

Eşleri, Kadınefendi (sultanın nikâhla evli olduğu ilk dört eşleri), ikbal (sarayda padişaha ya da şehzadeye eş olmaya aday cariye) ve gözde (kişilik ve estetikleştirilmiş görünüşü yüzünden diğerleri arasında üstün tutulan genç cariye) şeklinde üç sınıfa ayrılarak şu isimlerle anılır. Kadınefendilerden oğlu sultan veya adayı olan tek eş, Valide sultan olarak adlandırılır.

Şevkefza Valide Sultan, Rahime Perestu Valide Sultan, Servetsezâ Kadınefendi, Hoşyar Kadınefendi, Tirimüjgan Kadınefendi, Verdicanan Kadınefendi, Düzdidil Kadınefendi, Gülcemal Kadınefendi, Mahitab Kadınefendi, Bezmiara Kadınefendi isimler, nikâhlı eşleridir. Burada halifenin dört eşle evlilik sayısının çoktan iki katı da aştığını görürken, iki tane Validesultan'dan birincisi Şeevkefzade Valide sultanın Abdülmecid tarafından, Perestu Valide sultanın ise II. Abdülhamid tarafından valide sultanlığa çıkarıldığını belirtmek gerekir.

Sultan Abdülmecid'in ikbal statüsündeki cariye eşleri ise, özellikle isimleriyle birlikte Pers dilinin çekiciliğindeki sıfatlarla adlandırılırlar. Bunlar Nalan-ı Dil hanımefendi, Ceylan-yar hanımefendi, Ayşe Ser-firaz hanımefendi, Gülüstü Hanım, Nergizu hanımefendi, Navek-misal hanımefendi, Nesrin hanımefendi, Şayeste hanımefendi, Nükhet-seza hanımefendi isimleriyle adlandırılmışlardır. Son olarak gözde konumundaki genç ve çekici, göze batan cariyelere Yıldız hanımefendi, Safderun hanımefendi ile Hüsn-i Cenan hanımefendi isimlerini eklediğimizde, durağan tarihteki sorunlar çözüme ulaştırılmış olur.[593]

Bu eşlerden doğan çocuklar, yaş sırasıyla V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmed Reşat, Ahmed Kemaleddin Efendi, Mehmed Burhaneddin Efendi, Ahmed Nureddin Efendi, Süleyman Selim Efendi, VI. Mehmed Vahdettin isimli erkek çocuklardır. Kız çocuklarının sayısı ise sultan unvanlı Fatma, Refia, Cemile, Münire, Behice, Seniha, Mediha, Naile, Bedihe, Samiye, Şehime, Sabiha, Aliye, Fehime, Mühibe, Mukbile Naime Neyyire ve Behiye isimli on dokuz kişiden oluşmaktadır. Osmanlı saltanatındaki eşler ve kız çocuklarından oluşan padişah ailesindeki kadınlar, ilk kez saray dışına çıkarak alışveriş yapma, dolaşma hakkına sahip olurlar. Bu sisteme vezir, paşa gibi birinci sınıf hanedanlık aris-

593 Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul: Alfa Yayınları 2015, S.427

tokrasi eşleri de dâhil olur.[594] Amma bu süreçte sarayın üç yıllık süreçteki dışa olan borcu, üç milyon kese üzerine çıkar.[595] Burada bir kesenin 50 bin akçe değerinde olduğunu unutmamak gerekir.

II. Abdülhamid konusunu incelerken dikkat çeken ve incelenmesi gereken kaynaklardan biri, Bernhard Szana alias *Bernhard Stern*'in yazdığı biyografidir.[596] Bernhard Stern, bu kitabı bizzat İstanbul'a gelerek saray ve çevresindeki birçok insanla doğrudan görüşerek yazmıştır. Günümüzde geçmiş üzerine yapılan araştırmalarda bu geçmiş üzerine anlatılanların birçoğunun yalanla devşirilmiş olduğunu düşünmek gerekir. II. Abdülhamid'in yetişkin şehzade olduktan sonra bazı bilgilerin kaybolmaya başladığını düşünerek, Stern'in verdiği bilgilere dikkat çekmek gerekir. Bu süreçte Osmanlı sarayında görevli danışmanların bir kısmının, Avrupa'da yayınlanan kitap, dergi ve gazetelerde padişah hakkında yayınlanan bütün kitap, haber ve makaleleri okuyup yorumlarıyla padişaha bildirme zorunluluğu vardır. Bu görevi üstlenen Diyarbakırlı Sabuncuzade Luis Alberi, Süryani Katolik bir rahiptir. Roma, Londra Şam gibi şehirlerde yaşadığından ana dili Aramice yanında Türkçe, Latince, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Arapça dillerini de iyi bilmektedir. Dolayısıyla neden bu göreve getirildiği kolay anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid hakkında yazdığı kitaplarda, övgüleriyle ona bağlılığını açıkça dile getirmektedir.[597] Bu bilgiler, başıboş mantıkla, annesi Ermeni olan birinin Ermenileri katle başlaması şeklinde öncelikle katliamların çarpıtılması amacıyla kullanılması söz konusu olmamalıdır.

Bernhard Stern'in Osmanlı sarayı ve II. Abdülhamid üzerine yazdığı eserler incelendiğinde, bu yazarın anlattıklarının kesinlikle bir düzmece olmadığı ve mutlak gerçekleri yazdığı anlaşılmalıdır.[598] II. Abdülhamid açısından dikkate alınması gereken bir başka sorun ise, saraydaki basın müsteşarlarının verdikleri bilgilerdeki ayrıntılardır. Demek ki Bernhard Stern'in yazdığı kitapta II. Abdülhamid hakkında herhangi bir abartı veya yalan bilgiler yayınlanmış olsaydı, bu yazar veya yazarlar bizzat ülkesindeki krallık sansür kurulu tarafından yanlış bilgi vermekten yargılanacak ve kitabı yasaklanacaktır. Bernhard Stern bu sorunla karşılaşmamıştır. Bu açıklamaların nedeni ve türevleri, birazdan daha kolay anlaşılacaktır. Bu yaptırımların ardında bir tarafta psikolojik sorunsallığın gizlenmesi; diğer taraftan sarayda sultan hakkında gerilimli bir ortamın var olduğu gerçeğidir.

---

594 Ahmed Cevdet Paşa, Ma'ruzat, İstanbul: Çağrı Yayınları 1980, S.8; Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul: Alfa Yayınları 2015, S.422

595 Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul: Alfa Yayınları 2015, S.422-423

596 Bernhard Stern, Abdul Hamid II, Seine Familie und sein Hofstaat, Budapest: Sigmund Deutsch & Cie Max Renénu 1901

597 Sabuncuzade Luis Alberi, Sultan II. Abdülhamid'in Hal Tercümesi, İstanbul 1997, S.107-113

598 Bernhard Stern-Szana, Jungtürken und Verschwörer, Die innere Lage der Türkei unter Abdul Hamid II, Leipzig: Grübel & Sommerlatte 1901; Bernhard Stern-Szana, Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei. Mit Berücksichtigung der moslemischen Nachbarländer und der ehemaligen Vasallenstaaten, Berlin: Verlag von H. Barsdorf, 1903

Osmanlı sarayını II. Abdülhamid'in hayatına indirgeyerek anlatan Stern, kendisinden emin bir şekilde abartısız ve yalansız bir şekilde günümüzde unutulmuş bir gerçeğe parmak basmaktadır. Bu gerçek, Osmanlı sarayında Abdülhamid hakkında yazılanların çok önünde olanıdır. Bu kitabı okuduktan sonra, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumundaki bazı gerçeklere yeni boyutlar kazandırmak gerekir.

Şehzade Abdülhamid 25 yaşında amcası sultan Abdülaziz ile birlikte çıktığı Avrupa yolculuğunda Avusturya, Fransa ve İngiltere'yi dolaşır. İngiliz kraliyetinin İskoçya'daki Balmoral kalesi sarayında misafirliğinde çekilmiş bir resmi vardır. Bu resim etno kültürel açıdan dikkatlice incelendiğinde, yüz hatları, ten rengi, göz, burun şeklinden, bahsedilen zatın saf bir Osmanlı olmadığı gözlenecektir.

Şimdi Abdülhamid'in kökenini açığa çıkarmaya başlayalım. Bu konuda başvurulacak birinci kaynak, İngiliz biyografi yazarı *Alan Warwick Palmer* tarafından yazılan ve kaynağı belirsiz psikolojik ama temelleri tutarlı olan tezdir.[599]

Abdülhamit'in çocukluğu, psikolojik açıdan ele alındığında, her bakımdan terslikler içinde geçmişti. Babası Abdülmecit, bu çirkin küçük çocuğa pek dikkat etmemiş, Trabzon esir pazarından alınma, dansçı bir Çerkez kızı olan annesi de o daha 10 yaşındayken veremden ölmüştü.[600] *Kardeşleri onu, kapı dinleyen ve her oyunda mızıkçılık ederek oyunu mahveden biri olarak görüyorlardı. Yalnızlık çekerek büyümesine rağmen aslında hiçbir zaman yalnız değildi. Her zaman ayıplanarak ve eleştirilerek büyümüş olması, yetişkinliğe girerken belirli bir ürkekliğin, kişilik sahnesinde öne çıkmasına neden olmuştu. Öldürülmekten korkar, herhangi bir politika tam yürürlüğe konacakken kararsızlığa düşer ve cayma eğilimleri gösterirdi. Ama yine de tahta geçerken iradeli ve kararlıydı. Hüküm sürmeyecek, yönetecekti. Yetkilerin merkezi Bab-ı Ali değil, sarayın kendisi olacaktı.*[601]

Bu anlatımdan açığa çıkan iki sonuç vardır. Birincisi, Abdülhamid'in annesinin, Trabzon'da esir pazarından satın alınmış Çerkes dansçı bir kız olduğudur. Osmanlı sarayında özellikle şehzadeler ve padişahlar için kızlık (hymen), el değmemişliğin sembolü olduğundan, Trabzon'da esir pazarına düşmüş genç bir kızın, yaşadıklarından sonra kız olduğunu düşünmek anlamsızdır. Her kaçırılan kızın, alımlı güzelliği ancak pazara geldiğinde kendisine gösterilen rağbete göre belirlenecektir. Bu yüzden köyünden kaçırılmış bir kızın, hemen pazardan saraya satılıp Abdülhamid'in annesi olma ihtimali kendiliğinden ortadan kalkacaktır. İkinci gerçek ise, Osmanlı sarayında sultanın çocukları arasındaki kardeşlik ilişkileri, birlikte oynama, öğrenme gibi sosyal diyaloglar, sadece çocukluk döneminde geçerlidir. Ergenlik dönemine girildiğinde bu tür sosyal ilişkile-

---

599 Alan Warwick Palmer, Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches, München: List Verlag 1994; Türkçesi, Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi, İstanbul: Bilgin Yayıncılık 1995

600 II. Abdülhamid'in annesi olacak kişi, daha sonraki düzenlemelerle Şapsugen kabilesinden Çerkes Tîr-î-Müjgan Kadınefendi olarak yansıtılır.

601 Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi, İstanbul: Bilgin Yayıncılık 1995, S.230

rin padişahlar tarafından yasaklandığını belirtmek gerekir. Abdülhamid ve Murad arasında da benzer görüşme yasakları olacaktır.[602] Bu kararın kökenleri Osmanlı şehzadelerini kardeşlerini öldürmesiyle ilişkilidir.

II. Abdülhamid'in annesi üzerine yazılmış ikinci ve biraz daha derli toplu görüş, Bernhard Stern tarafından şöyle anlatılır.

Abdülhamid'in öz annesi hayatta değildir. Öz annesi Ermeni bir köledir. Annesini bizzat tanıyan saraydaki hadımlı hizmetçilerden birinin bana şahsen anlattığı kadarıyla sultan Abdülhamid, annesine çok benzermiş. Onun gerçek annesi hayatta değilse, onun yerine anneliği üstlenmiş bir sütanne vardır. Bu da dadısı Tana'dır. Bu valide kadın Yıldız köşkünde değil, yakınlardaki Nişantaşı'dadır ve sarayda hiçbir öneme sahip değildir. Aksine oğlu İsmet Bey, sultanın giyim ve kıyafetlerinden sorumluluğundan daha fazla öneme sahiptir. Sultan'ın kızları prenseslere majeste sultan şeklinde hitap edilir ve bunların da kendilerine ait evleri vardır.

Sultanın doğurgan eşine ise resmi dilde kadınefendi olarak hitap edilir. Bu şartlar sultanın şimdi sadece bir tane kadınefendi eşi vardır. Kadın efendinin saraydaki kardeşleri Çerkez serasker Rıza Bey, Miralay Ahmed Şevket Bey ve kâhya Arif Bey'in karısı. Harem'de kadın efendi olacak kadınlar, nikâhlı eş olduklarında isimleri değiştirilir. Kadınefendilerin sayısı dört tanedir. [603]

Bu bilgileri elimizdeki diğer bilgilerle karşılaştırdığımızda, II. Abdülhamid'in öz annesinin Trabzon'da satın alınmış bir Ermeni olduğu, ölümünden sonra Çerkes Tirimüjgan kadınefendi'nin kendisine annelik, sütanneliği yaptığıdır.

Osmanlı tarihinde sürekli güneş balçıkla sıvanarak, klasik yalanların gerçek kabul edilmesine çaba sarf edilmiştir. II. Abdülhamid özelinde öz annesi tarihten silinerek yerine tarihsel bir yalanla Tirmüjgan kadınefendi öz annesi ilan edilmiştir. Bu yalan, II. Abdülhamid hakkında yazılan bütün kitaplara tarihsel tatmin amaçlı ve Ermeni düşmanlığını sağlama almak için yaratılmıştır. Bu şekilde de kökeni sağlam, üç cihana yayılmış bir imparatorluğu yöneten kızıl sultanın, sorunsuz, her şeyi bilen insan olduğu imajı yaratılacaktır. Bu şekilde yaratılmış tarihsel saplantıları değiştirmek, elbette zor değil imkânsız gibidir.

Osmanlı sarayında eski dinini terk etmeyen kadınlar mevcuttur ve ayrıca tarihsel araştırmada asıl sorun da kadının dini değildir. Osmanlı'da kadının adı yoktur. Olmadığı için de sonradan yazılan tarihin rötüşlenmesi kolay olmuştur. Bu sorun Arap İslam tarihinde Muhammed peygamberin annesi Amina hakkındaki yalanlara benzer karakter taşımaktadır.

II. Abdülhamid'in annesinin Ermeni olması, Hamidiye alaylarıyla neden olduğu katliamların akışını değiştirme şansını yaratmadığı gibi, Hamidiyecilerin

---

602 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1967, S.149-151

603 Bernhard Stern, Abdul Hamid II, Seine Familie und sein Hofstaat, Budapest: Sigmund Deutsch & Cie Max Renénu 1901, S.79-80; Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld: Serail und Hohe Pforte, Enthüllungen über die jüngsten Ereignisse in Stanbul, Wien: A. Hartlebens's Verlag 1879, S.154-163

de bu bilgilerle çıkarları için *"yav II. Abdülhamid'in annesi Ermeni'ymiş"* sakızının çiğnenmesine fırsat yaratmamaktadır. Bu gerçekten sadece iki tarihsel ve psikolojik dersin çıkarılması gerekir. Birincisi Osmanlı ve Türkiye'de tarih çıkar ilişkilerine göre şekillendirilmektedir. İkincisi ise bu çarpıtmaların tipik örneği olan II. Abdülhamid'in yaşantısında da birçok çarpıtmanın yapıldığı ve gerçekte kendisinin patolojik bir vaka olduğu gerçekleridir. Ayrıca Osmanlı'da soyağacı baba üzerinden yürütüldüğü için, çocuk yaştayken ölmüş bir Ermeni annenin oğlundaki sevgi, eğitim, özen, psikolojik etkenlerde hiçbiri öne çıkmayacaktır. Bu etkenleri yaşayan insan ve sorunları, İslami temelde cin inancı ve muska kültürüyle tedavi edildiğinden, ileri yaşlarda II. Abdülhamid'in Ebü'l-Hüda adında bir cinci hocasının olduğunu bilmek, sorunun kişilik bozukluğu düzeyinde varlığını göstermektedir.[604] Günümüzde olduğu gibi geçmişte de bu üfürükçü hocalar, bol bol para kazanmaktadırlar.[605] Abdülhamid'in imparatorluğu normal bilinçle yönetmediğini ve patolojik İslami hurafelerle yönettiğini anlamak için önce bir hikâyeyi sonra da bir kurguyu okumak yeterli olacaktır.

Birincisi onun üfürükçülere nasıl yöneldiği veya yönlendirildiği konusundadır. Saray'daki bir kadın veya sevgililerinden biriyle dargın olan şehzade Abdülhamid, saraydan tanıdığı yaşlı bir kadından dargınlığına çare olacak şu sözleri dinler.

Efendim! Böyle boş durmakla olmaz, dünyada her derdin bir çaresi vardır. Sen de okutup üflet, Baba Cafer'e gidip tespihten geç, bir şirinlik muskası yazdır, efendinin kalbini çevirecek büyü yaptır.[606]

Şehzade ve yetişkin bir insan olan Abdülhamid'i anlatan içeriklerde şu ayrıntılar dikkat çekmektedir.

Bilirsiniz ki, birkaç gün evvel gördüğüm mühim bir rüya üzerine padişah ile görüşmüş, Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin verdiği emirleri ona tebliğ ederek vazifemi ifa etmiştim. Dün gece de âlem-i manada pirim ve ceddim Seyyid Ahmed er-Rufaî hazretlerini gördüm, bana: Sultan Abdülhamid'in çevresinde ve memlekette birçok düşmanları vardır. Onu bunların şerrinden muhafaza için her zaman yanında kudsî bir kuvvetin bulunması lâzım gelir. Onun manevî himayesine taraf-ı risaletten sen memur buyurulduğun cihetle gözünü aç, gece ve gündüz onu düşman şerrinden, kem gözden korumaya çalış... buyurdu.[607]

İşte bu kurgularla II. Abdülhamid, Suriye Halep'de aktif olan Rufaî tarikatının Sayyadî koluna bağlı Arabi üfürükçüler tarafından kontrol edilir.[608] Bu döngülere bir de jurnalciler arasındaki suikast ve diğer ihbarlar eklendiğinde, II.

---

604 Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, Abdülhamid'in Cinci Hocası Ebü'l-Hüda, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2001

605 Age, S.20

606 Age, S.51-52

607 Age, S.25

608 Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, Abdülhamid'in Cinci Hocası Ebü'l-Hüda, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2001, S.33

Abdülhamid'in patolojik kaderi, daha şimendiferin olmadığı imparatorlukta İslami raylar üzerine oturacaktır. II. Abdülhamid'in çocukluktan gelen kişiliği, Osmanlı sistemi, İslami sorunsallık gibi etkenler bir araya getirildiğinde, dönemi itibarıyla kendisi tarafından kurulan hafiye ve jurnalcilik sistemi kökenine, günümüzde olduğu gibi geçmişte de özellikle patolojik sorunsallığı yerleştirmek sorun olmayacaktır.[609] Bu sorun biraz daha gerçekçileştirildiğinde, II. Abdülhamid'in cinci şeyhi Abü'l-Hüda'da metafizik habercilikle jurnalcilik arasında gidip gelecektir.[610]

Resim 8: Şehzade Abdülhamit, 1867 Balmoral İskoçya

Biraz önce sarayda görevli olan Çerkes serasker Rıza paşa, kaba sakal lakaplı Çerkes Mehmet paşa gibi isimlerin de sarayda aktif olarak ihbarcılık işlerine katılarak zenginleştikleri, saraydaki Çerkesler arasında ihbarcılığın yaygın kültürel bir anlayış olduğu gözlenmektedir.[611] Osmanlı sarayında görev yapmış

609 Age, S.40-41
610 Age, S.45
611 Faiz Demiroğlu, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller, İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları 1955, S.13-16

Çerkesler hakkında dikkat çeken bir başka ayrıntı da, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sürecinden başlayarak birçok darbede haremdeki kadınların paşa olmuş yakınlarının kendi çıkarları doğrultusunda rol oynadıkları gözlenmektedir.[612]

Bernhard Stern'in belirgin detaylarla anlattığı Çerkes kadınefendi ve saraydaki diğer kardeşlerinin anlattıklarından anlaşılması gereken bir başka gerçekte, Tirimüjgan kadınefendi'nin Osmanlı sarayına kölelikten gelerek kardeşlerini de saraya görevli yerleştirmesi gerçeğidir.

Sultan Abdülhamid'in annesinin Ermeni olduğunu anlatırken onu acımasızca eleştiren Avrupalı biyograflardan bir başkası *Georges Dorys* takma isimli Samos adasının son prensi olan Girit adası valisi ve baba Abdülmecid'in bakanlarından birinin oğlu[613] tarafından yazılır.[614] Dorys, hakkında yazdığı kişi hakkında etraflıca araştırmıştır ve eserinin ilk sayfasında, onun 22 Ekim 1848'de Abdülmecid ile kardeşi Esma Sultan'ın yanında dans yapan Ermeni kökenli bir anneden doğduğunu yazar.[615] Ayrıca yazar Dorys'in, babası üzerinden Osmanlı sarayını yakından tanıdığı, kendisinin de bizzat İttihat ve Terakki'nin üyelerinden biri olduğu gerçeği dikkat çekicidir.[616] Dorys'in bu eseri 1909 yılında Abdülhamid'in tahttan indirilişinden hemen sonra Kastamonu'da *Kızıl Sultan Yahud Heykeli İstibdat* adıyla basılır. II. Abdülhamid'in kızıl sultan sıfatıyla adlandırılması, baskı anlamındaki istibdatla uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Bu sıfat, Hamidiye alayları tarafından gerçekleştirilen katliamlarda öldürülen Ermenilerin akıttığı kana atfen sembol niteliğindendir.[617]

Dorys, II. Abdülhamid'in 22 Eylül 1842 yılında Abdülmecid'in kardeşi Esma sultanın yanında yaşayan ve arkadaşı olan Çerkesistanlı bir Ermeni dansçı anneden doğduğunu, 1849 yılında 26 yaşında tüberkülozdan öldüğünü anlatır.[618] Aradan geçen on iki yıl sonra Sultan Abdülmecid de eşi gibi tüberkülozdan ölür.[619]

Abdülhamid hakkında yazılan biyografilerin tümünde, onun fiziki görünüş itibarıyla tipik bir Ermeni olduğunu anlamak sorun değildir. 1900 yılında bu benzerlik üzerine şarkılar söyleyen 14 askeri tıp öğrencisi, bir anda ortalıktan kaybolurlar ve ailelerinin tüm aramalarına rağmen haklarında hiçbir şey öğrenilemez.[620] Hatta ve hatta kendisine saraydaki veya Yıldız'daki baykuş adının

---

612 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld: Serail und Hohe Pforte, Enthüllungen über die jüngsten Ereignisse in Stanbul, Wien: A. Hartlebens's Verlag 1879, S.145-147

613 Bu bilgiler ışığında Georges Dorys'in Aleksandros Karatodori paşanın oğlu olduğu anlaşılacaktır.

614 Georges Dorys, Arthur Hornlow, The Private Life Od The Sultan Of Turkey, New York D. Appleton and Company 1901, S.III, 1

615 Age, S.1

616 Age, S.IV

617 Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi 1966, C.13, S.151

618 Georges Dorys, Abdülhamids Privat Leben, München Albert Langen Verlag für Litteratur und Kunst 1902, S.17; Edwin Pears, The Life Of Abdul Hamid, London, Constable & Company Ltd 1917, S.6

619 Age, S.18

620 Age, S.6

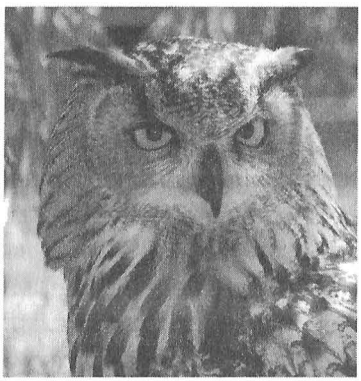
verilmesinde, klasik Ermeni fizyonomisinden kaynaklandığını burada belirtmek gerekir.[621] Şimdi biraz bu konu üzerine yoğunlaşalım.

Bilineceği üzere Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket paşa'nın Selanik'te İstanbul'a hareketi öncesi yaptığı konuşmada geçen *Yıldız'daki Baykuş* isimlendirmesi, şair Mehmet Akif'in II. Abdülhamid'e alenen söylediğini şu dizelerle daha yaygınlık kazanmış ve bilince yerleşmiştir.

Ortalık şöyle fena, böyle müzebzeb işler,
Ah o Yıldız'daki baykuş ölüvermezse eğer.[622]

Bu dizeleri söyleyen Mahmut Şevket paşa, Selanik politik dünyasında gayrimüslimlerle şekillenmiş Mason locası üyesi ve Arap kökenli bir dönmedir.[623]

Öncelikle bu ve benzer söylemlerde Abdülhamid'i baykuşa benzetmenin ardındaki biyolojik ırkçılığa dikkat çekmek ve açıklamak gerekir. Geçmiş dönemlerde baykuşu bu benzetmeyle kültürleştirecek bir insanın, kesinlikle kitaplardan baykuş resmini görme zorunluluğu vardır veya aranmalıdır. Baykuşlar ormanlık alanlarda yaşadıkları ve gece aktif kuşlardan olduğundan, Said-i Kurdi'nin baykuş (Kürtçe: Kund) görmesini düşünmek bir yana, bu şekilde kültürleşmenin yanından dahi geçmemiş bir insandır.

Yukarıdaki resimlerden görüleceği üzere, baykuşla Abdülhamid arasındaki yakınlık, çıkık burun ve gaga ve geride kalanı gözlerle yaratılmış bir ırkçı yakıştırmadır.

Bu ismi kullandığını söyleyenlerden biri de molla Said-i Kurdi'dir. Kurdi'nin II. Abdülhamid hakkında kıllandığı ve onun da duyduğu isimlerinden biri, *Yıldız'daki Baykuş*'tur. Hamidiyeli olan Said-i Kurdi, Hamidiye'den Muhammediye'ye geçtiğini söylemesine rağmen gerçekte ve çoktan İttihat ve Terakki saflarında mevkiini perçinlemiştir.

---

621 Bu konu, Said-i Kurdi hakkında yazılan çalışmada ayrıntılı incelenmiştir.

622 Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, İstanbul: İnkilap ve Aka Kitapevleri 1966, S.402

623 Hristos K. Hristodulu, Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı, İstanbul: Telos Yayıncılık 2008, S.160

Bu yüzden Yıldız'daki baykuş şeklindeki hitabın, kesinlikle molla Said-i Kurdi'nin dilbilincinde olamayacağı gibi, baykuş şeklindeki bir hakaretin Volkan gazetesinde adına başkaları tarafından yazılan makalelerde kesinlikle kullanılmadığını söylemek gerekir. Volkan gazetesinde baykuş kavramı Volkancılara karşı bir kez, adını yazmamış bir okurun *Tehdidnâme Sûreti* başlıklı ve 23 Mart sene 324 tarihli mektubunda Volkancıları eleştirmek amacıyla kullanılmıştır.[624]

Bu mektup, Volkan gazetesinin İstanbul sokaklarında Volkan, Volkan şeklinde çığıran çocukların sattığı ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu içler acısı resimlerle anlatan gazetenin düzenli ve eleştiren okuyucularından biri olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Mektupta Volkan gazetesine yapılan en dikkat çeken eleştiri ise *"Hâl böyle iken maksadınız kendi kendine meydana çıkıyor ki İsevîler, Mûsevîler, siz de ayrılınız, siz de ayrı bir cemiyet teşkil, başka bir hükûmet tesis ediniz demektir"*[625] şeklinde dini ayrımcılık suçlaması yöneltilmektedir. Bu temelde kendini zabit olarak adlandıran kişinin bir İttihat ve Terakki yanlısı kişi olduğu konusunda hiç kimsenin şüphesi kalmamaktadır. Bahsedilen mektubun yazarı kendini *Bir Zabit* olarak adlandırması, Yıldız'daki baykuş veya diğer baykuş eleştirilerinin Molla Said'e ait olmadığını gösterirken, eserleri adı altında sonradan yazılmış diğer baykuş yakıştırmalarının bu jargon etkisinde düzenlendiğini göstermektedir. Zira II. Abdülhamid'e aleni bir şekilde Yıldız'daki Baykuş adını takacak bir molla Said-i Kurdi'nin bu tanımlamayı ilk önce Volkan gazetesinde yazıp yayınlanma zorunluluğu doğacaktır.

İkinci hakikat: Zaman-ı sâlifte, yani galebe-i vahşet vaktinde âlemde hükümferma, vahşetin mahsulü ve tedenni ve inkırazın mahkûmu olan kuvvet ve cebrin saltanatı idi. Herhangi devletin deveran-ı demmi yerine girmişse, öyle devletlerin sahâif-i tarihiyeleri baykuşların âşiyâneleri gibi satırları inkırazlarını çağırıyorlar, bağırıyorlar.[626]

Molla Said'in 31 Mart sonrasında doğrudan İttihat ve Terakkiciler tarafından yargılandığından, kendisi de eski bir İttihatçı olmasından dolayı II. Abdülhamid ne kadar Baykuş adıyla kötülemesinin, kendisi için olumlu sonuçlar yaratacağını bildiği için sorunsuzlaşacağından veya bu içeriklerin sonradan düzenlendiğini ve mahkemelerdeki ifadeleriymiş gibi yansıtıldığını kabul etmek gerekir.

Bu konuda söylenmesi gereken bir başka ayrıntı ise, bu kitaplardan çok sayıda *Bolşevik Baykuş* şeklinde hakaretlerin cumhuriyet döneminde yaygınlaştığı görülmektedir.[627] Baykuşların yaşam alanları, Said-i Kurdi tarafından yaşadığı dağlarda bir baykuşu gözleyerek onu Abdülhamit ile veya Bolşeviklerle aynılaştırma, kesinlikle okuma yazma bilmeyen Said-i Kurdi yeteneği olmayacaktır. Cumhuriyet döneminden geriye giderek düzenlenen bu içeriklerde Bolşevik

---

624 Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi 1908-1909 Arşivi, İstanbul: İz Yayıncılık 1992, Sayı 98, S.476

625 Age, S.477

626 Said Okur: Divan-ı Harb-i Örfî, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.38

627 Said Okur: Divan-ı Harb-i Örfî, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.54; Sadâ-yı Hakikat 1, 2; Şualar, Ondördüncü Şua, İstanbul: Şahdamar Yayınları 2007, S.487

baykuşlar kavramını Mehmet Âkif'den etkilenen hayalet yazarlardan birinin Yıldız'daki Baykuş şeklinde yansıtması, geriye dönülerek bu hikâyelerin otantikleştirilmesini sağlamıştır. Aradan geçen yıllar sonrasında molla Said hafızasındaki II. Abdülhamid resmi değişecek ve yumuşayacaktır. Biraz önce molla Said'in II. Abdülhamid hakkında söylediği velilik sıfatı, onun gençlik yıllarından kalan bir vurgudur. Aynı şekilde Said-i Kurdi dilbilincindeki Abdülhamid han vurgusu, günümüz insanının kullandığı bir hitap olmadığından, onu övgülendirmenin kökenlerinde Kürtler, Panislam ve şeriat gibi reel zaman ve yaşamdaki istemler olduğunu belirtmek gerekir. Molla Said ile II. Abdülhamid arasında, bir kralla avam veya kedi ile fare arasındaki ilişkiler vardır. Hamidiye alaylarının Müslüman olmayan köylere yapılan her baskında söyledikleri Hamidiye marşında, bu yola çıkan molla Said gibi insanların dilbilincinde zaten yaptıkları katliamların sessizliğini ancak tarihçi aralamak zorunda kalacaktır.

II. Abdülhamid'in günümüzde yaşayan torunlarının tümü ve evlilikleri üzerinden soyağaçları da bilinmektedirler. Dolayısıyla dört kuşaklık bir aralıkta herhangi birinin günümüzde gelişmiş olan etnogenetik testlerle Ermeni olup olmadığını açığa çıkarmak sorun olmayacaktır. Bunun için sadece II. Abdülhamid'in yaşayan torunlarının tümü bir araya gelerek, bu bir tespitin yapılmasını sağladıklarında, herkes Osmanlı-Ermeni karışımı II. Abdülhamid gerçeğini öğrenecektir.

Abdülhamid'in doğum kayıtlarında babasının Ermeni, annesinin de haremde Çerkes bir köle olduğu dedikoduları veya babasının doğumdan sonra Çerkes eşini boğdurarak cezalandırdığı gibi bir dizi dedikodular vardır. Bu içerikleri de Dorys anlatır. 20. Yüzyılın başlarında yoğunlaşan gerçek dışı ve Abdülhamid'i aşağılama amaçlı hikâyeler biri de; onun, Dolmabahçe ve Çırağan saraylarının baş mimarı Sarkis beyin kardeşi Garabet Balyan'ın gayri meşru oğlu olduğu dedikodularıdır.[628] Bu hikâyeyi Abdülhamid hayatında adı geçen isimlerle bütünleştirdiğimizde, Abdülhamid'in gerçek babasının Garabet Balyan, annesinin de Çerkes Tirimüjgan olabileceği anlaşılacaktır. Bu gibi hikâyeleri dikkate almanın bir anlamı olmamasına rağmen, sultan Abdülmecid döneminde Osmanlı sarayında kimin eli kimin cebinde ilişkilerini mutlaklaştırmamak gerekecektir. Bu hikâyelerin Osmanlı sarayında kalıcı izleri olacaktır. Zira sadece sarayda değil, İstanbul'daki birçok köşk ve konaklarda, Vanlı ve Ermeni kökenli Ayvaz lakaplı bakımlı hizmetçi erkekler çalışırlar.[629]

II. Abdülhamid'in kızı Ayşe ve Şadiye'nin anılarında, Osmanlı sarayında çok sayıda Çerkes'in bulunduğu anlatılır.[630] Sarayda Çerkes kadınlarla çevrili Ab-

---

628 Georges Dorys, Abdülhamids Privat Leben, München Albert Langen Verlag für Litteratur und Kunst 1902, S.18

629 Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul: Alfa Yayınları 2015, S.424

630 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986; Şadiye Osmanoğlu, Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları, İstanbul: Leyla İle Mecnun Yayıncılık 2007, S.20, 31

dülhamid, bu ilişkilerden Çerkesceyi de öğrenir.[631] Abdülhamid'in annesinin Ermeni olması, onun kültürel karakterinde ve davranışların önemli bir kaynağı olacaktır. Ermeni anne, saraydaki diğer kadınlar tarafından aşağılanacağından, Çerkes yedek kişilik kimlikleriyle yetiştiğinden psikolojik sorunsallık gelişecektir. Çocuklar, huy adı verilen bazı davranışları genetik açıdan anne ve baba üzerinden alırlar. Bu davranışlar üzerine büyüme ve sosyalleşme sürecinde eğitimle yeni bilgiler eklenerek, kişinin gerçekçi insan olmasını sağlayacak davranışları öne çıkacaktır.

Kendisi öz annesinin Ermeni kökenli olduğunu ileri yaşlarda kesinlikle öğrenmesine rağmen, bilincini belirleyen ve şekillendiren davranışları günlük yaşama yansıyacaktır. Annesinin Ermeni olduğuna dair sarayda çıkan söylentiler, şehzadeye hakaret kabul edilmektedir.[632] Abdülhamid, siyasi anılarında Müslümanlarla Ermeni ve Rumların karışmalarının çok daha kolay olduğunu söylerken, kanımız daha üstün gelmiştir vurgusunda da kendisinin bir Ermeni annenin Türk kanı taşıyan çocuğu olduğunu anlatmaktadır.[633] Osmanlı toplumunda Rum, Ermeni, Slav veya Müslüman olmayan halklardan herhangi birinin İslami karışımı, hiç te kolay bir sonuç değildir. Bu gerçeğe uyumlu Arapların yazdığı hadis kitaplarında, onlarca *veled-i zina* hadisleri vardır. Zaten Abdülhamid'in bahsettiği bu kolaylığı Osmanlı İslam toplumundan ziyade sadece Osmanlı sarayında görebiliriz. Ermeni katliamları yıllarında saray ortamında rakip halklar arasındaki etnik sürtüşmeler, çocuk psikolojisi ve pedagojik bilgilerle şekillenmeyecektir. Yine gençlik yıllarında onun Osmanlı sultanı olacağını hiç kimse bilmemektedir. II. Abdülhamid'in sultan olması, sadece bir rastlantıdır. Eğer, V. Murat'ın Masonlarla ilişkileri ve barışçıl politik amaçları saray içinde açığa çıkmasaydı, kendisinden önceki birkaç halife gibi o saraydaki gizli Mason halifelerden biri kalacaktı ve II. Abdülhamid'in sultanlığı söz konusu olmayacaktır. Tarih, her zaman ön anlaşmaların diyaloglarıyla şekillenmemektedir. Bazen II. Abdülhamid örneğinde olduğu kolay zikzaklar yapmaktadır. Bunları da kapamak, gizlemek veya ütülemek hiç te kolay olmayacaktır. Bu amaçla Osmanlı tarihinde birçok gereksiz insan, sultan Abdülhamid üzerine ille de Çerkes bir anneden doğduğu masallarını anlatmaktadır. Bu açıklamalar özellikle hermeneutik vurguyla incelendiğinde, kızı Ayşe'nin de hataları kolay anlaşılacaktır. Ayşe'nin anlatımlarında öz anne olarak yansıtılan Tirimüjgan kadın efendinin, sarayın eski kalfaları arasında Şapsıh kabilesinden, inceliği, nezaketi, güzelliğiyle meşhur ve yeşil elâ gözlü, açık kumral gayet uzun saçlı, beyaz şeffaf tenli, nahif endamlı, ince belli, eli ayağı çok güzel bir kadın olduğu söylenir. Bu övgüleri duyan Abdülhamid'in kızı veya üzerinden,

631 Abdülhamid Kayıhan Osmanoğlu, Dedem Abdülhamid Han, İstanbul: Yediveren Yayınları 2016, S.39

632 Georges Dorys, Arthur Hornlow, The Private Life Od The Sultan Of Turkey, New York D. Appleton and Company 1901, S.2-3

633 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.74

Şapsıh kızları bizim validenin soyu şeklinde annesinin Çerkesliği ütülenmektedir.[634] Öncelikle annesinin tek oğlu olan Abdülhamid'in öz annesi hakkında nezaket vurgusuyla bağdaştırılmayacak bir şekilde, bizim valide vurgusuyla adlandırması, sarayda birkaç çocuk şehzade ve prensese dadı veya sütanne olmuş kadınlar hakkında söylenen bizim valide vurgusu vardır. Burada kendisi için öne çıkacak açıklama, *benim validem, benim annem* şeklinde olmak zorundadır.

Böyle bir saray ve harem ortamındaki en önemli sorun, kadınlar arasındaki kültürel seviye olacaktır. Osmanlıda bu seviye kesinlikle eğitimle kazanılmış bir seviye olmadığı gibi, kadınlar arasındaki kültürel rekabetin çok vahim sonuçlar doğuracağını unutmamak gerekir. Eğer sarayda Tirimüjgan kadın efendinin kardeşleri çalışıyorsa, demek ki bu kardeşler şu ya da bu şekilde sarayda görevli olarak bulunmaktaydılar ve bu ilişkiler üzerinden Tirimüjgan kadınefendi hareme geçmiştir. II. Abdülhamid on yaşındayken ölen Tirimüjgan kadınefendi'den sonra eğitim görevini üstlenen Çerkes Rahime hanımın on yaşındaki bir çocuğa sütanne olma seçeneği bulunmamaktadır. Bir başka sorun ise, Perestû Valide Sultan adlandırılan Çerkes Rahime'ye bu unvan, tahta geçmesinden sonra saltanat ve politik işlere karışmaması şartıyla II. Abdülhamid tarafından kendisine verildiğidir.[635] II. Abdülhamid'in anneliğine getirdiği politikaya karışmama şartında, bizzat kendi gözlediği veya bildiği gibi Abdülaziz döneminden itibaren saraydaki Çerkeslerin saltanatı ilgilendiren darbelerde sürekli rol oynadıkları gerçeği bulunmaktadır.

Dorys'in anlattıklarını dikkate aldığımızda, sadece Perestu Valide sultanın çocuğu olmamış güzel bir kadın olduğu ve Abdülhamid'i evlat aldığı anlatılır.[636] II. Abdülhamid hakkında yazılı anlatılan içerikleri, döneme ait gerçekleri abartmadan bir puzzle gibi birleştirdiğimizde, Abdülhamid hikâyesi gerçeğe dönüşecektir.

Osmanlı sarayını ve gençliğinde Abdülhamid'i şahsen çok iyi tanıyan oryantalist Bambery, hakkında şunları anlatır: Abdülhamid, yüzü soluk, sessiz ve melankolik çocuk olduğunu, insanlara karşı güveni olmadığını, kardeşleriyle şakalaşmayan ve onlarla birliktelikten kaçan biri olduğunu söyler.[637] Aynı yazar, büyük kardeşi Murad'ın, öğrenmeye çok meraklı ve çalışkan olduğu vurgusuna karşın, II. Abdülhamid'in öğrenme meraklısı olmadığı ve dönemin bilimsel içeriklerine ilgisinin bulunmadığını anlatılır.[638] II. Abdülhamid'in annesinin Ermeni olduğu tartışmalarına iki hatalı ve aksak kaynak gösterilir. Bunlardan biri *Son Sadrazamlar* isimli kitabın yazarı İbn'ül-Emin Mahmud Kemal; diğeri ise,

---

634 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, S.14

635 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, S.16

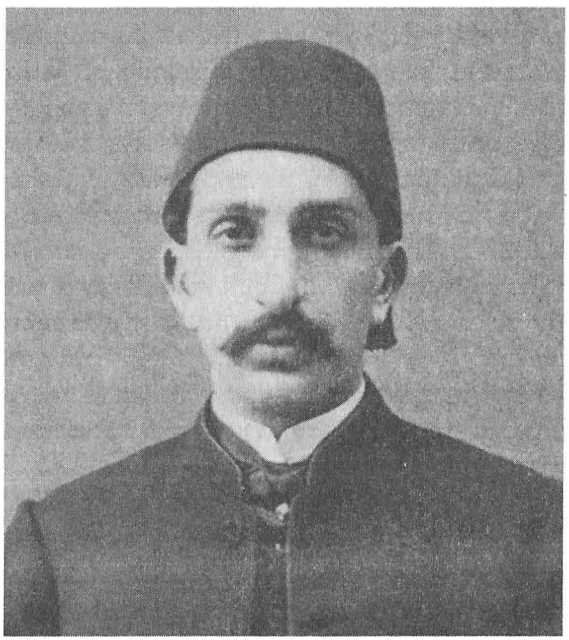
636 Georges Dorys, Abdülhamids Privat Leben, München Albert Langen Verlag für Litteratur und Kunst 1902, S.18

637 Age, S.20

638 Age, S.21

Abdülhamid'in torunu Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım* isimli kitabıdır.[639] Bu kaynaklarda II. Abdülhamid'in Ermeni bir anneden doğduğu gerçeğinin inkârına dair somut hiçbir temel olmadığı, nedenleriyle birazdan açıklanacaktır. Annesi yaşamış olsaydı, II. Abdülhamid'in annesiz yaptığı katliamlar ya olmayacaktı veya annesinin yüz karası olacaktı.

Osmanlı padişahlarından eşi Ermeni olan bir başkası olan sultan İbrahim'i Şivekâr sultan isimli eşi dikkate alınmayarak, II. Abdülhamid'in annesinin Ermeniliğinin inkârı kolaylaştırılmaktadır.[640] Bu saptırmaların temelinde Panislamizm ve Pantürkizm akımlarının çelimsiz kurucusu Abdülhamid kutsamasını, faşizan vurguyla karalamama amacı bulunmaktadır.

***Resim 9:** Abdülhamid'in Gençlik Yıllarından Bir Resim*

Gençlik yıllarında kardeşleri tarafından Abdülhamid'e verilen isimlerden biri, onun cimri ve kendini düşünen biri olduğunu anlatan *Pinti Hamid* adıdır.[641] Şehzade yıllarında kadınları çok seven Abdülhamid hakkında söylenmesi ve bilinmesi gereken ayrıntılardan biri de harem dışında gizli ilişkileridir. Bunlardan biri Beyoğlu'nda Cordier Moda Evi isimli işletmesi olan Belçikalı genç modacı *Flora Cordier*'dir. Abdülhamid'in kendisiyle evleneceği sözünü alan Flora,

639 M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, İstanbul: Ötüken Neşriyat 2011, S.204-206

640 Age, S.98-99

641 Georges Dorys, Abdülhamids Privat Leben, München Albert Langen Verlag für Litteratur und Kunst 1902, S.32-33

Müslüman olur ve Fatma adını aldıktan sonra terk edilir.[642] Bir başka kaçamak ilişkisi ise amcası Abdülaziz'in sarayından kaçırdığı müzisyen bir kadındır. Amcasının sorun yaratmaması için bu kadınla imam nikâhı kıyar.[643] 28 yaşındayken Abdülhamid de anne ve babası gibi tüberküloz hastası olduğunda yine kadın düşkünü Doktor Mavroyeni paşa kendisine bu şekilde yaşamaması reçetesi yazar ve Abdülhamid'in bilinen maceraları sonlanır.[644]

Bu açıklamalara bir de Ayşe Osmanoğlu kaynaklı sultan Abdülhamid'in eşinin haremdeki cariyeler için söylediği *"Bunlar da Çerkes'dir, bizim validenin soyundan"* söylemini değerlendirmek gerekir.[645] Sadece ve sadece sarayda sütanne, bakıcı dadı anne konumlardaki kadınların, kendi aralarında veya karmaşık ve gizemli yakın dönemi Osmanlı tarihindeki kurguları pekiştirmek için söylendiğidir. Tirimüjgan kadın efendinin Abdülhamid'in öz annesi olmadığını ve bu hikâyenin hatalı bir kurgu olduğunu gösteren önemli bir açıklama, Ayşe Osmanoğlu tarafından büyükannesi Tirimüjgan kadın efendi için şöyle yapılır.

Büyükannem Tirimüjgan kadın efendi, iki şehzade, bir sultan anası olmuştur. İlk evladı Naime Sultan olup, 1843 Mart'ında iki buçuk yaşındayken çiçek hastalığından ölmüştür, ikinci evlâdı, babamdır. Üçüncüsü de Şehzade Mehmed Abid Efendi olup 1848 Mayıs'ında aşağı yukarı bir aylık iken ölmüştür.[646]

Görüleceği gibi hiç kimsenin hikâyeyi çarpıtmaması için torun Ayşe'nin biyolojik annelikten bahsettiği açıktır. Bu şartlarda nasıl olur da biri tarafından Abdülhamid, biyolojik annesinin tek oğlu oluyorken, bir başka anlatımda kendisi dışında iki kardeşi var diye sormak gerekir. Bu sorunu çözüme ulaştıracak tek mantıklı açıklama, Abdülhamid'in sütannesinin iki çocuk doğurduğu ve Abdülhamid'in bu aileye dâhil edildiğidir. Bu gerçeği anlamak için yine torun Ayşe'nin anlattığı,*"zavallı büyükannemiz genç yaşında verem olarak eski Beylerbeyi sarayında hava tebdilindeyken ölmüştü"* söylemi, genç olmasına rağmen yaşı belli olmayan bir kadının, Osmanlı hareminde art arda üç çocuk doğurmasının imkânsızlığını da düşünmek gerekir.[647] Bir başka sorun ise Tirimüjgan kadın efendinin Beylerbeyi sarayında yaşamasıdır. Bernhard Stern, Abdülhamid'in sütannesi Tirimüjgan'ın saltanat ailesinin önemli bir üyesi olmadığını ve bu yüzden de Yıldız sarayında değil, Nişantaşı'nda kaldığını anlatır. Nişantaşı, saraya hizmet eden hoca, falcı ve üfürükçülerin de merkezidir.

Abdülhamid'in sütannesi konumuna yükselen ve daha sonra da Valide sultan olan Çerkes Perestü hanımın sarayda dadı, bakıcı olduğunu gösteren bir başka ayrıntıda, Abdülmecid'in şu sözü açıklayıcı olacaktır.

---

642 Age, S.33
643 Age, S.33
644 Age, S.33-34
645 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, S.14
646 Age, S.13-14
647 Age, S.14

Fakat Sultan Mecid'in bunlara bakmadığını ve âdeta üzgün bir tavır aldığını görünce Hazinedar Usta'ya: Perestû, aslanıma kahve getirsin emrini vermiş. Biraz sonra saray âdeti üzere tepsi ve askı ile Kahveci Usta'nın yanında olduğu hâlde kalfalar arasında Perestû da girerek askının içindeki güğümden, mineli ve pırlanta işlemeli zarfı olan fincana kahveyi dökmüş ve küçük altın tepsiyle Padişah'a sunmuş.[648]

Osmanlı sarayında hareme ait olan hiçbir kadın, saltanat ailesine çay, kahve taşıyan hizmetçiler değildir. Bu gerçeklik Osmanlı sarayını inceleyen tüm kaynaklarda kayıtlıdır. Bu yüzden padişah Abdülmecid'in Çerkes Perestü Rahime'den oğlu şehzade Abdülhamid'e kahve getirmesini istemesi, sarayda hizmetçilerin Perestü'den daha üst seviyede olduğunu göstermektedir. Bir bütün olarak Tirimüjgan kadın efendinin Beylerbeyi sarayında yaşaması, Tirimüjgan'ın saltanat ailesinin birinci derece üyesi olmadığını da göstermektedir.

Sultan Abdülhamid'in anne tarafından Ermeni kökenli olduğunu gösteren ilginç bir açıklama, yine psikolojik bir savunma örneği kabul edilecek açıklamayla kızı Ayşe tarafından yapılır.

Büyükbabamın bütün haremleri Çerkes'dir. Saraya Rum ve Ermeni cinsinden bir kadının girdiği ne görülmüş ne de işitilmiştir. Böyle olduğu hâlde babamın şahsi düşmanları, annesinin Çandır adında bir Ermeni kadını olduğunu söylemişlerdir. Bu iddiayı ilk defa ortaya atan Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı adlı eserin sahibi Ahmed Saib'dir.[649]

Ayşe Osmanoğlu'nun bu savunması da kendi içinde ve Osmanlı tarihine aykırı çelişkilidir. Osmanlı sarayında İslamlaştırılmalarına rağmen Orhan (Rum, Bulgar, Sırp), I. Murad (Bulgar, Moldav), Yıldırım (Rum, Macar, Sırp), II. Murad (Fransız Yahudi, Sırp,) II. Mehmed (Rum, Ponti, İtalyan), II. Selim (Venedik, Rum Yahudi), III. Murad (Venedik, Eflak), I. İbrahim (Ermeni, Tatar, Çerkes, Sırp), IV. Mehmed (Venedik), II. Ahmed (Rum), I. Abdülhamid (Bulgar, Fransız), II. Mahmud (Abhaza Gürcü), I. Abdülmecid (Ibıh, Abhaza, Çerkes, Gürcü), II. Abdülhamid (Çerkes, Gürcü, Abhaza) yüzlerce İslami eş, cariye gözlenmektedir.[650] Bu listede dikkat çeken bir ayrıntı şudur. Osmanlı padişahlarına sunulan eşler, zaman dilimlerine göre bir yönelim göstermektedir. Örnek olarak birinci kuşak sultanlarda Rum, Yunan, Venedik, Bulgar, Sırp örnekleri gözlenirken, son dönem sultanlarda Çerkes, Abhaza, Gürcü tebaalar gözlenmektedir. Bu ayrıntılardan sonra Ayşe Osmanoğlu'nun Osmanlı sarayındaki kadın tarihçesi hakkında fazla bir şey bilmediği ve bu tarihi sadece Çerkes kadınlara indirgediği görülmektedir. Aslında Ayşe Osmanoğlu, büyükannesinin Ermeni olduğunu bildiği ve yaşadığı dönemlerde büyük bir Ermeni düşmanlığı yapıldığı için, mecburen büyük babasının haremini Çerkes yapacaktır. Osmanlı sarayı ve haremi tarihçesi incelendiğinde Çerkes kadınların

---

648 Age, S.18

649 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, S.14

650 Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1992, C.2; Leslie P. Peirce, The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire, Oxford: Oxford University Press 1993; Ergun Hiçyılmaz, Avrat Pazarından Hareme, İstanbul: Destek Yayınları 2011

mitleştirilmesinin aslında II. Abdülhamid sonrasında yazılan yalan tarihle ortaya çıktığını belirtmekte fayda vardır. Erkek egemen harem yaşamı zorlu yollarından geçen çok az kadına, tarihte Hürrem gibi isim yapma şansı doğmamıştır. Bu gerçeğe rağmen Hürrem gibi kadınların tarihteki izi, birçok ayrıntıda artifizyel kurgulardır. Bu şartlar altında Kafkasya'dan saraya gelen, okuma yazma bilmeyen kısa boylu şişman sarışın kadınların bahsedildiği gibi estetikleştirilmesi, sadece bir masaldır. Onlar da diğer kadınlar gibi Osmanlı sarayında harem mahkûmlarıdır. Kültürel açıdan bilinmesi gereken bir başka gerçek ise, Osmanlı sarayında sultan, şehzadeden oluşan erkeklerin kutsallaştırdıkları yasaklı şehirde, köle kökenli yüzlerce kadının, bu erkeklerin sorunlu zevkleri için resmen çalıştığını görmek gerekir. Başlangıçta bu sisteme erkek egemen poligam sistem adını versek de özellikle halifelik sonrasında Osmanlı sarayında Araplarda olduğu gibi, dini inançları erkeklerin zevk ve sefasına göre şekillendiğini göstermektedir. Böyle bir inanç sisteminde ise insan tarafından kültürleşmiş hiçbir değerin bulunmadığını söylemek gerekir. İslamiyet, 23 yılda vahiyle indiği anlatılsa da gökten zembille inmiş ve yayılmış bir din değildir. Bu yüzden İslam'ın kuralları herhangi bir yerden inmeden, şiddetle ve kılıçla denenmiştir. Tanzimat'a karşı V. Murat'ın tahttan indirilmesi bir darbe olduğu gibi, bu akıma karşı Panislamizm'in önünü açtıran kişisel etkenlerden biri de İslam halifesi adıyla darbenin sürekliliğidir. Halifelik konulu ayetler, Kur'an'a gerçekten de Muhammed peygamber sonrasında eklenmiştir. En'am suresi 165, Araf suresi 69, 74, Yunus suresi 14, Neml suresi 62, Fatır suresi 39, Sad suresi 26 gibi ayet örneklerinde, elçi yerine gelen kişi anlamında kullanılmaktadır. Peygamberlerin normal insan olduğu bir dinde, halifeler olağanüstü insanlar değillerdir.[651]

İslam'da halifelik, bazen *halifat al-Lah* şeklinde, bazen de *halifat rasul al-Lah* şeklinde belirsizlikle ve al-Lah-Muhammed eşleşmesiyle kullanılır. Her iki formda halife al-Lah'ın temsilcisi olmasına rağmen, İhlas suresindeki tanrının tekliği, sametliği, ondan çocuk olmadığı ve benzersizliği ilkelerine aykırı nitelikte kullanılmaktadır.[652]

İslam tarihinde halifelik konusunda söylenecek en önemli sonuç, halifelerin tanrı al-Lah'la ilişkileri olan insanlar olduğu ve dolaylı tanrısallaştırılması olmasına rağmen, özellikle Ummaya iktidarı döneminde Muhammed yanlıları ve ailesine karşı yapılan savaşlar, tarihin romantik kurgularla şekillendirildiğini göstermektedir. Bu sorunu kısaca tanrılaşmış patolojik insan kavramıyla bütünleştirdiğimizde, sessiz, annesiz, pedagoji veya eğitimci kültürü olmayan ve düşmanlaştıran analıkların elinde büyüyen bir insan da nörotik davranışların varlığını somutlaştıracaktır. Bu şartlardaki geçmişin insanı nasıl nörotikleştireceği konusunda II. Abdülhamid'e ilişkin şu dizeleri okumak yeterli olacaktır.

Kızı Ayşe Sultan'ın 1887 yılında doğumu üzerine yazılan bu beytte, Osmanlı'da bu nörotikleşmenin halife kutsamasından başlayarak bebek Ayşe sultan

651 Kur'an, 25 Furkan Suresi 7; 6 En'am Suresi 50; 11 Hud Suresi 31

652 Kur'an, 112 İhlas Suresi 1-4

kutsamasına nasıl uzandığını göstermektedir.

Getirdi müjdeyi gökten iki melek arz'a
Şerefle geldi bu dünyaya Ayşe sultan.[653]

Ayşe sultanın doğum haberini iki meleğin getirmesine hiç gerek yoktur. Annesinin dokuz ay süren hamileliğinden herkes haberdar olabileceği için ne çocuğu ne doğumunu iki melek haberiyle kutsamanın bir anlamı olmayacaktır. Bu tür beyitlerin yazılması, II. Abdülhamid'in dini nevrozlarını göstermektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in ne kadar gerçekçi olduğunu gösteren günümüzde daha geçerli sayılan bir başka gerçeği de okuyucuya göstermek gerekir. Bu da onun insanları para ile satın alma konusundaki yeteneğidir.

Sultan Hamit, Sadrazam ve Şeyhülislam'dan itibaren birçok vükdaya, ricali devlete, büyük askeri kumandanlara, bazı mühim memurlara ve hatta bazı ecnebi sefaretlerin ileri gelenlerine kendi kesesinden muntazaman maaş verirdi. Sultan Hamid'in kanaatine göre para her vicdanı satın alabilir, hiç değilse bazı vicdanları yumuşatır ve herhalde insanlar menfaat sayesinde isticlap olunabilir. Sadrazam ve Şeyhülislam'ın Padişahtan her ay hususi olarak aldıkları maaş biner lira idi. Cemalettin Efendinin oğlu Muhtar Bey, babasını müdafaaya tahsis ettiği kitabında güya Cemalettin Efendinin saraydan kendisine verilmek istenilen maaşı bir istiğnayı alicenabına ile reddetmeğe karar vermiş iken oğlunun ve etrafındakilerin ısrarı üzerine kabul ettiğini ve bu maaşın üç yüz liradan ibaret olduğunu yazıyorsa da Sultan Hamid'in ihsanını reddedecek ve ona karşı müstağni kalabilecek kimselerin hiçbir zaman Şeyhülislamlık'ta kalamayacakları ve herhalde o zamanın Padişahına bu suretle kafa tutacak bir kabadayı bulunmadığı cümlece malum olduğundan Muhtar Beyin bu hususiaki iddiası bir tafrafuvuşluktan başka bir şey değildir.[654]

Biraz önce anlatılanları değerlendirmek için II. Abdülhamid'in gayrimenkulleri üzerine birkaç ayrıntı vermek gerekir.

Bu konuda fazla laf söylemenin bir anlamı olmayacaktır. Diğer monarşilerde kralların aldığı yıllık harcırahlar konusunda şu karşılaştırmayı incelemek gerekir.

Rus Çarı	12.740.000 Ruble	34.000.000 Frank
KK kralı	18.600.000 Kron	19.500.000 Frank
Alman kralı	15.000.000 Mark	19.500.000 Frank
İtalya kralı	10.050.000 Liret	16.000.000 Frank
Ingiltere kralı	543.000 Sterlin	13.500.000 Frank
Osmanlı sultanı	600.000 Altın Lira	12.000.000 Frank

Avrupa Monarşlarının Yıllık Maaşları [655]

653 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, İç kapak

654 Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Stanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi 1931, S.42

655 Vasfi Şenözen, Osmanoğullarının Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1982, S.38

II. Abdülhamid'in mirasçılarının Türkiye'de açtıkları miras davasında mülk olarak anılan binlerce dönüm arazi üzerinde onlarca çiftlik, konak, köşk, apartman gibi gayrimenkulleri burada yazmaya gerek yoktur.[656] Gayrimenkuller dışında sayısız maden ve petrol işletmelerini de mülkiyetine geçirmesine rağmen, Osmanlı'nın parçalanmasından sonra bu mülkiyetlerin herhangi bir geçerliliği olmadığını belirtmek gerekir. Bu listeyi iktidarı dönemindeki Osmanlı topraklarına yaydığımızda, Musul, Bağdat, Hama, Humus, Bilyan, Resülayn, Suriye, Kudüs, Trablusgarp ve Bingazi ve Selanik'teki çiftlik arazilerini sıralamak birkaç kitap miktarıdır.[657]

656 Age, S.101-103

657 Vasfi Şenözen, Osmanoğullarının Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1982; Cemil Koçak, II. Abdülhamid'in Mirası, İstanbul: Arba Yayınları 1990; Fatmagül Demirel, Sultan II. Abdülhamid'in Mirası, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası 2011

Halife V. Murad Hakkında Gizlenen ve Çarpıtılan Gerçekler

II. Abdülhamid ile kardeşi V. Murad arasındaki ilişkilere iktidar ve İslam açısından yaklaştığımızda, bazı konularda önümüz açılacaktır. Günlükleri incelendiğinde Osmanlı imparatorluğunda Ermeni sorununun adını ve ne olduğunu, eski Sultan II. Abdülhamid yanıtlar. Bu bir ulusal mücadele, başkaldırı veya özgürlük mücadelesidir. Bu mücadelenin katliamla yok edilmesi, karşılarına ikinci ve Sünni yeni bir sorun daha yaratmıştır.

Masonların Beslediği Jön Türkler!.

Ahmet Celalettin Paşa'nın Mısır'da Ali Kemal Bey'den (İzmit'te linç edilen İtilafçı yazar Ali Kemal) aldığı bir mektubu görmüştüm. Bu mektup herhalde Yıldız evrakı arasında saklıdır. Kimin nereden para aldığını isim isim yazıyordu. Bu mektupta Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükûti, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nâzım, Dr. İbrahim Temo'nun Fransız ve İtalyan localarına bağlı olduklarını ve bu locaların yardımı ile yaşadıklarını, hatta memleketteki ailelerine dahi bu locular eliyle para gönderildiğini yazıyor ve bunların vesikalarını gönderiyordu.[658]

Sultan Abdülhamid'in Jöntürkler ve Masonlar ilişkisine geçmeden evvel, saraydan 1872'den itibaren Mason locasına kayıtlılardan birinin de V. Murad olduğu ve iktidarının son anlarında tutulduğu Çırağan sarayından mensubu olduğu *Scalieri Locası* tarafından Atina'ya kaçırma girişimini bilmek gerekir.[659] Bu süreçteki Osmanlı toplumunda siyasi yakınlaşmaların en makulü, dinler arasında eşitlik ilkesinin temel prensip edildiği mason localarında gerçekleşmektedir. Osmanlı'da ise Yahudilik, Hristiyanlık veya İslam merkezli toplam 45 loca faaliyet göstermektedir.[660] Bu şekilde de sarayda Hristiyan kadınlarla yapılan evliliklerden doğan çocukların dini inançlarla önyargıların yıkılması için uğraş vermeleri, oldukça doğaldır.

Tarihçiler, sultan adayı Abdülhamid ile sultan kardeşi V. Murad arasında iyi

---

658 İsmet Bozdağ, Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul: Pınar Yayınları 1985, S.58

659 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld: Serail und Hohe Pforte, Enthüllungen über die jüngsten Ereignisse in Stanbul, Wien: A. Hartlebens's Verlag 1879, S.177-178, 219-224; Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Zuhuri Danıssman Yayınevi 1966, C.13, S.31-32; Cemal Kutay, Prens Sebahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki, İstanbul: Tarih Yayınları Müessesesi 1964, S.32, 47

660 Hristos K. Hristodulu, Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı, İstanbul: Telos Yayıncılık 2008, S.142

ilişkiler olduğu ve mason olmasına rağmen abisi V. Murat'ı sevdiğini anlatırlar. Sultanın halife olduğu bir iktidarda, halifenin mason olması, bugünkü İslami modernizasyonun da sindiremeyeceği bir gerçektir.[661] Bu yüzden Yıldız mahkemelerini inceleyen Uzunçarşılı, II. Abdülhamid'in sadece iktidar amaçlı motiflerle kardeşi V. Murad'ı öldürme eğiliminde olduğunu anlatır.[662] Bu süreç hakkında bilgi verenlerden biri de Rıza Nur'dur. Nur, bu süreçte Osmanlı toplumunda Müslümanların masonluğu küfür kabul ettiklerini ve dinsizlikle suçladıklarını anlatırken, II. Abdülhamid döneminde masonların hedef hâline getirildiğini vurgular.[663]

Resim 10: *Kur'an'a Göre Elini Koynunda Saklayan V. Murad*

Masonluk hikâye veya belgelerinde özellikle resimlerde çok kullanılan ve *masonların nizam duruşu* olarak adlandırılan sağ elin giysi altından koyunda saklaması örnek gösterilir. Sağ elin animistik mucize amaçlı koyunda saklaması emri, Tora ve Kur'an'da aynı amaçla ve aynı resimlerle anlatılır.

Sonra, "Elini koynuna koy" dedi. Musa elini koynuna koydu. Çıkardığı zaman eli bir deri hastalığına yakalanmış, kar gibi bembeyaz olmuştu.

"Elini yine koynuna koy" dedi. Musa elini yine koynuna koydu. Çıkardığı zaman eli eski hâline dönmüştü.[664]

Bu iki Tora ayetinden tanrı al-Lah tarafından Musa'nın eli üzerinden kutsan-

661 Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İstanbul: Altındağ Yayınları 1967, C.1, S.259

662 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1967, S.155

663 Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İstanbul: Altındağ Yayınları 1967, C.1, S.259

664 Tora, Exodus, 4. Bölüm, 6-7

ması, eliyle yapacaklarının iyi ve güzel olması, esmer siyahi olan Araplarda özellikle kutsanarak öne çıkarılmaktadır. Aynı masoni içerikler, Kur'an'da da bulunmaktadır.

Elini koynuna sok; Firavun'a ve onun kavmine gönderilen dokuz mucizeden biri olarak, kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Çünkü onlar fasık bir kavimdir.[665]

Bu yüzden bir İslam halifesi olan V. Murat veya daha başka insanların elleri ceket altında çektirdikleri resimlerin ilahi kökenlerinin Tora ve Kur'an'dan geldiğinden, masonluğu obsesif bir önyargıyla kötü olarak göstermek anlamsızlaşacaktır. Bu açıklamalardan Osmanlı saltanatındaki travmatik sorunlar, V. Murad ile II. Abdülhamid yarı kardeş ikilisi arasında Abil-Kabil nefretini öne çıkaracaktır. Mason olduğu için V. Murad'ın adı, Osmanlı tarihine sabık, hasta gibi sıfatlarla yerleştirilmesine rağmen, sorunu İslami motifler çerçevesinde incelemek gerekir. Bu gün İstanbul sokaklarında *kardeşim ateist olursa öldürürüm, keserim* diyen birçok misyoner dolaştığına göre, bu konuda özellikle saltanat ailesindeki tepkiler de çok farklı ve anlayışlı olmayacaktır.[666] V. Murad'ı hasta yapmak sorun olmamasına rağmen, onun insanlığa hizmet, dinler arasında kardeşlik arayışı ve nefreti kaldırma arayışları amaçlayan özgür mason localarına, Osmanlı toplumundan birçok aydın katılır. Geleneksel değerlere bağlı kalma seçeneği önünde bulunan II. Abdülhamid, işte bu yüzden Panislamist bir çizgi izler. Osmanlı sultanlarından birinin mason olması, geçmişten günümüze kadar aynı kalıp içinde amcasının bileklerini keserek intihar etmesinden sonra hastalandığı ve akli dengesini yitirdiği şeklinde yansıtılır.[667] V. Murad hakkında çocukluğu ve gençliğinde çok okuyan, meraklı bir genç olduğu gerçeği, onun hasta olduğu bu yüzden de tahttan indirildiği yanıtlarını hiçleştirecektir. Zaten haremi, oğlu ve annesinin de Çırağan sarayından tahtı muhafaza adı altında hapsedilmeleri, sorunun hastalık değil, İslami bir darbe olduğunu kesinleştirecektir.[668] Osmanlı tarihinde yalan, kutsaldır. Bu yüzden imparatorluğun son elli yılı üzerine yazılmış bütün eserlerde V. Murad'ın Mason olduğu gizlenerek hasta olduğu yalanı anlatılır. Hasta mı yoksa mason mu olduğu seçeneklerinden birini bertaraf edecek, diğerini öne çıkaran bir gerçeğe göre, Cenevre'deki bir İttihat ve Terakki Cemiyeti heyetinin, *29 Nisan 1898'de Alman kralı II. Wilhelm*'e yazdığı mektuptaki istemler dikkat çekicidir. Bu mektupta vurgulandığı gibi, tahttan indirilen *sultan V. Murad'ın despot hükümdarın (II. Abdülhamid) elinden kurtarılması ve tahta dönmesine*

---

665 Kur'an, 27 Neml Suresi 12

666 https://www.youtube.com/watch?v=RlqOkG9WP9Q; https://www.youtube.com/watch?v=7F_UARG4haA

667 Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Zuhuri Danıssman Yayınevi 1966, C.13, S.30-31; Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, Abdülhamid'in Cinci Hocası Ebü'l-Hüda, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2001, S.19

668 Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, Abdülhamid'in Cinci Hocası Ebü'l-Hüda, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2001, S.19

yardımcı olmasını öne çıkarılır.[669] Osmanlı iktidarının başında olan ve devlet işlerini yürütemeyecek derece hasta olan bir sultanın hastalığı, elbette II. Wilhelm'in ittifaklar politikasına göre dikkat etmesi gereken bir ayrıntıdır. Demek ki V. Murad hasta değil, aksine tahttan zorla indirilmiştir. II. Wilhelm İttihat ve Terakki'nin bu istemini yerine getirme seçeneğini bir tarafa bırakarak, devletlerarası ittifaklar konulu ilişkilerde ikili arasındaki uyum önemlidir. Bu açıdan II. Wilhelm ve Almanya'nın Osmanlı politikasında Osmanlı'daki Pantürkist ve Panislamist yapılanmaya uyum geliştirdiğini görmekteyiz.

V. Murad gibi bir insanın geleneksel İslam'a göre yetişmesine rağmen, dinler arasında dostluk ve barış istemesi, kolay kabullenilecek bir gerçek veya yutulacak lokma değildir. Bu şartlardaki birinin deli ilan edilmesi, Osmanlı iktidarında hiç sorun olmayacağı gibi, Sultan deli İbrahim örneğinde olduğu gibi biraz deli olanların da padişah olduğunu biliyoruz.

Bu sorunu Osmanlı-Türk tarih kaynaklarına göre açığa çıkarmak sorun olmayacaktır. Perşembe'nin gelişi Çarşamba'dan belli olur söylemiyle soruna ikna edici yanıtlar sunmak gerekir. Tarihleşen geçmiş, insanların ezici çoğunluğu için sadece tepelerin göründüğü bir resim sunar. Tarih araştırmacısına göre objektif kalarak derinliklere inmek, ilişkileri ve gerçekleri açığa çıkarmaktadır. Yapboz olmayan ve bütün parçaların akıcı bir şekilde mekânlarının olduğu tarihsel düzlemde birbirine uyumlu parçaları bulup çıkarmak ve yerine yerleştirmek sorun değildir.

Osmanlı sarayında bazı sultanların Hristiyan eşleri olduğunu biliyoruz. Bu kadınların da hemen kelimelerle şahadet getirerek yeni dine geçemeyeceklerini biliyoruz. Osmanlı sarayına Kafkasya'dan getirilen Hristiyan kadınların zorbalıkla saraya satıldıkları bilinen bir gerçektir. Bu tarihte padişahların neden soyağacı Müslüman olarak kadınlarla evlenmediklerinin nedenlerini, Müslüman kadınların düşünmesi gerekir. Kafkasya'dan İstanbul'daki saraya satılan kızların durumları, bir sonraki başlık altında ayrıntılı incelenecektir. Fakat şimdiden V. Murad'ı incelerken peşinen daha sonra somutlaşacak gerçeği söylemek gerekir. Osmanlı tarihinde Kafkasya'dan zorbalıkla getirilen kadınların çoğu, Çerkesleştirilmiştir. Bu durum V. Murad'ın annesi Şevk-*Efza* Sultan için de geçerlidir. Şevk Efsa ise zaman aşımıyla Şevkefza dönüşür. Kadına verilen adın semantik anlamındaki faulü görmek gerekir. *Şevk* ve *Efza* kavramlarından yaratılmış basit bir isim olduğu anlaşılacaktır. Şevk veren ile Efza (ef-feza) gökyüzü gibi çok veya siyah mı, mavi mi ne olduğu belli olmayan bir anlam yaratılır. Burada önemli olan tek bir şey vardır, bu da zatı payitahtın Şevki'dir. Bu kadın, sorunlu bir şekilde Megrel etnik kökenli olduğu anlatılsa da Osmanlı daleveralarıyla saray için Çerkesleştirilmiştir. Mergel veya Gürcüleştirilmesindeki temel neden

---

669 Archiv des Auswärtigen Amtes Türkei, No:1, Bd.4-5, 29 April 1898 Tarihli Mektup Nr. 18304; İlber Ortaylı, II. Abdülhamit Dönemi Alman Nufuzu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1981, S.43-44

ise, Sultan I. Abdülmecid'in annesi *Bezm-i Âlem'in* Gürcü olmasına uyum sağlayan kültürel analık kompleksini açığa çıkarmaktadır.

Bu şartlarda büyüyen çocuk V. Murat'ın yanında zorla kaçırılan ve annelik dürtülerine sahip Şevkefza ile babadan kalan önemli kararlar, politik ideal oluşturacaktır. İnsanın reel yaşantısındaki psikolojik etkenler üzerine daha fazla bir şey söylemenin anlamı olmayacaktır. Bu şartları V. Murad'ın yaşantısına indirgediğimizde, o da kendi genetik soyağacını yaratırken Gürcü (Mevhibe Kadın Efendi) ve Ermeni (Şayan Kadın Efendi) gibi kadınlarla yaptığı evliliği ihmal etmeyecektir.

Bu ayrıntıları düşündüğümüzde, ya Osmanlı sarayındaki padişahların kendilerine eş sunulan kadınların etnik kökenlerine dikkat etmediklerini veya kadınlarıyla hiç konuşmadıkları seçenekleri doğacaktır. Abdülmecid, Tanzimat Fermanı'nı çıkarır ve kâğıt üzerinde Osmanlıdaki bütün tebaalar aynı haklara sahip olur. Tarihsel geçmişi Ömer yasalarıyla şekillenmiş bu imparatorlukta millet-i hâkim, millet-i hüküm şablonlarıyla şekillenmiş toplumu bir fermanla değiştirmek, bu dönem için devrimciliktir. Aslında bu etkenler beraberinde Osmanlı tarihinde herhangi bir burjuva devrimi aradığımızda, yanlış olmasına rağmen ilk adayın Tanzimat fermanı olduğunu göreceğiz. Bütün burjuva devrimlerinde, kesinlikle iktidar amaçlı taraflar mücadelesi hâkimdir.

I. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı'da gerek iktisadi gerekse siyasi açıdan aslında hiçbir şey yolunda değildir. Bu gerekçelerle tarihsel nedenleri çarptırılan 1859 yılındaki meşhur Kuleli isyanı hakkında birçok tarihçi yazar ve araştırmacı isyanı, Osmanlı halkının (burada sadece Müslümanlar kast edilir) yönetimden hoşnutsuzluğunu ve sultanın değiştirilmesi amaçlı yansıtır. Bu konuyu araştıranlardan Y. A. Petrosyan'ın makalesinde, isyanın başı olan Şeyh Ahmed'in zabıtlarından, aslında idareden İslami hoşnutsuzluğu dile getiren şu açıklamalar yazılıdır.

İsyancıların başa olan Şeyh Ahmed'in, Kuleli vakası dâvalarının zabıtlarından görüldüğü gibi, "Şeriat hükümlerine harfiyyen uyulacak bir cemiyet nizamının getirilmesini kendine gaye edinmiş olması" ilgi çekmektedir. 0, bilhassa, 1839 ve 1856 yıllarındaki tanzimat hatları ile te'minat altına alınan Hristiyanların Müslümanlarla eşit haklara sahip olmaları" hususunu "şeriat'a" aykırı saymıştır. Açıkça görüldüğüne göre, bu programa, geniş halk kitlelerinin "gâvurların baskısından memnuniyetsizlikleri" bilhassa tesir etmiştir.[670]

Bu içerikler, gerçekte sadece ve sadece 1839 Gülhane hatt-ı hümayunla başlayan ve 1859'daki yeni bir ıslahat fermanıyla Osmanlı'da Müslümanlarla Müslüman olmayan tebaalar arasındaki eşitliğe karşı gelişmiş isyan olduğunu anlamak için, Islahat fermanı içeriklerini sadeleştirilmiş Türkçeyle okumak gerekir.

---

670 Yuriy Aşatoviç Petrosyan, 1859 Yılındaki "Kuleli Vakası"nın Karakterine ve Bunun Türkiye Tarihindeki Yerine Dair", Belleten Dergisi, C.XXXIII, S.129-132

Ki bu yenileşmenin temelinde ne olduğunu ve hangi tarihsel haksızlıkları bertaraf etmeyi amaçladığını görelim.

Bilinsin ki, benim elimde Allah'ın emaneti olan Osmanlı halkının, her yönüyle, mutluluk oluşturan bütünlükleri padişahlığımın hayırlar saçan fikirlerinin en önemlisi olarak, tahta çıktığım günden beri, bu konuda açığa çıkan padişahlığımın özel çabasının, hamd olsun, pek çok faydalı ürünleri görülmüştür. Ülke ve milletimizin imarı ve serveti günden güne artmakta ise de, Devlet-i Aliyye'mizin şanına uygun ve medenileşmiş milletler arasında hakkıyla haiz olduğu mühim ve yüce mevkie layık olan halinin tam bir olgunluğa ulaşması için şimdiye kadar kurmaya muvaffak olduğum hayırlı yeni düzenin yeni baştan sağlamlaştırılması ve genişletilmesi, padişahlığımın adaletle birlikte isteği olduğu halde; bütün halkımızın hamiyetlerinin güzel işleri ve müttefiğimiz olan tanınmış devletlerin himmetleri ve hayırlı yardımları eseri olmak üzere Devletimizin bu defa, Allah'ın yardımı ile dış politikada yüce hukuku bir kat daha sağlamlaşmıştır. Bu yönüyle yaşadığımız asır, Devletimiz için bir hayıra yaklaşılan zamanın sonrası (mutlu son) olacağından, iç politikada dahi, saltanatımızın güç ve kuvvetinin artması ve vatandaşlarının birbirine kalpten bağlılığı ve de nezdimde koruyuculuğumun ve adaletimin gereği olarak Osmanlı halkının her yönden mutluluklarının elde edilmesi ve ülkemizin gelişmesini gerektirecek sebeplerin ve vasıtaların günden güne ilerlemesi, hükümdarlığımın merhametli muradı gereğidir. Bu muradımın gereği olarak aşağıda zikrolunan hususların icrası için Padişahlığımın adalet ifadesi olan iradesi, şerefle tecelli etmiştir.

Şöyle ki:

Gülhane'de okunan Hatt-ı hümayunum ile ve Tanzimat fermanı gereğince her din ve mezhepte bulunan Osmanlı halkı hakkında istisnasız, can ve mal emniyeti ve namusun korunması için Padişahlığım tarafından vaat ve ihsan olunmuş olan teminat, bu kere dahi kuvvetlendirilmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Bunun tam olarak hayata geçirilmesi için etkili tedbirler kabul olunmuş ve Padişahlığımın yüce koruma kanatları altında Osmanlı ülkemizde bulunan Hıristiyan vesair gayri müslim halkın cemaatlerine büyük ecdadım taraflarından tanınmış ve sonraki senelerde de yine bağışlanmış olan bütün imtiyazlar ve ruhani muafiyetler bu kerre tekrar sağlamlaştırılmış ve sürekli kılınmıştır. Fakat Hıristiyan ve diğer gayri müslim halkın her bir cemaatinin, belirli bir süre içinde imtiyazlarının ve var olan muafiyetlerinin görülmesine ve kontrol edilmesine ivedilikle başlanması ile o konuda zamanın ve gerek kazanılmış bilgiler ve medeniyet eserlerinin icap ettirdiği ıslahatı iradem ve uygun buluşumla, Hükümetimizin nezareti altında özel olarak patrikhanelerde oluşturulacak meclisler marifetiyle müzakere ile Hükümetimize arz ve ifade etmeye mecbur olarak, Fatih Sultan Mehmet Han hazretleri ve gerek daha sonraki büyükler tarafından patrikler ile Hıristiyan piskoposlarına verilmiş olan ruhsat ve iktidar padişahlığımın cömertçe niyetlerinden dolayı işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve yeni mevki ile uygun hale getirilip, patriklerin halen geçerli olan tayin usulleri ıslah olunduktan sonra patriklik yüce beratının hükümlerine uygulanarak hayat boyu tayin edilmeleri ve makama getirilmeleri usulünün tamamen ve eksiksiz icrası...

Hükümetimiz ile çeşitli cemaatlerin ruhani reisleri arasında kararlaştırılacak bir yön-

teme uygun olarak patrik ve metropolit ve murahhasa ve piskopos ve hahamların tayini sırasında makama atanma usulünün yerine getirilmesi...

Her ne suret ve ad ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan bahşişler ve gelirler bütünüyle engellenerek onun yerine patriklere ve cemaat önderlerine belirli gelirler tahsis olunması...

Diğer ruhbanların dahi rütbe ve makamlarının önemine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine hakkaniyete uygun maaşlar tayin olunacaktır. Bununla birlikte Hıristiyan rahiplerinin menkul ve gayrimenkul mallarına hiçbir zarar verilmeyerek, Hıristiyan vesair gayri müslim halkın cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhban ve halkı arasında seçilmiş üyelerden oluşmuş bir meclisin güzel korumasına havale kılınması...

Ahalisi bütünüyle bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve köylerde ayin yapılmasına mahsus olan binaların ve gerek mektep ve hasta hane ve mezarlık gibi diğer yerlerin asli özellikleri üzere tamir ve onarımlarına hiçbir şekilde engeller konulmayıp böyle yerlerin yeniden inşası gerektikçe patrik veya milletin reislerinin tasvibi halinde bunların plan ve projeleri bir kere hükümetimize arz olunmak gerekeceğinden, ya arz olunan suretler kabul ile onunla ilgili olacak padişahlığımın iradesi gereği icra veya belirli bir zaman zarfında o konuda olan itirazlar beyan olunması...

Bir mezhebin cemaati başkalarıyla karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise, o yerde ayin ile ilgili işleri açık ve gizli olarak icrada hiçbir kayıtla bağlı olmaması...

Ahalisi çeşitli dinlerde bulunan cemaatlerden oluşan şehir ve kasaba ve köylerde ise her bir cemaatin kendi kendine oturduğu ayrı mahalde yukarıda genişçe açıklanan usule uyarak kendi kilise, hasta hane, mektep ve mezarlıklarını tamir ve onarımlarına muktedir olabilmesi...

Yeniden inşa olunması gereken binalara gelince, bunlar için gerekli ruhsatı patrikler veyahut cemaat metropolitleri Hükümetimizden dilekçeyle isteyip Devletimizce bundan hiçbir şekilde idari engeller olmadığı durumlarda yüce ruhsatımın uygun görülmesi ve bu gibi işlerde hükümet tarafından yapılacak işlemlerin bütünüyle samimi olması ve bir mezhebe tabi olanların sayısı ne kadar olursa olsun, o mezhebin tam bir serbestlik ile icra olunmasını temin için gerekli ve sağlam tedbirlerin alınması...

Mezhep, lisan veyahut cinsiyet bakımından halkımın sınıflarından bir sınıfın diğer sınıftan aşağı tutulmasını çağrıştıran bütün resmi yazışma tabir ve kavramlarının sonsuza kadar ortadan kaldırılıp silinmesi...

Halkın alt tabakaları arasında veyahut memurlarca dahi ayıp sayılacak, utanılacak veya namusa dokunacak her türlü tarif ve tavzifin kullanılmasının kanunen yasaklanması...

Ülkemde bulunan her din ve mezhebin ayinlerini serbestlikle icradan men olunmaması ve bundan dolayı sıkıntı ve eziyet çekmemesi ve din ve mezhep değiştirmek için kimsenin zorlanmaması...

Yüce saltanatımızın memur ve görevlilerinin seçim ve atanması padişahlığımın iradesi ve uygun görmesine bağlı olarak, halkımın tamamı hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetine kabul olunacaklarından, bunların ehliyet ve kabiliyetlerine

göre genel düzenlemelere bağlı olarak memuriyetlerde istihdam olunmaları...

Yüce saltanatım halkından bulunanların, hükümdarlığımın mekteplerinin konulmuş yönetmeliklerinde gerek yaşça ve gerek imtihanca kayıtlı bulunan şartları yerine getirmeleri halinde tamamının ayrım gözetilmeden Devlet-i Aliyye'min askerî ve idarî mekteplerine kabul olunması...

Bundan başka her bir cemaat, maarif meslek ve sanayiye dair mektepler açmaya izinlidir. Fakat bu gibi genel mekteplerin eğitim usulleri ve öğretmenlerinin seçiminin, üyeleri padişahlığımca atanacak karışık bir maarif meclisinin nezaret ve teftişi altında olması...

Müslümanlar ile Hıristiyan vesair gayri müslim halk arasında veyahut Hıristiyanlar vesair gayri müslim çeşitli mezheplere bağlı olanların birbirleri aralarında ticaret veyahut cezaya dair davaların tümünün karışık divanlara (kurullara) havale olunması, davaların dinlenerek kabulü için işbu divanlar tarafından kurulacak meclisler aleni olacağından davalı ile davacı yüz yüze getirilerek bunların getirecekleri şahitlerin anlatacaklarını daima kendi ayin(ibadet) ve mezhepleri üzere yerine getirecekleri birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuk-ı adiyyeye ait olan davalar dahi eyaletler ve sancakların karışık meclislerinde vali ve kadı hazır oldukları halde şer'en veya nizamen bakılıp, işbu mahkemeler ve mecliste olayın muhakemesinin aleni yürütülmesi...

Hıristiyan vesair gayri müslim halktan iki kimse arasında miras hukuku gibi özel davalara, dava sahibi olanlar isterlerse, patrik veya reisler ve meclisler marifetiyle bakılmak üzere havale kılınması...

Ceza ve ticaret kanunlarıyla karışık divanlarda yürütülecek usul ve duruşma nizamlarının mümkün mertebe tamamlanarak, yazılıp düzenlenerek ve ülkemde kullanılan çeşitli dillere tercüme edilerek neşredilmesi ve ilan olunması...

Beşerî hukuku ilahî hukuk ile uygun hale getirmek için, kendisinden kötülük beklenilen kimselerin veyahut cezalandırılanların hapsedilmeleri ve tutuklanmalarına tahsis edilmiş bütün hapishanelerde ve diğer yerlerde hapis usullerinin mümkün mertebe en az zamanda ıslahına başlanması ve her durumda hapishanelerde bile yüce saltanatımca konulan disiplin yönetmeliklerine uygun muamelelerden başka hiçbir biçimde bedensel cezalandırma, eziyet ve işkenceye benzer muamelelerin tamamının dahi bütünüyle lağv ve iptal edilmesi ve bunun aksine meydana gelecek hareketler çok şiddetli engelleneceğinden ve yasaklanacağından başka, bunun yapılmasını emreden memurlar ile fiili olarak yapan insanların dahi ceza kanunnamesi gereğince cezalandırılması...

Başkent, eyaletler, şehirler ve köylerde emniyet işlerinin tanzimi konusu rahat bir halde olan bütün halkımın kendi mal ve canlarının korunmasının gerçekten ve güçlü olarak emniyet verecek surette düzenlenmesi...

Vergi eşitliğinin diğer yükümlülüklerin eşitliğini gerektirdiği gibi, hak eşitliğinin dahi görev eşitliğini gerektirdiğinden, Hıristiyan vesair gayri müslim halka dahi Müslümanlar gibi askerlik borçlarının ödenmesi hakkında daha sonra verilen karara uyma mecburiyeti getirilmesi...

Bu hususta bedel vermek veya nakit olarak para ödemek yoluyla fiili hizmetten muaf olmak usulünün icra olunması...

Müslümanlardan başka diğer halkın askeri sınıflar içinde görevlendirilmeleri hakkında gerekli yönetmelikler yapılıp mümkün olan en az zaman içinde neşir ve ilan edilmesi...

Eyaletler ve sancaklar meclislerinde Müslüman, Hıristiyan vesair üyelerin seçilme işlerini doğru bir biçime sokmak ve fikirlerin (oyların) doğru olarak ortaya çıkmasını temin etmek için işbu meclislerin tertip ve teşkilleri hakkındaki yönetmeliklerin ıslahına girişilmesi, Devlet-i Aliyye'm fikirlerin (oyların) sonucunu ve verilen hüküm ve kararı doğru olarak bilmek ve buna nezaret edebilmek için, gerekli düzenleme ve etkili vesilelerin elde edilişinin etraflıca düşünülmesi...

Alışveriş ve emlak mülkiyeti ve gelirler maddelerine ilişkin Osmanlı kanunlarına ve Belediye zabıta yönetmeliklerine uymak ve onlara uygun davranmak ve asıl yerli halkın verdikleri vergileri vermek üzere Yüce Saltanatım ile yabancı devletler arasında yapılacak anlaşmalardan sonra yabancılara dahi emlak mülkiyeti müsaadesinin verilmesi...

Halkın tamamı üzerine konulacak vergiler sınıf ve mezheplerine bakılmayacak bir surette alındığından, işbu vergilerin ve hele aşarın alınmasında meydana gelen suiistimallerin düzeltilmesi için acil tedbirler düşünülüp müzakere edilerek doğrudan doğruya (aracılar kullanmadan) vergi alma usulünün aşamalı olarak yerine getirilmesi mümkün oldukça, devlet gelirlerinin iltizam usulü yerine bu yeni yöntem kullanılıp toplanması gerçekleştikçe, devlet memurları ile meclislerdeki üyelerin açık artırmalarda açıktan icra olunacak iltizamlardan birini yerine getirmemeleri veya herhangi bir türlü hisse almalarının çok sert cezalarla yasaklanması...

Mahalli vergilerin dahi mümkün olduğu kadar ürünlere zarar vermeyecek ve iç ticarete engel olmayacak biçimde konulup tayin edilmesi...

Bayındırlık işleri için tayin ve tahsis olunacak uygun bir miktara, karadan ve denizden ve yeni oluşturulacak çeşitli yollardan istifade edecek eyaletler ve sancaklarda oluşturulacak özel vergilerin dahi ilave edilmesi...

Yüce Saltanatımın her sene için gelirler ve masraflar defterinin (bütçesinin) tanzim ve kılavuzluğu hakkında sonradan özel bir düzen kurulmuş olduğundan bunun hükümlerinin yürütülmesine bütünüyle itina olunması...

Her bir memura tahsis kılınmış olan maaşların güzelce ödenmesine başlanması...

Her bir cemaatin reisleriyle tarafımdan (Saltanatça) tayin olunacak birer memurları halkımın geneline ait ve ilgili bulunan maddelerin (kanun ve yönetmeliklerin) müzakerelerine Meclis-i Vâlâ'da (1837'de kurulan ve günümüzde Danıştay ve Sayıştay'ın görevlerini yerine getiren bir meclis) bulunmak üzere Mutlak Vekilliğimin Yüce Makamından özel olarak çağrılırlar. İşbu memurlar birer sene için tayin edilip bunlar memuriyetlerine başladıkları anda yemin ettirilmeleri ve bunların Meclis-i Vâlâ'nın üyeleri olarak gerek olağan ve gerek olağanüstü yapılan toplantılarında rey ve görüşlerini doğruca açıklamaları ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları...

Bozgunculuk ve hırsızlık ve yolsuzluğa dair olan kanunların hükümlerinin, halkımın tamamı hakkında hangi sınıfta ve ne türlü bir memuriyette bulunurlarsa bulunsunlar, meşru usule uygun olarak yerine getirilmesi...

Devletimin para politikasının düzeltilmesi ve maliye işlerine itibar verecek başka buna

benzer şeyler yapılıp ülkemin maddi zenginlik kaynakları olan konulara gerekli olan sermayelerin tayiniyle ve ülkemdeki ürünlerin nakli için gereken yolların ve yöntemlerin açılmasıyla ve tarım ve ticaret işlerinin genişletilmesini engelleyen sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla gerçek kolaylıkların icra olunması...

Bunun için bilim, eğitim ve Avrupa sermayesinden faydalanılması yollarının etraflıca düşünülmesiyle, parça parça uygulamaya konulması:..

Maddelerinden ibaret olmakla, siz ki Sadrazamsınız, işbu fermanımı usulüne göre gerek İstanbul'umda gerek ülkemin her bir tarafında ilan ve haber vererek, meşru hususlarının yukarıda açıklandığı gibi uygulanmalarına ve bundan böyle yüce hükümlerinin daima ve ısrarlı olarak yürürlükte tutulması için gerekli yolların ve sağlam yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi konularına bezl-i cell-i himmet eyleyesiz. (Gücünüzü kuvvetinizi esirgemeden harcayasınız) Şöyle bilesiz, alamet-i şerifeme itaat kılasız.[671]

Bu fermanla açık seçik dile getirilen sadece bir mesele vardır, bu da Müslüman olmayanların Osmanlı toplumunda olması gereken hürriyet ve eşitlikten istifade etmesidir.

Bu girişim, Osmanlı toplumunda nefes veya taban bulacak mıdır sorusunun din sosyolojisine göre yegâne yanıtı şudur. Müslümanlar, bu eşitliği kabul etmeyeceklerdir. Devlet-i Osman'ı aliyenin vergi gelir kaynaklarının başında, Müslüman olmayanlardan alınan vergiler vardır. Eşitlik söylemlerine rağmen bu fermanda Müslüman olmayanların vergi yükünün aslında biraz daha arttığı da belirginleşmektedir. Müslüman olmadıkları için askere gitmeyenlerden alınan askerlik vergisidir. Tamamıyla yoksullaştırılmalarına rağmen askerlik vergisi meselesini Antranik seyahatnamesinde Harput'a gelen Reşit paşa ile Ermenilerin temsilcileri arasındaki görüşmelerde de dile getirilmektedir. Reşit paşa, Dersim ve Harput vilayetindeki Ermenilerin ağa ve beylerden gördüğü zulmü giderme karşılığında halktan, her şartta askerlik vergisini ödemeleri sözünü alır.[672]

Sultan I. Abdülaziz'den sonra tahta çıkan I. Abdülmecid'in en büyük oğlu V. Murad, Osmanlının içinde bulunduğu şartları çok iyi bilmektedir. Bu yüzden de akli dengesi bozuk olduğu söylenen padişahın ilk icraatına dikkat etmek gerekir. Tahttan indirilmeden bir gün önce yazdığı ve yayınladığı 30 Ağustos 1876 tarihli ilk hat-ı hümayunda şu kararlar öne çıkmaktadır.

Emelimiz bütün tebaamızın hürriyetten istifade etmesidir. Bugünkü buhran herkesin bir nevi keyfi idare usulü takip etmesindendir. Mâliyemiz emniyetsizlik vermiştir. Mahkemeler nasıl (halkın) *hukukunu temin edememektedir. Kanunlar ve nizamlar umuma emniyet verecek şekilde olmalı, ciddi surette tatbik edilmelidir.*

Devletin varidat ve masarifinin muvazenesine nezaret etmek için, memleket ve ahalimizin kabiliyetine uygun bir Umumî Meclis kurulmalıdır. Memurların mütemadiyen

---

671 Muharrem Balcı, Tanzimattan Günümüze Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili, S.47-52; http://www.muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf

672 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.45

değiştirilmesine son verilmeli, vilâyetlerde hemen ıslâhata başlanmalıdır.[673]

V. Murad'ın çok iyi eğitim aldığı, akıcı Arapça ve Fransızca konuştuğu ve okumak için Fransa'dan kitap getirttiği ve hatta piyano çalıp, besteler yaptığı bilinmektedir. Amcası tarafından sürgüne yollanan ve Paris Komününe katılan Mehmet, Reşat, Nuri Bey'le, Namık Kemal ve arkadaşlarının geri dönmeleri kararı, çevresindekilerce uygulanmaz.[674] Osmanlı İslam kültüründe Müslüman olmayan tebaalar için eşitlik ve özgürlük istemek, bu devletin geleneklerinde akıl hastalığı olarak algılanır. Gerçekte ise, akıl hastası ilan edilenin akıllı, sağlıklı olduklarına inanılanların da a-akıllı olduklarını göreceğiz.

V. Murad hakkında anlatılan hastalık masallarına biraz ayrıntı kazandırmak gerekir. Sağlıklı doğan her veya bir insan, bir makine gibidir. İlerleyen yaşlarda organel yıpranmalar ortaya çıkar ve adı yaşlılık olan bu süreçten sonra ölecektir. V. Murad hakkında Türk tarih kaynaklarında belirli veya belirsiz hastalıklar vardır. Fakat son olarak tarihçiler, ona şeker hastalığı teşhisini koyarlar ama bu hastalığın ensülinle tedavi olan Tip I mi, yoksa perhizle tedavi olunabilen Tip II mi olduğunu unuturlar. Bu süreçte daha insülin'in daha bulunmadığından, şeker hastası olan bir insanın V. Murad kadar uzun yaşaması imkânsızdır. Bu imkânsızlık, her iki tip için de geçerlidir. Günümüzde insülin kullanmayan tip I şeker hastalarının tümü, en geç on ila 12 yılda ayaklarda başlayan kangrenle, bacaklarını kaybetmek zorunda olacaklardır. Yaşlılık şekeri isimli daha iyimser seçenekte de, kalp, damar, sinir, göz, hastalıkları aynı süreçlerde yine gözlenecektir. Cinsellik açısından değerlendirdiğimizde ise, hareketli spermlere sahip olduğunu kabul ederek, sperm boşalması sorunlarından dolayı çocuk sahibi olması çok zorlaşacaktır. Bu süreçte sunulan kuvvet macunlarının tümü, hastalığı ilerleten macunlar olacaktır. Bu gerçekler, bir asır önceki insandan yüz asır önce yaşamış insanların tümü için geçerlidir. Sultan Murad, zor şartlarda 64 yıl yaşar. Bu kadarlık ömür de onun söylendiği gibi ağır şeker hastası olduğu tezini çürütür. Bu konuyu biraz aritmetik, biraz da günümüz genel kültür tıbbi bilgileriyle sonuçlandırma seçeneği vardır.

1840 yılında doğan V. Murad, 1876 yılında 36 yaşında padişah olur. 36 yaşında bakımlı ve aşırı kilosu olmayan birinin, yaşlılık şekerine sahip olduğunu düşünmek anlamsızdır. Çocukluk, gençlik veya hemen 36 yaşında, tip I şeker hastası olduğunu kabullenildiğinde ise, onun bu kadar uzun yaşaması imkânsızlaşacaktır.

Bu süreçte Devlet-i Ali Osmaniye, sansürle ve çarpıtmayla yalan yaratan büyük bir devlettir. Bu devletin başındaki sultanın, tüm insanlara eşit haklar istemesi, biraz önce belirtildiği gibi V. Murad'ın şeker hastası olduğu çürük tezi yerine, yeni bir uydurma tezle akıl hastası olduğu yalanlarını öne çıkaracaktır.

---

673 Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkilap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2012, S.104-105

674 Cevdet Küçük, V. Murad, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 2006, C.31, S. 183-184

Türkiye'deki İslamcı Osmanlıcı çevreler tarafından V. Murad'ın hayatına dair yeni düzenlemeler yaparlar. Bu yeni düzenlemelerde Mehmed Murad'ın hasta olduğu, ciddiyetsiz olduğu ve sarayda sevilmediği gibi gerekçelerin hepsi, sonrada yapılan düzmecelerdir. V. Murad'ın sultanlığına karşı dizilen yalanların diğeri de, amcası sultan Abdülaziz'in öldürülmesinden sonra, *akıl hastalığına* kapıldığı iddialarıdır.[675]

Bu gibi yalan açıklamaların tümünde, aslında V. Murad'ın tahtan indirilme makul gerekçe yaratma vardır. Bir veliaht şeker veya akıl hastasıysa, bu hastalıklara bir gecede veya tahtta kaldığı 70 günde sahip olmamıştır. Dolaysıyla Osmanlı tarihinde V. Murad'ın tahttan indirilmesi hakkında özellikle 20. Yüzyıl tarihçileri tarafından yazılan içeriklerdeki sorumsuzluk önemli düzeydedir.

Bu süreci yakından anımsayamamasına rağmen sansür uygulandığı veya eleştirisel düşünmeyerek fazla bilgi sahibi olmayanlardan Ahmet Bedevi, V. Murad hakkında şu bilgileri verir. Abdülaziz'in tahtan indirilmesiyle padişah olan V. Murad, amcası döneminde sürgüne gönderilen erken Jön Türklerden Namık Kemal, Ahmet Mithat, Tevfik Ebüzziya, Güllü Agop adıyla tanınan Agop Vartovyan tiyatrosunda çalışan Menapirzade Nuri'nin İstanbul'a geri dönmelerini sağlar.[676] Bu isimlerin bazıları Paris Komünü'ne ve savunmaya katılmış özgürlük ve eşitli yanlısı insanlardır. Osmanlı aydını konusunda bu bağlamda bir gerçeği daha söylemek gerekir. Dini obsesyonun benlikte aşırı hâkimiyet göstermesinden ve Avrupa'daki gibi din köleliğinden kurtuluş başarılmamıştır. Günümüzde bu kişilik modeli günümüzde aydın sıfatıyla anılan fakülte mezunu Türk insanında da hâlâ yaygındır.

Ahmet Bedevi, *V. Murad'ın tahta geçişinden kısa süre sonra Sultan Murad'ın durum ve hareketlerinde bazı tür anormallikler baş gösterdiğini, Viyana'dan uzman doktorların getirildiğini, fakat bu doktorlar onun tedavisinin imkânsız olduğunu* anlatırlar.[677] Çok ilginçtir ki bu süreçte bir de Bosna-Hersek'te Rusya'nın desteklediği bir isyan çıkar ve Osmanlı'da idari kelam olarak adlandırılan birilerinin hoşuna gitmese de kararı ve sözünü söyleyecek bir hükümdara ihtiyaç duyulduğunu anlatır ve II. Abdülhamid, Mithat paşa desteği ve şeyhülislam Hasan Hayrullah efendinin fetvasıyla 1876 yılından tahta çıkarılır.[678]

II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra çok garip bir şekilde V. Murad çevresinde aşırı hürriyetçi adıyla anılan isimler, İstanbul'dan uzaklaştırılır veya sürgüne yollanır.[679] Yine bu süreci yakın kaynaklar, II. Abdülhamid'in kardeşi V. Murad'ın tahta çıkarılma girişimlerinden korktuğunu anlatırken, tedavisi

---

675 http://www.milligazete.com.tr/haber/1134484/sultan-vmuradin-masonlugu-ve-masonlar-tarafindan-tekrar-tahta-ci

676 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Kaynak Yayınları 2000, S.27

677 Age, S.27

678 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Kaynak Yayınları 2000, S.27-28

679 Age, S.29-30

mümkün olmayan bir hastalığa yakalanan V. Murad'ın tekrar tahta çıkmasını istemektedirler. Bu iki temel kavram, tarihsel açıdan imkânsız olduğu kadar, kurgunun yalanlar üzerine şekillendiğini göstermektedir. Bu yalanı açığa çıkarmanın en kolay yöntemlerinden biri de, V. Murad'ın kontrol altında tutulduğu Çırağan sarayından kaçırılması, yani meşhur Çırağan vakasıdır.[680]

Türk tarihi ittihatçı yazarlarından Uzunçarşılı çok garip olmasına rağmen V. Murad hakkında yazdığı veya yazdırdığı içeriklerden birinde şunları yazar.

Amcası Sultan Abdülâziz zamanında saltanatı elde etmek hırsıyla münevver zümreden epey taraftar peyda eden veliaht Murad Efendi, açık fikirli, iyi düşünceli ve meşruti idareye taraftar bir zat ise de müsrif ve içkiye fazla düşkündü. Kendi mensupları ve taraftarlarına verilmek ve Kurbağalı deredeki köşkünde eğlence ve işret âlemlerine sarf edilmek üzere külliyetli paraya ihtiyaca olduğundan miktarı mühim bir yekûn tutan borç para tedarikiyle bunları temine çalışıyordu.

Sultan Abdülaziz'in 1293 H. 1876 M. senesinde deli olduğu fetvasıyla hal'i üzerine Veliaht Murad Efendi hükümdar ilan edilmiş ise de bilahare delilik kendisinde görülmüş ve cülusundan üç ay üç gün sonra da zaruri olarak yerine biraderi veliaht Abdülhamid Efendi Padişah olmuştu; Sultan Murad'ın hal' edilmesi kendisini seven ve kendisinden ıslahat bekleyenlerin teessürlerini mucip olmuşsa da bu mukadder hale teslimiyetten başka çare olmadığından ister istemez veliaht Abdülhamid Efendi ile anlaşılmıştı.[681]

Bu örnekten görüleceği gibi Osmanlı tarihindeki gizli kalması gereken gerçekler genel olarak delilik teşhisiyle çarpıtılmaktadır. Bu bağlamda ironik olarak sorgulanması gereken ilk mesele, üç ay üç gün tahta kalan bir padişahın neden üç gün de değil de, üç ay üç günde delirdiğidir. Bahsedilen *üç ay üç gün* zamanlamasının da kurgu olduğu anlaşılmalıdır.

Tarihçi Yılmaz Öztuna, Osmanlı tarihindeki darbelere örnek aldığı Abdülaziz ve V. Murad darbelerinde elbette İslami ideolojinin sürekliliği ve tarihe derman olduğu amaçlanmaktadır. Bu temel de o da V. Murad'ın Ermeni ve Rum bankerlerin desteğiyle kurulan bir cemiyetin darbeyle iktidara geldiğini açıklar.[682] Öztuna, Osmanlı halifelerini İslamlaştırmak için, Hristiyan ve Gürcü Mergel kökenli Şefkefza Valide Sultan'ı, Çerkes yapar.[683] Bu sorunun bir başka yanı ise Ali Suavi'nin Müslüman, ihtiraslı vatanperver olduğuna dair görüşleridir.[684] Bu tarihte Ali Suavi gibi bir insanın, çevresine toparladığı destekçileriyle ve eline aldığı bir silahla V. Murad'ın tutsak edildiği Çırağan sarayının rıhtıma çıkar çıkmaz, ***yaşa sultan Murad*** diye sloganı atarak kaçırmaya girişimi, dikkat çekicidir.[685] II. Abdülhamid'in tam kız kardeşi Seniha Sultan bu kaçırma eylemi-

---

680 Age, S.32

681 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Vakası, Belleten Dergisi, Ankara 1944, C.VIII, Sayı 29. S.71

682 Yılmaz Öztuna, Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken Yayınları İstanbul 2013, S.103

683 Age, S.103

684 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Vakası, Belleten Dergisi, Ankara 1944, C.VIII, Sayı 29. S.76

685 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Vakası, Belleten Dergisi, Ankara 1944, C.VIII, Sayı 29. S.71

ne doğrudan destek sağlamıştır.[686] Farklı dinler arasında yetişen laik kişiliğin ilk temsilcilerinden olan Ali Suavi'nin Marie isimli İngiliz vatandaşıyla evli olduğu, ölümünün şehitlikle gerçekleştiği ve mezarının bulunmadığı gibi bilgiler bulunmaktadır.[687] Bu süreçte Müslüman olmayan bir kadınla evlenmesinden dolayı hakkında önce İngiliz ve Rus ajanı olduğu dedikoduları çıkarılmıştır.[688] Bu olay sonucunda II. Abdülhamid, kendisinin korunması amacıyla Kıbrıs'ın askeri üs amaçlı olarak İngilizlere devrini kabul eder.[689] Bahsedilen süreç, Osmanlı Rus savaşı, Berlin anlaşması dönemidir.

Bu radikal farklı bilgileri Osmanlı tarihinde bütünleştirdiğimizde, tarihin hiçbir zaman ittihatçılık geleneğinden gelenlerin yazdıkları gibi şekillenmediği anlaşılacaktır. Bu çarpıtmalara bir de günümüzde yapılan şeker hastası, alkolik gibi karma karış yalanlar eklendiğinde, hastalık doğasına göre çok daha kesin çelişkilerin yazıldığı anlaşılacaktır.

Bu kurguya karşı gelecek tek insan, iktidara birinci şehzade unvanıyla aday olan Abdülhamid vardır. II. Abdülhamid de V. Murad gibi Müslüman olmayan bir anneden doğar. Bu çocukları, psikolojik karakterler açısından incelediğimizde, açık, diğer inançlara saygılı ve eşitlik yanlısı V. Murad'a karşı II. Abdülhamid'in kişiliğinde kıskançlık ve nefret psikolojisinin nasıl geliştiği daha kolay anlaşılacaktır.

Bu resimleri günümüze indirgeyerek yorumlama seçeneğimiz, daha anlaşılır sonuçlar doğuracaktır.

Bilindiği gibi eşitlik ve özgürlük istemek, anarşist veya komünist düşünce kabul edilir. Dolayısıyla tehlikelidir. Bu istemler, tüm insanlığın gelecekte yoğunlaşacak istemleridir. Günümüzde öne çıkarmak için ihtiyaç duyulan birkaç yan etken vardır. Birincisi bilinç, ikincisi insanı vicdandır. Bu istemler halk veya Ermeniler tarafından dile getirildiğinde Osmanlının İslami Demokles kılıcı aşağı iner ve altında kalanı keser. Bu gerçek özellikle İslami açıdan değerlendirildiğinde, halk adına saraydaki sultanı tahttan indirmek, çok kolay makulleşecektir. Saray adaletinin saray zümresine uygulanması, halka uygulanan cezalar gibi olmayacaktır. Şimdi bu iki ayrıntıyı tarihte yakınlaştırdığımızda, V. Murad'a verilen 28 yıllık saray hapis cezasının, kültürel nedenleri biraz daha iyi anlaşılacaktır. Sorunun anlaşılması için tetikte bekleyen sultan adayı şehzadenin, neler yaptığını değerlendirmek gerekir. Bunu yaptığımızda, II. Abdülhamid'in bütün tarihsel hataları anlaşılacaktır.

Esasen Veliahd Hamid Efendi, kendi bendegâm vasıtasıyle Sultan Murad'ın hastalığını etrafa yaymış ve halkı vaziyetten haberdar etmişti. Hatta devlet ricalinin hürmetini kazanmış bulunan Yenikapı Mevlevi Şeyhi Osman Efendi'ye "Makam-ı saltanattaki za-

686 Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Kaynak Yayınları 2000, S.36

687 Mithat Cemal Kuntay, Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, İstanbul İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi 1946, S.5

688 Age, S.5; Hüseyin Çelik, Ali Suavi, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1993, S.43-44

689 Hüseyin Çelik, Ali Suavi, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1993, S.44

tın hastalığı meydanda duruyor, çabuk bir tedbir alınması elzem görünüyor".[690]

Veliaht Abdülhamid, egosunu tatmin etmek ve iktidarı ele geçirmek için çoktan Sultan V. Mehmet Murad hakkında adeta nazlı, hırçın ve içten pazarlıklı çocuksu kişiliğin ürünleri olacak davranışlar sergilemeye başlamıştır. V. Murad, hasta bir insan olsaydı, ilk önce etrafındaki insanların bu hastalıktan haberdar olacağını bilmek gerekir. Bu dedikodulara çevresindekilerin ne inandığını şimdi bilmeyiz ama emir demiri keser sözünü haklı çıkaracak olan V. Murad'a karşı hızlı bir İslami bir darbe düzenlendiğini düşünmek gerekir. Bu planlar, dönemin Osmanlı sarayındaki kültürel şartlar ve olanaklar dâhilinde birkaç gecede değil, birkaç hafta yoğun sürdüğünü düşünmek gerekir.

Okuyuculara bir ayrıntıyı samimiyetle açıklamak gerekir. Bunun için II. Abdülhamid ve V. Murad hakkında bu yazılanlara sonradan bulunan *Osmanlı Padişah Tuğraları* isimli bir kitaptaki bilgileri sunmak, aslında başlangıç tezlerinin mutlak tutarlılığını göstermektedir.

Doğum tarihi	**21.9.1842 [15 Şaban 1258]**
Doğum yeri	**İstanbul**
Babası	**Abdülmecid**
Annesi	**Tirimüjgân Sultan (Çerkes)**
Tahta çıktığı tarih	**31.8.1876 [10 Şaban 1293]**
Tahta çıktığında yaşı	**33 yaş, 11 ay**
Saltanatının sonu	**27.4.1909 [6 Rebiyülâhır 1327]**
Tahttan ayrılma sebebi	**Hal'**
Saltanat süresi	**32 yıl, 8 ay**
Ölüm tarihi	**10.2.1918 [28 Rebiyülâhır 1336]**
Ölüm sebebi	**Kalp yetersizliği**
Öldüğü yer	**İstanbul, Beylerbeyi Sarayı**
Gömülü olduğu yer	**İstanbul, Divanyolu, Mahmud II türbesinde.**
Mahlas ve lâkapları	**Bedros; El-gazi; Kanlı.**

Resim 11: *Osmanlı Padişah Tuğraları'da II. Abdülhamid Hakkındaki Kayıt.*[691]

Bu kayıtlar, tarihsel bilincin masal dahi olmayacak niteliksiz yalanlarla şekillendiğini göstermektedir. Abel-Kâin düşman kardeşlik modelini anlamak için insanların biraz da olsa Sigmund Freud'un psiko analiz bilgilerine sahip olması gerekir. Bu bilgilere sahip olmayanların da günlük hayatta bazı veya birçok kardeşler arasındaki sürtüşmeleri örnek alarak kendileri için geçerli sonuçları sorun olmayacaktır.

Osmanlıca'da mahlas, bir insana başkalarının taktığı sembolik isimdir. Bu isim

690 Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkilap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2012, S.106

691 Suha Umur, Osmanlı Padişah Tuğraları, İstanbul: Cem Yayınevi 1980, S.312

örnekleri, aslında doğumdan ölüme kadar yaşadığı farklı evreleri göstermektedir.

II. Abdülhamid'i *Kızıl Sultan* yapan özellik, onun tarihsel kişiliğinin reel bir parçasıdır. Bunları söylerken kimseye karşı ırkçılık yapılmasını kabullenmediğimizi, ama tarihsel gerçeklerin de gizlenmeden açık açık tartışılması gerektiğini belirtmek isterim. Faşizan kişilikler, dünyanın bütün toplumlarında mevcuttur. Saf insan, yok kadar azdır. II. Abdülhamid, şahsi olarak bir tek insanı öldürmemiş olabilir, hiçbir savaş alanında bulunmamıştır. Fakat II. Abdülhamid, yetiştiği şartlar gereği nörotikleşmiş çocukluk yaşamıştır. Onun Ermeni bir anneden doğması, haremdeki diğer kadınlar arasındaki yegâne meşgaleyle, *"benim çocuğum senin çocuğundan daha safkan Türk'tür (Osmanlıdır), daha akıllı"* gibi üre yarışlarıyla geçecektir. Osmanlı sarayındaki kadın, okuyan, yazan, düşünen bilinçli kadın değildir. O, sultanın kölesidir. Bırakalım saraydan dışarı çıkmayı, kadının haremden dışarı çıkma hakkı yoktur. Kadını baskı altına alma resimleri, II. Abdülhamid hareminde oldukça yaygındır. Bu resimler günümüzde yapılan dizilerdeki post modern yalanlarla elbette çarpıtılmaktadır. 21. Yüzyılda üniversite eğitimli Müslüman kadınlar arasındaki eğitimin yarattığı bilinçte kadının erkeği kölesi olduğu dile getiriliyorsa, Osmanlı'daki kadının 150 yıl öncesi hali daha geri seviyede olacaktır. Avam kadınları arasında böyle bir lüks yoktur. Zira toplumun bu kesitinde kadının sırtından sopayı, karnın çocuğu eksik etmeyeceksin inancı hâkimdir. Sarayda hâkim olan bu resmin nasıl canlandırılacağını, günümüz insanının soyut düşünme yeteneğine bırakalım. Bu mantık, ne yazık ki eğitimli tarihçilerde de barınmaktadır. Gazi, herhangi bir savaşa bizzat katılmış, cephede bomba patlamalarından yayılan taş, toprak ve şarapnel parçalarının uğultulu sesini duyup, öldürücülüğünden korkarak saklanmış kişilerdir. Bu hisleri artık yaşamayanlar, bütün monoteist dinlerde şehittirler. II. Abdülhamid, bizzat ve fiziki olarak iki bacağıyla yürüdüğü hiçbir savaşa katılmamıştır. Eğer birileri, bu tarihte Osmanlının sultanı ve İslam halifesi olduğu için ona gazi unvanı verecek olursa, o zaman ona karşı Mısır, Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Mısır ve hatta Filistin'de ona karşı savaşan Müslüman Arapları, kâfir ilan etme seçeneğimiz olmayacaktır. Bu unvan, II. Abdülhamid için sadece öylesine bir sözdür. II. Abdülhamid'i gazi ilan edecek, tek bir seçenek bulunmaktadır. Bu kavramın semantik doğası ve örnekleyeceğimiz belki bu unvanı alacağını düşündüğümüz şartları değerlendirdiğimizde de gazilik mertebesi geçersizidir. Bu da 5 Temmuz 1905 tarihinde II. Abdülhamid'i saraydan Yıldız camiine getiren arabaya düzenlenen bombalı saldırıdan kurtulması, onu kesinlikle gazi yapmayacaktır. Bahsedilen patlama sırasında toplam 30 kişinin öldüğü, 9 kişinin de sakat kaldığı belgelenir.[692] Bu patlama üzerine şair Tevfik Fikret *Bir Lahza-i Teahhür* (Biraz Gecikme) isimli şiirinde şu dizeleri yazar.[693]

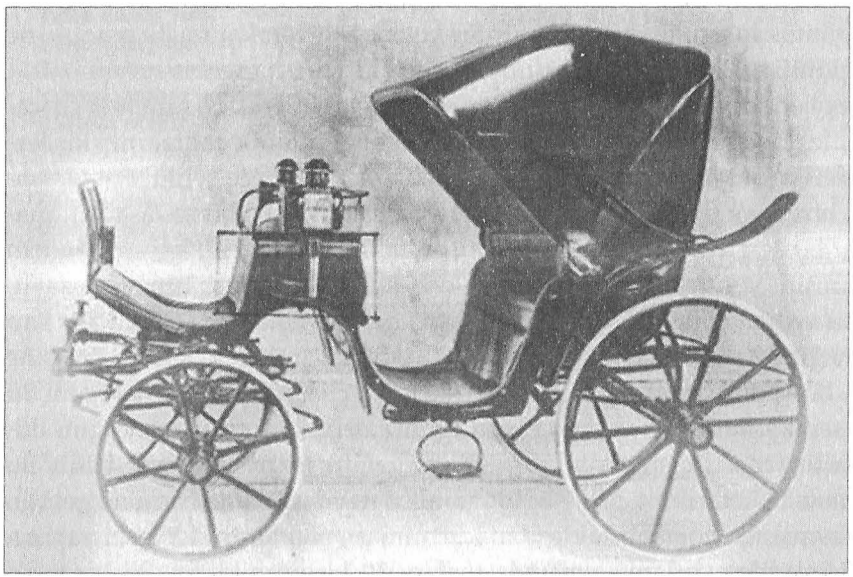
692 BOA, Y.PRK.ŞD, 3/50

693 Bu şiirde dile getirilen biraz gecikme, Cuma namazı sonrasında İslam şeyhiyle görüşen II. Abdülhamid'in patlamanın düzenlendiği meydana birkaç dakika gelmesine neden olur.

Ey sayın patlayış, ey intikamcı duman,
Kimsin nesin?..
Bu saldırışa seni yollayan kim, sebep ne?
Arkanda binlerce gözetleyen varken sen orada yoksun;
Sen görünmeyen, fakat kurtarıcı bir eli andırıyorsun.
Dehşetle, asırların sakat görenek ve batıl an'anelerini
Silkerek milletleri en çetin uykularından uyandırırsın.
Ey şanlı avcı, tuzağını beyhude kurmadın;
Attın, fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!
Bir milleti çiğnemekle bugün eğlenen alçak,
Bu keyfiyetini biraz gecikme anına borçludur![694]

Bu dizelerde II. Abdülhamid'e karşı alçak küfürüyle dile getirilen ironik kızgınlık gözlenirken, patlamayı, suikastı düzenleyen eylemciler ise *şanlı avcı* sıfatıyla onurlandırılır. Tevfik Fikret'in bu dizelerine karşı II. Abdülhamid, *"Hiçbir namuslu Ermeni, Padişahı'na kast eden eli bombalı ırktaşına şanlı avcı diyecek kadar hayâsız olmamıştır"* şeklinde tepki gösterir.[695]

Bu eylem başarıyla sonuçlanmış olsaydı, elbette II. Abdülhamid'in şehit olduğu kabul edilecektir. Şehitlik, tanrının İslam için savaşanlara verdiği ve arkada kalanları mutlu kılmak için verdiği bir haktır.

Resim 12: *II. Abdülhamid'e Bomba Yüklenerek Saldırıda Kullanılan Arabanın Sonraki Hâli* [696]

694 Tevfik Fikret: Rübabı Şikeste, İstanbul: İnkilâp ve Aka Kitabevleri 1962, S.35-37
695 Abdülhamid'in Hatıra Defteri, S.90
696 Sadi Koçaş, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türkler, Ankara: Altınok Matbaası 1967, S.164

Adı Kızıl Sultan olan bu insanın Ermeniler arasındaki adı, camuz'dur (Manda) ve Adana katliamında oynadığı orkestra şefi rolünden Mikayel Keşişyan'ın anlatımlarıyla *camuz dellendi* adı verilmiştir.[697] Ermenilerin camuş adını verdikleri sultanı Müslüman halk da *yedi ejderhanın gücüne sahip padişah* olarak adlandırılır.[698]

Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin belki hiçbiri, kendilerini katleden Kızıl Sultan'ın bir Ermeni anası kuzusu olduğunu bilmiyorlardır. Saray haremindeki hangi kadın hangi halk, ulus veya dini kökenli olduğu gizlidir ve dışarıda bu konularda konuşulması yasaktır.

Bu şartlarda yetişen II. Abdülhamid benliğinin, psikolojik sorunlu bir kişilik olduğunu anlamak için, *Osmanlı Padişah Tuğraları* kitabındaki çocukluk ismine gelelim.

Evet, adı İslami yasalara göre tuğra adı II. Abdülhamid olan çocuk annesi tarafından Bedros olarak çağırılmıştır. Annesi Çerkes olduğu iddia edilen bu çocuğa Bedros adının kim tarafından verildiğini sormak gerekir. Bu suçu hiç kimsenin üzerine atamayız, çünkü böyle bir suç sadece Türki yasalarda vardır. Sanırım bu açıklamalardan sonra II. Abdülhamid'in bir taraftan Ermeni olduğu sorusuna verilecek yanıt kalmamıştır.

V. Murad'a kardeşi tarafından yapılan darbe, Osmanlı sarayındaki bir başka gerçeğin somutlaşmasını sağlamaktadır. Osmanlı sarayından birçok padişahın Müslüman olmayan eşlerinin din değiştirmeyen eşlerinin inançlarının irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. Saray tarihindeki bütün eş kadınlar Hürrem gibi davranarak İslami kimlik almamıştır. Bu tarihte kadının İslami kimliği bir tarafa bırakmasını, ancak politik sistem içinde sorgulama seçeneği doğacaktır. V. Murad ve II. Abdülhamid'in babası olan Sultan Abdülmecid, Tanzimat'ı ilan eden ve geleneksel İslam'a göre Müslümanlarla diğer monoteist inançlı Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki tebaa farkını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.[699] Osmanlı Müslüman toplum kafasında obsesif karakterli İslami farklılık yaratan şartlanmanın, aradan asırlık süreçler geçmesine ve laiklik düşüncesine rağmen günümüzde hâlâ mümkün olmadığı görülmektedir. Bu değişmezliğin temel nedeni, İslam'ın içinde bulunan dini konservasyon ve obsesyonla beraber, Müslümanlar tarafından tüm insanlarla aralarında temel eşitlik düşüncesinin kabul edilmemesi söz konusudur. Burada insan bilincinde dinlerle sorunlaşan arkaik faşist davranışların yerleştiği görülmektedir. Aynı sorun seçilmiş halk kavramıyla Yahudilikte de etkin bir şekilde korunmaktadır. Bu ayrıntılarla Araplar ve İslam inancını şekillendiren Yahudilik ideolojisinin İslam toplumlarına psikolojik yansıması açığa çıkmaktadır. Bu şartlardaki bir hanedanlıkta Müslümanlarla

---

697 Verjine Svazlian, Ermeni Soykırımı, İstanbul: Belge Yayınları 2013, S.28

698 Hristos K. Hristodulu, Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı, İstanbul: Telos Yayıncılık 2008, S.127, 163

699 Ed Engelhardt, Tanzimat, Türkiye ve Tanzimat Hareketleri, İstanbul: Milliyet Yayınları 1976, S.52; Enver Ziya Karal, Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856), İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık 1999, S.8

diğer dinlerin eşitliğinin saray ve hanedanlıkta kabullenilmesi de imkânsızlaşacaktır. İşte bu şartlardaki hanedanlığın V. Murad isimli bir sultanı Hristiyan'ken, onun yerine darbeyle başa geçecek ve Ermeni Hristiyan annesini erken yaşta kaybetmiş II. Abdülhamid isimli veliahdın, elbette geleneksel Müslüman olması zorunluluğu kendiliğinden doğallaşacaktır. Bu karşılaştırmada kardeşler arasında birincisi ne kadar İslam'dan Hristiyanlığa geçiş yaptıysa, ikincisi de aynı oranda İslam'a dönüş yapacaktır. V. Murad ve II. Abdülhamid arasında dikkat edilmesi gereken ikinci psikolojik ayrıntı ise, II. Abdülhamid'in bu şartlarda obsesif kişiliğe hazır olacağı ve iktidar için bilgi ve aydınlanmadan koparak Osmanlı Türk ve Ermeni kökenine radikal davranışlar gösterecektir. Annesiz ve üvey anne ile derme çatma aile içinde yetişen bu çocuğun bilincinde bir tarafta Osmanlı İslam geleneğine taraflılık, bilincinin diğer tarafında ise hasım kardeşe karşı düşmanlaşma eğilimleri gelişecektir. Bu yüzden II. Abdülhamid, V. Murad'a karşı psikoz davranışlar sergileyecektir ve tahta çıktıktan sonra Ermeni kökenine karşı düşmanlık geliştirecektir. Onun davranışlarındaki psikolojik köken ve nedenler, bu şekilde anlam kazanacaktır.

Bu açıklamalar, elbette ve sadece II. Abdülhamid kişiliğindeki Ermeni psikozlarını açıklarken günümüzde bu davranışların kabullenilmesini ve döneminde yapılan sistematik katliamlar psikanalisttik temel sunmasına rağmen Ermeni halkının sistematik katliamına hiçbir şekilde neden sunmamaktadır. Aksine bikültürel bir tarafı Ermeni olan II. Abdülhamid'deki Ermeni düşmanlığına açıklamalar getirmektedir. Bu açıklamaların tümü, Kürt Hamidiye alaylarının Ermeni halkının sistematik katliamını başlatmasına nedensellik sunarken, Kürt halkının bu katliamlara gerici katılım simbiyotiğini açıklamaktadır.

Şimdi bu katliam zihniyetine İttihat Terakki darbesindeki romantik etkenleri ve İmparatorluğun parçalanma evresindeki ilkel faşizan dinamikleri dâhil etmek gerekir.

Çekiç Konuşuyor, 1908 Devrimi Yalanları

İttihat ve Terakki'nin devrimcileştirilmesi amacıyla özellikle Marxist düşünceli tarihçiler tarafından düşülen nedensiz hatalardan biri, 1908 Devrimi adıyla yapılan gereksiz tanımdır. Devrim düşüncesi, elbette hiç kimsenin tekelinde olmamasına rağmen, 1908 şartları ve dünyasını aşırı görelileştirilmeden söylenmesi gereken temel tezlerden biri, bu isimlendirmenin Marx tarafından tanımlanan burjuva devrimi tanımından esinlenerek türetildiğidir. Bu yüzden de 1908 veya 1909 tarihlerinden birini Marxçı düşünceye göre devrim niteliğiyle değerlendirmek gerekecektir.

Marxist sistemde devrim, evrimle iç içe gelişen ve üretim araçlarının sınıf değiştirmesi sonucu ezen ve ezilenler arasındaki sınıf saplantısını ortadan kaldırmayı amaçlayan süreçtir veya eylemdir. Bu tanıma göre burjuva devrimi olarak adlandırılan tüm girişimlerde siyasal erk değişimi olmasına rağmen, sınıfsal açıdan hiçbir değişim amaçlanmadığı gibi gözlenmemiştir. Geniş veya uzun tarihsel süreçler açısından burjuvazinin krallık veya sultanlık iktidarına monarşilerle ortak olması mücadelesinde, sadece Avrupa örneklerinde devrimci niceler gözlenmesine karşın hem kültürel burjuvazinin oluşmadığı hem de aydınlanmanın yaşanmadığı hiçbir toplumda devrimci karakter gözlenmemiştir. Jön Türk hareketinde herhangi bir sınıfsal istem ve özgünlük bulunmamaktadır, çünkü Osmanlı toplumunda kapitalist üretim ilişkileri sadece Müslüman olmayan burjuvaların işletmelerinde gözlenmektedir. Burjuvalaşma veya kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi, Marxist açıdan ilerici görülmesine karşın, bu kesit çok sonraki yıllarda Türk veya Kürt Marxist hareketlerince yapılan feodal kökeni güçlü analizler komprador sıfatıyla düşmanlaştırılırken, milli burjuvaziye de gereksiz övgüler yapılmaktadır.[700] Osmanlıda I. Meşrutiyetin ilanı ve II.'nin tekrarında ise Müslüman olmayanlar zaten millet-i Rum, Ermeni ve Yahudi tanımlarıyla ötekileştirilmiştir. Demek ki Türk ve Kürt Marxist hareketlerinin tamamında, toplumların sosyolojik evrelerinden ziyade İslami köken hâkimdir. Dolayısıyla bu tanımlarda Osmanlının dağılma ve yıkılma sürecinde gelişecek sınıfsal hareketlerin temelini oluşturacak burjuvalaşmanın devrimci-

700 Bakınız özellikle İsmail Beşikçi veya Şnurov etkisindeki İbrahim Kaypakkaya

likle değil gaspçılıkla geliştiği de inkâr edilmektedir. Her şey gerçek tarihte evreleri görülmeyen artifizyel teoriler üzerine kurulmuştur.

Bu sonuçlardan sonra özellikle Marxist terminolojiye göre sürekli hatalı çiğnenen çürümüş sakızı tükürerek atmanın zamanı çoktan gelmiştir. Bu da 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanı veya 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin devrim ya da burjuva devrimi değil, planlanmış bir darbedir. Bu darbe sonucu gerici ve despotik bir sultanın tahttan indirilmesi olumlu olmasına rağmen, darbeyi hiçbir şekilde burjuva devrimi adıyla takdim etme seçeneği doğmayacaktır. Burada sorun II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sorunu değildir. Padişahı tahttan indirme eyleminin burjuva devrimi olabilmesi için, Avrupa'daki diğer burjuva devrimlerinde gözlenen ve padişahlık kurumunun iktidarla ilişkilerinin koparılmasıdır. Bu karşılaştırmayı yapabilmek için biraz da Marxizmin Avrupa'da tanımladığı genel burjuva devrimi ayrıntılarına değinmek gerekir.

Marx ve Engels, fiziksel sonuçlarına göre burjuva devrimlerini, iktidar aygıtındaki kral, derebeyi gibi geleneksel feodal kişi iktidarının, burjuvazi tarafından sınıfsal karakteri olan bir devrimle iktidardan uzaklaştırılması olarak tanımlar.[701] Ulusallaşma sürecinin millileşen burjuvazi ile şekillenmesi veya bütünleşmesidir.[702] Rousseau etkisinde halk ve sınıflar kapsayan bir toplumsal sözleşmenin devlet yapılanmasına anayasal haklar niteliğinde hukuk sistemine adapte edilmesidir.[703] Lonca türü geleneksel meslek örgütlenmelerin kaldırılarak kapitalistleşmenin hızlanmasını sağlamak amaçlanır.[704] Burjuvazi iktidarıyla bu süreçte göreli demokratik karşılaştırmaların, toplumdaki halklar ve sınıflar arasında yeni bir kültürel sürecin yaşanması zorunlu kılacaktır. Burjuva devrimiyle köle ve tutsak halklar yerine, ücretli işgücü ilişkilerinin belirlenmesi şartı doğacaktır. Bu gelişmeler çerçevesinde özellikle Osmanlı'da sarayında köleleştirilmiş hizmetçi sınıfının varlığı, hiçbir şekilde burjuva devrimi tanımlarına uyum göstermemektedir. Özellikle bu sınıf açısından burjuva devrimi öteleştirerek Kemalist iktidar dönemini adlandırmak dahi zordur.[705] Doğası gereği Osmanlı toplumu ve devlet yapısı burjuva devrimini yaratacak sınıfsal karaktere sahip değildir. Bu niteliklere sahip ulus ve halklar, sadece Müslüman olmayan halkalarda mevcuttur. Dolayısıyla 1848 Alman Burjuva Demokratik Devrimi incelendiğinde, sonuçları itibarıyla yenilgiye uğramış bir burjuva devrimidir.[706] Bu yüzden sonuçları ve hukuksal, sınıfsal ayrıntıları itibarıyla 1788 Ame-

---

701 Karl Marx, Friedrich Engels, Neue Rheinische Zeitung, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.6, S.111

702 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.8, S.197; MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.16, S.157

703 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.37, S.462

704 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.17, S. 592

705 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.8, S.196; MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.22, S.235; 236 ; MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.17, S.625; MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.21, S.167

706 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin Dietz Verlag 1961,C.8, S.VVII

rikan Devrimi veya 1789 Fransız Devrimi, birer burjuva devrimi olarak adlandırmadan önce, semantik anlam açısından daha doğru bir kavram olan *bürgerliche revolution* (vatandaşlık devrimi) isimlendirmesinin daha doğru olduğunu öne çıkarmak gerekir. Bu isim, Türkçeye (bourgeois revolution) İngilizce'den geçmiştir. Bu devrimlerde burjuvazi devrimcileşirken, bütün sınıflar politik açıdan özgürlük kavramıyla tanışırlar. Bu devrimler, insanlık tarihindeki geleneksel veya arkaik karakterli iktidarlara karşı ilk diyalektik adımlar yaratmışlardır. Bu soruna Amerikan devriminden başlayacak olursak, 19. Yüzyılın başından itibaren Avrupa kıtasından İngiltere, Fransa ve Almanya'dan ve hatta Osmanlı'daki baskılar nedenli Hristiyan halklardan yeni kıtaya kitlesel göçler yaygınlaşır. Türkiye'de çok okunan 70'li yıllarda herkesin Müslüman olarak tanıdığı Halil Gibran Osmanlı İslam baskılarından Amerika'ya göçen isimlerden biridir. Bu göçler sırasında eski kıtadan Amerika kıtasına elbette beraberlerinde geleneklerin transferiyle birlikte yenidünyanın eski yerli halklarının hak ve yaşam alanlarının gaspı sistemleşmiştir. Avrupa'dan göçenler Amerika'da kendileri için vatandaşlık veya burjuva devrimlerini yaparken, bu süreçte yapılan ilk soykırımların sorumlularının ilericisinden gericisine bütün göçmenler olduğunu belirtmek gerekir.[707] Avrupa'dan kaçanların Avrupa'ya göre kendi dünyalarında yeni bir bilinci yaratmıştır. Amerikan kıtasındaki devrime kadar yine eski kıtadan götürülen kölelerle burjuvalaşan sınıflar arasında burjuva devriminin temellerini oluşturan ayrışmalar yaşanır.

Amerika kıtasının Fransız, İngiliz, İspanyol, Portekiz ve Rus sömürgecileri tarafından ilk yüzyıllık paylaşım evresinde özellikle İspanyol ve İngilizler tarafından yerli halkın %90'ı savaşlar, katliamlar ve eski kıtadan getirilen hastalıklarla bilinçli olarak yok edilir.[708] Bu sebeple sonraki yıllarda ilk kez Hollandalılar tarafından Afrika'dan getirilen kölelerle yeni işgücü yaratılmıştır. Ayrıca bu insanları Amerika'ya getirilişi de bir başka barbarlık örneğidir. Köle transportları sırasında gemide yiyecek ve su sıkıntısı yaşandığında, gemideki yiyeceklerin yeteceği dışındaki köle insanlar, klasik bir uygulamayla ağır bir taşa bağlanmış iplerle okyanus derinliklerine batırılırlar. Demek oluyor ki barbarlıkta, alt sistemden gelenlerin, ötekileştirdiklerine karşı şiddetle uyguladıkları kendi zorunlukları veya aslında psikolojik sorunlulukları öne çıkacaktır.[709] Bu tür barbarlıktan kurtulanlar ise, ağır yolculuk şartlarında yakalandıkları hastalıklarla ölürler.[710] Bu sistemde birçok sömürge veya eyaletteki köle ya da aşağılanan yerlilerin sayıları, burjuvalaşacak beyazlardan çok fazladır.[711] Köleliğin ayetleşerek

---

707 David E Stannard, Amerika'nın Soykırım Tarihi, İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2004

708 Howard Zinn, Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi 2005, S.22-23; David E Stannard, Amerika'nın Soykırım Tarihi, İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2004, S.50, 144-149

709 Michel Henry, Barbarlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1996, S.78

710 Howard Zinn, Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi 2005, S.49

711 Age, S.61-62

uygulandığı İslam geleneğindeki zenginleşme örneklerinde olduğu gibi, Afrika'dan getirilen kölelerle Amerikan kıtasında sömürgelerde hızlı zenginleşme yaşanır. Burjuvalaşmayı, bu zenginliğin türevi kabul ettiğimizde, kesin olarak insanlık tarihinin sosyal darwinist karakteri açığa çıkmaktadır. Birileri, sınıf olarak bir başka kıtadan getirdikleri insanları köleleştirerek zenginleşir. Aradan geçen süreçte kendisinden bahsedilen barbar sınıf, burjuvalaşır ve derken sadece kendi ırki veya ulusal türü için geçerli olmak kaydıyla özgürlük masalları üretir. Burjuvazinin ileriliği masalları, aslında bu kadar kısadır. Bu masalların gerçek ve ileri kabul edilmesindeki temel hata, çoğunluğun kültürel geriliğinde veya ilerinin matematiksel yabancılaşmasındadır. İnsanlık tarihinin barbar niteliğini hiçbir zaman unutmadan bir başka evrede burjuvazinin devrimcileşmesini düşünmek, biz insanların primitif varlıklar olduğunu göstermektedir. Bu açıdan gerçek anlamda devrimcilik, insanın düşünsel köklerini tarihten koparak, yeni bir dünya istemesi şeklinde tanımlayabiliriz. Böyle bir dünyanın tipik suçlarından biri, birçoklarımızın kulağında, yaşayarak veya radyo haberlerinde duyarak veya iddianamelerde okuyarak, *bir sınıfın diğer sınıf üzerindeki tahakkümü yok etmek ve sınıfsız dünya yaratmak için yasa dışı örgüt kuran kişiler hakkında açılan davada 5 terörist idam cezasına, 13 terörist müebbet hapis cezasına, 45 kişi ise 5 yıldan 15 yıla kadar çeşitli hapis cezalarına çaptırılmıştır. Suçsuzluğu tespit edilen 3 kişi hakkında takipsizlik kararı verilmiştir* şeklinde haberler hâlâ duyulmaktadır.[712] İnsanlığın her şeyi, bütün etik değer ve karakteri, bu tümcelerde açık açık kodlanmıştır. Adını insan olarak etkileştirmek isteyen ve hatta etikleştiren bu varlığın tüm dünyada devlet modellerinde bir sınıfın sömürme ve ezmek için yarattığı bir başka sınıfa asırlar boyu tecavüz ettiği kabul edilmektedir. Bu şartlardaki insanlık ve tarihi, etik açıdan sevginin değil, sistematik tecavüzün ürünleri olduğunu belirginleşmektedir. Böyle kapalı bir toplumun bir tarafında tecavüz edenler, bir tarafında da tecavüz edilenler var ve hepsi barış içinde hayatlarını sürdürmektedirler. Bu şekilde varlığını sürdüren insan sürülerinin bilinç ve alt bilinçlerine göz attığımızda, tarihsel karakteri yer yer travmatik ve patolojikleşmiş mutsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bu insanların, iktidar sembolü dinlerindeki ölüm sonrasında bir yaşam olduğu inancının neden ve kökenleri de açığa çıkmaktadır. Dünyada mutlu olmasını bilmeyen öncelikle bilumum erkek güruhlar, bilmedikleri bir yerde sonsuza kadar sonsuz sayıda kadınla seks yaparak mutlu olmak isterler.[713] Cinsel ilişki, tüm memelilerde güdüsel olmasına rağmen canlının özeli olduğundan özellikle dinlerdeki ahlaki anlayışlarla gizemli bir tabu hâlini almıştır. İslam toplumlarındaki bu şartlanmaya rağmen cinselliğin açık açık konuşulduğu tek ortam, cennete dair ötelemelerdir. Cennetteki öte

712 12 Eylül 1980 Cuntası sonrasında radyo, televizyon ve gazetelerde sürekli duyulan ve okunan haberler bu şekildedir.

713 Ku'ran'daki cennet ve huri ayetleriyle hadisler. 44 Duhan Suresi 51-54; 78 Nebe Suresi 31-34; 38 Sad Suresi 51-52; 56 Vakia Suresi 35-38; 55 Rahman Suresi 56, 70

dünya kurgularının obsesif niteliğini bir yana bırakırsak, mutluluk algısını şakalaşmak, kitap okumak, tanrıyla tartışmak, şeytanla şarap içip sohbet etmek gibi çeşitlilikte düşünme seçenekleri geliştirilmemiştir. Bu konuda gelişmiş tek bir saplantı vardır. Bu da tanrının cennette adeta bir manken gibi kendini veya bacağını göstereceği inancıdır.[714] Bilineceği üzere Hz. İblis-i Şeytan ve tanrı al-Lah kıyametin kopuşuna kadar bir anlaşma yapmıştır ve bu özelliğiyle yaratıcının yardımcısıdır.[715] Tanrı al-Lah ile yaptığı sözleşme ve yeryüzündeki işi bittikten sonra bir melek İblis'in de cennete teşrif edeceğini kabul etmek gerekir.[716] Bu şekilde inanç ayrıntılarından dünya nüfusunun ezici çoğunun geri seviyeli, düşünme cesaretinden yoksun ve özellikle cinsel sorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Güdüselliğin varlığı ve bir parçası üreme ve soyun ilerlemesi ilkesine bağlı yaşayan türün, gelişmediğini kabul etmek gerekir. Gelişmemiş bu türün, azınlık kesitinin sınıfsızlık amaçlı politik ütopyalara giderken belirlediği yol veya rotanın geliştiğini düşünmek yanlış olur.

İslam'dan verilen bu örnekleri, Yahudilik veya Hristiyanlık inancına indirgemek sorun olmayacaktır. Olmadığı için de biraz önce inanç ve soyut düşünme yeteneği üzerine verilen örneklerde Amerika'da beyazların yerli ve Afrika'dan gelenleri köleleştirdiklerini ve zenginleştiklerini görmekteyiz. Bu bağlamda İslam toplumlarında Müslümanların Hristiyan ve Yahudilerde yoğunlaştıkları cizye ve ganimet gibi vergi türlerinin de inanç üzerinden yapılan köleleştirme örnekleri olduğuna dikkat etmek gerekir. Hangi karakterli ve amaçla olursa olsun devrim, düşünce ve ideoloji sahiplerinin kitlelerle kaynaşmasıyla oluşan bir kitle hareketidir. Bu kaynaşmadaki vektörel dinamikler, Bolşevikler veya Menşeviklerin kendi halklarıyla kaynaşmasında nasılsa, Nazilerle Almanlar arasındaki kucaklaşmanın aynısıdır. Sorunu belirleyen temel ayrıntı, insanın insana, topluma ve doğaya karşı teorik ve pratik nezaketidir. İnsanlık tarihinde düşünsel evrim yaratmayan devrimler, kan revan ve yıkım üreten devrim olurlar.

1736 yılında yaşanan köle isyanı, göçmelerin tepeden tırnağa silahlanmasına neden olurken, western filmlerindeki belinde colt taşımanın, aslında köleler ve yerlilere karşı kullanıldığı gerçeğini de burjuva devrimine indirgemek gerekir.[717] Bu ayrışmalar birinci evrede eski koloniler arasındaki uzlaşmalar sonucu önce sömürgeci İngiliz krallığında kopuşa ve 4 Temmuz 1776'de bağımsızlık ilanına neden olurken, kısa bir sürede kuzeyde köleliğin kaldırılması ve vatandaşlık haklarının anayasal güvence altına alınmasını sağlamıştır. Amerikan burjuva devrimi, temel olarak *Montesquieu* ve *Rousseau* görüşleriyle şekillendirilmiş ve başlan-

---

714 Kur'an, 75 Kıyame Suresi 22-23; 83 Mutaffifin Suresi 15; Sahih Buhari: Buhari: Ezan 129; Kitab-ı Tevhid 24; Sahih Müslim: İman 302; Tirmizi: Cennet 15-17; İbn Mace: Mukaddime 13; Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, En'am Suresi, C.10, S.93-94

715 Kur'an, 38 Sa'd Suresi, 73-85; 15 Hicr Suresi, 28-42

716 Kur'an 38 Sa'd Suresi, 73-75

717 Howard Zinn, Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi 2005, S.43, 83

gıçta 7 anayasal maddeyle temel haklar belirlenmiştir. Bu ayrıntılarla Amerikan devriminin kültürel köklerinin Fransa'dan geldiğini göstermektedir.[718] Avrupa'da Hristiyanlık içi ayrışmalar Avrupa'daki Protestanların göçünü hızlandırmıştır. Bağımsızlık sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin güney federal devletlerinde kölelik korunarak, yeni kıtaya eski kıtadan gelen halklar arasında bir iç savaşın çıkmasına neden olmuştur. Bu devrimlerin tümünde, kölelik veya serflik gibi esaret düşünceleri, toplumsal siyasal bilinçten silinmeye başlamıştır.

Abdülhamid'in tahttan indirilip Selanik'e sürgüne yollanması ve yerine kukla veya mukla özelliğinde yeni bir sultanın getirilmesi, monarşi içinde Almanlar desteğinde gerçekleştirilmiş bir darbedir, ama devrim değildir. Devrim olmadığı için ve siyasal iktidarın adı II. Meşrutiyet olduğundan, monarşist bir darbe sonucu yinelenmektedir. Bu karşılaştırmalarla birlikte ancak Kemalist iktidarı, sınırlı bir burjuva devrimi adlandırma seçeneğimiz söz konusudur. Bu ayrıntılara bir de bütün burjuva devrimlerinde yaşanan iktidar mücadelesi süreçlerini eklediğimizde, 27 Nisan 1909'da tahttan indirilen II. Abdülhamid yerine aynı gün ve saatte V. Reşat'ın adında saltanat ailesinden yeni bir ismin padişah olduğunu görüyoruz. Bu ayrıntı ve tarihsel gerçeklerle hemen şunu sormak gerekir. II. Meşrutiyetin ilanının veya bir adım daha ileri giderek 31 Mart vakasının, hangi özellikleriyle bir burjuva devrimi olduğunu sorgulamak gerekir. Osmanlı özelinde adı sonradan Hareket Ordusu adı verilen İttihatçıların komutasındaki bir askeri birliğin Selanik'ten İstanbul'a gelmesi, sarayın kuşatılması ve Osmanlı geleneğinin devamını sağlayan yeni bir padişahın tahta çıkarılmasının, burjuva devrimiyle veya herhangi bir devrimle ilişkisi yoktur. Bu ordunun Hareket ordusu olarak adlandırılmasının sonradan yapıldığı ve Fransızcadan *mouvement* sözcüğünden alındığını, bizzat Mustafa Kemal kendisi itiraf eder ve Balkanlardaki Aristoteles locasının üyelerinden oluştuğunu anlatır.[719]

Avrupa'da burjuva devrimlerine dair İngiltere, Fransa, Almanya gibi sonuçları sansürlü olmayan ayrıntılı bilgiler vardır. İngiltere'de 1642-1660 yılları arasında uzun süren iç savaş (civil war) sonrası kral I. Karl'ın 1649 asılmasına rağmen, İngiliz cumhuriyetçiliğinden (Commonwealth of England), mutlak monarşiye kadar bütün seçeneklerde sembolik olarak krallık korunmuş, 1660'da oğlu II. Karl tekrar kral olmuştur. Bu gelenek günümüze kadar parlamentarist yapı altında sürdürülmektedir. İngiltere'ye özgün bu ayrıntı ve sonuçlardan, İrlanda, Avustralya gibi birlik ülkeleri üzerindeki politik etkiden, özellikle bağımsızlık hareketlerinin reddinin İrlanda örneğinde vahim sonuçlarını görmekteyiz. Burada ilerlemiş parlamentarizmi burjuva devrimine örnek göstermekten ziyade, mutlak kraliyet monarşisinin geleneksel kutsanmasına ve toplumdaki devrimci bilinç değişimine odaklandığında, İngiliz tarihinde burjuva devriminin yaşan-

718 Age, S.83

719 Hristos K. Hristodulu, Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı, İstanbul: Telos Yayıncılık 2008, S.161-162

madığı sonucu çıkacaktır. Almanya'da burjuva devrimi girişimi, Thomas Münster önderliğindeki kökenleri köylü savaşlarına kadar inmesine rağmen, Napolyon savaşlarından sonra yine Napolyon veya Fransa etkisinde kalarak 1815'de toplanan Viyana Kongresiyle eski işgal ülkelerinde eski politik düzenin sağlanmasını amaçlar. Bu kongrenin en önemli sonucuyla, toplam 39 devletçik birleşerek Alman birliği veya küçük derebeylik devletlerinde anayasalar hazırlanır. Bu süreç sonrasında Alman devletlerinde ulusal birlik amaçlı yeni politik faaliyetler hızlanır. Bu süreçte Alman devletlerinde endüstrileşme ve nüfus artışı gibi farklı hızlarda gelişen dinamikler, aynı zamanda yoksulluk ve işsizliğin artmasına neden olur. Fransa'da 1789 Burjuva Devrimine karşı 1830 yılında Temmuz Monarşisi veya iktidarının yarattığı yoksulluklar, 1848'da ikinci devrimin gerçekleşmesine nedenler sağlar. Görüleceği gibi Fransa'da burjuva devriminin sürekliliği, devletler tarihine göre kısa süreli etki mücadelelerle yıkılmıştır. 1848 yılında Fransız ikinci devrimi etkisinde Frankfurt Pauls Kilisesinde toplanan anayasal kurulda Avusturya ile büyük Almanya ulusal kanadıyla Avusturya'yı dışlayan kanat arasındaki tartışma ve sürtüşmeleri fırsat gören monarşistlerin işine yarar. 1848'da Paul kilisesi anayasa kurulunun küçük Almanya modelini kabul etmesi ve Prusya kralı IV. Wilhelm'e, Almanya'nın anayasal monarşist kralı önerisi, kral tarafından devrimin tadını fahişe kokusuna benzetip (*Ludergeruch der Revolution*) aşağılayarak ret etmiştir.

Sadece iktidar mekanizmalarının değiştiği sol devrim anlayışı da dâhil olmak üzere, tüm iktidar değişimi odaklı devrimlerde, toplumda uzun süreli kültürel ve bilinç evrimleri yaratması aranmak zorundadır. Bu şekilde bireyden başlayarak tüm kitlelerin yaşamları süresince yaşadıkları toplum veya dünyanın politik sorunlarına ortak olmak ve sadece insan veya bir ulusun çıkarlarının korunduğu sonuçlar beklenemez. Zira bu açı ve mantıkla emperyalist adlandırılan ülkelerin devlet modelleri de kendi veya köken ülke halkına dolaylı ekonomik çıkarlar sağlayacağı için devrimcileşmesi düşünülemez.

Bu ilişkiyi hatalı bir isimlendirme 1948 Alman Burjuva Devriminde gözleneceği gibi aynı şekilde 1908 Jöntürk devriminde de görülmektedir.

Tarihte böyle bir devrim olmadığı gibi, hiçbir şekilde 31 Mart vakasını burjuva devrimi olarak adlandırma, yorumlama seçeneği de yoktur. Osmanlı'da Avrupa'da doğmuş ve şekillenmiş bir burjuva sınıfı, 21. Yüzyılda da mevcut değildir. Dolayısıyla 31 Mart veya diğer adı ve sanıyla sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, bir Jöntürk devrimi olmadığı gibi tarihsel sonuçlarıyla bir Alman-İttihat ve Terakki darbesi olduğu açıklanmıştır.

Almanlar ile İttihat ve Terakki arasındaki bağı, darbe ilişkilerini 1848 sürecindeki açıklayacak analizlerle diğer halklara karşı geliştirecekleri tavırlar, aşağıdaki gibi gelişecektir.

19. yüzyılın sonuna doğru Ruslar siyasi düzeyde, Amerikalılar ise kültürel düzeyde, Ermenilerle yeni ilişkiler kurmuşlardı. Katolik azınlıklar Fransa'nın himayesi altındaydı.

Rumlar, Avrupa'daki siyasal duruma bağlı olarak hem İngiltere'ye hem de Fransa'ya yakındılar. Üstelik bağımsız bir Yunan devleti vardı ve imparatorluğun Rum nüfusunun Yunanistan ile ilişkisi vardı. Sahneye Almanlar girdiğinde ayrıcalıklı bir ilişki için geride kalan tek aday Müslümanlardı.[720]

İttihat ve Terakkicilerin yaptığı bu darbe, sonraki süreç teorilerinde Osmanlı toplumu burjuva sınıfını oluşturan Ermeni, Rum ve Yahudi burjuvaların bilinç ve yeteneğinde gelişen milli burjuvazi veya komprador burjuvazi tekeli ve sınıfsal köken incelenirken, İttihatçılar sürekli devrimcileştirilmiş, Ermeniler veya Rumlar düşmanlaştırılmıştır.[721]

Çalışmanın II. cildindeki İbrahim Kaypakkaya, İsmail Beşikçi eleştirileri bölümde Lenin ve Parvus saçmalıklarıyla, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin burjuva devrimi adlandırılması,[722] Ermeni soykırımı, ulusal sorun ve Kemalist devrim gibi saçma isimlendirmelerle birlikte gizli İttihat ve Terakki kutsamalarıyla tarihsel bilincin ne denli faşistleştirildiği ötelenecektir. Burada Rus Bolşevikleri tarafından saçmalanan küçük burjuva devrimi tanımının, örnek olarak Osmanlı tarihi ve sosyolojisini bilmeden veya lise bilgileriyle yetinerek anlatıldığı bir örneği göstermek gerekir.

Kemalistler de Jön Türkler gibi, yalnız emekçi kitlelerinin desteği ile iktidara gelebilirdi. Jön Türkler gibi, Kemalist devrimin ilk aylarında milli burjuvazi, işçi örgütlerinin kurulmasına engel olamadı. Ancak, bu sendikalar sırf sınıfsal nitelikte değildi; bazıları burjuvazinin etkisi altındaydı.[723]

Kaypakkaya'nın Osmanlı tarihini ve 1908 darbesini bilmediğini, 1908'de bir işçi sınıfı desteğini almış burjuva devrimi gibi yansıtmasından anlamak yeterli olacaktır. Bu tezlerin ardında da İbrahim değil, Şnurov yanılgısı veya saplantısı vardır.

Tarihsel zamanlama açısından sorgulanması gereken hatalardan biri de akademik anlamda İttihat ve Terakki ideolojisine takılan 1908 Devrimi isimlendirmesidir.[724]

1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde Hareket ordusu komutanı sıfatıyla İstanbul'a gelen Mahmut Şevket paşa 1913 yılında İttihatçılardan koptuktan sonra yazdığı anılarında, Abdülaziz oğlu veliaht Mecit paşanın Yusuf İzzettin paşaya, İttihatçıların cumhuriyet kurma amaçlarına dair geniş bir süreci anlatarak şu yanıtları verir.

Veliaht Yusuf İzzettin Efendi Hazretlerine gittim. Veliaht bana dedi ki: Biraderim Mecit Efendi'nin söylediğine göre, İttihat ve Terakki, Padişahın zayıf şahsiyetinden faydalanarak Cumhuriyet ilan etmek fikrindeymiş. Ne dersiniz?

---

720 Çağlar Keyder, Tütkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları 2014, S.75

721 https://www.aydinlik.com.tr/arsiv/turkiyenin-devrimci-damari-ittihatcilar-3

722 1908 Burjuva devrimi sorunu, Molla Said-i Kurdi Gerçeği, Gizli Mehdi'nin Yalan Hayatı isimli çalışmada, Said-i Kurdi ile İttahat ve Terakki eksenlerinde incelenmiştir..

723 İbrahim Kaypakkaya, Bütün Eserleri, İstanbul: Nisan Yayımcılık 2016, S.367

724 Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul: İletişim Yayınları 2002

- İttihat ve Terakki'nin hiçbir azasının fikrinden Cumhuriyet mefhumunun geçmediği hususunda namusum üzerine yemin edebilirim. Padişahın za'fına gelince, doğrudur. Biz de bundan zarar görüyoruz. Fakat tahttan çekilmeye mecbur edilirse, İstanbul'da tahttan indirilmiş 2. padişah bulunacak. Tarihimizin hiçbir devresinde böyle şey yoktur. Zira bundan nefret ederim. Zatı seniyenize karşı ubudiyetim vardır. Normal olmayan bir şekilde tahta geçerseniz çok müşkülata uğrarsınız.[725]

Yayıncı tarafından yapılan değerlendirmeye göre burada kendisinden bahsedilen padişahın Abdülhamid olduğuna inanılarak, içeriklerin inandırıcı olmadığı belirtilir. Mahmut Şevket paşanın anılarında bahsettiği görüşme, 13 Mart Perşembe tarihli kayıtlarda Harbiye nazırıyken 1913 yılında Yusuf İzzettin paşa ile yapılır ve kişiliği zayıf padişahın II Abdülhamid değil, padişah V. Mehmet Reşat olduğunu belirtmek gerekir.[726] Bu yüzdendir ki İttihatçılar tarafından darbe yapılarak tahttan indirilecek ikinci padişahın, zaten darbeyle indirilmiş olan II. Abdülhamid değil, V. Mehmet Reşat olduğu anlaşılacaktır. Mahmut Şevket paşanın anılarında, V. Murad'ın II. Abdülhamid tarafından tahttan indirilmesi, *normal olmayan bir şekilde tahta geçerseniz çok müşkülata uğrarsınız* şeklinde yorumlanmaktadır. Sanırım, bu içerikleri bir de Mahmut Şevket'in Selanik konuşmasındaki saraydaki baykuş vurgusuyla bütünleştirdiğimizde, II. Abdülhamid'in anne tarafından Ermeni kökenli oluşu ve subaylar arasındaki önyargılar somutluk kazanacaktır. Biraz önceki alıntıdaki içeriklerde Mahmut Şevket paşa ile veliaht Yusuf İzzettin paşa arasındaki görüşmeleri, padişah V. Mehmet Reşad'a ileten veliaht, böyle bir darbe girişiminde Mahmut Şevket paşanın tarafsızlığından emin değildir.[727] Osmanlı sarayındaki politik dalgalanmalardan haberdar olan veliaht Yusuf İzzettin paşa, daha sonra İttihatçılar tarafından öldürülür. Bu cinayetin olası suçlusu, Enver paşa anılır.[728] Onun öldürülmesi intihar olarak yansıtıldığından, iki tez sonraki yıllarda bir kitapta toparlanır.[729]

---

725 Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul: Arba Yayınları 1988, S.37

726 Age, S.46

727 Mahmut Şevket Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul: Arba Yayınları 1988, S.64

728 Ilber Ortaylı, im Protokoll der Konferenz İnsan Hakları Perspektifinden Tanzimat Fermanı'na, S. 16

729 Ercüment Ekrem Talu, Ziya Şakir, Şehzade Yusuf İzzeddin Öldürüldü mü intihar mı Etti?, İstanbul: Selis Kitaplar 2005

Osmanlı Sarayında Çerkes Kadınlar Gölgesindeki Erkeksi Gerçekler

Osmanlı sarayında kadın meselesi geniş ve sorunlu bir konudur. İslam toplumlarında ise erkek egemenlik bir başka sorundur. Kadının ikinci sınıf cinsiyet olduğu yaşamda Osmanlı sarayına Kafkasya'dan kaçırılarak satılan Çerkes kadınlarla birlikte Osmanlı'ya Çerkes göçü hızlanır ve Osmanlı'daki siyasal fonksiyonları, saray haremi etrafından şekillenir.[730] Bu çerçevede Osmanlı'nın son yarım asırlık sürecine, II. Abdülhamid döneminde yoğunlaşarak bu sorunu bütünlük içinde ana konuya dâhil ederek incelemek, Ermeni soykırımında Çerkes halkının rolü hakkında sağlıklı temeller yaratacaktır. Yüzyıllarca Osmanlı iktidarından sarayda sultan olan şehzadelerin Müslüman olmayan kökenli anne çocukları olduğu bilinmektedir. Bunun nedenini kadın açısından sorguladığında bilgi, fiziki zarafet ve yaşamda kadındaki olumlu veya olumsuz değişikliklerin temel rol oynayacağıdır. Araştırmacı günümüz şartlarındaki kadın ve erkek ilişkilerini geçmişe indirgeyerek yeni ve geçersiz tezler yaratmaktansa, geçmiş şartları geçmiş gerçekliğinde inceleyerek, bahsedilen sürecin tarihsel gerçeklerini açığa çıkarma amacında olmalıdır. İnsan, kadın ve erkek yaşadıkları evrelerde değişmek zorunda olan varlıklardır. Değişmeyenler, yenilmek zorundadırlar. Sadece bu algı ile Osmanlı sarayında Türki soydan gelen kadınlar yerine Avrupa, Balkan veya Kafkas kökenli kadınların neden öne çıktıklarını, değişimin doğasında birinci evre olarak kabul edebiliriz.

Çerkesler, İslamiyet'le tanışmadan önce Yahudilik, Hristiyanlık gibi monoteist inançlı, bu süreçten önce de diğer tüm halklarda olduğu gibi paganlık evresini yaşamışlardır. Çerkeslerde Yahudilik inancı konusunda sadece kısa ve basit bir açıklama yapmak yeterli olacaktır. Osmanlı-Rus savaşları gerekçeli Osmanlıya gelen Çerkeslerin bir kısmı, dini inançlarındaki yoğunluğa göre inanç akrabası toplumlara yakın yerleşmişlerdir. Bu açıdan günümüzde İsrail'de etnik açından Çerkes kökenli Yahudilerin varlığından geriye hareket ederek Kafkasya'daki diğer halklarda olduğu gibi Karaer (Karay veya *Karaim*) Yahudiliğinin varlığını göreceğiz.[731] Kafkaslardaki Yahudilik inancının kökenine Karay veya

730 Naci Asutay, Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları 1964, C.6, S.4

731 https://www.youtube.com/watch?v=6qHqd3koKuY

Karayim Yahudiliğiyle Hazarları ve Alani halkları yerleştirdiğimizde, Çerkeslerde de Yahudilik inancının yaşadığını göreceğiz.[732] Tarihsel geçmiş incelenirken asimilasyonun gelenekselleştiği bütün toplumlarda birkaç soy ağacı geriye gidildiğinde, birçok ailenin soy kütüğünde farklı inançların varlığını göreceğiz. Bu açıdan hiçbir insanın, İslam ideolojisiyle beşinci kuşak dede ve nenelerine aşağılama amaçlı küfürler etmemesini öğrenmesi gerekir.

Çerkes toplumunun İslamlaşmasını 17. Yüzyılda kültürel nedenlerle başlattığımızda, Çerkeslerin de diğer toplumlarda olduğu gibi bir gecede Müslüman olmadıklarını göreceğiz. Bu şekilde eski inançlarla yeni inanç yoğrularak, eski insanlarla yeni toplum yaratılacaktır. Bu bağlamda kültürel benlik arayışındaki halklardan biri olan Çerkeslerin Kızılbaşlık süreci hakkında da birkaç şey söylemek gerekir. Bu şekilde de Çerkeslerin kültürel geçmişinde olmayan bir inancın, nerede ve nasıl yeşerdiğini anlamak veya ötelemek sorun olmayacaktır. Bu sorunu yanıtlamadan evvel kısaca tekrar Kürtleri anımsamak yerinde olacaktır. Kürtler, İslamlaşma sürecinde esas olarak Şafiilik etrafında örgütlenmiş bir halktır. Aşiret örgütlenmesinin etkin olduğu, dolayısıyla uluslaşmanın gelişmediği bir toplumdur. Ulus, romantik bir kurgudur. İnsanların veya bir toplumun, sadece bir kelime etrafında toparlanarak geleceği sadece kendileri için olumlu şekillendirmeleri, romantik bir anlayıştır. Bu anlayış, özellikle savaşlar ve emperyalist hegemonya dönemlerinde bir halkın yaşadığı tarihsel toprak üzerinde yeni ve barbar bir mülkiyet hakkını yaratmıştır. Büyük balık küçük balığı yutardan ziyade, parçalayarak yok eder mantığıyla tarihsel mülkiyet hakları barbarlıkla yeniden şekillendirilmiştir. Çerkeslerin Alevileşmesinde Şii etkiden ziyade Kızılbaşlarla bir arada yaşamayı esas almak zorundayız. Bu dinamiklerle kuzeyden gelen Karaim Yahudiliğinin etkisi altında kalan Kızılbaşlar ve Çerkeslerin yakınlaşması kolaylaşacaktır. Alevilik, doğum ile geçen bir inançtır. 1. Dünya Savaşında doruğa ulaşan kitlesel katliam suçlularının yargılanması tehlikesi, bu toplumların yakınlaştıkları diğer toplumlar arasındaki kültürel etkenler ve psiko sosyal faktörler yardımıyla asimilasyonu gerçekleşmiştir. Aksi takdirde Kafkasyalı bir halkın Kızılbaşlaşmasını açıklayacak başka seçenekler söz konusu olmayacaktır.

Bu yüzden Hristiyan'ı, Yahudi'yi, Alevi veya Ezidi'yi Kürt potasında eriterek, bu halkların yaşadıkları topraklara Kürt kimliği sunarak asimilasyonla kitlesel yayılma yaratmanın reel hiçbir anlamı olmayacaktır. Bu eğilimle zaten geç uluslaşmanın yarattığı post faşist karakter taşıdığını bir daha vurgulamak gerekir. Çerkeslerde dini inançların ideolojikleştiği tek bir evre vardır. Bu da Ermeni soykırımında katliamlarla toprak ve mülk sahibi olmak amaçlı İslamileşmedir.

İnançlar, insan bilincinde yavaş değişimlere neden olurken, çocukluktan başlayan korku metaforlarıyla bilinçaltında çok hızlı patolojik değişiklikler gerçek-

732 Jean Chardin, Chardin Seyahatnamesi, İstanbul: Kitap Yayınevi 2014, S.109-110; Hikmet Tanyu, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, Ankara: Elips Kitap 2005, C.1, S.69; C.2, S.291

leşir. Bahsedilen bu şartların kurbanlarından biri de Çerkes toplumudur. Bu açıdan tanrı inancına sahip tüm toplumlarda psikolojik sorunlar yaygınlaşacaktır. Bilgi ve gerçeklik bilinciyle kültürel değişim, imkânsızlaşacaktır. Savaş dönemlerinde biraz önce bahsedilen patolojik sorunsallık da daha etkinleşerek, Hristiyanlık ile İslam arasındaki savaş sürecinde Çerkes toplumunda İslami aidiyet de gelişecektir. Ayrıca Rusya'dan gelen Çerkeslerin sosyal düzenlerinde var olan otoriter erkek koca, köle ve cariye kadın imajı, diğer İslam toplumlarından farklı olmadığı gibi, sonradan İslamlaşma etkisinde daha bağnaz ve gerici seviyededir. Bu yüzden de güzel Çerkes kadın romantizminden, kadın erkek ilişkilerinin harmonik olduğu bir Çerkes toplumu hayalleri kurmanın bir anlamı olmayacaktır. Çünkü Kafkasya Çerkes toplumunda efendi-köle ilişkileri yaygın bir sorundur. Bu şekilde Rusya'da aşırı katılaşan Nakşibendi inançlarına göre şekillenmiş Çerkes-Çeçen toplumda kadın da erkek de yaşadığı tarihsel gerçeklere göre yer yer acımasızlaşacağını kabul etmek gerekir. Bu yüzden Çerkes ve Çeçen toplumlarında kadın haklarının merkezi İslam toplumlarındaki kadına haklarından daha geri olduğu doğallaşmıştır.[733]

Çerkeslerde erkek ile kadın arasındaki iletişimin hem gelişmediği ve hem de sadece dini tabularla kadının evlilik amaçlı şekillendiği, giyindikleri kıyafetlerin renkleriyle dışa yansıtılmaktadır. Buna göre evlenmemiş bayanlar beyaz, evliler kırmızı, son olarak dullar da mavi kıyafetler giyerek, medeni hâl ve durumlarını dışa yansıtırlar. Kıyafet dışında genç kızların saçları kalın örgülü bir şekilde ucundan bağlanır, kadınların saçları ise omuzları üzerine dökülür.[734] Osmanlı sarayında yoksulluktan veya insan tacirleri tarafından kaçırılan Gürcü ve Çerkes kadın kölelerin sayısının arttığı, bu kaynakta özellikle vurgulanırken, Lazlar ve Lezgiler üzerinden gelen tüccarlar, dağlık bölgelerde yaşayan köylerden satmak için güzel buldukları Gürcü, Ermeni kızlarını kaçırırlar ve İstanbul'a satarlar. Osmanlıda Çerkeslerin önderliğinde Gürcüler, Lazlar ve Türkler tarafından yapılan beyaz kadın köle ticaretini sayısız örneklerle inceleyen bir başka eser de önemlidir.[735] Bu eserde dile getirilen bir başka vurgu da Osmanlı'daki Yahudi ve Hristiyanların beyaz kadın ticareti yapmadığına dair olağan bir vurgudur.[736] Osmanlı sultanlarından Abdülmecid'in annesi Bezmialem sultan bu yolla saraya satılmıştır.[737] Tüm bunların dışında kızlarını saraya para karşılığı satan ailelerin veya cariye müteahhitlerinin olduğu da bir başka gerçektir.[738]

---

733 Emanuel Sarkisyanz, Geschichte der orientalischen Völker Russlands bis 1917, München: R. Oldenbourg Verlag 1961, S.102-107

734 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld, Woman in all Lands: Her domestic, social and intellectual condition, interspersed with strange scenes, customs, romances, etc, New York: C.F. Roper & Co 1880, S.23

735 Ehud R. Toledano, Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1994, S.49

736 Age, S.49

737 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld, Woman in all Lands: Her domestic, social and intellectual condition, interspersed with strange scenes, customs, romances, etc, New York: C.F. Roper & Co 1880, S.19

738 Süleyman Kâni İrtem, Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü, İstanbul: Temel Yayınları 1999, S.163-164

Çok ilgiçtir ki bu konuda yazılan bir çalışmada, Rusların Kafkasya'yı bütünüyle ele geçirdikten sonra Kafkasya'dan Osmanlı'ya kadın ticaretinin azaldığı anlatılır.[739] Osmanlı sarayında bu şekilde sayıları artmış Gürcü ve Çerkesler arasında kültürel karşılaştırma yapıldığında, Gürcü kadınların seviyelerinin, Çerkeslere göre çok ileri olduğu vurgulanır. Giysilerin beyazdan kırmızıya dönüşmesi, ilişkilerdeki romantizmin sona erdiğini gösterir. Sosyal diyalogların gelişmediği bütün toplumlarda insanların görünüşleriyle nereye, kime ait olduğunu belirleme mantığı Ömer yasalarından başlayarak, Araplardan Osmanlı'ya bulaşmış bir hastalıktır. Ömer yasalarında Müslüman olmayanların kılık ve kıyafetlerini, bu yasaları okuyarak gidermek sorun değildir. Halife Ömer'den Osmanlı toplumunda kıyafet uygulamasını dâhil ederek 20. yüzyılda Davut yıldızıyla insanların sokaklarda aşağılanması uygulanması aynı karakterlidir. Bir- birlerine benzeyen kıyafetleri birbirinden ayıranlar şapka ve ayakkabılardır. Buna göre Ermeniler, kırmızı renkli şapka ve ayakkabı, Rumlar siyah, Yahudiler ise mavi rengi kullanmak zorundadırlar.[740] Dâhil oldukları renklerle giyinmeyenlerin cezasının ölüm olduğunu, 1755 yılında Fransa'nın Osmanlı büyükelçisinin tercümanı olarak İstanbul'a gelen François Baron de Tott anılarında anlatır.[741] Anlattığı bir başka ayrıntıda ise Osmanlı sarayında Müslüman olmayanlarla hangi oyunlar oynandığıdır.

Hıristiyanları tepelemek Türkler için öylesine büyük bir mutluluk kaynağıdır ki, gayet sevimli insanlar olan Sultan Mahmud'un gözdeleri efendilerini eğlendirebilmek için sarayın içinde tertipledikleri bir gösteride bundan daha iyi bir konu bulamamışlardı: hattâ işledikleri konu onlara o kadar basit ve olağan gelmişti ki, Avrupalı elçilerden elbiselerini ödünç istemekten bile çekinmemişlerdi. Bu elbiseler daima para karşılığı dayak yemeye hazır olan Yahudilere giydirilmişti. Padişah'ın bütün dalkavukları bu şaklaban Yahudi'nin o gün, şimdiye kadar hiç kazanmadığı parayı elde ettiğini ısrarla belirtmişlerdir. Yahudiler için bunun bir gelir kaynağı olduğu muhakkaktı, ancak bizim Avrupalıların elbiselerini ödünç vererek daima kendilerini gülünç mevkiye koymalarına izin vermeleri uygun muydu? [742]

Bu sorunun Osmanlıdan cumhuriyete kadar bütün önyargı ve etkileriyle İslami ırkçılık olduğunu somutlaştırmak için, II. Abdülhamid'in I. Meşrutiyet meclisindeki mebus kıyafetlerinin Çerkes kökenli milliyetçilerden Hamdullah Suphi Tanrıöver'in dönemi kıyafetlerini nasıl değerlendirdiğini görmek gerekir.

İşte o lâhana başlı hocalar bu memleketin gerçek sahibinin temsilcileri idiler. Fakat bunlar medresenin yetiştirdiği, günün gidişinden, politikanın gerçek yüzünden, Hristi-

739 Age, S.164

740 Helmuth von Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, Berlin: Verlag E. S. Mittler & Sohn 1893, S.39; Minna Rosen, İstanbul Yahudi Cemaati Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2010, S.282-283, 293-295; Taner Akçam, İslam'da Hoşgörü ve Sınır, Ankara: Başak Yayınları 1994, S.72-73

741 François Baron de Tott, Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser No.89, S.51

742 François Baron de Tott, Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser No.89, S.68

yan mebusların kötü niyetlerinden habersizdiler. Dal fesliler de Rum, Ermeni, Yahudi, Arnavut, Dürzi, Nasturi ve diğer milletlerin temsilcileriydiler. Bunlar Avrupa'da okumuş, politikanın bütün inceliklerini bilen, devleti içinden yıkmak isteyen hâinlerdi. Bu şeytanlar o saf ve temiz hocaları çabucak kandırıp arkalarına taktılar.[743]

Bu açıklamalarda, etnik kökeni Osmanlı olmayan bir halkın bireyinin, Osmanlı toplumuna İslami temelde kendi adaptasyonu veya asimilasyonu gösteren ve kendisi gibi olmayanları genel olarak *dal fesliler* adı altında aşağılayan faşizan karakter gözlenmektedir. Tabii ki Tanöver gibi yedek kimlik milleyetçilerinin Osmanlı tarihinden bilmedikleri gerçeğe göre, dal fes adıyla anılan kıyafetler, Ermeni, Rum ve Yahudi modacıların tasarıları değildir. Aslında farkında olmadıkları kırmızı, mavi ve siyahla yapılan renk ayrışması, Osmanlı'da yaşayan Müslüman olmayanların Müslümanlara göre bakım ve temizlik açısından bir adım öne çıkarmaktadır. Osmanlı'daki kıyafet yönetmeliğinin nasıl ve hangi derinlikte ideolojikleştiğini anlamak için, İsmail Beşikçi'nin mekân hemşerisi İskilipli Atıf hocanın risalesini okumak yeterli olacaktır. Bu risalede, *şiar-ı küfr* adı altında gayrimüslimlerin küfre dair alametleri tanımıyla şapka, gayyar, zünnar, kutiç (kuşak), gasli (hırka) isimleri altında, kıyafetlerle dini inançlara göre insanların aşağılandığına bir başka örnek sunmaktadır.[744] Bu gerici, İslâm'da genellikle taklit câiz değildir derken, sanki İslam'a özgün örtünme, giyim kuşam için 630 yılından itibaren bir ülkede kumaş ve dokuma tezgâhları varmışçasına yalan yanlış dini içerikler yaratmıştır. İskilipli Atıf hoca şapkayı, Müslüman olmayanları Müslümanlardan ayıran baş kisve, gayyar gibi birçok takı ve kumaş aksesuarın, İslam sisteminde insanların dini inançlara göre neden ayrışması gerektiğini anlatmaktadır. Aynı İskilipli Atıf hoca, molla Said-i Kurdi ile aynı düşünsel amaçlara sahiptir. Bu fırsattan yararlanarak İskilipli Atıf Hoca ile molla Said-i Kurdi'yi karşılaştırdığımızda, yazı yazmasını bilmeyen Said-i Kurdi'ye karşı İskilipli Atıf Hoca'nın düşüncelerini yazabildiğini görmekteyiz. Gerekçesiz asılmasına neden olan şapkayı hedef alan düşüncelerinin hem bir İslam komedisi hem de bir insanlık trajedisi olduğu anlaşılacaktır.

Kafkasya'da Çerkes ailesinde kadın yaşamı, hasır örmek veya çamurda kerpiç yapmak gibi ağır ve zor şartlarda geçtiğinden, güzellik gerekçesiyle dede konumundaki Türk hareminde yaşlı kocalarla yaşamak, eskiye göre kurtuluş seçeneğidir. Bu seçenek, günümüz dünyasında hâlâ geçerlidir. Çerkes geleneklerinde evlilikler genelde kabile, aşiret içi gerçekleşir. Evliliği yürütmeyenler ya da dışarıya köle veya haremlere satılan genç kadınların, geleneklere göre kendileri hakkında alınmış kararlara karşı gelme seçenekleri yoktur.[745] İstanbul'a hareme sa-

---

743 Mehmet Hocaoğlu, Abdülhamit Han'ın Muhtıraları, İstanbul: Oymak Yayınları 1975, S.7

744 İskilipli Atıf Hoca, Frenk Mukallitliği ve Şapka;
https://issuu.com/evladiosmanli/docs/iskilipli_atif_hoca_-_frenk_mukallitligi_ve_sapka

745 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld, Woman in all Lands: Her domestic, social and intellectual condition, interspersed with strange scenes, customs, romances, etc, New York: C.F. Roper & Co 1880, S.23-25

tılacak genç köle kadınlar, başlangıçta yine kadın aracılar tarafından satın alınır ve güzelliklerine göre piyano, Fransızca dersleri alır ve bir araba üzerinde İstanbul'un kalabalık sokaklarında ilgi çekecek bir şekilde dolaştırılırlar. İnce tül örtülerle çevrilmiş bu kızlar, dışarıdan gözleyenlere daha çekici geldiğinden, satışlar da çekici olmaktadır. Bu şekilde 1880 yılı dolaylarındaki satış fiyatları, 5.000 dolardan başlayarak Mısır'a 3.000 dolara, Tunus'a 24000 dolara satıldıkları anlatılır. Bu fiyatlar, satılanları da onurlandıran sayılardır. Buna rağmen Çerkes kızlarının hepsi bu fiyatlara satılmadıkları gibi, bir kısmı da büyük haremlere hizmetçi olarak satılırlar.[746] Köle olarak satılan Çerkes kız babalarını ilgilendiren konu, kesinlikle onların mutlulukları değildir. Onlar için geçerli olan tek bir gerçek vardır. Bu da öz kızlarının satışından yeterince veya ne kadar para kazandıklarıdır. Bu şartlarda yetişen Tatar ve Çerkes kadınları için temizlik, o kadar önemli değildir. Dış görünüş ve kıyafetlerin alımlı olması, daha önemlidir.

Bu çalışmada Çerkes veya Çerkes isimleri harem kadınları bağıntısında çok duyuldu. Bu yüzden okuyucunun tarihsel olarak bilmesi gereken gerçeklerden biri de Çerkes adının kendileri tarafından verilmiş bir isim olmadığıdır. Kendilerini *Adıge* adlandıran bir halkın Çerkes adlandırılmasının, ya Cenevizler veya Persler tarafından verildiği tezleri vardır. Persler, tarafından Çerkes adının ardında yırtıcı kuş, kartal yakıştırması vardır.[747] Greklerin Kerket adından geldiği tezi ise, kendini Adıge adlandıran ve sosyolojik kökeni göçebe olan bir halkta kalıcılaşması, imkânsızıdır.[748] Son olarak Türk-Tatar kökenlilik tezine göre Çerkes adının, *ser-kes*, *çer-kes* anlamında savaşçılıkla (çeri-kes) ilişkilendirilmesi, kültürleşmiş etnik isimden ziyade etnik sıfata dönüşümü gösterdiği ve bu bölgedeki baş kesen anlamının korunmasını sağlayacaktır.[749] Bu isim aynı zamanda Tatar kökenlilerin yaşadıkları Dinyeper ırmağı boylarında gelenekselleşerek yaşanan soyguncu, yağmalayıcı gruplara verilen özel isme dönüşecektir. Bu isimlendirme, semantik açıdan soyguncu yağmacı gruplara verilen isimlendirmeyle korunacaktır. Bu bölgeyi inceleyen Lapinski, Çerkeslerden aldığı bilgilere dayanarak, pusuya yatan, arayan gözleyenlere verilen *Çer* veya *Çar* adıyla, kesmek kökünden gelen ve soymak, öldürmek anlamlarında kullanılan *Kes* sözcüklerinden oluşturulmuş, çeteciliği öne çıkaranların karakteristik isim olduğunu söyler.[750] Bu isimlendirmeyi, 14. Yüzyıl sonundan 15. Yüzyılın ilk çeyreği-

---

746 Age, S.26-27

747 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, İstanbul: Belge Yayınları 2004, S.12

748 Age, S.9-10; Theophil Lapinski, Die Bergvölker der Kaukasus und Ihr Freiheitskampf gegen die Russen, Hamburg: Verlag Hoffmann und Campe 1863, S.61-62

749 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, İstanbul: Belge Yayınları 2004, S.14-15; Theophil Lapinski, Die Bergvölker der Kaukasus und Ihr Freiheitskampf gegen die Russen, Hamburg: Verlag Hoffmann und Campe 1863, S.61-62

750 Theophil Lapinski, Die Bergvölker der Kaukasus und Ihr Freiheitskampf gegen die Russen, Hamburg: Verlag Hoffmann und Campe 1863, S.61-62

ne kadar Osmanlı'da I. Bayazit (Abu Yazid) ve Timur'un esiri olan Schiltberger tarafından yapılmaktadır. Schiltberger'in Çerkesler hakkında yazdıklarını dikkatli okuyarak, bu halkın seviyesi, gelenekleri ve Osmanlı'ya göçlerine kadar nelerin değiştiğini ve hangilerinin korunduğunu görmek gerekir.

Starchas (Çerkesler) Ülkesi vardır. Ahalisi Rum-Ortodoks inancındadır. Fakat bunlar kötü insanlardır. Çünkü kendi çocuklarını Müslümanlara satarlar. Ayrıca başkalarının çocuklarını da çalıp satarlar. Çerkesler üstelik yol kesici, haydutturlar. Kendilerine mahsus bir dilleri vardır. Şöyle bir adetleri vardır: Yıldırım çarpmasından ölen bir kimseyi bir sandık (tabut) içinde bir ağacın tepesine koyarlar. Ağacın altında yörenin ahalisi toplanır. Yiyecek ve içeceklerini de beraber getirirler, dans edip büyük bir bayram yaparlar. Sığır ve kuzu keser, kurban ederler. Bu, üç gün devam eder. Olayın yıldönümünde ölü hâlâ ağaçta duruyorsa, yeniden gelip yine aynı şekilde ölü tamamen çürüyünceye kadar kutlarlar. Bunun sebebi şudur: Onlara göre bu ölü kutsaldır, çünkü yıldırım tarafından öldürülmüştür.[751]

15. Yüzyılda Schiltberger'in tanıdığı ve gördüğü Çerkesler arasında Rum Ortodoks inançlı Hristiyanlar olmasına rağmen, yaşadıkları şartlar ve kültürel kökenleri gereği daha monoteisleşmemiş Şaman animizmiyle kaynaştıkları görülmektedir. Çerkeslerin ağaca taptıklarını, bir birlerinden kopuk bir şekilde Hans Schiltberger, Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi anlatırlar.[752]

15. Yüzyılda Osmanlı sarayına satılmış Çerkes gelin görülmemesine rağmen, bu gelenek 19. Yüzyılda Osmanlı sarayına Çerkeslerin nasıl geldiklerine ışık tutmaktadır. Yine 19. Yüzyılda yapılan gözlemlerde Çerkesler hakkında yazılanlarla haydutlukları şimdiyi ilgilendirmemesinden dolayı 14-15. Yüzyıllardaki yol kesicilikleri değişmemiştir. Schiltberger'den iki yüz yıl sonra Cihannüma adlı eserinde Kafkasya bölgesi hakkında yazan Kâtip Çelebi, Çerkesler hakkında toparlanmış olarak şunları yazar. Bu karşılaştırmalar, Hans Schiltberger'den farklı değildir.

Der Beyan-ı Memleket-i Çerkes

1. Bu vilayet Tamân boğazından Karadeniz sahiline karib mahalle mümteddir, çak Dağıstana inünte(h)idir, cenubda Abaza vilayeti Karadeniz sahiline mümteddir, çak Megril vilayetine müntehidir.

2. Ve bu Çerkes on bir kabakdır ve kabakdan murad bin demekdir[753] *ve bunlarun bazısı Müslim ve bazısı kâfirdir ve bu taifenin âyan u erkânları baş kadir, lakin bazı ayinleri Yahuda muvafıkdır, hatta derler ki bunlar Beni İsrail'den evc-i sıbt bu semte gelmişlerdir ve bu semtde sakin olmuşlardır ve Çerkes ve Abaza ol evc-i sıbtdan münteşir olmuşlar*

3. Ve bu Çerkesin ibtida kabakları Tamân ve Temrük ve Çigakedir, bunlar harbidir, Cana-i kebir, Cânâ-i sagir, Bündük, Hatükay, Bûluk-hây, Besteni, Kabartây, bunlar Müslimdir ve bu taife buğday ekili karakaşla hâldâr.

---

751 Johannes Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), İstanbul: İletişim Yayınları 1995, S.195

752 Alexander Toumarkine, Katip Çelebi'nin Cihannüma'sında Abhazistan ve Çerkezistan, Toplumsal Tarih Dergisi, Yıl. 1997, Cilt. 7, Sayı: 40, Nisan 1997

753 1 Kabak, 8.000 m² alandır.

4. Ve hüsn-i cemâl ile bedidâr ve sahib-i aka gılmandır ve bu taife biri birini çalub bâzergâna satarlar, anası ve babası oğlını satıldıkdan sonra bâzergânda görse artuk alamaz, mabeyinlerinde adet böyledir ve senede beglerine vergüleri esirdir, biri birini çakıl beglerine verirler, dahi ol esirleri esircilere satarlar.

5. Ve bu taifenin zâhidlerine dâkuk derler, bunlar asla tavuk yemezler ve bir ağaç ki ismine kudas derler ol ağaca taparlar.[754]

6. Ve bunlarda bir taifeye Ahûh derler, kûh-i Ahuhda olurlar

7. Ve bir taifeye Mehesni derler, Azak semtine karib olurlar.[755]

Evliya Çelebi'nin Çerkesler hakkında anlattıklarında oldukça çelişkili bilgiler mevcuttur. O da İslami etki altındaki Lazların kökeninin Arap, Çerkeslerin ise, Arap Kureyş kabilesinden geldiğini söylemesine rağmen, [756] bir başka yerde Araplardan azgın yeni bir kavim olduklarından asla kitapları ve kötü mezhepleri olmadığını söyler.[757] Bir birinden kopuk bu içerikler, sadece kendi vizyonlarıyla anlaşılabilecek söylemler olduğunu belirtmek gerekir.

Bu veriler, toparlandığında, Dinyeper ırmağı boylarında aktif olan soygun ve yağmalama döngüsüne katılan Polaklar ve Ruslar, bu gruplardaki Slavların artması üzerine, buradaki Tatar kökenliler, yani Çerkesler, doğudaki Don ırmağı dolaylarına çekilirler ve kendilerini *novo Adıge* veya *novo Çerkesi* (*Yeni Çerkesler*) adlandırırlar. Kalanların isimleri ise, koruyucu giydikleri zırhlı giysilerinden dolayı Kaisak, Kaizak'tan Kazak, Kozak gibi isimlere dönüşür.[758] Çerkesler, 1552 yılında Çar İvan'a bağlılık göstererek, Rus imparatorluğu himayesine giren Kafkasya'daki ilk gönüllüleridir.[759] Bu bağlılık elbette bölge halklarının kültürel hafızasında kalacak ve sonraki yıllarda bağımsızlık mücadelesi veren diğer halklara karşı kullanılacaktır. Bu durum İslam'ın Osmanlı üzerinden Kafkasya'da yayılmasından sonra değişir. Din, dolaysıyla Rusya açısından Hristiyanlık, Osmanlı açısından ise İslam, 17. ve 18. Yüzyılda iki imparatorluk arasındaki çatışmaların odak noktasına yerleştirilir.[760]

Türkçede Çerkes isimlendirmesi, uzun dönemler kesmek fiilinin kökü, *kes* veya *kez* olarak yazıldığından, Adıgelerin adı, Çerkes veya Çerkez olarak kayıtlara geçmiştir. Fakat Ziya Gökalp gibi adı sosyolog olan kişi, bu halkın adını doğal olarak Çerkeş yapar. Bu çarpıtmada ise, Çer ve keş'in ikincil aşağılama vardır.

Çerkes adının semantik analizinden, bu halkın erkeklerinin yol ve insan kes-

---

754 Bu ifadelere göre Çerkes Tavuğu yemeğinin kültürel kökenlerini yeniden sorgulamak gerekir.

755 Alexander Toumarkine, Katip Çelebi'nin Cihannüma'sında Abhazistan ve Çerkezistan, Toplumsal Tarih Dergisi, Yıl. 1997, Cilt. 7, Sayı: 40, Nisan 1997

756 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2008, C.2-1, S.125

757 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2008, C.2-2, S.371

758 Theophil Lapinski, Die Bergvölker der Kaukasus und Ihr Freiheitskampf gegen die Russen, Hamburg: Verlag Hoffmann und Campe 1863, S.62-63

759 Şamil Mansur, Çeçenler, Ankara: Sam Yayınları 1995, S.43

760 Alexander Toumarkine, Katip Çelebi'nin Cihannüma'sında Abhazistan ve Çerkezistan, Toplumsal Tarih Dergisi, Yıl. 1997, Cilt. 7, Sayı: 40, Nisan 1997

me eğilimlerine vurgu yapıldığından, Türkçeden yayılan doğru isimlendirmenin Çerkez değil Çerkes olduğu kesinleşmektedir. Kendi dillerindeki isimlerinin Adıge, vatanlarının da Adıgeya olduğunu belirtmek gerekir. Uluslaşma açısından Çerkes isminden Çerkesya, Çerkesistan gibi titular isimlendirmelerin, bu halkın kendisi tarafından yaratılmadığı ve aynı Kürtlerde olduğu gibi hâlâ uluslaşmamış halklardan olduğu gözlenecektir. Etnokültürel isimlendirme ve Çerkes adındaki semantik verilerden, Osmanlı'ya sığınan Çerkeslerin neden hemen Ermeni soykırıma katıldığı ve Nakşibendi inançları üzerinden de Kürtlerle neden ittifaka girdikleri anlaşılacaktır.

Rus edebiyatında geçen Çeçen veya Çerkes motifleri, Kafkasya'da sadece Leo Tolstoy'un Avar halkından Nakşibendi imamı ve şeyh Şamil'in rakiplerinden aynı isimli *Hacı Murad* romanıyla sınırlı kalmamıştır. Alexander Puşkin, Mihail Lermontov gibi şairler, biraz önce Kazaklar ve Çeçenler arasındaki ayrışmayı, Dinyeper ırmağı şiirsel motifleriyle sırasıyla şu dizelerle anlatırlar.

Sana uyku yok! Ey Kazak,
Gecenin karanlığında, kıyıya gelecek Çeçen

Mihail Lermontov ise Çerkesleri şu şekilde anlatır.

Bulanık dalgalar kıyıya gelirken,
Çeçen bıçağını çoktan keskinleştirmiştir.

Osmanlı yönetimi tarafından Suriye, Ürdün'den başlayarak kuzeye Ermenistan'a yerleştirildikleri yerlerde hemen giriştikleri katliamlardan dolayı, Süryaniler tarafından Arapça *al-kilab al-Osmanniyn* olarak adlandırırlar.

Geçmişini bu bilgilerle özgünleştireceğimiz Çerkeslerin Osmanlı'daki özellikleriyle Osmanlı iskân amaçlarına hizmet edecek şekilde yerleştirilmelerine yer yer örnekler verilecektir. Bu yüzden Ermeni katliamındaki yoğunlaşmaya göre İttihat ve Terakki sürecindeki iskânları daha belirgin özellikler taşımaktadır. Daha önceki göçlerde başta Ürdün, Balkanlar ve Suriye, Libya, Irak gibi bölgelere yerleştirilen Çerkesler, İttihat ve Terakki planıyla Ermenistan'a kaydırılır. Aynı Çerkesler, Rus imparatorluğu emrinde zaten Ermenilere düşmandırlar. Bedevi toplumlarının temel karakterinde kültürel değişimden ziyade güdüsel obsesif düşmanlık hâkimdir. Tarihsel şartlar, ulus veya sosyolojik bilincin gelişmişliğinden değil de sadece bu özellikten dolayı Kürtler ve Çerkesler Ermenilere karşı birleşirler. Her iki halkın kültürel iletişimleri açısından bu davranışlar değerlendirildiğinde, Ermenilere karşı yaşamlarında herhangi bir dilbilince sahip olmaları anlamsızlaşacaktır. Bu iki katliam sürüsü, genel olarak vur, kır, kes emir amacı altında şekillenecektir. II. Abdülhamid döneminde başlayan ve Osmanlı'ya gelen Tatar ve Çerkesler de vilayet-i sitte'de Ermeni yerleşkelerini çevreleyecek şekilde ikamet ettirilirler. II. Abdülhamid döneminden başlayarak Osmanlı'nın Ermeni ve Ermenilerin ulusal kurtuluş mücadelesindeki siyasal

boyutlar doğru analiz edildiğinde, özellikle Rus imparatorluğunda Ermeni düşmanlığıyla bilenerek göç eden Çerkeslerin aslında katliam amaçlı Ermeni yerleşkeleri çevresine yerleştirildiği kolay anlaşılacaktır.[761] İttihat ve Terakki döneminde aynı politika sürdürülerek, *Laz ve Çerkezlerden çeteciliğe elverişli kişilerin tedariki* devletin resmi politikası hâline getirilmiştir.[762] Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bu denemelerden etkili ürünler alındığında, günümüzde de aynı yöntemler kullanılarak Alevi yerleşkelerinde Sunni İslam inançlı Arap, Afgan, Uygur gibi halklardan göçler yerleştirilmektedir.

Bu açıklamalardan sonra II. Abdülhamid'in annesi hakkında Ahmed Saib'in iddialara gelelim.

Ahmed Saib, Sankt Petersburg askeri akademisinde okumuş Kafkasyalı bir Çerkes'dir.[763] Eğitiminden sonra İstanbul'a gelir ve Osmanlı vatandaşı olarak orduda yüzbaşı rütbesiyle göreve başlar. Bu süreçte Rusya'da askeri bir akademide okumuş insanın Osmanlıdaki eğitime göre sosyolojik gözlemleri daha ileri seviyedir. Bu gerçeğin tartışılacak sorunlu bir yanı yoktur. Ahmed Saib, zamanla İttihat ve Terakki içinde aktif çalışmaya başladıktan sonra radikal bir Abdülhamid karşıtı olur. İşte onun Abdülhamid karşıtlığının nedenleri iftira değil tamamen sosyolojik gerçeklerdir. Ahmed Saib, II. Abdülhamid'in annesinin Çandır adında adi bir Ermeni cariye ve Perestu'nun saray kâhyası kadınlarından olduğunu beyan ve tarih namına hezeyan edilmektedir.[764] Ayşe Osmanoğlu, Ahmed Saib iddialarına gerçek dışı neden yaratarak, babası Abdülhamid'den yüz bulamadığı için ona iftira attığı ve sevilmeyen Ermenilerle Abdülhamid arasında biyolojik bağ oluşturmayı ve halkın Abdülhamid'den soğumasını amaçladığı şeklinde asılsız bir gerekçelendirme yaratır.[765] Mantıklı düşünen her insan, önce şu gerçeği görmesi gerekir. Rusya'da Petersburg askeri akademisinde okuduktan sonra yüzbaşı rütbesiyle Osmanlı ordusuna katılan Ahmed Saib'in, II. Abdülhamid'den yüz bulma sorunu gibi bir derdi olmayacaktır. Sarayda çalışan Çerkes sayılarının yüksek olduğunu bilmemize rağmen, Ahmed Saib'in saraydaki Çerkesler üzerinden göreve başlayarak Abdülhamid dalkavukluğu yapma niyeti ve seçeneği de olmayacaktır. Dolayısıyla Ayşe Osmanoğlu'nun Ahmed Saib hakkında anlattıkları, doğal bir savunma ve bilinen gerçekleri çarpıtma amaçlı basit söylemlerdir. Osmanlı tarihçileri arasında Ahmed Saib'in Abdülhamid hakkında yazıklarını dolaylı doğrulayan *çok ayıp etmiş* şeklinde anlamsız tek eleştiri, sarayı ve içindeki insan ilişkilerini çok yakından tanıyan İbnülemin Mahmut Kemal İnal tarafından dile

---

761 Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918), İstanbul: İletişim Yayınları 2002, S.45, 130-134

762 Age, S.131

763 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, S.15

764 Ahmed Saib, Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı, Kahire: Osmanlıca 1910, S.4

765 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, S.15

getirilir.[766] Ayşe sultanın söylemleri, Osmanlı sarayında Panislamizmle birlikte yayılan Ermeni düşmanlığını açığa çıkarırken, bu ailenin içinde önemli psiko patolojik sorunların olduğu da anlaşılacaktır.

Sultan Abdülhamid'in biyografisi, gerçekte bir Ermeni anne, ardından da bir sütanne ve bir bakıcı ile başlar. Abdülhamid gibi bir sultanın Ermeni annesinin olmaması için, biyografik tarihte kolay bir değişim yapılarak gerçekte sütanne olan kişi öz anneye, bakıcı veya dadı olan da sütanneye dönüştürülür.

33 yıllık sultan II. Abdülhamid iktidarında kitlesel olarak en ağır zulüm yaşayan halk, şüphesiz Ermenilerdir. Tarihsel evrimle ortaya çıkmış bu sonuç kabul edilse de edilmese de somut ve yalın bir tarihsel bir gerçektir. Türkler, bu gerçeği doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı'yı bölmek isteyen Ermenilerin hak ettiği sonuç kabul ederler. Ermeniler ise Türklerden ve Kürtlerden önce asırlardır yaşadıkları bu topraklarda kendi devletlerini kurma doğrultusunda insanlık dışı bir katliama maruz kaldıkları şeklinde tanımlarlar. Osmanlı tarihinde Ermenilerin yaşadıkları zulmün uluslaşma öncesindeki evrelerinde ise İslami obsesyonla ötekileştirme ve ganimet tutkusu vardır. Hamidiye alayları, bu tarihin tipik, örgütlü, doruk örneklerini içerir.

Bu şartlarda sultan II. Abdülhamid'in de Ermeni tarihine nasıl yansıdığını, biraz olsun incelemek, araştırmak gerekir. Ermeni tarihinde kendilerini katleden bu sultanın annesi, *Verjine* isimli bir Ermeni'dir.[767]

Bu bilgiler dâhilinde biraz daha karmaşıklaşan II. Abdülhamid biyografisine açıklayıcı yeni ayrıntılar kazandırmak gerekir.

Etnik kökene göre güzellik kavramı, aşırı göreli bir gerçekliktir. 20 yüzyılın son çeyreğinde estetik sınırları kesinleşen günümüz güzellik anlayışı, 19. Yüzyılda geçerli olmayan bir anlayıştır. Bu süreçte kadının kilolu, dönemin diliyle söylemek gerekirse etli butlu olması önemli bir estetik ayrıntıdır. Bu anlayışla günümüzde korunması ve kabulü biraz sorunlu olan Çerkes kadınlarının güzel olduğu inancı, gerçekte de sarayda Çerkes cariyelerin sayısını arttırmıştır. Rusya üzerinden Çerkeslerle Ermeniler arasındaki ilişkileri romantikleştirmeden, adım adım bir gerçeği su yüzüne çıkarmak gerekir.

Osmanlı sarayında haremde cariyeler arasında etnik ve inanç kökenlerine inmiş bir savaş mutlaka vardır. Bu savaşta Müslüman Çerkes kadınlardan önce Kadınefendi, Valide Sultan olmuş Müslümanlaştırılsa da Ermeni kökenli birinin çoğunluktaki İslam kökenliler arasındaki işi zordur. Osmanlı sarayında bir kadının valide sultan olması demek, kadın olarak sarayda ulaşacağı en yüksek seviyedir, yani haremin başıdır.[768] Bu süreçteki kadınlar arasındaki gerçek sosyal ilişkiler, erkeklerin romantikleştirdikleri kadın resim veya filmlerindeki gibi

766 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, İstanbul: Dergah Yayınların 1982, C.3, S.1266

767 Ali Kemal Meram, Padişah Anaları ve 600 Yıl Bizi Yöneten Devşirmeler, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1997, S.587

768 M. Çağatay Uluçay, Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları, İstanbul: Ufuk Kitapları 2001, S.10

gelişmeyecektir. İktidar amaçlı rekabetin yaşandığı kadınlar arasındaki ilişkiler, erkekler arasındaki rekabetten daha şiddetli ve daha acımasız geçecektir. Osmanlı tarihinde sultanlara yazılmış aşk mektuplarından açığa çıkarılması gereken bir başka gerçek de yazı yazma şeklindeki kültürleşmenin İslam kökenli kadınlarında değil, Osmanlı sarayına Avrupa'dan gelen kadınlarda geliştiği gözlenecektir. Mektup, bir insanın bir başka insana duygu ve düşüncelerini yazıyla anlattığı özel ve yazılı vesikadır. İçeriğinde özel duygu ve kişisel ayrıntılar olmayan mektupları bir arzuhalci, bir aracının yazdığını düşünebiliriz. Fakat kişiye özel duyguları içerek mektupların, kesinlikle sahibi tarafından yazıldığını düşünmek gerekir. Osmanlı hareminde bu konuda verilecek tipik örneklerden biri gerçek adı *Alexandra Lisowska* olan Hürrem Sultan'dır.[769] Sadece etnik kökeninden dolayı bazıları, Hürrem'i *moskof cariye* sıfatıyla aşağılar.[770] Bu veya benzer söylemler veya tespitler, söyleyenlerin bilincinde bir önyargı olmadığı gibi, İslam tarihinde ve toplumlarında kadına verilen değer ve biçilen rolden ortaya çıkan sonuçtur. Sorunu 21. Yüzyıldan örneklendirdiğimizde, okuma özgürlüğü olmayan veya yasal zorunluluklardan dolayı okuyan kız çocuklarının meslek eğitimleri, evlilikte çalışmaları geçmişte var olan ve yeniden hortlayan bir canavardır. Harem adındaki kapalı ve mistik erotik şehirde, sultanın estetikleştirilmesine göre, farklı güzellerin şeytansı cenneti yaşanmaktadır. Sultan Abdülhamid'in 1899 yılında yazdığı kendine ait ifadelerine göre, bu cenneti Avrupa'dan Harem ağası sıfatıyla gözlemek isteyen, biri Fransız ve ikisi Alman toplam üç kişi cinsel arzulara elveda demek zorundadır.[771] Kastrasyon sırasında adayların %70'inin öldüğünü Abdülhamid'in özel doktorlarından Mavroyeni de belirtirken, aynı konuda bir başka gerçeği daha anımsatmak gerekir.[772] İslam'da hâlâ uygulanmakta olan kadının sünneti, fiziksel haz açısından kadın veya çocukları da harem ağalığı statüsüne ulaştırırken, kadın ve çocuklardan sünnet sonucu ölüm oranlarının %70'i aşacağını burada anımsatmak gerekir. Zira bir saray hareminde 19. Yüzyılın sonlarında var olan tıbbi imkânlar ve hijyenik şartlarla herhangi bir İslam toplumdaki köy veya bedevi kabilesindeki şartlar aynı olmayacağı gibi, erkek ve dişideki kastrasyonun doğuracağı tehlikeler arasında önemli fizyolojik farklılıklar vardır. Bu gerçekler, bir bütün olarak Osmanlı veya İslam hareminde cinselliğe indirgenerek köleleştirmiş kadınlar arasındaki sosyal ilişkilerin, öyle düşünüldüğü gibi romantik motiflerden oluşmayacağını göstermektedir. Bu gerçekliği gözleyemeyenler, özellikle siyasal İslamlaşmanın ayak seslerini duyurarak, Osmanlı'daki herhangi bir haremdeki kadının, imparatorluğu elinde tutan kadınlar olduğunu yalanlarıyla, kadına karşı işlen-

769 Age, S.42-52

770 Demet Altınyeleklioğlu, Moskof Cariye Hürrem, İstanbul: Artemis Yayınları 2014

771 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.95

772 Age, S.95

miş tarihsel gericiliği çarpıtma amacını taşımaktadır.[773] Osmanlıda cinsiyet eşitliğinin olmadığını ve kadının sultan gözünde değerli bir eşya dahi olmadığını gösteren gerçeği, Konstantinapol önlerinde Fatih'in çadır sefasına başkaldıran askerlerine karşı, biraz önce koynuna aldığı cariyeyi bir hançer darbesiyle öldürürken, askerlerin değerinin bir cariyeden daha üstün olduğu barbarlıklarıyla romantizm yapılır. Aslında bu vahim örnekte genelde İslam'da özelde Osmanlı'da kadının, erkek egemenliğin kölesi dahi olamayan ve sadece bir bayramlarda kesilen koyun gibi kanı akıtılan sıfatsız kurbandır.

Günümüz ve geçmiş arasında kadını kısaca karşılaştırmak gerekir. Bütün insanlar, yaşlanırlar. Hareketsiz kalanlar da kilo alarak şişmanlaşırlar. Osmanlı saray haremini Avrupa'da kadın tarafından bir kitaptan okunduğunda, kadının basit estetikleştirilmesi yerine, dişleri nargile içmekten sararmış veya erken çürümüş kadın resimleri çizilir. Bu kadınların çoğunluğunun bir de okuma yazma bilmediklerini ve sabahtan akşama kadar saray dedikodularıyla vakit geçirdiklerini düşündüğümüzde, aslında estetikleştirilecek hiçbir şeyin olmadığı belirginleşecektir. Diş bakımı veya sağlıklı dişlere sahip olmak, tarihin bütün evrelerinde erkeği de kadını da güzelleştiren bir gerçekliktir. Bu gibi sorunların günümüz hayat şartlarında hâlâ var olduğunu düşünerek, aynı şartların geçmişi dünyasında çok çok daha kötü olduğu somutlaşacaktır. Erkek egemenliğin hüküm sürdüğü dünyada, tarih boyunca kadının, hâlâ köle olduğu, fakat düşünsel açıdan en ileri olduğu toplum, şimdidir. Bu şimdi kavramı, dün olduğunda, kadının şartları veya özgürleşmesi konusunda kadının daha ileri adımlar atacağı kesindir. Bu bağlamda geçmişi uydurma akademik masallarla nostaljikleştirmenin, aslında erkeğe ve kadına hiçbir faydası olmayacaktır.

Osmanlı'ya Rusya'dan sürgünle gelen Çerkeslerin hem Hamidiye hem de İttihat ve Terakki içindeki faaliyetlerini açıktan açığa Ermeni veya Hristiyan düşmanlığı temelinde geliştiğini gösteren işaretlerden biri, Osmanlı'daki iskân politikasıdır. Çerkesler, bu göçle birlikte Osmanlı tarafından doğal dinamiklerle günümüzde kullanır, geçmişte ise Panislamizm etkisinde Hristiyanlara karşı kullanılır. Bu ilişkiyi gösteren ayrıntılar, bir Çerkes tarafından Ermenilerin yaşadıkları gerçeklere göre şöyle açıklanır.

Çerkesler Anadolu topraklarına geldiklerinde, İstanbul Hükûmeti tarafından on yıl süreyle askeri yükümlülük ve vergiden muaf sayıldılar; ev yapımı için gerekli olan bedel kendilerine hükümet tarafından verilirken aile başına ayrıca iki adet öküz verildi. Göçmenlerin Ermeni, Rum ve benzeri Hıristiyan köylerinde meskûn kişilerin evlerine yerleştirildikleri de bilinir.[774]

---

773 M. Çağatay Uluçay, Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları, İstanbul: Ufuk Kitapları 2001, Halil İnalcık'ın "Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu" Başlıklı Önsözü, S.7-15; Yıldıray Kara: Osmanlı'da Kadın Saltanatı, İstanbul 2010; Ergun Hiçyılmaz, Avrat Pazarından Hareme, İstanbul: Destek Yayınları 2011; Çağatay Uluçay, Harem II, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1992; Mehmet Kocaarlan, Topkapı Sarayı Haremi, İstanbul: Kitap Yayınevi 2014

774 Ayhan Kaya, Türkiye Çerkesler Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı, İstanbul: İstanbul Bilgi

***Resim 13:** Hamidiye Alaylarında Çerkesler* [775]

Bu fotoğrafın çekildiği dönemdeki hassaslık zamanı uzundur. Resmi çekilenlerin göz ifadeleriyle üretilen bilinçli vurguda ürkütücülük hâkimdir. Bu resimdeki geleneksel kıyafetli Çerkeslerin hepsi, gözlerini açabildikleri kadar açmışlardır. Beş yüz yıl önceki doğal mimiklerle yaratılan estetik veya sentetik mesajlar değişmeyecektir. Demek ki bazı toplumlarda şiddet, tarihsel süreçte özellikle kültürleştirilmiştir.

1920-1921 arası Ankara Meclisi kayıtlarında Çerkes Ethem meselesi önemli bir sorun olmasına rağmen, Ermenilere karşı yaptıkları katliamlardan dolayı Çerkeslerden övgüyle bahsedilir.[776] Bu övgünün nedeni 17. Yüzyıldan itibaren Kafkasya'da gelişen İslam aracılığıyla Rus politikasıyla ilişkilidir. Bu politikanın yansımasını, Çerkeslerin göçünden sonra Osmanlı yakın tarihinde de bulmaktayız. Yani Çerkeslerin neden Ermeni ve Hristiyan köylerine yerleştirildiği meselesidir. Sorunun yanıtını, Ayhan Kaya'nın kullandığı kaynaktan aktaralım.

Üniversitesi Yayınları 2011, S.81

775 https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/21-mayis-1864-buyuk-cerkes-soykirimi/6

776 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.1, S.3-4

Babıâli'nin kararı uyarınca Çerkes muhacirler, on yıl süreyle askeri yükümlülük ve vergiden muaf sayıldılar; kendilerine ev ya da inşaatının bedeli, aile başına da iki öküz verildi. Ayrıca, göçmenlerin Hıristiyan köylerinde meskûn kişilerin evlerine yerleştirildikleri, yanlarına yerleştirildikleri ailelerin ise muhacirlerle meşgul olmaya, evlerini bedava inşa etmeye, ailelerinin bakımını ve taşınmalarını kendi ceplerinden sağlamaya zorlandıkları sık sık görülmekteydi.[777]

Bu sistem Ömer yasalarıyla birlikte Ermeni soykırımıyla bütünleştirildiğinde, Çerkeslerin bu katliamlarda neden aktif rol oynadıkları daha kolay anlaşılacaktır.

Bu içeriklerde Ermeni, Rum köylerine devlet yaptırımıyla yerleştirilen Çerkesler, günümüz toplumsal iletişimi ve değerleriyle Ermeni ve Rumlarla ortak yaşamı paylaşmayacakları gibi, Osmanlı toplumunda ötekileştirilen Hristiyanların meskûnlarına yerleştirilen yeni göçmen Çerkeslerin evlerini iskâna mecbur bırakılmaları, Çerkeslerin bu köylere sahiplenme fırsatını da yaratacaktır. Bu gerçeklik Avagyan tarafından tartışmasız bir şekilde şöyle anlatılır.

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki ulusların kurtuluş mücadelelerinin bastırılması işinde Çerkeş muhacirlerin etkin olarak kullanılması, tüm zulümlerin sorumluluğunun savaşkan Çerkesler ve Kürtler hesabına yazılmasına imkân vermiştir.[778]

Osmanlı-Rus savaşından sonra dikkat çeken politikalar aracılığıyla Osmanlı'nın politik vizyonlarının ileri düzeyde olduğunu söyleyemeyiz. Toplum mühendisliği düşünceleri, ileri geri seçeneklerine rağmen, tek boyutlu gerici politikalardır. Bu politikalarda bir sorunun uzun vadeli ve kalıcı çözümü yerine, kısa vadeli, arkaik karakterli çözümler üretilmiştir. Bu geçmişi günümüzden değerlendirdiğimizde, bütünlük oluşturan bütün resmin, aslında bir yapbozda olduğu gibi tek tek parçalardan oluştuğu ve bilinçte bütün algılandığıdır. Ömer yasalarındaki yaptırımları incelendiğimizde, ayrıntıların tümünde tek tek geri veya ilkel yaptırımlar olduğunu göreceğiz. Bireyler veya toplumlar, bu yaptırımlara boyun eğebilirler. Bu sonuçlar, insanın doğasında az veya çok orada vardır.

---

777 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, İstanbul: Belge Yayınları 2004, S.62

778 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, İstanbul: Belge Yayınları 2004, S.7

Kürt Hamidiye Alayları Üzerine Sonuç Tezler

Osmanlı'da Ermeni soykırımının kültürel düşmanlık ve katliamcı kökenleri, Hamidiye alaylarıyla atılmıştır. Atıldığından dolayı da Hamidiye alaylarının 1894-1896 yılları arasında Sasun'dan Diyarbakır'a kadar uzanan bölgede Ermeni, Asuri ve Ezidilere karşı yapılan katliamlar, kimsenin üzerine atmadan özgün isimlendirmeyle Hamidiye katliamları adıyla adlandırılmaktadır. Katliamlar o kadar vahşidir ki, bu barbarlıklar New York Times gazetesinin 18 Aralık 1896 tarihli sayısında ilk sayfa haberidir.[779]

Bu alayların ilk yıllarda yaptığı yağmacılıklar, İslam kültüründe katli vacip veya farz olarak ve kâfir adlandırılan halklara karşı verilmiş bir ferman olduğundan, ayrıca bu düşman enerjinin kökenleri Ku'ran'da bulunmaktadır. Bu alayların kurulmasından sonra özel göçebe halklardan katılımcılarla alayların çok hızlı bir şekilde neden büyüdüğünün somut nedenleri ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu araştırmada katliamı getiren temel sorun, Kürt, Türk, Türkmen, Arap, Çerkes ve Karakalpak gibi daha bu süreçte uluslaşmamış halklarda şiddeti yaratan romantik açılardan incelenmekten ziyade, okuryazar oranın az denecek seviyede dahi olmadığı bir toplumda, inanç üzerinden kökenleri bin yıldan eski bir ideolojinin sonucu olduğu teziyle incelenmesini zorunlu kılacaktır.

Hamidiye alaylarını özgünleştirmeden önce Osmanlı'da yaşayan Kürtlerle iktidar arasındaki ilişkileri Çaldıran savaşından sonraki İslami ilişkiler hakkında kısaca şu anlaşmalara sığdırmak gerekir. Burada bahsedilen emirler, Kürtlerdeki aşiretler sistemine göre erkek egemen tahakkümü elinde bulunduran kişidir ve siyasal bir olgunlaşma ürünü değildir.

1.Kürt emirlikleri Osmanlılara bağlı özerk bir yapıya sahip olacaklardır.

2.Kürt emirlikleri babadan oğula geçecek, bu padişah fermanıyla onaylanacaktır.

3. Kürtler, savaşlarda Osmanlı ordusuna asker vereceklerdir.

4. Kürtler, Osmanlılara vergi vereceklerdir.[780]

Bu içerikler tarihin genel ve yaşanmış akışına göre irdelendiğinde Kürtlerin Osmanlı'ya askeri amaçlı göçleri ve yerleşik Hristiyan nüfus çevrelerinde ezici

779 https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1896/12/18/108268950.pdf

780 Amedi Botan, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, İstanbul: Fırat-Dicle Yayınları 1991, C.1, S.125

çoğunluğunun göçebe olarak yaşamaları ve İslam'la ilişkisi kolay anlaşılacaktır. Bu anlaşmanın ortaya çıkışında Yavuz Selim tarafından gerçekleştirilen Alevi katliamları, Mısır'da al-Azhar'a yerleşen Kürt ulema ve halifelik arasındaki ilişkiler, Kürtler ve Osmanlı arasında ulus kimlikten ziyade İslami kimliğin rol oynadığı görülecektir. Bu yüzden 16. Yüzyılda halklaşmamış ve aşiret seviyesindeki bir toplumun 20. Yüzyılın başında uluslaşmasını düşünmek veya kabul etmek anlamsız olacaktır.[781]

Ahmedi Botan'ın çalışmasında dikkat çeken bir başka sorun, coğrafik isim olarak Kürdistan kavramına kitabı yazdığı tarihten bakışıdır. Eserinde Hristiyanlık başlığı altında yazdığı birkaç satırlık tutarsızlıkta, İslami kökeni açığa çıkaran tarihsiz tezler vardır.

Kürdistan'ın Romalıların işgalinde kalan kesiminde büyük kısım Kürtler Hiristiyanlık dinini kabul ettiler. Ermeniler arasında da Hiristiyanlık dini M.S. 33 yıllarında yayıldı.[782]

Yazarın anlattıkları, bir taraftan kendi halk tarihini bilmediğini gösterirken, Kürdistanlaştırılmış Ermenistan'da ve Asuristan'daki Kürt olmayan halkları da basit bir tümceyle Kürtleştirmektedir. Bu içeriklerdeki İslami ideolojinin etkisini, Kürtlerde Belirli Günler ve Bayramlar başlığı altında anlatılanlarda görülmektedir. Yani, Kürtlerin tarihsel varlığında İslam'ın yarattığı din sosyolojisinin etkin olduğu gözlenmektedir.[783]

16. Yüzyılda Osmanlı tahakkümündeki Anadolu, Ermenistan ve Mezopotamya'yı dolaşan Fransız kralı elçilerinden Monsieur d'Aramon'ın seyahatnamesi incelendiğinde, bugün Kürdistan adlandırılan bu bölgelerde Ermeni, Yakubi, Yahudi gibi halkların varlığını ve hiçbir Kürt yerleşkesinden bahsedilmediğini belirtmekte fayda vardır.[784] Bu ayrıntılara Kürt yazar veya tarihçileri genel olarak Hristiyanlık yanlısı olduklarından taraflı yazıldığı tutarsız gerekçesini getirirken, yazar psikolojisi açısından kendi taraflılıklarını açığa çıkarmaktadırlar.

Osmanlı veya Türk tarihinde din, dil ve inançları farklı olan ve katledildikleri bölgenin yerleşik kadim halkına karşı yürütülen barbar bir soykırımın *Ermeni Katliamı* olarak adlandırılması, Osmanlı toplumunda bir dizi kültürel ve iktisadi faktörlerle birlikte Ermenilerin uluslaştığını gösteren tanım olarak kabul etmek gerekir. Bu katliamı klasik anlamda İslami birlik içinde yürüten halklardaki dini inançla ideolojikleşmeyi Ziya Gökalp bir şiirinde şöyle vurgular.

Hatta ben olsaydım Kürd, Arap, Çerkeş,

---

781 Hüseyin Yılmaz, Doğu Gerçeği ve Müslüman Kürtler, İstanbul: Timaş Yayınları 1992, S.38; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık 1987, S.91

782 Amedi Botan, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, İstanbul: Fırat-Dicle Yayınları 1991, C.1, S.76

783 Age, C.1, S.80-81

784 Jean Chesneau, D'Aramon'ın Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya, İstanbul: Dergah Yayınları 2012, S.37, 48-49, 57-58, 60

İlk gayem olurdu Türk milliyeti
Çünkü Türk kuvvetli olursa, mutlak,
Kurtarır her İslam olan milleti! [785]

Ziya Gökalp'in bu dizelerinde saf bir panizlamizm ilkesi görülmektedir. Bu ilkeye göre Türkler, İslami halkların yegâne önderidir. Dizelerin sahibi Gökalp Ziya'nın, Kürt mü Zaza mı olduğu tartışmasını bir tarafa bırakarak, dizelerdeki mantıkla tarihteki Türk ve Kürt birlikteliğine yaptığı vurgu, aslında bu halkların siyasal hanesine kara lekedir. Türki veya Farsi isimlendirme olan Çerkes halkının, bir sosyolog tarafından herhangi bir keş vurgusuyla *Çerkeş* olamayacağını bilmesi zorunludur. Bunun nedeni, kesinlikle her kim olursa olsun, insanları, toplumları İslam altında birleştirme istemindeki arkaik karekter belirgindir. Bir halkın veya kimliğin olmak hali, varlığıyla onun kendisidir. Bu bariz sosyolojik gerçeği göremeyen sosyoloğun amacı, üzüm yemek değil, bağcıyı dövmektir. Yani Kürt'ü, Arap'ı veya *Çerkeş*'in varlığıyla kabul etmeyerek, onlara Türklük hamallığı yaptırmaktadır. Ki bu dizelerdeki edebi olmayan mantıkta, İttihat Terakki'nin toplum mühendisliği aktarılmıştır. Kürt, Arap, Çerkeş, varlıklarıyla sadece Türklüğün malzemesidir. Aradan geçen yüz yıl sonra bu dizelerde metafizik iksir olarak takdim edilen İslam'ın Kürt'ü, Arap'ı, Çerkeş'i neden kadar kurtardığını, onların dışındaki dördüncü objektiflere sorma gerekir. İnanç, örnekteki veya tarihteki faşizan dinamikler daha yeni oluşan Türklüğe araç edilmektedir. Ziya Gökalp'in Panislam-Pantürkist bilincinde birinci evre örneği olan düşüncelerde Osmanlıcılık hâkimdir. İkinci sosyolojik evresinde ise Arap ve Çerkeş adılları kaybolarak bir birini yadsıyan Türklük ve Kürtlük kalmıştır.

Kürtleri sevmeyen bir Türk varsa Türk değildir,
Türkleri sevmeyen bir Kürt varsa, Kürt değildir.[786]

Bu dizelerin aritmetik algoritması çok basittir. A, B'yi sevmiyorsa A değildir, B'den da A'yı sevmeyen varsa, o da B değildir ama, kendisi de bu şartlanmayı içselleştirmiş üçüncü tanrı gibidir.

Sosyolog olduğu iddia edilen bir insanın sosyolojik tezleri, çok basit ve saf insani veya hayvani duygu olan sevgi üzerine indirgendiğinde, tezlerin kökeninde insani mantıksal sistem yerine, inkârcılığın hâkimiyeti görülecektir.

Hamidiye alayları, Kürt tarihinde bir başka halkı, ulusu yok etmek için gönüllü ihtirasla kurulmuş en büyük Kürt örgütlenmesidir.[787]

Bu gerçeği sultan II. Abdülhamid, siyasi anılarında anlatırken, bu alaylar hakkında eleştirileri kabul ederek, biraz daha ayrıntı kazandırmaktadır.

II. Abdülhamid, tahta geçtiğinde ve özellikle çevresinde devşirme bir kökenden gelen Mehmet Zeki paşa örneğinde olduğu gibi, İslamlaştırma ve Türkleş-

785 Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, İstanbul: Toker Yayınları 2013, S.12
786 Age, S.12
787 Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi 1966, C.13, S.147

tirme amaçlıdır.[788] Kafkasyalı Mehmet Zeki paşanın II. Abdülhamid'e benzemesi ve payitahtın müstakbel eniştesi olması, Hamidiye katliamlarının saraylılarla Kürt ağaları arasındaki uyumla şekillendirildiğini göstermektedir.[789]

II. Abdülhamid, kendisinden önceki Osmanlı sultanlarının başaramadığı bir konuya, Türk unsurunu kuvvetlendirmek için Türkleştirmeyi öne çıkarmıştır. Bu yüzden de 1890 yılındaki Kürtler, aşiret şeklinde yaşadıklarından uluslaşma sürecinin yakınında dahi değillerdir. II. Abdülhamid ve Hamidiye alayları örneği, uluslar çağında ve Kürtler bağıntısında karşımıza en eski toplumsal mühendislik projesi çıkmaktadır. Türkleştirme ise yerleşik hayatla başlayacaktır. Kuzeyden gelen ve göçebe karakterli Çerkesler de sosyolojik açıdan aynı özellikleri taşıyan bir halktır. Vatansızlara yer, mekân ve zenginlik sunulduğunda, bu insanların Türkleşmemesi için herhangi bir sorun kalmayacaktır.

Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize mal etmek şarttır. Türk tahtına çıkmış olan seleflerimin en büyük kusuru Slav unsurunu, Osmanlılaştırmamış olmalarıdır. Bu tabiî kolay bir iş değildir. Mamafih Rum ve Ermenilerle kan karışımı daha kolay husule gelmiştir. Fakat al-Lah'a şükür kanımız üstünlüğünü muhafaza etmiştir.[790]

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi sultan Abdülhamid, annesinin Ermeni ailesinden kaçırılarak saraya satılmış biridir. Bu gerçeklerle birlikte çocuk yaşta annesini kaybetmiş ve değişik etnik baskılar altında psikolojik şekillenmiş bir insan olduğu gerekçesiyle normal çocukluk yaşadığını düşünmek anlamsızlaşacaktır. Bu gerçekler, onun kızıl sultan olmasına af değildir. İnsanların çoğunluğu kendi ekonomik açlıklarından dolayı saray yaşamını idealleştirdiklerinden, bu kapalı dünya içinde olan bitenlerden bi- haber şekilde, yabancılaşmış algılarında böyle soyut dünyayı idealleştireceklerdir. Osmanlı sarayı aile sisteminde Ermeni bir anneden doğan Abdülhamid'in Ermenileri katletmek istemesi önünde, bu obsesyon dâhilinde gelişen İslami değerlere göre herhangi bir engel kalmamıştır. Bu sorun, bu insanın yüzbinlerce veya minyonlarca insanı katletmesine neden olma açısından incelendiğinde, meselenin sadece Abdülhamid ile başlamadığı gibi onunla da bitmediğini gösterecektir. Bilgisizlik gerekçeli nedenlerden bu adam açık açık, damarlarında O, A, B, AB ve ± RH faktörlü kan aktığına değil, diğerlerine göre üstünlüğü olan bir kana sahip olduğuna inanmaktadır. Görüleceği gibi kan, artık organik bir enerji ve oksijen taşıyıcı sıvı değil, faşistleşmiş bir kurgudur. Bu ve bunun gibi insanların bilinci, yaşadığı şartlarda ancak bu kadar gelişecektir. Onun varoluş ilkesinde, İslam ve Türkçülük hâkimdir. Bu hâkimiyetten dolayı da Ermenilere karşı Kürtleri veya Ka-

---

788 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.32-33

789 Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925, Ankara: Öz-Ge Yayınları 1992, S.29

790 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.73-74

zakları aracı olarak kullanması olağanlaşacaktır.

Kürt alaylarını teşkil ettiğim için, Avrupa gazeteleri acı tenkitlerde bulunuyorlar ve bu teşkilât meydana geldiğinden beri Kürtlerin, Şark vilâyetlerindeki Ermenilere daha vahşice davrandıklarını iddia ediyorlar ve bizim tarafımızdan teşkilâtlandırılan bu Kürtlerin, istiklâllerini ilân etmek için bize karşı isyan edeceklerinden endişe ettiklerini söylüyorlar.[791]

Osmanlı sarayında kurulan Hamidiye alayları ve yaptıkları katliamlar hakkında sonradan söz alarak savunmalarını yazan II. Abdülhamid, Hamidiye alaylarının Ermenilere vahşice davrandıkları konulu eleştirilerde Kürtlerin de kendilerine isyan edeceklerini vurgulamaktadırlar. Bu gerçeklik tarihin bir cilvesi değildir. Sadece kendini ulus kabul ederek öz yönetimini gerçekleştirmek isteyen tüm halkların yapmak zorunda olduğu bir davranıştır. Soruna yer ve zaman açısından baktığımızda, Hamidiye alaylarının katliam alanları Kürdistan değil, Ermenistan'dır ve bu eylemlerde bir halkın siyasal veya özgürlük istemleri doğrultusunda siyasal iktidara karşı mücadelesinden ziyade, bu bölgede Kürtlerden eski kadim halkına karşı katliamlara girişmişlerdir. Hamidiye alayları hakkında yorum yapan birçok Kürt politikacı, Kürtlerin bu alaylara aldatılarak alındıklarını uydurarak, Ermenilerin katliamdan soykırıma uzanan hazin tarihlerindeki rollerini, yumuşatma amacı taşımaktadır. Bütün eylem ve yayılmaları, tarihe barbarlık olarak geçen Hamidiye alayları, sadece sarayın isteği doğrultusunda kurulmuş askeri birlikler değildir. Konunun başında Tahsin paşanın Yıldız sarayı anılarında Kürt aşiret ağalarının Yıldız sarayından düzenli misafir edildiklerine işaret edilmiştir. Meseleye misafirlik açısından bakıldığında, saraya misafir olanların, saraya gönüllü misafir sıfatıyla gittiklerini de bu döngüye eklemek gerekir. Yani Kürtlerin Hamidiye alaylarını oluşturmaları, sadece II. Abdülhamid ve Zeki paşa projesi olmadığı, aynı zamanda Kürtlerin isteğinde gelişen iki taraflı gelişen bir proje olduğunu belirtmek gerekir.[792] Başlangıçta 16 Kürt aşiret reisi imza veya mühürleriyle 1896 yılında yapılmış başvurularda Sultana emiru'l-müminin hitabıyla aşiretlerinin Hamidiye alaylarına alınması için başvurularda bulunurlar.[793] Bu konuda Haydaran aşireti ağalarından Müşir Şakir paşa aracılığıyla saraya yazılan mektupta, kendilerini *Diyarbekir çöllerinden gelmiş* tanımlarken, yaşadıkları süreci de bilmemektedirler.[794] Bunlar, göçebedirler ve yapacakları katliamlarla boşaltılan köylere yerleşme amacındadırlar. Türk tarihi kaynaklarında Kürtlerin Hamidiye alaylarına yaptıkları gönüllü başvuruları, bu aşiretlere tanınan vergi muvaffakiyeti ve Panislamizm amaçlı Osmanlı'ya bağlılıklarını

---

791 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.74

792 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.47

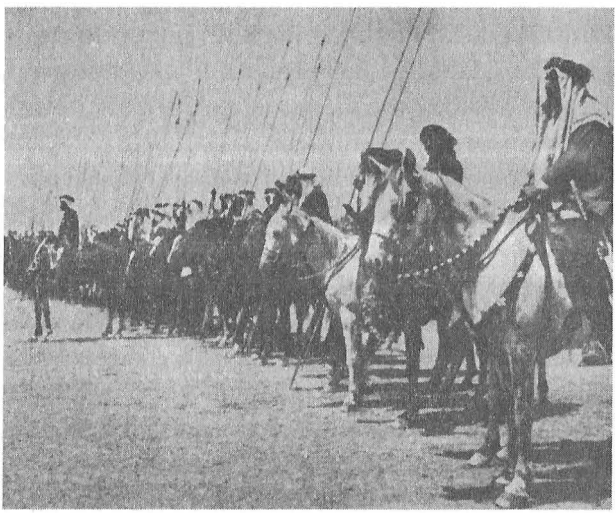
793 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.47-48

794 Age, S.48

dile getirmektedir.[795] Bu tespitler, çalışmayı yapanların 20. Yüzyılın son çeyreğinde Pantürkizm düşlerine hizmet etmesine rağmen, bahsedilen dönem ve şartlarda Panislamizm'e hizmet ettiklerini göstermektedir. Hamidiye alaylarının bu amaçlara hizmet eden veya Müslüman olmayan halkların iktidar tarafından özel olarak seçilmiş amaçlı birlikler olduğunu görmek için, önce kurucu sultan Abdülhamid tarafından Kürt Kazakları şeklindeki adlandırmaya dikkat etmek, sonra da bu alayların kuruluşu ve liva sıralamasına göre, Ermeni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yapılandığını göstermek gerekir.

Her ne kadar paşalarımızdan bazılarının da "Kürt kazakları" ile teşkil ettiğimiz alaylara itiraz ettikleri bir hakikat ise de fikir, Erzurum'daki eski IV. Ordu kumandanı Zeki Paşa'ya ait olduğundan, bu meslektaşlarını kıskanmış olmalarına da delâlet edebilir.[796]

Kürtler, Kazak değillerdir. Buradaki Kazak vurgusunun gerçeklik kökenlerini, aynı kökenden gelen Çerkeslerin bu katliamlara nasıl aracı edildiğini de açıklamaktadır. Zaten bu alayların başında bulunan Çerkes Süleyman paşa ve ardından Hacı Ahmet paşa komutası, Kürtlerden Kazak yapma amacını açığa çıkarmaktadır.[797] Tarihsel gerçekler bu şartların doğru yorumlanmasıyla gerçekliğini kaybetmeyeceklerinden, kazak Kürtlerle kazak Çerkesler arasındaki yakınlaşmanın anlaşmalı kökenlerini görmeyi, artık bu geçmişi objektif öğrenmek isteyen insanların bilincine bırakmak gerekir. 1892 yılında Ermenistan'ı dolaşan Eduard Nolde, Osmanlı hükümetinin Rusya ile savaşından sonra sayıları 200 bin dolayında Kürt süvarilerin, Kazaklar gibi silahlandırıldığını anlatır.[798] Bu gerçeklik, Hamidiye alayları hakkında yayınlanmış resimlerin tümünde, Kör Hüseyin özelinde de belirgin bir şekilde görülmektedir.

Resim 14: *Hamidiye Alayları Arap Birlikleri*[799]

795 Age, S.49-50

796 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.75

797 Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, İstanbul: Belge Yayınları 2004, S110

798 Baron Eduard von Nolde, Reise Nach Innerarabien, Kurdistan und Armenien 1892, Braunschweig: Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn 1895, S.226-227

799 Mesut Uyar, Edward J. Erickson, A Military History Of The Ottomans, Santa Barbara: ABC-CLIO 2013

Resim 15:
Hamidiyeli Ağrı Hayderan Aşireti Reisi Kör Hüseyin Paşa ve Kazak Kürt Askerleri

Birinci Liva merkezli Hamidiye alayları, Karakilise'de (Karakulliya) kurulur ve Zilan, Karapapak, Adamanlı, Haydaranlı, Celali, Şazili aşiretlerinden oluşan toplam 12 alay yerleştirilir.[800]

İkinci Liva merkezi Hınıs'tır ve Cemadanlı, Cibranlı, Zikiranlı, aşiretlerinden toplam yedi alaydan meydana gelmiştir.[801] Aynı şekilde Manzikert'de üçüncü Liva bölgesinde Sıpkanlı, Karapapak, Hüsnanlı aşiretlerinden toplam sekiz alay bulunmaktadır. Alay sıralamasına göre Zilanlı ve Sıpkalı aşiretleri, Hamidiye bünyesindeki ilk üç alayı oluştururlar. Dördüncü liva Van Erciş'te Haydaranlı ve aşiretiyle toplam dokuz alay kurulur. Beşinci liva Erzurum Başkale'de Murki, Milan, Şimsiki, Şukuftive Takuri aşiretleriyle altı alay bulunur.[802] Son olarak Mardin'de Milli aşiretiyle altıncı liva oluşturulur.[803] Said-i Kurdi, Hamidiye alayları ve Milli aşireti arasındaki ilişkiler, çalışmanın son cildinde ayrıntılı incelenmiştir. Bu sonuçlar, Hamidiye alaylarının bir taraftan neden Osmanlı Ermenistan'ında kurulduğunu gösterirken, tarihe günümüzden bakan her insanın açık açık görmesi gereken, Kürtler, Hamidiye alayları ve göçebe Kürtlerin yerleşik hayata geçişi konulu gerçekleri de pekiştirmektedir.

Kürtlerin babası II. Abdülhamid ve ağaların birlikteliğinden ortaya çıkan bir başka projeyi daha anımsatmak gerekir.

Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok

---

800 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.53

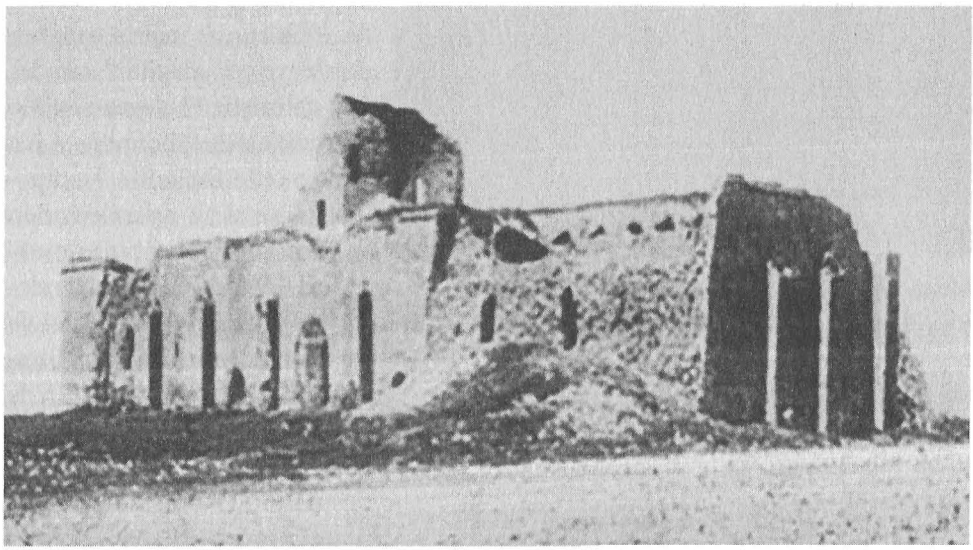
801 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.54

802 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.54

803 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.54

büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri "itaat" fikri, kendileri için de faydalı olacaktır... Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hıristiyan Ermeniler nazır (bakan) mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir?[804]

Kürtlerin Osmanlı devlet sisteminde yükselmeye başlamaları, II. Abdülhamid döneminde başlar. Hiç kimse Kürtlerin Osmanlı veya Türkiye'de yükselmesine karşı değildir. II. Abdülhamid'in hatıralarından alınan sözler, döneminde devlet sisteminin Panislamizm'le çalıştığını göstermektedir. Bu dönüşüme Osmanlı seçim sistemi ve bu seçimlerde Kürtlerin var olan yasalara bağlı herhangi bir yasak olmaksızın aslında iktidar ve İslam aracılığıyla aşiret mekteplerinde bazı ağaların çocuklarını devlete memuriyet amaçlı, yani katliam aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Resim 16: *Tur Abidin'den Nisib'e giderken Ermeni Tepesi adıyla anılan bir yerleşkede Ortaçağda inşa edilmiş ve Ömer Yasaları sonucu önce camiye çevrilmiş sonra harabeye bırakılmış bir Ermeni kilisesi.* [805]

Resim 17:
Bu kiliseye pencere camlarındaki süslemeler [806]

804 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.52

805 Ewald Banse, Auf den Spuren der Bagdadbahn, Weimer: Alexander Dunker Verlag 1903, S.73

806 Ewald Banse, Auf den Spuren der Bagdadbahn, Weimer: Alexander Dunker Verlag 1903, S.82

Hamidiye alayları hakkında anlatılan bu açıklamalar, Kürtlerin bu bölgedeki sadece askeri amaçlı yerleştirilmiş misyonlarını gösterirken, anlamak isteyenlere de II. Abdülhamid bilincinde Kürtlerin, şimdi yaşadıkları bölgelerin yerleşik halkı olmadıklarını göstermektedir.

Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri "itaat" fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileriyle övünecekler ve bir miktar zapt-ı rapt altına girmeğe gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan "Hamidiye" alayları sonunda kıymetli bir ordu hâline geleceklerdir.[807]

Hamidiye alaylarının kuruluşu konusunda Osmanlı tarihinde savunulan temel tez, merkezi otoriteyi sağlamak, doğuyu Rusya ve İngiltere'nin politik amaçlarından korumak için kurulduğu çarpıtması yapılır.[808]

Bu düşüncenin tutarsızlığını görmek için II. Abdülhamid devrinde Osmanlı coğrafyasını göz önünde bulundurmak sorunludur. Osmanlı imparatorluğu bu süreçte üç kıtada Afrika kıtasının kuzeyinden Suriye, Mezopotamya, Balkanlara hâkimdir. Dolayısıyla Hamidiye alaylarının II. Abdülhamid devrinde merkezi otoriteyi sağlamak amaçlı kurulduğu tezinin kökenlerinde cumhuriyet sonrasındaki politik algılara saplanarak düzenlendiği belirginleşecektir. Dahası Balkanlarda Arnavutluk, Makedonya, Romanya, Bulgaristan gibi hiçbir bölgesinde veya kuzey Afrika'da Magrib, Libya, Mısır, Filistin veya Suriye ve Mezopotamya'da sanki siyasi otoriteyi sağlama sorunu bulunmadığına dikkat çekilmemiştir. Burada yazarın kendi tezlerini yazdığı süreçteki coğrafyaya odaklanarak, yapay bir şekilde Osmanlı imparatorluğunun II. Abdülhamid döneminde siyasi otoriteyi sağlama amacına hatalı odaklanma gözlenmektedir. Osmanlı'nın doğusu Osmanlı kaynaklarında da vilayet-i sitte veya Ermenistan adıyla anılmaktadır. Bu açıklamalara Osmanlı kaynaklarında Ermenistan olarak adlandırılan bölgenin, doğu Ermenistan değil tarihsel Ermenistan olduğunu anlamak için kısa bir açıklama yapmak gerekir.

Osmanlı kaynaklarında veya Kâzım Karabekir gibi İttihat ve Terakkici subayların kullandığı Ermenistan tanımını, soykırımla beraber açıklamak sorun olmayacaktır.

II. Abdülhamit ve Hamidiye alayları tarafından başlatılan sistematik katliamlarda Ermenistan adı anılmaktadır. Aynı şekilde Osmanlı Dâhiliye nazırı Talat, Osmanlı'nın şark vilayetlerini *müstakil Ermenistan* adıyla anlatırken, bu bölgede Türk ve Kürt köylerinin olduğu eklenmektedir.[809] Bu ismi kullanan bütün Os-

---

807 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.75

808 Edward J. Erickson: Osmanlılar ve Ermeniler, İstanbul 2015, S.84-85; Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.22-23

809 Enver Bolayır, Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul: Güven Yayınevi 1946, S.58-59

manlı tarihçileri, yaşadıkları dönemlerindeki tarihsel Ermenistan'ı aynı isimle adlandırırlar. Aynı süreçte bu bölgenin adı hiçbir Osmanlı tarihçisi, bu bölgeyi Kürdistan adıyla anmamaktadır. İkinci bir etken ise Ermenilerin sistematik katliamlarının soykırıma eşdeğer sonuçlar doğuracağını bu tarihçiler düşünememektedirler. Yani İttihat ve Terakki iktidarı ve 1915 sonrasındaki tehcir kanunun artık kontrolsüz bir katliama dönüşeceği sonuçlarından bahsetmeleri de imkânsızdır. Demek oluyor ki, Osmanlı kaynaklarındaki Ermenistan adlandırması, günümüzdeki Ermenistan değil, vilayet-i sitte Ermenistan'ıdır. Zaten Osmanlı Rus savaşları tarihinden hareket ederek Çarlık Rusya'sı tahakkümündeki doğu Ermenistan'ın tarihsel Ermenistan'ın küçük bir parçası olduğu sonuç gerçeğiyle büyük Ermenistan olarak adlandırılması da anlamsızlaşacaktır. Bu katliamlar, dolayısıyla soykırım, Ermeni halkını yok edip, Ermenistan'ı tarihsel coğrafyadan bütünüyle silme amaçlıdır. Ermenistan adı, Osmanlı kayıtlarında kullanılsa da yazı ile kültürleşme yaygın olmadığı ve günümüzdeki siyasal, coğrafik bilgilerle tarihsel tanımlar yapma söz konusu olmadığından, bu insanların düşlerinde geleneksel Osmanlı vizyonları vardır. Nasıl ki savaşlarla Viyana'ya geldik öforisi, bir bütün olarak soykırım sürecinin temel ideolojisidir. İbrahim Temo, yazdığı bildiride bunu dile getirir. Dolaylı bir şekilde Ermeniler çıbandır, görüldüğü yerde başı ezilmelidir. Bu mantık, Türki faşist ideolojilerde günümüze kadar yaşamıştır.

Bu amaca hizmet eden örgütlenmelerin başında elbette Hamidiye alayları gelmektedir. Osmanlı sisteminde, Kürtler ile Türkler arasında olmayan ulusal bilinçten dolayı İslami kardeşlik vardır. Bu kardeşlik dağılan Osmanlı'ya kadar devam etmiştir. Kürtlerin uluslaşma süreci, soykırım gerçeğinden sonra ortaya çıkan sonuçtur. Bu sonucun köklerinde ise Kürtlerdeki tarihsel ulus bilinci değil, katliamla ele geçirilmiş bölgeleri kendi kültürel yaşam alanları olarak adlandırma seçeneğini yaratmıştır.

Bu gerçekler ışığında Hamidiye alaylarının kuruluş gerekçesini, özelde Ermenilerin, genelde ise Asuri, Nestoryan ve Keldani gibi diğer Hristiyan halkların aşiret birlikleriyle serbest katli amaçlanmaktadır. Bu alaylarda görevlendirilen başıbozukluğu bilinen birliklerin başlangıçtan sona kadar Müslümanlara karşı katliamlar gerçekleştirdiği de bilinen basit ayrıntılardır. Ruslar ve İngilizlerin Doğu Anadolu'da Ermenilere odaklı hiçbir özel politikaları yoktur. Ermeniler, Rusya'daki politik hareketlere öncülük ettiklerinden dolayı sevilmedikleri gibi, dini açıdan Rus Ortodoks kilisesinin dini tahakkümünü kabullenmedikleri için de istenmezler. İngilizlerin doğu Anadolu'daki amaçlarının anlamsızlığına değinmeden evvel, İngilizleri Berlin konferansına müttefik olarak davet edenin II. Abdülhamid olduğunu belirterek, Kıbrıs'ı mükâfat ettiğini unutmamak gerekir. Bu açıklamalardan sonra Doğu Anadolu adı verilen Ermenistan'da kurulan Hamidiye alaylarının yarattığı katliamların Osmanlı'da yeni bir arkaik mantık yarattığını görmek gerekir. Bu şekilde de II. Abdülhamid politikalarını sürdüren

İttihat ve Terakki döneminde bu katliamlar artık sistematik soykırıma dönüşmüştür. Buraya kadar tarihsel geçmişin analizi için öne çıkarılan temel ayrıntılara bir de Avrupa'daki uluslaşma ve bağımsızlık hareketlerini dâhil ettiğimizde, Hamidiye alaylarının Osmanlı'nın doğusunda petrol ile önem kazanan Ortadoğu'ya giden yol üzerindeki Ermenilerin katli amaçlı kurulduğu gerçeği somutlaşacaktır. Bu ayrıntıların hiç- birinde günümüzün veya cumhuriyet dönemi politik sorunları etkisinde kalınarak doğu Anadolu şeklinde günümüzün katliamlarını anımsatan yöntem kullanılmamıştır. Tarihsel gerçeklik, tarihsel terminolojin ürünü veya türevi olmak zorundadır. Bu süreçte Osmanlı Ermenistan'ında ulusal bilinç, Ermenilerde mevcuttur. Bu bilince sahip olmayan Kürtler ise, Hamidiye alaylarının temel gücü olarak kullanılmışlardır. Yine tarihsel geçmişte kalındığında Kürtlerin, bu katliamları hem Panislamcı politikasına uyumlu hem de göçebelikten yerleşikliğe geçmek için yaptıkları gerçeği somutlaşacaktır. İki boyutlu bu tarihsel ayrıntıların II. Abdülhamid tarafından şekillendirildiğini anılarından okumak gerekir.

Şark eyaletlerimizdeki Ermenilerin, şikâyetlerinde pek çok defa haklı olduklarını inkâra imkân yok ise de mübalâğa ettiklerini söylemek de yerinde olur. Ermeniler hiç de hissetmedikleri bir acı için ağlar gibidirler. Büyük devletlerin arkasına gizlenip, on ufak bir sebeple yaygara koparan, kadın gibi nazlı ve korkak bir millettir. Kürtler ise tam aksine kuvvetli ve kavgacıdırlar.[810] *Çobanlıkla geçinen bu vahşi sert adamlar, tarihi bilinmeyecek kadar eski zamanlardan beri bu eyaletlerde yaşamış olduklarından Ermenilere yabancı gözüyle bakarlar. Buralarda Kürtler daima efendi, Ermeniler uşak addedilmiştir.*[811]

Bu milis örgütlenmesinin tarihi incelenirken sadece II. Abdülhamid döneminki yapısıyla değil, İttihat ve Terakki döneminde süvari veya atlı süvari alaylarına dönüşen tipik örgütlenme modelini Dersim bölgesine indirgeyerek incelemek gerekir. Hamidiye adı, kurucusu ve neferlerinin söylediği marş birleştirildiğinde ve sultan abd'ül-Hamid adı Arap semantiğiyle incelediğinde, al-Hamd'a, hamd edilene kulluk yapan anlamındadır. İslam toplumlarında kullanılan bütün teofor isimlerde olduğu gibi bu isimde de kişinin tanrısallaştırılması, tüm yaptıkları yanında bir başka sorundur. Kuruldukları dönemde bu alaylara, *Oğuz alayları* adının verilmesi de düşünülmesine rağmen, Hamidiye adında kalınması, teofor isimlerin kişiye indirgendiği toplumlarda mantıksal veya metafizik bilincin gelişmediğini de göstermektedir.[812] Bu çerçevede Hamidiye adı, Hamid'e bağlı olanların birliği, ordusu, gücü anlamında olup, kuruluşunda Türk-Kürt ve diğer İslami azınlıklarla II. Abdülhamid önderliğinde ula-

---

810 General Helmuth von Moltke, Kürtlerle ve Kürtlere karşı giriştiği savaşlarda Kürtleri yer yer korkak ve tehlike anında birlikleri bırakıp kaçtıkları şeklinde tanımlar. Bu açıklamalar, reel hayatın ve yaşamda kalma prensibinin yegâne bir parçasıdır. Bkz. Helmuth von Moltke: Moltke'nin Türkiye Mektupları, İstanbul: Remzi Kitabevi 1969, S.180

811 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.84

812 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.62

şılacak hayali zaferlerden dolayı Muhammediye adında olduğu gibi kutsama amaçlı verilmiş bir isimdir.

Bu geleneğin Kürt toplumunda gözlenmesi çok normal bir tarihsel gerçektir. Kızılbaş Zazaların teofor anlam itibarıyla bu isim etrafında Abdülhamid'e kulluk etmeleri, bu dönem Alevi toplumundaki düşük bilinç seviyesini ve çıkar ilişkilerini göstermektedir. Bu çerçevede Muş'tan Dersim'e gelen Kürt Hamidiye alayları desteğinde askeri birlikler kurulması, yörenin Osmanlıdaki tarihsel geçmişine uyumlu aşiret alayları örgütlenmesini yaratacaktır.[813] Hamidiye alayları, askeri bir örgütlenme değildir. Olmadığı için de Hamidiye geleneğinde aşiret hiyerarşine göre kurulmuş, ağanın komutan olduğu, neferlerinin tümünün aynı aşiretten olmasına özen gösterilmiştir.[814] Bu sebepten dolayı da alaylarda 4-6 arasında birlik ve 512-1152 arasındaki asker sayısının nedenleri anlaşılacaktır. Türk askeri kaynakları Hamidiye adıyla oluşturulan her alayın, 1200 aşiret askerinden oluştuğu belirtmektedir.[815]

Nicelik açıdan değişken olan bu ayrıntılar, hedef, ganimet paylaşması gibi sorunlu ortamlarda homojen bir hiyerarşi yaratacaktır. Hamidiye alaylarının inanç kökenli doğasında ve bulunduğu bütün bölgelerde saltanatın istediği ana amaç, Ermeni düşmanlığı ve ganimettir. Hamidiye alayları adının Aşiret alayları adına değiştirilmesi, II. Meşrutiyet sonrasında Mahmut Şevket paşa tarafından kararlaştırılır.[816]

İlk matbaayı Yahudiler kurmalarına rağmen Osmanlı matbaacılığının en eski halkı Ermenilerdir.[817] Bu matbaaların bastıkları kitapların içerikleri, ferman hükmünde kararla sınırları belirlenir.[818] Dolayısıyla Ermeni matbaalarında basılacak ve Kürtleri hem İslam'dan koparacak bir girişim olan İncil'in Kürtçeye çevirisini yaparken, özellikle misyoner okulları üzerinden Kürtler arasında olmayan okuma yazma yayılmaya başlar.[819] Profesör H. L. Kieser'in oluşturduğu kronolojik arşive göre Hamidiye alaylarının kuruluşu 1887'de kurulan Hınçak ve 1890'da kurulan Daşnak Partisi'nden sonra Osmanlı Ermenistan'ında bağımsız Ermenistan'ın kuruluşuna karşı İslami Kürtlerin milis olarak kullanılmasının amaçlandığı anlaşılacaktır. Bu yüzden Hamidiye alaylarının kuruluşunu

---

813 Hans-Lukas Kieser, Iskalanmış Barış, İstanbul: İletşim Yayınları 2005, S.206

814 Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925, Ankara: Öz-Ge Yayınları 1992, S.28

815 Felix Guze: Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesindeki Muharebeler, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları 2007, S.8. Bu kitabın Alman arşivlerinde herhangi bir kayıdının olmaması dikkat çekicidir.

816 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.62

817 Osmanlı'ya matbaayı ilk kez Yahudiler göçle gelen Yahudiler getirmelerine rağmen ve Müteferika'nın kurduğu matbanın iflas etmesinden sonra Osmanlıca kitap yayınlamayı Ermeniler yaparlar.

818 Ahmet Refik Altınay, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (110-1200), İstanbul: Enderun Kitabevi 1988, S.32

819 Hans-Lukas Kieser, Iskalanmış Barış, İstanbul: İletşim Yayınları 2005, S.206-207

1891 kabul etmek yerinde olacaktır.[820] Başlangıçta 21 alay olarak kurulması planlanmasına karşın 1892 yılında yaratılan alay sayısı 45, 1893 yılında 56, 1894 yılında 58, 1898 yılında 60, 1901 yılında ise 65'e ulaşmıştır. Ayrıca İslam toplumundaki potansiyelin 100 alay oluşturmaya yeteceği belirtilmektedir.[821]

Hamidiye alayları hakkında söylenmesi gereken bir başka gerçek ise, Ermenilere karşı tam bir faşizan kontrol sisteminin kurulmasıdır. Bu birlikler yer, zaman ve keyfiyete bağlı olarak Ermeni köylerine saldırılarının sergilenmediği süreçlerde saldırmadıkları köy ve yerleşkelerden ganimet veya zorunluluk şartıyla kendi ihtiyaçlarını karşıladıklarıdır. *Hamidiye Tezkeresi* adıyla düzenlenen kontrol sisteminde, zorunlu veya herhangi bir nedenle köylerinden bir başka yere girmek isteyen Ermenilerin isim ve yaşlarının yazıldığı bu belgeyle yolculuk yapabilecekleridir.[822] Kürtlerin gerçekleştirdikleri bu uygulamaların kökenlerini, doğru bir şekilde Ömer yasalarını indirgemek yerinde olacaktır. Ermeni Ulusal Arşivi belgelerinden yapılan derlemelerden, Hamidiye teskeresi yaptırımlarının 1915 tehcir sürecinde de uygulandığı ve bu teskerelerle yola çıkanların tümünün, yollarda hunharca toplu katledildikleri kayıtlıdır.[823]

Şimdi, hızlı bir şekilde örgütlenen Hamidiye alaylarına neden bu kadar çok katılımın olduğunu anlamak için, bu alayların özellikle Hristiyan nüfusun yaşadığı bölgelerde yağmacılığa başlayarak katledilenlerin köy ve topraklarının ele geçirildiği ve zenginleştikleri görülecektir. Bu tarihi anlamak için Beyazların Amerika'ya yerleşirken Kızılderili adını verdikleri yerleri nasıl katlettikleri, binlerce Hollywood filmine doğrudan veya dolaylı konu olduğunu düşünerek resimlendirdiğimizde, katliamın hangi boyutlarda olduğu katledilen halkların kayıpları açısından daha kolay anlaşılacaktır.

Dersim'i Hamidiye alaylarıyla Kürtleşme, dolayısıyla İslamlaştırma girişimi II. Abdülhamid döneminden başlar. Bu alayların adı daha sonra atlı süvari alaylarına dönüşür. Bu dönüşümün içinde olan iki isimden biri Seyit Rıza, diğeri ise okumuşluğu ile Seyit Rıza'yı etkileyerek ona akıl hocalığı yapan ve onu bu yola sokan baytar Nuri'dir. Burada bilinçli olarak kullanılan baytar Nuri adı, gerçekten de bu insanın hem Osmanlı dönemindeki adıdır. Zaza ve Kürt çevrelerce kendisine takılan Dr. unvanı hem yalandır hem de anlam açısından baytar olan birini hekimleştirerek yüceltme saptırması taşımaktadır. Ayrıca baytar Nuri'ye onu ideolojikleştirenler tarafından verilen doktor unvanını akademik bir çalış-

---

820 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.94; http://hist.net/kieser/mak2/chronoKu-Eu.html; Hans Lukas Kieser: Iskalanmış Barış, İstanbul 2005, S.206

821 Cezmi Eraslan, Hamidiye Alayları, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1997, C.15, S.462-464

822 Ermeni Ulusal Arşivi, Kadername, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915, İstanbul Belge Yayınları 2014, S.33

823 Ermeni Ulusal Arşivi, Kadername, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915, İstanbul: Belge Yayınları 2014, S.33-34

ma ile alma zorunluluğu günümüzde artık herkes tarafından bilinmektedir. Bu süreçte Dersim bölgesinde baytardan daha çok bir hekime ihtiyaç duyulması, onun bölge halkının sağlık sorunlarına derman olma amacında değil, aksine Hamidiye atlı süvari birliklerinde ihtiyaç duyulan baytarlıktan dolayı bu mesleği seçtiğini görmek gerekir.

Hamidiye isimlendirmesinin doğrudan sultan Abdülhamid'e atıf olduğunu gösteren tipik bir örnek da, 1881-1885 yılları arasında Nikolaidis Kalfa adıyla bilinen Nikolaidis Jelpuylo isimli Rum mimar tarafından yapılan ve Yıldız Camii olarak da anılan Hamidiye Camii'dir. Sultan Abdülhamid adına yapılan bu camiinin, hatalı bilgilerle Balyan kardeşlerden Sarkis tarafından yapıldığı anlatılır. Osmanlı'da Camii inşası ve diğer İslami yapıların inşasında Ermeni, Rum ve Asuri mimarların aktif oldukları ayrı bir araştırma konusudur. Bu konuda dikkat çeken ayrıntılardan biri, Sultan Ahmed camiinin Ermeniler tarafından inşa edildiğidir.[824] Bu bilgilerle Araplarda olduğu gibi Osmanlı'da da cami ve mescitlerin sadece Müslümanlar tarafından yapılması emrini içeren Kur'an ayetinin yoruma göre ihlal edildiğini belirtmek gerekir.[825] Zaten bu ayetin Kur'an'a, İslam toplumlarındaki cami ve mescitlerin önemli birçoğunu Hristiyan ve Yahudilerin mimari bilgileriyle yapıldığı gerçeğine kutsal gölge düşürmek amacıyla Kur'an'a sonradan eklendiğini de belirtmek gerekir.

Bu caminin inşa amacı, kendini Yıldız sarayına hapsetmiş olan II. Abdülhamid'in fazla uzağa gitmeden namaz kılmak için yaptırdığı bilinmektedir. Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Sultan Abdülhamid Hatıralarım* isimli eserde ilginç bir abartı bulunmaktadır.

Daima camilere devam ettiğini, Ramazanlarda Süleymaniye Camii'nde namaz kıldığını, o zamanlar camide açılan sergilerden alışveriş ettiğini hikâye tarzında anlatırdı.[826]

1900'lu yıllarda Topkapı sarayına biraz yakın olan Süleymaniye camiine düzenli namaza gitmek, Yıldız sarayında bir cami yaptırmaya bir anlam bırakmayacaktır. Yıldız yakınlarda bulunan Teşvikiye ve Ortaköy camileriyle aynı dönemde yapılan Ertuğrul Tekke Camisi veya kilometrelerce uzaklıktaki Süleymaniye gibi büyük bir camii adının anılması, bu anıların gerçekliğini zedelemektedir. Bu ayrıntıları üstün körü ve keyfi bir şekilde kabullenme seçeneği söz konusu değildir. Karşımızda hem tehlike altında yaşayan, hem de dış dünyadan korkan bir sultan bulunduğundan, bu tür açıklamalar üzerine mantıklı düşünmek gereklidir. Tarihsel araştırmanın tarihsel gerçekliği, ancak bu yöntemlerle açığa çıkacaktır.

Tahsin paşa II. Abdülhamid'in yanında Yıldız sarayındaki anılarını anlatırken, saray erkânı ile Kürt ağa ve şeyhleri arasında, Kürtlerle saray arasında var

---

824 Hrand D. Andreasyan: Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.13, Sayı:17-18, S.29

825 Kur'an, 9 Tevbe Suresi 18

826 Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit Hatıralarım, Ankara: Selçuk Yayınları 1986, S.25

olan ilişkileri anlatır. Bu ilişkiler, modern Kürt tarihi tarafından genel olarak inkâr edilmesine karşın, Tahsin paşa anılarının *Daimi Misafirler* başlığı altında Kürt ağa ve şeyhlerin sarayın daimi misafirleri olduğunu şöyle anlatır.

Abdülhamid'in bir de "daimî misafirleri" vardı. Bunlar memleketin muhtelif kıt'alarından celp olunmuş Kürt rüesası, Arap uleması gibi insanlardı. Bunların bir kısmı (misafirhane-i humayun) denilen ve az çok bir imarethane demek olan dairede otururlardı. Yemekleri saray mutfağından gider, hazinei hassadan kendilerine maaş verilir, çocukları mekteplerde meccanen tahsil ettirilirdi. Bunların daha mer'iyyülhatır olanlarına hususi konaklar tahsis olunurdu. Şeyh Cemadeddini Afgani, Şeyh Cevat, Maskat Emiri Seyit Fazlı Paşa vesaire bunlardandır. Abdülhamit bu siyaset sayesinde o adamların bulundukları mahaller ahalisinin isticlabı kulubuna muvaffak olduğu kanaatinde idi.[827]

Osmanlı verilerine göre II. Abdülhamid ile Kürt aşiretleri arasındaki ilişkileri düzenleyecek en önemli isim, sadrazamlığa kadar yükselen Kürt Said paşa olacaktır. II. Abdülhamit, İslam, aşiret mektepleri, Araplar ve Panislamizm akımından, hatta türev olarak İttihat ve Terakki'den doğan Kürt hareketinin nerede ve kimlerle nasıl örgütlendiği biraz önceki içeriklerde çok açıkça anlatılmaktadır. II. Abdülhamid'in Kürtler arasındaki diğer adı, *Ağaların veya Kürtlerin babası*'dır.[828] Said-i Kurdi'den mele Selim'e kadar birçok Kürt'te, II. Abdülhamid ve İttihat Terakki sevdası vardır.[829] Bu gerçeklik Osmanlı tarihinde Hamidiye alaylarını şimdiye kadar yapılmış araştırmalardan daha farklı incelemeyi gerektirmektedir. Bu yüzden tarihsel olayları farklı perspektiflerle tanımlamaktan ziyade, onların siyasal amaçları, neden sonuç ilişkileri ve kökenleri birlikte incelemek, tarihsel geçmişin hangi yalanlarla nasıl sistemleştirildiğini açığa çıkaracaktır. Burada tarih üzerine belirtilmesi gereken önemli bir analitik gerçeklik vardır. Tarih, güçlülerin yalanlarıyla sürekli çarpıtılmaktadır. Bu gerçeklik iç içe girmiş proseslerle oluştuğundan, açığa çıkarılması da aynı yöntemle mümkün olacaktır. Sultan II. Abdülhamid, Kürtler, İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında zorunlu bir ilişki vardır. Hamidiye alayları, II. Abdülhamit ve saraydaki Kürt paşaların aracılığıyla Kürdi kuvvetlerle Ermenilere karşı kurulur.[830] Hamidiye'ye katılan aşiretler, her aileden en az bir süvari vermek zorundadır. Fakat buradaki zorunluluk, günümüzdeki askerlik yasalarında olduğu gibi bir zorunluluktan ziyade, gönüllü zorunluluktur. Hamidiye alaylarındaki Kürt aşiretleri sözlü olarak boş devlet arazilerine yerleştirilerek, göçebelikten kopacakları düşüncesine, katliamlarla ganimet ve Ermeni mülkiyetini ele geçirme fırsatıyla bütünleşmiş-

827 Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Stanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi 1931, S.31

828 Eugene L Rogan, Alişan Akpınar, Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul: Aram Yayıncılık 2001, S.8

829 Kemal Süpandağ, Hamidiye Alayları Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul: Kemal Süpandağ 2012, S.283

830 Osman Nuri: Abdulhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1327, S.822; Mehmet Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi 1961, S.96-99

tir. Bu, Hamidiye aşiretlerine sağlanan bir başka imtiyaz da Osmanlı'ya vergi vermekten muaf tutulmalarıdır.[831]

Hamidiye alaylarına girme yaşı genel olarak 17'dir. Girenler üç yıl bu birliklerde askeri eğitim ve çıraklık dönemi yaşarlar. Hamidiye birliklerindeki askerler 30 yaşına kadar nizami, zorunlu askerdirler. Bu birliklerin komutanları, genelde aşiretin ağalarıdır. Hamidiye süvarileri, kırk yaşında sonra rezerve/yedek asker konumuna geçerler.[832] Hamidiye alayları Osmanlı iktidarı için çok az askeri harcamalar yapılarak veya yapılmadan oluşturulmuş birliklerdir.[833] Bu gerçeklik hem Kürt askerlerin ekonomik çıkarlarının hem de Osmanlı idaresi tarafından Kürtlerin Ermenileri katliama yönlendirildiğini açıklamaktadır.

Bu döngüye bağlı İslam toplumunda İstanbul'da başlayan okullaşma sürecine, az sayıdaki Aşiret mektebiyle Kürtler de dâhil olur. Yerleşik hayatta ve Hamidiye alaylarındaki Kürt ağa ve paşaların çocukları, bu okullara giderek kâğıt kalem ve eğitimle tanışırlar. Aşiretlerin kolağası rütbeli geneli ağa çocukları eğitimiyle, Hristiyan halkın eğitimle kazandıkları Osmanlı dairelerindeki memuriyetlerini engelleme amaçlıdır. Dolayısıyla Hamidiye alayları ve İslami dinamiklerle birkaç kuşaklık süreçte topluma hâkim olması amaçlanmaktadır.[834] Bu şekilde aşiret mektepleriyle Osmanlı'da kör veya topal aydınlanmanın birinci evresi başlar. Aşiret mekteplerinde dikkat çeken ayrıntılardan biri de şu gerçekliktir. Hepsi Müslüman olan gençler arasında sık sık dövüş ve kavgaların yaygın yaşanmasıdır.[835] Özellikle Kürt ve Arap öğrenciler arasında sık sık yaşanan kavgaların ardında ulusal bilinç veya toprak sorunu yoktur. Sorunların ardında genelde Kur'an'ı yanlış mı doğru mu okundun veya ahlaki tartışmaların büyümesi vardır.[836] Bu süreçteki insan, evrensel aydınlanma açısından bir yol ayrımındadır. Bu şekilde insanlar, ya kendi obsesif amaçlarını kültürleştireceklerdir veya aydınlanmanın kültürel basamaklarından ilkini oluşturacaklardır. Burada ulusal kültürün oluşmasında okuma yazma ve eğitimin rolüne dikkat çekmek gerekir. Bu ilişkilendirmeyi Osmanlıda matbaanın tarihçesiyle daha kolay ve net bir şekilde görmek mümkündür. Matbaayı ilk kuran halklarda uluslaşma süreci, uluslaşmayı sağlayan kültürel dinamiklerin hızla

---

831 Kemal Süpandağ, Hamidiye Alayları Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul: Kemal Süpandağ 2012, S.60

832 Stanford Jay Shaw, Ezel Kural Shaw: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cambridge 1977, C.2, S.246; Kemal Süpandağ, Hamidiye Alayları Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul: Kemal Süpandağ 2012, S.60

833 Kemal Süpandağ, Hamidiye Alayları Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul: Kemal Süpandağ 2012, S.93

834 Eugene L Rogan, Alişan Akpınar, Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul: Aram Yayıncılık 2001, S.8

835 Eugene L Rogan, Alişan Akpınar, Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul: Aram Yayıncılık 2001, S.30, 87

836 Eugene L Rogan, Alişan Akpınar, Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul: Aram Yayıncılık 2001, S.87, 93, 125-126, 159

gelişmesini sağladığından önemlidir. Bu şekilde daha yeni okulla tanışan ve okumaya başlayan veya meslek öğrenen Kürt azınlık, İttihat ve Terakki'ye bağlanarak İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet örneklerinde olduğu gibi politik faaliyetlere başlayacaklardır. Aynı süreç, 68 öğrenci hareketinde benzer motiflerle gelişmesine rağmen, kitlesel eğilim sola yönelmiştir. Bu tarihi, günümüze indirgeyerek romantikleştirmenin anlamı olmayacaktır. Çünkü bu süreçte Osmanlı'da Müslüman toplumlarda yaşanan aydınlanma, matbaa ve kitap kültürlü diğer toplumlara göre çok geridir. II. Abdülhamid aracılığıyla okumaya başlayan bu kesit, İttihat ve Terakki'nin siyasal eylemleriyle Abdülhamid karşıtı olmuşlardır. Günümüzde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile II. Abdülhamid ilişkileri tartışıldığında, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti gibi isimler ilahlaştırılırken Türki İttihat ve Terakki her şeyin suçlusu görülür. Bu çarpıtmalar, günümüzde de aynı kalıplarla çalışan Kürt aydının düşünsel açıdan evrimleşmediği ve hatta devrimcileşmediğini göstermektedir.

Bu soruna kitlesel açıdan baktığımızda ise, okuryazar olmayan Kürt halkının önemli bir bölümü, Abdülhamid ideolojisi ve ana fikirlerine bağlı kalarak, aydını tarafından sunulan katliamlara katılırlar. Bunun için Hamidiye alayları ve soykırım meselesi, Osmanlının batı dünyasında siyaset biliminin temel isimlerinden ve yabancı olmadığı Machiavelli'nin devlet ve hükümdarlık tezleriyle incelenecektir.

İslami inançla şekillenmiş Osmanlı toplumunda tanrı al-Lah, her şeyin üstünde olan psikolojik bir algıdır. Devlet veya bir imparatorluktaki politik iktidarın reel hükümdarı ise, peygamberden sonra al-Lah'ın yeryüzündeki sözleşmeli elçileri konumundaki halife sultanlardır.[837]

Halifelik görevi, Memluk Arap iktidarı ve III. Mütevekkil'den 1517 yılından itibaren I. Selim ile Osmanlı sultanlarına geçmiştir. İslam, etno kültürel açıdan tamamıyla bir Arap dini olmasından dolayı, Arap sultanları hilafeti Türklere kaybetmekten hiç hoşnut kalmamışlardır. II. Abdülhamid ise sultanlık ve halifelik ikili seçeneğinde ağırlıklı olarak halife unvanını daha bağlı ve ihtiraslı kullanmıştır.[838] Ondan önceki sultanlarda öncelikli olarak Osmanlılık, İslamcılık ve Türklük gibi kategorik sıfatlar mevcuttur. Yani önce Türklük, sonra İslam ve ardından da Osmanlılık sıralaması yapılmıştır.[839] Bu sıralama II. Abdülhamid döneminde değişerek tarafından öne çıkarılan *Panislam* etkisinden *panhalifelik* iktidarı yaratılmıştır. Bu yüzden Osmanlı hükümdarları arasında halifelik unvanı sadece II. Abdülhamid'e kadar süreçtir. Birinci Dünya Savaşından önce II.

---

837 Kur'an, 10 Yunus Suresi 14; 27 Neml Suresi 62; 35 Fatır Suresi 39, Bu konu ve ayetler hakkında geniş açıklamalar, Muhammed Peygamberin Öldürülmesi isimli çalışmada yapılmıştır.

838 Sabuncuzade Luis Alberi, Sultan II. Abdülhamid'in Hal ve Tercümesi, İstanbul: Kitabevi Yayınları 1997, S.11

839 Sabuncuzade Luis Alberi, Sultan II. Abdülhamid'in Hal ve Tercümesi, İstanbul: Kitabevi Yayınları 1997, S.11

Abdülhamid döneminde kuzey Afrika'da Tunus, Mısır ve çok kısa süre sonra Trablusgarp adıyla bilinen Libya'yı kaybeden Osmanlı'ya karşı Arap toplumunda hilafeti gerektiren yakınlıklar yok olmuştur. Bu yüzden Osmanlı'nın dağılma sürecinde Müslüman olmayan halklara yoğunlaşmaktan ziyade, Müslüman halklardan soruna başlamak yerinde olacaktır. II. Abdülhamid'den sonra gelen V. Mehmed ile VI. Mehmed Vahdettin'in halifelik konulu hiçbir misyonu kalmamıştır. Bu gerçekler ışığında Osmanlı ve halifelik rüyasını görenlerin, hangi halka ve ulusa halife olacakları konusunu gerçekçi düşünmeleri gerekir. Tarih sayfalarında Osmanlı iktidarında Cuma hutbeleri kast edilerek, hutbelerde padişah'tan (halife) sonra valinin adının söylendiği bu şekilde de valilerin iktidar parçası olarak kutsallaştırıldığı gözlenmelidir.[840] Osmanlı idaresinin kuzey Afrika'da kullandığı ve özdeş kurumların Anadolu'da da bulunduğu Hamidiye eşdeğeri Yaren, Kuloğlu adlarında Türklerin yerli halktan kadınlarla ilişkilerinden doğan ve kabul görmeyen melez veya veledi zina kabul edilen çocukların asker yetiştirildiği örgütler bulunmaktadır. Bu örgütler, sultan ve iktidarın güvenliğini sağladıklarından dolayı vergiye tâbi değillerdir.[841]

Bir bütün olarak, sultan, halife, farklı inançlarıyla halk, bu toplumda iktidar yoğunlaşmasıyla yönetirken, yoğunluklar sultandan başlayarak, valilere ve askerlere kadar inerken, Machiavelli'nin tanımlandığı şu esaslar hedeflenir.

Ve diyorum ki, zamanımızın hükümdarları askerlerini olağanüstü tedbirlerle memnun etmek güçlüğüne şimdi daha az uğramaktadırlar. Çünkü bunları bir dereceye kadar kollamak mecburiyeti varsa da bugünkü hükümdarlardan hiç biri -Roma İmparatorluğunun orduları için olduğu gibi- vilâyetlerde, oraların hükümetleri ve idareleriyle yerleşip kökleşmiş ordulara malik olmadığı için, bunlarla kolayca başa çıkılabilir. Böylece evvelce, halktan ziyade askerleri memnun etmek gerekiyor idi ise bu keyfiyet askerlerin halktan ziyade kudretli oldukları içindi. Şimdi ise -Türk ve Sudan'lı hükümdarlar müstesna- bütün hükümdarlar için askerlerden ziyade halkı memnun etmek daha çok gereklidir. Çünkü halk askerlerden kudretlidir.[842]

Bu içeriklerin özetinde, tarihte demokratikleşmenin farklı süreçleri anlatılırken, birincide askerlerinden ziyade halkına önem veya değer veren hükümdar ile Türkler'den örneklenen halktan ziyade askerlerine önem ve değer veren iktidar modelleri gözlenmektedir. Osmanlı'da antik Roma imparatorluğunda olduğu gibi hükümdara bağlı Sparta Lejyonları olmadığından ve dini inançlarından dolayı ötekileştirilmiş yerel halkı kontrol altında tutabilmek için masraflı olmayan Hamidiye alaylarını yaratma nedenleri gözlenmektedir.

Osmanlı iktidarının son klasik sultanı II. Abdülhamid hakkında çok şeyler yazılmıştır. 93 Harbi sonrası bu bilgilerle şekillendirildiğinde yerel yönetimdeki

---

840 Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992, Bildiriler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi 1994, S.54

841 Age, S.79

842 Niccoló Machiavelli: Hükümdar, Ankara 1955, S.82-83

valiler, valilerle molla Said arasındaki ilişkileri açığa kavuşturmak kolaylaşacaktır. Molla Said-i Kurdi hakkında daha fazla ileriye gitmeden, 93 Harbi sonrası imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarından sonra Osmanlı yönetiminin Vilayet-i Sitte başta olmak üzere, Ermenilerin ve Müslüman olmayanların yaşadıkları bölgelerde yeni askeri örgütlenmeye gideceğini, sadece yaşanmış gerçeklerden değil, vilayet-i sitte'deki halklar ve İslami iktidar arasındaki vergilendirme ve Kürt aracıların faaliyetlerinden çıkarmak mümkündür.

Devletimizin itibarını biraz olsun kurtarabilmek için Rus taleplerinin (Ayastefanos anlaşması) Berlin'de tekrar gözden geçirilmesi hakkını güçlükle elde ettim.[843]

İmparatorluk toplumunu oluşturan tüm katmanlarla iktidar arasındaki birinci organın, padişahın eli, kolu, sözü olan valiler ve diğer askeri merciler arasındaki ilişkiler önem kazanacaktır. Bu konu bir sonraki başlık altında incelenecek olduğundan, şimdi 3 Mart 1878 tarihinde başlayan ve ek protokollerle 29 maddeden oluşan Ayastefanos Antlaşmasının sonuçlarını birkaç maddeyle inceleyerek, Osmanlı'daki toprak kaybı konusunda atılan adımları derinleştirmek gerekir.

Madde 1, 3 ve 5'e göre sırasıyla Sırbistan, Montenegro (Karadağ) ve Romanya'nın sınırları Osmanlının Balkanlardaki toprak kaybıyla genişler. 6. Madde ile Bulgaristan iki yıl Rusların kontrolünde Osmanlıya bağlı federe bir devlet kabul edilir. 12. madde, Osmanlı dâhil olmak üzere herhangi bir ülkenin savaş gemilerinin Tuna nehrine girmeleri yasaklanır. Madde 19'a göre, Osmanlı imparatorluğu Rusya'ya 1,41 milyar Ruble savaş tazminatı ödemek zorundadır. Madde 24. İstanbul ve Çanakkale boğazları, savaş dönemleri dâhil olmak üzere tarafsız devletlerin ticari trafiğine açılır. Kars, Ardahan ve Batumi, Rusların kontrolüne geçer. Bu anlaşma maddeleri, geleneksel Osmanlı için kaçınılmaz ağırdır.

Osmanlıdaki ümmet-sultan politikası, özellikle farklı inançlardan oluşan imparatorlukta uluslaşma süreciyle birlikte çağın politik gelişmelerine yanıt veremez. Osmanlı politikacıları bu ağır şartlara karşı âdeta bir satranç oyunundaki çocuk hamlelerinde olduğu gibi, İngilizlerin desteğini alarak Ruslara karşı üstünlük arayışına girer.[844]

Ayastefanos antlaşmasından üç ay sonra 13 Temmuz 1878'de Berlin antlaşması imzalanır. Dört aylık süreçte Osmanlının uluslararası politik zekâsı ne kadar gelişti ki üç aylık aradan sonra ikinci bir anlaşmayla dertlerine derman bulabildi diye sormak gerekir. Bu geçmiş, bugün bilinciyle değil de geçmiş gözüyle incelendiğinde Osmanlının temel sorunun, hasta adam olmasa da yaşlı adam olduğu gözlenecektir. Yaşlı bir insan, gençliğine göre kemiklerdeki erimeden dolayı küçülür, büzülür, onu aktif kılan cinsellikte agresifleşme ve kıskançlıklar gelişir. Bir de buraya bilincin gelişmediği yaşlılık sürecinde akılda da Alzheimer oluşumunu eklemek gerekir. Bu karşılaştırma yanlış veya hatalı

---

843 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.92

844 Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789- 1994), İstanbul: Filiz Kitapevi 1995, S.342-343

Resim 18:
Ayastefanos anıtı, 1898'de Ruslar tarafından 93 Harbinde ölen Rus askerleri anısına eski adı Kalitarya olan Şenlikköy'de yaptırılır. 14 Kasım 1914 tarihinde dinamitlenerek yıkılır. Aynı gün Fatih Camii avlusunda Fetva Emini Ali Haydar Efendi tarafından Osmanlı imparatorluğunu I. Dünya savaşına cihatla katılacağı açıklanır. Bu iki olayı birleştirdiğimizde, Osmanlı imparatorluğunun Rusya'ya savaş açacağı sembolik olarak belirgindir.

değildir. İbn Haldun, doğru söylemiştir. Devletler de insanlar gibidir, doğarlar büyürler ve yaşlanıp ölürler. Osmanlıyı en iyi tanımlayan, İbn Haldun'dur. Üç kıtaya, farklı inançlar üzerinden iktidar amaçlı yayılmış bir hanedanlıklar, elbette yayıldığı ülkelerdeki genç ve dinamik beyinlere karşı çaresiz kalacaktır. İslami temele dayandırılan tarihte, Kral Faisal ve Irak örneğiniyle Osmanlı'nın temel politik sorunun aydınlanma sonrası Fransız devrimiyle birlikte oluşan uluslaşmaya indirgemek çok doğru sonuçlar yaratacaktır. Bu süreçte tebaa ve ümmet politikasıyla, hiçbir imparatorluk yönetilmez. Bu imparatorluk içinde farklı inançlardan olanları vergilendirmeyle ikinci sınıf insan tanımlamak, tanrısal da dâhil olmak üzere hiçbir adaletin tutunamayacağı sorunlar yaratacaktır. Bu kültürde inancın küfür dinamikleri yarattığını görmek gerekir. Yahudi kâfir, adı üzerinde Ermeni ve Rum hem kâfir hem de sürekli küfürdür. Bir tek mutlak doğru var, o da al-Lah bir, Muhammed onun elçisidir diyenlerin kabul edildiği ilkesi de Araplar için geçersiz olmuştur. Bu ilkel döngülerde politik nitelikler bilinç körlüğünden dolayı gelişmez. Var olan bilinç, al-Lah'ın yardımıyla kâfirleri yok edeceği şiarını yaratarak, en fazla masum ve yoksul üzerinde eziyetler yaratır. Bu süreçte Ermeniler ve Rumlar, Osmanlının merkezindedir. Bosna Hersek, Avusturya- Macaristan imparatorluğu yüzyıllardır Osmanlıda kalp olmasa da böbrekleridir. Berlin antlaşmasıyla birlikte özerk bir konuma kavuşur. Osmanlının dağılma müjdesidir. Bu antlaşmada Osmanlıdan taraf olan İngilizlere, dış borçlar ve ekonomik savurganlıklardan Kıbrıs kiralanır. Bu antlaşmalardaki misafir ülke Fransa, birkaç yıl sonra Tunus'u Osmanlı sömürgesinden kendi sömürgesine geçirir. Bu örnek üzerinden ortaya çıkarılması gereken birinci ders, sömürgecilik üzerine tartış-

malar değildir. Osmanlı, uluslararası politika ve dış ilişkilerde yeteneksizdir. Kuzey Afrika ile uzaktan yakından bir bağı olmayan Fransa, misafir gözlemci olarak katıldığı görüşmelerden kendine aslan payını çıkarır ve Magrib'de günümüze kadar gelen Fransız sömürgeciliğinin temellerini atar.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hindistan'a askeri olarak yerleşen İngiltere ve Mısır'a yerleşen Fransa için pazar sorununa geleneksel inanç düşmanlığıyla birlikte uzun vadeli akılcı politikalar geliştirirler. Bu sürece 19. yüzyıl başından itibaren yoğunlaşan Osmanlı-Rus savaşlarıyla birlikte Rusya da katılır.

Berlin antlaşması, Osmanlı için ne kadar zor olsa da imparatorluğun demokratikleşme sürecinin başlaması için, özellikle bu süreçte Osmanlıda yaşayan ve Osmanlının temel kültürel parçası olan Yahudi, Ermeni ve Rum halklarıyla birlikteliğin yasal evriminin başlaması gerçekleri doğmuştur. Osmanlı hakkında temelsiz ideallerle konuşan birçok insan, o süreçte kaç halkın bir imparatorluk içinde barış içinde yaşadığını anlatırlarken, Müslüman olmayanları ödedikleri haraç ve cizye gibi vergi boyutlarını bilmezler. Dünya, insanın vatandır. Dünya vatanında, uyduruk masallarla kimsenin bir başka kimseden başıboş veya başıbozuk geleneğiyle hırsızlık yapma hakkı yoktur. Bu gelenek aynı politikalar sonucu, varlık vergisinde temel motif olmuştur. Soruna tek taraflı bakmamak için, batı toplumlarında gelişen kapitalist üretim ilişkilerinin, gökten tanrı yeteneği veya zembille inmediğini söylemek gerekir. Kapitalizm, matematiksel düşünen insanların, kâr marjını maksimize ettiği, akılcı bir sistemdir. Bu sistem, kabul edilse de edilmese de kendi doğasında akılcı yasalara sahiptir. Kapitalizmin gelişmesini, primitif insan tarihinde kültürel bir evre olarak kabul etmek gerekir. Bu söylem, antikapitalist ilişkileri yıkmak isteyen önemli isimlerden Marx ve Engels için de farklı değildir. İnsanlar, kapitalist sistem içinde sömürü prensibine göre marjinal, yani en uç yöntem ve ilkeleri yaratarak ve kullanacaklardır ki, sömürülecek bir şey kalmayacak ve kendi kültürel sonunu hazırlayacaktır. Bu döngüye devrimci açıdan baktığımızda durum farklı değildir. Kendine karşı nihilist olmayan insanların yarattığı devrim, kaçınılmaz olarak eski topluma ait psikolojik kişiliği yeni adlandırdığı toplumda özel giydirerek görülmemesini sağlayacaktır. Bu şekilde açıklık prensibinin yok olduğu bir toplumda dinlerden gelen inanç ve davranışlarla, yeni bir dine inanan ahmakların yaratılma süreci başlayacaktır. Her şeye rağmen barbarlığa, baskı ve sömürüye karşı gelen devrimci başkaldırıyı, evrimci bakış açsıyla kültürleştirme ve Turgenyew, Dostoyevski, Çernişewski gibi insan psikolojisiyle uğraşan yazarların Rusya'da devrimcileşme sürecinde tasarladığı yeni insan modeli, örnek olarak rahiplikten gelen bir parti şekreteri nezdinde gelişmeyecektir. Bu tezlere karşı gelecek olan Müslümanlar, İslam'ın barış ve adalet dini olduğunu söyleyecekler. İdeolojik yamalı ateistler ise, sosyalizmde bu tür şeyler yoktur. Yazara, kod adı *parti rahibi* olan yoldaşa iftira atıyor şeklinde masallar anlatılacaktır. Mantıksal temeli olmayan bu tür örneklere yanıt vermenin anlamı yoktur. Yaşam gerçekliğindeki bütün

mantıksal sorunlara, gerekçeleri gerçekçi olan yanıtlar sunmak gerekir. Gerekçeleri mantıksal tutarlılık sunmayan bütünlük yanıtlarda, psikolojik obsesyonla yaşamaktadırlar.

Berlin antlaşmasıyla Bulgaristan'ın Osmanlı'dan kopuşu, Osmanlı'da patolojik bir sorun yaratır. Bu sorunun psikolojikleştiren kesitlerden biri de Almanlardır. Almanlar, Avrupa içindeki Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyükler yanında büyüklük psikozlarında olan bir ülkedir. Alman dilli prenslikler arasında sürekli mücadeleler gözlenmektedir. Bu prenslikleri tek ulus adı altında bir araya getirmek mümkün olmamıştır. Bu yüzden uluslaşmaya göre realist birliktelik örneği olan toplumların ulus adı altında bir araya gelmesinin hak eden tek ülkenin de İngiltere olduğunu belirtmek gerekir. Bu yüzden de II. Abdülhamid döneminde Osmanlı'nın 1870-1908 arasındaki uzun süreli politikaları birbiri karşıtı iki kutup arasında kâh Almancılık, kâh İngilizcilik şeklinde değişir.[845] İstanbul'da hayat bu ayrıntılarda yoğunlaşırken, 1908 yılında Bağdat demiryolu hakkında yazacağı kitap için alan araştırmaları yapan Ewald Banse, Nusaybin'de kendisini yarın hangi boş ve sakin yol güzergâhında soymak için bekleyen Çerkeslerden bahseder.[846] Toplu katliamlarla ganimetlerin toplanacağı vakit yakındır.

Berlin antlaşması İngiltere için, armut piş ağzıma düş döngüsüdür. Yaşlı adam kendine bir armut pişirir. Fakat yemeyi unuttuğu için bu armut, aydınlanmayla genç kalan ve dinamikleşen İngiltere'nin ağzına Kıbrıs olarak düşer. Berlin antlaşmasından sonra bağımsız prenslik statüsünde 63.750 km² olan Bulgaristan sınırları 1908 yılından sonra 172.000 km² büyük Bulgaristan hedeflenmiştir. Bu sonuçlar, Osmanlı ile askeri ve politik müttefiklik konusunda önemli adımlar atan Almanlar, Osmanlı'yı imparatorluğun doğusundaki *vilayet-i sitte*'de (altı vilayet) Ermenilerin devlet kuracakları konusunda Sayın İlber Ortaylı'nın belirttiği gibi bağımsız kalmazlar, aksine Osmanlı'yı bu konuda uyarırlar.[847]

Ermeni soykırımı planları, Hamidiye ve Kürtler bağıntısında vilayet-i sitte sorunu Kürtlere yol açarak inceleyenlerden biri de Kamuran Gürün'dür. Ermeni Dosyası isimli eserinde dikkat çeken ve derli toplu inceleyeceği vilayet-i sitte şehirleri dışında Ermenilerin yoğun yaşadığı diğer şehir örnekleri, bu katliamın ganimet ayrıntılarını göstermektedir.[848]

Vilayet-i sitte veya diğer adıyla Osmanlı Ermenistan'ında yaşayan Ermenilerin sayılarını açığa çıkaracak birçok kayıt ve Osmanlıya özgü kaynak bulunmasına karşın, bu bölgede yaşayan Kürtlerin sayısı ise 190 bin dolayındadır.[849] Bir başka kaynakta 1880 yılı dolaylarında Osmanlı sınırlarında yaşayan tüm Kürtlerin nü-

---

845 Doğan Avcıoğlu, 31 Mart'ta Yabancı Parmağı, İstanbul: Kaynak Yayınları 1998, S.27-31

846 Ewald Banse, Auf den Spuren der Bagdadbahn, Weimer: Alexander Dunker Verlag 1903, S.72

847 İlber Ortaylı, II. Abdülhamit Dönemi Alman Nufuzu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1981, S.108-109

848 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1985

849 Edwin Pears, The Life Of Abdul Hamid, London, Constable & Company Ltd 1917, S.227

fusu yaklaşık bir milyon olarak anılmaktadır.[850] 1910 yılı dolaylarındaki Kürt nüfusu küçük Asya'daki Kürt nüfusu 410-440 bin arasında, yine bu süreçteki Erzurum vilayeti İngiliz konsolosluğu verilerine göre 110 bin olarak verilir.[851] Bu sayılardan bir gerçek ortaya çıkmaktadır. Sıfırıncı gerçek, Osmanlı tarihinde yayıldıkları toplumlar ve nüfus başta olmak üzere bu toplumlar hakkında bilgi toplama, özellikle nüfus artışı ile birlikte değerlendirilmesi veya çözülmesi gereken sorunlar üzerine bir temel olmadığı gibi, sistem de bulunmamaktadır. Yüzyıllar boyu bu imparatorlukta Araplardan aldıkları bir gelenek hüküm sürmektedir. Millet-i hâkim, millet-i hüküm kavramlarını belirlendikten sonra, hükümlüler, hâkimlerin istemlerini karşılayacaklar döngüsünün yaşanacağını bilmek zorunludur. Bu ayrıntılarda Osmanlı ve İslam sistemini bilmeden post modern tezleri savunmanın hiçbir gerçekçi temeli olmayacaktır. Bahsedilen sorunu Tanzimat'ın ilanında dinler arasında hâkim hüküm ayrımının yapılmayacağı kararlarının nasıl ve hızlı bir şekilde bertaraf edildiği gerçeğinden çıkarmak sorun olmayacaktır. Demek ki etnik kökeni ne ve kim olursa olsun Osmanlı'da İslami halkların Müslüman olmayanlar üzerinde tarihselleşmiş bir sömürü sistemi açığa çıkmaktadır.

Bu verilerden ortaya çıkan birinci gerçek, Anadolu adıyla anılan yarımadada yaşayan Kürt sayısının azlığı, bu halkın özellikle Ermenistan'a, dağlık bölgelere sonradan yerleştiğini göstermektedir.

İkinci gerçek ise, Kürt nüfusunun Osmanlı toprakları ve Mezopotamya'nın doğusunda yoğunlaştığını göstermektedir. Tümü Müslüman olan Kürtler, savaşçı olmalarına ve silah taşımalarına karşın, onlarla aynı vilayetlerde yaşayan Hristiyanların hepsi Ömer yasalarına göre silahsızdırlar. Göçebe ve hayvancılıkla uğraşan Kürtler 1890 yılı dolaylarında Hamidiye alayları örgütlenmesiyle genelde ovalara kurulmuş Ermeni şehirleri ve yerleşim birimleri etrafındaki dağlık bölgeleri bütünüyle kontrollerine alırlar. Bu sistem dâhilinde birçok Ermeni köyleri talan ve baskıyla Kürt ağaların kontrolüne girmeye başlar. II. Abdülhamid öncesinde bu bölgelerdeki Kürt ağaları, İslami kökenlerinden dolayı sultana bağlı yerel yönetici haklarına sahipken, 1850 dolaylarında padişahlara vergi vermeyen, bu yüzden de başıbozuk adlandırılan kesiti oluştururlar. Bu süreçte de Kürt aşiretleri tarafından Ermenilerden alınan haraçlar, Hamidiye ile birlikte sistemli bir dinamiğe kavuşur. Bu sistem Kürtleri zenginleştirirken, haraç miktarları da Kürtlerin algılarındaki Ermenilerin tahmini zenginliklerine göre belirlenir.[852] Bahsedilen sorun İslam ve Osmanlı tarihlerinde sürekli devlet veya İslam tarafından korunan zimmi adıyla çarpıtılır. Adaletin olduğu bir top-

---

850 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld, Woman in all Lands: Her domestic, social and intellectual condition, interspersed with strange scenes, customs, romances, etc, New York: C.F. Roper & Co 1880, S.42; Jean Henri Abdolonyme Ubicini: 1855'de Türkiye, İstanbul 1977, C.1, S.15

851 Hagop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.95

852 Andreas David Mordtmann, Stanbul und das moderne Türkentum, Leipzig: Verlag von Dunker & Humbolt 1878, C.2, S.46

lumda kim kimi neden koruyor diye bu saçmalığı sorgulamak gerekir. Arap iktidarında olduğu gibi Osmanlı iktidarında da Hristiyanlar zımmilik üzerinden cizyeye ek olarak haraç verirler. İşte bu haraç, Kürt, Arap veya Türk gibi İslami gruplara verilir. Bu sistem, bütün İslam toplumlarındaki Hristiyan halklar üzerinde ekten bir bela gibi kalması yanında bu toplumların gelişme tembelliğinin temelleri, bu sistemde barınmaktadır.

Toplumlardaki para aşkının, tanrı aşkından çok daha ileri seviyede obsesyon olduğu bilinmektedir. Hiçbir şeye eleştirisel bakamayan bu insanların döngüsünde sadece ganimet ve haraç alarak zenginleşmek vardır. Bu sorun, sürekli aynı motiflerle kalmamıştır. Yer yer diğer halkların yaşadıkları köylerine saldırarak kadın ve kız kaçırmalar da yaygınlaşır.[853]

Bu sistemin bir tarafında Abdülhamid önderliğindeki Osmanlı idaresi, diğer tarafında ise yaşadıkları ortamın hâkimi olmak isteyen Kürtler bulunmaktadır. Bu model, günümüzde hiçbir Kürt aydını tarafından kendi etnik tarihlerinde dikkate alınmadığı gibi, üzerine konuşulmayan veya inkâr edilen gerçeklerin basit bir parçasıdır.

***Harita 6:** Ayastefanos Antlaşmasından sonraki Bulgaristan Prensliği, Doğu Rumeli ve Makedonya*

853 Edwin Pears, The Life Of Abdul Hamid, London, Constable & Company Ltd 1917, S.227

Osmanlı-Prusya yakınlaşmasından sonra Almanya'dan gelen birçok Protestan misyonerlerin birinci amacı, Osmanlı'daki Hristiyan Ermenileri veya Filistin'deki Asuri ve Keldanileri Hristiyanlaştırmak değil, Türk ve Kürtleri Hristiyanlaştırmaktır. Misyonerler, Osmanlı İslam toplumlarının dinlerini değiştirmeyi başaramamıştır. Hristiyan misyonerler, Amerika'da ve Afrika yerlilerinde denedikleri baskıcı ve köleci yöntemleri kullanarak toplumu devşirmeleri, Osmanlı'da söz konusu olamayacaktır. Osmanlı örneğinden anlaşılacağı gibi misyonerlerle birlikte bölgede okul, okuma, dini kökenli de olsa eğitimde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa ve Amerika'da Hristiyanlığın yaşandığı toplumlarda aydınlanma sürecinin etkileri, inanmasalar da Hristiyanlar üzerinde olumlu etkiler bırakacaktır. Bu etkilerle okuma yazmanın olmadığı, matbu kitabın uzun yıllar yasak olduğu bir imparatorluğa gelen misyonerlerle Osmanlı Müslümanları arasında elbette kültürel ve iletişim uçurumları olacaktır. Zaten bu uçurumun gâvur tarafında bulunan Ermenilerle misyonerler arasında, kitap ve okuma yazma gerekçeli otantik iletişim köprüsü kendiliğinden doğallaşacaktır. Burada dikkate alınması gereken ikinci bir etkene göre, aydınlanma sonrasında Avrupa Hristiyan kiliselerinde ahali için yasaklanmış yazılı metinleri okunma yasağı kalkmış, misyonerlik hareketinde devrimcileşme gözlenmektedir. Buradaki devrimcileşmenin, yanlış anlaşılmaması gerekir. Buradaki devrimcileşme, eski geleneksel yöntemlerden koparak değişen şartlara uyum sağlayan yeni misyonerlik yöntemlerinin kullanılmasıdır. Bu çerçevede 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'dan Osmanlıya gelen rahiplerin karşılaşacakları birinci sorun, kesinlikle bölge halkıyla iletişim sorunundan önce bölge halkının okuma yazma yeteneğinin olmaması, dolayısıyla iki farklı kültür arasında kültürel iletişimin imkânsızlaşmasıdır. Bu sorunlar, elbette Almanya'daki kiliselere yollanan raporlarda dile getirilmiştir. Almanya'dan gelen misyonerler amaçlarını değiştirerek, Gregoryan Ermeniler arasında Katolikleştirme ve Protestanlaştırma girişimi başlar.[854] Bu sürece eş zamanlı gelişen Osmanlı'yla Rusya arasındaki sürtüşmeler sonucunda azınlıktaki Rus Ortodoks kilisesindeki Ermenilerin batı kiliselerine yönlendirme başarısızlıkları, Protestan misyoner Almanlarda, Ermenileri bir bütün olarak Ortodoks Rusya yanlısı tavır alacakları (Hınçak tehlikesine) karşı Osmanlıyı ikna edici nedenler yaratacaktır. Bu şekilde Gregoryan Ermenileri için dini açıdan önemli olan tarihsel tehlikeye karşı, Rus Ortodoks kilisesinin dini hükümdarlığını kesinlikle kabullenmeyeceklerini açıklamaları dikkat çekicidir.[855] Tüm bu gerçeklere rağmen kitlesellik açısından Ortodoks adıyla anılan çoğunluk Gregoryen Ermeniler, dini inançlara indirgenerek baş

854 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Hil Yayınları 1987, S.93-94, 149-150

855 Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi 1966, C.13, S.63-64; Ahmet Refik Altınay, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (110-1200), İstanbul: Enderun Kitabevi 1988, S.160-163

düşman ilan edilir.[856] Bu bölünme, II. Abdülhamid tarafından Osmanlı iktidarının politik çıkarı kabul edilir. Kâğıt üzerinde mezhepsel olarak yapılan bu ayrışmanın Müslümanlar arasında hiçbir önemi olmayacaktır. Bir bütün olarak bu süreci bahsedilen etkenlerle değerlendirdiğimizde, uluslaşmadan daha eski bir örgütlenme olan dini örgütlenme modelinin, Katolik, Protestanlık başta olmak üzere Hristiyan mezhepleriyle Ermenilerde ulusal bilincin yaralandığını gösterirken, Müslümanlar arasında Ermenilere karşı mezhebe göre düşmanlık indirimi yapılmayacaktır. Protestan rahip Johannes Lepsius, 1915 yılında Osmanlı'nın değişik bölgelerinden Amerikan, İngiliz ve Fransızların gözlemleriyle değerlendirerek, soykırım konusunda bugün ve yarın da dikkate alınacak ayrıntılar sunmuştur. Johannes Lepsius'un misyonlarına katılıp Hristiyan olan Erzurumlu molla babalı bir ailenin çocuğu olan Mehmet Şükrü'nün hikâyesi ilginçtir. Johannes Avetaranyan ismini alan bu kişi, din değiştirdiği için Mürted'dir ve ölümle cezalandırılmak istenir. İran üzerinden doğu Türkistan'a giderek Hristiyanlık misyon çalışmalarına katılan Mehmet Şükrü (Johannes Avetaranyan) örneği, Ermeni düşmanlığının İslamlaşmasındaki örnek nedenlerdendir.[857] İslam'ı, Bektaşiliği ve Aleviliği iyi tanıyan Mehmet Şükrü, Hristiyanlığın İslam eleştirilerinde etkili gerekçeler yaratır. 1909 yılında Osmanlı'dan nihai kaçarak canını kurtarır.[858]

Berlin antlaşmasından sonra Bismarck'ın önerileriyle II. Abdülhamid tarafından başlatılan ıslahatlardır. Önerinin kaynağında Alman kraliyet şansölyesi Bismarck'ın olmasındaki temel neden, 19. Yüzyıl sonlarında Alman silah endüstrisine kapitalist Pazar yaratma ve müttefik kazanma amaçlıdır. Aynı süreçte Avrupa'da sonuçları gözlenen uluslaşmanın etnolojik açıdan daha gelişmemiş Osmanlı toplumunda askeri ittifaklar için ulusal kopuşların engellenmesi amaçlanmaktadır. Bu radikal değişimi engelleyecek en önemli toplumsal gerekçe, Osmanlı'da ıslahat adı altında önerilen değişimlerdir. Bu süreçte Osmanlı kültüründe sistemleşecek olan Panislamizm'e eğilimli ıslahatlar, Alman-Osmanlı ittifakında cihat ideolojisinin sorunlu fakat önemli umut kaynağı olmasını sağlamıştır.[859] Birinci dünya savaşında Almanya'nın Belçika, Fransa cephelerinden esir aldığı Müslümanlar hakkında ve İslamcı önderlerin İslam dünyasına hitaben yazdıkları beyannamelerde, daha Osmanlı parçası olan Mağrip ülkelerine bağımsızlık sözleri verilir. Çifte amaçlı bu yazılar, Alman denizaltıları ve savaş gemilerinde Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla birçok İslam ülkesinde dağıtılır.[860] İslami halifeliği hâlâ elinde bulunduran Osmanlı

856 Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret 1997, C.1, S.400

857 Martin Tamcke, Christen in der islamischen Welt, München: Verlag CH Beck 2008, S.104-105

858 Age, S.104-105

859 Çağlar Keyder, Tütkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları 2014, S.75

860 Mehmet Âkif, Safahat, İstanbul: Sütun Yayınları 2007, S.27

sultanı ve politikası, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa girmeyi planlayan Almanya'nın savaş politikasından farklı gelişmiştir. Almanya'nın İslam politikasında Theodor Nöldeke, Julius Wellhausen, Ferdinand Wüstenfeld gibi, eserleri günümüzde de hâlâ değerli olan önemli orientalistler ve araştırmaları önemli rol oynamaktadır. Almanlar, Panislamizm'le yeniden ideolojikleşen Osmanlı'yı, yapacakları askeri eğitim ve silahlar desteğinde iman gücüyle kendi için ideal bir müttefik görürlerken, savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere ve Fransa saflarında savaşan Mağrip, Libya, Mısır ve Hindistan gibi ülkelerindeki Müslüman askeri güçlere karşı savaşırlar. Araplar hem Osmanlının hem de İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletlerin sömürgeleridir. Müslüman askerlerden özellikle Araplar, Osmanlı gibi diğer sömürgeci güçlerin savaş oyunlarında Çanakkale, Suriye, Filistin, Cezayir ve Tunus gibi cepheler yanında Fransa saflarında Avrupa'da savaşarak ağır kayıplar verirler. Almanya saflarında Osmanlı ile savaşa katılan bu insanlar, özellikle Kuzey Afrika ve Filistin cephelerinden çoğunluğu Arap olmak üzere İslam-İslam savaşı verirler. Osmanlı Araplarına uluslaşma açısından bakabilen Almanya, özellikle Avrupa ve Kuzey Afrika cephelerinde İngiliz, Fransız ve İtalyan sömürgeci güçlerle savaşan Müslümanlara, İslami cihatla ulusal bağımsızlık sözleri verirken, Osmanlının savaş politikasında bu bölgelerde kaybettiği toprakları tekrar kazanma amacı gözlenmektedir. Bu süreçte II. Abdülhamid tarafından ortaya atılan Panislamizm düşüncesi de Cemal paşa komutanlığındaki İttihat ve Terakki iktidarının İslam ve Arap politikasını bütünüyle İslam sömürgeciliğine dönüştürmüş ve Suriye ve Filistin'de birçok Arap aydının asılmasından sonra Osmanlı-Arap ilişkileri son bulmuştur. İttihat ve Terakki'nin Araplara karşı geliştirdiği politika, Osmanlı'nın Avrupa'daki uluslaşma hareketlerinden kesinlikle habersiz olduğunu gösterirken, müttefiki Almanya'nın Ortadoğu politikasından da habersizdir. Bu politikalarla şekillenen Osmanlı-Alman ittifaklı 1. Dünya Savaşında Ermeniler, her kesim için stratejik kurbandırlar. Ermeni soykırımı, inkârdan dolaylı kabule geçiş sürecini yaşarken, bazı Türk yazarlar bu tehcirde yaşanan kitlesel katliamların sorumluluğunu Alman cihadı adı altında tehcirde Friedrich Bronsart von Schellendorf (Bronsart Paşa), Liman von Sanders, Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz (Goltz Paşa) gibi isimlerin imzası olduğu gerekçesiyle Almanya'ya devrederler.[861] Alman devleti, Ermeni soykırımının hem aktif hem de pasif siyasal sorumlularındandır. Bu tespitin doğruluğunu iki farklı açıdan göstermek mümkündür. Birincisi Osmanlı-Alman askeri ilişkileri tarihçesinde özellikle Türklerin görmesi gereken yalın bir gerçek vardır. İttihat ve Terakki'nin bütün asker kurmayları, ki bu ekip I. Dünya Savaşı'na Almanya saflarında katılmayı kabul

861 Kerem Çalışkan, Alman Cihadı ve Ermeni Sürgünü, 100. Yılında Ermeni Sürgününün Perde Arkası, İstanbul: Remci Kitabevi 2015

eden subaylardır, Alman dış politikasıyla aynı seviye bilince ve değere sahip değildir. Başta Enver ve Cemal olmak üzere birçok Osmanlı paşası, biraz önce adları sayılan Alman kurmayların öğrencileridir. Öğretmen-öğrenci ilişkisinin olduğu bir ortamda, insanlar arasındaki sosyal veya politik ilişkiler doğası gereği, Osmanlı ile Almanlar arasındaki ilişkileri eşit kılmayacaktır. Bu şartlar altında gelişecek tüm askeri ilişkilerde efendi-mürit ilişkisi korunacaktır. İttihat ve Terakki önderliğindeki Osmanlının 1. Dünya Savaşına giriş yöntemleri, özellikle Osmanlı-Rus ilişkileri açısından erkeksi bir deyimle kalleşçe gelişir. Osmanlı genelkurmayının ikinci başkanı Enver paşanın Alman genelkurmayıyla yaptığı görüşmelerin sonuçlarını Talat ve Cemal paşalara iletmesinden sonra Osmanlının Almanya'nın yanında savaşa katılması konusunda herhangi bir sorun kalmaz. Bu kararlar, öğrenci-öğretmen ilişkilerinin korunduğu Osmanlı-Alman Genelkurmayları arasında alınır. Alman imparatorunun Osmanlı'nın savaşa katılması isteğine dayanamayan öğrenci Enver, 22 Ekim'de Karadeniz'de Türk bayrağıyla dolaşan Osmanlı deniz kuvvetleri komutanı ve Alman savaş gemileri filo şefi Amiral Wilhelm Souchon'a, *Türk filosu Karadeniz'de deniz hükümranlığını kazanmalı, bunun için Rus filosunu arayınız ve savaş ilanı yapmaksızın, nerede bulursanız, onlara saldırın* emrini verir.[862]

Osmanlı donanması komutanı, elbette Osmanlı iktidarının amaçları ve bu amaçların evrelerini bilen biri olacaktır. Bu savaşta Osmanlı-Alman ittifakı, iki ülkenin kara-mavi gözlü umutlarını göstermektedir.

Amiral Souchon 10 Ağustos 1915 anılarında Osmanlı topraklarında yaşayan son Ermeni öldürüldüğünde, ancak devlet düşmanı kan emicilerden kurtulacaklarını yazar.[863] Amiral Souchon bu kararlardan sadece bilgisi olduğunu söylemesine rağmen, aslında bu kararları onaylayan ve uygulayanlardan biri olduğu kesinlik kazanmıştır.[864]

Souchon'ın bu ifadeleri, o döneme dair Osmanlı içişlerine ve askeri amaçlara dair şu ötelemeye fırsat yaratacaktır. Bir ittifak ülke subayı donanma komutanı olarak son Ermeni'nin yok edilmesini emrediyorsa, aynı sistem içinde olan savaş bakanı ve komutanı Enver ve içişleri bakanı Talat, Ermenilerin katli hakkında neler düşünüyordur sorusunu yöneltmek, soykırımın reel boyutlarını gösterecektir.

Alman hükümetinin bu soykırımdaki sorumluluğu, aradan yüz yıl geçtikten sonra Türk hükûmetinin sorun ve gerilim yaratan tepkilerine rağmen, Osmanlı topraklarında bir Ermeni soykırımı yapıldığının kabulü ile kalmayacaktır. Bu konuda hâlâ animistik bilinç seviyesinde inkârcılık yapan bir devletin, kendi impa-

---

862 Gotthard Jäschke, Zum Eintritt der Türkei in den Weltkrieg, Die Welt des Islams, Leiden: Brill NV 1979, C.19, S.223; Ahmed Bedevi Kuran, İnkilap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul: Kaynak Yayınları 2000, S.423-426; Rolf Hosfeld, Christin Pschichholz, Das Deutsche Reich und der Völkermord an den Armeniern, Göttingen: Wallstein Verlag 2017, S.47, 101

863 Jürgen Gottschlich, Beihilfe zum Völkermord, Deutschlands Rolle bei der Vernichtung der Armenier, Berlin: Ch. Links Verlag 2015, S.205,

864 Wolfgang Gust, Der Völkermord an den Armeniern, München: Carl Hanser Verlag 1993, S.277

ratorluk topraklarında Türkler, Kürtler, Kafkasyalı diğer göçebe halklarla gerçekleştikleri soykırım trajedisinin bütün sorumluluğu Almanların üzerine atılamaz. Zaten sorunun Almanların üzerine atılması mantığında, imparatorluğun bu süreçteki politik bilinci üzerine bir asır geçmesine rağmen Türk toplumunda politik bilincin gelişmediği gözlenmektedir. Bu sorumsuz tezlerde önemli bir kırılma söz konusudur. Bu süreçte Rusya üzerinden Osmanlı'ya gelen Müslüman göçü vardır. Alman stratejisine göre Ermenilerin tehcirinin bu ters yönde ve doğu Ermenistan'a doğru olması gerekirken, tehcir adıyla çarpıtılan kitlesel katliamın yönü Suriye çöllerine doğru yönlendirilir. Almanlar için bu süreçte korunmayı amaçladıkları Bağdat demiryolunun güney bölgesi inşa edilmektedir. Bu projede ise eli kazma tutan bütün erkek Ermeniler, köle olarak çalıştırılır ve beslenme sorunları yanında tifüs, difteri gibi hastalıklardan birçokları ölürler.

Almanların Ermeni soykırımında oynadıkları rolü anlamak için Berlin konferansında gözledikleri bir başka gerçek daha vardır. Bu da İngilizlerin Osmanlı Ortadoğu'sunda yeni kontrol adımları atacağı ve Osmanlı diplomasinin daha çocuk yaşta olduğu veya gelişmediği gerçeğidir. Osmanlı diplomasisi asırlar boyu *adhoc* adlandırılacak ani karar ve bilgilerle dar çerçeveli diploması yapılmıştır. 1850'lerden sonra dış işleri (hariciye nazırlığı) bakanlığı şeklinde dış temsilcilikler aracılığıyla sürekli diplomasi kültürü hemen gelişmeyecektir. Bu yüzden bir devletin uluslararası ilişkilerindeki sürekliliğin önem ve kalıcılığını düşündüğümüzde, Osmanlı'nın uluslararası ilişkilerdeki başarısızlığının nedenleri daha kolay anlaşılacaktır.[865] Bu sorun 21. Yüzyılda da Türk siyasetinin uluslararası ilişkilerdeki kültürel açıdan geri kaldıkları önemli sorunlarından biridir. Yaklaşık aynı zaman diliminde İngiliz dışişleri bakanlığı ve gizli servisinde çalışan Getrude Bell, 19. Yüzyılın sonlarında Ortadoğu toplumlarında hâkim olan erkek egemenlik, cinsiyetçilik, sosyal ve kültürel bilinç geriliğine rağmen, İran'dan başlayarak Irak, Arap yarımadası ve güney Ermenistan'ı dolaşır. Bu amaçla Ortadoğu'da bilinen petrol bölgeleri hedeflenerek, daha Osmanlı olan bölgelerde yaşayan Arapları İngiliz *Commonwealth*'e entegre etme konusunda kişisel cesaretli adımlar atar ve bölgedeki İngiliz dış politikasını etkin şekillendirir. İngiliz bölge politikasında adı daha çok duyulan Thomas Edward Lawrence'ı Gertrude Bell ile karşılaştırdığımızda, Bell öğretmen, Arapların Lawrence'ını öğrenci adlandırmak yerinde olacaktır. Bu politika Osmanlı'nın o zamanı için geri ve kâfirdir; bugün için ise emperyalist amaçlıdır. Bu gelişmelerde Alman imparatorluğunun doğrudan kayıpları olmadığından, Osmanlı kontrolündeki topraklar üzerinde yapılan yeni sömürge hesapları, bu iki ülkenin yakınlaşmasını kenetleyecektir. Almanlar, savaşçı bir Osmanlı arzular. Bu amaç için tüm yöntemler kutsaldır ilkesine sahiptir. Savaşa Osmanlı, kendilerinden silah al-

865 Gökhan Erdem, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci, Ankara 2008, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, Doktora Tezi, S.386-391

mak zorunda, bölgesel savaşlarda hem silah kaynağı konumundadır hem de bölgeyi Osmanlı içinden şekillendirme amaçlıdır.

Islahatlar konusuna gelirken ilk önce bu kavramın yarattığı semantik anlama göre ıslah edilmemiş bir toplumu, dönemin kültürel araçlarıyla yenilemektir. Bu kavram, sadece ıslahat adıyla açıklanamaz. Bu yüzden toplumsal seviye ve yapılan değişimlerin neler olduğu konusuyla somutlaştırmak gerekir. Kırım savaşından sonra Ruslara verilmesi gereken ve Osmanlının dış borçlarını ödeme, miktar ve diğer ilişkileriyle düzenleyen *Duyun-u Umumiye* dairesi kurulur. Osmanlı topraklarında İslam birliği altında yeni bir ideolojik yapılanma başlatılır. Bu birlikteki amaç, batıda Osmanlı'ya karşı yapılan aktif veya pasif ittifaklara varlık gösterebilmek için, Osmanlı toplumundaki İslam nüfus arasında ittifaktan öte ideolojik bir bütünlük amaçlanır. Bu şekildeki basit bütünlük arayışları, dönemin şartlarına gerçekçi yanıtlar olmadığı için çöküşü hızlandıracaktır. Panislamizm'in doğrudan yarattığı bir başka sorun ise, Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman olmayan nüfus üzerinde ganimet, ceza gibi yaptırımların kontrolsüz bir şekilde artmasına neden olacaktır. Bu davranışlar, imparatorluk içinde yaşayan kadim halkların dışlanmasına aktif nedenler yaratacak, beraberinde Hamidiye alayları kurulacaktır.

Geç kapitalistleşme göstergesi olan *Memleket Sandıkları* adı altında yerel bankalar kurulur. II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında Fransız okul sistemi örnek alınarak *Mekatib-i Umumiye* ve *Mekatib-i Hususiye* adı altında genel ve özel temel eğitim okulları kurulur. Dört yıllık bu okullarda İslami, gayrimüslim ve kız çocukları *Mekatib-i Sıbyaniye* adı altındadır. Bu okullardan sonra *Mekatib-i Rüştiye* (ortaokul) adı altında İslam, gayrimüslim ve kız rüştiyeliler şeklinde dört yıllık ikinci döneme başlanır. Lise ve mesleki eğimi içeren *Mekatib-i İdadiye (İstanbul Lisesi), Sultaniye* (Galatasaray Lisesi) okullarında yüksekokul öncesi eğitim yapılır.[866] Üniversite seviyesine eğitim veren *Darülfünun, Darul Muallim-i Rüşdi* ve *Sanâyi-i Nefise Mektebi* gibi okullarda dini ve cinsiyete göre ayrışmalar yapılır.[867] Bu süreçte Hamidiye adıyla açılan ve tarihçesi yazılan okullardan biri, Bursa'daki Hamidiye Sinai Mektebi'dir. 1869 yılında sokakta yaşayan kimsesiz ve sorunlu çocukların yetiştirildiği ve daha okul statüsünde olmayan *Islahathane* adıyla Niş, Rusçuk, Sofya, Diyarbakır, Bursa, Kastamonu, Selanik, Şam, Bağdat ve Konya gibi vilayetlerde açılan mekânlardaki çocuklara deri işleme, terzilik, kunduracılık gibi meslekler öğretilir ve askerlerin ihtiyaç duydukları fes, kundura ve urbalar imal edilir.[868] Okulun idari ve eğitimci kadroları incelendiğinde ise meslek eğitimini Müslüman olmayan öğretmenlerin gerçekleştirdiği, okul idaresinde subayların müdürlük yaptığı görülecektir.[869]

---

866 Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991, S.24-25

867 Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991, S.25

868 Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları, Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamidiye Sınai Mektebi), Bursa: Bursa Buyuksehir Belediyesi 2011, S.9, 60

869 Age, S.9, 57-60

Cemaatler	Yıllara Göre Okul Sayısı				
	1876	1877	1878	1880	1883
İslam	280	290	291	264	253
Rum	?	65	65	66	68
Ermeni	?	43	44	45	45
Katolik	?	8	8,	9	10
Bulgar	?	3	3	3	3
Yahudi	?	29	29	24	33
Protestan	?	8	8	11	8

Tabelle 1: *1879-1883 Yılları Arasında İstanbul'daki Okullarda Cemaatlere Göre Dağılım*[870]

Yukarıdaki okulların tümünde aynı zamanda toplam 40-45 bin civarında öğrenci, eğitim almakta olup, bunların sadece 12 bin kadarı Müslüman öğrencilerden oluşmaktadır.[871]

II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da var olan tüm okullar, öğrenci sayısına göre değerlendirildiğinde, Osmanlı'da etnik kökenlere göre eğitime verilen değer açığa çıkaracaktır. Bu tablo ile II. Abdülhamid iktidarı bütçelerinde, en düşük harcamaların eğitim alanında yapıldığı gerçeği, İslami halklardaki eğitim ve bilinç geriliğini açıklamaktadır.[872]

Eğitim türevi olan bilinç geriliği yanına, bir de asırlardır İslami önyargılarla kâfir, gâvur, katli vacip gibi dogmalar eklendiğinde, en gerilerin en ileri katletme girişimlerinden faşizan dinamikleri düşünmek sorun olmadığı gibi, katliamlar ve soykırımın nasıl iç içe geliştiği somutlaşacaktır.

Osmanlı imparatorluğuna Müslümanları misyonerleştirmek amacıyla gelen, fakat başarılı olamayan misyonerler Ermenilere yönelerek, geleneksel Ermeni Gregoryen kilisesinde 16. Yüzyılın sonlarında ayrışmalar başlar.[873] Bu etken altında Ermenilerde uluslaşma sürecinde olumsuz etkilenmeler yaşanır. Aynı süreçlerde Bizans kilisesindeki Yunan halkında bu bölünmeler gözlenmediğinden, Osmanlı'dan kopma süreci hızlanır.[874] Burada dini örgütlenmenin bütün toplumlarda en eski örgütlenme modeli olduğu ilkesini doğrulayan etkenler belirginleşmektedir. Ermeniler açısından bu etken, bu halkın Ermeni olmasında değil, sosyal bütünlüğünde bölünmeler yaratır. 1701-1702 yılları arasında sultan II. Mustafa döneminde İstanbul'da Katolik misyonerlerin Gregoryen Ermenileri misyonlaştırma girişimleri, ilk kez Ermeniler arasında çatışmalara neden olur.[875]

---

870 Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991, S.75

871 Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991, S.75

872 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, New York: Cambridge University Press 1977, C.2, S.225

873 Josepd De Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, İstanbul: Kitap Yayınevi 2005, S.22

874 Bu etken, sadece dinler etkisinde gelişmiş sosyolojik birlikteliğin önemini vurgulamak amacıyla dikkate alınmıştır.

875 Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, İstanbul: Alfa Yayınları 2015, S.291

Ermeniler arasında Avrupa kiliselerinin misyonerliği altında gelişen mezhep ayrışmaları, Ermenilerin Osmanlı'da ikiye sonra da üçe bölünmesini sağlamıştır. Bu şekilde başlangıçta Millet-i Ermeni adıyla anılan bu halk, kendi içinde Millet-i Ermeni Gregoryen ve Millet-i Ermeni Katolik olarak tanımlanmıştır.[876] Uluslaşma sürecinde Ermeniler arasında gerçekleşen bu ayrışma, Osmanlı'ya yenilgilere neden veya temel yaratır. Bu sorunun nedenlerini uluslaşmanın arkaik kökenlerini dinlerle oluşturan soyut düşünmeyle sağlanmış birliktelik kabullendiğimizde, Ermeniler arasındaki kültürel birlikteliğin ağır darbe aldığını göreceğiz. Başlangıçta Arami, Keldani gibi Hristiyan kiliselerinin tümünün millet-i Ermeni grubuna dâhil edilmesini hiçleştirecek Ermenilerin etnik bölünmesini sağlayan, Millet-i Ermeni Katolik ve Millet-i Ermeni Gregoryen Millet-i Ermeni Protestan bölünmeleri, aynı ulus içinde ulustan daha eski bir örgütlenme olan dini fraksiyonları aktifleştirir. Bu gerçeği, ulusal bilinç ve Osmanlı'da dini baskılarla ötekileştirilme dinamikleriyle değerlendirdiğimizde, Millet-i Ermeni gruplarında da ayrışmaların yayılması hızlanır. Ulus örgütlenmesi altında bu tür ayrışmaların ortadan kalması elbette zorunludur. Fakat asırlardın Ömer yasalarının yarattığı ağır şartlar altında, bu halkların sosyolojik dinamikler açısından fazla seçenekleri yoktur. Dini gruplaşmaların yarattığı bu ayrışmaları aşan siyasal örgütlenmeler, Ermeniler arasında kısa sürelerde Daşnak ve Hınçak adlarıyla oluşur. Buna rağmen İslami baskı altında özellikle Ermenilere özgü Gregoryenlerin hedef gösterilmesini, batı kiliselerine yönelen Katolik veya Protestan Ermenilerin kendilerinin korunacağı yanılgısını yaratmıştır.

II. Abdülhamid dönemindeki ıslahatların çıkışı konusunda dikkate alınmayan bir başka gerçeği öne çıkarmak gerekir. 1820'den itibaren aslında Osmanlı'daki Müslüman Türk nüfusu Hristiyanlaştırmak amacıyla, Alman, Amerikan, Fransız ve İngiliz Katolik ve Protestan kiliseleri tarafından aralarında aslen Ermenilerin bulunduğu Ortodoks Hristiyanları Katolik veya Protestan okullardır.[877] Bu konuda ilk başlangıcı ABCFM *American Board of Commissioners for Foreign Missions* üyesi Plinius Fisk ve Levi Parsons isimli rahipler İzmir'de yapar.[878] Bu döngüde Devlet-i Osmaniye'nin okul açmadığı ve eğitim olanakları sunmadığı bölgelerde misyon amaçlı kiliselerin açtıkları okullar önem kazanacaktır. Sayı vererek hem devletin sorumluluğunu hem de insanların okumaya duydukları eğilim açığa çıkacaktır. Bu amaçla Osmanlı'da 1870 yılında kurulan okul 233'da 5800 öğrenci, 1890'da 417 okulda 17.556 öğrenci, eğitim olanağı bulur.[879]

---

876 Bernard Lewis The Emergence of Modern Turkey, Turkey, London: Oxford University Press 1961, S.329

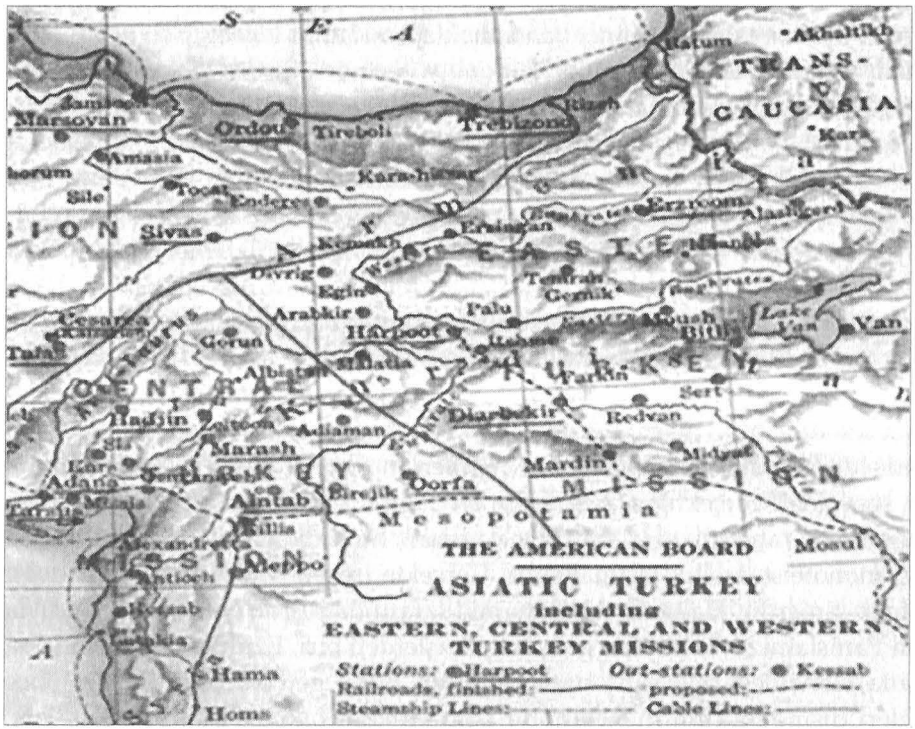
877 Yaşar Baykal: Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı.11, S.27

878 A Sketch Of The Missions Of The American Board, Asiatic Turkey, Boston: Printed for the American Board, 1910, S.12

879 Uygur Kocabaşı: Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Misyoner Okulları, İstanbul 1989, S.131-132
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c043/b064/tbmm220430640535.pdf

Son yıllarda bu konuda o kadar tek taraflı ve çarpıtılmış çalışmalar yayınlanmıştır ki, bu çalışmalarda Osmanlı'daki Müslüman olmayanların İslamlaştırılması hak din ve İslam arasında doğallaştırılırken, inanç özgürlüğü açısından, Hristiyan kiliseleri açısından kötü amaç olarak adlandırılmaktadır.[880]

Bu utilitarist çelişkiden dinler açısından ortaya çıkan en tarafsız sonuç ise, kültürel evrim, öğrenmeyle değişim gibi seçeneklere izin verilmeksizin inançlar arasında psikolojik önyargılı düşmanlıklar yaratılmıştır. Bu süreçte misyonerler tarafından yürütülen okullaşma, başta Ermeni nüfusun yoğun olduğu şehirlerde Vilayet-i sitte'de yoğunlaşacaktır. ABCFM kaynaklarında Doğu Türkiye Misyonu adı altında ilk kez 1855 yılında Bitlis ve Harput'ta başlayan Erzurum, Van, Mardin, Maraş, Antep gibi şehirlerde kurulan okul kayıtları mevcuttur.[881] Misyonerlerin açtıkları okullara giden öğrenci sayısının, İstanbul'da okula giden Müslüman öğrenci sayısından yüksek olduğu gözlenecektir. Misyonların inkâr edilemeyecek katkılarından birine örnek olarak Antep'te kurdukları hastane ve gezici hemşireleri de belirtmek gerekir.

880 İsmail Köse: ABD'li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasında Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İki Ülke Diplomatik İlişkilerine Etkisine Genel Bir Bakış, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2014

881 Samuel Colcord Bartlett, Historical Sketch Of The Missions Of The American Board İn Turkey, Boston: The Board 1878, S.33-34

Bu sonucun tarihe yansıyan ilk kültürel nedeni, Osmanlı'da ilk matbaa toplumlarıyla Müslüman olmayan toplumlardaki eğitime yönelim arasında doğru orantıyı gösterecektir. Konuyla ilişkili bir başka örnekte Osmanlı topraklarındaki Nestoryan Süryanilerle Kürtler arasındaki eğitim kökenli diğer düşmanlaşma ve katliamlarda yaşanmaktadır.[882] Nestoryanlara karşı başlangıçta Bedirhanlar önderliğinde yürütülen katliamlar, daha sonra Hamidiye Alaylarıyla yürütülecektir. Sosyolojik bir değerlendirme yapabilmek için burada Bedirhan Bey hakkında hemen ek bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Bedirhan bey öldüğü zaman Osmanlı resmi kayıtları ve resmi maaş tezkeresine göre dört nikâhlı eşi, çoğunluğu Ezidi aşiretlerinden olan beş cariye, 21'i erkek ve 21 kız olmak üzere toplam 42 çocuk sahibidir.[883] 20. yüzyıl ikinci yarısından sonra Kürtler arasında modern ulus hareketlerinde Ezidiler, geç uluslaşma romantizmiyle Kürtlere dâhil edilir. Bu mesele Ezidiler ile Kürtler arasında ulusal kültür bileşenleriyle birlikte tartışılması gereken sorun olmasına rağmen, Bedirhan örneğinde sözde aynı ulus içinde kadının cinsellikle köleleştirilmesi gözlenmektedir. Dini motiflerle cariye yapılan Ezidi kadınların, Kürt olmadıklarını ve Kürt toplumundaki bey ünvanlı insanlarda hâkim olan ulus veya etnik bilinci yansıtmaktadır. Kadını köleleştiren bu döngü, Osmanlı toplumundan başlayarak Türkiye sürecinde Kürtler tarafından Ezidi, Asuri, Keldani gibi azınlıklara karşı sürekli yaşattıkları bir sorundur. Sorunun affının, özrü kabahatle karşılaştırılmayacak içeriklerle yanıtlanması söz konusu değildir. Bu ulus, halk ve farklı inançlara saygı kültürü olmadığı için ve tarihleri erkek egemenlikle şekillendiği için kadın üzerinden ötekileştirilenlerin seyreltilmesi yapılmaktadır. Farklı inanç ve kültürlerden zorla kaçırılan hiçbir kadın veya kız çocuğu, bu tecavüzü yapanların zenginlik veya ağalık rızasıyla barıştırılamaz.

Bu sorunu II. Abdülhamid dönemine indirgeyerek incelemek, Osmanlı'da Kürtler ve Ezidiler açısından farklı sonuçlar verecektir.

Tüm dinlerin kökenlerinde sadece ve sadece inanç saplantısı olması gerçeği, değişik dinlerde tanrı ile iktidar arasındaki doğrudan ilişkiyi açığa çıkaracaktır. Bu temelde monoteist olmamalarına rağmen monoteist kabul edilen dinlerde dinin sosyolojik gerçekliğini belirleyen en önemli sonuç, iktidardır. İktidarlaşma açısından Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, hükümdar-tanrı eşleşmesinden dolayı monoteist özellik taşımaktadır. Gerçekte ise bu dinler, monoteist değil henoteist dinlerdir. Halife II. Abdülhamid tarafından *İslam birliği siyaseti* adıyla anılan Panislamizm'le birlikte girişilen ilk işlerden biri, Ezidileri İslamlaştırma ve hatta Hanefileştirme işine başlanmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için önce kendileri dışındaki tüm inançlara bir isim ve kulp takılan İslam'da Ezidilere, sapkın mezhep (*firak-i dalle*) adı verilir.[884] Osmanlı topraklarında yaşayan ve Şa-

882 Murat Gökhan Dalyan, XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü, Ankara: Öncü Kitap 2012, S.105

883 Malmisanij, Cizira Botanlı Bedirhaniler, İstanbul: Avesta Yayınları 2000, S.62

884 Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), İstanbul: Doğan

fii Kürtlerden oluşturulan Hamidiye alaylarıyla Ezidileri İslamlaştırma eylemleri de çok kanlı gerçekleşmiştir.

Osmanlı topraklarında gayrimüslimler ve misyonlar tarafından başlatılan hızlı okullaşmaya karşı II Abdülhamid tarafından 1892 yılında ilk olarak İstanbul'da beş yıllık *Mekteb-i Aşiret-i Hümayun* adlı okullar kurulur. Başlangıçta bu okullar, Osmanlı bünyesindeki Müslüman inançlı Arnavut ve Arap aşiretleri için kurulur. Zilan aşireti reisi Eyüp paşa ile 5. ve 6. Hamidiye Alayları komutanlarından Hasan ve Ali bey gibi isimler sultan Abdülhamit'e bir mektup yazarak, çocuklarının bu okullara kabul edilmesini isterler. Bu istek bir süre sonra sultan tarafından olumlu karşılanır ve Kürt çocuklarının da aşiret okullarına gitmesi başlar. Bu okullarda başlangıçta Hamidiye alaylarına katılmış olan Cibranlı, Zilan, Celâlî, Şemskî gibi aşiretlerden çocuklara okuma olanağı verilir.[885] Bunlardan; Cibranlı 3, Hayderanlı 1, Şemski 2, Karapapak 2, İzollu aşiretinden de 1 öğrenci alır. İlginçtir, Cibranlı aşiretinin de Hamidiye'de dört alayı bulunmaktadır.[886] Bu okullarda 12-16 yaş arasındaki çocuklar, ayda otuz kuruş maaşla ilk önce İstanbul'da parasız yatılı eğitime başlarlar.[887] Cibranlıların, ikinci büyük Kürt aşireti olduğu anlatılırken,[888] Varto bölgesinde Ermeni ve Alevilere karşı giriştikleri talan hareketleri hakkında, beğenilmese de Mehmet Şerif Fırat'ın yazdıklarından okumak gerekir.[889] Bu kitap, bilimsel ve mantıklı bir çalışma olmamasına rağmen, farklı inançlardan yerleşiklerle göçebeler arasındaki ganimet savaşlarını anlatan otantik karaktere sahiptir. Kur'an, Kur'an okuma, ulum-i-diniye isimli İslam eğitimi ve Türkçe beş yıllık eğitim sürecinde sürekli okutulan temel derslerdir. Birincisi sınıfta okunan sözlü ilmihal dersleri, sonraki yıllarda kaligrafi, dil ve sözcüklerin anlamı içerikli yazılı derslerle sürdürülür. Birinci sınıftaki sportif talim dersleri, son sınıfta ayak talimi dersleriyle sonlanır. Bu okullardaki müfredat incelendiğinde birinci sınıfta Panislamizm amaçlı peygamberler tarihi, İslam tarihi, dersler dışında ikinci yıldan başlayarak dört yıl okutulan matematik adı altında aritmetik dersleri, makine bilgisi, muhasebe ve ilk yardım bilgileriyle eğitim sona erer. Bu okullardaki not sistemi, *Aliyül a'lâ* (%90 üzeri pekiyi), *A'lâ* (%80 üzeri iyi), *Karib-i a'lâ* (%60 üzeri orta), %60-40 arasında *zayıf* ve %40 altında ise *fena* adlarıyla belirgin bir şekilde günümüzde de kullanılmaktadır.

Mekteb-i Aşiret-i Hümayun'u 17-21 yaş grubu arasında bitirenler, daha sonra

---

Egmont Yayıncılık 2014, S.82

885 Bayram Kodaman, Aşiret Mektebi Hümayun, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1991, C.4, S.10

886 Mehmet Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi 1961, S.99; Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925, Ankara: Öz-Ge Yayınları 1992, S.31

887 Elif Eki, Aşiret Mektepleri ve Said Nursî; http://www.yeniasya.com.tr/2010/02/20/elif/default.htm http://web.archive.org/web/20140314004719/http://www.yeniasya.com.tr:80/2010/02/20/elif/default.htm

888 Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925, Ankara 1992, S.31

889 Mehmet Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi 1961

Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye'ye giderler. Bu okullardan mezun olanlar, yüzbaşı rütbesi veya dördüncü sınıf efendi unvanlıyla, vilayetlerde görev alırlar.

Molla Said, aşiret okullarından sonra gelen Mülkiye ve Harbiye bölümleri, sonraki yıllarda *biçare vilayat-ı şarkiyenin bedevi aşairini Hamidiye Alayları ile en yüksek bir derece-i askeriye ve medeniyeye sevk etmesi* şeklinde adlandırır.[890]

Osmanlı'da aşiret mektepleri, büyük bir olasılıkla ekonomik sorunlar ve okul ile aydınlanma ve hızlı bilinçlenme hazımsızlığı yaşanacağı korkularıyla saray idaresi tarafından 1907 yılında gerçeküstü okullardaki kalitesiz yemek yüzünden başkaldıran öğrenciler yüzünden kapatılır. Bu okullardaki çocuklar köylerine geri yollanır.

Bu çerçevede Osmanlı'da kurulan ve aşiret okulları niteliğindeki mektepleri sıralamak gerekir.

Panislamcı Müslümanlık amaçlı ilk önemli okul, 07 Nisan 1894 (12 Şaban 1312 ve 26 Kanun-i Sani 1310) II. Abdülhamid'in emriyle İstanbul Gülhane Rüştiyesi lağvedilerek Bitlis'e taşınır.[891] Bu taşınmanın nedenlerinden biri, İstanbul'da bu süreçte Soğukçeşme, Fatih, Kocamustafapaşa, Kasımpaşa, Beşiktaş, Toptaşı, Paşakapısı, Hasköy gibi semtlerde 1465 öğrenci kapasiteli okulların memnun edici mevcudiyetidir.[892] Okulları isimleriyle günümüz sistemine uyarlandığında rüştiyeler, ortaokul, idadiler ise yükseköğrenime hazırlık yapan okullardır.

1882 Erzincan Askeri Rüştiyesi, 1905'de Kurutelek köyündeki Hamidiye kışlasına yüksekokul statüsündeki Erzincan Harbiyesi kurulur. Memuretül Aziz Askeri Rüştiyesi, 1882 yılında açılır. 1885-1886 yılında Mekteb-i İdadi-i Hamidiye-i Mülkiye-i Şahane adı ile Harput-Elazığ arasında Hüseynik köyü, Aslanpınarı'ndaki binalara taşınır.[893] Hamidiye programına paralel olarak 1882 yılında başlayan askeri okullaşma programında bölgede kurulan okullar şunlardır.

Erzurum Rüştiye-i Askeriyesi, Diyarbakır Rüştiye-i Askeriyesi, Sivas Rüştiye-i Askeriyesi, Halep Rüştiye-i Askeriyesi, Van Rüştiye-i Askeriyesidir. Askeri yüksekokullarda okumak için zorunlu idadilerin başında Dersaadet Mekteb-i İdadisi bulunmaktadır. Bu bölgede kurulan idadiler, Erzincan Mekteb-i İdadisi, Erzurum Mekteb-i İdadisidirler.

Hamidiye alaylarında aşiret mekteplerine giden çocukların dünyaya bakış açılarında ufak tefek değişimler olacaktır, fakat bu değişimler geçmişe aykırı nihilist devrimci değişimler olmayacaktır. Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş sürecinde önce İttihat ve Terakki bünyesinde kalmış, ideolojikleşmiş cumhuriyet döneminde ise CHP'de aktif çalışmış bir eğitimcinin imparatorluk dönemindeki

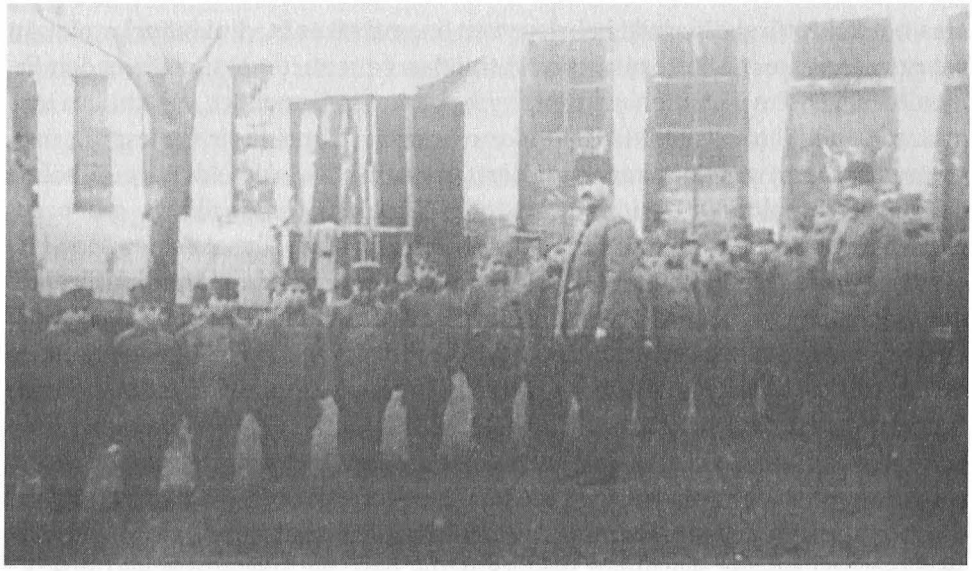
---

890 Said Okur: Münazarat, İstanbul 1953, S.151

891 Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Yayınevi 2000, S.27

892 Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Yayınevi 2000, S.16

893 Karerli Mehmet Efendi, Hüseynik köyünün çoğunluğunun Ermeni, Türk ve birkaç ev Kızılbaş yaşadığını anlatır. Hasan Hayri'nin de yaşadığı köy. Bkz. Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.35

karşılaştırmalı tecrübelerinden çıkardığı bir sonuç vardır. İstanbul'daki *Alayans İsrailt* isimli Yahudilerin kurdukları okullarda yetişen ve hemen tümünde yabancı dillerde eğitimin yaygın olmasından dolayı, çocuklarda bilgi açısından eğitimde önemli bir kalite farkının var olduğunu vurgular.[894] Eğitimde kalite farkının olması, bu okullarda yetişen, öğrenen çocukların bilinçlerinde ve bilgi kullanımında önemli farkların var olduğudur. Dolayısıyla soruna bu çocuklar ve gençlerden baktığımızda, kültürel geriliğin davranış geriliğine yol açtığına kimse karşı gelemeyecektir.

Bu karşılaştırmada Osmanlıdaki birçok okulda gelenekselleşmiş bir döngü vardır. Bu döngüde geri kalmışlar ve siyasal iktidarda payı olmayanlar veya sistem olanaklarına göre burjuvalaşmamış kesitler ve köylülükten gelenlerin rüyaları da farklı şekillenecektir. Aşiret alaylarında bir anda paşa olanlar, aynı gecekondu profesörleri gibidirler. Alaylardaki baba, amca veya dedeleri için durum daha farklı değildir. Bu alaylara katılan tüm aşiretler, iktidar yabancılaşması içinde olup, at sırtında ulaşabildikleri her yeri yağmalama ve zengin olma amaçlıdır.

Osmanlı'da Ermeni-Kürt ilişkileri üzerine birçok gereksiz çalışma örnekleri vardır ve bu çalışmaların önemli bir çoğunluğunda ilişkilere İslam ve Kürt açısından yanlı bakılır. Ermeni-Kürt-Alevi Zaza aşiretleri arasındaki ilişkiler, her ikili grup arasında farklı özelliklerdedir. Yani Ermeniler ile Zaza Aleviler arasındaki ilişkileri iyimser, Ermenilerle Kürtler ve Kürtlerle Alevi Zazalar arasındaki ilişkileri ise kötümser sonuçlu tanımlayabiliriz. Görülüyor ki bu halklar

894 Mehmet Emin Erişirgil, Bildiklerim, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı 2010, S.11-29

arasındaki kültürel dinamiği belirleyen en önemli etkenin, dini inançlar olduğu belirginleşmektedir. Bu soruna hiç uzatmadan ve sonucu yokuşa sürmeden Ermeniler açısından ilk ve son noktayı koymak gerekir. Ermeniler, yaşadıkları topraklarda en eski ulus nitelikli toplumların başında gelmektedir. Bu tespitle, üzerinde insanların yaşadığı kara parçaları, ulusal devletlerde olduğu gibi bölme amacı taşımamaktadır. Dini inanç açısından birçok toplumda olduğu gibi paganist kökenden mono-miafizit Ortodoks Hristiyan'dırlar. Ulusal açıdan Hay-Hayastan isimlendirmesinde öne çıkan ve bir toplumda uluslaşmanın kültürel dinamikle oluştuğunu gösteren *titular nation* grubundandır.

Türkçede kullanılan Ermeni-Ermenistan gibi isimler, Akadça *Armanu* şeklinde, batı dillerine ise bu kitabelerin okumasını yapan Alman ve İngiliz dillerine Armenia şeklinde geçmiştir.

Türkçe'de kullanılan Ermeni-Ermenistan şeklindeki dönüşümlerde de titular ulus kavramına uyumluluk görülecektir. Bu uluslaşma örneğinde etnik kimlik ile vatandaşlık arasında doğrudan bir bağ kültürel tarihle birlikte yarılmıştır. Aynı soruna Kürtler açısından baktığımızda, halk ile ülke arasındaki ilişkiler biraz önceki örneklere uyumlu geliştirildiğinden, Kürtler ve Kürdistan kavramları arasında otantik *titülar ulus* olamayacağını, aynı topraklarda günümüze kadar birçok farklı halkın yaşadığı gerçeğinden çıkaracağız. Bu yüzden uluslaşma sürecini yaşayan halkta, kendilerinden farklı olan komşularını kendilerine benzetme eğilimleri, yani asimilasyon istemleri öne çıkacaktır. Bu tarz sorunun tipik örneğini, Kürtlerin asimilasyon sürecindeki Zazalar, Ezidiler, Keldaniler, Süryaniler'de gözlemekteyiz.

Geç uluslaşma veya Kürtleşme sürecinde, Zazalar, Goranlar, Soranlar gibi değişik halklarla *titular nation* oluşturmak amacıyla, Kürt adı altına asimilasyona uğratılmaktadır. Hiç kimse Kurmançların, Kurmançlardan daha ileri olan Soranlaştırılması önerisini yapmamaktadır. Demek ki Kürtlerde uluslaşmayı belirleyen temel etken kültür değil, sayısal çoğunluktur. Uluslaşmanın kapitalist ilişkiler ve eğitim gibi doğal diyalektik evrelerle gelişmediği süreçlerde, bu etkenlerin toplumda obsesif saplantıları yoğunlaştırdığını göstermektedir.

Bu soruna kitle psikolojisi açısından baktığımızda, tarihsel kökenlerinde baskı ve şiddet yaşayan toplumların tümünde, Stockholm sendromunu andıran, düşmanının kültürel dinamiklerini tekrarlama ve üstlenme davranışları mevcuttur. Bu dinamikler, benzer karakterde olan toplumların tümünde, kendilerini tarihin eski, kadim halkı olduğu sıfatlarıyla adlandırmalarda gözlenmektedir. 21. yüzyılda ulus kavramının pasif çözülmeye başladığı bir süreçte, post modern romantik ulus kavramının, psikolojik faşizanlığa gideceğini belirtmek gerekir. Bu ayrıntılar, geç uluslaşmış birçok toplumda gözlenen, yaşanan önemli bir sorundur ve ardında da kitle psikolojisinde kültürel dissosiyasyon yaratan, bölünmüşlük yaratmaktadır.

Bu bölgede yaşayan diğer halklar tarihi, uluslaşmanın ilk basamağında göz-

lenmesi gereken yazı ile kültürleşme veya soyut kültürel değerler yaratma açısından incelendiğinde, ulusal kimlik ardına her tan eki ekleyen toplumların, yazı açısından uluslaşmadıkları gözlenecektir. Bu şekillenmeyi yaşayan uluslar örneğinde Asuriler, Ermeniler, Persler ve yer yer Araplar, kendilerine özgü toplumsal kodeks oluşturmuşlardır. Bu yüzden de sorunu öteye beriye götürmeden Ermenilik adı altındaki ulusal kimliğin, doğum üzerinden geçen bir hak olduğunu belirtmek gerekir.

İslam ile birlikte Asuristan dağlarından kuzeye göçen Kürt aşiretlerinde, İslami dört evlilik gerekçesiyle nüfus çok çabuk artar.[895] Bunun temel nedeni, Kürtler'de dört kadınlı evliliklerle birlikte doğurganlığın yaygın olmasıdır. Aynı büyüme oranlarını Alevi-Zaza aşiretleri için söyleyemeyiz. Sadece bir halkın çoğalma dinamiği açısından bu üçlüyü karşılaştırdığımızda, tek eşliliğinin kural olduğu Alevi Zazalar ile Ermeniler arasındaki ilişkiler, Kürtler ile Ermeniler arasındaki ilişkilere kesinlikle benzemeyecektir. Demek oluyor ki aynı gruba sokulmak istenen Kürtler ve Zazalar arasında ulus veya halk gibi etnik karakteristikleri yaratma süreçleri farklı gelişmektedir. Ulus veya halk örgütlenmesinden daha eski bir örgütlenme olan din örgütlenmesi gerçeği, bu iki toplumun aynılaştırılamayacağını göstermektedir.

Arkaik toplumlardaki kitle psikolojisi, hiçbir zaman sıcak değildir. Hızlı büyümenin yaşandığı bu toplumlardan dışarıya her zaman soğuk kasırgalar eser. Bu dinamiğin kültürel temellerinde var olan Ömer yasalarıyla birlikte nüfusun çabuk büyüdüğü toplumlarda patolojik sorunsallığın sürekli korunduğunu ve bu toplum tarihinin sağlıklı kültürleşemeyeceğini göreceğiz.

Bu tespitleri Hamidiye alaylarından kalan mirasa, Ermeni-Kürt ilişkilerine yansıttığımızda, aradan geçen yüzyıl sonrasında özellikle ve özellikle *benim nenem de Ermeni* tespitlerinde, aile kökeninde Hamidiye arayışına gitmeleri gereklidir. Bu konuda basit bir örneği Urfa bölgesindeki Hamidiye alaylarından Karakeçili aşiretinde, Kürtleşen ulusa sempati duyan veya tarihsel geçmişe eleştirisel bakanların, neden nenesinin Ermeni olduğunu, İslam, Ömer ve Hamidiye katliamlarından ganimet kalan kadın ve çocuklar üzerinden düşünmesi gereklidir. Bu sürecin kapalı toplumlarında yüzbinlerce Ermeni çocuğu veya kadını, ellerini kollarını açarak Kürt aşiretlerine gelin, kadın veya cariye gitmemişlerdir. Bu tarihsel travmanın psikolojik boyutlarını anlamak isteyenler, gerçekleri soykırım sözcüğüyle sterilize etmekten çıkarıp, biraz da bu geçmişi dedelerinin koynuna zorla alınan ve tecavüze uğrayan neneleri açısından değerlendirmek zorundadırlar.

Geçmişten bu güne tecavüz konusuna biraz uzun süreli yaratılmış sistemle değinmek gerekir. Tecavüz konusu, psikolojik sorunsallık, erk, erkek egemenlik gibi kişilik bozukluğu açısından on bin yıl önce neyse, yüz elli yıl önce veya bu

---

895 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.235

gün da aynıdır. Hamidiye alaylarının 1895 yılı bilançosu, sadece Harput ve 73 köyde şu örnek sayılarla gösterilebilir. Bu sayılara diğer Hamidiye alaylarıyla yapılan katliamlar eklendiğinde, insanlık-hayvanlık, insanlık-barbarlık ayrışması kabul edilmek zorundadır.

Muhtaç durumdaki Ermeni:	*26.990*
Talana uğrayan evler:	*6.029*
Yakılan evler:	*1.861*
Ağır hasar almış kiliseler:	*29*
Yakılan kiliseler:	*15*
Tahrip edilen Protestan şapelleri:	*5*
Hasarlı kiliseler:	*18*
Yakılan manastırlar:	*2*
Hasarlı manastırlar:	*4*
Türkler ile evlenmeye mecbur edilenler:	*166*
Tecavüze uğrayanlar:	*2.300*
Zorla İslamlaştırılan din adamları:	*12*
İslamiyet'e mecbur edilen erkek ve kadınlar:	*7.664*
Yaralılar:	*1.315*
Düşük yapan hamile kadınlar:	*829*
Yolculuk esnasında öldürülenler:	*280*
Yakılarak öldürülenler:	*56*
Açlık ve soğuktan ölenler:	*1.014*
İntihar edenler:	*23*
Öldürülen piskoposlar:	*1*
Öldürülen rahipler:	*11*
Öldürülen Protestan vaazciler:	*3*
Öldürülen öğretmenler:	*7*
Öldürülen erkek, kadın ve çocuklar:	*1.903*
Toplam öldürülen Ermeniler:	*4.127*
Mülkiyet kaybı:	*1.651.956 Osmanlı lirası.*[896]

Bu verilerden şimdi sadece kadın ve çocuklara karşı işlenen tecavüz suçlarını dikkate alalım. Günümüzdeki savaşlarda kadına karşı işlenen en yaygın suç hâlâ tecavüzdür. Yüz yıl önce bu suçun kapsamında çocuklar da vardır. Bu davranışlara günümüzde neden aramak veya yaratmak, aslında mantıksal hata suçudur. Geçmişte ise bir toplumun sosyal psikolojisini kırmak amacıyla kullanılan politik bir yaptırımdır. Bu vesileyle günümüzde kullanılan "ananı, bacını, çolunu, çocuğunu s..." küfürünün kökenlerinin nereye uzandığını bilemeyiz ama Hamidiye Alaylarının Ermenilere karşı yaptıkları arasında olduğunu söy-

896 J .Rendel Harris, Helen B. Harris, Letters From Armenia, London: James Nisbet & Co. 1897, S.146

leyebiliriz. Kişilik bozukluğu gerekçeli bu davranışlar —ve tecavüz— elbette dönemin Osmanlı yönetimi tarafından Hamidiyelilere mükâfat olarak verilmiştir. Bahsedilen yöntemler günümüzde de hâlâ bir çok devlet ve onların askerleri tarafından savaşlarda, psikolojik savaşın bir parçası olarak askeri vahşileştirmek için kullanılmaktadır. Ankara Savaşını Timur'un bu yöntemle kazandığını örnek vermek gerekir.

Hamidiye alaylarının kurulmasıyla Müslüman olmayanlar üzerinde yoğunlaşan katliamlar, aşiret okullarının açılmasıyla birlikte Kürtlerde ulus düşüncesinin doğması ve Kürdistan kavramının kültürleşme süreci başlar. Bu çerçevede ilk kez 1908 yılında Amida'da yasal kurulan Kürt örgütünün adı da bu ilişkiler dâhilinde dikkat çekicidir. Örgütün adı *Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti (Cemiyeta Teawun û Teraqiya Kurd)*'dir. Hemen sonrasında yine İstanbul'da Nakşibendi mürşitlerinden şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir, Kürt Said paşanın oğlu Ferik Şerif Paşa, Naim Baban, Halil Hayali, Damat Müşir Ahmed Zülkif Paşa, Babanzade Zehni paşa, Şükrü Mehmed Sekban isimler tarafından Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulur. Burada Kürt Teali Cemiyeti ile Hamidiye ve aşiret okulları arasındaki doğrudan ilişkiyi gösteren Mehmet Şükrü Sekban'ın hayatından kısa bir alıntı yapmak gerekir.

1881'de Ergani'de doğmuştur. Mülâzimi evvel (Üsteğmen) Mehmet Ağa'nın oğludur. İlk tahsilini, Ergani Maden'inde ve Hozat (Kızılkilise) da orta tahsilini, Diyarbakır'da ve lise tahsilini de İstanbul Çengelköy Askeri Tıbbiye okulunda bitirdikten sonra, 1903 yılında Yüzbaşı rütbesi ile Askeri Tıbbiye'den mezun olmuştur.[897]

Babası Mehmet, ağa rütbeli bir Hamidiyelidir. Şükrü Mehmet, bu sebep ve imkânla aynı Nuri Dersimi de olduğu gibi aşiret okullarından birinde ilköğrenime başlamış, son olarak Askeri Tıbbiye'den mezun olmuştur. Hayat hikâyesinde dikkat çeken ilginç ayrıntılarından biri de Ergani'de doğmuş birinin Kızılkilise'de ne aradığı sorusundan, Kızılkilise'ye kurulan Hamidiye alayları çocuklarının, aşiret mekteplerinde Hamidiye ilkelerine hizmet ederek, Türklerin gölgesindeki halkı yaratma amaçları açığa çıkmaktadır. Kürtler üzerine yazdığı tezlerde son olarak gittiği Askeri Tıbbiye'de Alman etkisinden dolayı, Almanlarla ilgisiz bir şekilde Kürtleri, Turani halk adlandırır.[898] Turancılığın çıktığı yıllarda, ki Şükrü Sekban bu sürecin kültürel ürünüdür ve Turan'ın Farsçada Türklerin yurdu adlandırmasına Kürtleri de dâhil eder.[899] Alman eğitimci doktorların bu süreçte meslekleri dışında İttihatçılar üzerinde ideolojik etkileri büyüktür.[900] Bu kitap, çalışmanın ikinci cildinde Kürtlerin farklı uluslaşma evrelerine örnek incelenecektir.

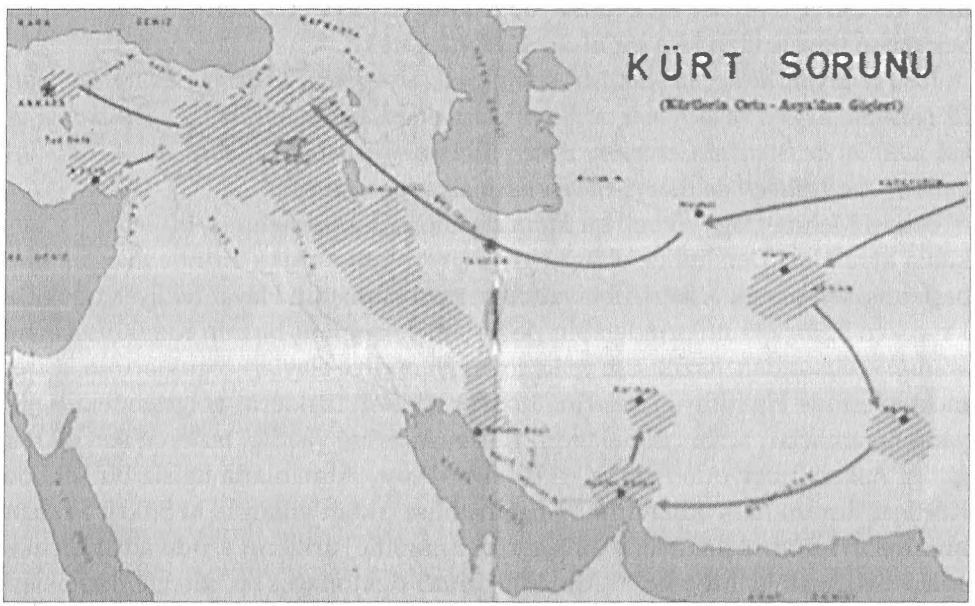
897 Şükrü Mehmet Sekban: Kürt Sorunu, İstanbul: Kamer Yayınları 1998, S.11

898 Age, S.17, 38

899 İklil Kurban, Pantürkizm ve Türkçülük Makaelesi'nden https://www.oncevatan.com.tr/panturkizm-veya-turkculuk-makale,37322.html

900 Dr. Mehmet Reşit ve Haydarpaşa hastanesinde Alman profesör Düring paşa ile etkileşimin benzeri burada gözlenmektedir.

Bu örgütlenmenin doğasını doğru anlamak için aynı süreçte İttihat ve Terakki kökenli Çerkesler tarafından kurulan Kürt ve Çerkes İttihat Teavün Cemiyeti'nden farklı politik amaçları olmadıklarından, var olan amaçlarının sadece ve sadece düşmanlıkla Ermeni köy ve şehirlerine saldırarak kendilerini zenginleştirmişlerdir.[901] Bu iki grubun siyasal örgütlenmelerini İttihat-Teavün Cemiyetlerine indirgediğimizde, Çerkeslerin bu bölgelerde kendilerine ait devlet istememelerinin temel nedenin de, uluslaşma sorunu ve tarihsel kökenlerinin bu bölgeyle uzaktan yakından ilişkisi olmadığı gerçeği vardır. Aynı gerekçeler Batı Ermenistan'da Kürtler için de geçerlidir. Bu gerçeklik, bir halkın yeryüzünde veya bir ülkede yaşam hakkına karşı yapılmış vurgu değildir. Toplumların politik evrimlerine göre bu sorun değerlendirildiğinde, Ermeniler, bu topraklarda asırlardır Ermeni olarak yaşamışlardır. Kürtler ise bu topraklara güneyden göçer olarak gelmişlerdir. Adı Çerkes olan halk ise Rus imparatorluğundan Osmanlı Rus savaşından sonraki göçlerle gelmişlerdir. Osmanlıda adı Çerkes olan Adıge halkı, tüm etnokültürel kökenlerini kaybetmiş veya kaybettirilmiş olması yanında yoğun olarak yedek ulusal kimlik faşizanlığı sorunuyla yaşamaktadır.

***Harita 7:** Mehmet Şükrü Sekban tarafından düzenlenen Kürtlerin Orta Asya'dan Göç Haritası*

Günümüz Kürtleri tarafından doktora yazmadığı hâlde Dr. unvanıyla anılan Şükrü Mehmed Sekban, varlığı, yaşamı, düşünce ve eylemleriyle gerçek bir Hamidiyelidir. Soyadı ve soyağacı kavramı gelişmemiştir. Soyadı kanunu çıktıktan

901 İbrahim Temo, İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yayınları 2000, S.12-14, 41-44; Mehmed Reşid Şahingiray, İnkilâb Niçin ve Nasıl Oldu, İzmir: Akademi Kitabevi 1994, S.30-31

sonra Kürtlerin, Türkler gibi Turani olduğunu kendi soyadıyla bütünleştirir.[902] Şükrü Mehmet Sekban yaşadığı dönemde Kürtlerin varlığını 47 asırlık geçmişe indirirken, elimizdeki kaynaklarda Ekrad adıyla anılan bu halkın bir kökeninin Araplarla birlikte 9. Yüzyıldan sonra yazılmaya başlandığını göreceğiz.[903] Buradan 47 asırlık Kürt ulusal varlığının, anlamsız bir abartı olduğu kolay anlaşılmaktadır. Ulusların varlığını veya ortaya çıkışını kapitalizme indirgeyerek tanımladığımızda, Fransızlar, İngilizler ve sorunlu olmasına rağmen, Almanlar, halkların uluslaşma skalasının birinci evresine yerleşeceklerdir. Kürtlerin ise günümüzde de otonom birlikteliği sağlayacak uluslaşmayı başaramadıklarını göreceğiz. Bu gerçeği belirleyen temel öge, elbette kapitalist süreç ayrıntılardır.

Kürtlerde ulusal köken abartılarına birçok örnek vermek mümkündür. Bu örneklerden Kürtlerde ulusal bilinç ve köken arasında tarihsel bir bağın olmadığı, anlatılan köken hikâyelerinin düzmece masallardan oluşturulduğu anlaşılacaktır. Bu örneklerden biri Sekban tarafından Orta Asya ve Turani, diğeri ise *Serok* tarafından yaygınlaştırılan Sümeri köken tezlerdir. Sümer kökenliliği bu abartıların en kültürleşmiş olanıdır. Burada Sümer veya Medlerde kalarak adı geçen halkların isimleri günümüze neden Sümeristan veya Medistan, Medyatistan şeklinde gelmediğini sorgulayarak ilişkilendirilenler arasında tarihsel ilişkisizlik olduğunu göstermek kolaylaşacaktır.

Şükrü Mehmet Sekban'ın Kürt tarihi üzerine yazdıklarını, yazdığı dönem itibariyle olağan faşist kabul ederken, okuyucununSekban'ın Kürt tarih tezlerinin birinci evresindeki önemli isim olduğunu bilmesi gerekir.

Ulusların kökenleri üzerine abartıları bu şekilde giderken Kürt ulusal hareketinin önemli isimlerinden biri olan Seyyid Abdülkadir, adı üzerinden anlaşılacağı gibi kendini Muhammed soyundan tanımlayan Nakşibendi şeyhidir. Nakşilerde, ehl'i-kitap insanları, uydurma bir hadisle garip sözüyle ötekileştirilir ve kapı dışında bırakılır.[904] Bu halkı Sümerlere indirgeyen bir başka uçarı teoriyle birleştirdiğimizde, Muhammed peygamberle şehirli veya bedevi Arapların Sümerli olduğunu kabul etmek gerekecektir.[905] Kürt Said paşanın oğlu Ferik Şerif paşa, Osmanlının Stockholm büyükelçiliğini yapmış *güzel Şerif* unvanlı biridir. Sarayda kaldığı süreçte Abdülhamid'in birinci dereceli ihbarcılarındandır ve kendisinde ulus bilinci çok sonraki yıllarda öne çıkacaktır.[906] Bu açıklamalar, sürç-i lisan bir hata değil, bilinçte gizli kalmış düşleri açığa çıkaran gerçeklerdir. Altı vilayetteki müdafaa birliği amaçlı kurulan bu örgütün politik amaçları,

902 Şükrü Mehmet Sekban: Kürt Sorunu, İstanbul: Kamer Yayınları 1998, S.91-97

903 Age, S.25

904 S. Abdurrakib Erol, Yüce Nakşibendi Tarikatı, Adıyaman: Menzil Yayınevi, S.56-58

905 Abdullah Öcalan, Sümer Rahip Devletlerinden Demokratik Uygarlığa, Köln: Mezopotamien Verlag 2001, C.2, S.34-35

906 Faiz Demiroğlu, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller, İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları 1955, S.21

ulus kökenli değil aksine katliam amaçlıdır.[907] Bu örgütlerin amaçlarında Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlık düşüncesi kesinlikle yoktur. II. Abdülhamid'in vilayet-i sitte politikası, İttihat ve Terakki iktidarında da devam eder ve bu katliamlar sonrasında yerleşik hayata geçmeye başlayan Kürtler için reformların yapılması, onlar için muktedir namuslu valilerin tayini, birkaç ana yol yapılması ve suçluların eski suçlarından muaf edilmesi için mahkemelerin yeniden düzenlenmesi istenir.[908] Bu reformlardan eski suçların muafı istemi, elbette politik olmadığından Kürtlerin bu süreçteki soygun, yağmalama gibi suçlarda yoğunlaştığını göstermektedir. Bu cemiyet, 1909 yılında İstanbul'da *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'ni çıkarmaya başlar. Yazarları arasında ise Seyyid Abdülkadir, Süleymaniyeli Teyfik ve Fethi, Babanzade İsmail Hakkı, Ahmed Cemil gibi isimler vardır.[909] Bu örgütlerin isim, kuruluş amaçları ve bünyesindeki Ziya Gökalp gibi aktif kişilerin mantıksal doğasını incelediğimizde, Kürt örgütlenmesinin doğasında Hamidiye ve İttihat Terakki ruhu olduğu gözlenecektir. Ziya bey, bu süreçte Kürt'tür. 1912 yılında Selanik'te yapılan İTC kongresinden sonra Ziya Bey, Gökalp soyadıyla Türkleşir.[910] Ulus kavramını kültürel açıdan geri kalmış toplumlarda basit bir mekanik dinamik kabul ettiğimizde, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kürt ulus hareketini yaratan en önemli mekanik motor olduğunu göreceğiz. Bu mekanik etkenin diğer adı da özellikle Diyarbakır'da Kürtler tarafından gerçekleştirilen Ermeni ve Asuri katliamlarıdır. Bu şehrin Müslüman olmayan vatandaşlarından biri de Yahudilerdir. Yahudiler, Diyarbakır'daki katliamlardan aşırı zarar görmezler. Nedenlerini incelerken katliamlarda İttihat ve Terakki ve Almanya arasındaki doğrudan ilişkiler çerçevesinde incelemek gerekir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde soykırım gölgesinde şekillenmeye başlayan Kürt hareketlerinin *saf ve olgunlaşmamış* temelleri ve ulus-devlet gerçekliğinden kopuk İslami karakterden türediği konusunda bazı tespitler yapmak gerekir. Bilineceği üzere, topyekûn Balkan savaşlarından sonra Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Karadağ gibi devletler, ulus ve din farklılıklarıyla Osmanlı'dan koparken, toprakla alarak koparken, Ermenilerden boşalan topraklara yerleşen Kürtlerin ayrı bir devlet düşlerinde İslami ortak payda özellikle korunmaktadır. Balkan savaşları yenilgisi ve toprak kaybı, Osmanlı tarafından *Nasraniyetin* (Hıristiyanlığın) *İslamiyete* öldürücü saldırısı, *Salib'in* (Haç'ın) *Hilal'e* (Ay'a) karşı yeni ve bağnaz bir haçlı seferi kazanması şeklinde kabul edilmiştir.[911] Burada bir asırlar boyu gerici kalmış bir hanedanlık iktidarının gelişme, de-

907 Şükrü Mehmet Sekban, Kürt Sorunu, İstanbul, Kamer Yayınları 1998, S.26, 30.

908 Age, S.26

909 Age, S.163-164

910 Rohat Alakom: Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi Kürtler, İstanbul: Avesta Basın Yayın 2018, S.76; A. Vehbi Vakkasoğlu: Tarih Aynasında Ziya Gökalp, İstanbul: Yeni Asya Yayınları 1980, S.29

911 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1988, C.1, S.463

ğişme ve özellikle aydınlanma karşısında, tarihsel dini önyargıları öne çıkarması, özellikle Panislamizm açısından tüm Müslümanları birleştirecek bir anlayış olarak türetilmiştir. Bugün de olduğu gibi o zaman Kürt Abdullah Cevdet'ten Türk Mehmet Âkif'e kadar herkes, şu ya da bu oranda İslam'a sarılarak derman arar veya yaratır. Derman yaratanlardan biri de Şeyh'ül-İslam'dır. Okullarda, camilerde herkes "Salât-i Tefriciye olarakta bilinen *"al-Lahümme salli salâten kâmileten ve sellim selâmen tâmmen âlâ Seyyidinâ Muhammed"*[912] duasını tam 4444 kez okumak zorundadır.[913] Bu şekilde de insanların dilekleri al-Lah tarafından kabul edileceğine inanılır. Aydınlanma açısından tanrıya emir veren veya yol gösteren bu dualar, Osmanlı'da animistik bilincin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. İttihat ve Terakki saflarında da durum farklı değildir. Onlar, *ah Rumeli vah Rumeli* feryatlarıyla pre romantik gözyaşları dökerler.[914] Bu acılı söylemleri sadece semantik açıdan ötelediğimizde, ah Rum-Eli, söyleminde kaybedildiği vurgulanan toprakların zaten Rumların veya Rum vurgusuyla Müslüman olmayanların olduğu kabul edilmektedir. Bir toplumun bu örneklerdeki bölünmüş sosyal psikolojiden kurtulması, asırlar sürecek ve birçok olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Psikolojik açıdan din ile siyasi gerçeklerin aynı payda veya akılda yoğrulduğu toplumlarda yenilgi, şiddet, kurban, dış ve iç düşman kavramları psişik boyutlardadır. Bahsedilen sorun Kürtler açısından da farklı değildir. Osmanlıcı veya genç Türk İttihat ve Terakki Cemiyeti, amaçları itibarıyla hemen Kürtler tarafından Kürt adıyla aynı amaçlara sahip, Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti isimli yeni bir örgüt kurularak kendi saflarına çekilir. Kürt İttihat ve Terakki, Kürt Teali, Kürt Azadi isimleriyle kısa sürede evrimleşerek değişen Kürt ulus hareketinde Şura-i Devlet başkanı seçilen Seyyid Abdülkadir'in, *Türklerin düşkün zamanlarında Kürt meselesini getirmeyelim* önerisine, yine bir İttihat ve Terakki paşası olan Emir Ali Bedirhan'ın Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis, Malatya, Elaziz, Malatya, Muş gibi toplam on dokuz yerde şube açılması, Kürtçe Jin ve Serbesti isimli dergilerinin çıkarması, Kürk Teali Cemiyeti'nde iktidar amaçlı yeni iç darbeleri haberdar etmektedir.[915] Bu derneklerin kuruldukları bölgeler, vilayet-i sitte'deki, yani tarihsel Ermenistan'dadır. II. Abdülhamid döneminden itibaren Kürtlerin Hamidiye alaylarından aktif faaliyet göstermelerinin temel amacı, Ermenizleştirilen bölgelere, dağılan Osmanlı'da İslâmi Kürdistan adıyla sahiplenme amaçlanmaktadır. Ayrıca bu süreç Kürt halkında İslami birliktelik ve halifenin gerekliliği anlayışı vardır. Kürtlerin bu özelliği, Fransız devrimiyle öne

---

912 Al-Lah'ım, efendimiz Muhammed'e kusursuz bir salât ve rahmet, mükemmel bir selâm ve selâmet vermeni diliyoruz anlamındadır.

913 Age, S.464

914 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1988, C.1, S.465

915 Uğur Mumcu, Kürt İslam Ayaklanması (1919-1925), İstanbul: Tekin Yayınevi 1993, S.226

çıkan ulus-devlet düşüncesinden geri olduğu gibi, İslami kalıplar içinde hareket ettiklerini göstermektedir. Bu amaçla laik veya dinsiz olan Mustafa Kemal'in Kürt ağa ve şeyhlere yazdığı mektup ve telgraflarda, onların anladığı dilde sürekli İslami motifleri öne çıkarması, yine Kürtlerde ulus bilincinin gelişmediğini göstermektedir.[916]

Biraz önce adı geçen Ali Bedirhan başta olmak üzere birçok Bedirhanlının İttihat ve Terakki üyesi olduğunu bilmek gerekir. Bu birlikteliğin adını koymak gerekir. Temellerinde İslami kökenlerini unutmaksızın özellikle iktidarı sürecinde bütünüyle Türkçülük ideolojisiyle hareket eden İttihat ve Terakki içinde Bedirhanların ne işi olduğunu sormak gerekir. Bu sorgulamadan ortaya çıkan ilk yanıt, Kürtlerin bu süreçte uluslaşmadıkları gerçeğidir. Bu sorunu Ermenilerin katliamlarıyla bütünleştirdiğimizde, sonraki yıllarda devam eden katliamlarda Ermeni şehirlerinin boşaltılmasıyla Mustafa Kemal'in Ermenistan isimli bir devletin kurulacağı tehlikesine işaret edilmesi, Kürtlerde ulusal bilincin İslam etrafında Arabi nitelikler taşıdığını göstermektedir.[917] Bu süreçte de Mustafa Kemal tarafından vilayet-i sitte'nin Ermenilere verileceği söylentileri, yeni hayata geçmiş olan Kürtleri ikiye ayıracaktır. Birinci zayıf grupta Tealici Kürtler, ikinci güçlü grupta Turani Kürtler vardır.[918] Bu yüzden de vilayet-i sitte kavramına karşı dönemin dilbilincine ikinci bir kavram yerleştirilir, bu da vilayet-i şarkiye'dir.[919]

Osmanlının son yıllarındaki kitle psikolojisinde okuma ve aydınlanmayla elde edilip, aklı değiştiren hiçbir nitelik ve nicelik bulunmamaktadır. Bu süreç insanında bilinç, günümüzde de birçoğunda olduğu gibi düalist karakterlidir. Dost-düşman, Müslüman-gayrimüslim, dinli-dinsiz, mü'min-kâfir, devrimci-faşist gibi zamana yayılmış örnekleri vardır. Bu dinamikteki ön göze çarpan katliam örgütlenmesi, 1915'de Van'da yapılan katliamlarda yaşanmıştır.

Türk, Kürt, Arap gibi bütün Ermeni karşıtları Müslüman adı altında örgütlenmişlerdir. Bu yüzden birkaç aylık çok kısa süreçlerde ittifak politikaları şekillendirilmektedir. Bunlardan birini Kürtler ve Türkler, vilayet-i Şarkiye'de Makasid-ı Milliye adı altında dini inançlarla yaratılmış aynı amaçlara sahip millet yaratılır. İkincisinde ise katliamla yerleşik hayata geçen Kürtlerde bir başına bölgede Kürdistan amacıdır. Son olarak maddi temelleri hiçbir zaman yaşanmamış, yenilgi sonrasında Kürtler ile Ermeniler arasında ortak vatan mücadelesi masallarıdır.

Bu sürece dair anlatılan gerçek dışı masallardan biri de İttihat ve Terakki bünyesinde Ermenilerin olduğu tezleri, Ermenileri, Hamidiye ve İttihat Terakki yanlısı ve ideolojili yapmayacaktır. Osmanlı seçim sistemi ve meşrutiyet politikala-

916 Taha Akyol: Ama Hangi Atatürk, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık 2008, S.163-164
917 Age, S.165-164
918 Age, S.166, 168
919 Age, S.166-167

rında Yahudilerin, Rumlar ve Ermenilerin sadece İttihat içinde aday gösterilmeleri ve aday gösterilecekleri vilayetlerinde Türkler tarafından belirlenme zorunluluğu vardır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde katliamlarla insandan boşalan şehir ve köyler, bu katliamın tüm katmanları tarafından paylaşılır. Aynı süreçte ulus, bağımsız Ermenistan katliamla yok edildikten sonra Osmanlı düşmanlığı ortak paydasındaki bazı Kürtler tarafından, sıra bizde mantığıyla bağımsızlık istemleri öne çıkmaktadır. Osmanlı veya Türkler açısından bu tarih, tüm belgeleriyle çok iyi bilindiğinden, Kürtler hakkında kabul edilmeyecek ilk şart, bir katliam üzerinden kendilerine en radikal payı çıkararak bağımsızlık istemi olacaktır. Aynı sorun günümüzde, politikası, kitle psikolojisi ve sosyo ekonomik nedenleriyle bir Hamidiye türevi olan köy koruculuğu sisteminde, daha önce Ermeni, Nasturi ve Asurilere karşı savaşan İslami Kürt kesit, bu kez kendi hâlâ Ermeni düşmanlığı yaparak kendi etnik kökenli Kürtleri hedef almaktadır.

Geri kalmış toplumlarda kitle psikolojisi, tarihin tekerrürü şeklinde yinelenir. Bu gerçek dışında aradan geçen yüz yıl sonra günümüzde aynı toplumun ulus kökenli örgütlenmesinde, bir adım daha ileriye gidilerek bazı sınıfsal veya evrensel motiflerin de bilince dâhil olması veya edilmesi gereklidir. Bu şekildeki kültürel evrim, yüzyıllık süreçte asimilasyon, İslam gibi iki temel nedenden dolayı gelişmemiştir. Şimdi Osmanlı toplumunu II. Abdülhamit döneminde evrenselleşmeye başlamış sınıfsal açıdan değerlendirdiğimizde, saray etrafında iktidara hizmet eden birçok Ermeni kökenli konsolos, askeri danışman, kâtip, borsacı, darphaneci, doktor gibi dönemin aristokrasisine dâhil edeceğimiz isimler göreceğiz. Bu isimler, bahsedilen sınıf ve yabancılaşmış insan resimleriyle değerlendirildiğinde Ermeni toplumunda da ezilen, yoksul kesitlerin varlığını engellemediğini; aksine bu tarihsel kalıbın korunmasını sağlayacaktır. Aynı şartlarda Ermenistan vilayetlerinde yaşayan göçebe Kürtler yerleşik yaşama geçme niyetinde olacaklar, aralarından çıkmış çok az sayıdaki ağa, bey gibi isimler tereddütsüz bir şekilde herkesten daha çok saray ve saltanatın gözüne girme mücadelesi verecektir. Bu kesitle birlikte dini ahalinin tahakkümünde elbette Osmanlıda sınıfsal nedenlere bağlı ek Ermeni, Rum ve Yahudi düşmanlığı da gelişecektir. Soruna bu açıdan baktığımızda birçoğunun sınıfsal köken olarak yoksul kesimden olan insanların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki Panislamizm ve Pantürkizm akımlarının birleştirerek Müslüman olmayan kesiti hedef alması, tarihsel açıdan İslam inancıyla yüzlerce yıl denenmiş sonuçları belli olan bir durumdur.

II. Abdülhamit'i tahttan indiren İttihat ve Terakki Cemiyeti biraz önce bahsedilen sınıfsal yabancılaşmadan dolayı Osmanlı toplumunda kendi otonom fedai örgütlerini, Türk ve Osmanlı Gücü Cemiyetleri yanında meslek örgütlerinde de paramiliter amaçlı örgütleri kurmaya devam eder.[920] Bu açıdan Os-

920 Suat Parlar, Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet, İstanbul: Mephisto Basım Yayın 2005, S.28-60

manlı bünyesindeki özellikle İslami asimilasyona umut amaçlı devşirme adayı olan Kürtler, Kızılbaşlar ve Zazalar, Azeriler gibi azınlıklar üzerinden Ermenilerin bağımsızlık istemleri düşmanlaştırılarak engelleme yöntemi uygulanır. Bu amaçla II. Abdülhamid döneminde başlayan Yıldız sarayına davet ettiği Kürt aşiretleriyle Panislamizm ideolojili Hamidiye alaylarıyla artık Ermenilerle savaşan bir dinamik yaratılır. Bu soruna birey açısından baktığımızda, insan öldürmenin psikolojik tabu olduğu başlangıç şartlarında dini inançlar ve mutsuz insana sunulan cennet vaatleriyle insan öldürme veya Ermeni katletme artık zevkle yapılan bir eylemdir. Bu eylemlerin Osmanlıdaki doğasını incelediğimizde, katleden insanlar kesin olarak ganimet üzerinde dünyevi zenginlikler elde ettiklerinden, insan öldürmek artık sorun değildir. Bu sosyo psikolojik gerçeklik, Kürt kökenli birçok yazar tarafından da kabul edilirken, Kürt ve Kürdistan kavramları konusunda romantik ulusçuluk yapılır.[921] Fransız devrimi, kapitalizm ve pazar sorunu ve aydınlanma gölgesinde ortaya çıkan uluslaşmanın gerçekleşmesi için, öncelikle aşiret örgütlenmesinin ortadan kalkması gerekir. Aşiret örgütlenmesi yapan etnik bir toplumda uluslaşma diye bir kültürel açılım yoktur ve gerçekleşemez. Bu sorun daha sonra inceleneceğinden şimdi Hamidiye alaylarına katılan Kürt aşiretlerinin her seferde söyledikleri, diğer adı Abdülhamid Han marşı içeriklerini okuyarak, animistik bilinçli bu insanlardaki kutsamanın hangi yönde geliştiğini göstermek gerekir.

Döşetti Hicaz'a demir yolları
Kuruldu Hamidiye alayları
Hududlara koştu on binlerce can
Serdar-ı hakan Abdulhamid han
Cennet mekân Sultan Abdulhamid han

Haliç'te yeni bir Tersane kurdu
Denizaltıları deryaya vurdu
Darul aceze ve kuraba kurdu
Serdar-ı Hakan Abdulhamid han
Cennet mekân Sultan Abdulhamid han

Ezmedi ezdirmedi hiçbir kimseyi
Vermedi verdirmedi bir karış yeri
Halkının hizmetinde Hakk'ın bir eri
Serdar-ı Hakan Abdulhamid han

---

921 Bayram Kodaman, Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul: Orkun Yayınevi 1983, S.29-36; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1983, C.8, S.363-364; Kemal Burkay, Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, Diyarbakır: Deng Yayınları 2008, C.1, S.399; Ahmet Özer, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, İstanbul: Hemen Kitap Yayınevi 2010, S.234-236

Cennet mekân Sultan Abdulhamid han

İsterdi milleti hep yüce olsun
Osmanlı'nın Şanı dünyaya dolsun
Huzurunda cihan selama dursun
Serdar-ı Hakan Abdulhamid han
Cennet mekân Sultan Abdulhamid han

Bu içeriklerde, basit uyak sistemli bir şiirin bilince yerleşmesi için kurdu, vurdu, han, can şeklinde edebi açıdan vasat bir döngü oluştuğunu görmek gerekir. Molla Said'in bu marşı ezberleyenlerden biri olduğunu görmek ve göstermek için onun şu mısraları yeterli olacaktır. Ayrıca bu duaların sahibinin bir de olağanüstü olduğu inancı bu sisteme eklendiğinde, molla Said'in duasının, tanrı tarafından yapılması gereken bir lütuf olarak algılanacağı inancı amaçlanır.

Sultan Abdülhamid, velidir. Ben onu hususi dualarımın içine almışım. Her sabah, "Ya Rabbi, sen sultan Abdülhamid han ve sultan Vahidüddin ve Hanedan-ı Osmaniye'den razı ol" diye dualarımda yâd ederim.[922]

Molla Said, II. Abdülhamid'i öven bu içerikleri aradan en az kırk elli yıl geçtikten sonra söyler. II. Abdülhamid kendisini Bimarhane'ye attığında, herhâlde onun azılı düşmanlarından biridir. Bu yüzden eski Said olarak adlandırdığı süreçteki yazılarından *Divan-ı Harb-i Örfi* bölümünde, Osmanlıcılık anlam kaybettiğinden sivil ve savaşsız süreçte divanı harp yasalarıyla yönetilen imparatorluğu anlatmaktadır. Bu baskıcı yasalar veya Osmanlı dönemi için düsturlar, Ekim 1877 tarihli idare-i örfiye kararnamesiyle başlar ve cumhuriyet dönemi Mayıs 1940 tarihli örfi idare yasasına kadar yürürlükte kalır.[923]

Bu tarihte adil olarak söylenmesi gereken gerçeklerden biri de Ermeni katliamı üzerinde gelişmiş fatal bir sonuçtur. Osmanlılar, dolayısıyla Türkler, Ermeni ulusal hareketini bastırmak için Kürt Hamidiye alaylarını kullanırlar. Bu alayların örnek olarak 1894 yılında Sasun bölgesinde yaptığı katliamlar, Avrupa'ya yansır.[924] Başını Fransa ve Rusya'nın çektiği İngiltere'nin pasif olarak desteklediği Osmanlı idaresi Bab-ı Âli'ye Berlin antlaşmasının yükümleri gereği 11 Mayıs 1895 tarihli bir muhtıra verilir.[925]

Bu katliamları gerçekleştiren güçler, bütünüyle Kürt Hamidiye alayları olmasına karşın, katliamların uluslararası politik yükümlülüğü, Türkler üzerinde kalır.

---

922 Abdülkadir Badıllı: Mufassal Tarihçe-i Hayat, İstanbul: 1998 C.1, S.226

923 Osman Köksal: Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim ile İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme, Journal of the Center for Ottoman Studies, 2001, S.158; Düstur Birinci Tertip, C.2, S.72-73; https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67

924 David McDowall, Modern Kürt Tarihi, İstanbul: Doruk Yayımcılık 2004, S.100

925 Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi 1966, C.13, S.147-148

Resim 19: *1894-1896 Yılları arasında Hamidiye katliamlarında eşini kaybeden Ermeni anne ve sırtında taşıdığı Makarid adındaki oğlu, Nuvard adındaki kızı ve kucağındaki bebek ile Harput'taki Ermeni Yardım Örgütü'ne yolculuğu sırasında çekilen resmi. G. G. Bain Kolleksiyonu* [926]

926 http://hdl.loc.gov/loc.pnp/ggbain.27081

Türk ve Kürt çevrelerce Hamidiye alayları hakkında yazılan içeriklerin çoğunda genelde ve sadece Hamid'in alayları vurgusu öne çıkarılmaktadır.

Çalışmanın başında katliam, mezalim, tehcir ve soykırım kavramları Kur'an ve İslam toplumlarındaki anlamı incelenmiştir. Bu kavramların tümünde İslam sisteminde Müslüman olmayanlar için sistematik sonuçların yaşandığı gözlenecektir. Bu sonuçları İslami ve Kürdi bir örgütlenme olan Hamidiye alaylarıyla bütünleştirdiğimizde, Hamidiye'den süvari alaylarına geçiş sürecinin kontrolsüz ve tüm Ermenileri kapsayan barbarlığa nasıl dönüştüğü açıklanacaktır.

Hamidiye alaylarının defteri, hemen ve kısa sürede kapatılacak bir icraat değildir. II. Abdülhamid ve Kürt ağalar anlaşmasıyla katliam amaçlı oluşturulan bu birlikler, 1910 yılında önce *Aşiret Süvari Alayları* adıyla, 1913'de *İhtiyat Süvari Alayları* adı altında merkezi Erzurum olan 9. kolorduya bağlanırlar ve 1915 Tehcir Kanunuyla kısa sürede gerçekleştirilen sistematik soykırımın lokomotif gücünü oluştururlar. Demek oluyor ki Hamidiye'den düzenli Süvari alaylarına geçiş sürecinde askeri sürekliliğin korunması değil, sürekliliği Hamidiye geleneğiyle korunmuştur.[927] Bu birlikler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Said-i Kurdi örneğinde olduğu gibi Ruslara karşı çarpışma adı altında Ermenilerin tehcirle katledilmelerinde etkili olurlar. Bu tespitlerde gerek kültürel gerekse askeri ve Ermenistan'ın işgalinde geniş bir süreklilik bulunmaktadır.

Kürtler tarafından Hamidiye alayları üzerine sonradan yapılan değerlendirmelerden birinde, bu alayların *Kürt milli ordusuna dönüştürüldüğü* ucube tezler savunularak, alayların varlığı doğallaştırılmaktadır.[928] Kürtler Hamidiye sürecinde ulus örgütlenmesine bir asırdan daha fazla bir zaman geridedir. Hiçbir toplum, yağmacı, talancı katil ordularıyla ulus hareketine dönüşmemektedir. Bahsedilen çalışmada Hamidiye katillerinin tümü, Kürt ulusal kahramanı olarak tanımlanmaktadır. Bu katliamların asıl sorumluları Ermenilerin Kürtçe söylemeyecekleri *"em taştene, hun ji de bibin firavîn"*[929] şeklinde katille kurbanın dostlaştırılması yapılmakta ve katliamlardaki Kürdi sorumluluk hafifletilmektedir.[930] Dahası yemek, öğün gibi dini motiflerle şekillenmiş ananevi kültürle bu söylem değerlendirildiğinde, günümüzdeki Kürt yemek kültürü veya zamanın öğünlere ayrışmasıyla uyuşmadığı görülecektir.

Hamidiye alayları kurulduğu dönemde ve Kürtler ulusal karakterli bir halk değildir. Ulusu yaratan burjuvalaşma veya iktisadi etkenler Kürtlerde mevcut değildir. Dolayısıyla Kürtler 20. Yüzyılın son çeyreğinden günümüze değin geç

---

927 Aziz Sami İlter, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları 2007, S.1; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekatı (1916-1918), Ankara: Genel Kurmay Basımevi 1978, S.46

928 Kemal Süphandağ, Hamidiye Alayları, Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul: Peri Yayınları 2012, S.10

929 Biz kahvaltıyız, siz de öğle yemeği olacaksınız.

930 Kemal Süphandağ, Hamidiye Alayları, Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul: Peri Yayınları 2012, S.13

uluslaşma evresini de tamamlamamıştır. Bu bağlamda Ermeniler ve diğer Hristiyan halklara karşı İslami tarumar, yağmalama birlikleri olarak kurulan Hamidiye alaylarının katliamlarını hafifleten bir başka çalışma da benzer motifler ve amaçlar içermektedir. Hamidiye alayları, Ermeni katliamı veya soykırımının tarihsel yabancılaşmasını sağlayan ve Osmanlı İslam'ına göre kurulmuş bir askeri katliam örgütüdür. Kurulmadan önce Kürtler tarafından zaten Ermenilere, Asuri ve Nestoryanlara karşı Kürdi bedevi birliklerin eylemleri, II. Abdülhamid'in Kürtlerin ezici çoğunluğu Panislamizm ile Müslüman olmayanlara karşı harekete geçirmiştir. Hamidiye alayları, II. Abdülhamid dönemînin sistematik katliam motoruyken, tehcir adı verilen sürecin de süvari alayları adı altındaki temel gücüdür. Hamidiye alayları, ötekileştirilenlere karşı girişilen kitle katliamlarının ilk evresidir ve insanın insanı öldürmesindeki yabancılaşma sınırını aşan merhametsiz bir örgütlenmedir. Hangi kaynak incelenirse incelensin, Kürtler ve Hamidiye alaylarının etnik ve kültürel bütünlük içinde oldukları sonucu gözlenecektir. Bu gerçekler dâhilinde *Kürtlere sığınan Asuri, Ermeni ve Rum halkların büyük bir bölümü yaşama şansı bulur* şeklindeki ucube başlıklar, Hamidiye Kürt alaylarının yaptıkları katliamları yumuşatma amacı taşımaktadır.[931] Ezici çoğunluğu Kürtlerden oluşan Hamidiye alayları katliamlarının yarattığı birinci evre gerçekler, Kürt aydını tarafından hâlâ bir utanç kaynağı olarak algılanma seviyesinde anlaşılmamıştır. Bu mantığı basit bir örnekle sergilemek sorun değildir.

1895'lere gelindiğinde tüm Kürdistan'da Ermenilere yönelik büyük bir eylemlilik görülmektedir. Osmanlı ilk önceleri o durumu basit yerel asayiş sorunu olarak görmek ve göstermek eğilimindedir. Fakat özellikle Erciş ve Adilecevaz "fılıstan" Ermenilerine yönelmeler olunca ve bu yönelmelerden ecnebiler hamidiye alaylarını sorumlu tutulunca, kendilerini savunmak durumunda kalan hamidiye reisleri de bu konuda talimat aldıklarını söylerler. Osmanlı yönetimi bu kez de bu talimatları İstanbul'da okuyan Kürt aşiret reislerinin çocuklarından geldiğini söyleyerek, sıyırmaya çalışır.[932]

Görülüyor ki sorun Ermeniler olunca Kürtlerin dilinde Ermenilere yapılan sistematik katliamlar, zulüm, yağmalama, talan gibi eylemlerin tümü, eylemlilik adı altında *Hamidiye altını* gibi soyut anlatılmaktadır. Hamidiye demekle, atmış üzerindeki Kürt aşiretinin atlı süvarilerle katıldıkları katliamların reel boyutları nicel ve nitel ayrıntıları ötelenmemektedir. Bu katliamların Ermeni, Asuri ve Ezidi halklar üzerinde yarattıkları çocuk evlilikleri, travmadan sürgüne kadar birçok etken, Kürt aydını tarafından Kürdi sorumluluk olarak değerlendirilmemektedir. Badr savaşına dair Kur'an'da anlatılan mitlerde olduğu gibi sanki Ermeniler gökten inme melek orduları tarafından katledilmişçesine, reel boyutlardan yoksun tarih yaratılmaktadır. Hiç kimse köyünün, ilçesinin veya şehrinin bir

931 Medeni Duran, Osmanlı'dan Şemdinli'ye Jitem Tarihi, İstanbul: Berçem Yayıncılık 2006, S.85

932 Kemal Süphandağ, Hamidiye Alayları, Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı, İstanbul: Peri Yayınları 2012, S. 228-229

Ermeni mekânı olduğunu dile getirmeden çok hızlı bir şekilde aynı Hamidiye mantığındaki gibi ikinci evrede her yer Kürdistanlaştırılmıştır. Bu mantığın örneklerini öteleyecek olursak, Beşikçi'den, Anter ve Duran'a örnekleriyle birçok Kürt aydınının katliam ve soykırım tarihini yumuşattıkları gözlenmektedir.[933]

Tekrar Ermeni sorununa dönecek olursak gerçek şu ki, "Osmanlı döneminde, iki kez, soykırım olmuştur. Biri 1894 yılında, yani Abdülhamit döneminde, biri de Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki yönetimi eliyle Ermenilere soykırım uygulanmıştır. İkincisi çok daha kapsamlıdır. 1,5 milyon Ermeni, bir bölümü kırımdan geçirilerek yok edilmiş, bir bölümü sürülerek anayurtlarından temizlenmiştir".[934]

Ermenileri kim katletti, kılıçları, hançerleri kim kuşandı, tetikleri kim çekti, köyleri, şehirleri, hangi Kürt kolağaları, miralaylar sahiplendiler sorularını cesaretle irdelemek gerekir. Buradaki mantığa hemen sormak gerekir. Bu kadar Ermeni kimler tarafından katledildi, bu kadar Ermeni'nin anayurduna ne oldu? Bir insan, herhangi bir sorundan dolayı bir başka insanı öldürürse katil olur. Vicdanen veya yasal olarak cezasını çeker. Burada bahsedilen katletme, öldürme sorunu, bireyseldir. Aynı katilin, ikinci, üçüncü veya onuncu insanı öldürmesi, öldürmenin sistemleştiğini, katilliğin insani davranışlarla tanımlanamayacağını gösterecektir. Hamidiye alaylarının yaptıkları ve yarattıkları sonuçlar, işte atmış üzeri Kürt aşiretinin katılımıyla gerçekleştirilen bir barbarlık örneğidir. Beyaz adamın Amerika kıtası yerli halkına giriştikleri katliamların benzeridir. Kovboylar ordusu, at sırtında yerli halkı ulaşabildikleri her yerde katletmiştir. Dönem itibarıyla Hamidiye alaylarının yaptıkları katliamlar, aynı sürece ait benzer dinamikleri taşımaktadır. İnsanlık tarihinde kabul edilen ilk sistematik soykırım, Avrupa'dan göçen beyazların Amerika yerlilerine karşı giriştikleri katliamlar kabul edilir. Sistem ve motifler açısından Hamidiye alaylarıyla başlayan katliamlar, aynı süreçte Ermenilere ve diğer Hristiyan halklara karşı girişilen sistemli soykırımın başlangıcıdır. Dolayısıyla katliam ile tehcir veya soykırım kavramları arasına farklıymışçasına herhangi bir sınır çekmenin de bir anlamı kalmamıştır.

Burada Hamidiye alaylarını Jitem'le aynılaştırma hatası üzerine birkaç temel ilkeyi belirtmek gerekir.

Hamidiye alayları, Osmanlı'da başta Ermeniler olmak üzere diğer Hristiyan halklara karşı kazak Kürtlerden oluşturulmuş bir katliam ordusudur. Kürtler, bu alayların içinde zorunlu değil gönüllüdür. Bu konunun başında Tahsin paşanın anılarında birkaç Kürt ve Çerkes paşa aracılığıyla *daimi misafir* statüsünde Kürt ağalarının Yıldız sarayında kaldıklarını anlatır.[935] Sonuca ulaşmak isteyen araştırmacının, bu ağaların sarayda ne işi vardı diye sorgulayarak soruna başla-

---

933 İsmail Beşikçi, Kürt aydını olmamasına rağmen, sosyolojik kültür açıdan Türklerden kopmuş biridir.

934 Medeni Duran, Osmanlı'dan Şemdinli'ye Jitem Tarihi, İstanbul: Berçem Yayıncılık 2006, S.58

935 Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Stanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi 1931, S.31

ması gerekir. Kürtler ile Osmanlı sarayı arasında medeniyet farkı vardır. Bu ziyaretlerden sonra II. Abdülhamid'i ziyarete gitmek isteyen Said-i Kurdi'nin durumu aşikârdır. Demek ki sarayın daimî misafirleri Kürt ağalar ile Osmanlı sarayında açık veya gizli bir plan vardır. Bu planın adı, Hamidiye alayları ve eylemlerinin nasıl şekilleneceğidir. Göçebe Kürt ağaları kendilerine şehir, kasaba, köy, mera ve tarla ararlar. Yerleşik olmayan bir toplumda tarım gelişmemiştir. Tarım yerleşik toplumların, hayvancılık ise göçebelerin üretim anlayışıdır. Dağılan Osmanlıyı ayakta tutmak isteyen II. Bedros Abdülhamid'in amacı, katliamlarla Ermenilerin vatanında kazak Kürtler önderliğinde Kürtleri yerleşik hayata geçirmektir. Kürtler de bu teklifi canı gönülden kabul edecekler ve Hamidiye katliamlarına başlayacaklardır. Hamidiye Kürtlerinin Hamidiyeli olmayan Kürtlere karşı yaptırımlarında onları da Hamidiyeli yapma amacı vardır. Bu türden askeri saldırılar, İslamlaştırma ve Hamidiyeli yapma amacıyla Ezidilerin Sasun bölgesinde yaşadığı zülümden bilinmektedir.[936] Burada da Hamidiye iş başındadır. Hamidiye alayları, Ermeni soykırımın temel motorudur. İttihat ve Terakki örgütü Hamidiye mirasını devralmış ve İstanbul, İzmir, Ankara veya Batı Ermenistan dışında kalan Ermenileri hedef almıştır. Sonuçtan hareket değil, katliam dinamiğinden hareket ederek İttihat ve Terakki iktidarının olmadığı şartlarda karşımıza iki seçenek çıkacaktır. Birincisi uluslaşmış Ermenilerin bağımsızlık seçeneğidir, ikincisi ise bilinen sistematik katliam veya soykırım gerçeğidir. Bu her iki olasılığın da ardında Kürtler vardır. Bu gerçeği İsmail Beşikçi açık açık söyler. Fransız devriminden etkilenen Ermeniler, doğu Anadolu'da (ki burası Osmanlı belgelerinde dahi Ermenistan olarak geçer) bağımsız bir Ermeni devleti kurma hevesine kapılır şeklinde söyler.[937] Hamidiye alaylarının Osmanlı'yı koruyucu bir ordu olduğunu ve amaçlarını İsmail Beşikçi'den okuyalım.

Doğu Anadolu'daki bu feodal düzen, Osmanlılar zamanında aynen sürmüş ve Osmanlıların Batıya açılışı nedeniyle doğan gelişmelerden Doğu Anadolu etkilenmemiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, 1789 Fransız İhtilalinin Ermeni toplumunda büyük bir etki yarattığını gören Abdülhamit, Ermeni milliyetçiliğini önlemek için Doğu Anadolu'daki ileri gelen Kürt Aşiretleri'nden tarihe, Hamidiye Alayı diye geçen 36 birlik kurmuştur. Bu milliyetçiliğin gelişmesini önlemek için hem Ermenilerle hem de Osmanlı sarayının körüklediği anlaşmazlıklardan ötürü kendi aralarında savaşan Hamidiye Alayları Kürt aşiret düzenlerinin daha ileri bir aşamaya geçmesini önlemiştir.[938]

Sayın Beşikçi'nin Hamidiye alayları tezlerinde de soykırım gerçeğinin gizlendiğini görmekteyiz. Hamidiye alayları bir katliam ordusudur. Hamidiye alaylarına katılan ve katılmayan Kürtler arasındaki savaş, Ermenilerin sorunu olmadığı gibi aşiret sistemli bir halkın, günümüzle Hamidiye sonrası yüz yirmi beş

936 Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık 2014, S.82

937 İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Ankara: Yurt Kitap Yayın 1992, C.2, S.655

938 İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Ankara: Yurt Kitap Yayın 1992, C.2, S.655

yıldır uluslaşmayı başaramadığı ve hâlâ geri olduğunu, günümüzden geriye giderek ve yılları sayarak görebilirler.

Jitem ise yarı Kürt kökenli Arif Doğan tarafından geç uluslaşma sürecindeki Kürt ulusal hareketine karşı kurulmuş Türk ordusu bünyesindeki İslami bir örgüttür.[939] Bu örgüt içinde Kürdi paramiliter köy korucularından PKK hareketinden istifa etmiş kimlikler bulunmaktadır. Hedefinde ise PKK çevresindeki Kürt halkı bulunmaktadır. Hamidiye alayları ve Jitem bünyesinde benzer Kürt aşiretlerin olması, Kürtlerde uluslaşma sorununu gösteren basit bir işarettir. Kürtlerin devletçi Kürtler ve devlet tarafından katledilmeleriyle Ermenilerin, Asurilerin, Ezidilerin Hamidiyeli Kürtler tarafından katledilmeleri, aynı değildir. İnsanlar, ulusal kimliklerine göre ölmezler. Biyolojik varlıkların tümü, açlıktan, susuzluktan, hastalıktan, yaşlılıktan veya şiddetle ölürler. Ölüler açısından döngü bellidir. Katliam veya soykırım açısından durum biraz farklıdır. Kadim bir halk, tarihsel yurdundan soykırımla koparılır, tehcirle yollarda katledilir, çocukların erkek olanları öldürülür, kız olanları ise aşiretler arasında paylaşılır. Bugün bu gerçekler, sadece benim nenem Ermeni'ydi şeklinde yumuşatılır.

Ermenistan'da Ermeniler yok edilmiştir. Bu toprakların yeni adı Kürtler tarafından Kürdistan yapılmıştır. Demek ki soykırım kavramının niceliği açısından Ermeniler ve Kürtler, tarihin farklı evrelerinde farklı nicelikler yaşamışlardır. Sonuç itibariyle Kürtler bu bölgede ne katliam yaşamıştır ne de yok edilmemişlerdir.

Bu bölümden çıkan sonuçları, düşünen hiçbir insanın Kürt düşmanlığı kalıbıyla saptırmasına gerek yoktur. Hamidiye alayları, İslami kökenle Ermeni halkının katledilmesini ve memleketlerinden mahrum edilmesini sağlamıştır. Türkler veya Osmanlı sistemi bu döngünün dışında tutulmamaktadır.

Bu yüzden Ermeni soykırımı, Hamidiye alayları ve Kürtler bağıntısında söylenmemesi gereken tek tümce, *"yaw Türkler bizi kandırdı"* edasıyla masumlaştırılan inkârcı yalanlardır. Katliam tehcir ve soykırım kavramları tek tek incelendiğinde, karşımıza sürekli insanların kitlesel yok edilmesi ve doğal ve kültürel yaşam alanlarından koparılması öne çıkmaktadır. Yapanlar, bu katliamları kandırıldıkları için yapmadılar, aksine ganimet, ev, köy ve yerleşik hayat amaçlı yaptılar. Masum olamazlar, çünkü ve özellikle kültürel açıdan kendilerine hiçbir zaman ait olmayan Ermenistan isimli bir ülkenin kanla sahipliğini günümüze kadar sürdürmektedirler.

939 Arif Doğan: Jitem'i Ben Kurdum, İstanbul: Timaş Yayınları 2011

Dersim Bölgesinde Okşanmakla Kazanılmayan Başıbozuklar, Ermeniler ve Hamidiye Alayları

İnsanlık tarihinde sosyalleşme süreci, genelde su kaynakları etrafında başlamış ve gelişmiştir. Bu yüzden de ilk insan komünlerinin, yaşam için en temel ihtiyaç olan su, beslenmek için avlanma ve korunmak veya hayvansal besinleri pişirmek için ateş etrafında grup dinamiğiyle şekillendiğini söylemek gerekir. Bu temel tezi, Dersim bölgesine indirgediğimizde, Zubana veya Supana örnekleriyle antik çağ kalıntıları değerlendirilirken animistik saplantılara kapılmamak gerekir.[940] Bu yüzden de özellikle içme su kaynaklarının bulunduğu bütün çevreler, saf, temiz ve arı gibi sıfatlarla kutsanmıştır. Bu gerçeklik, Zubana örneğiyle Dersim'e indirmek, Dersim kutsamada hâlâ barınan animistik karakteri göstermektedir.

Yaklaşık 200 bin yıldır konuşan ve konuştuğunda anlaştığını sanan insanın ilk isimlendirdiği şeyler sırasıyla, aşmakta zorluk çektiği dağlar ve su kaynağı olan ırmaklar ve göllerdir. İnsanın ilk bilinçli yeteneklerinden sayılacak bu isimlendirmeler, süreç içinde iktidarlaşmayla birlikte etnik karakter kazanmış ve dağ, ırmak, göl gibi doğal engellere yeni isimlerin verilmesi de gerçekleşmiştir.

Bu örneklerle öncelikle geçmişten günümüze kadar belirsiz kalmış *Desim, Dersim* gibi dogmaların belirlenmesi gerekir.

Dersim veya Desim isimlerindeki belirsizliklerin temel nedeni, elbette bu toplumda yazı kültürünün gelişmediği gerçeğine rağmen, süreç içinde bu belirsizlikleri gidermek sorun değildir. Bu bölge halkı hakkında yazılanlardan birinde Dersimliler şöyle anlatılır.

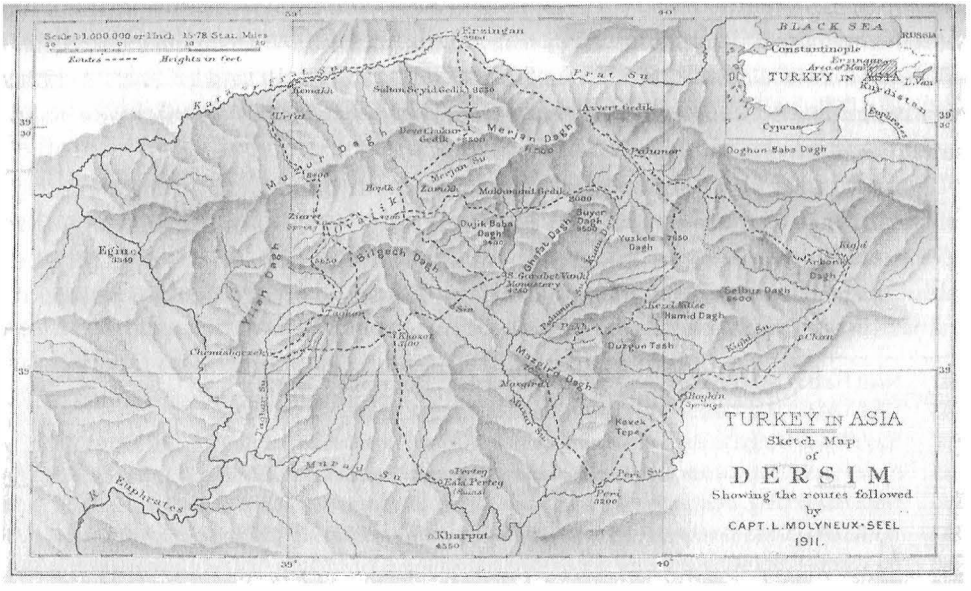
Kızılbaş Kürtler'i Dersim ve çevresinde yaşarlar. Nüfusları 75.000 civarındadır. Bunlardan 15.000'i silah taşır. Değişik aşiretlere bağlı olarak, dağlarda dağınık vaziyette yaşarlar. Hayvancılık, çiftçilik ve daha çok geliştirdikleri şarapçılıkla uğraşırlar. Türk Devleti'nin himayesinde yarı bağımsız yaşarlar. Askeri kuvvet vermezler, vergi ödemezlerdi. Askere alma ve vergi toplama çabaları hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[941]

---

940 Saklı Kalmış Bir Coğrafyanın Tarihsel Kodları: Zubana- Şuppina - Şupa(ne/i) - Sophene, II. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 2013, S.22; E. Laroche, "Das Beschwörungsritual für die Göttin Wišurijanza", Bibliotheca Orientalis XXIV NO 5/6, 1967: S.345, Alm.

941 Hagop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.94

Bu tarihteki Dersimliler şarapçılıkla uğraşırken Ebussuud fetvalarını düşünmek gerekir. Osmanlı'ya asker, vergi vermemeleri, Osmanlı ve İslam inancıyla uyuşuk olmadıklarını göstermektedir. Şarapçılık geleneği ise bir taraftan Hristiyan Ermenilerle olan yakınlıklarını, diğer taraftan İslami haramlarla ilgilenmediklerini göstermektedir. Bu çalışmada hatalı olmasına rağmen, biraz önceki alıntıda olduğu gibi yer yer Kızılbaş sözcüğü kullanılacaktır. Aleviler, Kızılbaş veya Yeşilbaş değillerdir. Bu şekilde yapılan Kızılbaşlık açıklamalarının indirgendiği tümünde, Ali-Muaviye savaşlarında Ali yanlılarının başlarına kırmızı bez bağlayarak Ali yanlısı oldukları belirlendiği anlatılır. Tüm savaşlarda olduğu gibi bu süreç savaşlarında bahsedilen zamanda çok değerli olan bez veya kumaşların günümüzdeki gibi yırtılarak başa bağlanması söz konusu değildir. Ayrıca renk ve doku açısından da 7. Yüzyılda üretilen kumaş dokularının, kumaş tarihi açısından zerre kadar gerçeklik ifade etmemektedir. Görüleceği gibi bu gibi saçma sapan içeriklerle Alevilerin büyük bir kısmı kökenleri konusunda kandırılmaktadır. Bu anlatımlardan birincil olarak açığa çıkan önemli diğer bir gerçek de, Ali'nin konuştuğu dil daha Arapça adın almamışken, yani Araplar kabile toplumları düzeyindeyken, Dersimli Alevilerin Arapçayı terk ederek Zazaca öğrenmeleri konusudur. İslam iktidarı altında, özellikle 10. yüzyıl sonrasında Arapça, egemen bir dil olurken, Zazaca'nın sadece Zazaların dili olduğunu kabul etmek gerekecektir. Bu süreçte ise *Arab*, yani çöllerde yaşayan Bedevilerle şehirli olan Mekkeli, Yatribli (Medine) Taiflilerin dillerinde bütünleşme oluşmaya başlamıştır.

Bu tespitleri bir tarafa bırakarak, devletli Dersim düşmanlarının Dersimliler hakkında söylediklerine birine dikkat çekmek gerekir.

Dersim konulu Türk tarihinde yazılan en asaletsiz kitaplardan biri Naşit Hakkı Uluğ'un *Derebeyi ve Dersim* isimli ve 1938 soykırımını hedefleyen Türkçülük amaçlı rapor gibidir. Bu kitabın ırkçı tuzunu, biberini bir dönemler Dersimlilerle devrimcilik yapan Aslan Kılıç'ın katması, Dersim'i Kürt sorunun odağı yaptığı gerici düşüncelerde, siyasal bilincindeki obsesif sapmaları göstermektedir. 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde bu kitaba sunuculuk yapan gibi, yazar da, Dersim'de ağalığa atıfla isimlendirdiği derebeyi kavramıyla ağalık arasındaki sosyolojik ve tarihsel farklılıkları, Türklüğün yarattığı türev sorun olduğunu, anlamlarıyla bilmemektedir. Bilmediği için de Dersimlinin, Şii devşirmeciliği etkisindeki Horasanlı Türklerden geldiklerini yazar.[942] Bu seviyede ise Laiklik mantosuyla Şiiciliğe karşı Sunnicilik kürkünü giyer. Dersim tarihinde anlamsız ve soysuz bir uğultuyla dolaşan ikinci bedevi devşirmesi tez de, Dersimlilerin Resul evladı oldukları, Alevilik, Ali ve Arap Muhammed'le laiklik palavraları altında kurulan ilişkiler ret edilirken, Dersimlinin Horasanlı olduğuyla Turancı faşistlik savunulur.[943] Cumhuriyet tarihinde Minorski'nin masallarıyla yayılan Dersim-Deylam-Horasani tezler, Dersimli aydınların da kendilerini batırdıkları dipsiz bir kuyudur. Aynı yazar, Dersimlinin inancını ilişkisiz bir şekilde natüralizm, Kızılbaş Müslüman veya Şaman gibi ilişkisiz isimlerle adlandırırken, Natüralizm'den İslam'a kadar birçok inancın ne olduğunu bilmediğini göstermektedir.[944]

Bu kitapçıkta Dersimli hakkında *iri kemikleri, kıllı* ve *çıplak göğsünden fırlayan, aç gözünün feri kaçmış yüzlük bir seyit eskisi* tanımlarından olduğu şeklinde onlarca ırkçı, faşist vurgu vardır.[945] Bu içeriklerde dikkat çeken bir başka vurgu ise, *Dersim'in büyük şafağı acaba yakın mıdır* şeklinde, yeni bir soykırımın ihtiraslı haberciliği yapılır.[946] Bu kitabın daha sonraki sayfalarında *"Dersim'in önce tırnağını sökmeli, elindeki silahı almalı, başlarındaki zorbalarla, zorba olabilecekleri ovalara çekmeli ve ondan sonra görmeli, Dersim'le Kayseri'nin bir farkı kalır mı"* önerilerinde yazar, amacını ve niyetini açıklar.[947]

Kayseri, kökeni itibariyle Rum, Ermeni kökenli halkın yoğunlukta yaşadığı bir şehirdir.[948] Osmanlı tarihinde veya tehcir sürecinde İslamlaştırmanın yoğun olduğu bir yerdir. Yani, tırnakları çekilmiştir. Kaldı ki Türkleri yaşadığı bir şehir olduğu vurgusu yapılmak isteniyorsa dahi, Kayserilinin tırnaklarını çekmekte-

---

942 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.25

943 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.30

944 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.32-35

945 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.36

946 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.36

947 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.70

948 Bu konuya örnek sembolleştirme olması için çalışmanın son bölümünde Ağırnaslı Sinan hakkında kısa bir ayrıntı eklenecektir.

ki amaç ve vurgu nedir diye sormak gerekir. Ki, bu gerçek de bu faşist ideolojisinin, kendi halkına karşı da kafatası mühendisliği yaptığını dışa vurmaktadır.

Dersim ve Ermeniler, bir bütündür. Bu yüzden yazar, ne pahasına olursa olsun Seyit Rıza'yı bir taraftan Hamidiye alaylarının kurucu Müşir Zeki ile ilişkilendirir,[949] diğer taraftan da Ermeni Devrimci Federasyonu (*Hay Heğapokhagan Taşnagsutyun*) üyesi yapar.[950] Bu Müşir Zeki'yle yakın ilişkileri olan birinin EDF üyesi olması da imkânsızdır, zira Seyit Rıza, Ermeni değildir. Aynı zamanda Seyit Rıza'yı ırkçı ideolojiyle aşağılamak isteyenlere, Seyit Rıza'nın 1915 sonrasında dört taburluk yerel milis birliklerin komutanı olduğundan habersizdir.

Bu şekilde Dersim'e yönelik devlet şiddetinin Osmanlı'dan günümüze kadar tarihçesini incelemeden önce, genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'ın söylediği *Dersimli okşanılarak kazanılmaz* ifadesindeki insani, sosyal ve tarihselleşmiş psikolojik nefreti dinsel kökenlerinden başlayarak ötelemek yeterli olacaktır.

Osmanlı'dan ötekileştirme etkisinde Dersimli Aleviler, seçeneksiz bir şekilde Kürtleştirilirler. Bu gelenek, cumhuriyet döneminde de devam eder. Dersim tarihini Ermenisiz değerlendiren düşüncelere karşı, bu tarihi esasen iki ana bölümde incelemek gerekecektir. Birincisi Ermeniler ve Zazaların birlikte yaşadıkları en az bin yıl öncesinden başlayan ve 1915'e kadar süren evredir. Bu sürecin tipik sembollerinden biri, şimdi adı Mazgirt olan Medskert şehridir. Ermeniler ve Zazalar, bu bölgede Türkleştirme veya Kürtleştirme etkisinden uzun süreli birlikte ve uzak yaşamışlardır. Bu sürecin sorunsuz geçtiğini, romantikleştirmenin bir anlamı olmayacaktır. Tüm toplumsal ilişkilerde sorunlar vardır. Mesele, toplumların bu sorunları aşarak yeni adımlar atmalarıdır. Tarihsel geçmişte Alevilerin övgüyle bahsettikleri Celali isyanları döneminde, bu isyanla ilgisi olmayan Ermeniler de hedef olurlar.[951] İkinci evre ise 1915 sonrası Dersimli Ermenilerin Kızılbaş Zazalar tarafından korunduğu ve Dersimlileştiği örnekleriyle yapılan hatalı abartılar yanında, Dersim'in Kürtleştirilmesi süreci başlar. Bu konuda önce bulanık zihinlere açıklık kazandırmak gerekir. Dersimli Ermeniler de Ermeni'dir ve Dersimli olmaları yanında Vanlı Ermeniler gibi Ermeni'dirler. Dersim'de de özellikle İttihat Terakkici Hasan Hayri, Nuri Dersimi etkisinde kalan Alevilerin Hamidiye alaylarıyla Dersim'de Kürtleştirilmesi başladığı gibi, Hamidiye'ye katılan aşiret milislerinin 1915'de soykırıma aktif katıldıklarını göreceğiz. Dersim'in yüzde şu kadarı Ermeni'dir tezleri, bir taraftan soykırımın vahim gerçeklerini muğlaklaştırdığı gibi, sanki Batı Ermenistan'da katliamlar zinciriyle bir soykırım olmadığına eğilimi yaratılmaktadır.

Dersim adı üzerine anlatılan isimlendirme modellerine şimdilik kafa yorma-

---

949 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.44, 48

950 Naşit Hakkı Uluğ, Derebeyi ve Dersim, İstanbul: Kaynak Yayınları 2009, S.36

951 Hrand D. Andreasyan: Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.13, Sayı:17-18, S.29; William J. Griswold: Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002, S.172-175

dan, bu coğrafya içindeki köy, kasaba gibi mekânların isimlendirmelerindeki etno kültürel karakter, Dersim adının Zazalaştırılmasını sağlarken, aynı zamanda Osmanlı yönetimindeki Kızılbaşlara karşı uygulanan İslami yaptırımların mantıksal sistemde yarattığı sorunlu sonuçlardan biri olduğu görülecektir. Öyle ki, köy köy dolaşıldığında bölgeyi baştan aşağı Ermenileştirmeden mikroskobik yapıdan, makroskobik yapıya yöneldiğimizde, Ermenilerin kültürleştirdikleri bu bölgenin Dersim sözcüğü ile dogmatik ve tepeden inme bir şekilde Zaza veya özellikle Kürtleştirilmesinin tarihsel veya sosyolojik nedenleri kendiliğinden çürüyecektir.

İstanbul Üniversitesi, Tarih bölümünde okuyan Dersimli Alevi bir arkadaşımın öğrencilik yıllarında yaşadığı bir olay, Dersimlilerin dikkatlice algılaması gereken nitelik taşımaktadır. Dersimlilerin, Ariyan Vandal, Ermeni, Paulikyan karışımı bir halk mı olduğu tartışmasını bir tarafa bırakarak, önce Dersim bölgesindeki isimlerinden hareket ederek, bu bölgedeki yerleşkelerin kimler tarafından kurulduğu ve yaşadığını açığa kavuşturmak, bunu da insanlık tarihinin en eski kültürel konserve aracı olan yazılı kaynaklardaki isimlendirmeyle yapmak gerekir.

İstanbul Üniversitesi, Tarih bölümü, ilk çağ tarihi anabilim dalı doçentlerinden Dr. Mehmet Özsait, kendisinden yıl içi ödevi almak için odasına giren öğrencinin selamını aldıktan sonra öğrencisine nereli olduğu sorusundan sonraki açıklamaları ilgi çekicidir. Öğrencisi, Tunceli Mazgirt'li olduğunu söyledikten sonra, parmağını duvardaki haritaya yönlendirerek Mazgirt'i gösteren Özsait, Mazgirtli öğrencisine bu adın Ermenice Manzgert'ten geldiğini söyler.[952] Bu ayrıntıyı Dersim bölgesindeki Ovacık Plur, Pulomori Kuzuçan gibi birçok belde için aynılaştırmak sorun olmayacaktır. Her toplum, kendi yarattığı yerleşkenin adını, kendi kültürüne göre vermektedir. İlk çağ tarihinden başlayarak çoğu Ermenice'den gelen ve değiştirilerek Türkçe veya Kürtçeleştirilen Ermeni yerleşkelerinin tarihsel kurucuları olan Ermeni halkının Dersim bölgesindeki kültürel kökenlerini sergilemektedir.

Göçebelikten yerleşik yaşama geçişte zamanla mükemmelleşen mimari yapılanma örnekleri, her toplumun yaşadığı bölgedeki kültürel geçmişlerini sembolize eder. Bu yüzden özellikle soykırım sonrası asimilasyon veya katliamlarla Ermenisizleştirilmiş Dersim bölgesindeki Ermeni kültürü izleriyle bu bölgenin kültürel kimliğini açığa kavuşturma seçeneğini irdelemek gerekir. Hamidiye alayları sonrasında 20. Yüzyılın son çeyreğinde derme çatma Marxist düşüncelerle başlayan Dersim'i Kürtleştirme uğraşlarına, Ermeniler, Kürtler ve Zazaların kültürel uyum ve ürünlerle yanıt vermek gerekir.

Hristiyan veya Alevi Dersimlilerin yadsımayacakları gerçeklerden biri, 1915 öncesinde Ömer yasalarına rağmen 45 Ermeni kilisesi ve 5 manastırın varlığı,

952 Ermenice Medzgerd, büyük kale anlamındadır.

bu bölgedeki Ermenilerin kültürel varlığının eski olduğunu göstermektedir.[953] Burada aynı anda öne çıkarılan Ömer yasaları ve kilise sayısı, Dersim'in tarihsel geçmişine önemli nicelikler kazandırmaktadır. Ayrıca Dersimlilerin devlet ideolojisiyle veya Kürtlerin Araplar tarafından İslamlaştırılmasını da karşılaştırmalı değerlendirmek gerekir. 1915'e kadar Dersim'de bulunan cami tarihçelerini incelemek, bu soruya mutlak doğru yanıtlar verecektir. Dersim'de olan kilise, manastır gibi Hristiyanlık inancı yapıları, İslami mabet, cami sayısıyla karşılaştırıldığında, Dersim'in ne Kürt ne de İslami bir bölge olduğu görülecektir. Ayrıca cami veya İslami mabet açısından şimdi Kürdistan denilen birçok şehirdeki mimarı yapılar incelendiğinde, Şafiilik ekolüne çok derinden bağlı olan çoğul Kürtlerin, göçebe toplum karakterinden, aynı köylerindeki imar sorununda olduğu gibi bir tane cami inşa etmedikleri görülecektir. Osmanlı Ermenistan'ında Selçuklular döneminden başlayarak Hristiyanlık ibadethanelerinin camiye dönüştürüldüğü gerçeğini, bu bölgede araştırdığımızda, Ermeni, Süryani, Nestoryanların kiliselerinin camiye dönüştüğü görülecektir. Osmanlı saflarında bu katliamlara ve I. Dünya savaşına katılan Hans Guhr, Kürtlerde mimariyi şu şekilde anlatır.

Köylerdeki Kürt evleri hiç rahat bir barınak değildi. Kerpiç harçla tutturulmuş taşlarla yapılmışlardı ve düz toprak damları vardı. Tavanın hemen altındaki tahta kepenklerle kapatılan delikler pencerelerin yerini tutuyordu. Ev çoğu kere bütün ailenin yemek pişirdiği, oturduğu ve uyuduğu, içinde ocak bulunan çıplak zeminli tek bir büyük odadan ibaretti. Hemen bitişiğinde yine ufacık mazgal deliklerinden yetersiz loş bir ışık alan büyük ambarlar ve ahırlar yer alıyordu. Kürtler kışın evlerinde kalırlar. Bütün yaptıkları hayvanları beslemek, yemek, içmek ve uyumaktır.[954]

Bir toplumun uluslaşması, içinde yaşadığı coğrafyadaki toplumdan eve kadar geliştirdiği yapılaşmanın türevidir. Bu gerçek dâhilinde Kürt halkının Ermenistan'daki kültürleşmesinin soykırımdan sonra günümüze kadar gelişmediği gözlenecektir.[955]

Yapı ve mimari açıdan Vilayet-i sitte'de Kürtlere ait kültürel eserlerin incelenmesi, umarım bir başka araştırmacı tarafından yapılır. Aynı konuda Dersim'de kaldığımızda, Mazgirt'te İslam mahallesinde bulunan ilk caminin, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi Elti Hatun adına yapılan cami mi yoksa 1400 yılı dolaylarında Timur döneminde yapılan Eski Cami veya Dersimliler tarafından *Yelmaliye* Camisi adlandırılan ibadethane mi sorusuna yanıt vermek

---

953 https://www.ermenihaber.am/tr/news/2017/11/28/Dersimli-9-muhtar-Ermeni-Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-an%C4%B1t%C4%B1n%C4%B1-ziyaret/54393 ;
Esther – Thomas Mugerditchian, Ermenilerin Kaleminden Kürtleşen Ermeniler, İstanbul: Tarih Kuram Yayınevi 2016, S.89

954 Hans Guhr: Anadadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza, İstanbul 2007, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S.78

955 Sibel Bozdoğan: Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiyesi'de Mimarı Kültür, İstanbul: Metis Yayınları 2012.

zordur. Adından hareket ederek İslam tarihinde bir kadın adına cami yapılması, günümüzde de hâlâ normalleşmiş bir durum olmamasına karşın, İslami açıdan Timur veya uzun Hasan dönemlerinde Timur ile iktidarlaşan Alici İslam etkisi görülmektedir. Ayrıca Timur döneminde yapılan Eski cami, tarihsel eskiliği, bakımsızlığı ve ziyaretçisizliği gibi nedenlerden doğan değişimlerle ilk mimarisine sahip değildir. Dersim bölgesindeki üçüncü eski cami, 16. Yüzyılın sonlarında yapılan Pertek'teki Ali Çelebi camisidir. Bu ayrıntılardan görülen yalın bazı gerçekler vardır. Birincisi, Dersim bölgesinde İslamiyet'in varlığı, eski değildir. İkincisi ise bu çalışmada Timur'un Anadolu'yu işgalinden sonra Şii İslami etkinin girdiğidir. Osmanlıyla başlayan İslamlaşma öncesinde ise Bizans, Selçuklu Rum, Araplarda Ermeniyye şeklinde bölgedeki etkin kültürlerin izi gözlenmektedir. Aynı şekilde İbn Bibi'nin beş dil tanımlamasında, bölgede birinci gruptaki Rumca ve Ermenice üçüncü sırada Aramice, Farsça ve Türkçeyi son sıralara yerleştirildiğinde, din ve dil arasındaki ilişki daha somutlaşacaktır.[956] Bazı araştırmacılar, Dersim bölgesinde Paulikyanların yaşadığını söylerken, Dersim bölgesinde yaşamış Paulikyanların, ister istemez Hristiyanlığın alt veya dışlanmış bir kolu olduğundan nereye gittiklerini de sorgulamaları gerekir.[957]

Bir araştırmanın tarihsel gerçeklerin dönemin şartlarına indirgenerek, insanlara temel bilimsel gerçeklerle çalışmayı öğretmesi gerekir. Bir çalışmayı, insan yeteneklerine göre, neyi nasıl yapacağı türevleriyle şekillendirmek gerekir. Bu yüzden çalışmanın gerçekçi olması gerekir. Bu şekilde de okuyucunun bu süreci incelerken animistik düşüncelerle tarihi değerlendirme ve canlandırma eğilimlerinden koparılması gerekir. Bunun için toplumsal değişimlerin basitten karmaşığa evrelerle değiştiğini ve geliştiğini görmesi gerekir. Okul olmayan bir toplumda kitap veya binlerce yıllık geçmişe indirgenen kültürel hafıza fantezilerinden kopması gerekir. Nedensiz bir şekilde Kürtleri Sümerlere indirgeyen insanların, önce ellerine bir *mıx yazılı tablet* alarak, ne yazıldığı hakkında yetenek sahibi olunması gerekir.[958] Günümüzdeki araştırmalarla başkaları tarafından bu uğraşlar verildiğinden, Sümer tarihine gitmeden önce Sümer'den daha yeni olan Süryani, Pers, Arap, İbrani kaynaklarında Kürt kavramının incelenmesi gerekir. Kültürel bilinçteki obsesyonu açığa çıkaran *kart kurt* sesleriyle bir halkı tanımlamak, tarihe ve insana kazık atmaktan başka bir şey olamayacaktır.

Malthus, aşırı nüfus sorunuyla insana özgü güdüsel davranışlardan hareket ederek, dinler ve monoteist iktidarla insana enjekte edilmiş düşmanlık ve kapi-

---

956 İbn Bibi: El-Evcimirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname), T.C. Kültür bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, C.1, S.97; Osman Turan: Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları 2014, S.404

957 Mehmet Yıldırım: Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme; https://www.academia.edu/12542955/Dersim_in_Cumhuriyet_%C3%96ncesindeki_Sosyo-Ekonomik_Yap%C4%B1s%C4%B1_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0nceleme

958 Kürtlerin dâhil olduğu İrani Fars dili bir dönem çivi yazısı, mıx yazısıyla, son olarak Aramice alfabeyle yazılmıştır.

talist sürecin yarattığı eşyalaşma, psikolojik yabancılaşma sonucu, göçer toplumlarla yerleşik toplumlar arasındaki savaşlara da işaret eder.

Bu sorunu şimdilik gelecekte daha akıllı ve analitik düşünecek insanlara bırakarak, T. R. Malthus'un *aşırı nüfus artışı* (overpopulation) sorununa bağlı ve Hamidiye alaylarıyla birlikte Ermeni, Zaza ve Kürtlerin yaşadıkları şartlara indirgemek gerekir. Bu karşılaştırma veya ilişkilendirme, sosyal Darwinist bir yaklaşım olmadığı gibi kontrolsüz artan dünya nüfusunda özellikle eğitim ve başkaldırısızlık, gelecekte dost düşman şeklinde daha büyük iki boyutlu sorunlar yaratacaktır.

Böyle bir karşılaştırmalarla sonuca gitme veya geçmişte olanları aydınlatma yöntemi, şimdiye kadar hiç kimse tarafından mantıklı bir şekilde tarihsel evrelere dayanarak incelenmediğinden, bu tezlere karşı gelmek için bir gecede Marxçı veya ulusçu olanların anti Malthus'çu denemeleri, soruna çözüm yaratmayacaktır.

Malthus, nüfus artışı sorununu geleneksel toplumlarda cinselliğin temel ve ilkel türevlerine indirger. Bu güdüsel dinamikle ortaya çıkan temel sorunları, savaş, açlık, eğitim sorunu ve doğal kaynakların kontrolsüz sömürülmesi türevleriyle adlandırır. Bu çerçevede dini motiflerle nüfus artışının kontrolsüz yaşandığı toplumlarda sadece erkek egemenlik kalesi sağlamlaşmıştır. Çocuk, nasibini bilinmeyen bir tanrının verdiği araç olmasına rağmen, bu toplumlarda çocuk işgücünün geniş alanlara yayılması, al-Lah'ın kimseye nasip vermediğini göstermektedir. Nasip kavramını bir tarafa bırakarak yine insanın içinde yaşadığı doğal şartlara geri dönüldüğünde nasipten önce insanın bir parçası olduğu doğadaki kaynak sorununa ve insansız doğanın bütünüyle insanın kontrolsüz kölesi olması, yaşamın bitme nedenlerini hazırlayacaktır. Bu karakteri Ermeni soykırımında da görebiliriz. Bir taraftan ağa ve şeyhler kontrolündeki göçebeler, diğer taraftan Kafkasya'dan gelen diğer göçebeler, sosyal darwinist dahi olamayan güdüsel davranışlarla bu halkın katline katılmışlardır. Katliamlarla kendilerine kalıcı mekânlar ve yerleşik hayat olanakları sağlamışlardır. Bahsedilen döngüde tarihsel evreler söz konusu olmadığından, ağalık kurumu tahakkümünde bölgeye özgü köleci marabalık sistemi yaratılmıştır.

Bu çerçevedeki sorunlara önce Zazalardan başlamak gerekir. Kızılbaş Zazalar, inançları gereği Osmanlı'da genel olarak monogam yaşayan toplumlardan biridir. Bu nedenle yaşadıkları süreçte nüfus artışı sorunu, çocuk ölümleri doğurganlık yaşının da kendilerini çevreleyen diğer toplumlara uyum sağladığını göreceğiz. İslam yasalarına göre şekillenmiş olan Osmanlı'da iktidarla flörtleşen ve erkek egemenlik amaçlı Kızılbaş ağa ve bey sınıfında da haremleşme ve çok eşlilik, 19. yüzyılın sonlarında Ermeni ve Kızılbaş yaşamın olduğu Dersim'i dolaşan Antranik Yeritsyan'ın gözlemlerinde de dile getirilmektedir.[959] Bu temelde Kızılbaş toplumu ezberci bir şekilde monogam tanımlamak hata olacağı gibi

959 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.19

özellikle Kürtler tarafından nüfus artışına ve sayısına indirgenen ülke sahiplenmesini eleştirmek gerekir. Monogam ilişkilerin yaşadığı toplumlarda nüfus artışı, poligam ilişkilere göre zaten tek eşlilikle sınırlandığından, ayrıca çocuk ölümleri ve kadınlaştırılan çocuklardaki doğurganlık yaşının da kendilerini çevreleyen diğer toplumlara göre şekilleneceğinden, bir bütün olarak nüfus artışını farklı etkenlerle değerlendirmek gerekir.

Her şeye rağmen günümüze göre aşırılaşmış olan on kardeşi olanlarla kırk kardeşi olanlar arasındaki bir dizi farkları, 20. yüzyılın başındaki toplumsal şartlara göre abartmadan analiz etmek gerekir. Kızılbaş Zazaları, Dersim bölgesinden başlayarak akrabalık ilişkileri içinde oldukları Erzincan, Malatya, Maraş, Bayburt, Harput, Sivas gibi şehirlerde azınlıkta yaşarlar. Bu gerçeği Erzincan'a gelmiş bir Zaza'nın söylediği özlem ağıtında görmek ikna edici olacaktır.

Ez şiyu Erzingan ke Kırmanc biyo hesrete,
Pıre Tırk u Hermeniyano...[960]

Cumhuriyet öncesinde söylenmiş bu dizelerde dikkat çeken ikinci önemli ayrıntıda kendilerini Kırmanç adlandırmanın kökenlerinde Kürtçe'nin etkisi göze çarpmaktadır. Zira burada kendilerini Kırmanc adlandırmayla Hermeni kökenli ötekileştirmenin Antranik veya Hamidiye alaylarından sonraki süreçte gerçekleştiğidir.

Zazalar, kültürel kökenleriyle İslam'dan farklı yaşadıkları Ermenilere şu ya da bu oranda yakınlaşma göstermişlerdir. Basit anlamda Hristiyanlıktaki monogami, bu yakınlaşmanın ilk evresini göstermektedir. Son yıllarda inanç ideolojisiyle daha da erkenleşen evlilik yaşları konusunda bu bölgeye dair belirtilmesi gereken bir başka gerçek te, geçen yüzyılın başında 14-15 dolayında olan evlilik yaşı, artık günümüzde Dersim bölgesinde Türkiye'de örnek gösterilecek derecede ileri yaşlara yükselmiştir. Buna karşın Türk veya Kürt ayrımı yapmaksızın, İslam inançlı Urfa, Diyarbakır veya Kırşehir gibi şehirlerde evlilik yaşlarının 12'ye kadar düştüğünü görmekteyiz.[961] Bu soruna yerleşik veya göçer toplumlar açısından baktığımızda, Kızılbaş Zazaların Ermenilerle birlikte yaşadıkları bölgelerde yerleşik hayata geçtikleri gözlenecektir. Bu etkileşim, Şahbanyan tarafından şöyle anlatılır.

Zaza, Dersim'in batısında kullanılan bir dildir. Geniş bir şekilde Ermenice ile karışıktır.[962]

Konuştukları dil Kürtçe'nin bir dalıdır, Acemce ve Ermenice kelimelerin karışımıdır. Konuşulan Kürt lehçesinden çok farklıdır.[963]

Şahbazyan'ın Zaza dilini Kürtçenin bir dalı olarak tanımlamasına karşın Kürt lehçesinden çok farklı olduğunu söylemesi, Osmanlı veya Türk devlet sisteminde Zazaların ötekileştirilmesinin tipik türevi olarak kabul etmek gerekir.

---

960 Ben Erzincan'a vardım, Kırmanc'a hasret kaldım, Her taraf Türk ve Ermeni dolu...

961 Bu sonuçlar, Uçan Süpürge örgütünün raporlarından ortaya çıkarılmıştır.

962 Hagop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.39

963 Hagop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.95

Aynı şekilde Acemce ve Ermenice kelimelerin karışımı tanımında, Zazalarla Ermeniler arasındaki ilişkileri ve yazı dili olan Ermenice'den Kırmancıkı diline sözcük geçişini göstermektedir. Bir dil, lehçeleriyle aynı dil grubundaki diğer dillerden farklı değildir. Bu durum, aynı dil grubundaki halkları aynılaştırmaz. Yeri gelmişken artık kültürel temelleri olmayan dogma bir teorinin gerçekliğini de tartışmak gerekir. Kürtçe'yi Kurmanci adlandıran Kürtler, ulus adıyla kendi dillerine dâhil ettikleri lehçeleri Sorani, Gorani (Hewramani), Lorani ve Zazaki adını verirlerken, Zazalar da kendilerine esas olarak *zone ma* (bizim dilimiz) şeklinde adlandırmalarına karşın, farklı yörelerde Dımıli veya Kırmancki adlandırdıkları da bilinmektedir. Bu isimlendirmelerle ulus dili ve lehçe yaratmanın temellerinde, esasen Türki düşüncenin yattığı belirginleşmektedir. Gerek Kürt kaynakları gerekse Zaza dili üzerine yapılan araştırma sonuçları, Zazaca'nın Kürtçenin bir lehçesi olmadığını göstermektedir.[964] Ayrıca İrani diller üzerine yapılan araştırmalarda, Kürtçenin farklı lehçeleri olarak politikleştirilen Gorani, Zazaki, Kurmanci dillerinin, aynı grupta olmadıkları görülmektedir.[965]

Sosyolojik açıdan Kürtler, Marxist siyasallaşmanın etkisinde ve 21. Yüzyılda Zaza Kızılbaşlara üst kültür olma amacına kapılarak, Osmanlı'dan cumhuriyete İslam baskısı altında yaşayan Alevi Zazalara Kürt kimliğini kabul ederek ve ettirerek bu kervana katılmışlardır. Fakat bu üst kültürü oluşturan önemli örgütlenmeler de yine Marxist gelenekten gelen Kızılbaşların siyasal önderliğinde gelişmiştir.

Biraz sonra Antranik seyahatnamesinde görüleceği gibi Kızılbaşlar, Dersim bölgesinin en geri halkıdır. Yol kesme, kervan soyma, bölge halkının iktisadi kaynaklarından biridir. Bu davranışlar Müslüman Kürtlerde de farklı değildir. Kızılbaşlarla aralarındaki en önemli fark, Kürtlerin İslami alt tabaka olarak özellikle gayrimüslimler üzerinde dini otoritenin aracı veya kırbacı görevini üstlenmeleri, Kızılbaşlar ise özellikle dini gerekçelerden dolayı aynı sistemde Osmanlı toplumunun *enaltakileri* konumunda olmalarıdır.

Kültürel tarih açısından Zazaların, Kürt olmadıklarını belirleyen ikinci önemli faktör, Kürtçe adı altında kabullendirilmek istenen bu dillerin Arap dilinden etkileşimlerini irdelemek gerekir. Bu soruna Farsça ile başlandığında, Farsların Ortadoğu'da Aramiler, Ermenilerden sonra en eski yazı kültürlü bir halk olduğunu bilmek gerekir.

Günümüz Farsçası, Süryani abecesiyle yazılır ve Araplara yazı ve sayıları öğretenler de Perslerdir. Buna göre İslam üzerinden Fars diline önemli oranda Arabi sözcük girmiştir. Aynı sorun, Kürtlerde daha ileri seviyededir. Bu üçgende Arabi etkiden en uzak dil, elbette Zazaca'dır. Şimdi bu sonuçları, adı geçen

---

964 Ilyas Arslan: Verbfunktionalität und Ergativität in der Zaza-Sprache, Düsseldorf 2016, S.7 (Doktora Çalışması)

965 Mesut Keskin: Zazaki;
http://www.zazaki.de/deutsch/aufsaezte/Keskin-Zazaki.pdf

dilleri konuşan halklara indirgediğimizde, neden Zazaların Arapça'dan fazla sözcük almadıkları, Kürtler ve Farsların ise belki de %30 oranında sözcüklerinin Arapça kökenli olduğu anlaşılacaktır. Buradaki sorun sadece sözcüklerin soyut ifade ettiği değil, kültürel ilişkiler açısından somut ifade ettiği sonuçları doğurmaktadır. Aynı halk veya ulusa dâhil edilen Zazaların, Araplara olan yakınlıkları, aynı dil grubundaki diğer halklardan farklıysa, o zaman Zazaların Kürtlerle aynı ulustan ve kültürel akraba olmadıkları somutlaşacaktır.

Ekrad Kürtler, Zaza Kızılbaşları kendilerinden kabul etmediklerinden, ki gerçekte de onlardan bir kabile veya alt grup değillerdir, kendilerine yabancı gördükleri toplumlara verdikleri gibi bir isim verirler. Bu da sonradan Kürtleşen Ekrad'ın, Zazaları sadece Kızılbaş olarak adlandırdıkları gerçeğini göstermektedir.[966] Dolayısıyla bu soruna uluslaşma açısından baktığımızda, Zazaların Ekrad veya Kürt olamayacakları da kendiliğinden kesinleşecektir. 21. Yüzyıldaki Kürt ulus hareketinde geleneksel olarak inançlarından gelen bu anlayışı gidermek için, Zazaları Kürtleştirme amaçlı, Kızılbaş Alevileri Şafiiliğe yakınlaştırma denemeleri yapılmaktadır. Bu denemelerin sadece bir amacı vardır. Bir İslam ideolojisi olan Şafiilik, cumhuriyet döneminde laiklik adı altında güdülen İslamcı politikalar gereği Kızılbaşlar kadar devşirilmemişlerdir. Kızılbaşlar ise yaşadıkları bu devşirmeye karşı mücadelelerinde, yeni bir kültürel kimlik arayışına girmişler ve özellikle 68 öğrenci hareketi etkisiyle sağcı devlete karşı solun yanında olmuşlardır. Bu sonuçlarla politik bilinç seviyesi ileri olan Zaza adıyla ortada kalmış bu toplum için, Türk olmadıkları için politik çıkarlar doğrultusunda Kürtleştirilmeye ve Türklere karşı geniş kitleli politik cepheler oluşturmak amaçlanmaktadır. Bir başka anlamda Kızılbaşlar, Kürtler için kültürel açıdan sosyolojik araçtır. Olmaması için öncelikle Fransız laisizminde olduğu ve vurgulandığı gibi, dinden koparak uluslaşmanın temel prensiplerini toplumsal yaşamaları gerekir. Burada dikkat çeken en önemli sorun, Kürt burjuvazisinin halkıyla dayanışma içinde olduğu mu, yoksa Türk-İslam döngüsüne bir de ulussuz Kürtleri eklemek amacındaki işbirlikçiler olduğuna karar vermek zorundadırlar. Sorun daha vahim dahası ise Kürt burjuvalarının emeğini satarak hayatını idame ettiren büyük sayıdaki Kürt emekçilerine karşı milli burjuvazi-ulus dayanışmasını yansıtacak davranışlar sergilemesidir. Kürtler de uluslaşma süreci hâlâ devam ettiğinden, bir taraftan demokratik İslam masallarını terk etmeleri ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerde güçlenen İslami dinamiklere karşı mücadele edilmek zorundadır. Bu bağlamda yakın geçmişten iki adım ileri bir adım geri mantığıyla işleyen temel gerçeklerinden biri de, devrimci gençliğin köy köy, şehir şehir dolaşarak halkı bilinçlendirme uğraşlarında en az Aleviler kadar ihtirasa sahip olmaktır.[967]

---

966 Hagop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.96

967 Burada sadece etno kültürel kökene göre iki toplum arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma iyi kötü sığlığıyla ilişkilendirilmemelidir.

Alevilerin Kürtleştirilmesi veya asimilasyonu Osmanlı'dan Türkiye sürecine iki farklı açıdan gelişir. Birincisi, biraz önce değinildiği gibi Osmanlı'da Hamidiye önderliğinde İttihat ve Terakki ile Alevilerin ehlisünnet grubuna dâhil ederek, kültürel uluslaşmadan uzak olan Kürtlerin sayısal üstünlüğüne terk edilmeleridir. İkincisi ise özellikle cumhuriyet döneminde Alevi Zazaların, Türkler tarafından asimilasyon amaçlı kendilerinden olmayanları, kabataslak Kürt olarak ötekileştirek Kürtleştirilmesidir. Her iki örnek daha sonra derinleştirilerek incelenecektir.

Bedevi olmalarına rağmen Osmanlı'da Kürtler, Ermeni veya diğer Hristiyan ahali şehirlerindeki idari kademelere atanarak vergi ve haraç toplar. Kürtlerin Osmanlı'daki siyasal derebeylikleri, Kürt yazarlar tarafından ayrıntılarını incelemedikleri kültürel ulus veya hızlı *tituler ulus* yaratma yolunu seçerler. Bu sorun, Kürt sosyolojisinin, en temel ve önemli sorunudur. Tarih boyunca bir duvar yapmak için taş taş üstüne koymadıkları koca bir Ermeni ülkesi, soykırım sonrasında Kürdistanlaştırılır. Bu geçmişte Kürtlerin tarihsel sorumlulukları çok büyüktür. Kürt siyaseti benzer dinamikleri, kendilerinden farklı olan Zazaları Kürtleştirmede de kullanır. Bu sorun, ulustan daha eski bir örgütlenme modeli olan din sosyolojisi açısından değerlendirildiğinde, inançlar arasındaki benzerlikler veya farklılıklar, halklar arasındaki yakınlığı, akrabalığı veya uzaklığı açığa çıkarmaya yardımcı olacaktır. Bu yüzden soruna İslam'daki bir halkı ötekileştiren düşman fetvaların içerikleriyle yaklaşmak, ulus ile dinin farklı olduğunu söyleyenlerin her iki kavramın tarihsel evrelerini öğrenerek hızlı ulus yaratma mantığından vaz geçmelerini önermek gerekir. Bu bağlamda İslam'dan çok farklı bir inanç olan, Zazaların Kızılbaş Alevilik inancına karşı düzenlenmiş onlarca, yüzlerce fetva olmasına karşın Osmanlı'da Kürtlerin dâhil olduğu Şafiilik inancı karşıtı bir fetvanın verilmesi bir yana, düşünülmesi dahi söz konusu olmadığı gerçeği, bu iki halkı farklılaştırmaya yeterli gerekçeler sunmaktadır. Günümüzde Aleviler hakkında, kökleri birkaç asır geriye giden sistemleşmiş düşman fetvalar hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Genel olarak Hanefi mezhebine aidatın gözlendiğini Osmanlı sultanlığında Fatih Mehmet sonrasındaki hiçbiri, Şafiiliğe karşı olumsuz bir söz söylemeyecektir. Aksine kadını aşağılama ve kadına karşı katılığından dolayı Şafiilik mezhebini övecektirler.[968] Bu ilişkileri düşünürken, kökeninde Şiiliğe karşı bir örgütlenme olan *Ahlu'l-Sunna va'l-Camaa* üst isimli Hanbeli, Hanefi, Maliki ve Şafii mezhepleri, aynı çatı ve ideolojik birlik altındadırlar. Şii olmamalarına rağmen bu Sünni ekollere de dâhil olmayacaklarından, Aleviler, İslamlaşmadan korunma adı altında Şiilik etkisinde kalarak, Ali soyundan geldiklerini söylerler. Bu söylemle Aleviler kendi kalelerine en kötü golü atarlar. Ali, Arap'tır ve aslıda Muhammed peygamber inancı-

968 Kuruluşunda Bektaşiliğin etkin olduğu rivayetlerine rağmen 1. Moğol istilasından sonra dağılan Selçuklu'dan geriye kalanların oluşturdukları beyliklerde, Moğollar tarafından İslam'ın yasaklanmasından sonra ortaya çıkan Bektaşilik, Mevlevilik gibi akımlar, sadece bir ara süreç yaşatmıştır.

na ihanet eden biridir. Alevilerin bu tür gerekçelendirmeleri, Sünni ekoller tarafından kabul edilmediği gibi, Ehli Kitap adıyla aşağılanan Hristiyanlık ve Yahudilikten daha düşük seviyeli bir inanç seviyesine düşürüleceklerdir.

Din ile ulus, aynı büyüklükler değildir. Fakat dinler, insanlık tarihindeki örgütleyici eskiliği, sosyal kurgularıyla her zaman dinamik toplumlar yaratmışlardır. Bu dinamikliğin günümüzdeki adı, nefret veya psikolojik nevroz'dur. Bir halkın dini inançlarla ulusa dönüşmesi veya ulus yaratmasının verilecek nadir örneklerinden biri, Yahudiliktir. Bunu başarmalarından temel neden ise, burjuvazi veya kapitalist üretim ilişkileri yardımıyla kendi toplumsal sistemlerini yaratmalarıdır. Sömürü ve ezilen sınıf, Yahudi toplumunda da vardır. Toplumların dinsel evrimine göre ne yazık ki iktidar odaklı monoteist dinler, hâlâ insanlar arasındaki kavim, aşiret gibi ilkel sosyolojik yapıların üzerinde olan güçlü soyut birliktelik aracıdır. Bu yüzden Araplar dışında uluslaşmış toplumların tümünde, sosyolojik kültürleşme dinamikleri gelişmemiştir. Biraz önceki tespitte, Araplar hariç vurgusunun din kökenli sosyolojik önemi şimdi öne çıkmaktadır. İslam, bir Arap dinidir. Bu çöl fırtınasına sonraki yıllarda Kuzey Afrika, Persler ve Türki halkların katılmasıyla, İslam'ın Arabi kültürel asimilasyon aracı olduğu kolay anlaşılacaktır. Yine dini gerekçelerden dolayı bu dil ailesi ülkelerinin genelinde, uluslaşma başarıya ulaşmamıştır. Sorunun temellerinde kültürel ırkçılık bulunmaktadır. İsmail'le uzaktan yakından bir bağ ve ilişkisi olmayan Araplar, politeist dönemden kalan analık hukuku çok eşliliklerle haklarında söylenen önyargılardan kurtulmak için, kendilerine yapay ve hatalı bir İsmailî soy ağacı yaratmışlardır. Hatta ve hatta güdüselliğin önemi inkâr edilmeden, erkek egemen çok eşliliğin de, politeist dönemdeki kadının çok erkekli eşliliğinden psikolojik intikam alma özelliğinde olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu sorunlar başka bir çalışmada incelendiğinden, burada sadece Arap kavramında Yahudilikten ödünç dahi alınmayan üstün kul ve ırk olma anlayışı, sadece Arapça ile genişletilmiştir.[969] Ayrıca İslam döngüsüne katılan toplumların tümünde, inanç Arapça ile işlendiğinden, Arapların üstün ırk oldukları düşüncesi de, bu toplumların uluslaşmasını engellemiştir. Görülüyor ki bu toplumları dirlikte tutan tek etken, sadece Bedevi Arap inançlarıdır. İnançlar, özellikle önemli adımların atıldığı bilimsel araştırmaların etkisinde değişmeye mahkûmdurlar. Darwin yasakları sadece iktidar amaçlı birkaç kuşağı kendine kurban etmesine ve geriye götürmesine karşın, geleceğin dünyasındaki su, beslenme, pandemik hastalık gibi sorunların hiç- birine ne İslam ülkelerinden herhangi biri ne de bu inancın baş tanrısı al-Lah hazırdır. Bu geleceğin uzaklığını sadece bir ömür olarak vermek sorun değildir.

Bu açıklamalarla insandaki soyut aidiyet veya kendini bir yere dâhil etme geleneğinin bir yerinde, monoteizmle birlikte barbar bir iktidar kültürünün et-

969 Denis Dreisbusch, İslam Öncesi ve Erken İslam'da Araplar

kin bir şekilde yerleştiğini görmekteyiz. Biraz önceki nedenlerden dolayı erken İslam'da uluslaşması söz konusu olmayan Kürtlerin, yerleşik hayata geçmedikleri ve İslam ile Mezopotamya'da Müslüman olmayan Ezidi, Asuri, Nestoryan, Keldani gibi gruplar üzerinde Arapların baskı ve talan aracı olmaları, onların sadece bu pratik döngü içinde kaldıklarından gelişmediklerini göstermektedir. Araplarla kültürel ve soy karışımı, Kürtleri İrani etnogenetik kökenden koparmış ve hatta Samileştirmiştir. Etnolojik ve dil kökenleri aynı aileden gelen Kürtler ile Persler arasındaki siyasal ve sosyal ilişkileri incelediğimizde, Kürtlerin Perslere karşı resesif olmaları, İslam ile birlikte Perslerden inançların etkisinde bir kopuş yaşadıklarını göstermektedir. Burada açık bir şekilde ileri adım atarak, Kürtlerin Şiileştiğini düşündüğümüzde, Kürtlerin Persleşeceğini çok rahat söyleyebiliriz. Bu gerçekliğin temel nedenleri, Pers ve Kürtleri bir arada tutmuş temel bir nedendir. Bu neden paganist süreçten animistik monoteist sürece geçişte değişmiştir. Bu çerçevede başta Ezidiler olmak üzere Zerdüşti kökene sahip olan diğer grupların da Kürtlerin İslam'la birlikte yarattıkları dini tahakküm sonucu, Şafii olmayan inançlılarla Kürtlerden kopmalarına neden olmuştur. Demek oluyor ki bir toplumdaki kültürel dinamik, insanların yaşadığı şekilde değişen ve değiştiren bir etkendir. Bu yüzden de bir toplumun etnolojik kökenlerini belirlemek için gen testleri yapmanın sosyolojik nedenleri olmadığı gibi, Kürtler içinde bu homojenlik samileşmeyle kendiliğinden yok olmuştur. Bu sorun çalışmanın diğer bölümlerinde derinleştirileceğinden, şimdi kısaca Osmanlı engizisyonunun kurbanlarından Alevi Zazalara karşı yaşanmış önyargılara yoğunlaşalım.

Kızılbaşlar ve Ezidiler, Osmanlı-İslam engizisyonunun yöresel ağırlıklara göre en ağır yaşayan iki farklı grup halklardan biridir. Burada Kızılbaş Zazalar ve Ezidilerin Kürtleştirilmesine aykırı doğal bir gerçeklik söz konusudur. Ermenilerde Tanzimat sonrasında yaşanan dini ayrışmalarda sürtüşmeler yaşanmasına rağmen, Kürtler ile Ezidiler ve Kızılbaş Zazalar örnekleriyle uzaktan yakından bir bağ söz konusu değildir. Bir halkın sosyolojik bütünlüğü, dini ayrışmalara rağmen soyut düşünme ürünü olan değerlerin aynı halk içinde sürekli somut ve aktif kalmasıyla sağlanmaktadır. Bu değerlere sadece inanç mitlerinden bir örnek göstererek, Kızılbaş Zazalar, Ezidiler, Ermeniler ve Kürtler arasındaki yakınlaşma, uzaklığı niceleştirmek gerekir. Kürtler için Ermeniler, Kızılbaş Aleviler ve Ezidiler tartışmasız külliyen kâfirdirler. Bu yüzden de bu üçlü grup ile Kürtler arasında geçmişte yaşanmış kültürel bir yakınlaşmadan bahsetmek anlamsız ve imkânsızdır. Ermeniler ile Kızılbaşlar arasındaki yakınlaşmadan Dersim bölgesinde yüzlerce örnek göstermek mümkündür. Kirvelikten, Gağant'a veya teofor isimlerin paylaşılmasına kadar birçok örnekler mevcuttur. Ermenilerle Kızılbaşlar arasında kâfir, gâvur gibi kelimelerin kullanılmadığı bir yakınlık mevcuttur. Bu yakınlaştırmalar, somut insanlarla yaşatıldığından, sadece yaşatan grubun kültürel kökenine vurgu yapmaktadır. Aksi takdirde Kızılbaş

Zazaların Ermenileştirilmesi gibi Kurdi veya Türki bir amaç söz konusu değildir. Ezidilerle Ermeniler arasındaki kültürel yakınlaşmanın en güzel örneği, inanç olarak Ezidiliğin, Ezidilerin dini olduğu gerçeği sadece Ermenistan'da resmikabul edilmiştir. Ezidileri Kürtleştirmek isteyenler, bu halk üzerinden beşinci parçaya ulaşmak arzusundadırlar. Buna karşın Nahcivan ve Gürcistan'da yaşayan Ezilerin, kendilerini Kürt kabullenmedikleri gerçeği, geç uluslaşma paradigmasının aslında çöktüğünü göstermektedir. Çünkü her halkın geçmişine özgü kültürel hafızası vardır ve bu hafıza, Ezidilerde ferman adıyla korunmaktadır. Ezidi tarihinde büyük katliamlara verilen ferman sayısı 74 olmasına rağmen, 640 yılında Ali soyundan gelen Kasım İbn Abbas al-Yemeni ile Ali yanlısı Ömer oğlu Abdullah (*Abdallah İbn Ömer*) komutasında yapılan ilk katliamdan 2014 yılında DAİŞ'li arkaik faşistlerin Sincar'a saldırmalarıyla toplam 156 büyük katliam yaşamışlardır. Bu büyük katliamlar özellikle 18 ve 19. Yüzyılda Sincar, Musul, Ninova, Shekhan, Dohuk, Amediye ve Tur Abidin gibi bölgelerinde, Osmanlı bölge valileri önderliğinde veya Bedirhanlar komutasındaki Kürtler tarafından gerçekleştirilmiştir.[970] Bu süreçteki katliam yoğunlaşmalarıyla Kürt sosyolojisi arasında dikkat edilmesi gereken doğrudan bir ilişki vardır. Bu da Kürtlerde göçebelikten yerleşik hayata geçme eğiliminin daha yeni başladığı gerçeğidir. Göçebeler, hayvanlarıyla yayıldıkları alanları vatan veya mülki toprak olarak sahiplenemezler. Çünkü göçebelerde sadece hayvan ve kadın sahiplenme bilinci vardır. Göçebe aşiretler arasındaki kavgalar, genelde bu iki varlık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Göçebelerde kapitalist üretim ilişkileri gelişmediğinden, yerleşik hayatın kültürleşmiş temel kavramlarından olan vatan, millet gibi temel toplumsal kavramlar, kültürleşmemiştir. Bu bağlamda dini temelde örgütlenen Ezidileri karşılaştırmalı değerlendirirken, yaşadıkları bölgelerde yerleşik yaşama seçenekleri kendiliğinden zorunlu olacaktır. Yaşadıkları bölgelerde kendilerini, monoteist Hristiyanlar ve Müslümanlar çevrelemektedir. Müslümanlık, her iki toplumu karşıt gören bir din olduğundan, İslami misyonerliğin hedefinde olacak ilk toplum, Ezidiler olacaktır. Bu yüzden Ezidilerin İslam egemenliğindeki topraklarda Kürtler gibi göçebe yaşama şansları olmayacaktır. Dış dünyada kendilerini sürekli haraç ve cizye gibi yaptırımlar beklemektedir. Bu yüzden Ezidiler, Ninevo gölgesi başta olmak üzere Mezopotamya ve Suriye'nin çeşitli bölgelerinde kapalı yerleşik toplumlarından birini oluşturacaklardır. Bu şartlar altında Ezidiler, günümüze kadar etnik bir halk olarak varlık gösterdiyseler, yerleşik yaşamalarından dolayı ağır asimilasyondan kısmi olarak kendilerini koruyacaklardır. Kürtleri ve Ezidileri bu bağlamda ortaklaştıran tek olgu, ortak konuştukları dil olduğundan, Ezidiler üzerine İslami saldırıların başında da bu yüzden Kürtler olacaktır.

---

970 Ezidi katliamları hakkında verdikleri bilgilerden dolayı Almanya Ezidi Akademisi'nden sayın Hatab Omar ve sayın Radwan Miro'ya teşekkür ederim. DD

Bu tarihte Kürtlerle Ezidileri yakınlaştırma örneklerine karşı, sadece zorla kaçırılarak İslamlaştırılan Ezidi kızların veya DAİŞ tarafından cennet hediyesi olarak tecavüz edilen dokuz yaşındaki kız çocukların trajedilerini örnek vermek yeterlidir. Erkek egemen bir sistemde başka inançlı kadın ve kızların kaçırılarak İslamlaştırılması, kültürleştirilmesine rağmen evrensel veya insani karakterli bir davranış değildir. Zira bu örneklerin tümünde, kadının tecavüzü, sadece erkek egemen tarih ve soy ekseninde kültürleştirilmektedir. Burada anılan her iki veya üç inanç grubu halklar, özellikle ve öncelikle şimdi etnolojik kökenleri aynı olduğu iddiasıyla geçmişte Kürtler tarafından baskı altına alınmışlardır. Burada gösterilen dini motifli uçurumlar, bu halklardan iki veya üçünün aynı veya akraba olduklarını göstermez. Bu tür düşünce ve tezler, Diyarbakır'ı bir bakkalla kapitalistleştirme rüyası gibidir. Ulus kavramıyla, etno kültürel homojen bir halk içindeki birliktelik ve ortak değerler öne çıkmaktadır. Eğer birileri, bu gruplardan biri veya ikisinin aynı dilleri konuşmalarıyla ulus veya etnik birlikteliği öne çıkarmayı amaçlıyorsa, o zaman Osmanlı veya Türk geleneğinde asimilasyona dair bazı gerçekleri öne çıkarmak gerekir. Doğu Karadeniz'den Dersim bölgesine gelip bir iki kuşak sonra Lazcayı unutarak Zazalaşmış ve hatta bir kısmı Alevileşmiş çok aile vardır. Dersim'de birçok aşirette gözlenen aynı aşirette Zaza ve Kurmanç farklı dillerini konuşan çok aşiret bulunmaktadır. Bu değişimin köklerinde reel nedenler aramak gerekir. Bu nedenlerin başına Hamidiye alaylarıyla Ermenistan'a yaşanan göçle oluşan kültürel tahakkümü eklersek, kapalı aşiret dinamiğinin yüksek olduğu Kürtler etkisinde dil değişimi gözlenecektir. Zaten 1915 sonrasında yeni kurulan cumhuriyet gözünde doğulu olup ta anlamadıkları dillerden Zazaca veya Kürtçe konuşan herkes, çok kolay bir önyargıyla hem ötekileştirilmiştir hem de Kürtleştirilmiştir. Bu süreç, Zazaları Kürtleştiren en temel etken olmuştur. Aksi takdirde her toplumda olduğu gibi bu iki toplumda radikal gelenekler farklılığı, Zazaları ile Kürtleri hiçbir zaman aynı kılmayacaktır. Evet, bazı toplumlarda insanlar çoktandır özgür ve otantik yaşamadıklarından, kendilerine zoraki kimlikler almak zorundadırlar. Bu seçenek Zazalara da dayatılmaktadır. Kökenlerinde ise geç uluslaşmanın yarattığı romantik büyüme hissi vardır. Zazaların Kürtleşmesine Arapların İsmailîleşmesiyle örnek vermek, ikna edici bir yanıt olacaktır. Arapların İslamileşmesi on bir asır öncesi başlamış ve yaklaşık bin yıl üzeri bir süreçte bitmiştir. Bu yapay İsmailileşme sorunu, İslam kaynakları ve Kur'an'da incelendiğinden, bin yıl sonra birileri tarafından, Arapların İsmailî köken hikâyelerinin uydurma bir masal olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı süreci Zazalar da yaşayacaklardır. Şafiilik ile Kızılbaşlık arasında ulusal amaçlı yakınlaşmanın yaşı daha çeyrek asır bile değildir. Soruna tek taraflı bakılmadığını belirtmek için bir başka gerçeği de burada anmak gerekir. Hamidiye alaylarıyla gerek Muş'tan gerekse Amida'dan Dersim bölgesinde gelen Şafii inançlı Kürtler, birkaç kuşak sonra Alevileşirler. Bu gerçekler de Nuri Dersimi ürünleri ve başarısıdır.

Kürtlere gelince, biraz önce Ermeniler ve Zazalar arasındaki yakınlaştırılan iliş-

kilerin, Kürtlerde çok daha farklı geliştiğini göreceğiz. Bu yüzden de İslam sonrası tarihten hareketederek, günümüzdeki ilişkilerin kökenlerini de açığa çıkarabiliriz.

Dersim'de yaşayan Kızılbaş Zazalarda yaşayan ve gözlenen ve Ermenilere özgü aile geleneğini incelediğimizde, Kürtlerde benzer geleneğin olmadığını ve İslami şekillendiğini göreceğiz.

Bir Ermeni ailesinde kızlar evlilikle anne baba evini terk ederler. Düğün merasiminde gelinin yüzü ve başı bütünüyle örtülür. Adı gelinlik adlandırılan süreçte Ermeni kadın ev içinde hiçbir kimse ile konuşmaz.[971] Kadının aile içindeki bu sessizliği ilk doğan çocukla birlikte son bulur. Bu sürece kadar aile içindeki bütün ilişkiler eşi üzerinden sözlü hâle getirilir. Doğum sonrasında sözlü iletişim önce kaynana, daha sonra öz anneyle, ardından eşinin kız kardeşleriyle süreç içinde ailenin diğer üyeleriyle sözlü iletişim başlar. Bu süreç ortalama beş yıl veya daha uzun sürer. Bu geleneksel yasaya rağmen elbette genç kadınların aralarındaki iletişim üzerine herhangi bir yasa veya yasak bulunmamaktadır. Eve bir erkek misafir geldiğinde gelin ortadan kaybolmak zorundadır. Misafir yemeklerinde ise evdeki kadınlar ve kız çocukları bir arada, erkekler ise kadınlardan ayrı bölümlerde yerler.[972] Bu gelenek Antranik tarafından baba evindeyken dağda bayırda özgürce şarkılar söyleyip koşturan zavallı kızlar daha körpecikken, birden- bire erken *evliliğin garip boyunduruğuna* alınır vurgusuyla eleştirilmektedir.[973]

Kürtler, poligamdırlar. Poligamlık, erkeğin Araplardan aldığı bir gelenektir. Bu gelenekle bin yıldan fazla zamandır yaşayan Kürt erkeği, oldukça mutlu yaşarlar ve kadını da dini inançlar aracılığıyla tamamen enstrümanlaştırır. Kürt toplumu da ortalama yüzde elli oranında kadın ve erkek cinsiyetten meydana gelmektedir. Burada etno kültürel açıdan kadın erkek arasında ilişki eşitliğinin ve özgürlükçü geleneklerin olmadığı görülmektedir. Sorun sadece ve basit bir şekilde özgürleşme kavramıyla ötelendiğinde, yazılı kültürle uzaktan yakından ilişkisi bulunmayan bir toplumda ulusu yaratan aydınlanma kökenli elementlerin de gelişmeyeceği görülmektedir.

Böyle bir toplumdaki sosyoekonomik ilişkiler, tüm bedevi toplumlarda olduğu gibi hayvancılığa ve arkaik nitelikte kapalı toplum modellerinden biri olan aşiret örgütlenmesini koruyacaktır.

Bir rastlantı olmadığından dolayı da Hamidiye alaylarında Kürt örgütlenmesi, bir yanıyla bedevi Arap toplumlarında olduğu gibi kutsal cihat, ganimetle zenginleşme pratikleri yaşanırken, ulusal bilincin oluşmasında etkili olan mitolojikleştirme sürecinin İslam'la bütünleşmesi gözlenecektir. Bu sorun daha son-

---

971 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld, Woman in all Lands: Her domestic, social and intellectual condition, interspersed with strange scenes, customs, romances, etc, New York: C.F. Roper & Co 1880, S.47; Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.143

972 Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld, Woman in all Lands: Her domestic, social and intellectual condition, interspersed with strange scenes, customs, romances, etc, New York: C.F. Roper & Co 1880, S.47; Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.143

973 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.143

ra ulus üzerine tezlerde tartışılacağından, kabile kültürüyle şekillenen insanlardan, hatalı bir isimlendirmede iki boyutlu tanımlanmasına rağmen tek boyutlu düalist insan yaratılmıştır. Bu insan için sadece iyi-kötü, biz-onlar gibi seçenekler vardır. Bu seçenekler nüfus sorunuyla bir araya getirildiğinde, sayıları sürekli artan bir sistem gözlenecektir. Çocuk ölümleri, hastalıklar, zor şartlarda yaşam gibi etkenler, Kürtlerin gözlediği kötü veya kâfir Ermenileri, hedefe dönüştürecektir. Bu konuda *Tournefort Seyahatnamesi*'nde anılan Ermenilerin yaşadıkları şehirlerdeki hastane sayısını zorunlu olarak dikkate almak gerekir.[974] Ortaçağdan günümüze kadar dünyanın bütün toplumlarında çocuk ölümleri yaygındır. Tıp tarihinde klasikleşmiş bir gerçek vardır. İnsanlarda viral ve bakteriyel hastalıklar, insanların hayvanlarla birlikte yaşamalarından sonra yaygınlaşır. Yani yerleşik hayat ve göçebelik sürecidir. İnsanlık tarihindeki yaşı, yaklaşık olarak on bin yıldır. Bu durumda göçebe bedevi ve hayvancılıkla yaşayanlarla yerleşik hayatta tarım ve hayvancılık yapanları karşılaştırdığımızda, göçebeler arasındaki ölüm oranlarının, yerleşiklere göre çok daha yüksek olduğu anlaşılacaktır. Osmanlı'daki Ermenilerin yaşadıkları şehirlerin hemen hepsinde, önce kendi toplumları için, sonra da diğerleri için tıbbi tedavilerin geliştiğini bu sisteme dâhil ettiğimizde, ortaya sadece Kürtlerde çocuk ölümleri oranının yüksek olduğu değil, aynı zamanda al-Lah Müslüman çocuklarının canını alıyor ama Ermeni çocuklarına yardımcı oluyor nefreti de gelişecektir. Benzer düşmanlaşma örnekleri, Kürtler ile Kürtleştirilme sürecindeki Ezidiler arasında da hedef gösterilme, düşman ilan edilme, kadınlarının ganimet olarak kabul edilmesi gibi örneklerle yaşanmaktadır. Kürt tarihinde gelenekselleşmiş bu davranışlara aykırı davranışlar gösteren davranışlar, dini inançların zayıf olduğu Marxist kökenli örgütlenmelerde gözlenirken, mollaların da ulus adına konuştuğu, ulusla çelişen dini örgütler de mevcuttur.

Burada nüfus büyütülmesiyle birlikte Kürt-Ermeni ilişkilerini mitolojikleştirmenin bir anlamı olmayacaktır. Olmadığı için de sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye alaylarına dini inançlarında kâfir oldukları için katledilmeleri vacip olan Ermeniler, 1870 ve özellikle 1895'den sonra sistemli bir şekilde İstanbul Hamallar katliamından başlayarak Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum gibi birçok şehirden yok edilirler. Bu katliamlara paralel olarak aynı süreçlerde Kürtler, ilk politik örgütlerini kurmaya başlar.

Zaza, Kürt ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin bu vahim örneklerinden sonra Dersim'de Ermenilerle bir ölçüde uyumlu yaşayan Zazaların Hamidiye kültürüyle birlikte Kürtleştirilme süreci başlar ve bu sürecin önemli mimarlarından biri, Dersimli baytar Nuri'dir.

Kürtler tarafından kâfir kabul edilen İslami asimilasyon etkisinde Kızılbaş Zazalarla Ermeniler arasında düşmanlık başlamıştır.

---

974 Josepd De Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, İstanbul: Kitap Yayınevi 2005, S.42

Resim 20: *William Lewis Sachtleben tarafından Kasım 1895'te Karin'de (Erzurum) Çekilen Bir Fotoğrafta Ermenilerin Son Tablosu.*

Buraya kadar anlatılanlardan abartısız bir şekilde Osmanlı'da yaşanmış Ermenilerin uğradığı soykırım gerçekliğiyle asimilasyon arasında, somut tarihsel ilişkiler kurmak gerekir. Çalışmanın giriş bölümünde asimilasyon yöntemlerini öne çıkarmaksızın, örnek olarak Siirt, Hakkâri başta olmak üzere birçok yerde yaşayan Ermeniler ve Süryaniler nereye gitti sorusuna, şimdi yaşanmış gerçeklerden tarihsel sonuçlar çıkaralım. Türkiye Cumhuriyeti'nde asimilasyon politikalarının mirası, Osmanlı'da yüzyıllarca denenmiş İslami tecrübelerle başlamış ve Müslüman olmayanlardan alınan ağır vergilerle İslamlaştırma amaçlanmıştır (Halife Ömer Yasaları). Osmanlı'daki bu asimilasyon, ilkel yöntemlerle sürerken, asimile edilmek istenen haklarda kültürel açıdan ulusal bilinç gelişmiştir. Burada özellikle Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin kültürel uluslaşma sürecini yaşadığını görmekteyiz. Bu toplumlardan Rumlar, ulus teorilerinde önemli değere sahip olan dini inançlar açısından Ortodoks kilisesi üzerinden Rusların pasif destekleriyle korunurlarken, ezici çoğunluğu Apostel Gregoryen olan Ermenilerin dini inançlarından dolayı koruyucu herhangibir destekleri olmadığı gibi özellikle Avrupa ve Amerika'dan gelen misyonerler tarafından dinsel gerekçelerle bölünmeleri sağlanmıştır.

Ermenilerdeki dini bölünmeler, Osmanlı karşısında Ermeni ulusal bütünlüğünün bozulması şeklinde yorumlanır ve II. Abdülhamid döneminden başlayarak Kürt, Çerkes ve Araplar gibi Müslüman bedeviler tarafından dini motiflerle katledilmelerinin önü açılır. Bu katliamlar, iki taraflıdır. Birinci tarafa Osmanlı idaresinin örgütlü ve bu dönemin şartlarında siyasal amaç adı altında dinsel temelde yok etme amaçları vardır. İkinci tarafa Kürt, Çerkes ve Arap göçebelerin yerleşik hayata geçmeleri için ellerine tarihsel fırsat geçtiği yönündeki düşünce yerleştirildiğinde, II. Abdülhamid döneminde başlayan katliamlardaki sosyolojik dinamikleri tanımlamış oluruz.

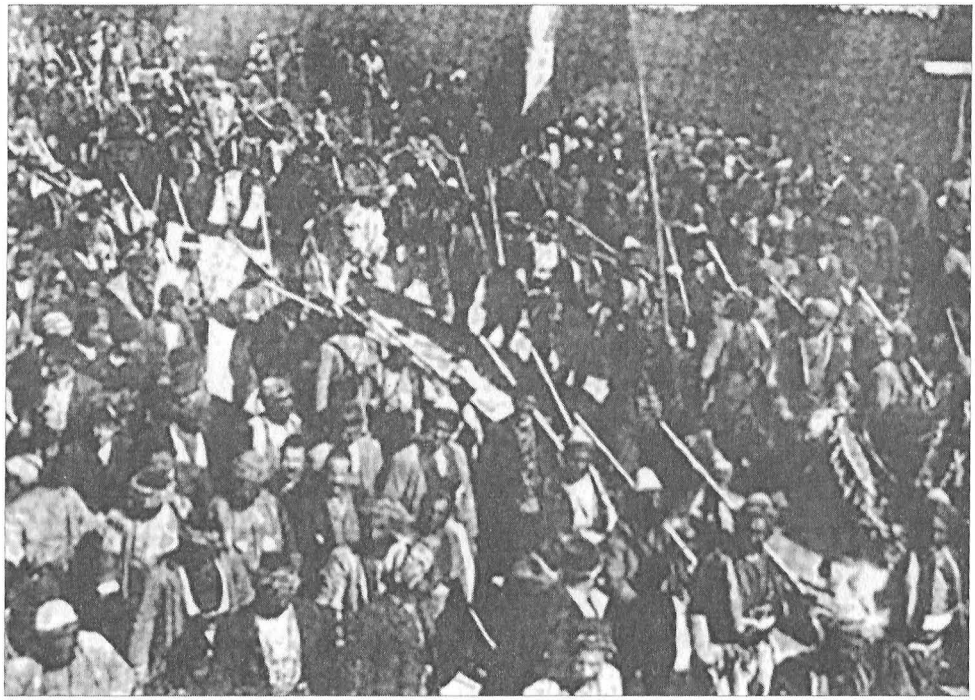
Bu büyük döngüde özellikle 1915 sonrasında soykırımda aile ve ebeveynlerini kaybeden çocukların, Türkler ve Kürtler tarafından genelde ganimet geleneğiyle hayatta kalan çocukların zorunlu evliliklerle, yalnız yeni yaşamlarında asimilasyon süreci başlamıştır. Ermeni soykırımında ortaya çıkan bu sonuçtan, sonraki yıllarda Kemalist devlet ve modernite altında pantürkist Türkleştirme süreci başlamıştır. Bu iki örnekte asimilasyon gerçekliğinin barbar örnekleri gözlenirken, asimile edenlerin asimilasyonunu ve pratik sosyal darwinist temellerinin klasik İslam ganimet sisteminden modern devlet ve ulus ideolojisiyle nasıl geliştiği gözlenecektir. Günümüzde bu sürecin izleri ve sürekliliğini gösteren Türk-Kürt asimilasyon tarihinde gerici inkârcı bir gerçeğe daha değinmek gerekir. Ermeni katliamına zaman ve aktif insan güçleri açından birinci sırada katılan Kürtler ve nüfus oranlarına göre yoğun sayıda Osmanlı'ya yeni göçen Çerkes halkı, sayıları hakkında spekülasyon yapılmayacak Ermeni'yi kendi kültür ve inançlarına köle alarak asimile ederler. Kürtlerin uluslaşma sürecinde yaşadıkları Türki asimilasyon, bazen gerekçesiz ve cömertçe jenosit adıyla tanımlarken, her iki halkın gerçekleştirdiği kirli asimilasyondan hiç söz edilmemektedir. Bu süreçte ganimet olan Ermeniler, günümüzde Kürt tarihçileri tarafından Kürt-Ermeni ilişkileri adı altında, gerçekte olmayan politik veya sosyal ilişkilere örnek gösterilmektedir. Sorunun bu boyutunda, tarihsel inkârdan başlayarak akademik veya kültürel bilinç sığlığına kadar birçok gerici ayrıntı barınmaktadır. Bu eleştirilerin, belki de kabul edilmemesine rağmen, Kürtlerin uluslaşma sürecinde gerçekleştirdikleri bir başka asimilasyon örneğini sisteme dâhil etmek gerekir. Bu da Zazaların Kürtler tarafından asimilasyonudur.

Resim 21: Öldürülen Çocuklar

Bu örneklerden görülmesi gereken birkaç gerçek vardır. Asimilasyon, kül-

türel karakterli ve amaçlı olmadığı gibi, bu süreçte öne çıkan üst veya kadim gibi kültür kavramları da yoktur. Asimilasyonu şekillendiren tek bir dinamik vardır, bu da kültürel gericilik doğasındaki şiddet ve kendileştirmedir.

Resim 22: *Dersim Aşiretlerinin 1911'de İttihat ve Terakki Yönetimine Bağlılık Yürüyüşü* [975]

Yukarıdaki resim, akılda bilinçaltındaki önyargıları yaratmak amacıyla gösterilen bir tablo değildir. Bu resimdeki insanların tümünün Kızılbaş Alevi olduğunu söyleyemeyiz. Resimde Kızılbaş Zaza belki de Ermeniler, yani II. Abdülhamid'in devrilmesinden sonra birlikte yürümektedirler. Resmi yorumlarken, öncelikle II. Abdülhamid'in baskı rejiminden bıkmış insanların yürüyüşü olduğunu kabul etmek gerekir. II. Abdülhamid döneminde Ermeniler için Hamidiye alayları kurulduğu gibi Kızılbaşlar için İslam'da davet amaçlı Nakşibendi şeyhlerin önderliğinde ıslahat denemeleri de vardır.[976] Bu girişimler bağlamında, bu süreçte Dersim'de birçok Ermeni, Alevilerle birlikte yaşarlar.

1915'den sonra Ermenisizleştirilen bu şehirlere sonradan yerleşen Kürtlerde uluslaşma altında / anlamında, Fransa, İngiltere veya Almanya'daki doğal sos-

---

975 Henry H. Riggs, The Religion of the Dersim Kurds, New York: The Missionary Review of the World January 1911, S.735

976 BOA., Yıldız Esas Arşivi, No:11004; Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.51-52

yolojik uluslaşma süreci yaşanmamıştır. Uluslaşmanın ileri seviyede olduğu Ermenilerdeki uluslaşmadan çok farklı uluslaşma süreci başlayacaktır. Bu söylemler eleştiri amaçlı olduğundan, uluslaşma kavramını yaşanmış uluslaşma örneklerinde farklı düşünme seçeneği doğmayacaktır. Dolayısıyla uluslaşma için ulusal burjuvazinin varlığıyla ortaya çıkan basit romantik kalıpları aşacak örnekler beklemek, eşyanın veya toplumların diyalektik evrelerine aykırı bir durumdur. Sosyal ütopyalardaki toplumsal düzeni, homojenleştirdiğimizde, ulus ötesi kültürel dinamiklerin etkin olduğunu göreceğiz. Günümüz eski toplumlarında sadece bir halk için istenen eşitlik, özgürlük gibi hümaniter değerler, bu süreçte din, dil, inanç ve ırk farklılıkları gözetmeden bütün insanlar ve hatta biyolojik doğada yaşayan tüm canlılar için arzulanan istemler olduğu belirginleşecektir. Bahsedilen süreçlerin ilk veya ilkel aşamalarını yaşamayan toplumlarda, bu gerekçelerden dolayı farklı uluslaşma örnekleri de gelişmeyecektir. Bu tarihte Varto'dan gelen Cibranlı Halit, Hamidiye alaylarıyla baytar Nuri arasında, Dersimlileri Kürtleştirme girişimleri, sübjektiftir ve kesinlikle uluslaşmaya örnek girişimler değildir. Bahsedilen ilişkiler, iki farklı ve düşman toplumun yakınlaşma girişimleridir. Bahsedilen yakınlaşmaların da yakınlaşma olmadığı, Şeyh Said isyanı sürecinde Dersim aşiretlerinin desteğini arayanların, Alevilerin kestiği eti yememeleri, sorunun ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Cibranlılarla Dersimlileri, Kürtlerden ayıran en temel özellik, bu coğrafyada Ermenilerle birlikte *Dersimli* olmalarıdır. Ermenilerin katlinden sonra devlet tarafından Dersim'de ötekileştirme süreci Kızılbaşlara odaklanmıştır. Bu şekildeki kültürleşmenin etkisiyle, 38 katliamlarında yoğun Kürt askerler kullanılmıştır.[977] Bu açıdan Dersim katliamını, sadece devletin gerçekleştirdiği katliam olarak algılamanın hiçbir somut temeli yoktur. Evet, siyasal veya ideolojik kurgunun temellerinde faşist ideoloji olmasına rağmen, bu rüyaları gerçekleştiren askeri halkı hangi efrada dâhil etmek gerekir? Her katliam veya şiddetli yaptırım, devlet tekelinde gelişir ve uygulanır. Katliamları gerçekleştiren insan gücü ise, katledilenlere düşman olan toplumlardan sağlanır. Almanya'daki Yahudi katliamlarını düşündüğümüzde, Yahudilerin soyut devlet tarafından değil, devleti somutlaştıran antisemittiklerin gerçekleştirdiği somutlaşacaktır. Devlet, hukuksal açıdan suçludur. Bu hukukun uygulanmasıyla, tek tek insanlara indirgenen yasal sorumluluk bu devlet tarafından insanlara indirgenir.

Ulus yaratma, at üzerinde ganimet peşinde koşanların ayağı öpülen şeyhlerle yaratacağı bir dinamik değildir. Okuma yazma bilmeyen Seyid Rıza'dan da ulus adına bir şeyler beklemek yerinde olmayacaktır. Aradan bir asır geçtikten sonra Kürtleşme sürecinin devam ettiği Dersim bölgesi Zaza aşiretleriyle Kürtler arasındaki ilişkiler, Kürtleşme sürecinin romantik istemleridir. Bu sürecin başıbo-

977 Dersim'e askerlikleriyle güneydoğu bölgesinden getirilen Kürt askerler, bu katliamlarda Zazalarla Kürtlerin aynı kökenli olduğu tezlerle düzenlenen ulus teorisini hiçleştirmektedir.

zuk geleneğinden gelen insanlarından biri de Seyid Rıza'dır.

Hobsbawm tarafından dikkate alınan ulusun mitolojikleştirilemesi girişimleri, bu süreç ilişkilerinin mitolojikleştirilmesinde gözlenmektedir. Tüm bu girişimlere rağmen Kürt aşiretleriyle Hamidiye ve Aşiret mektebi kökenli Dersimliler arasında birliktelik yaratma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dersim aşiretlerini Kürtlerle bütünleştirme girişiminin tipik bir örneği, 1924'de Dersim'e gelen ve isyanına destek arayan şeyh Said hareketinde gözlenecektir. Hamidiye alayları resmiyette çoktan dağılmış olmasına rağmen, Çarekan aşiretinden Mustafa paşa ile Cibranlı Halit'in anısına şeyh Said'le yakınlaştırma girişimleri gözlenecektir.[978] Tarihin garip bir cilvesini de bu karşılaştırmada Dersimliler ve şeyh Said arasında eşit şekilde yapmak gerekir. Dedeleriyle kültürel bağları olmadığını kabul edeceğimiz Şeyh Said'in torunları milletvekilleri olurken, bu isyanlarla uzaktan yakından ilişkileri olmayan bölgesel Alevilerin vekillikleri nadirdir. Demek ki, devlet herkese aynı eşit mesafede değildir ve bu devletin kesinlikle laik olmadığını göreceğiz. Zaten dinle şekillenmiş çocukluk ve ergenlik evrelerinde ara sıra laiklik demekle, hiç kimse laik olmadığı gibi, komünistlerin de dini etkilerin gözlendiği bir toplumda laiklik ilkesini araması saçmalaşacaktır.

Ermeni katliamından sonraki Kürt isyanlarına dair bazı gerçekleri, ulus-aşiret ilişkisi altında öne çıkarmak gerekir. Bunun için şeyh Said ayaklanmasını öne çıkardığımızda, büyük Kürt aşiretlerinden biri olan Cibranlılarla evlilik üzeri yakınlaşması ve şeyh olması, siyasal iktidarın temellerini oluşturacağını söyleyebiliriz. Bu verilerle şeyh Said'in ulusal karakterli bir insan olduğundan ziyade, inanç amaçlı bir insan olduğu sonucu doğacaktır. Bu hareketlerin tümünde ulusal karakterin olmadığını, aşiretler üstü bir romantik ulus örgütlenmesinin gerçekleşmediğini göreceğiz.

II. Abdülhamid'in ıslahatları arasında vilayet-i sitte'de yoğunlaşan eğitim konusunda incelenmesi gerekli bir nokta da Hamidiye alaylarıyla Kürtler arasındaki eğitimin düzeyi ve ne kadar yaygın olduğu meselesidir.

Hamidiye alaylarının kurulduğu bölgelerdeki Zazalar ve Aleviler bağıntısında bütün halkı İslamlaştırmak veya Kürtleştirmek doğru olmayacaktır. Bir halkın, diğer bir halka veya etnik topluma dâhil edilmesinin nedenleri reeldir. Etnik halk adıyla anılan gruplardaki kültürel ayrıntıların ortaya çıkışı binlerce yıllık ürünler olduğundan, sorunun sosyoekonomik nedenlerle birlikte incelenmesi gerekir. Bu açıdan insanlığın yüzbinlerce yıllık geri dönemlerine gidecek olursak, bu ortamlarda Ermeni, Kürt veya Türk gibi tanımların olmadığını ve etnik şekillenmenin tamamen insanın soyut sistematik düşünme yeteneğiyle birlikte ortaya çıktığını göreceğiz. Bu açıdan ulus kavramını kutsal bir değer olarak sınıflandırmamak gerekir.

II. Abdülhamid döneminde İstanbul'daki okul ve öğrenci sayılarıyla yoğun

978 Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2004, S.79

olarak vilayet-i sitte'de açılan misyon okullarındaki öğrenci sayıları karşılaştırıldığında, cumhuriyet döneminde de bu yoğunlukta okul kurulmadığı görülecektir. İmparatorluk veya cumhuriyet adlarındaki farklılıklara rağmen devlet iktidarının birinci amacı, içindeki toplumların, sınırlı veya kısmi de olsa çağdaş eğitimden faydalanmalarını sağlamaktır.

Osmanlı'da Müslüman olmayan Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerin kendi eğitim kurumlarını açmaları, toplumlar arasındaki kültürel davranış farkını doğurmuştur. Kürtler, bu süreçte ulus karakterinde olmayan, olmadıkları için de ulus kabul edilmemiş bir toplumdur. Hem II. Abdülhamid, hem de molla Said tarafından Türki veya Kurdi olasılıklar yerine İslami kimlikleri öne çıkarılmıştır. Buradaki isimlerin molla veya sultan olması, bu politik analiz ve sonuçların bahsedilen iki toplumda da uluslaşma temelinde gelişmediğini göstermektedir. Uluslaşmanın iki veya üç temel kültürel kökeni vardır. Bunlar yazı ve soyut düşünme yeteneğinin, gelişerek ve evrilerek toplumu oluşturan tüm reşit insanlara yayılmasıdır. İkincisi ise, kapitalizmle şekillenmiş bir dünyada yaşandığından, pazar, tüketim ve kaynak amaçlı bir döngüyü yaratacak burjuva sınıfının var olmasıdır. Bu şartların yaşanması için uluslaşacak toplumun yerleşik yaşama şartı zorunlu olacaktır. Tartışılmayacak kesinlikte bir başka deyimle, göçebelerden hiçbir zaman ulus yaratılmaz.

Alman askeri kaynakları tarafından Berlin'e ulaştırılan verilerde, Hamidiye alaylarındaki komuta dâhil olmak üzere askeri gücün bütünüyle aşiret erkânında bulunduğu ve Dersim ve Diyarbakır'daki Milli aşiretinde yoğunlaştığıdır.[979] Burada Kürt araştırmacılar tarafından Kürtleri bütünleştirmek amacıyla söylemlerinde semantik farklılıklar olan Dersim'deki Mılan aşireti ile Diyarbakır yöresinde ve Viranşehir'deki katliamlarda öne çıkan İbrahim paşa önderliğindeki Milli isimli Kürt aşiretini aynılaştırmak hatasına düşmemek gerekir.[980] Bu sorunu semantik-hermeneutik yöntemlerle çözüme ulaştırmak sorun değildir. Dersimlilerin kendi aşiretlerinden birini Mılan şeklinde isimlendirmesi, yazı ile konserve edilmiş bir isimlendirme olmamasına rağmen söylemdeki *mılan* vurgusundan hiçbir şekilde Milan veya Milli aşiretiyle aynılaştırma seçeneği bulunmamaktadır. Kendilerini bilge sanan bazı ahmaklar, Mılan ismini İtalya'nın bazı batı dillerindeki Milan şehriyle de aynılaştırırlar. Özel isimler, bir başka dile transfer edildiğinde varsa veya kalıntıları kaldıysa eğer geldiği köken dile uyumlu söylenmek zorundadır. Bu şekilde Arapların İbranice'deki Abram, Avram, Abraham isimlerini İbrahimleştirmelerindeki hatalarla karşılaşılacaktır. Bu bağlamda hiçbir Mılanlı, aşiretinin adını Milan şeklinde konuşmamaktadır. Bu şekilde de Mılan ile Milan arasında bir ilişki kurmamaktadırlar. Mılan adı-

979 Aschot Hayruni, Die Armenische Frage und der Genozid an den Armeniern in der Türkei (1913-1915), Jerevan 2004, S.28

980 Aschot Hayruni,Die Armenische Frage und der Genozid an den Armeniern in der Türkei (1913-1915), S.29

nın Milan'laşması, Türkleşme sürecindeki Kürtlerin, Zazaları Kürtleştirme eğilimindeki basit hataları açığa çıkarmaktadır. Bu örnek şekillenmeyi Baytar Nuri'nin bizzat kendisinin yarattığını görmek sorun olmayacaktır. Hatıratlarında kendisi nesebini Mıl ehvadına mensup Bılgeş veya Mılgeş, *Milan* adlandırır.[981] Bir başka yerde ise Mılan aşiretinin Karakeçili aşiretiyle akraba olduklarını anlatır.[982] Ürdün Emirine iş için yolladığı bir mektupta kendini İskenderun'lu *Sinemilli* aşiretinden olduğunu anlatır.[983] Bu örneklerden sonradan adını Nuri Dersimi şeklinde teoforlaştıran kişinin, kendini Colıkzade Mehmet Nuri adlandırdığı anlaşılacaktır.[984]

Osmanlı döneminde Ermenilerin kültürel kalıntılarını somutlaştırmak için gelenekselleşmiş taş ustalarının yaratıcılığını, kilise inşasına yoğunlaştırarak Karakilise ismini arayalım. Türkiye yerleşim birimleri envanterlerinde kayıtlara geçmiş en az 15 Karakilise isimli şehirden köye kadar yerleşim birimleri bulunacaktır. Sırasıyla İzmir Tire ve Aydın Germencik beldelerindeki Karakilise, Akmescit isimlerine devşirilir. Bursa Yenişehir'deki Karakilise, Cihadiye'ye dönüşür. Kütahya Simav'daki Karakilise Mahallesi Yukarıdolaplar'a, Mersin Anamur'daki Karakilise ise Çamlıpınar adını alır. Maraş Göksün'deki Karakilise, Altınoba, Diyarbakır Çüngüş'teki Karakilise köyü ise Karakaya köyüne, merkezdeki Karakilise ise Dökmetaş'a dönüşür. Erzincan Üzümlü beldesindeki Karakilise, Altınbaşak'a, Erzurum Hınıs'taki Karakilise ise Dikili olur. Kars Selim'deki Karakilise köyü, Gelinalan'a, Ağrı merkezdeki Karakilise Karaköse'ye, Patnos'taki Karakilise köyü de Bağbaşı olur. Van Erciş'teki Karakilise Uncular'a, ikinci Karakilise ise İşbaşı adını alır. Otantiklik açısından Arapların Diyarbakır (Bekir'in Diyarı) adıyla anmasından önce, Ermeniler ve Asuriler tarafından yapılan kiliselerin kara sıfatıyla Amida adlandırılmasında, bölgedeki siyah bazalt taşlarının yapı malzemesi olarak kullanılmasından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Elbette bu şehrin Tigranekert şeklinde Ermenice bir adı vardır fakat günümüzde Kürtler tarafından Amed olarak adlandırılan isim, şehrin Süryanice adından türetilmiştir.

Siyah ve kızıl renkleri arasında renkkörlüğü olmadığı için aynı coğrafyada Kızılkilise isimlerini arayarak, Kızılkilise ve Karakilise isimlerinin neden birbirlerine yakın olduğu anlaşılacaktır.

Mersin Anamur'da Kızılkilise, Alataş'a, Kastamonu Devrani'deki Kızılkilise ise Alaçay köyüne dönüşür. Erzurum Dumlu bucağındaki Kızılkilise, Güzelyayla, Narman'daki Kızılkilise ise Kilimli olur. Muş Mercimekkale'deki Kızılkilise, önce Kızılmescit olur sonra da Mescitli köyü'ne dönüştürülür. Ardahan Göle'deki Kızılkilise Günorta, Sarıkamış Karakurt'daki Kızılkilise ise Uzun-

981 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.7
982 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.8
983 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.198-199
984 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.178, 191

gazi olur. Kars Kağızman'daki Kızılkilise, Yankıpınar, Susuz'daki ise Erdağı adını alır. Van ilindeki üç ayrı Kızılkilise yerleşim birimlerinden Erciş'teki Sabanbüken köyü, Deliçay bucağındaki ise Ergücü, Muradiye'deki ise Yakıncak olur. Karakilise ve Kızılkilise isimleri, sadece bu örneklerle sınırlı bırakırken, Kızılkilise yerleşkesine son bir örnek de Dersim'den verirken, sorunu Hamidiye alaylarıyla ilişkili incelemek gerekir. Biraz önce anılan yerleşim birimlerinin resmi kayıtlardaki isim değişikliklerinin önemli bir bölümü 1928 yılında yapılır.[985]

Hamidiye ve Dersim ikilisinin tepki çekmemesi için, birkaç açıklama gerekir. Dersim bölgesinde Ermenilerin en yoğun yaşadıkları yer, Kızılkilise anlamına gelen *Garmirvank*'tır. Eski bir manastır yerleşkesi olan Garmirvank hakkında Ermeni tarih kayıtlarında, bölgenin kültürel aidiyetini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan birinde şu ayrıntılar anlatılır.

İsa'nın yılmaz kumandanı olan Sebastos Vasil tarafından hâkimiyeti esnasında Garmirvank manastırının "Bası bad el Mert" kalesinin kubbesine dikilmiş olan haç bir alev gibi parladı.[986]

Bu yazıtlarda manastırın olduğunu tespit etmeden, yapı olarak manastırın inşa edildiği yerlerde Hristiyanların veya Ermenilerin yaşadıklarını görebilmek gerekir. Çünkü bu süreçte yapılan manastırların taşları, Arap mitolojilerinde Kâbe hakkında anlatılan tanrı katından mermer taşları geldiği inancı yoktur. Aksine taş duvarcılığından anlayan ustaların yaptığı anlaşılacaktır. Bu bağlamda da yapıcılığın geliştiği bir yerde yerleşik ve göçebe toplumlar arasındaki temel farklar hemen belirginleşecektir. Bu vesileyle bölgedeki kilise ve manastırları, yerleşik yaşamın sembolleri kabul etmek gerecektir. Günümüzde Dersim bölgesini gerileştiren temel faktörler, Osmanlı İslam kültürü tarafından baskı ve zulümle yaratılmışlardır. İnançları farklı olan bu insanların yaşadıkları bölgeler, haraç ve cizye etkisiyle sistemli yoksullaştırılır. Bölgeyi aynı süreçlerde inanç açısından değerlendirdiğimizde ise manastır ve kiliseler çevresinde yaşayan insanların inançlarında da kurumlaşma olduğu sonucu doğacaktır. Manastırlar, genel anlamda rahiplerin dini eğitimlerini gerçekleştirdikleri kapalı otarşik mekânlardır. Hristiyanlık ekollerinde halka açık ve iç içe olanları da vardır. Ermenilerin Batı Ermenistan'daki diğer mekânları dikkate alındığında, Garmirvank manastırı Kars'ta mı, Dersim'de mi diye kısır döngülere girmeye gerek yoktur. Bu isimde kilise ve manastırlar Kars'ta olduğu gibi Dersim'de yapıldığından, bölgeyi Zazalaştırmadan başlayarak Kürtleştirmenin de hiçbir anlamı olmayacaktır. Ayrıca günümüzde bu tartışmaların canlandığı

---

985 Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın Osmanlı Yer Adları II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep Dâhil), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı rşivi Daire Başkanlığı 2013, Bu kaynakta, yapılan düzenlemelere rağmen, değiştirilen yer isimleri ve kültürel aidiyetlerini tespit etmek sorun olmayacaktır.

986 Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2000, S.303

andan itibaren, geçmişte olduğu gibi bu gün de aynı politikalarla Ermenilerin önce kültürel, sonra da fiziksel katledildikleri gerçeğinin önü açılacaktır.

Hamidiye alayları, Erzincan, Erzurum, Van'daki gerekçelere benzer temelde ilk kez 1896 yılında Dersim'de Hozat ve Kızılkilise'de kurulmuştur. Bu gerekçeyle Ermenilerin Osmanlı'dan koparak bağımsız Ermenistan'ı kurulmalarını, ne pahasına olursa olsun engellemek ve katliamlar sonrasında Müslüman Kürtleri yerleşik yaşama geçirme düşünceleri vardır. Bu düşüncelerin Kemalist dönemdeki bir başka şekli, ıslahat yasalarıyla asimilasyon şeklinde denenmiş olmasına rağmen, Ermenilerin soykırımı sürecinde Kürt İttihat ve Terakki örgütüyle başlayan hızlı romantik olmayan barbar uluslaşma düşünceleriyle, bu toprakları Kürdistan'a dâhil etme amaçlanmıştır. Bu sonuçların herhangi bir spekülasyon olmadığını, M. Emin Bozarslan'ın kendince düzenleyip yazdığı, eklediği içeriklerden anlamak sorun olmayacaktır. Bahsedilen eser *Tarihte İlk Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler* isimli çalışmada, genelde Kürtlerin yaşadıkları yerler, özelde ise Dersim, Kürdistan'ın bir parçası ilan edilir.[987]

Dersim'de Ermeniler dışında yaşayan diğer halk, hatalı *Kızılbaş* ve *Alevi* sıfatlı Zazalardır. Kızılkilise'nin Zazalar arasındaki adı Gışlê'dir. Demek ki bu isim, Türkçe *Kışla* sözcüğünün Zaza aksanıyla konuşulmasından Zazaca isimmişçesine adlandırılmaktadır. Bu isimler hakkında bütünlük oluşturulduğunda Zazaca Gışla, Türkçe Kışla'dan, Türkçe Kışla adı da burada yapılan Hamidiye veya askeri kışla adından kültürleştirildiğidir. Bu ikiliye karşı farklılık oluşturan tek isim, bölgede kırmızı taşlardan yapılmış Ermeni manastırından gelen ismin, otantiklik arz ettiğidir. Nişanyan, bir taraftan Kızılkilise örneğinde olduğu gibi irili ufaklı yerleşkelerin isimlerinin değiştirilmesindeki ama mantığın, ötekilerin her hangi bir hak iddia etmemesi ve Türkleştirmeyle eskinin izlerinin silinmesi düşüncesine indirger. Kültürel soykırımın bir parçası olan isim değiştirmeler yapılırken, eski isimlere uyumlu isim üretilirken dünya kadar hataların yapıldığını da vurgular.[988] Bu mantığı şimdi Garmirvank'a indirgeyerek, şehrin kültürel geçmişine aykırı hataları dile getirelim.

Garmirvank adının Kızılkilise olarak değiştirilmesinde vahim bir hata bulunmamaktadır. Fakat gökten inmiş bir meteorit parçasının yarattığı kutsallık gibi, bu adın saraydan inme bir mantıkla değiştirilmesinde yapılan en belirgin hatada, Hamidiye alaylarının kuruluşu kutsallaştırılmaktadır. 1896 yılında Dersim'e gelen ve 1911 yılında yine Hamidiyeli olan miralay (kaymakam) Mehmet Vehbi Bolak'ın istemiyle, Hamidiye alaylarının kurucu II. Abdülhamid'i, torunu Nazım aracılığıyla bölge halkına anımsatmak amacıyla Kızılkilise'nin Nazımiye olarak değiştirilir.[989] Bu son gerekçeyi özellikle dikkate al-

---

987 M. Emin Bozarslan, Tarihte İlk Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler, İstanbul: Deng Yayınları 2001, S.45-46

988 Sevan Nişanyan, Hayali Coğrafyalar, İstanbul: TESEV Yayınları 2011, S.35-36

989 http://www.nazimiye.gov.tr/tarihi

mak zorundayız. Çünkü Osmanlı tarihi boyunca Ermeni ve Alevileriyle Osmanlı iktidarının giremediği bu bölgeye, II. Abdülhamid ve Hamidiye alaylarıyla İslami irşatta ilk kez başarıya uğradığıdır. 1911 yılında Dersim'i gezen İngiliz subay L. Molyneux-Seel, Kızılkilise'den geriye sadece harabenin kaldığını, bu manastırın taşlarından da, şehre askeri kışla ve hükümet binaları yapıldığını anlatır.[990] Bölgeyi İslamlaştırma amaçlı yapılan değişimlerden ikincisi de, Kızılkilise çevresindeki dağların adını da Hamidiye'ye uyumlu bir mantıkla Hamid dağları olarak değiştirilmesidir. Yaratılmak istenen resim ise, Hamid dağlarının eteğinde Nazimiye isimli şirin bir Osmanlı kasabası var imajının arzulanmasıdır. Bu mantık, cumhuriyet döneminde *orda bir köy var uzakta, gitmesekte, gelmesekte, o köy bizim köyümüzdür* mantığının atası veya türevidir.[991] Bu konuda çarpıcı bir başka örnek te, Havlori köyündeki kutsal Yahya kilisesi hakkındadır.

Bu kilisenin yıkılmasına rağmen kültürel değerinin günümüze kadar kalmasının yegâne nedeni, Ermenilerle yaşayan Alevilerin aziz Yahya hakkındaki mitlere inandıklarından, hastalıkları iyileşeceği inancıyla onlar için de kutsal bir ziyarete dönüşmesidir.[992] Bu kilisenin Aleviler tarafından kutsal kabul edilmesinin ardında ise başka bir mit bulunmaktadır.

Anadolu'da Surp Garabed adını taşıyan birçok manastır bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Halvori'deki Surp Garabed Manastırı idi. Halvori yakınlarında, bugün harabeye dönmüş olan 9. yüzyıldan kalma Surp Garabed Vank'ı Dersim'in Kızılbaş halkı için büyük öneme sahipti. Halk arasında Vank kilisesi diye ünlenen bu tarihi Ermeni manastırında, İmam Hüseyin'in yüzüğü takılı kesik parmağının altın bir kutu içinde saklandığı rivayet edilir. Bu kutsal emanetin hikâyesine gelince... Rivayete göre Vank Kilisesi'nin keşişlerinden biri, Şam'a alışverişe gider. Kerbela'da şehit edilen, İmam Hüseyin'in başı mızrağa takılı olarak şehirde, Emevi Hükümdarı Yezid'in askerlerince gezdirilirken gördüklerinden dolayı teessüre kapılan keşiş, yüklü bir torba altın karşılığı İmam Hüseyin'in mühürlü yüzüğünün bulunduğu kesik parmağını satın alarak Dersim'e gelir. Parmağı altın bir kutuya koyarak Vank Kilisesi'nde saklar. Kutunun bulunduğu oda, yöredeki Aleviler'in ziyaretgâhı olur. Rivayete göre kutu 1915 tehciri sırasında Seyit Rıza'ya teslim edilir. Seyit Rıza, 1937'de idam edildikten sonra eşyaları Ankara'ya götürülür.[993]

Bu bölgedeki kültürel yakınlaşmanın bir başka örneğinde ise, Biz İsa'yı hak biliriz şeklindeki İsa'nın tanrılaştırılmasında gözlenmektedir.[994]

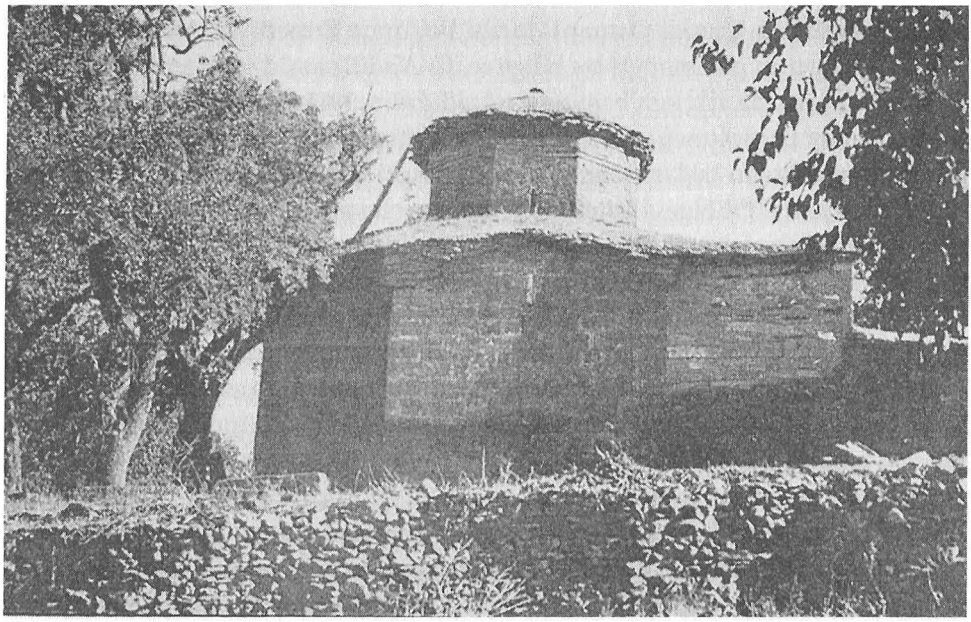
990 Captain L. Molyneux-Seel, A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Oxford: Wiley-Blackwell 1914, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), S.51

991 Ahmet Kutsi Tecer şiiri

992 Age, S.63

993 Ayşe Hür: Dersim, Dört Dağ İçinde, Gülü Bağ Var İçinde, 2008

994 Captain L. Molyneux-Seel, A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Oxford: Wiley-Blackwell 1914, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), S.65.

Resim 23: *Havlori'deki Surp Garabet Kilisesi (Aziz Yahya Kilisesi)*[995]

Molyneux-Seel'in açıklamalarını fırsat bilerek, bir manastırın yıkılmasından elde edilen taşlarla askeri kışla ve hükûmet binası veya binaları yapıldı şeklinde çarpıtmalara, sadece Ermenilere ait bir kilisenin yıkılmasının, asıl amaç olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Bu şekilde Dersim'deki Kızılkilise'den geriye sadece Nazımiye kalır ve Hamidiye geleneği de bu şekilde korunur. Hamidiye alaylarının yaratılması temellerinde, köklerinde Osmanlı tarihinde önemli bir askeri kavram olan *başıbozuk* olarak anılan, kontrolsüz yağmacılardan oluşan primitif bir deneme vardır. Bu birliklere katılanlar, süvari konumunda eğitimsiz, işsiz, güçsüz, sorumsuz, ahlaksız ve hatta psikolojik dengesizdirler. Sokak soygunculuğu yaygındır.[996] Şiddetin doğasını kişileştirdiğimizde, insana ait barbar özelliklerin tümünü, yeni türevlerle bir arada bulmak sorun olmayacaktır.

Bu bölgenin Arap veya Asuri kaynaklarında Ermenistan olduğu konusunda karşılaştırılma yapılabilmesi için, Erzincan bölgesinde meydana gelmiş deprem hakkında şunlar anlatılır.

10 Mart 1045 tarihinde insanlar, al-Lah'ın şiddetli hiddetine maruz kaldılar. Tanrı, öfkeli bakışlarını mahlûklara tevcih etti. Korkunç bir zelzele oldu ve Peygamberin "O zemine nazar ettiğinde titrer" diye söylemiş olduğu veçhile bütün yeryüzü sar-

995 Age, S.64

996 Alan Warwick Palmer, Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches, München: List Verlag 1994, S.249

sıldı. Bütün arz ve mahlûklar bu suretle çalkalandılar. Egeğiatz mıntıkasında birçok kiliseler temelinden yıkıldı ve Erzinga denilen şehir kâmilen harap oldu.[997]

Bu zamanda (1050 yılında) Ermeni şehri Erzinga (Erzincan), suya gömüldü. Yalnız dindar ve inayetkâr adam olan Kirakos adlı birisinin evi, bir de ölüleri koymağa mahsus olan bir ev açıkta kaldı. Aynı yılda, şiddetli bir zelzele vuku buldu.

Arap imparatorluğu 430 yılı tamamladığı sırada Horasan'da Türk imparatorluğu başladı. Hükümdar Tuğrul bag, Ermeni hudutlarına doğru asker sevketti. Bunlar, Malatya'ya gelip, bu şehri zaptla halkı esir ettiler ve geri döndüler. Bunlar, Sasun dağından geçerlerken, şiddetli kar yağdı ve 3000 kişi soğuktan öldü. Esirler kurtulup yerlerine döndüler, çünkü bunlar soğuğa alışık oldukları için ölmediler.[998]

1911 yılında Dersim'i dolaşan İngiliz subay L. Molyneux-Seel, görüştüğü Kığı Ermeni kilisesi rahibinden, Dersimlilerin Ermeni ırkından olduğunu anlatan açıklamayı, dönemin şartlarına indirgeyerek incelemek gerekir.[999]

Zazaları, aynı kökenli olmadıkları Kürtlerden koparıldığında ve başka büyük bir balığın onları yutmasına izin vermeden, gerçek tarihsel akrabalarıyla bir araya getirmek gerekir. Zazalar, kültür ve inançlarıyla kendi başına etnik bir halktır. Katliamlar ve soykırımla bu bölgede yaşamış Ermeni halkı artık yok edildiğinden, Osmanlı'dan günümüze değin hazırlanan Dersim raporlarında Ermeni sayısı sürekli azaltılmıştır. Bu yöntem, Türk tarihinin soykırımı hiçleştirmek için bu raporlarda kullandığı basit hiçleştirmelerden biridir.[1000] Öyle ki İslami tahakküm altında ve Ömer yasalarıyla yönetilen bu bölgenin şimdiki adıyla Nazımiye kazasında sayısal verilerdeki uçarılıkların, birer düzmece olduğunu anlamak için, önce içeriklerdeki saçmalıkları okumak yeterli olacaktır.

Vitali'ye nazaran 689 Müslüman, 776 Kürt, 1675 Kızılbaş, 338 Geregoryan, 31 Protestan Ermeni, ceman 3139 Müslüman, 861 Ermeni'dir. Arif Bey'e nazaran 4.577 Müslüman, 25 gayri Müslim; müfettişliğe nazaran 6.367; vilâyete nazaran 4.888 Müslüman'dır.[1001]

Şimdi çarpıtına ve yalanları sorgulamayan Ömer yasalarındaki ibadethane yaptırma yasağıyla ilişkilendirerek soruna başlamak gerekir. Eğer bu bölgede görüleceği gibi çok az sayıda Ermeni yaşıyorsa, Dersim bölgesindeki adı Vank (Kilise) olan birçok köydeki kiliseler kollektif olarak nasıl inşa edildi veya bu kiliseler yapılırken, kiliseye ibadet için gelecek olan insan kaynaklarını nereden sağladılar diye sormak gerekir. Bu konunun başında belirtildiği gibi Dersim bölgesinde 45 kilise ve 5 manastırın olduğu, tarihsel gerçekliği açıklayan bir yanıt

---

997 Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2000, S.81

998 Süryani Mihail Vekayinamesi, II. Kısım, Türkçe Çeviri Hrant Andreasyan, TTK Kütüphanesi, Basılmamış Nüsha, S.21

999 Captain L. Molyneux-Seel, A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Oxford: Wiley-Blackwell 1914, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), S.49

1000 İzzettin Çalışlar, Dersim Raporu, İstanbul: İletişim Yayınları 2010, S.36-38

1001 İzzettin Çalışlar, Dersim Raporu, İstanbul: İletişim Yayınları 2010, S.36-38

olduğu anlaşılacaktır. Bir başka sorun ise Nazımiye, bu isimle anılmadan önce Aleviler tarafından *Gızılkilise*, Ermenice ise Garmirvank adını neden aldı sorusu yöneltildiğinde, Ermenilerin bölgede belirgin kültürel varlık gösterdikleri anlaşılacaktır. Aynı yöntemle sorgulanması gereken ikinci mesele ise, yine Garmirvank'ta Müslüman, Kürt, Kızılbaş, Gayrimüslim ve Ermeni şeklinde yapılan ayrışmalarda, yapanların mantıklarındaki ötekiler açığa çıkmaktadır. Bu verilerle Dersim'in kültürel yapısı hakkında bir gerçeği daha söylemek gerekir. Bu da Türk tarihçiliğinde sayıların canı ve fiziksel realitesi olmadığından, sayıları 3 bin ile 4.800 arasında Müslüman nüfusun yaşadığı bir yerde Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar sadece bir tane cami yapılmamıştır? Babasının mollalığını ve baytar Nuri'nin Kur'an okuma seanslarını dikkate almazsak, Dersim'e cami ve ezanın, cumhuriyetle birlikte girdiği söylenmelidir. İslami ideolojisin Dersim'de tavan yapışı ise, 12 Eylül darbesinden sonra cami inşaatıyla doruğa ulaşmıştır.

Tüm bunlara rağmen bahsedilen raporların seksist niteliğini anlamak için, Zazalara atfedilen ve bir toplumun tarihsel karakteristikleriyle ilgisi olmayan şu tanımlar yapılmaktadır.

Zaza kadınının diğer bir hususiyeti de Kürt diye anılan bazı kadınlar gibi erkekleşmemesidir. ***Zaza kadını,*** *Türkmen kadınları, Yörük kadınları gibi,* ***cinsi temaslara pek düşkündür.*** *Öteden beri taptığı parlak ve bol yıldızlı göklü yaylalarda, ay ışığına karşı neşeli ve şen kahkahalar salan ve boyu içinde kendisine eş arayan Türkmen kadınından Zaza kadınını ayırmak ve bunları aynı neslin kızları sanmamak, onları tanımamak olur. Zaza kadını tıpkı Türkmen kadını gibi, evinin işlerini çevirir. Temizliğe Türkmen çadırının temizliği kadar bakar.*[1002]

Bu raporlar Sünni İslam'ın Alevi veya Kızılbaş adlandırılanlara dâhil edilen Şii Türkmen, Yörük gibi halkların kişilik değerini vasatlaştırmak amacıyla aynılaştırılmıştır. Cinsel sorunlar, patolojik korkunun yaşandığı dinlerin tümünde mevcuttur. Bu sorunu, analitik psikologlara bırakarak, aynı raporda Zazaların tarihsel aidiyetleriyle ilgili bir tespiti okumak gerekir.

Zazaların bulunduğu (Dersim) sahanın bir zamanlar Ermenistan hudutlarına dâhil olduğu da tarihçe müspettir.[1003]

Tarihte hiçbir halk, varlıklarını ve kültürel kişiliklerini şekillendiren vatanlarını isteyerek terk etmemiştir. Bu hazin tespiti, Türkçede *bülbülü altın kafese koymuşlar, yine ah vatanım demiş!* sözüyle bütünleştirildiğinde ve insanların kültürel vatanlarından zorunlu göçe yollanmaları veya asimilasyon ile devşirilmeleri, kültürel soykırımın ta kendisidir.

İnsanın doğayı isimlendirme örneklerinin en eskileri, dağ ve ırmak isimleridir. Bu dinamiğin nedenleri somuttur ve çok gerekçelidir. Su, sadece insanı yaşam için değil, insan yaşamındaki simbiyoz içinde temel bir maddedir. Hayvan-

1002 İzzettin Çalışlar, Dersim Raporu, İstanbul: İletişim Yayınları 2010, S.49

1003 Age, S.50

cılık, tarım başta olmak üzere insanın yaratacağı bütün döngülerin temelinde su vardır. Bu yüzden de göl ve ırmak isimleri, bahsedilen döngüyü kültürleştiren temel vektör olacaktır. Bu konuyu daha derinleştirmeden Dersim bölgesinin farklı açılardan temel sembolü olan Munzur suyu ve dağı isimlendirmesinin, Ermeniceden (*Mzur*) geldiği bilinmektedir.[1004] Bölge hakkında elimizde iki tutarlı bilgi bulunmaktadır. Birincisi Mzur adı, ikincisi ise Ermenilerin bu bölgede başta Kızılkilise olmak üzere birçok beldede yaşadıklarıdır. Yine Osmanlı ve Arap Ömer yasalarına göre Hristiyanların herhangi bir dini mabet yapmaları yasaklandığından, Dersim bölgesindeki Ermeni yapıları, bu bölgede Ermenilerin hatta ve hatta Osmanlı ve Ömer yasalarından önce yaşadıklarını ispatlayacaktır. Kültürel verileri tarihe mal ederken, öncelikle toplumların bıraktıkları kültürel ürünlerin tarihsel gerçeklerle ilişkisini, temel bilgilerle açıklamak, tarihsel aydınlanmanın herkes için geçerli ve anlaşılır sonuçlar doğurmasını da sağlayacaktır. Şimdi bu açıklamalara otuz yıl öncesine kadar Dersim'i Kürtdistanlaştıran, şimdi de Zazalaştıran veya başka birşeyleştirme adayının Dersim üzerine tezleriyle sonuçları karşılaştıralım. Bu adayın tezleri, önce enternasyonalist Türki devrimcilikle başlamış, sonrada Dersim-Kürdistan'ın bir parçası olmuştur. İdeolojikleşmiş kurtarıcı tezlerin genelinde, bireyi tatmin edecek nörotik erk kavramı vardır. Bu ana dinamikle sayın Cengiz'in tezlerinin aldığı son şekilde Dersim, Kürdistan'dan boşanır ve bir başına şehir devleti olur. Yazana ait en uzun süreli bu düşünceler, Dersim ve Zaza Tarihi isimli çalışmada miladını doldurmayı beklemektedir.

Araştırmacılar arasında genel kanı bu adların (Derxene, Xerxene) modern Dersim ve Tercan'a referans olduğudur. Ermeni kaynaklardaki Terjan (Dercan) ve Mananalı adları da bu aynı topraklara referanstı. Dersim adı, Derjan şekli altında M.S. 5'inci yüzyılda yaşamış ilk Ermeni tarihçisi Agathangelos'tan beri Ermenistan tarih ve coğrafyasında anılmaktadır. Eski Dersimliler'in Dersim'e karşılık kullandıkları bir diğer ad olan Khalmem Ocağı (Kalman Ocağı, Mamekiye) ise, Ermenice kaynaklarda Mananalı (Mamanalı) şeklinde kayda geçmiştir.

Uzun sözün kısası, Dersim sözcüğü, Tzan (Tzan adı, Farsçada ve Arapça'da Çin ve Sin şekillerine girmiştir), Der (Drille), Xerxene (Derxene) ve Derjan (Tercan) adlarıyla ilişkilidir. Der-xene ve Der-jan (Ter-can) sözcükleri Farsça ve Arapça söylenişte Dersim şekline girmişlerdir.

Bu dönüşümün doyurucu bir açıklaması "Armenia in the Period of Justinian" adlı kitapta Prof. Nicolas Adontz tarafından yapılmış bulunmaktadır.

Ermenicede Der-jan olarak söylenen adın Farsça ve Arapça söylenişte Der-Sim'e dönüştüğüne işaret eden Prof. Adontz, Dersim adını Der-Sim (Der-Jan, Ter-Can) şeklinde böler. Bu kombinasyonun ilk kısmı olan Der (Dar) sözcüğünün az önce bahsini ettiğimiz

---

1004 Ernst Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1970, S.52

Drille (Darili) adından, ikinci kısmı olan Sim (Jan, Can) öğesinin ise Tzan (Jan, Çan, Çin, Sin) adından geldiğini söyler. Kısacası Dersim adı, kaynaklarda eski bir Pontus ve Colchis kavmi olarak anılan bir halkın adıdır. Bu halk değişik çağlarda ve dillerde Macron, Sani (Sanni), Tzan (Tzani), Darili vb gibi değişik adlar altında bilinmiştir. Bu halkın adının Dersim şekli, yine kendisine ait olan Der (Dar) ve Sin (Tzan) isimlerinin bir kombinasyonudur.

Dersim'de Der (Dar) sözcüğü yaygındır. Sık rastlanan L ve R seslerinin dönüşümüyle Del veya Deli gibi şekillere girdiği de vakidir. Bunun Dımli (Dımili) sözcüğüyle ilişkisi araştırılmaya değerdir.

Bir vakitler Derler (Darlar) ya da Tzanlar (Sinler) diye bilinenler, Dersimliler'in ta kendileridir.[1005]

Yazı, bir iktidar ve mantıksal araç olarak tarihi şekillendiren en önemli araçtır. Araştırmacı, geçmişin mirasını post modernleştirmeden ve sadece kavramların etimolojik kökenlerine adresler vererek, tarihi kültürleştirme denemelerine rağmen yine de belirsizlikleri mutlaklaştıramaz. Ermenilerde yazının tarihine geri gidildiğinde, 4. Yüzyıla kadar günümüzdeki Ermenice abece ile yazıldığı, bundan önceki dönemlerde ise Aramice yazıyla Ermeni tarihinin konserve edildiği bilinmektedir. Bu açıdan yazı, sadece bireyin değil, bu bireylerin etrafındaki etnik halkın kültürel şekillenmesini sağlayan ana araca dönüşecektir. Bu etken Ermenilerde çok belirgin olmasına karşın, Zazaları Kürtleştirmek isteyenlerin köklerinde olmadığı gibi, Zazaları kültürel açıdan İranileştirmek isteyenlerin köklerinde olmayacaktır. Bu şekilde Kürtler, özellikle İslam ve Araplar aracılığıyla bütün örnekleştirme olasılıklarının dışında kalacaktır. Bu tezin tersi mantık veya tarihsel verilerle ikna edici olsaydı, nasıl Asuri veya İrani yazı geleneği, Sümer *Mıh* yazısına kadar geri ötelenebiliyorsa, bu kültürel izlerin Kürtlerde de aynı Perslerde olduğu gibi gözlenmesi zorunlu beklenti olacaktır. Kürtlerde tarih ve yazı, bu dinamiklere bağlı gelişmemiş, aksine yaygın ve genel olarak Arap kültürüyle şekillenmiştir. Şimdi Kürtlerin Pers bedevileri olduğu teziyle, gerek Abu'l-Farac veya İslami tarihi eserlerinde konserve edildiğinden, bu söylemlerin doğruluğunu kontrol etme seçeneği doğacaktır.[1006]

Esas olarak sömürgecilik veya bir başka tahakküm gerekçeli değil, kültürel araca ihtiyaç duymadıkları için Zazalarda yazıyla tarihi konserve etme anlayışı veya bilinci gelişmediğini söylemek, herhangi bir çarpıtma veya yanlış olmayacaktır. Burada hemen sözlü tarih geleneğini bir halkın kültürleşme sisteme dâhil ederek, kültürel hafıza kaynaklarından olan sözlü tarihle, yani ağızdan ağıza aktarımlarla kültürel mirasın kuşaklar boyu değişmeden konservesi uzun süreli mümkün olmayacaktır.[1007] Bu yüzden yazıyı kullanan tarihçilerin tümü-

---

1005 http://sosyalist.h-5.de/2014/05/01/dersimin-seceresi-i-seyfi-cengiz/ https://dersimzaza.wordpress.com/ermeniler-ve-dersim/

1006 Bu öteleme, çalışmanın ikinci cildinde geniş bir şekilde yapılmıştır.

1007 Paul Thomson, Geçmişin Sesi Sözlü Tarih, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999

nün, sözlü tarihi değerlendirerek kullandıklarını söylemek yerinde olacaktır.[1008] Bu gerçeklerden günümüze geldiğimizde Dersimlilerin, günümüz Türkiye'sinde en fazla okuyan kesiti oluşturmalarındaki gerçekliği de yine onların reel sosyal ve tarihsel şartlarına bağlı gerekçelendirmek gerekir. Tarihsel şartlara indiğimizde, aydınlanmanın ne anlama geldiğini, diğerlerine göre farklı yaşadıkları şartlardan dolayı öğrenmişlerdir. Ebussuud fetvalarının herkese örnek olması dileğiyle geçmişte bu halkın, her barbara hedef yapılmış bir toplum olduğunu belirtmekte fayda olacaktır. Günümüzde aynı Dersim karşıtı dinamikler hâlâ sürekliliğini korumaktadır. Ezilmişliği ve kültürel açlığı bilen Dersimliler, az ve kısa olmasına rağmen, diğerlerine göre göreli önemli adımlar atmışlardır. Bir halkın kültürleşmesi sadece tarihsel verilerle değil, aynı zamanda sosyal psikolojik etkenlere bağlı değiştiği, bu tanımlarla anlam kazanacaktır. Bu geçiş süreci, kültürel açıdan bir halkın kısa başaracağı en önemli devrimdir. Devrimin evrimci karakteri, bu örnekte belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Bazıları bu konudaki gereksiz çılgınlıkları, animistik bilinciyle karıştırıp, Dersim'in dağını taşını politikleştirilerek kâinatın komün merkezi yapmak istemelerine rağmen, bu tür insanları da animistik bilinçleriyle, kendi dünyalarında bırakmak gerekir. Onlar da zaman boyutunda anlattıkları masallara yem ve dem olup yok olacaklardır.

Dersim tarihi ve Aleviler konusunda yazılmış önemli otantik eserlerden biri, bu bölgeyi ülkem, vatanım sevdasıyla dolaşan ve bu süreci Dersim Seyahatname isimli iki bölümlük eserle anlatan Antranik Yeritsyan'dır. Bu eser, içerik ve yansıttığı resimlerle tarihsel bir dönemi gözlem gerçekliğinde saf, temiz ve katıksız motiflerle kaleme alınmış bir çalışmadır. Şimdi Dersim'de Ermeniler ve Alevileri bütünlük içinde inceleyen tarihsel yolculuğa çıkma zamanı gelmiştir.

1008 Paul Thomson, Geçmişin Sesi Sözlü Tarih, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999, S.19

Andronik Yeritsyan Seyahatnamesi'nde Ermeniler ve Zazalar

Dersim tarihini halklarıyla birlikte inceleyen, elimizdeki tek derli toplu eser Dersim Seyahatnamesi'dir. Bu seyahatname iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, 1888 yılında genç Antranik'in 14 yaşında yaptığı yolculuk gözlem ve anılarından oluşur.[1009] İkinci yolculuğunu Ekim 1895 yılında ve 21 yaşındayken yapan Antranik, dil ve tarihsel bilgilerinde çok önemli gelişmeler kat ettiği gözlenmektedir.[1010] Her iki bölümde özellikle Dersimli Kızılbaşları Kürt adlandırma Osmanlı'daki ötekileştirme çerçevesinde yazılmış veya sorunlu çeviri ürünlerinde Kürt şeklindeki tanımlamadır. Zazalar, Ekrad değildir. Olmadıkları için post modern mantıkla onları Kürt adlandırma seçeneğimiz de yoktur. Zazaları Kürtleştirmek isteyenler, bilimsel mantık ve ayraçlarla tarihin gerçeklerine dikkat etmek zorundadır. Bu ayrışmanın temelinde her zaman Hamidiye alayları ve Ermenilere uygulanan soykırım yansımalarını yerleştirerek mantıklı ve tarihle uyumlu sonuçlar yaratma seçeneği bu Dersim ana bölümü sonunda doğacaktır.

Dersim'de Aleviler, Ermenilerle ortak yaşayan bir halktır. Burada Ermenilerin bir ulus oldukları gerçeğine karşı, Alevilerin de inanç dışında ulusal karekteri olan veya olacak bir halk olduğu tezi veya içeriklerin bilimsel olarak açılması gerekir. Aleviliğin uluslaşması, mümkündür. Bu olasılığı, Yahudilikte olduğu gibi dini inançların halk veya ulus kapalı toplumunda burjuvalaşma, özgün kültür, ortak yaşam alanları, yani topraklar gibi etkenlerle birleştirildiğinde, ulus ve halk ya da dini inançlarla yaratılan bütün kurguların, kapitalist süreçteki gerekli veya zorunlu bir örgütlenme evresi olduğu belirginleşecektir. Bu konuda verilmesi gereken ikinci bir örnekten önce, Ermenistan'ı bu temelde bekleyen bir başka sorunla da tanıştırmak gerekir. Bilindiği gibi Doğu Ermenistan'da Ezidiler yaşamaktadırlar. Geçmişte Beş Parçacılar adlı bazı Kürt grup veya grupları, sadece dil aynılığından dolayı bu bölgeyi Kızıl Kürdistan, yani beşinci parça olarak adlandırmışlardır. Bu sorun, doğu Ermenistan'ı bekleyen önemli bir sorundur. Ezidi Kürtler, yaşadıkları toprakların bir paçasıdırlar. Fakat bu parçanın, beşinci parça olarak adlandırılması, aslında yeni ve gizli Hamidiye hareketi olarak algılanmalıdır. Zira

1009 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.9

1010 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.35

uluslaşmamış bir toplumda her şey toprak veya soyut, romantik özgürlüğe indirgenirken, iktisadi, sosyo ekonomik ve en önemlisi, insanlaşma bilincinde kültürel amaçla hiçbir şey yapılmamaktadır. Bu döngü, yapısı ve doğası gereği, gerici bir döngüdür. Doğu Ermenistan'da yaşayan Ermeniler ve Ezidiler örneğini Dersim'e indirgemek sorun olmayacaktır ve geçmişte de Osmanlı zulmü altında Dersim'de yaşayan Ermeniler ve Alevilerin durumu benzerlik taşımaktadır. Bu geçmişte Ermenileri Alevilerden farklı kılan temel birkaç nedene dikkat çekmek gerekir. Dinlerin tarihsel evrelerinden hareket ederek, Hristiyan Ermenileri metafizik monoteistleşme sürecinde kabul edersek, Alevileri veya inançlarını sadece animistik monoteist evredeki bir halk kabul etmek zorundayız. Fakat bilimsel açıdan değişen ve gelişen şartlarda halkların evrenselleşmesi ve özgürlük sorunu, iktisadi ve doğal şartların korunmasına indirgemesi gerekir. İnsanlığın şimdiye değin yarattığı ulus veya dinlerin, barındıkları toplumlar ve topraklarda ötekileştirilmişlere karşı bir dizi olumsuz etki izleri bırakmıştır. Bin yıl sonraki gelecekte, günümüzdeki gibi ulus kavramından söz etmemiz imkânsız olduğu gibi gereksiz olacaktır. Ayrıca uluslaşma, tarihin sınıfsal karakterinden gelen zorunlu bir evre kabul edildiğinde, ezen-ezilen, alt-üst sınıf ilişkileri, yabancılaşmamış özgürlükler veya özgürleşme sorunu, geleceğe damga vuracak gerçekleri yaratacaktır. Bunları görebilmek, kültürel insanın görevidir. Kültürel veya din ve ulus boyunduruğundan kurtulmuş insanın değerleri, tarihte yazı ile konserve edilmiş gerçekleri analiz etmekle başlayacak ve geleceğin geçmişin hataları ve obsesif saplantılarından kopuk şekillenmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla burada geçmişten geleceğe, yazı ve eğitim öne çıkmaktadır. Ermeniler, tarih sahnesine önce Aramiceyle, 4. Yüzyıldan sonra da Ermenice yazıyla çıkmış bir halktır. Yazı, bireyden başlayarak bir toplumda kültürel hafızanın yazılı kaynaklara göre şekillenmesini sağlayan ve insanı bireysel idealizmle mükemmelleştiren yegâne araçtır. Bu yüzden sorun Alevilerin yazıyla tarihsel ilişkileri incelenmek zorunda olmasıdır. Bu halkın elbette bir yazılı tarihi olmasına rağmen, özellikle Osmanlıdaki ötekileştirme sonucu bu yeteneğin yok olduğunu Antranik'in anılarında II. Şah Hüseyin beyin bir Kırmanç'la yolladığı on kuzuyla bir mektup yollama hikâyesi, yazının gizemini gösteren ayrıntılardır.[1011] Çok ilginçtir ki burada anlatılan ilişkiler veya sorunlar, Umberto Eco tarafından *Yorumlamanın Sınırları* isimli eserinde on koyun yerine otuz incirle Hindistan'da yaşanır.[1012] Geri kalmış halklarda yazıya karşı gelişen ilkel bilinç, birçok toplumda aynı dinamiklere ve güdüsel niteliklere sahiptir. Burada yazı ve kâğıt, İblis'e ait bir gizemdir.[1013] Yazının kullanıldığı bir başka toplumda ise uçarı melek alfabesi şeklinde muska kültüründe yazı gereksiz abartılarla kutsanır.[1014]

1011 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.20-22

1012 Umberto Eco, Die Grenzen der Interpretation, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 2004, S.12

1013 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.21.22

1014 Hans Alexander Winkler, Siegel und Charaktere in der muhammedanischen Zauberei, Berlin: De Gruyter Verlag 1930, S.166

Ermeniler, Dersim'de Zazalar veya Türklerin arzuhalcisi ya da mektup yazdırmak için başvurdukları bir halktır.[1015] Osmanlı politikasına göre aynı doğal şartlar ve zorluklarda yaşamlarına rağmen bütün Ermeni köylerinde okul eğitimi yapılmaktadır.[1016] Bu bağlamda tekrar Alevilere döndüğümüzde, onların fiziksel kitapsızlaştırıldıktan sonra yazısızlaştırıldığı ve özellikle Sünni ve Şii İslam baskılarından azınlıkta olan Şii İslam'a eğilim gösterdikleri mantıklaşacaktır. Bu süreci etkileyen en önemli isimlerden biri, barbar Timur'dur. Bu baskıya rağmen Alevilerin inançları itibarıyla Şii İslam'la da uzaktan yakından ilişkileri yoktur. Araştırmacı, tarihsel geçmiş gerçeklerinden Aleviler ile Şiilik arasındaki kişi kültüne indirgenmiş ilişkiyi tanımlamak zorundadır. Kişi kültü, bir inançta inançsız korunan en önemli mekanizmadır. Hüseyin İbn Ali'ye Arapların tarihinde tartışılmayacak barbarlık yaşatılmıştır. Bu gerçekler, İslam'la ilgisi olmayan başka halkların da duygusal etkilenmesine neden sağlayacaktır. Bu temelde Şiilik, Ali'nin veliliğini, Muhammed'in peygamberliğini ve Muhammed sonrasındaki ilk imam (halife) olduğunu kabul eden İslami inançtır. Şiiler de namaz kılar, oruç tutar, hacca gider ve zekât verirler. Altı maddelik İslam'ın şartıyla çelişen iman şartlanmasında ise Şiiler, tanrı al-Lah'ın varlığına ve yekliğine inanırlar. Ahiret gününe ve meleklerine, peygamberleri ve kitaplarına inanırlar. Şiiler de bu kitapları, Kur'an merkezli kategorileştirirler. Bu maddeyle yaratılan amaçlı ve obsesif insan istemiyle oluşan dogmatik sistemde hayır ve şerrin tanrı al-Lah'tan geldiği inancı, anti metafizik şirktir. Bu yüzden hayır ve şerrin yaratıcı tek tanrıdan geldiği inancı, Şii İslam'da tartışılan bir konudur. Şiiler de Abu Bakr, Ömer, Osman kutsaması yapılmamasına rağmen, halife Osman ve Ali'den başlayan, Umayya halifeleri döneminde mushaflaştırılan ve Abbasîler tarafından da ilk kez kitaplaştırılan, ayrıca günümüzdeki içeriklere Muhammed peygamberden altı yüzyıl sonrasına değin yazılan Ku'ran'a inanırlar. Gelelim Alevilere, ki onlar da aynı Yahudiliğin bir bölümünde olduğu gibi öte dünyaya inanmazlar. Başka bir deyimle Alevilik inancında öte dünya yoktur. Bu inanç var olan şekliyle Kızılbaşlığa İslami baskıyla girmiştir. Kızılbaşlıkta, monoteist nitelikte sadece Musa'nın on yasası üzerine belirgin bir sözleşme vardır. Bu da tanrı al-Lah birdir, ondan başka tanrı yok sözleşmesidir ve bu sözleşme de zaten İslami değildir. Ötesinde çalma, dürüst ol, yalan söyleme, öldürme, hak yeme gibi maddelerdir. Burada İslam, metafizik olmayan, aksine militarist karakterli teslimiyettir. Ayrıca evreni veya kâinatı yaratan bir tanrıya teslim olma inancı, absürt bir saçmalıktır. Bektaşi Veli etkisindeki Yunus, bana seni gerek seni derken de yine böyle bir tanrıyla açık açık tartışır. Biraz önce Aleviler hakkında anlatılan bu ayrıntılardan dolayı, Alevi araştırmacılar, kendi inançlarının teolojik temel ve kökenlerini karşılaştırmalı olarak araştırmadıklarından, çok kolay bir şekilde Aleviliği, İrani ve Dr. Ali Şeriati etkisinde felsefe

1015 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.99
1016 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.102

olarak Alevi şeriatı adıyla tanımlar.[1017] Bu içerikler dikkate alındığında bir taraftan Aleviliğin kesin olarak felsefe olmadığı, tarih boyunca bilgi sevgisi olarak algılanan felsefenin de, günümüzde yetersiz bir kavram olan pozitif diyalektikle dahi bir bağı olmadığı görülecektir. Felsefe, doğa ve evreni kavramlarla anlatma sanatıdır. Bu sanatın zaman boyutunda bilen ve gerçeği somut bilgilerle açıklama istemi esastır. Antik çağda, *bir şeyler vardır, bir şeylerin içindeki bir şeyler kadar* söylemi, günümüzde modern atom teorisiyle eşleşiyorsa veya taş düşmüş toprağa âşık olduğu için tespitinde gravitasyon öne çıkıyorsa, bu felsefi anlayışta gözlem ve mantık sistemleri öne çıkmaktadır. Buna karşın Arabi animizmle al-Lah, Muhammed ve Ali üçlüsüyle evreni açıklama denemelerini materyalizm adlandırma, gerçek anlamda felsefenin sefaleti kavramını kutsallaştırmaktadır. Bu şekildeki örneklerde dikkat çeken ikinci temel sorun, yine ezbere yapılan Alevi-Bektaşi eşleştirmesidir. Alevilik ve Bektaşilik inançları aynı, yakın veya kardeş olsalardı, o zaman birinin adı, Alevilik, diğerinin adı da Bektaşilik olmazdı. Alevilik ile Bektaşilik arasındaki temel farkları görmek için, günümüzde Arnavutluk'ta yeniçeri geleneği üzerinden yaşanan Bektaşiliği örnek almak gerekir. Bu Bektaşiler, günde beş vakit namaz kılarlar, oruç tutarlar, hacca giderler. Kırk kapı, marifet gibi sözcüklerle verilen örneklerde, klasik animizm gözlenmektedir.[1018] Alevilik, adı üzerinde bir inançtır. İnançların, ille de mutlak monoteist, mutlak animistik veya karma olma zorunluluğu yoktur. Günümüzde monoteist kabul edilen, gerçekte animistik monoteist olan üç dinde, daha mutlak monoteizm veya mutlak panteist evreler yaşanmadan animizmin kutsamasıyla felsefe yapılamaz. Bu evreler açısından, Alevilik animistik bir inançtır. Animizm, Alevi toplumunda hâlâ etkili olmasına karşın, felsefenin de animizmden çoktan koptuğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda felsefeyi birkaç kitapla bitiren Alevi aydınları, inançlarını da hemen felsefe sözcüğüyle kutsamaları veya tanımlamaları, yine çok basit animistik bir hatadır.

Bu açıklamalar, Ermenilerle Aleviler arasında klasik İslam ideolojisi altında neden uyumlu yaşadıklarını göstermektedir. Dersim'e indirgendiğinde Tercan'dan Surp Garabend manastırına gelen Aleviler, Ermenilerin kiliselerini kutsarlar ve oralarda kurban ve adak keserler, ibadet ederler.[1019] Bu ilişkinin kökenleri ise Muhammed peygamberin torunu Ali-Fatima oğlu Hüseyin dönemine kadar derinleştirilmektedir. Hatalı olmasına rağmen, Müslümanlar tarafından katledilen Muhammed peygamberin torunu Hüseyin İbn Ali'nin hayatını, daha erken bir dönemde yedi çocuğunu kurban eden bir Ermeni rahibin kurtardığı anlatılır.[1020]

1895 yılındaki ikinci seyahatinde Antranik, Dersim'de ayrı ayrı aşiretler hâlinde 200 bin dolayında İslam olmayan Zaza yaşadığını belirtir.[1021] Şimdiye kadar

1017 Esat Korkmaz, Alevi Felsefesi, İstanbul: Pencere Yayınları 2014, S.10
1018 Esat Korkmaz, Alevi Felsefesi, İstanbul: Pencere Yayınları 2014, S.59
1019 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.13
1020 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.149
1021 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.118

İslam tarihine göre Zazalarla Ermeniler arasında yapılan karşılaştırmalardan çıkan sonuçları, Antranik'in açık bir şekilde söylediği *"Ermenilerle Zazalar kesinlikle aralarında ayırım yapmazlar, kardeş gibidirler, birbirlerinden tiksinmezler"* tümcesinde korunmaktadır.[1022] İçerikleri bütünleştirmek amacıyla Dersimli Alevilerin acı tarihinden İslam'la ilgisi olmadığını gösteren bir örnek yerinde olacaktır. 1938'de statükocu faşistler, Dersim'de İslami temel ve asimilasyon amaçlı bir katliam yapar. Bu katliamın ayrıntıları, Aleviler tarafından daha çeyrek asırlık yakın tarihte siyasal bilince yansımıştır. Dersimlilerin, teolojik bir hayır kabul edilerek 1938'de devlet tarafından yapılan katliamlarda katledilen Dersimlilerin ruhlarına herhangi bir mevlit okuttukları söz konusu olmadığı gibi, bu katliamda kaybettikleri yakınlarının öte dünya mekânları üzerine hiçbir öteleme yapılmamaktadırlar. Demek oluyor ki Kızılbaş Alevi inancında insan, yaşadığı sürece insandır. Ölüm sonrası bilinmeyen ve hakkında hiçbir ötelemenin yapılmadığı bir gizem veya absürtlüktür. Bu yüzden de insan, sosyal hayatta kalan anılarla, ölüm sonrasındaki değerine göre hafızalarda yaşatılmaktadır.

Antranik'in Dersim Seyahatnamesi'nde Alevileri, İslam tanımlamaz.[1023] Otantik Kızılbaşlık hakkında anlattığı İslam'dan kopmuş bu gerçeklik, günümüzdeki İslami sistem dâhilinde üniversiter maskeli yalanlarla asimilasyon amaçlı çarpıtılarak Aleviler Türkmenleştirilir.[1024] Antranik anlatımlarından Kızılbaş Dersimliklerle Ermeniler arasında kültürel iletişim ve karşılıklı kabulün olumsuz veya plastik örneğini, Hardiv'den Kızılkilise'ye yapılan yolculukta yol kesen Alevilerden bazıları, Surp Garabend manastırında kaldıklarını ve rahipten Ermenice öğrendiklerini veya Mirakyanlara olan saygılarından Ermenice öğrendiklerini anlatır.[1025] Bu ilişkilere kültürel yakınlaşma adını vermek doğru olmamasına rağmen, Alevilerin Ermenilere gösterdiği yakınlık örneklerini, Kürtlerde görmek imkânsızıdır. Bu bölgeye özgü şimdiden geçmişe indirgenmesi zorunlu olan bir başka inanç veya kültürel yakınlaşma örneği, Hızır-Surp Garabend örneğinde gözlenmektedir. Ermenilerde Surp Garabend adıyla anılan kişi, Hristiyanlıkta İsa'yı vaftiz eden vaftizci Yuhanna'dır. Bu kült, İslam'a hatalı bir şekilde Yahya peygamber olarak geçmiştir.[1026] Surp Garabend, şahıs olduğundan Ermenilerde *boz atlı Surp Garabend* adıyla anıldığını Antranik anlatır.[1027] Alevilerin inandığı Hızır ise, Yahudilikten alınmış animistik veya üstün yetenekli bir külttür. Kızılbaş inancındaki Hızır'ın, aslında boz ata ihtiyacı olmaması gerektiğinden, Havlor manastırında yaşanan bir hırsızlık olayını anlatan papaz, hırsızların kurban ol-

1022 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.148

1023 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.118, 122

1024 Kasım Ertaş, Fevzi Rençber: Ermeni seyyah Antranik'in Seyahatnamesi Bağlamında 19. Yüzyılda Dersim'de Ermeni-Kızılbaş İlişkileri; https://www.jasstudies.com/Makaleler/1470755891_16-Yrd.%20Do%c3%a7.%20Dr.%20Kas%c4%b1m%20Erta%c5%9f.pdf

1025 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.28-29, 132

1026 Kur'an, 3 Al-i İmran Suresi 39; 6 En'am Suresi 85; 19 Meryem Suresi 7, 12-13; 21 Enbiya Suresi 90

1027 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.75

duğun *boz atlı. Surp Garabend* tarafından yakalandığını anlatır.[1028] Bu karşılaştırmayla Dersim'deki *boz atlı Hızır* kültünün, boz atlı Surp Garabend kültünden yaratıldığı açıklanmıştır. Ermenistan'da onun adına birçok kilise ve manastır inşa edilmiştir. Bu kiliseler Müslümanlar tarafından yıkılıp talan edilirken, adı Kur'an'da geçen bir peygamber adına yapılmış kilise düşüncesiyle korunma fikri dahi söz konusu olmamış, taşlarından ev veya ahıra duvar örülmüştür.

Zazalarla Ermeniler arasındaki bu yakınlaşma örnekleri, kendilerini saf İslami sayan ve diğerlerini kâfir şeklinde ötekileştiren ya da kestikleri yenilmez obsesyonuyla şekillenmiş Kürt halkında Ermenilerin dilini öğrenme eğilimi de gelişmemiştir. Dil, bireyden başlayarak halklar arasında kültürel yakınlaşma ve iletişim aracıdır. Bu iletişimin olduğu bütün toplumlarda, farklı dillerin yaratacağı kültürel yakınlık da gelişecektir.

Bu bağlamda Kürtler ve Zazalar arasında Ermenilere karşı asimilasyonla gelişen düşmanlaşmaya da kısa bir örnek vermek gerekir. Kürtçe'deki Xermeni isimlendirmesinin semantik kökeniyle Türkçe'den geldiğinden, bu geçişte Türkçe'deki ötekileştirme veya empatiyi gösteren semantik ayrıntılar da geçecektir. Antranik anlatımlarında Zaza Dersimlilerin Ermenilere verdikleri isim, ***Armenego***'dur.[1029] Kürtler de ise bu isimlendirme, Türki ve İslami ötekileştirme etkileşimle Xermeni şeklindedir. Günümüzde kökenlerini 1915'e dayandıracağımız aynı ötekileştirmeyi, soykırım sürecindeki Kürdi etkiyle Dersim Aleviler de üstlenmişlerdir. 19. Yüzyılın sonlarında Dersim'de Armenego adıyla anılan halk, günümüzde eski vatanında *Hermeni* şeklinde ötekileştirilmiştir. Bu farklılaşmayı anlamayanlar için sadece, Ermeni (Hermeni, İrmeni, Ermeni Dığası, Ermeni dölü, Ermeni bozması) veya Ermeni tohumu örneklerini sunmak yeterlidir. Bu geri kalmışlık seviyesini gösteren etnik küfürlere Rum, Rum tohumu, Rum kırması, Urıs tohumu, Yunan gâvuru veya tohumu şeklindeki hitapların, Türkçede ve Kürtçede yaygın etnik küfür amaçlı kullanıldığını belirtmek yeterli olacaktır.[1030] Bu değişimi Dersim bölgesinde de görmekteyiz. Antranik anıları, ilk kez 1900 yılında Tiflis'te basılmıştır. 1895 yılından basıma kadar geçen beş yıllık süreçte yazar, eserinde değişiklikler yaptı mı sorularına, Dersim'deki Armenego adıyla otantik yanıt vardır. Armenego'dan Hermeni'ye geçiş değişimi, sonradan olacaktır. Ayrıca baytar Nuri'nin anıları ve Dersim'deki Hamidiye alaylarıyla ilişkilendirdiğimizde, Armenego'dan Hermeni ötekileştirmesinin temellerinde, Hamidiye alaylarıyla atılan İslami Türk ve Kürt dili olduğu belirginleşecektir. Bu ötekileştirmenin örnekleri, günümüzde Zaza dilinde *pinca Hermeni, dole Hermeniyo*-a, *peyniya to jê peyniya Herme-*

1028 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.75

1029 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.13

1030 Mustafa Şenel: Bilinçaltına Dayalı Etnik Küfürler, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Yıl. 2012, Sayı:32, S.137-154
https://eksisozluk.com/ermeni-kelimesini-kufur-olarak-kullanmak--2951863 ;
https://www.uludagsozluk.com/k/bir-k%C3%BCf%C3%BCr-kelimesi-olarak-ermeni/

nio bo[1031] gibi aktif etnik küfürlerle yaşamaktadır. Bu küfürlerin tümünde, yine İslami etki ve erk öne çıkmaktadır. Zaza dili ile Kürtler arasındaki Hamidiye etkileşim daha belirgin örneklerle Baytar Nuri bölümünde somutlaştırılacaktır.

Antranik'in *Dersim Seyahatnamesi* kitabıyla Dersim'i Kürtleştirenler, bir Ermeni'ye yaslanarak Dersim'in Kürtleştirilme amacındadırlar. Daha 14 yaşında anı yazan bir gencin, ebeveynleri tarafından çocuklarını bilinmeyen bir memlekete yolladığını düşünmek, tarih ve birey ya da ebeveyn psikolojisinden kopuk insanların tezi olacaktır. Bu yüzden Antranik Yeritsyan'ın birinci seyahatinde doğası ve yaşamıyla bilinmeyen egzotik bir yer olmasına rağmen Dersim'i Ermenistan'ın batı platosundaki bir parçası olarak tanımlar.[1032] Antranik, Osmanlı Ermenistan'ının diğer bölgelerini de bildiği veya dolaştığını, Küçük Ermenistan, Büyük Ermenistan karşılaştırmaları yaparak anlatır.[1033] Bu süreçte ve Antranik'in aktardığı *"Kurban olayım ben onun gücüne, çocukluğu olmayan birisi bu sudan içerse zayıflığı kalmaz, vücuduna kuvvet gelir, çocuğu olur. Azizler, azizeler yatağıdır burası"* ifadesiyle yapılan Dersim Ermenilerinin Munzur kutsaması, günümüzde Kızılbaş Dersimlilerin Munzur kutsamasından daha derinlerdedir.[1034] Bu çerçevede Mirakyanların kökeni üzerine yapılan *Der-Ovan* ve *Der Ovanes* kutsamalarını, Dersim adının üzerine yapılan semantik kutsamalara temel oluşturması mümkündür.[1035] Soruna bölgesel açıdan baktığımızda Bizans döneminden kalan resimlerde *İsa'nın yılmaz kumandanı Sebastos Vasil tarafından hâkimiyeti esnasında Garmirvank manastırının "Bası bad el Mert" kalesinin kubbesine dikilmiş haççın bir alev gibi parladı* parladığı inancı, bu bölgeyi *Der* vurgusuyla kutsamaktadır.[1036]

Antranik anılarında muhtar Giro'nun anlattığı en önemli otantik içeriklerden biri, Tanzimat fermanı öncesi 1810-20 yıllarında Çarsancak Ermenilerinin yaşadıklarına dikkat çeken resimlerdir. Bu resimler, Ermenilerin yaşadığı gerçeklerden sadece bir parçadır.[1037] Antranik, bir romancı değildir. Birinci ve ikinci seyahatindeki dilbilincini karşılaştırdığımızda, Ermenistan hakkında çok şeyler öğrenmiştir ve Ermeni olma bilinci gelişmiştir. Bu yüzden Giro'nun gözü yaşlı anlattığı gerçeklere Antranik'in edebi herhangibir katkısı olmayacağı gibi, 21 yaşındaki bir gencin günlük şeklinde tuttuğu bu seyahatnameye yeni kurgu yapması veya sonradan eklenmesi imkânsızdır. Demek oluyor ki Giro, bu kirli tarihin somut resimlerini anlatır. Giro, Antranik seyahatnamesinden aklımıza kazınan iki önemli figürden biridir. İkincisi ise Mardik isimli özgüven dolu ve Mirakyan-

---

1031 Beddua amaçlı söylenen bu küfür, senin de sonun, Ermenilerin sonu gibi olsun anlamındadır.

1032 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.13, 85

1033 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.32

1034 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.69

1035 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.53

1036 Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2000, S.303

1037 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.42-43

lı kökeniyle gurur duyan ve *hikimetin boyunun ölçüsünü aldıklarını* söyleyen genç kahramandır.[1038] Antranik tarafından yapılan bu ayrıntıların değerlendirilmesine önce Giro keya resminden başlamak gerekir. Yoksul, 90-95 yaşlarında, mavi gözlü, tıknaz, sağlam yapılı bu ihtiyar, kıldan şalvar, beyaz bezden yelek ve mavi bezden bir ceket giymiştir. Belinde 5-6 arşın mavi bezden bir kuşak sarılmıştır.[1039]

Osmanlı'da Müslüman olmayanlardan Ermeniler kırmızı, Rumlar siyah, Yahudiler ise mavi renkte kuşak takınmak zorundadırlar. Bu şart, Dersim'in yoksul köylerinde giysileri kontrol eden Müslümanların Yahudilerin bazı kıyafetlerini mavi, Ermenilerin ise kırmızı giyme zorunluluğunu bilmediğini göstermektedir. Amaçları para veya zülüm olanların, bu ayrıntılara dikkat etmesi de anlamsızdır. Bu kayıtlarda yaşlı Giro, bir başka gerçeği daha anlatır.

Kırk yaşıma geldiğimde daha bunlar böyleydi. Her al-Lah'ın günü köylerimize taburlarla yeniçerililer, Çeçenler, Çerkesler, Arnavutlar ve Faslılar gelirlerdir. Hepsi de bizim evlerimizde kalır, yerler, içerler, yatarlardı.[1040]

Giro'nun anlatılanlarının gerçek olup olmadığını anlamak için, sadece Osmanlı Tanzimat öncesi hukuk olan Ömer yasalarını bilmek yeterli olacaktır. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere adları sayılan halkların tümü İslam'dır.

Müslümanlardan bize uğrayanları üç gün ağırlayıp onları yedireceğiz.[1041]

Elbette bu yasadaki üç gün şartının kâğıt üzerinde geçerli olduğu ve bahsedilen şartlarda geçerli olamayacağını aklı kerim sahibi herkesin düşünmesi gerekir.

Osman ve İsak isimli İslami ağa ve beyler arasında bölüşülür.[1042] Bu ikilinin Kızılbaş olması, imkânsızdır. Kavga dönemlerinde ellerindeki Ermenilerde aralarında kavga etmek zorundadırlar. Barış dönemlerinde ise durum çok vahim tehlikelidir. Bedenleri toprağa açılmış çukurlarda saklanan Ermenilerin toprak üstünde kalan kafalarıyla cirit oyunudur. İnsanlar bir oyunla öldürülürken kafaları parçalanır, barsakları dışarı veya gözü çıkar.[1043] Bu oyunların tek amacı vardır, *ya öleceksin* veya *dacig* olacaksın![1044]

Bu içeriklerde kendisinden bahsedilen kişi, Mehmet Reşit paşa'dır.[1045] Bölgede Ermenilere yapılan zulmü gidermek için Çarsancak Ermenilerini, Diyarbakır (Yarbekir) vilayetine yollama seçeneği, doğrudur. Çünkü bahsedilen süreçte Çarsancak veya Dersim'in bir bölümü Harput'a, bir bölümü ise Diyarbakır vilayetine bağlıdır.[1046]

1038 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.52-54

1039 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.41

1040 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.43

1041 Ömer Yasaları Madde §7

1042 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.41

1043 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.43

1044 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.42

1045 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.443-44

1046 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara: Türk Tarih Kurumu 1989, S.33

Dersim'i Türkleştirme veya Kürtleştirme, objektif tarihsel bilinçten yoksun olanların birbirinin ayrısı obsesif saplantılardır. Osmanlı tarihinde özellikle 19. Yüzyılda Dersim'i ıslah amaçlı bir dizi raporlar hazırlanır. Bunlardan en önemlisi, II. Abdülhamid döneminde Mehmet Zeki paşa tarafından *Dersim Islâhâtı Hakkında Bâb-ı'Âlî'ye Takdîm Olınan Fî 21 Mayıs 1312* (3 Haziran 1896) *Târîhlü Lâyiha* adıyla hazırlanan rapordur.[1047] Bu rapor çerçevesinde önce Dersim'e Nakşibendi şeyhlerinin gönderilmesi ve sapık inanç kabul edilen Alevilerin irşada davet edilmesi amaçlanır. Şimdi buraya bir bilgiyi daha aktarmak gerekir. Bahsedilen raporu hazırlayan Müşir Mehmet Zeki paşanın aslen Kafkasyalı ve Şeyh Şamil'in torunlarından olduğu bilgisini eklendiğinde,[1048] Mehmet Zeki paşanın neden Ermeniler ve Zazaların yaşadığı Dersim'e Nakşibendi şeylerini yollamak istediği ve ıslahat için şiddetten kaçınılmaması gerektiği daha kolay anlaşılacaktır. Dede Şeyh Şamil, Nakşi'dir.[1049] İdeolojik saplantı açısından kendisi de Nakşibendiliği, kendileri gibi olmayanları irşada getirmek için kutsal yetenekli insanlar kabul edecektir. 21. Yüzyılda düşünce sistemi gelişmemiş olan bir ideolojinin insanlarının, 19. Yüzyılın ikinci çeyreğinde geliştiğini düşünmek abes olacaktır. Bu anlatılanlara eş zamanlı bir şekilde Dersim'de Ermeni-Kızılbaş yakınlığı gelişmektedir. Dolayısıyla Nakşi şeyhlerinin bu bölgede bir şey yapamayacağı sonucu mutlak gerçeklik olduğundan, Münir paşanın yaptığı eklemelerle Dersim ıslah raporu, Hamidiye alaylarıyla Nakşi Kürtlerin Dersim'e yerleştirilmesi şeklinde genişletilir. Bilineceği üzere Zeki paşa, Hamidiye alaylarının kurucusudur ve bu alaylarda Kazak nitelikli Kürtler görev yapmaktadır. Bu çerçevede Dersim ıslahat raporunda dört mevsimlik (yıllık) evreyle şiddet uygulanması kararlaştırılır.[1050] Osmanlı tarihinde bu ıslahat, Dersim'e Hamidiye alaylarının yerleştirilmesi aynı zamanda gerçekleşir.[1051]

Bunun dışında Tanzimat fermanında açıklanan ve tebaalar arasındaki eşitlik prensibi, yani dini inançlar arasında herhangi bir fark olmadığı maddesi, Dersim için geçerli değildir.[1052]

Bu ayrıntıların Dersim'le ilişki nedir diye sorulduğunda, Antranik seyahat-

---

1047 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.51-52; BOA, Yıldız Esas Arşivi, No:11004

1048 İbrahim Yılmazçelik: Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918); dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17762.pdf

1049 Ziya Şakir, Şeyh Şamil, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları 2011, S.276-279

1050 İbrahim Yılmazçelik: Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918); http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17762.pdf

1051 Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Stanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi 1931, S.31; Cezmi Eraslan, Hamidiye Alayları, TDV Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1997, C.15, S.462-464

1052 İbrahim Yılmazçelik: Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918); http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17762.pdf

namesindeki iki evre önem kazanmaktadır. 1888'de yapılan birinci yolculukta II. Şah Hüseyin ağa örneğinden anlaşılacağı üzere Dersim Kızılbaş aşiret ağalarının Osmanlıyla yakınlaşması başlamıştır. Gerçekte bu süreçte Kaymakamlık adı altında bir rütbe olmamasına karşın, Şah Hüseyin'in Kuzuçan bölgesinde Erzincan'a bağlı çalışmaktadır.[1053]

Şah Hüseyin Bey hakkında Antranik seyahatinde somut belirlenmemiş fakat izleri var olan bazı gerçeklere dikkat çekmek gerekir.

Osmanlı ıslahat namelerine ve Dersim hakkında yazılanlardan hareket ederek bu bölgeye Osmanlının iddialı girişinin 19. yüzyılda Hamidiye alaylarıyla başlayacağızdır. Bu sürece kadar Dersim'de birlikte yaşayan Aleviler ve Ermeniler arasında da Ermenilerdeki uluslaşma hareketiyle kopmaların başladığı anlaşılacaktır. Eğer bir halk, kültürel dinamikleri farklı bir iktidar altında sorunsuz yaşıyorsa, bu halkın asimilasyonun başladığı anlaşılacaktır. Ermeniler, bin yıldır Selçuklu ve Osmanlı iktidarlarında Ermeni olarak yaşamışlardır. Demek ki bu uzun süreçlerde tek tek asimilasyon veya İslamlaştırma örnekleri gözlense de, Ermeniler etno kültürel niteliklerini korumuşlardır ve bilinçlerini geliştirmişlerdir.

Bu gerçekler Aleviler içinde geçerlidir. Osmanlı imparatorluğunda Aleviler de İslamlaştırma hedefindedirler. Bu vesileyle özellikle Dersim bölgesinde kendilerine hem işbirlikçi kişi veya aşiretler gereklidir, hem de bölgedeki uluslaşmış Ermenilere karşı savaşacak milis güçleri gereklidir. Bu konuda Şah Hüseyin beyin ailesini dikkate almak gerekir.

Erzincan-Dersim tarihini inceleyen Ali Kemali, olası Alevi kökeninden dolayı Şah Hüseyin'in ağalığını yaptığı Çarekan aşiretinin göçünü, Ergenekon mitindeki masallardaki gibi anlatır.[1054] Antronik'in Dersim Seyahatname'sinde ve Ali Kemali'de Çarekenlı Şah Hüseyin ağa hakkında yazılanlar,[1055] Hamidiye alaylarının kurucu Müşir paşaya on tane kuzu hediye etmesi ve Hamidiye alaylarının Dersim'e yerleşmesindeki rolü anlatılır.[1056] Ali Kemali'nin verilerine göre Şah Hüseyin'in Pülümür'e camiyi yaptırması ve Dersimli Çarekan ve diğer aşiretlerin soykırımda oynadıkları rollerle bir araya getirdiğimizde, bu tarihe ait birçok şeyin yeniden incelenmesi ve yazılması gerektiği sonucunu doğuracaktır. Bu bağlamda Ali Kemali'nin *"Plümer'in tek camisinin kurucusu, Ağaşenliği denilen mahalledeki konağından ve niteliğinden çok az söz ettiğimiz Şah Hüseyin Bey'dir. Bu kişi Sünniydi de camiyi onun için mi yapardı, yoksa Diyanet politikasını izleyen zamanın hükümetine yaranmak mı istedi"* sorusuna, işbirlikçiliğin metafizikleşmesi seçeneği söylenmelidir.[1057]

Antranik'in 1895 yılında yaptığı ikinci seyahatte Kızılbaş veya Yezid soyundan

---

1053 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.18

1054 Ali Kemali, Erzincan, İstanbul: Kaynak Yayınları 1992, S.146

1055 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.11-15; Ali Kemali, Erzincan, İstanbul: Kaynak Yayınları 1992, S.311

1056 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.20-22

1057 Ali Kemali, Erzincan, İstanbul: Kaynak Yayınları 1992, S.213

gelen ağa veya beylerin iktidar yanlısı tavırlar geliştiği ve birçok Kızılbaş ve Ermeni köylerinin yoksullaştığı anlatır. Bu gerçeklere eş zamanlı Mirakyanlarla Hıranlar arasında Osmanlı'ya karşı ortak savaşım geliştiği görülmektedir.[1058] Bu sorunu bir de bilinçle ilişkili olmasına rağmen şimdi dikkate alınmaması gereken gerçekler vardır. Zengin ağaların evlerinde silahlar, eşyalar ve sınırsız yiyecek örnekleri gözlenmesine karşın, halkın giyecek ve yiyeceksiz olduğu gözlenmektedir.[1059]

Bu açıklamalardan sonra Dersim'i Türkleştirme veya Kürtleştirme saplantılarına devam etmek gerekir.

Dersim'i Alevilik üzerinden Türkmenleştirmenin kökenlerinde elbette Kızılbaşlıkla uzaktan yakından ilişkisi olmayan Bektaşilik geleneği vardır. Bektaşilik, Türki'dir, Kızılbaşlık ise Zazaların animistik ayrıntılarının yoğun olduğu monoteist bir inançtır. İslam ise son bin yıllık süreçte zorla İslamlaştırılan Kürtlerin inancı olmuştur. Zazalarla Bektaşilerin yakınlaşması, I. Moğol işgalinden sonra Anadolu'ya gelen Bektaş'ın, Moğolların şartlarına uygun doğu-batı sentezi karma inanç ekolüne taraftar aramasıyla gerçekleşmiştir. Bu yakınlaşma, geçmişte olduğu gibi günümüzde de asimilasyon amaçlı dogmatikleştirilmiştir. Hristiyanlığın etkin olduğu Kapadokya'ya yerleşen Bektaş Veli'nin öğretilerini kabul eden herkes, katliamcı Talat örneğinde olduğu gibi Bektaşi olabilir.[1060] Bu plastik gerçeğin Bektaş'la uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Bektaşilik, Türki politik niteliği ve politik amaçları olan inançtır. Kızılbaş veya Alevi olmak ise, Bektaşiliğe göre çok ama çok farklı ve radikal bir kurgudur. Alevilik, aynı Yahudilik ve Ezidilik inançlarında dolduğu gibi sadece doğum üzerinden kazanılan bir haktır. Sonradan Alevi veya Kızılbaş olunmaz. Yahudilikte olmak, anne üzerinden belirlenmesine rağmen günümüzdeki değişimlerle Yahudilik soyağacı Yahudi baba ve olmayan anne hallerinde annenin Yahudi olmasıyla sağlanmaktadır. Aynı ilişkiler veya aidiyet sorununu etkin ebeveyn olan anne veya baba üzerinden çocuğa geçtiği bilinmektedir.

Bu konuları şimdilik bir tarafa bırakarak Kızılbaşlığı, Kürt Alevi-Bektaşi inancı şeklinde yansıtma anlayışı, Bektaş dönemine göre aşırı post modernleştirilmiş tez olduğunu belirtmek gerekir. Dinler arası kültürel etkileşimin değer olarak toplumlara nüfuz edebilmesi için, dil ve iletişim önemli bir etkendir. Bu üçgende Aleviler, Zazaca konuşurlar. Kürtler, Zazaların dilini Ermenice'den aldıkları *Kırdask* sözcüğüyle tanımlar. Kırdask, dönmedir.[1061] Bu döngünün çerçevesi Zazalarla Kürtler arasında tarihteki en geniş etkileşim sürecine indirgendiğinde, ki bu da 1896 yılında Dersim'de Hamidiye alaylarının kurulduğu dönemdir, Ermenilere karşı Alevi Zazalarla Kürtler arasında kârlı bir ittifak başlar. Bu döngünün ideolo-

---

1058 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.162

1059 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.41

1060 Ernest Ramsaur: The Bektashi Dervishes and the Young Turks, The Muslim World Volume 32 https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1942.tb01978.x

1061 Hagop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.10

jik üst katmanlarında elbette Bektaşiler vardır. Bektaşilerle Zazalar arasında ise Dersim şartlarına indirgendiğinde tarihin hiçbir evresinde kültürel iletişimin olduğunu düşünmek yalan ve abartı olacaktır. Her iki toplum, dille iletişimde sorunludur. Şimdi bu ikiliyi müsellese dönüştürdüğümüzde, sisteme Kürtleri katma zorunluluğu doğacaktır. Şimdi sormak gerekir ki, Zazalar, Kürtler ve Bektaşiler, tarihin hangi dönemlerinde bir araya geldiler ki, aynı bir şimendifer arkasındaki vagonlar gibi Alevi, Bektaşi ve Kürt sıralaması oluşabilsin? Kurgu ve gerek Bektaşilik gerek Alevilik ve Kürtlük açısından bu düşünce, birbirinden kopuk bir şeyin veya hiç birleşmeyecek parçaların birleştirilmesi oyunudur. Bu uydurma tezler tarihsel etkenlerle incelendiğinde, araştırmacıların bazı temel tarihsel tezleri bilmedikleri ve ille de İrani Deylem masalıyla Zazaları Kürtleştirme eğiliminde olduklarından, aslında büyük bir deryada kültürel asimilasyon küreklerini çekmektedirler.[1062] Aynı süreçte, yani son yarım yüzyılda yaratılmış değişik Kürt tezleriyle bu halk, Mezopotamya'da Sümer ve Med ülkelerini, ya da doğuda Türki Başkurdistan'ı dolaşacaktır. Dersimli Kızılbaşların soyları hakkında Antranik'de Pers, Med gibi seçenekler tartışmasına rağmen,[1063] bölge halkının dedelerinin Ermeni olduğu anlatımlarını dinleyerek, onların Ermeni kökenli olduklarını veya olabileceklerini anlatır.[1064] Bu içeriklerden biri de Alanlar veya Alanlılar adıyla anılan aşiret üzerinedir.[1065] Burada Kızılbaş Alanlıları Kürtleştirenlerin, öncelikle bu bölgeye yerleştirilen Vandal ve Alanlıların araştırmaları daha sağlıklı sonuçlar yaratacaktır. Aynı şekilde Şiilik etkisi altında Ali İbn abi Talib adının kutsallaştırmak amacıyla *Al* kısaltılmasından oluşabileceğini de düşünmek gerekir.

Bizans döneminde tarihsel Ermenistan'da Kürt veya Zerdüşt inancını öne çıkararak, tarih yaratma tezleri, tarihe Yahudi veya Arap duvarı örmek gibi bir şeydir. Bu duvar, eski ahitte belirtildiği gibi, Yahve'nin, benim evimi harçsız duvardan yapın emriyle örülmüş çürük duvardır.[1066] Kudüs'deki Ağlama Duvarı, bu mabedin kalıntıları duvarıdır. Esasen Yahudilikteki ilk mabedin, karanlık bir çadır olmasına rağmen, harçsız duvarlarla taşınabilir mabetlerin yapılması, İsrail Oğullarının da göçebe bir halk olduğunu göstermektedir. Kâbe'nin benzer veya aynıdır. İbrahim ve İsmail tarafından yapıldığı anlatılmasına rağmen, Muhammed peygamberinde yeniden yapımında çalıştığı kurgu hikâyeye göre Kâbe'nin harçsız duvarla yapıldığı anlaşılmasına rağmen,[1067] daha sonra Haccac İbn Yusuf tarafından atılan taşlar ve yanıcı maddelerin etkisiyle yıkılan ve yakılan Kâbe tekrar yapılır. 10. Yüzyılda ikinci kez hacar'ul-asvad taşının çalınmasından sonra yıkılan tanrı evi, yıllar sonra bu taşın altın karşılığında geri veril-

1062 Erdal Gezik, Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler, İstanbul: Kalan Yayınları 2000, S.12
1063 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.119
1064 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.120
1065 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.120
1066 Tora, Mısır'dan Çıkış,2. Bölüm 21, 36, 38; 1 Krallar 5. Bölüm, 15-32
1067 Muhammed Ibn Ishaq, Das Leben des Propheten, Kandern: Spohr Verlag 2008, S.41-43

mesinden sonra tekrar inşa edilir. Son olarak 16. Yüzyılda Mekke'ye aşırı yağan yağmurlar sonucu yıkılan Kâbe'nin harçsız yapıldığını ispatlarken, son kez Mimar Sinan'ın taş ve duvar tekniğiyle yapılan tamirinden sonra artık yıkılmayacaktır.[1068] Sinan'ın 97 yaşında hacca gittiği anlatırken, İslam'ın kutsalı olan bu mekânı bizzat gördüğünü ve mimari hatalarını tanıdığını kabul etmek gerekir.[1069] Sinan konusuna daha sonra farklı ayrıntılarla devam edilecektir.

Kurdi amaçla yapılan Alevilik, Bektaşilik yakınlaştırması veya Zazaların Kürtleştirilmesi teorileri, aynı Kâbe'nin duvarları gibidir ve yıkılmaya mahkûmdur. Bektaşilik, tartışmasız bir şekilde Türk inancıdır. Öncelikle Zazaların ne olduğunu düşünmeden İslami amaçlı bir dini düşünceyi Alevi-Bektaşi şeklinde yansıtmak, Aleviliği İslamlaştırmaya hizmet etmektir. Bu çürük sakız, günümüzde bilinçsiz Alevilerin de dilindedir. Sorunun bu aşamasından sonra bir de bu işin Kürdi amaçlarla yapıldığı, sisteme dâhil edildiği düşünüldüğünde, bu müsellessin tepesinde İslam olacaktır.

Kürtler, tarihin hiçbir evresinde Hristiyan olmamışlardır. 1071'de Ermenistan Manzikert'de Bizanslarla İrani Türkler arasında yapılan savaş öncesi Bizans topraklarında Zerdüşt veya İslam gibi dinlerden herhangi birinin yaşama seçeneği olmadığından, bu bölgede İrani Kürtlerin yaşama seçeneği de olmayacaktır. Zerdüştlük, Hristiyanlık öncesi Ermenilerinde de dinidir.[1070] Ermeni tarihinde 301. yılından devlet erkiyle zorla başlayan Hristiyanlaştırma sürecinden bahsedilir.[1071] Bu şekilde Ermeni tarihi, Hristiyanlık öncesi ve Hristiyanlık sonrası şeklinde ikiye bölünür. Bu sonuca göre monoteist dinler tarihinde genel olarak dini aidiyetin zorla topluma yüklendiği belirginleşmektedir. Özellikle Türklerde sık sık bilinen ve Araplar öncesinde de monoteist olduklarını söyleyen asılsız hikâyeler sayısızdır. Bu hikâyeleri İslami halkların birçoğunda bulmak mümkündür. Bu bağlamda zorla Hristiyanlaşma tanımıyla Müslümanlaşma seçeneğini ortaya çıkarmamak gerekir. Çünkü günümüzde İslam'daki zor veya zorlama, Hristiyanlıktan daha ileri ve patolojik seviyededir.

Bu açıklamalardan sonra Kızılbaş kökenli veya Hamidiye etkisinde kalarak dilleri Kürtçeleşmiş araştırmacılar başta olmak üzere, ayrıntısı bilinmeyen mitolojik göçlerle insanları kâh Daylam'dan veya Med'ler ya da Sümer'den Dersim'e getirmekle, tarihi değiştiremezler. Tarihteki bütün göçler hem ağır hem de çok zordur. Bu insanlar, 1,5 veya 2 milenyum öncesinde bin tane Airbus'la Daylam'dan Dersim'e gelemeyeceklerinden, mantıksız ve temelsiz bir şekilde Dersimlileri Daylam'dan Dersim'e getirmeye hiç gerek yoktur. Tarihteki göçlere

---

1068 Denis Dreisbusch, İslam Öncesi ve Erken İslam'da Araplar, İsmail Yalanlarının Tarihçesi (Yayına Hazır Eser)

1069 Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931, § 45, S.24

1070 Artak Movsisyan, Ermenistan Tarihi, Yerevan: Yerevan Devlet Üniversitesi Yayınları 2017, S.44; Esat Uras: Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.626

1071 Artak Movsisyan, Ermenistan Tarihi, Yerevan: Yerevan Devlet Üniversitesi Yayınları 2017, S.49

Türki halkların göçünü tipik örnek vermek gerekir. Bu göç, yaklaşık iki ila üç asır arasında sürmüş ve göçebe olduklarından da Asya'nın birçok steplerinde diğer halklarla karışmışlardır. Alevileri Kürtlükle yakınlaştırma tezleri, sadece Kızılbaş Kürt yaratma ikilisiyle kalmaz. Bu döngüye bir de dilleri Arapça olan *Nusayriler, Dürzüler, Ehl-i Haklar, Yezidiler ve Haksarlar* yanında 13. yüzyıl öncesi bölgede yaşamış *Paulikanlar veya Xoremitler (Hurremiyye) gibi değişik Mazdakçı-Manici* gruplar adına ortak bir etnik çorba pişirilmektedir.[1072] Bu gibi tezlerin bilimsel niteliği, temeli veya aslında hiçbir şeyi yoktur.[1073]

Bahsedilen çalışmada ayyuka çıkan ve birçok Kürdi yazar tarafından savunulan tutarsız bir tez vardır. Bu da klasik anlamda ve yaşanmamış moda olan *heterojenite* adı altında, Kürtlerin farklı ve çok dinli olduklarına dair uçarı tezlerdir.[1074] Osmanlı'dan İslami cumhuriyete kadar son 150 yıl, tutarlı ve tarihsel kaynaklarla analiz edildiğinde, Ezidilerle Kürtlerin hiçbir zaman bir arada yaşamadıkları görülecektir. Evliya Çelebi'yi üçüncü gözlemci olarak okuduğumuzda, Ezidilerle Kürtler arasında, Alevilerle Kürtler arasında hangi sorunların yaşandığı kolay anlaşılacaktır. Zazalarla Kürtler sadece Hamidiye etkisinde Ermenilere karşı bir araya gelmişlerdir. Kürtler, Osmanlı'nın kılıçlı ve mavzerli kolu olarak birçok Ezidi katliamında öne çıkmaktadır. Nusayrilerin Kürtlerle gerek etnik gerekse İslami yakınlaşmaları hiçbir zaman olmadığı gibi, Alevilerle yakınlaşmaları ise son yıllarda Hatay, Adana gibi şehirlere yerleşenlerde Şiilik bazında görülmektedir. Görülüyor ki bu konularda yazanlar hem tarihsel hem de günümüz gerçeklerinden ve somut insandan uzak bir şekilde kâğıt üzerinde istediklerini yakınlaşmaktadırlar.

Dersim meselesini tamamlamak için bir konuyu daha eleştirerek incelemek gerekir. Bu da Alevilerin inançları gereği Sünni veya Şii İslam baskısında kalmaları ve ötekileştirmeden doğan ekonomik yoksulluğun aslında düşünsel yoksulluğu doğuracağı gerçeğidir. Bu geriliği kutsamadan Dersim'i eleştirmek gerekir. Eleştirinin de temellerinde Antranik'te de çok açık bir şekilde görülen Dersim aşiretlerindeki büyük balık küçük balığı yutar prensibiyle kültürleştirilmiş soygunculuk sorunudur. Bu sorun altında yaşayanlardan biri de Ermenilerdir. Sorunun tarihsel derinliğini anlamak için bizzat Antranik'in yaşadığı soygun eylemi incelendiğinde Alevilere dair önemli ayrıntılar açığa çıkacaktır. Soruna önce kafasına mavzerle vurulan at örneğinden başlamak gerekir.

1889 yılında yaşanmış Nietzsche hakkında trajik bir epizot anlatılır. Turin'de bir parkta dünyayı gözleyen Nietzsche, birden sahibi tarafından kırbaçlanan atların boynuna sarılır ve ağlar. 1895 yılında Dersim'de bir Kızılbaş, silah zoruyla soymak istediği adamın atının kafasına silahıyla vurur.[1075] Bu hikâyeleri fazla

1072 Erdal Gezik, Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler, İstanbul: Kalan Yayınları 2000, S.14

1073 Farhad Daftary, Şii İslam Tarihi, İstanbul: Alfa Basım Yayım 2014, S.224-226

1074 Erdal Gezik, Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler, İstanbul: Kalan Yayınları 2000, S.25

1075 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.28

yazmayan Antranik, kendilerine karşı yapılan bir başka soygun girişiminde yarı misafir yarı esir muamelesiyle getirildiği köyde, Mirakyanlı hemşerisi tarafından *neden köpeklere esir oldun* suçlamasıyla eleştirilir.[1076] Bu ayrıntılar, eş zamanlı olarak yeryüzünde farklı halkların farklı kültürel evrelerde yaşadığını göstermektedir. Bu farklı ve ağır şartların yarattıkları insanlar, günümüzde romantikleştirilerek, halk, ulus, Osmanlı'ya karşı başkaldıranlar nameleriyle yüceltilmeleri, bilimsel tarihte hiçbir şey ifade etmemektedir. Tarih, toplumların sosyal hareketleriyle şekillenirken, elbette hedefinde uzun veya kısa vadeli özgürlük, eşitlik gibi elementleri barındırmalıdır.1895'de Dersim'de bu sorunlar yaşandığında, 1871 yılında kendilerini anarşist, blankist ve sosyalist adlandıranlar, Paris'te insanlığın politik idealini yaşatma mücadelesi verirler.

Kızılbaş Dersimliler, ne yazık ki kendi tarihlerini yaratamadıkları gibi yazamamışlardır. Bu yüzden Dersim'de Armenego'nun Hermeni'ye dönüşümü ve 1915'de İslami motiflerle sistemleşen Ermenilerin uğradığı soykırımdaki rolleriyle hesaplaşmalıdır. Bu hesaplaşma insanı insan yapan tarihi değiştirme amaçlı ve kültürel karakteri bilimsel temellere indirgenerek yapılmalıdır. Günümüzde Dersimliler, bir tarafta Türkleştirme, diğer tarafta Kürtleştirme etkisinde politik bir kısır döngünün hedefindeki toplumdur ve bölünmüş bir toplumdur. Bahsedilen sorunun Dersimliler saflarındaki sorumluluğu öncelikle Dersim aydınlarına düşmektedir.

Kirvelik, Dersimlilerin Yahudilikten aldıkları kardeşlik veya dostluk sözleşmesidir. Bu sözleşme İslam'da yoktur. Boğos paşanın Seyit Rıza'ya kirve diye hitap ettiğini romantikleştirerek söyleyenler, önce Erzincanlı Hagop Mintzuri'nin *Kapandı Kirve Kapıları* nidasında bir tümcelik eleştiriyi anlamaları gerekir. Evet, 1915'de kirve kapıları kapanmıştır. 1915'de Baytar, Seyit Rıza, Kureşan, Lolan, Balaban gibi aşiretler başta olmak üzere, hepsi *kirve katliamına* gitmişlerdir. Biraz önce sayılan Alevi Zazaları tanımayan aşiret isimlerinde, birlikte yaşadıkları Ermenice etkisindeki aldıkları –yan, –an ekleri, Alan isimlendirmesine indirgeyerek sonuçlandırmak gerekir. Alan aşiretinin adı, Ali'nin Zazaca Al söylenmesi ve Ermenice'de kutsama eki olan an, yan eklerinden *Alan, Alyan, Aliyan* örneklerindeki gibi söylenmektedir. Bu kuralı veya etkileşimi, Dersim'deki bütün Alevi Zaza aşiretlerinde gözleyebiliriz. (Buna Kurmeş-Kurmeşan farklılaşması da dâhildir.) Şimdi bu tarihte bir finiks kuşu gibi yok edilen Mirakyanlar hakkında tarihsel analizler yapma zamanı gelmiştir. Dersimli Mirakyanlar, bu küllerden dirilerek, elbette Dersim'i mono kültürel çölden kurtaracaktır. Bu gerçeklik, aynı zamanda Alevilerin İslami kölelik yörüngesinden çıkarak, kendi inançlarını animizmden kurtarmalarına diyalektik katkı sağlayacaktır.

1076 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.66

Dersim'de Mirakyanlar ve Günümüzde Ermeniler

Şimdiye kadar incelenen bölümlerden Ermeniler, Zazalar ve Kürtlerin aynı tarihteki rolleri ve eğilimleri açığa çıkarılmıştır. Ermenilere ait toprakların Ermenistan tituler adı değişerek, birçokları için Kürdistan hâline gelmiş ve Osmanlı'nın son yıllarına kadar bu topraklardaki Ermeniler yok edilmiştir. Bu yok ediş, ki tarihteki adı soykırımdır, beraberinde günümüzde artık doğallaştırılmış sonuçlar yaratmaktadır.

Ermenilere uygulanan soykırımı inkâr politikasında ayak direten cumhuriyeti devleti, belki de yakın gelecekte soykırım suçunu Kürtlerin üzerine atacaktır. Bu sonuçlar, bu rolleri üstlenmiş olan halkların kendi sorunlarıdır. Toplumların sosyolojik, tarihsel hafızalarında veya bilinçaltlarında sürekli bu izler sorun fenomenleriyle dolaşacak ve dolaşmaktadır.

Günümüzde Dersim'i Kürdistanlaştırmaya girişen ilk İslamcı Kürt, Mehmet Emin Bozarslan'dır. Bozarslan, bir Kürt tarafından yazılmamış *Kamûs'ul-A'lâm* isimli *Büyük Dünya Sözlüğü* veya *Ansiklopedisi'* ndeki Ermeni, Asuri, Alevi gibi Kürt olmayanların kurdukları ve yaşadıkları şehirler hakkındaki bilgilerden, Hamidiye geleneğinin devamı Kürdistan ülkesini yaratır.[1077] Öyle ki bu ansiklopedinin yazarı, Osmanlı veya Türklerin Şemsettin Sami adıyla tanıdığı Arnavut özgürlük hareketinin önderlerinden İttihatçı Sami Frasheri'dir. Bu eserin yayıncısı ise, Kayserili Ermeni yayıncı, Mihran Nakkaşyan'dır.[1078] Bu eserde Dersim hakkında yazılanlar, Antranik'in Dersim gözlemleri yanında bir hiçtir.

21. yüzyılda kitap, bilgi, analitik karşılaştırma ve insani vicdan taşıyan her aydının, bu saçmalıklara karşı gelmesi gerekir. Hamidiye geleneğinden gelen M. Emin Bozarslan'ın tarih çarpıtıcılığı, tarih bilimi ve akademi adına bir utançtır. Bu sorun, kültürel ve sosyolojik gerçeklik, tarihle uyum, dinler ötekileştirmesi gibi etkenlerle incelendiğinde, Ermenistan'ın inkârı veya her yeri Kürdistan ilan etme açısından, aslında yazıp çizen bütün Bozarslan'ların sorunudur.[1079]

1077 M. Emin Bozarslan, Tarihte İlk Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler, İstanbul: Deng Yayınları, S.6

1078 Elisabeth Özdalga: Late Ottoman Society, London New York: London/New York: Routledge 2005, S.235

1079 M. Emin Bozarslan ve Ermenistan'ı İslami Kürtleştirme örnek ve çarpıtmaları, Ermeni soykırımı ve Sol isimli çalışmada incelenmiştir. Bozarslan'a atfedilen tarih çarpıtıcılığı, göreli değil, objektif incelendiği için, burada sadece sonuç belirtilmektedir.

Bu vurguların nedenlerini şimdi Antranik'in Dersim seyahatindeki gözlemleriyle açığa çıkan sonuçları, okuyucuyla tanıştırmak gerekir.

Dersim, adı veya bölgesinde barındırdığı kutsallarıyla Ermenilerin asırlardır yaşadığı bir yerdir. Burada yaşayan Ermeniler, kiliseye göre iki temel gruba ayrılmışlardır. Dersim'de yaşayan birinci gruptaki Ermeniler, Mirakyanlardır. Antranik, bu grubun çok yoksul olduğunu özellikle vurgular.[1080] Osmanlı'da Ermeniler ve gayrimüslimlerin yaşadıkları baskıların ve yoksulluğun temelinde, vergi ve haraç sisteminin yarattığı ağır şartlar vardır ve Kürtler de bu sistemin İslami baskı aracılarıdır. Üç veya dört dağ içindeki Dersim'de doğal şartları nedeniyle tarımdan ziyade hayvancılık yaygındır.[1081] Bu temel etkenlere bir de Dersimli bazı aşiretlerin önderliğinde yapılan *kolculuk* eklendiğinde, bölgedeki Ermenilerin yoksullaştırılması daha kolay anlaşılacaktır.[1082] Yine Ömer yasaları gereği Ermeniler, köylerine gelen Türk, Kürt ve Çerkesleri misafir edip, evlerindeki en iyi yerlerde en iyi şeyleri yedirip içirmek zorundadırlar.[1083]

Kapalı veya açık ayrımı yapmaksızın bir toplumun tarihsel geçmişini ve tarihsel geleceğini belirleyen temel etken, özellikle monoteist dinlerden doğan iktidar ilişkileri baskısı altında değişen reel yaşam şartlarıdır. Her ne kadar Osmanlı'da Hristiyan kiliseleri veya Yahudi havraları milta veya temsilcileri üzerinden iktidar dininin baskılarına maruz kalıyorsa da aynı sistem içinde etkili olan iktidar piramidinin en altındaki halk, sistemin bütün baskılarına maruz kalacaktır. Bahsedilen çerçevede ibadet merkezleriyle bağlarını koparan kesitler, hayat şartlarının dayattığı reel etkenlere göre tanrı resimlerini değiştirmelerine neden olacaktır, ki bu da içinde yaşadıkları sürecin etkisinde kaldıklarını göstermektedir. Aynı sorun Hristiyanlıkta Paulikyanlarda da söz konusudur. Bu olası nedenlerden Ermenilerin en eski dinî ekolü Ortodoks kilisesinden kopan Mirakyanlar da kendi reel şartlarına özgün sosyolojik şekillenme yaşayacaklardır. Ermeni toplumunda sülale veya aşiret kavramı, özellikle kiliselerin bu süreç toplumlarındaki sosyal şekillenmeye etkisinden dolayı aşiret örgütlenmesini kendiliğinden çözecektir. Bahsedilen sosyolojik ve kültürel evrimin, İslam ekollerinde ve toplumlarında yaşanmamasının temel nedeni, birincisi kadın ve erkeğin aynı ortamlarda tanrı karşısında eşit olmamalarıdır.[1084] İkinci şart ise eğer bir toplumda iktisadi değişimler gelişme yaratıyorsa, ki yaratacaktır, bu toplumda yavaş ivmeli de olsa erkek egemenliğinde de kültürel değişim yaşanacak ve kadınla erkek arasında eşitlik istemi veya bu şartlarda erkekte olmasa dahi kadında eşitlik bilinci başlayacaktır.

1080 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.19

1081 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.133-135

1082 Kolculuk kavramı, Hamidiye alayları sonrasında Kolağası ünvanlı aşiret reislerinin, beraberindeki aşiret güçleriyle yaptıkları soygunculuk eylemleridir. Kolculuk, devlet tarafından 1938'de yapılan Dersim soykırımına neden olarak gösterilmektedir.

1083 Ömer Yasaları, madde §7; İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul: Çağrı Yayınları 1988, C.7, S.3451

1084 Kur'an, 2 Bakara Sures 282; 4 Nisa Suresi 11, 12, 176

Biraz önce Paulikyan, Mirakyan şeklindeki isimlendirme örneklerinde yeri gelmişken birçok kişi tarafından bilinmeyen ve yanıt aranan Ermeni isimlerindeki –yan ekinin nereden geldiğine yanıt sunmak gerekir.

Ermeniler, toptancı bir şekilde Hristiyanlığı devlet veya toplum dini kabul eden ilk halktır. Ermeniler, pagan animizminden monoteist animizme erken geçen bir toplum olduklarından, Bizans iktidarı ve diğer Hristiyan halklar tarafından kutsanırlar. Bu kutsamanın Bizanslardaki övgü takısı, yan ekiyle yapılmaktadır. Bir başka örnekte Bizans kralı Jüstinian (Yüstinyan) adında olduğu gibi, yan ekiyle burada da isimler bir anlamda teoforlaştırılmaktadır. Açıklanması bu şekilde yapılacak etkene bağlı olarak Paulikyanlar ve Mirakyanların, isimlerindeki yan vurgusu, her iki grubun da kutsandığını göstermektedir.

Bu açıklamaları 19. Yüzyıl sonlarında Dersim'i dolaşan Antranik kayıtlarında da görülmektedir.

Mirakyanlar, cesur karakterleriyle zaten dağlı Zazalar arasında büyük saygı görürler.[1085]

Elbette bir halkın saygınlığı, bu halkın belki de yüzyıllar boyu biriktirdiği etik değerlerle şekillenmektedir. Dersim gibi yerleşik hayata rağmen Osmanlı ve İslam baskısı altında yaşayan bir halkın, bahsedilen cesur karaktere sahip olmasını, Ermeni tarihinde kiliseye karşı başkaldırılarına indirgemek sorun olmayacaktır. Bu şekilde yaşayan Mirakyanların kiliseden kopmaları, Hristiyan olmadıkları anlamında değildir. Ki bu yüzden de Der-Ovan, Zohkur, Ekız (Hakis), Havlor (Halvori), Torund gibi köylerde sadece Mirakyanlar yaşarlar.[1086] Bu sıralamada okuyucunun dikkatini Havlor köyü çekmelidir. Zira bu köyde Ermeniler ve Zazaların kutsalı olan Surp Garabend manastırı bulunmaktadır.

Kutsanmış kitap karşılaştırmaları yapmadan Hristiyanlıkta kadın erkek eşitliğinin yaratılmasında rol oynayan olaylardan biri, Maria Magdalene hikâyesinde yaşanır. Buna göre eski ahitteki recm yasasına göre günah işleyen bir kadının taşlanarak öldürülmesi cezası vardır. İsa, bu konuda devrimcidir ve recm için toplanmışlara: *İçinizde kim günahsızsa, ilk taşı o atsın şartı*, bu kadının recm edilmesini engeller.[1087]

Antranik anlatımlarından Dersim bölgesinde Zazalarla aynı şartlarda yaşayan Ermeni nüfusunun olduğunu tartışmaya gerek duymadan, bu bölgeye özgü bir başka sorunu incelemek gerekir.

Dikkat çeken ikinci bir konu ise, Antranik ve Ermeni Ekızlıların söyledikleri gerçeklerdir. Günümüzde bu köyde çoğunluğu Karsan aşiretinden insanlar yaşarlar ve atalarının bu köyde yüzyıllarca yaşadıklarını söylerler. Karsan aşiretinde de Ermenilerden gasp edilmiş çocuklar veya ganimet insanlar vardır. Hamidiye alaylarının Kızılkilise'ye yerleşmesinden sonra ilk boşaltılan Ermeni

1085 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.131

1086 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.131

1087 İncil, Yuhanna, 8. Bölüm 1-11Pan

köylerinden biri, Ekız'dır. Ekızlı Ermeniler, doğuya Pülümür dağlarına göçerler. Bu köye, Aleviler yerleşirler. Şimdi burada yaşayanların Ermeni olduğunu söylemek, anlamsız olduğu gibi, köyde yaşayanları etno genetik teste tâbi tutmak da anlamsız olacaktır. Hangi halk, nedensiz bir şekilde köyünü yurdunu terk ederek dağlara göçer sorusunun, tarihte yanıtı vardır. Ekızlı Ermeniler, göçe zorlanırlar ve göçe zorlayanlar köye yerleşirler. Bu köy sakinlerinin hâlâ Ermeni olduğunu söylemek, Dersim'de Hamidiye'den başlayan ve Ermenilere karşı yapılan tehciri gizleme amaçlıdır. Ali Kemali'nin bölge hakkında anlattıkları da Türklerin Alevileri mükâfatlandırma girişimleridir.

Biraz sonra incelenecek bölümde baytar Nuri'nin anlattıklarına göre, Dersim bölgesindeki köy sahiplenmenin nasıl geliştiğine somut örnekler verilecektir. Hamidiye alaylarının Dersim'de yaptıkları yağmalamalar, önce Dersim'e Hamidiyeli Kürt aşiretlerini, sonra da onların Alevi işbirlikçilerini zenginleştirecektir. Bu süreçte Kürt-Alevi Zaza kardeşliğine, bir de Türk-İslam kardeşliği eklendiğinde, kilisesiz Mirakyan Ermenileri ve kiliseli Ermenilerin İslamlaştırılması ve katliamları hızlanmıştır. Bu sorun sadece mülkiyet yabancılaşması açısından incelendiğinde, yoksullaştırılmış Dersim'de Kızılbaş ve Ermeni halkları arasında bölünme başlamış ve II. Abdülhamid'in Mehmet Zeki paşanın Nakşi ıslahatları sonuç vermeye başlamıştır.

Günümüzde Dersim'i hedefleştirmek amacıyla bu bölgede şu kadar Ermeni var tartışmaları, bir taraftan Ermeniler soykırıma uğramadı çarpıtmalarına hizmete, diğer taraftan ötekileştirilmiş Dersimli Zazaları, biraz daha dibe batırma amaçlıdır. Evet, Dersim'de şu ya da bu oranda İslamlaştırılarak az sayıda Ermeni yaşamıştır.

Politik erk veya sistem, bugün olduğu gibi geçmişte de Dersim'de kendileriyle uyumlu çalışan insanı her zaman yaratmıştır. Alişer'in Rayber tarafından öldürülmesi, bu döngünün tipik örneklerinden biridir. Bu gerçek etrafında Dersim'de Zazalar arasında Ermeni karşıtlığının Hamidiye alaylarıyla başladığı ve İttihat ve Terakki iktidarıyla ideolojikleştiğini esas almak gerekir. II. Abdülhamid ve Müşir Zeki ile Zazaları ve Ermenileri irşada getirmek amaçlı yapılan ıslahat hareketlerinin tümünde şiddet, ana araçtır.[1088] İslami irşat öncesinde Dersim'de Alan, Ciban, Hıran gibi aşiretlerle Ermeniler arasında, ağır silahlarla ve Kürtlerle Dersim'e saldıran Osmanlı'ya karşı sürekli ortak mücadele verilmiştir ve bu ortak mücadele ruhu bozulmamıştır.[1089] Bu süreç savaşlarından bir örnek te Osmanlı bayrağına tüküren Zazalar, hiçbir şekilde teslimiyetten yana değillerdir.[1090] Hamidiye alaylarının Dersim'e yerleşmesinden sonra önce Zazalarda Kürtleştirme üzerinde İslamlaşma başlar. Boşaltılan Ermeni köylerini sahiplen-

1088 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, 167

1089 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.164-166

1090 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.165

me ve ganimetlerle ağalar arasında da zenginleşme başlar. Aşiret mekteplerinde İslami eğitim alarak öncelikle askeri meslekler öğrenenler arasında sivil meslekler veya baytarlık nadirdir. Zazaların bu şekildeki eğitim sürecinde iktidara gelen İttihatçılar, Dersim'deki İslami ıslahatları sürdürür ve Ermeni düşmanlığı etrafından örgütlenme başlar. Bu çerçevede Ermeni ulusal mücadelesine karşı Zazalar da Ermeni karşıtı koalisyona alınırlar. Bu ittifakta İttihatçılardaki Bektaşi kadroların öne çıkarak, Türki veya Kürdi milliyetçiliği barındıran İslami asimilasyon etkili olacaktır. İşte bu etkenler altında Dersim'de *Armenego* adı, *Hermeni*, *Hermeniyo* gibi ötekileştiren sıfatlara dönüşecektir. Zaten bu örnekte olduğu gibi dilbilinçte gerçekleşen değişim, bu toplumun sosyal davranışlarında da etkili olacaktır. Biraz sonra özgün ayrıntılarla incelenecek olan baytar Nuri'nin İstanbul yolculuğu, İttihatçılaşma ve Türkleşme ve Kürtleşme daha önemlisi İslamlaşma örnekleriyle açıklanacaktır. Bu temelde Zazalarda Türklük, İslam'a yanaşma ve Ermenilere karşı düşmanlaşmayı, 1911 yılına indirgeyebiliriz. Bu tarih, değişimin keskin tarihi olarak kabul edilmemelidir. Zira yine Antranik anılarında Kızılbaş Dersimlilerin Ermenilerin kilise, köy veya yolculuk yapanları soyma örnekleri de artarak devam edeceğinden, İslami etkenler altında Ermeni düşmanlığının artacağı sonucu doğacaktır. Bu etken ve faktörler altında Seyit Rıza'nın dört taburlu II. Şeyh Hasenanlı milis alayları komutanı olarak Yerzinga'dan başlayarak Kars'a kadar soykırımın tehcir katliamlarına aktif katılımı doğacaktır.[1091] Günümüzde Dersim'i özellikle Kürtleştirme çabası ve ideolojisiyle mücadele verenler, olmayan Seyit Rıza ve Şeyh Said kardeşliği ütopyalarıyla yeni bir ideoloji yaratarak hem bu ikiliyi devrimcileştirme hem de toplumu bu ikili seviyesine indirgeme tohumlarını ekmişlerdir. Bu insanlar, Seyit Rıza, şeyh Said veya onların milis alaylarında görev yapanlardan övgüyle bahsedilmekte ve tarihsel hak aranmaktadır. Dersimliler dilinde kol geldi ile başlayan bazı gerçekler, sürekli soygun ve yağmalamalarla anılmaktadır. Kol, kolağası rütbesi ve Hamidiye alaylarıyla Dersim'e girmiştir. Hiç kimse, kola gitmenin ne demek olduğunu ve yarattığı sorunları tartışmamaktadır. Bu sorun, bir de Ermenilerin maruz kaldığı soykırım açısından değerlendirildiğinde, Seyit Rıza'dan başlayarak İkinci ve Üçüncü Ordu bünyesinde görev yapan tüm aşiret milislerinin öncelikle bu soykırımda aktif olduklarından hiçbir şekilde bahsedilmedikleri gibi böyle bir övgüyü hak da etmedikleri anlaşılacaktır.

Dersim'de Hamidiye alaylarıyla irşada getirilen Zazalar da tarihsel özürü olmamasına rağmen, yoksulluk, İslami baskı, asimilasyon, Ermeni köylerine sahiplenmek amaçlı gibi gerekçelerle soykırıma katılırlar.

Soykırım, Müslüman olmayan Dersimlilerde farkı izler bırakmasına rağmen, dini inançlarına yabancılaşmış insan modeline uyum sağlayan davranışlar sergiler.

1091 Mehmet Evsile, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XII, Kasım 1996, Sayı.36, S.923

Antranik seyahatnamesini sonlarken, Ermeni soykırımının Dersim bölgesinde Zaza halkı üzerinde yarattığı sonuçlara değinmek gerekir.

Biraz sonraki bölümde baytar Nuri hakkındaki karşılaştırmalı ayrıntılarda, Dersimli birinde bu yabancılaşmanın nasıl geliştiği somutlaştırılırken, bu sorunun sadece Baytar'la sınırlı kalmadığını da belirtmek gerekir.

Günümüz politik gerçekliğinde görünen bir başka sorun ise Ermenistan'ı Kürdistanlaştıran ve bağımsızlık veya otonomi / özerklik istemiyle savaşan kesitin, Türk devletiyle işbirliği değil de uyum içinde yaşamak isteyen kesite karşı ulusal gelecek adı altında dayattıkları sorunlu davranışlar ve türevlerinin dikkate alınmasıdır.

Bu çerçevede Kürtler, yakın tarihte Ermenilere karşı Osmanlı ve İttihat Terakki saflarındaki kitlesel rollerini itiraf ederek, bu bölgedeki tarihsel bulanıklığın giderilmesine yardımcı olmak zorundadırlar. Zira Türk resmi tarihinde inkâr edilen ama Kürtlerin toplumsal hafızalarında hâlâ yazılı olan ve Ermenilere karşı bir soykırım yaptıkları aşikârdır.

Politik amaçla sarf edilen bu uğraşta, İslami bir askeri cemiyet olan Hamidiye'den süvari alaylarına kadar geçen 25 yıllık katliamlarda aktif Kurdi süreklilik gözlenirken, Dersimliler de bu katliamlara ıslahat saldırılarıyla başlangıçta zorla katılmalarına rağmen, İslamlaştırma ideolojisinin tehcir sürecinde sonuç vermesi de ganimet geleneğiyle ortak değerlendirmek gerekir. Bu gelenek Dersim'de kol gezmek, kola çıkmak şeklinde süreklilik göstermiştir.

21. yüzyılın başlarında Dersim halkı, bu konuda anlatılan ve daha çok anlatılması gereken gerçekler hakkında yapılan çarpıtmalarla hamallaştırılmıştır. Ermeni Dersimlilerin kısmi izleri bu coğrafyada hâlâ mevcuttur. Osmanlıdan Türkiye'ye zorunlu İslamlaştırmanın sonuçları gerek Alevilerde gerekse Ermenilerde artık farkına varılmış ve tartışılan bir gerçekliktir. Ulus veya halk, soyut ve romantik kurgular olmasına karşın, kültürel reaksiyonlarla somutlaşan yapılardır. 68 öğrenci hareketi türevleriyle devrimci olması gereken amaç ve düşünceliler, köylülüğün animistik kutsanmış pratikleri, bu bölgede uçan kuştan başlayarak boz ayılara, ormanlara ve aynı şekilde insanlara ağır yara acıları yaşatmıştır. Siyasal ve sınıfsal amaçları doğrultusunda mücadele ettiğini söyleyen her insan, bu savaşın doğada yarattığı yıkımın temellerindedir. İnsanların unutmaması gereken bir gerçek vardır. Bu da Dersim'de ayıların da yaşam hakkı olduğu gerçeğidir. Alevi Dersimliler, bu bölgenin siyasal kaderini belirleme amaçlı değişik örgütlenmeleri amaçlasalar da gerçekte aydınları ile halkı arasında derin uçurumlar yaratmıştır. Her devrimci düşünce, içinde evrimci karakteri barındırmak zorundadır. Ne yazık ki Dersim'de bahsedilen evrimci devrimcilik, özünde köylü kökenli ideolojilerle dağlarda romantizm arayışlarıyla dolaşan dervişleri anımsatmaktadırlar. Bu anlayışta ne devrimcilik ne de evrimcilik vardır. Bu sorunun köklerinde gerçekte bilgi ve bilimsellikten uzak bedevilik vardır. Biraz daha ağır bir dille söylenecek olursa, kol düşüncesi vardır. Kırlardan

şehirleri kuşatmak düşüncesini Ermeniler, Hamidiye alaylarıyla uzun süreli yaşamışlardır. İnsan, bilgi ve politik evrim odaklı her düşüncenin temelinde, iktidarın toplumsal nitelik ve istemlerle değişimi amaçlanmaktadır. Bu amaçlara, ille de Çin veya Vietnam örneklerini dikkate alarak inatçı ayaklarla yürümek, insana, topluma ve hatta değişim düşüncesine ağır darbeler vurmuştur.

Asırlardır Osmanlı tarafından Ermeniler ve Alevilere karşı irşadi bir savaş alanına dönüşmüş olan Dersim'de artık kapitalist yabancılaşmanın açtığı daha büyük sorunlar barınmaktadır. Bu sorunların çözümünde kimse romantizmle hayali Dersimcilik rüyalarıyla yaşamamalıdır. İnsanların, gerçeklik bilinci sadece fizik veya kimyasal bilgilerden ibaret değildir. Bu topraklarda yaşayan ve düşünen bütün insanlar, diğer insanlar gibi sosyal darwinist bir döngünün kurbanları veya devrimcileri olmamalıdırlar. İnsan, fiziksel olduğu kadar psikolojik yükler taşıyan bir varlıktır. Dersimliler bu yükü bilinçaltındaki tarihleriyle hesaplaşarak yaşarken, İslam toplumundaki ötekileştirilmeyle eğitim, iş, eşitlik, gibi birçok konularla karşı karşıyadırlar. Bu ağır fizyolojik ve psikolojik yük, değişmeyen dünya şartlarında insanı hamallaştırmaktadır. İnsan, var olduğu sürece mutlu olmaya mahkûm bir varlıktır. Belki de insana indirgenecek en güzel mahkûmiyet, mutluluk amaçlıdır. Mutluluk arayışı, insan bilincinin uzun dönem hafızasında kayıtlı olduğundan, bu dünyanın aklı mutsuzları mutluluğu ölüm ötesinde cennette ve mutlulukla ilgisi olmayan mutluluk ayrıntılarıyla obsesifleştirmişlerdir.

Öte dünyası olmayan insanların, beri dünyalarının da olmaması için, bu geçmişle hesaplaşmak zorundadırlar. Ancak bu şekilde insan, birey ve toplum olarak, reel dünyada gerçekçi mutluluğu yaşama şansına sahip olacaktır. Bu sorunun temellerinde, elbette sınıfsal ve tarihsel ayrıntılar barınmaktadır.

Yine aynı sorunu başka bir taraftan açtığımızda veya deştiğimizde, Dersim'de Ermeniler ve yaşadıkları soykırımın türevleriyle Aleviler de tanışmışlardır. İnsan bilincinin objektif şartlara hümanist ve aydınlanmacı amaçlarla hâkim olmadığında, aynı insan veya insanlarda psikolojik sorunsallık veya saplantıların yarattığı obsesiflik ve kısır döngüler insana hâkim olacaktır. Dersim, bu ayrıntılarla yaşayan ve kültürel kökenleri eski ve aydınlanmacı olmayan temellerde kolay devrimcileştirilmiş uçarı unvanların memleketi, diyarı hâline gelmiştir. Bu insanlar, insanı ve toplumu değiştiren ana dinamiklerden biri olan aydınlanmaya, şiddet ve silahlı misyonerlikle soyundurulmuşlardır. İnsanlı ve insansız doğa, bu şartlar altında on yıllarca zulüm yaşamaktadır. Osmanlı veya Nakşibendi irşatçılığını, aynı kalıplarla devrimci irşatçılığa dönüşmüştür. Bireylerin değişimi, çok kolay bir şekilde devrimcilikle etiketlendirilebilir. Bir toplumun devrimciliği, üretkenlik ve içinde yaşadığı doğada yarattığı bilimsel dengelerle ölçülebilir. Devrimciliğe şiddetin aracı kılındığı tüm düşünceler, bedevi deviriciliğidir.

Eğer bir toplumun siyasal aktivistleri yakın geçmişte Şırnak'ta, Silopi'de ve birçok yerleşkede hendek savaşlarıyla yaşanan katliamlara uluslararası camia-

dan insani ve siyasal destek bekliyorsa, ki bunu beklemek en doğal siyasal haktır. O zaman bu halkın aydın ve bilinçli insanları, bir asır önce yaşanan katliamlar ve soykırımdaki rollerini uluslararası mahkemeler önünde, *bu suçun yaşayan hafızası veya şahitleri olarak, dedelerimiz, amcalarımız, aşiretimizden, Osmanlı topraklarında Kürtler ve Türklerden kadim olan Ermeni halkını katlettik* samimiyetini göstermelidirler. Nasıl bir insanın öldürülmesinde cezai yaptırımlar zaman aşımına uğramıyorsa, soykırım suçundaki siyasal grup sorumluluğu da uluslararası mahkemelerde zaman aşımına uğramamaktadır. Buradaki temel sorun, benliğin üstlendiği ve somutlaştırdığı kültürel samimiyetle, Ermeni halkının insani barbarlıklarla yok edildiği gerçeğinin yapan toplumlar tarafından kabul edilmesidir. Atalarının işlediği bu suçu kabullenmek, soykırım suçlarına karşı hukuksal adımların atılmasında önemli bir adım olacaktır. Bu adımlar, vicdani muhakemenin toplumda açığa çıkmasına ve açık açık tartışılmasına katkı sağlayacaktır. Tarih, değişir mi değişmez mi tartışması, tarihi değiştirmek isteyenlerin bilincinde değişmesi gerekir. Böyle bir tartışma muhakemesinde *Ermeniler şunu yaptılar, bunu yaptılar* tartışmalarının da ne anlamı ne de gerçekliği vardır. Zira Hamidiye'den tehcire Ermenilerin yaşadıkları katliam örneklerini hem Ermeni şahitlerin dilinden dinlemek gerekir, hem de bir şairin dizeleriyle farklı bakabilmek gerekir.

Ama karşıma çıkınca, kızmadım hiç elma kurduna,
Bendim çünkü bıçağı saplayan onun yurduna! [1092]

Sunay Akın'a ait bu dizeler, elma kurdu olmayan Ermenilere karşı tarihsel samimiyetin basit insani resmi olabilmedir.

Bu bağlamda ahlaki namus kavramını yadsıyan Sartre, namusu bacak arasından kurtarmak amacıyla *sincérité* (özün açıklığı, samimiyeti) kavramını insanın felsefi kişiliğinin önemli bir parçası olarak adlandırır.[1093] Bu insanın sosyal sorumluluğunda söyleyeceği en önemli gerçeklik, ben buyum ve yaptıklarımı açık ve herkesin bileceği şekilde yapıyorum samimiyetidir.

Samimiyet kavramını Dersim bölgesine indirgediğimizde, bu bölgenin dogmatik devrimcileştirilmesine karşı bazı samimi sözler sarf etmek gerekir. Dersim bölgesi dini paradigmanın faşist önyargılarından dolayı, geçmişte araftaki Alevilere Hristiyan ötekileştirilmesi yapılarak Dersim'e saldırmıştır. Bu paradigma günümüzde *zo diyenleri bitirdik, sıra lo diyenlerde* uyarısıyla sergilenmektedir.[1094] Aydınların yaratacağı toplumsal bilinç, uzun vadeli kökenleri analitik ve objektif olan gerçeklerle kendi toplumlarını değiştirme seçeneğine sahiptirler. Bu seçenek, Dersim'de olmadığı gibi 68 öğrenci hareketleri şafağında karanlıkta kalmıştır. Halk, adı Türkiye'yi, Kürdistan'ı işçi veya köylülüğü kurtarma ro-

1092 Sunay Akın, Beceriksiz Şiiri; https://www.antoloji.com/beceriksiz-siiri/
1093 Jean-Paul Sartre, Das Sein und das Nichts, Reinbek: Rowohlt Verlag 1991, S,119-153
1094 http://www.yeniozgurpolitika.com/index.php?rupel=nuce&id=70366

mantizmli bilinci çıplak örgütler arasında, adeta çarık gibi parçalanmıştır. 1972-1980 aralığındaki yakın geçmişte Dersim'de onlarca antifaşist genç, devrimcilik adına faşizanlığını törpülememişlerin silahşörlükleriyle katledilmiştir. Bu insanların önemli bir çoğunluğun yaşam hakkı ideolojik saçmalıklar ve *"devrime inançla"* onursuzca sonlandırılırken, 12 Eylül 1980 sonrası Avrupa'da soluk alan bu kesitlerden insanların bazıları, insan hakları, demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi siyasal bilinçte kişilikleşmemiş söylemlerle kendilerine paye çıkarmışlar ve yaşamışlardır. Her insanın zor şartlarda kendine yaşam hakkı araması, sosyal darwinist dünyanın ütilitarist akılcılığını göstermektedir.

Sosyal tarihin meyveleri adıyla sembolleştirilecek örgütlü bireylerindeki bilincin bu seviyede olduğu bir halkın, kültürel soyağacı gövdesindeki gerçekleri Dersim bölgesine indirgemek gerekir. Bu şekilde kültürel hafızaya ağıt, türkülerle yayılan söylemlerde, aşiretler arasındaki kavgalar,[1095] kan davası,[1096] kız kaçırma, kol gezme,[1097] köy sürgün ettirme, ağalık zorbalığı[1098] gibi yaşanan geri kalmışlığın hem olumsuz etki gözlenmektedir hem de bu etkenlerin toplumdaki sürekliliği korunmaktadır.

Bu şartlarda yaşayan her ya da bir halka, bölgesel devrimcilik atfetmek veya evrensel komüncülük bahşetmek, devrimciliğin kağnı gölgesinde öğlen uykusunda olduğunu göstermektedir. Adı devrim de veya romantik bir ütopya da olsa, gerçeklik bilincinden yoksun olanların gericiliği kutsamasından başka bir şey değildir. Hiçbir toplum, inançla değişmez. Değişmenin doğasında değiştirme isteğini bilimsellikle birleştiren insanların siyasal bilinçleri öne çıkacaktır.

Bu gerçekleri var mıydı yok muydu tartışmasını bertaraf etmek için, cumhuriyet öncesinden başlayarak bölge halkı yaşantısındaki dedikoduları, aşiretler arası sürtüşmeleri, kavgaları, kan davası gibi güdüselleşmiş temel kitlesel sorunlar üzerine söylenmiş ezgiler incelenmelidir. Bu bölgede faaliyet gösteren yeraltı veya yerüstü örgütlerin hiçbiri, gecekondu devrimciliği ve animistik bilinçle halkın bilinç seviyesini düşünmeden, kendi benliklerinde gerçeklik temelleri olmayan bir devrim yolculuğuna çıkmışlardır. Bahsedilen süreçte Türkiye sınırlarında olan örgütlerin tümünün, Dersim'de temsilcileri veya sempatizanları vardır. Bu gerçeklik, geri kalmışlık ve köylülük ekseninde değerlendirildiğinde, aslında Dersim toplumunun, aşiretler örneğinde olduğu gibi ne kadar parçalanmışlığını göstermektedir. Bu süreklilik çerçevesinde bir halkın kültürel hafızasını oluşturan türkü ve ağıtlarda *okumak, aydınlanmak* gibi eski topluma karşı iyimser evrimler dile getirilirken, Dersim halkının siyasallaşma sürecinde

---

1095 Daimi Cengiz, Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji (1860-1936), İstanbul: Horasan Yayınları 2010, S.356

1096 Age, S.208

1097 Age, S.378, 394

1098 Age, S.439

kendine yabancılaşmış özlemlerin ötekileştirildiği gözlenirken,[1099] okuyanların da gereksiz ve sindiremedikleri alıntılarla aslında *okuma ve aydınlanma karşıtı inançlılar* olduklarını belirginleşmektedir. Bu kısa tarihten çıkan somut bir sonuç vardır. Eğer bir halkın sosyal ve tarihsel gerçekliğinin türevleri, sürekli erkek egemen kahramanlıklarla açıklanıyorsa, ki bu gerçeklik Dersim halkının hafızasında Sey Qaji dizeleriyle korunmuştur, bu tarihteki karanlık psikozların da kalıcılaşması sağlanmıştır.

Burjuvalaşmanın olmadığı toplumlarda üniversiter okumanın sorunlaştırdığı küçük burjuvalaşmanın gelişmesi gerekir, ki bu toplumda eskiye karşı evrimcilik veya devrimcilik değer kazanabilsin.

Dersim ozanı Sey Qazi hakkında bir başka meseleyi daha belirtmek gerekir. Bilineceği üzere onun yaşantısının uzun dönemlerini, II. Şah Hüseyin'in veya iktidar mirasçılarının yanında geçirir. II. Şah Hüseyin, Hamidiye alaylarının bu bölgedeki şeflerinden biridir. Aynı şekilde onun aşireti de bu soykırımda Ermenilere ağır zararlar vermişlerdir. Sey Qazi'nin bu katliamlar üzerine neden bir ağıt söylemediğini sorduğumuzda, efendi-maraba ilişkisine başlı böyle bir seçeneğin olmayacağı kolay anlaşılacaktır. Gerçekten de Sey Qazi'nin Ermenilere karşı kullandığı dilbilincinde alçak veya pezevenk anlamlarında kullanılan *(Ermeni Teresleri)* küfürler vardır.[1100] Klasik kafiye kalıbıyla söylenmiş dizelerin şairi Sey Qazi'nin eğitimi, sosyal konumu ve kültürel çevresini dikkate alarak geniş anlamları olan *teres* sözcüğü Rus harbiyle birlikte değerlendirildiğinde, bu sözcüğünün gâvur, korkak, pislik, dışkı, karısını satan anlamlarında etnik küfür olarak kullanıldığı somutlaşacaktır.[1101] Sey Qazi'nin tavır ve halleri, aslında onun da içinde bulunduğu reel şartların göstergesidir ve bu gerçekle Dersim halkının hesaplaşması gerekir.

Böyle bir soruna Dersim'de İslam açısından baktığımızda, Marx ve Lenin isimleriyle bir adım ileri gidenlerin, çeyrek asır içinde kendilerini inkâr ederek İslami Alevilik, Bektaşilik, Batınılık gibi kavramları devrimcileştirmeyi denemektedirler. Elbette bu sorunun temellerinde çocukluktan başlayan ötekileştirilmeyle İslami barış vardır.

Dersim'deki bedeviliğin tehcir sonrası mimarlarından biri de baytar Nuri'dir. Şimdi biraz da onun gerçeklerini açığa çıkarmak gerekir. Bu araştırma ne onun köken aşiretini ne de genel anlamda Dersimli Alevileri hedef almaktadır. Dersim'de bir ineğe, koyuna veya keçiye derman olmamış baytar Nuri, bu topraklarda Ermenilerin inkârına kaynak olan bazı sorunlara temel yaratmıştır.

1099 Age, S.219

1100 Age, S.315, 318

1101 Sevan Nişanyan, Sözlerin Soyağacı,https://www.nisanyansozluk.com/?k=Teres ; Yusuf Ziyaeddin Paşa, Kürtçe- Türkçe Sözlük, İstanbul: Çıra Yayınları 1978, S.365; Musa Canpolat, Zazaca-Türkçe Sözlük, İstanbul: Can Matbaacılık 2006, S.772

Hamidiyeli ve İttihatçı Baytar Nuri Gerçeği

Dersim bölgesindeki Hamidiye Alayları hakkında basit bir öteleme yapmak gerekir. Bu yüzden Hamidiye ile yükselen Kürt hareketlerinin bölgesel sembollerinden bazılarının hayatlarını Osmanlı'da eğitim olanaklarıyla birlikte incelemek gerekir.

Dersim ve Dersimi adının kültürleştirildiği günümüzde Nuri Dersimi adı üzerine aldanmamak gerekir. Baytar Mehmet Nuri'nin yazdığı ve üzerine yazılmış eserlerin tümü, 1950 sonrasında yazıldığından, Dersimi ve Dersim adının, baytar Nuri ile kişileştirilmesi, dikkat edilmemiş bir hatadır. Kahramanımız baytar Nuri yazdığı eserde kendini sadece bir kez *Mehmet Nuri Dersimi* olarak adlandırır.[1102] Bu insanın ölümünden sonra da adı mezar taşına Muhammed Nuri Dersimi olarak yazılır. Mehmet ile Muhammet arasında semantik bağlar, günümüzde yok olmasına rağmen, birileri bu İslami ilişkiyi yaratmıştır. Baytar Nuri'nin yazdığı Kürdistan Tarihinde Dersim kitabının birinci baskısı hâlâ mevcuttur. Hatıratım isimli ikinci kitabının bir birinden farklı iki baskısı vardır. İlk baskısı İsveç, Stockholm'de Roja Nû Yayınları tarafında 1986 yılında *210 sayfa* olarak basılır. 1992 yılında Ankara Öz-Ge Yayınları ve Mehmet Bayrak'ın editörlüğüyle anı anılar genişletilerek toplam *346 sayfa* basılır. Her iki kitabın başlıkları arasındaki *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair* farkı ise, tam bir çirkefliktir. Bu bağlamda özellikle Mehmet Bayrak ve Özge yayınlarını eleştirmek gerekir ve karanlık bir süreci yaşamış Baytar'ın tarihsel belge karakterinde olan yazdığı anılarını, hiç kimsenin ekler yaparak, değiştirme, genişletme veya anlamlılaştırma hakkı yoktur. Öyle ki kitabın başına eklenen *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım* başlığı, ilk basıma göre değişik bir isimlendirmedir. Baytar Nuri'nin Ani Matbaası'nda basılmış kitabında, Mehmet Bayrak'ın dili değişmiş veya bozulmuş imalı gerekçelerine rastlanmamaktadır.[1103] Hatıratlar, bir insanın kaleme aldığı yaşantısına özgün kendi anılarıdır. Baytar Nuri'nin ölümünden 14 yıl sonra yayınlanan ilk baskısını, eserin orijinal hali kabul etmek gerekirken, beş yıl üzerinde çalışıldıktan sonra neden değiştirilmiş bir kitap ortaya

1102 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.205

1103 Nuri Dersimi, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Ankara: Öz-Ge Yayınları 1992, S.12

sürüldüğü, yazarlık ve yazı kültürü açısından etik değildir. Yazılı belgeleri değiştirme konusu, İslam kültüründe yağın gözlenen bir sorundur. Be genişletme girişimi, anlamsız bir sübjektiflik olduğu gibi, bir insanın yazdığı anılarını Arap mantığı ile mükemmelleştirme girişiminden başka bir şey değildir.

Bu anlamsızlığa bir de Baytar Nuri'nin doğum tarihi hakkındaki belirsizliği eklemek gerekir. Bilindiği üzere erken cumhuriyet devrinde yazılan birçok insanın doğum tarihinde 01.01 belirsizliği vardır. Bu durumda baytar Nuri'nin 1890 yılına ve Hozat'ın Ağzonik köyünde doğduğuna dair kayıtta da bu belirsizlik olacaktır. İlköğrenimi 1899 yılında Ermenilerin yaşadığı ve Aziz Ohannes adına yapılmış *Surp Ohan* kilisenin bulunduğu köyde babasının yanında yaptığını anlatır.[1104] Bu ifade inandırıcı olmayacaktır, çünkü Dersim'de kiliseli bütün Ermeni köylerinde okul vardır.[1105] *Surp Ohan* isimli bu köyün adı, Hamidiye işgallerinden sonra Zazaların söylemiyle *Sorpiyan'a* dönüşür.[1106] Dersim'i Hamidiye alaylarından bir yıl öncesinde dolaşan ve tanıyan Antranik, yoksul ve eğitimden uzak yaşayan Zaza köylerinde okul ve eğitim şartlarının olmadığını söyler.[1107]

Baytar Nuri, hatıratlarında sık sık Ferhadan aşireti reisi *Kahraman Ağazade* Süleyman isimli cirit oynayan birinden sürekli övgüyle bahseder.[1108] Buradaki kahramanzade, bir isim değil Baytar tarafından yaratılmış sıfattır. Ferhadan aşireti reisi Süleyman ve onun çevresindeki Çolikzadeler Hamidiyeli oldukları için, Baytar Nuri ile Süleyman'ın çocukları Dersim'de aynı aşiret mekteplerine giderler.[1109] Bu okulların bulunduğu köyler, artık Hamidiye mülkiyetindedir.

Ders haricinde Süleyman Ağa'nın konağında aşiret reislerinin çocukları sınıfında sevimli bir mevkide idim.[1110]

Baytar Nuri'nin baba, dayı, amca gibi birinci derece yakınlarının Hamidiye alaylarında faaliyet gösterdiğini ve 1896 sonrasında Dersim'de Ermeni köylerinin boşaltılmasına örnek olacak gerçekleri, bizzat kendisi farkında olmadan şu örneklerle anlatmaktadır. Araştırmacı, bu gerçekleri okuyucuya ilişkilendirerek göstermek zorundadır. Surp Ohan köyünün bir Ermeni köyü olduğu ve Hamidiye sonrasında Surpiyan'a geldiğini okuduktan sonra, bu köyün Hamidiye alayları tarafından nasıl el değiştirdiğini de göstermek gerekir.

Ah yurdum yurdum, ne kadar da tatlı
Kolay kolay insanın eli olmuyor ondan
Beyim Sorpiyan beline girdiğinde

1104 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.16

1105 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.102

1106 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.22

1107 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.147

1108 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.21

1109 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara: Türk Tarih Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1987, S.67-80

1110 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.22

Daha yurdu gözüküyordu
Bir kere dön arkana bak
Sana ağlayası geliyor dağın taşın...[1111]

Baytar Nuri'nin İstanbul'a bu okuldan Ermeni arkadaşıyla birlikte yolculuk yaptığını bizzat kendisi anlatmaktadır.[1112] Demek ki baytar Nuri'nin Hamidiye öncesinde Ermeni okulunda başladığı eğitimine, Hamidiye alaylarıyla birlikte, ailesinin Surp Ohan köyünü sahiplenmesiyle Surpiyan'da sürdürmüştür. Bahsedilen bu ayrıntıyı Osmanlı'da ve Dersim bölgesinde olmayan nüfus kayıtları babında anlattığı, Hozat'ın Sorpiyan köy sicil nüfusuna da Çolikoğullarından İbrahim oğlu Mehmet ismi ile kayd edildiği, yine iyimser bir şekilde cumhuriyet döneminde Hamidiye mantığıyla düşünülmüş ayrıntılardır.[1113] Bu bölgeyi baytar Nuri'den önce dolaşan İngiliz Arkeolog John George Taylor, Diyarbakır, Erzurum konsolosluklarında görev yapmış, Dersim'i dolaştığından *Arzoonik* olarak söylediği köyde Surp Minas Ermeni kilisesinin bir kopyası bulunduğunu anlatır.[1114] Antranik ise seyahati döneminde, Surpiyan köyünde Ermenilerin 20 haneli 160 Ermeni yaşadığını, Zazalardan ise 10 hanede 50 kişi ve toplam 210 insan yaşadığı belirtilir.[1115] Bu verilerdeki sayısal ayrıntılara dikkat çekmenin bir anlamı olmayacaktır.[1116] Baytar Mehmet Nuri'nin hatıratlarında anlattığı abartı ve gerçek olmayan içeriklerin, bir gün açığa çıkacağını düşünmeden ulu orta yazdığı anlaşılmaktadır.

Anımsanacağı üzere Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi'nde Ermeni köylerindeki okullaşmayı özellikle vurgular ve aynı zamanda Kızılbaş köylerinde de okul olmadığını söyler. Baytarın hatıratlarında bu olay biraz değişime uğrayarak Dersim aşiretlerinde bir tek kendi ailesinde babasının okuma yazma bildiğini anlatır. Burada anlatılan içeriklerdeki sorunlu yan ise, babası molla İbrahim'in Ağzonik köyünde açtığı dershaneye amcası aracılığıyla alındığı ayrıntılarıdır.[1117] Bu süreçte tarafı *Ocakzade* ailenin çocuğu olan Mehmet Nuri'nin okula gitmesi için Dersimli aşiretler arasında aracılık söz konusu olamayacağından, aracılığın Alevi ve Ermeni Dersimliler arasında olması gerektiğini açıklayacaktır. Onun bu anlatımlarından anlaşılacak tek bir gerçek vardır, bu da baba ile oğulun birbirlerini tanımadıkları ve amcası tarafından babasına tavsiye edi-

---

1111 Nuri Dersimi: Hatıratım, Ankara: Öz Ge Yayınları 1992, S.253

1112 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.30

1113 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.16

1114 John George Taylor, Journal of a tour in Armenia, Kurdistan and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866, in: London: Journal of the Royal Geographical Society of London 1868, C.38, S.322

1115 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.101

1116 Ermenilerde hane başına sekiz kişinin yaşadığı şartlarda Kızılbaşlarda hane başına beş kişinin yaşaması, hem makul olabileceğine rağmen, tek eşlilikle yaşayan Kızılbaşlar ve Ermeniler arasındaki doğurganlık oranları aynı kabul edilebilir.

1117 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.17-18

lerek bu dersliğe alındığıdır. Alevi Zazalarda mollalık adında bir kurum veya dini otorite yoktur. Osmanlı'da Mehmet Zeki paşanın hazırladığı 1895 yılındaki Dersim Islahatnamesinde dikkat çeken bir ayrıntı da bölgeye Nakşibendi şeyhlerinin yollanmasıdır. Nakşi şeyhleriyle yapılacak dini asimilasyon fırsatından baytar Nuri'nin babasının ne kadar yararlandığını düşmeye gerek kalmadan, onun bu unvanı Dersim dışındaki mollalardan aldığını kendisi anlatır. Baytar Nuri, bu çerçevede Dersimli Alevi Zazaların dedelerini de Kürtlerdeki *mele* isimlendirmesiyle birçok Kızılbaş'a molla, mılla ünvanını verir.[1118] Baytar Nuri'nin bu konuda da aşırı abartılar yaptığını, bizzat kendi ağzından babasının anılarından anlattığı, *"law murdam niyo mıllo, law murdam niyo mıllo"*[1119] içeriklerinden anlaşılmaktadır. Dersimlilerin dilinde murdam, yani adam, belirsiz de olsa kişilik sahibi erkek kişidir. Burada adam değil, molla'dır şeklindeki vurgu, mıllo'nun Dersimlilere yabancı olduğunu göstermektedir.[1120]

Baytar Nuri, biraz önceki örneklerde olduğu gibi sık sık anılarında olmayan şeyleri olmuşçasına abartılı anlattığı veya yalan söylediği belirgindir. Bu davranışın nedenlerini iyimser olarak, davranışlardaki psikolojik sorunsallığın gelenekselleşmiş sürekliliği gözlenmektedir. Bu anılardaki ikinci sorunlu abartılardan birinde Baytar, erkek egemen tarzda *Kara Fadik* isimli kadından zürriyeti olmadı açıklamasında, sanki erkekte zürriyet türetme yokmuşçasına bir tavır takınır.[1121] Bilineceği gibi baytar Nuri, Dersim'den kaçarken bilinen kayıtlara göre terk ettiği bir kızı vardır ve Suriye Halep'te Şemikan aşiretlerinden Gazioğulları'ndan Ali Ağa'nın kızı Feride isimli bir kadınla yeniden evlenmiştir. Bu evlilikten bir zürriyetinin olmadığı aşikârdır.

Şimdi önümüze iki farklı seçenek çıkmıştır ve sadece birini gerçek olarak kabul etmek zorundayız. Birincisi yerleşik toplum kültürü gelişmediği için, (yarı yerleşiklik) dede, Burnak köyündeki aileyi terk ederek Harput'un Sünni Abu Tahir mahallesine göçer veya gider.[1122] Bu gerçeği günümüz şartlarında olduğu gibi boşanma, ayrılma şeklinde düşünemeyeceğimiz gibi günümüz yerleşik toplumlarındaki nikâh, boşanma, ayrı evlerde yaşama seçenekleri yoktur. Bu yüzden baytarın babasının yerleşik kültürel karakterinin hiç olmadığını söylemek zorundayız. Ebu Tahir mahallesinde molla olan İbrahim, molla İbrahim olarak Dersim'e geri gelir ve Pilvenk aşiret reisi Mustafa ağaya hocalık yapar. Bu vakitte dayısının polislik yaptığını anlatan Baytar, aslında polis dediği dayının Hamidiye piyadesi olduğundan hiç bahsetmez.[1123] Bu süreçte Osmanlı idaresinde ve Dersim'de bir polisin varlığı yalan olduğundan, Baytar vakti zamandaki

---

1118 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.27, 116

1119 Law, erkek çocuk veya değersiz erkektir. Bu tümce, yahu o adam değil, molla'dır anlamındadır.

1120 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.27, 117

1121 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.13

1122 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.13

1123 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.20

Hamidiyelilere polis mesleğini hemen bulur. Baytar, bu gerçeği saklarken günümüzde birilerinin açığa çıkaracağını hiç düşünmeden şu bilgileri verir.

Pederim Mılla İbrahim'in yetiştirmiş olduğu bu talebeler Türk hükümdarlarından Sultan Hamit tarafından İstanbul'a götürülerek dört sene müddetle Yıldız Saray'ında ikmali tahsilden sonra Kürdistan'ın muhtelif mıntıkalarına yaver yüzbaşı ve vali muavinliği vazifeleriyle taltif edilmişlerdir.[1124]

Özellikle II. Abdülhamid döneminde kararlaştırılan Dersim Islahatlarına göre Kızılbaş ve Ermenilerden oluşan bölge nüfusuna karşı silahlı saldırıların yapıldığı bilinmesine ve sapık bir inanç olan Kızılbaşlığı irşada davet etmek için hangi kararlar alındığını, Baytar'ın da bilmesi gerekir. Osmanlı idaresine yakınlığı açıklayan bir başka önemli işaret ise, 1911 yılında eğitim amaçlı İstanbul yolculuğunda arkadaşı Tatarzade Mustafa ve Hocazade Kambur Mehmet ile birlikte Dersim'e Darıdarı köyüne geldiğini anlatır.[1125] Bu süreçte bir Tatarzade ve Hocazade ile birlikte olan Baytar'ın, bu ikiliyle bir arada olmasının ailevi veya bireysel nedenleri olacaktır ki, Baytar Nuri'nin çevresindeki arkadaşlarının, aslında Dersim'e dışardan gelenler olduğu anlaşılmaktadır. Hamidiye ittifakını gösteren bir başka daha önemli delil ise, Baytar gibi İstanbul'a okumaya gidenlerin Aşiret mektepleri kontenjanlarından İstanbul'a geldikleri dikkate alınmalıdır. Dahası aşiret mekteplerinden İstanbul'a gelenlerle *dernek kurduk*, Bedirhanlı Emin bey veya Abdullah Cevdet ile *görüştük* gibi Kürtlük adına çarpıtılan içeriklerin tümü abartı ve yalan olduğu gibi gerçekte İttihat ve Terakki'ye yakınlaşma sürecini anlatmaktadır.[1126] Zira özellikle 1900 yılı ilk çeyreğindeki Abdullah Cevdet'i yaşadığı şartlardaki Türk ve Kürt bilincine göre Türklerden ayrı bir halk olarak tanımlama seçeneği olmadığı gibi, makyevelist ve hatta yer yer Pantürkist bir ittihatçı olduğu dikkate alındığında, Baytar'ın anlattığı içerikler, günümüzde yapılan ayrışmalara göre hatalı olacaktır. Bahsedilen süreçte Baytar veya Bedirhan Bey gibi Kürtlerin geneli, Kürt oldukları kadar Türk'türler. Bu uyuşma, ancak e ancak uluslaşmamış iki arasında görülecektir. Günümüzde yaşanan ayrışmaların gözlükleriyle yüz önceki aynılıkları veya birlikteliği farklı yansıtma denemeleri, temelsizdir.

Baytar dilbilincine göre özenle anlatılması gereken bir başka gerçek de, 1912 yılında İstanbul'daki *Ermeni Patriği'nin Ermenistan'da ıslahat yapılması için Babıâli'ye bir nota takdim ettiğini* anlatır.[1127] Demek ki Baytar Nuri de bu süreçte Kürdistan isimli bir ülke olmadığını, olan ülke veya toprakların Ermenistan diye anıldığını açığa çıkmaktadır. Baytar Nuri, bu gibi gerçekleri inkâr eder ve dolaylı anlatırken, babasının Osmanlı sarayına ve Hamidiye alaylarına aslında Nakşi elçiliği yaptığı sonucu kesinleşecektir. Bu inkârcılık yetmediği gibi Hamidiye

1124 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.14
1125 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.22
1126 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.25-26
1127 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.30

alaylarının neden kurulduğunu anlatırken, Kürt aşiretlerinin isyan etmemek için, saraya davet edildiği şeklindeki vasat köylü yalanlardır.[1128] Baytar Nuri, 1912-1913 yıllarından İstanbul yaşantısı ve İttihat ve Terakki hükûmeti konulu ve özellikle ne mutlu Türküm diyene sloganıyla aktardıklarında, gerçekte 1950 yıllarında Türkiye'de yaşanan Türki milliyetçilik motifleriyle anlatır.[1129] Bu süreçte Mustafa Kemal, daha Nutuk adı altında basılan söylemlerini yazmamıştır ve *ne mutlu türküm diyene* vurgulu slogan da yoktur. Bu iki boyutlu yalanlarla yine bu süreçte *yaşasın Kürt ve Kürdistan* şeklinde bir slogan da yoktur.[1130] Baytar Nuri'nin İstanbul yaşantısında yakinen tanıdığını söylediği Abdullah Cevdet, Kürt'tür fakat Kürtçü değildir. Göz hekimi olarak ilk görev yeri Diyarbakır'a giden Abdullah Cevdet'in hastalarından biri, intihar denemesi yapan Ziya Gökalp'tir. Abdullah Cevdet, ona ilk müdahaleyi yaparak, kurtarır. Bu süreçte hasta ile hekim arasında romantik bir sendromun geliştiğini kabul etmek gerekir. Eline bir tabanca alarak intihar etmek, herkesin cesareti değildir. Bu denemenin temellerinde nörotik davranış ve kişilik olduğu aşikârdır. Ziya Gökalp ile Abdullah Cevdet yakınlaşmasını, bu olayla da açıklamak olasıdır. Abdullah Cevdet'i Türkçülükle tanışması, bu olayla olur ve kendisini eleştirisel İttihatçı ve Türk olarak tanımlar. Az sayıda okuyan insanlar arasında bu süreç ilişkilerinin, kontrollü zincir reaksiyonu gibi geliştiğini söylemek gerekir.

Baytar Nuri'nin, yine İstanbul sürecinden tanıdığı Şükrü Mehmet Sekban da Hamidiye kökenli bir ittihatçıdır. Onun da Kürtler konulu tezleri, Türki Kürt tezlerinden meydana gelmektedir.[1131]

Dersimli Alevi Zazaları Kürtleştiren Baytar Nuri'nin söylediği bir başka yalan ise, Kürt meselesi ve Seyit Rıza hakkındadır.

Başta Dersim Kahramanı Seyid Rıza olmak üzere, iş bu gençler pederim Mılla İbrahim'den almış oldukları milli ruh ve duygu dolayısiyle bulundukları mıntıkalarda daima Kürt davası uğrunda çalışmışlar, hayatlarını Kürt milletinin hürriyeti menfaatına vakf etmişler.[1132]

1896'da Hamidiye alaylarıyla başlayan Ermeni katliamları, 1915 tehciriyle doruğa çıkmış ve sırasıyla babası ve kendisinin şartlandırdığı Seyit Rıza'nın Erzincan saldırılarında Kâzım Karabekir ile birlikte, Ani'ye kadar Ermeni avına çıktığı bilinmektedir.[1133] Ahmet Kahraman'ın anlattığı ve Seyit Rıza'ya madalya verildiği iddiasının kaynağında ise albay...[1134] Bu gerçekler karşısında nasıl olur da

---

1128 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.15

1129 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.32

1130 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.32

1131 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.36

1132 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.15

1133 Mehmet Evsile, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XII, Kasım 1996, Sayı.36, S.923

1134 Nazmi Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar, Ankara: Kalan Yayınları 2003, S.79; Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2004, S.266

bir insan, bunca gerçeği asaletsiz yalanlarla gizleyerek her şeyi olmayan Kürt ulusal mücadelesi adına düzenler. Burada da yalanın patolojikleşmiş örnekleri gözlenmektedir.

Ayrıca babası hakkında anlattığı hocalık kavramı, öğretmenlik değil İslami imamlık, hocalıktır.[1135] Baytar Nuri, babası hakkında dolaylı olarak dile getirdiği *pederim evladını şefkat hislerine mağluben* vurgusuyla, dilde negasyon yaparak babasının kendisini sevmediği veya tanımadığını vurgulamaktadır.[1136] Dersimlilere derme çatma Dersim'in yalan tarihini öğreten bu kişinin yazdıklarından anlaşılması gereken bir başka gerçek de, babası molla İbrahim'in de aileyi terk ederek Osmanlı'ya hizmete soyunduğudur. Bu okuldan sonra Harput'daki *Askeri Rüştiye Mektebine* kayıt olur. Hicri 1315 (1899) yılında Hozat'ta (Surp Ohan) Hamidiye mektebine giden Dersimi, gittiği bu okulda sadece ağa çocuklarından bahsederken, ağaların çocukları için kurulan Hamidiye Aşiret mekteplerinden bahsetmez. Aynı şekilde Dersim kaymakamı veya valisi Kemahlı Sağıroğlu Sabit'e babasının yazdığı methiye şiiri, gerçekte babası ile Hamidiye arasındaki ilişkiyi perdelemek içindir. Ayrıca Dersim bölgesindeki okul romantizminden ders çıkaran insanlar, Hamidiye alaylarıyla Dersim'e başka bölgelerden gelerek yerleşen Kürt aşiretlerinden çocuklarla aynı mekânlarda Kürtleştiğini dolaylı bir şekilde dile getirmektedir.[1137] 1894 yılında bu okulu bırakarak *İdadi mektebine* geçer. İdadi mektebini bitirdikten sonra 1911'de İstanbul'daki Mülkiye Baytar Mektebi'ne yazılır. Bu ayrıntılardan sonra Mehmet Nuri'nin Aşiret okulları dâhilinde İstanbul'a geldiği, bir çocuğun aşiret okullarına gidebilmesi için de akraba veya ebeveynlerinin Hamidiye alaylarında asker olması zorunluluğu açığa çıkacaktır. Baytar Nuri'nin Hamidiye ilişkisi ve mesleki eğitimi arasına Dersim'de Hozat'ta konuşlandırılmış Varto'dan gelen Cibranlı Halit komutasındaki aslen Hamidiye alaylarını (sonradan kendisi tarafından *Mala Suvar* adlandırılan atlı süvari birlikleri) yerleştirdiğimizde, Baytar Nuri'nin neden baytar olduğu ve bu eğitimle Hamidiye ve atlı süvari birliklerindeki atların bakımında uzmanlaştığı kolay anlaşılacaktır.[1138] Baytar Nuri anılarında, baytar olmak istemediğini anlatır.[1139] Bu süreçte Hozat, İttihat ve Terakki'nin önemli bir idari ve askeri merkezidir.[1140] II. Abdülhamid döneminde İslami amaçla bu bölgenin kontrol istemleri, meşrutiyetle birlikte İttihat ve Terakki tarafından devam eder.[1141]

Şimdi kısa ayrıntılarla tekrar Osmanlı tarihine geri dönerek, önce

---

1135 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.17

1136 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.17

1137 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.15

1138 Mala suvar, atlı süvari birlikleriyle tanınmış olan Cibranlılara verilmiş bir isimdir. Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2004, S.60

1139 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.31

1140 Naci Kultay, İttihat Terakki ve Kürtler, Ankara: Beybun Yayınları 1992, S.237

1141 Age, S.48

Tanzimat hareketi ve II. Meşrutiyeti, yerel yönetimler açısından dikkate alındığında, *"mecliste Ermeni, Rum, Yahudi vekilleri var"* söylemlerinin, aslında büyük bir aldatmaca olduğu görülmelidir.

Aradan bir asır geçmesine rağmen 21. Yüzyılda laik olduğu söylenen bir ülkede, Müslüman olmayan bir yerel idare amiri yoksa bir asır önce bu uygulamanın olmaması daha sorunludur. Şimdi Ömer yasalarındaki mantığı bu konuyla ilişkili düşünerek, adı ve anayasası ne ve nasıl olursa olsun, devlet geleneğinde aşırı İslamcılığın olduğu görülecektir.

Osmanlı sistemi, arkaik karakterli olduğundan, bu sistemde Ermenilerin durumu bellidir. Diğer İslami halkların, bir Müslüman tarafından yönetilmesi, onur kabul edilmelidir ideolojisi hâkimdir. Bu yüzden Alevileri irşada davet etmek ve Ermenileri de katletmek amacıyla kurulan aşiret mekteplerindeki ağa çocuklarına verilen temel eğitim içerikleriyle baytar Nuri'de gözlenen reel sonuçları açıklamak gerekir. Tarihinde Kur'an'ı okunmayan bir yerde, o Kur'an'ı okur. Asimilasyon şartlarındaki insanlarda normal şartlardaki insanlar gibi, belirgin sonuçlarıyla sürekli eğitimle değişirler. Bu değişimin yönü veya vektörleri, bu kişinin politik eğilimini veya bilincini açığa çıkarırken, içinde yaşadığı toplumu uyum konulu sorunlar da çıkaracaktır.

Baytar Nuri'nin idadilerden başlayarak, rüştiye okullarında düzenli bir şekilde Arapça, Farsça, Ulum-u diniye, Tecvitli Kur'an ve Fıkıh dersleri her yıl müfredatında ağırlıklı olarak mecburidir.[1142] Bu süreçte özellikle aşiret mekteplerinden gelen Kürt öğrencilerin geneli, birçok şehirdeki okullarda Araplarla Kur'an'ı yanlış okudun kavgasına tutuşurlar.[1143]

Bu iki temel etkenden çıkarılacak gerçeklerden biri, aşiret mektebi kökenli Kürt öğrencilerde ulusal bilinçten zerre olmadığı gibi İslam ideoloji hâkimdir. Bu eğitim sisteminde yetişmiş olan baytar Nuri, Dersim'de kurulan Hamidiye alayları sonrasında okuma şansına sahip olduğundan, aynı yıllardaki siyasal bilinci de bu çerçevede gelişecektir. Aile, anne, baba ve birinci dereceden yakın akrabaların toplum içindeki konumu, çocukta idol veya ideal yaratılmasında etkili olacaktır. Baba, molla İbrahim unvanlı Kızılbaşlıktan İslam'a geçmiş bir dönmedir. Bu kavram, Dersim Alevi Zazaları ve gelenekleri üzerine söylenmesi zorunlu bir tespittir. Bahsedilen kişinin dönme olması, bu kişinin şahsi isteği çıkarlarına göre şekillenmiştir.

Şimdi onun şekillendiği kültürel soy kökün Dersim'deki somut yansımalarını bizzat kendi ağzından Dersim'de Kur'an okuma babında değerlendirmek gerekir.

Hatunun oğlu ile yanıma geldiğini gördüğümde elimde defter bulunduğu hâlde hürmeten ayağa kalktım. Ve kendisine iltifatta bulunarak ne istediğini sordum.

Hatun cevaben "aman Nuri bey, çok rica ederim gücenmeyiniz, haber aldım ki siz

---

1142 Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991, S.131-132

1143 Eugene L Rogan, Alişan Akpınar, Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul: Aram Yayıncılık 2001, S.30, 87, 93, 125-126, 159

burada oturmuş Kur'an okuyorsunuz. Geçen sene bir defa pederiniz de bize misafireten gelmiş bizde Kur'an okumuştu. Fakat bunun üzerine süt kesildi, mevaşimiz kırıldı, çocuklarımız hasta oldu. Şimdi de siz bize misafirsiniz, Kur'an okuyorsunuz, Kur'an okunması bize gelmez, binanaleyh elinizdeki Kur'an'ı okumayınız. Elimdeki müzekereler defterini Kur'an bilmişler. Ben defteri cebime koydum. Pekâlâ, okumıyayım dediğimde, oğlu karakaşlı ve zekâ fışkıran kara gözlü küçük Haydar boynuma sarıldı. Ve "amca Kur'an Türkçe midir, Kürtçe midir ?..." sualine, "Niçin sordun?" dediğimde "Amca Kürtçe okursan ben anlarım, günah mıdır, değil midir babama söylerim olmaz mı? " demiş idi.

Haydar'ın zekâ fışkıran o hüzünkâr gözlerinden öptüm. Dersim dağ ve yaylalarının yetiştirdiği bu Kürt yavrusunun hesabı hâlinden cidden bir ilham aldım. Ve o günden itibaren Dersim'de gençler arasında Latin harfleriyle Kürtçe tedrisatta bulunmaklığı kendime bir vacip gördüm. Ve Seyit Rıza'nın konağında hususi bir medrese açtım. Başta Seyit Rıza'nın oğlu Şıxhasan ve kardeşi İbrahim (Bra) ve diğer aşiret gençlerine Kürtçe ders vermeğe başladım. Geceli ve gündüzlü mesaim neticesinde altı ay zarfında birçok gencin Latin harfleriyle maksatlarını Kürtçe yazmaya muvaffak olduklarını bu yazılarımda itiraf edersem mübalağa etmemiş olurum.[1144]

Bu içeriklerde baytar Nuri aracılığıyla Dersimli Kızılbaş inançlarının nereden nereye geldiğini görmek gerekir. Adı bilinmeyen Dersimli kadın, baytar Nuri'nin ve babasının Kur'an okuduğunu açık açık vurgulamaktadır. Anılarında bu gerçeği gizleyen baytar Nuri, elinde bir defter olduğunu belirtmektedir. Kızılbaş kadın, Kur'an okumanın kendilerine uygun olmadığını, uğursuzluk getirdiğini, bu amaçla da hayvanlarda sütten kesildiği, mevsimlerin değiştiği gerekçeleriyle anlatır. Aynı şekilde küçük Haydar'dan aktardığı ayrıntılarda, kendi inkârını açığa çıkaran Kur'an okuduğu bilgisi vardır. Zira okuma yazma bilmeyen bir çocuğun, duyduğu yabancı sesleri, anlamasa da okuma ve makama göre Kur'an okunduğunu bilecektir. Baytar, bu olayı Seyit Rıza'nın konağında medrese açtığı ve çocuklara Latince Kürtçe dersi verdiği şeklinde anlatsa da yaşadığı bu anının cumhuriyet döneminde Latin harfleriyle yazıya geçişten sonra (1 Kasım 1928) yaşandığını göstermektedir. Aynı şekilde Seyit Rıza'nın konağı dediği mekânın da Ermenilere uygulanan soykırımından sonra kendilerine verilen ganimetlerden olduğunu belirtmek gerekir.

Dersimliler, aşiretle örgütlenmiş bir halktır. Bir aşiretin veya Alevi aşiretlerin dili, bu halkın veya tek tek bireylerin yaşayan dilidir. Yani, Zazaca'dır. Dersim'de bazı aşiretlerde Zaza dili yanında Kırdask veya Kırdaşki adıyla anılan ikinci bir dil daha konuşulur. Bu dilin veya Kürtçe'nin Dersim aşiretlerine nereden ve nasıl geldiğine yanıt vermek gerekir.

Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Zaza Dili ve Edebiyatı bölümüne konuya dair yöneltilen sorunun yanıtı, sayın İlyas Arslan tarafından, şu şekilde yanıtlanmıştır.

1144 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.118-119

Ne yazık ki bu konuda bir araştırmamız yoktur. Fakat Dersim'de bilinen bir gerçeklik vardır, bu da Dersim'in sınırları, Zazaki diliyle ilişkilidir. Mazgirt ve Pertek'deki Kırdaşki konuşanlar, Zazacayı Dersimi adlandırırlar ve onlar artık Dersim'in sınırlarını Kurmanci değil, bilakis Zazaca'nın konuşulduğu yer olarak belirler. Kırdaşki konuşanların Dersim'e sonradan göçtükleri de bilinmektedir. Kırdaşki konuşanlar (Alevi Kürtler), kendilerini diğer Kürt diyalektlerinden kesin ayrıştırırlar. Bir bütün olarak bunların tarihsel nedenleri ne yazık ki benim tarafımdan bilinmemektedir.[1145]

Dr. Arslan'ın anlatımlarında, Zazaca ile Kırdaşki arasındaki sınırlar, Dersim'in sınırı şeklinde belirlenmesi ve sınırların kaydırılması, soruna kısır yanıt sunabilmesine karşın, aynı aşiretten olanların Zazaki ve Kırd-aşki şeklindeki iki farklı gruba ayrışması, soruna yanıt sunmadığı gibi, Dersim'de Alevilerin yüzyıllardır süren aşiret örgütlenmelerine ve aşiretler üzerinden kendilerini tanımlamalarına da aykırı sonuçlar doğurmaktadır. Bu yüzden Dersim aşiretlerini Zaza dilinden ayıran ve Kürtçeye yakınlaştıran temel etkenin, Hamidiye alaylarıyla Dersim'deki Ermeni katliamları ve bu alaylara yakınlaşan aşiretleri veya aşiretlerdeki işbirlikçi grupları açığa çıkaracaktır. Bu konulu istisnalar çok önemli olduğundan, tarihte hiçbir halkın kendi dilini terk ederek, Kürtçenin farklı lehçesi adlandırılan bir başka dili öğrenmesi veya kültürleştirmesi söz konusu olmayacaktır. Dersimliler de Kırdaşki konuşanlar da aynı Ermenilerde olduğu gibi bu adın dönme anlamında aşağıladıkları bilinmektedir.[1146]

Bu konuda konuştuğum araştıran Dersimlilerin hiçbiri, Areyiz (Areyli, Ariz), Mılan veya Yusufan aşiretlerinin göçlerle farklı bölgelerde neden Zazaca veya Kürtçe konuştukları sorusuna yanıt verememektedirler. Osmanlı'dan günümüze Dersim Zazaları, aşiretleri dışına sadece evlilikle çıkmaktadırlar. Bu şekilde Dersimli Aleviler arasında yapılan tüm evlilik ilişkilerinde özellikle iletişim açısından dile indirgenecek asimilasyon söz konusu olmayacaktır.

Şimdi sorunu Dersim Mılan aşiretinde incelemek yerinde olacaktır. Mılanlar, çoğunluğu Zaza diliyle konuşurlar. Kürtçe ile konuşma nedenlerine geçmeden, tek tek birey veya aileden başlayan küçük gruplarda dilbilincin nasıl şekillendiğini incelemek gerekir. Bahsedilen süreçte bu halkın günlük konuşmalarından ortalama 200 sözcük kullandığını söylemek, pozitif abartı olacaktır. Arizona Üniversitesi Psikoloji bölümü profesör Dr. Matthias R. Mehl'e ve Birleşik Arap Emirlikleri Amerikan Üniversitesi'nden poliklot dil uzmanı Dr. Alexander Arguelles, gelişmiş veya okuryazar olmayan toplum insanlarının günlük konuş-

---

1145 Wir haben darüber leider keine Forschungen. Was man aber in Dersim weisst, dass die Grenze von Dersim mit Zazaki verknüpft ist. Die Kırdaschi-sprecher in Mazgirt und Pertek nennen die Zaza Sprache als Dersimi und setzen die Grenze dahin, wo nicht mehr Kurmanci, sondern Zaza gesprochen wird. Dass die Kırdasch-sprecher in späteren Zeiten nach Dersim gewandert sind, ist auch bekannt. Die Kırdaschi (Alewiten-Kurdisch) grenzt sich von anderen kurdischen Dialekten stark ab. Der historische Hintergrund des Ganzen ist mir leider nicht bekannt. 28.10.2018 tarihli yazışma aynı şekliyle aktarılmıştır.

1146 Agop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.10

malarda 250 ile 750 arasında kelimeye ihtiyaç duyduklarını tespit etmişlerdir.[1147] Bu şekilde hem dilbilinç gelişmemiştir hem de dil ve sözcük sayısı gelişmemiştir. Günümüzde yaşayan eğitimli ve kültürlü bir insanın günlük yaşamda on bin sözcüğe, bir kitabı anlamak için ise yirmi bin sözcüğe ihtiyaç duyduğunu, insan bilinci ayrıntılarına eklediğimizde, yazılı kültürün bilinci geliştiren temel araç olduğu kesinleşecektir. Bu verilerle ölü dillerden siyasal veya felsefi bilince kadar ya da asimilasyon mekanizmalarının nasıl geliştiği üzerine sağlıklı sonuçlar çıkarmak mümkün olacaktır. Şimdi çıkarılması gereken temel sonuç ise şudur. Yazısız Alevi Zazalar, Doğu Hint-Avrupa dillerinden İrani aileden olan Kürtçeyle akraba olması, bu iki dil halkının aynı ulusa ait olacakları sonucunu hiçbir zaman yaratmayacaktır. Diğer bir başka sonuç ise dil ile iktidar arasındaki ilişkiyi anlatmak için, İslam tarihinden Arapların, Aramiceye karşı giriştiği yasakları aynı dil ailesinde Kürtler ve Zazalar eğitimsiz, okuma yazma bilmediklerinden iktidar tarafından asimilasyona tâbi tutulduklarından, bu sürecin iki yüz ile beş yüz sözcük arasında hızlı gelişeceği sonucunu doğuracaktır. Aynı sonuçlar, Mılan veya Areylilerin Hamidiyeli Kürtler tarafından asimilasyonunda da geçerli olacaktır. Şimdi bu sonuçları biraz daha objektifleştirmek gerekir. Hamidiyeliler, Kürtlerdir. Dersimliler, Zazadır. Mılanlı baytar Nuri'nin babası mılla İbrahim, annesi Ağuçan'lıdır.[1148] Bu aile Hamidiye alaylarından sonra Ermeni köyü Surp Ohan'a yerleşir ve adı Sorpiyan olur. Amcası, dayısı gibi yakın akrabaları, bu çerçevede ve kısa sürede 250 ila 500 arasında sözcükle Kürtlerin dilini öğreneceklerinden hiç kimsenin şüphesi olmaması gerekir.

Hatıratlarında anlattığı Dersim-Samsun-Zonguldak-İstanbul yolculuğundan sonraki İstanbul'da Dersim'den okuyan bir tek kendisinin, 150 kadar Kürt öğrenciye karşılık birkaç bin Ermeni öğrencinin okuduğunu anlatır.[1149] 1912 yılında İstanbul'da kurulan Kürdistan Muhibban Cemiyeti'nin sekreteri olur. Bu süreçte Kürtler arasındaki hiçbir örgüt adında Kürdistan ismi gözlenmediğinden, doğru ve gerçek adın Kürt Muhibban Cemiyeti olduğunu düzeltmek gerekir. 1914 yılında ise Erzincan'a gelerek Ermeni katliamlarına katılır. Daha sonra Sivas'a geçer ve burada tehcir adıyla anılan kontrollü katliamlara katılır. 1918 yılları arasında tekrar İstanbul'a geri dönerek veterinerlik eğitimini tamamlar. Bu süreci baytar Nuri'nin anılarındaki şu karşılaştırmadan çıkarmak yeterli olacaktır.

Bu maksatla Rus istilası esnasında Ermeni mezalim ve cinayetinden kurtulmak için Diyarbekir üzerinden Halep ve Adana tarikiyle Konya'ya ve Erzurum-Erzincan'dan Sivas'a iltica etmiş olan zavallı Kürt muhacirlerinin gösterdikleri manzara, Ermeni tehcirinden az sefilane değildi.[1150]

1147 https://sz-magazin.sueddeutsche.de/leben-und-gesellschaft/wir-muessen-reden-77405
https://www.telefontraining-claudiafischer.de/wie-viele-woerter/

1148 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S. 16

1149 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.34-35

1150 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.66

Ruslar tarafından istilası sıralarında Ermeniler tarafından oralarda sakin olan Kürtlerden öldürülen ve miktarı 1,5 milyonu mütacaviz olan kitalden bir nebze olsun bahs etmediler.[1151]

Birinci dünya savaşı yıllarında Osmanlı Kürt nüfusundan 1,5 milyon Kürt'ün öldüğünü veya öldürüldüğü düşünüldüğünde, Baytar Nuri'nin anlattığı temelsiz suçlamaları, I. Dünya savaşında Ermeniler ve Hristiyan halklar dışında ikinci bir soykırımın olduğuna dair her hangi bir kayıt olmadığından yalan çıkacaktır. Bu süreçten günümüze değin Kürtlerin soykırıma uğradığına dair herhangi bir iddia veya hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Osmanlı tarihini ve halklarını tanıyan Bayan Holmes, gördüğü göçleri şu resimlerle anlatır.

Bir gece, ismini öğrenemediğim bir kentten yavaşça geçerken, yıldızların altında birbirlerine sokulmuş büyük bir göçmen kitlesine rastladım. Bunlar Ermeni değil, Kürt'tü. Onlar da Hıristiyanlar gibi göçe zorlanmıştı. Van-Bitlis bölgesinde Rusların ve Ermenilerin ilerlemesiyle Türkler, onların da ayaklananlara katılıp kentlilerine karşı savaşmalarından korkarak, onları zarar veremeyecekleri bir yere göndermişler.[1152]

Kürtler hakkında kayıtlara geçen bu örneklere rağmen, bu tarihe dair anlatılan Ermeni soykırımıyla eşdeğer soykırım yaratma çabaları, aslında Türk milliyetçiliği gölgesinde gelişmiş Ermeni karşıtı çarpıtmalardır. Rus işgali döneminde Erzincan bölgesindeki durumu anlatan Rus generali, açık açık Ermenilerden Türklere karşı saldırıları nadir örneklerle anlatır. Dahası bu sürece kadar özellikle Hamidiye alaylarının yaptığı katliamlarda yüzbinlerce Ermeni öldürülür, kaçırılır, tecavüze ve din değiştirmeyi yaşar.

Şimdi bu gerçekler ışığında I. Dünya savaşı yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşında Ermenilerin de intikam eylemleri olacağını üzerine biraz düşünmek gerekir. Psikolojik dinamikleri aynı olmasına rağmen, olanları aynılaştırmadan birçoklarının yakın tarihten bildiği sol ve sağ arasındaki çatışma sürecinden örnekler vermek gerekir. A örgütünden falanca kişi, b örgütünden falanca kişiyi, tuzak kurarak ve gizli bir şekilde öldürür. Ertesi günden itibaren bu olay üzerine yazılan bütün içeriklerde, yoldaş veya ülküdaş, intikamını alacağız sözleri verilir. Gerçekten de bu sözlerin büyük bir bölümü tutulur. Şimdi bahsedilen olaylar, aynı ulus veya aynı köken inançlı insanlar arasında olur. Değişen bir şey vardır, o da, çakma politik bilinçle, bir sağcı diğeri solcu, bir sosyal faşist, diğeri Maocu faşist sıfatlını almıştır.

Dersimliler yalınız Ermenilerden kız alırlar ve başka ırklardan kız almayı ve aile teşkil etmeyi asla tecviz etmezler.[1153]

Bu içerikler, erkek egemenlik açısından Ermenilere yapılmış basit bir saldırıdır. Önce Dersim konusunda iki farklı etnik kökenleriyle karşılaştırmak gerekir.

1151 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.67

1152 Mary Caroline Holmes: Urfa'da Ermeni Yetimhanesi, (1919-1921) İstanbul: Yaba Yayınları 2005, S.14

1153 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.38

Birincisi Antranik Yeritsyan'ın yazdığı Dersim Seyahatnamesi'dir, ikincisi ise kendisi tarafından Dersim'i Kürtleştirmek amacıyla yazılan Kürdistan Tarihinde Dersim isimli kitaptır. İki toplum arasında birliktelikler, kültürel temellere göre değerlendirilmek zorundadır. Bu çerçevede tek taraflı Dersimlilerin Ermenilerden kız aldıkları söylemleri, Dersimlilerin Ermenilere kız vermedikleri olasılığını dahi düşünmeyen gerici bir üründür. Bu açıklamalardan sonra Baytarın açıklamalarının soykırım ganimeti çocukları kast ettiği kendiliğinden açıklanmaktadır. Antranik, Dersimli Alevi Zazaları ne Mirakyan Ermenilerinden ne de Ortodoks Ermenilerden farklı görür. Buna rağmen özellikle Antranik verileri dikkate alındığında, ki alınmak zorundadır, Dersim'de Kızılbaşlarla Ermeniler arasında Baytar'ın ballandırdığı sorunsuz ilişkiler değil, sorunlar da vardır. Antranik seyahatnamesinde, kiliselerden değerli veya Ermenilerin kutsal kabul ettikleri eşyaları çalmak, yol kesmek, soygunculuk yapmak gibi çok örnek vardır.[1154] Ağır İslam baskısı altında yaşayan Dersimli halklar arasında herhangi bir sorun olmadığını söylemek, tarihsel gerçekleri anlatmak isteyenin balık baştan kokar yalanı gibidir. Bu şekilde yakınlaştıma babında baytar Nuri'nin Antranik tarafından da anlatılan Dersim bölgesinde Ermenilerle Alevileri Zazaca ve Ermenice dili yakınlaştırmalarını da Kürtlere indirgemesi, Hamidiye ve Kürtleri aklama amaçlıdır.[1155] Bir bölgedeki diller arasında tarihin bütün dönemlerinde sözcük alışverişi olmuştur. Hiçbir tarihçi, bu ilişkileri, hiçbir tarihçi Kürt-Ermeni ilişkilerine genel sembol yaratamaz. Öyle ki Dersim bölgesinde gelenekleşmiş olan zor kullanarak kız kaçırma gerçeği ile bu söylemleri değerlendirdiğimizde, anlatılan resimlerde zorla ve tek taraflı kız kaçırmaların yaygınlığı gözlenecektir. Diğer taraftan tarihsel sarhoşluğuyla söylenmiş bu yalanları, sadece Ermenilerde sadece kız çocuğu doğum oranlarından dolayı fazla kalanların Dersimli erkeklere düştüğü yalanları da anlamsızlaşacaktır. Hatıralarını yazdığı bir diğer kitabında aktif olarak Osmanlı sürecinden kalan dilbilinçle Vilayet-i Şarkiye'de Kürtlerin Ermenilere mezalim yaptıklarını, Ermeni arazilerinin zapt ettiklerini anlatırken, bu sorunla askeri öğrenciyken kendilerinin de sonuçlarını anlatmadığı tahkikatlar yaptıklarını anlatır.[1156]

Bu şekilde gerçekliği saf olmayan tarihsel gerçekleri, gerçeklerle saflaştırarak anlatmak gerekir. Tarihi, bir kartopundan oluşmuş çığla şekillendirmek için, çığın öncesi ve sonrasını gerçekçi anlatmak gerekir. Kürt tarihinde bu çığın adının felaket olarak adlandırılması gerekir. Soruna milliyetçilik açısından baktığımızda önce Müslüman Osman toplumunda Arap milliyetçiliğiyle Keldani milliyetçiliğinin farklı olacağını görmek gerekir. Bu şekilde kültürel köken açısından Ermeni milliyetçiliği, Kürt milliyetçiliğinden çok farklı gelişecektir.

1154 Antranik Yeritsyan, Dersim Seyahatnamesi, İstanbul: Aras Yayıncılık 2017, S.121, 151-152, 159

1155 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.38-39

1156 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.37, 39

Mektepte teneffüshaneden dershaneye girdiğimizde, dershane büyük siyah tahtasına tebeşirle pek büyük yazılarla "Ne Mutlu Türküm Diyene!" , "Yaşasın Türk!" yazılmış olduğunu görmekte idik.[1157] *Bu vaziyet karşısında biz de teneffüs saatleri arasında dershaneye girerek aynı tahtaya "Yaşasın Kürt ve Kürdistan!", "Ne mutlu ben Kürdüm diyene!" yazılarını yazmağa mecbur olmuştuk.*[1158]

Bu söylemler, Mehmet Nuri'nin öğrencilik yılları nida ve sloganları değildir. İkinci bir gerçek ise, onun İttihat ve Terakki ideolojisiyle önce Osmanlı sahnesinde dans ettiğini ve katliamlara aktif olarak katıldığını, soykırım sonrasında da Kürdistan kavramının peşinden gittiğini söylemek gerekir. Soykırıma katılan Nuri Dersimi, daha sonraki süreçte vali Ali Cemal Bardakçı'ya Elazığ'a çağırdığı Dersim aşiret reisleri baytar Nuri'nin Holpenk'teki *(Xolfenk)* Ermeni Manastırı'yla beraberinde çok büyük arazi isteği iletilir ve kabul görür.[1159] Dersimi, bu ganimet hediyesinde sesini fazla çıkarmadan Mustafa Kemal'in emrine ve aşiretlerin İskân Kanununa uygun bir şekilde bana bir çiftlik veriliyor diye anlatır. Aynı olaydan ikinci kez bu çiftliğin nerede olduğu gibi sorulara yanıt vermediğinden yine iskân kanunu çerçevesinde yine anlatır.[1160] Bu olaylardan habersiz ve çiftliğin nerede olduğundan bahsetmez.[1161] Onun söylediği yalanın kuyruklusu, *Seyit Rıza'nın Elaziz'e gelmesi için Ali Cemal durmadan ısrar ediyordu, ben de, mümkün olmadığını bildiriyordum ve olaylardan Seyit Rıza'yı günü gününe haberdar ediyordum* örnekleridir.[1162] Elazığ'da Cemal Bardakçı'nın yanında çiftlik dilenciliği yapan bir adamın hangi olanak ve teknik şartlar dâhilinde günü gününe Seyit Rıza'yı gelişmelerden haberdar ettiği klasik yalanlardır. Dikkat edilmesi gereken bir başka sorun ise, yağmalamalara rağmen, bir Ermeni manastırının hem sağlam, hem de değerli bir yapı ve onu çevreleyen toprakların da verimli tarım arazileri olacağı gerçeğidir. Şimdi bu paylaşımlarda herkes kaç tane Ermeni kesip doğradığını açıklamak ve katliam rekabeti yaratmak zorundadır. Efendilerinden ganimet payı alan barbarlar, içtikleri, akıttıkları kanın değeri kadar ganimet alacaklardır. Bu gelenek barbarlar tarihinde kutsal bir yasadır. Bu ayrıntı analizinde de baytar Nuri'nin notu kötü ve bütünüyle katliamcı olduğunu açığa çıkarmaktadır. Ermeni soykırımı ve daha sonra Dersim soykırımında işbirlikçilik yapanların cezası, kötüdür. Nedeni ise, dostunu ihbar edenler, düşmanını zahter ihbar eder mantığıdır.

Buradaki içerik karşılaştırmalarından, Karerli Mehmet'in doğru bilgiler verdiği, Mehmet Nuri'nin de gerçekleri çarpıttığı aşikârdır. Hayatını anlattığı ese-

---

1157 Daha önce de belirtildiği gibi Ne mutlu Türküm diyene, sözünde geçmişi şimdileştirme eğilimi görülmektedir.

1158 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.32

1159 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.335

1160 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.136

1161 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.192

1162 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.192

rinde Seyit Rıza'yı hiçbir yere sığdıramayan Dersimi, bu ziyarette Elazığ Merkez'deki Ermenilere ait Sursuri mahallesinde Seyit Rıza'ya taahhüt edilen çiftliğin de kendisine verilmesi istemi, vali tarafından kabul görmemiştir.[1163]

Nuri Dersimi, 1934-1935 yılları arası kendisine iskanen tahsis edilmiş araziyi, Holpenk Manastırı'nı 4.500 TL mukabilinde Dersim mebusu Hasan Hayri beyin amcazadesi emekli jandarma binbaşısı Niyazi Alp'a noter senediyle satar. Parasını alır almaz da Elâziz'i terk ederek sırra kadem basar.[1164]

Karerli Mehmet efendinin anılarında bu kez 1925 yılında idam edilen Dersim mebusu Hasan Hayri'nin (Kanko) gibi amcazadesinin de binbaşı rütbesiyle Hamidiye kökenli olduğunu görmekteyiz.[1165] İkinci gerçekçi spekülatif ayrıntı ise, Baytarın bu bölgede bir askeri hareket yapılacağını bildiğini, bu yüzden de ya bölge insanına hiçbir şey söylemeden kaçtığı veya söylemiş olması hâlinde bölge halkı arasında panik veya askeri hazırlığa karşı koyma olasılıklarından birinin yaşanacağını bildiğidir.[1166]

Bu gerçekler, Dersim tarihini inceleyen birçok kaynakta objektif incelenmediği gibi, biraz önce soykırıma bağlı anlatılan tarihsel acı gerçeklerin aşağıdaki örnekte olduğu gibi anlamsız çarpıtıldığını göstermek gerekir. *Dersim Tarihi*'ni inceleyen her aydın araştırmacının, bu bölgedeki Ermeni halkının kültürel varlığını inkâr etmeme zorunluluğu vardır.

İzzettin Paşa, Seyit Rıza'ya, Alişer ve Baytar Nuri'nin Dersim dışında kalması hususunda ısrar eder. Baytar Nuri, Elazığ Hüseyinik köyündeki Holvenk manastırında ikametgâha tâbi tutulur. Bunun dışındaki teklifleri Seyit Rıza reddeder.[1167]

Baytar Nuri'nin *Holpenk* veya *Holvenk* manastırında kalması tarihsel bir zorunluluk değil, tarihsel ganimetleri sahiplenme mücadelesidir. Dersimi'yi kişilik ve ulusal karakteri paha biçilmez insan olarak veya Türkler tarafından Dersim bölgesinde ikametinin engellendiği şeklinde yansıtmak, tarihsel araştırmanın nasıl yapıldığını bilmeyenler tarafından çarpıtmadan inkâra kadar motifler taşımaktadır. Eğer bir toplumun aydınları, Baytar Nuri'nin Ermeni manastırını ganimet ve mükâfat aldığını ve hangi fiyata kime nasıl sattığı gerçeklerini söyleyemiyorsa, onların tarihine karanlık çökecektir. Baytar etrafındaki gerçekler, sanki soykırım olmamışçasına değerlendirildiğinden, onun Kürdistan adlandırdığı bölgelerde sadece Kürtlerin yaşamadığını kabul etmek dahi, tarihsel gerçeklerle bütünleşme olasılığını yaratacaktır.[1168] Dolayısıyla tituler ulus olmayan bir halk için *yaşasın Kürt ve Kürdistan* sloganlarını yazmak, içeriklerin Türkiye

---

1163 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.335

1164 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.336

1165 http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/sene-1921-kocgiri-isyani-aliser-ve-zarife-1124483/

1166 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.337

1167 Ali Kaya, Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi, İstanbul: Demos Yayınları 2010, S.399-400

1168 Burada Antranik Yeritsyan ile Baytar Nuri kitapları karşılaştırıldığında, Baytar'ın hem içeriklerde aşırı abartı ve yalan yazdığı, hem de Dersim'i gereksiz Kürtleştirme eğilimi belirginleşmektedir.

Cumhuriyeti ideolojisi gölgesinde düşünüldüğü gerçeğini doğrulamaktadır. Çok basit bir şekilde *ne mutlu Türküm diyene* kavramının tarihçesini araştırdığımızda, bu söylemin gerçekten de Mustafa Kemal tarafından 1933 yılında cumhuriyetin onuncu yıl konuşmasında geçtiğini göreceğiz. Bu olayın bir düzmece olduğunu, farklı bir açıdan Ali Fuat Cebesoy'un anılarından okumak gerekir.

Bir gün Makedonyalı yüzbaşı kıta çavuşlarından birini bölük komutanı odasına çağırdı. Müfit'le ben de orada idik. Çavuş sağlam yapılı ve yakışıklı bir Türk delikanlısı idi. Yüzbaşı, gencin onurunu kıracak şekilde azarlamaya başladı. Delikanlıdan çok mensup olduğu ırka hücum ediyordu: Sen, diyordu, nasıl olur da yüce Arap ırkına mensup peygamber efendimizin mübarek soyundan gelen bu çocuklara sert davranır, ağır sözler söylersin? Kendini iyi bil, sen onların ayağına su bile dökemezsin...gibi gittikçe manasızlaşan sözlerle hakaret ediyordu. Sesi yükseldikçe yükseliyordu. Çavuşun yüzündeki ifadeye baktım. Önce bir babaya duyulan saygının samimiyeti okunan çizgiler sertleşmeye, içten gelen bir isyanın ateşleri gözlerinden okunmaya başladı, fakat gerçek itaatin sembolü olan Türk askeri gibi iç duygularını gemlemeye çalıştı. Göz pınarlarından tanelenen yaşlar yanaklarından döküldü.

Dayanamadım.

- Yüzbaşı efendi, susunuz!

diye bağırdım, birden şaşırdı, sözlerinin bizden onay görmesini beklediği anlaşılıyordu.

- Yoksa fena bir şey mi söyledim? dedi. Ben de,

- Evet, çok fena hakaret ettiniz, buna hakkınız yok, bu erlerin bağlı bulunduğu Arap kavmi birçok bakımdan yüce olabilir, fakat senin de benim de Müfit'in de ve çavuşun da mensup olduğumuz ırkın da büyük ve asil bir millet olduğu, asla inkâr edilemez bir gerçektir.

Yüzbaşı başını önüne eğdi, utanmıştı.

Yıllar sonra, bir gün Ankara'da beni de şahit göstererek anlattığı bu gerçek olay karşısında görüşü şu idi: Bu ve buna benzer olaylar, Türk aydınlarının kendi kendisini bilmemesinden ve başka milletlerde şu veya bu sebeple üstünlük olduğunu sanarak, kendini onlardan aşağı görmesinden doğmaktadır. Bu yanlış görüşe son vermek için Türklüğümüzü bütün asaleti ve tarihi ile tanımak ve tanıtmak şarttır. Mustafa Kemal'in, Türk Tarih Kurumu'nu kurmasının en büyük nedeni bu asil düşüncede aranmalıdır. Atatürk, Türk Milleti'nin asaletine, büyüklüğüne bütün Türklerin inanmasını ve bunu iftiharla savunmasını hayatı boyunca amaç edinmiştir, milletine, "Ne mutlu Türküm diyene!" hitabıyla seslendiği zaman, buna varlığı ve içtenliği ile inanmıştı.[1169]

Bu açıklamalardan sonra İttihat ve Terakki üyesi olan ve milliyetçi şiirler yazan Mehmet Emin Yurdakul'un yazdığı *Cenge Giderken* isimli şiirin ilk mısrasında söylenen *Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur* söyleminde, saf ulus milliyetçiliği bulunmamaktadır.

Türklerde milliyetçilikle uluslaşmaya bir başka örnek İsmet İnönü ile Kâzım Karabekir arasında istiklal marşı yazmak amacıyla mektuplarla aralarındaki ilham alışverişi örneklerinde görülmektedir.

1169 Ali Fuat Cebesoy: Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi 1997, C.1, S.126-128

Ya istiklâl ya ölüm[1170]
Vatanım, milletim, sancağım, evim
İstiklâlsiz yoktur yerim
Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
Varlığı fedadır vatan yoluna
Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
Hür yaşar, hür ölür nurlu ümmetiz şiir örneklerinde sadece Türk yılmaz, Türk yılmaz motorik vurguları tekrarlanır.[1171] Bunun nedeni ise gerçekte psikolojik şartlanma yaratma amacıyla yılmış Türkleri gerekçesiz içeriklerle canlandırma amaçlanmaktadır.

Ermeni-Kürt ilişkileri konusunda doğduğu Ağzonik köyü ve çevresindeki Ermeni ve Alevi köyleri arasındaki komşuluk ilişkilerinin, Kürt-Ermeni ilişkileri şeklinde yansıtması hem hatadır hem de birbirinden farklı etno kültürel özelliklere sahip olan Alevi Zaza, Şafii Kürt ve Ermeniler arasında genelleştirme yapılmaktadır. Bu süreçteki Dersim aşiretleri kışın köylerde yerleşik, yazları ise yaylalarda yarı yerleşik durumdadırlar.[1172] Kürtlerde ise yerleşik hayattaki nüfusun azami %10 dolayındaki çok az bir oranın Van, Amida, Bitlis gibi şehirlerde yerleşik hayatta olduğu gözlenmektedir.

Bir Kürt ticaret için uzak bir yere gideceği zaman, ailesinin hukuk ve namusunu komşusu Ermenilerin tahtı nezaret ve vesayatına tevdi eder, Ermeni de aynı itimadı Kürt komşularına ibraz etmekte bulunduğunu ecdatlarımızdan işitir ve anlardık. Birçok Ermenilerin Kürtçe ve Kürtlerin Ermenice konuştuklarına da tesadüf etmekte idik.[1173]

Tarihi şekillendiren en önemli faktör, insanın tarihsel süreci resimlendiren dilbilincidir. Bu yüzden daha önce tarihsel evrelerde Ermeniler ve ticaret konulu içeriklerde, Kürtlerde ticari geleneğin kesinlikle olmadığı, gelişmediğini, Ağzonik köyünden Hozat'a alış- verişe giden ailelerin komşularına göz kulak olması geleneğinin, bütün Kürtler için geçerli kılındığı bir saçmalık anlatılmaktadır. Dersimliler, Kızılbaş'tırlar, Ermeniler Hristiyan'dırlar. Her iki toplumun kültür ve inançları Kürtler arasında hâkim olan Şafii ekolüne göre kaba bir şekilde kâfir ve katli vaciptirler.[1174] Bu ayrışmada Alevi Zazaların Ermenilerden bir seviye daha ağır düşman görüldüğünü belirtmek gerekir.

1915-1916 yıllarında etraf vilayetlerden Dersim'e gerek iltica ve gerekse Dersimliler tarafından kurtarılıp getirilen Ermenilerin sayısı 36.000 olduğunun bizzat şahidiyim. Bu Ermeniler uzun müddet Dersim'de muhafaza edildikten sonra, Rusların Erzincan

---

1170 Türklerdeki Ya İstiklal ya ölüm sloganı, Osmanlı'dan çok önce Yunanlılar kullanmış ve Eleftheria i Thánatos sloganından çalınmıştır.

1171 Kâzım Karabekir, Kürt Meselesi, İstanbul: Emre Yayınları 2004, S.195-196

1172 Captain L. Molyneux-Seel: A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), S.52

1173 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.38-39

1174 Ahmet Hazerfen, Cemal Şener, Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi, İstanbul: Etik Yayınları 2003, S.9, 37; Hagop Şahbazyan, Kürt Ermeni Tarihi, Ankara: Kalan Yayınları 2005, S.96

vilayetini işgalleri sırasında yine Dersimlilerin himayesi altında Rus kuvvetlerine iltihak etmişlerdir. Elaziz valisi Sağır oğlu Sabit, Dersimi Ermenilere bir sığınak telakki ederek, bilhassa Ağzunik mıntıkasını kinaye olarak Paris adıyla adlandırmıştı. Bu Ağzunik mıntıkasında hususi yatakhaneli bir yetimhane dahi tesis edilmişti. Ruslara iltihak etmiyerek Dersim'de kalan Ermeniler, sulhun aklinden sonra kendi istekleriyle Suriye, İstanbul ve Amerika'ya çekilmişlerdir.[1175]

Dersim etnografyasında bilinen aleni gerçeklere göre Ermeniler Dersim'e iltica etmemişlerdir. Aksine Dersim, Ermeniler için vatandır ve bu bölgede tarih boyunca birçok Ermeni yaşamış ve Ermenilere ait başta kiliseler olmak üzere tarihi eser konumunda yüzlerce yapı bulunmaktadır. Elbette bu yapıların büyük bir bölümü Alevi Dersimliler ve devlet tarafında yıkılmış, taşlarıyla, ev, han, kışla gibi mekânlar yapılmıştır. Bu temelde mimari yapılanma açısından yerleşik toplumların kültürel miraslarının, benzer yapısal mirasları olmayan göçerler tarafından yok edildiği gerçeğini Dersim'de gözlemek mümkündür.

Baytar Nuri'nin yaptığı Ağzonik-Paris benzetmesi, ya basit bir yalan veya artifizyel bir yalan kabul edilmek zorundadır. Bu süreçte bölge halkından hiçbir kimsenin Paris'e gitmemesi veya bir köy ile Avrupa'nın eski bir kültür şehrinin karşılaştırılması, sadece onun düzmeceleridir. İkinci ve farklı olan bir başka gerçek de Rusların Erzincan'da işgalci olmalarına rağmen Erzincan, Erzurum, Bitlis, Van, gibi Batı Ermenistan'da yaşayanların da Ruslardan yardım beklemeleri normaldir. Bu ikilemde Dersim aşiretleri Ruslara karşı savaşırlarken, Ermenileri de hedef yapmışlardır. Ermeniler ise Rusların yardımıyla kurtuluş ararlarken, Batı Ermenistan'da yaşayan Ermeniler, Kürtler tarafından katledilmişlerdir. Ermenisizleştirme katliamlarından sonra Kürtler, bu bölgeyi Kürdistan olarak adlandırırlar. Baytar Nuri anılarında yazdığı Kürdistan adı, bu şekilde ortaya çıkmış bir isimdir. Köklerinde Hamidiye ile İttihat ve Terakki ideoloji olduğundan, günümüzdeki gibi, Kuzey, güney ve doğu ve Rojava gibi bölgelere ayrılmış Kürdistan tanımları yoktur. Bu süreçteki Kürdistan, sadece ve sadece Ermenisizleştirilmiş bölgelere sahiplenme amaçlı Kürdistan'dır. Kürtler açısından değerlendirdiğimizde katliamla sömürgeleştirilmiş bir tanımdır.

Baytar Nuri'nin abartarak anlattığı içeriklerden gerçek dışı veya yalan kabul edilmesi gereken bir bölüm, aşağıdaki gibidir. Buradaki Güney Kürdistan kavramı, dönemin tarihsel sürecinde yoktur. Sonradan Güney adı verilen bölgelerde kontrolü elde tutan Bedirhanlar, Osmanlı'daki göçebe Kürtler gibi aktif bir şekilde katliamlara katıldıkları inkâr edilmemesi gereken bir gerçektir.

Dersim bu suretle bilfiil Türk hâkimiyetini üzerinden atmış ve müstakil bir duruma girmişti. Ne yazık ki, öteden beri Türklere kulluk eden bir takım soysuzların, Güney Kürdistan Kürtlerinden teşkil etmiş oldukları Hamidiye alayları, halâ Türk iğfalatına kapılmakta devam ve Kürtlüğün milli menfaatlarına aykırı olarak, kardeş Ermeni gönül-

1175 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.41

lü teşkilatlarına ve Rus ordularına karşı intihar savaşlarına devam etmişlerdi.[1176]

Şu gerçeği unutmamak gerekir. Birincisi, baytar Nuri bu içerikleri 1950 yılı dolaylarında ve kendisinin de dâhil olduğu soykırım gerçeğinden yarım asır sonra yazmıştır. Bu içeriklerin çok sayıda Ermeni'ye vatan olan Suriye topraklarında Halep'te yazıldığını unutmamak gerekir. Baytar Nuri, Suriye-Halep'e geldiği ilk aylarda Ermeni ailelerin yanında kaldığını inkâr etmemektedir.[1177] Dersimi, Hamidiye alaylarının soysuzlardan oluşmuş birlikler olduğunu söylerken, Güney Kürdistanlılar diye adlandırdığı ve 1915 döneminde Güney Kürdistan şeklinde bir tanımın olmadığını unutarak Ermenilere ve Ruslara karşı intihar savaşlarına girişen molla Said birliklerinden hayatlarını intiharla feda edenler vurgusuyla yüceltmektedir. Bu yüzden Güney Kürdistanlılar kavramının, 1950 sonrasında ortaya çıkmış bir kavram olduğunu belirtmek gerekir. Bu sorun çalışmanın ikinci bölümünde temel belgelerle incelecektir. Burada sorun Kürt ve Kürdistan kavramlarını inkârı şeklinde ne bir düşünce ne de bir amaç söz konusudur. Kürtlerde ulus ve Kürdistan kavramı, Ermeni katliamından sonra statik ve belirli bir alanda sınırlı kalmamış, aksine katliam sonrasındaki Ermenisizleştirmeyle etnolojik seyreklikten yararlanılarak yaratılmıştır. Bu tezin somut ispatını, daha sonra bütün ayrıntılarıyla 1918'de Kürtler tarafından çıkarılan Jin dergisinin ilk sayısındaki Kürdistan bölgesinde görmekteyiz.

Jin dergisinin başlangıcı hakkında aradan yüz yıl sonra yapılan yorumlarla değerlendirildiğinde, Kürdistan'ın Osmanlı işgalindeki bölümleri şeklinde geçmişi şimdileştiren, şimdiyi geçmişleştiren eşdeğer mantık gözlenmektedir.[1178] Bu süreçte kurulan sayıları birkaç tane olan tüm Kürt dernekleri, İttihat ve Terakki kağnısının gölgesinde kurulmuş dernekleridir. Bu temelde İttihatçı hareket ne kadar devrimciyse, Kürt Hamidiyeleri veya süvari alayları veya Kürt dernekleri de o kadar devrimcidir. Bu örgütlerin insanlara ve toplumlara yaşattığı gerçekler dikkate alındığında gerek Türki, gerekse Kürdi örgütlerin tümünün, arkayik faşist örgütler olduğunu üzerine basa basa söylemek gerekir. Bu örgütler, Ermenistan'da insan avına çıkmış katillerden meydana gelmiştir. Aradan geçen yüz yıl sonrasında, katliamlar ve talanlardan ders çıkarmayan İslami Kürtler hâlâ *işgal altındaki Kürdistan* adlandırmasıyla hem barbar bir soykırımı hem de bu soykırımla sadece Ermeni halkını değil, bu bölgenin diğer kadim halklarından Asuri ve Rumları Osmanlı-İslam ideolojisiyle vatanlarından koparmışlardır. Ulus ve ulusal bilinci olmayan Kürtlerin bu süreçteki amaçları, bu süreçte şöyle tanımlanmaktadır.

Bizim maksadımız Türklüğe karşı durmak değil, tersine ona destek olmak ve kendimizi tanıtmaktır.[1179]

1176 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.114

1177 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.197

1178 Jin Dergisi (1918-1919), Uppsala: Deng Yayınevi 1985, Cilt 1, S.95

1179 Jin Dergisi (1918-1919), Uppsala: Deng Yayınevi 1985, Cilt 1, S.108

Geniş anlam ve türüyle savaş, geçmişte de günümüzde de insan ve askeri kaynaklar açısından toplum tarafından kabullenmiş bir barbarlıktır. Bu temelde hiçbir halkın savaş şartlarında yaşadıkları sorunlar hümanist çerçeve dışına çıkarılmamalıdır. Baytar Nuri örneğinde olduğu gibi Kürt kaynakları, büyük bir Kürt göçünden bahsederler. Bu sorun, Kürtlerde uluslaşma süreci başlığı altında çalışmanın ikinci cildinde incelenmiştir.

Alişer efendinin beyanatına göre, Murat paşa yalnız Büyük Ermenistan amelini takip eden bir proje teklif etmiş ve Kürdistan muhtariyet ve istiklali hakkında ittifaka girmekten çekinmiş olduğundan, kendisiyle uyuşmak mümkün olamamış ve bu sebeple meyusen Batı Dersim'e çekilmeye mecbur kalmıştır. Murat paşa Doğu Dersim aşiretleri reisleriyle dahi ayrıca anlaşmağa teşebbüs etmiş ve Keçelan aşiretleri reislerinden kayın biraderim Ağabeyi, Abbasan kabilesi reisi Seyit Ali Ağa oğlu Hüseyni, Lolan aşireti reislerinden Mehmet, Ali ve Yusuf ağa oğlu Keko ağayı Kürtlerin mümesih sıfatıyla Erzincan'a davet ederek, Dersimliler adına istişarelere başlanmıştı. Murat paşa bütün harp malzeme ve mühimmatının Ermeni komitesi tarafından temin edilmesi şartıyla Dersim'den kendi kumandası altında mühim savaş kuvvetleri teşkilatlandırılmasını ve derhal müşterek bir Ermenistan Kürdistan istiklali ilan edilerek, devletin idaresinin kendi nüfuzu altında bulunmasını ve bunlara benzer başka ağır şartlar ileri sürdüğü için, bu Kürt heyetiyle de uyuşmak mümkün olmamış ve Kürt heyeti Erzincan'ı terk ederek Dersim'e dönmüştü.[1180]

Dersimi'nin anlattığı bu hikâyelerde, Murat paşa adındaki bir Ermeni devrimcisinin Ermenistan'ın kurtuluş mücadelesindeki tavrı belirgindir. Hamidiye ve Türki ideoloji ile şekillenmiş olan Dersimi, hem Murat paşanın nasıl yalnız bırakıldığını hem de yıkılan Osmanlı'da Kürtler tarafından iktidar boşluğu oluşan ve soykırımla Ermenilerden seyreltilen bölgelerin Kürdistan adlandırılması gözlenmektedir.

Önyargı yaratmadan burada Kars Selim'e yerleşmiş Lolan aşireti hakkında bir gerçeği açıklamak gerekir. Lolanlıların bu kolu, 1915 sürecinde Varto'dan Ermeni avıyla Selim'e kadar gelmişlerdir.[1181] Bu süreçte Dersim aşiretlerinden Çarekan aşireti, bir bütün olarak Pülümürlü Mustafa Paşa isimli aşiret lideriyle birlikte Hamidiye alayları içindedir.[1182]

Vehip paşa fırsattan istifade ederek Dersimlileri Türk görüş noktasına getirmek maksadıyla, Alişer'in Rusya'ya iltihakını mazur gördüğünü ilan ederek, mümailehi Ovacık aşiret reisleriyle birlikte Suşehri ordu merkezine davet ve taltiflerde bulundu, ordu merkezinde göz hapsi altında bulundurduğu Koçkirili Alişan ve Haydar'ı serbest bıraktı. Alişer, Vehip paşanın vaadlerine emniyet etmedi ve Ovacık mıntıkasına dönerek orada kaldı.[1183]

1180 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.115

1181 Lolan'lı İ.T.'nin dedesi hakkında anlatıklarından. Bugün Selim ve çevresinde yaşıyan Lolan aşireti büyükleri, 1915 tehcirinde Ermenileri katletmek amacıyla Varto, Dersim üzerinden Selim'e kadar gelmişler ve burada kalmışlardır.

1182 Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2004, S.77-78

1183 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.115

Burada ise Vahip paşa ile Dersim aşiretleri arasındaki doğrudan ilişki öne çıkarken, Suşehri'nde bir ordu veya Hamidiye merkezinden bahsedilmektedir.

İzol aşireti Kürtlerinden Yüzbaşı Yusuf[1184]

Türk hükûmeti, benim artık Kürt mıntıkalarında bulunmaklığım ve bilhassa Kangal gibi bir Kürt muhitinde aşiretlerle mütemadi temas hâlinde olmaklığımda büyük mahzurlar görmüş ve bu hususta menzil müfettişliği kumandanlığınca orduya verilen bilgi üzerine Giresun mıntıka müfettişliği emrine nakledilmiştim.[1185]

Batı Ermenistan'da Ermeni direnişinde kırılma başlamıştır. Bölge insanı biyolojik bir varlık olduğundan yollarda, dağlarda veya evlerinde köylerinde ölüme mahkûm edilmiştir. Ermenilerden boşalan bu yerlere, başka gezegenlerden canlılar dahi gelemeyeceklerinden bu bölgenin canileri, ganimet kültürüyle bölgenin çok hızlı bir şekilde kürdistanlaştırılmasına başlamıştır.

Ermeniler, Türk kuvvetlerinin hücum hazırlığını öğrenmeleri üzerine, Erzincan'ı tahliye ve güzergâhlarındaki Kürt köylerini yağmaya ve ahaliyi imhaya başlamışlardı. Bu hareket, Kürtleri daha ziyade Türklere yaklaştırmaya sebep olmuştu. Türkler zayıflamış olan ordularını tanzim ederek hücum hazırlığına başlamışlar ve Palu mıntıkasında bulunan dokuzuncu kolordu kumandanı Ali İhsan paşa, Hasan Lütfi adındaki bir binbaşıyı Doğu ve Halit adında diğer bir subayı dahi Batı Dersim mıntıkalarına göndermişti. Bunlar Dersimlilerin ruhi ahvalinden faydalanarak ve para vererek harbe iştirak etmek üzere mahallinde teşkilat yapmışlardı. Erzincan ve Erzurum mıntıkalarını kurtarmak ve Kara Kâzım paşa ordusuna piştar olmak maksadıyla Dersimlilerden mühim kuvvetler seferber edilmişti.[1186]

Bu soykırımın doğasında bulunan ama özellikle Kürt tarihi tarafından sürekli gizlenen veya kendilerine onur yongaları biçtiren yalanların akıcılığını görmek için yukarıdaki anlatıları analiz etmek yeterli olacaktır. Nuri Dersimi'nin anlattığı bu ayrıntılar biraz daha somutlaştırıldığında, yukarıda Binbaşı Doğu ve kurmaylık yapan Halit isimli subaylar, Seyit Rıza önderliğindeki Dersim Hozat bölgesindeki Hamidiye alaylarını eğitirler. Bu döngüye aşiret orduları kökenli Kör Halil paşa isimli bir başka ismi de ekleyebiliriz.[1187] Hamidiye alaylarıyla birlikte Kürtler, hiçbir zaman Ermeni dostu olmadıkları gibi, içinde yer aldıkları ilk tarihi askeri örgütlenmeleri, Ermenilerin çabası olmadan Osmanlı saflarında Ermenilere karşı mücadeleyle başlamıştır.[1188] Baytar Nuri'nin gerek anılarında gerekse Dersim'i Kürdistan parçası yaptığı diğer eserinde Cemal paşanın hatıratlarından aktarmaları tarihsel gerçeklik olarak sunduğunu göreceğiz.

Gerek bizzat gördüğüm ve gerekse bazı Kürt zabiti vasıtasıyla yaptığım tetkikat neticesinde ve gerekse bazı Türk erkânı harbiye dairelerinin dosyalarına vukufum ve aldığım

---

1184 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.116

1185 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.116

1186 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.117-118

1187 Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2004, S.263

1188 Hans-Lukas Kieser, Iskalanmış Barış, İstanbul: İletşim Yayınları 2005, S.245

malumat üzerine ve hassaten Cemal Paşa'nın hatıratında açıklanan yazı ve istatistikler mucibince harbin başlangıcı olan 1914 senesinden 1919 senesi nihayetine kadar Kürdistan'da vaki olan zaiyet ekseriyeti azimesi Kürtlerden olmak üzere 1,5 milyonu mutacavizdir ki bu zaiyatın ekserisi Ermeniler tarafından bilfiil ika edilmiş olan cinayetlerden ve katliamlardan ileri geldiği kati surette tahakkuk etmişti. Ermeni-Kürt meselesinin evvelki devirlerinden bahs etmek üzere tarihin olaylarına tekrar icrai nazar edelim.[1189]

Dersimi'nin anlattığı bu içeriklerden özellikle bilgi kaynağı olarak yansıttığı Ahmet Cemal paşanın *Hatıralar* kitabından sadece Ermeni sorunu başlığı altındaki içerikleri okuduğundan ziyade, İttihat ve Terakki'nin Ermeni politikasından bilmektedir. Bu iki hatırat arasındaki nicelik açısından tek ortak bilgi, umumi meclisin 140 azadan oluştuğu, bunlardan 120'sinin millet tarafından seçildiği açıklamalarıdır.[1190] Cemal paşa Ermenilerin Kürtlerin zülmü altında yaşadıklarını anılarında doğrudan veya dolaylı olarak birkaç kez vurgular.[1191] İkincisi Cemal paşa, Ermeni, Asuri katliamlarında önemli rol oynamış bir isimdir. Öyle ki bu sorunları anlatırken sadece günümüz Türkiye coğrafyasıyla sınırlı kalma zorunluluğu, bu insanların özellikle Suriye'de gerçekleştirdikleri katliamlar, bu içeriklere dâhil edilmemiştir. Analizlere şu ayrıntıları da eklemek gerekir. Cemal paşa, katil ve soykırımın mimarlarından olmasına rağmen Ermeniler hakkındaki gözlemlerinde baytar Nuri'den daha açıktır. Baytar Nuri ise, alt sınıf karakterli duyduğu masallarla Dersimlilere yalan tarih yazmıştır ve bu tarih, hem Dersimlilerin Kürtleştirilmesinde önemli rol oynamıştır, hem de tarihten uzak masalların Dersim gerçeğine dönüştürülmesini sağlamıştır.

Biz, Ermenileri ve özellikle onların ihtilalcilerini Rumlardan ve Bulgarlardan daha fazla severiz. Çünkü onlar diğer iki unsurdan daha fazla mert ve kahramandırlar. İkiyüzlülük bilmezler. Dostluklarına sadık, düşmanlıklarına kavidirler.[1192]

Bu ifadeler dışında Türk ve Kürtlerin Ermenilere kardeş olduğu nidaları, Nuri Dersimi'nin ilham kaynağıdır.[1193] Kürt olduğunu söyleyen Nuri Dersimi anılarını yazdığı kitabını, birçokları tarafından gerekçesiz bir şekilde belki de kabul edilmeyecek ve kolay bir rastlantı olmayacak şekilde Cemal Paşa'dan etkilenerek isimlendirmiştir.

Bu şekildeki klasik Ermeni düşmanlığının temelinde, Nuri Dersimi'nin gittiği okullardaki Ermeni düşmanlığı eğitimi vardır ve 1950 sonrasında yazdığı hatıralarında derin izleri kalır. Dersimi, 1863 Tanzimat'la birlikte Osmanlı mebusu hakkındaki verileri de dönemin eğitimi ve bilincini yansıtan eksik ve hatalar

---

1189 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.49; Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2006, S.368

1190 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.49; Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2006, S.365

1191 Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2006, S.363, 388, 405-406

1192 Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2006,S.361

1193 Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2006, S.366-367

barındırır.[1194] Eksik veya hatalı bilince sahip insan, elbette ideolojik sorunları yaratacak obsesyonlu varlıktır.

II. Abdülhamid'in Ayastefanos antlaşması sonrasındaki Osmanlı Ermeni politikasından anılarını anlatır.[1195] 1852 ve 1867 yıllarında yaşanan Zeytun'daki Ermeni isyanları, Kürtlere karşı isyanmış gibi gösterirken, nedenine Osmanlı'nın Müslüman olmayanlardan aldığı ağır cizye, haraç gibi vergiler hâkimdir.[1196] Nuri Dersim veya Osmanlı tarihi bu gerçeklerden habersiz olduğu gibi, Daşnak ve Hınçak Partileri hakkında verdiği bilgiler de hatalı klasik Osmanlı söylemleridir.[1197] Bu insanların ait oldukları aşiret veya düzenli ordu kökenleri konusunda kolay ayrıntılı açıklamalar yapıldığında, Dersim bölgesindeki Hamidiye alaylıları yoğunluğu somutlaşacaktır. Düzenli ordulara eğitilerek seçilen insanlarda geçmişten günümüzde kadar sağlık kontrolleri, eğitim alma yetenekleri gibi nicelikler eklendiğinde, bölgedeki askeri birliklerin kökenleri açığa çıkacaktır. İnsanlarda görülen ve bilinen görme bozukları veya şaşılık gibi engeller, özellikle Kürtler arasında bu insanın kör lakabıyla adlandırılmasına neden olacaktır. Bu yüzden de bu tür görme sorunları olanların düzenli ordulara alınmayacakları anlaşılacaktır. Kör Halil paşa, Kör Hüseyin paşa gibi isimlendirmeler, bir taraftan alaylı insanların askeri konumlarını açıklarken, diğer taraftan da kullandıkları lakaplarla düzenli ordu kökenli olmadıklarını açıklamaktadır. Kör Hüseyin'e bizzat II. Abdülhamid tarafından katliamlar için miralay rütbesi verilir.[1198] Erzincan'daki katliamlara katıldığından dolayı bizzat halife Sultan Vahidettin isteğiyle Seyit Rıza'ya Dersim generali unvanı verildiği anlatılırken, aslında bu ayrıntıların sadece bir gerçeği gösterdiğine değer vermek gerekir.[1199] Bu da Dersim'de Hamidiye alayları sonrasında kurulan Alevi yerel milislerinin de, Hamidiye alaylı oldukları gerçeğidir. Ahmet Kahraman, Faik Bulut gibi iki yazar, baytar Nuri'nin militarist zihniyetle atıp tutumadan uydurduğu bu yalanları kültürleştirirler.[1200] Dersimli bir baytarın uydurmalarına tepki göstermemek veya *"yaw Dersimlilerin de generali var"* militarist üstünlüğünü köylü mantığıyla ulu orta kullanmak, Dersimlilerin kendi kalelerine doksan'a attıkları goldür. Bu tür gereksiz yalanları dışardan duyanlar, *"Madem generaliniz var, demek ki sizin de ordunuz veya militarist gelenekleriniz var"* gibi yorumlar yapar. Dersim generali meselesinde söylenmesi

---

1194 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.49

1195 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.50

1196 Yuriy Aşatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, İstanbul: Bilgi Yayınevi 1974, S.35; Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.50

1197 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.51; Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2006, S.370-371

1198 Abdulkadir Badıllı, Mufassal Tarihçe-i Hayat, İstanbul 1998, C.1, S.693-694

1199 Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2004, S.262-266; Kahraman Aytaç, Halk Anılarına Göre Dersim, Ankara: Kalan Yayınları 2002; Hüseyin Aygün: Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, Ankara: Dipnot Yayınları 2009, S.28

1200 Faik Bulut, Dersim Raporları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2005, S.26, 27, 80, 302

gereken ilk sonuç da, ne yazık ki bu yalanları doğuran ve büyüten Mehmet Bayrak, Ahmet Kahraman ve Faik Bulut üçlüsünden hiç biri, zerre kadar Dersimli değildir. Dersimli olmak, marifet değildir. Onlar da diğer tüm insanlar gibi, insanüstü olmayan insanlardır. Bu konunun başında Mehmet Bayrak'ın Baytar Nuri'nin hatıratlarında yaptığı çarpıtmalara değinilmişti. Şimdi bu konuyu somutlaştırmak gerekir. Nuri Dersimi, Hatıratım isimli kitabın ilk baskısında Dersim generali sözcüğü yoktur. Mehmet Bayrak'ın, içerikleri değiştirdiği bir başka baskıda Dersim generali rütbesi, 28 Haziran 1987 tarihli Nokta Dergisi'nde yayınlanan ve 30 Temmuz 1937 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı şahsına yazılmış bir mektup vardır. Nokta dergisinin malum kurmaylarının, bu mektubu nereden aldıklarını Mehmet Bayrak sorgulamalıdır.[1201] Ayrıca baytar Nuri'nin Seyit Rıza adına 30 Temmuz 1937 tarihinde Uluslar Kuruluna yazdığı bu mektupta, Seyit Rıza *Dersim Başkumandanı* rütbesiyle adlandırılır. Seyit Rıza'nın Dersim Başkumandan rütbesinden Dersim generali rütbesine nasıl düşürüldüğünü, demagoji yapmadan bu yalanı uyduranların açıklaması gerekir. Bu mektubun Seyit Rıza adına Baytar Nuri'nin yazdığı olasılığını Faik Bulut'ta kabul etmesine rağmen bu uyduruk sıfatı defalarca kullanmayı ihmal etmez.[1202] Demek ki bu insanların bilincinde general seviciliği var. Hatıra anılarının ilk baskısında böyle bir mektubun olmayışının olası nedenlerinden biri de, baytar Nuri'nin Dersim soykırımından yıllar sonra ve ölüme gitmeden önce yazdığı anılarına, belgeli olduğu için yalanlarını beyan etmeme seçeneğini iyimser olarak düşünmek gerekir.

Buna olası gerçeğe rağmen Baytar Nuri'nin bırakıp kaçarak terk ettiği bu insanları, acı gelecek bekler. O, Suriye'de bulduğu tercümanlarla sağa sola dışişleri bakanlığı, Kürdistan hükümeti gibi kurumları uydurarak yazar.

Sanırım bu konuda söylenenlere eklenecek tek şeyin, susmak olduğudur.

Seyit Rıza, Dersim aşiretleriyle Hamidiye arasındaki bağlarına ilişkin dikkate alınması gereken açıklamalardan biri de Kâzım Karabekir'e aittir. Dersim katliamı sonrasında yazdığı, ön ve son yargılarla dolu kitapta Seyit Rıza hakkında küfürlü tarzla şunları söyler.

Bu adam Ruslara dehalet etmiş ve Rusların büyüklüğüne kâni olmuş ve Hükûmet-i Osmaniye'ye aleyhdâr bir ***hınzırdır.***[1203] *Ermeniler ile muhaberesi, eşkıyalığı, edepsizliği ve nihayet tezviratı olmakla beraber Hozat'ı müdafaa ve hükûmet lehine hareket etmek gibi hizmetleri de vardır.*[1204]

Dengesiz harekete sahip bir terazi üzerindeki görüşlerde Seyit Rıza, 1915 sürecinde tartışılmayacak açıklıkla Ermenilere karşı savaşır. Ermenice *Yerznka* olan Erzincan'da yaşanan savaşa dair bir Kürt araştırmacının çizdiği sözlü resimde ayrıntılar anlatılır.

1201 Nuri Dersimi, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Ankara: Öz-Ge Yayınları 1992, S.259

1202 Faik Bulut, Dersim Raporları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2005, S.26-27

1203 Domuz adını verdiği bir insana general kıyafeti giydiren, aslında hınzırın ta kendisidir.

1204 Kâzım Karabekir, Kürt Meselesi, İstanbul: Emre Yayınları 2004, S.83, 95

Dersimlilerin aldığı tutsaklar arasında, Seyid Rıza'nın dostu Ermeni komutan Bogos Paşa da bulunuyordu ve ağır yaralıydı. Bogos Paşa, ölmeden önce Seyid Rıza'yı görmek istediğini söylüyordu. Seyid, yaralının yanına gidiyor, moral vermek için şakalaşıyordu. Bunun üzerine Bogos şöyle diyor: Seyid Rıza, boşuna bana moral vermeye çalışma. Aldığım yara öldürücü. Bunu sen de biliyorsun. Seni yaramı görmen için çağırmadım. Kirvem, yüzüne söylemek istediğim bir sözüm var: Yanlış yaptın. Bize yapılanlar yarın siz Kürdlerin de başına gelecektir. Söylemek istediğim buydu. Sözümü unutma. Siz de sıranızı bekleyeceksiniz.[1205]

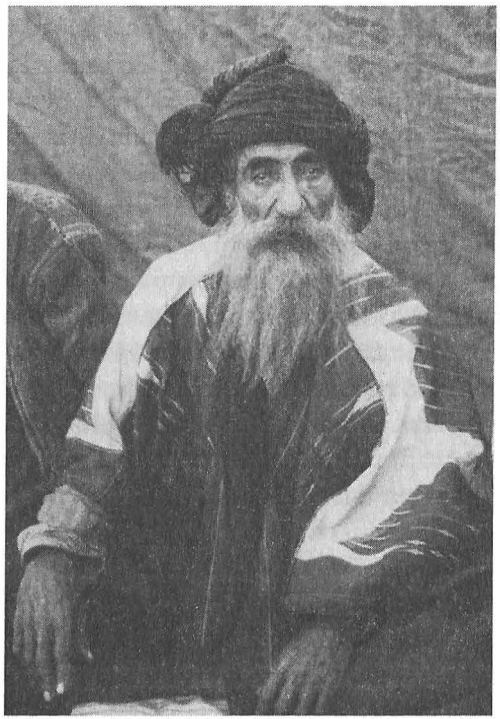
Burada çarpıtılarak anlaşılmaz hâle getirilen bazı konulara özellikle eleştirerek değinmek gerekir. Kâzım Karabekir'le aynı saflarda olan Seyid Rıza ve yoldaşları, Yerznka'ya saldırırlar. Bu süreçte şehirde var olan şartlarda sovyetik bir düzen oluşturulmuştur. Baytar Nuri ve Seyid Rıza'nın dâhil olduğu Türk tarafı, bu savaşı kazanır. Önce Boğos paşanın Seyid Rıza'yı son defa görüp konuşmasını normal kabul edelim. Fakat biraz önce birbirlerine karşı savaşan ve sonuçta birçoklarının katledildiği bu ortamda, nasıl olur da Seyid Rıza'nın Boğas Paşa'ya moral amaçlı şaka yaptığı şeklindeki saçmalıkların tarihleştirmesi cüreti gösteriliyor? İkincisi Seyit Rıza'nın kendisine kirvem diyen bir insana Kâzım Karabekir'le saldırması gerçeğinde kirvelik kültürünün ne değeri kalmıştır diye sormak gerekir. Artifizyel bir hikâye oluşturmadan önce, bu tarihi kültürel açıdan ve insan davranışlarıyla iyi öğrenmek gerekir. Bu tür hikâyeler, obsesif suçluluk bilincine sıkıştırılmış saçmalıklardır. Taraflar, bellidir. O vakitlerde Türklerin saflarında olan Dersimli Kızılbaş aydınlar, bu gün de Kürtlerin saflarındadırlar ve Dersim'den Tunceli'ye geçiş sürecinin kuvvetlerindedir. Bu yüzden basit romancılıkla, tarihsel gerçekleri çarpıtmamaya özen göstermek gerekir.

Dersimlilerin esir aldığı tutsaklar arasında Seyit Rıza'nın tanıdığı Ermeni komutan Bogos paşanın olması, Dersimlilerin Erzincan'da Ermenilere karşı haksız bir savaş yürüttüklerini göstermektedir ve bunun da kirvem hitaplarıyla yumuşatılmasının bir anlamı olmayacaktır. Bogos paşanın Seyit Rıza'ya kirvem hitabı ise, bu gerçeğin insani açıdan en vahim yanıdır. Yine Bogos paşanın bu savaşı kaybeden Ermenilerden sonra sıranın Alevi Zazalara geleceğini söylemesi, bu sürecin iki farklı insan tipini göstermektedir. Birincisi Seyit Rıza'dır. Bir an Dersim'i bütünüyle Alevi Zazaların memleketi kabul ederek, Seyit Rıza'nın Erzincan'da Ermenilere karşı savaşa katılması, bu savaşın Seyit Rıza açısından bir ganimet ve katliam savaşına dönüştüğünü göstermektedir. Bu süreçte öncelikle Seyit Rıza'yı Ermenilere karşı savaşta Hamidiye ruhuyla şekillendiren iki kişiden birinin Cibranlı Halit, ikincisinin ise Dersimi Nuri olduğunu, her ikisinin de Türklerle ilişkiler açısından Seyit Rıza'dan daha bilinçli ve gönüllü olduklarını bilmek gerekir. Burada Ermenilerle savaş konusu sadece Seyit Rıza'nın kendi inisiyatifinde mi, yoksa birilerin akli teşvikiyle bu savaşa girdiği sorusu

1205 Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları, İstanbul: Evrensel Basım Yayın 2004, S.265-266

önemlidir. Bu sorunun yanıtı da son anlarını yaşayan yaralı Bogos paşanın Seyit Rıza'ya hitabında yakınlık, komşuluk vurgusundaki Yahudilik kökenli kirvelik inancındadır.

Seyit Rıza önderliğindeki Dersimlilerin, Osmanlı'ya, Hamidiye'ye ve Ermenilere olan yakınlığı, yine Dersim'in karanlık tarihinde sürekli Nuri Dersimi tarafından yapılmaktadır. Bu konuda verilen derli toplu bir örnekte, Nuri Dersimi'nin kendi Hamidiye kökeni gizlenerek tarihsel suçun Seyit Rıza'nın üzerine atıldığı gözlenmektedir. Bu davranışlar, bir insanın benlik tarihindeki tipik örneklerdir. Nuri Dersimi, bahsedilen olayları, Ermeni katliamı ve ardından yaşanan Dersim katliamından sonra, Ermenileri ve Dersimlileri aynı kurban paydasına indirgeyerek, kendisini de kararmış geçmişin tarihsel dili olarak yansıtmaktadır. Bu kurguların ilki yaşanmış tarihin somut resmidir.

Dersimlilerden bir kısmı, artık Rus ordularının çekilmiş olduğunu ve Ermeni kuvvetlerinin dahi yalnız kaldıkları için mağlup olacaklarını hesap ederek ve Türk hükümetine karşı evvelce yaptıkları isyanları unutturmak için ona hoş görünmek lazım geldiğini düşünerek ve bolca verilen maaşlara kapılarak milis kaydolunuyorlardı. Seit Rıza ise, bu harekete kâtiyien razı olmuyor ve akıbetin tehlikesini düşünerek, Kürtlerin bu hengâmede tarafsız kalmalarını arzu ediyordu, Dersim'in *birçok aşiretleri Seit Rıza'nın bu fikrini tasvib ederek teşkilata iştirak etmiyorlardı.*[1206]

Nuri Dersimi'nin anlattığı bu içeriklerde Dersimlilerin Türk hükümetine karşı kendilerini hoş göstermek ve bolca maaş amacıyla Hamidiyelileşmelerinde Dersimlileri Hamidiye alaylarına sürükleyen Cibranlı Halit ve Nuri Dersimi rolleri gizli kalmaktadır. İkincisinde ise 1915 katliamlarının motor gücü olmuş Seyit Rıza'nın rolü ve önemi, 1938 sonrasının kurbanı Seyit Rıza'nın kutsanmasına dönüşmektedir. Bu konuda aynı motiflerle biraz önceki açıklamalarıyla çelişen Nuri Dersimi'nin tarihi kendini aklamak için Ermenileri ve Dersimlileri malzemeleştirdiği gözlenecektir.

1206 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.118

Seyit Rıza kuvvetleri Erzurum'u, Bayburt istikametinden ilerlemekte olan Kara Kâzım paşa kuvvetlerine terk ederek Dersim'e dönmüşlerdi. İşte bu suretle Türkler, Ermeni Kürt anlaşmamazlığını kendi lehlerine istismara muvaffak olmuş oluyor ve iki kardeş kuvvetlerinin çarpışmasından müşterek düşman faydalanmış bulunuyordu. Bu vakaaları yazarken duyduğum derin acı ile Kürt ve Ermeni aydınlarını intibaha davet etmeği bir boyun borcu bilirim.[1207]

Buraya kadar verilerde Nuri Dersimi'nin anlattığı tarihteki tüm psikolojik motiflileri kendini aklamak için kullandığı görülmektedir.

Erzincan ve Erzurum mıntıkaları Rus ve Ermeni kuvvetlerinden tecrid edildikten sonra Dersim'de yeniden bazı mahalli ihtilallar baş gösterdi. Aldandıklarını anlamış olan Ovacık aşiretleri, Türk mıntıkalarına akın etmeğe başladılar. Türk hükümeti bu hareketlere karşı yeni bir hile tasarlamış olmalı ki, bu mıntıkaya Kürt aşiret alayı kumandanı Cebranlı Halit kuvvetlerini gönderdi. Dersimliler gerek alay kumandanının pahsina ve gerekse efradına karşı hüsnü kabul gösterdiler ve hiçbir hadise çıkmaksızın, alay mimanaatsız Ovacık'a yetişti. Bu durum Türk hükümetinin dikkat nazarından kaçmamıştı. Her fırsattan istifadeyi bilen Türkler, Kürt Halit sayesinde Ovacık mıntıkası aşiretlerinde hâsıl olan süküneden dahi faydalanarak Ovacık'ta bu Kürt kumandan sayesinde yeniden bir Türk kaymakamlığı tesisini başarmışlardı.[1208]

Cibranlı Halit'in ölümünden sonra Hamidiye mantığının yarattığı Kürtlük bilinci artık sadece Dersimi'nin omuzlarındadır.

1914 yılı Cihan Harbi başlamıştı. Ben şark cephesinde Erzincan'da muazzaf olmakla beraber, yakından alakadar bulunmağı kendime vacip addetmiştim. Kürtler'in Ermenilere karşı göstermiş oldukları iyilik dolu hizmetlerine mukabil, Ermenilerin Kürtlere karşı reva gördükleri mezalimden bahsedelim. Bu savaşta Kürdistan'da mevcut 36 Kürt aşireti Hamidiye Alayları sayısız miktarda Rus ordularının karşısına sevk edilmişlerdi.[1209]

Nuri Dersimi'nin mezalim sözcüğü ile başlayan Hamidiye mantıklı tarih bilincini aradan geçen yıllara rağmen aynı ateşle anılarında da korunduğunu görülmektedir. Çakma Kürt tarihini kişisel yalanlarla süsleyen baytar Nuri, Dersim'deki romantikleştirilmemesi gereken tarihsel Ermeni-Kızılbaş ortak yaşamını temsilen Dersimi sıfatını taşımaması gerekir. Kendisini övenler, Dr. akademik unvanı bilmeden Dr. Nuri Dersimi adını kendisine atfetmeleri de bu kesitteki insanların siyasal ve bilimsel gericiliklerini ıspatlamaktadır. Sonuç olarak Dersimliler, 20. yüzyılın ikinci yarısında yalan ve abartılarla anılarını yazmış olan Baytar Nuri'nin tarih bilincinden ve anılarından kurtularak yalan tarihi değişmek ve ayrıntılaştırmak zorundadır.

1207 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.119

1208 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.119-120

1209 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.44-45

(Suret) 30 Temmuz 1937

Uluslar Kurumu Dersim-Kürdistan

Bay Genel Sekreter

Türkiye hükûmeti senelerdenberi Kürd kavmini temsile uğraşmakta ve bu uğurda bu kavme zulmü tazyik yapmakta,Kürd dilile gazete ve neşriyatı men eylemekte,kendi dilleriyle konuşan kimselere işkencede bulunmakta, Kürdüstan'ın mümbit arazisinden Anadolu'nun gayri mesru yerlerine sebbi ve sistemli tehcirler tertip ederek muhacırlar eralarda büyük kitlelerle telef olmaktadırlar .

ahiren Türkiye hükûmeti,Dersim'in Türkiye hükûmetiyle mevcud bir itilâf sayesinde bu zulümlerden masun kalmış olan halkisine hülûl ve nüfuz etmeğe kalkışmıştır . Bu hal karşısında Kürdler uzak muhaceret yollarında helâk olmaktansa 1930 da olduğu gibi,Ararat dağiyle Zilân ve Bayazit yaylalarında müdafaai nefis için silâha sarıldılar . Üç aydanberi memleketimde merhametsizce bir harp hükûm sürüyor . mücadele vesaitinin dengesizliğine, ve bombardıman tayyarelerimin, yanğın bombalarının,Boğucu gazların istimaline rağmen ben ve kardeşlerim Türkiye ordusunu ademi muvaffakiyyet-de bırakmağa muktedir olduk. mukavemetimiz karşısında Türkiye Tayyareleri,Köyleri bombardıman etmekte, müdafaasız kadınları ve çocukları öldürmekte ve böylece Türkiye hükûmeti bütün Kürdistan ahalisine işkence yaparak muvaffakiyyetsizliğinin acısını çıkarmaktadır .

Hapishaneler sekiz kürd ahalisiyle dolmuştur ve münevverler kurşuna dizilmekte, asılmakta ve yahut Türkiye'nin ücra yerlerine nefi ve teb'id edilmektedirler .

Üç Milyon Kürd kendi yurdlarında bulunuyorlar ve anlarını, Dillerini , ananelerini, borçlerini ve medeniyetlerini muhafazeten sakinane ve hürriyet içinde yaşamaktan başka bir şey istemiyorlar . Benim limanımla Ekv elânsımıza müracaat ederek, müessesemiz yüksek nüfuzu manaviyesinden Kürd Milletinin istifade ettirilmesini vebu salimane haksızlığa bir nihayet verilmesini sizden rica ediyorlar .

Bay Genel Sekreter, yüksek saygılarımın ifadesini kabul buyurmanız dileğile şereflenirim .

(Dersim Başkumandanı)

Seyit Rıza

aslı gibidir
T. Bürokrasi
030 10 111 745 20 6

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 111 - Dosya No: 745 - Sıra No: 20

Resim 24: *Baytar Nuri'nin Seyit Rıza Adına Birleşmiş Milletler'e Yazdığı Mektup*

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube : 6
Mevzuu : 937
Evrakın

R. C. U. Kâtipliğine

11 / V / 1937

K. : Seyit Rıza'nın Milletler cemiyetine müracaatına dair .

A	W - 9
U	57
F	56

22769

7497

Milletler cemiyeti nezdindeki daimî Delegelikten alınmış olan 29 Eylül 1937 tarihli ve 1497/940/16 numaralı bir tahriratta :

Dersim Başkumandanı Seyit Rıza isminde biri tarafından Milletler cemiyeti Umumî kâtipliğine bir mektûp gönderildiği ve fakat buna ehemmiyet verilmediği gibi bir muameleye de tabi tutulmadığından bahisle Hariciye vekâletinden alınan 12/10/937 gün ve Öşmmd D. K. 10 şube 12026/3179 sayılı yazılarına bağlı gönderilmiş olan mezkûr mektûp sureti ilişik olarak sunulmuştur . Mektûbun Seyit Rıza'ya aidiyeti hususunda kanaat hasıl olmamış, ancak Seyit Rıza isminin taşıyan mektûbun cenupta bulunan Bedirhanîler tarafından taklit edilerek gönderildiği şüphesi uyanmaktadır . Keyfiyetin tahkik edilmekte olduğunun sayılarımla arzederim .

Dahiliye Vekili

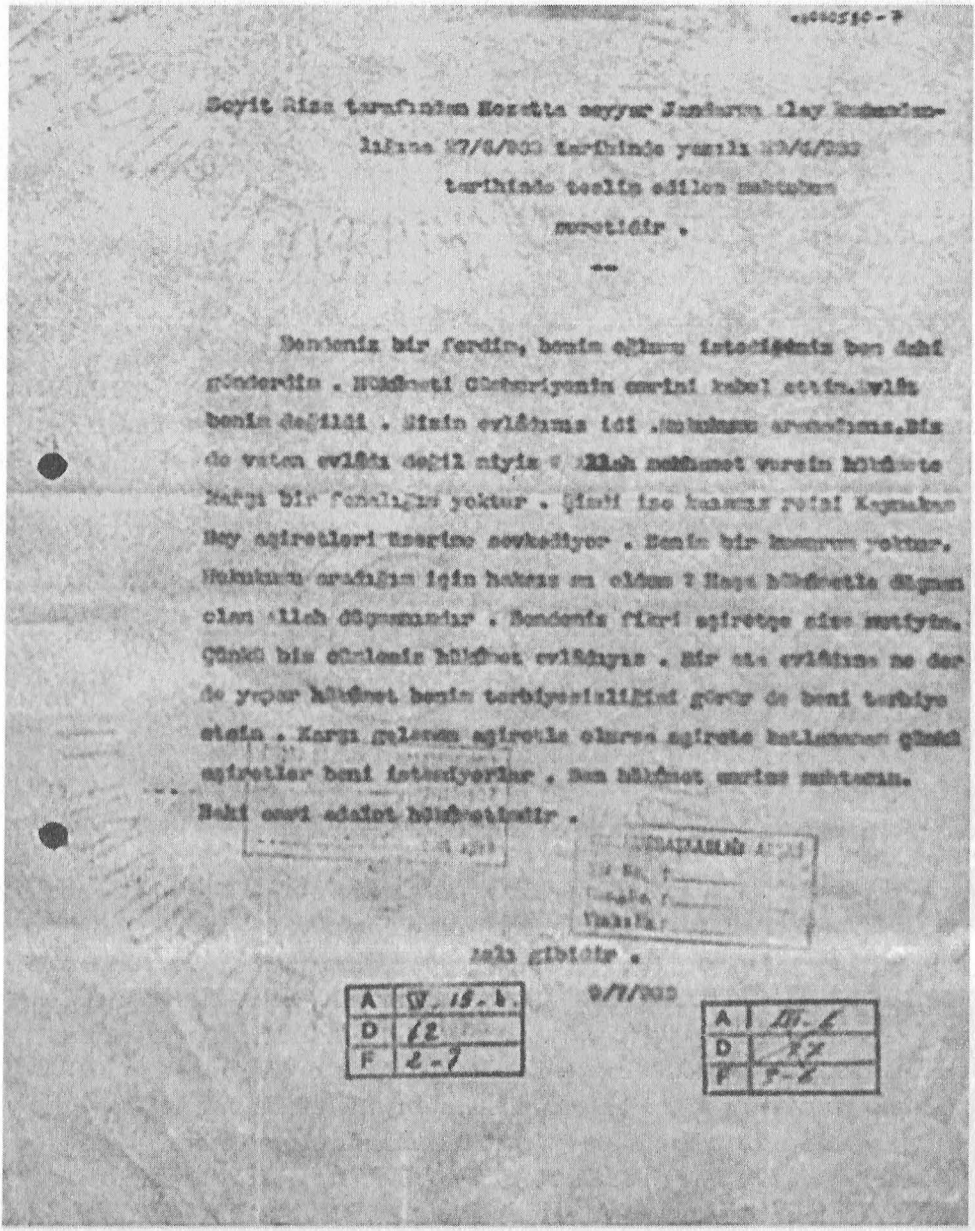
S. Kaya

E 0-5179

6/12

1/6/37

Kırmızı kenarlık hâkim alt sınırı yukarı çıkarılmış veya üst sınırı aşağı indirilmiş.

Seyit Riza tarafından Hozatta seyyar Jandarma Alay Komutanlığına 27/6/933 tarihinde yazılı [illegible] tarihinde teslim edilen mektubun suretidir.

--

Benlenis bir ferdim, benim eşimi istediğimi ben dahi gönderdim. Hükümeti Cümhuriyenin emrini kabul ettim. Evlât benim değildi. Sizin evlâdınız idi. Bulunmasını aradınız. Biz de vatan evlâdı değil miyiz? Allah muhafaza versin hükümete karşı bir fenalığımız yoktur. Şimdi ise kaymakam refakat Kaymakam Bey aşiretleri üzerime sevkediyor. Benim bir kusurum yoktur. Bulunmasını aradığım için hakkımda ne oldum? Hangi hükümetin düşmanı olan Allah düşmanıdır. Benlenis fikri aşiretçe size mutiyim. Çünkü bir dilenmiş hükümet evlâdıyız. Bir ata evlâdının ne derde yeğer hükümet benim terbiyesizliğimi görür de beni terbiye etsin. Karşı gelersem aşiretle olursa aşiretle hallolunsun çünkü aşiretler beni istediyorlar. Sizin hükümet emrine muhtacım. Bakî emri adalet hükümetindir.

[illegible] gibidir.

9/7/933

A	IV. 15. b.
D	12
F	2-7

A	III. E
D	XX
F	5-2

Resim 25: *1933'da Hozat Seyyar Jandarma Komutanlığına Olası Baytar Nuri Dilbilinciyle Yazılmış Mektup Sureti*

Bu mektupta dikkat çeken ilk ayrıntı, devlet erkine karşı erkin ellerini öpen köylü bilinçli bir insan gözlenmektedir. Elbette içeriklerindeki kültürel yansıma, mektubu gizli arzuhalci yazarının bilincini yansıtmaktadır.

Seyit Rıza tarafından Elâzız Vilâyetine gönderilen mektup

suretî

A	III-6
D	17
F	2-18

Hürmet ve tazimle ellerinizden öperim . Uğradığım haksızlığın sebabını arzetmeğe mecbur kaldım, şöyleki :

Kırgan demilen aşiret Pertekli Memet efendi namında Sinde oturan nahiye Müdürünü ve jandarmalarını gasp ve garet etmek suretile işlerinden kovdular . Bunun üzerine Dersim mutasarrıfı Sabir beyin istihsal ettiği tedip emrine ittibaan ve Milis olarak bu harekette bulunan Kırgan aşiretinin tenkiline hükûmet kuvvetleriile birlikte Teştek namındaki köyde karargâh kurulûu .Kırgan aşiret efradı ve bunların başındaki askerderleri bulunan Süleyman ağa Teştekteki hükûmet kuvvetleri karargâhına hücum ederek bir çok hükûmet ve Milis kuvvetlerinini şehit ettiler . Bunun intikamına koşan kuvvetlerimiz tarafından âsi kırgınlıların reisi Süleyman ağa katl edildi .Ve müteakiben kuvvetlerimizle Kırgan aşireti köyleri ihrak ve tahrip ve âsiler oradan tenkil edildi (Mendemize iğbrar ve infial peyda eden Kırgan tedipten bir kaç sene sonra Süleyman ağanın intikamını almak için kardeşim Seyit ağanın oğlu Haydar ve bunun oğlu Deli Yusufu işlerine çağırıp kahpelikle katil ve gökrüyü cerhettiler . Bu hal dolayısile hükûmetin satvet ve şururuna yakışmıyacağını gören o zamandan Hozatta askerî kumandanı bulunan Ali Halit Bey, bendenis ve aşiretimi Pilvenkli koç Oğlu Süleyman ve Kuraballı Koç ve Ferhat uşağı reisi Diyeb'a vasıtasile Milis yazdırdı.

A	[illegible]
D	62
F	2-24

Seyit Rızanın Elâzız Vilâyetine gönderdiği mektubun

mühim parçaları .

Adaletli Merhametli efendim,

Bendeleri Mezgirt aşiretleri ile bir fenalığımız,bir birimizle olmadığından Mezgirdin Koreşam aşiretinden Ali Efendi ve Hüseyin Seydi gibi Ali Bert ile mahdumu Bakil ve Yusufan aşiretinden Kurtara oğlu Kazer ve Musa oğlu Mehmet şeyh Mehmetli aşiretinden Beko, Bahtiyar aşiretinden Fakireli Süleyman ve Şorutlu Haydar ve Alişer ağalarıAlvari köyüne 500 kişi ile hücum ettiler.Yedi kişi (S.K.K.C.F) 100 kişiye karşı iki gün müsademe ederek evvel Allah sayei devletlerinde bir şey beceremediğinden rezil ve mahcubet olarak geri gittiler. Dedikten sonra müsademeyi müteakip yukarıda isimleri yazılı aşiret reislerine gönderdiği haberlere cevaben Hüseyin Seydinin Hazat karasını muhafaza ettiği zaman sizlerden taraf olmalarımızı katlettiği fikrimizden çıkmamıştır.Vakti geldi . Şimdi intikamımızı sizden alıyoruz. Bendenizi ve şarkî Dersimlilere karşı kendisini de Hozat ve Ovacık kazalarının aşiretleri Mercan ve kalan mıntakalarındaki aşiretlerle beraber hareket geçirmek istemişlerse de kendisinin hükûmetten emir almıkça bir şey yapamıyacağını yazmakta,ve Şarkî Dersimlilerin hareketinin men'ini veyahut bunların vilâyete celple kendisi ile beraber muhakeme olmalarını ve kendisinin serbest bırakılmasını rica etmekte ve bundan sonra kendisinin büyük harpte Ruslara karşı aldığı vaziyet ve hükûmete yaptığı hizmetlerden bahsetmektedir .

A	54.15.b.
D	12
F	8.11

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ
Yer No. :
Dos. No. :
Yıl No. :

A	54.6
D	12
F	8-12

Aslı gibidir .

1/7/933

Şimdiye kadar hükûmetin emrile perverde olmuş ve bir çok hizmetlerde bulunmuş olduğum halde oğlun ve adamlarının ölmesini hukuku adiyeden adi ve ötedenberi hükûmete karşı koymuş ve bir çok telefat yapmış bulunan Kırganlıların 15 sene evvel hükûmetleri kavileri tarafından katledilen Kırganan reisi Süleyman ağanın intikamı güya alınmış sebabile Kırganlıların hukukunu müdafaa sayılıyor ve hükûmet nufuzu üzerinde bulunan Kaymakam bey ve maiyetinde ki yüzbaşı ve nahiye Müdürü Şerif beyi Kırgan ve Bahtiyar içerisinde gayri meşru menfaatlerini temin kastile harekette buluniyor. Her ferdin hukuku müsavi tutulmak ve aramak için ya bizzat bu mahite teşrif buyurmanızı veya yapılacak tetkikat ve tahkikat neticesinde söylediklerinin doğruluğu ve hakikat sahasına çıkarılmak üzere bütün efradı ailem ve aşiretim halkı ile birlikte mukaddesat ve alf vicdanınıza dahalet eder, hakkımızda kaymakam beyin yapmak ve yaptırmak istediği zulüm ve haksızlığın önüne set çekilmesini istida ve istirham eylerim Efendim.

Aciz gibiğim.

14/6/933

A | III-6
D | 17
F | 8-24

A | IX.14.3.
D | 61
F | 3-75

Seyid Rıza bana aynen şu vakayı anlatmıştı: Erzincan'dan itibaren felakete maruz kalmakta olan Kürtleri Ermeni mezaliminden kurtarmağa başlayarak ve Ermenileri kovalıyarak Deli Halit beyle birlikte Kara Kazım Paşadan önce Erzurum merkezine 27 Şubat 1918'de dâhil olmuştuk. Gayet büyük ve tamamen ahşaptan mamul bir binanın içerisinde binlerce erkek, kadın, kız, çoluk çocuğun mezkûr binaya doldurularak müthiş bin surette ateşler ve canhıraş bir tarzda ateş dumanları içerisinde yatmakta olduğunu ve mezkûr binanın dış kapısı altında bir çay gibi kan ve yanmakta olan zavallıların suları akmakta olduğunu gözümle gördüm.[1210]

Önce sorunun abartı yanını açıklamak gerekir. 1918 yılında Ermeni kiliseleri de dâhil olmak üzere Erzurum ilinde içine binlerce insanın sığacağı hiçbir resmi veya özel bina bulunmamaktadır. Bu süreçte Seyit Rıza ile beraberindeki güçlerin de Kâzım Karabekir'den hızlı bir şekilde ganimet, yağmalama gibi amaçlarla Erzurum'a geldiği anlaşılmalıdır.

Ve lakin Kürt kahramanları Sarıkamış cephesine kadar yürüyerek Ermenilerin tecavüzatını mene muvaffak olmuşlardı. İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyetinden almış oldukları direktif dairesinde öz vatanları üzerinde Kürt kahramanı Cibranlı Miralay Halit Bey olduğu halde Kürt ve Kürdistan teşkilatı yapmağa başlamışlardı. Gerek bizzat gördüğüm ve gerekse bazı Kürt zabiti vasıtasıyle yaptığım tetkikat neticesinde ve gerekse bazı Türk erkânı harbiye dairelerinin dosyalarına vukufum ve aldığım malumat üzerine ve hassaten Cemal Paşa'nın hatıratında açıklanan yazı ve istatistikler mucibince harbin başlangıcı olan 1914 senesinden 1919 senesi nihayetine kadar Kürdistan'da vaki olan zaiyet ekseriyeti azimesi Kürtlerden olmak üzere 1,5 milyonu mutacavizdir ki bu zai yatın ekserisi Ermeniler tarafından bilfiil ika edilmiş olan cinayetlerden ve katliamlardan ileri geldiği kati surette tahakkuk etmişti.[1211]

Dersimlilerin de katıldığı ve Kürtler tarafından Ermenilere yapılan katliamları, artık Türk tarihindeki bir başka gerçekle ortak paydaya indirgeme zamanı gelmiştir. Erzurum ve Sivas vilayetleri, katliamlar sonrasında Türk bağımsızlık savaşının iki kurultayının örgütlendiği mekânlardır. Bu kongrelerin sembolik isimlerle değil, bütün Ermenistan'da Ermenileri katledilerek yeni mülkün ve iktidarın Türkler önderliğinde şekilleneceğinin temelleri atılmıştır.

Nuri Dersimi, yazdığı içeriklerde özellikle Cibranlı Halit'i göklere çıkarır. Bu ikili arasındaki ne tarihsel ne kültürel ne de inanç açısından ortaklık bulunmaktadır. İnanç açısından ek bir bilgiyle Cibranlı Halit'in kız kardeşi Fatima'nın şeyh Said ile evli olduğuna da dikkat çektiğimizde sosyo politik açıdan Nakşibendi kültürünün Muş'daki Kürt aşiretlerinden olduğu gözlenecektir. Şeyh Said hakkında iyimser yazılmış eserlerden birinde, Osmanlı imparatorluğunda Ermenilerin ayrılarak bir devlet kurmalarına karşı Kürtlerle kurulan Hamidiye alaylarının önemi öne çıkarılırken, Kürt şeyhlerindeki ulusal bilinçten evvel İs-

1210 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.47
1211 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.49

lami Ermeni düşmanlığı öne çıkarıldığına ve bu düşmanlığın sonraki süreçlerde ulusal motiflerden Türk milliyetçiliğiyle işlendiğine dikkat çekmek gerekir.[1212] Tarihe geçmiş tüm antlaşmalar incelendiğinde anlaşan gruplar arasındaki birliktelikler yazılı olarak kayda geçer. Bunun için de anlaşan taraflar arasında yazının kültürleştirilmesi gerekmektedir. Ermeni-Kürt tarihinin ilk siyasal anlaşması kabul edilmesi gereken bir sözleşme, Mondros mütarekesi sonrası Paris barış konferansına sunulan Kürt Şerif paşa ile Bogos Nubar paşa arasında 20 Kasım 1919 tarihli anlaşmadır.[1213] Bu anlaşma, Kürtlerdeki uluslaşma sorununa bağlı nedenlerden antlaşma özelliğini çabucak yitirir. Paris'te yaşayan Kürt Şerif paşa 5 Mayıs 1920 tarihinde halifeye ve sultana bağlılığını tekrar gündeme getirerek, uluslaşma bilinci tekrar dinî inanca mahkûm olur.[1214] Dini inançlı ve dogma bilinçli molla Said ile şeyh Said'i bir araya getiren gerçeklerden biri, yine Ermeni düşmanlığı olmuştur.

Dört buçuk asırdan beri İslam'ın fedakâr ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye bilmiş olan Kürtler, daha beşyüzbin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını anarken, İslamiyetin zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine muhalif hareket edemezler, böylece Kürt milli vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığını beyan eder.[1215]

1915 sonrasında Ermenilerin sistematik soykırıma uğradığını gören İngilizler, bu soykırımın aktif güçlerinden olan fakat kültürel açıdan geri seviyeli Kürtleri, kendi kontrollerine almak için, kuzey Mezopotamya'da yerleşik hayata geçen Kürt yayılmacılığından yararlanmak ister. Kürtlerde uluslaşma sürecinin Ermeni katliamıyla yerleşik hayata geçişten sınırlı çevrelerde başladığını gösteren bir başka analiz raporda, Kürtlerin ulusal açıdan lidersiz ve karmaşık bir toplum oldukları ve onları düzene sokacak bir liderin de olmadığı dile getirilir.[1216]

Günümüze kadar yazılan Kürt tarihinde Cibranlı Halit ile Nuri Dersimi'yi aynı paydaya yerleştirmeden önce, Cibranlı'nın Hozat bölgesine yerleştirilen Hamidiye alaylarının başı olduğunu belirterek, onun Dersim'e neden geldiği sorusuna, sadece katliam için geldiği yanıtını vermek yerinde olacaktır. Dersim'i Naşibendi şeyhleriyle irşada davet, Zeki paşanın bir projesidir. Cibranlı Halit veya Şeyh Said, Nakşiliğin siyasal temsilcileridir. Bu şekilde Cibranlı ile Nuri Dersimi arasındaki sıcak ilişkilerin nedeni de kolay anlaşılacaktır. Cibranlı Halit'in, sonraki yıllarda şeyh Said'i, Kürt hareketinin önderi ataması, burada ulus kavramının dini inançtan kopmadığını göstermektedir. Şeyh Said hareketinin

---

1212 İlhami Aras, Adım Şeyh Said, İstanbul: İlke Yayıncılık 1992, S.9

1213 Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Ankara: Beybun Yayınları 1992, S.305-306

1214 Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Ankara: Beybun Yayınları 1992, S.307

1215 İlhami Aras, Adım Şeyh Said, İstanbul: İlke Yayıncılık 1992, S.18

1216 Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2011, S.151

günümüzdeki yorumları artık bütünüyle yapay bir ulusal karaktere büründürülmüştür. Bu konuda Türk hükümetinde Mustafa Kemal karşıtı olan ve İslam ideolojili Rıza Nur, şeyh Said ve adamlarının Diyarbekir ve emsali birçok yerleri aldıklarını, Harput'a kadar dayandıklarını, isyanın İstanbul'a kadar yayılacağı korkuları mevcuttur. Bu isyana katılanları yargılayan İstiklal Mahkemesi üyesi ve başkanı Ali Saip Ursavaş, asla Kürt meselesi olmadığı ve dini bir isyan olduğunu aktarır.[1217] Bu sürecin farklı isimlerinden Hasanan aşireti lideri ve Birinci Meclis üyesi Hasan Hayri, Kürt ve Türklerin kardeş olduklarını, ayrılmayacaklarını belirten açıklamalar yapar.[1218] Baytarın bu açıklamalarını Hasan Hayri Kanko'nun kayıtlı tek bir meclis konuşmasıyla karşılaştırıldığında, onun da ağıza sakız olmuş Türk-Kürt kardeşliğini savunduğunu ve Türklersiz Kürtlerin hiçbir şey ifade edemeyeceklerini anlattığı görülmektedir.[1219] Baytar Nuri'nin önderi Dersimli Hasan Hayri konusuna yoğunlaşmadan, bu ikilinin Hamidiye gıdalarına önce Baytar'dan örnekler vermek gerekir.

1867 Zeytun'de ilk Ermeni ihtilali baş göstermiş ve Kürtlere karşı da ibrazı husumetten asla geri kalmıyorlardı. 1877-1878 Rus ve Türk muharebesi esnasında gerek Rusya'da gerekse vilayeti şarkiyede bulunan Ermeniler, Kürtlere çok büyük tecavüzlerde bulunmuşlardı.[1220]

Nuri Dersimi'nin tarih anlayışı, Osmanlı tarihine göre şekillenmiştir. Bu tespiti görebilmek için, Ayastefanos antlaşmasından başlayarak, Berlin sözleşmeleri, Bulgaristan'ın bağımsızlığı, vilayet-i sitte, Kürtlerin İslami bir ittifakla Çerkes, Çeçen, Arap ve Türklerle birlikte Ermenileri dışladıklarını dolaylı bir şekilde kabul etmektedir.[1221] Ayrıca Kilikya Zeytun'da Ermenilerin yaşadığı katliamları hiç anmayan Baytar Nuri'nin Zeytun'la Kürtleri ilişkilendirmesinde, bu bölgede katliam yapan Kürtlerin varlığına delil sunmaktadır.

1909 senesi Ocağında Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi İttihat ve Terrakki cemiyetiyle telkinatına istinaden vilayet-i şarkiyedeki Kürtlerle Ermeniler arasındaki arazi ihtilafatını halletmek için bir heyeti teftişiye gönderilmesine karar verilmişti. Heyet riyasetine de Ayan kazasından adliye müfettişi Galip Bey tayin edilmiş ve refakatına iki Türk ve iki Ermeni aza da verilmişti. Hükümetin bu teşebbüsatı meclisi mebusandaki Kürt mebuslarının şiddetli itirazıyla karşılanmıştı. Bu mebusların başlıcası Dersim mebusu meşhur Lütfı Fikri Bey'di.[1222]

Ermenilerle Kürtler arasındaki arazi sorunlarının temelini, yerleşik toplumlarla göçebe toplumların yerleşik yaşama geçme sürecindeki sorunların tarafsız bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. Sorunun ikinci ayağında ise Nuri

---

1217 Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İstanbul: Altındağ Yayınları 1967, C.4, S.1324-1325

1218 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.188

1219 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.2, S.252-253

1220 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.49

1221 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.50

1222 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.51

Dersimi'nin meşhur Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey adıyla anlattığı kişi hakkında bazı kısa gerçekleri öne çıkarmak lazımdır.

Meclis arşivlerinden politik sistem tarihine uyumlu düzenlenmiş 1. Dönem mebuslar hakkında yazılmış kaynaklarda, Dersim'i temsil eden vekillerin sırasıyla Ahmet Ramiz *Tan* (Kankooğulları-Hozat), Diyap Ağa (Ferhat Uşağı- Hozat), Hasan Hayri *Kanko* (Kankooğulları- Hozat), Mustafa Ağa *Öztürk* (Abbasoğlu-Hozat), Mehmet Zeki Saltık, (Sarı Sultanzade-Harput), *Abdülhak* Tevfik *Gençtürk*, (Hozat) oldukları kayıtlıdır.[1223]

Bu listede göze çarpan yalın bir gerçek vardır, ki bu da Dersim'den 1. Meclise katılın 6 vekilden 5'inin Hozatlı olduğu ve tümünün Hamidiye veya Aşiret Süvari alaylarında aktif çalıştıkları gerçeğidir.[1224] Vekillerden Hasan Hayri, 1916 yılında Dersim'de çıkan bir ayaklanmada amcasını da katledince, binbaşı rütbesiyle mükâfatlandırılır.[1225] Dokuz yıl sonra ise Şeyh Said İsyanı'na karıştığı gerçekçesiyle çok hızlı yargılama ve karar ardından hemen idam edilir.[1226] Hasan Hayri'nin görev yaptığı döneme ait dört ciltlik meclis celse kayıtlarında Hasan Hayri'nin meclis üyeliğinden atılması ve idamı hakkında her hangi bilgi kırıntısı bulunmamaktadır. İkincisi Abdülhak Tevfik ise Dersim valisinin zan veya önyargıyla 1925 yılında Seyit Rıza'ya destek verdiği suçlamasıyla sürgüne yollanır.[1227]

Ankara hükümetinin "kullan, işi bitince de at" yöntemini uyguladığı Dersim mebuslarının hikâyesi, yılan hikâyesi deyimindeki gibi uzamadan başı kesilir. İkinci dönemde her hangi bir Alevi Dersimli mebus meclise alınmaz. Onların yerine sadece İstanbullu Ferudun Fikri (Düşünsel) ve Pertekli Hacı İsmail oğlu Ahmet Şükrü (Kulualp) alınır.[1228] Üçüncü dönemde ise mecliste Dersim'in temsil hakkı yoktur.[1229]

Bu tarihte Dersim bölgesindeki dönüşümü görmek ve anlamak için, kısaca İttihat Terakki Cemiyeti'nin bir Dersim vekilini mercek altına almak yeterli olacaktır. Bu da İslami Dersim mebusu, tam adıyla Ömer Lütfi Fikri'dir. 1872 yılında İstanbul'da doğar. Babası Kosova valisi Hüseyin Fikri Paşa'dır. Hüseyin Fikri paşa, 1875-76 yıllarında Dersim'de yaşanan irşada getirme kargaşalardan sonra ilk valilik görevine 1876'da Dersim'de başlar. Oğlu Ömer Lütfi, 1890 yılında Mektebi Mülkiye'yi, 1893 yılında da Paris'te hukuk eğitimi alır ve avukat olur. Meşrutiyet yönetimini özgürlükçü ve ilmi tanımlar. Bu eleştirileri gerek-

---

1223 Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem 1919-1923, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları 1993, C.3, S.283-293

1224 Age, S.283-293

1225 Age, S.286

1226 Age, S.287

1227 Age, S.292-293

1228 Kâzım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 2. Dönem 1923-1927, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları 1994, C.3, S.225-227

1229 Kâzım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 3. Dönem 1927-1931, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları 1994, C.3.

çesiyle 14 ay hapis cezasına çarptırılır. Hapisten çıktıktan sonraki eleştirisel tavrından dolayı Tortum'a sürülür ve oradan Almanya'ya kaçar. Mısır'da avukatlık yapar. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar İstanbul'a döner ve İttihat ve Terakki saflarında Dersim mebusu olarak meclise girer. Savaş yıllarında hilafet yanlısı tavırlarından dolayı Cumhuriyet sonrası yargılamalarda cezalar alır.[1230]

1911 yılında bu bölgeyi dolaşan Captain L. Molyneux-Seel, Dersim'e Osmanlı askerinin, dolayısıyla Hamidiye alaylarının ön evresini oluşturan İslamlaştırmanın bu bölgeye 1875 yılında başladığını anlatır.[1231] Aslen bu yörenin insanı olmayan Ömer Lütfi Fikri, II. Abdülhamit ıslahatları çerçevesinde çocuk yaşta ailesiyle Dersim'e gelir. Demek ki, Dersim mebusluğunun ardında bölge insanı oluşu söz konusu değildir.

Arazi meselesi hakkında aradan geçen yıllar sonra Dersimi tarafından anlatılanları okumak yeterlidir.

Arazi meselesi günden güne çetinleşiyor. Arazinin çoğu Kürtler tarafından gasp edilmiş veya edilmek üzere bulunmuştur. Hükümet memurları buna mümanaat edecekleri yerde gasibleri himaye ve teşvik ediyorlardı.[1232] *Komşularımızın cümlesi, Kürdün şakavet ve yağmacılığından, Ermenileri katlettiklerinden, kadınlarını dini İslami kabule mecbur ettiklerinden bahiste müttefiktirler.*[1233]

Dersimi'nin komşu olarak adlandırdığı Ermenilerin tümü, hükümet korumasındaki Kürtlerin şekavet (haydutluk, eşkıyalık, başıbozukluk) davranışlarına kurbandırlar. Kadınların İslamlaştırılmasının da Kur'ani bir kökeni vardır.[1234]

Karerli Mehmet efendinin Nuri Dersimi hakkında yaşanmış gerçeklerden yaptığı haklı ve ağır eleştiriyi okumak gerekir.

1938 felaketinin gelmesine medar olan bu yersiz eylemlerin müsebbiplerinden biri olan Koçgiri'li Alişer, eşi Zarife Hanım'la birlikte şehadet şerbetini içinceye dek Dersim'den ayrılmadı. Onlarla kaynaşıp, onlarla kader birliği yaptı. Onlarla yaşadı, onlarla öldü. Ya sen, sen ne yaptın Dersimli Bay Nuri Dersimi? Çocuk ve eşlerini bırakarak kaçtın. Ama gene de günün kahramanı ve zamanın lideri bugün sen oldun. Elbette dilin uzun olacak. Çünkü sana bu imkânı, senin gerçek kimliğini bilmeyen o tertemiz insanlar verdi.[1235]

Bu içeriklerde çocuk ve eşleri şeklindeki vurgu çok dikkat çekicidir. Dersimi'nin bilinen biyografisinde 7 Haziran 1939'da ise daha önceleri Halep'e göç etmiş Dersim Şemikan aşireti Gazoğulları (Gazioğulları) kolundan Ali Ağa'nın

---

1230 TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 2003, C.27, S.234; http://marksist.org/icerik/Tarihte-Bugun/6192/2-Ocak-1924-Istanbul-Barosu-Baskani-Lutfi-Fikri-Bey,-Hiyanet-i-Vataniye-Kanununa-muhalefetten-suclu-bulundu

1231 Captain L. Molyneux-Seel: A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), S.49-68

1232 Buradaki gasib sözcüğü, bir şeyi zor kullanarak elde etme, gasp etmek anlamındadır.

1233 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.52

1234 Kur'an, 2 Bakara Suresi 221

1235 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.343

kızı Feride Rida ile evlendiğini anlatır.[1236] Karerli Mehmet Efendinin verdiği tarihlerden Nuri Dersimi'nin son evlendiğinde en az 50 yaşında olduğu ve daha önceki dönemlerinde de birden fazla poligam evlilikler yaptığı anlaşılmaktadır.[1237] Dersim dönemindeki yaşantısında birden fazla evlilikler yaptığı ve adının tecavüze karıştığı, dolayısıyla Alevilikteki tek eşlilikten ziyade, İslami ve Hamidiyeli çok eşlilik gözlenecektir.[1238] Zaza veya Kürt aydınının Karerli Mehmet efendinin Nuri Dersimi'ye yaptığı ağır eleştirilerine ses çıkarma hakkı kalmamıştır. Bu eleştirilerden biri, Suriye'ye kaçarken Ermeni katliamlarından ganimet olarak aldığı bir manastır ve çevreleyen araziyi satarken, Dersim'de eşi ve çocuğunu bırakarak kaçışıdır.[1239] Aynı Nuri Dersimi, 1950 yılına kadar Karerli Mehmet efendinin oğlu Ali Rıza Erenler'e mektup yazarak sorar. Dersim'de bıraktığı kızını sorgularken, Suriye'de yazdığı *Kürdistan Tarihinde Dersim* adlı eserinde ise *binlerce Kürt bacıları arasında iffet ve namusunu muhafaza uğrunda kendini İksor uçurumlarından atmak suretiyle şehit olan 14 yaşındaki kızım Fato dahi vardı* der.[1240]

Dersim 38, tartışılmayacak vahşetlerden biridir. Bu konuda da Dersimi eleştirilmesi gereken bir insandır.

Nuri Dersimi'yi bir başka soydaşından tanıdığımızda, Zazalar arasındaki ulus bilincinin bahsedilen süreçlerde, gelişmesinin imkânsızlığı gözlenecektir. Bu sorunun temel nedeni, Zazaların inançlarıyla daha plastik ve animistik oldukları gerçeğine dikkat etmek gerekir. Kürt ve Zaza aşiretleri, medrese ve tekke kültürünü aşarak Osmanlı aşiret mekteplerinde geçen yüzyılın başındaki kesinleşmiş bilimsel gerçekleri değil, İslami asimilasyonla devşirilmeyi kültürleştirmişlerdir. Bu geçmişte kitlesel açıdan daha az sayıda olan Zazalar üzerinde Nuri Dersimi, Hasan Hayri gibi aşiret okullarında okumuş insanlar tarafından Kürtleştirme süreci başlar. Şimdiye değin ilişkili konularda adı geçen Hasan Hayri'nin bu bağlamda Hamidiye alaylarıyla ilişkisini açığa çıkarmak gerekir. Baytar gibi Ağzonik isimli Ermeni köyünde doğan ve ilköğrenimi de Ermeni okulunda okuyan Hasan Hayri, Hamidiye alaylarının Hozat'a gelişinden yararlanarak İstanbul'da Harbiye'de okur. 1898 yılında Osmanlı Harbiye'sindeki ilk görevini, Siverek Hamidiye Aşiret alayı komutanlığını yapar. Daha sonra Van'da Hamidiye atlı süvari alaylarına asker toplama başkanlığı yapan Hasan Hayri'de Baytar Nuri gibi Zazalarla Kürtleri birleştirme eğiliminde olur.

Kuruluş süreci ve şartları dikkate alındığında, birinci Ankara meclisinde doğal olarak çocuklukları Hamidiye alayları gölgesindeki İslami aşiret okulların-

---

1236 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.201; Karerli Mehmet Efendi: Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), S.336-337

1237 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.336-337

1238 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.339

1239 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.336

1240 Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası 1952, S.319;
Doğan Munzuroğlu, Karerli'nin Anılarına Eleştirisel Yaklaşım; http://karerliler.com/?p=949

dan sonra siyasi ve askeri eğitimlerini İttihatçılık sürdürmüş, Ermeni düşmanlığı başta olmak üzere gayrimüslim düşmanlığı yapan Türk, Kürt ve Çerkeslerin yoğunluğu görülecektir. Bu özelikleriyle Ankara Meclis-i Mebusan'a seçilen Hasan Hayri'nin yaptığı meclis konuşmasında, bir kez mebusan tahsisatı hakkında *"Mademki ortada tadil edilmemiş bir harcırah kanunu vardır. Ona ittiba etmek zaruridir. Meclis azalarının bu defalık Ankara'ya teşriflerine kanun mucibi muamele olunarak badehu kanunun kuvayi maliyemize tevfikan tadilini teklif ederim"* şeklinde görüş bildirir.[1241] Diğer konuşmalarında ise Ankara'ya gelen mebuslar gibi Dersim'e gitmek amacıyla üç aylık izin isteğini dile getirir.[1242] Onun örnek verilecek son konuşma örneğinden, hem siyasal bilincinin çok geri olduğu, hem de Dersim hakkında Arap tarihiyle ilişkili anlatıklarının kulaktan dolma masallardan oluştuğu görülecektir.[1243]

Hasan Hayri'nin önemli imzalarından biri, başkumandanlık kanunun bir an önce kabulü için ön saflarda imza atanlardandır.[1244] Harcırahlar konusunda sunulan kanun teklifi ise Çerkes Ethem tarafından, *"İlk İcraatları da bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üç bin küsur lira tahsisat yapmaları olmuştur ki senede içlerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavuklukla me'lufturlar. Gelen hey'eti aliyenin hemen İstanbul'a iadesi ehemniyetle maruzdur"* şeklinde ağır bir eleştiri yollanır.[1245]

O da baytar Nuri gibi ittihatçı kökenle Ermeni düşmanlığı yapmaktadır.[1246]

Ulus kültürü açısından bu kadar vasat düşüncelere sahip olan Hasan Hayri'nin Baytar Nuri tarafından Kürt ulusal kahramanı olarak yansıtılması da çok gariptir.

Terakki Perver Partisi'ne geçen, sonra da şeyh Said'e sığınan Hasan Hayri'nin asılması, sürecin hem Kürtler açısından hem de Türkler açısından belirsizliğini göstermektedir. Miralay Cibranlı Halit önderliğinde başlayan katliamlara Erzincan'dan Cibranlı karşıtı olarak katılan Dersimli Binbaşı Hasan Hayri'nin desteğini alan Hamidiyeli güçler, Erzincan-Dersim arasında Ermenilerin ve Alevi Zazaların yaşadıkları Pülümür bölgesindeki katliamlara aktif katılanlardandır.[1247]

Ulus, onu yaratan katmanlar veya sınıfların zor ya da kolay şartlar altındaki sosyolojik birlikteliğidir. Böyle bir birliktelik, 20. Yüzyılın başına kadar her iki halkta da yoktur. Olsaydı tarih bunu en azından Yavuz Selim döneminde yapılan katliamlarda İdris-i Bitlisi'nin tavrıyla göstermesi gerekirdi. Böyle bir birliktelik tarihte varsa, örnekleriyle birileri göstersin veya söylesin.

1241 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.1, S.111

1242 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.1, S.253

1243 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.2, S.252-253

1244 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.2, S.429

1245 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.1, S.270

1246 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.2, S.253; İsmet İnönü, Hatıralar, Ankara: Bilgi Yayınevi 2009, S.226

1247 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.342

İnançları farklı olan Zazaların, çoğunluğu Hamidiyeli olan Kürt politikalarını kabul etmediklerini anlamak için, sadece Şeyh Said isyanına destek vermeyen Dersim aşiretlerinin doğal tavırlarından başlayarak, kendini ulus romantizmiyle zoraki Kürtleştiren Dersimi'nin açıklamalarından da anlamak sorun olmayacaktır.[1248] Böyle bir birlikteliğin sembolü yapılmak istenen Hasan Hayri de tarihsel gerçeklerle ilgisi olmayan kurgulardır. Hasan Hayri, meclisteki yaptığı tek uzun konuşmasında, Kürtler hakkında söyledikleri, birliktelik veya ortak kültür değil, Osmanlının Ankara ötesindekileri Kürt görme mantığının yarattığı ötekileştirilmişlerin terminolojik aynılığıdır.

Bugün Kürt Türk'ten ayrılsa pek fena olur. Bilmiyorum Beyefendi başka Kürtleri bilmem, fakat Dersimin vaziyeti böyledir.[1249]

Baytar Nuri, 1950 sonrasında anlattığı geçmişte de bizzat kendisinin Kürtleşmediğini, Dersim ve Kürt şeklinde yaptığı farklılaştırmalardan anlamak zor olmayacaktır. Buradaki farklılaştırmanın Kürtler arasında kültürel bir nicelikleştirme olmadığı da aşikârdır. Nicelikleştirme, homojen nitel yapıdaki ayrıntılardır. Farklılaştırma ise, heterojen yapıya bağlı ötekileştirme tanımlarından oluşur.

Şimdi bu konuda baytar Nuri'nin ilham kaynaklarından olan Ali Kemali'den yaptığı ama söylemediği alıntıları aktararak, baytar Nuri defterini kapatalım. Bu defteri dürmek, elbette Alevi Dersimlilerin görevidir.

Baytarın Alevilik konulu anlattığı ve okuyucunun daha kolay göreceği bir başka kaynak da Erzincan valisi Ali Kemali'dir.

Kureyşanlılar: Topluca Nazımiye ve Mazkirt bölgesinde bulunurlar.

Seyyitlerin en büyükleridir ve birçok kola ayrılmışlardır. Hüseynan,

Gülnan, Kalyan, Valyan, Aliyan, Heman, Süleymaniyan, Çitan, Güdan, Seyhan, Gaziyan.[1250]

Bu içerikler, bir Dersimli olan baytar Nuri anılarından gerek sıralama gerekse yedi sekiz kabile adı vurgusuyla Ali Kemali'ye bağlı kalarak şu şekilde anlatılmaktadır.

Kureşan aşireti o derece çoğalmış ve büyümüştür ki 7-8 kabileye ayrılmıştır. Bu kabilelerden başlıcaları Hüsenan, Golan, Kalyan, Dalyan, Alyan, Haman, Süleymanan, Çıtan, Kodan, Şeyhan, Kazi- yan kabileleridir. Nazımiye, Pülümür kazasına kadar uzanmışlardır.[1251]

Ali Kemali'nin Erzincan kitabı, ilk kez 1932 yılında yayınlanır. Baytar Nuri'nin Dersim hakkında verdiği bilgilerin kaynağında, şahsi bilgilerinden ziyade Ali Kemali'den sıralamaları dahi değiştirmeden kopyaladığı görülmektedir. Ali Kemali, aşiret adlarının yazılımında dedelik kurumunu Araplaştır-

1248 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.181-182

1249 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları 1985, C.2, S.253

1250 Ali Kemali, Erzincan, İstanbul: Kaynak Yayınları 1992, S.154

1251 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.142

ma amacıyla Kureyş-an şeklinde yazarken, baytar Nuri ise isimleri yöresel söylemlere bağlı transkripsiyonlaştırır.

II. Abdülhamid tarafından temelleri atılan Hamidiye Kürt alaylarında Alman büyükelçisi Wangenheim'ın Berlin'e yolladığı 20 Mayıs 1913 tarihli telgrafta, 150 bin dolayında asker olduğu anlatılmaktadır.[1252] Bu sayı 1915 Tehcir Kanuna kadar elbette artacak, Ermenistan'ın bütün bölgelerinden Kürtler katliamlara aktif katılacaklardır.

20. yüzyılın ikinci yarısında anılarını yazmaya başlayan Nuri Dersimi bilincinde gerçek yaşanmış tarih, psikolojik obsesyonla değişmek zorundadır. Anılar romantikleşir, kişilik pürü pak bir hâl alır. Gençliğinde Hamidiye alayları üzerinden İstanbul'da baytarlık eğitimi alarak okumaya başlayan bu insan, anılarını yazmaya başladığı süreçte Suriye'de yaşayan Ermenilere karşı, kendini Türklere karşı savaşan bir kahraman olarak yansıtmayı ihmal etmez ve geçmişinde de Ermenilerle dost olan, Türklere karşı onlarla ittifak hâlinde olan kahraman bir devrimci olarak yansıtmayı da imal etmez.

Nuri Dersimi'nin anlattığı tarih, kendisi tarafından saplantılarla ve suçluluk psikolojisiyle şekillendirilmiş bir tarihtir. Bu tarihte Nuri Dersimi, çıkarları için her şeyin mubah ve müstahak olduğunu savunan acımasız kahramandır. Seyit Rıza'yı bu kanlı geçmişe sokan ve ilk fırsatta onu yalnız bırakarak kaçan kahraman bir ittihatçıdır. Onun İttihat ve Terakki kökenli olduğunu anlamak için anılarında anlattığı Abdullah Cevdet, Şükrü Mehmet Sekban gibi kişilerle doğrudan müşerref olduğundan çıkarmak sorun değildir.[1253] Aileden gelen ve Hamidiye alaylarıyla başlayan II. Abdülhamid yanlılığı, daha okul yıllarındaki Türk İttihatçılığından etkilenerek Kürt İttihatçılığına dönüşümü, baytar Nuri'nin Dersim tarihinde aslında yalan ve dolandan başka bir şey yazmadığının işaretidir.[1254] Hem Alevi Zazalar, hem de Ermeniler için uzun süreli ve kalıcı gerçeklere göre kıyaslandığında, II. Abdülhamid ile İttihat ve Terakki arasında Meşrutiyet ve megaloman kişilik ayrıntılarından başka hiçbir fark yoktur. II. Abdülhamid'deki bu iki özellik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde grup kimliği olarak görülmektedir.

Baytar Nuri, günümüzde birçok Dersimli için kesinlikle kahraman değildir. Günümüzde hiçbir halkın kahramana ihtiyacı yoktur. Baytarın özellikle siyasal yaşantısında sergilediği tutarsızlıkların psikolojik nedenlerini bir tarafa bırakarak, Dersim bölgesindeki Ermenilere yönelik soykırıma örnek olacak bir başka soruna yoğunlaşılacaktır.

Daha önceki bölümlerde Dersimlilerin soykırıma katılmaları veya alet olma-

---

1252 Aschot Hayruni: Die Armenische Frage und der Genozid an den Armeniern in der Türkei (1913-1915), Jerevan 2004, S.34

1253 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.36

1254 Erik-Jan Zürcher: Ottoman Sources Of Kemalist Thought, Elisabeth Özdalga: Late Ottoman Society, Routledge Curzon 2005, S.18

larındaki nedenleri olarak, Hamidiye alaylarıyla Kırmançları Kürtleştirme ve İslami asimilasyon, yoksulluk gibi etkenlere işaret edildi. Şimdi İbe Haç örneğiyle Ermenilerle Alevi Zazalar arasındaki bir yakınlaşmanın, tarihsel utanca dönüşmesi gerektiği konusu incelenecektir.

Dersim bölgesinde Topal Osman'la ilişkili bir gerçeği daha vurgulamak gerekir. Tehcir sürecinde Topal Osman, önce Sivas Topçam'da yaşayan Rumlar ve Ermenileri katleder. Sonra Refahiye'ye ilerlerken Dersim'den kendisine 500 kadar savaşçı katılır ve katliamlara devam eder.[1255] Bu katılım konusundaki belirsizliği giderecek asıl yöntem, Dersim'e gelen Hamidiye kökenlilerin Topal Osman'a katılması olasılığıdır. Bu seçeneğe rağmen Dersim aşiretlerinden bir kısmının Koçgiri'ye destek olması, bir kısmının ise Topal Osman saflarına geçmesi, Dersim'de Alevi Zazalar arasında bir ayrışmanın başladığını göstermektedir.

1255 Nuri Dersimi, Hatıratım, Stockholm: Roja Nu Yayınları 1986, S.106; Ümit Doğan, Mustafa Kemal'in Muhafızı Topal Osman, Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım 2016, S.165-166; https://team-aow.discuforum.info/t4910-Tan-klar-Kocgiri-Katliam-n-Anlat-yor.htm Erişim Tarihi, 18 Eylül 2018

İbe Haç'ın Hikâyesi

Son yıllarda birkaç kaynakla kolay araştırmacılık yapan birçok yazar, ait oldukları aşiret hakkında har vurup harman savurarak uydurma ve romantik yeni bir tarih yaratırlar. Bu insanların tümünde, tartışılmaz düzeyde açık animistik bilinç vardır ve bir taraftan animistik bilinçle aşiret kutsamaları yapılırken; diğer taraftan devletin tarih anlayışına karşı uygulanan şiddet ve baskıyla karanlık tarihin aydınlanmasını engellemektedirler. Bu karakteri, siyasal solda bir gecede aşiret içi ilişkilerle devrimci olanların devrimciliklerinde gözleyebilmek için, devrimcilik sonrasındaki geri dönüşlerinden açığa çıkarmak gerekir. İnsan yaşantısında terapisiz kalmış bilinçaltında, bu gidişatın dikkate alınmayan sürekliği bulunmaktadır.

Bu tür açıklamalardan biri de Balaban aşireti üzerine yapılır ve asıl görüşe göre Malatya'da bir beye karşı yürütülen kan davası sonrasında *Ali için verilen kan parası* anlamına gelen Gonyaali'ye yerleşirler. Bu isim, süreç içindeki Türkçeleşmeler sonucu Göneli olur ve Balaban aşiretinin yerleşkesi olur. Dikkat edildiğinde anlatılan hikâyenin içeriğinde nedenlerle açıklamalar arasında tutarsızlıklar gözlenecektir. Bunlardan en önemli kan davası ile kan parası arasındadır. Kan parası verilen yer, Malatya'da yaşadıkları yerdir. Bu yüzden kan davası sonrası göçtükleri yerin adının, Ali'nin kanı anlamında olmasının hiçbir nedeni olmayacaktır. İsimle olay arasındaki tutarsızlığı bitirdikten sonra ikinci hikâyeye geçelim. Bu da Balaban adının, birinci hikâyeye bağlı dağılanlar anlamına gelen *Blabun*'dan geldiği açıklamalarıdır. Mehmet Şerif Fırat, bu aşiretin Selçuklulardan yarım asır önce Dimetoka'dan geldiğini, tarihin en verimli masalsı ütopyalarından birini olacak şekilde Ermeni ve Rumlarla örnek barış içinde yaşadıkları ayrıntılarını Ali Kemali'den alır.[1256] Bu hikâyelerle öne çıkarılan motiflerin tümünde, animistik nitelikte barış, kahramanlık hikâyeleri ve aşiret, kabile örgütlenmesinin kutsanması görülür. Bahsedilen davranış örnekleri, Dersim aşiretlerinin genelinde mevcuttur.

Karerli Mehmet'in anılarında feodaliteye, iktidar amaçlı iki övgü yapar. Bun-

1256 Mehmet Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara: Milli Eğitim Basımevi 1961, S.75; Ali Kemali, Erzincan, İstanbul: Kaynak Yayınları 1992, S.195

lardan biri, aşiret örgütlenmesiyle yaratılan piramitte, ağa veya aşiretin reisi en üsttedir ve onun söyledikleri tüm aşiret üyeleri tarafından kabul edilmek zorundadır.[1257] Bu yaklaşımda, arkaik bir iktidar geleneği vardır. Bu geleneğin sosyal, psikolojik örnekleri, günümüze kadar gelmiştir ve özellikle kitle psikolojisi sonuçlarıyla modern faşizmin doğuşunda önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Tarih boyunca köle efendileriyle başlayan bu erk sistemi, devletle sömürü sisteminin mükemmelleşmesiyle 20. Yüzyılda ortaya çıkan modern veya politik faşizmin evrelerle temellerini oluşturmaktadır. Bu davranışlar sadece Karerli, Urfalı veya Ankaralı'ya özgün değil, aşiret ağası sıfatında küçük büyük ayrışması yapılmaksızın, bir topluma doğuştan yönetici veya erk sahipliği hakkını doğallaştırma mantığında vardır. Karerli, feodalizmin olumsuzlaştırılması başlığı altında anlattıklarında ise, cumhuriyet döneminde gözlenen İtalya ile Almanya arasında sallanan faşist erki, kendince romantikleştirme anlayışına kapılmaktadır.[1258] Birçok toplumda benzer motiflerle yaşanan tarihsel gerçeklerde, iktidarın güçlenme veya otoriterleşme sorunu da burada başlamaktadır. Bu kadar barış ve tolerans kültürüyle yaşadıklarını söyleyenlerin; önce, binlerce yıldır kapı komşu oldukları Ermenilerin sadece ev ve mekânlarına el koydukları yetmiyormuş gibi, erkeklerine de bu halkın kız çocuklarını kadın aldıkları konulu etik ötelenmesi gerekli sorulara yanıt verilmesi gerekir.

Eski adı *Ermeni Kaçağı* veya *Kilise Kaçağı*, şimdi ise Balyayla adlandırılan köyün, 1915'de yaşanan yakın tarihçesindeki olaylar, aşiret, İslam, Balaban aşireti konulu ilişkilerin, nasıl yaşandığını gösterecektir. Bu örneklerde Balaban aşireti tahakkümünde yaşanan köyün tarihiyle soykırım arasındaki bağ da kendiliğinde açığa çıkacaktır. Bu köyün *Ermeni Kaçağı* veya *Kilise Kaçağı* isimleriyle anılması, olayların tarihçesinden anlaşılacağı üzere, İbe Haç isimli birine yapılan şahsi atıflardır. İbe Haç, Hristiyanlıktan, köyünden, aile ve çocuklarından kaçtığı için bu isimle mükâfatlandırılır. Bu tarihe biraz daha geniş açılardan bakıldığında, bu köyünle çok yakınındaki Vank (Kilise) isimli asıl köyle mezra konumunda bir yerleşke olduğu anlaşılacaktır.

Çevresinde tuz işletmeleri olan Göneli köyünden genç bir adam, evlenerek bu köye yerleşir, Hristiyan olur ve Balabanlar tarafından İbe Haç (Haç taşıyan veya haçlı İbrahim) adını alır. Alevi Zaza aşiretlerinde yazı bilinci olmadığını anlamanın değişik bir metodu da, özel isimlerin bir sıfatla kısaltılarak karakterleştirilmesidir. Hüseyin olan birinin adı Huşen söylendiğinde, sevgi ve sevimlilik öne çıkmaktadır. Huso olarak çağırıldığında ise kabalık, sevimsizlik vurgulanmaktadır. İbe Haç ismindeki kısaltmanın doğasında, ötekileştirme sıfatı barınmasına rağmen, farklı yaşanmış gerçeklerden farklı sonuçlar çıkartmak seçenekleri olacaktır.

1257 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.98

1258 Karerli Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Ankara: Kalan Yayınları 2007, S.98-99

Üçüncü kuşak insanların anlatımlarında en az üç çocuğu olduğu anlatılan İbe Haç, 1915 sonrasında bu köyün sakinleriyle birlikte, Doğu Ermenistan'a doğru yola çıktıkları anlatılmasına rağmen, tehcir yasalarına göre yolları Maraş'adır. Aradan geçen bilinmeyen zaman sonrasında İbn Haç, çocukları, eşi ve Ermeni akrabalarını, kaderleriyle baş başa bırakır ve onları terk ederek boşaltılmış köye geri döner. Artık Vank köyünün yeni bir sahibi vardır. Bu da İbe Haç'tır. Anlatılanlara göre İbe Haç, kısa süre sonra Balaban aşiretinden ev, köy sahibi olmayan hısım ve akrabalarına haber salarak, sahiplendiği köye gelmeleri ister. Bu sırada İbe Haç'ın sınıfsal karakteri de değişir ve köyün ağası olur. Balaban aşiretini oluşturan Aliyan, Huşeyinan, Hesenan, Silemani veya Silemaniyan asal boylardan ağalar, daha sonraki bir zamanda Xuşenanlı Gülağa'nın oğlu Ali beyin evinde İbe Haç'ı yargılamak amacıyla esir alırlar. Bu mahkemeleri düzenleyen de, bölgedeki katliamlara aktif katılmış olan Gülağa'dır. Balabanlı Gül ağanın Mustafa Kemal ile ilişkileri olduğu ve cumhuriyet döneminde okuryazar olmaksızın meclise girme amacında olduğu da anlatılanlar arasındadır.[1259] Gül ağa hakkında anlatılanlardan biri de, onun bu ismi gül yağı üretimi veya ticareti yaptığından aldığı hikâyeleridir. Osmanlı tarihinde Ermenilerin gülyağı ürettiği ve bu konuda ileri bilgi sahibi oldukları daha önce anlatılmıştı. Yine boynuna haç takmış ve Ermeniyle evlenmiş birinin, aşiret geleneklerine göre yüz kızartıcı suç işlemişçesine, Gül ağa tarafından sorgulanması da dikkat çekicidir. Eğer bu yargılama ölümle sonuçlansaydı, İbe Haç'ın sahiplendiği köyün yeni sahibi Gül ağa olacaktı. Burada hiçbir şeyi Ermenileştirmeden bir toplumdan diğerine kültürel ilişkilerin nasıl geçtiğine yanıtlar gözlenecektir. Aliyan, Huşeyinan, Xesenan veya Kureşan örneklerinde olduğu gibi, Ermeniler yazılı kültürle Bizans sürecinde kutsallığı vurgulamak amacıyla isme yapılan *yan* eklemesinin, Ermeni-Zaza ilişkilerindeki tipik örnekleri göstermektedir. Balaban aşiretinde okuryazar olmayan Gül ağanın, bu adı gülyağı üretiminden aldığını, Ermenilerin Osmanlı Ermenistan'ında Diyarbakır, Erzincan, İzmir, Isparta, Afyon gibi merkezlerde Rumlarla birlikte gülyağını endüstriyel ürettikleri bilgileri, Gül Ağa'nın bu adı nereden aldığına yanıt oluşturacaktır.[1260]

İbe Haç'a yüklenen suç, çok gariptir ve bu süreç Alevilerdeki bir anlayışın tutucu, gerici temel karakterini açığa çıkarır. Cezası ise ölümdür. İbe Haç'ın suçu, boynuna haç takmak, dinini değiştirerek Hristiyan olmak gibi, günümüzde çok az insanın kabul edeceği suçlamalardır. Aynı zaman diliminde bir rastlantı sonucu İbe Haç'la aynı kuşaktan yakın akrabası olan ve Almeliye (Elmalı) köyünde yaşayan Balaban aşireti Xuşenanlı kolundan İbe Haç'ın kuzeni Muti'nin, ziyaret amaçlı halk mahkemesinin kurulduğu eve geldiği anlatılır. Muti, cesaretiyle deli olarak tanınır. Geldiği akraba evinde sanık sandalyesinde İbe

1259 Bu bilgiler, kendisini şahsen tanıyan bir Dersimli'den alınmıştır.

1260 http://ispartaninkokusu.com.tr/

Haç'ın aşirete ihanet suçundan yargılandığını görür. Bu olayda da rastlantıya bırakılmaması gereken artifizyel bir kurgu vardır. Mahkemenin yapıldığı köye gelen Muti, her ne kadar deli cesaretli olsa da köyde İbe Haç'ın yargılandığından haberi olması gerekir ki, deli cesaretiyle birlikte beline silahını kuşanarak Xuşenanlı Ali beyin evine gelmesi gerekmektedir. Tüm edebi kurgularda olduğu gibi Muti önce İbe Haç'ın neden yargılandığını öğrenmek zorundadır, sonra da silahını çekerek İbe Haç'ı yargılayanları tehdit eder. Hiç kimsenin İbe Haç'ı yargılamayacağını, serbest bırakılmasını, aksi takdirde akraba evinden birçok kişinin ölü olarak çıkacağını söyler. Böyle bir başkaldırı sonucu da İbe Haç serbest bırakılır. Tekrar hayata kavuşan İbe Haç, hayatını kurtaran kuzeni Muti'yi sahiplendiği köyde ev tarlalar vererek kendisine hem müttefik yaratır hem de yeni yerleşim olanakları tanır. Bu süreçten sonra saygınlığı olmayan İbe Haç adı, İbrahim Ağayu Xeç olarak anılır. Aynı şekilde Muti de artık köyün ikinci ağası ve uzun yıllar da muhtarı olur. Ermeni kaçağı köyüne yerleşen Balaban kökenli yeni sahipler arasında topraklar şu veya bu şekilde bölüşülür. Bu konuda fazla bir şey söylemenin, hiçbir anlamı olmayacaktır.

Bu olanlardan ortaya reel bazı sonuçların çıkması, çıkarılması gerekir. Yaşanılmış bu olayın etkisiyle bir köye sahip olan İbe Haç'ın tüm davranışından, köyün ağası ve mülk sahibi olduğunu anlatan Ermeni Kaçağı, dolayısıyla din değiştirerek Hristiyan oluşu ve kiliseye gitmesi, halk arasında ikinci adı, Kilise Kaçağı adını yaratır. Bu isimlerin her ikisi de İbe Haç'ın 1915 sürecindeki davranışlarından ortaya çıkar. Şimdiye değin anlatılan içerikler, Balaban aşiretinde sır gibi saklanmış gerçeklerdir. Burada bir aşiret toplumunda tabu ile bilincin represyon adı altında baskı altında tutulması gözlenmektedir. Represyon döngüsünde gizlenen bir olay, ahlaki normlara göre kötü, etik olmayan içerikler veya sonuçlar yaratmıştır. Bu yüzden kültürel hafızada bu tür olaylar üzerine hiçbir şey konuşulmaz ve sanki hiçbir zaman bahsedilen olay yaşanmamışçasına tavır takınılır. Bu baskı veya dikkatle yaşayan toplumların tüm bilinçli tabakalarında olayın gerçekleri bilindiğinden, sağlıklı sonuçları doğuracak tartışma, analiz gibi sonuçların doğmasına izin verilmez. Basit bir deyimle olaylar hasıraltı edilmiştir.

Bu yaşananları anlatan Mute'nin torunu X, köy tarihinde hâlâ gizli tutulan bu olay hakkında, İbe Haç'ın farklı nedenlerle yargılanmasından yana olduğunu söyler. Beraberinde eklediği şerefsiz sıfatıyla İbe Haç'ın, eşini ve çocuklarını terk ettiği, kendisine yer ve vatan veren Ermenilere ihanet suçuyla yargılanması, boşalmış köyün mülkiyet sevdasıyla eşini ve çocuklarını yolda terk eden bir insanın, insanlaşmadığı için yargılaması gerektiğini söyler. Bu yargıları, günümüzde Balaban aşiretinin birçok üyesi düşünmektedir. Soykırım gerçeğinde insan bilincinde gelişmesi gereken davranış örneklerinden biri de vicdandır. Vicdan konusunda şu ayrıntıyı sunmak lazımdır. Bu köye vakti zamanında bir teneke buğdayın başlık parası olarak verildiği Gule adında bir gelin gelir. İbe Haç

hakkında konuşan Gule'nin Zazaca söylediği tek şey, *"bu lanetli adam, esketek karısı ve küçük çocuklarını nasıl terk edip hiçbir şey olmamışçasına köyün sahibi olur"* sorusudur. Kültürel vicdanın gelişmesi için, bilinç yanında doğal yaşamdaki insanı insan kılan değerlerin de korunması gerekir.

Burada kültürel evrimin iki radikal evresi açığa çıkmaktadır. Birinci evrede, din değiştirerek yaşadığı Kilise köyüne (Vank) tekrar geri gelen İbe Haç'ın boynuna haç takması ve din değiştirmesi gerekçeleriyle ölüme mahkûm eden bir kuşak vardır. İkinci evresinde ise İbe Haç'ın, eşi ve çocuklarını terk ettiği için yargılanması gerektiğini savunan günümüz insanları bulunmaktadır.

Bu köy kökenli kişi, Ermenilerden alınmış bu köyün kimseye vatan olmadığı söyleyerek, aklından gitmeyen bir soruya da hâlâ yanıt arar. Bu da İbe Haç'ın yolda bırakıp terk ettiği eşi ve çocuklarına ne oldu, yaşayanları var mı, varsa anneleri çocuklarına babalarının kendilerini terk ettiğini anlatmış mıdır gibi sorularla, aşiretinin barbar tarihini sorgulamaktadır.[1261] Antifaşist politik geçmişi olan Balaban aşiretinden ikinci bir şahıs ise, Ermeni soykırımını şu resimlerle anlatırken, mülkiyet yabancılaşmasının tarihsel gerçeklerin açığa çıkmasından daha önemli olduğunu şu söylemleriyle savunmaktadır. Ermeniler, Dersim coğrafyasında üç katlı bir binanın üçüncü katını oluştururlar. Türkler ve Kürtler bu binanın üçüncü katını yıktılar, ikinci ve birinci katlarına da kendileri yerleştiler. Bu yüzden geçmişi artık karıştırmanın anlamı yoktur.

Birey ve toplum için insanlaşmak, kendi tarihine farklı açılardan eleştirisel bakarak ve sonuçları tarihe indirgeyerek başlar. Geçmişe dair yapılan ötelemelerde, romantikleşerek her şeyi güllük gülistanlık göstermek veya anlatmak, yaşanmış gerçek tarihi gizlemek amacıyla birey veya toplum psikolojisinde oluşan tipik represyon örnekleridir. Freud tarafında bu davranışta geçmişte yaşanmış bir olay hakkında kültürel bilinçte oluşan savunma amaçlı tabulaştırma sonucunda, bu olayların neden sonuç ilişkileriyle bilinçli tartışılması engellenmektedir.

Böyle bir tartışma yapıldığında basitten karmaşığa giden yollarda bazı örnekleri göstermek gerekir.

Birincisi Nuri Dersimi ve birçok Dersimli veya Kürt tarafından anlatılan Ermenilerle tarih boyu dost, akraba yaşadıkları hikâyelerinin yalan olduğunu görmek gerekir. Din ile yaratılmış obsesif inanç psikolojisi aracılığıyla, insanı binlerce yıldır ilk örgütleyen soyut sosyolojik kavramın din olduğunu, farklılıklarının da vahim sonuçlar yarattığı bilinmektedir. Ermeniler, bu toprakların eski köklerindendir. İsa'nın havarilerinden Judas Thadeus ve Bartelemeus'un etkisinde Zerdüştlük gibi eski pagan inançlarını terk ederek Hristiyanlığa geçerler.[1262] Ermeni tarihçiler, bu işin zorla yapıldığını kabul ederler. Ayrıca din eleştirisi yapılırken, sanki Ermenilerin korunduğu gibi bir sorunlu önyargı dile getirile-

---

1261 Ermeni Kaçağı köyü hakkındaki bilgileri aldığım H'ye teşekkür ederim.

1262 İncil, Markos, 3. Bölüm 18; Matta, 10. Bölüm 3; Lukas, 6. Bölüm 16; Elçinin İşleri, 1. Bölüm 13

bilir. Burada tartışılan birinci sorun Ermenilerin Hristiyanlığı değildir. Ermeniler, yaşadıkları toprakların kadim halkıdır. Ermenilerin dinsel kimliklerindeki değişimin tartışılması, soykırım dışı bir gerçektir ve Ermenilerin meselesidir. Bütün dinler, eleştirilmek için varlardır. Fakat bir dinle bir veya birkaç toplumun küfürlü düşman edilmesi, küfür edilenlerin inançlarından öte, küfür edenlerin inançlarının sorgulanmasını gerektirmektedir. İbe haç örneği, bu düşmanlığın Aleviler arasındaki gelişimini sergilemektedir.

Bu gerçekleri İbe Haç örneğiyle birleştirdiğimizde, Ermenilerin kızlarını Kürtlere veya Zazalara verdikleri masallarının, tarihsel kalıntıların bilinçaltındaki erkek egemen represyonlarından başka bir şey olmadığı anlaşılacaktır. Biraz önceki yaşanmış gerçeklerde, İbe Haç ile evlenen kadının ailesinin aşırı muhafazakâr Hristiyan olduğunu ve Balabanlı İbe'nin de bu şartı yerine getirdiğini söyleyemeyiz. Birliktelik kişinin özel hakkı olmasına rağmen, erkek egemenlik abidesi olan Kürtlerde kızların sorunsuz bir şekilde kâfirlerle evlendiği mümkün olduğu zaman, bu sorunun ötekileştirilenlerin zaten dünyadan çoktan yok olduğu görülecektir. Bu süreç de, Ortadoğu toplumlarında aleviler dışında hâlâ başlamamıştır. 21. yüzyıldaki evlilik ilişkilerinde, kapalı toplumlara özgü aşiret, kabile, ulus içi evliliklerin hâlâ sürdüğünü, unutmamak gerekir. Sonuç olarak bu yaşanmış tarihte İbe Haç'ın, çocuklarını ve eşini terk ettiği için yargılanmadığını, aksine Hristiyan olduğu ve haç taşıdığı için yargılandığı ve aslında ölüme mahkûm edildiği unutulmamalıdır. Onu yargılamak isteyen Gül ağa ve Gül ağaya karşı gelerek savunanlar açısından bir gerçeği daha vurgulamak gerekir.

Tehcir sonrası soykırımdan kurtulan azınlığın anlattıkları ve İslami terminolojide tehcirin ne anlama geldiği, Tehcir başlığı altında anlatılmıştır. Ermeni Devrimci Federasyonu'nun toparladığı ifadelerde adı geçenlerden biri de Gül Ağa'dır.

Bu görevliler ve beyler, çetelerle birlikte açık hava sofrasında oturmuşken, aralarından bir din adamı (molla) çıkıp, çetelere sessiz olmalarını emretti, kendisi de bir sandalyenin üzerine çıkarak, şu şekilde konuştu: "Sevgili evlatlarım, sürdürdüğümüz bu savaş, bir din savaşıdır ve her Müslüman'ın yerine getireceği görev vardır. Sevgili kahramanlarım, Hıristiyanlara, özellikle de Ermenilere karşı kesinlikle vicdan ve merhamet göstermemek gerekir. Padişahımızın aziz emri, Ermenileri nihai olarak imha etmektir ve görevini layıkıyla yerine getiren herkes, hem burada hem de cennette kutlu olacak ve öldürülen her bir Müslüman da ölümsüz bir şehit olacaktır. Görevini yerine getirmeyenler ise, burada ve ebedi olarak lanetlenecek, onlara düşen pay cehennem olacaktır.

Haydi, sizi göreyim, evlatlarım, Hıristiyanlara, özellikle de Ermenilere karşı uyanacak olan herhangi bir merhameti öldürelim." Bunları anlattıktan sonra indi yerinden. Onun arkasından mutasarrıf ayağa kalktı ve hocanın sözlerini tasdik ettikten sonra, verdiği emirleri unutmamalarını ve Ermeni katliamını, küçüklü büyüklü yerine getirmelerini tembihledi. Toplanan kalabalığın arasında büyük bir şevk hüküm sürmekteydi ve her biri yemin edip söz verdikten sonra yerlerine gitti. O sırada 3.000 kadar Ermeni amele askeri,

bedava olarak yol yapımında çalışıyorduk. Gizli bir talimatnameyle günde 40-50 kişinin öldürülmesiyle bu sayı azalmaya başladı, 125 kişi kalana kadar. Yerli bir Rum'un anlattığına göre, bu 125 kişi de Şuşar dolaylarında bir süre çalıştırıldıktan sonra öldürülür. Bu katliam, 8 Mayıs 1915'te başlamış ve 17 Temmuz'a kadar sürmüştür. Mutasarrıf ve daha başka önde gelen görevliler, Balaban aşireti reisi Gülo Ağa'nın[1263] Khmdzorik köyündeki evinde davetli oldukları bir sırada mutasarrıf, Gülo Ağa'ya, Tercan bölgesinden getirilip Sansar Vadisi'nde toplanmış olan Ermenileri katletme işini ele almasını teklif eder.[1264]

Bahsedilen belgelerde, Poğos Vardanyan'ın ağzından, kendilerini koruyan Dersimlilerin olduğu anlatılır.[1265] Diğer taraftan katliama karışan Dersimlilerden örnekler sunulmaktadır.[1266] Aksi olarak Erzurum vilayeti Kığı sancağındaki Dersimli Hıde İbiş, Gül ağa, Mirik Komlu Yusuf, Aprank köyünden muhtar Mevlut ve arkadaşı Mırvıntseli Mahmut örnekleri de vardır.[1267] Bu gerçeklerden ortaya yalın bir sonuç çıkmaktadır. Bu da Dersim bölgesinde Ermeniler mal, mülk ve köyleriyle yok edilmişlerdir. Soykırımdan kalanları ise, önce cumhuriyetçi ağaların baskısı, sonra da Alevilerle birlikte Dersim 38 soykırımı beklemektedir.

Gül ağa üzerine akademik çalışmalar yazılmıştır. Bu çalışmalarda onun 1910 yılında İttihat ve Terakki'ye üye olduğu, Erzincan ve Erzurum cemiyetleriyle yazıştıkları yazılıdır.[1268] 1918'de katliamlardaki başarısından dolayı kendisine Mecidi nişanı verilir.[1269]

Bir savaşın doğasında bu bilgiler normal kabul edilebilir. Fakat bu savaşta nişan ve madalyalar alan Balabanlı Gül ağa konusunda savaşın doğallığıyla yorumlanan bilgilerin değişmesi gerekir. Gül farklı kaynaklardan anlatılan gerçeklerden, Gül ağanın aşiretiyle birlikte Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri oluşturduğudur.[1270]

Bu ayrıntılardan sonra Gül ağanın İbe Haç'ı öldürme veya cezalandırma isteği sorumsuzlaşmıştır.

Bilinçaltında baskı altına alınmışlıktan dolayı bilinçte sürekli söylenen yalanlardan biri de Ermenilerin Müslümanlara savaş açtığı yalanlarıdır. Vank köyü örneğinden başlayarak Batı Ermenistan'ın hemen her yerinde Ermeniler, kendi-

---

1263 Gülo veya Gül Ağa, Balaban Aşireti'inden Teşkilat-ı Mahsusa Birlikleri oluşturan ve özellikle tehcir dönemindeki katliamlara komutanlık yapan kişidir.

1264 Ermeni Ulusal Arşivi, Kadername, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915, İstanbul 2014, Belge Yayınları, S.394-395

1265 Age, S.298-313

1266 Age, S.298-315

1267 Age, S.326, 371, 391

1268 http://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/389/381; Vatan Özgül, I. Dünya Savaşı'nda Erzincan Cephesi İle İlgili Yeni Belgeler, Balabanlılar ve 3. Ordu Arasındaki Bağlantı, http://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/416/408

1269 I. Dünya Savaşı'nda Erzincan Cephesi İle İlgili Yeni Belgeler, Balabanlılar ve 3. Ordu Arasındaki Bağlantı, http://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/416/408

1270 Ali Ülger, Ermeni Kırımında Teşkilat-ı Mahsusa Balaban Aşireti İşbirliği, Seresur Kızılbaş Dergisi, Yıl.2011, Sayı.3, S.9-10

lerine ticari koloniler yaratmış, akılcı ve çalışkan insanlardır. Soruna sınıfsal açıdan baktığımızda bu ilişkiler doğasında Ermeniler arasında sömürü, zengin yoksul gibi kategorilerin olmadığı anlamı yaratılmamalıdır. İnsanlığın sahip olduğu sınıfsal sorunların birçoğu Ermenilerde de yaşanmaktadır. Osmanlı dünyasında İslam toplumlarında kutsal ve etkin olan Ömer yasalarından başlayarak asırlar boyu kendilerinden ganimet koparılan insanların, iktidar açısından onlara efendilik yapanlardan nefret etmemeleri abes olacaktır. Ermeniler bu tarihte ve konuda oldukça toleranslı bir kültüre sahiptir. Buna rağmen, yaşadıkları topraklarda kültürden de öte kökleri olan Ermeni toplumunun bağımsızlık temelinde Osmanlı'dan ayrılmaları, yaşadıkları bütün bölgelerde şiddetin kaynağına yerleştirilmeleri, modern anlamda faşizan açıklamalar değil, aksine arkaik faşist söylemlerdir. Bedevi toplumları sürekli göçerler. Yerleşik hayata geçmedikleri için kültürleştirdikleri fazla değerleri yoktur. Aynı sorunu bilimsel yabancılaşma temelinde benliğin mülkiyetle bütünleşmesi, eşyalaşması açısından Ermenilerde incelediğimizde, Osmanlı toplumunda Ermenilerin kaybedecekleri çok şeyleri vardır. Bu sonun sonucu da soykırımı yaşamışlardır. Bu yüzden sosyolojik temelde bedevi toplumların davranışları sergilemeyeceklerdir. İbe Haç ve diğer analizlerden ortaya çıkan sonuçlarla şimdi Kürdistan adlandırılan bölgenin, tarihte Kürtler ve Ermenilerde yazı, aynı tarihte Ermeniler ve Kürtlerde eğitim, yine aynı tarihte Ermenilerde ve Kürtlerde basit mekanik doğa yasalarından bilimsel araştırmalara kadar gözlemlerin gerçek yaşama indirgendiğinde, kültür diyalektiğine aykırı sonuçlarla karşılaşacağız. Aslında bu sorunu 11. yüzyıla Türk akıncılarının Manzikert'e geldikleri zamana indirgeyerek sormak gerekir ve Van ovasında bir tane Kürt yaşıyor muydu sorusuyla ötelemek gerekir.[1271] Bizans yasalarına göre bu sorunun yanıtı, Hayır'dır. Ermenistan'da kesinlikle bir Kürt aşireti yaşamamıştır. Toplumların doğal yerleşik alanlarını köyler, kasabalar, şehirler kabullendiğimizde, 11. Yüzyılda hem göçler üzeri şehirleşme imkânları günümüzdeki gibi olmadığından ve olamayacağından, Kürtlerin Hristiyan toplumların arasına yerleşmeleri imkânsızdır. Malazgirt'ten yüzlerce yıl sonrasında da bu sorunun yanıtı hayırdır. Bahsedilen olasılık Aleviler için mümkündür, çünkü bu toplum Müslüman değildir. Anımsatmak için Alevi Zazaların namaz kılmadıkları, Ramazan orucunu tutmadıkları, hacca gitmedikleri, monoteist şahadet söylemine rağmen Resule bağlılıkları olmadığı ve zaten yoksul olduklarından zekât verme dertleri olmadığı bilinmektedir.

Yaşadıkları bölgelerde inşaat, su kanalları, kapitalizmle birlikte eğitime önem veren Ermeni toplumu, bugün tarihsel vatanlarının yabancısı ilan edilirken, göçebe ve Asuristan dağlarında yaşayan Kürt kavminin, Hamidiye ideolojisiyle birlikte her şeyi Kürtleştirme eğilimine girmesi, eşyanın doğasına insanın da kültürel olarak *kendisine* aykırıdır.

1271 Bu sorunun yanıtı, daha sonra Ulus Üzerine Birkaç Yeni Tez başlığı altında aranacaktır.

İbe Haç örneğinden hareket ederek Dersim bölgesinde Zazaca *Hermeni* şeklindeki küfürlü aşağılamaların 20. Yüzyılda soykırım sonrasında İslami sisteme uyum sağlayan Aleviler arasında gelişmesi ve yaşanması mümkündür.

Antronik seyahatinde Dersim, Osmanlı tarafından geri bırakılmış ve Ermenilerle Alevilere karşı sürekli ıslahat adı altında askeri harekâtların yapıldığı bir bölge olduğunu anlatır. Her halkın, tarihsel geçmişinde şimdiye veya başkalarına göre geri dönemleri vardır. Özellikle kültürel veya iktisadi gerilik, günümüzden bakışla çok belirgin görülmesine rağmen, insanların geleceğe dair vizyonları geçmişe göre daha gelişeceğinden ve geleceği bu vizyonlarla şekillendirmesi gerektiğinden, geçmişin tarihsel hatalarından ders çıkarmaları zorunlu olacaktır, ki gelecek de değişebilsin. Geçmişle gelecek arasında bir Dersim köprüsü kurulduğunda, bunun İslami sırat köprüsüne benzediği ve yaşama dair birçok değerin, ya iktidarlar veya bu şartlardaki insan hatalarıyla yok edildiği görülecektir. Görülmesi gereken ayrıntılardan biri de, 1938 yılındaki Dersim Alevi soykırımına verilen Dersim Tertelesi isimlendirmesinin, tarihsel kökenlerini tutarlı olarak sadece Dersim bölgesinde yapılan Ermeni soykırımından esinlenerek kullanıldığı acılı gerçeğidir. Bu bağlamda Dersimlilerin 1938 soykırımına indirgeyerek siyasallaştırdıkları tertele sözcüğünü kısaca incelemek gerekir. Gelişmemiş veya siyasallaşmamış dillerde anlatılan tarihsel olaylar, daha çok sözcüklerin fiziksel eylemleriyle ifade edilir. Bu sorunu açıklamak için Alevi Dersimlilerin kullandıkları *Tertele Urıs* tanımı, tertelenin, soykırım değil, yağmalamak ve sürmek anlamlarında kullanıldığı anlaşılacaktır. Bu anlama rağmen I. Dünya savaşında Ruslar, ne soykırıma ne katliama ne de herhangi yağmalamaya uğramışlardır. Dahası bu süreçte Ruslar Dersim'e girmemişlerdir. Demek oluyor ki *Tertele Uris* kavramıyla sadece varsayımla düşman kabul edenlerin yaptıkları yağmalama ima edilmektedir. Dersimlilerin dilinde bir halkın katledilerek yağmalanması resimleri, tarihsel dizilişe göre ilk kez Dersim'de yaşanan *Tertele Hermenü* resimlerinden türetildiği anlaşılacaktır. Dersim bölgesi kültürel açıdan kapalı bir bölgedir. Bu bölgede Ermeniler ve Aleviler uzun yıllar birlikte yaşamışlardır. İttihat Terakki iktidarı ve tehcir sonrasında Dersim'de Ermeniler ötekileştirilir. Dersimli aşiret orduları, sırasıyla önce Dersimli Ermenileri yağmalar, ardında da Ruslara veya Erzincan'dan başlayarak Kars'a kadar Ermenilere karşı savaşırlar. Halk dilinde bu olaylar psikolojik olarak zamanla süzgeçlenir ve *Tertele Hermenu* kavramının bilinçte berraklaşması başlar. Ki bu süreç de aslında Türkiye Cumhuriyeti devletinin 1938 yılında Dersim'de yaptığı ikinci soykırımdan sonra başlar. Bu şekilde de günümüzde bazı Dersimlilerin hatalı olarak soykırımı anlattıkları Tertele Desımi kavramı da siyasallaşır ve yaşanan gerçekler açısından *Tertele Hermenu* kavramını talileştiren Tertele Desımi öne çıkarılır. Bu akışa veya tanıma Dersimli aydınların söyleyeceklerini, sırasıyla 1915 sonrası Ermeni soykırımıyla hesaplaşarak 1938 soykırımına karşı birlikte hesaplaşmayı öne çıkarmaları önerilir.

Günümüzde siyasal amaçlı Dersim'in mitolojikleştirilmesi ve insani ve doğal gerçeklerden koparıldığını görülmesine rağmen, bilincin gelişmediği şartlarda yapay mitolojilerle tarihe ayak diretmek de anlamsızlaşacaktır. Dersim, bir mitoloji değildir ve bölgede mono kültürel mitoloji yaratmanın anlamı yoktur. İnsanlar, sürekli geçmişe yem olarak şimdiyi mitolojikleştireceklerine, geleceği geçmiş gerçeklerine istekle gülerek ve inat ederek değiştirmelidirler.

Günümüzde siyasal amaçlı Dersim'in mitolojikleştirilmesi ve insani ve doğal gerçeklerden koparıldığını görülmesine rağmen, bilincin gelişmediği şartlarda yapay mitolojilerle tarihe ayak diretmek de anlamsızlaşacaktır. Dersim, bir mitoloji değildir ve böyle mono kültürel bir mitoloji yaratmanın anlamı yoktur. İnsanlar, sürekli geçmişe yem olarak şimdiyi mitolojikleştireceklerine, geleceği geçmiş gerçeklerine istekle ve gülerek inat ederek değiştirmelidirler.

İslami Halklarla Kıyaslamalı Ermeni Tarihinden Kısa Notlar

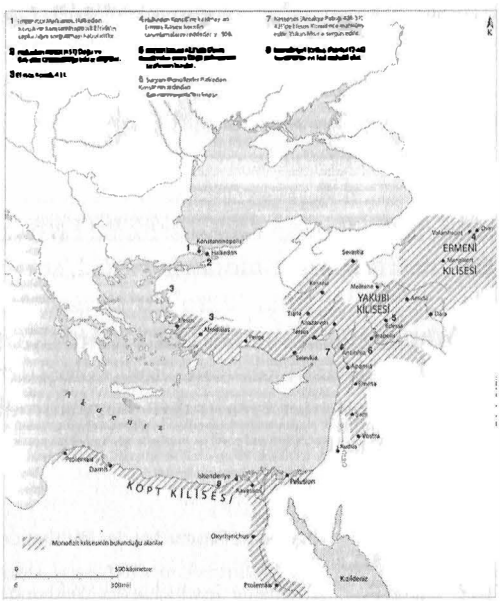
İnsanlık tarihi kaba ve farklı perspektiflerden incelendiğinde göze çarpan ilk gerçeklik, toplumsal yapılanmanın sınıfsal şekillenmesidir. Doğal seleksiyonun ilk temel ilkesi olan ve hâl yaşanan büyük balık küçük balığı yutar, güçlü güçsüze boyun eğer prensibinin geçerli olduğunu sınıflardan başlayarak tüm ideolojik eğilimlerde gözlemek mümkündür. Bu sorunun temel nedeni, tarihsel veya öncesi geçmiş değerlendirilirken sürekli romantik önyargılarla bu geçmişin değerlendirilmesi, bu değerlerin de kültürleştirilmesi sorununda öne çıkan saplantı, insan toplumlarının diyalektik denilen iki boyutlu saplantılarla ilerlediğidir. Bu yüzden de ilkel toplumlar değerlendirilirken, bu süreç insanın iki ayak üzerinde duran bir hayvan olduğu öne çıkarılmadan, komün adında sınıfsız bir toplum modelli döngüye yapıştırılmaktadır. Bu süreçte insanlar arasında sınıfsızlık olduğunu iddia etmek, karmaşık memelilerden oluşan doğayı bilmemektir. Karada yaşayan tüm memeli hayvanlar dünyasında kesinlikle iktidar ilişkisi hâkimdir. İnsan dışı hayvan dünyasında gözlenen grup veya türler arasındaki iktidar mücadelesi, ilkel akılcı motiflerle şekillenmesine rağmen baskın olarak güdüsel karakterlidir. İnsan, bu türler arasında öncelikle enstrüman kullanma yeteneği gelişmiş bir türdür. Yüzbinlerce yıl öncesinde taşlarla silah yapmaya başlayan homo sapiens, süreç içinde avlanmak için bu taşlar ve ağaçlarla mızrak, ok yay gibi silahları yapmayı geliştirmiştir. Bronz veya Demir çağında akılcı yeteneklerin geliştiğini, cevherlerdeki metallerin eritilmesiyle daha sert ve keskin bıçak, kılıç gibi araç ve gerekçeler yapmıştır. Bu örneklerle süreç içinde insan gruplarında enstrümanlaştırma / araçsallaştırma ile birlikte soyut düşünme yeteneğinin doğuşu ve bu yeteneğin adım adım gelişerek, günümüzde kabul edilen mantıksal sistemleri kullanmaya başlamıştır. Din ve patolojik korku tahakkümünün kalktığı gelecekte elbette bu yetenekler daha gelişerek, matematiksel bilinç yanında evrensel etik değerlerin gelişimi sürecektir. Bu sürece salt akıl açısından baktığımızda ise, gerçek hayatta belirleyici etkisi olmayan din etkisinde ve güdüsellikten kurtulmamış obsesif aklın geliştiğini göreceğiz. Silahlanma, post modern kölecilik olan işçi sınıfı gibi kurgular, bu sorunun türevleridir. İnsanlık tarihinde soyut kültürleşmiş iki temel vardır. Birincisinde dinler, ikincisinde ise matematiksel temelde evren, sonsuzluk gibi kavramlarla birlikte hesaba dayalı

ticari yeteneklerdir. Ticaretin doğasında ise sadece eski süreçlerden bilinen ve insan ihtiyaçlarında yoğunlaşan kâr ile kazanç sistemidir. Bu sürecin yaşını kaba bir şekilde beş bin yıl olarak belirledikten sonra aynı geçmişe giderek, ilkel burjuvalaşmadan modern burjuvalaşmaya kadar evreleri kısaca incelemek gerekir.

Geleneksel toplumlar dışındaki tüm burjuvalar, eğitimlidir ve eğitim şartlanması dışında diğer kültürel yeteneklere sahiptirler. Bu yüzden tartışılmayacak bir şekilde Marx'ın burjuva sınıfını çağın şartlarına göre aydın görme nedenleri, toplumun reel doğasında barınmaktadır. Sorunu ticaret tarihinin ilk evrelerine indirgediğimizde, ticaret burjuvazisinin, soyut hesap yöntemleriyle kâr amaçlı bir sistem yarattıklarını göreceğiz. Bu sistem mutlak değildir ve içeriğinde topluma göre bir adım ilerilik gözlenecektir. Bir adımdan daha fazla ileri yöntemleri görebilmek için, kâr ve artı değer ilişkisinin, kapitalist sistem yaratacağını görmek, ilk ticaretten yaklaşık dört bin yıl sonra Marx tarafından kutsanan üç ciltlik bir eserde incelenmiştir. Şimdi Osmanlı'da ticari ilişkilerin insan kişiliğine yansımış doğasını açıklayan bir örneği, 1855 yılında Osmanlı'yı dolaşıp gözleyen ve yazan bir seyyahın ağzından okuyalım.

Çarşıdaki (Kapalı Çarşı) Hıristiyan veya Yahudi satıcılarla iş değişir. Yüz paradan tedricen seksene, altmışa, kırka, hatta daha aşağıya bile iner. Genel bir kaide; Ermeniye istediği fiyatın yarısını, Rum'a üçte birini, Yahudiye dörtte birini verin. Fakat bir Müslüman'a istediği fiyatı vermeye razı olmanız gerekir.[1272]

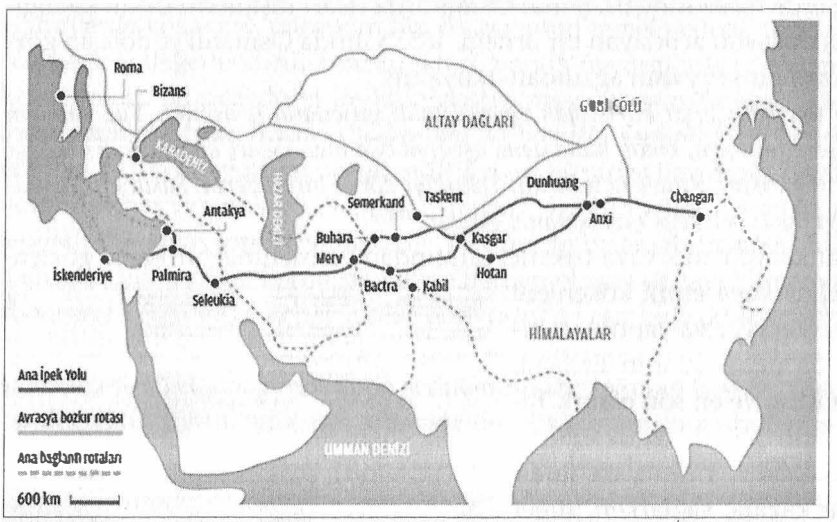
Bu açıklamalarda alıcı veya tüketici tarafından belirlenmiş bir kaide gözlenmektedir. Ulus veya etnik kökenlere göre alıcılar, yarı yarıya yaptıkları indirimlerde en ucuz satanın Ermeni, daha sonra Rum ve en son olarak Yahudi satıcıların pahalı oldukları sonucu doğmaktadır. Ticaret, bir taraftan satıcıya kazanç sağlarken, diğer taraftan bu süreçteki ticari ilişkilerde birebir ve yüzyüze insani ilişkilere göre alışveriş yapıldığı gözlenmektedir. Türk bir satıcının fiyatı, tartışılmaz bir kuraldır. Onun söylediği fiyatı alıcı vermek zorundadır.

Harita 8:
5 ve 6. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu Kontrolündeki Kiliseler [1273]

1272 Jean Henri Abdolonyme Ubicini: 1855'de Türkiye, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Esser No 99 1977, C.2, S.78
1273 John Haldon, Bizans Tarih Atlası, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2007, S.89

Dünya ticaret tarihini yaşadığı sürece kadar ayrıntılı inceleyen önemli bir isim vardır. İki bin yetmiş sayfalık açıklamalı eserde İngilizlerin sömürgecilik ve ticaret gelenekleri özel bir yer tutar.[1274] Bu eserde tarih öncesinde var olan ilkel ticaret modellerinden başlayarak para ile Eski Mısır, Hindistan, Babil, Finike, Kartaga, Grekler, Roma, Araplar, Bizans, İtalya, İspanya, Fransa, Hansalı Almanlar, Portekiz, Hollanda, İngiltere, Danimarka, Norveç, İsveç, Rusya, örnekleri incelenir. İncelenmeyen bir toplum vardır, bu da Osmanlı'dır. Osmanlı'da ticareti tarihsel nedenleri sorunlu akıl, aydınlanma ve inanç yasaklarından dolayı ticari yetenekleri gelişmiş üç toplum üzerinde yoğunlaştırmak gerekir. Bunlar Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Bu çerçevede Arapların ticari tarihi hakkında birkaç açıklama yerinde olacaktır. Hindistan, İran üzeri ipek yolu ticaretinden ziyade Hint denizinden Yemen'e gelen malların kervanlarla yarımadanın kuzeyine dağıtan ticari gelenek daha yoğundur.[1275]

Harita: 9: *Pasifik'ten Akdeniz'e İpek Yolu*

Araplar, bu süreçteki ticari gelenekte pazarlardaki satıcılar değil, bu malları pazarlara getiren kervancı kesiti oluşturmaktadır.[1276] Satıcılık ise Finikeliler, Sabiler ve Yahudiler tarafından yürütülmektedir.[1277] Ticari geleneklerinden dolayı bu toplumları, Araplarla aynı paydaya indirgeyen açıklamalar, dolaylı anlatım-

1274 Adolf Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien: Wilhelm Braumüller k.k. Hofbuchhändler 1860-1862-1864, C.1-2-3

1275 Adolf Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien: Wilhelm Braumüller k.k. Hofbuchhändler 1860, C.1, S.24

1276 Age, C.1, S.43-44

1277 Adolf Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien: Wilhelm Braumüller k.k. Hofbuchhändler 1860,C.1, S.44

larla al-Lah'ın kitabı Kur'an'da bulunmaktadır.[1278] Bu ilişkilerin hepsi bütünüyle dünyevi olduğu ve geliştiğinden, düşünenlerin uzun tarihsel süreçlerin ürünü olan bu içeriklerin tecrübelerle kültürleşerek Kur'an'a tanrı adına kutsanan ayetler şeklinde yazıldığını düşünme seçeneği olmamalıdır. Eski tarihin Fenikeliler, Kartagalılar gibi ticaret yapan halkları varlıklarıyla tarihten silindikten sonra, ticari kolonileri süreç içinde Arap-İslam imparatorluğu halkalarına veya Cenovalılara geçecektir.

Konuyu bağlamak için Osmanlı ticaretini Müslüman olmayanların yaptığı gerçeğinden devam edelim. Ticari karların transfer edilmesi sonucu kapitalist süreçte ticari dinamikler uluslararası nitelikler kazanır. Osmanlıda ticaret yapan halklardan millet-i Yahudi, Avrupa'daki aynı dinden olanlarla Osmanlı'da pazar ortaklığına gideceklerdir. Erken tarihte millet-i Ermeni, Fırat ve Dicle üzerinden güneye Babil'e, alt yüzeyi düz ve uzun yelkenli küçük gemilerle şarap ticareti yapar. Kilikya üzerinden hayvanlarla Filistin'e bal, yün, pamuk, zeytin gibi ürünler satarlar.[1279] Akdeniz'de Venediklilerle birlikte daha yoğun olarak Seleukos imparatorluğuna, Hindistan'dan gelen dönemin lüks mallarını ise İran'a satarlar.[1280] Bu süreçte küçük Asya'nın Ermeni bölgesi Adana *(Ayazzo)* 'da merkezleşen ticaret, batıda başta Venediklililer, Cenevizliler olmak üzere Avrupalılar için önemlidir. Ermenilerin antik çağdaki ticari ağları, doğuda Hindistan'a, kuzeyde Trabzon üzerinden Rusya'ya kadar uzanmaktadır.[1281] Ortaçağda yapılan ticari sözleşmelerle Ermenilerle Cenevizliler arasındaki ticaretin Suriye, Mısır, Tripolis, Tunus, Cezayir ve Fas'a kadar uzandığı gözlenmektedir.[1282] Endüstrileşme sürecinde ise Ermeniler ve Yunanlılar, Almanya ve Ukrayna'daki ticari pazarda etkin olurlar.[1283] Endüstrileşme sürecinde öncelikli olarak Rum ve Ermeni ticaret insanları, önce Viyana'da, sonra Almanya'da Osmanlı'yla yapılan ticaretin odak noktasını oluştururlar.[1284]

Bu süreçlere Yahudiler açısından baktığımızda, elbette Suriye ve parçası olan Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ve Arap yarımadasındaki ticarette önde olan halk olduklarını belirtmek gerekir. Avrupa'da Hristiyanlık doğan antisemittik önyargılardan dolayı Yahudiler, kapital ticaretinde etkili olurlar.[1285] Ortaçağda İspanya'da başlayan Yahudilerin dışlanmasıyla birlikte, ticari pazarlarını

1278 Kur'an, 106 Kuraiş Suresi 2; 5 Maide Suresi 69

1279 Adolf Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien: Wilhelm Braumüller k.k. Hofbuchhändler 1860,C.1, S.28, 47

1280 Age, C.1, S.91

1281 Age, C.1, S.135, 182

1282 Age, C.1, S.197

1283 Adolf Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien: Wilhelm Braumüller k.k. Hofbuchhändler 1862, C.2, S.421

1284 Adolf Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien: Wilhelm Braumüller k.k. Hofbuchhändler 1862, C.2, S.450, 456

1285 Adolf Beer, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien: Wilhelm Braumüller k.k. Hofbuchhändler 1860, C.1, S.89, 150-151

kaybeden Yahudiler Osmanlıya gelirken, aynı ticari dünyada şekillenmiş olan Grekler ve Ermenilerle pazar mücadelesine girmek zorunda kalacaklardır.[1286] 17. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı toprakları üzerinden İran'a giden Fransız seyyah Jean-Baptiste Tavernier, Osmanlı ve İran'da Ermenilerin özellikle dış ticareti elinde bulundurduklarını, İran'ın iç ticaretinde Pers ve Yahudilerin etkili olduğunu anlatır.[1287] Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, Osmanlı'da kapitalizmin ileri evrelerini yaşayan sultandır. Osmanlı iktidarında Ermenilerin tarihi Yahudilere kıyasla daha eski olduğundan, Ermenilerin yarattıkları ticari pazarların, Yahudilere göre daha ileride olma zorunluluğunu doğuracaktır. Bu yüzden de II. Abdülhamid'de Avrupa ile yapılan toptan ticaretin Ermenilerin kontrolünde olduğunu söyler.[1288] Osmanlı toplumunda ticaret, aydınlanma ve burjuvalaşma açısından bir başka klasik kaynakta şunlar yazılıdır. Avrupa ile Asya arasındaki ticari yetenekleri ve tarihsel etkenlerle inceleyen Marx ve Engels eserlerinde Ermenilerinde öne çıkmaktadır.[1289] Karl Marx, Osmanlı İslam toplumunda Ermenilerin sokak ortasında kadınların yaşadıkları şiddet ve tacizleri dolaylı anlatırken, kuzeyden *tiran* sıfatıyla gelen Rus tehlikesine karşı Ermenileri birlik olmaya çağırmaktadır.[1290] Benzer içerikler, Birinci Meşrutiyet Meclisinde Ermeni vekiller tarafından da dile getirilmektedir. Bu iki toplum arasındaki farklılıklar, 20. yüzyılın başlarındaki Osmanlı-Prusya (Almanya) yakınlaşmasıyla, Alman ve Osmanlı Yahudilerinin pazar amaçlı yakınlaşmasını da sağlayacaktır. Bu yakınlaşmaya somut bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı topraklarında yaşayan 500 bin dolayındaki Yahudilerin, 100 bin kadarının Almanca dilli olması, bahsedilen yakınlaşmanın doğallığını ortaya çıkaracaktır.[1291]

Berlin Antlaşması sonrasında Almanya'dan Yahudilerin kutsal topraklar kabul ettikleri Osmanlı Filistin'e kısa sürede 32 koloni yerleşir.[1292] Filistin'de Avrupa'dan gelen Yahudilerin İbraniceyi geliştirme, yaygınlaştırma ve yazı dili yapma çalışmalarını Yaffa ve Kudüs'de kurdukları iki lise üzerinden başarmaları, bir taraftan bu toplumdaki kültürel disiplinin reel ürünlerini ortaya çıkarırken, diğer taraftan yazılı kültür ile uluslaşma arasındaki yazısız toplumların görmek istemedikleri doğrudan ilişkiyi anmak gerekir.[1293]

Ermeniler konusunda monoteist açıdan biraz da inançları üzerine konuşmak

---

1286 Age, C.1, S.150-151

1287 Jean-Baptiste Tavernier: Tavernier Seyahatnamesi, İstanbul: Kitap Yayınevi 2006, S.30-31

1288 Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıralarım, İstanbul: Dergâh Yayınları 1975, S.85

1289 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.9, S.14, S.27

1290 Karl Marx, Friedrich Engels, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.9, S.139

1291 İlber Ortaylı, II. Abdülhamit Dönemi Alman Nufuzu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1981, C.113

1292 İlber Ortaylı, II. Abdülhamit Dönemi Alman Nufuzu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1981, C.113

1293 Zionistischen Actions-Comité: Im Kampf um die hebräische Sprache, Berlin 1914, S.13

gerekir. İsa'nın ölümünden sonra on iki havari monoteist inancı yaymak için 1. yüzyılın ikinci yarısından 60'lı yıllarda yollara düşerler. Bunlardan biri topuz ve iletki sembollü *Yahuda Taday* (Andraosi), diğeri ise *Bartalamay*'dır. Bu ikiliye Simon'u da eklenebileceğine rağmen, yakın akraba olan bu ikili ön Asya halklarına yeni Yahudiliği, yani diğer adıyla Hristiyanlığı öğretir. Bartamay'ın etkisi daha çok Kilikya'da, kutsal havari Yahuda Thadeus'un etkisi ise Urfa ve Ermenistan'da görülmektedir.[1294]

2. Yüzyıl Hristiyanlık tarihine ait bilgileri, 12 asır sonra Ermenistan'da Osmanlı ve Topal Timur elinde esir kalmış biri ağzından okumak, tarihin kültürleşmesini göstermektedir. Bu ikilinin şahsi olarak Ermeniler üzerindeki etkisi, Hristiyan kiliselerinin temellerinde İsa'nın havarileri üzerinden Hristiyanlığa geçişi vurgulayan Apostel Kilisesi veya Ermeni Apostel Kilisesi isimler oluşur. 3. yüzyıl sonunda kutsal Gregor ve kral III. Dırdat önderliğinde Ermenilerin önemli bir kısmı monoteistleşir ve ilk Hristiyanlık inançlı devlet unvanını alırlar.[1295] Monoteistleşme veya zorla Hristiyanlaşma öncesinde Ermeniler de birçok toplumda olduğu gibi pagan politeist evre inançlarıyla yaşanmaktadır.

Bu ilk kiliseden sonra Bizans ve Rus kiliseleriyle ilişkilerden sonrasında Ermeni Ortodoks kilisesi, Avrupa kiliselerinin özellikle 19. yüzyılda Osmanlı topraklarındaki Müslümanları misyonlaştırma hareketinin başarısızlığa uğramasından sonra Ermenilerde Katolik ve Protestan Kiliseleri oluşur.

Toplumların inanç tarihleri ve evreleri bir halkın sosyo kültürel evrelerini belirler. Bu temelde tek tanrılı inançları bir araya getirdiğimizde, bu dinler arasındaki temel sorunun tanrısal inanç değil, aksine eğitimle başlayan ve sosyal psikolojiye yayılan davranış bozuklukları gözlenecektir.

Evreni ve her şeyi yarattığına inanılan tanrı, insanlar hakkında vereceği kararı öldürülme sonrasına değil, ecel adı altında eylemsiz ölüm sonrasına bırakır. Ecel kavramının ne olduğunu tartışmaksızın, bir insanın şiddet faktörü olmaksızın sağlık gerekçeli ölümüne kadar geçen sürece ömür, bu şekilde yaşamın sonlanması da bu insanın, canın ölüm meleği tarafından alınmasına denir. Şiddet, silah ve katliamla öldürülen bir insanın canını ölüm meleği almadığı için, bu şekilde gelen ölüm ecel değil, katlledilme şeklinde adlandırılmaktadır.

Bu açıklamalarla Kur'an'ı incelediğimizde, birçok ayetteki aktif insan düşmanlığı gözlenecektir.

Ayetlerin elbette Muhamined peygamberi kendisi ve dönemiyle uzaktan yakından ilgisi olmadığını, kâğıtsız, yazısız ve hatta sayısızlık sembolleriyle bu içeriklerin Arap yarımadasında Muhammed sonrasında yazıldığını göre-

---

1294 Hans Schiltberger, Hans Schiltbergers Reisebuch Nach Der Nürnberger Handschrift von Dr. Valentin Langmantel, Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart 1885, S.100

1295 Krikor Hagop Basmajian, Social And Religious Life in The Orient, New York: American Tract Society 1890, S.46

ceğiz. Bu ayetlerde metafizik açıdan mantıksal sorunlu olduğunu anlamak için, tanrı al-Lah'ın yarattığı insanların sokakta, yolda ayet emiriyle düşman oldukları insanları katletmelerinin, kader ve yaşam hakkı kavramlarıyla çelişkili olduğunu görebilmek gerekir. Bir adım daha ileri giderek bazı basiretsizlerin, sokak ortasında insan katletmenin kaderin bir parçası olduğunu söylemeleri, aslında tanrısallaştırılan metafizik kaderi bütünüyle ortadan kaldırarak, katillerin tanrılaştırılmasını sağlayacaktır. Dini inançların patolojik korkuyla şekillendirdiği bütün insanlarda, burada bahsedilen sorunun sıkça yaşandığını görmek amacıyla, hastanelerin psikiyatri kliniklerindeki hastaların önemli çoğunluğunun, Cibril'le konuşan; ayet alan, kendini peygamber veya tanrı sandıkları görülecektir.

İslam ve Kur'an'da kalmışken birçok insanın bilinçlerinde somutlaştırmadıkları veya somutlaştıramadıkları önemli bir kavram üzerine konuşmak gerekir. Bu da tarihsel gerçeklerden koparılarak sterilleştirilmiş tehcir kavramıdır. Bu kavramı günümüzde Ermenilere katliam değil tehcir uygulandığını söyleyen politikacılardan aydınlara kadar birçok insanı, tehcirin soykırım olduğu açıklamalarıyla aydınlatmak gerekir, ki bu açıklamalar çalışmanın birinci bölümünde yapılmıştır.

Bu etkenler daha sonra 1915'de Osmanlı Ermenilerinin tehciri veya katliamında, Osmanlı imparatorluğu iç ve dış pazarında millet-i Ermeni'nin paylarının el değiştirmesinin mekanik hesaplarında önemli ve aktif etken olacaktır. Aslında Ermenilerin Osmanlı toplumlarındaki tehcirini 1828 yılına ve bu tehcirin tecrübe sonuçlarına göre değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken elzem bir başka gerçek ise Ermeniler arasındaki Apostel,[1296] Ortodoks[1297] isimleriyle adlandırılan geleneksel ve en eski Ermeni kilisesine ikinci, üçüncü ve dördüncü grup olarak katılan Katolik ve Protestanlar gibi mezhepsel ayrışmalar, uluslaşma sürecinde, Ermenilerin birlikteliğine ağır darbeler vurmuştur. Bu ayrışmalara, II. Abdülhamid dikkat çekerek, dini inançlarda birliktelik yaratmalarını kullanmıştır. Bu yüzden II. Abdülhamid tarafından, Panislamizm ideolojisi yaratılır ve Ermenilere veya Hristiyanlara karşı İslami mezhepler arasındaki birliktelik öne çıkarılır. İlk kez Amerika kıtasındaki Kızılderili katliamından sonra Osmanlıda gerçekleşen insanlık tarihinin ikinci büyük soykırımı olan Ermenilerin katliamında, Prusyalıların ve Alman Yahudilerinin rolü de tartışılmaktadır. Sorunun bu tarafında Hristiyanlık ile Yahudilik arasındaki farklar yanında, Osmanlı ve Alman Yahudilerinin, müttefiki Osmanlı pazarlarını ele geçirme amaçları unutulmamalıdır. Osmanlı müttefiki Almanların, bu katliamda İttihat ve Te-

1296 İsa'nın havarilerinden Taday ve Bartalmay'a dayanan kilise

1297 Ortodoksi, kelime anlamı, doğru inanç olmasına rağmen, kilise veya görüşler babında yaygın olan anlamıdadır. Bu bağlamda Apostel ve Ortodoks kavramları eski ve yaygın anlamlarında kullanılmaktadır.

rakki'nin akıl hocaları olmaları, Berlin antlaşmasından sonraki süreçte şekillenmiştir. Şimdi biraz da İslam tarihinde Ermenilerin Araplarla karşılaştıkları süreç hakkında kısa bilgiler verelim.

Ermenilerin ticari ilişkileri dışında İslam veya Araplarla karşılaşmaları, 649 yılında Arap-Bizans savaşlarından sonra başlar. Bu süreçte Ermenistan, Bizans ve Araplar arasında ilk politik anlaşmalar yapılır. 653 yılında halife Muaviye ile yapılan ilk anlaşma örneğinde Araplar, Ermenistan'da askeri varlık barındırmayacakları gibi, sadece Bizans'tan gelen tehlikelere karşı Ermenistan'ı korumak amacıyla Bizans'a karşı asker yollayacaklardır. Bu örnek, İslam tarihinde Mısır, Suriye gibi bölgelerde yapılan ve gelir getiren zimmileri (dimmi) koruma sözleşmelerindendir.[1298] Bu anlaşmada gözlenen iki belirleyici etken vardır. Birincisi, Ermenistan ile Bizans arasındaki politik ilişkilere dışarıdan üçüncü ve çok farklı bir dünyadan koruyucu kuvvet girmiştir, bu da günümüz İslam tarihi ile çelişkili bir durumdur. İkincisi Bizans Ortodoks kilisesi ile Ermeni Apostel kilisesi arasında Arapların Ermeniler yanında koruyucu bir kuvvet olarak durması sorunudur. Bu karşılaştırmada Hristiyanlık içi çelişkilerin hangi boyutlarda olursa olsun, dışarından günümüzde İslam adı altında çok farklı bir animistik monoteist dinin katalizör koruyucu görünmesidir. Bu koruyuculuk görevi bir bütün olarak Ermenistan, Bizans ve Arap imparatorluğu şeklinde, Ku'ran'ın önemli birkaç ayetinin kendi içinde çeliştiğini göstermektedir. Bu çelişkileri barındıran birinci ayet, Bakara suresi 62 veya Maide suresi 69. ayetleridir.

Şüphesiz, inananlar ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden (her bir grubun kendi şeriatında) "al-Lah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır.[1299]

Bu ayette konu, inananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiiler'dir. Bu ayette her grubun kendi şeriatında şeklinde bir anlam bulunmamaktadır. Bu yüzden de inananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiilerden al-Lah'a ve ahiret gününe inananlara mükâfatlar verileceği anlatılmaktadır. Onların ölüm ötesi korkuları yaşamalarına gerek olmadığı vurgulanır. Bu içeriklerde, Muhammed dönemi monoteistleşme ve ölüm sonrasında yaşamın devam edeceği inancı vardır. Kur'an'a inanç içeriğinin veya metafizik tasavvur değişiminin son evresinde yazılmış bir başka ayette, sadece Yahudilik ve Hristiyanlık inançları anılarak, onlara mensup olanlarla dost olmamayı şart koşmaktadır.

Ey inananlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz al-Lah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez.[1300]

1298 Ahmed Bin Yahya el-Belazur, Fütuhu'l-Büldan Ülkelerin Fetihleri, İstanbul: Siyer Yayınları 2013, S.38-39, 63, 68; Abu Yusuf Ya'qub ibn Ibrahim İbn Habib al-Kufi, Kitab al-Kharadj al-Sultaniyya, S.143

1299 Kur'an, 2 Bakara Suresi 62; 5 Maide Suresi 69

1300 Kur'an, 5 Maide Suresi 51

Bu ayetin yazıldığı süreçte gerek Arap yarımadasında gerekse kuzeydeki Sabiilerin bütünüyle yok edildiğinden dolayı, ayetin yazıldığı süreçlerde sadece Yahudiler ve Hristiyanların İslam ideolojisine veya dogmasına karşı olduğu belirginleşmektedir. Yazıldığı süreç açısından bu ayet, Kur'an'a dört halife ve Muaviye veya Abbasiler döneminden çok sonraları eklendiğinden, 653 yılında Bizans'la yapılan antlaşmalarda Araplar Ermenistan'a karşı koruyucu olarak öne çıkmaktadır. Bu durum Arap dünyasında yaşayan Hristiyanların yaşam haklarının korunmasından farklıdır. Arapların, Bizans'a karşı Ermenilerin yanında koruyucu olmaları, doğrudan bu süreçteki inançlarının bir türevidir. Bu açıdan Muhammed peygamberin Araplarda yeni din değil, aksine İsa inancının Arap temsilcisi olduğu kesinlik kazanacaktır. Bu yüzden de Araplar ve Ermeniler arasında sonradan zimmi adlandırılan monoteist bir uzlaşma gözlemektedir.

Zimmi adı verilen sözleşmeler, Arap imparatorluğunun İslam imparatorluğu olarak anılmasından önceki dönemlerde ve sonrasındaki dönemlerde farklılıklar taşır. Bunun tipik iki örneği Abu Bakr döneminde Hicaz ve Necran'daki Hristiyanlarla ilişkilerde gözlenmektedir. Halife Abu Bakr, bu süreçte özellikle bu inancı yayan rahipler ve keşişler sınıfına kesinlikle zarar verilmemesini, korunmasını öne çıkarır. Bölgedeki Hristiyan halktan sadece anlaşmalar dâhilinde belirlenmiş cizyeler alınır.[1301] İslam tarihinde gözlenen bu davranışlar Kur'an'ın uzun zamanlarda ve birbirinden kopuk evrelerde yazıldığını göstermektedir. Maide suresi 51. ayetindeki evre, Abbasi halifeliğinden sonraki dönemlere denk gelmektedir. Mushaf kavramı Muhammed peygamberden sonra halife Osman döneminde Habeşistan'da kutsal sahifelere verilen isimden etkilenilerek söylenmiştir. Bu süreçte yaşanan ve iktidarlaşmamış Hristiyanlığın temel motiflerinden olan barış içinde yaşama ilkesi ve bu ilkeyi yaşatan rahipler, keşişler sınıfı, Kur'an'ın Muhammed peygamber dönemini anımsatan ayetlerdir. Bu döneme ait bir örneğini aşamalarıyla inceleyelim.

İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile al-Lah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınında "Biz Hıristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar.[1302]

Bu ayet içerik olarak iki evreye ayrılmaktadır. Birinci keskin antisemittik evrede nedensiz ve gerekçesiz bir şekilde Yahudi düşmanlığı körüklenmektedir. İkincisinde ise Maide suresinin 51. ayetine hem aykırı hem de çelişkili bir şekilde rahip ve keşişlerin, sevgi ile iman edenler arasında büyüklük taslamayan bir sınıf olduğu vurgulanır. Ayetin bu bölümü de kesinlikle bu surenin

1301 Denis Dreisbusch, Muhammed Peygamber ve Hristiyanlık (Yayınlanmamış kitap)

1302 Kur'an, 5 Maide Suresi 82

51. ayetiyle çelişkilidir. Bu çelişkilerin de kaynağında, yazılı Kur'an içerikleri bütünüyle bilmeyen halifeler ve onların etrafındaki Kur'an'a ayet ekleyenlerin tarihsel bilgisizliği gözlenecektir / yatmaktadır.[1303]

Muhammed sonrası erken dönem Arap tarihi, yazı ile konserve edilmiş bir tarih değildir. Bunun birinci nedeni, Araplarda yazının kültürel bir araç olarak kullanılmamasıdır. Muhammed peygamberin öldürülmesinden sonra onun Hristiyanlık kökenli inançları, yazıldığı süreçlerde Kur'an'a yansımıştır. Dolayısıyla bu tarihi yaşanmış ve gerçek kökenlerine indirgemek için, tarih, psikoloji, semantik, metafizik gibi temel disiplinlerle eş zamanlı olarak yazılmış içeriklerin analiz edilmesi gerekir. Bu yapıldığı takdirde, İslam ve Arap tarihinin sonradan değiştirilmiş kalıplara uyumlu ama hatalı yazıldığını göreceğiz. Bu yöntemle incelenmiş tarihin yarattığı sonuçlar, okuyucuyu şaşırtacak niteliktedir. Biraz önce sergilenen ayet örnekleri, bu tarihsel evrelerini gösteren basit örneklerdir. Kur'an'ın Muhammed peygamber döneminde yazıldığını kabul eden okuma yazma bilen her insan, eline kâğıt kalem alarak herhangi bir konuda kitap yazma denemesine girmesi veya istemi, bu kitabın en az altı asırlık süreçte tamamlandığını göstermektedir. Dolayısıyla içeriği altı asırda sürekli değişen bir kitapta inancın ana hatları değiştiğinden, diğer dinleri tanımlamaları da sürekli değişecektir.

Bu değişimi Ortadoğu'daki ilk altı Hristiyanlık ekollerinden (Suriye Ortodoks, Bizans, Ermeni, Kıptı, Nestoryan, Melkitler) Ermenilerin Suriye kiliselerinde Bizans'tan gelen Bizanslaştırma eğilimine karşı Araplara yakınlaşması gözlenmiştir. Sonraki süreçlerde başlayan Muhammed inancının değişimiyle birlikte, Araplarda reel çıkar şartlarına göre inancı şekillendirme eğilimleri gelişmiştir. İslam'ın Selçuklu veya Osmanlı'ya geçtiği süreçte bu değişimler artık sonlanmış, dinler arasındaki ideolojik düalist şekillenme de sonlanmıştır. 653 yılında Bizans'a karşı Ermenileri para karşılığı koruyan birileri değil, inancın doğasında yazılı kültür, bu çerçevede ayetler üzerinden gelen radikal şartlanmalar etkin olmaktadır. Dolayısıyla yaklaşık sekiz asırdır etkili hâldeki değişim, tarihsel süreçlerde önemli izler bırakmıştır.

Bu konuda psikolojik saplantıya örnek davranışı, Arapçada olmayan büyük küçük harfler modeliyle çok güzel bir örnekte açıklamak mümkündür. İslam ideolojisinde İslam'la ilgili her şey, büyük harf kuralına göre yazılır. Müslüman, yanlış olmasına rağmen Allah, (al-Lah) örneklerine karşı, Yahudi, Hristiyan kavramları çoğunlukla küçük harflerle yazılmaktadır. Bir dilde var olan özel isimlerin büyük seslerle yazılma kuralı, bütün isimler için geçerlidir. Günümüzde bu ayrıntılara dikkat edenler olmasına rağmen, geçmişte yazılmış eserlerde Hristiyan, Yahudi, Ermeni gibi isimler, bu halkları aşağılamak veya küçültmek amacıyla küçük harflerle yazılmaktadır.

1303 Bu sorunlar, Denis Dreisbusch: Kur'an Tarihçesi isimli çalışmada incelenmiştir.

Kur'an'da Zülkarneyn adıyla anılan ve hakkında peygamber olduğu şeklinde olumlu atıflar yapılan Büyük İskender ve Doğu Seferi hakkında birçok şeyler yazılmıştır.[1304] Bu konu bir başka çalışmada incelendiğinden soruna sadece bu tarihte geçen ulus isimleri açısından yaklaşmak gerekir.

Derken Beyt-i Makdis'e geldi ve orada kurban kesti. Sonra Ermenistan'a ve Bâbu'l-Ebvâb'a yöneldi. Böylece Irak'lılar, Kiptiler ve Berberîler ona boyun eğdiler. Daha sonra da Dara olu Dâra'ya yöneldi ve onu defalarca yendi.[1305]

12. yüzyılda yazılmış bu tefsirde adı Kürdistan olan bir yer, mekân aradığımızda, Kürdistan adının bu kaynakta kesinlikle kullanılmadığını tespit edeceğiz. Bu sorun Kürt tarihinin temel kitabı olarak kabul edilen Şerefname'de de bulunmaktadır. Yazarı Eşref Bitlisi, kültürel kimliğiyle kendini Kürt tanıtmaması, Kürt kavramının etno kültürel kimlik kökenlerinin yeni olduğunu göstermektedir. Zaten bu gerekçeden dolayı Şerefname'de Arap, Fars, Kürt gibi karışık İslam toplumunu Ekrad (*Ekrad-ı bila Sükkan: İskân ettirilmemişler, Göçebeler*) olarak adlandırmaktadır.[1306] Eşref Bitlisi, ilk kez batılı araştırmacılar tarafından Kürt kimliğiyle tanımlanmıştır.[1307] Eserlerinde kullandığı yazı dilleriyle Bitlisi'yi Fars, Arap tanımlama eğilimlerine karşılık Bitlis'li olması, Kürt olması için yeterli görülmektedir.[1308] Ermenistan adının bu kaynakta kullanılması ise, Arapların dini yayma ve ganimet savaşları gerekçeli halife Osman döneminde Ermenistan'a geldikleri anlatılırken, coğrafi büyüklük veya isimlendirme amacıyla Kürdistan ve Kürtlerden bahsedilmemektedir. Bu yüzden bir halkın yaşadıkları toprakların anılması, bu halkın tarih sahnesindeki yerini göstermektedir. Anılmaması ise, anılmayan halkın tarih sahnesinde olmadığını ispatlamaktadır. Nasturilere karşı büyük bir katliama girişen Bedirhanların Cenevre'de 1898-1902 yılları arasında çıkardıkları *Kürdistan* isimli dergide anılan mekânlar, bu geçmişte Kürdistan olmadığı gibi kısmi olarak Bedirhanların kontrolünde küçük bir bölgedir.

Diğer tarihsel kaynaklara göre eski olmayan İslam tarihinde göreceli eski kabul edilebilecek kaynaklardan biri, Belazuri tarafından yazılan *Kitab'al-Fütûh* (Fetih Kitabı) veya *Futuhu'l-buldân* (Ülkelerin Fethi) eseridir. Bu kitapta halife Osman ve halife Muaviya dönemindeki işgaller anlatılırken, fetihler Ermenistan'ın Fethi başlığı altında anlatılır.[1309] Tarihsel bir kitapta anlatılan geçmişin anlaşılması için, çevirilerde çarpıtmalar yapılmaması gerekir. Balazuri'nin Fetih kitabının Türkçe çevirisinde, Ermenistan sözcüğünün

---

1304 Kur'an, 18 Kehf Suresi 83-98

1305 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, C.15, S.246

1306 Zeki Velidi Togan: Azerbaycan Yurt Bilgisi, Ankara 1968, S.49; David McDowall, Modern Kürt Tarihi, İstanbul: Doruk Yayımcılık 2004, S.36-37, 612-613

1307 Walter Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, Ankara. Türk Tarih Kurumu 1992, S.102

1308 Mehmet Bayraktar: Kutlu müderris İdris-i Bitlisi, İstanbul: Biyografi.Net 2006, S.12

1309 Ahmed İbn Cabir al-Balazuri, The Origin Of İslamic States, Kitab Futuh al Buldan, New York: The Fakulty Od Political Sceince Of Columbia University 1916, C.1, S.305-332

Araplarca belirlenmiş sınırlarının çarpıtılması için, Arapça'daki Arminya veya Ermenya sözcüğü, Türkçeye *İrminiyye Fetihleri* adıyla çevrilir.[1310] Belazuri, Bu süreçteki Ermenistan'ı dört bölgeye ayırarak şu isimlerle anlatır.

Şimsat, Kalikala, Hılat, Erciş ve Bacüneys dördüncü İrminiyye, el-Büsfürrecan, Debil, Siractayr ve Bağrevend üçüncü İrminiyye, Cürzan ikinci İrminiyye, es-Sisecan ile Erran şehirleri ise birinci İrminiyye diye bilinirdi. Bir başka rivayete göre ise, yalnız başına Şimsat dördüncü İrminiyye, Kalikala, Hılat, Erciş ve Bacüneys üçüncü İrminiyye, Siractayr, Bağrevend, Debil ve el-Büsfürrecan ikinci İrminiyye, Sisecan, Erran ve Teflis (Tiflis) şehirleri de birinci İrminiyye diye bilinir. [1311]

Bu bölgeleri günümüz isimleriyle haritalara yerleştirdiğimizde Şimsat (Adıyaman), Kalikala (Erzurum), el-Büsfürrecan (Nahçivan), es-Sisecan (Kilikya), Ahlat, Erciş gibi yerleşkelerin tarihsel Ermenistan'ın şehirleri olduğuna dair herhangi bir mantıksal sorun kalmayacaktır. Ayrıca Belazuri'nin anlattığı Ermenistan'ın Kürtlere ait olduğu veya Kürtlerin yaşadığını anlatmamaktadır. Ermeniler, taş ve yapı ustalığı yanında Yahudiler gibi ticaretle uğraşan halklardan biridir. Ticari amaçla yayıldıkları pazarlar, Arap yarımadasına kadar indiğinden, Ermeni ve Ermenistan adı, Araplar tarafından bilinir. Bu düşünceyi sadece Kilikya bölgesinde yaşayan Ermenilerin, Arap yarımadasından kuzeye gelen Arapların önemli alışveriş merkezlerinden olan Suriye Şam'da Ermenilerle alışveriş yaptıkları, bu sürecin doğal gerçeklerindendir. Muhammed peygamberi ticaretle uğraşan bir insan kabullendiğimizde, onun da Ermenilerden haberdar olduğunu kabul edilecektir. Muhammed peygamber, gerçekten de ticaret insanı değildir. Eşi Hatica'nın kervanlarıyla birkaç kez Şam'a gelmesi, onu ticaret adamı yapmayacaktır. Bu sürecin ticaret adamları, bazı muhafazakâr kuralları aşmak zorundadırlar. Arapların, siyasi erkle ticaret yapmaları, 8. Yüzyılda yaygınlaşır. Yayılmacılık dönemindeki Arap kaynaklarında Ermenistan hakkında Belazuri'nin anlattığı bilgiler bulunmaktadır.[1312]

İbn Hudazbih, Fırat ve Dicle nehirlerinin Ermenistan topraklarından çıktıklarını anlatır.[1313] Bu süreçte Ermenistan'ın Araplar tarafından kutsandığını Kehf suresi 60-62. Ayetlerinde anlatılan hikâyelerin yorumlarından da anlayabiliriz.[1314] İslam ve Kur'an tarihindeki bu çelişki, Musa'yı kölesiyle birlikte Kafkasya bölgesine getirirken, Karadeniz ve Hazar'ı iki denizin birleştiği mistik bölge yapar. Muhammed peygamber ne bu bölgelere gelmiştir ne de bu bölge hakkında uzaktan yakından bilgisi vardır. Bu yüzden meseleyi

---

1310 El-Belazuri, Fütuhu'l-Büldan, Ankara: Kültür Bakanlığı 2002, S.278

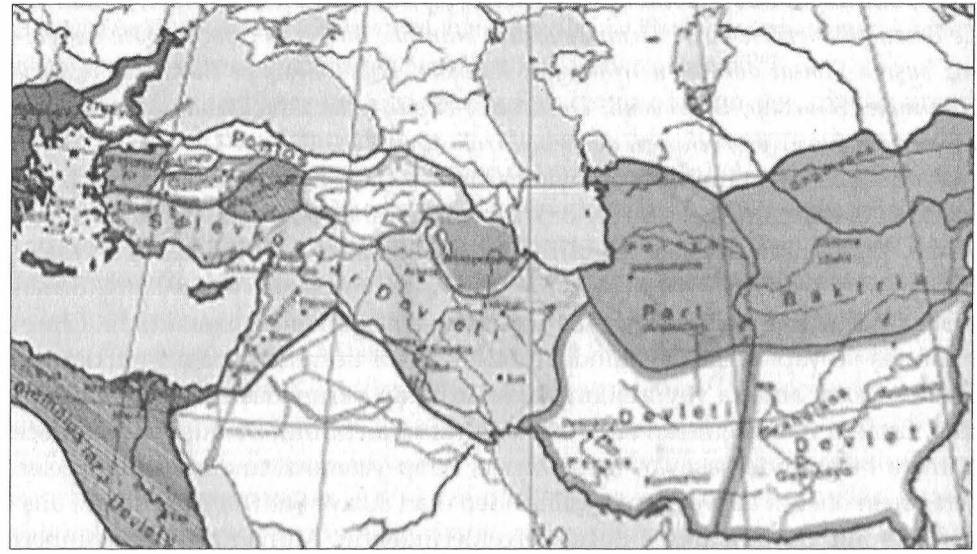
1311 El-Belazuri, Fütuhu'l-Büldan, Ankara: Kültür Bakanlığı 2002, S.278

1312 İbn Hurdazbih, El-Mesalik ve'l-Memalik, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2008, Yakut el-Hamevi, Mucemu'l-Buldan

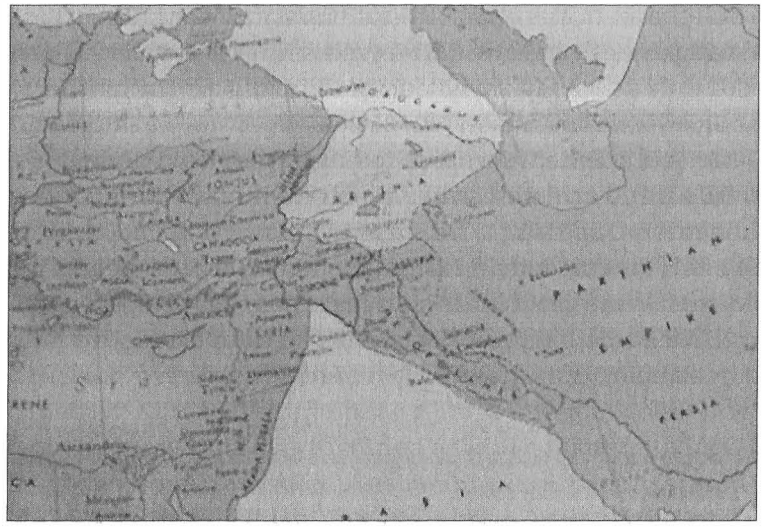
1313 İbn Hurdazbih, El-Mesalik ve'l-Memalik, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2008, S.149

1314 İbn Hurdazbih, El-Mesalik ve'l-Memalik, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2008, S.149; Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul: Huzur Yayınevi 2002, Kehf Suresi C.15, S.215-216

Araplar gibi animistikleştirmeden gerçekçi kalarak bu ayetlerin Ermenistan'ın ele geçirilmesinden sonra, fazla bilmeyenler tarafından yazıldığı sonucu ortaya çıkacaktır. Bu vesileyle de Ermenistan'ın işgalinden sonra Arapların, neden Bizans'a karşı Ermenileri korudukları somutlaşacaktır.

Harita 10: *M.Ö. 200 yılında Parçalanan İskender İmparatorluğundan Sonra Yeniden Ortaya Çıkan Devletler Arasında Ermenistan'ın Harita'da Belirtilmemesi Örneği*[1315]

Harita 11: *117. Yılında Roma İmparatorluğundaki Ülkeler ve Ermenistan*

1315 Mehmet Enver, Özetli Tarih Atlası, İstanbul: Emek İş Yayınevi 1985 S.11

Legende
Territoriale Ausdehnung und Provinziale Aufteilung des Römischen Reiches unter Trajan (117 n. Chr.)
Römisches Reich
Verwaltungshauptstadt
Caledonia
Hibernia
Britannia
Germania Magna
Sarmatia
Germania Inferior
Germania Superior
Belgica
Lugdunensis
Raetia
Noricum
Aquitania
Narbonensis
Dalmatia
Moesia Superior
Dacia
Moesia Inferior
Thracia
Tarraconensis
Lusitania
Baetica
Corsica
Italia
Sardinia
Sicilia
Macedonia
Achaia
Bithynia et Pontus
Asia
Galatia
Lycia et Pamphylia
Cappadocia
Armenia
Cilicia
Syria
Cyprus
Judaea
Arabia
Aegyptus
Mesopotamia
Iberia
Mauretania Tingitana
Mauretania Caesariensis
Africa proconsularis
Cyrene
Creta et Cyrene
Aethiopia
Arabia Felix

Ermenilerin katliamından sonra Türkler tarafından yazılmamış eserlerde Ermenistan sansürü dikkat çekicidir. Bunun mantıksal animistik nedeni, Ermeniler adında bir halkın tarihe iz düşmüş bir toplum olarak yaşadığını inkâr amaçlıdır. Aynı sorunun psikolojik nedeni ise tarihsel Ermenistan ile aktif ve yoğun katliam bölgelerinde yaşayan halk arasında herhangi bir bağ kurulmasını engelleme amaçlanmaktadır. Bu şekilde Türkçe kaynaklarda Kürtlerden önce Ermenilerin inkârı denenmiştir. Bu denemeler, kültürel tecrübe olarak daha sonraları Kürtlerin inkârında kullanılmıştır.

Birçok Arap ve Osmanlı kaynaklarında Ermeni isimli kadim bir halk ve Ermenistan adında bir ülke anlatılmasına rağmen, bu isimleri ret edenlerden biri Mahmut Cevdet Paşa'dır. Bu kişinin özellikle Kürtlerin ilgisini çekecek bir şekilde, Ermenistan olmayan yerlerin Kürdistan olduğu şartlanmasına sahip olanların dikkatini çekeceğinden kısaca açıklamak gerekir.

Anadolu'da Ermenistan denilen bir yer olmayıp, Ermeniler Müslümanlarla karışık oturdukları gibi, bunların nüfusları da hiç- bir yerde Müslümanlardan, fazla değildi. Böyle iken, kongrede bu hususa da ehemmiyet verilerek uzun uzadıya müzâkereler cereyan edip, nihâyet: Babıâli, Ermenilerin oturdukları vilâyetlerin muhtaç oldukları ıslahatı geciktirmeksizin yapmayı, Kürtlerle Çerkezlere karşı emniyetlerini muhafaza etmeyi taahhüt eder. Ve bu hususta alacağı tedbirleri sırası geldikçe devletlere tebliğ edeceğinden, zikredilen devletler de söz konusu tedbirlerin tatbikine nezaret edeceklerdir" diye antlaşmaya bir madde ilâvesine karar verildi ki, bu, devletin istiklâline indirilen başlıca darbelerdendir.[1316]

Kürt, Türkler ve sonradan gelen Çerkesler, tarihsel Ermenistan'ı katliamla sahiplenirken, Mahmut Celalettin paşanın anlatımlarından Osmanlı'da nerenin Ermenistan olduğu açıklanırken, Ermenistan'ın yeni tarihteki inkârına ışık tutmaktadır.

Ayastefanos anlaşmasından birkaç ay sonra Berlin'de yapılan görüşmelerde Ermenistan adı, bu anlaşmaların temel maddelerinden olup, Mahmut Celalettin paşa İstanbul'dan kaçtıktan sonra Londra ve Paris'te yazdığı anılarından anlaşılacağı üzere, İslami ilke ve prensiplere bağlılığını koruyan bir insandır. Onun için Müslüman olmayan bir halk adına Osmanlı topraklarında titüler bölge veya ülke adıyla anılması, İslami temelde Belazuri gibi açıklayan büyük bir darbedir. Onun bu sübjektif veya objektif görüşüne rağmen Osmanlı'da Ermenistan adı, zaten Osmanlı öncesinde de var olan bir ülke ve isimdir. Bu yüzden Ermenistan isimli bir yer yoktur demesi, sadece sübjektif bir itirazdır. Onun bu konudaki sübjektifliğini oğlu prens Sabahattin'in Ermenilerin katliama uğradıklarını kabullenmesi, yine Osmanlı tarihinin bir başka gerçeğidir.

Bu açıklamalara rağmen Arap kaynaklarındaki Arapça isimlerde gözlenen ve Arap inancı ve Arap tarihi arasında negatif uyumlu bir sorun ortaya çıkmaktadır. Araplar ve bu inanca dâhil olan bütün halklar, İslam'ın son hak din olduğu ve İs-

---

1316 Mahmud Celalettin Paşa, Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatların Aynası, İstanbul: Bereket Yayınları 1983, S.629

lam öncesi iki monoteist dinlerin değiştirildiği şeklinde bir kalıp yaratılmıştır. Yazısızlıkla doğallaşan mantık veya inanç obsesyonuyla tarihe çıkan Araplar, elbette işgal ettikleri bölgelere verdikleri isimlerin mutlak kalıcı olduğuna inanmışlardır. Bu sorun, inançla Araplaştırma örneklerinden olduğu gibi çok belirgin bir şekilde kişi veya şehir, bölge isimlerini Araplaştırmada da devam etmiştir.

Bu kaynaklarda Kürtler ve Ermeniler hakkında yazılı bilgiler, daha sonra ulus kavramı üzerine yeni tezler başlığı altında daha ayrıntılı incelenecektir.

Osmanlı toplumundaki iktisadi yapıdan hareket ederek, Ermeniler, Türkler ve soykırım sonrası sahipliği Kürtlere geçen bölgelerdeki iktisadi yapı konusunda da kısa bir karşılaştırma yaparak, üretkenlik, değer yaratma gibi insani özelliklerin ekonomik karşılaştırmasını göstermek gerekir.

Ulus reklamları yapmadan etnik toplumların sosyolojik geçmişlerinden birçok dersler çıkarmak mümkündür. Etnik ve inanç kökenli iktisadi karşılaştırmalardan biri, Amasya Üniversitesi araştırmacıları tarafından 19. Yüzyıl kayıtlarına göre Orta Karadeniz bölgesinde Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl beldelerinde yapılmıştır.[1317] Bu araştırmadan ortaya çıkan sonuçlar, tarım ve hayvancılıktan başlayarak ticari ilişkilere kadar vergi sistemiyle birlikte incelendiğinde, Osmanlı toplumunda Ermenilerin var olan olanak ve imkânlara göre toprağı ileri ölçüde işleyen çalışkan bir toplum olduğu gözlenecektir. Bu gerçekliğin temel nedeni, Ermenilerin İslam iktidarında yerleşik toplum olmaları ve İmparatorluk içinde İslami olmayan azınlıklardan olduklarından kendilerini hem ispatlamak hem de İslam toplumuna karşı kendilerini örnek gösterme amacı taşıdıklarını söyleyebiliriz. Azınlıkların bu konulu davranışlarının neden ve sonuçları Paulo Freire tarafından incelenmiştir.[1318] Cumhuriyet döneminde bu psikolojinin tipik sonuçlarına İslam içinde dışlanan Alevileri örnek gösterebiliriz.

Osmanlı sisteminde sosyolojik açıdan günümüzde ilkel sömürü aracı kabul edilmesi gereken *edna* (fakir), *evsat* (orta halli) ve *a'la* (zengin) gibi üç sosyolojik gruba ayrılarak toplanan cizye vergileri, Ömer yasalarına bağlı topladığı haraçlardır.

Bu yasalarla Müslüman olmayan halktan kişi başına toplanan cizye miktarı üzerine sonunda şu örneği okumak gerekir.

Cizye Hristiyan reayadan devletin aldığı para idi. Mahmut II devrinde 1834 tarihli bir hat ile Hristiyan varlık sahipleri, cizye bakımından ala, evsat, edna olmak üzere üç bölüme ayrılmışlardı. Edna bölüm 15, evsat 30, ala 60 kuruş cizye vermekle ödevli idi.[1319]

Yerleşik toplumlarda üretim ilişkileriyle ortaya çıkan toplumsal seviye, göçebe toplumlardaki seviyeyle hiçbir zaman aynı düzeyde olmayacaktır.[1320] İbn

---

1317 Selim Özcan: Temettuat Defterlerine Göre Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl Nahiyelerine Tâbi Köylerde Müslümanlarla Birlikte Yaşayan Ermenilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları, Karadeniz İnceleme Dergisi, Yıl 2015, sayı 18, S. 131-160

1318 Paulo Freire, Ezilenlerin Pedagojisi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1991

1319 Enver Ziya Karal, Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856), İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık 1999, S.14

1320 İbn Haldun, Mukaddime, 1. Bölüm, 5. Fasıl, İstanbul: Yeni Şafak 2004, C.1, S.123-126

Haldun, inancının sosyolojik köklerinde bulunan Bedevileri yüceltmek amacıyla onların hayır ve iyiliğe şehirliden daha yakın olduğu yönündeki tezlerinin, sosyolojik tarih açısından doğru olmadığını ve olamayacağını biliyoruz.[1321] Zaten şiddet ve saldırganlık açısından Bedevilerin şehirlilerden daha cesur olduklarını, İbn Haldun'un kendisi de söylemektedir.[1322] İbn Haldun eşliğinde Ermeni katliamını incelediğimizde, neden bu katliamda Kürt Bedevilerin önemli bir rol oynadıklarını anlama sorun olmayacaktır.

Tercan'ın Vank köyünde İbe Haç'ın yaşanmış hikâyesi araştırılırken, Vank köyünde Ermenilere ait toprakların tümünün işlendiği, katliam sonrasında el değiştiren bu köye yerleşen Aleviler tarafından Vank köyüne ait tarım arazisinin sadece %10 dolayındaki bölümünün ekilip biçildiği, verilen karşılaştırmalı bilgiler arasındadır. Bu konuya ilişkin çıkarılacak önemli sonuçlar vardır.

Resim 26: *Tehcir İsimli Katliam ve Ölüm Yolculuğuna Çıkmış Ermeniler*

Ermenilerde soyağacı önemlidir. Bu yüzden de soyağacına kişi veya Ermeni toplumunun sosyo kültürel ayrıntıları şifrelenmiştir. Bu işlem, üç şekildedir. Soylu ailelerde soyadına Der şeklinde hanedan ve beylerin soyadlarında *uni* eki vardır. Birinci örnekte soyadı önünde *Der* ekiyle yapılan ve genellikle dini kurumlardan geçmişi olanları için Der Nersesyan şeklinde yapılan soyluluk vurgusudur. İkinci örnekte ise Ermeni tarihinde siyasi iktidarda kral, derebey kökenli aileden gelmişliğe uni eki ile Pakrad-uni şeklinde vurgu yapılır.[1323] Bu isimlendirme örnekleri semantik kökenleriyle, Ermenilerin din sosyo ekonomik tarihlerine paralel geliştiğini göstermektedir

1321 İbn Haldun, Mukaddime, 1. Bölüm, 4. Fasıl, İstanbul: Yeni Şafak 2004, C.1, S.164-126
1322 İbn Haldun, Mukaddime, 1. Bölüm, 5. Fasıl, İstanbul: Yeni Şafak 2004, C.1, S.166
1323 Hagop Mıntzuri, İstanbul Anıları 1897-1940, İstanbul Tarih Vakfı yurt Yayınları 2002, S.158

Daşnaklar, Hınçaklar ve Ermeni Ulusal Kurtuluş Hareketi

Ermeniler, Osmanlı halkları arasında ilk kez batı dünyasıyla düzenli ilişki kuran bir halktır ve doğal olarak Avrupa'daki aydınlanma hareketlerinden doğrudan etkileneceklerdir. Ötekileştirme türevlerinin Osmanlı toplumunda köylüsünden, aydınına kadar cumhuriyet dönemi tarih ve gazeteciliğinde rol oynayan Malta suçlusu yazarın düşüncesinde Ermeniler şu şekilde anlatılır.

Ermeniler, Türkiye ile dış âlem arasında başlıca temas vasıtası haline gelmişler; basında, edebiyatta, Türk müziğinde, maarifde, tiyatroda, mimarlıkta, tıbda, iktisadi ve içtimai hayatta bir hayli ***köşebaşı tutmuşlardır.***[1324]

Hal ve durum böyle bir önyargıdan geliyorsa; o zaman Ermenilerin de doğal hakkı olan eşitlik ve bağımsızlık düşünceleri doğal gelişecektir. Bu düşüncelere sahip olanlar, aynı mantık yardımıyla tarihsel *iç düşman* adlandırırlar.[1325]

Ermeni ulusal kurtuluş mücadelesinde birçok irili ufaklı grupların varlığına rağmen, kitlesel açıdan büyük bir örgütlenme olan Daşnak, daha küçük olan Hınçak partileri öne çıkmaktadır.

Türk milliyetçiliği veya İttihat Terakki ruhuyla nefes almışların dilindeki dolaylı Daşnak düşmanlığı malumdur. Daşnaklar, ne Türkleri katlettiler, ne de Ermeni halkını büyük felakete, doğru deyimle soykırıma götüren adımları attılar. Bu çalışmada katliamlardan soykırıma doğu Ermeni halkının yaşadığı evreler, farklı etkenler altında incelenmiştir. Esas olarak Osmanlı ile Rus imparatorluğu arasında bölünmüş Ermenistan halkı, ulusal mücadele tarihinde silinen ve yok edilen tarihsel kaynaklarına rağmen zor evlere yaşamıştır.

1905 Rus devrimini hazırlayan Rusya Sosyaldemokrat İşçi Partisi'nin etno politik dizilişe dikkat etmek gerekir. Rus devriminin ana kitlesi, Rus halkı olduğunu vurgulamak gerekir. Fakat siyasal iktidar amacıyla kurulan bu partide, bölünmeler öncesi ve sonrasında her iki kanatta Yahudiler ve Ermeniler, Rus İmparatorluğu'ndaki diğer halklara göre daha aktiftirler. Bu durum Osmanlı'da da farklı değildir. Diğerlerine göre ötekileştirilenler, özellikle sömürüldüğü ve ezildikleri için, politik mücadele de öne çıkacaklardır. Fakat bu durum, sürece iliş-

1324 Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret 1997, C.1, S.396

1325 Age, S.397

kin bir politik romantik özelliktir. Bu vesileyle *bir halkın direnişe geçmesi için önce yoğun ezilmesi gerekir* şeklinde bir genelleme yapılamaz. İnsanın obsesif doğası gereği bazı hallerde faşist baskılara uyum sağladığı da görülmektedir. İnsanın pasifliğini ve tekdüzeliğini gösteren bu ayrıntı, günümüz kapitalist sistemden faşist sistemlere kadar iktidar sürekliliğinde kullanılan ayrıntıdır. Bu durumda ise öncelikle bilinçli toplumsal kesitlerin ve aydının başkaldırı rolü öne çıkmaktadır. Bu süreci yaşamayan toplumlarda ise faşist ideolojilerin demokratik, diktatörlük, oligarşik gibi bütün örnekleri, politik sisteme hâkim olacaktır. Osmanlı'da olduğu gibi Rusya'da da Ermeni aydınlar, yazarlar, doktorlar, avukatlar, din adamları gibi meslek gruplarının çoğunluğu ve burjuva bankerler ve tüccarlar dahi devrimin aktif destekçileridir.[1326] Bu duruma Marx tanımıyla ayrıntı ve karakter kazandırmak gerekirse, diğer halklara göre burjuvalaşmanın daha erken başladığı Yahudiler ve Ermenilerin, 20. yüzyılın başlarındaki sınıf mücadelesinde neden daha aktif rol oynadığına yanıtlar sunulacaktır. Osmanlı sisteminde Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında keskin bir sınır vardır. Siyasal erk, din üzeri İslam'da olduğundan, Müslüman olmayanların kendilerini var kılmasında burjuvalaşma önemli bir etken olacaktır. Dolayısıyla bu iki toplum hakkında gerek kapitalist ilişkiler gerekse inançlardan kaynaklanan ön ve son yargıların dikkat edilmeyen sonuçları öne çıkacaktır. Avrupa'da çoktan başlamış olan Galile ve Kopernik kültürel evresi, bilgi ve kültürel evrimle sadece kapitalist ilişkileri yaşayan toplumlarda meşrutiyet kazanacaktır. Ayrıca toplumların klasik evrimlerini, feodal, kapitalist gibi ikincisinin birinciye göre ileri olduğu sonuçları Osmanlı toplumuna indirgediğimizde, okuma yazmanın yaygınlığını, matbaayı kuran halklarda bulacağız. Kapitalist ilişkiler ve sınıf kavramını Osmanlı toplumunda irdelediğimizde, elbette bu ilişkileri yaşayan Yahudiler, Ermeniler ve Rum burjuva sınıf temsilcilerinin Osmanlı iktidarıyla olumlu ilişkileri, başlangıçta sadece İslami ideoloji ile bölünmüş toplumdaki halklar arasındaki sınırları kaldırmayı amaçlayacaktır. Bu özelliği, Osmanlıya özgü burjuva devrimi olarak yorumlama seçeneğimiz, sadece Tanzimat fermanıyla yaratılan Kanun-i Esasi ve seçme seçilme gibi haklarıyla yeni politik dünyanın kapıları, 1877'de I. Meşrutiyet'in ilanıyla aralanacaktır. Bu temelde Marxist düşüncenin basmakalıp kabullendiği 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'in burjuva devrimi adlandırılmasının hata olduğunu tarihsel bilinçte değiştirmek gerekir. Bu açıdan II. Meşrutiyet, sadece I. Meşrutiyet'in devamı olması yanında, II. Abdülhamid'in Osmanlı toplumunda yarattığı Panislamizm ve Hamidiye alaylarıyla ganimet toplanan katliamlar süreci, bu toplumu ikiye hatta üçe, dörde, beşe bölmüştür. Bu kapalı sisteme, uluslaşma, bağımsızlık, eşitlik gibi o dönemde öne çıkan politik faktörler dâhil edildiğinde, Ermenilerin neden politik açıdan dinamik bir toplum olduğu anlaşılacaktır. Bu dinamiği belirleyen ve ilerle-

1326 Aleksandr Kerenski, Kerenski ve Rus İhtilali, İstanbul: Ağaoğlu Yayınları 1967, S.86

ten en önemli etken, mutlaka insan bilincinin şekillendiği şartlara karşı asgari bilinç uyandıran yazılı kültürün yarattığı devrimciliktir. Bu şekillenmeyi sağlayan ana güç ise, bütün devrimci hareketlerde gözlenen bilinçli ve dinamik kesitlerin ezilenler yanında aydın veya örgütleyici görevlerle mücadeleye katılmasıdır. Bu da, yazı kültürüyle mümkündür. Osmanlıda bu mücadelenin ortak paydasındaki halklardan Müslüman kökenli olmayanlar, Jöntürkler tarafından aşamalı bir şekilde ötekileştirilmiştir. Bu soruna dair ön ilişkileri okuyan Ermenilere indirgediğimizde, okuma yazma, eğitim gibi faktörlerle Osmanlı'da da kültürel bilincin geliştiği davranışlar sergilemişlerdir. Osmanlı'da Müslüman olmayanlar için uluslaşma, uluslaşma dinamikleriyle birlikte tarihsel bir zorunluluktur. Uluslaşmayı, krallık veya monarşist bir iktidara karşı halk içinde burjuvalar önderliğinde gelişen romantik eşitlik olarak değerlendirdiğimizde, Osmanlı şartlarında millet-i Ermeni, millet-i Rum ve millet-i Yahudi gibi ötekileştirmelerin yarattığı sosyo ekonomik ve kültürel dinamikleri dikkate almak zorunlulaşacaktır. Bu etkenler, İslami toplum için olumsuz şartlar yaratmadığından, uluslaşma, özgürleşme gibi seçenekler de gelişmeyecektir.

Politik bilinçle uluslaşma sürecinin iktisadi ve sosyolojik temellerinin geliştiği bölge halklarından biri, Ermenilerdir. Bu gelişmenin bir tarafına ticari ve üretim yöntemleri açısından Ermenilerdeki erken burjuvalaşmayı yerleştirebiliriz. Uluslaşma için gerekli ikinci dinamik ise aydınlanmadır; Fransız Devrimi gibi örneklerle Ermeni gençlerin Avrupa'daki eğitim sırasında politikleşme başlamıştır. Ermenilerde bu süreç, 1860 dolaylarında Rusya'daki Narodnik (halkçı) hareketi desteğinde başlamıştır.[1327] Aynı süreçte Osmanlı'da Ermeni ve Rum cemaatlerinde politik laik meclisler kurulur ve kültürel uluslaşma süreçleri hızlanır. Bu açıdan Ermeniler Osmanlı'daki demokratikleşmenin ilk basamağı olan toplum ile iktidar arasında meşrutiyet adı altındaki hukuksal sözleşmelerin başlamasına önemli katkılar sunar.[1328] Ermeni politik hareketlerinin Osmanlı'da kültürleşme temelleri, düşünsel olarak İstanbul'da Mikael Nalbandyan ve Harutyun Alacyan tarafından kurulan *Meghu* isimli dergiyle atılır.[1329] Bir şair veya yazarın düşünsel ürünleri, yaşadığı politik ve şartlar ve siyasal hedeflere göre şekillenecektir. Ermeni ulusal marşı *Mer Hayrenik*'i Nalbandyan'ın 1861 yılında yazdığını düşündüğümüzde, Ermeni yazar ve aydınlarında ulusal bilincin Türk ve Kürtlere göre asır öncesi şekillenmeye başladığı görülecektir. Bu gerçeğin güzel sıfatlar ve abartıyla uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. İnsan, düşünen bir varlık veya düşünen hayvandır. Bu yüzden Ermenilerde ulusal düşünce gökten inmediği gibi, Mer Hayrenik dizelerinde de görmek isteyenler için militan ve nihilist bir başkaldırı gözlenmektedir.

1327 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.497

1328 Halil İnalcık: II. Meşrutiyet, Doğu Batı Düşünce Dergisi, İstanbul: Doğu Batı Dergileri 2008, Sayı.1, S.13

1329 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.498

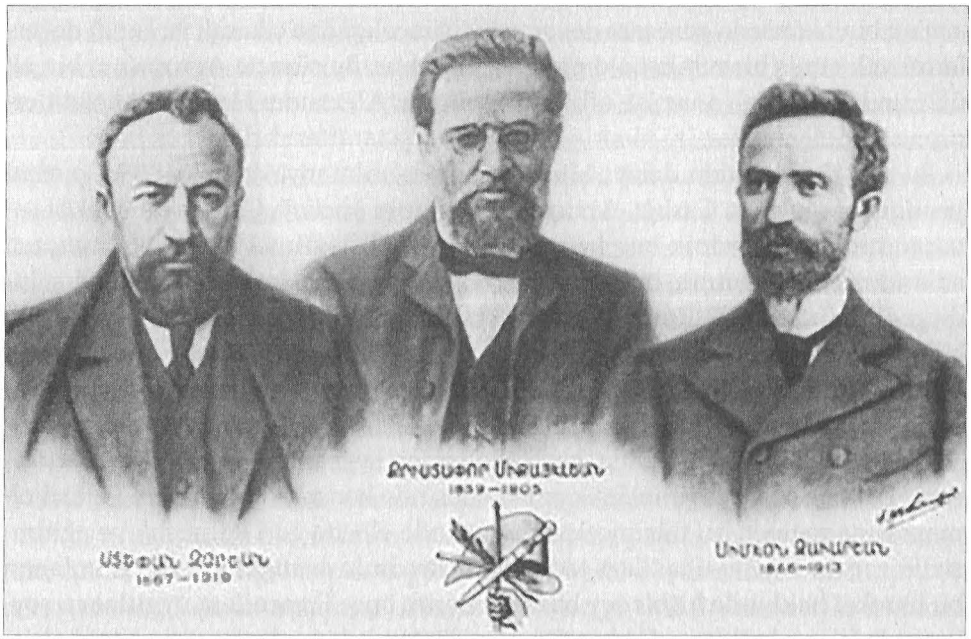
Osmanlı'da Ermenilerin ağır vergilere karşı geleneksel başkaldırı, merkezi olan Zeytun'da siyasallaşmaya başlar. Ermeni edebiyatının önemli isimlerinden Mikael Nalbandyan, Alexander Herzen, Michael Bakunin, Georgi Plechanov, Sophia Perovskaya ve radikal nihilist bir akım olan Özgürlük ve Toprak *(Zemlya i Volya)* hareketinin kurucularından Nikolai Solovyeviç'in yakın siyasi arkadaşlarındandır.[1330] Ermeni toplumunda Narodnik hareketinin gelişmesinde Osmanlı saltanatının doğrudan etkisi vardır. Bu süreci saltanat açısından değerlendirdiğimizde, özellikle Osmanlı Rus savaşıyla artan borçlar ve ekonomik sıkıntıların mali kaynaklarında, Müslüman olmayanlardan alınan vergiler vardır. Zeytun'daki Ermeni başkaldırılarını incelediğimizde, halk ve idare arasındaki şiddetli ayrışmalar, sürekli vergi toplama sürecinde oluşmuştur. Bu mantığın temellerinde de yine Ömer yasaları söz konusudur. Bu hareketin gölgesinde gelişen Osmanlı'daki bir başka devrimci örgütlenme, 1885 yılında Mıgırdıç Portakalyan önderliğinde Armenagan Partisi çevresinde Van'da kurulur.[1331] Bu hareket sonraki yıllarda Ermeni Yurtseverler Birliği'ne dönüşür. Bu isimlendirmede günümüzdeki Kürt hareketlerinde göre dikkat çeken önemli bir kavram vardır. Bu da yurtseverlik kavramıdır. Adındaki yurtseverlik vurgusu, yurt ve bağımsız Ermenistan'ı öne çıkardığından, bu örgüt Osmanlı idaresinde yasaklanır.[1332] Şimdi Nalbandyan'dan Daşnak Partisi'ne kadar Ermeni örgütleri ve özellikle Daşnakların gelişmesinde önemli iki etkeni karşılaştırmalı açıklamak gerekir. Birincisi, Ermeni aydınlar arasında halkın yaşadığı politik gerçeklerin, dini inançlara göre daha öne çıkmasıdır. İkincisi ise yine bu süreçte, adını nazik bir şekilde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması diye adlandıracağımız, seküler düşüncelerin Hristiyanlığın eski toplumlarından Ermeniler arasında geliştiğidir. Bu iki etkene göre Kürtlerde ve aydınlarında, hatta günümüze kadar daha neden gelişmediğinin yanıtında, dini inançlardaki arkaik soyutluğa göre ileri seviyedeki hümanist soyutluğunun, birbirinden farklı önemi kavranmamıştır. Bu yüzden de gerçek hayatta ezilen, haksızlığa uğrayan, mutsuz olan insanlarda, reel ve patolojik olan mutluluk arayışı, ya ölüm sonrası gelecek cennet umutlarında yoğunlaşacaktır veya reel bir şekilde toplumda yaratılan kültürleşmeyle birlikte, politik özgür yaşam düşünleri gelişmektedir. Dikkat edilecek olursa, burada dini kökeni güçlü olan Mikael Nalbandyan örneğinden Daşnaklara kadar Ermeni hareketinde ideolojikleşme geleneği, dinsel motif ve dinamiklerden kurtulmuştur.

1330 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: Belge Yayınları 1976, S.497-498

1331 Anaide Ter Minassian, Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912), İstanbul: İletişim Yayınları 2012, S.19; Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul: Peri Yayınları 2003, S.43

1332 Helmuth von Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları, İstanbul: Remzi Kitabevi 1969, S.189-190; Antranik Çelebyan, Antranik Paşa, İstanbul: Peri Yayınları 2003, S.43; Muammer Ulutürk, Nihat Çelik, Sason Ermeni İsyanında Halile Başar ve Antranik Paşa Mücadelesi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Rektörlüğü, 18-20 Aralık 2014 tarihlerinde Diyarbakır'da düzenlenen "Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İsyanlar" Konulu Uluslararası Sempozyum Bildirgesi

1890 yılında Tiflis'te üç devrimci tarafından kurulan, özgür, bağımsız, birleşik Ermenistan sloganlı *Hay Heğapohagan Daşnaktsutyun* (Ermeni Devrimci Federasyonu) örgütüne, sadece birliktelik ve ideolojikleşme açısından değerlendirildiğinde, militan ve dikkat çeken örnek bir yapılanma olduğu gözlenecektir.

Resim 27: *Stepan Zoryan (Rüstem), Kristapor Mikaelyan (Topal), ve Simon Zavaryan (Anton)*

Ermeni Devrimci Federasyonun bu üç önderinden Anton kod isimli Simon Zavaryan Bakuninci bir anarşisttir. Rüstem kod adlı Stepan Zoryan ise bir Narodnik'tir. Helen, Topal gibi isimleri kullanan *Kristapor Mikaelyan* ise bir Marxist'tir.[1333] Özellikle anarşist ve Narodnik akımlar, Rus devrimci hareketine örnek olarak aynı paydaya indirgendiğinde, EDF Daşnak'ın Osmanlı ve Ruslara karşı neden silahlı mücadeleyi öne çıktığı anlaşılacaktır. Bu parti 1892 yılından itibaren İkinci Enternasyonal'e üyedir.[1334] Bu hareket, siyasi programını doğal olarak Rus Narodnoya Volya hareketinden almıştır. Aynı amaçla Osmanlı toplumunda yaşayan Ermeniler üzerinden 1897'den itibaren Jöntürk hareketine ihtilalci mücadele çağrıları yapar.[1335] Bu süreçte Avrupa'dan Rusya veya Osmanlı'daki örnekleriyle nihilist hareketler, iktidarlara karşı romantik bir savaş açmışlardır.

Rus Sosyal Devrimci Hareketinin nihilist Narodnik örgütünün eylemlerin-

1333 Edward J. Erickson, Ottomans and Armenians, New York: Palgrave Macmillan 2013, S.15

1334 Ronald Grigor Suny, Bakü Komünü, Rus Devriminde Millet ve Sınıf, İstanbul: Belge Yayınları 1990, S.34

1335 M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük (1889-1902), İstanbul: İletişim Yayınları 1986, S.280

den birine, adı sonradan Lenin olan Vladimir İlyiç Ulyanov'un abisi *Aleksandr İlyiç Ulyanov*, Çar'ı öldürme amaçlı plan ve bombalarla katılır. Sankt Petersburg üniversitesinde biyoloji eğitimi alan Aleksandr Ulyanov, solucanlar ve kurtçuklar üzerine yaptığı bilimsel çalışmadan ödül kazandığı altın madalyayı, eylemde kullanılacak dinamiti almak için satar. Bu davranışından, *Aleksandr Ulyanov*'un birçok insana göre tam devrimci düşünceleri öne çıkarak ve kendi değerlerini yok etmiş bir nihilist olduğu anlaşılacaktır. Bu süreçte Avrupa'nın birçok ülkesindeki Rusyalı anarşist, nihilist öğrenciler, Alexander Herzen, Nikolai Çernişevski gibi yazarlar, bu akımın nihilist anarşi taraftarıdırlar.[1336]

Bu gibi örneklerden dolayı Marx ve Engels, Almanya'daki 1848/49 Devrimi yenilgisini sağlayan Çarlığı, Avrupa gericiliğinin öncüsü, Çarlığa karşı aktif savaşan nihilist Narodnik hareketini, Avrupa'daki devrimci hareketin *avangardı* adlandırır.[1337] Bu tanımı, bir bütün olarak Rus devrimci hareketi tarihçesine indirgediğimizde, 1903 Rus Sosyademokrat İşçi Partisi'deki Bolşevik, Menşevik bölünmesinin düalist karakterli yeni bir saflaşma örneği olduğunu görülecektir. İktidarı ele alanlar sürekli iyi, kaybedenler ise kötü adlandırılarak, burada geleneksel toplum gericiğinin sürekliliği gözlenmektedir.

Daşnaklara karşı yürütülen farklı ekollerden faşizan düşmanlığın ortak paydası, Türk milliyetçiliğinin faşizan ideolojisinde konserve edilmiştir. Özürü olmamasına rağmen bu düşüncelerin temelinde elbette geri kalmışlık ve eğitimsizlik vardır. 19.yüzyılda Marx tarafından devrimin avangard gücü tanımlanan bu hareket hakkında hiçbir şey bilmeyenlerin, önce Ermenilere uygulanan soykırımda İslami halkların Çerkes, Kürt ve Türkler adına uluslaşmamış toplumların faşizan milliyetçiliğinden uzaklaşmaları gerekir.[1338] Kafkasya'dan Osmanlı'ya göçen Çerkesler, Ermeni soykırımın katil ordularını oluşturular. Bu gerçek, Rus imparatorluğundan zorunlu sürülen Çerkeslerin göçü, Kafkasya'da Çarlık güdümünde, göç sonrası ise aynı motiflerle Osmanlı'da Ermenilere karşı giriştikleri barbar katliamlardaki rolleri ve sorumluluklarını değiştirmeyecektir.

Geçmişte Sovyet devrimine kültürel kaynak olmada oynadıkları rolle, gerekse Fransa, İsviçre'deki üniversitelerde okuyan Ermeni öğrenci ve aydınlar, 68 hareketi örneklerinde olduğu gibi dönemin politik akımları etkisinde ulus ve ötesi amaçlı nihilist, anarşist, Marxist militan örgütler kurmuşlardır. Bu durum, öncelikle nihilist Daşnaklar için de geçerlidir. Burada Daşnaklar hakkında Türkçe'ye çevrilmiş *Ermeni Milliyetçi Akımları* başlıklı Artaşes Balasiyeviç Karinyan'ın yaptığı eleştirisel çalışma hakkında kısa açıklamalar yapmak gerekir.[1339] 1907'de

---

1336 Rus edebiyatında nihilist devrimciler, Turgenyev, Çernişevski, Gonçarev, Dostoyevski ve hatta Tolstoy gibi yazarların yeni insan yaratma konusunda Babalar ve Oğullar, Ham Toprak, Karamazov Kardeşler, Ne Yapmalı, Sis, Savaş ve Barış gibi roman örneklerindeki edebi tartışmalara kaynak olurlar.

1337 Karl Marx, Friedrich Engels, Vorrede zur zweiten russischen Ausgabe des Manifests der Kommunistischen Partei, MEW, Berlin: Dietz Verlag 1961, C.19, S.296

1338 Emrah Cilasun, Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını Kim Öldürdü?, İstanbul: Agora Kitaplığı 2008, S.25

1339 A. B. Karinyan, Ermeni Milliyetçi Akımları, İstanbul: Kaynak Yayınları 2006

21 yaşında SBKP üyesi olan Karinyan, yaşadığı sürecin ideolojik şartlanması etkisinde RSDİP'ndeki Bolşevik-Menşevik ayrışmasını öne çıkararak Daşnakları milliyetçilikle suçlayan tezler geliştirmiştir. Ulusal bağımsızlık mücadelesi veren hiçbir örgütlü mücadeleye, özelde ise Ermeni Devrimci Federasyonu'na bu tür çarpıtmalar yapılamaz. Karinyan tezleri, yayınlandığı süreç itibariyle Rusya'dan kopmak isteyen ve bağımsız Ermenistan mücadelesi verenlerle, Osmanlı Ermenistan'ını bırakarak Rus imparatorluğu bünyesindeki devrimde kalanların birlikteliğini savunanlar arasındaki siyasal tartışmaların ürünüdür. Burada Osmanlı ve Rusya'dan kopmak isteyerek bağımsız Ermenistan mücadelesi verenler Daşnaklar, yani Ermeni Devrimci Federasyonu, Rusya'daki devrimin bir parçası olarak kalmak isteyenler de Hınçak dahi değillerdir. Zira Ermeni Sosyal Demokrat Hınçak Partisi de, Marxist ittifakını ve tarihsel Ermenistan'ın bağımsızlığını savunan bir harekettir. Bahsedilen kitabın Türkçe çevirisinde bir kez olsun büyük felaket, katliam veya çeviri uyumu açısından soykırım kavramı kullanılmamıştır. Bu çerçevede Karinyan'ın kitabı, dönemin Sovyet devrimine, Kafkasya'da Ermenilerin yaşadıkları katliamların olağanlığını sunma amacındadır. Zaten kitabın çeviri önsözündeki faşist saptırmalar, kitap hakkında fazla tartışmayı gerektirmemektedir.

Soykırım gerçeği dikkate alınarak, zaten Daşnaklar ve Hınçaklar arasında bir farklılaştırma yaratmak anlamsızıdır. Zira Osmanlı paşalarından birinin, Ermeniler hakkında yazdığı kitapta, özgürlük, eşitlik gibi düşüncelerin tümü, aynı 68 dönemindeki faşizan anlayışta olduğu gibi, *anarşit* ötekileştirmesiyle tehlikeli suçlu kabul edilir.[1340] Yazdığı içeriklerde özellikle Hınçak hareketini hedef alan Hüseyin Nazmi Paşa'nın kültürel bilincinin de arkaik faşistlikten modern faşistliğe kadar hiç değişmediği gözlenecektir. Dahası anlattıklarından Beyazıt Meydanı'nda 20 Hınçak devrimcinin asılacaklarından her şartta erken haberdardır.

Her şeyden önce Daşnak hareketine karşı Marxist ulus ve milliyetçilik konulu tarihsel tutarsız eleştirilerin odağında, Türkiye'de Aydınlık-İşçi Partisi, Vatan Partisi dönencesindeki faşist ideolojiler, Artaşes Balasiyeviç Karinyan'ın Daşnak eleştirileriyle ön saflardadırlar.[1341] Daşnak hareketi, günümüz şartlarıyla değil, özellikle ve öncelikle Rus devriminin köklerindeki *Halka Gidenler, Halk İstemi* isimli *Narodniki* hareketiyle birlikte, nihilist, anarşist politik amaçlara göre değerlendirmek gerekir. Bu değerlendirmede de Daşnakların, Ermenistan'ın bağımsızlığı mücadelesi veren Armenagan ve Hınçak ve Daşnak partilerini birleştirmek amacındadırlar.[1342] Elbette yaşanmış soykırım gerçeklerine göre, bütün Ermeni politik akımlarının yenilmek zorunda kalacaklarını, fatalist bir mantıkla değil,

---

1340 Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, Ankara: 1994, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları No.15, C.1-2

1341 A. B. Karinyan, Ermeni Milliyetçi Akımları, İstanbul: Kaynak Yayınları 2006

1342 Ali Karaca, Osmanlı Islahatı Umumi Müfettişi Ahmed Şakir Paşa ve İcraatı (1838-1899), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S.55

Osmanlı, İslam şartlarına göre değerlendirmek gerekir. Bu çerçevede Hınçak ve Daşnak hareketleri arasında farklılaştırma yaratmadan Ermeni Devrimci Federasyonu'nun kurucularına dikkat ederek, bir Hristiyan, bir Nihilist ve bir Anarşistin siyasal ve ulusal birlikteliği, 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başlarında Ermenilerin siyasallaşmasında önemli adımlar yaratmıştır. Bu üç akımı bir araya getiren temel amaç, bağımsız Ermenistan'dır. 19. Yüzyılin ikinci yarısında aydın ve militan öğrencilerin yarattığı bu hareketin doğasında, daha sonraki süreçte ortaya çıkan başta Marxsizm gibi politik akımların doğasına aykırı bir dinamik bulunmaktadır. Nihilist ve anarşist akımlar için, her kim, hangi araçları kullanırsa, kullansın, ilk hedefi ulusal iktidar, yani bağımsızlık olmalıdır. Özgürlük, eşitlik, beslenme, üretim yöntemleri gibi birçok sorun üzerine bu sürecin insanlarını bekleyen sorunların başında ve sonunda, ideolojik kurgular yoktur. İdeolojik kurgulara göre şekillenmiş Sovyet iktidarı modelinin sonunda, ideolojik siyasal mücadelenin nereye götürdüğünü, Marxist örneklerin günümüzde geldiği durumundan açıkça gözleyebiliriz. Bu yüzden bahsedilen sürecin insanlarının temel düşüncesinde, silahlı mücadeleyle hızlı bir şekilde iktidarı yıkma amacı bulunmaktadır. Bahsedilen dünyada nüfus, doğal şartlar, felsefi akımlar gibi faktörlere göre dünya insan için çok büyük, hayat ise hastalık veya diğer etkenlerden dolayı çok kısa bir süreçtir. Bu çerçevede hiç kimse aynı hareketin militanlarından Lenin'in abisine, Lenin kutsallığından dolayı dil uzatamazken, Türkler ve Kürtlerden önce uluslaşmış Ermeni toplumunun militanları ve örgütleri, milliyetçilikle suçlama seçenekleri de olmayacaktır. Daşnak hareketine Ermeniler tarafından yapılan eleştirilerin ardında da aynı motiflere sahip Marxist kalıp hâkimdir.

Bu süreçteki kitle örgütlenmelerindeki ulusal iletişim dilinin kullanılması, bu dilde metinlerin yayınlanması, milliyetçilik değil aksine aynı politik amaçlara sahip insanların politik ütopyalarındaki iletişim kolaylığıdır. Bu sonuçlara marxist Kariyan açısından baktığımızda, 1915 sürecinde Ermenilere yönelik soykırıma sessiz kalan Sovyet iktidarının özellikle Serderabat katliamlarında Almanya'nın Brest-Litowsk görüşmelerinde Bolşevikleri yaptırıma zorlamasından sonra yok olmakta olan Ermenilere karşı yaklaşımlarında değişim gözlenmiştir. Ayrıca bu değişim sürecinde Bolşeviklerin, Menşevik Doğu Ermenistan'ı ele geçirme süreçleri bitmiş, Ermenistan, Kemalist Türkiye ile Bolşevik Rusya arasında bölünmüştür.

Narodniki hareketi, ideolojik dogmaları ve politik dalevereleri barındırmayan militan bir akımdır. Devleti elinde bulunduranlara karşı, doğrudan açık impulsif şiddet aracılığıyla devleti yıkmayı amaçlamışlardır. Bu akımın politik araçlarla eleştirilecek tek sorunu bulunmaktadır. Bu da dönemin insanının sahip olduğu ulusal dogma ve şartlanmaların, devrim sonrasında hemen biteceğine inanma hatasıdır.[1343] Osmanlı ve Rus toplumundaki böyle bir yakınlaşma

1343 Rus toplumunda nihilist Narodniki hareketi hakkında İvan Turgenyev'in Babalar ve Oğullar ile Ham

örneklerinden biri, Narodnik Parvus'dur. Bu süreçte Osmanlı ve Rus toplumlarını karşılaştıran bir çalışma, bu yakınlaşmanın nedenlerini kısaca açıklamaktadır.[1344] Rusya'daki ideolojik süreci anarşist, nihilist, marxist gibi ayrışmaları bilen Parvus, Konstantinopel'e geldiğinde 1912 yılında Daşnaksutyun örgütünün solcu devrimci olmadığı, anarşist olduğu dedikodularını çıkarır.[1345]

Osmanlı topraklarındaki ilk sosyalist hareketin yaratıcıları, Daşnak hareketine göre ılımlı olan, Sosyal demokrat Hınçak Partisi'dir. Bu örgüt, 1887 yılında İsviçre'de eğitim gören Ermeni öğrenciler tarafından kurulur ve Alman sosyal demokrasinde sembolik bir isim olan insanı, topluma bilince ve eşitliğe çağıran *çan* (Glocke) anlamındadır. Kurucuları arasında Tebriz'de doğan Avetis Nazarbekyan, eşi Tiflisli Meryem Vardanyan, Narodnik kökenli Gevorg Garadyan, Erivanlı Mark Karabetyan, Karabağlı Gabriel Kafyan gibi isimler, dönemin Marxist önderlerinden Lenin, Plehanov gibi Rus devriminin önderleriyle doğrudan ilişkileri vardır. Bu partinin önemli bir bölümü, devrim sonrasında SBKP'nin üyesi olur.

Türkiye'de Ermeni Daşnak hareketini anlatan birçok çalışmada, Osmanlı'da terör estirdikleri şeklinde sübjektif yorumlar öne çıkarılırken, 1870 sonrasında Anadolu'da birçok şehirde yaşanan Ermeni katliamları konusunda tek bir kelime dahi sarf edilmemektedir.[1346] Bu süreçte kurulan örgütler hakkında eleştirmenlerin cömertçe birbirlerine karıştırdıkları aynılaştırma yapılmaktadır.

Rusya'daki nihilist devrimci hareket, Ermeni Devrimci Federasyonu Daşnak tarihiyle birlikte incelendiğinde, Daşnak hareketinin temel sorununun Osmanlı'da yaşayan Ermeniler olmadığı anlaşılacaktır. Bu sürecin anarşist devrimcileri, silahlı eylemleriyle Avrupa devrimi peşindedirler. Bu amaçları doğrultusunda Osmanlı iktidarıyla çalışan Ermenileri de kendine düşman kabul etmektedirler. Dolayısıyla Daşnak hareketi bu çerçevede incelendiğinde, sorunun ulus düşmanlığından öte sınıf köleliğini amaçlayan bütün iktidarlara karşı oldukları anlaşılacaktır. Hamidiye alaylarının Osmanlı'yı ve İslamiyet'i koruyan rolü ve önemi burada öne çıkarken, az sayıdaki militanla Daşnak örgütüyle çok sayıdaki Hamidiye alayları arasındaki çatışmalarda, sonradan yazılan tarihte katliamlara yapay gerekçeler yaratılmıştır.[1347]

Ermeni soykırımının tarihi incelenirken Daşnak hareketine atılan bir başka iftiraya daha açıklık kazandırmak gerekir. Marxistler de dâhil olmak üzere birçok araştırmacının kafasında Daşnak hareketi ile İttihat ve Terakki arasında

---

Toprak adlı romanlarında bu dönem üzerine sistematik bir tartışma yürütülmektedir.

1344 Esra Atalı, 1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırılmalı İncelenmesi, Ankara 2002, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi
http:// acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/465/763.pdf

1345 Erden Akbulut, Mete Tuncay, Beynelminel İşçiler İttihadı, İstanbul: Tüstav Yayınları 2009, S.46

1346 Erdal İlter, Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silahlanma Faaliyetleri ve Milli Mücadele'de Ermeniler, Ankara: Turhan Kitabevi 2005, S.14

1347 Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992, Bildiriler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi 1994, S.144

sanki doğrudan bir ittifak varmışçasına tarihsel saptırmalar yapılmaktadır. Osmanlı sistemi, İslam, etnisite mühendisliği, göçler ve Hamidiye alaylarıyla birlikte incelendiğinde, Ermenilerin bu demon karşısında kesinlikle hiçbir şanslarının olamadığı, Daşnaklara iftira atmaya gerek duyulmadan anlaşılacaktır. Osmanlı'da Ermenilerin tarihi, Kürtlerin İslami taraflılığı, II. Meşrutiyet itibarıyla Osmanlı'da devrimci kesitin sadece Ermeni devrimcileri olduğu gerçekleri Rus devrimcileri tarafından bilinmesine rağmen, Bolşevik Menşevik ayrışmasına indirgenen bu saptırmalara Stalin de dâhil edilebilir.[1348] Bu gerçeklerin indirgeneceği temel, Stalin tarafından yazılan 11 Ocak 1918 tarihli Ermenistan Kararnamesi isimli bildiri ayrıntılarından bilinmektedir. Bu bildiride, Stalin, Türk Ermenistan'ı adını verdiği bölgelerde yaşanan soykırımdan, Ermenilerin devrimci mücadelesinden haberdardır.[1349] Tüm bu gerçeklere rağmen Osmanlı topraklarında Ermeni soykırımı olduğu gerçeği, Marxist veya revizyonist SBKP tarafından kesinlikle kabul edilmemiştir. Doğu Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti'nde Stalin'in ölümünden sonraki süreçte 24 Nisan 1965 tarihinde Erivan'da başlayan protestolarda, Sovyetler Birliği'nde 1915 yılında Ermeni halkına karşı bir soykırım yapıldığının kabulü için verilen zorlu mücadeleler, ancak 1967 yılında Erivan *Tsitsernakaberd* tepesine Soykırım anıtının inşa edilmesi başarısına erişir.[1350]

Daşnaklar hakkında söylenen yalanlardan birinde, balık baştan kokar mantığını doğrulayan bir çarpıtmayla, kokunun nereden nereye yayıldığını göstermek gerekir.

1909 senesinde yabancı sosyalistler, özellikle Bulgar sosyalistleri, ajitasyon ve propagandayı öngören "Sosyal Bilimleri Araştırma Grubu"nu kurdular. O zamana kadar yeraltında çalışan Ermeni milliyetçilerinin kurdukları "Daşnak" Partisi de ortaya çıktı. Daşnakların Jön Türklerle olan işbirliği 1915 senesine kadar devam etti. Birinci Dünya Savaşı'nda Daşnakların çoğu ya kurşuna dizildi, ya da Mezopotamya'ya sürüldü. Daha sonraki senelerde ancak çok az sayıda kimseler oradan tekrar yurda dönebildi.[1351]

Bu yazıların sahibi Şnurov, EDF Daşnak düşmanı olacaktır. Daşnak partisi, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ndeki bölünmeden önce kurulmuş ve içinde Daşnakları da barındıran bir partidir. Şnurov, bu partinin kuruluşunu bilmeden, Bolşevik tarihinde açıkça gözlenen Menşevik düşmanlığından Daşnak düşmanlığı yaparak nemalanan biridir. Bu yüzden Daşnakların, İttihat ve Terakki ile işbirliği yaptığı tezlerini mutlaklaştırırlar. Osmanlı seçim sisteminde Müslüman olmayanların veya Ermenilerin millet-i hüküm prensibine göre kendi başlarına seçme ve seçilme hakları yoktur. Olmadığı için de zaten nihilist

---

1348 Josef W. Stalin, Werke, Berlin: Dietz Verlag 1952, C.4, S.226

1349 Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923, İstanbul: Boyut Kitapları 2000, S.41-42

1350 Charles W. Hartley, G. Bike Yazıcıoğlu, Adam T. Smith, The Archaeology of Power and Politics in Eurasia: Regimes and Revolutions, Cambridge: Cambridge University Press 2012, S. 73

1351 A. Şnurov, Türkiye Proletaryası, İstanbul: Yar Yayınları 1973, S.39; A. Şnurov, Y. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, İstanbul: Yar Yayınları 1970, S.40

Narodniki hareketinin bir parçası olduğundan yeraltı örgütü olarak faaliyet göstermiştir. II. Abdülhamid döneminde demokrasi mi vardı da Ermeniler, yeraltında örgütlendiler sorusunu ağır bir dille Şnurov'a yöneltmek gerekir. Bolşeviklerin *burjuva devrimi* adını taktıkları bir sistemde Daşnakların çoğunluğunun kurşuna dizilmesi veya Ermenilerin soykırıma uğramalarını dile getirmeden söylemek, Kaypakkaya veya Türk solunun Rus öğretmenlerinin tarihi bilmediğini göstermektedir. Bu çarpıtmalarla yarattılan kısır döngülü Daşnak düşmanlığı, aslında Ermeni soykırımı gizleme ve Ermenistan'ın bölünmesini gizlemeye araç edilmektedir.

1909'a gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda monarşinin yıkılması için gerekli reform hareketleri, başkaldırı gibi istemler, sadece Müslüman olmayan azınlıklar tarafından dile getirilmektedir. Osmanlı'da başlayan Tanzimat hareketi ve parlamento, bir gecede fesh edilerek tüm politik kazanımlar mum ışığına üflenircesine söndürülmüştür. Bu deneyde, Osmanlı sisteminde tartışılır, uzlaşmacı ve politik özellikler olmadığı görülmektedir. Olanlarda ise, sadece ütilitarist çıkarcılık öndedir. Rusya'daki devrimci reform hareketi Osmanlı'ya göre değerlendirildiğinde, Çarlık reformlarıyla Osmanlı reformları arasında gerici uçurumlar olduğu gözlenecektir. Rusya'da insanların bütün dini örgütlenme özgürlükleri varken, Osmanlı'da sadece kiliselerinde ibadetlerini yapma hakları vardır. Osmanlı'da diğer inançların misyonerlik çalışmaları yasakken, Müslümanların kendi dışındaki inançları kâfir, gâvur küfürleriyle aşağılamaları meşrudur. Bu örneklerle dini örgütlenme özgürlüğü öne çıkarılmadan, dönemin özgürlük kavramının tartışılması amaçlanmaktadır. İslam dışı tüm dini azınlık ve çoğunlukların otonom örgütlenme hakları yoktur. Osmanlı toplumundaki tüm gayrimüslimler gibi Ermeniler, diğer kitap basan ve okuyan bilinçli kesiti oluşturan bir toplumdur. Bu süreçte Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler üzerinden şekillenen Osmanlı'daki kültürel evrim, eşitlik, özgürlük gibi konularda insanların ihtiraslı istemleri elbette Narodnik Daşnak partisini, Sultan II. Abdülhamid'e karşı mücadelede aktifleştirecektir.

Bu çalışma soykırımı farklı açılardan ve eş zamanlı değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu gerçeğe ulaşmak amacıyla molla Said'in Bitlis, Van gibi bölgelerde Vali konaklarında geçirdiği yaşamın Ermeni-Kürt, Türk-Kürt ilişkilerinin sosyolojik açıdan yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kürtlerin Hamidiye alaylarında örgütlenmeleri 18. Yüzyılın ikinci yarısında Kürt-Ermeni ilişkilerinin olmadığını gösterirken, eş zamanlı bir şekilde Hamidiye alaylarıyla Türk-Kürt ilişkisinin Osmanlı sisteminin bir parçası olduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın ideolojik mirası üzerine kurulmuş cumhuriyet döneminde sürekli tartışılan gerçeklerden biri, Osmanlı'daki Ermeni nüfusudur. Bu nüfusu abartılı bir şekilde azaltmadan Ermeniler veya tüm gayrimüslimlerin İslami vergi yükünden dolayı, Osmanlı sisteminin açıklıklarını kullanacakları, bu dönem top-

Triple exécution sur la place d'Emin-Enu à Stamboul, le 3 mai 1909

lumunda Ermenilerin en doğal haklarından biri olarak kabul etmek gerekir. Bu gerçekler dâhilinde Osmanlı'da Ermeni nüfusunu tespit etmek için bir başka yöntem yaratmak zorunlu olmaktadır.

Bunun için öncelikle I. ve II. Meşrutiyet seçimlerinde Osmanlı meclisindeki vekil sayılarını tekrarlamak gerekir.

Seçim Dönemi	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
1877 Mart-Haziran	69	46	115
1877-1878	56	40	96
1908-1912	227	49	2761
1912 Nisan-Ağustos	247	69	316
1914-1918	32	16	48

Bu tabloda göze çarpan ilk gerçek, demokrasi tarihinin belirsizliğidir. İkinci gerçek ise gayrimüslim vekil sayısının önce artışı, Birinci Dünya Savaşı sürecindeki düşüşüdür. Bu gerçeğe oy sandıkları kurulmadı şeklinde yalan dolan gerekçe yaratmaya gerek yoktur. Temel neden, Müslüman olmayanların soykırıma uğratılması veya tehciridir.

1908 yılında Osmanlı meclisine katılacak vekillerin sayıları Osmanlıdaki milletlere göre şu şekildedir.

Zuhuri Danışman'a göre 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 5 Yahudi, 8 Slav vekil seçilir. Bu seçimlerde meclise giren Ermeni vekillerinin isim ve temsil ettikleri şehirler şunlardır.[1352]

Adana'dan Hamparsum Boyacıyan, Tekfurdağı (Tekirdağ) Agop Babikyan, 1909'da ölümü sonrası Agop Boyacıyan, İzmir'den Stephan Ispartalıyan, Sivas'tan Nazaret Dagavaryan, Erzurum'dan Karakin Pastırmacıyan, Vartkes Seringülyan, Van'dan Vahan Papazyan, Bitlis'ten Kegam Der Garabetyan, Halep'ten Artin Boşgezenyan.

1912 yılında yapılan seçimlerde Türklerden 157, Arap 68, Arnavut 18, Rum 15, Yahudi 4, Slav 9 vekil meclise seçilirler. Ermeni vekillerin isim ve illere göre dağılımı şu şekildedir. Gecikmeli 1908 seçimlerinde İstanbul'dan Bedros Hallacyan ve Kirkor Zohrab,[1353] İzmir'den Stepan Ispartalıyan, Tekfurdağı'dan Agop Babikyan, Erzurum'dan Karakin Pastırmacıyan, Vartkes Seringülyan, Bitlis'ten Kegam Der Garabetyan, Halep'ten Artin Boşgezenyan, Diyarbakır'dan Stephan Çırakçıyan, Van'dan Vahan Papazyan ve Adana'dan Hamparsum Boyacıyan, Si-

1352 Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi 1966, C.13, S.207

1353 Kirkor Zohrab, tehcir sürecinde Çerkes Ahmet isimli bir katil tarafından başı taşla ezilerek öldürülür. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki, Kirkor Zohrab'ın adaylığına sürekli karşı gelmiştir. Recep Karacakaya, Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler (1908-1914), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Yıl.2003, Sayı.3, S.130-131; Ararat İle Sırat Arasında Türkler ve Ermeniler, İstanbul: Hayat ve Sanat 2004, S.14

vas'tan Dr. Garabed Paşayan.[1354] Bu meclis 23 Ocak 1913 tarihinde kapatılır ve faaliyetleri de sona erdirilir.

Örgütlenme ve ulus bilinci açısından incelenmesi gereken konulardan biri, Osmanlı seçim sistemine göre meşrutiyet dönemindeki siyasi partilerdir. Bu partilerin amaçları incelendiğinde, ortaya bu döneme dair Ermeniler, Kürtler ve Türkler hakkında yeni sonuçlar çıkacaktır.

Meşrutiyet yasaları gereğince Millet-i Ermeni, Rum ve Yahudi toplumları, Müslümanlar tarafından kurulmuş bir parti içinde seçime gitmek zorundadırlar. Osmanlı meşrutiyetinden hiçbir etnik halk, kendi partileri dâhilinde seçime katılma hakkına sahip değildir. Bu yüzden Osmanlı toplumundaki partilere göz atacak olursak, Müslüman olmayan toplumların vekil adaylarının yasal zorunluluk hâliyle İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde seçimlere katılma mecburiyetlerini belirtmek gerekir. Bu tarihsel gerçeğin, doğrudan Ömer yasalarıyla ilişki vardır ve İslam sisteminde Müslüman olmayanların İslami tahakkümsüzlük yaratacak politik özgürlükleri yoktur. Olmadığı için de seçimlere katılan partiler arasında ilericilik pespayeleri savunan tek parti, İttihat ve Terakki olduğundan Müslüman olmayan adaylar yasal düzenlemelerle bu parti çevresinde seçime katılırlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti, İslami bir düzen üzerine kurulduğundan, Müslüman olmayanları bu partide yönetime alınmaları da engellenmiştir.[1355] Bu süreçte Kürtler arasında politik çalışmalar sadece İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet gibi isimler üzerinden, sonraki süreçte Said'i Kurdi'nin de aralarında olduğu birkaç İslami cemaat liderleri üzerinden şekillenmiştir. Bu konuda özellikle öne çıkarılması gereken bir başka konu ise, Kürtlerin bu süreçte yerleşik yaşamda olmadıkları ve yeterince Türkçe bilen temsilcilerinin olmayışından dolayı, Birinci ve İkinci Meşrutiyet sürecinde politik şekillenmelerine başlayamamışlardır. Bu sorun, Osmanlı geleneği üzerine kurulmuş Türkiye'de farklı değildir. Yüksek Seçim Kurulu isimli bir kontrol sistemiyle kimin aday olabileceği, hala kontrol edilmektedir. Politik görüşlerinden dolayı, hiçbir insanın siyasal özgürlüğü demokrasi adı altındaki uygulamalarla engellenemez. Bu gerekçelerle Türkiye'nin uluslararası demokrasi indeksindeki notu, hibrit yani demokrasinin yaşanmadığı ülkeler arasındadır.[1356] Mutlak özgürlük ve insan gibi toplumun özgürleşmesi açısında demokrasi kavramı sınıf ve sömürü sistemini koruduğu için, kutsallaştırılmış bir yalandır.[1357] Bu yalanın anlaşılması,

---

1354 Recep Karacakaya, Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler (1908-1914), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Yıl.2003, S.3, S.131; Kenan Olgun, Ermeni Mebuslar ve 1912 Meclis-i Mebusan'ı, Yeni Türkiye, Sayı. 60, Yıl.2014

1355 Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, Ankara: İmge Yayınları 1999, S.91-101

1356 https://infographics.economist.com/2018/DemocracyIndex/
https://datawrapper.dwcdn.net/jkMCN/2/?abcnewsembedheight=550

1357 William Blum, Emperyalizmin En Ölümcül Silah Demokrasi Yalanı, İstanbul: Say Yayınları 2013; Mustafa Kemal Coşkun, Demokrasi Teorileri ve toplumsal Hareketler, Ankara: Dipnot Yayınları 2007; Eric J. Hobsbawm, Küreselleşme Demokrasi Terörizm, İstanbul: Agora Yayınları 2008, S.36

değiştirilmesi, uzun süreli bir kültürel evrim veya devrim sorunudur ve insanlığın bu konudaki bilinci daha ilkel seviyededir. Bu ilkelliği, İttihat ve Terakki hareketinin bütün evrelerinde görmek mümkündür.

İttihat ve Terakki: 1889 yılında Ali Rüştü, İbrahim Temo, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid, Hüseyinzade Ali gibi Jöntürk hareketi olarak İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla kurulmuştur. İbrahim Temo, bu örgütün bir numaralı kurucu üyesidir, ardından gelen ikinci önemli isim ise İshak Sükûti'dir.[1358] Bu isimlerden bazıları daha sonra Osmanlı Demokrat Fırkasını kurarlar.

Osmanlı Ahrar Fırkası: 1908 yılında Prens Sabahaddin'e bağlı Nureddin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Celalettin Arif, Mahir Sait gibi isimlerce kurulmuştur.

Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad): 1908 yılında İttihat ve Terakki'den kopan Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İbrahim Temo, İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr. Rıza Abud, Pertev Tevfik, Mustafa, Rıza gibi isimler tarafından kurulmuştur.

İttihad-ı Muhammed-i Fırkası (Fırka-i Muhammediye): İslami amaçlı Süheyl Paşa, Mehmet Sadık, Mehmet Emin Hayreti, Ahmet Esat, Mehmet Emin, Hafız Mehmet Sabri, Şevket Efendi, Said'i Nursi, Hacı Hayri, Ferik Rıza Paşa, Faruki Ömer, Şevki Efendi, Seyyid Müslim Penah, Refik, Muhammed Efgani, Ahmet Nazir, Ferik Hacı İzzet Paşa, Seyyid Abdullah El Haşimi El Mekki, İhsan, Hayri Abdullah Ziyaeddin, Şeyh Ali, Hacı Kâzım, Hacı Mehmed Tevfik, Derviş Vahdeti gibi isimlerce 1909 yılında İstanbul'da kurulur.

Ahali Fırkası: 1910 yılında Gümülcine Mebusu İsmail Bey başkanlığında Ömer Lütfi, Zeynel Abidin, Mustafa Sabri gibi isimlerce kurulmuştur.

Osmanlı Sosyalist Fırkası: 1910 yılında İstanbul'da İştirakçi Hilmi başkanlığında Namık Hasan, Pertev, Tevfik, İnil Tahir, İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamid Suphi, Dr. Refik Nevzad, Avni Kemal, Hoca Kadri, Fuat Nevzat, Memil Zeki gibi isimlerce kurulmuştur.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası: 1911 yılında İsmail Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri, Abdülhamid Zöhravi, Müşir Fuat Paşa, Damat Ferit Paşa, Ferik Süleyman Paşa, Volçentrinli Hasan, Miralay Sadık, Dr. Rıza Nur gibi isimlerce kurulmuştur.

1914'te yapılan seçimler hakkında şu bilgiler verilebilir. Ermeniler Osmanlı meclisindeki vekil sayılarını 20'ye çıkarma amaçlı çalışmalar yaparlar. Bu adayların daha önceki seçimlerde olduğu gibi Osmanlı veya İttihat ve Terakki tarafından değil, Ermenilerce belirlenmesi amaçlanır. Ermeni mebusların hangi yerleşim mahalle ve beldelerden çıkarılacağına yine Ermenilerin karar vermesi amaçlanır. Daha önceki seçimlerde yaşanan engelleme ve gecikmelerin yaşan-

---

1358 M. Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük (1889-1902), İstanbul: İletişim Yayınları 1986, S.7; Kâzım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2011, S.281

mamasına rağmen 1914 seçimlerinde 16 Ermeni adayının 3 tanesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından, 13 tanesi de Ermeniler tarafından belirlenir.

Resim 28: *Karakin Pastırmacıyan (Avukat), Nezaret Dağavaryan (Tarım Mühendisi, Tıp Doktoru)*

Bu vekillerin isimleri ise seçildikleri şehirlere göre şöyledir.

Agop Hırlakyan (Maraş), Artin Boşgezenyan (Halep), Bedros Hallacyan, Kirkor Zohrab (İstanbul), İhsan Onnik (İzmir), Minas Çeraz, Vartkes Serengülyan (Erzurum), Kegam Der Garabetyan (Muş), Karabet Tomayan (Kayseri), Dikran Barsamyan (Sivas), Vahan Papazyan, Onnik Vremyan (Van), Staphan Çırakçıyan (Ergani), Matyos Nalbantyan (Kozan).[1359]

Seçimlerde tüm Müslümanların seçme seçilme haklarında her- hangibir engel veya değişik ön şartlar bulunmamasına karşın, Müslüman olmayanların seçme ve seçilme hakları şu şekildedir. Birinci Meşrutiyette anayasa olarak kabul edilen Kanun-i Esasi'de seçilme yaşı 30 iken, İkinci Meşrutiyette *Talimât-ı Muvakkate* isimli kısa zaman geçerliliği olan bir yönergeyle seçmen yaşı 25'e indirilmiştir. Bu değişimle birlikte Osmanlı'da Müslüman olmayan nüfusun seçime katılma oranı kontrollü bir biçimde arttırılmıştır. Buradaki kontrol vurgusunu biraz önce Müslüman olmayan adayların, hangi şehir ve sancaklarda aday olma, seçilme hakkının kendileri tarafından değil, genel olarak İttihat ve Terakki tarafından belirlendiği örneklerinde gözlenmektedir.

1. Osmanlı Devleti vatandaşı olmak.

2. Her yönüyle emin ve itimada layık olmak, bunun için de ahlakının ve gidişinin temizliği ve dürüstlüğü ile tanınmış olmak.

1359 Şaduman Halıcı, 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler; http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1914-meclis-i-mebusan-secimlerinde-ermeniler/

3. 25 yaşından aşağı olmamak.
4. Devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmek.
5. Seçildiği vilayetin halkından olmak.
6. Adli veya siyasi bir cinayet ve suç ile mahkûm olmamak.
7. Memleketinde az çok emlâk sahibi olmak.
8. Seçilecek kişi devlet memuru ise memurluktan ayrılmış olmak.[1360]

Milletvekillerinin sayısının belirlenmesinde 50.000 erkek nüfus sayısı esas alınmış, sancakların çıkaracağı milletvekili sayısı buna göre belirlenmiştir. Buna göre nüfusu 25.000 ile 74.999 arasında olan sancaklarda 1 vekil, 75.000 ila 125.000 arasındaki şehirlere 2 vekil, 125.000 ila 175.000 arasındaki vilayet veya sancaklara 3 vekil çıkarma hakkı verilmiştir.[1361] Bu sayılar, yani seçimlerde vekil çıkarma oy barajı günümüzde çok farklı yorumlanacağından, belirlenmiş sınırlarla yorum ötesinde bir gerçeği görmek gerekir. A şehrinde herhangi bir vekilin belirlenmiş sınırların altında daha düşük oy alarak seçilmesi, seçime katılma oranıyla ilgili bir sorundur. Burada dikkat edilmesi gereken ana sorun, bir vilayette vekil seçilme sınırlarının, esasen ve özellikle Gayrimüslim halkların nüfus oranlarına göre düzenlendiğidir. Birincisi Meşrutiyet ile birlikte Panislamist iktidarda Müslüman olmayanları parlamento üzeri sözde temsil hakları düşüncesine karşı ulus hareketleriyle birlikte Ermenilerin bağımsızlık düşünceleri somutlaşmıştır. Bu bağlamda da vekil çıkarma baraj sayıları, ülke veya toplumdaki vekil çıkarma sınırlarını belirmektedir. Bir başka deyimle bu sayılar, tehlikeli görülen halklar veya günümüzde de toplumsal kesitler için yaratılmış bariyerleridir. Bu engele rağmen Müslümanlardan veya Müslüman olmayanlardan kaç seçmen olarak oy kullanıyordu soru ve sonuçlarından önce, bu sayı sınırlarıyla ötekileştirilenlerin engellendiğini görebilmek gerekir.

Seçimlerde Rum, Ermeni, Yahudi gibi Müslüman olmayan nüfusun yoğun olduğu İstanbul'daki vekil sayıları beş Müslüman ve beş Müslüman olmayanlar şeklinde belirlenmiştir.[1362]

Bu verilerle Ermeni vekillerin seçildiği şehir ve sancaklardaki Ermeni nüfusunu yeniden belirlemek için biraz aritmetik bilgisine sahip olan her insanın, tarihin hiç te öyle kalıplar içinde birkaç verinin karşılıklı tekrarlanmasıyla açıklığa kavuşmayacağını bilmesi gerekir. Bu yüzden de bahsedilen süreçte Osmanlı toplumundaki evlilik yaşları hakkında neler yazıldığı bilmek, nüfusa dair sayısal ötelemeleri somutlaştıracaktır. Osmanlı'da Türk olmayanların oy kullanma hakkı, Türkçe konuşmaya indirgenmiştir. 1835-39 yılları arasında Osmanlı

1360 Seydi Vakkas Toprak, İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu, İstanbul: İ. Ü. Sosyoloji Dergisi, Sayı.26, Y. 2013/1, S.174

1361 Seydi Vakkas Toprak, İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu, İstanbul: İ. Ü. Sosyoloji Dergisi, Sayı. 26, Y. 2013/1, S.175

1362 Seydi Vakkas Toprak, İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu, İstanbul: İ. Ü. Sosyoloji Dergisi, Sayı. 26, Y. 2013/1, S.176

ordusunda görev yapan ve Ermenistan'ın sosyolojik yapısını bilen Prusyalı mareşal von Moltke, Türkçeyi ve Türk geleneklerini iyi bilmelerinden dolayı Ermenileri *Hristiyan Türkler* olarak adlandırır.[1363] Bu gözlemler sadece, dini inançlarından dolayı horlanan veya ötekileştirilen Ermenilerin yaşadıkları ortama uyum seviyesini göstermektedir. Kürtlerle anlamsız bir tartışmaya yer vermemek için, Moltke mektuplarında bir başka baskısında Kürtlerin ülkesi Kürdistan başlığı altında anlatılanlara Molke mektuplarında ikinci ciltte incelenecektir.

Kimilerinin asimilasyon kabul edeceği bu gerçek, bir anlamda Osmanlı iktidarında yerleşik yaşayan, ticaretle uğraşan ve zanaatkârları birçok alanda atölyeden fabrikaya üretim yöntemleri geliştiren bir halk olduğu gerçeği, Ermenilerin kültürel uyumunu beraberinde getirecektir. Bu ayrıntıları aynı dönem ve coğrafyada Kürtlere indirgediğimizde, Türk olmayan etnik bir grubun neden seçim hakkının olmadığı, biraz önceki Osmanlı seçim yasası şartlarıyla belirginleşecektir. Göçebe bir halkın kültürleşmesi, öncelikle kendi dilinde ve sınırlı kalacaktır. Yerleşik olmayan bir halkın, kapitalist üretim ilişkilerine girmesi veya sınıfsal bir azınlığın devrimci karakterli burjuvalaşması dahi söz konusu olmayacaktır. Bu iki ayrıntıya, yani kapitalist üretim yöntemlerinin gelişmesi, ticaret, kültürel burjuvazi ve yerleşik yaşam türevleriyle birlikte bir halkın yaşadığı coğrafyayı tituler ulus kültürüyle adlandırması, Kürtler için söz konusu olmayacaktır. Olmadığı için de Kürtler, Osmanlı sisteminde yine göçebeliğin bir türevi olan Hamidiye alaylarında at sırtında İslami olamayan halklara karşı ganimet savaşlarına gireceklerdir. Bu sorunun tarihselliği biraz sonra *Ulus üzerine Birkaç Yeni Tez* başlığı altında derinleştirilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1850 yılı dolaylarında coğrafi büyüklüğü Avrupa kaynaklarında şu sayılarla belirlenmiştir.

Avrupa'da 363.542 km^2 toprak, 8.506.900 kişi, Asya'da 1.925.550 km^2 alan, 13.141.600 kişi ve son olarak Afrika kıtasında ise 892.000 km^2'de 1.150.000 kişiyle toplam 3.181.092 km^2 alanda 22.798.500 kişinin yaşadığı belirtilmektedir.[1364] Aynı zaman diliminde İngiliz sömürgesi Asya alt kıtası Hindistan'da Osmanlı'nın 2/3 büyüklüğündeki 2.343.793 km^2 alanda yaklaşık 190 milyon insan yaşamaktadır.[1365] Bu nüfus, Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusundan sekiz kat fazladır. Kapitalist kıstaslara göre bir toplumun gelişmişliği genel tüketim oranlarıyla belirlenirken, tüketen tüm toplumsal kesitlerin üreticiliği de, sömürü ve pazar ilişkisine bağımlı değişen kapital sirkülasyonunu belirleyecektir. Karşılaştırmalı verilere şimdi İslam toplumlarındaki özellikle Kuzey Afrika'da dört nikâhlı

1363 Helmuth von Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, Berlin: Verlag E. S. Mittler & Sohn 1893, S.34

1364 Andreas David Mordtmann, Stanbul und das moderne Türkentum, Leipzig: Verlag von Dunker & Humbolt 1878, C.2, S.245

1365 Andreas David Mordtmann, Stanbul und das moderne Türkentum, Leipzig: Verlag von Dunker & Humbolt 1878, C.2, S.245

eşle doğurganlık ve nüfus oranlarını değerlendirdiğimizde, özellikle İslami Osmanlı'da çocuk ölümlerinin çok yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu veriler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmişliğin, gerçekten de çok geri seviyelerde olduğunu göstermektedir. Buna rağmen açıklamak istediğimiz gerçeklik, yaklaşık nüfus oranları olduğundan, şimdi Osmanlı'da yaşayan halklardaki evlilik yasalarını sisteme dâhil etmek gerekmektedir.

Bu süreçte Erzurum vilayetinde yaşayan Arap ve Kürtler hakkında göçebe yaşadıkları konulu Abdullah Cevdet'in savunduğu âdem-i merkeziyetçilik tezlerindeki temel neden, Kürtlerin uluslaşmamışlığı, göçebe olduğundan Pantürkizm'i gölge yapabilen ve esasen Panislamizm'e uyumlu bir halk olduğu gerçeği vardır.[1366] Arapgirli *hekim-i şehir* Abdullah Cevdet'in bu süreçteki düşüncelerinde bu temelde Panislamizm ve Pantürkizm kökenli Türklük ve Müslümanlık öne çıkmaktadır. Bu yakınlaşmanın veya etkileşimin temellerinde, Turancılık ideolojisinin gizli kurucusu Bakülü Ali Hüseyinzade vardır.[1367] Gerek makyevelist Mustafa Kemal'e yakınlığı, gerekse 1908 yılında İçtihat dergisinde yazdığı *"Düşmanlarımızın Dostu Düşmanımız"* başlıklı makalesinde, Osmanlı'daki ilk Kürdi makyevelist olduğu anlaşılmaktadır.[1368] Abdullah Cevdet'in Osmanlı II. Abdülhamid döneminden başlayarak Avrupa'daki yaşantısında, açık Ermeni düşmanlığı görüldüğü gibi, 1904 yılında İsviçre Cenevre'den sınır dışı edilişinden sonra önce Bulgaristan komiserliği, Paris ve İttihat Terakki merkezlerinden Kahire'deki faaliyetlerinde Türkçülük yaptığı görülecektir.[1369] Bu ayrıntılarla Osmanlı'da Kürt hareketini önderleri Abdullah Cevdet, Şükrü Mehmet Sekban özelinde incelendiğinde, bu yüz yıllık süreçte Kürt ulusal bilincinin Orta Asya'dan Türklükle başladığını, İhsan Nuri paşa ile İranileştiğini, Öcalan'la Sümerleştiğini göreceğiz. Bu sorun, çalışmanın ikinci cildinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1915'ye geçiş yıllarında Hamidiye ve sonrasında molla Said'in önderlik yaptığı Aşiret *Süvari Fırkaları* ve alaylarının katliam yaptığı şehirleri sadece günümüz seçim sistemine göre kaç vekille temsil edildiğini politik ve sosyolojik ayrıntılarıyla özellikle Kürtlerin dile getirmesi gerekir. Bunu yaparken de Osmanlı'da yerleşik olmadıklarından dolayı Kürtlerin seçme hakkı olmadığını, sosyolojik bir evre veya Osmanlı sisteminin olumsuzluğu olarak değerlendirmeleri gerekir. Zira aynı süreçte Müslüman olmayan Ermenileri Müslüman Kürtlere göre ileri kılan ve hak sahibi yapan nedenler, Osmanlı sisteminde hukuksal olarak belirlenmiş olup, sorunun sömürgecilik kökeninde de Kürtler değil Ermeniler bulunmaktadır. Bu yüzden Sümerlerden geldiği reklamları yapılan Kürt halkının yazı ile ilişkisi, Ortadoğu'da yazıyı belirleyen Asur iktidarıyla son bulmaya-

1366 M. Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul: Üçdal Neşriyat 1981, S.201-202
1367 Aktaran M. Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul: Üçdal Neşriyat 1981, S.23
1368 M. Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul: Üçdal Neşriyat 1981, S.231
1369 M. Sükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul: Üçdal Neşriyat 1981, S.51-58

cağına göre, birkaç Kürt ulemanın sadece Arap-İslam iktidarında kitap yazdığı gerçeğini inkâr etmemek gerekir.

1890 sonrasında kadın erkek bilinçli aydın Ermenilerin Daşnak veya Hınçak gibi devrimci partiler çatısı altında örgütlendiği süreçte, Kürtlerde sadece İslami halk veya Ekrad bilinci vardır. II. Abdülhamid ile başlayan Panislamizm ve Pantürkizm akımlarından sonra İttihat ve Terakki veya Jöntürk hareketiyle Türklerde erkek egemen bir örgütlenme doğmuştur. Bu hareketin siyasi kökenlerinde ise Osmanlıya bağımlı Ermeni, Rum ve Yahudi halklarından dönme adıyla tanımlanan politik bir yoğunluk gözlenmektedir. İşte bu yüzden Selanik, İttihat ve Terakki hareketinin ve II. Abdülhamid'e karşı geliştirilen darbenin merkezi olmuştur.[1370] Selanik'in Osmanlı tarihinde daha önemli yeri ise, İstanbul'dan sonra önemli bir basın merkezi olmasıdır.[1371] Selanik'te eski yeni olmak üzere toplam 15 matbaa ve çocukları da okumaya yönlendirmek amacıyla Rumca, İbranice, Fransızca, İspanyolca ve Türkçe toplam 9 gazete çıkar.[1372] Eğer İttihatçılıkta Osmanlı veya II. Abdülhamid iktidarına karşı Selanik olumlu bir başka özellik varsa, bunun nedenlerini şehrin yayın ve kitap basımı konusunda ilerlemiş seviyesinde aramak gerekir. Bir toplumun tarihsel kültür evreleri, bu toplumun geleceğine dair sağlam veya çürük tarihsel temeller sunar.

İkinci Enternasyonal'e üye Ermeni devrimcilerin bağımsızlık mücadelesini marxist kimlik altında faşizan maskeyle suçlu görenler, önce bu soykırımın aktif suçlusu halkların politik bilinçlerini ve özgürlük mücadelesi tarihindeki konumlarını analiz etmeleri beklenir. Bunun adı *iğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır* ricasıdır. Sözcük anlamı birlik ve ilerleme olan İttihat ve Terakki hareketi, Osmanlı halklarının birlikteliğine vurgu yaparak ilerlemeyi programına yazmıştır. Bu amaçla partideki enternasyonal ilişkiler, genelde Ermeni devrimciler tarafından yürütülür.

Ermeni soykırımına büyük dev Panislamizm önderliği ve küçük dev Pantürkizm gölgesinde katılan halklar, özellikle Ayastefenos ve Berlin anlaşmalarında gündeme getirilen Ermenilere karşı Kürtler ve Çerkesler tarafından başlatılan Hamidiye katliamlarını anlatan yazar Kadir Akın, Kürtlerin bu katliamlarda adını anmayarak suçu sadece Çerkeslere yükler.[1373] Çerkeslere sorulduğunda ise, onlar da Hamidiye alayları sürecinde Rusya'dan daha yeni geldiklerini ve bu olaylarla uzaktan yakından ilişkileri olmadıklarını söyleyeceklerdir.

Bu çalışmayla Ermeni-Kürt ilişkileri olmadığı, Kürtlerin İslam tarihindeki yeri ve kültürel seviyelerine göre, sadece Osmanlı'nın uzun kolu oldukları gerçeği ortaya çıkmaktadır. Garo Sasuni'nin Kürt *Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan*

1370 Hristos K. Hristodulu, Mustafa Kemal ve Selanik Yaşamı, İstanbul: Telos Yayıncılık 2008, S.160

1371 Merve Uğur, Türk Basın Tarihi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2018, C.1, S.193

1372 Merve Uğur, Türk Basın Tarihi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2018, C.1, S.196-197

1373 https://www.youtube.com/watch?v=0A6Bhbj0V9w Başlık: Paramazlar ve Osmanlı'da Sosyalist Hareket, 20. Dakika sonrası

Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri isimli çalışmasında anlatılanlar, tarihsel temelleri olmayan, gerçeğe aykırı kurgulardan oluşmaktadır.[1374]

Bu aykırılığın temelindeki birinci neden, sanki 15. Yüzyılda Kürtlerin yaşadıkları topraklarda ulusal mücadelesi var veya varmışçasına tarihe aykırı resimler kullanmaktadır. Bu birinciden sonra gelen bütün gerekçelerde Sasuni, Kürtlerin Osmanlı-İslam toplumundaki tarihi konusunda hiçbir bilgiye sahip olmadan ve tarihsel gerçekleri açığa çıkarmadan, Hoybun adlı denemeyle Kürtlerle Ermeniler arasında ilişki yaratmaktadır. Bu denemenin ardında da Osmanlı'da tükenmiş Ermenilerin, Kürtlerin cumhuriyet döneminde olası isyanıyla geriye dönecekleri beklentisi vardır. Sasuni'nin yaptığı bu iki ana hatayla Osmanlı'da Kürt-Ermeni ilişkilerinin varlığında bahsedilmez. Sasuni çalışmasındaki sorunlu tarihsel verilerden, hiçbir halk, hiçbir zaman tarihsel dersler çıkaramaz. Zaten 1987 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi ve Ermenistan SSC Bilimler Akademisi'nin ortaklaşa yaptığı *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketi* isimli çalışmada, Kürt Ermeni ilişkilerinden bahsetmediği gibi, *Batı Ermenistan'da yaşayan Kürt halkını, Sivas, Erzurum, Van, Bitlis vb. gibi illeri de kapsayan Kürt hareketinin genel manzarasını sergilemek* amaçlanır.[1375]

Ermenistan ve Kürdistan kavramlarında kanla kesişmiş sorunlar yaratan İslam, Hamidiye ve Kürtler bağıntısında diplomatik bir dille şöyle anlatılmaktadır.

Kürt ulusal hareketinde yeni aşama, Osmanlı imparatorluğu ile İran'da iç politik yaşamdan kaynaklanan aşırı derecede elverişsiz ve karmaşık koşullarda başladı. Batı Ermenistan'da[1376] *ve*

Kürdistan'da tam da geçen yüzyılın 90'lı yıllarında Ermeni sorununun kesinlikle şiddetlenmesi temeli üzerinde, uluslararası alana da taşınarak ağır bir bunalıma neden olan kanlı olaylar meydana geldi. Kürtlerin bu olaylara doğrudan katılımı, onların kendi ulusal kurtuluş mücadelelerinin ileri doğru gelişmesine engelleyici etki gösterdi.[1377]

Sovyetler Birliği ile Ermenistan Bilimler Akademisi ortak araştırması olarak yapılan bu çalışmada, Osmanlı'da Kürtler ve Osmanlı-Mısır savaşı sürecinde güneyden kuzeye Hakkâri, Şırnak bölgesindeki Ermeni, Asuri ve Ezidi köylerine saldırarak, iktidar alanını genişletmeye girişmiştir. Bu içeriklerde garip bir sosyolojik hata yapılarak, Bedirhan beyin bağımsızlığı amaçladığı ve Ermenile-

---

1374 Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, İstanbul: Med Yayınevi 1992

1375 M. A. Gasaratyan, C. Celil, İ. Jegalina, M. S. Lazarev, Ş. H. Mgoyan, Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketi, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Ermenistan Sovyet Sosyalist Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, Balinge: Jina Nu Yayınları 1991, S.9

1376 Osmanlı'da Vilayet-i Sitte adıyla anılan bölgedeki Sivas, Erzurum, Van, Bitlis gibi vilayetlerde yaşayan Kürtler kastedilmektedir. Bu tanım, yayınevinin notuyla Batı Ermenistan'dan kasıt bugünkü Türkiye Kürdistan'nın kuzey ve batı bölgeleridir olarak değiştirilmiştir.

1377 M. A. Gasaratyan, C. Celil, İ. Jegalina, M. S. Lazarev, Ş. H. Mgoyan, Yeni ve Yakın Çağda Kürt Hareketi, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Ermenistan Sovyet Sosyalist Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, Balinge: Jina Nu Yayınları 1991, S.49

re ekonomi yönetimini (bakanlık) vereceği yazılmıştır.[1378]

Ki bu süreçte Bedirhan hareketi incelendiğinde İslami yasalar üzerinde ganimet, haraç ve cizye toplayarak iktidar kurma veya zenginleşme amaçlanmaktadır. Özellikle bu süreçte ulusal bir hareketin oluşabilmesi için toplumda burjuvalaşma, Pazar ve eğitim gibi temel dinamiklerin, gelişmişliğini tartışmak gerekmesine rağmen Kürtler özelinde varlığı sorunludur. Bu örneklerle karşımıza geçmişin yalan ve yanlış temelleri üzerine kurulmuş hatalı bir Kürt hareketi imajı yaratılmıştır. Bu içeriklerde kesinlikle mutlak doğru olarak vurgulanmış bir gerçeklik vardır. Ermeni soykırımı, Kürdistan bölgesindeki ulusal sorunlarını sekteye uğrattığı gibi günümüzde yaşanan İslamlaşmanın da garantörlük ayrıntılarını yaratmıştır. Bu bağlamda Kürtlerin, Ermenilerle barışma ve tarihsel gerçekleri itiraf etme sorumluluğu vardır. Bunu yaparken de özellikle 19. Yüzyıldan itibaren Ermenistan ve Kürdistan isimli bölgelerin nasıl isim değiştirdiğine, beraberinde Hamidiye alaylarıyla Ermenilerin yaşadıkları soykırımda, katliam dinamikleriyle temel hazırlandığının görülmesi gerekir.

Ermeni ulusal kurtuluş mücadelesinde tarihselleşen iki parti vardır. Bunlar kitlesel açıdan büyük bir örgütlenme olan ve Sasuni'nin de üyesi olduğu Daşnak, diğeri ise daha küçük olan Hınçak partileridir.

Türk milliyetçiliği veya İttihat Terakki ruhuyla nefes almışların dilinde dolaylı Daşnak düşmanlığı malumdur. Daşnaklar, ne Türkleri katlettiler ne de Ermeni halkını büyük felakete, doğru deyimle soykırıma götüren adımları attılar.

Bahsedilen süreçte Ermenistan, hemen etrafındaki büyük denide köpek balıklarının yüzdüğü bir ada gibidir. Osmanlı'da uluslaşmak sadece sorunlu değildir, aynı zamanda tehlikelidir. Uluslaşarak veya uluslaşmadan Osmanlı'dan kopan bütün Arabi halklar, Türk milliyetçiliğinin uzun dönem düşmanı olmuşlardır. Grek, Rum ve Yunan halkı, hala önemli tarihsel düşmanlardandır. Ermeniler, bu barbar düşmanlığın ön saflarına atılmış bir halktır. Bu yüzden devrimcilik adına ittihat terakki mantosunu giyen herkes, Daşnaklara taş atmadan duramazlar. Şimdi verilecek örnekte antifaşist maskeli Daşnak düşmanı faşistlere Yahudi halkının Varşova direnişi örnek göstermek gerekir.

Naziler, Polonya işgalinden sonra yetmiş bin üzerinde Polonyalı Yahudi'nin barındığı etrafı duvar ve dikenli tellerle çevrilmiş semtte az silah ve askeri güçle başlattıkları ayaklanma sonucunda birçoğu öldürülür. Kalanlar ise *Treblinka* ve *Majdanek* Toplama kamplarında öldürülürler. Osmanlı'da Hamidiye alayları tecrübeleriyle başlatılan tehcir süreci, Ermeni için farklı değil, aksine kullanılan silahlar yöntemler açısında biraz daha barbardır. Yahudiler, gaz odalarında öldürülürler, Ermeniler, tehcir yollarında katil sürülerinin daha açı vereceği düşüncesiyle ellerine geçirdikleri öncelikle kılıç, balta, hançer, kazma, kürek gibi silahlarla öldürülürler. Kürtler ve Çerkeslerin kullandıkları etkin ikinci yöntem

---

1378 Age, S.23

ise, Ermenilerin yaşadıkları köy veya beldelerde ahır, kilise, samanlık gibi kapalı alanlara kapatılarak diri diri yakılmalarıdır. Bu gibi katliamlar Anadolu'nun Ermeni yaşamış her yerinde gözlenmiştir.[1379] Barbarlık, hiçbir açıklama veya karşılaştırmayla görelileştirilemez. Bu yüzden Nazilerle Osmanlının küçük Pantürkizm ve büyük Panislamizm'li tarihini görelileştirmekten ziyade, her ikisinin de katliamlar saflarında bir birini bütünleyen ilişkilerini değerlendirmek gerekir. KZ'lerdeki gaz odalarındaki her insan, birkaç dakikada boğularak öldürülmüşlerdir. Bu örneklerde ölüm, endüstrileştirilmiştir. Burada mesele insana sadece acı çektirmek değil, aksine hızlı bir şekilde iz bırakmadan yok etmek temel amaçtır. Osmanlı'da soykırım için gerekli gaz odaları gibi teknik imkânlar yoktu. Adorno'nun deyimiyle Naziler, ölümü veya öldürmeyi endüstrileştirerek sterilleştirilmiştir. Adorno için Ermeni ve Yahudi katliamlarını karşılaştırma nedenlerinin olmazlığına rağmen, sessiz ama yaşanmış realitesiyle Türklerin Ermeni soykırımını inkâr etmelerine rağmen, bizzat Talat ve Enver paşa gibi isimler tarafından bilinçli planlandığını söyler.[1380] Yahudilerin soykırımını, Ermeni soykırımına göre sadece zaman boyutunda barbarlığın gelişerek endüstrileştirilmiş soykırıma dönüştüğü söyler. Nazi toplama ya da diğer adıyla ölüm kamplarındaki barbarlıkları yaşamış değerli bir antifaşist olan Jean Améry, Ermeni soykırımını *"Yüzyılın Barbarbarlığı"* olarak adlandırır.[1381] Bu soykırımın tarihi objektif bir şekilde ayrıntılaştırılarak, şimdiye kadar tek suçlu gösterilen Türklerin katliamlardaki yandaşlarıyla birlikte, Ermeni varlıklarının paylaşıldığı gibi soykırımın hukuksal sorumluluğunun paylaşılması, dolayısıyla bu suçun bilincinde olan herkesin, Ermeni soykırımında bilinen, duyulan aile bireylerinden etnik kökene kadar suçun yargı önüne çıkmasına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Bu katliamların veya soykırımın mimarları, arkaik karakterli ve din nefretiyle dolu sürüler olduklarından, molla ve şeyhlerin önerileriyle kendi dinsel inanç motiflerini gerçekleştirmiş hatta yanan insanların çığlıklarına gülmüşlerdir. Günümüz de bir bütün olarak Hamidiye alaylarından 1923'e kadar geçen süreçte soykırımcılar, İslami motiflerle işledikleri soykırım suçunu hala Ermenilerin üzerine atarlar.

1379 Ermenistan Ulusal Arşivi, Kadername, Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Soykırımı 1915, İstanbul 2014, Belge Yayınları

1380 Theodor W. Adorno, Erziehung nach Auschwitz, Gesammelte Werke, Franfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1977, C.10.2, S.675

1381 Jean Améry, Jenseits von Schuld und Sühne, Stuttgard: Verlagsgemeinschaft Ernst Klett 1977, S.127

Ağırnaslı Mimar Başı Ermeni Sinan Hakkında

Osmanlı mekânlarında Mimar Sinan adı az değil, çok önemli bir yer tutar. Buna rağmen Sinan hakkında fazla bilgi bulunmamasının nedenlerini, hem onun Gayrimüslim kökenli devşirme olduğuna, hem de 16. Yüzyılda Osmanlı'da onun gibileri hakkında yazıyla bilgi saklama mümkün olmayacaktır.

Ahmet Refik'in Mimar Sinan hakkında şair nakkaş Sai Mustafa Çelebi'nin 1586 dolaylarında Sinan'ın ağzından kaleme aldığı Tezkiretu'l-Bünyan ve *Tezkeret-el Ebniye* isimli kitaplarındaki bilgilerden faydalanarak bu makale düzenlenmiştir. Sai Mustafa Çelebi'nin *Yapılar Kitabı* adıyla Türkçeleştirilerek yayınlanan eserinde, Ahmet Refik'in anlattığı bazı bilgiler yoktur.[1382] Demek ki Sinan hakkında yazılmış şahsi bilgiler, dogmatikleştirilen tarih anlayışına aykırı gerçekleri açığa çıkaracağından sansürlenmiştir. Bu sansürlerin amacı, onun Osmanlı mimarisindeki usta etkisi ve Ermeni kökeni arasındaki bağı koparmak için yapılmıştır. Bu amaçla Mimar Sinan'a Arap isim geleneğine uyumlu İslami isimler düzenlenmiştir. Dedesinin adı Doğan Dülger'e veya sessiz sedasız Hristiyan Türki kökene indirgenir. Bir başka düzmecede ise babasının adı *Abdullmennan* olarak Arabi etkiyle aslında paganlaştırılır. Batı kaynaklarından onun Kayseri'den geldiği ve Yosef isimli Ortodoks Rum ya da Ermeni kökenli olduğuna ve devşirildiğine dair bilgiler vardır.[1383] Onu Rumi yapan görüşlerde şu iki etken önemli rol oynar. Birincisi İstanbul'daki eski Bizans mimarisinin etkisi, ikincisi ise Kayserili olduğundan, Rumları öne çıkaracak çağrıştırmalar öne çıkacaktır. Gerek mimari ve taş ustalığında, gerekse Bizans mimarisinde Ermenilerin etkisi dikkate alındığında ve onun 16. Yüzyılda anlattıkları Osmanlı tarihi ayrıntılarıyla bir araya getirildiğinde, bu tezlerin de biraz geçersizliği anlaşılacaktır. Şimdi Mimar Sinan Müslüman mıydı, Rum veya Ermeni miydi sorusuna, bu bilgilerle açıklık kazandıralım.

Osmanlı'da işgal edilen bölgelere Müslüman veya diğer sadık reayadan insanlar fermanlarla veya sürgünlerle yollanır ve Osmanlı'ya bağlı toplumsal ya-

---

1382 Sai Mustafa Çelebi, Yapılar Kitabı, İstanbul: K Kitaplığı 2003

1383 https://www.britannica.com/biography/Sinan
Talbot Hamlin, Architecture Through the Ages, New York: G. P. Putnam's Sons 1953, S.208-209; Benjamin Walker, Foundations of Islam, London: Peter Owen Ltd. 1998, S.275

pının oluşturulmasına dikkat edilir. Bu temel yasayla Ağustos 1571 yılında ele geçirilen Kıbrıs adasına Anadolu'dan sürgünler yapılır. Kıbrıs'a sürülecekler arasında Sinan'ın akrabaları da vardır.

Kıbrıs alındı. Adaya Anadolu'dan reaya yerleştirmek İcab etti. Mufassal bir "sürgün emri" yazıldı. Bu emre nazaran Anadolu'nun mühim merkezlerinden, kariyyelerinden birçok hane gönderileceği gibi, ötedenberi şekavetle iştigal ederek ibadullahın[1384] rahat ve aşayişini ihlal edenler de gönderilecekti. Mimar Sinan'ın doğduğu Ağırnas kariyyesi halkı ile Ürgüp'le ve Keçi Bürüngöz'de bulunan akrabası da bu meyanda dâhildi.[1385] Mimar Sinan o zamanlar 86 yaşında idi. Koca Sinan, akrabasının yurtlarından çıkarılmamasını istedi. Arzusu derhal yerine getirildi. Akdağ kadısına şu hüküm yazıldı: Akdağ kadısına Hüseyin Çavuş'a hüküm ki Hala Hassa mimarlarını başı mektub gönderüb Kayseriye reayası Kıbrıs'a sürülmek ferman olunub kendü sakin olduğu Ağırnas nam kariyye halkı ve ahar kariyyede sakin olan akrabası Keçi Berigöz'de Sarı Oğlu Düğenci ve kariyyei Ürgüb'den nam zimmiler Kıbrıs'a sürgün olmakdan af olunmasın istid'a eylemagin müşarünileyhin sakin olduğu zikrolunan kariyyesi ve akrabasından olan mezkür zimmiler Kıbrıs'a sürgün olmakdan af olunmak emir idüb buyurdum ki varub vusul buldukda müşarünileyhin sabıkan sakin olduğu mezbur kariyyesi ve akrabasından olan mezkûr zimmileri Kıbrıs'a sürülmek için deftere dahi kayid olunmuşlar ise ihrac eyleyüb Kıbrıs'a sürgün olmak emir olunanlardansız deyu rencide etdirmiyesiz. Ve bu hükmü şerifimi sicilli mahfuza kayıd eyleyüb ellerinde ibka eyliyesiz. (Sahibi olan Mehmed ustaya verildi) 7 ramazan 981.[1386]

Yukarıda anlatılanlardan, kesin ve tartışmasız olarak Sinan'ın zimmi kökenli olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul'a getirilen Gulâmi acemiyan öğrencileri, bir taraftan Osmanlıca öğrenirken, saray veya ordunun ihtiyaçlarına göre başta yeniçeri askeri olmak üzere değişik meslekler öğrenirler. Sinan, burada dülger, yani ağaç ve yapı ustalığını öğrenir. Bu konuda hemen ek bir müdahale gereklidir. Devşirme toplanan çocukların nereden alındıkları, etnik kökenleri gibi bilgiler, yeniçeri sistemine sunulacağından, mesleki gelenekten gelenleri burada mesleki yönelimleri kolaylaşacaktır. Bu gerçekçi seçeneklere rağmen Sinan'ın bir rastlantı sonucu dülger veya mimar olduğunu kabul etmekte de sorun olmayacaktır. Fakat bilmek gerekir ki, hiçbir insanın yeteneği gökten zembille inmemektedir. Bir mesleği öğrenmek için kültürel köken veya gelenek de gereklidir.

Osmanlı vakıflarında hassa mimar Sinan hakkındaki kayıtlarda bulunan bazı değerli bilgileri bu konuya dahil etmek gerekir.

İstanbul'da ailesinin sürgüne gönderilmesini engelleyen Sinan, onların ya-

---

1384 Al-Lah'ın kulu anlamında olan İbadullah sözcüğü, sayıları çok olan Müslüman olmayan monoteistler için kullanılır.

1385 Ağırnas ve Keçibürüngöz, Kayseri'nin Kesi, Gesi köyleri gibi eski Hristiyan köyleridir. http://gesibeldesi.blogspot.com/2008/11/tarihi-ve-kltrel-yaps.html Erişim: 10 Şubat 2019

1386 Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931. §22. S.10

şadıkları köy ve çevreye insanlar ve hayvanların ihtiyaçlarını giderecekleri çeşmeler yaptırır.[1387]

Seyyah Çelebi'nin Kayseri seyahatlerinde Sinan'ın Ermeni yerleşkelerinde çeşme, han ve dükkânlar yaptırmıştır.[1388]

Bahsedilen süreçte İstanbul'daki sosyal hayatın akışı günümüzden farklıdır. Sokağa çıkan herkesin inancı, etnik kökeni giysilerinden bellidir. Bu ilişkilerde Yeniçeri ve Gulâmi acemiyan öğrencileri, hem aldıkları devşirmelerden bilinmektedir, hem de bu insanların dönemin İstanbul yaşamı ilişkilerinden bilinecek daha çok şey vardır. Bu tür kategorik gruplaşmanın olduğu toplumlarda gruplar arasında da farklı ilişkiler gelişecektir.

Aradan geçen yıllar sonra Sinan, mimar başı olur ve onun bu başarısı İstanbul zimmileri tarafından bilinecektir. Bu durumda belki ön anlaşmalı veya rastlantı olması imkânsız bir nedenle Belgrad ve Samatya semtlerinde oturan Ermeni ve Rumlar,[1389] İstanbul kadısına yazdıkları mektupta, sur duvarlarının darlığı gerçekçesiyle mahallelerini su bastığı ve bu soruna çözüm bulunmasını isterler.[1390] Bu olayı incelediğimizde de Belgrat ve Samatya semt sakinleri ile Sinan arasında diyalogların olduğu anlaşılacaktır. Zira insanların normal bilgiyle kadıya veya mimarı hassaya mektup yazmaları, söz konusu olmayacağından, birilerinin içerik ve çözüm önerileriyle bu mektubu düzenlemesi gerekecektir. Ön anlaşma olasılığının önemi de burada karşımıza çıkmakta ve görevi alan Sinan ile kadı ve semt sakinleri arasında uyumlu ilişkilerin yaşandığı kati olacaktır.

Osmanlı toplumundaki meslekler veya isimleri, o toplumdaki halkların yerleşik hayattaki tarihleriyle doğru orantılıdır. Bu yüzden Türkler ve Kürtlerden önce Anadolu'da yerleşik hayat süren Ermeniler ve Rumlarda zanaatkârlıktan başlayarak kapitalist süreçteki ileri üretim yöntemlerinin gelişmesine neden oluşturacaktır. Bu şekilde de İslam hiyerarşisinde ikinci sınıf cizye halkı kabul edilen bu halklarda İslamilere göre otonom meslek grupları oluşacaktır.

Ermenilere özgü yan ekli meslek isimleri, günümüzde belirsizleştirilerek, bu halkın Osmanlı imparatorluğundaki iktisadi seviyesini inkâr etme amacına hizmet edecektir. Mimar Sinan hakkında ispat amaçlı meslek isimleriyle bu meslekleri uygulayan halklar arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak, Ağırnaslı Sinan'ın etnik kökeni arasındaki doğrudan ilişkiyi açıklayacaktır.

Osmanlıcada Arapçadan ödünç alınan hassa sözcüğü, her hangi bir meslek grubuna aidiyeti belirlemektedir. Ayrıca tartışılmadan bilinmesi gereken başka

---

1387 İbrahim Ateş, Vakfiyesinin İhtiva Ettiği Bilgiler Işığında Mimar Sinan, Sadi Bayram, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü 1988, C.1, S.9, 19

1388 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2006, C.3-1, S.265

1389 Kaynakta Zimmiler ve Hristiyanlar şeklinde açık vurgu vardır. Üçüncü bir Hristiyan grup bu süreçte İstanbul'da yaşamamaktadır.

1390 Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931, §26, S.13-14

bir gerçeğinde, Ermenilerin Osmanlı'da el işleri ve zanaatlar konusunda önemli bir grup oluşturduklarıdır. Bu şekilde çamaşır yıkayanlara *câmeşûyân-ı hâssa*, tatlı imalatıyla uğraşanlara ise *helvacıyân-ı hâssa*, saraya ekmek yapanlara *habbâzîn-i hâssa*, kiler hizmetleri yapanlara *kilârciyân-ı hâssa*, terzilik ve elbise dikimiyle uğraşanlara *hayyâtîn-i hâssa* veya yeniçeriye su dağıtanlara *sim sakayân-ı hâssa* isimleri verilirmiş.[1391] Bu meslek grupları isimlendirmelerinden görüleceği gibi *câmeşûyân-ı* hâssa, *kilârciyân-ı hâssa* ve *helvacıyân-ı hâssa* gibi isimlerin, sadece Ermenilerle özdeşleştirildiği somutlaşacaktır. Bu şekilde de Kilerciyan, Helvacıyan, Eğerciyan, Mismariyan, Rendeciyan, Mumcuyan, Sakayan gibi soy isimlerin, Osmanlı'da Ermenilerin yaptıkları meslekleri olduğunu göreceğiz.[1392] Günümüzdeki iletişim olanaklarıyla bu soy isimli Ermenilerden herhangi birine soyadının ne anlama geldiği sorulduğunda, mutlaka Osmanlı'da soyağacı meslekleriyle ilişkili yanıtlar alınacaktır. Osmanlı'daki sosyo ekonomik karakterli bu yapılanma, Marx'ın eşdeğer zamanlarda Avrupa iktisadi tarihinde vurguladığı Lonca örgütleridir. Burada lonca adı verilen Osmanlı'daki ilk meslek örgütü gruplaşmalarının oluştuğu ve Ermeniler ve Rumlar tarafından kurulmasının doğallığı da kendiliğinden açığa çıkmaktadır. Ayrıca Osmanlı mimarisinde Ermenilerin önderlik etkisini de ancak bu lonca örgütleriyle açıklamak mümkün olacaktır. Osmanlı'daki lonca örgütlerini esas alarak Mimar Sinan'ın hayatı incelendiğinde, onun 18 yaş sonrası yeniçeri olarak askere alındığı tezlerindeki hatalar da giderilecektir. Ağırnaslı Sinan, taş ustalığını yaşamış bir aileden gelir ve Osmanlı ordusuyla imparatorluğun yayıldığı alanlardaki mimari örnekleri inceleme fırsatına sahip olur. Bu şekilde de zamanla mimarisini değişik örneklerle somutlaştırarak, baş mimarlığa yükselir. Mimar başı Sinan, meslek hayatında 80 camii, 400'den fazla mescit, 60 medrese, 32 saray, 19 türbe, 7 darülkurra, 17 imaret, 3 darüşşifa, 7 köprü, 15 suyolu ve kemeri, 6 mahzen, 19 han, 30 hamam inşa eder.[1393]

Çok dikkat çekicidir ki, bu yapılardan sadece cami, mescit, türbe, darülkurra, darüşşifa ve saraya yapılacak suyolları veya kuyuları gibi İslami yapıların imar kararlarının tümü, vilayetlerindeki *kadılar* tarafın verirler.[1394] Köprüler veya diğer toplumsal yapıların onarımı veya yeniden yapımı kararları ise, padişah, saray ağası başta olmak üzere mülki amirlerce *hüküm* vurgusuyla verilir.[1395] Gerek hüküm, gerekse kadı kararlarını etimolojik veya nedensellik ilkesine göre ince-

---

1391 Abdülkadir Özcan, Hassa, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 1997, C.16, S.394-395

1392 Mehmet İpçioğlu, Ruznamçe Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarih Çalışmaları Açısından Yeri ve Önemi; http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501772

1393 Oktay Aslanpa, Mimar Sinan, Ankara: Kültür Bakanlığı 1992, S.3

1394 Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931, §1, §18, S.1-2, 8

1395 Mustafa Çelebi, Yapılar Kitabı, İstanbul: K Kitalığı 2003, S.74-75; Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931, §3, §19, S.9-10

lediğimizde, şu sonuç belirginleşecektir.[1396] Osmanlı'daki mimar veya yapı ustalarının etnik kökenleri veya inançlarının farklı olduğu gerekçesiyle, normal yapılar emri hüküm, millet-i hüküm ilişkisiyle gelişecektir. İslami veya kutsal yapılar hakkında verilen kararlarda ise, çalışanların dinsel kökenlerinden farklılıktan dolayı, kadılarca ilahi güvencesi olan kararlar alınır.

Bilindiği gibi Kur'an'da mescitlerin yapımı ve onarımı hakkında İslam kitabına sonradan eklenmiş, Muhammed peygamber dönemi Arap yapı kültürü ve şartlarıyla çelişkili bir ayet vardır.

Allah'ın mescidlerini sadece, Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve ancak Allah'tan korkan kimseler onarır. İşte onlar doğru yolda bulunanlardan olabilirler.[1397]

Ehl'i-kitap kabul edilen Hristiyanlar, zaten al-Lah adını yaratanlar ve inanlardır. Ayetteki namaz kılmak vurgusu, sadece ibadet etmek anlamındadır. Dolaysıyla ayetteki diğer şartların tümü, mescit yapmak amacıyla Hristiyanlar için sorunsuz geçerlidir. Fakat Sinan örneğinde görüldüğü gibi bütün kararların bir kadı tarafından onaylanması, bu insanlar hakkında günümüzde de var olan obsesif saplantıları göstermektedir. Bu yüzde de aslen zimmi olan veya adlandırılanların, Sinan'ın imar çalışmaları örneklerinde görüldüğü gibi İslami otoritelerce onaylanmaşını mecburi olacaktır. Bu ayrıntı makalede anlatılan bütün inşa örneklerinde mevcuttur.

Mimar Sinan hakkında anlatılacak bir başka gerçek de şudur. Onun baş mimarlığı etrafında kendisi gibi Hristiyan onlarca usta vardır. Bunlardan bazıları Osmanlıca Hamid adlandırılan Amidli ya da Diyarbekirlidir. Arap İslam veya Osmanlı tarihinde Amidli ve yapı işleriyle uğraşan biri, ya Ermeni veya Asuri olmak zorundadır. Sinan'ın ustalarını, Şah Mehmet isimli biri tarafından öldürülür. Sinan, bu olaya tepki gösterir ve katilin cezalandırılmasını ister.[1398]

Mimar Sinan hakkında sonuç bölümüne gelirken, yine sansürlenmemiş Ahmet Refik aktarmasındaki son ayrıntıyı, 15. Yüzyıl Osmanlı şartlarına indirgeyerek inceleyelim.

Bu da Sinan'ın Kayseri'den İstanbul'a göç hikâyesi üzerinedir.

Bu hakir, Sultan Selim Hanı Evvelin gülistanı saltanatının devşirmesi olub Kayseriye sancağında ihtida oğlan devşirmek ol zamanda vaki olmuşdur. ***Gulâmi acemiyandan*** *hencarı tab'ı müstakim ile neccarlık semtine talib ve ragıb olub üstad hidmetinde perkarvar sabitkadem olarak merkez ve medar gözledim.*[1399]

Bu tümcedeki *Gulâmi acemiyan* vurgusu, hem etimolojik yayılmasıyla, hem de

---

1396 Age, §47, S.24-25

1397 Kur'an, 9 Tevbe Suresi 18

1398 Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931, §31, S.16

1399 Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931, S.1

semantik anlamıyla doğrudan Ermeniliğe işaret etmektedir. Bilineceği üzere Osmanlı'da Müslüman olmayanların giyecekleri kıyafetlerin renkleri, onların etnik kökenlerini göstermek zorundadır. Acemiyan sözcüğü, günümüzde bilgisiz, tecrübesiz veya çarpıtılarak Acem, Fars dönüşümüyle İranlı anlamına devşirilmektedir. Sözcüğün sağlıklı anlamı, bilgisiz, tecrübesiz, yani öğrenci anlamıdır. Bu açıklamalarla Sinan'ın anlattığı Gulâmi acemiyan sözcüğünün anlamını Türkçeleştirdiğimizde, *devşirilmeden önce kızıl aba giyenler*' anlamı somutlaşacaktır.[1400] Osmanlı'da kırmızı renk belirteçli kıyafetler giyenler, Ermenilerdir.[1401] Yahudiler mavi, Rumlar da sarı renkle anlaşılırlar. İstanbul'a gelirken kırmızı aba giymiş, Türkçe ve meslek öğrenecek bir devşirmenin yaşlılık yıllarında çocukluk veya ergenlik yıllarına dair anlattıklarında hata olduğuna delalet kalmayacaktır. Biraz önce özellikle Ermenilere özgü yapılmış Osmanlı'daki meslek isimlerine göre soyadları üretmeyi Acemyan, Acemiyan isimleriyle bütünleştirdiğimizde, bu isimlilerinde Ermeni oldukları görülecektir. Şahsi bilgiler olduğu için, bildiğim örnekleri paylaşmanın anlamı olmayacaktır. Bu konuda ikna olmayacaklara ve İrani kökene indirgeyenlere sadece şunu söylemek yeterlidir. Ermeniler sadece Osmanlı'da değil, İran'da da yaşamışlardır. İranlıların kendilerini Acem adlandıracakları olasılığı kabul göremeyeceğinden, Acemyan'ların İran'dan göçen Ermeniler olacağı doğallaşacaktır.

Geçmişi gizlenen veya çarpıtılan bir insanın anlattıkları, adım adım sağlıklı değerlendirildiğinde, mutlaka tarihin çarpıtılmasını engelleyen nadide sonuçlar çıkacaktır.

Ölmeden önce yerine öğrencilerin mimar Davud isimli öğrencisini yerine bırakan Sinan, 101 yaşında ölür.[1402]

Onun ölümünden sonra büyük bir olasılıkla mimar başı Davud tarafından yapılan Sultan Ahmed Camii'de yine Mimar Sinan ekolüne göre inşa edilir. Davud'dan bir Davudyan olma olasılığını unutmadan bir başka gerçeği, tarihsel yalanların açıklanması amacıyla dile getirmek gerekir.

Mimar Sinan'ın kökeni olan Ermenilerdeki mimarlık ve taş ustalığı ayrıntılarına gizli kalmış gerçeklerden birini daha ekleyerek, onun etnik kökeni gerçeğini kesinleştirebiliriz. Bu da Celali İsyanları döneminde Osmanlı toplumunu anlatan eski bir kaynakta, Sultan Ahmed camisinin Ermeniler tarafından inşa edildiği yazılıdır.[1403]

Demek oluyor ki Selçukluları da dâhil ederek Osmanlı mimarlığının, Türkle-

---

1400 Mehmet Zeki Pahalın, Osmanlıca Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1993, S.15

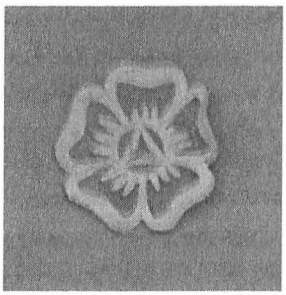
1401 Helmuth von Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, Berlin: Verlag E. S. Mittler & Sohn 1893, S.39; Minna Rosen, İstanbul Yahudi Cemaati Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2010, S.282-283, 293-295; Taner Akçam, İslam'da Hoşgörü ve Sınırı, Ankara: Başak Yayınları 1994, S.72-73

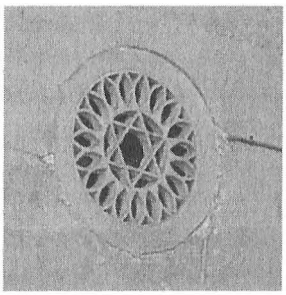
1402 Ahmet Refik, Mimar Sinan, Türk Tarih Encümeni Mecmuası C.1, Sayı.5, Yıl. Haziran 1930 - Mayıs 1931, İstanbul: Devlet Mabaası 1931, §53, S.29

1403 Hrand D. Andreasyan: Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.13, Sayı:17-18, S.29

rin batıya yolculuklarından sonra Ermeniler tarafından şekillendiğidir. Yakın tarih Osmanlı mimarisinin önemli eserlerinden biri olan Dolmabahçe sarayının Garabet Amira Balyan'la oğlu Nigoğos Balyan tarafından yapıldığı, Kayserili Balyan ailesinin onlarca eser bıraktıkları gerçeği, hala açık açık kabul edilmemektedir. Günümüze bu örneklerle somutlaştırılan tarih çarpıtmasının ardında bulunan faşist ideolojilerin, toplumda yarattığı uçarı bilinç ve inkârcı sonuçları, gerçek tarihin yalanlarla çarpıtıldığını göstermektedir.

Bu mimar Davud, Selimiye camii inşaatında mutlaka çalışmıştır. Çalıştığı için de ustası hassa mimar Sinan'ın bilgisi dâhilinde mutlaka ortak izler bırakacaktırlar. Bu izi veya izleri Selimiye camisinde bulmak sorun değildir. Selimiye Camii inşaatı hakkında anlatılan bilgilerden birinde, çevre halkının Sinan ve ekibi hakkında sürekli kadıya şikâyetler yaptıkları, cami inşaatında nargile içtikleri ve uygunsuz davrandıkları anlatılır. Bu şikâyetleri günümüz Sinan bilgisiyle değiştirmeden, Sinan ve ekibinin İslami önyargılar altında çalıştıkları anlaşılacaktır. Bahsedilen sorunu yumuşatmak için yapılan mantıklı açıklamalardan birinde, Sinan ve ustalarının camideki aydınlatma is ve dumanlarına dair hava akımları oluşturduklarıyla gerekçelendirilir.

Bunlar biri giriş kapısındaki Ermenilerin *Unutmabeni çiçeği*, diğeri ise cami girişinde sağ iç taraftaki duvarda bulunan *Davud'un Yıldız*'ıdır. Selimiye camisindeki birçok ayrıntıda Ayasofya ve Ermeni kültürünün izleri mevcuttur. Bu izler, mimari ve sanatsal konu olduğundan, şimdilik sadece camideki birkaçını göstermek yeterli olacaktır.

Tarihsel gerçekler sonuçlarıyla incelenirken, malzeme edilen olayların bir, iki veya birkaç kerelik rastlantılarmışçasına algılanmasını engelleyecektir. Dolaysıyla Mimar Sinan'ı, Ermeni Sinan adı ve yanıyla anımsattırıldığında, Ermeni adını küfür olarak kullananların bilincindeki ukala cüretin, hiçbir şey ifade etmeyeceği görülecektir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkler, Kürtler ve Çerkesler alt başlığı altında, İslami halkların Ermeni soykırımındaki rolü ve bugün üstlenmeleri gereken tarihsel sorumluluk üzerine yazılmıştır.

İçeriklerde kesinlikle sübjektif yaklaşımlar veya soykırım gerekçeli önyargılar öne çıkarılmamıştır. Tarihte insanlar ve toplumlar arası tüm ilişkiler, bilinçte veya bilinçaltında şekillenirler. Bilinçte şekillenen ilişkilerde önyargıları yıkmak, hem zorunludur ve bilinçte aydınlanmayla mümkündür.

Bilinçaltına inançlar aracılığıyla yerleştirilen davranışlar da değişmek zorundadır. Bahsedilen bu iki olasılık, günümüzdeki insan ve toplum ilişkilerinde hala geçerliliğini korumaktadır.

Ermeni soykırımı incelenirken kaynak, yöntem ve nedensellik gibi temel ilkelerde, bu güne kadar yazılmış çalışmalardan farklı olarak, bu soykırımın İslami dinamiklerle gerçekleştirildiği öne çıkarılmıştır. Anlatılan içeriklerde hiç kimsenin dinine hakaret edilmemiştir. Aksine dinler aracığıyla yaratılan düşmanlığın patolojik derinlikle bir soykırımın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmıştır.

Dinler, sadece adı üzerinde inancın kültürleşmesiyle ortaya çıkan kısır döngülerdir. Animistik başlangıçla birlikte bütün inançların yaşı, yaklaşık 120 bin yıldır. Bu uzun süreçte monoteizm, eski Mısır'da IV. Amenhotep'le M.Ö. 1350 dolaylarında başlar. Bu inançtan önce Yahudilik, sonra Süryaniler, Keldaniler ve Ermenilerle doğuda kültürleşen Hristiyanlık, son olarak adı sonradan İslam verilen Arap animistik monoteist inancı doğar. Bu geçmişi Firavun IV. Amenhotep'den itibaren zorunlu değişkenlik ilkesiyle değerlendirdiğimizde, günümüzden üç bin yıl önce mutlak kutsallık ilkesiyle ortaya çıkan inançtan geriye hiçbir şey kalmadığı görülecektir. Dinler tarihine göre bu inancı esas aldığımızda ise Yahudilikle ikinci değişimini yaşadığını göreceğiz. Yahudilik üzerinden üçüncü değişimini Yeni Yahudilik veya Hristiyanlık adıyla yaşadıktan sonra dördüncü değişimini Araplar tarafından İslam kimliği altında yaşar. Bu inançların kendi sistemlerinde yaşanan mezhepsel veya panteist değişimler ise, aynı sorunun başka yanıdır. Bu döngüde düşünen insanın görmesi gereken temel bir yasa vardır. Bu da insanın dinleri de değiştirerek yaşaması gerektiği, bu değişimi yaşamadıkları sürece cehennemde yaşayacaklarıdır.

Adı monoteizm olan inançların kutsal kitaplarında sayfalarca kanlı, kırbaçlı ilkel insanın tanrı adına yarattığı yasalar veya yaptırımlar vardır. Günümüz insanı veya düşünen ve etik değere sahip olan insanların bu yasaların hiç birine ihtiyaçları yoktur. Bu yasaların geçmiş toplumların dünyasındaki gerekliliğini anlamsızlaştırma veya hiçleştirme seçeneğimiz mevcuttur. Dinlerin obsesifleştirdiği insan modelinden veya davranışlarından çıkıldığında, elbette karşımıza olası başka hatalar çıkacaktır. Bu hataların nitelik ve nicelikler, monoteist inançların şekillendirdiği insanlardan daha ileri değerlere sahip olacaklardır. Politik, sosyal ve kapitalist sömürü sistemi gibi kavramları bir tarafa bırakarak, Dünya üzerinde Müslüman ülkelerden Hristiyan ülkelere yoğun göçün nedenlerine, etik gelişmişlik açısından bakıldığında, İslam ülkelerinde etosun gelişmediği görülecektir.

Gelelim bu yasalardan birkaç tanesi İslam'a indirgeyerek tartışmaya, ki burada da karşımıza erkek, kadın, yaşam, çocuk, sevgi ve doğa ile ilişkileri içeren şartlanmalar çıkacaktır.

Sonsuzlukla sıfatlandırılan evreni yarattığına ve canlıyı kendisinden yarattığına inanılan bir tanrının, bu inancın barındırdığı düşmanlıklara sahip olması imkânsız olacağı gibi, inancın içerikleri de aslında tanrıya hakaret olacaktır.

Yaradılışı bilen tanrı, insanın doğumdan sonra geçireceği bütün evreleri bilecektir. Bu yüzden Araplarda yaygın olan ve İslam toplumlarına bulaşan daha *aybaşı olmamış kadınlar* meselesi, günümüz dünyasında medeni hukuk ve psikolojiye göre suçtur ve bütün insanların inançlarında bu kutsallığı değiştirmek zorundadır.[1404] Bir başka kutsallık sorunu taşıyan ayetler dizisi ise, haram aylar geçince, şunu yapmazsalar, bunu yapmazsalar, cizye vermezseler kâfirleri nerede görürseniz öldürün örnekleriyle doğrudan veya dolaylı elli üzerinde emir bulunmaktadır.[1405] Yahudiliğe gelen yasaların beşincisi olan öldürmeyeceksin emri, Yahudilikten İslam'a onlarca katıyla artarak değişmiştir. İnanç obsesyonu gerekçeli bu emirleri çarpıtarak bilim adına modernleştirmeye giden insanları tümü, insani değerlere ve bilimsel etiğe göre suçludur. Bir imam, bu emirleri normal karşılayabilir. Çünkü imam, başka şey bilmez. Düşünceleri tartışma ve ikna ederek farklılığı doğallaştıran *"dissertatio"* doktora unvanına aykırı davrananlar, bilimsel değerlere göre şarlatanlık yapmaktadırlar. Bu sorun her şeye kadir olan yaratıcı tanrı, ecel veya ölüm metafiziğindeki Azrail açısından değerlendirildiğinde, kutsal öldürme eylemlerinin ya katillerin tanrılaştıkları veya can alan tanrıyı *katilleştirdikleri* görülecektir. Bu yüzden de inananın, ecel döngüsüyle can almayı, inandığı tanrıya bırakması gerekir. Bırakmadığı sürece inanç veya herhangi başka gerekçeyle insan öldürmenin diğer adı, sosyo patolojik davranış bozukluğudur. Tanrının can alması, kanlı katillerin yaptığı gibi olmayacağından, insa-

1404 Kur'an, 65 Talak Suresi 4

1405 Kur'an, 2 Bakara Suresi 191, 4 Nisa Suresi 89, 5 Maide Suresi 33, 9 Tevbe Suresi 5, 47 Muhammed Suresi 4, ...

nın ölümü doğal ölüm adıyla adlandırması seçeneği doğacaktır. İstisnalara rağmen bu seçenek, ideolojikleşmiş dinler öncesindeki toplumların sosyal yaşantılarında vardır.

Kutsal yazı, insani düşüncenin konserve edilmiş şeklidir. Herhangi bir düşünce bu örneklerle konserve ediliyorsa, insanlık adına veya insan sıfatı için başlı başına önemli bir sorun olması yanında, bir de tanrı emri adıyla kutsallaştırılması, bahsedilen gelecekte bütün toplumlarda önemli sorunlar yaratacağını göstermektedir. Bu şekilde üretilmişlerin örgütlenmesi olan DAİŞ gibi çetelerin Suriye'de sergilediği katliam örneklerine dair insanın dili tutulmasına ve sözcüklerin hiçbir şey ifade etmemesine rağmen, fiziksel insan olduklarından utanç duyulacak bu acımasızlarla amansız mücadele edenleri selamlamayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda özellikle Türkiye'de hiç kimse, insan kesen, insan yakan, çocuklara tecavüz edenlere karşı söylenenleri, terör örgütü propagandası saptırmasıyla çarpıtmaya yeltenmemelidir. Zira soykırıma karıştıkları veya aktif katıldıklarından dolayı adı geçen eleştirilen halkları tümü, bu çalışmada eleştirilmektedir.

Dinler tarafından yaratılmış davranış bozukluğunu, sözcüklerle bilince yansıtan küfürlü bir kavram da kâfir sözcüğüdür. Günümüz dünyasında inanmadığı veya farklı inandığı için hiç kimsenin bir başkasına kâfirli veya kâfirsiz küfür etme hakkı yoktur. Kâfir, küfürdür. İslam inancındaki kâfirli ayet örneklerinde, her şeyi yaratan tanrıya hakareti ispatlayan, çaresiz kaldığı için kendine inanmayanlara küfür eden tanrı fenomeni yaratılmıştır. Güçlü olan ve yaratanın hiçbir zaman hakaret etme seçeneği yoktur. Mantıksal algıları gelişmemiş insan, belki bu açıklamayı bir nida olarak kabul edecek ve inancın saplantılarla dolu bir kişilik yarattığını gösterecektir.

Bu inancın yorumlanması örnekleri hakkında Müslümanların yüzyıl öncesinde veya bu gün de böyle düşünmedikleri bilinmesine rağmen, insanlar ve toplumlar arasındaki ilişkilerin somut gerekçeli hukuksal kurallar ve yasalarla düzenlendiği bir dönemde yaşamaktayız. Bu yüzden de yüz yıl önceki insanın yaptığı soykırıma, günümüz insanın hala eski gerekçelerle yaklaşma seçeneği bulunmamaktadır.

Aachen, Şubat 2019

Ermeni Soykırımı ve İslam (1870-1923)

TÜRKLER, KÜRTLER VE ÇERKESLER

DENIS DREISBUSCH

Bu çalışma, Türkler, Kürtler ve Çerkesler alt başlığı altında, İslami halkların Ermeni soykırımındaki rolü ve bugün üstlenmeleri gereken tarihsel sorumluluk üzerine yazılmıştır.

İçeriklerde kesinlikle sübjektif yaklaşımlar veya soykırım gerekçeli önyargılar öne çıkarılmamıştır. Tarihte insanlar ve toplumlar arası tüm ilişkiler, bilinçte veya bilinçaltında şekillenirler. Bilinçte şekillenen ilişkilerde önyargıları yıkmak, hem zorunludur ve bilinçte aydınlanmayla mümkündür.

Bilinçaltına inançlar aracılığıyla yerleştirilen davranışlar da değişmek zorundadır. Bahsedilen bu iki olasılık, günümüzdeki insan ve toplum ilişkilerinde hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Ermeni soykırımı incelenirken kaynak, yöntem ve nedensellik gibi temel ilkelerde, bu güne kadar yazılmış çalışmalardan farklı olarak, bu soykırımın İslami dinamiklerle gerçekleştirildiği öne çıkarılmıştır. Anlatılan içeriklerde hiç kimsenin dinine hakaret edilmemiştir. Aksine dinler aracığıyla yaratılan düşmanlığın patolojik derinlikle bir soykırımın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmıştır.

DÖNÜŞÜM YAYINLARI

ISBN 978-975-8286-33-1